

ETHNOGRAPHIA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI

K. CSILLÉRY KLÁRA, GUNDA BÉLA, PALÁDI-KOVÁCS ATTILA, SZILÁGYI MIKLÓS,
UJVÁRY ZOLTÁN, VARGYAS LAJOS, VOIGT VILMOS

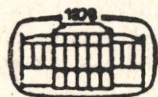
A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG ELNÖKE

BALASSA IVÁN

SZERKESZTŐ

HOFER TAMÁS

100. ÉVFOLYAM
1989

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

TARTALOM — TABLE OF CONTENTS

Tanulmányok — Articles

<i>Balassa Iván</i> : A Magyar Néprajzi Társaság száz éve. Hundred years of the Hungarian Ethnographic Society	1—23
<i>Baranyai Zsolt</i> : Kalotaszegi életképek. Gyarmathy Zsigáné irodalmi működése. Stories about the peasantry of Kalotaszeg. Mrs. Zs. Gyarmathy's literary activities	232—242
<i>Bausinger, Hermann</i> : Párhuzamos különidejűségek. A néprajztól az empirikus kultúratudományig. „Incompatible synchronies.” From Volkskunde to empirical cultural science in Germany	24—37
<i>Botík, Ján</i> — <i>Botíková, Marta</i> : A száz éves Ethnographia viszonya a szlovákokhoz és Szlovákiához. The relationship of the hundred-years old Ethnographia to Slovaks and to Slovakia	356—361
<i>Bromley, Julian V.</i> : A szovjet néprajztudomány a jelenlegi periódusban. Az elmélet és gyakorlat problematikája. Soviet ethnography in the present period. The problem of theory and practice	38—51
<i>F. Dózsa Katalin</i> : A Muskáti c. kézimunka-újság és a magyaros öltözködési mozgalom az 1930-as években. The „Muskáti”, journal on needle-craft and movement of Hungarian style clothing in the 1930s	329—341
<i>Fenton, Alexander</i> : A néprajzi (etnológiai) kutatás szakaszai Nagy-Britanniában — különös tekintettel Skóciára. Phases of ethnology in Britain: with special reference to Scotland	52—67
<i>Fried István</i> : Magyarország nemzetiségei a korai magyar folklórgondolkodásban. The nationalities of Hungary in the thinking of early Hungarian folklore	155—175
<i>Frykman, Jonas</i> : A mindennapi élet mint a kutatás tárgya a svéd etnológiában. Everyday life as a research topic in the Swedish etnology	68—79
<i>Fügedi Márta</i> : A matyó lakodalom néprajzi látványossággá válása. The Matyó wedding put on stage as ethnographic spectacle	313—328
<i>Halasy Márta</i> : Népviseletek úri, polgári használatban. Folk costumes in the use of the gentry and bourgeois layers	303—312
<i>Jurecskó László</i> : Malonyay Dezső Kalotaszeg-kötetének létrejötté. The antecedents of Dezső Malonyay's work on Kalotaszeg folk art	243—277
<i>Kisbán Eszter</i> : A táplálékkultúra kutatása az Ethnographia első száz évfolyamában 1890—1989. The scope of ethnological food research in the journal Ethnographia 1890—1989	373—383
<i>Kós Károly</i> : Herrmann Antal jelentősége a századforduló körüli néprajzi mozgalomban. Antal Herrmann's significance in the ethnographic movement around the turn of the century	176—188
<i>Kósa László</i> : A magyar néprajz a két világháború között — új tudományos célok és gyakorlati feladatok. Hungarian ethnography of the inter-war period. New scientific goals and practical tasks	342—355
<i>Paládi-Kovács Attila</i> : Néprajzi törekvések a reformkori Magyarországon. Ethnographic endeavours in Hungary in the Reform Period (1825—1849)	109—120
<i>Sándor István</i> : A nép, nemzet és kultúra fogalma XVIII. századi magyar gondolkodóknál. The concepts of folk, nation and culture in the writings of 18th century Hungarian thinkers	80—108
<i>Sinkó Katalin</i> : Az Alföld és az alföldi pásztorok felfedezése a külföldi és a hazai képzőművészetben. The discovery of the Plain and the herdsman of the Plain in foreign and Hungarian fine arts	121—154
<i>Tőkés Irén</i> : Gyarmathy Zsigáné és a kalotaszegi háziipar története. Személyes visszaemlékezés. Mrs. Zsiga Gyarmathy and the history of the homecraft of Kalotaszeg. Personal reminiscence	218—231
<i>Vargyas Lajos</i> : Az Ethnographia szerepe a népzene kutatásban. The role of Ethnographia in Hungarian folk music research	362—372
<i>Voigt Vilmos</i> : A magyar népmese. The Hungarian folk-tale	384—409
<i>Vuia, Romulus</i> levelei Herrmann Antalhoz (Közlí: <i>Kósa László</i>). Romulus Vuia's letters to Antal Herrmann, edited by László Kósa	189—194

<i>Wellmann Imre: Földközösségtől faluközösségig — kutatások és felfogások Tagányi Károlytól Imreh Istvánig. From the community of land to the village community — a history of research and of interpretations from Károly Tagányi to István Imreh</i>	278—302
<i>Zsigmond Gábor: A Magyarországi Néprajzi Társaság megalakulása és Katona Lajos. The foundation of the Ethnographic Society of Hungary and Lajos Katona</i>	195—217

Néprajzi folyóiratok a 80-as években — Ethnological Journals in the Eighties

Balgarska etnografia (<i>Madžarov, Dženi</i>)	410—412
Balgarski folklor (<i>Madžarov, Dženi</i>)	413—416
Béaloideas (<i>Voigt Vilmos</i>)	416—417
Český Lid (<i>Švecová, Soňa</i>)	439—442
L' Ethnologie française (<i>Verebélyi Kincső</i>)	418—426
Etnografia Polska (<i>Szabó Piroška</i>)	426—429
Finn Etnológiai folyóiratok. Ethnological Journals in Finland (<i>ifj. Kodolányi János</i>)	429—432
Österreichische Zeitschrift für Volkskunde (<i>Kisbán Eszter</i>)	432—435
Schweizerisches Archiv für Volkskunde (<i>Niedermüller Péter</i>)	435—437
Slovenski Narodopis (<i>Švecová, Soňa</i>)	437—439
Sovietskaia Etnografia (<i>Bartha Antal — Veres Péter</i>)	442—447
Zeitschrift für Volkskunde (<i>Niedermüller Péter</i>)	448—452

Viták, vélemények — Discussion and Debate

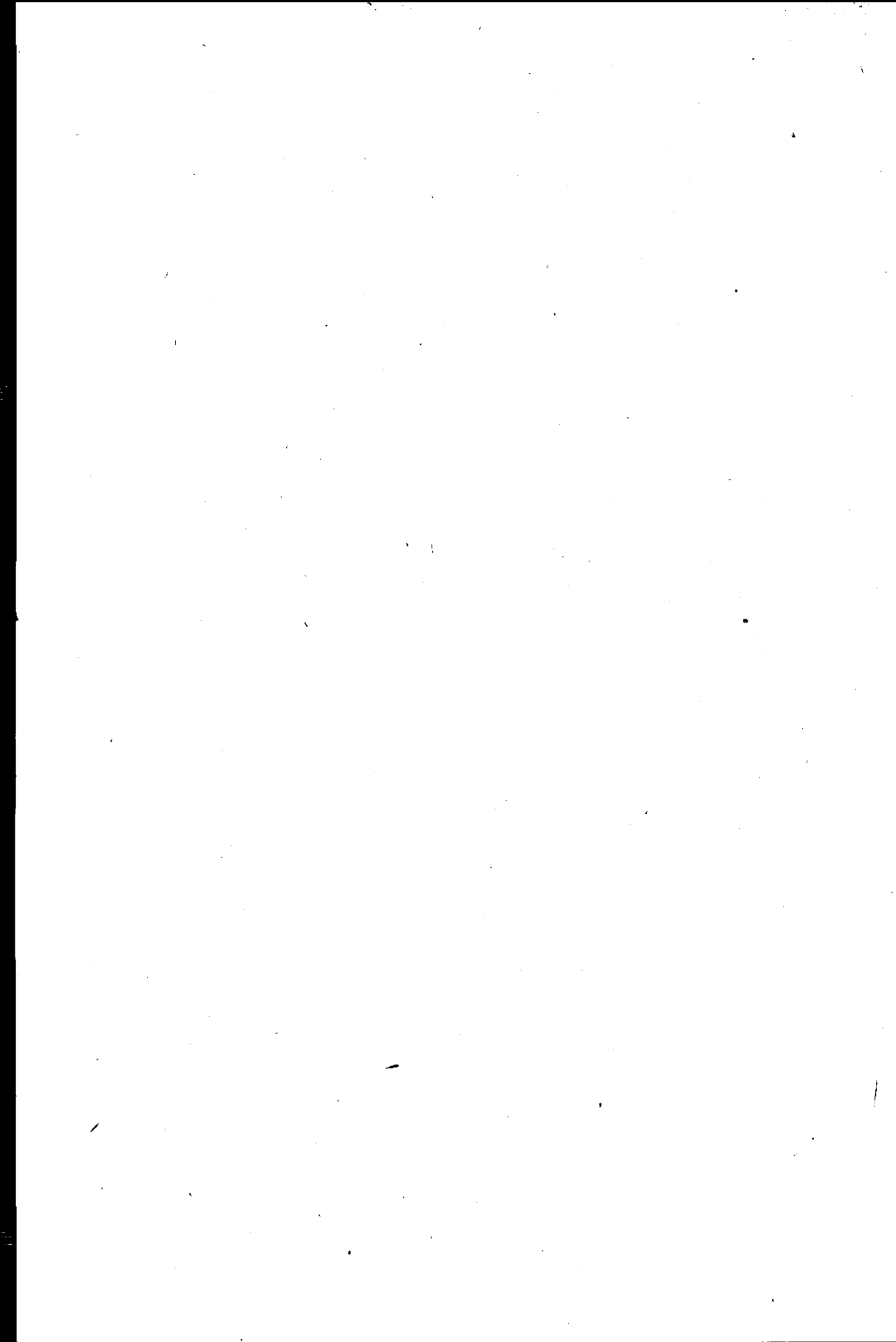
<i>Balassa Iván, Kovačevićová, Soňa, Szabadfalvi József: Három vélemény a Magyar Néprajzi Atlasz I—III. kötetéről. Three opinions on the Hungarian Ethnographic Atlas, Vols I—III.</i>	454—459
--	---------

Kutatók, életművek — Obituaries

<i>Balassa Iván: Vajkai Aurél 1903—1987</i>	483—485
<i>Balassa Iván: Dömötör Tekla 1914—1987</i>	486—487
<i>Filep Antal: Tálasi István 1910—1984</i>	461—470
<i>Filep Antal: Takács Lajos 1921—1985</i>	471—475
<i>Takács Lajos tudományos munkássága. Összeállította: Serfőzőné Gémes Magda. Scientific publications of Lajos Takács. A bibliography compiled by Magda Serfőző-Gémes</i>	476—482
<i>Paládi-Kovács Attila: Ikvai Nándor 1935—1988</i>	488—491

Krónika — Chronicle

<i>K. Csilléry Klára: „Kultúrtörténeti bűtorkutatás. Az ismeretek állása — feladata — forráskérdések.” Tudományos ülésszak Würzburgban, 1986. okt. 16—19. „Furniture research from a cultural historical point of view.” Scientific conference in Würzburg Oct. 16—19, 1988.</i>	495—497
<i>Hofer Tamás: Az Ethnographia 100. kötete. The 100th volume of Ethnographia</i>	492—495
<i>Kresz Mária: A kerámiakutatás húsz éve. Az „International Hafneri Symposium” húszéves tevékenysége és más eredmények. Twenty years of (German and Central-European) pottery research. Twenty years of the „International Pottery Symposium” and some other achievements</i>	497—505

Ethnographia

A Magyar Néprajzi Társaság folyóirata

100. évfolyam

1989.

1-4. szám

Hungary Péter Herrmann Antal
D. Kötöny Lajos
Herman Ottó Kihár Béla
D. Munkácsy Gyula
Hántos János
Dr. Kun Géza György Aladár

A tartalomból:

Balassa Iván: A Magyar Néprajzi Társaság száz éve
Sándor István, Paládi-Kovács Attila, Fried István, Kós Károly,
Zsigmond Gábor, Wellmann Imre, Kósa László, Vargyas Lajos,
Kisbán Eszter és mások írásai a magyar néprajz történetéről.
Néprajzi folyóiratok a 80-as években (ismertetések)

Akadémiai Kiadó, Budapest

A szerkesztőbizottság tagjai
K. CSILLÉRY KLÁRA, GUNDA BÉLA, PALÁDI-KOVÁCS ATTILA, SZILÁGYI MIKLÓS,
UJVÁRY ZOLTÁN, VARGYAS LAJOS, VOIGT VILMOS

A szerkesztőbizottság elnöke

BALASSA IVÁN

Szerkesztő

HOFER TAMÁS

A szerkesztőség címe: Magyar Néprajzi Társaság, 1055 Budapest V., Kossuth Lajos tér 12.

Felelős kiadó az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat főigazgatója

TARTALOM

<i>Balassa Iván</i> : A Magyar Néprajzi Társaság száz éve	1	
Néprajzi kutatások Európában		
<i>Hermann Bausinger</i> : Párhuzamos különidejűségek. (A néprajztól az empirikus kultúratudományig)	24	
<i>Julian V. Bromley</i> : A szovjet néprajztudomány a jelenlegi periódusban. Az elmélet és a gyakorlat problematikája	38	
<i>Alexander Fenton</i> : A néprajzi (etnológiai) kutatás szakaszai Nagy-Britanniában — különös tekintettel Skóciára	52	
<i>Jonas Frykman</i> : A mindennapi élet mint a kutatás tárgya a svéd etnológiában	68	
Adatok és tanulmányok a néprajzi érdeklődés, kutatás, mozgalmak történetéhez		
<i>Sándor István</i> : A nép, nemzet és kultúra fogalma XVIII. századi magyar gondolkodóknál	80	
<i>Paládi-Kovács Attila</i> : Néprajzi törekvések a reformkori Magyarországon	109	
<i>Sinkó Katalin</i> : Az Alföld és az alföldi pásztorok felfedezése a külföldi és a hazai képzőművészetben (25 képpel)	121	
<i>Fried István</i> : Magyarország nemzetiségei a korai magyar folklórgondolkodásban	155	
<i>Kós Károly</i> : Hermann Antal jelentősége a századforduló körüli néprajzi mozgalomban	176	
<i>Romulus Vuia</i> levelei Herrmann Antalhoz (Közli Kósa László)	189	
<i>Zsigmond Gábor</i> : A Magyarországi Néprajzi Társaság megalakítása és Katona Lajos	195	
<i>Tőkés Irén</i> : Gyarmathy Zsigáné és a kalotaszegi háziipar története. Személyes visszaemlékezés	218	
<i>Baranyai Zsolt</i> : Kalotaszegi paraszti életképek. Gyarmathy Zsigáné irodalmi működése	232	
<i>Jurecskó László</i> : A Malonyay vállalkozás kalotaszegi kötetének létrejötte (6 képpel)	243	
<i>Wellmann Imre</i> : Földközösségtől faluközösséggig — kutatások és felfogások Tagányi Károlytól Imreh Istvánig	278	
<i>Halasy Márta</i> : Népviseletek úri és polgári használatban (10 képpel)	303	
<i>Fügedi Márta</i> : A matyó lakodalom néprajzi látványossággá válása (12 képpel)	313	
<i>F. Dózsa Katalin</i> : A Muskátli c. kézimunkaújság és a magyaros öltözködési mozgalom az 1930-as években (5 képpel)	329	
<i>Kósa László</i> : A magyar néprajz a két világháború között — új tudományos célok és gyakorlati feladatok ..	342	
<i>Jan Botík — Marta Botíková</i> : A száz éves Ethnographia viszonya a szlovákokhoz és Szlovákiához	356	
<i>Vargyas Lajos</i> : Az Ethnographia szerepe a népzene kutatásban	362	
<i>Kisbán Eszter</i> : A táplálkozástudomány kutatása az Ethnographia első száz évfolyamában 1890—1989	373	
Tanulmányok		
<i>Voigt Vilmos</i> : A magyar népmese	384	
Néprajzi folyóiratok a 80-as években		410
Viták, vélemények	453	
Kutatók, életművek	460	
Krónika	492	

(Részletes jegyzéküket lásd a borító 3. oldalán)

Ethnographia

A Magyar Néprajzi Társaság folyóirata

---

100. évfolyam

1989.

1–4. szám

Balassa Iván

A Magyar Néprajzi Társaság száz éve

A magyar néprajz előzményeit valahol a XVIII. század első felében lehet keresni, amikor BÉL Mátyás (1684–1749) munkáiban nemcsak egy-egy táj jellegzetes földművelési módszereit, hanem települését, viseletét is leírja. A század végén HERDER, majd a XIX. század elején a GRIMM-testvérek nyomán különösen a népköltészet iránt támad fel, majd erősödik az érdeklődés, hiszen a reformkor nemzedéke ebben látja az irodalom magyar jellegének megújítási forrását, kiteljesedését. CSAPLOVICS János (1780–1847) sok esetben olyan leírásokat közöl, melyek módszerükben és tartalmukban összehasonlíthatók a XX. század első felének néprajzi közléseivel. ERDÉLYI János (1814–1868) és KRIZA János (1811–1875) nagyszerű népköltési gyűjteményein kívül, a reformkorban a sajtó hasábjain is nagy az érdeklődés minden iránt, ami a néppel összefügg. IPOLYI Arnold (1823–1886) *Magyar mihológia* című, 1854-ben megjelentetett s azóta többször újra kiadott hatalmas munkája történeti irányba fordította azok figyelmét, akik a népi kultúra egyik vagy másik ágával foglalkoztak. Az 1848–1849. évi szabadságharc leverése után a népi műveltség egyes ágai (népköltészet, népzene, viselet) a passzív ellenállás kimeríthetetlen forrásainak mutatkoztak.

A XIX. század második felében, de már korábban is a Kisfaludy Társaság karolta fel a népköltészet gyűjtését és kiadását. Neki köszönhető, hogy 1872-ben megjelent a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* első kötete, melyet egy fél évszázad alatt még tizenhárom követte. A színvonalas lapok, mint a Vasárnapi Újság, tudományos folyóiratok, pl. a Századok, az Egyetemes Philológiai Közlöny, a Magyar Nyelvőr számos olyan tanulmányt, cikket közöltek, melyek ma is fontos forrásul szolgálnak. 1872-ben megalakul a Nemzeti Múzeumon belül a néprajzi osztály, mely nehéz körülmények között az anyagi kultúra gyűjtését próbálta megvalósítani. Erre a működésre ösztönzően hatott a világkiállítások egész sora, különösen az 1873. bécsi világkiállítás, melyen a magyar népi eszközök és alkotások egész sorát ismerhette meg a milliós nagyságú közönség, továbbá a budapesti 1885. évi Országos Kiállítás, ahol a népművészet különböző ágait is bemutatták. A század utolsó negyedében a nép felé fordulás, műveltségének megismerésére irányuló mind szélesebb körű érdeklődés a népismeretet, a néprajzot az érdeklődés középpontjába állította.

Ebben a korban olyan munkák jelentek meg, mint HUNFALVY Pál (1810–1891): *Magyarország Ethnographiája* (Budapest, 1876.), melyben kísérletet tesz a néprajz, népismeret meghatározására is: „... az ethnographia az a tudomány, mely a népeket leírja, úgy, amint vannak; az ethnologia pedig az, mely kutatja, hogy lett a nép. De közönségesen egynek veszik a két szó értelmét, s a tudomány mind azt kutatja, hogyan lettek a népek, mind le is írja azokat.” 1887-ben megjelent HERMAN Ottó (1835–1914) kétkötetes munkája: *A magyar halászat könyve*, mely megmutatta, hogy milyen gazdag a magyar nép anyagi kultúrája. Egyre inkább kialakult az a felfogás, hogy van egy tudomány, mely az egész népi műveltséget, akkor felbukkanó szóval *népéletet* leírja és elemzi.

Ezt a felismerést nagymértékben elősegítette, hogy Európában ebben az időben az etnográfia, az etnológia már virágzó tudomány, mely elsősorban német, helyenként finn, majd orosz közvetítéssel számunkra is példát nyújtott. Ekkor már Angliától Oroszországig néhány néprajzi társaság is működött, melyekbe egyszer-egyszer magyar előadókat is meghívtak. A XIX. század különben is a társaságok szervezésének kora, nemcsak Európában, hanem hazánkban is. A Természettudományi Társulat már 1841-ben megkezdte működését, és az anyagi kultúra kutatói közül sokan erről a területről érkeztek. 1867-ben megalakult a Történelmi Társulat, 1876-ban a Budapesten rendezett Ősrégészeti Világkongresszus megmutatta, hogy milyen nagy erő rejlik az egyesülésben. Ezért, amikor a néprajz körvonalai kezdtek kialakulni, természetszerűen egy társulat alapításának lehetősége is felmerült.

A megalakulás és az első három évtized

A néprajzi társulat gondolata először minden valószínűség szerint Kolozsvárt fogalmazódott meg az 1880-as évek elején. MELTZL Hugó (1846–1908), BRASSAI Sámuel (1800–1897) segítségével 1877-ben indította el a hatnyelvű Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapokat, melyben 1881. szeptember 1-jén egy ilyen című cikk jelent meg: *Javaslat egy magyar folklóre társulat alapítása ügyében*. Külföldi példákra is hivatkozva ennek célja: „... hogy a mindent hasonló niveura egyengető neoeurópai áramlatok culturözönéből mentsük meg a hazai népraditióink közül, a mit csak lehetséges menteni”. E körhöz tartozott HERRMANN Antal (1851–1926), aki a néprajz iránti érdeklődését kolozsvári egyetemi előadásain szívtá magába. 1887 közepén megindította az *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn* (1887–1907) c. folyóiratát, melyben ismételten felveti a *Magyarországi Néprajzi Társaság* megindításának szükségességét, utalva arra, hogy ezzel korábban már MELTZL Hugó is kísérletezett. HERRMANN Antal buzgó szervezésének eredményeként 1887. december 5-én a Magyar Tudományos Akadémia székházában harmincegy olyan tudós és érdeklődő személyiség gyűlt össze, akik a társaság megszervezésében egyetértettek. A tényleges megalakulásra 1889. január 27-én került sor, az első közgyűlést ugyanez év október 27-én tartották meg. Neve ekkor *Magyarországi Néprajzi Társaság*. Elnökéül HUNFALVY Pált választották meg, titkárnak HERRMANN Antalt, aki a Társaság létrehozásában és később is alapvető szerepet játszott. Eredetileg védnöknek RUDOLF trónörökösöt (1858–1889) szerették volna, aki erre hajlandónak is mutatkozott, de halála következtében JÓZSEF főherceget, a cigánykutatót jelölték erre a tisztségre.

A Társaság első alapszabálya többek között az alábbiakat szögezte le: „I. §. A magyarországi néprajzi társaság célja a magyar állam és a történelmi Magyarország mai és egykori népeinek tanulmányozása, valamint kölcsönös megismerkedés útján a hazánkban élő népek között testvéries egyetértésnek és az együvé tartozás érzetének ápolása. 2. §. A társaságból mindennemű politikai és felekezeti irányzat ki van zárva.” Ez utóbbit az első választmány és a tagság híuen tükrözte, hiszen lehetett benne találni herceget, grófit, tanítót és egyetemi tanárt, zsidó rabbit, ortodox püspököt, földbirtokost egyaránt. A tagság összetétele kifejezetten értelmiségi.

A megalakuláskor elhangzott üdvözlő beszédek közül kiemelkedett JÓKAI Mór, aki életművében a néprajz jelentőségét így határozta meg: „Többször kérdezték tőlem, hogy a midőn olyan sokat összeírok, nincsen-e titokban valami munkatársam? Igenis van. Ez az eszmékben kifogyhatatlan munkatárs az ethnografia. A legelső szárnypróbálgatásait a költői működésnek ez vezette nálam.” A továbbiakban arra is utalt, hogy a néprajz segítségével fog bennünket Európa megismerni: „Nagy szolgálatot fog tenni nemzetünknek a magyar népismeit társulat, ha azt az aranyhidat megépíti, a melyen keresztül a rosszul értesült vélemények a jobban értesült helyes tudattal kicserélhetik egymást.” HERRMANN Antal célkitűzései már sokkal gyakorlatiasabbak: „... társaságunk egyik feladatául a népelet használati tárgyainak természetben összegyűjtését, továbbá hazai ethnographiai múzeum alapítását és fentartását tűzik ki, s a célra külön szakosztályt is rendelnek”.

A szakosztályok száma rendkívül nagy volt. I. A „népfajok” szerinti szakosztályokba néhány magyar etnikai csoporton kívül 16 Magyarországon élő nemzetiséget, némelyiket földrajzi bontásban soroltak fel, továbbá a finnugor és a török–tatár népeket. II–VIII. között a folklór, a használati tárgyak, népzene és tánc, az antropológia, a demográfia, a paleoetnológia és a grafika (a tárgyak, szokások stb. rajzban történő megörökítése) kapott helyet. Külön érdemes lenne sorra venni az elnököket és az előadókat (titkárokat), mert e korszak számos kiváló szakemberét, sok esetben a társtudományok művelőit meg lehet közöttük találni. Ez is bizonyítéka annak, hogy Társaságunk alapításától kezdve törekedett a tudományközi kutatásokra.

A Társaság 1890-ben megindította folyóiratát, az Ethnographiát, melynek első szerkesztője RÉTHY László (1851–1914) történész, numizmatikus, a Magyar Nemzeti Múzeum néprajz iránt is érdeklődő vezető tisztviselője. Egy év múlva HERRMANN Antal és KATONA Lajos (1862–1910) vette át a szerkesztést, őket 1892 második felében rövid időre JANKÓ János (1868–1902) követte. Ez időtől kezdve a folyóirat nemcsak a Társaság, hanem a Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának is közlönye. 1900-ban kivált belőle a Néprajzi Értesítő mint a Néprajzi Múzeum folyóirata, illetve évkönyve; ez utóbbi már két alkalommal is tíz-tíz évig szünetelni kényszerült (1916–1925; 1944–1953). Ezt már csak azért is érdemes megemlíteni, mert az Ethnographia mögött ugyan csupán egy viszonylag laza szerkezetű Társaság állott, de olyan tagokkal és vezetőkkel, akik a legnehezebb körülmények között is egy évszázad alatt mindig megtalálták a lehetőséget arra, hogy a Társaságot és annak folyóiratát fenntartsák. Az Ethnographia első évfolyamai vegyes tartalommal jelentek meg: a folklórral és anyagi kultúrával foglalkozó kevés cikk mellett sok az őstörténetet, általában a történetet, nyelvészetet, irodalomtörténetet és más tudományágakat képviselő írás. A Néprajzi Értesítő, mely 1916-ig az Ethnographia mellékleteként jelent meg, elsősorban a „tárgyi”, míg az utóbbi a „szellemi néprajz” tanulmányait adta közre.

A Társaság szervezete indulásakor túlméretezettnek bizonyult, és a második évben, elsősorban anyagi okok miatt, közel járt a felozláshoz. Helyzete különösen akkor vált veszélyessé, amikor első elnöke, a nagy tekintélyű HUNFALVY Pál 1891-ben elhunyt. HERMAN Ottó vezetésével egy kilenctagú bizottság vizsgálta meg a Társaság helyzetét és kereste a kivezető utat. Új alapszabályt dolgoztak ki, a Magyar Tudományos Akadémiától, a Magyar Nemzeti Múzeumtól rendszeres támogatást jártak ki, a tagdíjbefizetési morált megjavították. Ilyen módszerekkel sikerült a Társaságot megmenteni. 1893–1904 között megjelentették a Néprajzi Füzeteket, 1897–1909 közt egy másik sorozat is napvilágot látott Magyar Néprajzi Könyvtár címen. 1892-ben elhatározták az egyesület nevének *Magyar Néprajzi Társaságra* való változtatását, de ezt kizárólagosan csak 1896-tól használták. Ekkor is és később is, napjainkig szorosan kapcsolódott a Társaság a Néprajzi Múzeumhoz, és annak többször változó épületében kapott helyet.

Társaságunk egyik legeredményesebb korszaka 1910 körül alakult ki, amikor néhány éven keresztül a taglétszám az ezret is meghaladta. Nemcsak felolvasó üléseket tartottak, és az *Ethnographia* jelent meg nagy terjedelemben és példányszámban, hanem olyan jelentős terjedelmű összefoglaló munkák is, mint STRAUSZ Adolf: *Bolgár néphit* és SEBESTYÉN Gyula: *Rovás és rovás írás* című könyve. 1900-ban Társaságunk Keleti Szakosztályt alapított, és tevékenyen részt vett a Keleti Szemle című folyóirat alapításában. Érdemes megjegyezni, hogy a Néprajzi Társaság a népi színjátszás bemutatásával is kísérletezett. 1912-ben „Két különböző ajkú csoportot hoztunk fel a fővárosba: Nagy-Bányáról a magyar aranybányászokat, Pozsony-Főrévről német földműveseket, a kik évszázados régiségű karácsonyi játékaikat adták elő ugyancsak nagy közönség előtt.” Az előadás nagy sikert aratott, ha anyagilag nem is fizetődött ki.

1908-tól a Foklore Fellows nemzetközi szövetség munkáját is sokoldalúan támogatta Társaságunk, hiszen a nagyarányú és főleg népköltészeti jellegű gyűjtés a néprajz kincsesházát gyarapította. 1912-től tisztikart is választottak, és a világháborúig jelentős eredményeket értek el. Együtt tartottak vándorgyűléseket és megbeszéléseket, többek között Sárospatakon, Egerben, Pápán, Győrött, Kaposvárt, Szegeden, Csurgón, Csáktornyán, Komáromban, Kecskeméten, Kisújszálláson, Nagyszalontán, Gyulán, Kassán, Pécsen, ez utóbbi ifjúsági tagozata különösen nagy sikert ért el. Társaságunk különösen előadási fórum megeremtésével támogatta BARTÓK Béla (1881–1945) és KODÁLY Zoltán (1882–1967) gyűjtéseit, és a kiadás érdekében minden tőle telhetőt elkövetett. Ezt a néhány működési területet csupán azért emelem ki a sok más közül, hogy bizonyítsam: Társaságunk a néprajz legmozgékonyabb szerve volt ebben a korban is, és igyekezett az új kezdeményezéseket támogatni, ami fennmaradásához kétségtelenül hozzájárult.

1915-től kezdve a háború már érezte negatív hatását, és egyre nehezebben tudták kiadni az *Ethnographiát*, csökkent a felolvasó ülések száma, megszűntek a vándorgyűlések. A háború végén egyre nehezebb lett a Társaság helyzete. BÀN Aladár (1871–1960) főtítkár mégis bizakodóan ír 1918–19-ről:

„Az október utolsó napján lezajlott győzelmes forradalom új helyzetet teremtett a magyar közéletben. A százados osztrák elnyomás megszűnt s a nép kezébe került a legfőbb hatalom. E történeti tény megerősíti és igazolja társaságunk létalapját, mely a nép életének megértésében, föltartásában áll.” Társaságunk azonnal felterjesztést készített, melyben kérte a néprajznak mint önálló tárgynak az iskolai oktatásba történő bevezetését, továbbá három néptudományi tanszék felállítását: antropológia, etnográfia és folklór. „Meg vagyunk győződve

arról, hogy az azóta újabb, gyökeres átalakulást ért köztársasági államformának alapja egyedül a népléleknek tudományos megismerése lehet, és így kérelmeink teljesítését biztosan reménnyel várjuk.”

A két háború között

A Tanácsköztársaság alatt és után a Társaságot ismét egy „Kilences Bizottság” vezette, melyet mind a két oldalon egyaránt elfogadtak. Ennek oka minden bizonnyal a személyekben, a jeles tudósokban keresendő: BARTUCZ Lajos (1885–1966), BÁTKY Zsigmond (1874–1939), BIBÓ István (1887–1943), GYÖRFFY István (1884–1939), KODÁLY Zoltán (1882–1967), KÓRIS Kálmán (1878–1967), MADARASSY László (1880–1943), RÓHEIM Géza (1891–1953), SOLYMOSSY Sándor (1864–1945). Nekik köszönhető, hogy a nagy változást Társaságunk átvészelte, és az Ethnographiát is, igaz, összevonva és kis terjedelemben, de meg tudta jelentetni.

Az egész országot hatalmas megrázkódta érte, hiszen korábbi területének kétharmadát elvesztette, ennek megfelelően a Társaság tagsága is fokozatosan a korábbi ezerről mintegy háromszázra esett vissza. Sokakról nem lehetett megállapítani, hogy él-e, valamilyen utódállamban maradt, vagy pedig a kisebbé vált Magyarországon mint menekült próbál új életlehetőséget teremteni. Az egész ország anyagilag is tönkrement, ezt még fokozta a pénz egyre növekvő elértéktelenedése. Ennek ellenére a Magyar Néprajzi Társaság talpon maradt, ami többek között annak is köszönhető, hogy elnökek, védnökök igyekezett olyan személyiségeket megnyerni, akik politikai, hivatali súlyuknál fogva különböző anyagi támogatásokat megszerezhettek (KLEBELSBERG Kunó, HÓMAN Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszterek, ZICHY István, az Országos Történeti Múzeum főigazgatója és mások).

Mindent összevetve, a Társaság bámulatos gyorsasággal megújult. 1921-ben már öt szakosztály működött: Folklor, Társadalomtudományi, Demográfiai, Tárgyi néprajzi és Emberföldrajzi szakosztály, melyekhez még a Szegedi szakosztály csatlakozott. Ebből a Folklor és a Tárgyi néprajzi szakosztály csak terv maradt. A Társadalomtudományi szakosztály megjelentette a Társadalomtudomány (1921–1944) című folyóiratot, míg az Emberföldrajzi szakosztály a Föld és Ember (1921–1929) nevű negyedéves kiadványt adta ki. A Magyar Néprajzi Társaság Propaganda Kiadványai sorozatban főleg népszerűsítő füzeteket jelentetett meg, melyek előadásként hangzottak el a Társaság valamelyik ülésén. Megindították a Magyar Néprajzi Társaság Könyvtárát, melynek első kötete olyan kézikönyv, mint RÉTHEI PRIKKEL Marian: *A magyarság táncai* (Budapest, 1924). 1922-ben már az Embertani szakosztály is működik, és kiadja az Antropológiai Füzetek (*Anthropologia Hungarica*) c. sorozatot. A nagy megrázkódások után öt évvel Társaságunk már széles körű munkálkodást fejtett ki, olyan irányba terjesztve ki működését, amerre lehetőség kínálkozott.

Folyóiratunk, az Ethnographia 1923-tól kezdve a népszerűsítés érdekében Népelet címen jelent meg, de a folyamatoság érzékeltetésére alatta odaírták az Ethnographia nevet is. (Szerkesztették: SOLYMOSSY Sándor 1920–1922; 1926–1930; SOLYMOSSY Sándor–MADARASSY László 1923–1925; 1931–1934). Belső címlapján azonban Ethnographia–Népelet állott, majd ez került a külső oldalra is, amit 1948-ig megőrzött. A későbbiekben azonban a szakosztályok teljes vagy részleges kiválásával már nehézségek

merülnek fel. Megalakult a Társadalomtudományi Társaság, mely magával vitte folyóiratát, ugyanígy egyre távolodott a Föld és Ember is Társaságunktól.

Ebben a korszakban, mint korábban is, Társaságunk nagy gondot fordított a rendszeres néprajzi, népzenei gyűjtésre. Többek közt támogatta KODÁLY Zoltán, LAJTHA László (1892–1963) és mások munkáját, melynek eredményeit a Néprajzi Múzeumban helyezték el. Ezzel az intézménnyel a szoros kapcsolatot erősítette, hogy a Magyar Néprajzi Társaság Könyvtára teljes egészében átkerült a múzeumba. Sőt, a külföldi cserék jelentős részét is a Társaság bonyolította le, és több éven keresztül a Néprajzi Értesítő nyomdászamláját is rendezte. A Társaság sohasem csupán a tagdíjából tartotta fenn magát. Az 1930-as évek első felében a nálunk is nagymértékben ható gazdasági válság idején a tagság száma ismét 350 körülre csökkent. A Társaság költségvetéséhez állami intézmények, illetve bankárok, gyárosok, néha földbirtokosok jelentős összegekkel járultak hozzá. 1932 körül azonban ezek a források is elapadtak, illetve azokat az Ethnographia nyomdászamlái teljesen kimerítették. Ezzel kapcsolatban írja MADARASSY László főtítkár: „Jövedelmeink állandó csökkenése a lefolyt évben lehetetlenné tette többirányú gyűjtő- és tanulmányutak támogatását ...”.

Az Ethnographia szerkesztését 1935-ben GYÖRFFY István vette át, és attól kezdve, a korábban elsősorban folklór jellegű folyóirat az egész néprajz organumává lett. Ezt az irányt követték a későbbi szerkesztők is egészen napjainkig (GUNDA Béla, FÉL Edit, BALASSA Iván, K. KOVÁCS László, FÖLDES László, HOFER Tamás). 1939-ben ünnepelték meg a Társaság fennállásának ötvenéves évfordulóját. Ezen BARTUCZ Lajos főtítkár ezeket mondta: „Messzire vezetne s órák kellenének hozzá, ha ismertetni akar-nám azt a hatalmas kultúrmunkát, amit Társaságunk gyűjtéseivel, előadásaival, folyóiraitaival, egyéb kiadványaival és propagandájával 50 év alatt szívós, lelkes kitartással végzett; azt a rengeteg adatot, amit a magyar nemzetismeret számára az elvesztéstől megmentett és aminek összehasonlító módszeres feldolgozása és megszólaltatása a jövő nemzedék feladata lesz. Talán elég, ha hivatkozom az Ethnographiának és Értesítőnek s egyéb kiadványainknak együttesen közel 40 000 nyomtatott oldalt kitevő tanulmányaira és adatközléseire. Ezek alapján készülhetett csak el az 50 éves korszak hatalmas záróköve: a Magyarság Néprajzának négykötetes összefoglalása.” Valóban, ez a két háború közötti korszak legnagyobb néprajzi eredménye, melyben Társaságunk munkája is benne foglaltatik.

A következő háborús években nem szünetelt a Társaság munkálkodása, sőt mintha a pénzügyi lehetőségek átmenetileg növekedtek volna. Újra szervezett gyűjtéseket szakemberek számára (Szernye-mocsár, Bereg m. j; mintegy a Folklore Fellows, a háború végével abbamaradt gyűjtéseinek pótlására, új gyűjtéseket kezdeményezett a középiskolai diákok között (Kassa, Szatmár stb.), melyek szép eredményeket hoztak, és a lelkes munkát pénz-, könyv- és egyéb jutalmakkal tudták elismerni. A szakosztályok nem működtek ugyan, de a felolvasó üléseket megtartották. A Gyöngyös Bokréta szakmai hitelességét a kiküldött szakemberek igyekeztek megfelelő szinten tartani, és azt az egész országban rendszeresen ellenőrizték.

Az országos ünnepek meggritkáltak, de KODÁLY Zoltán 60. születésnapjának megünneplésére mégis sor került. Ezen átadták Társaságunk kiadványát, az *Emlékkönyvet* (szerk.: GUNDA Béla), melyben számos hazai és külföldi tudós egy-egy dolgozattal tisztelgett a nagy zeneszerző, népzene-tudós jeles évfordulóján.

1943–1944-ben az egyesületi élet lehetőségei összeszűkültek. Minden összejövetelre rendőrségi engedélyt kellett kérni. 1944 júniusában már csak többszöri kísérletre tudták a közgyűlést megtartani, ahol az elnök, ZICHY István lemondott, mert „a megnehezült időkben a Társaság elnöki teendőit nem tudja ellátni”. Bár újra felkérték erre a tisztre, de lényegében az átviharzó háborús események következtében ez volt az utolsó társasági összejövetel 1945 szeptemberéig.

Még egy fontos kérdést kell megnyugtatóan tisztáznom: zárt-e ki a Magyar Néprajzi Társaság egyeseket vagy csoportokat származása, hovatartozása miatt tagjai sorából? Ez azért szükséges, mert 1949-ben ORTUTAY Gyula (1910–1978) elnöki megnyitójában a következőket mondta és írta: „Tanulságos lenne megvizsgálni ezt az időszakot, a 40-es éveket, amikor nagy tudósaink közül nem is egyet, faji okok, származása miatt a Néprajzi Társaság kizárt tagjai sorából – elsőnek tudós társaságaink közül –, mások pedig, jobb híján, inkább kiléptek a társaságból, semhogy ilyen kizárásokban részesek legyenek.” VARGHA László főttkári jelentésében ezzel szemben ezt írja: „Az 1944. év folyamán (a kiadott kormányrendeletekkel ellentétben) a Társaság senkit sem tagadott meg tagjai sorából: valamennyi tagtársunkat továbbra is változatlanul nyilvántartottuk és a magunkénak vallottuk.” 1944-ben VARGHA László volt a főttkár, és ennek következtében minden társasági ügyről a legteljesebb értesüléssel rendelkezett; magam átnéztem a Társaság erre az évre vonatkozó irattári anyagát, és a kizárásoknak semmi nyomát nem találtam. Mivel ilyen más társaságoknál előfordult, az ilyen eljárás ellen egyik választmányi tagtársunk (GUNDA Béla) levélben is tiltakozott. De különben is a Társaság elnöke: gr. ZICHY István általánosan ismert németellenessége ezt eleve kizárta.

ORTUTAY Gyula fenti állítását tíz évvel később, ugyancsak az Ethnographia hasábjain helyesbítette, és megállapította: „... a Magyar Néprajzi Társaság nem utasított ki tagjai közül senkit azokban az években ...”. Ezek után aligha lehet kétséges, hogy ORTUTAY fenti megállapítása tévedésen alapult, és azt később maga korrigálta. Társaságunk 1945-ben és az azt követő években sem zárt ki senkit tagjai sorából, és nem fosztott meg senkit tisztségétől vagy társasági elismerésétől, kitüntetésétől.

A II. világháború után

1945-ben a Társaság munkája igen nehezen indult meg, hiszen korábbi elnöke, ZICHY István, a jeles őstörténetkutató, visszavonult. TÁLASI István, az egyik alelnök hadifogságba került, a másik alelnök, DOMANOVSKY György a néprajztudományon kívüli megbízatást (az ingó műemlékek miniszteri biztosa) kapott. TAGÁN Galimdsán nyugatra távozott, egyedül VARGHA László volt, aki a Társaság vezetőségéből 1945-ben a helyén maradt. Még ebben az évben egy választmányi ülést hívott össze, mely az elnöki teendők ellátásával ORTUTAY Gyulát, a titkárral BALASSA Ivánt, a pénztárossal MÁRKUS Mihályt bízta meg. Ezt a döntést az 1946-ban tartott, összevont LVII–LVIII. közgyűlés megerősítette. Így, igaz lassan, de egy-két évi kényszerű szünet után megindult a Társaság működése, és az első felolvasó ülésen BALASSA Iván tartott előadást: *A temetőkutatás feladatai* címen. Ezt követően a felolvasó ülések elsősorban azoknak a néprajztudósoknak, kutatóknak igyekeztek emléket állítani, akik 1944–1945-ben hunytak el.

Az Ethnographia 1944. évi 3–4. száma a háború következtében nem jelent meg, a szerkesztő, GUNDA Béla az ismét visszaállított trianoni határ túlsó oldalára került, lévén Kolozsvárt egyetemi tanár. A szerkesztés munkáját FÉL Edit vette át. Csak 1946 elején dőlt el, hogy a folyóirat kiadását lehet-e folytatni, de már 1947-re sikerült az elmaradást pótolni. Az Ethnographia szellemében nem történt különösebb változás, szerkesztése abban a szellemben folyt, amit 1935-ben GYÖRFFY István alakított ki, legfeljebb fokozott nyitás volt észlelhető nyugatra és keletre egyaránt.

A Társaság megalapításától kezdve általános szokásnak mondható, hogy a közgyűlések elnöki megnyitói nemcsak a Társaság végzett munkáját és jövő feladatait vázolják fel, hanem mindazt, amit az egész néprajz teljesített, illetve teljesítenie kellett volna. Az 1946-ban tartott közgyűlésen ORTUTAY Gyula elnök elsősorban arra a migrációra, a háború okozta nagy áttelepítésekre és annak néprajzi vonatkozásaira hívta fel a figyelmet, mely a második világháború következményeként létrejött. „Mi nem politikailag értékeljük ezt a tényt, mert nem a mi társaságunk feladata, hogy örvendetesnek vagy tragikusnak tekintse a magyar nemzetiségi kép ilyen átrendeződését, de tudományosan igenis érdekel, mert ilyen nagy feladat aligha várt még tudományra, mint amilyen most vár éppen mireánk.” Ezenkívül felhívta a figyelmet a határon túli magyarság és a velünk élő nemzetiségek néprajzi kutatására. 1947-ben újabb nagy feladat jelentkezett: az 1848. évi szabadságharc néprajzi jellegű emlékeinek összegyűjtése és feldolgozása, mely országos mozgalommá terebélyesedett. Ekkor történt említés a „Mátyás király hagyományok” összegyűjtéséről is, melyek nemcsak nálunk, hanem a szomszédos népek körében is megtalálhatók, és mintegy összekapcsolnak azok népi műveltségével. Mindezek természetesen az egész néprajz elé kitűzött feladatok, de a szervezés és gyűjtés munkájában Társaságunk jelentősen kivette részét. Bár hatalmas anyagmennyiség gyűlt össze, de sajnálatosan meg kell állapítani, hogy ezekből viszonylag kevés került feldolgozásra, különösképpen nem jutott el az általánosabb törvényszerűségek megállapításáig.

A társasági élet megindulását jelezte, hogy 1947-ben már 10 választmányi és 9 felolvasó ülést tartottunk, melyen összesen 17 előadás hangzott el. A Társaság és egyben a néprajztudomány megújuló erejét mutatta meg, hogy 1948-ban Hódmezővásárhelyt *Török Károly (1843–1876) Emlékülést* rendeztünk, melynek fényét az is emelte, hogy ORTUTAY Gyula nemcsak mint elnök, hanem vallás- és közoktatásügyi miniszterként is megjelent, és több előadást tartott. Ez a vándorgyűlés az újjáéledő magyar néprajztudomány első nagy seregszemléje volt. A következő évben Szegeden került sor KÁLMÁNY Lajos (1852–1919) emlékének szentelt vándorgyűlésre, mely egyben azt is kívánta demonstrálni, hogy milyen nagy szükség van még ki nem adott gyűjtéseinek közkinccsé tételére. Ebben Társaságunk is részt vállalt. A Társaság a vándorgyűlések megrendezésével régi hagyományt újított fel, mely lehetővé tette, hogy egy város, nagyobb körzet néprajzát a résztvevők megbeszéljék, a néprajz kérdéseit szélesebb körben megismertessék, és a helyi kutatást megerősítsék.

A Magyar Néprajzi Társaság munkássága, élete valójában hasonló mederben haladt, mint az előző években, és elsőrendű feladatát – tudományos fórumot szolgáltatni a kutatók számára – jól betöltötte. A hagyományokat azzal is ápolta, hogy az elhunyt egykori vezetőiről, tagjairól megemlékezett.

A fordulat

A politikai és gazdasági életben 1948–1949 jelentette a fordulatot, amikor valójában megindult a régi formák felszámolása, az újak kialakítása. Ugyanezt lehet elmondani a tudomány területén is. A Magyar Tudományos Akadémia átszervezésére 1949-ben került sor, és ezt követték a tudományos társaságok is. Ez volt az az év, melyben a hozánk közel álló Irodalomtörténeti Társaságban és a Történettudományi Társulatban megtörtént az eddigi munka marxista értékelése és az új feladatok kitűzése. Ezt kellett követnie a mi Társaságunknak is, és ez kifejezésre jutott abban az előadásban, melyet ORTUTAY Gyula Társaságunk LXI. közgyűlésén 1949. június 22-én tartott. Az ilyen beszédeknek általános és kötelező váza alakult ki: az első háború előtti hagyományok mérsékelt dicsérete, az 1919-es Tanácsköztársaság rövid ideje alatt a fellendülés lehetőségének túlzott értékelése, a két háború közötti munka elítélése és az anyagi nehézségek kifejtése, a felszabadulás utáni időszakban a lassú vagy kis változások ostorozása világnézeti oldalról. Itt lehetőleg nevek, munkák megemlítésével azok erőteljes bírálata. Lényegében ezt követte ORTUTAY Gyula is, aki elsősorban a Néptudományi Intézet kiadványait bírálta, melyek a marxizmus mércéjével mérve nem állják meg a helyüket. A Néptudományi Intézet az első magyar interdiszciplináris társadalomtudományi intézet, melyben a néprajz játszotta a vezető szerepet.

A Magyar Néprajzi Társaságról kritikusan-önkritikusan a következőket állapította meg:

„Az is meg kell mondanom, hogy őszinte sajnálatunkra mind ez ideig Társaságunk maga nem bizonyult annak az összefogó erőnek, aminek bizonyulnia kellett volna, s amivé az adott lehetőségek közepette válhatott volna. Remélem, ezen a téren is a Társaság munkájában jelentős fordulat fog beállni. Egyik nagy pozitívumunk azonban az az út, amelyet hódmezővásárhelyi vidéki nagygyűlésünk megtartásával mutattunk, s amelynek példáját a jövőben évről évre módszeresen szélesíteni fogjuk, és többé a vidékkel való kapcsolatnak ezt a formáját el nem hagyjuk. Amint meg kívánjuk szüntetni a Néprajzi Társaságnak azt a jellegét is, hogy voltaképpen kizárólag a budapesti néprajzosok gyűlekezési alkalma legyen. A mai közgyűlésünkön is arra igyekeztünk példát teremteni, hogy a vidék minden néprajz iránt komolyabban érdeklődő kutatóját meghívjuk a gyűlésünkre. Ezt a gyakorlatot a jövőben is folytatni kívánjuk. Arra is törekszünk, hogy a Néprajzi Társaság külön gyűlésein a nagyüzemek munkásságával is megtalálja kapcsolatát. Kell, hogy a magyar népről szóló, narodnyik tévedésektől megtisztított, de népi kultúránk hagyományait felmutató előadások, műsorok kerüljenek az iparban dolgozók elé.”

Bár kétségtelen, hogy ORTUTAY Gyula előadása és tanulmánya sok megszívlelendőt tartalmaz, de némely vonatkozásában mégsem bizonyult gyümölcsözőnek. Egyes jeles kutatók okkal sértve érezték magukat, nagyobb közös megmozdulások rendezése nehezebbé vált. A Néptudományi Intézetet rövidesen feloszlatták, de úgy, hogy a néprajz nem kapott olyan akadémiai intézetet, mint a magyar nyelvtudomány vagy a történettudomány. A narodnyikság, a népi romantika vádját, éppen e cikk alapján olvasták többször is a fejünkre. Hogy csak néhányat említek a negatív vonások közül, amit a négy évtized távolságából ma már könnyebben lehet megítélni.

Az Ethnographia szerkesztését új bizottság vette át. Főszerkesztő: ORTUTAY Gyula, a szerkesztőbizottság tagjai: DÉGH Linda, GUNDA Béla, TÁLASI István, VAJDA

László, szerkesztő: BALASSA Iván. Nagy könnyebbséget jelentett, hogy a kiadásról az állam gondoskodott, és azt három évig különböző kiadók, majd az Akadémiai Kiadó vette át. Ezzel a megjelentetéssel járó anyagi gondoktól a Társaság megszabadult, de ugyanakkor még a látszatfüggetlenség is elenyészett. Előírászerűen meg kellett jelentetni 1949-ben Sztálin, 1952-ben Rákosi portréját, és néhány olyan tanulmányt, amely ma már aligha ilyen tartalommal látna napvilágot. A folyóirat eddigi témákon kívül közölt történeti jellegű feldolgozásokat, a jelen leírásait (jelenkutatás, termelőszövetkezeti néprajz). Nyitott a szomszédos szocialista országok irányába, ezt megpróbálta a Szovjetunióval kapcsolatban is, de eredménytelenül, így már megjelent tanulmányok, cikkek, hírek átvételére-fordítására szorítkozott. Ugyanakkor nyugat felé a folyóirat egyre jobban zárt, és legfeljebb néhány könyvismertetés jelezte az ilyen irányú érdeklődést. Mivel a Néprajzi Értesítő 1943 óta nem jelent meg, ezért *Néprajzi Muzeológia* címen külön rovatot indított. 1954-től kezdve bizonyos enyhülés érezhető, mely elsősorban a nyugati könyvek ismertetésében, néhány hírben, sőt egy-két szakember látogatásában is lemérhető volt.

A Társaság továbbra is fontos feladatának tartotta, hogy a tudományos eredmények megvitatására fórumot biztosítson. Erre azért is szükség mutatkozott, mert 1950–1951-től megalakultak a néprajz egyes területeit kutató munkaközösségek, és megfelelő anyagi fedezettel nagyarányú irányított gyűjtés indult meg. Mindez egy bizonyos idő múlva azt is felvetette, hogy a néprajz különböző ágainak megfelelően Társaságunk szakosztályokat hozzon létre. Ezt 1955-ben határoztuk el. 1956-ban kezdték meg működésüket: 1. az Anyagi kultúra, 2. a Folklor, 3. az Egyetemes néprajzi szakosztály. A két előbbi ettől kezdve folyamatosan működött. 1961-ben az Önkéntes néprajzgyűjtő szakosztály is létrejött. Az 1960-as évek elején a Szegedi szakosztály is működött, a debreceni viszont csak a megalakulásig jutott el.

A vándorgyűlések valamelyest ritkultak, de továbbra is a Társaság legszélesebb körű összejövetelei maradtak. 1950-ben a Régészeti és Művészettörténeti Társulattal együtt Pécsen került sor egy vándorgyűlésre. 1952-ben Győrben a népművészet állott a középpontban. Itt bukkant fel először az ún. „népi iparművészet” elnevezés a jelenkor tárgyi népművészetére. 1953-ban Budapesten rendeztük meg azt a vándorgyűlést, melyen a munkaközösségek eredményeinek felmérését és további feladatok kijelölését végeztük el. 1955-ben Debrecenben a táj kutatás, a néprajzi atlasz, a tánckutatás kérdései kerültek megvitatásra.

1956 után Társaságunk munkássága elbizonytalanodott és újra megnehezült, de egy pillanatig sem szünetelt. Ezt BODROGI Tibor főtitkár 1959-ben így fogalmazta meg: „Az 1957–58-as évek bizonyos mértékű visszaesése után a főtitkári jelentés újból öröndetes fejlődésről adhat számot a Magyar Néprajzi Társaság életében”. 1956 tavaszán a Társaság a lemondott ORTUTAY Gyula helyébe SZENDREY Ákost választotta elnöknek, de már 1959-ben újra ORTUTAY lett az elnök, vagyis ezt a tisztséget – három év megszakítással – 1945–1978-ig betöltötte. Ő vezette azt a konferenciát, melyet Társaságunk 70. évfordulójára Budapesten rendeztek. Ez KODÁLY Zoltán védnök ünnepi megemlékezésével kezdődött, majd ORTUTAY Gyula foglalta össze a Társaság régebbi és újabb történetét. Ezután a három szakosztály mutatta be munkáját. Újabb vándorgyűlésekre is sor került: 1961-ben Gyulán, ahol a társadalmi néprajzi gyűjtők már külön tanácskoztak, 1962-ben Nyíregyházán elsősorban Kelet-Magyarország kérdéseit tárgyaltuk meg.

Fontos feladatnak tekintette a Társaság a néprajztudomány eredményeinek népszerűsítését az ipari munkásság körében is, ez azonban éppen úgy kevés eredménnyel járt, mint a munkásság néprajzi eszközökkel való hagyományainak rögzítése. Előadások és előadás-sorozatok mégis jelentős sikert könyvelhettek el. A sorozatok közül érdemes megemlíteni az 1954–1955-ben az etnikai csoportokat bemutatót, továbbá a magyar népköltészetéről és népművészetéről szólót és a világ népeit ismertetőket. Ezeken egy-egy alkalommal 100–300, a néprajz iránt érdeklődő, elsősorban értelmiségi hallgató vett részt. Ebben az időben a Társaság vidéken, így pl. Székesfehérvárt is rendezett előadás-sorozatot az ottani szervekkel együttműködve. Mindezek szélesebb és nem szakmai hallgatóságnak szóltak, és jelentős érdeklődésre találtak.

A szakmai összejövetelek sorában jelentős helyet foglaltak el az évfordulók megünneplései. Ezek részben olyan élő, kiemelkedő néprajzkutatókat köszöntöttek, akik Társaságunk munkájában is jelentős részt vettek. Így KODÁLY Zoltán védnökünk 70. (1952) majd 80. születésnapján jöttünk össze. A számos megemlékezés közül hadd említsem meg KISS Lajos (1881–1965), SEBESTYÉN Károly (1876–1956), LAJTHA László, SZÜCS Sándor (1903–1952) üdvözlését. Még nagyobb volt az emléküléseknek a száma, azok születésének kerek évfordulóján, akik már eltávoztak tőlünk. Itt is csak néhány nevet említek: KRIZA János, ERDÉLYI János, VIKÁR Béla (1859–1945), JANKÓ János, BÍRÓ Lajos (1856–1931), HERMAN Ottó, KATONA Lajos. VISKI Károlynak (1882–1945), SOLYMOSSY Sándornak síremléket állított Társaságunk. Az évfordulókról az Ethnographiában is megemlékeztünk, sőt egyes esetekben emlékkönyvet is adtunk ki az Akadémiai Kiadó segítségével: *Studia memoriae Belae Bartók sacra* (Szerk.: RAJECZKY B.–VARGYAS L. Bp., 1956.), mely még két kiadást ért meg; *Opuscula ethnologica memoriae Ludovici Biró sacra* (Szerk.: BODROGI T.–BOGLÁR L. Bp., 1959.).

Az Ethnographia 1957-től új szerkesztőbizottságot és szerkesztőt kapott K. KOVÁCS László személyében, és időben, zökkenőmentesen megjelent. A beküldött kéziratok, ha a szükséges szaktudományi mértéket megütötték, egyre inkább világnézeti követelmények nélkül megjelenhettek. Egyre több fontos külföldi, elsősorban nyugati könyv jutott el hozzánk, és ennek következtében a könyvismertetési rovat színesebbé vált, akárcsak a néprajzi híreké.

Az 1950-es évek második felének kitűnő társasági vállalkozása volt a Magyar Néprajzi Társaság Könyvtára, melyben négy év alatt öt jelentős kötet látott napvilágot: BELÉNYESY Márta, TAKÁCS Lajos, SZENTMIHÁLYI Imre, HALMOS István, GYÖRFFY György tollából; csak őszintén sajnálni lehet, hogy ez a kitűnő kezdeményezés az 1960-as években – elsősorban anyagi okok miatt – nem folytatódott.

A megemlékezések sorában jelentős helyet foglalt el az az ünnepség, melyet Társaságunk alapításának 70. évfordulóján tartottunk (ennek egy vonatkozására fentebb már utaltam). Ezen számos összefoglaló hangzott el a néprajztudomány kutatási területeiről, melyeket élénk vita követett. Az ülésen megjelent védnökünk, KODÁLY Zoltán is, és bevezetőjében a néprajztudomány feladatait így határozta meg: „... egy népet csak egészében lehet megismerni, a nép dalát is csak az érti igazán, aki ismeri szokásait, ruházatát, ételét, építkezését, egyszóval egész életét; viszont akármilyen alapos részlettanulmány csonka marad, ha nem terjed ki figyelme a nép életének jelenségére. Csak így jutunk el végre olyan fokú nemzeti önismeretre, amely egyrészt kielégíti a tudomány igényeit,

másrészt gyakorlati életünk formálására is kiható.” Ez olyan útmutatás tudományunk számára, amit három évtized elteltével is meg kell szívlelnünk.

A Társaság a néprajzi gyűjtésben két területen is tevékenykedett. 1952-ben megindult az Önkéntes Néprajzi Gyűjtőpályázat, mely egyre szélesebb területet ölelt fel, Társaságunk a meginduláskor már jelen volt, de az évek során szerepe egyre nőtt, pénzügyileg is támogatta, és végül szakosztályt alakított az önkéntes gyűjtőknek.

1951-ben a néprajzi filmezés kérdése már fontos feladatként merült fel, és ebben kezdettől kezdve, mint egyik szervező és támogató részt kért a Magyar Néprajzi Társaság. Különböző helyekről igyekezett pénzügyi támogatást szerezni a K. KOVÁCS László körül kialakult filmező csoportnak. Sikertelen olyan mezőgazdasági munkameneteket rögzíteni, a szokások egész sorát filmre venni, melyek ma már legfeljebb csak emlékekben élnek és többé nem megismételhetők. Különösen értékesek a népi táncokról készült filmek. Mindezek ma szaktudományunk fontos forrásai.

A tudományos feldolgozásban közvetlenül a Magyar Néprajzi Társaság kevéssé vett részt. KÁLMÁN Lajos hagyatékának válogatása, majd nyomda alá történő rendezése bizonyos mértékig hozzánk is kapcsolódott. Ebből két kötet ugyan napvilágot látott, de további köteteket is lehetne még kiadni. A másik feladat a *Néprajzi Lexikon* előkészítése (GUNDA Béla), de néhány évi szorgos munkálkodás után ez az 1956-os események után nem került említésre, de az 1977-től kezdődően megjelenő *Magyar Néprajzi Lexikon* kötetei eredményeit sok vonatkozásban felhasználták.

Talán azt is érdemes megemlíteni, hogy a Magyar Tudományos Akadémia 1949-ben nemcsak az Ethnographia folyóirat kiadásának pénzügyi terhére vette át, hanem a Társaság ügyeinek intézésére egy pénzügyi-adminisztratív állást is biztosított, ami a szorosabb hivatali menetet nagymértékben megkönnyítette. Ettől kezdve a Néprajzi Társaság tudományos, pénzügyi, hivatali vonatkozásban a Magyar Tudományos Akadémiához tartozik, ami az alapszabályszerű működés ellenőrzését jelenti.

Az utóbbi negyedszázad

Az 1960-as évek a magyar néprajzban jelentős változásokat hoztak, melyek közvetve a Magyar Néprajzi Társaság munkáját is átalakították. 1962–63-ban megtörtént a vidéki múzeumok tanácsi kezelésbe történő átadása, létrejöttek a megyei múzeumi szervezetek, melyek közvetlenül a megyei tanácsok irányítása alá kerültek. Ezzel az intézkedéssel megnövekedett a múzeumok közművelődési munkája, és az egyes tudományterületek képviselő muzeológusok központi irányításuktól messzebb kerültek, működésük elsősorban saját megyéjükre korlátozódott; a néprajz területén a központi feladatokban történő részvételük csökkent.

1963-ban létrejött az Eötvös Loránd Tudományegyetem Folklor Tanszéke mellett a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutató Csoportja, mely 1967-től kezdve már önállóan működött. Feladatául tűzték ki az országban folyó néprajzi munka összehangolását. Ezt a feladatot ugyan sem a múltban, sem a jelenben, már csak szervezeti okok következtében sem tudja maradéktalanul ellátni, de a néprajz jelentős és központi kiadványain (pl. a *Magyar Néprajzi Lexikon* 1–5, *Néprajzi Atlasz*, *Mesekatalógus*, a nyolckötetes *Magyar Néprajz* stb.) dolgozik, és harminc körüli tudományos munkatárs számos egyéni feladatot is megold.

1967-ben megalakult a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Országos Néprajzi Választmánya, melynek elsődrendű feladata tudományszakunk eredményeinek széles körben való terjesztése és ilyen jellegű kiadványok megjelentetése. Az egyes megyékben Néprajz Szakosztályok alakultak, melyek az országos választmánnyal rendszeres kapcsolatot tartanak fenn.

A korábbi intézmények között elsősorban a Néprajzi Múzeum lehetőségei növekedtek meg, különösen, mikor a parlamenttel szemben lévő központi fekvésű épületében kapott helyet (1975).

Mivel a tudományszak külső és belső körülményei jelentősen megváltoztak, ehhez igazította szervezetét és munkáját, mint tudományos-társadalmi szervezet a Magyar Néprajzi Társaság is. Mindig legfontosabb feladatai közé tartozott tudományos előadós és vitafórum megteremtése, ennek lehetőségét újra át kellett gondolni. Az érdeklődés megnövekedése és a szakosodás azt kívánta, hogy további szakosztályokat hozzunk létre. Ez lehetővé tette, hogy egy-egy terület kutatói speciális kérdéseiket egymás között vitathassák meg. A szakosztályok az igényeknek megfelelően alakultak ki 1956-tól kezdve, a már említett: 1. az Anyagi kultúra szakosztálya. 2. a Folklor szakosztály. 3. az Önkéntes néprajzi gyűjtők szakosztálya mellett még a következőket szerveztük: 4. Nemzetiségi, 5. Társadalomnéprajzi, 6. Etnológiai, 7. Fénykép és film, 8. Népzene és néptánc szakosztály. 1987-től idekapcsolódott 9. szakosztályként az Ethnographia Pannonica Magyar Nemzeti Bizottsága. A szakosztályok évenként 2–6 előadást hallgatnak és vitatnak meg, melyen természetesen nemcsak a Társaság tagjai, hanem az érdeklődők szélesebb köre és a rokon tudományok képviselői is gyakran részt vesznek. Ennél egyes szakosztályok lényegesen szélesebb körű működést fejtenek ki. Az Anyagi kultúra, a Folklor és a Társadalomnéprajzi szakosztály elsősorban előadásokat, vitákat szervez. A többiek más tevékenységet is folytatnak. Ezek közül megemlítek néhányat.

Az *Önkéntes néprajzi gyűjtők szakosztálya* más társasággal (Nyelvtudományi Társaság) és intézményekkel (MTA Nyelvtudományi Intézete, Néprajzi Múzeum) szervezi a gyűjtőpályázatot, végzi annak elbírálását, és megfelelő összeget biztosít a legjobb pályamunkák díjazására. A gyűjtés irányítása és megfelelő színvonalának biztosítása érdekében kérdőíveket, gyűjtési útmutatókat ad ki és juttat el a résztvevőkhöz. Az évenként tízezer oldalt és ezer fényképet meghaladó anyag a Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattárát gyarapítja. Ma már az elbírálás rendszerint kétlépcsős: első fokon a megyei múzeumok néprajzi szakemberei minősítenek, és csak a legjobbak kerülnek az országos döntőbe. A szakosztály a fenti szervekkel együtt két évenként rendez meg a gyűjtőtálkozókat. Ezen általában 250–300 néprajzi és nyelvjárási gyűjtő vesz részt az ország más-más városaiban, hogy a résztvevőknek alkalmuk legyen megismerni az ottani múzeumokat és tudományos, közművelődési intézményeket. Az általában 3–4 napig tartó összejöveteleken a néprajz és nyelvtudomány kiemelkedő tudósai tartanak előadásokat, illetve a legjobb gyűjtők mutatják be eredményeiket. Ez lehetőséget ad arra, hogy szaktudományunk legjelesebb kutatói találkozhassanak azokkal a gyűjtőkkel, akiknek a munkája a néprajz számára elengedhetetlen. A találkozók előadásait eddig az esetek többségében sikerült kiadni, melyek a magyar néprajztudomány jó forrásai. A gyűjtőtálkozók között a szakosztály egy-egy ülésén 2–3 előadás is elhangzik, és ezeket megvitatják. A gyűjtők különböző korosztályokból kerülnek ki. Sokan vannak, akik középkorúak korukban ismerkednek meg a néprajzzal, jelentős a nyugdíjasok száma is. Foglalkozást tekintve, a pedagógu-

sok alkotják a legnagyobb csoportot, de szép számmal vannak egyszerű parasztemberek, falusi tisztviselők, termelősövetkezeti agrónomusok, papok, orvosok. A találkozó és szakosztályi összejövetelek termékeny barátságok kialakulására adnak lehetőséget.

A *Nemzetiségi szakosztályt* 1972-ben hoztuk létre a Magyarországon élő (német, szerb, horvát, szlovén, román, szlovák) kisebbségek néprajzának tanulmányozására. Nem megoldott még a Társaságon belül az előbbieknél nagyobb számú cigányság néprajzi kutatása és bemutatása. Itt a legfőbb feladat, hogy ezek a népcsoportok anyanyelvükön kívül népi kultúrájuk megőrizhető és továbbfejleszthető elemeit tudományosan hiteles forrásokból meríthessék. A népi kultúrának a nemzetiségek jellegének megőrzésében különösen nagy a szerepe, és itt a néprajz jelentős segítséget tud nyújtani. Ezért 1975-ben a Magyar Néprajzi Társaság, a Magyarországi Nemzetiségek Demokratikus Szövetségeivel együttműködve, megkezdte a Magyarországi Nemzetiségek Néprajza könyvsorozat kiadását, amelynek főszerkesztését Társaságunk alelnökei látják el (előbb: BALASSA Iván, most UJVÁRY Zoltán). Az egyes kötetek németül, szerbhorvát–szlovén, román, szlovák nyelven jelennek meg. Először a kiadást is a Néprajzi Társaság végezte, de ezt rövidesen a Tankönyvkiadó Vállalat vette át. Az összeállítás során kértük és kérjük a szomszédos országok szakembereinek a gyűjtésben és a kiadásban történő részvételét, és ezt az esetek többségében meg is kapjuk. Ezzel a segítséggel a lelkes, de nem mindig szakképzett hazai nemzetiségi néprajzkutatók munkáját teljesebbé lehet tenni. Ugyanilyen segítséget mi is felajánlunk a szomszédos országokban élő magyar nemzetiségűekkel foglalkozó néprajzi kiadványok számára. 1989-ig több mint harminc kötet látott napvilágot, egy-egy nemzetiség 7-8 kötettel van képviselve. Ezek a kötetek nemcsak a hazánkban élő nemzetiségek jellegzetes műveltségének kialakítását segítik elő, hanem jelentős forrással szolgálnak a szomszédos országok néprajzkutatói számára is.

A nemzetiségek néprajzi kutatásának jellegzetes feladatait és kérdéseit azonban szélesebb körben is szükséges megbeszélni. Ezért 1975-től kezdve ötévenként Békéscsabán *Nemzetiségekutató Nemzetközi Néprajzi Konferenciát* tartunk, melyre elsősorban a szomszédos országok ilyen kérdéssel foglalkozó kutatóit hívjuk meg. A legnagyobb számban a szlovák és a jugoszláv kollégák szoktak megjelenni, előadásokat tartani, de a Szovjetunióból és helyenként a nyugat-európai országokból is vannak vendégeink. Számuk összesen 70–90 között mozog, és a magyarokkal együtt rendszerint meghaladja a 150-et. A konferenciának igyekszünk megfelelő rangot biztosítani: 1975-ben ORTUTAY Gyula, 1980-ban PUJA Frigyes külügyminiszter, 1985-ben KÖPECZI Béla művelődési miniszter nyitotta meg. Az 1990. évi konferencia előkészületei már jórészt megtörténtek. Az eddigi három konferencia előadásait más szervek támogatásával egy éven belül kiadtuk, mégpedig az elsőt 440, a másodikat 754 és a harmadikat 973 lap terjedelemben magyarul, a második konferencia legfontosabb előadásait idegen, főleg német nyelven is. Ezek a konferenciák lehetővé tették, hogy néprajzi szakemberek a nemzetiségi kutatások kérdéseiről egymás között barátián elbeszélgethessenek. Nagyon szerettük volna, ha a konferencia megrendezését időről időre más ország vállalta volna, esetleg úgy, hogy minden második vagy harmadik évben került volna arra sor. Ennek lehetőségét több alkalommal fel is vetettük, és a konferenciák jó hangulatában Békéscsabán erre hangzottak is el ígérek, de megvalósításra sohasem került sor. Ezért a negyedik konferencia megrendezésére ismét mi vállalkozunk, ami azonban korántsem jelent kisajátítást, mert annak rendezését egy-egy esetben szívesen átadjuk valamelyik szomszédos országnak.

Hosszabb idő óta azt láttuk, hogy nincs megfelelő lehetőségünk a szomszédos országok magyar nyelvű néprajzi irodalmának áttekintésére. Ezért határozta el a Magyar Néprajzi Társaság és a Tudományos Ismeretterjesztő Társaság Néprajzi Választmánya, hogy időről időre felméri a határainkon túl megjelenő, elsősorban magyar nyelvű néprajzi irodalmat. Erre először 1974-ben vállalkoztunk, és az előadások a Valóság c. folyóirat 1975. 6. számában jelentek meg. Ennél jobban elő tudtuk készíteni 1982-ben Debrecenben ugyane tárgyban tartott konferenciánkat, ahol 18 előadás vizsgálta meg a Romániában, Szovjetunióban, Csehszlovákiában, Ausztriában, Jugoszláviában és az USA-ban megjelenő magyar néprajzi kiadványokat és adtak hírt az ott végzett kutatásokról. Az előadásokat: *A határainkon kívüli magyar néprajzi kutatások* (Budapest, 1984. 259 l.) címen a TIT Néprajzi Választmánya támogatásunkkal adta ki. Ez a könyv azóta is keresett és valóságos kézikönyvnek számít nemcsak megállapításaival, hanem az egyes tanulmányokhoz kapcsolódó bibliográfiákkal együtt. 1988-ban került sor Egerben a kérdéssel kapcsolatos III. konferenciára, ahol az 1983–1988 közötti időszakot mértük fel, és az itt elhangzott előadásokat is szeretnénk kiadni. Ezek az áttekintések rendkívül tanulságosak, mert megmutatják, hogy az egyes országokban, többnyire a politikai, társadalmi és gazdasági körülményektől függően, hogyan változik a magyar néprajzi irodalom megjelentetése. Ezekben a konferenciákon egy-egy kérdéscsoportot hazai szakember foglalt össze, és ehhez az adott országban élő magyar néprajzkutató fűz kiegészítéseket, észrevételeket. Ezzel az eljárással kiküszöbölhető az értékelések esetlegessége, egyoldalúsága. Ezen a téren együttműködünk az 1985-ben az Országos Széchényi Könyvtár mellett alakult Magyarságkutató Intézettel, melynek feladata a határainkon kívül élő magyarok sokoldalú társadalomtudományi kutatása. Ezenkívül egy-egy határon túli néprajzi csoport bemutatására is vállalkozunk. 1988-ban a Magyar Nyelvtudományi Társasággal és a Történettudományi Társulattal egy ülésszakon a moldvai csángók kérdését elemeztük. Az érdeklődést mutatja, hogy a közönség teljesen megtöltötte a Magyar Tudományos Akadémia dísztermét.

Az *Etnológiai Szakosztály* többszöri kísérlet után 1983-ban alakult meg Ethnológiai Társaság néven. 1985-ben véglegesen csatlakozott a Magyar Néprajzi Társasághoz. Más intézményekkel együtt felolvasó üléseket, hazai és külföldi résztvevőkkel megbeszéléseket, konferenciákat tartott, melyek közül az alábbiakat érdemes megemlíteni: *Kultúrák sorsa a fejlődő világban*, *A népi orvoslás*, *Délkelet-ázsiai napok*, *Angola kultúrái*, *Vallás a kultúrák keresztútján*, *Törzsi művészet és kommunikáció*, *Indián napok* stb. Némelyik konferencián a Német Demokratikus Köztársaságból, a Német Szövetségi Köztársaságból, az USA-ból, Ausztriából és más országokból is érkeztek résztvevők.

A *Fénykép és film szakosztály* 1983-ban alakult meg, de az ilyen jellegű néprajzi munkát Társaságunk megalakulásától kezdve támogatta. Így rendszeresen részt vettünk az utóbbi évtizedek néprajzi filmszemlén (pl. Szekszárdon, Szentendrén 1983-ban). Itt merült fel annak igénye, hogy Társaságunkon belül e fontos területtel külön szakosztály foglalkozzék. Azóta számos összefüggésben bizonyosodott, hogy milyen hasznos a néprajzi, fényképész és filmes szakemberek együttműködése. Újabban egy nagyobb nemzetközi néprajzi filmkonferencia előkészítésén dolgoznak, és ilyeneken a szakosztály tagjai külföldön rendszeresen részt vesznek.

Az *Ethnographia Pannonica* olyan együttműködés, mely a magyar, osztrák, szlovén, horvát, szlovák, cseh–morva néprajzkutatók összefogásából 1971-ben létesült az egykori pannóniai tér sokoldalú néprajzi kutatására. A létrejöttét elsősorban az osztrák szakembe-

rek és a Magyar Néprajzi Társaság szorgalmazta abban az időben, amikor még ilyen tudományos együttműködésre nem sok példa akadt. Az Ethnographica Pannonica Magyar Bizottsága (elnöke korábban BARABÁS Jenő, napjainkban ANDRÁSFALVY Bertalan) működését mint Társaságunk egyik szakosztálya fejt ki. Az első konferenciára 1971-ben Borostyánkőn (Bernstein) Burgenlandban került sor, és ott olyan megállapodás született, hogy az összejöveleket kétévenként tartjuk. A magyarok négy alkalommal (Zalaegerszeg 2, Tata, Székesfehérvár) vállalták a rendezést, az osztrákok háromszor (egyszer magyar területen Velemenben), a horvátok kétszer, legutoljára 1989-ben voltak házigazdák. A konferenciák rendszerint egy-egy témakört vizsgálnak meg több oldalról, így a VII. (Velem) az egykori uradalmi cselédség kultúráját, Székesfehérvár az árucseres néprajzát. A rendező Nemzeti Bizottság igyekezett az előadásokat német nyelven kiadni, ez azonban csak néhány esetben járt sikerrel. Éppen úgy nem sikerült még eddig megvalósítani egy német nyelvű folyóirat kiadását, melynek megszervezését az osztrák fél vállalta. Az Ethnographica Pannonica kutatásai elsősorban azokra a kérdésekre irányulnak, melyek összekötik ezt a területet és az itt élő népeket. Sok esetben nemzetiségi kutatások is ebben az együttműködésben valósulnak meg, mely a négy ország kutatóinak összefogását és munkájuk kölcsönös megismerését segíti elő.

A finn–magyar néprajzi kerekasztal konferencia 1984-ben jött létre, és Társaságunk védnöksége alatt fejt ki működését a Magyar Tudományos Akadémia és a Finn Tudományos Akadémia közötti egyezmény alapján (magyar részről vezetője KODOLÁNYI János). Az első összejövétel Turkuban 1984-ben a változó faluval kapcsolatban a néprajz feladatait vizsgálta; a második Eger-Noszvajban 1986-ban a falu és város viszonyával foglalkozott, es ennek előadásait ki is adtuk (*Village and Town*. Szerk.: PALÁDI-KOVÁCS Attila és SZARVAS Zsuzsa. Bp., 1987.). Ezután ismét Finnországban kerül sor összejövételre.

A fentiekben csak arra igyekeztem rámutatni, hogy milyen sokoldalú munka folyik a Társaság szakosztályaiban, és ez nemcsak az itthoni néprajzi munkát segíti elő, hanem néhány esetben az ország határán is túlnyúlik. A Társaság legfontosabb feladatának tekinti a magyar néprajztudomány hivatásos művelői és az önkéntes gyűjtők összetartását. Erre az egyre inkább megmutatkozó széttagoltságban jelentős szükség látszik, hiszen ma az egyetlen olyan szerv, mely akadálytalanul megteheti ezt az önkéntesség alapján. Ezért tudatosan hoztuk létre azokat a tényezőket, melyek az összetartozás érzését erősítik. Nem állítom, hogy döntő eredményeket sikerült elérni, de helyenként már mutatkoznak az együttműködési készség növekedésének jelei. Éppen ezért az ezt elősegítő tényezők közül érdemes néhányat megemlíteni.

Mivel tagjainknak nem tudjuk 1949-től kezdve az Ethnographica folyóiratunkat a tagdíj fejében biztosítani, hiszen azt már kiadó jelentette meg, elhatároztuk egy olyan eleven, viszonylag gyorsan megjelenő folyóirat kiadását, melyet minden tagunk megkap. Ez az 1972-től megjelenő Néprajzi Hírek (szerkesztette 1972–1974 KECSKÉS Péter – PALÁDI-KOVÁCS Attila, 1975–1976 SZEMERKÉNYI Ágnes, 1976–1978 SZEMERKÉNYI Ágnes–TÁRKÁNY SZUCS Ernő, 1979–1981 SELMECZI KOVÁCS Attila–GRÁFIK Imre, 1982-től SELMECZI KOVÁCS Attila), mely elsősorban arra hivatott, hogy minden tagunkkal tudassa a már bekövetkezett eseményeket, felhívja a figyelmet az évfordulókra és beszámoljon tudományszakunk legfontosabb eredményeiről, terveiről. Bár megjelenésénél előfordulnak késések, és nem minden esetben tudósít valamennyi

fontos kérdésről, de mégis nagyjából-egészéből beváltotta a hozzá fűzött reményeket, és a nehézségeket leküzdve (emelkedő nyomdaárak, magas postaköltség stb.) azt lehet mondani, hogy feladatát jól betölti. Különösen igaz ez a megállapítás akkor, ha azt is számításba vesszük, hogy minden évben közli az előző év néprajzi bibliográfiáját, melynek tételszáma évenként 700–1250 között váltakozik. Ez a bibliográfia lehetővé teszi, hogy nehezebben hozzáférhető helyeken megjelenő néprajzi cikk, tanulmány, füzet, könyv viszonylag hamar bekerüljön tudományunk vérkeringésébe, ami annál is fontosabb, mert erről az időszakról még nem áll más néprajzi könyvészeti forrás rendelkezésünkre. Ezek az éves bibliográfiák egyben alapját képezik a külföldön megjelenő néprajzi könyvészeti áttekintéseknek, mint ahogy ennek segítségével viszonylag könnyen elkészülhet e korszak néprajzi bibliográfiája is (az összeállítást SERFŐZÓNÉ GÉMES Magda végzi).

A Néprajzi Hírek sok vonatkozásban tehermentesíti a központi folyóiratunkat, az Ethnographiát, mert egymással összehangoltan dolgoznak. Az Ethnographia, különösen az utóbbi másfél évtizedben arra törekszik, hogy helyet adjon a régebbi és ebből kisarjadó, továbbfejlődő hazai irányzatok mellett a kül- és belföldi kezdeményezésű új kutatási témáknak és módszereknek. Ez az elvi célkitűzés nemcsak a nagyobb tanulmányokban, kisebb közleményekben, hanem az ismertetett könyvek kiválasztásában is megnyilvánul. Ez a szerkesztési módszer lehetővé teszi, hogy a magyar néprajztudomány mindazokat az irányzatokat, eredményeket megismerje, melyek működéséhez legközelebb állanak és fejlődését elősegíthetik. Egyben azt is lehetővé teszi, hogy a néprajzot tanulmányozó egyetemi hallgatók széles körű kitekintést nyerhessenek belőle.

Összetartó erőt jelentenek a szakosztályi és a plenáris ülések. Sajnos, ezeknek jóformán csak a fővárosban vagy annak közvetlen közelében lakók lehetnek állandó résztvevői. Éppen ezért próbálkoztunk még az 1960-as években vidéki szakosztályok létrehozásával, és ezek egyes helyeken (pl. Szeged) meg is kezdték működésüket. Amikor azonban a TIT megyei néprajzi szakosztályai megalakultak és mindkettőben pontosan ugyanazok a kutatók és társadalmi gyűjtők dolgoztak volna, ennek nem látszott értelme, így Társaságunk vidéki szakosztályai működését nem szorgalmaztuk. De maga az a tény, hogy valamennyi tagunk megkapja minden hónapban a meghívót az összejövetelünkre, már eleve az összetartozás érzését kelti, még abban az esetben is, ha azon a vidékiek nem mindig tudnak részt venni.

Az utóbbi évtizedben megritkultak, majd teljesen elmaradtak a vándorgyűlések. A Szolnokon rendezett 1974. évinek az anyagát négy kötetben sikerült kiadni (Szerk.: HOFER Tamás–KISBÁN Eszter). 1976-ban: *A népművészet változása a XIX. században* témakörből Pécsen tartott gyűlésnek nagy sikeréről lehet megemlékezni, melyen a rokon tudományágak képviselői nemcsak részt vettek, hanem előadásokat is tartottak. 1981-ben Hódmezővásárhelyt szervezett vándorgyűlés jelentős előadásainak megjelentetését akadályozta, hogy azok egy része írásban nem készült el. A további vándorgyűlések elmaradásának okát elsősorban abban lehet keresni, hogy az Ethnographia Pannonica, az önkéntes gyűjtők találkozója, továbbá a Nemzetközi Nemzetiségi Néprajzi Konferenciák a Társaság véges szervezési erejét nagyon igénybe veszik. Mindez azonban nem indokolja, hogy a vándorgyűlések jól bevált intézményének felelevenítésére a jövőben ne kellene törekednünk. Számítalan példa megmutatta ugyanis, hogy egy-egy ilyen vándorgyűlés nagymértékben fellelkesíti a társasági életet.

Társaságunk évszázados története alatt mindig törekedett más tudományágak szakembereinek bevonásával is konferenciák rendezésére. Érdemes ezek közül megemlíteni,

hogy 1974-ben: *Mivel járulhat hozzá a néprajztudomány a honfoglaló magyarság életmódjának kutatásához?* címen szerveztünk összejövetelt, melyen a néprajzkutatókkal együtt régészek, történészek, nyelvtudósok mondták el véleményüket.

Egyik legfontosabb feladatunk, hogy tudományszakunk és művelőinek évfordulójáról megemlékezzünk. A teljesség igénye nélkül ezek közül felsorolok néhányat: 1973-ban a két háború közötti néprajztudomány három kimagasló egyéniségének: BÁTKY Zsigmondnak – GYÖRFFY Istvánnak – VISKI Károlynak munkásságát és napjainkig kimutatható hatását vizsgáltuk. Elhunyt nagyjaink közül KODÁLY Zoltán, MARÓT Károly évszázados jubileumáról, ORTUTAY Gyula, HONTI János, SCHEIBER Sándor 75. évfordulójáról emléküléseket rendeztünk. GYÖRFFY István százéves évfordulóján a Magyar Tudományos Akadémián ülésszakot szerveztünk. Ez utóbbi esetben a nagy tudós és művelődéspolitikus működésének egyesek által különbözőképpen értékelt kiemelkedő érdemeit is sikerült a megfelelő világitásba helyezni, melynek eredményeképpen szülővárosában, Karcagon, köztéri szobrát is felavatták. Társaságunk pedig egész *Ethnographia* kötetet szentelt munkássága emlékének. Mindezek inkább csak jelzések, mert az elmúlt két évtizedben az ilyen jellegű ünnepek száma tekintélyesre emelkedett. Éppen úgy, mint ahogy köztünk tevékenykedő, kiemelkedő munkát végző tagtársaink 60, 70, 75, 80 éves születésnapjáról is megemlékeztünk. Néhány esetben az *Ethnographia* egy vagy két vagy három számát szenteltük egy-egy évforduló megünneplésére (pl. TÁLASI István, DÖMÖTÖR Tekla, GUNDA Béla, BÁLINT Sándor, VARGYAS Lajos, BALASSA Iván). Nemrégiben mindazokat üdvözlöttük, akik 50 vagy ennél több év óta a Társaságunk tagjai.

1969-től kezdve rendszeresen kiépítettük a Társaság kitüntetései rendszerét. Megtartottuk a *tiszteleti és levelező és érdemes tag* kategóriát, hiszen azt Társaságunk első, 1889-ben jóváhagyott alapszabálya már így határozta meg: „Tiszteletbeli tagul oly kiváló egyén választható, ki a néprajzi tudományok terén vagy a Társaság iránt kiváló érdemet szerzett. Levelező tagul olyan külföldi választható meg, ki a néprajz terén irodalmilag működik.” Lényegében ma is így határozzuk meg, de kettő között fokozati különbséget állapítunk meg a kitüntetett tudományos munkásságának jelentősége szerint. Minden évben választunk tiszteleti tagokat nemcsak a magyarországi legjelentősebb néprajzkutatók, hanem a környező és a távolabbi országok legjelesebb és a magyar néprajzot művelő vagy az iránt érdeklődő tudósok közül, és ugyanez az elbírálási mód érvényesül a levelező tagokkal kapcsolatban is.

A Társaság 1970-ben alapította a *Györffy István Emlékérmét*, melyet „... a Magyar Néprajzi Társaság tagjai kaphatják egy-egy kiemelkedő teljesítményükért vagy egész eddigi munkásságukért”. Az érmet SZABÓ Iván kiváló művész készítette. Az egyik oldalán GYÖRFFY István 1884–1939 felirat és profil portré, a másik oldalon stilizált pávaábrázolás, felül felirat: *Magyar Néprajzi Társaság*. Az elmúlt két évtized alatt a magyar néprajztudomány számos kiváló egyénisége kapta meg ezt az érmet, és néhányan külföldön is részesültek ebből.

Mivel a fenti elismerést a kiterjedt tudományos munkával rendelkező, általában idősebb néprajzkutatók kapták meg, ezért többen javasolták, hogy a 35 éven aluli, de már eredményeket felmutató tudományos kutatóknak alapítson a Társaság *Jankó János Emlékérmét*. JANKÓ János fiatalon hunyt el, de rendkívül jelentős életművet hagyott maga után, ezért esett rá a választás. Ez a díj, mely pénzjutalommal is jár, 1969-ben

került először kiosztásra, és jóleső érzéssel lehet megállapítani, hogy a viselői beváltották a hozzájuk fűzött reményeket.

A *Sebestyén Gyula Emlékérmét* 1969-ben alapítottuk, és a kétévenként megrendezésre kerülő Önkéntes Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőtalálkozón kerül kiosztásra azok között, akik az önkéntes néprajzgyűjtők között a legjobb eredményeket érték el. SEBESTYÉN Gyula (1864–1946) a Magyar Néprajzi Társaság elnöke, az *Ethnographia* szerkesztője és annak a nagyarányú, elsősorban folklór jellegű gyűjtőmozgalomnak a szervezője volt, mely Folklore Fellows néven a Magyar Néprajzi Társaság egyik szakosztályaként működött az 1910-es években.

Az *Ortutay Gyula Emlékérmét* 1981-ben hozta létre a Társaság. Háromévenként kerül kiadásra, az előző három évben megjelent legjobb néprajzi könyvek szerzőit jutalmazzuk vele. Az érem egyik oldalán ORTUTAY Gyula (1910–1978) domborműví arcképe látható, míg a másik oldalon a néprajztudományt szimbolizáló geometrikus motívum: „A néprajztudományért” felirattal.

Tájkutató díjat 1984-ben alapítottunk. SZŰCS Sándor (1903–1982) néprajzkutató végrendeletileg Társaságunkra hagyta ki nem adott, illetve újra megjelentetett munkáinak tiszteletdíját. Ebben a Háromföld (Sárrét, Hajdúság, Nagykunság) történeti és néprajzi kutatói részesülhetnek, mindig annak megfelelően, hogy áll-e megfelelő összeg rendelkezésre.

Mindezek a díjak lehetővé teszik, hogy a különböző korosztályok, különböző felkészültségű kutatók és a néprajz önkéntes munkásai közül a legjobbakat kitüntetésben részesíthessük.

A Társaság kiadványai közül már fentebb említettem az *Ethnographiát* és a *Néprajzi Híreket*, továbbá egy-egy konferencia összegyűjtött előadásait, melyeket rendszerint más intézményekkel közösen jelentettünk meg. Időnként kutatóink évfordulójára adtunk ki emlékkötetet, továbbá az *Ethnographia* Füzetei, újabban *Studia ethnographica* döntő többségükben központi folyóiratunkban megjelent fontosabb tanulmányokat adnak közre önállóan. Újabban két sorozatot is megindítottunk, melynek első kötetei éppen most érnek be.

1872-ben adta ki a Kisfaludy Társaság a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* első kötetét, az utolsó, a 14., 1924-ben jelent meg. Számos gyűjtemény teljesen vagy részben elkészült, de elsősorban anyagi okok miatt, a kutatás nagy kárára nem jelenhetett meg. Most azonban a Nemzeti Kulturális Örökség Kutatási Főirány anyagi támogatásával a 15. kötettel tovább folytatjuk a sorozatot. Kiadásra kerül: VERESS Sándor moldvai csángó balladákötete, MÓRICZ Zsigmond szatmári népköltési gyűjteménye, KODÁLY Zoltán nagyszalontai népköltési-népzenei monográfiája, az ungi–zempléni népköltési gyűjtés 1914-ből, melyet a sárospataki gyűjtők állítottak össze. Ezekon kívül kb. tíz olyan kötet akad, melyet kisebb munkával kiadásra elő lehet készíteni. A másik megindított sorozatunk idegen, elsősorban angol, német, francia nyelven jelenik meg az Akadémiai Kiadó gondozásában *Studia Ethnologica in Hungaria* címen. Ebből egy kötet már napvilágot látott.

Kiadói munkánk között legalább két kiadványt meg kell említenünk, melyek Társaságunk és az *Ethnographia* 100 éves jubileumára készültek el: KÓSA László: *A Magyar Néprajzi Társaság 100 éves története és Mutató az Ethnographia 1970–1988 (LXXXI–XCIX.) évfolyamához*. Összeállította: BALÁZS Géza. A három mutató lehetővé teszi, hogy központi folyóiratunk mintegy negyvenötezer oldalát teljes egészében tudjuk használni.

Az első ötven kötet mutatóját SZENDREY Zsigmond (1942.), az LI–LXXX. kötetekét TÁTRAI Zsuzsanna (1982.) készítette el.

Mindezzel próbáltam Társaságunk utóbbi negyedszázadának munkálkodását bemutatni. Mindig a legfontosabb feladatnak tekintettük, hogy a magyar néprajztudomány munkatársait összetartsuk, és az általunk vagy más néprajzi intézmények által szervezett munkára lelkesítsük. Ennek eredményeként újra sikerült az ezres taglétszámot elérni. Számos kisebb-nagyobb kísérlet, sőt eredmény is kimaradt a felsorolásból, de azt is meg kell mondanom, hogy kudarcok is bőségesen értek bennünket, akár az előadássorozatok, akár konferenciák megrendezése vagy éppen kiadványok meg nem valósulása területén. Ennek ellenére mindig arra törekedtünk, hogy elősegítsük más néprajzi intézmények munkáját, olyan űrt próbáljunk betölteni, melyre tudományunknak szüksége van, de mások valamilyen ok miatt nem tudtak rá vállalkozni. Sohasem felejtettük el, hogy nemcsak a tudományos munkák megvitatására kell fórumot teremteni, hanem minél szélesebb körben be kell építeni a néprajzi eredményeket új műveltségünkbe is.

Éppen ennek érdekében kezdeményeztünk a Mezőgazdasági Kiadónál egy olyan új néprajzi sorozatot, Néprajzi Kiskönyvtár címen, melynek egyes kötetei a néprajz egy-egy fontos területét foglalják össze a nagyközönség számára (szerk.: PALÁDI-KOVÁCS Attila). Az első könyvek kéziratai már elkészültek, sőt az első kötet már meg is jelent.

Merre tovább?

Ha nagyon vázlatosan is, végigtekintettem a Magyar Néprajzi Társaság százéves történetét, mely tele volt kitűnő kezdeményezésekkel, eleve kudarcra ítélt vállalkozásokkal, maradandó alkotásokkal, jó indításokkal, melyek az elért eredmények ellenére mégis megszűntek. Olyanok is akadnak, melyek az egész évszázadon áthúzódnak, és ma is munkánk alapját képezik, míg másokat többször is felújítottak elődeink vagy éppen saját magunk. Egy azonban kétségtelen, hogy Társaságunk működését sohasem sikerült az általános történeti irányzatok hatása alól kivonni; a társadalmi és gazdasági körülmények mindig befolyásolták működését, de az a tény, hogy a múlt nehéz korszakában elődeink Társaságunkat megőrizték, példát jelent a jövő számára is.

Társaságunk megalakulásától kezdve éppen úgy valamennyi néprajzkutatót igyekezett összefogni, mint mindazokat, akik a néprajz iránt érdeklődtek. Napjainkban a tudományok fejlődése, a decentralizálódás általános folyamata azt mutatja, hogy a néprajzkutatók szervezetenként egyre messzebb kerülnek egymástól. A Magyar Néprajzi Társaság az egyetlen olyan intézmény, mely az összefogást elvégezheti, nemcsak a hivatásos, de az önkéntes gyűjtők, a népművészek és az érdeklődők esetében is. Ezt minden eddigi eszközzel erősíteni szükséges, mert egy tudománynak minél nagyobb a társadalmi háttere, annál hatásosabban tud működni. Továbbra is szükséges, hogy tudományos fórumot biztosítsunk a szakmai vitáknak, elsősorban szakosztályainkon keresztül. Más intézményekkel, elsősorban a TIT-tel együttműködve minél szélesebb körben kell a néprajz eredményeit terjeszteni. Mindezen túl egyre inkább törekedjünk arra, hogy Társaságunk a néprajz területén az általános szakmai és egyéni érdekvédelmet is ellássa, mert valamennyi néprajzi intézmény közül, társadalmi jellege következtében ezt legjobban meg tudja tenni.

Azt hiszem, hogy a társtudományok társaságaival meglévő, de még fejlesztésre szoruló együttműködést jó lenne továbbépíteni, hiszen számos alkalommal ugyanazt a kérdést több oldalról bemutatva lehet eljutni a teljesebb igazsághoz. Mindezt feltétlenül szükséges az országhatáron is kiterjeszteni, mert a meglévő kapcsolataink (finn, osztrák, szlovák) nagyon szerények. A százéves évfordulónkon megrendezett konferencia lehetőséget ad arra, hogy Európa, de más földrészek hasonló társaságaival is felvegyük a kapcsolatot, sőt talán arra is lehetne gondolni, hogy amennyiben erre hajlandóság mutatkozik, valamilyen szervezetet számukra létrehozzunk.

Társaságunk valamennyi alapszabálya és a jelenlegi is első helyre teszi a magyar néprajz tanulmányozását. Ez azt jelenti, hogy a határainkon túl élő, négymilliót meghaladó magyar néprajzával is foglalkoznunk kell. Segíteni az ott folyó néprajzi gyűjtő, feldolgozó és publikáló tevékenységet. Ezért tovább kell folytatni az ott elért eredmények felmérését. Őszintén remélem, hogy előbb-utóbb a mainál szélesebb körű lehetőség lesz arra, hogy magyarországi kutatók is minél több munkát végezzenek ezeken a területeken. Ennek másik oldala, hogy a határaink között élő nemzetiségek néprajzi kutatását előmozdítsuk, és kérdéseinek megbeszélésére továbbra is biztosítsuk a magyar és nemzetközi fórumot.

Mindez nem jelenti azt, hogy más népek hazai és külföldi tanulmányozására ne fordítanánk gondot, hiszen más néprajzi társaságokkal való tervezett együttműködés ezek számára az eddigienél is szélesebb alapokat kínál. Az ilyen irányú érdeklődésünk különös helyet biztosíthat számunkra a nemzetközi néprajz területein.

Jó lenne tovább fokozni tudományunk történetének feltárását, megvitatását. Ennek egyik formája intézmények, kutatók kerek évfordulói alkalmával rendezett emlékülések sora, továbbá az alkotók munkájának értékelése a megfelelő alkalmakkor. Arra is nagymértékben kell ügyelnünk, hogy ilyen évforduló esetén minden tagunkat a megfelelő módon üdvözzöljük. Mindezekkel nemcsak tudományos kötelességünknek teszünk eleget, hanem nagymértékben lehet növelni az összetartás érzését.

A száz éven át sok nehézséget megért, de mindig folyamatosan megjelenő folyóiratunkat, az Ethnographiát azzal lehet tovább-bocsátani, hogy minden olyan irányzatnak adjon helyet, mely nem ellenséges a néprajztudományunk eddig elért eredményeivel, és annak további fejlődését szolgálja. Ezt a szerkesztő, a szerkesztőbizottság segítségével nagy körültekintéssel értékelje, hiszen az adott korszakban nem mindig lehet megállapítani, hogy melyikből is lesz olyan virágzó ág, melyet egy újabb évszázad múlva is eredményként könyvelnek el tudományunk akkori művelői. A Néprajzi Hírek elsősorban továbbra is azt szolgálja, hogy tagjaink lehetőleg a terület minden fontos eseményéről értesüljenek, és ez egyben a tudománytörténet fontos forrásául is szolgálhasson.

Más kiadványok esetében elsőszéget élvezzenek a viták, a konferenciák előadásainak, hozzászólásainak kiadása, mert akármilyen értékes is egy-egy összejevetelen elhangzott előadás, de tudjuk, hogy igazán csak az hat, ami nyomtatásban is megjelenik. A néprajz adattáiraiban hatalmas értékek halmozódtak fel. Törekedjék arra Társaságunk, hogy azokból nyomtatásban minél többet megjelentethessen. E kétfajta kiadványtípussal szolgálhatja legjobban tudományunk érdekeit, kutatóinak munkáját.

Azt ma még nem lehet megmondani, hogy a következő évtizedekben melyek lesznek Társaságunk és az egész néprajztudomány feladatai, de a fentiek feltételezhetően olyan kötelezettségek, melyek továbbra is fennmaradnak. A lehetőségek azonban minden

korban megszabták Társaságunk működését, és nem lesz ez másképpen a jövőben sem. Az azonban kétségtelen, hogy megfelelő szervező munkával a lehetőségeket tágítani is lehet, mint azt a százéves történelmünk sokszor megmutatta.

A Magyar Néprajzi Társaságnál és az Ethnographiánál van a világon néhány korábban alapított társaság, régebben megjelent néprajzi folyóirat, de kevés olyan akad, mely olyan nehéz történelmi körülmények között is folyamatosan működött egy évszázadon keresztül. Mégpedig úgy, hogy elnevezését sem változtatta meg, és az első alapszabályán finomított ugyan, de lényegében az alapvető célkitűzéseket megtartotta. Feladata ma is a magyar néprajz feltárása és közkinccsé tétele, továbbá az etnológia művelése, különös tekintettel a rokon és környező népekre, de nem hanyagolva el a távoli földrészeket sem. Mindezt kezdettől fogva úgy kívánta elérni, hogy igyekezett szoros kapcsolatot tartani a rokon tudományokkal.

Az évszázados jubileum megünneplését a tízezret meghaladó elhunyt és élő tagságunk tette lehetővé. Választmányunkban és elnökségünkben minden korban ott voltak és önzetlenül dolgoztak a magyar néprajztudomány legkiválóbb képviselői. Az elkövetkező második évszázad társasági tagjai és vezetői számára hadd állítsam példaképpül azokat, akik nagyon nehéz körülmények között sohasem mondtak le arról, hogy Társaságunkat megújítsák és továbbvezessék. Ezen az úton Társaságunk nem könnyebb körülmények között, de meg fogja érni a második évszázadot.

FORRÁSOK

HUNFALVY Pál

1890 *Elnöki megnyitó*. A társaság alakító közgyűlésén 1889. október 27-én. Ethnographia I. 2–7.

HERRMANN Antal

1890 *Titkári jelentés*. A társaság alakító közgyűlése elé terjesztette –. Ethnographia I. 9–11.

SEBESTYÉN Gyula

1914 *Huszonöt év!* Ethnographia XXV. 159–264.

MADARASSY László

1929 *Az „Összehasonlító Irodalmi Társulat”-tól a „Magyar Néprajzi Társaság”-ig*. Ethnographia XL. 10–16.

BARTUCZ Lajos

1940 *A Magyar Néprajzi Társaság elmúlt ötven esztendeje*. Ethnographia LI. 8–16.

ORTUTAY Gyula

1959 *Hetvenéves a Magyar Néprajzi Társaság*. Ethnographia LXX. 529–542.

VOIGT Vilmos

1980 *A kilencven esztendőös Magyar Néprajzi Társaság*. Ethnographia XCI. 443–451.

KÓSA László

1989 *A Magyar Néprajzi Társaság százéves története 1889–1989*. Budapest (Ez a könyv közli a Társaság védnökeinek, tiszteleti tagjainak, tisztikarának, a kitüntetettek és a tagok teljes névsorát 1989. január 1-jén, és a további forrásokat, ami felment azok részletesebb

Magam a Magyar Néprajzi Társaság utóbbi négy és fél évtizedét ismerem a legjobban, mert ez idő alatt voltam tag, titkár, választmányi tag, szakosztály elnök, alelnök, ügyvezető alelnök, elnök; szerkesztettem az Ethnographiát, és betöltöttem a szerkesztőbizottság elnöki tisztét. Ez utóbbi időszak kevésbé feldolgozott annak ellenére, hogy azt végigéltük. Itt se hagytam el emlékezetemre, tudva

annak csálóka voltát, hanem felhasználtam a főtítkári jelentéseket, elnöki megnyitókat, a jegyzőkönyveket. az Ethnographia és a Néprajzi Hírek Társaságunkkal kapcsolatos feljegyzéseit és helyenként irattárunkat. A fentiekben a rendkívül gazdag anyagból csak a véleményem szerint legfontosabbakra mutattam rá.

Iván Balassa

HUNDRED YEARS OF THE HUNGARIAN ETHNOGRAPHIC SOCIETY

(Abstract)

The author, who is President of the Hungarian Ethnographic Society, surveys in his paper, dedicated to the event, the history of the organizational framework and of the activities of the Society. He outlines the present functions of the Society and identifies a few future tasks. The full text of the paper will be published in German in the journal *Acta Ethnographica* (Budapest).

NÉPRAJZI KUTATÁSOK EURÓPÁBAN

Hermann Bausinger

„Párhuzamos különidejűségek”

(A néprajztól az empirikus kultúratudományig)

Régebben a néprajz művelőit (Németországban) nem kellett bemutatni. Még egyetemi hallgató koromban azzal tűntek fel a kongresszusokon, hogy tartós, kézi szövésű, viseletszerű ruhákban jelentek meg, mint a *longue durée* allegóriái, és – HELLPACH kifejezésével élve – gyakran ehhez illő arcviseléssel is, körszakállal és férfias tekintettel, szóval tősgyökeresen. Ha ma jelenik meg valaki így kiöltözve vagy legalábbis cserfalevéllel kivarrt ujjasban, már egyáltalán nem biztos, hogy ennek alapján néprajzosnak minősítik – meglehetősen, hogy sikeres nőgyógyásznak, netán posztmodern üzempgazdásznak fogják tartani.

Ezzel a kétellyel már témánknál is vagyunk és a vele járó buktatóknál: a párhuzamos különidejűségeknél. A különidejűségekről könnyű lenne beszélni akkor, ha biztos mércéjük, állandó besorolásuk lenne. De az elavult gyakran előre tör. A nyúlról és a teknősről szóló mese korunk legrealistább állatmeséi közé tartozik, s rohanó korunkban azok, akik áramlattal szemben akarnak viselkedni, gyakran igen gyorsan a konformizmusban kötnek ki. Gert JONKE ezt már évekkel ezelőtt észrevette *Geometrischer Heimatroman* (Geometrikus szülőföld-regény) című művében:

„Többnyire sokkal inkább a korrallal halad az ember, / Mikor a kor ellen halad / Az utóbbi időben mindenesetre / Szokássá vált / A korrallal szemben menni / Ugy, hogy a korrallal szembehaladás végül / Ismét a korrallal való haladássá vált / Ezért ma többen megint a korrallal haladnak / A szó legeredetibb értelmében / Hogy ezáltal a maguk sajátos és különleges módján / Voltaképp a kor ellen haladjanak / Épp azért, hogy így még sokkal inkább / A korrallal haladhassanak.”¹

Haladjunk hát mi is a korrallal a kor ellen, vagy a kor ellen a korrallal, és beszéljünk a *párhuzamos különidejűségekről!*

¹JONKE, Gert F. 1969. 85.

A „párhuzamos különidejűség” Ernst BLOCHnál

Párhuzamos különidejűségek: e fogalommal Ernst BLOCHra hivatkozom. Előtte ezt a szót – amint arról szótárakban is meggyőződtem – alig használták. Jacob GRIMM használta egyszer „a források különidejűségéről” szólva,² vagyis attól óvva, hogy a különböző korszakokból származó forrásokat kritikátlanul egymás mellé állítsák. Talán felmerült ez a fogalom őszinte házassági tanácsadóknál is, mint a házasság szexuális harmóniáját zavaró tényező. Sajátos színezetét azonban Ernst BLOCH adta e kifejezésnek.

A 20-as években és főképp az 1930-as, válságos esztendőknél BLOCH kis vázlatokban, esszéikben kezdi a kor helyzetét jellemezni. Később ezeket az írásait *Erbschaft dieser Zeit* (Korunk öröksége) címen foglalja össze. Ebben a különidejűség mozzanat központi helyet foglal el. Mit ért BLOCH ezen?

BLOCH a párhuzamos különidejűségen tulajdonképpen egyidejűséget ért. Ezt a kritikus megjegyzést előre bocsátom, hogy aztán elfogulatlanul használhassam a BLOCH-i terminológiát. *Különidejűség, mint egyidejűség: vagyis eltérő, különböző történeti erő-tényezők által meghatározott elemek egyidejűsége.* BLOCH következőképpen jellemzi e heterogén részek egy idejű létezését: „Nem mindegyikük van ugyanabban a jelenben itt. Ez utóbbiak csak külsőlegesen vannak jelen, azáltal, hogy ma láthatók. De ettől még nem élnek a többivel egyszerre. Sokkal inkább múlt dolgokat hordoznak, az működik bennük.”³

Tehát a felfogások és életmódok, az eszmék és ideológiák különidejűségéről van szó, melyek egyidejűleg, a mában léteznek. Ugyanebben a fejezetben bukkan fel Ernst BLOCHnál HITLER neve, akihez tömegesen özönlenek a korszerűtlen kurzus képviselői és hívei, mivel HITLER – szó szerint idézve – „mindenki elé régi jó dolgokat fest.”⁴ Ez BLOCH csattanója: „az egyenlőtlen fejlődési viszony”, amelyről már MARX szolt a *Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához* című munkájában.⁵ Ezt a demokratikus-szocialista pártok félreismerték, miközben az a párt, amelyik hozzáfog, hogy a tőke érdekében kiépítse önkényuralmát, célja a megvalósításához éppen a kapitalizmussal szembeni ellenérzéseket mozgósít. Most már a párhuzamos különidejűség perspektívájából szemlélve – kapitalizmus előtti vágyakhoz, állapotokhoz nyúl vissza.

BLOCH három csoportot nevez meg, amely a különidejűhöz való öntudatlan közelállása vagy annak nyílt vállalása következtében a nemzetiszocialista mozgalmat támogatja. Egyik „az ifjúság, amely nem tud egyszerre lépni a kopár jelenlét” és mozgalmi életével ahelyett, hogy előre, „a holnap felé” fordulnak, „gátlástalanul a szép múltba” vonul vissza.⁶ Második helyen említi a parasztságot, amely „az ősi földhöz és az évszázadok körforgásához” tapadva⁷ a „mozgékony kapitalista évszázad közepén régiesebbnek sorolódik be”,⁸ és ezért hajlamos a reakcióra. Végül fontosnak tartja mindenekelőtt „az

² GRIMM, Jacob 1922. I. 275.

³ BLOCH, Ernst 1962. 104.

⁴ BLOCH, Ernst 1962. 104.

⁵ MARX, Karl é. n. 29. – Vö. BLOCH, Ernst 1962. 114.

⁶ BLOCH, Ernst 1962. 106.

⁷ BLOCH, Ernst 1962. 107.

⁸ BLOCH, Ernst 1962. 108.

elnyomorodott középréteget”,⁹ a kispolgárságot, amely az „ideológia melegágya”,¹⁰ s bűnultságában a nagy emberre vár; jellemzi a „nyárspolgári gyűlölet minden sarjadas-erjedés ellen”,¹¹ vágyódás a nagyságra és a rendre.

A náciakat sikerült „a fantázia álomterületeit konkrétan megszállniuk”.¹² Erejük – részben – „böllértáncokból és a legnyersebb folklórból” eredt,¹³ önkényüket „organikus” szükségszerűséggel álcázták, s embertelen jövő-vízióikat egy meghitt múlt képeiből táplálták. Ők és csak ők tudták a párhuzamos különidejűt, a régebbit ily módon felhasználni.

Ezt a régebbit BLOCH egyrészt elmaradottságként jellemzi,¹⁴ másrészt viszont olyan „feldolgozatlan múltként”,¹⁵ amely felforgató, sőt utópikus elemeket tartalmaz. Nemcsak idejétmúlt, szujbketív különidejűségek kihasználásáról van szó tehát, hanem egy pozitív, egy konkrét utópia olyan elemeinek a kiemeléséről is, amelyek az objektíve különidejű maradványokban rejlenek.¹⁶ Az összes „rossz anakronizmus” közt BLOCH számára egyetlenegy „valódi” létezik, amely „kérdéseket vet fel”,¹⁷ amely tehát gondolkodásra készíttet. BLOCH ebben az összefüggésben „az ember korábbi kapcsolatának viszonylag élőbb és teljesebb voltáról”,¹⁸ a kapitalizmus előtti kort jellemző relatív közvetlenségről beszél,¹⁹ s innen vezeti le azt a követelését, hogy mindezt a régiben rejlő jót ne hagyják elsikkadni, ne mellőzzék, hanem próbálják egy emberibb jövő számára használhatóvá tenni.

BLOCH fejtegetései Walter BANJAMINÉival vagy Bertolt BRECHTÉivel rokonok.²⁰ Ők mind felismerték, hogy a nemzetiszocializmus tömegbázisát nem utolsó sorban a politikai szféra esztétizálásával hódította meg, egy grandiózus, „beleérzésen alapuló színház” révén, ahogyan Bertolt BRECHT kritizálta,²¹ míg a másik oldal egyedül a racionalizmusra apelált, s a fantázia notórius alutápláltsága terhelte.²² BLOCH mutatott rá legvilágosabban, hogyan kapcsolódott az új mozgalom a régi mozgalmakhoz, azokhoz a múltba forduló álmokhoz, amelyeket a nemzetiszocializmusnak nem kellett kitalálni, ahhoz az indokolt nosztalgiához, amely a teljesen, a veszélyesen újat is megújulásnak tudta feltüntetni: a különidejűséghez.

⁹ BLOCH, Ernst 1962. 108.

¹⁰ BLOCH, Ernst 1962. 109.

¹¹ BLOCH, Ernst 1970. 78.

¹² BLOCH, Ernst 1970. 321.

¹³ BLOCH, Ernst 1962. 62.

¹⁴ „Nem kell mindenáron régi jelleget feltételezni ott, ahol csak visszamaradott jelleg van.”

BLOCH, Ernst 1962. 111.

¹⁵ BLOCH, Ernst 1962. 117., 119.

¹⁶ Vö.: BLOCH, Ernst 1962. 116. sk.

¹⁷ BLOCH, Ernst 1962. 116.

¹⁸ BLOCH, Ernst 1962. 120.

¹⁹ BLOCH, Ernst 1962. 120.

²⁰ Vö.: EMMERICH, Wolfgang 1977. 233–290.

²¹ EMMERICH, Wolfgang 1977. 269.

²² Vö.: NEG, Oskar 1975. 12.

A néprajz mint a különidejű ügynöksége

Bizonyára rövidre zárás lenne a BLOCH-i perspektívát néprajzának nevezni. Egy kapcsolat azonban adott. Ez pedig a párhuzamos különidejűség elmélete, amely kimondatlanul ugyan, de a néprajznak is eleme volt.

A XVIII. század végén létrejött néprajz kezdetben a saját föld, a saját nép néprajza volt.²³ Eleinte szoros kapcsolatban, párhuzamban állt az egyetemes néprajzzal (Völkerkunde). Míg utóbbi a távoli tájak és szigetek ismeretlen kultúráit kutatja, addig a néprajz (Volkskunde) a saját nép – vagyis az alsó néprétegek – ismeretlen kultúráját vizsgálja. Nem véletlen azonban és nem is csak praktikus-pragmatikus megfontolások következménye, hogy a néprajz és az egyetemes néprajz tudományos tradíciói nemsokára elváltak egymástól. A két diszciplína továbbra sem vesztette egymást szem elől, de útjaik ettől kezdve viszonylag ritkán találkoztak.

A saját nép élete mégiscsak más volt, mint a népélet általában. Az a gondolat, hogy ennek a népéletnek, ennek a népi kultúrának a megismerése ösztönzést adhat a kultúrának egyáltalán, itt sokkal élőbb és kézenfekvőbb volt, mint az egyetemes néprajz egzotikus diszciplínájánál. A múlt itt – szándékosan élek a BLOCH nyomdokain haladó megfogalmazással – egy különös módon beváltatlan múlt, melynek lehetőségeit át kell ültetni a jelenbe és a jövőbe.

Ezt a gondolatot először esztétikai síkra helyezik át. A népdal felfedezése (amellyel a XVIII. század 70-es éveiben a néprajz megindulását számíthatjuk (egyfelől visszafelé tapogatózás a múltba, másfelől azonban ösztönzés a jelen költészetének, sőt életének is. Ahol csak népköltészetet adnak közre ebben az időben, az mindig a gondosan kutatóknak és frissen átalakítottak a keveréke.²⁴ Ez ugyanúgy kimutatható Achim VON ARNIM és a BRENTANÓK népköltési gyűjteményén, *A fű csodakürtjén* (Des Knaben Wunderhorn), mint a GRIMM-testvérek népmese-gyűjteményén, a *Gyermek- és családi meséken* (Kinder- und Hausmärchen) vagy UHLAND népdalgyűjteményén is.

És ez hamarosan nemcsak erre a szorosan esztétikai területre érvényes. Általában olyan reliktumokat keresnek, melyekben egy nagyobb egész részeit látják, amit vissza kell állítani, föl kell eleveníteni. A reliktumok – Konrad KÖSTLIN szavaival – relikviákká válnak,²⁵ egy megújítandó vallás vagy a megújítandó közösségi élet relikviáivá. Az újrafelfedezés és az újraélesztés egymásba kapcsolódik s összekeveredik, hogy mind nehezebbé válik a bolygatatlan régít és a megújítottat megkülönböztetni egymástól. Alighanem egyetlen tudományban sem beszélnek annyit az „eredetiről”, és egyetlen tudományban sem annyira nehéz, sőt lehetetlen az eredetit a nem eredetitől megkülönböztetni.

Mіндеzt világítsuk meg még egyszer egy BLOCH-példával. Ez érthetővé teszi, hogy nemcsak néhány hamis romantikától megittasodott néprajzos elvakuksága vezetett ebbe az irányba, hanem néha még maga BLOCH is. A beváltatlanért érzett indulatában, abba a tévedésbe esett, hogy eredetiséget tételezett fel ott, ahol (legfeljebb) a dolgok második,

²³ Vö.: MÖLLER, Helmut 1964. 217–233; WEBER-KELLERMANN, Ingeborg – BIMMER, Andreas C. 1985.

²⁴ BAUSINGER, Hermann 1985a 13–36.

²⁵ KÖSTLIN, Konrad 1977. 4.

harmadik természetéről van szó. A *Prinzip Hoffnung* (Remény elv) c. írásában van egy kis szakasz *Neuer Tanz und alter* (Régi és új tánc) címmel. Ennek a kezdete egyike azoknak a részleteknek, melyek megkönnyíthetnék, hogy BLOCHot szűk ideológiai perspektívába helyezzük; ez a részlet már azért is riasztó, mert párhuzamot mutat a nemzetiszocialista szemléletmódokkal.

„Ott persze, ahol minden széthull, a test is könnyűszerrel kificamodik. Nyersebbet, közönségesebbet, ostobábbat, mint az 1930-tól divatba jött dzsessztáncok, még nem látott a világ. A jitterburg, a boogie-woogie a magából kikelt bárgyúság, a hozzáálló vonítással, ami az úgynevezett zenei kíséretet szolgáltatja. A7 ilven amerikai testmozgás nem tánc, hanem öklendezés képzetét kelti a nyugati országokban.”²⁶

Ez az a negatív összehasonlítási alap, amelytől BLOCH számára az igazi tánc elválik. „Ugyanabból a bomlási folyamatból, mely az amerikai szennyet széles körbe elterjesztette”, szűkebb körökben „egyfajta megtisztulási mozgalom” született: az új tánciskolák reformtáncokkal.²⁷ És ezután utal BLOCH a néptáncra, mint egy potenciális példaképre, amit ezek az iskolák még nem fedeztek fel.

„Egyedül (a néptánc) áll azon a talajon, amelyet az egyre jobban lezüllő polgári szórakoztató tánc elveszített. És ennél a táncnál nincs szükség mesterként fogásokra, hogy a táncosok a testüket érzékeljék, hogy a bőrükben jól érezzék magukat. A paraszti területek még azután is sokáig őrizték ezt a táncot, hogy a kapitalizmus megsemmisítette a viseletet, kiirtotta az ünnepi szokásokat; egy új, szocialista hazaszeretet újraélesztheti, érvényessé teheti megint. A néptáncnak mindenütt nemzeti színezete van, ezért – ha megmarad eredeti mivoltában – nem kölcsönözhető. Tanúja és mérceje ugyanis a vágyak és eszményképek romlatlan, csoportosan megnyilvánuló feltörésének. Mindegy, hogy német ländler, spanyol bolero, lengyel krakowiak vagy orosz hopak: a forma pontos és érthető, a jelzett tartalom a hétköznapok terhén túli öröm ... Minden néptánc ezért összhang, közmegegyezés, a földközösség, a közös létek korának emléke él benne, ősrégi pantomimikus formákkal együtt.”²⁸

A néprajz későbbi kritikái és önkritikái az ilyen passzusokat ignorálják. Ezek nem akarják tudomásul venni a felsőbb rétegektől eredő minták átvételét a viseletben, néptáncban, népszokásokban. Félreismerik egy-egy idejétmúlt forma élettelen megmerevedését, nem vesznek tudomást arról a tevékeny szervezetről, amely nem a földközösség, hanem a polgári egyesületi jog korából ered, s mindenekelőtt nem veszik észre az ilyen, sőt épp az ilyen dolgok ideológiai manipulálhatóságát. Igaz, BLOCH nem vonja be az őskort, még kevésbé egy teuton őskort a fejtegetéseibe,²⁹ az ehhez hasonló részletek mégis megdöbbennek a fasiszta jelszavakkal – mind a negatív, Amerika-ellenes, mind a pozitív, népi ideológia jegyében született jelszavakkal – való párhuzamosságuk miatt.

Nem követhetem itt részleteiben, hogyan jutott el BLOCH az (állítólagos) eredeti ilyen felmagasztalásához. Számomra az idézett részleteknek a kvázi néprajzi jellege az érdekes. Az ilyen kijelentésekben megnyilvánuló nép-ideológia adta a néprajz arculatát,

²⁶ BLOCH, Ernst 1959. 457.

²⁷ BLOCH, Ernst 1959. 457.

²⁸ BLOCH, Ernst 1959. 458.

²⁹ Vö. Carl Gustav JUNG „a diluviumba való visszatérésének kritikájával”; BLOCH, Ernst 1959.

természetesen nemzetileg beszűkítve és gyakran nacionalista módon kihegyezve, ami BLOCHtól idegen. A néprajz kulcsidézetei közé tartozik Wilhelm Heinrich RIEHLnek, a múlt század közepén élt befolyásos publicistának, regényírónak és kultúrhistorikusnak az a megállapítása, melyet a tudományos néprajz törekvéseiről írt:

„Ezek a gyakran gyermeketeg és ésszerűtlen erkölcsökről és szokásokról, házról és udvarról, kabátról és mellényről, konyháról és pincéről szóló tanulmányok valójában már haszontalanságok, melyek tudományos és költői rangjukat csak a teljes népegyéniség csodálatos organizmusához való viszonyuk révén nyerik el.”³⁰

Az idézet úgy indul, mint a részleteknél leragadó pozitívizmusnak a funkcionista meghaladása; nem az erkölcsök, szokások, építészeti formák, öltözködési és táplálkozási tradíciók, hanem – ahogy akár MALINOWSKI is mondhatta volna – ezek rendszerszerű összefüggése, a funkciók összjátéka és az így létrejövő kulturális egész a lényeg. RIEHLt azonban nem érdekli az összjáték, a kulturális egészbe való beilleszkedés. Ő mindezt sokkal inkább előre föltételezi a népegyéniség, a nemzet alakjában.

Ez az indítás marad meghatározó a néprajz számára. Kialakul egy feltételrendszer, szinte egy lejtő a pozitívista gyűjtés és regisztrálás, valamint a nemzeti ideológia között. Az is, aki csak adatokat hord össze a régi szokásokról, játékokról, mondókákról, dalokról vagy régi házakról, eszközökről, diszítőformákról, viseletekről, képekről – akár akarja, akár nem, akár tudatosan, akár észrevétlenül – fél lábbal a nemzeti ideológia bűvkörében áll. A múzeumokban a régi paraszti kultúra tárgyi anyagát, a könyvekben pedig ennek a kultúrának a hagyományait, szokáselemeit gyűjtik össze, mindinkább úgy értelmezve e tartományt, mint amiben a legtisztábban, leghamisíthatatlanabban s a magas kultúrát mindig is jellemző idegen hatásoktól mentesen érvényesül a német kultúra. Tái hagyományokat gyűjtenek, amelyek magukban a formák és variációk sokféleségét bizonyítják, de gyakran kizárólag úgy értelmezik őket, mint a német törzsek megnyilatkozási formáit, melyek organikusan, vér szerinti összetartozással kapcsolódnak bele a nép egészébe. Vagy – utolsó példaként említve – szorgosan gyűjtik a tárgyi kultúra és szóbeli hagyomány emlékeit azokról a területekről, ahol a német nyelvű lakosság idegen nemzeti környezetben él, mégpedig abból az elvileg helyes megfontolásból kiindulva, hogy e népcsoportoknál különösen archaikus, még a kivándorlás korából származó formák és tartalmak őrződhetnek meg. A nyelvi szigetek kutatása azonban hamar átsiklik a birodalmi nacionalizmus vágányára, amely a szigeteket újra egyesíteni kívánja a szárazfölddel,³¹ a kutatók nagy része maga propagálja ezt, más részük anélkül, hogy tisztán érzékelné az összefüggést, szegődik a terjeszkedés szolgálatába.

Míg más diszciplínákba a nemzetiszocializmus mintegy kívülről hatol be, addig a néprajzban a nemzetiszocialista ideológia jelentős elemei már elő voltak készítve, meg voltak alapozva.³² Ez nem jelenti azt, hogy minden néprajzkutató fanatizált náci lett volna. Azt jelenti csak, hogy a szakág szerkezetébe olyan sok népi (völkisch) elem épült be, hogy mindazok, akik e közös tető alatt összeverődtek, csak igen nehezen füg-

³⁰ RIEHL, Wilhelm Heinrich 1985. 23–36.

³¹ WEBER-KELLERMANN, Ingeborg 1978., főleg 73 k., 125. k.

³² Vö.: BAUSINGER, Hermann 1965. 177–204.; EMMERICH, Wolfgang 1971.

getleníthették magukat tőle. Még a nemzetiszocializmus kifejezett ellenzői is, akik például vallási beállítottságuk miatt elutasították a nemzetiszocializmust, néprajzi ténykedésük egy részével ezt az ideológiát szőtték tovább.

A szakág háború utáni történetéhez

Fentiek jellemzik a kiindulási helyzetet 1945-ben; ettől kezdve négy évtized néprajzi kutatását, szakági fejlődését kell értékelni. Mi lett a további sorsa e tudománynak?

Nem térhetek ki itt minden részletre, mint ahogy a mindenkori helyi viszonyok megrajzolására sem, melyek az egyik egyetemen pl. a szak megszüntetéséhez, más egyetemen viszont a munka majdnem töretlen folytatásához vezettek. Nem akarok azokkal a tudósokkal sem behatóbban foglalkozni, akiknél a múlt leküzdése abból állt, hogy korábbi munkájukat folytatták. Inkább a háború utáni néprajzi kutatás három tendenciájának jellemzésére fektetném a hangsúlyt, melyek bizonyos időrendi sorrendbe is beállíthatók, jóllehet, elég sok átfedés van köztük.

Elsőként a (kultur-)történeti kutatás tárgyilagossá válását említem. Az a pátosz, amely korábban még a legjózanabb anyagfeltárásokat is körülöngte, eltűnt. Sok néprajzkutató most a kulturális sokféleség egyszerű dokumentálására törekedett. Ahol korábban spekulatív módon kontinuitást tételeztek fel a közelmúlt és a régi germánok között, ott most hagyták, hogy az archívumokból előbányászott források maguk beszéljenek. Mindaz, amit korábban gyorsan besoroltak a kulturális térben zajló nagy áramlatokba, most elsősorban a regionális sokszínűség és a különbözőség megjelenése lett. A néprajzkutatást kezdeteitől fogva kísérte az a formula: „tisztelet a jelentéktelen részleteknek”,³³ amely már kialakulásakor, tehát a romantika korában arra volt kihegyezve, hogy a jelentéktelen, néha nem is sejtett jelentőséggel bírhat, s hogy az összegyűjtött maradványok egy magasabb kulturális valóság egészébe illeszkedhetnek, mint ahogy ezt az idézett RIEHL-mondás is sugalmazta. Most, túl a háborún és a nemzetiszocializmuson, a jelentéktelen valóban viszonylag jelentéktelen maradhat, nem több, mint a kulturális sokszínűség és a kulturális alkotóerő bizonyítéka.

A fiatalabb generációk később felrötták, hogy ezekben a háború utáni években (mondhatjuk másfél évtizedben) a nemzetiszocialista néprajz ideológiájával határozottan senki sem számolt le. Ezt valóban fel kell róni; bizonyára része van benne a megkérdőjelezhető személyi kontinuitásoknak és problematikus tapintatoknak is. De nemcsak ezeknek: nyilvánvalóan jelen volt a kutatókban az az igény is, hogy újra birtokba vegyék a tudomány tárgyát, és kísérletképpen lehántsanak róla minden patetikus, messzematató értelmezést.

A második, természetesen később induló irányzat már radikális ideológiakritika volt. Olyan kritika, amely nemcsak az explicit nemzetiszocialista előfeltevéseket vonta kétségbe, hanem azt is kutatta, hol kezdődtek, hogy indultak a múltban olyan utak, melyek végül a nemzetiszocializmus embertelen, militáns ideológiájához vezettek.³⁴ Tehát nemcsak a kifejezett faji előítéletekről volt szó, hanem titkos etnocentrizmusról

³³ A kifejezés Sulpiz BOISSERÉ-re megy vissza. Vö.: BAUSINGER, Hermann 1980. 28.

³⁴ Vö.: EMMERICH, Wolfgang 1971.

is. Nemcsak a nemzetiszocialista közösségek kiformalódásáról és uniformizálódásáról, hanem az azt megelőző közösségi retorikáról is, azokról a kísérletekről, hogy organikus társadalmi formákat játsszanak ki a fejlettebb, célracionális jellegű csoportosulásokkal szemben. Nemcsak a nemzetiszocialista őstörténeti-néprajzi szimbólumkutatás laosságait bírálták, hanem olyan más (például mélylélektani) kísérleteket is, melyek a szimbólumokat sajátos kulturális horizontjukról le akarták választani.

Ennek az ideológiakritikának a jegyében, melybe természetesen a népit, a népet, a népiséget (das Völkisches, das Volk, das Volkstum) is bevonták, számos névváltoztatásra került sor, amely ma, legalábbis a kívülállók számára megnehezíti a – még mindig létező – szaknak mint olyannak az azonosítását (Németországban). A néprajz (Volkskunde) fogalom mellé mások is társultak, mint az európai etnológia, a kultúranropológia vagy az empirikus kultúratudomány, olyan fogalmak, melyekhez komoly módszertani igény is kapcsolódott.

A harmadik tendencia, amit a háború utáni időszak néprajzáinak jellemzésekor kiemelünk, időben ugyan nem határolható el világosan az előző kettőtől, de egészében mégis később jutott érvényre: a jelen kultúrájának vizsgálata. A múlt kultusza ezer szállal kötődött a nemzetiszocialista ideológiához, a régies kulturális viszonyoknak még a látszólag semleges jellemzése is könnyen szociáloromantikus elképzelések bűvkörébe került. Ezért a kutatás ideiglenesen mellőzte ezt a múltat, és határozottan a jelen felé fordult.

A keleti tartományokból kitelepítettek úti poggyászából már nem a különösen archaikus darabokat válogatták ki, mint egy eltűnő világ tanújeleit,³⁵ hanem sokkal inkább arra keresték a választ, hogyan illeszthetők be a hozott javak az új környezetbe; azokat az eltolódásokat vizsgálták, amelyek az új környezetben felléptek. A nyelv példáján megvilágítva, többé nem a különleges tájszavakat, egy keleti német nyelvjárás ritka hangzóit kutatták, hanem sokkal inkább azt, hogy a különböző generációkhoz, rétegekhez tartozó, különböző régiókból származó emberek hogyan használták különböző helyzetekben nyelvjárásukat, s milyen módon közeledtek az uralkodó beszédmódhoz.

Mínthogy a hagyományos népi kultúra már legfeljebb felhígult késői változatban vagy a múzeumi hagyományörző tevékenység révén kiugázított színezettel volt csak hozzáférhető, ezért ezen a területen is tudatosan a jelen felé fordultak. Keresték a korábbi jelenségek funkcionális megfelelőit – ami kezdetben gyakran a múlt felől szükséghidat jelentett –, így kikötöttek a mese helyett a köznapi (triviális) irodalomnál, a népdal helyett a slágernél, az egyéni szabadidőművészet helyett az iparilag előállított tömegművészetnél, a tartós, hagyományos viseletek és parasztbútorok helyett a divatos ruhakínálatnál, bútorkínálatnál – miután a hagyományos viseletek és bútorok fenntarthatósága a néprajzosok előtt is kétségessé vált.³⁶

Mindez egyáltalán nem volt holmi derűs nekiindulás a jelennek. Úgy látták, hogy ezt a jelent a kultúra-ipar formálta ki, melyet ADORNO és HORKHEIMER jegyében gyakran hermetikusan zártnak értelmeztek.³⁷ Mégis kísérlet volt ez arra, hogy a kutatás a népélet, a népi kultúra egészét visszahódítsa a jelenben is, s ne szűküljön be egy, egy-

³⁵ Jellemző egyik gyűjtemény címe: *Alter deutscher Volksweisen vom Böhmerwald bis zur Wolga* (Régi német népdal a Cseh-erdőtől a Volgáig), KÜNZIG, Johannes 1958.

³⁶ Vö.: BAUSINGER, Hermann 1986a.

³⁷ Vö.: pl. ADORNO, Theodor W. 1967. 60–70.

fajta divatos rusztikus stílustól áthatott részterületre. Mindazt, ami hosszú időn át a néprajz egyedüli tárgyául szolgált, most gyakran a „folklorizmus” címkéjével látták el, így megfosztották állítólagos eredetiségétől és természetességétől, másrészt viszont továbbra is kutatás tárgyává tették.³⁸

A különidejűség újrafelfedezése

Az utolsó évtized tudományos fejlődését tekintve (amely évtized szintén nem egyik pillanatról a másikra kezdődött, s tendenciái részben régebbi tendenciákkal fedték egymást), a párhuzamos különidejűségek újrafelfedezéséről beszélhetünk. Ez az újrafelfedezés éppúgy érinti a jelenre irányuló, mint a történeti kutatást. A két terület egymásba-játszását a falukutatás példáján érzékeltethetjük, melynél tübingeni munkákból, Utz JEGGLE,³⁹ Carola LIPP és Wolfgang KASCHUBA⁴⁰ vizsgálataiból indulhatok ki.

A faluközösségek vizsgálata során ezek a kutatók arra a megállapításra jutottak, hogy azokban olyan normák, elképzelések uralkodnak és olyan értékeket közvetítenek, melyet teljességükben nem magyarázhatók a közösségek jelen szociális meghatározottságából, s melyek sokkal inkább a falusi élet régebbi konstellációiból, struktúráiból erednek. Utz JEGGLE egyszer kiélezve így fogalmazott: „Az emberek elődeik éhségétől szenvednek.” Szigorú nevelési praktikákat alkalmaznak, melyek korábban létfontosságúak voltak; olyan takarékosági rítusokat dédelgetnek, amelyek ma már öncélúnak tűnnek; a falusi hierarchia, történelmileg meghatározottan, a birtok nagyságán alapul, noha közben a többség mint munkás vagy akár közép- és magasabb szintű hivatalnok és alkalmazott keresi meg kenyerét. Nemcsak a valamiféle kulturális restség törvényének a hatásáról van szó itt, hanem legalábbis részben hosszú tartamú tapasztalatok kifejeződéséről is. A falvak fölött újra és újra átvonuló válságidőkben éppen a földbirtok és a paraszti lehetőségek nyújtottak a nem parasztok számára is átvergődési lehetőséget. Nem csupán valami önfejű begyepesedettségről van tehát szó, hanem egy tiszteletet érdemlő ön-fejűségről, ön-elvűségről. Ez a szó, kötőjellel írva (Eigen-Sinn), újra és újra felbukkan,⁴¹ a továbbiakban még egyszer visszatérek rá.

Másik csoportot képeznek azok a történeti vizsgálatok, melyek – egészen a BLOCH-i követelmények szellemében – beváltatlan történeti tradíciókra irányulnak. Legvilágosabban a munkáskultúrával foglalkozó kutatásoknál jut ez érvényre, melyek a korábbi néprajzban jellemző módon egészen alárendelt szerepet játszottak. Ilyenek a köznapi életmódra,⁴² a polgári egyletek aktivitását ellensúlyozó munkásegyletekre, az egyéb egyesületi sporttal szembehelyezkedő munkásportra,⁴³ valamint az ünnepek, ünnepélyek meghatározott formáira⁴⁴ irányuló kutatások. De más rétegek köréből is felmutatták egy olyan kultúra elemeit, amely szemben állt az uralkodó hegemoniára törő – előbb

³⁸ BAUSINGER, Hermann 1982. 159–209.

³⁹ JEGGLE, Utz 1977.

⁴⁰ LIPP, Carola–KASCHUBA, Wolfgang 1982.

⁴¹ Itt semmi esetre sem egy tübingeni fordulatról van szó; egyáltalán a tübingeni példákat első sorban azért részesítem előnyben, mert onnan vannak hiteles ismereteim.

⁴² Mindig csak egy példát említek. Ehhez vö. többek közt: ALTHAUS, Hans-Joachim 1982.

⁴³ Vö.: SCHÖNBERGER, Klaus 1986.

⁴⁴ Vö.: KORFF, Gottfried 1984. 246–281.

feudális, majd polgári – kultúrájával. A tiltakozó kultúrának ezeken az elemein – a valamely úrnak vagy hivatalnoknak adott macskazenétől a farsangi szabadosságokig-függelemsértésekig – hosszú időn keresztül átsiklott a kutatás, minthogy a népi kultúra konstrukciója egyben fogalmi nyugtatóként is szolgált, amely a társadalmi ellentéteket az egyseges nemzeti kiegyenlítődség jegyében leértékelte.⁴⁵ Ma már mindezt kihangsúlyozzák, sőt néha szinte túl is hangsúlyozzák, nem annyira a néprajzkutatók, mint inkább a történészek, akik a mindennapi életnek ezt a tartományát újonnan felfedezték maguknak. Bennük megvan a hajlandóság, hogy ezt a tiltakozási szférát abszolutizálják, és egyedül ezt ismerjék el népi kultúrának, noha a valóságban sok formája megtalálható a felsőbb rétegektől származó normák elsajátításának is, a más rétegekhez való közeledésnek is.⁴⁶

Harmadikként a kisebbségek és kis csoportok kulturális sajátosságai iránt újjáéledt érzékenységet nevezném meg ebben az összefüggésben. Itt újra a menekülteket, a hazájukból elűzötteket említhetem, akiknél az akkulturáció, a beilleszkedés útja állt sokáig a középpontban – hacsak nem adták fel végleg ezt a témát abban a hiszemben, hogy a beilleszkedés végleg lezajlott, s a menekült-kategória elfelejthető. Ma az foglalkoztatja a kultúrakutatókat (akik közül nem egy maga is a menekült családok második vagy harmadik generációjához tartozik), hogy mi lett abból a másságból, amit annak idején magukkal hoztak, hogyan határozza meg máig a visszaemlékezéseket, a szorongásokat, az álmokat, a politikai attitűdöt és a kulturális beállítottságot⁴⁷ – túl az alkalmoszerű sziléziai összejöveteleken és a dunai svábok búcsúin (noha az utóbbiak is természetesen beletartoznak ebbe az összefüggésbe).

Messzebbre mutató és még fontosabb ez a „kultúrában létező kultúrák” iránti érdeklődés a külföldi vendégmunkások esetében, akiknek sajátos helyzetét éppen mint különidejűséget kell értelmeznünk és respektálnunk.⁴⁸ A kurdoknak, akik az anatóliai fennsíkról az NSZK-ba érkeztek, nemcsak pár ezer kilométert, hanem pár száz évet is át kellett hidalniuk – ezt gyakran elmondják, és legalábbis a mi tudományágunk művelői távol állnak attól, hogy ezt az időbeli távolságot egy evolúciós skálán mérjék be, s ennek alapján kritikálják. Itt is, sőt éppen itt érvényes a mondás az ön-elvűségről (Eigen-Sinn) és arról a beváltatlanról, ami a régebbiben és a régiben rejlik.

Veszélyek és csapdák

Az újabb fejlődés, vagyis a szakma etnológiai és etnohistóriai fordulata tiszteletre méltó eredményeket hozott. De ezt a fejlődést sem lenne helyes immunizálni a kritikával szemben; itt is, sőt éppen itt, szükséges befejezésül még néhány veszélyre és csapdára utalni.

Elsőként egy egyoldalú kulturalizmus veszélyét említem. Helyénvaló, hogy a kultúra egyre nagyobb súlyt kapott az újabb társadalmi megfontolásokban; mind gyakrabban merül fel a kérdés, hogy az emberek jó közérzete, mint egy humánus társadalompolitika célja, nem válik-e el az anyagi életszínvonalától, nem kell-e mindinkább elszakadnia

⁴⁵ KASCHUBA, Wolfgang 1986. 469–507.

⁴⁶ BAUSINGER, Hermann 1985b 265–286.

⁴⁷ Vö.: KLUTH, Karin 1985. 239–317.

⁴⁸ Vö.: BAUSINGER, Hermann 1986b.

attól, mivel a materiális „haladás” sok esetben közvetve hátrányosan befolyásolja az élet minőségét.⁴⁹ Ez persze nem jelenti azt, hogy a kultúra függetlenedhetne a társadalmi, politikai-gazdasági feltételektől.⁵⁰

A paraszti lét ön-elvűségét (Eigen-Sinn) megérteni más dolog, mint a falut leválasztani akarni az osztálytársadalmi fejlődéstől. A gazdasági erőforrások mind erősebb tömörítésére irányuló tájtervezés szakutcai végső soron nem a falusi ön-elvűséget erősítik, hanem az egész falusi világot elpusztítják.⁵¹

A külföldi csoportok kulturális identitására való hivatkozás sem problémamentes.⁵² A kulturális identitás ugyanis azoknak a rasszistáknak is egyik érve, akik a német nép tisztaságáért aggódnak. A kulturális identitás szolgálhat domináló csoportok fedőnéveül, és rá lehet írni a kulturális identitást azokra a zászlókra is, amelyek hordozói számára a társadalmi és gazdasági deklasszálódás elrejtése a cél. A kulturális identitást semmi esetre sem szabad abszolutizálni. Gyakran meg kell kérdezni, vajon nem léteznek-e olyan fölérendelt emberi mértékek, amelyek kulturálisan törvényesített sajátosságokat megkérdőjeleznek. Ez nem változtat azon, hogy a kultúrák sokfélesége magában is érték, hogy tehát – a fajok ökológiai sokféleségéhez hasonlíthatóan – kétes esetben mindig az elnyomott és a rész-kultúrák javára kell voksolni.

Egy másik veszély: könnyen meg lehet feledkezni arról, hogy a kulturális ön-elvűség nemcsak „az élet-világok (Lebenswelten) gyarmatosítása” elleni tiltakozásként értelmezhető, hogy HABERMAS e sokat idézett kifejezésével éljünk,⁵³ hanem úgy is, mint kitérés, visszavonulás egy nyitott, modern társadalomból. A gondolkodás fundamentálizálódása, amely gyakran épp a különböző kultúrák, vallások ütközése során megy végbe, a megegyezés lehetőségeinek beszűkítésével fenyeget. Az ön-elvűség válhat nagyon is militánssá.

És végül: az ön-elvűség, épp a kulturálisan is hangsúlyozott ön-elvűség, hasznára lehet épp azon fórumoknak, amelyek minden sajátosat a maguk áramvonalas kívánságaihoz és irányzataihoz akarnak idomítani. A regionalizmus szolgáltat példákat erre. Itt a *kulturális* regionalizálást sokszor épp azok az erők szorgalmazzák és támogatják, amelyek a fővárosoknak-tőkéknek (Kapitalen) a szó kettős értelmében,⁵⁴ biztosítani akarják a perifériák zavartalan kihasználását. A nyelvjárás, hogy ennél a példánál maradjunk, felhasználható az ellenállás megszervezéséhez, de magában még nem garancia az ellenállásra. A nyelvjárás megszelídíthető, s néha jól beválik a számítás, hogy éppen azok maradnak gazdasági-politikai téren hasznosíthatók, akik a nyelvjárásukkal hivalkodnak. „Small is beautiful”, mondta a macska, mikor a kicsi egereket felfedezte ...⁵⁵

A szakág történetéről kellett volna szólni, egy kicsi és még mindig nem túl befolyásos szak történetéről, melyre azonban nagyobb jelentőség vár. Minél világosabbá válik,

⁴⁹ Vö.: KRAMER, Dieter 1986. 16–26.

⁵⁰ KRAMER, Dieter 1986. 16.: „A kultúrának, úgy tűnik, olyan üstöknek kell lennie, amelybe belekapaszkodva a modern ipari társadalmak ki akarják húzni magukat a saját maguk előlédzte krízis mocsarából”

⁵¹ Vö.: FRAHM, Eckart 1987.

⁵² Vö.: BAUSINGER, Hermann 1986b 141–159.

⁵³ HABERMAS, Jürgen 1979. 28.

⁵⁴ „Kapitalen” – a szónak kettős jelentése van, ebben az összefüggésben fővárost és tőkét is jelent egyszersmind (*ford.*)

⁵⁵ SPRANGER, Matthias 1977.

hogyan a kultúra nem értelmezhető az elit elhatárolható szabadidő-zónájaként, hanem az élet egész folyamatához köze van, hogy egyféléképp egyenértékű az életminőséggel, annál fontosabbá válik a kultúra elméleti és történeti átgondolása.

A szaktudomány, melyről beszélünk, hosszú ideig Hamupipőke volt. Hamupipőke prognózisai azonban köztudottan kedvezők. Ebben az esetben nem azért, mintha a szakág közben aranycipellőkkel ékesítette volna fel magát, hanem mivel a hétköznapi ruha divatba jött a tudományban is. Azt a tudományt, amelyet kezdetben a régieskedő jelentéktelenség jellemzett, ma a fontos társtudományok is elismerik, számon tartják. Minek köszönheti ezt a fejlődést?

Óvakodom attól, hogy személyeket nevezek meg. A tudományág fejlődése annak a ténynek köszönhető, hogy nagy távokon egységesített, uniformizált társadalmunkban a még fennálló kulturális különbségek egyre jelentősebbé váltak. Másképp fogalmazva: fejlődését a párhuzamos különidejűségnek köszönheti.

(Fordította: H. Csukás Györgyi)

IRODALOM

ADORNO, Theodor W.

1967 *Résumé über Kulturindustrie*. In: Ohne Leitbild. 60–70. Frankfurt/M.

ALTHAUS, Hans-Joachim és mások

1982 *Da ist nirgends nichts gewesen ausser hier. Das ‚rote Mössingen‘ im Generalstreik gegen Hitler. Geschichte eines schwäbischen Arbeiterdorfes*. Berlin

BAUSINGER, Hermann

1965 *Volksideologie und Volksforschung. Zur nationalsozialistischen Volkskunde*. Zeitschrift für Volkskunde 61.

1980 *Formen der ‚Volkspoesie‘*. (2. kiadás) Berlin

1982 *Folklorismus und Kulturindustrie*. In: BAUSINGER, Hermann: *Volkskunde. Von der Altertumsforschung zur Kulturanalyse*. 195–209 Tübingen

1985a *Die Mühen der Einfachheit. Zur Modellierung des Populären in der Literatur um 1800*. In: Deutsche Akademie für Sprache und Dichtung. Jahrbuch. 13–36.

1985b *Traditionale Welten, Kontinuität und Wandel in der Volkskultur*. *Historische Zeitschrift* 241. 265–286.

1986a *Volkskultur in der technischen Welt*. Neuausgabe. Frankfurt/M.

1986b *Kulturelle Identität – Schlagwort und Wirklichkeit*. In: BAUSINGER, Hermann (ed.): *Ausländer – Inländer, Arbeitsmigration und kulturelle Identität*. Tübingen

BLOCH, Ernst

1959 *Prinzip Hoffnung*. Frankfurt/M.

1962 *Erbschaft dieser Zeit. Erweiterte Ausgabe*. Frankfurt/M.

1970 *Politische Messungen. Pestzeit. Vormärz*. Frankfurt/M.

EMMERICH, Wolfgang

1971 *Zur Kritik der Volkstumsideologie*. Frankfurt/M.

1977 *„Massenfascismus“ und die Rolle des Ästhetischen. Fascismustheorie bei Ernst Bloch, Walter Benjamin, Bertolt Brecht*. In: WINCKLER, Lutz (ed.): *Antifascistische Literatur. Programme, Autoren, Werke*. I. Kronberg

FRAHM, Eckart (ed.)

1987 *Dorfentwicklung*. Tübingen

GRIMM, Jacob

1922 *Deutsche Rechtsaltertümer*. I. (4. kiadás). Leipzig

- HABERMAS, Jürgen
1979 *Stichworte zur ‚Geistigen Situation der Zeit‘*. Einleitung I. 7–35.
- JEGGLE, Utz
1977 *Kiebingen – Eine Heimatgeschichte. Zum Prozess der Zivilisation in einem schwäbischen Dorf*. Tübingen
- JONKE, Gert F.
1969 *Geometrischer Heimatroman*. Frankfurt/M.
- KASCHUBA, Wolfgang
1986 *Mythos oder Eigen-Sinn? ‚Volkskultur‘ zwischen Volkskunde und Sozialgeschichte*. In: JEGGLE, Utz és mások (eds): *Volkskultur in der Moderne. Probleme und Perspektiven empirischer Kulturforschung*. 469–507. Reinbek
- KLUTH, Karin
1985 *Die Verarbeitung der Identitäts- und Integrationsprobleme der deutschen Heimatvertriebenen in der zweiten Generation*. Jahrbuch für ostdeutsche Volkskunde Bd. 28. 289–317.
- KORFF, Gottfried
1984 *„Heraus zum ersten Mal“*. In: DÜLMEN, R. van – SCHINDLER, N. (eds): *Volkskultur. Zur Wiederentdeckung des vergessenen Alltags (16. bis 20. Jahrhundert)*. 246–281. Frankfurt/M.
- KÖSTLIN, Konrad
1977 *Relicte: Die Gleichzeitigkeit des Ungleichzeitigen*. Ethnologia Bavarica. Heft 6. (Kieler Blätter zur Volkskunde 5/1973. 135–157. utánnymása) Würzburg, München
- KRAMER, Dieter
1986 *Kultur in den Krisen unserer Zeit*. Freizeitpädagogik 8. Heft 1–2. 16–26.
- KÜNZIG, Johannes (ed.)
1958 *Ehe sie verklingen ... Alter deutscher Volksweisen vom Böhmerwald bis zur Wolga*. (1959-ben 2. kiadás.) Freiburg
- LIPP, Carola – KASCHUBA, Wolfgang
1982 *Dörfliches Überleben. Zur Geschichte materieller und sozialer Reproduktion ländlicher Gesellschaft im 19. und frühen 20. Jahrhundert*. Tübingen
- MARX, Karl
é. n. *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie (Rohentwurf)*. Frankfurt/M., Wien
- MÖLLER, Helmut
1964 *Aus den Anfängen der Volkskunde als Wissenschaft*. Zeitschrift für Volkskunde 60.
- NEGT, Oskar
1975 *Erbschaft aus Ungleichzeitigkeit und das Problem der Propaganda*. In: *Es muss nicht immer Marmor sein*. Ernst Bloch zum 90. Geburtstag. Berlin
- RIEHL, Wilhelm Heinrich
1985 *Die Volkskunde als Wissenschaft*. In: LUTZ, Gerhard (ed.): *Volkskunde. Ein Handbuch zur Geschichte ihrer Probleme*. 23–36. (Culturstudien aus drei Jahrhunderten. Stuttgart, 1859. 205–229. utánnymása.) Berlin
- SCHÖNBERGER, Klaus
1986 *Die Arbeiterturn- und Arbeitssportbewegung im ehemaligen Oberamt Marbach*. Neckar 1900–1933. (kézirat) Tübingen
- SPRANGER, Matthias (ed.)
1977 *Dialekt – Wiederentdeckung des Selbstverständlichen*. Freiburg
- WEBER-KELLERMANN, Ingeborg (ed.)
1978 *Zur Interethnik. Donauschwaben, Siebenbürger Sachsen und ihre Nachbarn*. Frankfurt/M.
- WEBER-KELLERMANN, Ingeborg – BIMMER, Andreas C.
1985 *Einführung in die Volkskunde. Europäische Ethnologie. Eine Wissenschaftsgeschichte*. Stuttgart

Hermann Bausinger

"INCOMPATIBLE SYNCHRONIES"

From *Volkskunde* to Empirical Cultural Science in Germany

(Abstract)

The author surveys the changes of the theoretical orientation and social role of the ethnographic research in the Federal Republic of Germany, particularly after World War II.

He sets out from Ernst BLOCH's concept of *Ungleichzeitigkeit*. This points out the parallel existence of heterogeneous elements at a given point of time. In fact this is a heterogeneity deriving from uneven development. With BLOCH this refers to the parallel existence of attitudes and ways of life, ideas and ideologies that can be associated with different historical periods. The untimely, old elements may partly mean backwardness, and partly the challenges and positive, concrete utopias of the 'unprocessed, unrealized' past.

Ethnography appears to have been the 'agency of Ungleichzeitigkeiten', right from its evolvment, which has transformed relicts into relics. Early ethnography and folklore, characterized by the praise of the 'original', 'ancestral' with a nationalist emphasis. By analysing a quotation from W. H. RIEHL Professor BAUSINGER points out that through the use of the concept of folk individuality and the idealization of the peasant heritage ethnography had become a component of national socialist ideology much in advance.

Former pathos has disappeared from the post-war research. In the first one and a half decades the national socialist heritage was not comprehensively wound up. But it was followed by a period of radical criticism which consistently attacked manifestations of hidden ethnocentrism besides explicit racial prejudices. This critical attitude was expressed in the change of the name of the discipline from *Volkskunde* to European ethnology, empirical cultural research, etc. The focus of research has shifted from the historic heritage to the processes taking place in the present.

Differences and incongruities of time have been rediscovered during the past decades. The present life of villages, for instance, cannot be explained without considering the past. 'Unrealised historical traditions' were studied within the working class. Recently, attention is turned towards the minorities, small groups, refugees, guest workers, etc. Cultural identity and culture itself has been acquiring a growing attention. However, it is necessary to warn of the danger even in humanistic-oriented research that the attractive principles may be turned to their reverse in social practice.

Julian V. Bromley

A szovjet néprajztudomány a jelenlegi periódusban (Az elmélet és a gyakorlat problematikája)

A szovjet néprajzkutatás alapvető irányát az elmúlt évtizedekben az az elméleti törekvés határozta meg, amely a tudományág fő objektumát és ennek megfelelően tárgykörét dolgozta ki. A Szovjetunióban a néprajz vizsgálati tárgyának kezdettől fogva a népet tekintettük, mégpedig lélekszám szerinti nagyságától függetlenül. A nép (*narod*) elnevezést azonban a tudományos szóhasználatban később fokozatosan kiszorította az etnikum (= *etnosz*) terminus. Emellett a néprajztudomány vizsgálati körébe mindenképp a népek kultúrájának, illetve életmódjának tradicionális összetevői kerültek.

A 60-as években azonban, főleg a szovjet szociológia rohamos fejlődésének hatására, egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a kultúra ugyanazon összetevőjének vizsgálatára ez a szaktudomány is igényt tart. Mindez, valamint egy sor egyéb körülmény, főleg az SZKP XX. kongresszusa után a társadalomtudományban addig uralkodó szellemi légkör megváltozása jelentős mértékben elősegítette a 60-as években a szovjet néprajztudományban az etnikum elméletéről folytatott vita kibontakozását. A szóban forgó elméleti diszkusszió voltaképpen megszakítás nélkül napjainkig tart. Jóllehet egyelőre nem fejeződött be, azonban a szovjet néprajzosok között az etnikum mibenlétéről, régóta közös nézetek alakultak ki. Ma már elmaradhatatlan az etnikum meghatározásánál az etnikus identitástudat és az önelnevezés meglétének megállapítása is. (Ezt azért fontos megemlíteni, mivel hosszú időn keresztül főleg a filozófusokat nem lehetett meggyőzni az etnikum szóban forgó két jellemzőjének jelentőségéről, ezeket ugyanis sommásan idealizmusként próbálták interpretálni.) Ami viszont az etnikum (*etnosz*) objektív sajátosságait illeti, ezeknek a meghatározásában bizonyos eltérés figyelhető meg a néprajzkutatók között. Egyes szerzők az etnikum nyelvére és kultúrájára helyezik a hangsúlyt, mások kizárják a kultúrát, de kiemelik a pszichikumot (vagy nemzeti jelleget). Végül, vannak akik a kultúrát negligálják, és helyette az endogámiát részesítik előnyben az etnikum meghatározásánál. Mindezek a jellemvonások voltaképp az etnikum szűken értelmezett fogalmának meghatározásait tartalmazzák, azaz, olyan emberekre vonatkoznak, akik közös etnikus sajátossággal rendelkeznek, de nem feltétlenül élnek egy állam területén. (Például: a magyarok, akik Magyarországon kívül jelentős számban megtalálhatók a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban, a Jugoszláv Szövetségi Köztársaságban, a Román Szocialista Köztársaságban, a Szovjetunióban, Ausztriában, Nyugat-Európa más államaiban csakúgy, mint az Amerikai Egyesült Államokban stb.) Az etnikum ilyen szűkebb értelemben vett meghatározására a szerző már régebben javasolta az *etnikosz* terminust. Ennek megfelelően a tulajdonképpeni etnikumon, vagyis az etnikoszon, az emberek történelmileg kialakult, nemzedékek során állandósult összessége értendő, akik nemcsak közös jellegzetességgel bírnak, hanem viszonylag állandósult kulturális sajátosságaik is vannak, beleértve ebbe a nyelvet is. Ezenkívül egységük tudatában vannak, aminek következtében megkülönböztetik magukat más hasonló alakulatoktól. Identitástudatuk az önelnevezésükben (*etonimben*) kap állandósult formát.

Megjegyzendő, az etnikumelmélet vitájában rámutattam, hogy vannak szép számmal olyan etnikumok, amelyek a tulajdonképpeni etnikus sajátosságok mellett önálló területtel is rendelkeznek, sőt kialakították államiségüket is. Felhívtam a figyelmet még arra, hogy az etnikumok (etnoszok) részben vagy teljes egészükben beletartozhatnak az ún. *szociális organizmusba*, ez utóbbin a világtörténelmi folyamat mindenkori alapegysége értendő (*törzs* – az ősközösségi társadalmakban, *állam* – az osztálytársadalmakban). Az etnikum (etnikosz) és a szociális organizmus ilyenfajta szimbiózisának jelölésére javasoltam az „etnoszociális szervezet” terminológiát. Az etnoszociális organizmusok (rövidítve: ESZO), a tulajdonképpeni etnikus sajátosságokon túlmenően, közös területtel, egységes gazdasági élettel és szociális struktúrával rendelkező alakulatok.

Meg kell jegyezni, hogy a Szovjetunióban – a néprajztudománytól voltaképpen függetlenül – felmerült olyan nézet is, amely szerint az etnikum a bioszféra sajátos jelensége, biológiai értelemben vett *populáció*. Ezzel az állásponttal jár az etnikumok sajátos energiaháztartását hangoztató koncepció. E szerint, az egyik népnél magas százalékarányban mutathatók ki ún. *passzionár* személyek, a másik etnikumnál viszont kevesen vannak. A *passzionárizmust* L. Ny. GUMILJOV úgy határozza meg, mint az a kiemelkedő képességű egyén, aki a természetben rejlő energiát tevékenységén keresztül hasznosítja, abszorbeálja. Ez a koncepció heves vitára adott alkalmat, és kiváltotta a néprajztudomány képviselőinek éles kritikáját. Nem hallgathatjuk el: már a kezdetektől fogva rámutattunk arra, hogy az etnikai közösség alapja nem a populáció, hanem éppen fordítva: az etnikum társadalmi és kulturális, vagyis szociokulturális paraméterei hozzák létre az etnikai közösséget kísérő olyan jelenséget, mint a populáció. Más szóval, az etnikum az elsődleges, nem a populáció, amely másodlagosan alakul ki. Az etnikum és a populáció bonyolult viszonyát tárgyaló vita azonban egyelőre még nem záródott le.

Az utóbbi időben ugyancsak felélénkült a vita az etnikai közösségek történelmi típusaival kapcsolatban (törzs, nemzetiség, nemzet). Különösen vitatottá vált a „nemzetiség” (*narodnoszty*) fogalma. Arról van szó, hogy a szovjet tudományos irodalomban az adott terminológiával egyidejűleg jelölik a rabszolgatartó társadalom és a feudalizmus etnoszociális szervezeteit (ESZO). Ugyanakkor a kis létszámú népeket a kapitalizmusban és a szocializmusban, amelyek nagy nemzetekkel együtt élnek, szintén így nevezik. Az utóbbival kapcsolatban megemlítendő, hogy a kapitalista és a szocialista formációk etnoszociális szervezeteinek megkülönböztetésére javasoltuk a *paleosz* és *mezosz* terminológiát. Ami pedig a nemzetiség (*narodnoszty*) kifejezés használatát illeti, a kapitalizmus és a szocialista társadalom viszonylatában, figyelembe kell venni, hogy az ilyen jellegű etnikai egységek nem rendelkeznek a nemzetre feltétlenül jellemző sajátosságokkal, mint a „saját” ipar és az ebben dolgozó „saját” munkásosztály. Ezért nem véletlen – amint már említettük – a nemzetiségek egyik jellegzetessége, hogy egy nagy létszámú nemzettel állnak szoros (asszociatív) kapcsolatban, mint amilyen a walesi nemzetiség szimbiózisa az angol nemzettel vagy a voguloké (hantik) és osztyákoké (mansik) az oroszsal.

Az etnikumelmélet körüli viták során a 60-as, 70-es években rámutattunk arra, hogy az etnikai közösségek sajátos hierarchikus rendszert alkotnak, amelyben az etnikum (etnikosz) alapegység mellett kimutathatók olyan alegységek, mint a *néprajzi csoportok* (vagy szubetnikumok). Másrészt olyan makroetnikus vagy metaetnikus közösségek, amelyek több etnikumot (népet) foglalnak magukban, például szlávok, germánok, kelták stb.

A szovjet néprajztudományban jelenleg az etnikai közösségek különböző szintű hierarchiájának kérdését vitatják. M. V. KRJUKOV professzor az etnikus identitástudatot és az endogámiát javasolja az etnikum alapvető kritériumának. Ezek a kritériumok azonban — nézetem szerint — nem állják meg a helyüket, és ezt a vita több más résztvevője is így gondolja. Egyrészt az etnikus identitástudat valójában maga is attól függ, hogy az adott etnikai közösségnek összehasonlítása a másikkal milyen szinten történik. Például szó lehet egyes személyeknek egy adott néprajzi csoporthoz való tartozásáról, mondjuk a Kárpátokban élő *huculok* szembeállítják magukat a *bojkokkal* — de egészen más a helyzet, ha az összevetés az etnikai közösség taxonómiai magassabb szintjén történik: például az ukránok—oroszk dichotómiája esetében. Másodszor, annak ellenére, hogy az etnikumot feltétlenül jellemzi az endogámia, mégis a néprajzi csoport (szubetnikum oroszul: *szubetnosz*, субэтнос, этнографическая группа) endogám házassági gyakorlata erősebben megnyilvánul, mint az az etnikumnál megfigyelhető. Következésképpen, az endogámia megléte önmagában nem lehet az etnikum meghatározásának kizárólagos kritériuma.

Meg kell jegyeznünk, hogy ezeknek az első pillanatra nagyon is absztraktnak tűnő kérdéseknek a vizsgálata rendkívül fontos gyakorlati jelentőséggel bír. Arról van szó ugyanis, hogy az etnikum meghatározásának kritériumától sokban függ egyebek között a népek számának meghatározása. Így a Szovjetunióban 1926-ban a népesség összeírásakor az akkor használt kritériumok következtében 200 etnikumot mutattak ki a szakemberek. Ez a rendkívül magas szám feltehetően azzal magyarázható, hogy tévesen külön népként szerepeltek egyes néprajzi csoportok is. Például a Közép-Ázsiában élő üzbég etnikum egyik néprajzi csoportját, amely *kur* néven szerepel, alaptalanul külön népnek számították. A 30-as évek végén viszont hazánkban az etnikumok száma a népszámlálásakor hirtelen nagymértékben csökkent. Mindössze 60 nép neve került föl az összeírólapokra. Később, a 60–70-es évek fordulója körül a szakemberek úgy vélekedtek, hogy a Szovjetunióban valamivel több mint száz nép létezik. Jelenleg az 1989-es népszámlálásra készülve, a SZUTA moszkvai Néprajzi Intézete munkatársainak — módszertanilag az előbbieknél jóval megalapozottabb — vizsgálatai révén arra a következtetésre jutottunk, hogy hazánkban napjainkban 120 etnikum él. A nép (etnikum) fogalma, mivel a néprajz alapvető aspektusához tartozik, nagymértékben meghatározza tudományunk tárgyáról való felfogásunkat.

Mint tudjuk, ugyanazt a tárgyat egyidejűleg különböző tudományok szakemberei tanulmányozhatják, de természetesen mindegyik ezek közül az adott objektumnak egy-egy tulajdonságát tudja csak kutatni. Az etnográfusokat mindig is érdekelte, hogy az etnikumot hogyan lehet elkülöníteni más közösségektől. A szovjet néprajzban gyakorlatilag ez az elkülönítés kezdettől fogva tudományágunk fő feladatának számított, jóllehet ez távolról sem mindig megfelelő mértékben tudatosult bennünk. Másképpen fogalmazva, a 60-as évek végén a néprajztudomány tárgyának ilyenfajta felfogása elméletileg már jelentős mértékben meg volt alapozva. Logikai-rendszerelméleti vizsgálat alapján meghatároztuk az etnográfia sajátos módszerét az objektív valóság tanulmányozásában.

Ez mindenekelőtt a kultúra, illetve elemei etnikus funkciójának kutatása. Más szóval, egyes objektumok etnikus sajátosságainak vizsgálata. Egyúttal azonban hangsúlyoznunk kell, hogy kutatásainkban az etnikus specifikum fő hordozójaként mindenekelőtt a tradicionális életmód, vagyis a hagyományos kultúra szerepel. Ennek következtében kétségen kívül a tradicionális kultúra alkotja a néprajztudomány központi vizsgálati területét.

A néprajzi fogalmak és szakterminusok című sokkötetes munkánk soron következő részének elkészítésével kapcsolatban, amely az etnográfianak a tudományok rendszerében elfoglalt helyével is foglalkozik, az elmúlt években központi folyóiratunk, a *Szovjetszkaja Etnográfia* hasábjain megvitattuk a néprajztudomány tárgyának bonyolult kérdéseit. Ennek a vitának a során kísérletet tettünk az etnográfiát (etnológiát) úgy bemutatni, mint egy három részből álló szaktudományt, amely: 1. tanulmányozza az etnikumot és ezzel kapcsolatban az etnikus folyamatokat; 2. foglalkozik az osztálytársadalmak előtti és korai osztálytársadalmak elméletével; 3. vizsgálja a paraszti közösséget (és ezzel összefüggésben annak hagyományos kultúráját). Ha az első feladatkör nem is vált ki különösebb ellenvetést, a második és harmadik pontosítása feltétlenül szükséges a félreértések elkerülése végett. Arról van szó ugyanis, hogy mind az őstörténettel, mind pedig a paraszti közösségek problematikájával a néprajz mellett más tudományágak képviselői is foglalkoznak, egyebek között a régészek, társadalomtörténészek. Hasonló a helyzet az anyagi kultúra történetének kutatásánál is, amely jelenleg csaknem teljes egészében a néprajztudomány vizsgálati körébe tartozik.

Mivel a kultúrát a néprajz mellett más szakdiszciplínák is kutatják, a régészekről kezdve a művészettörténészeken keresztül a folkloristákig, következésképpen az etnográfia képviselőjének sajátos nézőponttal, megközelítési móddal, módszerrel kell rendelkeznie munkája kutatási tárgyát illetően (ilyen például: a faluközösség, család, népviselet, népművészet stb.). Ez a sajátos megközelítési mód – mint említettük már – az etnikus specifikum prizmáján keresztül való vizsgálat. Ez azonban érthető módon egyáltalán nem zárja ki az általános jellemvonások megismerését (hisz az egyes mindig is elszakíthatatlan kapcsolatban áll az általánossal), bár az ilyen általános sajátosságok kimutatása rendszerint speciális szaktudományoknak a feladata, nem a néprajzé – a kultúra kivételével. Az etnográfia természetesen gyakran hasznosítja a rokon szaktudományágak adatait. Csakhogy előfordul ennek az ellenkezője is, mégpedig az a helyzet, amikor az etnográfian kívül az adott jelenséget nem tanulmányozza egyetlenegy más tudományág sem. Hasonló helyzetben a néprajznak nemegyszer magára kellett (és kell) vállalnia a hiányzó szaktudomány feladatát. Arról van szó, hogy mint már mondtuk, az egyes és az általános elválaszthatatlan kapcsolatban áll egymással. Ebből kifolyólag a tradicionális kultúra, illetve a hagyományos életmód különböző összetevőit csak abban az esetben lehet kimutatni, ha megértjük ezek általános funkcióját. Éppen ezért a szovjet etnográfia kénytelen volt többször is magára vállalni más tudományágak feladatait (például: a jelen konkrét szociológiai tanulmányozását avagy az afrikai nyelvészetet). Különösen nagy hatást gyakorolt a szovjet néprajzkutatás profiljára az anyagi kultúra komplex történetének hiánya. Az etnográfusok kénytelenek voltak ezt az igényt is kielégíteni, ez a helyzet azonban olyan hosszú ideig állt fent, hogy nem maradhatott hatás nélkül magára a néprajztudomány tárgyának meghatározására sem. Ennek megfelelően, a néprajzkutatás figyelmének átkapcsolása a hagyományos anyagi kultúra általános jellemzéséről annak egyes összetevőire, közvetlen funkciójának recens vizsgálatára, rendkívül sok módszertani buktatót rejt magában.

Hasonló problémát jelentett a néprajzkutatóknak a 60-as években a jelenkutatásban az empirikus szociológia rohamos előtérbe kerülése. Az a benyomás alakult ki ugyanis, hogy az etnográfia mint tudomány elveszti kutatási tárgyának egy részét annak következtében, hogy a szociológia betört addigi vizsgálati területére. (Valójában azonban az adott esetben éppen azokról a kutatási kérdésekről volt szó, amelyekben a néprajzos az addig

hiányzó szociológia funkcióit töltötte be). Így megint szükségesnek mutatkozott a néprajztudomány és a szociológia újolagos elhatárolása. Ugyanakkor ez a sajátos helyzet lehetővé tette, hogy a két rokon tudományág érintkezési határterületén egy új komplex diszciplína jöjjön létre, nevezetesen az etnoszociológia, amely mint tudjuk, kimondottan jelenkutatással foglalkozik. A félreértések elkerülése végett megjegyezzük, az etnoszociológia fő jellemzője nem az, hogy a szociológiai módszereket használja, jóllehet ez nemegyszer előfordul, hanem mindenekelőtt az, hogy kutatási szférája a sajátos etnikus jelenségek és folyamatok kölcsönkapcsolatának tanulmányozása a társadalmi jelenségekkel és folyamatokkal. Hasonlóan ahhoz, ahogyan a néprajz és a demográfia kapcsolatából létrejött az etnodemográfia, az etnográfia és lélektan érintkezési övezetében pedig az etnopszichológia.

Érthető módon a viták során újból felvetődött a néprajztudományon belül a történeti problematikának és a jelenkutatás kérdéseinek egyidejű megléte, illetve ezek egymáshoz való viszonya. Egyeseknél megfigyelhető az a tendencia, hogy a néprajz feladatának mindenekelőtt a jelenkutatást tekintsék. Nem kétséges, hogy a jelenkor vizsgálatának egyre nagyobb figyelmet kell szentelnünk (l.: a szemünk előtt lejátszódó etnikus folyamatok részletes tanulmányozását). Így egyáltalán nem véletlen az sem, hogy amikor a Szovjetunióban szükség volt a kiéleződő etnoszociális folyamatokról reális ismeretekre, akkor ezekkel az ismeretekkel nem a filozófusok, sem pedig az SZKP történetével foglalkozó szakemberek stb. rendelkeztek, hanem a néprajzkutatók. Ráadásul az etnográfiaival közvetlen kapcsolatban lévő olyan tudásterületek, amelyeknek kompetenciája az etnopszichológiától az etnodemográfiáig terjedt, lehetővé tették, hogy komplex módon közelítsük meg a hazánkban most végbemenő etnoszociális folyamatok bonyolult problematikáját. A korunkban végbemenő etnoszociológiai folyamatok ilyen komplex kutatása rendkívül fontos vizsgálati terület. Ennek ellenére, a Szovjetunióban a néprajztudomány mégis főleg történelmi diszciplína, amelynek központi feladatát úgy határozhatjuk meg jelenleg, mint a népek etnikai történetének tanulmányozása. Ennek megfelelően a SZUTA moszkvai Néprajzi Intézete kiemelt feladatai közé tartozik mind az etnikai történet, beleértve az etnogenetikai kutatásokat, mind a jelenkor etnoszociális folyamataival foglalkozó komplex program kidolgozása.

* * *

A korszerű néprajzi tudás sokoldalú szociális funkciót tölt be napjainkban. Az etnográfia szerepe a történelmi tudáson belül ugyanaz, mint a többi humán tudományé: a társadalmi tudat alakítása. Különös szerepe van a néprajzi anyagnak az emberi történelem legrégebbi korszakainak rekonstruálásában. Ennek a tanulmányozása – mint tudjuk – rendkívüli világnézeti jelentőséggel bír. Végül is az ilyen jellegű kutatások két alapvetően fontos kérdés megválaszolására hivatottak. Egyrészt az értelmes, gondolkodó anyag, az ember megjelenése és kezdeti fejlődési időszakának vizsgálatával foglalkoznak, másrészt létezésének különleges formáját tanulmányozzák, amely nem más, mint a társadalmi szervezet. Ezért nem véletlen, hogy az ősközösség társadalomtörténete nemcsak a megismerés fontos területe, hanem egyben éles ideológiai harc arénája is volt, sőt továbbra is az marad. Fontos problémát jelent: hogyan ment végbe a biológiától a szociális vezető minőségi ugrás: önszervező spontán módon vagy belső evolúció révén, illetve valamiféle külső erő hatására? Az előbb említett kérdések közül az elsőre adott válasz,

jóllehet tudományosan kétségtelen az ősközösségi kor történetéhez tartozik, mégis nem kis ideológiai jelentőséggel bír.

Az őstörténet rekonstruálásánál nem hallgatható el az a körülmény, hogy míg a régészet és az antropológia (fizikai embertan) adatai képletesen szólva lehetővé teszik az őstörténet „csontvázának” létrehozását, addig csak a néprajztudomány segítségével válik valóra ennek élő szövettel való beborítása. A néprajzi kutatások fényt derítenek az osztálytársadalmak előtti közösségek szociális és kulturális történetére. Így például mostanában jelentősen módosul a család általános történetének képe a patriarchátus és matriarchátus viszonya, a nemzetség és a faluközösség problematikája; pontosításra került az első etnikai közösségek megjelenésének kronológiája stb. A vonatkozó kutatások eredményeit a szovjet etnológusok háromkötetes összefoglaló műben fejtették ki, amelynek címe: *Az ősközösség története*. Ennek a munkának két kötete már olvasható, a harmadik pedig megjelenés előtt áll.

Talán nem kell külön hangsúlyoznunk, hogy a néprajzi anyag – a rokon tudományok eredményeivel együtt – jelentős szerepet játszik a népek kialakulásával foglalkozó kutatások, vagyis az etnogenezis problémáinak megoldásában. Ez az őstörténeti probléma jelenleg minden népnél egyaránt megfigyelhető, és a nemzeti (etnikus) identitástudat korunkban megfigyelhető rohamos fejlődéséhez kapcsolódik, ráadásul messzemenő ideológiai jelentősége van. Amint az idevágó kutatásaink egyértelműen kimutatták, arról van szó, hogy a közös történelmi sors annál nagyobb jelentőséget kap a nemzeti (etnikus) öntudatban. (identitástudatban), minél kevesebb lehetőség van a kultúra olyan objektív etnikus sajátosságaira való hivatkozásnak, mint a folklór, népművészet, szokások és rítusok stb.

Nem véletlen, hogy az etnogenetikai kérdések főleg azoknál a népeknél váltanak ki különösen éles reakciót, amelyek nemrég alakultak át nemzetté, s ilyen módon próbálják megtalálni etnikai közösségük ideológiai megalapozását a messihi történelmi múltban. Ráadásul egyes köztársaságokban egyre jobban kikristályosodik az a tendencia, hogy megpróbálják a lehető legrégebb időig visszavinni, öregbíteni saját népük „nemzetségfáját”, elmenve egészen odáig, hogy a történelmi igazság meghazudtolásával őshonosnak tüntessék fel magukat etnikai területükön. Például a Kaukázusban, Azerbajdzsánban a jövevény török nyelven beszélő népséget őslakosnak adják ki, jóllehet a türkök csak a X. század körül jelentek meg a Kaukázus délkeleti részén. Örményföldön pedig kétségbe vonják, hogy a helyi, kaukázusi eredetű urartui kultúra megelőzte volna az indoeurópai származású örményekét. Az örmény fennsíkon egykor létezett urartui nyelv, amelynek írásbelisége is volt, genetikailag rendkívül közel áll a kisázsiai hurritához. Jelenleg is élő nyelvrokonai az Észak-Kaukázusban élő dagesztáni és vach (csecsen és ingus) népek, akik a velük rokon és szomszédos abház-adíge nyelvekkel együtt alkotják az ún. észak-kaukázusi nyelvcsaládot. Ezen népek őshazája azonban az i. e. IV. évezredben, a Kaukázustól nem északra, hanem délre volt, Kizsázsia területén. Itt kerültek elő az indoeurópai hettitákat megelőző hatti nyelv írásos nyelvmélei, amelynek megfejtését és az adige (cserkesz) nyelvekkel való rokonságát – másokkal egyetemben – MÉSZÁROS Gyula magyar tudós tárta fel.

A Kaukázus középső részén élő iráni nyelvű osszéték csakúgy, mint az uráli nyelvcsaládba tartozó finnek avagy az altáji nyelven beszélő török népek aligha alakulhattak ki jelenlegi etnikai területükön, és ott nem őshonosok, amint azt egyesek fölvetették.

Az iráni népek őshazája mindenütt lehet, csak nem a Kaukázus északi részének középső szektorában, a finnugor őshaza sem Fenno-Skandinávia területére lokalizálható, hanem inkább az Urál hegység két oldalára, ahogy azt a szovjet régészek régóta állítják, összhangban a nyelvészeti paleontológia és a paleobotanikai kutatások legújabb eredményeivel.

A hattik és a hettiták kultúrájának folytonossága Anatóliában kétségtelen kimutatható, a régészeti kultúrák kontinuitása a Baltikumban, a Balkánon vagy Moldáviában is hosszú időn keresztül, néha egészen a középkorig bezárólag megfigyelhető, de amint E. RICKMANN, a moszkvai Néprajzi Intézet munkatársa a szuzdali kongresszuson rámutatott, módszertanilag nem lehet kulturális folytonosságot az etnikai kontinuitással azonosítani, ezek ugyanis nem vagy csak részben fedik egymást, annál is inkább, mivel egy-két kivételtől eltekintve, a népek nagy többsége jelenlegi etnikai területén jövevénynek számít, és a népek mostani elterjedése általában nem esik egybe az őshazájuk területével.

Az őstörténeti „versengésben” nemcsak egyes etnikumok kronológiáját öregbítik, hanem nyelvüket is. Ilyen próbálkozás például az állítólagos rokonság kimutatása a török és sumér nyelv között, avagy a kapcsolatkeresés az orosz és az etruszk nyelv között, a két név állítólagos összecsengése alapján. A világ népeinek etnogenezisével foglalkozó újabb interdiszciplináris kutatások lehetővé teszik az ilyen fantazmagóriák megcáfolását, és kimutatják a kizárólagos őshonos (kontinuus) avagy a csakis migrációs felfogások helytelen szélsőségességét.

A tudományos keretek között folyó etnogenetikai kutatások azt mutatják, hogy a népek kialakulásában (etnogenezisében) rendszerint részt vettek mind a helyi népek, mind a jövevény etnikumok. Ezt jól szemlélteti például a bolgár nép etnogenezise, amelyben ugyanúgy részt vettek a helybeli trákok, mint a Balkán-félszigetre áttelepülő szlávok, illetve a protobolgarok, akik török nyelven beszéltek. Ezt tanúsítják mind a néprajzi, mind a fizikai antropológiai (embertani) adatok. Az utóbbiaknak lényeges szerepet adott a SZUTA központi Néprajzi Intézetében folyó kutatás, amelynek egyik fontos terméke a néprajzzal szorosan együttműködő sajátos tudományág: az etnikai antropológia.

Az etnogenetikai folyamatok sajátosságai következtében különös jelentőséget kap a komplex, interdiszciplináris kutatás azokban a nagy régiókban, amelyek különösen soknemzetiségűek. E célból készítjük például a rokon tudományágak képviselőivel egyetemben a Közép-Ázsia népei etnogenezisével foglalkozó országos tudományos konferenciát, amelyre a közeljövőben kerül sor.

A néprajzi adatoknak kivételesen nagy a jelentősége az internacionalista nevelésben. Mint ismeretes, a gyermekek sem nem nacionalisták, sem nem internacionalisták. De az ember öntudatára kialakulása során akaratlanul is rányomja bélyegét az ún. *etnocentrizmus szindrómája*, amin azt értjük, hogy minden ember a saját kultúrájának a nézőpontján keresztül látja, érzékeli és fogadja el más népek kultúráját. Ráadásul, miközben az egyes személynél az etnikus orientáció, a nemzeti érzés spontán módon alakul ki a személy szocializációja során – mindenekelelt a családban –, addig az internacionalista nézeteket külön kell átadni. Sajnos, az ilyen jellegű nevelési ráhatás viszonylag késői korban kezdődik, és nemritkán eléggé primitív módon. Ezért rendkívül fontos, hogy a szovjet emberek kisgyermek koruktól kezdve ne csak nemzeti jellegű nevelésben részesüljenek, hanem ezzel párhuzamosan sajátítsák el az internacionalizmus történelmi tapasztalatait is. Ebben rendkívüli jelentősége van a más népek kultúrájával való kapcsolatnak, ismeretnek és megértésnek. Ebben a viszonylatban a néprajztudománynak szerepet kell vállalnia. Fő feladata

abban áll, hogy a világ népei kultúrájának etnikus sajátosságait feltárja. A megfelelő ismeretek propagálásában az etnográfia a legkülönbözőbb eszközöket használhatja fel. Ezek mindenekelőtt különböző publikációk, főleg tudományos népszerűsítő művek. Ilyen például az általunk kiadott húszkötetes néprajzi sorozat, amelynek címe: *Népek és országok* (Народы и страны), s amely 1978–85 között jelent meg Moszkvában. Ezenkívül fontosak az audiovizuális eszközök, különösen a néprajzi filmek és tv-adásokban a néprajzkutatók rendszeres szerepeltetése. Idetartozik a néprajzi kiállítások és a néprajzi múzeumok szervezése is.

Ezzel kapcsolatban óriási szerepet vállalt magára „alma materünk”, a Nagy Péter által alapított „Kunstammer”, amely később Antropológiai és Néprajzi Múzeummá vált, s amely ma a SZUTA Néprajzi Intézete leningrádi fiilialejaként működik. Kiállításai évente félmillió látogatót fogadnak. A hagyományos kultúrával kapcsolatos ismeretek propagálásában különleges hely illeti meg a szabadtéri néprajzi múzeumokat. Jelenleg szinte minden szövetségi köztársaságunkban található legalább egy. Egyedül csak soknemzeti-ségű államunk fővárosában, Moszkvában nincs országos szabadtéri múzeum, jóllehet létrehozásának szükségességét már régóta napirendre tűztük.

A Szovjetunió népeivel kapcsolatos széles körű ismeretterjesztést szolgálják a külföldön megrendezett néprajzi kiállításaink. A közelmúltban kiállítással szerepeltünk Japánban, Finnországban és Svédországban. Jelenleg előkészületeket folytatunk szovjet néprajzi anyag bemutatására az Egyesült Államokban és Indiában.

A néprajztudománynak különleges szerepe van a nacionalizmus és a rasszizmus különböző megjelenési formái elleni harcban is.

Nem kétséges, hogy a megfelelő néprajzi ismeretek nélkül lehetetlen kidolgozni a *kulturális örökségünkhöz* való helyes viszonyt, mivel a hagyományos kultúrában nehezen tudjuk szétválasztani az előremutató tradíciót és a negatívjellegű szokásokat. A modern társadalom számára nélkülözhetetlenek az életmódban megmutatkozó munkahagyományok, a helyes magatartást szabályozó tradíciók (köztük a jeles napok szokásai), az etikettel kapcsolatos beidegződések, rítusok, az esztétikára és ökológiára vonatkozó hagyományok; vagyis szükségünk van a népek jelenlegi életmódja számos tradicionális aspektusának figyelembevételére, megőrzésére.

Egy példát szeretnék ezzel kapcsolatban felvetni. Mélységes meggyőződésem, hogy a munkahagyományok viszonylatában a különböző népeknél jelentős eltérések mutatkoznak, amelyek sok tekintetben megmagyarázhatóak az egyes régiók és országok közötti gazdasági-társadalmi fejlődés eltéréseivel. A munka megszokott ritmusa, mondjuk Oroszország középső részén vagy üzbég földön nem egyforma. A közép-ázsiai nyár az ottani földműveseket évszázadok folyamán arra kényszerítette, hogy a nap legmelegebb szakában hosszú ebédszünetet tartsanak, egyenletesen, nagyobb erő kifejtés nélkül dolgozzanak. Ezzel szemben a szeszélyes északi nyár az orosz parasztokat energikus rohammunkára szorította. Figyelembe kellett venniük, hogy a jó időjárását kihasználva gyorsan elvégzett betakarítástól függött egész évi jólétük, később viszont több hónapon keresztül nem kellett folyamatos munkát végezniük.

Az etnikus sajátosságok megmutatkoznak abban is, hogy egyes etnikumok egyes foglalkozásokat előnyben részesítenek. Szembetűnő módon mutatkozik ez meg a bevándorlóknál. Például jól ismert, hogy az Egyesült Államokban a németek között a földművesek aránya magasabb, mint más bevándorló csoportoknál. A Nagy-Britanniából bevándoroltak között sok a bányász, az olaszok vonzódnak az építkezésekhez, a görögök közül

pedig sokan cukrászok lesznek, a lengyelek előszeretettel helyezkednek el a gépkocsiiparban. A munkahagyománnyal kapcsolatos hasonló jellegzetességek a Szovjetunióban élő népek között is jól megfigyelhetők. Jelenleg a radikális politikai és gazdasági reform, a „peresztrojka” körülményei közepette, mindez szembetűnik az első magánkezdeményezésen alapuló szövetkezetek megalakításakor is. Az ilyen egyesülések első megalapítói között a cukrászatban az észtek voltak a kezdeményezők, az építkezési vállalkozás területén pedig az örmények. A litvánok a kötött ruhák elkészítése terén voltak az elsők. A legjobb magánkertészek – amint az várható volt – a Közép-Ázsiában élő koreaiak közül kerültek ki, akik fejlett, nagy tradíciójú kertkultúrával rendelkeztek. Feltűnő, hogy az oroszokat, ukránokat, fehér-oroszokat, letteket és észteket főleg a feldolgozóipar üzemei vonzzák, de ezek között is az olyan nagy szakértelmet kívánó ágazatok, mint a műszeripar. Közép-Ázsia és Moldávia helyi népessége inkább a könnyűiparban helyezkedik el, annak is leginkább a textilágazatában. Figyelembe kell venni, hogy a magas munkakultúra elsajátítása rendszerint több nemzedék erőfeszítését igényli. Nem véletlen MARX Károly azon megjegyzése, miszerint „...A tőke történelmi küldetése csak akkor valósul meg, amikor a tőke szigorú fegyelmének következtében az általános munkaszeretet – amelyen az egymást követő nemzedékek végigmentek – az új nemzedéknél is általánosan elfogadott értékévé válik ...”. Ismeretes, hogy a múltban a Szovjetunió népeinek nagy része nem járta ki a tőke által meghonosított fegyelem iskoláját, több egymást követő nemzedék során. Ezért ennek a történelmi feladatnak a megoldása a szocializmusra hárul, amit rövid történelmi idő alatt maradéktalanul nem lehetett megvalósítani, jóllehet ezek a folyamatok a szocializmusban gyorsabban mehetnek végbe, mint a kapitalizmusban.

Teljesen nyilvánvaló, hogy a viselkedési mód a munkában, mondjuk a Baltikum vagy Közép-Ázsia népeinél, egyáltalán nem biológiailag örökölt, változatlan tradícióktól függ, hanem nagymértékben attól, hogy az egyes népek kijárták-e a kapitalista fegyelem iskoláját vagy nem.

Egyszóval, az emberi tényezőnél feltétlenül figyelembe kell venni a napi, heti, évi munkaritmus hagyományait, a szellemi munka mértékét és a munka nem sztereotipizált jellegét. Mindezt, sajnos, nem mindig veszik számításba. Helytelen volna a Lett Szövetségi Köztársaság ipari modelljének ágazati struktúráját Tadzsikisztánban átvenni. Ugyancsak eredménytelen volna a sertésenyésztés erőszakolása azoknál a népeknél, akiknek az ősei a múltban muzulmánok voltak (mint tudjuk, történtek erre is kísérletek). Közismerten nagy a gyakorlati jelentősége a sajátos munkahagyományoknak a rendkívül kis létszámú népek esetében is. Észak népeinek sajátos munkatradíciója teszi lehetővé a Szovjetunió északi részén a rénszarvastyenyésztést 2 milliót számláló állatállománnyal. A világ népeinek rendkívül értékes hagyományai rejlenek a kisiparokban, a népművészetben. Ma azonban, amikor megpróbáljuk rekonstruálni az egykori hagyományos foglalkozási ágazatokat, sokszor már nem az idős, tapasztalt mesterekhez kell fordulnunk felvilágosításért (hiszen az öreg szakemberek a mesterségek hosszú szüneteltetése alatt meghalhattak), hanem a néprajzkutatók egykori vagy recens kutatási anyagához.

Magától értetődik, hogy nemcsak a termelésnek, a munkamódoknak vannak etnikus sajátosságai, hanem mindennapi életünk kultúrájának is. Ma már legalábbis elméletileg, triviálisnak tűnik az etnikus hagyományok figyelembevételére való figyelmeztetés, bár a gyakorlati életben ez a követelmény egyáltalán nem érvényesül úgy, ahogy szeretnénk (például a falusi építkezéseknél vagy a földműves lakosság ellátásában hagyományos jellegű árukkal stb.). Megemlítendő, hogy az előbbi területen már van némi fejlődés,

amit jól bizonyít néprajzosaink együttműködése a tervezőirodákkal. Bizonyos mértékben az elmondottakhoz tartozik a szabadidő eltöltésének kultúrája is. Ezzel kapcsolatban gyakorlati jelentősége van a nemzeti sajátosságok tanulmányozásának, olyan vizsgálatoknak, hogy miért részesíti előnyben egyik vagy másik nép ezt vagy azt a szórakozási formát, beleértve az italozás nélküli időtöltést is. Ugyanakkor azonban helytelen volna azt a benyomást kelteni, hogy a hagyományos kultúra (a viselet, a táplálkozás, lakáskultúra stb.) minden népnél ideális módon, részleteiben is, teljes mértékben megfelel az adott életfeltételeknek. Egyáltalán nem ez a helyzet. Minden nép története rendkívül bonyolult, életmódjára rányomhatja bélyegét nemcsak a gyakorlati tapasztalat, de az előítélet is: például különféle vallási tiltások, amelyek sokszor véletlenül keletkeztek. Ezzel kapcsolatban emlékeztetni lehet arra, hogy Szibéria némely őshonos népei nem fogyasztanak gombát, Afrikában a zuluk nem esznek halat. A nemzeti viselet sem mindig felel meg a munkakörülményeknek, sőt kényelmetlen is lehet a szabadidő eltöltésénél, a szórakozásnál. Mint említettük már, egyes hagyományok kialakulásában a véletlen is szerepet játszhatott. Így például: azt a viseletet, amit most az orosz cigányok rájuk jellemző nemzeti viseletnek tartanak, mesterségesen alakították ki a XVIII. században, amikor Orlov-Cseszenszkij gróf cigány énekkarának szereplői számára megtervezték. Az oroszországi cigányság a XIX. század folyamán fokozatosan elfogadta ezt a viseletet. Hasznos dolgot minden népnél lehet találni, és Földünkön a népek száma több ezer! Ráadásul egy-egy népen belül gyakran több néprajzi csoport is van, rájuk jellemző életmóddal, tevékenységi kultúrával. Szóval, sok tapasztalatból lehet válogatni a jelenkori problémák konkrét értelmezéséhez.

A különböző népek hágyományos kultúrájának tanulmányozása során a néprajzkutatók különleges figyelmet szentelnek annak, hogy az egyes etnikumok hogyan oldják meg az életciklushoz kapcsolódó általános emberi problémákat, a szoptatástól kezdve a gyermek nevelésén át egészen az idős emberekhez való különleges viszonyig. Jól ismert, hogy a világ különböző népeinél a szocializáció, főleg a gyermekneveléssel kapcsolatos szokások, távolról sem egyformák, stadiális jelleggel bírnak. Például: az európai utazók első felületes benyomásai szerint, amikor az általuk primitívnek tartott törzseknél jártak, úgy látták, hogy az ősközösségi társadalmakban nincs nevelés. A gyerekeket ezeknél a népeknél nem büntették, szinte mindent megengedtek nekik, amit csak akartak, legalábbis a kora gyermekkorban. Az eszkimók között élő európaiak és amerikaiak nagyon csodálkoztak, hogy ennél a népnél mennyire nem korlátozzák a gyerekeket, beleértve az olyan különleges eseteket is, mint amikor a gyermeküket kétségtelenül szerető szülők megengedték, hogy a kicsi a tengerbe benyúló magas sziklafal szélén veszélyes játékot folytasson. A Dél-Amerikában élő manucse törzsnél a kisgyermek nagy élvezettel pofozhatja a felnőttet. Négyéves korában ellenkezés nélkül teljesítették minden kívánságát, még azt is, hogy a lakósátrat a szülők egy másik helyen üssék fel. Mindezek ellenére 7 éves korára a kis indián munkaszeretővé vált, akárcsak az eszkimó gyerek. Fel lehet tételezni, hogy az adott esetekben az ősi indiai pedagógiai hagyomány alkalmazásáról van szó, amely szerint: öt éves koráig a fiaddal úgy bánj, mint egy királlyal, 15 éves koráig mint egy rabszolgával, 15 éves kora után mint egyenrangú férfivel. Az utóbbi években jött létre a néprajztudományon belül egy érdekes új kutatási terület: az *etnopedagógia*, amely feladatának tartja a különböző népek által kidolgozott értékes pedagógiai tapasztalatok tanulmányozását, valamint ennek a gyakorlatban való alkalmazásának a propagálását.

E kérdéssel foglalkozó kutatók talán javasolni fogják a „felnőtté avatás” bevezetését az érettségi mellett, ez utóbbi – mint tudjuk – főleg a vizsgázó emlékezőtehetségét teszi próbára, nem az akaratát, jellemét, jóságát, bölcsességét, amire pedig mindannyiunknak szüksége lenne, sőt nem a gyakorlati munkaszokásokban való jártasságát, ami szintén nem elhanyagolható. Az előbb említett példák alapján talán úgy tűnhet, hogy ezek az etnikus sajátosságok csak a múltra vonatkozhatnak, illetve csak az egzotikus népekre jellemzőek. Ez azonban így mégsem igaz. Ezt az az összehasonlító kultúrávizsgálat is meggyőzően bizonyítja, melyet néprajzi intézetünk tudományos munkatársai végeztek egy sor európai ország szakembereivel karöltve, beleértve a magyar tudósokat is, a bécsi UNESCO központ kelet-nyugati kutatásai keretében. Az említett vizsgálat megmutatta, hogy az iparilag fejlett országokban a gyermekek szocializációjában jelenleg, a múlthoz hasonlóan, a család játssza a legfontosabb szerepet. Ezért nagyon lényeges, hogy a nevelési munkában az eddignel nagyobb mértékben vonják be a becsületesség hagyományát, a lustaság megvetését, ezeket nemzeti tradícióként nyíltan kell hangoztatni, anélkül azonban, hogy a tv vagy a film megunásig ismételné.

Fontos gyakorlati jelentősége van azon szokások tanulmányozásának, amelyek az emberi élet legfontosabb eseményeivel állnak kapcsolatban, a születéstől kezdve a halálig. Amint azt a tapasztalat egyértelműen megmutatta, az új szokások nem maradnak fenn, ha nem vesszük figyelembe az etnikus sajátosságokat a megfelelő nemzeti hagyományban. Nem véletlen, hogy a néprajzkutatók minden köztársaságban kiveszik részüket az új népszokások kialakításával foglalkozó bizottságok munkájában. (Ezen a téren különösen az ukrán kollégák értek el szép sikereket.)

Néprajzi kutatásainkban megkülönböztetett helyet foglal el az utóbbi időben a gerontológia etnikus szempontú vizsgálata. Mindenekelőtt a Kaukázusban élő abházok és azerbajdzsánok életmódjának tanulmányozására gondolok, minthogy ezeknél a népeknél magas a 100 évet elért személyek százalékaránya. Az említett vizsgálatot az elmúlt években szovjet tudósok amerikai kollégáikkal közösen végezték. Néprajztudományunk kezdeményezte ezt a kutatást, de részt vettek benne antropológusok, orvosok és gerontológusok is.

A kutatások megerősítették, hogy az esetek többségében a magas kort elérteknél az apa vagy az anya szintén igen sokáig élt. Ezek a személyek nagy többségükben alacsony termetűek és sovány testalkatúak. Kétségtelenül nagy jelentőségűek a magas kor elérése szempontjából a természeti feltételek. Csakhogy az ökológiai feltételek önmagukban nem hatnak, hanem csakis a genetikai adottságokkal egyetemben. Erről többek között tanuskodik az az érdekes tény, hogy az orosz lakosságnál, amely Abháziában és Azerbajdzsánban él, már viszonylag régóta, az utóbbi helyen több mint 100 éve, alacsony a magas kort megérték száma. Nem vitás, hogy az ezen időszak alatt betelepült oroszok nem tudtak teljes mértékben adaptálódni a számukra új természeti körülményekhez. Ami pedig a hosszú életkort megéltetket illeti, a legkülönbözőbb természeti körülmények közül származnak, félsivatagi területről csakúgy, mint a hegyvidéki erdőségekből. A hosszú életet elősegítő életfeltételek közül a táplálkozásra szokás különösképpen figyelni. Ez többé-kevésbé helyes álláspont. Meg kell azonban jegyezni, hogy a táplálkozás mégsem kardinális tényező, minthogy erősen variálódik. A magas kort elérték különböző etnokulturális hagyományokat őrző csoportokból kerültek ki. Például: amíg az abházok viszonylag kevés állati eredetű zsiradékot fogyasztanak, addig az azerbajdzsánok hagyományos ételei közt a hús alapvető jelentőségű, méghozzá a bárányhús, amelyet mint tudjuk,

a gerontológusok egyáltalán nem javasolnak, mivel magas koleszterinszintet okozhat. Az abházok nem esznek levest, viszont a hagyományos étrendjükben fontos szerepet játszik a házilag készített száraz bor. Az azerbajdzsánok ezzel szemben sokféle levest fogyasztanak, de bort nem isznak.

A felsorolt különbségek ellenére, az igen magas kort ért abház és azerbajdzsán öregek között mégis van egy rendkívül fontos közös vonás, amely a szociális pszichológia szférájába tartozik. Nevezetesen, az a sajátos pszichológiai atmoszféra, amely ezeknél a kaukázusi népeknél az idős embereket körülveszi, és ami elősegítheti életük meghosszabbítását. Az idős férfiakat és az öreg asszonyokat – különösen azokat, akiknek sok utódjuk és széles körű rokonságuk van, ami az azerbajdzsánoknál tapasztalható magas születésszám mellett nagyon is gyakori – környezetük nagy tisztelettel, figyelemmel és gondoskodással veszi körül. Az öregek érzik, hogy szeretik őket, hozzátartozóiknak szükségük van rájuk, mindez lehetővé teszi az öregkori tehetetlenség leküzdését. Úgy tűnik, ezzel megtaláltuk az egyik legfontosabb tényezőt, ami megmagyarázza a csoportos hosszú élet titkát az adott térségben. Más szóval, a gerontofóbia tendenciája megrövidíti az életet.

A tradicionális kultúra felsorolt jelenségein és szféráin kívül a népi orvoslásban szintén megtalálhatók az etnikus sajátosságok, a betegség diagnosztizálásától kezdve az orvosság készítésén át, egészen a pszichiátriai gyógymódokig bezárólag. Mindez vonatkozik nemcsak a fejlődésben elmaradt népekre, hanem a fejlett nemzetekre is. Jellemző, hogy az Egyesült Államokban szakkönyvek állnak rendelkezésre, amelyek az orvosoknak hasznos tanácsot adnak: hogyan kell gyógyítás közben figyelembe venni, illetve felhasználni a beteg etnikus vagy rasszcsoportjának sajátos hagyományait.

A népeknek az ökológiához való sajátos viszonyában ugyancsak etnikus aspektusokat lehet kimutatni. Természetesen a tudományos technikai forradalom körülményei középette az ember kapcsolata a környező természettel globális jellegű. Korunkban azonban az is jól megfigyelhető, hogy egyes népek között lényeges eltérés van a természethez való viszonyban (létezik ökofil és ökofóbikus hagyomány). Mindezt tudományunknak számításba kell vennie. Nem véletlen, hogy az utóbbi időben az ökológiai problémák sokszor etnikus, nemzeti színezetet kapnak, különösen a kis létszámú népek esetében.

Külön szeretnénk felhívni a figyelmet a néprajzkutatók új szerepére, amely különösen a legutóbbi időben került előtérbe, nevezetesen: korunk etnikus, etnoszociális folyamatainak tanulmányozásánál. Például, jelentős figyelmet szentelünk az említett folyamatok etnodemográfiai aspektusának. Ez annál is fontosabb, mivel – mint ismeretes – az utóbbi években az egyes nemzetiségeknél igen különböznek a reprodukciós folyamatok. A Szovjetunióban, mindent összevetve, a népesség növekedése viszonylag kielégítő, azonban ez főleg a közép-ázsiai őshonos népek, valamint a kazahok és azerbajdzsánok magas születési rátájának köszönhető. Ezek az etnikumok háromszor olyan gyorsan szaporodnak, mint az ország népességének átlaga. Ennek következtében az 1959–79 évek közötti két évtized alatt a Szovjetunióban a szláv nyelven beszélő lakosok aránya 77,1%-ról 72,8%-ra csökkent, a török etnikumú lakosságé pedig 11,1%-ról 15,2%-ra emelkedett.

A szovjet néprajztudomány külön figyelmet szentel az olyan kérdéseknek, mint a különböző etnikumok, nemzetiségek eltérő szociális mobilitása, egyes társadalmi csoportok etnikus sajátosságainak változása, a különböző etnikumú bevándorlók szociokulturális adaptációjának problematikája. Ezek figyelmen kívül hagyása, az etnoszociális folyamatok negligálása gyakran hibás lépésekhez vezetett a múltban a nemzetiségi politika terén. Mint már említettük, a jelen etnoszociális folyamatainak tanulmányozásában

kiemelkedő szerepe van a néprajz és a szociológia határterületén lévő etnopszociológiának. A nagyszámú konkrét szociológiai felmérés, amelyet az utolsó évtizedben a Szovjetunió legfontosabb térségeiben végeztünk, lehetővé tette országunk különböző népei között a szociális kulturális folyamatok sajátosságának kimutatását. Észrevettük a differenciálódás tendenciáját, nem beszélve arról, hogy elsőként mutattunk rá azokra az objektív és szubjektív okokra, amelyek a nemzetiségek között negatív jelenségeket válthatnak ki. Mindez már akkor ismert volt a szovjet néprajztudomány előtt, amikor ezekről a jelenségekről még nem kezdtek szélesebb körben vitát. Nagyszabású etnopszociológiai anyag alapján készült el összefoglaló művünk: *A szovjet nemzetek szociális és kulturális arcúlatá* címmel, amely 1986-ban jelent meg Moszkvában. Ez a kötet a Tatárföldön, az Észti SZSZK-ban, a Grúziában, az Üzbegisztánban, az Orosz Föderáció számos helyén végzett felméréseket tartalmazza, amelyek több mint 40 000 embert ölelnek fel. A SZUTA Néprajzi Intézetében kifejtett fontos tudományos tevékenység elismerését jelentette, hogy intézményünket bízták meg a nemzetiségi kérdést koordináló bizottság és ezzel a kérdéssel foglalkozó tudományos tanács megszervezésével. Ez természetesen nagy felelősséget ró ránk.

Feltétlenül ki kell emelnünk, hogy a Szovjetunióban intenzíven végbemenő etnopszociális folyamatok tendenciáját, sajátos vonásait helyesen megérteni csak az egész világ hasonló jelenségeivel való összevetés útján lehetséges. Ennek a kérdésnek globális tanulmányozásához is hozzákezdünk. Az adott kérdéskörben végzett nagyszámú kutatásunkat nemrég foglaltuk össze *A jelenkor etnikus folyamatai Földünkön* című munkában. Ez a monográfia tartalmazza nemcsak a jelenlegi etnikus helyzetet, hanem annak perspektivikus prognózisát is.

Végezetül meg kell említenünk, hogy a néprajzi ismeretek nagymértékben megkönnyítik a népek közötti kölcsönös megértést. Egyebek között az etnográfusok voltak azok, akiknek sikerült megcáfolniuk az emberrel állítólag veleszületett agresszív téves koncepcióját. Néprajztudósok bizonyították be, hogy az emberiség története során a fegyveres konfliktusok nem voltak állandó jellegűek és kikerülhetetlenek. A történeti fejlődés korai szakaszán epizodikus mentek végbe az összeütközések, amelyeknek az intenzitása a korai osztálytársadalmak és az államok kialakulásával fokozódott csak erőteljesebben.

Nem véletlen, hogy a közelmúltban az etnográfusok nemzetközi szövetsége keretében megalakult a háború és béke kérdésével foglalkozó szakbizottság, amelynek egyik társelnöke szovjet tudós.

Cikkünk második felében próbáltuk körvonalazni a szovjet néprajztudomány pragmatikus vonásait. Tanulmányunk terjedelmi korlátai miatt nem tudtunk foglalkozni olyan fontos témákkal, mint a népi jogalkotás és a néprajz kérdése, valamint az etnolingvisztika, etnoökonómia stb. problémái, amelyek szintén megérdemelték volna a részletes ismertetést, hisz ezen a téren is jelentős eredményeket ért el a szovjet néprajztudomány.

(Fordította: Veres Péter)

Julian V. Bromley

SOVIET ETHNOGRAPHY IN THE PRESENT PERIOD

(The Problem of Theory and Practice)

(Abstract)

The first part of the paper presents the disputes about the topic, the field of competence of ethnography that have been going on recently in Soviet ethnography. The Soviet ethnographers consider the ethnic units to be the subject of their research and they primarily study their culture and the traditional components of their way of life. They pay attention to the relationship of the hierarchically sub- and superordinated minor and more comprehensive ethnic units and to the forms of ethnic communities evolving at different levels of human history. Disputes have been going on about the significance of population in the biological sense of the term, of culture and of the ethnic conscience of identity expressed also by the self-given name, the ethnonym, in the definition of an ethnic community. The relationship between the state and the ethnic units, the nation and the nationalities represents a special group of issues in the age of capitalism.

The field of research of Soviet ethnography can be divided into three parts: 1. the study of ethnic groups and processes, 2. the study of societies living at the stage prior to class society and in the age of class society, 3. the study of peasant communities. Ethnography cooperates with archaeology, cultural history, sociology and other disciplines in the study of these topics, and its autonomy is guaranteed by its own methodology.

The second part of the paper deals with the pragmatic traits of Soviet ethnography, with the social functions of ethnographic knowledge. It has a great role in shaping the world view by shedding light upon the processes of prehistory and the evolution of mankind. The peoples of the multi-national Soviet Union are also deeply interested in the issue of ethno-genesis. In the competition for showing ancestry it is the task of ethnography to represent the unbiased scientific point of view and to struggle against the manifestations of ethnocentrism.

The different ethnic cultures contain valuable elements which should be maintained, and negative traits as well. Ethnography may offer scientific means to make a distinction between them and it may help in creating a proper relationship to the cultural heritage. These problems are illustrated by the cultural patterning of traditions of work, nutrition, the socialization of children, leisure, attitudes toward the aged, of ecology, and of the processes of demography and social mobility.

A néprajzi (etnológiai) kutatás szakaszai Nagy-Britanniában – különös tekintettel Skóciára

Mint az emberi életnek és gondolkodásnak, a népi kultúrának is megszámlálhatatlanul sok alkotóeleme van. Gyakorlati igénye az elemzésnek, hogy az alkotóelemeket kezelhető csoportokba osszuk és kulcsterületekre figyeljünk, mint egyrészt például az anyagi kultúra, az ún. szellemi kultúra, másrészt a változás és kontinuitás vagy egyén és közösség. Hogy mindezt módszeresen közelítsük meg, használhatjuk az idő, tér és társadalmi környezet erixoni „etnológiai dimenziókat”, közelíthetünk különféle nézőpontokból, sok esetben rokon tudományok fogalmi fegyvertárát alkalmazva; vizsgálhatunk kulturális övezeteket és határokat, kulturális kapcsolatokat, emigráns kultúrát, diffúziót, akkulturációt, innovációt, az ún. kulturális rögződést, interetnikus kérdéseket, integrációs folyamatokat, kulturális ökológiát, periodizációt, populáris kultúrát, a kulturális folyamatot és egyebeket. Egyik-másik megközelítés lehet divat kérdése, ami holnapra megint eltűnik, de akár rövid, akár hosszabb ideig használatosak, minden megközelítés megvilágítja valamilyen módon a mindennapi élet kultúráját és annak változóit; azt is megmutatják, hogy ne várjunk szűken behatárolható, változatlan mutatókat. A paraméterek változnak az idővel, a változó szükségletekkel és körülményekkel. A néprajz tudománytörténetének másfél évszázada azt mutatja, hogy a tudomány felfogása maga is egy folyamat. A szemlélet változása mindenütt megfigyelhető, Nagy-Britanniában legalább három szakaszt lehet megkülönböztetni.

A néprajz gyökerei gyakran a régiségtan vidékén találhatók. Nagy-Britanniában a régiségtannak nagy hatású irodalma volt, mint például Francis GROSE lapja, a *The Antiquarian Repertory* (1775–1784), amely a régiségtan tárgyaként „tárgyi, látható maradványokról” szól, „inkább a nagy, mint a kisemberek emlékeiről”, míg John BRAND *Observations on Popular Antiquities* (London, 1777) c. műve a hagyományt tárgyalja, a szójhagyományt, szokásokat és hiedelmeket, amelyek szerint „ugyanolyan, töredékesen fennmaradt maradványai egy elmúlt korszaknak”, mint a tárgyi emlékek.¹ Mindkét szerző „maradványokról”, „töredékekről” beszél. A gyűjtő ösztöne vezette őket többé-kevésbé, bár BRAND munkája erőteljesen vallási szemléletű.

A skót régiségkutatók és értelmiségiek természetesen ismerték az ilyesfajta műveket, az angol írásbeliség a skót hagyománynak is része. Hogy folyt, ha más területen is, de csírájában néprajzi gondolkodás, érezni lehet például Thomas CARLYLE (1795–1871) író tevékenységéből. Ő az a skót, akinek az írásai és fordításai a német gondolkodást és szakirodalmat megismertették a brit közönséggel. *Sartor Resartus* c. regényének folytatásos közlését 1830-ban kezdték a londoni Fraser's Magazine-ban, könyv alakban pedig az Egyesült Államokban, Bostonban jelent meg először, 1836-ban, amit már a következő

¹Idézi DORSON 1968. I. 1, 6.

évben második kiadás követett. Az első angliai kiadás 1837., úgy látszik, Nagy-Britannia tekintetében a szerző kissé előtte járt korának.

A regénynek kiemelkedő történeti jelentősége van, mert a romantikából a viktoriánus korszakba való átmenetet jelzi. Egyetlen korábbi (és későbbi) regényhez sem hasonlít. CARLYLE maga „didaktikus regénynek” nevezte, és azt mondta, a mű „szatirikus extravagancia a dolgokról általában”. Egy német professzornak a ruházatról való értekezése (maga is a néprajz egyik nagy témája) álruhában adja elő a regényt. Az állítólagos professzort Diogenes Teufelsdröckhnek nevezi, művének címe *Die Kleider, ihr Werden und Wirken* (Stillschweigen und Co. kiadó, Weissnichtwo városban 1833-ban, szerkesztette, az igazságnak megfelelően CARLYLE). Folyamatos szerkesztői megjegyzések formájában CARLYLE „többet foglalt a műbe a maga véleményéből művészetről, politikáról, vallásról, az égről, földről és levegőről, mint amit mindaddig elárult műveiben”.² CARLYLE társadalomkritikus és kulturális prófétaként jelenik itt meg, gondolatainak szimbólumrendszereként használva a ruházatot, fizikait és szellemit egyaránt. A művet két részre osztja, „történeti-leíró” és „filozófiai-spekulatív” (lépcsőfokok, amelyeken minden országban átment a néprajz is kialakulása folyamán), s további megjegyzése, miszerint „nincs egy határozott vonal, amely a kettőt elválasztja egymástól, átfedések vannak, egymásbanyúlások, kereszteződések”³ – egyaránt jellegzetessége mind a néprajzi tanulmányoknak, mind számos személyes mentális fejlődésnek. A hagyományról tett megjegyzései (az állítólagos professzor szájába adva) olyannyira idevágznak, hogy megérdemlik az idézést:

„Az ember tevékenységének és szellemi képességének fő eredményei illanékonyak, misztikusak és csak a hagyományban őrződnek meg: ilyen a kormányzat formája az autoritással együtt, amelyen nyugszik; ilyenek a szokások és divatok, a ruházatkodási szokások és a lelkiek egyaránt; még inkább a kézműves tudás közösségi kincse, a természet alakításában szerzett képesség: mindezek a dolgok, bármily pótolhatatlanok és felbecsülhetetlenek, semmiképp nem tarthatók fogva vagy tehetők zár alá, hanem mint a szellem illannak láthatatlan járműveken apáról fiúra; ha látni akarod őket, sehol nem találsz. Látható szántóvetők vagy kovácsok mindig is voltak, Káintól és Tubálkaintól kezdve: de hol van az emberiség felhalmozódott földművelési, féműves vagy bármely más jártasság-portékája raktározva?”⁴

Mindaz, amiről itt szó van, a szellemi és anyagi, a kettőt összefűző transzcendentális, a láthatatlanul továbbadott tradíció misztikus ereje, az emberi kultúra anyagi oldalainak szimbolikus minősége⁵ – olyan dolgok, amelyek a néprajzot közvetlenül érintik.

CARLYLE a divat változásának is tudatában van. HOMÉROSZ eposzai mindig igazak maradnak, de ezek nem a mi eposzaink. Igazságuk egy más korszak igazsága, későbbi generációk számára már újraértelmezésre szorul.⁶ Pontosan ezért fontos a néprajz számára is a tudománytörténet.

² CARLYLE saját beszámolója a regényről James FRASERnek, 1833. május 27-én. L. CARLYLE 1987. Appendix I. 227–228.

³ CARLYLE 1987. 26.

⁴ CARLYLE 1987. 131.

⁵ Az emberről később azt mondja: „Nem egyszerűen kunyhó az, amit épít, hanem egy gondolat látható megtestesítése, láthatatlan, nem anyagi dolgok látható tanúja, szimbolikus és reális egyszerre transzcendens értelemben.” CARLYLE 1987. 167.

⁶ CARLYLE 1987. 170.

Sartor Resartus („az újrászabott szabász”) regényének nem volt befolyása a néprajzi gondolkodásra sem akkor, sem később, de tükröz valamit a korszak legjobb gondolkodásából. Talán nem is meglepő, hogy egy évtized múltán éppen egy másik skót, John THOMS (1803–1885) alkotta meg a *folk-lore* szót (1846), amit a *popular antiquities* megfelelőjének szánt. Az utóbbi terminussal olyan írók hívták fel a közönség figyelmét egy új tudományra, mint az említett GROSE, BRAND és mások. Az az igazság, hogy a THOMS kovácsolta folklore terminus, amit az Atheneumban, egy alapvetően irodalmi folyóiratban használt, nem hozott gyorsan gyümölcsöt, s mivel érezte, hogy nem jutott el oda, ahova szánta, THOMS saját lapot alapított 1849-ben (*Notes and Queries*), hogy hatásosabban foglalkozhassék régiségtani és folklór kérdésekkel. Mégis az Atheneum volt az, ahol THOMS először adta elő a *folklór*-kutatás programját, vagyis inkább csak tervezetét, azt ami a szak hitvallása lett. Mindenkinek, azt mondja, aki régebbi korok erkölcsével, szokásaival, életmódjával, hagyományaival stb. foglalkozik, el kell jutnia két belátásra: „először, hogy mennyi különös és érdekes dolog veszett már el mindörökre ezekből a dolgokból, másodsor, hogy kellő időben érkező erőfeszítéssel mennyi mindent meg lehet még menteni”. Szerinte az ezek emlékezetében szétszórt tényeket végtelen számban kell összegyűjteni, mindaddig, míg a begyűjtötteket GRIMM *Deutsche Mythologie* c. művéhez hasonlóan lehet majd előadni és elemezni. A *Német mitológiáról* THOMS úgy nyilatkozott, hogy az „parányi ténydarabocskák tömege, melyek közül rengeteg, ha magában szemléljük, jelentéktelen, de ha abban a rendszerben tekintjük, amelybe a nagy szellem összefűzte őket, olyan értéket nyernek, amiről az első feljegyző nem is álmodott”. THOMS az összehasonlító vizsgálatok fontosságát is hangsúlyozta, például Nagy-Britannia és Németország között.⁷

A XIX. század közepén tehát a szak kezdett formát ölteni Nagy-Britanniában. Volt neve: *folklór*. Az egyszerű régiségbúvárlattól egy olyan erőteljes tevékenység szakaszába lépett, amely a GRIMM-féle összehasonlító mitológiai, filológiai megközelítést honosította. A korszak „indoeurópaistáinak” névsorában olyan nevek vannak, mint Friedrich Max MÜLLERÉ (1823–1900), aki letelepedett, és professzor lett Oxfordban. Tevékenységük és befolyásuk folytatódott a század hátralévő évtizedeiben.

Más erők is gyülekeztek azonban, különösen Sir Edward B. TYLOR (1832–1917), az antropológia első oxfordi professzorának munkásságában. TYLOR és mások, köztük skót tanítványa; Andrew LANG (1844–1912), vezető szerepet játszottak a MÜLLERrel és iskolájával való polémiában a mitológia és népmese interpretálásáról. Az eredmény egy új megközelítés kialakulása volt, amelyben a tradícióhordozó ember került a központba, ha nem is tekintették még másnak, mint a „jelen vademberének”. A kevésbé kifinomultak orális survivaljei (népmeséik, közmondások és hiedelmek) itt a kulturális evolúció tanulmányozásának alapjai lettek. A folklór kezdett tudománnyá válni.

Az 1878-ban Londonban alakult Folklór Társaság (*The Folk Lore Society*) volt az az intézmény, amely a rokon szellemek egész sorát hozta össze, akikben törekvés és képesség egyaránt megvolt a szak meghatározásának kísérletére, a megközelítés módszereinek kidolgozására, amely magában foglalta az alapos, rendszeres terepmunkát és a nyomtatott források használatát egyaránt. Mivel a folklórt még mindig az ember(iség) szellemi növekvése kulcsának tekintették, logikus volt, hogy minden lehetséges eszközzel vizsgálni

⁷ A *folklore* szó 1846. augusztus 22-én jelent meg, *The Athenaeum*. A teljes szöveget l. DORSON 1968. I. 52–55.

kell látszólag jelentéktelen, értelmetlen survivaleket annak érdekében, hogy érthetővé válják, milyen szerepük lehetett, amikor még egy feltételezett, teljes mértékben működő rendszer részei voltak a régiségben. Az archeológia tárgyi maradványokat vizsgált összehasonlító módon; a folklór a nem anyagi, főként szóbeli survivalekkel foglalkozott. A figyelem nagymértékben a múltra irányult, az ember múltbeli szellemi fejlődésének, korábbi korszakokbeli civilizációjának megértésére.

A kutatás haladtával megjelent a specializáció, a kutatók egy sereg résztemába belevágtak, mint például a hagyomány törvényeinek vizsgálata, a hagyomány rétegei és az etnikum kapcsolata, a diffúzió és a nem genetikus tipológiai egyezések (amit LANG az emberi képzelőerő azonosságával magyarázott), korai falvak és törzsi intézmények folklórvizsgálata, a kontinuitás kérdése a középkori kelta irodalom és az újkori gael folklóralkotások közt, és érdekes módon felmerült az a felfogás is, hogy a civilizáció magasabb szintjein élők ugyancsak hordozói múltbeli töredékeknek.⁸ LANG megfogalmazásában: „azok az osztályok, melyeket legkevésbé változtatott meg az oktatás, amelyek a legkevesebb haladást mutatták fel . . . ezek az elmaradott osztályok sokat őriznek a primitívek hiedelmeiből és szokásaiból . . . Ilyenformán a folklórkutató az európai parasztsággal foglalkozva primitív népek szokásait, mítoszait és képzeit vizsgálja, mégpedig meglehetősen egyszerű formákban. Végül . . . néhány hasonló szokás és képzet a műveltek életének legkonzervatívabb területein is fennmaradt, a rítusokban, az ünnepi és vallásos hagyományokban és a mítoszokban”.⁹

Jelentős új elem az 1900-as évek elején a társadalomtudományok hangja, amely „azoknak a folyamatoknak alaposabb vizsgálatát követelte, amelyek a változást és stabilitást befolyásolják a folklórban”.¹⁰ Folytatódott ugyanakkor a tematikus és szemléletbeli szélesedés, az osztályozási és rendszerezési törekvések is. Az Orkney-szigetéről való William Alexander CLOUSTON (1843–1896) vezette be az ázsiai dimenziót, azt igyekezett bemutatni, hogy némely európai populáris történet ázsiai eredete népmozgásnak és a kereskedelemnek tulajdonítható. A középkori fordítások szerepét hangsúlyozta az ilyen diffúzió létrejöttében, és jelezte az irodalom és szájhagyomány kölcsönhatását. Francis Hindes GROOME (1851–1902) TYLOR és LANG evolúciós szemlélete ellenében diffuzionizmust hirdetett, tanítását cigány mesékre és hiedelmekre építve. Moses GASTER (1856–1934), egy román rabbi, aki 1885-ben érkezett Angliába, széles körű kelet-európai nyelvismerettel rendelkezett, ami arra a meggyőződésre vezette, hogy a szóbeli elbeszélés könnyen átjut a nyelvhatárokon. Így ő a diffuzionizmust támogatta, és abban is korábbi brit folkloristák ellen fordult, hogy a tündérmesét irodalmi alkotás útja végpontjának s nem primitív népek gondolkodásmódja tanújának tekintette. Az ausztrál születésű Joseph JACOBS (1854–1916) továbbvitte a diffuzionizmust úgy, hogy a hagyománynak két párhuzamosan működő, vízszintes és függőleges (későbbi terminológia szerint szinkronikus és diakronikus vagy keresztmetszeti és hosszirányú) vonalát tételezte fel, ami némi lehetőséget adott a kulturális evolúció hívei és a diffuzionisták nézeteinek összeegyeztetésére. Azok közt, akiket DORSON „a Társasági folkloristákként” említ, volt egy régész is, David MACRITCHIE, aki a hagyomány történetiségének kérdését vetette fel, amiről máig folyik a vita. A nagy-britanniai parasztság helyi hagyományait vizsgálva MACRITCHIE úgy gon-

⁸ A részleteket összefoglalja DORSON 1968.

⁹ LANG 1901. 11.

¹⁰ DORSON 1968. II. 469.

dolta, ki tud mutatni olyan lényeges dolgokat, amelyek a prehisztórikus időkötől a jelenig folyamatosak, így például föld alatti építmények és a tündérek föld alatti lakhelye kapcsolatát. A Társaság-csoport legérdekesebb figurája talán Robert R. MARETT (1866–1943), TYLOR életrajzírója, aki új erőt adott a survival-elméletnek, amikor a változás folyamatát az élő folklórban tanulmányozta. Úgy vélte, a változás vizsgálata (ha szükségesnek látszik, akár résztvevő megfigyeléssel) hozzásegíthet annak megértéséhez, hogyan indultak meg változások a múltban. Mint elméleti társadalomtörténész, MARETT hangsúlyt fektetett a funkcióra, a folyamatokra, a pszichológiára és a társadalomra. Noha voltak tudományközi személyiségek, mint ő vagy TYLOR, sajátos módon az egyetemi szociálintropológia nem nyitott ajtót a folklóristáknak.

Ez idő alatt, széles értelemben a XIX. század második felében, egyre bővült a más területekről a kutatók rendelkezésére álló publikált szájhagyományos anyag, így Izlandról, Norvégiából, Oroszországból, Olaszországból, Indiából, Burmából, Afrikából és másnonnan.¹¹

Odahaza igen fontos csoport volt az, amelyik a kelta folklórral foglalkozott. Nemcsak egyetemi intézetek sorában vetették meg a lábukat, de megerősítették állásaikat a központ-periféria sakktábláján is. Ezenközben előtérbe állították a nemzeti és etnikai nacionalizmus kérdéseit. Az indíték világos: konzervatív aggodalom mindannak a védelme érdekében, amit eltűnőben lévő nyelvnek, irodalomnak és kultúrának tekintettek. Az érintettek közt olyanok voltak, mint a nyugat-skóciai Islay-szigetről való John Francis CAMPBELL (1822–1885), akinek *Popular Tales of the West Highlands Orally Collected (Népszerű történetek a nyugati Felföldről, szájhagyományból összegyűjtve)* c. műve két kötetben jelent meg 1860-ban, majd még két kötet 1862-ben. A szerző a saját személyes örökségét mutatta be, intellektuális rálátással. CAMPBELL „alkotó gyűjtő volt, ismerte a gyakorlati módszert és az alapokat képező elméletet, kínosan ügyelt arra, hogy adatközlőiről és az előadó-szituációról is felvilágosítással szolgáljon, tudatában volt az irodalmi befolyás lehetőségének, tudott a megfelelő műfajok Skócián kívüli előfordulásáról és a felföldi tájegységen belüli variációkról, érzékeny volt a fordítás kérdésére”.¹² Szintén felföldi Alexander CARMICHAEL (1832–1912), aki a nyugat-sckóciai Lismore-szigetről kisparaszti rétegből való. A vallásos népköltészet hatalmas corpusát gyűjtötte össze, a műfaj az ERDÉLYI Zsuzsanna felfedezte magyar archaikus imádságokhoz hasonlítható. Munkája 1900-ban jelent meg két kötetben; anyagán később tovább dolgoztak, a kiadás most teljes hat kötetben.¹³ A kelta csoportban Walest Sir John RHYS, filológus-régész képviselte, aki a walesi és a Man-szigeti folklórról írt, de nem volt igazi hatása, mivel a köznép hagyományait mellőzte. Funkcionalista nemzeti szempontból fontosabb volt az ír Douglas HYDE (1861–1969), a *Gael Liga (Gaelic League)* egyik alapítója (1893) Írországban, amely szervezet célkitűzése az ír nyelv aktív használatának és az ír kulturális intézményeknek a támogatása volt. 1938-ban ő lett az Ír Köztársaság első elnöke. A Liga tevékenysége vezetett oda, hogy 1913-ban az Ír Nemzeti Egyetemen (Dublin) felvételi követelmény lett az ír nyelv ismerete, még mindig inkább kulturális, mint forradalmi nacionalizmus jegyében. Az ír parlamentben (Dáil Éireann), annak 1919 januárjában tartott

¹¹ DORSON 1968. II. 571–563 a *Tengerentúli folklóristák* c. fejezet.

¹² DORSON 1968. II. 655.

¹³ CARMICHAEL 1941–1976. Egy példányt eljuttattam az MTA Néprajzi Kutató Csoport Könyvtárába. ERDÉLYI Zsuzsanna részleteket közölt saját gyűjteményéből ERDÉLYI 1976. L. még FENTON 1985.

első ülésétől fogva, kötelező az ír nyelv használata. Politikailag „az ír nyelv, csakúgy mint a katolikus vallás, az identitás szimbóluma, amely megkülönbözteti Írországot, amilyen volt az Egyesült Királyság keretében attól, amilyennek lennie kell a függetlenség elnyerése után”. A nyelv kötelezővé tételét (az oktatásban, állami szolgálatban, a fegyveres erőknél stb.) sokan utópikusnak tekintették, ez azonban nem változtat azon, hogy ebben az esetben a nyelvnek és folklórnak nem prehistorikus primitívek gondolkodásának rekonstruálásában szántak szerepet, hanem egy újjászülető nemzet jövőbeli nagyságának előmozdításához szánták eszközként.¹⁴

E törekvések része volt az Ír Folklor Bizottság (*The Irish Folklore Commission*) alapítása 1935-ben, amely aztán szerepet játszott valamivel később a Skót Tanulmányok Intézetének (*School of Scottish Studies*) felállításában az Edinburghi Egyetemen (1951). A walesi Néprajzi Múzeum (*Welsh Folk Museum* 1947) és az ulsteri Néprajzi Múzeum (*Ulster Folk Museum* 1958) alapításával, azt mondhatni teljessé vált az a hosszsan tartó, lassú szemléletváltás a néprajzban, amely átfogó országos kérdésektől azon belül elhelyezkedő „nemzeti”, kultúrák felé fordult, decentralizáltan, de a korábbinál talán sokrétűbb és mélyebb megközelítéssel.

A tudományszak fejlődésének első szaka, mind a régiségtani, mind a közvetlenebbül folklór jellegű szárnyon, közös volt, jelen volt az egész szigetországban. Ezzel szemben a második szakaszt, amely alapvetően XX. századi keletű, egyes közösségekhez kapcsolódó decentralizáció jellemzi. A régiségbúvárlat és a folklór mellett voltak azonban más vonulatok is, amelyek mindkét szakaszba belejátszottak.

A filológia és etimológia fontos szerepet játszott az evolucionista gondolkodásban, de a nyelvi, különösen dialektológiai vizsgálatok, a szótár- és szójegyzékszerkesztés (ami nyomtatott források vizsgálatával, kérdőívek kiküldésével és terepmunkával járt) ezen túl is olyan adatbázist hozott létre, megközelítési módokat alakított ki, ami elsőrendű fontosságú a néprajz számára. Helyenként a paraszt beszédmódot egyenesen a folklórvizsgálatok kulcsának tekintették;¹⁵ később a nyelv foglalkozási csoport tanulmányok eszköze lett, mint a húzóhálós halászok vagy a szénbányászok esetében.¹⁶ A nyelvi atlaszok nagymértékben segítettek a rendszerezést.¹⁷

A nyelvi atlaszok igen elgondolkodtatók a néprajz számára. WENKER *Német Nyelvatlaszában* (*Deutscher Sprachatlas*) például kiderült, hogy a nyelvjárási határok többnyire illuzórikusak. „Önálló és világosan körvonalazható helyi dialektusok bemutatása helyett, amit a kutatók vártak, WENKER atlasza folyamatosságot tárt fel, az egyes lapokon bemutatott nyelvi formák egymást átfedő, bonyolult elterjedési hálóját.”¹⁸ Kulturális övezetekkel és folyamatokkal, néprajzi kartográfiával foglalkozó kutatóknak az efféle tapasztalatokat érdemes megiszívlelni.

¹⁴DORSON 1968. II. 698- 699.; FANNING 1983. 80–82.

¹⁵Így például WRIGHT 1913. munkája a vidéki beszédmódról és folklóról, amelyről Robert MORETT azt írta, „a helyi dialektusok élő nyelve segítségével ablakot nyit az angol vidéki ember rejtett hiedelmeire”, l. DORSON 1968. II. 561.

¹⁶L. a WAKE LIN 1972. kötet tanulmányait.

¹⁷Például a skót nyelvatlasz. MATHER – SPEITEL 1975–1986. A késő középkori angol legújabb elkészült négykötetes nyelvatlasza történeti háttérrel nyújt az újkori anyagot feldolgozó atlaszoknak. Vö. McINTOSH – SAMUELS – BENSKIN 1986.

¹⁸McINTOSH – SAMUELS – BENSKIN 1986. I. 4.

Másik fontos szála a néprajz kialakulásának Nagy-Britanniában a történeti földrajz. Az ez irányú ösztönzés kiindulópontja Herbert John FLEURE professzor (1877–1969) munkássága, aki a „Geográfia és Antropológia” első tanszékvezetője volt Aberystwyth egyetemén Walesben (1917–). Tanítványainak egész sora játszott szerepet a népéletkutatásban, néprajzi és szabadtéri múzeumok alapításában és fejlesztésében.¹⁹ A néprajzi és szabadtéri múzeumok megjelenésével (amit a skandináv, különösen a svéd példa inspirált erőteljesen²⁰) jutott el Nagy-Britanniába a skandináv „népélet”-fogalom (ahogy a Folk-Liv folyóiratban és másutt ki van fejtve). Ebben az egyik fontos új elem a kultúra anyagi, tárgyi vonatkozásainak vizsgálata és gyűjtése volt. A korábbi hazai folkloristák közül kevesen érintették az anyagi kultúrát, teljesen mellőzött azonban nem volt. A Régiségbúvárok Skóciai Társaságában (*Society of Antiquaries of Scotland*) tartott előadássorozatban Sir Arthur MITCHELL „neo-archaikus” tárgyakat vizsgált, kéziorsót, kézimalmot, kanalasmalmot, ételeket, épületeket, ruhadarabokat, szállító járműveket, mezőgazdasági eszközöket, díszítményeket, világítóeszközöket stb. (szokások és hiedelmek mellett) – mint olyan tárgyakat, amelyek fényt vethetnek korábbi korszakokra. Ez ugyan új adatbázis volt, de még a régi szemlélet: az emberiségnek a barbárságtól a civilizációig való felemelkedése megvilágítása érdekében használt anyagi kultúrabeli survivaleket is. MITCHELL nagy érdeme azonban, hogy számos esetben észrevette a viszonylagos fejlettséget annak ellenére, hogy a későbbi fejlődéssel a tárgyak már vesztek korszakosságukból. Számára valami, ami a múltból maradt a jelenre, nem volt feltétlenül „kezdetleges, primitív eljárás”, sem pedig hatástalan, használhatatlan.²¹

Mint az anyagi kultúra képviselője, MITCHELL sokáig magányos csillag a skót, de az egész brit etnológiai égbolton is, kétségtelenül egy tematikus kivétellel.

MITCHELL könyvének egy fejezetét a függőleges tengelyű vízimalmoknak szentelte. Ez a téma valójában már korábban nagy régiségtani érdeklődést váltott ki Írországban. Ott okleveles forrásokat használva már az 1830-as években többen tárgyalták a berendezéstípusnak a helyi kereszténységet megelőző származását. Az 1840-es években megtöltötték régészeti anyaggal, majd 1856-ban egy ír szerző kortárs anyagot vont be a kérdés tárgyalásába útinaplók alapján a Faroe-szigetéről, Shetland-szigetéről és a Hebridákról. Az ír kutatók a mai napig nagy érdeklődést mutatnak a horizontális vízimalom iránt.²² Ebben az egy témakörben Írország Nagy-Britannia előtt járt az anyagi kultúra vizsgálatokban.

MITCHELL skóciai munkássága nem maradt észrevétlen a skót–angol határ déli oldalán. Alfred C. HADDON (1855–1940) antropológus 1898-ban adta ki *Study of Man* c. könyvét, amelynek bevezetésében adott néhány figyelemre méltó definíciót, amelyekben a „technológia” szót érthetjük anyagi kultúrának is.

„A Kontinensen az antropológia terminus arra szorítkozik, amit mi Angliában fizikai antropológiának nevezünk . . . azaz az ember mint állat tanulmányozására. Mi az *antropológia* szót az ember sokoldalú tanulmányozására tartjuk fenn.”

¹⁹ A részleteket I. FENTON 1986.

²⁰ Vö. PEATE 1958. 89.: „Svédország és szomszédai kezdeményezték és alakították ki a népélet kutatását, és az a kutatómunka, ami a három központban – Uppsalában, Stockholmban és Lundban – folyik, az egész világ csodálatát elnyerte.”

²¹ MITCHELL 1880. 13., 96–98.

²² Az ír anyagot összefoglalja RYNNE 1988. 6–7.; L. még MITCHELL 1880. 39–44.

Az *etnográfia* egy meghatározott népcsoport leírása, legyen az egy kis törzs, egy körülhatárolt terület szülőttei vagy egy nagy nemzet; emberi csoportok összehasonlító vizsgálata tartozik bele, célja pedig a törzsek, fajok és az emberek más csoportjai kölcsönös kapcsolatainak magyarázata; ehképpen az entográfia a népek osztályozásával foglalkozik, eredetükkel és vándorlásaikkal.

Az *etnológiát* is számos ágazatra lehet osztani, közülük a négy legfontosabb a szociológia, *technológia*, a vallás és a nyelvészet. „A szociológia az emberi közösségek, egyszerűek és összetettek tudománya, és jelenleg éppen azon fáradozunk, hogy kinyomozzuk az egyszerű közösségek születését, fokozatos (és különböző) fejlődésüket a régi és modern korok komplex civilizációiig . . .”. A szociológiának törekednie kell arra, hogy bepillantson a történelem mögé és magyarázatot tudjon adni azokra, amelyekkel a történészek dolgoznak. Figyelembe kell vennie, hogyan befolyásolja a természeti környezet az életmódot; hogyan befolyásolja az életmód a családi életet és szervezetet; hogyan befolyásolhatja a családi szintű társadalmi szervezet a kormányformát a civilizáció előrehaladtával. „A vizsgálatnak ezzel a módszerével fizikai földrajzzal indulunk és egyszer csak benne vagyunk az államvezetés tudománya és a politikai gazdaságtan költös közepében.”

HADDON hozzátette, hogy a vizsgálatok ígéretes területei közé tartozik a munkaeszközök és fegyverek, tulajdonképpen minden megmunkált tárgy fejlődése, valamint a tervezés-kivitelezés rendszereinek eredete, fejlődése és vándorlása.²³

HADDON definíciói összhangban voltak korával, pillanatnyilag azonban lényegesebb az, hogy a javasolt technológia tanulmányok példaként a közönséges kétkerekű jármű fejlődését nyomozta. Magát a témát kétségtelenül Arthur MITCHELLTől vette át, bár ahogy a kerekeket tárgyalja, az egy másik, az anyagi kultúra felé fordult műre is utal, nevezetesen magának TYLORnek a cikkére az eke és az eketaliga eredetéről.²⁴ HADDON nemcsak egy egész fejezetet szentel *A kétkerekű jármű eredetének*, de külön fejezetben foglalkozott egy változat, *Az ír jaunting-car származásával*; az előbbi fejezetben számos nyelvben való tudós jártasságot és azt a képességét bizonyította, hogy a kérdésnek mind evolúciós, mind diffúziós szempontjait képes észrevenni, míg a másodikban, nem kevesebb tudós jártassággal, egy olyan közlekedési eszközzel foglalkozott, amelynek a használata szorosan Írországra korlátozódik és egyáltalán nem nagy múltú.²⁵

Más jelei is vannak, hogy a szélesedő frontokon az anyagi kultúra előrenyomulóban volt. 1892-ben a tudományok fejlesztését szolgáló *British Association* társaság egy tekintélyes bizottságot küldött ki azzal a feladattal, hogy végezzenek néprajzi felmérést (*Ethnological Survey*) az Egyesült Királyságban. Az első körlevél a következő pontok adatfelvételét javasolta meghatározott községekben és a környező területeken:

- „(1) A lakosok fizikai típusai
- (2) Élő hagyományok és hiedelmek
- (3) Nyelvjárási sajátosságok
- (4) Műemlékek és a régi kultúra más maradványai, valamint
- (5) Történeti bizonyítékok a népfaj folyamatosságáról.”

Különösen figyelemreméltó, hogy itt a vizsgálat alapjául falvakat választottak és hogy a vállalkozás az Egyesült Királyság egészére irányult, központ és periféria hangsúlyok nélkül.

²³ HADDON 1895.

²⁴ TYLOR 1880.

²⁵ HADDON 1898, XVI–XIX. 161–218.

Ugyanebben az időben, sőt valamivel korábban, Írország néprajzi felmérésére vállalkozott egy dublini bizottság a Királyi Ír Akadémia támogatásával. Ez a British Association tematikánál is erőteljesebben mutatja azt a mindent magába foglaló megközelítést, ami nagyjából összhangban van a modern néprajzi kutatással:

„I. *Fiziográfia*, a vizsgált terület külső megjelenése. II. *Antropográfia*. 1. Módszerek; 2. Antropológiai típusok, mérési eredményekkel; 3. Alapstatisztika, általános és gazdasági, (A) Népeség, (B) Földterület és bérletek, (C) Nyelv és oktatás, (D) Egészség; 4. Pszichológia; 5. Névvadás. III. *Szociológia*. 1. Foglalkozások; 2. Családi élet és szokások; 3. Élelem; 4. Ruházat; 5. Lakás; 6. Szállítás. IV. *Folklor*. 1. Szokások és hiedelmek; 2. Mondák és hagyományok; 3. Népi gyógyítás. V. *Archeológia*. 1. Survivalek. 2. Régiségek. VI. *História*. VII. *Ethnológia*. VIII. *Bibliográfia*.”²⁶

Az anyagi kultúra, ami az egész szak megközelítésének számos változatában benne volt, az Ír Folklor Bizottság (*The Irish Folklore Commission* 1935–) munkájának is része maradt. A Bizottság törekvéseinek bibliája Sean Ó SUILLEABHÁIN kézikönyve (*Handbook of Irish Folklore* 1940), amely maga uppsalai svéd klasszifikáción alapul. Az 1930-as évektől kezdve szabadtéri múzeumok és néprajzi múzeumok alapításával, gyűjteményeik kiépítésével másutt is növekedett az anyagi kultúrára eső hangsúly. Más jellegű, de idevágó gyűjtemény az is, amely Edinburgh-ban 1959-ben indult és a *National Museum of Antiquities of Scotland* Vidéki élet osztálya (Country Life Section) néven működött 1985-ig.²⁷ Számos kisebb néprajzi és szabadtéri múzeum is létrejött, de főként a nemzeti múzeum jogállásúak azok a gyűjtemények, amelyeknek a kutatási stratégiájában a terepmunka is fellelhető.

Létrejöttek a szak egyetemi intézetei, ezek a *School of Scottish Studies* nevű az edinburghi egyetemen, a korábbi Ír Folklor Bizottság egyetemi intézette alakult Dublinban, a leedsi egyetem *Institute of Dialect and Folk Life Studies* nevű intézete (újabbán áldozatul esett a kormány költségvetés-csökkentési intézkedéseinek), valamint a sheffieldi egyetem *Centre for English Cultural Tradition and Language* nevű intézete. Egy sor társaság alakult, kiszélesítve és elmélyítve a nagy múltú londoni *Folk Lore Society* munkásságát. Megemlíthetjük az Ír Folklor Társaságot (*Folklore of Ireland Society*), a szigetországok közös néprajzi társaságát (*Society for Folk Life Studies*) és számos kisebb, többnyire tematikus orientációjú társaságot, csoportot, mint például a skót népi építkezési munkaközösség (*Scottish Vernacular Buildings Working Group*).

A múzeumok, intézetek és társaságok egy része folyóiratokat ad ki, közülük a fontosabb néprajzi érdeklők a *Folklore* (1878–); *Gwerin* (1956–1962), amely beleolvadt a *Folk Life. A Journal of Ethnological Studies* (1963–) c. lapba; *Scottish Studies* (1957–); *Ulster Folklife* (1955–); a *Béaloidéas* (1927–), amely nagyjából ír nyelven jelenik meg; *Lore and Language* (1969–); s a legújabb, amit magam indítottam és szerkesztek, *The Review of Scottish Culture* (1984–).

²⁶ Idézi HADDON 1898. 434–437.

²⁷ A *National Museum of Antiquities of Scotland* 1985-ben összeolvadt az ugyancsak Edinburgh székhelyű *Royal Scottish Museum*mal. Az egyesült intézmény neve *The National Museums of Scotland*. A korábbi *Country Life Section* egy nagyméretű új osztályba (*Department of Science, Technology and Working Life*) tagolódott be.

A decentralizált, regionális kutatások súlypontja a XX. század második harmadára esik. Mint már szó volt róla, a folklór úgy indult és folyt hosszú ideig, mint a szigetszág minden részének közös tudománya. A skót, walesi és ír résztvevők munkássága közös nagy-britanniai törekvésekbe kapcsolódott (Thomas CARLYLE szellemileg és földrajzilag széles látókörű indításával összhangban), talán éppen *azért*, mert az ember fejlődése foglalkoztatta őket a feltételezett primitív állapottól kezdve, amit olyannak láttak, amit azoknak a törzseknek a képe mutatott, amelyekhez csak gyalogosan, négylábúak hátán vagy csónakon juthatott el felfedező útja során Indiában, Afrikában, Ázsiában vagy bárhol a kor rettenthetetlen európai utazója. A viktoriánus korszak normái és értékei, úgy tűnik nemcsak a birodalmat tartották össze, de a tudósok gondolatvilágát is.

Meglepő, hogy ez a kohézió nem élte túl a 30-as évek végét, amikor is a perifériák (amelyek többnyire kelták) tudatára ébredtek fontosságuknak. A megfelelő szociológiai modell talán a belső kolonializmus, gyarmatosítás, amit elősegített a régi értékek visszaszorulása az első világháború után. E modell szerint a központ „igyekszik megerősíteni és kisajátítani előnyeit olyan eljárásokkal, amelyek célja a meglévő hierarchia intézményesítése”. A központ igyekszik megtartani a presztízzsel járó szerepeket saját tagjainak. Ily módon a „kulturális munkamegosztás” egy fajtáját hozza létre két csoport közt, amely hozzájárul az etnikus megosztottság (avagy előnyös kontra hátrányos helyzet) érzékeléséhez. A színjáték „résztvevői meghatározzák önmagukat és másokat is, annak a szerepnek megfelelően, amit kinek-kinek szántak. Segíti őket a kategorizálásban, vagy vannak látható jelek és kulturális sajátosságok, amit a két csoport jellemzőjének tekintenek.” Várható, hogy a perifériális csoport igyekezni fog hangsúlyozni saját kultúrájának egyenrangúságát vagy éppen magasabbrendűségét úgy, hogy felhasználja a látható kulturális különbségeket, akár odáig menően is, hogy önmagát önálló „nemzetnek” fogja fel, és függetlenségre törekszik, ahogy Dél-Írország megtette, és a Skót Nacionalista Párt is szívesen megtenné.²⁸ Az a tény, hogy a néprajzi és szabadtéri múzeumok, a néprajz egyetemi intézetei és a társaságok felvirágzása az 1930-as éveket követően nagyjából azokhoz a területekhez kötődik, amelyeket (ha túlzóan általánosító is a terminus) „a kelta perifériának” neveznek, úgy tűnik egybevágnak a belső gyarmatosítás modelljével.

De semmi nem marad változatlan. A modelleket át kell alakítani, megrajzolt nyelvjárási határok, kulturális zónák elmozdulnak a kereső ujj (vagy komputer) elől. A felledülés periódusa a néprajz számára (ha valaha is volt ilyen) a szigetek különböző részein, elmúlt. Ez főként gazdasági megszorítások eredménye, mind a múzeumok, mind az egyetemek fenntartása tekintetében, vagy más szóval, a központ nyomása, amit általánosan alkalmaztak. A dolog azonban nem ilyen egyszerű. A néprajz fogalma is változik. Amit megtettünk, az CARLYLE szavaival a „történeti-leíró” szakasz: a tárgyi és kéziratos gyűjtemények bőségesek és sok területen reprezentatívak a néprajzi adatok tekintetében. Ez a szakasz közös minden országban, ahol a néprajz mesterségét gyakorolták. Nagy-Britanniában elsősorban az északi és nyugati tájakhoz kapcsolódott, amit részben e területek identitás-keresése idézett elő, de bekapcsolódtak egyes angol területek is. A hazai munkálatokat ösztönözte az a korábbi és folyamatos néprajzi tevékenység, amire Svédország mutatott példát. Továbbéltek az egész szakaszon át korábbi megközelítések szempontjai is, mint például a *National Museum of Antiquities of Scotland* nevű múzeumban, amely a

²⁸ HECHTER 1978. 9–10.

szó legszorosabb értelmében „nemzeti” múzeum, amely a skót kulturális örökséggel foglalkozott (adott esetben természetesen annak nemzetközi környezetében), olyan tudományos személyzettel, amely az ország kultúrájának egészét kiserite figyelemmel a prehisztórikus időktől a középkoron át a jelenig. Abban a keretben magam, lexikográfus gyakorlattal, el sem kerülhettem, hogy a *Wörter und Sachen* módszert használjam múlt és változó idők megszólaltatásában, másrészt viszont a néprajzi tárgyi és kéziratári gyűjtemények kiépítése, a *School of Scottish Studies* gyűjteményeivel együtt, alapját képezi a következő, „filozófiai-spekulatív” fokozatnak, annak, hogy a skót anyagot bekapcsoljuk az elemzéseknek abba a sorába, amilyeneket ma folytatnak Német- és Svédországban, Magyarországon és az Egyesült Államokban, de távolról sem csak ezekben az országokban.

Számos új kezdeményezés jelzi a néprajz tudománytörténetében azt a szakaszt, ami a sorban a harmadik lehet. Közülük hármat említenék. Az első a svéd befolyás újabb példája. *SAMDOK* néven honosodott meg Nagy-Britanniában, ami a svéd *samtids lokumentation* („kortárs dokumentáció”) kifejezésből alkotott betűszó. Ismerősebb a múzeumok világában, mint az elméleti etnológiában, mindazonáltal nagy a fontossága a néprajzban. Ez a törekvés a modern világba illeszkedik, amit az ipari termékek elrettentő sokasága fémjelez. A rögzítés társadalmi felelősségérzetéből ered, igyekszik megtalálni a modern közösségek identitását és megismertetni azt az utókorral, s így inkább a jövő, mint a múlt felé tájékozódik. Erőteljesen támaszkodik a gyűjtést bevezető, a gyűjtendőket kijelölő kutatásra, beismervé egyrészt, hogy a taláalomra végzett vak gyűjtés rossz beruházás felesleges raktározási terhekkal, s keresve a módját másrészt, hogyan lehet a lehető legreálisabb képet hátrahagyni az eljövendő generációknak. Ehhez dokumentációra van szükség, ami egy svéd számára teljes kutatási folyamatot jelent, terepmunkát, rögzítést, válogatást, tárgymegszerzést, katalogizálást. Ez alapvetően néprajzi megközelítés, szemben a régi stílusú múzeumi szemlélettel, ami gyakran van még túlsúlyban Nagy-Britanniában, ahol a dokumentáció nem több, mint az a papírmunka, amit egy tárgy megszerzése von maga után.²⁹

A második új jelenség (amelynek az első tulajdonképpen része), az utóbbi 15 év növekvő érdeklődése a társadalomtörténet iránt. A *Group for Regional Studies in Museums* nevű csoport Nagy-Britanniában, amely 1971 körül alakult (1982-től a *Social History Curators' Group* – SHCG nevet viseli), azt a célt tűzte ki, hogy fejlessze a társadalomtörténet-szociológus munka színvonalát, amibe a XX. századi anyag gyűjtése is beletartozik. Valójában az SHCG törekvései nagyon is a svéd *SAMDOK* szemlélet és módszertani megközelítés brit megfelelői.

A társadalomtörténeti érdeklődés erős mozgalom, jellegzetes kutatási tájékozódással, amelyben kirajzolódik bizonyos reakció a korábbi *népélet* (folklife) típusú megközelítésre, aminek gyakorlatában az anyagi kultúra vizsgálata, különösen a vidékié, többnyire túlsúlyban volt. Az új tájékozódást jellemezték úgy, mint világos balrafordulást, tiltakozást a „konzervatív” gyűjtési stratégia ellen, ami csak a magasabb társadalmi rétegekre és a vidékiekre figyelt. Új témái például a munkások kenyérkereső tevékenysége, munkatörténet általában, a nők szerepének történeti alakulása, városi élet, nagyüzemi munkásélet, nemzetiségek kisebbségi helyzetben. A célok közé tartozik az az erőfeszítés, hogy a múzeumokat szorosabban bekapcsolják közvetlen környezetük életébe (különösen városi

²⁹ L. például ROSANDER 1977.; CEDRENIUS 1987.; KAVANAGH 1983.

ipari környezetekbe); számos olyan témakörben folyik kutatás, amiben a helyi hatóságok közvetlenül érdekeltek (lakáskörülmények, étkezés – kész gyorsételek kínálatával együtt –, italfogyasztás, iskolázás, vallás, a női emancipáció története, szabadidő, sport, egészség, bűnözés, halál stb.). Az egységes dokumentáció érdekében az SHCG csoport kidolgozott egy *Social History and Industrial Classification* (SHIC) nevű klasszifikációs rendszert, amelynek fő címei a közösségi (community) élet, magánélet, családi élet, egyéni élet és munka témaköröket tartalmazzák.³⁰ Nem lényegtelen ebben az összefüggésben az a körülmény, hogy jelenleg a nagy-britanniai múzeumok többségét helyi tanácsok tartják fenn, és számos helyi tanács vezetése munkáspárti. Szinte úgy néz ki, mintha a helyiek a klasszikus periféria módjára válaszolnának egy olyan konzervatív kormány erőközponti politikájára, amely már hosszú évek óta uralmon van.

Az említett XX. századi témák bekapcsolásával párhuzamosan jelentkezett egy harmadik törekvés, amely korunk aggodalmát tükrözi a környezet és veszélyeztetése ügyében. Ennek a megközelítésnek itt *interpretáció* a neve. Kiindulópontja, az interpretáció tudománya, az 1960-as években az Amerikai Egyesült Államokból érkezett Nagy-Britanniába. Ott eredetileg a nemzeti parkoknak abból a felismeréséből nőtt ki, hogy a látogatóknak meg kell magyarázni, amit maga körül lát, akár a múlttal, jelennel vagy a jövővel kapcsolatos az; benne volt ebben az értés és tudatosság kifejtésének törekvése, ami rávezetheti a látogatókat a környezet óvására, megőrzésére mindenütt. Meghatározott helyszínhez kötött elmélet volt, elsősorban a természeti táj és az emberi tevékenységnek arra gyakorolt hatása felé fordult.

Akik először ültették át az interpretáció fogalmát az Egyesült Államokból Nagy-Britanniába, fenntartották annak az eredeti módon, a természeti környezethez kötött voltát, de hamarosan változás történt a hangsúlyban. Eljövendő pártfogói rövidesen kiterjesztették a gondolatot a természeti környezetről az „épített”, másodlagos, mesterséges környezetre és az ember teremtette örökségre általánosan, úgyhogy még a múzeumok tárgygyűjteményét is „interpretálták” annak ellenére, hogy ezek természetesen rég kiszakadtak eredeti környezetükből. Ahol figyelmet fordítottak az eredeti környezetre, ott ez az elmélet jelentősen bővítette a kiállítások mondanivalóját. Erre elsősorban a nagyobb néprajzi múzeumokban volt lehetőség, ahol tárgyak, építmények, környezetük, archivális és szóbeli emlékművek mind együtt kezelhető az interpretációs stratégiában.³¹

Az interpretáció valójában kutatás eredménye, végeredménye. Ezen a ponton túl a környezet-interpretáció alkalmazott jellegű, amennyiben az emberi magatartás formálását tűzi ki célul konzervációs célok érdekében, olyan lépcsőfokon keresztül, ahol az interpretáció a megértés eszköze, a megértés vezet az értékeléshez, az pedig a védelemhez. Ami a múzeumi területet illeti, a kiállításoknak (legalábbis a brit múzeumokban) ritkán van ilyen közvetlen propagandisztikus szándéka, inkább „magyarázó” törekvése.

A néprajzkutatók még nemigen gondolták át az interpretációs törekvés jelentőségét; mindenesetre ráirányítja a figyelmet a politikai szférán kívül az egész társadalomnak egy közös ügyére, amely közös voltánál fogva keresztezi a központ–periféria magatartá-

³⁰ *Social History and Industrial Classification* 1983.

³¹ Az interpretáció alapművei közé tartoznak TILDEN 1956.; BORWN 1971. Az eredeti helyszínhez kötött honosítást kifejti ALDRIDGE 1975. A másodlagos környezet vonatkozásában PERCI-VAL 1979. Bibliográfia BARCLAY 1983.

sokat, azokat a földrajzi területeket, amelyekhez az előbbieket kapcsolódnak, valahogy DURKHEIM „kollektív lelkiismeret” fogalma módjára. Összevethető ezzel, mert szintén a nem helyhez kötött szövetség példája, más témakörben, szempontokkal és filozófiával az SHCG csoport tájékozódása a baloldali történet irányába. Úgy tűnik tehát, hogy a XX. század utolsó negyedében a néprajz történetének harmadik szakaszába lépett, amelyben társadalmi és megőrzési, konzervációs kérdések kiemelkedő szerepet játszanak. Ugyanakkor (s ez egyúttal példa arra is, miért nehéz nagyon határozott kijelentéseket tenni), a szociálintropológusok érdeklődése ismét a perifériák felé fordult. A hagyományos terepmunka külföldi lehetőségei összeszűkültek, gazdaságosabb otthon dolgozni. Skóciában például olyan különböző területeken folytak vizsgálatok, mint a juhnevelő déli határvidék, a nyugati szigetvilág, északon a Shetland-csoportba tartozó Burra-sziget vagy Északkelet-Skócia.³² A „parasztvizsgálatok” címszava alatt az antropológusok olyan területre lépnek be, amit hosszú ideig az etnológusok, közgazdászok és történészek földjének tekintettek.

Sok jó munka van folyamatban, a kapcsolatrendszer azonban bonyolult. Úgy tűnik, antropológusok, néprajzos muzeológusok, a néprajzi intézetek kutatói és a rokon tudományok kapcsolódó munkálatai olyan párhuzamos utakon haladnak, amelyeket magas falak választanak el.

Mit mondhatunk végül is Skóciáról? A szak háromszakaszos útja, amit láttunk, Skóciára is vonatkozik. Az első, leghosszabb szakasz végigvonult a viktoriánus korszakon, és tovább folytatódott mintegy a második világháború előestéjéig. Egyes skót tudósok, mint LANG, kiemelkedő szerepet játszottak benne, ezenközben azonban nem mint skótok gondolkodtak önmagukról elsősorban. A második szakasz, amire a „nemzeti öntudat” jelzőjét használhatjuk, a XX. század második harmadát töltötte ki. A perifériákon való aktív gyűjtőmunka, új múzeumok létrehozása és meglévők bővítése jellemezte, amelyekben népeleti gyűjteményeket gondoztak, egyetemi intézetek és szakmai társaságok megjelenése, s mindezt többé-kevésbé skandináv példák ösztönözték. A harmadik szakasz az utóbbi egy-két évtizedre terjed ki, s hangsúlyozott ellentétben a megelőző szakasz „parasztságcentríkusságával”, nagy figyelmet fordít a városi és iparosított környezetek munkásaira. Jellemzi továbbá a nem helyhez kötött, a hagyományos osztályhatárokat át-szelő kérdések felé fordulás. A három szakaszt szinte lehetne is egy-egy szóval jellemezni: ember, nemzet, osztály.

Természetesen sok átfedés van az egyes szakaszok között, sok minden átnyúlik, folytatódik a következőben. Ez az írás azzal indult, hogy a néprajzi megközelítések alakulását vizsgálja Skóciában. A szak tudománytörténetét végigkövetve világossá válik, hogy ezek elemeinek többsége egyaránt rendelkezésre állt, és alkalmazható volt a szigetország minden részén. A néprajz ma Skóciában nem kallódó, elszigetelt diszciplína. A két fő központja a *The School of Scottish Studies* egyetemi intézet és a Skót Nemzeti Múzeum (*National Museums of Scotland*). Gyakorlati munkájában az előbbi elsősorban, de nem kizárólag, a szóbeliségre koncentrál.³³ Az utóbbi elsősorban, de szintén nem kizárólag, az anyagi kultúrára koncentrál, közel hetvenöt éves kihagyás után ott folytatva, ahol Sir

³² LITTLEJOHN 1963.; CARTER 1979.; ENNEW 1980.; BYRON 1986.

³³ A *School of Scottish Studies* folyóirata a *Scottish Studies*; másik periodikája, a *Tocher. Tales, Songs and Traditions*, amelyben válogatásokat közölnek az intézet nagy kéziratos gyűjteményéből. Az intézet pillanatnyilag a GREIG-DUNCAN gyűjteményből ad ki nyolckötetes népdalgyűjteményt.

Arthur MITCHELL abbahagyta. Mind a *School of Scottish Studies* munkatársai, mind a jelen szerző, szoros nemzetközi kapcsolatokat tartanak kollégákkal. Magam négyéves lexikográfus tevékenység után a skandináv gyakorlat tanulmányozása útján kezdtem bele tanulni a szakmába. Mikor aztán ezt más stratégiák megismerésével bővíttem, a magyar kutatásban is sok rokon megközelítést találtam. Más országokban végzett összehasonlító vizsgálatok állandó inspirációt jelentenek. A szavak és tárgyak kölcsönös kapcsolatának igézete sok esetben formálta a feladatok megoldását. Az ilyen munkák folytatódnak. Tervben van egy Skót Néprajzi Atlasz (ami a meglévő középkorhoz csatlakozna) és a skót kultúra többkötetes lexikona, ami az északnyugat-európai környezetre tekintettel készülne. Kialakulóban vannak egyes személyekre vonatkozó néprajzi tanulmányok,³⁴ keressük az útját, hogyan szólaltathatók meg olyan krónikások (farmerek, kézművesek és mások) magánnaplói, akiknek mindennapi munkája az évszakok ritmusába simul bele, mintegy háttérül a szóbeli visszaemlékezéseknek (*oral history*).

Skóciában sajnos, mindössze egy kis maroknyi néprajzkutató van. Nagyszámú történészeinket meg kell győzni a néprajz jelentőségéről. Ez csak tudományos eredményekkel lehetséges, ehhez pedig nem szabad elveszteni a kapcsolatot a nemzetközi törekvésekkel és irányzatokkal. A gyűjtés szakasza széles fronton elérte a kívánatos szintet, most már tényleg az elemzésnek kell következnie. Ennek az emberi kultúra minden oldalát magában kell foglalnia, és nem zárhatja ki egy anyagi kultúra elmélet mint olyan kidolgozására való törekvést és egy ilyen elmélet interpretációs szerepének tisztázását olyan nagy kérdések tekintetében, amelyek emberek interakcióit, az egész emberiséget érintik. Azzal a határozott érzéssel zárom ezt a szemlét – amint ez volt elkészültének mozgatója is –, hogy a néprajznak ma nem a nemzeti tudomány jellege (szerepe a skóciai vagy más „nemzeti” identitások erősítésében), nem is a hagyományos belső társadalmi határokat keresztező törekvései a legfontosabbak, hanem a nemzetközi kapcsolatokat politikai határokon keresztül előtérbe állító szerepe az, ami a jelen körülményei közt kiemelkedő értékű.

(Fordította: Kisbán Eszter)

IRODALOM

ALDRIDGE, D.

1975 *Principles of Countryside Interpretation and Interpretive Planning*. (HMSO) Edinburgh

BARCLAY, D.

1983 *Interpretation of the Environment. A Bibliography*. (Carnegie United Kingdom Trust) Dunfermline

BROWN, W. E.

1971 *Islands of Hope. Parks and Recreation in Environmental Crisis*. (National Recreation and Park Association). Washington

BYRON, R.

1986 *Sea Change. A Shetland Society, 1970–1979*. (Institute of Social and Economic Research), St. John's, Newfoundland

³⁴Vö. FENTON 1987.

- CARLYLE, T.
1987 *Sartor Resartus*. Ed. K. Mc SWEENEY and P. SABOR. Oxford University Press. (The World's Classics series) Oxford
- CARMICHAEL, A.
1941–1976 *Carmina Gadelica. Hymns and Incantations*. Scottish Academic Press. I–II. (1972), III. (1976), IV. (1941), V. (1954), VI. (1971). Edinburgh
- CARTER, I.
1979 *Farm-Life in North-East Scotland 1840–1916. The Poor Man's Country*. Edinburgh
- CEDRENIUS, G.
1987 *Collecting Today for Tomorrow*. In: Recording Society Today (Scottish Museums Council) 15–19.
- DORSON, R. M.
1968 *Peasant Customs and Savage Myths*. I–II. University of Chicago Press. Chicago
- ENNEW, J.
1980 *The Western Isles Today*. Cambridge
- ERDÉLYI Zsuzsanna
1976 *Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok* Budapest
- FANNING, R.
1983 *Independent Ireland*. (Helicon History of Ireland), Dublin
- FENTON, A.
1985 *20 000 Prayers for Rozália Babos*. Aberdeen University Review No. 174 (Autum 1985) 215–218.
1986 *The Position of Ethnology in Britain. Academic and Museum Activity*. Ethnos (Helsinki) 7. 17–40.
1987 *Wirds an' Wark 'e Seasons Roon on an Aberdeenshire Farm*. Aberdeen
- HADDON, A. C.
1895 *Evolution in Art, as Illustrated by the Life-histories of Designs*. (Contemporary Science Series)
1898 *The Study of Man*. London – New York
- HECHTER, M.
1978 *Internal Colonialism. The Celtic Fringe in British National Development, 1536–1966*. (International Library of Sociology) (Első kiadás 1975.) London
- KAVANAGH, G.
1983. *SAMDOK in Sweden: Some Observations and Impressions*. Museums Journal 83. 85–88.
- LANG, A.
1901 *Custom and Myth*. London – New York – Bombay
- LITTLEJOHN, J.
1963 *Westrigg. The Sociology of a Cheviot Parish*. London
- MATHER, J. Y. – SPEITEL, H.
1975–1986 *The Linguistic Atlas of Scotland*. Croom Helm I. (1975), II. (1977), III. 1986). London
- McINTOSH, A. – SAMUELS, M. L. – BENSKIN, M. (eds)
1986 *A Linguistic Atlas of Late Medieval English*. (Aberdeen University Press) 4 vols. Aberdeen
- MITCHELL, A.
1880 *The Past in the Present: What is Civilisation*. Edinburgh
- PEATE, I. C.
1958 *The Study of Folk Life and its Part in the Defence of Civilisation*. In: Advancement of Science (British Association) XV. No 58 / Sept. 1958.
- PERCIVAL, A.
1979 *Understanding our Surroundings. A Manual of Urban Interpretation*. (Civic Trust) London
- ROSANDER, G.
1977 *Slutrapport rörande Samtids Dokumentation genom föremålsinsamling vid kulturhistoriska museer*. (Nordiska Museet). Stockholm

- RYNNE, C. B.
 1988 *The Archeology and Technology of the Horizontal-Wheeled Watermill with Special Reference to Ireland*. Kézirat, Diss. Univ. Cork, 1988. május.
Social History and Industrial Classification
 1983 *Social History and Industrial Classification. A Subject Classification for Museum Collections*. (Published for the SHIC Working Party by The Centre for English Cultural Tradition and Language). Sheffield. Vol. I. The Classification; Vol. II. Index.
- TILDEN, F.
 1957 *Interpreting our Heritage*. University of North Carolina Press. Revised edition 1967.
- TYLOR, E. B.
 1880 *On the origin of the Plough and Wheel-carriage*. Journal of the Anthropological Institute X, 74-84.
- WAKELIN, M. F. (ed.)
 1972 *Patterns in the Folk Speech of the British Isles*. The Athlone Press. London
- WRIGHT, Elizabeth
 1913 *Rustic Speech and Folk Lore*. Oxford

Alexander Fenton

PHASES OF ETHNOLOGY IN BRITAIN: WITH SPECIAL REFERENCE TO SCOTLAND

(Abstract)

This paper looks at phases in the development of the subject of ethnology over the last century and a half in Britain, though with special reference to Scotland.

There are indications of a three phase development. The first, and longest, ran through the Victorian period and probably up to just before the Second World War. Scots like Andrew LANG played a prominent role, but were not thinking of themselves primarily as Scots in making their contribution. The second phase, which may be labelled as that of "national self-consciousness", occupied the middle third of the 20th century. It is marked by active collecting in the peripheries of Britain and by the formation of new museums or the extension of existing ones to cater for folklife collections, as well as by the appearance of academic institutes and societies, all more or less heavily influenced by Scandinavian models. The third, covering the last decade or two, is marked by consciousness of working folk in urban and industrialised contexts as opposed to the "peasantry" and the higher classes with which the preceding period was much concerned. It is also characterised by concern for topics that are non-locational and that cut across traditional class boundaries.

The three phases are documented in a preliminary way, and the nature of the scholarship applied at each phase is touched on. The first is marked by antiquarianism, and by the growth of folklore (with emphasis on non-material aspects) as a discipline. An academic relationship with anthropology did not properly develop. The philosophical approach, related to views of man's growth from a savage to a civilised state, kept the subject broad at this stage. The second phase, lying between the wars, was one of extremely active collecting in peripheral regions, partly as an academic exercise, though under the stimulus of feelings of "nationality" that especially characterised the Celtic areas, and also effected outlying provinces in England. The material aspects of culture came under research—scrutiny and collection was intensive. The third phase appears to move from the study of man, and establishment of "national" identity, to an absorption with what might be summed up as "class" boundaries.

Awareness of these broad trends, and of the level to which the collection of material and data has been taken, will enable development of a more analytical phase which should include efforts to construct a theory of material culture, per se and in clarification of its interpretational role for the main issues that concern humanity and the interactions of human beings. In the present writer's view, it is not so much the use of ethnology in establishing the "national" identity of Scotland or any other place, or in crossing traditional class-related boundaries, as its role in highlighting international relationships, across political boundaries, that gives it outstanding value for the needs of the present.

A mindennapi élet, mint a kutatás tárgya a svéd etnológiában

Az etnológia megváltozott identitása

A svéd etnológia az elmúlt néhány évtizedben új hangra talált a kultúráról és társadalomról folytatott tudományos vitában. Ez a tudományág, amely egykor a népi kultúra, tehát a preindusztriális életformák és kifejezési módok ismeretével büszkélkedett, most a modern társadalmat hódítja meg. A XIX. század falusi világa, amely a folklórt és az etnológiát formálta, immáron a szerteágazó kutatásnak csupán egyetlen területe. A város, a hivatal, a munkásosztály, a vallásos megújhódási mozgalom ma már ugyanolyan kutatott terület, mint a falu, a mező, a paraszt és az egyház.

Az elmúlt néhány évben keletkezett tudományos írások rövid áttekintése illusztrálja ezt az állítást. Billy EHN stockholmi etnológus szigorúan mai szempontból írta le, hogyan teremtenek új kulturális mintákat egy nagyon átlagos stockholmi óvodában, ahol bevándorló és svéd gyerekek vannak együtt.¹ Az a tény, hogy Svédország az 1960-as évek óta soknemzetiségű ország lett, kérdéseket vet fel arról, hogy miképpen szerveződik a svéd kultúra, és mi történik, amikor radikálisan különböző kultúrák keverednek.

Orvar LÖFGREN rövid történelmi perspektívából tárgyalta a svéd megszólítási módok változásait. Az 1950-es évek óta a társadalmi érintkezés új formája gyökeresedett meg, amelyben a hangsúly az egyenlőségen, az osztálynélküliségen és a közvetlenségen van. De vajon ezeknek a folyamatoknak mi a társadalmi hátterük?²

A stockholmi Északi Múzeum munkatársa, Birgitta CONRADSON disszertációjában bemutatja azt a környezetet, amely az emberek hétköznapi életének egyre fontosabb kerete lett, ez pedig az iroda. Tanulmánya az 1930-as évek Stockholmjának néhány biztosító társaságától indul ki, és feltárja a mai hivatali élet attitűdjeinek és gyakorlatának hátterét.³

Ezzel ellentétben Mats LINDQVIST lundi etnológus doktori disszertációjában a tipikusan svéd, félig agrár munkásosztály kialakulásának útját vizsgálta. A kézműves és mezőgazdasági tevékenységük tapasztalatai, valamint a kis svedalai öntőében végzett mindennapi munkájuk alapján a férfiak megteremtették azokat az alapvető értékeket, amelyek később a munkásosztályt jellemezték.⁴

Megnőtt az igény az egész svéd összkép etnológiai ismerete iránt csakúgy, ahogyan egykor automatikusan a népi életmód tudásaihoz fordultak, amikor valahol a parasztokról esett szó. „A néprajzi kutatás és szakértelem iránt az elmúlt tíz évben hirtelen megnöveke-

¹ EHN, Billy 1986.

² LÖFGREN, Orvar 1988.

³ CONRADSON, Brigitta 1988.

⁴ LINDQVIST, Mats 1987.

dett kereslet nagyrészt a *távlatok megteremtését* és a *problémák megfogalmazását* kívánja akár a széles értelemben vett életmódról, az iskola előtti nevelésről, a bevándorlás kérdéseiről, társadalmi tervezésről vagy széles értelemben a kulturális politikáról legyen szó” – írja Nils-Arvid BRINGÉUS a terület jelen helyzetét és kilátásait áttekintő munkájában. Hangoztatja, hogy a szakterület identitását ma már nem a tényyszerű ismeretek, hanem az etnológiai szemlélet jelenti.⁵

Folytathatnánk a példákat, melyekkel csupán megvilágítanánk egy immáron új kérdésekkel foglalkozó szakterület képét, amely egyidejűleg megőrizte nyilvánvaló történelmi kontinuitását.

Maga a változás azonban nem volt magától értetődő. Ami ma már elfogadottnak látszik, az húsz évvel ezelőtt valóságos provokáció volt. A más kulturális és társadalomtudományi területekről érkező új elméletekkel szemben napjainkban mutatkozó nyitottságról egykor azt tartották, hogy felbomlással fenyegeti a szakterületet. A mai környezet és életforma iránti érdeklődést megvető kifejezésekkel írták le, és komor figyelmeztetések hangzottak el, hogy ha hiányzik a történetiség, akkor a néprajz a kutatás szintjéről le fog csúszni a mendemondákéra.

Ma már könnyen belátható, hogy a félelmek túlzottak voltak. Az identitás változása viszont egyáltalán nem volt fájdalommentes, és a konfliktusokat sem nélkülözte. Útja külön történet, de most nem ezt akarom leírni.⁶ Nyilvánvaló, hogy az etnológia jellege rövid idő alatt megváltozott, és a preindusztriális társadalomra specializálódó, régi dolgokkal foglalkozó diszciplínából olyan kulturális tudomány lett, amelynek kutatási témája Svédország egésze.

Vajon a magyarázatot a szakterületen belül vagy azon kívül kell-e keresnünk? Talán érdemes megvizsgálni, hogy miképpen kötődik egy tudományterület szellemi fejlődése a környező társadalomhoz. Hogyan befolyásolhatják az elmúlt húsz esztendőre jellemző áramlatok az etnológiát?

A mindennapi élet felé

Nyilvánvaló, hogy a többi kulturális diszciplínához hasonlóan, az etnológián is áthullámoztak a korszak nagy elméleti áramlatai. Etnológiai nyelvezetünk, módszertanunk és gondolkodásmódunk magába építette a strukturalizmusnak, a történelmi materializmus különböző formáinak, a szimbolikus antropológiának és a fenomenológiának egyes fogalmait, nézőpontjait és perspektíváit. De a szakterület legjellemzőbb vonása a nyitottság és elméleti pluralizmus, ami miatt nehéz meghatározni a jellegzetességét.

A svéd etnológiát nem lehet leírni az imént említett iskolák egyikétől való függés alapján sem. Jellegzetessége más szinten van, bizonyos vonásokon alapul, amelyeknek

⁵ BRINGÉUS, Nils-Arvid 1985. 32.

⁶ L. Bjarne Kildegaard HANSEN és Bodil GRUE-SØRENSEN vitáját a *Nord Nytt* 1979. májusi számában. Az antropológia erős befolyását, különösen a stockholmi etnológusok esetében igyekeznek azzal magyarázni, hogy a fiatal, városi középosztály keresi az identitását; a helyi közösségek kutatása iránti érdeklődés pedig az egész társadalommal való azonosulás törekvéseit jelzi. Ez az elemzés azon a frankfurti ihletésű vitán alapul, amelyben az egyéniség társadalmi jellegét és az egyetemeknek a társadalomban betöltött ideológiai funkcióját taglalták.

állandó jelenlétét természetesnek vesszük, noha nem mindig foglaljuk szavakba. Vajon ma mire összpontosítunk? Az etnológusok mitől érzik magukat otthon, mitől érzik, hogy ugyanolyan szilárd talajon állnak, mint egykor, amikor a mezőgazdasági munkákat, a szokásokat vagy a hiedelmeket tanulmányozták? Talán a hétköznapiak adják ezt a talajt.

Amikor például Mats LINDQVIST a Dagens Nyheter című újságban szemlét írt Birgitta CONRADSON a hivatali életet vizsgáló tanulmányáról, megállapította, hogy a mű azért tekinthető etnológiának, mert a „ki nem mondott”, hallgatólagos tudásra, a mindennapos, láthatatlan mintákra összpontosít. Amikor Fredric ROBERTS antropológus a *Culture Builders* c. műről írt, leszögezte, hogy az annyiban „maradt hű a skandináv etnológiai hagyományhoz”, amennyiben a mindennapos gyakorlat szintjére összpontosít.⁷ Amikor Billy EHN a kultúrák találkozásáról írja le egy óvodában, akkor a mindennapi tevékenységeket ismerteti, helyezi távlatba és dramatizálja.

A legtöbb kutatás középpontjában a mindennapi élet szerveződése áll, akár a marxizmus, a fenomenológia vagy egyéb megközelítés felől vizsgálják is. „Nem túlzás azt állítani, hogy az etnológia mindenekelőtt a *mindennapi élet tudománya*” – írja Mats LINDQVIST a mindennapi élet különböző megközelítéseiről Billy EHNnel folytatott vitájában. Ő akkora jelentőséget tulajdonít a mindennapi életnek, hogy szerinte az emberek mindennapos gondolatai és cselekedetei tartalmazzák valamennyi történelmi változás csíráját.⁸

Akár parasztról, akár munkásról van szó, a XVIII. századról vagy 1988-ról, interakcionalizmusról vagy a jelképek kutatásáról – nem ezek a választások döntenek el az etnológia identitását.

De ez a fejlődés nem kizárólag az etnológiára jellemző. Egyszerűen talán arról van szó, hogy az etnológia korán kezdte. Más szakterületeken is gyorsan népszerű lett a mindennapi élet elemzése, és az etnológusok meglepetten figyelik, ahogy – Orvar LÖFGREN szavaival⁹ – különböző irányokból gyarmatosítják a területet. A mentalitás kutatói, a történelmi antropológusok és szociológusok a maguk módján mind fölfedezik a „kis életet”. Az etnológus kétségtelenül úgy érzi, hogy az ő területére mások törtek be, bár az interdiszciplináris kapcsolatok kölcsönösen hasznosak voltak.

Az egyén és „tapasztalatai”, a „konkrét cselekvés a mindennapi életben” egyre nagyobb érdeklődést köt le.¹⁰ Mostanában az olyan szavaknak, mint „szocializáció”, az ember testében rejlő „diszpozíciók”, a „habitus” avagy az egyének „életvilága” a társadalmi és kulturális jelenségekről szóló vitában nagy magyarázó értékkel bírnak.¹¹

Az egyént és világát kiindulópontként tekintő elméleti modellek – fenomenológia, egzisztencializmus, tudásszociológia, etnometodológia – a humán és társadalomtudomá-

⁷ FRYKMAN, Jonas–LÖFGREN, Orvar 1987. – Vö.: ROBERTS, Fredric M. 1988. 205.

⁸ LINDQVIST, Mats 1988. 5. Ugyanez az alapállás megtalálható a *Klasskamrater* c. disszertációjában. LINDQVIST a mindennapi élet elemzését elsősorban a cseh filozófus, Karel LOSIK (1976.) ihletése alapján végzi.

⁹ LÖFGREN, Orvar 1987.

¹⁰ Például amikor az 1950-es évek klasszikus szociológiai kézikönyvét, a *Svensk samhällsstruktur i sociologisk belysning*-et (A svéd társadalmi struktúra a szociológia fényében) az 1980-as évek számára írt könyv váltja fel, annak címe *Sverige mellan struktur och vardag* (Svédország a struktúra és a hétköznapiak között) lesz.

¹¹ Jelenleg az élettörténetek széles körű gyűjtése folyik. Skandináviában történészek, etnológusok, szociológusok és antropológusok működnek együtt számos programban, amelynek célja feltárni, hogyan tükrözik és magyarázzák az emberi életek az évszázad világeseményeit.

nyok nyilvánvaló alkotóelemeiként integrálódtak. Az elmúlt néhány év szövegei eldicsekednek a mindennapi élet tárgyalására fordított kötelező kvótájukkal. A szociológus Edmund DAHLSTRÖM szerint úgy tűnik, mintha a hétköznapok fogalma felett érzett öröm annak lenne tulajdonítható, ahogy felhasználható „a makroszociális és a mikroszociális elmélet közötti szakadék, valamint a társadalom és a személy kettősségének áthidalására”.¹²

A tudós közösség – az etnológusok hivatásos beszélgető társai – igényli a tudásnak azt a formáját, amit az etnológia tud nyújtani.

A kis élet legitimitása

De vajon nem kényszerülünk-e kilépni az értelmiségi világból, hogy felfedezzük a hétköznapok iránti átfogó érdeklődés igazi melegágyát? A hétköznap szó új értelmet nyert. Eredetileg az ünnepség, az ünnepnap vagy a vasárnap ellentéte volt, az unalmas rutinszerűség kapcsolódott hozzá, de most új jelentése közelebb áll a *valóság*hoz, ahhoz a szinthez, ahol a tényleges életet élik. A *hétköznap* kifejezés „népi jelkép lett utópikus felhangokkal, amely immáron elfoglalja az olyan elkoptatott jelképek helyét, mint közösség és helyi környezet”, állítja Marianne GULLESTAD, norvég antropológus ihletett elemzésében, nyomon követve a szó szimbolikus feltöltődésének útját.¹³ Állítása szerint ez a változás nemzetközi.

GULLESTAD azt mondja, hogy a szó gyakori használata a politikai véleményt integráló struktúrák megteremtése iránti igényt, valamint az emberek viselkedésének tényleges változtatására való igényt elégíti ki. Az ideológiai felhangok abban a fontosságban gyökereznek, amit manapság az emberek mindennapi életüknek tulajdonítanak, és abban az erőfeszítésben, amit kiépítésére és gondozására fordítanak.

Az otthon, az intim szféra és a „kis élet” lett az egyén törekvéseinek és álmainak célja, amelyek keretet adnak tevékenységének és reményeinek. A hétköznap élet megengedi az embernek, hogy integrációt és kohéziót teremtsen egy különben átfoghatatlanul nagy világban. És az emberek modellként merik hangsúlyozni mások számára a saját életformájukat vagy intim szférájukat. A hétköznap élet többé már nem olyasmi, amit behajgálnak a szekrénybe, ha vendég érkezik, hanem nagyon is megmutatják.

Az itt ismertetett folyamat jól illeszkedik Richard SENNETT leírásához, amelyben a nyugati társadalom értékrendjének változását mutatja be. „Egyebek között bemutatja, hogy a XIX. század óta létezik egy törekvés az élet értelmében az intimitásban, közvetlenségben és az immanenciában való keresésére, a transzcendencia, bármely a közelin túlba vetett hit helyett.”¹⁴

A hétköznapok uralkodó jelenléte az etnológiában csakúgy, mint a társadalom egé-

¹² DAHLSTRÖM, Edmund 1986. 6.

¹³ GULLESTAD, Marianne 1986.

¹⁴ GULLESTAD, Marianne 1986. 25. utal SENNETT, Richard 1977. munkájára. Az immanencia, a latin *in manere* „maradni, tartózkodni” szóból, szigorúan azt a nézetet jelöli, mely szerint a tudás a tapasztalatból származik. A transzcendencia a *transcendere* „meghaladni, fölfilmúlni” szóból származik, és azt jelzi, ami az észlelhető világon túl van.

szében egy olyan folyamat részeként fogható fel, amelyben az egyén és életvilága egyszerre válik láthatóvá és fontossá, amelyben hangsúlyozódik az immanens életvilág.

Ha nyomon követjük GULLESTAD elemzését, eljutunk egy most zajló nagyobb folyamaton belüli felfordulás peremére. A hatalmak, akár a társadalmi tekintély és rang, akár a társadalom elvárásai, akár a szigorú isten lassan veszítenek jelentőségükből. Az egyén nem attól válik valamivé, hogy Valami Másnak a része lesz, mely nagyobb, mint önmaga – egy foglalkozásé, küldetésé, a nemzeté vagy az emberiség boldogításáé. Ehelyett az egyén önmagát és közvetlen valóságát használja modellnek a saját társadalmá megértéséhez. Többé nem vár utasításokért levett sapkájával a kezében. Ő adja az utasításokat. Ez a felfordulás állítólag különösen jól érzékelhető az itt vizsgált időszakban.

Ebből a szempontból érthető és világosan kiderül, hogy a hétköznapok kutatása miért halad a megfigyelt irányba. Azoktól, akik képesek ismereteket termelni a hétköznap élet szerveződésének módjáról, elvárják, hogy tájékoztassanak másokat is.

A hétköznapi élet és a kulturális vita

A történeteket úgy is jellemezhetjük, hogy a hétköznapi élet a valóságos utópia szintjére emelkedett. Az álmok és vágyak célja nem a távolban helyezkedik el, hanem a mindennapi világ intim, kézzelfogható szférájában.

Szinte úgy látszik, mintha a hétköznapokba való elmerülés visszavonulást jelentene a lelkes forradalmi évek nagy vízióitól. Már nem a keretek megváltoztatásáról folyik a szó, amelyben az emberek élnek, hanem inkább kellemes tartalmakkal való megtöltésükről. Vajon nem pusztán az otthon csendes örömeit élvező kispolgári szemléletről van szó, triviális idillről, amelyben mindenki a hétköznapok boldogságát értékeli? Az etnológia segít meggyőzni a svédeket, hogy a világok legjobbjában élnek. Csupán be kell csuknunk a világra nyíló ablakot, hogy kizárjuk a huzatot.

Talán. De azért a válasz ennél bonyolultabb. Idézek egy példát a közelmúlt évek kulturális vitájából. Megmutatja az immanens értékek radikális természetét és azt, hogyan használták fel fegyverként az etnológiát a kultúra demokratizálásában.

A „magas kultúrát” különböző okokból a burzsoázia szórakozásának tartották. A radikálisok és a munkásmozgalom résztvevői olyan csoportokhoz fordultak, akik „általában nem vesznek részt az úgynevezett intézményes kulturális életben”. Azzal érveltek, hogy „előnyben kell részesíteni azt a kultúrát, amely az egyszerű emberek tapasztalataiból és szükségleteiből indul ki” – írja Lena GERHOLM etnológus az 1970-es évek kultúrpolitikájának áttekintésekor.¹⁵ A kultúrának nem az intézményekkel, iskolákkal vagy a szó szoros értelmében vett művészi tevékenységgel kellene kezdődnie, hanem azzal, ahogy az emberek használják. Magát a kultúra fogalmát kell kibővíteni, és az embereket meg kell tanítani arra, miként használható a kultúra fegyver gyanánt a kommercializmus, a gyökértelenség és a társadalmi problémák ellen.

Göran PALM író volt a kultúra ilyen értelmezésének legkiemelkedőbb képviselője. Pontosabban etnológusok és antropológusok ihletése nyomán azonosította a kultúrát az életformával, a kultúra leíró értelmezésével indított támadást a normatív értelmezés

¹⁵ GERHOLM, Lena 1985. 13.

ellen.¹⁶ Az a kultúra, amit az emberek tesznek és gondolnak. Komolyan kell venni mindennapi életüket. A kultúrát nem lehetséges úgy rangsorolni, ahogyan azt a magas kultúra szférájában teszik. A dráma, film és irodalom értéke közvetlen arányban áll azzal a mértékkel, amennyire képes kielégíteni az egyéb változatosság, stimulálás és eredeti gondolatok iránti igényét. De vajon ezeket az igényeket nem elégítheti ki a horgolás, gombaszedés, madárles és hasonló tevékenységek? – tűnődött el kihívóan. Mert e tevékenységek a svéd nép többsége számára nyilvánvalóan fontosabbak. És a „kultúra” csupán a svédek kisebbségénél alkotja az életforma részét.

Göran PALM 1978-ban megjelent *Kritik av kulturen (A kultúra bírálata)* c. könyvében aztán az emberek szükséglete lett mindennek a mércéje. Az ember nem megtöltendő edény, ahogy a régi oktatás tartotta, hanem *forrás*, amiből meríteni kell.

Ebben a felfogásban a kultúra nem jelenti a mindennapi élet alternatíváját, mert nem azonos a pusztán mások gondolatát közlő táncsal, filmmel és irodalommal. A kultúra az, ami összeilleszti az emberek tapasztalatait. És a munkások tapasztalatai különböznek a tudósokétól. Miért kényszerüljenek egyes társadalmi csoportok arra, hogy mások víziójához igazodjanak? És miért tulajdonítsunk ennek akkora presztízst, amit a „kultúra” szó magában hordoz? „Ha a kultúrát meg lehet úgy határozni, hogy mindenki felismerje benne saját életét és szokásait, a gyerekek piszkos ruhájának legegyszerűbb kimosásától kezdve egészen a személyiség legrejtettebb energiáinak legnehezebb felszabadításáig, akkor szerintem sokan fognak csatlakozni a küzdelemhez” – írta Göran PALM a szélesebb meghatározást sürgető kiáltványában.¹⁷

A kultúra feladata, hogy ismerőssé tegye a világot otthon, az embereket jelenlévővé a saját hétköznapi életükben, a saját testükben és az élet változásaiban. A kultúra nem a transzcendenciára, hanem a tagolt immanenciára szólít fel.

„A nyugati kultúra az alkotás tettét már régen olyan magasra értékeli, hogy elhanyagolja a már megteremtettnek a gondozását; a szabadságot oly magasra értékeli, hogy elhanyagolja az otthon iránti érzést; a lelket oly magasra tartja, hogy elhanyagolja a testet; a különbözőt oly magasra értékeli, hogy a megszokottat elhanyagolja; a gyors változást oly nagyra becsüli, hogy a fokozatos növekedést elhanyagolja.”¹⁸

Másképpen fogalmazva: a kultúrának kellene kinyilvánítania minden állampolgár egyéni tekintélyét-jogát, hogy tudatában legyen a saját világa jogos létezésének és értékének.

¹⁶ Nyilvánvaló párhuzamok vannak Göran PALM kultúráról alkotott nézete és Åke DAUN (1976.) könyvében az emberek alapvető szükségleteiről kifejtett véleménye között. DAUN szerint az a környezet, amelyben a mai ember él, nem tud bizonyos pszichogenetikai szükségleteket – mint amilyen a másokkal folytatott párbeszéd, a pozitív reagálás, változatos értelmi benyomások, a közvetlen környezet kohézív áttekintése, lehetőség az ember érzelmeinek kifejezésére – kielégíteni. Az egyén szükségleteit tekinti társadalmi és kulturális élete megítélésének alapjául.

¹⁷ PALM, Göran 1978. 164.

¹⁸ PALM, Göran 1978.

Két nemzedék

Az öt svédországi etnológiai tanszéken – Lund, Göteborg, Stockholm, Uppsala, Umeå – az előadók mintegy 80 százaléka az 1940-es években született. Ez az a nemzedék, amely a háború utáni évek jóléti állapotában nőtt fel, segítette megformálni az 1950-es évek ifjúsági kultúráját, amelynek diákjai részt vettek az 1968-as tüntetésekből. Ez a nemzedék ebben az évszázadban az összes többinél nagyobb figyelmet kapott, és mára leírások és karikatúrák tárgya lett. És a hétköznapi élet kutatása éppen a negyvenes évek gyermekei körében a legelterjedtebb. Vajon a státusukon alapuló kultúrájuk vonásai magyarázhatják ezt?

A lund-i etnológiai tanszék kutatói az elmúlt néhány évben olyan programon dolgoznak, amely az értelmiségiek kultúrájára összpontosít. Az 1920 és 1988 közötti időszakot vizsgálják. Két nemzedék, az 1920-as és az 1940-es években született egyetemi képzettségű személyekkel készítenek interjúkat. Az interjúk az élettörténet típusba tartoznak. A gyerekkor és a családi környezet fontos szerepet játszik. A megkérdezettek között természetesen vannak etnológusok is, de a figyelem egyáltalán nem rájuk összpontosít. A cél általános tendenciák és minták feltárása.

Az 1920-as évek nemzedéke

Azok a professzorok, orvosok, papok vagy tanárok, akik az igazi svéd „népi otthon” idejében nőtték fel, az 1940-es évek óta aktívak, és immár közelítenek a nyugdíjhoz, egész más dolgokat mondanak el az életükről, mint az 1940-es években születettek. Náluk igen kis tere van a hétköznapiaknak.

A hétköznapi hiányzik a tanulmányaik történetéből. Az iskolában és az egyetemen eltöltött éveik telve voltak a munkával és erőfeszítéssel, ami eljuttatta őket mai pozíciójukba. A múltat a jelen fényében látják. És a hétköznapi háttér hiányzik szakmai pályafutásuk leírásából is, amelyben központi jelentősége a munkának van. A család és az intim szféra egyáltalán nem jelentéktelen számukra, de életüknek az az oldala semmiképpen nem jelentett modellt hivatásos szolgálatukhoz.

Precíz szakmai, etikai normák irányítják például az orvos kapcsolatát a betegeivel. A kollégák közötti érintkezés formális, nyelvezete világosan megkülönbözteti a segéd, a kisegítő és a tényleges ápolónők, a fiatal orvosok és a többiek rangját. Nehezen tudják elfogadni, hogy fiatalabb kollégáik manapság rangra való tekintet nélkül teremtenek meg-hitt kapcsolatot.

Ezek az emberek általános tendenciát mutatnak arra, hogy a hangsúlyt hivatali pozíciójukra helyezték, amikor az interjúk során önmagukról adnak képet. Ez a tendencia különösen azokban erős, akik munkáscsaládokban és olyan más otthonokban nőtték fel, ahol hiányzott a tanulás hagyománya. Ez utóbbiak nyomtatékosan hangoztatják, mekkora áldozatot kellett a szüleiknek hozniuk, hogy először iskolába, majd egyetemre küldjék gyerekeiket. Az a nap, amikor a fiú gyakorló orvos lett vagy megkoronázták a filozófia doktorának babérkoszorújával, a szülőknek való hálaadás napja volt. Ezt az adósságot csak a még jobb munkával lehet visszafizetni. Ha a szülők mindent megtettek az emberért, akkor meg kell felelni az elvárásaiknak. A legtöbb ilyen egyetemet végzett

ember magától értetődő kötelességének érzi, hogy nekivágjon a karriernek és sikerre is vigye.

Sokuk gyakran úgy viselkedik, mint akinek – foglalkozása révén – valami nagy ügyet vagy küldetést kellene megvalósítania. De amit el kell érniük, annak nincs nyilvánvaló kapcsolata a rokonságukkal, a mindennapi életükkel vagy önmagukkal, csupán saját szakmai teljesítményük áll az előtérben.

E nemzedék értelmiségi köreiben az iránt is él az alapvető szimpátia, amit pontatlan modernitásnak neveznék. Fiatalabb kollégáinknál nagyobb mértékben hisznek az átfogó megoldásokban, a tudományban, az ésszerűségben, a haladásban. A pálya iránti odaadásukat az legitimálja, hogy az nagyobb, tervezett, gyakran emberbaráti összefüggésekbe illeszkedik. Mások érdekében kell előmozdítani a „szaktárgyat”, a „kutatást”, az „egészséget”.

Akár értelmiségi, akár munkásosztálybeli otthonban nőttek fel, a jövőt a múltnál ígéretesebbnek látják. Az ő számukra a jóléti állam hozta meg az egyenlő feltételek közötti versenyt, az egyenlőség elérésének lehetőségét. Az iskolázással, a szakmai hozzáértéssel, szokások és izlés kialakításával, színházlátogatással és rengeteg könyv elolvasásával bebocsátást nyertek az elit szemléletébe és szokásaiba. Ez azonban megkövetelte, hogy elkötelezzék magukat küldetésük mellett. A vágyott értékek nem a közvetlen hétköznapi életükön belül, hanem azon kívül voltak.

Ha a fiatalabb nemzedékkel hasonlítjuk össze őket, a kontraszt szembetűnő. Íme egy csoport, amely valami nagyobbak lett a része, szemben egy másik csoporttal, ami a kicsiben lát értéket. Nils-Arvid BRINGÉUS az önmegvalósítás fogalmának változását írja le. A negyvenes évek gyermekei azzal adnak értelmet életüknek, hogy a mindennapi életben valósítják meg önmagukat, míg a húszas évek szülőttei valamely feladatot akartak megvalósítani. „Amikor ma önmegvalósításról beszélünk, ez paradigmaváltást jelent. Mi az egyént hangsúlyozzuk a társadalommal szemben... és ezt emberi jognak tekintjük. Az önmegvalósítás előfeltételezi a saját helyzetünk befolyásolásának képességét. Lehetséges ez?” És így folytatja:

„Az én nemzedékeket arra nevelték, hogy az önmegtágadást önmagunk érvényesítése elé állítsuk. Nem illett önmagunkról beszélni. Ha valaki tudós lett, nem írta azt, hogy *én*, hanem elrejtőzött a *széző* mögé.

Az önmagunk érvényesítése ellentmondott a keresztényi alázat ideáljának. A legutolsó volt az első. Az *én* ellen harcolni kellett, de legalábbis ellenőrzés alatt illett tartani. Az *én*-nel kezdődő kifejezéseknek negatív töltésük volt. Az önféjűség azt jelentette, hogy az ember az *én* zsarnokságának szolgája.

Ez az erkölcsi felfogás az egyén kárára szolgálta a társadalom hasznát.”¹⁹

Ez a keresztény és különösen lutheránus örökség az idősebb értelmiségiek gyermekkoráról, szüleikhez és tanáraikhoz fűződő kapcsolatáról szóló beszámolóak alapvető motívuma. Ők mindig egy idősebb alárendeltjei voltak; a hierarchia elvei visszhangoznak egész életükön és értékrendjükön át.

¹⁹ BRINGÉUS, Nils-Arvid 1987. 23–31.

Az 1940-es évek nemzedéke

A fiatalabb nemzedék értelmisége számára a mindennapi élet olyan tevékenységgel van tele, ami pontosan ezen az énen – a családon és közvetlen környezetén – alapul, és miatta történik. A hétköznapi életet nem tekintik a tevékenység intenzív területének. „Valamit kezdeni az étellel” és „megvalósítani önmagunkat” itt azonos értelmű az ember saját életformáján belüli tervek megvalósításával. Valaminek az elérése szoros összefüggésben áll az ember közvetlen környezetét érintő programokkal.

Ebben a csoportban összegyűjtve megtalálhatjuk életünk mintájának jól ismert, gyakran parodizált elemeit. A negyvenes évek gyermekeit túlon túl foglalkoztatja a saját testük: kocognak, szabad levegőn dolgoznak, természetes módon termelt, de legalább alacsony zsírtartalmú élelmiszereket esznek. A saját világukban keresik az érzelmi viharokat, a szexualitás útján, saját haragjuk és vonzalmaik szabadon engedésével, az egyéniségük és a társadalmi környezet „pszichologizálása” révén.²⁰

Sok túlegyszerűsített sztereotípiát helyes. A magyarázatot mégsem az életrajzi vagy egyéni síkon kell keresni (a negyvenedik életév betöltésének válsága stb.). Úgy tűnik, hogy az egyes részletek átfogó változási folyamat részei, amelyben a különböző elemek mintába rendeződnek.

A negyvenes évek nemzedéke jelentős figyelmet szentel a családnak. Itt a húszas évek nemzedékével szemben mennyiségi különbség mutatkozik, amennyiben a fiatalabb családok hétvégeken és ünnepeken együtt vannak a nyaralóban, a jachton vagy együtt síelnek Åreban. A gyermekkori környezetüktől minőségileg nem annyira abban különböznek, hogy a családdal együtt csinálnak valamit, hanem hogy egyszerűen a családdal vannak. Az idősebb nemzedék elmeséli, apjuk hogyan irányította őket komoly erdei sétákon, és segítette a növénygyűjtést; ma sok példánk van arra, amikor a családok közösen napfürdőznek, pihennek, és egyszerűen csak együtt vannak. Amint a mindennapos együttlét intenzívebb, egyúttal kevésbé fellengzős is lett, sokkal hétköznapiabb.

A gyermekek jelenlétét a felnőttek társadalmi életében sokan természetesnek veszik. Ez azt jelenti, hogy a társadalmi hálózatok olyan szerkezetet mutatnak, amelyben az emberek családokként találkoznak, a gyerekek és felnőttek elvegyülnek, és még a nagyszülőket is befogadják. A gyerekek szüleikkel szemben tanúsított magatartása nem alapul semmiféle fiatal–öreg viszonyon; a gyerekek megtanultak egy személyes vagy bajtársias magatartást az idősebbekkel szemben, és a különböző nemzedékek kötetlenebb, közvetlenebb nyelven érintkeznek egymással. Az osztályozó megszólítások, mint *pappa*, *mamma*, *farbror* (bácsi, bármely felnőtt férfi) és női megfelelője a *tant*, amely egykor tiszteletteljes megszólítás volt, most átadta a helyét a közvetlen egyes szám második személyű *du* személyes névmásnak.

A negyvenes években született férfiak csaknem kivétel nélkül részt vesznek a háztartás általában reprodukciós munkáiban: takarítanak, főznek, mosnak, pelenkát cserélnek, gyereket nevelnek. Kenyeret sütnek és általában annyira „domesztikáltak”, hogy azt nehéz összebékíteni a húszas évek nemzedékének férfi identitásával.

²⁰ Lásd SALOMONSSON, Anders 1987. – Karl-Olov ARNSTBERG (1987.) azt tárgyalja, miként lett a tudományos pszichológia ebben az időszakban népszerű magyarázó modell, hogyan váltak a fogalmak közhellyé, és miként váltotta fel az egyén relacionista szemléletre az olyan értékeket, mint a vallás és történelmi hagyomány.

A két nem megbékélésének törekvése alapvető rokonszenvet teremt a nőmozgalom értékei iránt. Mi több, az a tény is ez irányban hat, hogy a férj is, a feleség is dolgozik, ezért mindkettőjüknek részt kell venniük a házimunkában, ha a család zavartalan működését biztosítani akarják. A mindennapos ideológia kétségtelenül merít némi ihletet a feminizmusból, de ezek a mozgalmak egyidejűek.

Ebben a csoportban nagy az érdeklődés a lakásberendezés és az élet környezetének otthonos megszervezése iránt. Az otthon az egyén keretének tekintik. Sok a levegős pálma és a gondosan megválasztott művészi alkotás; szőnyeget terítenek szét műves gondatlansággal, a kanapékat lehetővé teszik az informális otthoni életet. Az otthon lett a mai ember számára az összefogó jelkép, állapítja meg GULLESTAD. Mint integráló hely, átvette a templom vagy a klub szerepet. De teljesen nyilvánvaló, hogy valami más is, közös munkahely, befektetési terület, elrendezett struktúra, amelynek működni kell azért is, mert egyúttal a férj és a feleség karrierjének is az alapja.

A munka távolról sem veszített fontosságából, de egyenrangú az intim szférával, és nem emelkedik fölé. A két világ határát sem a nyelv, sem a magatartás különbségei nem hangsúlyozzák. Inkább igyekeznek otthonhoz hasonlóvá tenni a munkahelyeket. Felrakják a falra a gyerekek ákombákom rajzait, otthon készült fotók díszítik az íróasztalt, és amikor az óvoda zárva, a kislány bemehet az irodába a papájával. A munkaruha nem különbözik számottevően a szabadidőruhától.

Ezek az emberek az íróasztalnál és a közületi szektorban dolgoznak. Nekik több lehetőségük van arra, hogy egységes egésszé formálják a munkájukat és a magánéletüket. Jellegzetes, hogy nem szívesen ismerik el a foglalkozásukkal vele járó hatalomgyakorlást és azt, hogy kénytelenek karriert csinálni. Még ha valójában hatalomra is tesznek szert és karriert csinálnak, az ideológia megköveteli ennek tompítását.

A csoportra sok irányból hat az egyforma feltételeket, egyforma fizetést jelentő egyenlőség ideológiája, valamint a máris privilegizált értelmiség szerény követelése. Többé-kevésbé tudatosan igyekeznek megakadályozni, hogy a hierarchia elve behatoljon a gyerekekkel, kollégákkal és feljebbvalókkal fenntartott viszonyukba.

Ez a generáció politikailag is öntudatos, magán viseli 1968 bélyegét. A negyvenes évek nemzedéke, Ludvig RASMUSSEN újságíró szerint, Svédországnak meghozta „a Franciaországban és Olaszországban már régen létező mintát, egy baloldalt álló értelmiségi osztályt”.²¹ A megkérdezettek közül kevesen vannak, akik felidézve diákkorukat, ne kerültek volna az 1968-as események hatása alá. A feminizmushoz hasonlóan ebben az esetben is olyan gyakorlatot találunk, olyan hétköznapi életstílust, amely könnyen összeegyeztethető a baloldali mozgalmat átító értékekkel.

A hétköznapokat ünnep követi

Az egyetemet végzett svédek két nemzedékével készített interjúk megerősítik a feltételezést, hogy a hangsúly eltolódott a transzcendenciáról az immanenciára, érvényesül a mindennapi élet tartalmas szférává alakításának tendenciája. Ez a csoport viszonylag könnyűnek találta az integráció megvalósítását. Az ő napjukat nem az óra osztotta

²¹ RASMUSSEN, Ludvig 1985. 197.

fel, és képesek befolyásolni a munkakörülményeiket is. Joggal feltételezhetjük, hogy ez az ideológia messze túlhatolt a művelt osztályon, és elterjed más nemzedékek és nem csak a negyvenes évek csoportja körében, bár ez utóbbi különösen jó melegágyának bizonyult.

Az általános folyamat egybeesik a humán és társadalomtudományok körében a mindennapi élet tudományos elemzése iránt megmutatókozó erőteljes érdeklődéssel. Ezért alig meglepő, hogy ez a megközelítés az etnológiában különösen fontos lett, hiszen ez a tudomány hosszú időn át a konkrétumokat, a mindennapos gyakorlatot, az anyagi környezetet, az „embereket”, különösen az egyszerű emberek fogalomvilágát vizsgálta.

Vajon ez a megközelítés megmarad? Minden bizonnyal, bár máris megkérdőjelezzük. Az 1980-as évek végének kutatása követi a társadalom mostani esztetizáló áramlatait is. A posztmodernizmus szelleme fontosnak tartja a jelképes, metaforikus és allegorikus szférák elemzését. A mindennapok gyakorlatának kevésbé csillogó kutatása ettől a versenytől hátrányt fog szenvedni. Vagy miként Henry GLASSIE Lundban tartott előadásában megállapította: „A mai diákokat vonzza a népművészet és a folklór, a népi kultúra esztétikai megnyilvánulása.”

Húsz év múlva könnyebb lesz megmondani, hogy milyen csoportok képviselik ezt a perspektívát, és mennyire gyökereznek mindennapi tapasztalataikban. De már ma is látjuk, hogy a következő generáció, az 1960-as évek gyermekei szívesebben tartják be az etikettet, választják ki a megfelelő megszólítást és alkalmazkodnak a stílushoz és helyes viselkedéshez. Szakmai jelenlétük új szemléletet fog előidézni, és az etnológiának új identitást ad.

(Fordította: Gáthy Vera)

IRODALOM

- ARNSTBERG, Karl-Olov (ed.)
1987 *Bläckfisken*. Stockholm
- BRINGÉUS, Nils-Arvid
1985 *Det etnologiska ämnesområdet*. Skrifter från Etnologiska Sällskapet i Lund. Lund
1987 *Hela människan. Ett religionsetnologiskt perspektiv*. Årsbok 1987 för Föreningen Lärare i Religionskunskap 23–31.
- CONRADSON, Birgitta
1988 *Kontorsfolket: En etnologisk studie av livet på kontor*. Nordiska museets Handlingar 108. Stockholm
- DAHLSTRÖM, Edmund
1986 *Everday-Life Theories and their Historical and Ideological Contexts*. Göteborgs universitet, Sociologiska institutionen (mimeo) p. 6.
- DAUN, Åke
1976 *Strategi för gemenskap*. Stockholm
- EHN, Billy
1986 *Det otydliga kulturmötet: Om invandrare och svenskar på ett daghem*. Malmö
- FRYKMAN, Jonas – LÖFGREN, Orvar
1987 *Culture Builders. A Historical Anthropology of Middle-Class Life*. New Brunswick and London
- GERHOLM, Lena
1985 *Kulturprojekt och projektkultur*. Stockholm
- GULLESTAD, Marianne
1986 „Hverdagslivet” som symbol i norsk samtidskultur. Dugnad 2/3.

- KOSIK, Karel
1976 *Dialectics of the Concrete: A Study on Problems of Man and World*. Dordrecht
- LINDQUIST, Mats
1987 *Klasskamrater: Om industriellt arbete och kulturell formation 1880–1920*. Lund
1988 *Var dag är dan andra lik... eller...?* Lund (mimeo) p. 5.
- LÖFGREN, Orvar
1987 *Colonizing the Field of Historical Anthropology*. Culture and History I.
1988 *Hei, det är från försäkringskassan! Informativserien av Sverige*. Stockholm
- PALM, Göran
1978 *Kritik av kulturen*. Stockholm
- RASMUSSEN, Ludvig
1985 *Fyrtiotalisterna*. Stockholm
- ROBERTS, Fredric M.
1988 Ismertetés: FRYKMAN, Jonas–Orvar LÖFGREN 1987. *American Anthropologist* 90 (1988. márc.) 205.
- SALOMONSSON, Anders
1987 *Det vegetariska alternativet*. In SALOMONSSON, Anders (ed): *Mera än mat*. Stockholm
- SENNETT, Richard
1977 *The Fall of Public Man*. New York

Jonas Frykman

EVERYDAY LIFE AS A RESEARCH TOPIC IN SWEDISH ETHNOLOGY

(Abstract)

The subject-matter of Swedish ethnological research has changed during the past few decades. The identity of ethnology has been transformed among the other social sciences. The ethnographers who had been studying folk culture, rural forms of life before the industrial revolution, have turned to the study of the everyday life of people living in the environment of big cities, of the culture of offices, nursery schools, etc.

This change has taken place amidst theoretical and methodological disputes. But according to the author the moving force was the transformation of Swedish society itself. This is related to the change of generations. FRYKMAN has studied the life-style of academic families, and compared the way of thinking of those born in the 1920s and 1940s, respectively (he himself belongs to the latter group). "Little life", family, home, home life has a central role in the personal life and planning of the career of the younger generation. They determine their objectives, successes and frustrations within this sphere. The corresponding feature of research is that the category of "everyday life" has obtained a central significance.

ADATOK ÉS TANULMÁNYOK A NÉPRAJZI ÉRDEKLŐDÉS, KUTATÁS, MOZGALMAK TÖRTÉ- NETÉHEZ

Sándor István

A nép, nemzet, kultúra fogalma
XVIII. századi magyar gondolkodóknál

I.

Nép és nép pusztája egymáshoz mérése, mint az etnográfiai eszmélkedések általános indítéka, a XVIII. század modern viszonyai közt nemigen eredményezhet többet, mint ikon jellegű etnográfiai szemlélet, főként utazások alkalmával leszűrt tapasztalatok rögzítését különböző népek karakteréről és életviszonyairól. Ilyenekre még a század utolsó éveiben is van példa, s nem is jelentéktelen megfigyelő készségre valló; így Európa népeinek, népcsoportjainak sorozatszerű felvonultatása SÁNDOR István *Sokféléje* lapjain (I. k. 1792.).

A hazai gondolkodásnak inkább az országos változás nyit távlatokat az etnográfia felé: a törököktől visszahódított területek s velük az önállóságától megfosztott Erdély szorosabb bekényszerítése az Ausztria megszabta igazgatási keretekbe, s ennek eredményeként az egységessé vált ország kiszolgáltatott állapota a birodalom hatalmi rendszerével szemben.

A változás ez esetben válság is: történelmi műveltségünk veszélyeztetettségének tudatára ébreszt, s két jeles gondolkodóknak is indítást ad a hagyományként, különleges örökségként értékelt korábbi életrend és kultúra gondos számbavételére. A védekezés ösztöne mozdul meg a mind szélesebb medrű és fokozódó sodrú idegen hatás ellenében. Ez utóbbi ugyan számos vonásában értékgyarapodást is jelenthet, forradalmi felzárkózást az európai formákhoz, amelyekben mostoha viszonyaink között szerves fejlődéssel kevésbé részesültünk; művelődéstörténetünk a változást így is értékeli. A változás közvetlen élményének hatása alatt azonban a kultúra és életvitel megtörése, hagyományainktól eltérő, velük ellenséges erők szorításában – megrendítő és elgondolkoztató.

Nép és nép helyett egyazon nép, a magunk népének múltja és jelene szembesül altorjai APOR Péter *Metamorphosis Transsylvaniae* c. művében, amelyet előbb (1736.) prózában írt meg, majd (1739.) versben is feldolgozott. A mű címe önmagában is a nagy témára, Erdély átváltozására utal; s még inkább a hozzáfűzött magyarázat: „Erdélynek régi együgyű alázatos idejében való gazdagságából e mostani kevély, cifra, felfordult állapotjában koldusságra való változása”. A mű tizenkét cikkelyében „az régi magyarság” szokásvilága, főként lakodalmi és temetési rendje, de társas élete, szórakozásai, viselkedési

normái is, amellet viselete, tápiálkozása, házi felszerelése, közlekedési eszközei, úgyszintén vallási-erkölcsi felfogása bő részletezéssel tárulnak elénk, s mindegyre szatirikusan utalva arra, ami ezek helyébe lépett: a sokféle pazarlásra csábító „náj módi” léhaságára.

„Kértheti valaki – olvassuk a munka záró soraiban – APOR Péter miért írtál itt le némely dolgokat, az kiket látunk, hogy ma is így folynak azmint írod, s mi szükség volt aztat leírni.”¹ APOR válasza egyértelmű: „Oka pedig ezen írásomnak az hogy mivel ab anno 1687, az mely esztendőben az német legelsőbben bejőve, azoltától fogva látom minden esztendőben új új mód ... vagyon.” Az aggodalom, hogy ez a náj módi Erdély kultúrájának jegyeit s velük népe azonosságának tudatát kezdi ki és sorvasztja, vezeti az író a gondolathoz: megőrizni a hagyományt „következő maradváink örökös emlékezetire”.

Ne tévesszen meg a tény, hogy APOR e „néprajza” a fejedelmi udvar és a főúri-nemesi világ életrendjét rögzíti parasztságunké helyett. A történelmi erők játékában korszakonként a hagyomány más és más területe válhat jelentőssé és kiemelésre méltóvá a többi felett: itt és most a főúri szelvény az egységes teljes magyar hagyomány képviselőjében jelentkezik.² A megosztott országban külön fejedelemséggé szerveződött Erdély két évszázados függetlenségében az egykori közös magyar tradíció helyi folytonosságát tartja fenn, s HORVÁTH János szerint így APORban „ősüket tisztelhetik a magyar etnográfusok” – éppen mivel „népiességünk gyökeres hazai eredete mellett is az ő korai, egyelőre elszigetelt, de nagyarányú hagyománykultusza a leghitelesebb bizonyíték”.

S mindez már HERDER előtt!

BÉL Mátyás (1684–1749), az európai nevű polihisztor, APOR Péterrel szöges ellentétben az Erdélytől innen eső királyi Magyarország parasztságának és falun gazdálkodó kisnemességének kultúráját és életmódját ismerteti *De re rustica Hungarorum*, azaz *A magyarok falusi életéről* című művében. A kézirat már 1728–1730 táján készen állt, létrejöttét hosszú évek tapasztalata és szakszerű gyűjtőmunkája alapozta meg. Gondolatmenetét biztos logika, tervszerűség uralja minden gyakorlati célzat, tanácsadó, tanító szándék nélkül, humanista öncélúsággal. Hazája földműveseinek életvitelét mintha a maga vonzó egyszerűségében, úgyszólván önmagáért kívánná bemutatni.

Mértani-matematikai pontossággal 372 tematikus egységbe foglalva vonul el szemünk előtt a falusi életet kitöltő sokféle munka, azoknak minden apró részletével: házi-állataink tartása, tenyésztése, használata és haszonvételei, földjeink, a szántóföldek, legelők, a sokféle kert művelése, művelésük eszközei és munkafolyamatai, a betakarítás, a termények feldolgozása, tartósítása és értékesítése, végül a méhészet, vadászat, madarászat, halászat. Mindezek központjában pedig a falusi lakóház és berendezése, konyhája, gazdasági épületei és lakói: a „gazda”, a gazdaasszony, családtagok, a kasznár, a cselédek, munkások, részben kitűnő típusként, részben munkaszervezetükben ábrázolva – egészen a pásztorokig és azok hierarchikus rendjéig. Anyagi kultúránk mezőgazdasági szelvényének hasonlóan részletes bemutatásával (amelyeket alkalmilag szokásleírások, babonák, ünnepek bemutatásai is színesítenek) – úgyszólván a szakszerű magyar néprajz megszületéséig nem találkozunk.

A mű egészében mintha a falusi életforma dicséretének jegyében készült volna, a paraszti foglalatosságok örömét, amoenitását Ciceróból és Augustus császár korának klasszikusaiból, Vergiliusból, Columellából vett idézetekkel is hangsúlyozza, mintegy annak

¹APOR P. 1863. 442–443. 315.

²HORVÁTH J. 1976. 357–359.; 1978. 14.

érzékeltetésére, hogy a sajátos hazai földművelési kultúrán az ókor jegyei még egyre átsejlenek.

A figyelmes olvasó azonban időről időre észlelni kénytelen, hogy a nagyszerű felmérés sajátos társadalmi érzékenységgel, a magyar gazdálkodási hagyomány veszélyeztetettségének tudatában készül. Római példalózással vallja BÉL: „honfitársaimnál bekövetkezett az az idő, melyet a földművelés igen kiváló mestere: Columella, több helyen panasztárgyává tett”.

Akár APOR Péter gondolatmenetének továbbfejlesztéseként olvashatjuk BÉL művének terjedelmes bevezetésében: a változás a királyi Magyarországot is utolérte. A falusi nemesség feladja patriarchális jellegét, felhagy a földműveléssel, amely a katonaszkodás mellett létformájának századokon át meghatározója volt, a földtől elszakadva pedig létalapját is elveszti. A változás ugyanis: a dologtalanság, cifrázkodás s az idegenből érkező javak hajhászása, felülmúlja vagyoni lehetőségeit. Mivel pedig gazdálkodását olyanokra kell bízni, akik a hagyományos hazai agrikultúrát s annak letéteményesét, parasztságunkat nem ismerik és nem is becsülik, kapcsolata régi tapasztalt munkásaival, mintegy külső családtagjaival, szükségszerűen meglazul, sőt megszakad.

„Kezd a falusi élet minden igen hitvány embernek régtől fogva alávaló dolog lenni, sőt már minden tiszteleltre méltó férfiúnak sem tetszeni, úgyhogy idegen példák hatására inkább akarnak mezőgazdálkodás nélkül nyomorúságosan élni, mintsem a földet művelve derék tűzhelyükre s nemzetségükhöz nem méltatlan birtokukra alapozni megélhetésüket” – olvassuk erre vonatkozólag. „Mostani fényűzéstől és mértéktelenségtől megrontott korunkban kezdik semmibe venni azokat, kik bizony azon voltak, hogy kis mezei örökségüket erejük megfeszítésével műveljék, mígnem, bizonytalannal helytelen elgondolás alapján, állapotukat kölcsön pénzzel csillogó cifra nyomorúságra változtatták.”³

BÉL Mátyás szerint a változás lényege a kisbirtokos nemesi „gazda”-réteg kultúrájának városira, „európaíra” fordulása, ez a csere pedig az életforma mezőgazdasági alapjaiból való kiszakadásával jár együtt.

Am emellett még, szükségszerűen, gazdasági romlásnak is kezdete, véli BÉL, a mezőgazdaság biztosította kiegyensúlyozott életvitel meginog, az igények növekedésével valóban „cifra nyomorúsággá” válik. A folyamat következményei pedig feltarthatatlanul továbbhatnak a gazdasági munkát hozzáértéssel végző kétkezi munkásokra, parasztságunkra is, amely megszűnik a földesúr családjának hozzátartozója lenni.

„Mindenféle rossz szolgál, mintegy kártevő hóhér kezére adtuk a mezőgazdaságot, melyet minden derék ősünk vagy maga munkált, vagy olyanok kezelésére bízott, kik a gazdálkodást mind nagy igyekezettel, mind pedig kiváló hozzáértéssel folytatták.”

„Herkulesre! – idézi ehhez BÉL Columella szavait – Romulus igazi sarja ... könnyen bírta, ha szüksége mutatkozott, a háborús katonai szolgálatot, megkeményítve a béke munkáitól, s a parasztnépet mindig elébe helyezte a városinak.” S hozzáfűzi: „Vajon nem a mi nemzetünk egy részéről festett kép ez, mely egykor ugyan fegyver és tűz s Marsnak szinte szakadatlan hozott áldozatok közepett is eleget tett Ceresnek, most pedig e foglalatosságot a legalacsonyabb rendű népre hárítva, szegényszemre gyakran inkább külföldi gyümölcscsel kívánja csillapítani éhségét, ahelyett, hogy a minden természettel bővelkedő országot paraszti műveléssel régi termékenységének teljességére emelné?”⁴

³ BÉL M. 1984b 53.

⁴ BÉL M. 1974b 43., továbbá 61–62., 119., 170.

A „legalacsonyabb rendű nép” kifejezés nyilván nem azonos a sok megbecsüléssel emlegetett „parasztnéppel”, a „paraszti műveléssel” üzőt hagyományos tevékenység szakértőivel. Másról van szó: hozzá nem értő bérlőkről, majorosokról, akik tevékenységükkel a birtokost csak károsítják, a mezei munka hitelét is tönkreteszik, parasztságunkat régi földesuraiktól bizalmukat veszítve elidegenítik.

BÉL Mátyás, az ország fővárosában, Pozsonyban az evangélikus gimnáziumnak öt évig rektora, majd közel harminc éven át a város evangélikus lelkésze – körülvéve tanítványainak, híveinek jelentékeny tábortól – valóban széles áttekintést kaphatott e társadalmi folyamatokról. Mégis különös érzékenységre vall, hogy műve, ha mégoly óvatos hangnemben is, éppen a „falusiak”, azaz szabadparasztok, zsellérek, cselédek, pásztorok, szolgák, másrészt a földesurak, kismemesek életviszonyaiban jelentkező változás jeleit és következményeit fontolóra veszi, s a veszélyesnek látott folyamat megállítására is kísérletet tesz. Mindezt pedig latinul, a tudomány nemzetközi nyelvén, a művelt Európa színe elé tárva, mint a falusi agrikultúra teljes bemutatását célzó művének alapindítékát.

Erre nézve inspirációjának forrásán 1704 és 1707 közt Halléban töltött egyetemi évei alatt a Ch. THOMASIVS (1655–1728) és Ch. WOLFF (1679–1754) nevével fémjelzett felvilágosodott német filozófia eszmevilága szolgált.⁵ Ekkor már mindkét gondolkodó a hallei egyetemen működött. BÉL hallgatójuk volt, személyes ismerősük is lehetett. THOMASIVS-nak éppen BÉL ottlétekor, 1705-ben látott napvilágot nagy hatású könyve *Fundamenta iuris naturae et gentium ex sensu communi deducta* címen. Erkölcsei-hittudományi fontolgatás helyett a német gondolkodó elsőként eredezteti minden nép és minden ember természetadta közös ösztönéből az alapvető emberi jogokat: a jogot az életre, megélhetésre, hajlékra, tisztas ruházatra, műveltségre, egészségre, sőt a külső szépségre is. A magyar falusi emberek életviszonyainak értékelése során BÉL szemléletében a Halléban megismert bölcséleti koncepció sem volt hatástalan.⁶

Hogy a *De re rustica Hungarorum* kiadására BÉL nem tett kísérletet, nyilván művének e szemléleti sajátosságai magyarázzák, amelyeken változtatni nem tudott. Tényként kellett elfogadnia és legalább óvatos említésként rögzítenie, hogy nálunk a jobbágyot munkájában a hajcsárok bottal serkentik, hogy piacon olykor egész szekér búzát nem tud többért elvesztegetni, mint amennyi elég lenne egy pár bocskor megvásárlására, hogy végrehajthatatlannak bizonyultak a jobbágyot halászatban, vadászatban korlátozni óhajtó törvények, mert ezenkívül nem mindig talált módot megélhetése biztosítására, vagy hogy melyek a dézsmaszedés törvénytábla régi mértékei és módjai, amelyekhez annak jogos érdekéből ragaszkodni kell stb. Művének néhány példánya már életében így, kéziratban is utat talált az olvasók egy szűkebb köréhez.⁷

Annál szembetűnőbb, hogy mindmáig kiadatlan maradt, kitűnő magyar fordítása csak néhány éve jelent meg. Terjedelmesebb irodalomtörténeti kézikönyveinkben pedig napjainkig említetlen. Mintegy arnyekba került BÉL negyven megyénkről készült politikai, „államföldrajzi” monográfia-sorozata, a *Notitia* és történeti forráskiadványa, az *Adparatus* mögött.

⁵ SZEKFŰ Gy. 1943. IV. k. 321.; V. k. 13.

⁶ SÁNDOR I. 1978.

⁷ BÉL M. 1984b 21–26.; WELLMANN I. kiváló összefoglaló értékelése BÉL társadalomkritikai állásfoglalásáról.

II.

Azzal a sajátos jelenséggel állunk tehát szemben, hogy első szélesebb távlatú összefoglaló néprajzi alkotásaink a történelem szorításában már a XVIII. század első évtizedeiben – ha kézirat formában is – készen állnak, mielőtt még a tudományterület nevet, pontos tematikai meghatározást és körülhatárolást vagy szakterminológiát nyert volna.

Ez utóbbi feladatokhoz pedig a század gondolkodói számára éppen csak hogy az első indításokat adhatta meg az újkor hozzánk érkező eszméinek hullámverése: nagy késve BACON és Európával ügyszólván egyidejűleg MONTESQUIEU. Francis BACON (1561–1626) vezető gondolata, hogy mind a természet-, mind a társadalomtudományok törvényszerűségei csak tapasztalat útján, induktív módszerrel tárhatók fel. Mintegy felül kell tehát vizsgálni empirikus alapon, s egyben újra rendszerezni a tudományok valamennyi bejárt területén az eddig szerzett ismereteket. Van azonban egy további teendők is, hirdeti BACON 1605-ben kiadott *De dignitate et augmentis scientiarum* c. művében. Amellett, hogy nagy nyomatékkal mutat rá a tudomány méltóságára (dignitas), úgy véli az eddig művelt tudományágak kiegészítésre (augmentum) szorulnak. A tudományok glóbuszán is vannak fehér foltok, amelyeket el kell tüntetni: meg kell nyitni és át kell vizsgálni egyes feltáratlan területeiket.

Hazánkban BACON e műve a XVIII. század derekán két ízben is megjelent (előbb Budán 1756-ban, majd Egerben 1758-ban), s nyilván külföldi kiadásainak példányai is helyet kaptak könyvtárainkban, eszméi pedig főiskoláink oktatási rendjében. Szempon-tunkból főként a „polgári történetírás díszéről” írt sorai értékesek.⁸ BACON szerint szükséges volna a történetírásban az egyes népek és tájak természetét és jellegét is tárgyalni: fel kell vetni a kérdést, alkalmasak és képesek-e vagy sem különböző diszciplínákra? milyen náluk a vallások vegyülete és zélusa? rosszak vagy megfelelők-e törvényeik? milyen az emberek jelleme? Ezeket a kérdéseket pedig nem kritikusok módján, nem dicsérve vagy ítélkezve kellene boncolni, hanem a tényeknek alárendelve ítéletünket, teljességgel a történetírás tárgyilagosságával. (Vö. 1756. évi kiadás, II. könyv 4. fejezet 112.)

BACON elve, hogy a népek történetében egyrészt sajátos kultúrájuk, másrészt e kultúrában tükröződő természeti alkatuk és szellemi, erkölcsi habitusuk jelentős funkció, a művelt hazai gondolkodásban a század második felétől egyre visszatér. E gondolat-sor eredményeképpen egyre újra elhangzik, s olykor éppen BACONra való hivatkozással, hogy a történetírás mint egyszerű eseménytörténet csonka, s a történet folyamatának az emberi kultúra alakulása, mai szakkifejezéssel a művelődéstörténet szerves tartozéka. Mi több, az idevágó részmegefigyelésekből kialakítandó majdani tudomány ötlete is felvetődik.

BACON e művének egy további fejezetében a tudományok „augmentumait” tárgyalva „a lélekről való különös tudomány” megteremtése ügyében is szót emel. Műve e részének (VII. könyv 3. fejezet) magyar ismertetője szerint BACON célszerűnek véli, „hogy az elmék és szívek tulajdonságát és hajlandóságát, s egymástól meg-megkülömböztetendő bélyegét (characteres) az Okosabb Historikusokból, a' nemek külömbségéből, az Emberi élet külömböző szakaszaiból; Haza, egészség; forma, szerentse, egyéb környül álló dolgokból szükség volna, hogy vétettetének”. (TSERNÁTONI W. Sámuel: *Elöl járó beszéd*. FLÖGEL Károly Fridrik: *Az emberi értelemnek természeti historiája ...* c. művé-

⁸ BACON, V. 1756. Liber II. c. 4.: Liber VII. c. 3.

hez. Kolo'svárott 1795. 20. számozatlan l.) BACON gondolatvilágában eszerint miként a kultúrában a népek lelkülete, lelkületükben viszont kultúrájuk tükröződik; művelődés-történet és differenciál-lélektan egymást feltételező testvértudományok; s mindkettő kölcsönösen nyújt távlatokat az etnográfia és műveltség-antropológia felé.⁹

E gondolatok hazai továbbzengésére, de továbbgondolására nézve is mindenképpen tanulságos idéznünk néhány nyilatkozatot PÉTZELY József Mindenés Gyűjteményének lapjairól:

„E' Világnak Históriája valósággal hasonló lenne egy meg-tsonkított 's el-sátított oszlophoz, az emberi elmének Históriája nélkül, a'melly nem egyéb, hanem a' Tudományoknak 's Mesterségeknek Históriájok” – olvassuk *A' literária históriáiról* c. közleményben, csatlakozva BACON teljesség-igényéhez: „minden Tudományoknak le-írása, annak első eredetétől”. (MGy. 1791. 5. negyed 83–85. 3.) Utóbb *Nemény jegyzések arról, mint kellene a' históriát írni* címen Paul François VELLY művét említi a folyóirat, aki „egy szélesen ki-terjedő 's tökéletes Históriájához kezdett Frantzia Országának, mellynek kellett lenni ennek a' Népek erköltsének és különlegességének Históriájának”. (*Histoire général de la France*. I–II. Paris, 1755. és még további hat kötet.) Hivatkozik azonban Charles Jean François HÉNAULT *Frantzia Országának rövid Históriájára* is (*Abrege chronologique de l'histoire de France*. Paris, 1744.), amely hasonló elvet követ: a műveltség, életvitel és szokások bemutatása hozzátartozik a népek történetéhez: „A' birodalmak eleitől fogva szemléltették magokban a' Törvényeket, erköltsöket, tudományokat, különösségeket, nevetséges szokásokat, és mind a gondolkozásnak módjában, mind az Igazgatásnak formájában történt változásokat”. (MGy. 1791. 5. negyed. 339–340.)

BACON lélektani megközelítésének hazai visszhangja is érzékelhető e folyóiratban, főként *A' szomszéd népeknek históriájokról* c. közleményben, amely arra a megfigyelésre is kiterjeszkedik: mennyire hozzátartozik a népek önismeretének kikristályosodásához a környező etnikumokkal való egybevetés:

„Az ember akkor lesz' igazán a, maga Hazájáé, a'mikor egyszer'smind lesz' minden Nemzetiségé, és minden időké”. Az a gondolat, hogy az etnográfiai vizsgálatok szükségszerűen az általános antropológia felé egyenetlik az utat, a cikkíró szerint pszichológiai sajátosságaink következménye: „Ha az embereknek vagynak köz-vonásaik, mellyek őket eggyesítik; vagynak személybeli bélyegek is, mellyek őket meg-külömböztetik. Ezek a' személybeli bélyegek nem mind egy-formák tsak azon egy Familiákban is; sokkal különbözök ugyan azon egy Városban: hát mennyit nevedhetnek a' különbözés egyéb tartományoknak távol-lételek szerint? A' szorgalmatos vi'sgálódás az eggyedül, melly ezeket a' szövezeteket ki-fejetegeti, velünk meg-esmérteti; ez az a'melly vezérel bennünket a' mi itélet-tételeinkben 's tselekedeteinkben.” (MGy. 1791. 5. negyed. 334–338.)

Annyit mindenesetre eszmei eredményként könyvelhet el a fentiekből a néprajz tudományának történetírója, hogy már e régi tapogatózó eszmeifuttatások is a történelem és a lélektan összefüggésében, mint a történelmileg alakuló kulturális hagyomány s a benne megnyilatkozó jellegzetes jellemalkat vizsgálatának területén képzelik el a majdani etnográfát.

Charles-Louis DE SECONDAT báró, azaz MONTESQUIEU (1689–1755) neve ismert volt hazánkban már mielőtt nagy jelentőségű állam- és társadalomtudományi munkássága kibontakozott. 1728-ban mint Európa nyugati országaiban, nálunk is látogatást

⁹TSERNÁTONI W. S. 1795. *Elől járó beszéd* 22. számozatlan oldal.

tett: egyhónapos magyarországi tartózkodása alatt megjelent a pozsonyi országgyűlési tárgyalásokon, Savoyai Jenő meghívására vendégeskedett annak ráckevei birtokán, felkereste Esterházy Imre primást, megnézte Nagyág bányáit, s benyomásokat gyűjtött a magyar alkotmány és jogrend sajátosságairól. Magyar kapcsolatai így mintegy előkészítik *De l'Esprit des Lois* (A törvények szelleme) c. 1748-ban megjelent művének hazai fogadtatását, amelynek a francia nyelv és kultúra hozzánk is áthullámzó divatja is kedvezett. MONTESQUIFU évtizedek során kiérlelt államelmélete, eszméinek, tapasztalatainak párhát ritkító gazdagsága s nem utolsósorban kiváló írókészsége azonban mindezekről függetlenül is rendkívüli figyelmet érdemelt. Három év alatt francia nyelven 22, angolul 3 kiadást ért meg, volt bécsi német tolmácsolása is. S mint arról MONTESQUIEU-nek angol barátja, CALDWELL egyik levelében beszámolt, egy pozsonyi könyvkereskedésben látni vélte e műnek hazai fordítását is – latinul!¹⁰ S bár teljes magyar fordítása csak 1833-ban jelent meg (az 1816. évi párizsi kiadás alapján), PÉTZELY József a Mindenés Gyűjteményben több közleményben is méltatja, s terjedelmes részletek fordításával is közel hozza olvasóihoz e munkát.

Kimondva-kimondatlanul MONTESQUIEU vizsgálatainak alapindítéka a francia társadalmi és állami élet válsága, műve lényegében az utat keresi, amely e válság megoldásához vezet. A megoldás: az összhang a nép természete és törvény- és intézményrendszere közt. Ez a tétel pedig a saját történeti gyökérezetű alkotmányának védelmében buzgólkodó II. József korában Magyarországon is időszerű. Érthető, hogy MONTESQUIEU eszméit nálunk is sűrűn idézik különböző sajtótermékeink; viszont – mint TERNÁTONI WAJDA Sámuel idézett műve mondja: MONTESQUIEU könyve egyúttal „mint egy jeladás lett a Tudósok között a Históriainak Filozófiájára”.

Am magában az a tény, hogy a francia író a társadalmi és polgári törvényeket a népek jelleméhez, életviteléhez és műveltségéhez való viszonylatuk szerint értékeli, egyúttal az etnográfia különleges jelentőségére is figyelmeztetést tartalmaz. Mi több, a megoldási lehetőségeket keresve az állami és társadalmi formák áttekintése végett már ő is a néprajz napjainkig érvényes elvéhez, típusok meghatározásához folyamodik.

Miként az órának, „a Társaságnak minden rugóinak, s az igazgatásnak minden féle ágának a köz-jóra kellene vitettetni, a melyet soha sem kell szemünk elől elvetni” – olvassuk a *Társaság eredetéről s igazgatás formájáról* című tanulmányban (MGy. 1790. 4. negyed. 9–10.). A társas életet szabályozó törvények és a közigazgatás különböző megoldási formái az arisztokrácia, demokrácia, despotizmus és monarchia – ez utóbbi pedig „leg-rosszabb s leg-jobb is lehet, az igazgató személynek jósága, vagy igazságtalansága szerint” – halljuk itt, világos célzással hazai viszonyainkra. Ez a közlemény akár bevezetője is lehetne a Mindenés Gyűjtemény következő számaiban közölt MONTESQUIEU-szemelvényeknek.

A Törvények Velejéről címen közölt összeállítás élén mindenesetre már a *De l'Esprit des Lois* legtöbbet idézett részlete áll, amelyben a francia író a helyes társadalmi és polgári törvények etnográfiai meghatározottságáról elmélkedik (I. könyv 3. része):

„Kell azoknak hallgatni a tartománynak természeti mivoltához is, a hideg, a meleg, avagy a mértékletes vidékekhez, övezetekhez; a földnek minéműségéhez, fekvéséhez, a népeknek életük módjához, a mint azok vagy a föld miveltésből, vagy a vadászatból, vagy a barom tartásból élnek; alkalmaztattnak kell azoknak lenni a szabadságnak mértékjéhez, gráditsához,

¹⁰ECKHARDT S. 1924. 22–26.; DOBOSSY L. 1963. I. k. 307–309.

mellyet annak mivolta meg-szenvedhet; a' lakosoknak vallásokhoz, hajlandóságokhoz, gazdagságokhoz, számjokhoz, kereskedéseikhez, erköltseikhez, szokásaikhoz. Közéik vagynak azoknak egymással, közéik vagynak eredetjekkel, a' törvény-tévőknek tzéjljával, a' dolgoknak mellyeken fundáltattak, rendjével, Mind ezekben a' tekintetekben szükség azokat meg szemlélni". (MGy. 1790. 4. negyed. 184–204.)

Egyre szélesedő szemhatárral – a földrajzi viszonyok, biológiai adottságok, termelési módok, szokások, hitképzetek és vallások nyomán – immár a társadalmi-igazgatási formák is feltűnnek egy megalkotandó tudomány, a majdani néprajz tematikájában. A *Montesquieu vizsgálódásai* c. méltatás szerzője úgy véli, a francia író elismerést érdemel mindezeknek „fontosan meg-vizgált kombinációjáért az az öszve mérsékléséért” (MGy. 1790. 4. negyed. 158–159.).

MONTESQUIEU-t követve egyazon meghatározó jelenségcsoport, az állam és társadalom történelmi típusainak elemzése alapján tehát éppúgy az etnográfia felé nyílnak távlatok a XVIII. század hazai gondolkodói előtt, mint BACON általános tudományelméleti fontolgatásai nyomán. Felvetődött-e ugyanakkor a gondolat, hogy a népek kultúrájára és életvitelére vonatkozó tapasztalatok sajátos egységes ismeretanyagot képviselnek-e, amelyet egy új tudomány, mint tudomány – a majdani etnográfia – rendszerezni fog és vizsgálhat tovább. PÉTZELY József előtt is ismert a kérdés: az adatok „fontosan meg-vizgált kombinációjának”, azaz „öszve mérséklésének” problémája, amelyet MONTESQUIEU a maga területén oly jelesen valósított meg.

Gondolatmenetünkbe itt kapcsolódik HUSZTY Zakariás pozsonyi városi főorvos (1754–1803) koncepciója, aki a természettudós racionalizmusával s egyben az orvos széles körű társadalom-egészségügyi tapasztalatainak elemzésével nézett szembe szakterületünk elvi kérdéseivel.

Egyik dolgozatának címe: *Versuch über den Menschen in Ungarn* (Ungrisches Magazin I. Jg. 1881. 1–60.) világosan utal az angol Alexander POPE (1688–1744) *Essay on Man* (1732) c. tankölteményére, amelyet BESSENYEI György franciából *Az embernek próbája* címen tolmácsolt magyarul. HUSZTY e címet kölcsönzi terjedelmes munkájához, „a magyarországi ember próbája” azonban szorosban az orvostopográfia határai között mozog.

„A magyar ember” fogalma készleten szembenézni az etnográfia alapproblémájával: mi az, ami embert az embertől megkülönbözteti? Szemléletében éghajlat, táplálkozás, szokások, nevelés, szerencsés és szerencsétlen véletlenek, így béke és háború, főként azonban az állam alkotmánya formálják sajátossá az emberek csoportjait. S így azokat is, akik Magyarországon élnek! Csakhogy e befolyások változatosságai, elegyedései s az ezekből adódó társadalmi hatások, a test sajátos viszonya mindezekhez, amik csak hatnak rá – „mindez többé-kevésbé absztrakt, zavaros és ritkán egyértelmű fogalmak sorához vezet” – olvassuk. Így nyitva a kérdés – folytatja HUSZTY – „ki fog rá vállalkozni, hogy mindezt egységes rendszerbe építse?” Az egykori gondolkodás érthetően megtorpan tehát a rendszerezés kérdése előtt; pedig – megmaradva HUSZTY szemléletének keretei közt – mindezeket nagyrészt csupán anyagi kultúránk alakító tényezőiként értékeli, amelyekhez az egykori Magyarországon a népesség sajátos nyelvi-nemzetiségi összetételéből adódó további problémák is járulnak! Műve mint az egész Erdélyen inneni ország egységes orvos-egészségügyi viszonyainak felmérése így is gazdag etnográfiai adalékot

kinal, s nem is annyira gyógyászati szempontból, mint inkább életvitelünk jellegzetességeinek – olykor nagytájak összehasonlítására is kiterjeszkedő – bemutatása által.¹¹

Lényegesebb azonban s HUSZTY Zakariás elemző készségére is inkább jellemző, hogy egyik nemzetiségi területünk, a Poprad-vidék topográfiai bejárása alkalmával mintegy visszatalál BÉL Mátyás elvéhez: a falusi kultúra mélyebb etnográfiai hagyományt őriz, s a népek sajátosságát a városokénál hívebben tükrözi (*Topographische Beschreibung des Flusses Poprad*. Ungarisches Magazin II. Jg. 1782. 483.). A falusi kultúra fokozott történeti forrásértékére nézve elvi jelentőségű a megállapítás:

„Ha az itteni százszok tulajdonságait és karakterük tartozékait le akarjuk írni, nem vehetjük figyelembe a nagyobb városok lakóit; ezek ugyanis nagyon gyakran szokták változtatni viselkedésüket, ruházatukat és nyelvüket. Külföldre járnak, a politika világával szorosabb kapcsolatban állnak, s fél évszázad alatt teljesen más alakot öltenek. Akik ellenben falun és kis városokban pusztán csak földművelésre és a len megmunkálására adják magukat, hazájukban maradnak és ezért hosszú ideig változatlan megtartják nyelvüket, ruházatukat, szokásaikat és viselkedésüket. Ezek legyenek hát vizsgálatunk főtárgyai, akiknek viselkedését, nyelvét és egyéb tulajdonságait akarjuk felderíteni; ám úgy, hogy egyúttal ami már elavult és lejárt, amennyire lehet, érijük utól és tartsuk meg, hogy feledésbe ne merüljenek.”

A progresszió lázában égő korszakban a hagyomány felé tisztelettel forduló tudós érdeklődés – éppen szélesebb látókörű kutató részéről – kivételes jelenség.¹²

A falu-város által jelzett kettős kultúra tényeinek mérlegelése a XVIII–XIX. század fordulóján ritkábban történhet a múlt, a hagyományörzés, azonosságunk védelme jegyében, miként az a nemesi Magyarország politikai küzdelmei közt volna várható. A közkeletű képet inkább a türelmetlenség indulatai színezik, a francia enciklopédisták elvei és a francia forradalom példája szerint: a „köznépi” tudatlanság és a „tehetősebb felsőbbek” önző semmittevése adják a társadalmi állapotrajzok alaptónusát. „Mit nem tenne ez, még e’ nyúlak után agarászó, a’ sneffek, fürjek ’s más a’félék után vi’slászó T. ’s V. Úrfi-jakban is, midőn a’ mezőkön, itt ’s ott ilyen őszve gyűlt és olvasó Pásztor-legényekre és gyermekekre akadnának, a’helyett hogy azok vagy aludnának, vagy veszekednének, verekednének, vagy egymást káromlanák; vagy trágár és feslett mesézésekkel töltenék idejeket!” – KOVÁTS ingenieur, a nagy műveltségű s szépirodalmi téren is figyelmet érdemlő munkásságú KOVÁTS Ferenc (1750?–1819) európai szemlélettel készült műveltség-szociológiai írásaiból számos ehhez hasonló részlet idézhető (MGy. 1789. 2. negyed. 356–357.).¹³ BERTITS Ferenc Pécs vidékéről fest hasonló képet, szembeállítván a „jeles könyveinkkel tudós hazafiakat” a köznéppel, amelynek körében „vastag tudatlanság hatalmazott-el” (MGy. 1790. 4. negyed. 174–183.).

Ilyen előzmények után teszi közzé *A’ Nemzet Tsinosodása* c. közismert tanulmányát KÁRMÁN József Uránia c. folyóiratának lapjain (III. k. 263 s köv. 1. 1792 évfel-
vélssel, valójában 1795 tavaszán), szélesen fejte ki a társadalmi okokat, amelyek a gazdálkodó Magyarországot szellemileg parlaggá változtatják, a „vidéket” – falvainkat – a kultúra, a fejlődés minden lehetőségétől elzárják. Azt a gondolatot, hogy éppen a „vidék” nepe, a „köznép” olyan sajátos külön kultúra hordozója, amely hagyományként történelmi

¹¹ HUSZTY Z. 1781. 30.

¹² HUSZTY Z. 1782. 483.

¹³ KOVÁTS F. 1789. 356–357.

értéket képvisel – a művelődés legáltalánosabb igényének elve váltja fel. A hit abban, hogy „a bárdolatlan magyar, véghetetlen pusztáinkon, egészségesebb ítélettel van felruházva, mint amott a' tsinos külföldi az ő kevély városaiban”.¹⁴

S ezen a ponton szakítja meg az első köztársasági mozgalom bukása a század gondolkodóinak meg-megújuló kísérleteit majdani etnográfiaink elvi kérdéseinek és gyakorlati feladatainak tisztázása ügyében.

III.

HERDER lelkes felszólalásainak sora a népköltészet ügyében szervesen illeszkedik hazája nemzeti irodalmáról kialakított koncepciójába. A német műveltségen előmlő XVII–XVIII. századi franciás klasszicizmus hullámverése, amelynek különös tekintélyt a porosz királyi udvar kölcsönzött, HERDER szemlélete szerint hazájában egy sok évszázados szerves folyamatot szakított meg, elmosva annak német sajátosságait. Ellenpéldaképp idézi egyre újra Angliát, amely műveltségben mindvégig angol maradt. A „Volkslied” fogalma jellemző módon abban a dolgozatában jelentkezik elsőnek, amely levélformában méltatja OSSZIÁnt és a „régí népek dalait”. (*Auszug aus enime Briefwechsel über Ossian und die Lieder alter Volker.* 1773.) James MAC PHERSON, a skot költő énekei, amelveket a vak gael énekes, OSSZIÁN neve alatt tett közzé (*Fragments of Ancient Poetry.* 1760) – az azok a veltnél jóval későbbi skot tradíció emléktoredékeit tartalmazak különlegességükkel az egész művelt Európát megragadták; s mint egy nagyszerű népi hagyomány tanúságtévői HERDERt valósággal lázba hozták.¹⁵ S ugyanez áll Thomas PERCY ot év múlva, 1765-ben kiadott balladagyujtemenyere is, amelyet az egy 1650 tajt keletkezett kézirat nyomán három kötetben tett közzé „a régi angol költészet maradványai” (*Reliques of Ancient English Poetry*) címen. Így bontakozik ki HERDER előtt az angol példák nyomán, s fogalmazódott meg olvasói számára is feladatként: gyűjteni a népdalokat, amelyekben – „ha éppen hamu és parázs alatt is a német haza szellemének csak egy szikrácskája is izzik”, kinyomozni falun, városon „utcákon és síkatorokon és halpiacokon, a tanulatlan falusi nép közös nótázásában” – a „népdalok maradványait, amint azok most élnék” s e nagy hagyománnyal termékenyíteni meg az újjáteremtésre váró német kultúrát.¹⁶

E feladatkör tehát HERDERnél a német irodalom azonosságának biztosítását, nemzeti jellege visszaszerzésének ügyét szolgálja. Lehetetlen itt FALUDI Ferenc (1704–1779) kissé korábbi buzgólkodására nem gondolnunk, aki mint RÉVAI Miklóstól tudjuk, szorgalmasan eljárógatott „a köznép és a tseléd közé” nyelvük, stílusuk tanulmányozása végett: „tsak a végett, hogy őket szabadabb beszédre felbátorítván, igazabban kitanulhassa a tulajdonabb Magyar szó ejtését”. Mi több, megfigyeléseit saját műveiben értékesítette is, kivíva így a kezdeményezés érdemét a magyar irodalmi népiesség nagy jelentőségű mozgalmában. Törekvése mindenestre találkozik és folytatódik utóbb RÉVAI Miklós által a HERDER erjesztette hazai népköltészeti gyűjtőmozgalommal: 1786-ban Győrött, majd bővített tartalommal 1787-ben Pozsonyban RÉVAI adta ki *Faludi Ferentz költe-*

¹⁴ SÁNDOR I. 1945. 63–71.; GÁLOS R. 1954. 87–99.

¹⁵ STROBACH, H. 1979. 29–32.; HEWALD, R. 1957. 184.

¹⁶ Idézi STROBACH, H. 1979. 30–31.

ményes *maradványait* és ezek függelékeként FALUDI jegyzőkönyvét, valamint életrajzát.

Elvi megnyilatkozásaival párhuzamosan HERDER a „még megőrzött” német népdalok és balladák kiadását is tervbe vette, nyilván PERCY gyűjteményének mintájára. Célja érdekében gyűjtői fáradozását jeles munkatai köztük GOETHE és LESSING is támogatták, ám így sem került ki a HERDER kezéhez jutott anyagból egy kötetre való.¹⁷ Türelmetlensége és szélesebb antropológiai érdeklődése, amely a teljes emberi nem „műveletlen” népeinek, néprétegeinek tanulmányozására sarkallja, ráveszi, hogy a német eredmények megérlelődését meg sem várva nemzetközi gyűjteményben foglalja össze a népköltészet keze ügyébe került értékeit. Így – kezdve az 1760-as években, rigai tartózkodása alatt maga gyűjtötte lett paraszti szerelmi dalokon s az északi népek egyéb népköltészetű emlékeink, egyes korai amerikai útirajzokban rögzített brazíliai, perui indián dalszövegekig – valóban széles példatárat állít össze e nagy emberi tradíció értékeiből, s azt „népi szellemtől áthatott” irodalmi alkotásokkal, így SHAKESPEARE egyes verseivel vegyíti, hogy teljesebb legyen. A gyűjtemény meghiúsult kiadási kísérletezések után, s az eredetitől eltérő felépítésben *Volklieder* címen, két kötetben jelent meg (Leipzig, 1778–1779.), ám későbbi kiadásai címén vált szerte Európában ismertté: *Stimmen der Völker in Liedern* – azaz: *A népek hangjai dalokban*. A gyűjtemény jellegének átalakulása akár tükröképe lehetne annak a fejlődésútnak, amelyet HERDER gondolkodása az *Auszug aus einem Briefwechsel über Ossian und die Lieder alter Völker* c. említett tanulmánya óta megtett.

A nagy hatású herderi életmű népköltészeti vonatkozásai hazánkban sem maradhattak visszhang nélkül, nem éppen HERDER szövegeinek közvetlen tolmácsolása, mint inkább koncepciójának különös időszerűsége, politikai töltése által.¹⁸

Eszméinek hazánkhoz való közvetítésében nem jelentéktelen szerepet játszott Ausztria akkori jeles költője, Michael DENIS (1729–1800). A bajor származású DENIS Bécsben lépett a jezsuita rendbe, s 1758-ban a rend pozsonyi gimnáziumában tanított retorikát, ám a következő évben a bécsi Teréziánumba helyezték át, s itt 1761-től a rend felozlatásáig, 1773-ig a „széptudományok” tanára lett. Mélyen megihlette KLOPSTOCK költészete, s vallásos ódái Ausztriában iskolát teremtettek. Általában nagy figyelemmel kísérte a német államok változatos irodalmi mozgalmait úgyannyira, hogy a modern német költőkből 1766-ban kiadott gyűjteményével nemcsak a Teréziánum irodalmi oktató munkáját alapozta meg, hanem – a közkeletű irodalomtörténeti méltatás szerint – az újabb német irodalmat Ausztriába e mű vezette be.¹⁹

Érthető így, hogy a nagy szenzáció, OSSZIÁN, őt is megragadja, németre fordítja, s fordítását 1768-ban közre is adja. KLOPSTOCK *Messiásának* hatása alatt-e vagy a görög-római hagyomány inspirációjára, vagy egyszerűen az akkori iskolai hexameteres verselő gyakorlatot követve DENIS OSSZIÁNt antik köntösbe öltöztette, azaz hexameteres formába tette át, s a forma és tartalom ellentmondásossága érthetően összeütközésbe hozta művét HERDER elveivel. HERDER még ugyanazon az évben Friedrich NICOLAI *Allgemeine Deutsche Bibliothek* c. folyóiratában külön tanulmányban rótt fel DENIS-

¹⁷VOGT, F.–KOCH, M. 1897. 553.

¹⁸HORVÁTH J. 1978. 23–24.; PUKÁNSZKY B. 1918.

¹⁹VOGT, F.–KOCH, M. 1897. 553.

nek, hogy nem volt tekintettel HOMÉR és OSSZIÁN világszemléletének és ebből adódó formaművészetének eltérő, sőt összeférhetetlen voltára, s költőnket az eredeti ossziániszkald stílus és előadásmód követésére szólította fel. DENIS költészetére e jóindulatú tanács termékenyítően is hatott.²⁰

Ihlető, gondolkodásra serkentő hatása hazánkban főként RÉVAI Miklós és SZERDAHELYI György munkásságán jelentkezett néprajzi vonatkozásban.

RÉVAI Miklós (1750–1807), Torontál megyében, Nagyszentmiklóson született. Nyelvészeti–művelődéstörténeti tanulmányaihoz az 1760-as években, szegedi és kecskeméti diákévei alatt jeles indításokat kapott tanárától, a piarista HÁJOS István Gáspártól. Életrajzírója, CSAPLÁR Benedek szerint HÁJOS „gondosan kutató s keresteté a régebbi magyar nyomtatványokat s kéziratokat, tanulmányozá a népnyelv hagyományos sajtóságait; és illetén akkoriban igen különösnek látszott foglalkodásába bevonta az értelmesebb ifjakat is, t. i. Bél Mátyás példája szerint ő is a tanulók által gyűjtetett anyagot tanulmányai számára”. A jázsági HÁJOS törekvéseiben osztozott székely rendtársa, HORVÁTH Benedek. Az atmoszférára „melyben Révai Szegeden hat éven át növekedék”, jellemző továbbá DUGONICS András jelentkezése is, aki szegedi bennszülött, s „már ifjú korában szorgalmasan írogató össze a nép közt dívó énekeket (vallásos- és világiakat), s a nép egyéb hagyományos emlékezeit”. Jázsági, székely és alföldi példák serkentő hatása egyaránt hozzájárulhatott RÉVAI tájnyelvi-nyelvtörténeti érdeklődésének megalapozásához.

További változatos tanulmányi–tanári működésének állomásai sorában jelentősnek tetszik szempontunkból Nagyvárad is. 1778. évi pappá szentelése után itt hasznosítja rajztanárként RÉVAI a piaristák gimnáziumában bécsi építészeti szaktanulmányainak eredményeit; egy év múlva azonban átkerül a várad kir. akadémiára, mint a filozófia tanára. Nincs áttekintésünk azokról az eszmei hatásokról, szellemi-mozgalmi benyomásokról, amelyek a frissen fejlődő városban, a „királyi” és „fejedelmi” Magyarország határán érik. Aligha kerülte el azonban figyelmét BENKŐ József és ARANKA György erdélyi gyűjtőmozgalma, körüknek nyelvművelő, forráskutató és publikáló tevékenysége, mint ez az alábbiakból kitűnik.

Ezeket a helyi, szűkebb vagy tágabb hatósugarú gyűjtőtörekvéseket egyrészt tudományos célkitűzésük, másrészt hangsúlyos nemzeti tartalmuk különbözteti meg a kéziratot énekeskönyvek képviselte háromszáz éven át meg-megújuló gyűjtésektől. RÉVAI Miklós e törekvéseket népnyelvi–népköltészeti vonatkozásban értékeli; s bár HERDER műveinek közvetlen ismerete nélkül, ám HERDER eszmei sugárzásának hatása alatt emel szót az ilyen irányú hazai gyűjtés érdekében.²¹

Minden jel arra mutat, hogy DENISszel, HERDER eszméinek nagy hatású ausztriai képviselőjével RÉVAI 1781-ben, második bécsi tartózkodása alatt ismerkedett meg. Az 1770-es évek derekán, korábbi bécsi időzésekor, tanulmányaival volt elfoglalva, műszaki rajzot és műtörténetet tanult, mint az régi vágya volt, amelynek rendje, a piarista rend is szívesen engedett. Mindenesetre már ekkor megismerkedett irodalmunk felfrissülési folyamatának elindítóival, a testőrírókkal (utóbb RÉVAI rendezte sajtó alá BESSENYEI György *Jámbor szándék* c. művét s buzgólkodott is e szándék, a magyar tudóstársaság létesítése érdekében).

²⁰NEWALD, R. 1957. 39.

²¹CSAPLÁR B. 1881. I. k. 34.

1781-re RÉVAI helyzete nagyot változott: lemondott nagyvárad katedrójáról, s biztos megélhetési forrás hiányában hivatásához mért alkalmi munkák, főleg előkelő családoknál vállalt nevelői feladatok juttatták keresethez. Így került 1781 tavaszán másodízben Bécsbe nevelőnek gróf Pálffy Jánosnak, a magyar nemesi testőrség alkaptáryának családjához is.²²

E második bécsi idejére azonban DENIS helyzete is változott: az ünnepektől költő munkahelye ekkor a Garelli-könyvtár feladata ennek igazgatása, érdeklődését pedig könyv- és könyvtártörténeti búvarkodások kötik le, főként a rejtett nyelvi-irodalmi „régiségek” feltárása és számbavétele, amint azt OSSZIÁN példája és HERDER koncepciója is sugallja.²³ RÉVAI nyilván ennek veszi hírét, ezért keresi DENIS ismeretségét, s DENIS közvetítésével így kerülnek szemé elé a császárváros könyvtáraiban lappangó egyes nyelvemlékeink. (Ezek már csupán a magyarországi működésének idején nyert elemi nyelvi tapasztalatok alapján is – DENIS figyelmét is megragadták.)

Szemponctunkból azonban fontosabb, hogy RÉVAI előtt ekkor vált világossá az a koncepció, melyet Európa HERDERTől nyert: a népköltészet különleges esztétikai értékének, irodalomtörténeti hatáslehetőségének, sőt politikai jelentőségének felismerése; az a tény, hogy a népek, nemzetek sajátos hagyományvilágát őrzi, s tükrözi egyben történetileg kibontakozott karakterüket, egykori műveltségük színeit, s így alkalmas rá, hogy termékenyítő hatásával visszaadja a népek irodalmának sajátos jellegét. Mintegy a forrás közelébe kerül, s DENIS által értesülhet tehát RÉVAI Miklós arról a szerte Európában kibontakozó mozgalomról, amely HERDER nyomán a népköltészet gyűjtését és tanulmányozását tűzte ki tudományos feladatul.

A gyűjtő szikra, amely RÉVAI Miklóst arra indította, hogy e népköltészeti gyűjtésre vonatkozó tervével a nyilvánosság elé lépjen, Erdélyből érkezett. Közvetlenül vette-e hírét vagy a Pálffy család, esetleg testőrírók közvetítésével, nem tudni; annyi bizonyos, hogy Erdélyben tudományos igényű, történeti-honismereti célú gyűjtőmozgalommal tett kísérletet BENKŐ József, s a hír nem hagyhatta hidegen az immár HERDER eszméivel ismerős RÉVAIt. Erre vall a pusztán tény maga, hogy nem a tudomány hagyományos hazai latin nyelvén szólal fel, hanem magyarul, s hogy fölszólalását megtehesse, az egyedüli anyanyelvű fórumhoz, a pozsonyi Magyar Hírmondóhoz folyamodik. A kiadó PATZKÓ Ferencet és a szerkesztő RÁTH Mátyást közösen illeti a felismerés érdeme, hogy „nem csak az egyéb világgal, hanem saját hazánkkal, s hazánk fiaival is oly szeretlen ismeretlenségben úgy élünk, mint a' léreg a' dióban”. Így érthető, hogy lapjuk, a hiányzó magyar nyelvű folyóiratot is pótolni óhajtván, tudományos vonatkozású híreket, cikkeket is közölt. Így kapott helyet – egyelőre még neve említése nélkül – RÉVAI első, eddig figyelemre alig méltatott írása is, amely a BENKŐ-féle erdélyi mozgalom ürügyén népköltészeti emlékeink gyűjtését szóvá teszi.

„Erdélyben Benkő József Uram holmi apróság jó históriának, históriás verseknek s több afféle Magyar írásotskáknak gyűjtéséhez kezdett” olvassuk a Magyar Hírmondó 1781. november 21-i számában (II. félév 621–622.). „Nevezetes Erdélyi Tudósok” segítségével BENKŐ részint a fejedelmek, részint erdélyi harcokban jeleskedő neves személyek feljegyzéseit kutatja; s ki is adott egy kötetnyi szemelvényt – „diáriomot

²² CSAPLÁR B. 1883. II. k. 1–39.

²³ NEWALD, R. 1957. 39–40.

nap-számanként való jegyzéseket”, feltehetőleg az *Erdélyi Históriai Szekrény* c. gyűjteményében. Az „apróság jó históriák”, „históriás versek” s hasonló „Magyar írásotskák” említését azonban egy másfajta időszerű hazai gyűjtési teendő megpendítése követi: felhívás hasonló, de nem „írástoska”, hanem „ének” vagy akár „Mesés” jellegű, azaz előszóbeli hagyományozódást feltételező, s mint ebből következik, nem szükségszerűen történeti, hanem költői jellegű emlékek gyűjtése és kiadása. Más szóval: népi epikánk etnográfiai számbavétele:

„Mélto és igen hasznos dolgot tenne, ha valaki a' Históriai vagy akár Mesés énekeket, sőt akár-melly régi Meséket Magyar országonn-is öszve szedne 's egygyüvé ki-nyomtattatna.”

Bármilyen lazán körülhatárolt ekkor a „mese” vagy „mesés ének” fogalma, folklor jellegük nyilvánvaló. RÉVAI gyűjtési felszólítása eleve szájhagyománybeli „életformájukat” feltételezi. Van azonban a rövid lélegzetű közleménynek még egy további mondata, amely az ilyen szövegek etnográfiai értékét emeli ki, s megokolja, miért „hasznos dolog” az effélékkel való tudományos foglalkozás: „Eleinknek szokásaira, rend-tartásaikra és vélekedéseikre nézve igen-is sokat tanulhatnánk belőlük.” A gyűjtési felszólítás megfogalmazója a népköltészet emlékeinek művelődéstörténeti értékét is szükségesnek látja tehát hangsúlyozni: „eleinkről” beszélnek, azaz a régi korok magyarjainak életvitelét tükrözik, „szokásaikról”, „rend-tartásukról”, azaz az életüket szabályozó régi igazgatási és jogi hagyományokról, s „vélekedéseikről”, azaz tudatviláguk sajátosságáról adnak hírt.

E szűkszavúságában is jelentős közlemény után néhány héttel, 1782. január 16-án került sor RÉVAI második népköltészeti gyűjtő felhívására, ugyancsak névtelenül s szintén a Magyar Hírmondó lapjain (I. félév 35–37.). Szembetűnő, hogy a lap nagy műveltségű szerkesztője, RÁTH, aki az 1770-es években négy éven át a göttingai egyetem hallgatója volt, utóbb szülővárosának, Győrnek evangélikus lelkésze, a lap Tudományos Dolgok c. rovatának élén közli ugyan a felhívást, ám szükségesnek lát eléje bizonyos magyarázó előszófélét is beiktatni. Mintha talán RÉVAI első megnyilatkozása valamiféle értetlenséggel találkozott volna, RÁTH azokhoz fordul, kik „semmit helyesnek nem tartanak, ha tsak a' tanultabb Európai Nemzeteknél annak mássát nem látták”. Tudomásul kell tehát vennünk, mily szorgalmasan gyűjtögetik az angolok és franciák nemcsak „az önnön magok eleink régi verseiket s énekjeiket, hanem a távoly lakozó népekeit is”, mint kapnak a németek „a köz népnek szájában forogni szokott régi verseken, mellyeknek Volkslieder a nevezetek”. S így gyűjtésre és kiadásra „általában valami tsak eredeti, nem másból vétetett, akár-melly nyelven legyen meg-írva, mind az méltónak ítéltetik”. Amióta „saját nyelveket s azon ékes tudományokat” már eredménnyel gazdagította a német irodalom, lendült fel a régi és a népköltészet ügye! S ezekhez képest a mi főuraink nyelvünket árván hagyták, költőink száma sem oly számos, hogy irodalmunk bősége riasztana, nyelvben, tudományban hátrább vagyunk. Köszönet és pártfogás illetné tehát „egy Bécsben élő hazánkfiát”, aki „a' jelesebb Magyar verseket, valamellyek imitt-amott találatnak, össze-szedné, és egygy rakásban ki-adná”.

A szerény európai áttekintés s főként annak német vonatkozásai a Volksliederműfaj említésével – HERDER nevének említése nélkül is – a herderi szemlélet első hazai jelentkezései sorába tartozik.²⁴ Különös érdeme, hogy magában foglalja a népdal első

²⁴FRIED I. 1986. 117. kiemeli RÁTH megállapítását, amely szerint a németeknél a Volksliedekkel való foglalkozás csak azt követően indult meg, „mióta az ő saját nyelveket, s azon az ékes tu-

hazai meghatározását: „a köz népnek szájában forogni szokott régi versek” - figyelemmel a „vers” szó értelmezésére, amely itt népdalt jelent – „mellyeknek Volkslieder a nevezetek”. RÁTH tehát a HERDER ihlette kezdeményezés esetleges kifogásolót éppen HERDER elgondolásának kifejtésével kísérli meg jó előre leszerelni.

RÉVAInak ezt követő gyűjtési felhívása ismertebb, semhogy részletezésére e lapon szükség volna. Néhány, a gyűjtési vonatkozásokon túlmutató elvi-elméleti szempontját azonban ki kell emelnünk.

Ez alkalommal a népköltészet lírai műfajaira esik cikkében a hangsúly, éspedig elsősorban esztétikai megfontolásból. Ha nyelveszeti szemlélettel közelíti is meg tárgyát, a versekben formálódó szöveg stílárís értékeire irányul figyelme. Mint megfigyeli, a vers a nyelv esztétikai lehetőségeinek kibontakozására ösztönöz; a művelt idegen népek példája nyomán a verses forma arra eszméltet: „minden nyelvnek ott tenyészik, mintegy meleg ágyban ott nevelkedik, ott épül minden szépsége, minden kellemetessége és minden ereje”. Így érthető, hogy fejtegetéseinek ismétlődő eleme, motívuma a stílárís költőiség: „gyönyörködés”, „édesség”, „maga kedveltetés”, „ha mi szép”. Ezekhez pedig személyes benyomásként és összefoglalásul: „Én ugyan vigasztalással olvasgatom gyűjteményeimet”. Ebből adódik a következtetés: „azt végeztem-el magamban, hogy ne tsak magam leljem abban kedvemet, hanem közre botsássam”. RÉVAI szempontjai itt meglepően közel kerülnek a népköltészetnek, népi stílárís leleménynek nemcsak a DENIS-féle, hanem a HERDER korábbi korszakára jellemző nyelvesztétikai-nyelvfilozófiai értékelésekhez is.²⁵

Kiadói tervei viszont szorosabban a magyar viszonyokból adódtak. Szépirodalmunk értékeiből, közel egykorú költészetünkéből alig került kiadásra valami; a régiség jeles alkotásai is mintegy újraélesztésre vártak.

A felszólítás kiadási szempontból nem is óhajt különbséget tenni műköltői alkotás és népköltészet között, egyaránt terbe veszi „Faludinak . . . Benitzkinek, Gyöngyösinek, s egybeknek-is verseiket egybe-gyűjtögetvén . . . ki-adogatnia”, s a felgyűjtendő népköltészetű anyagot pedig *Régi és új elegyes Vers Gyűjtemény*, vagy mint egyik további írásában nevezi, *Magyar Vers Gyűjtemény* címen közreboocsátani. Nem költői értékük fokozata okoz tehát RÉVAInak gondot, ha a magyar költészet létrehozandó sorozatát tervezi, hanem, hogy a népi anyag él ugyan, de csak az emlékezet, a hagyomány, az előszó tartja fenn, s amit abból feljegyzünk, lesz hozzáférhető. S épp ezért a gyűjtési felszólítás – az olyan „lappangó kincsek” feltárására, mint a dalok, melyeket „víg asztalaiknál mondanak anyanyelvekben gyönyörködő édes miénk”, „felesebb” régiségek, de „az apróságok is” a „helylyel-közzel bé-iktatott kis versek más könyvekből”, a „közön-séges, tréfás, enyelgő, szerelmes énekek” – „valami tsak vers a könyvekben, a hagyományokban”. Valóban széles feltárásra utaló tematika.

Van RÉVAI közleményének ezenfelül még két jeles további megjegyzése. Az első, hogy különösen értékeli stílárís szempontból a szerelmi költészetet, „mivel többire

---

dományokat láttatosan gyakorolják”. Mivel HERDER eredetileg német népköltési gyűjteményt tervezett, amely végül is szükségből alakult vegyes és nemzetközi jellegűvé, mintha azt sejtetné a RÁTH nemzetközi szemléjébe iktatott megjegyzés, hogy RÁTHnak esetleg az 1778–79-ben kiadott gyűjteményről tudomása volt.

²⁵FRIED I. 1985. 563.

érzékenyebbek és mindenkor ki-ható tűzzel, s egyszer-s-mind édességgel-is inkább kedvel-
tetik magukat”. Vonzó líraiságuk hangoztatása mellett azonban érthetően a gyűjtéstől
várható anyag megszürését is szükségesnek látja a tervezett kötet számára: „a’ motskos-
sát és fertelmesét minden bizonnyal el-hagyjuk, hogy botránkozást ne szerezzünk”.
A népköltészet e jeles és különösen gazdag területének esztétikai értéke iránt tehát
RÉVAI a nyelvész és költő érthetően fogékony, mint pap viszont e tárgykör alpári
hangvételű darabjaival szemben a szükséges cenzúrát alkalmazza. Gyűjtői felszólításának
idevágó gondolatsora elvi szempontból mindenképpen értékelendő.

S végül a közlemény záró sorai is meglepnek új s máig érvényes mondanivalójukkal:
a várható gyűjtési anyagban jelentkező tájnyelvi sajátosságok s ami lényegesebb, táji
tudati elemek, sőt táji érzelmi jellegzetességek értékének hangoztatásával. Ki kell emel-
nünk, e szempontot szorosan a „közénekekre” vonatkoztatva veti fel – „amelyeket
ha az egész Hazából együvé küldendének, a’ különb-különb vidékekben lakóknak külö-
böző szó ejtések, természet indulatokat gyönyörködve tsudálhatjuk”. Valóban! RÉVAI-
nak nemcsak vállalkozó készsége elismerésre méltó – kivált bizonytalan anyagi helyzete
ismeretében –, hanem az a sokoldalú átgondolt elvi háttér, amely gyűjtési felszólításának
szövegéből élénk tárul.

Nem könnyű felmérnünk, milyen eredménnyel járt RÉVAI felhívása. Lejárván
megbízása Pálffy János családjánál, 1782. április közepétől a Viczay-családnál Loóson és
Héderváron, majd Batthány Fülöp gyermekei mellett Grazban nevelősködött 1783
decemberéig.

E másfél év alatt RÁTH Mátyás a Magyar Hírmondóban egyre visszatért RÉVAI
vállalkozására. Hol a beküldésre szánt anyag gyűjtőhelyéről közöl értesítést (1782.
206–207.), hol küldemények kézhezvételéről számol be (1782. 763–764.) „a mely
írások és könyvek ő Kegyelme számára Szaniszlórol (Gálics országban), Bajáról, Pestről,
Lukáról és Szatmárról hozzám küldettek, mind kezéhez szolgáltattam”. Ugyanitt arról is
hírt ad, hogy *A Magyar Vers-Gyűjtemény* nem marad el, csak „a’ Gyűjtőnek nem vélt
viszontagságai Egygy kevésbé meg-késlelték annak világra jövetelét”.

1784 elején azután maga RÉVAI veszi át RÁTH Mátyástól a Magyar Hírmondó
szerkesztését, s eljött az alkalom, hogy kilépve a névtelenségből éppen mint a nevezetes
néprajzi gyűjtőfelhívás írója mutatkozzék be olvasóinak: „Ihol én vagyok az, a’ki a’
Magyar Vers Gyűjteménybenn fáradozom. Messze vittem már a dolgot, és pedig mitsoda
készülettel! Vagynak Poétáink, vagynak, hála Istennek; de még nem elégségesek az egész
Költeményességnek tettében való esmértetésére”. RÉVAI eszerint nem tétlenkedett,
de nyilatkozatából kivehetően elsősorban a „poétákkal” foglalkozott. S valóban – még
az 1780-as években sorra adja ki FALUDI, majd saját, utóbb ORCZY Lőrinc, BARCSAY
Ábrahám költeményeit, 1790-ben pedig BESSENYEI *Jámbor szándékát*. Úgy véljük,
ha mindez 1784 elején csupán terv is, az a megjegyzése, hogy poétáink „még nem elég-
ségesek az egész Költeményességnek tettében való esmértetésére” – éppen a „közszájon
forgó énekeket” érinti: a költészet teljességéhez a népköltészet is hozzátartozik.

RÉVAI azt sejtí, a népköltészeti anyag vagy ami abból kezébe jutott, műfajilag
még kiegészítésre szorul: tudnunk kellene – mint idézett szerkesztői beköszöntőjében
írja – „tuladonabbul meg különböztetve: mitsoda a’ Pásztor Költés, a’ Mesés Költés,
a’ Lantos Költés, a’ Vitéz férfiúi, az Oktató, a’ Játszi”. HORVÁTH János úgy értelmezi
e sorokat, RÉVAI *Versgyűjteményében* műfaji példatárra is gondolt. Ám lehet, hogy

a műformát, mint ismert poétikai kategóriát a gyűjtött anyag rendszerezési elvének szánta.

Annak, hogy végül éppen a „közénekek” kiadásával késett, amit RÁTH szerint eredetileg már 1782 elejére tervezett, sőt éppen e kötettel adós is maradt, személyi vonatkozású oka is volt.

RÉVAI Miklós gyűjtői felhívásához elsőnek éppen maga az „Alsó-Regmetzen lakozó Kazinczi Ferencz Úr” szól hozzá (Magyar Hírmondó 1782. I. félév. 202–204.). KAZINCZY mint olvassuk – maga is „új versetskéknak ki-adásával szándékozott vala kedveskedni” olvasóinak. Értesülvén azonban, hogy RÉVAI is „szinte abba foglatoskodik, hogy a régi és újabb időbeli Magyar Poétáknak elmés szüleményeiket összeszedvén, több kötetekben világ eleibe adja”, – úgy vélte, az most az első feladat. „Több efféle gyűjtemények felől pedig annak világra-jövetele után gondoskodni” – e megjegyzés egyaránt vonatkoztatható KAZINCZY saját „új versetskéket” illető tervére, de a RÉVAI tervezte népköltési kiadványra, a „közénekekre” is. Ami tehát RÉVAI kezdeményezésében új és egy ismeretlen költői világ felé nyit távlatokat, KAZINCZY szorosán irodalomtörténeti koncepciójával ütközik. A nagy tekintélyű író előtt RÉVAI meghajolt, ám népköltészeti gyűjtő és kiadási tervét nem adta fel. Műveinek bibliográfiája tanúsítja, több kisebb önálló iratában is visszatért *A Magyar Költeményes Gyűjtemény* tervéhez az 1785–1786. években. Pedig akkor már II. József hirdethet 1784. május 11-i nyelvrendelete érvényesült, így RÉVAI előtt egyelőre a magyar nyelv fejlesztése ügyében a további fáraozás nem sok remennyel kecsegtetett.

Bármennyire sokrétű volt is RÉVAI munkálkodása, felhívása aligha hagy kétségben arra nézve, hogy elsődlegesen a hagyományként, előszóban közvetített költészet, e láthatatlan, nem olvasásra szánt, hanem mondott vagy énekelt „irodalom” gyűjtését szorgalmazza. Úgy, amint az írástudatlan rétegeinknél, elsősorban parasztságunknál, de vidéki-falusi kismesek használatában, de városba szakadt polgárok, értelmiségiek ajkáról is hallható, főként társas összejövetelek, ünnepek alkalmával. Ez a gyűjtendő költészet pedig sajátos esztétikai kiképzésű és egyúttal egyszerűség, önkéntelen meleg érzelmesség, stílári vonatkozásban a nyelvhasználat önkéntelensége s a népi életvitelre való utalásai és költőisége jellemzik ²⁶

Utóbb egy rendkívüli alkalom módot adott RÉVAInak, hogy mint a „nép” életjelenségét közvetlen élhesse át, mit jelent az egyszerű emberek számára zene, tánc, művészet, költészet. 1790. február közepén érkezett Győrbe Bécsből hazatérőben a szent korona, s RÉVAI, aki a városban ekkor rajztanári hivatáskörében működött, tanúja lehetett a diadalút helyi eseményeinek. A Bécsben kiadott Hadi és Más Nevezetes Történetek c. újság szerkesztőjéhez, kivált a Teréziánium magyar nyelvtanárához, KEREKES Sámuelhez (1740?–1800) RÉVAIt szoros szálak fűzik, KEREKES az író tudományos vállalkozásaihoz anyagi támogatásával is hozzájárult. Alapos okunk van rá, hogy a győri ünnepelésről készült közleményt RÉVAInak tulajdonítsuk. Eszerint Győrött „A’ városiakkal, és néhány Nemesekkel, a’ falukból bé jött szűros és botskoros pór nép is járta aprózza a’ ma-

²⁶FRIED I. 1982. 122–123. HERDER korai német tudománypolitikai koncepciója helyett a XVIII. századnak a népköltészetről vallott felfogását, a gyűjtések elvi indítékait a felvilágosodás különböző történetbölcseleti eszméáramlataival hozza kapcsolatba, inkább népszerű, mint népi indíttatásúnak tekinti, és „nem-nemesi” alapszemléletüket véli jellemzőnek.

gvar tántzot a térséges uttzákon. Járt fel s alá egyéb mezei fuvó muzsika is. Nevezetesen vezetett egyget a Tanátsnak és a Polgárságnak színe, kik a kisedet Ifjúaságot is tántzólo Palotájokban meglátogatták volt, és meg járták nállok a, Verbunkost” (1790. 2. szakasz. 209.).

IV

HERDER eszmevilágának továbbsugárzásában DENIS még egy másik magyar tudósegényiségre is hat, SZERDAHELYI Györgyre (1740–1808.), aki mint DENIS rendtársa bécsi tanulmányi éveit alatt vele egy fedél alatt lakott; mi több, bölcséleti érdeklődése ugyanazon szűkebb szakterületre irányult, mint az osztrák költőé: az esztétikára.

Hogy a bécsi Teréziánumban már 1761-ben, nálunk a nagyszombati egyetemen 1774-ben tanszéket kap az esztétika, a „széptudományok” várható erkölcs- és ízlésformáló, humanizáló hatásának mérlegeléséből adódott. A nemesi-főúri ifjúaság műizlésének alakítása, művelődési szintjének megemelése, eszmevilágának finomítása, művészeti érdeklődésének kibontása, „európaivá” nevelése szempontjából az esztétika valóban reményt kelthetett. Bár alapjait már a görög gondolkodás nagyjai lerakták, nevet és s szakági önállóságot a filozófiából kiválva csak 1750-ben, a hallei A. G. BAUMGARTEN *Aesthetica* c. műve által kapott, s címével – *αιδωλονομια*, észreveszek, észlelek – sejteti gyökérzetének kapcsolódását LEIBNIZ és WOLFF lélektani vizsgálódásaihoz.

SZERDAHELYI 1774-től Nagyszombatban, az egyetemennek áthelyezését követően pedig Budán, majd Pesten tíz éven át látta el a frissen szervezett tanszéket, modern, közel egykorú német, francia, angol szakirodalmat használt előadásaihoz, kiterjeszkedve műkritikai munkákra is, és ami fontosabb, gazdagon vonultatva fel nemcsak az ókori klasszikusokat, hanem az egykorú világirodalom jeles képviselőit is tétélei megvilágításához vagy példaként. „Az újabb külföldi irodalmak termékeinek ismerete az iskolai falak közé most tört először utat” írja esztétikájának elemzője. „Hogy ez megtörténik, Szerdahelyi érdeme.” Előadásai a műelmélet általános kérdésein kívül kiterjednek a poétikára, azaz a líra, epika és dráma sajátosságainak, a költői műfajok jegyeinek vizsgálatára is. Tanítását igen jelentős latin nyelvű, s ezért maig is csupán felszínesen méltatott kézikönyvekben foglalta össze: a kétkötetes *Aesthetica* (Buda, 1778.) nyomában a szorosabbra fogott *Imago aesthetices* (Buda, 1780.) c. mű – *Az esztétika arculata* – következett; ezt az *Ars poetica generalis* (Buda, 1783.) azaz *Az általános költészettan* követte, majd sorjában a *Poesis narrativa* és *Poesis dramatica* (mindkét mű Budán 1784-ben), mint az elbeszélő, illetve drámai műfajok elmélete. A lírai költészet kötetére nem került sor: VAN SWIETEN iskolapolitikája II. József nyelvrendeletét érvényesítve, SZERDAHELYI, aki a latin nyelvet kiválóan és mint írásai sejtetik, hatásosan és az új tudományterület fogalmi körében leleményesen is használta, elmozdította tanszékéről, és adminisztratív munkakörbe, az egyetemi gimnázium igazgatójává nevezte ki; helyét a Stuttgartból hívott Friedrich August WERTHES személyével töltötték be!²⁷

Annak ellenére, hogy az esztétikai-poétikai kérdések vizsgálata SZERDAHELYI-nél is a filozófia általános elvi szintjén történik, s így elsősorban az ókor klasszikusait tekinti követésre alkalmas modellne! fejtegetéseit céltudatosan egészíti ki az európai népek

²⁷JÁNOSI B. 1914. 2–5.

modern törekvéseiből adódó tanulságokkal. Mi több, arra eszméltet, hogy e népek alkotásai népenként különböző jegyeket is hordanak. Kivált a világirodalom nagy eposzainak ismertetésével kapcsolatban hangsúlyozza a műalkotások nemzeti karakterét: „Stilus ille, tam facile prodit Hispanum, Gallum, Germanum, Italum et Anglum, quam color, vultus et sermo patrius” (*Poesis narrativa*. Budae, 1784.), azaz: a stílus éppoly könnyen elárulja a spanyolt, franciát, németet, olaszt és angolt, mint színük, arcuk és anyanyelvük. Világirodalmi példái sorában valóban nagy számban kapnak helyet a spanyol, francia, német, olasz, angol irodalom nagyjai.²⁸ HERDERt azonban nem itt, hanem OSSZIÁNNal foglalkozó fejezetében említi: „G. Herder anno 1773 optime scripsit de hoc poeta” – azaz: legjobban G. HERDER írt erről a költőről 1773-ban (azaz DENIS hexameteres OSSZIÁN-fordításával foglalkozó tanulmányában). Úgy látszik, HERDER neve itt hangzik el először a hazai irodalomban (*Poesis narrativa*. Budae, 1784. 126. 4.).

Már húsz-egynéhány évvel MACPHERSON után egyetemi előadás szól tehát hazánkban OSSZIÁNról és a kelta énekmondókról, s a kelta ösköltészet kutatóiról. Ezekben pedig SZERDAHELYI talán közvetlen olvasói benyomásait, kortársi közlését és a szakirodalmat egyaránt hasznosítja. Az újsággként értékelt OSSZIÁN mintegy kitágítja az irodalmi távlatokat az előszó, a dalban élő költészet s azon túl a népek költői múltjának régi korszakai felé. S amellet érthetően egy sajátos, egyéni költői megnyilatkozásformáról is hírt ad.

„A bárdokról, azaz a kelták költőiről és énekeseiről kevés emlék maradt fenn. Mégis bizonyos, hogy bőséges és hősi költők voltak. Ilyennek mondják Ossziánt, a vitéz és kitűnő énekest, akinek műveit a nagy tudású Macpherson fedezte fel és a régi kelta vagy gael nyelvből angolra fordította; ebből különböző nemzetek versengve merítették. Csodás költészet ez, tűz és lélek, és παθος és merészség, és elragadtatás. Innen van talán, hogy képzeletvilága beláthatatlan, elbeszélései szaggatottak, látomásai változatosak, de befejezetlenek. Van Ossziánnál olyasmi, ami a komikus vagy a regényes eposzokra jellemző.”²⁹

Az egyszerűségében is találó jellemzést a hozzáfűzött jegyzetek több oldalról is kiegészítik. Tájékoztat arról, hogy OSSZIÁN, a bárd, nem elszigetelt jelenség: „Ullintól, Ossziántól, Orrantól régi kelta kéziratokból közölt egyet-mást Joannes Smith, akinek német nyelven *Gael régiségek* címen 1780-ban Lipcsében kiadott művét olvasom. Hírt ad arról is, hogy OSSZIÁN hitelét illetően megoszlanak a vélemények: „Nagy volt a vita és most is nagy vita folyik azoknak a költeményeknek a valóságáról és hiteléről, amelyeket Macpherson Ossziánnak tulajdonított. Legújabbban W. Shaw Londonban 1781-ben kiadott művében támadja Macpherson hitelét, Cl. Joan Clark még ugyanezen évben megjelent apológiája alapján azonban valamennyi érvét megcáfoltak kell tekintenünk.” S a jegyzetek záradéka OSSZIÁN újabb kiadásairól nyújt áttekintést: „Itáliában Cesarotti, Franciaországban Le Tournier, Németországban Michael Denis, Lenz és Harold fordításait és az 1782. évi tübingeni legújabb interpretációt olvassák.” S befejezi a tájékoztatást HERDER nevének s fent idézett OSSZIÁN tanulmányának említésével.³⁰

²⁸SZERDAHELYI, G. 1784. 42.

²⁹SZERDAHELYI, G. 1784. 126.

³⁰SZERDAHELYI, G. 1784. 125–126.

Megfontolást érdemel, hogy az esztétikai-irodalomtörténeti vonatkozásokon túl a fentiek a figyelmet a népek ősi költői megnyilatkozásaira irányítják; e költészeti emlékek pedig az íratlan irodalom, a költészet pusztán élőszó által hordozott és hagyományozott korszakának, a népköltészet őskorának jelenségei. OSSZIÁN példája tárja tehát a művelt Európa elé a népek nemzeti kultúrájának még feltáratlan lehetőségeit, s ad indítást feltételezhető emlékanyagának kutatására.

SZERDAHELYI műve azonban OSSZIÁN-on kívül más kiindulásból is a szájhagyományban, énekekben élő költészet értékére, történeti jelentőségére eszmélteti az olvasót. A *Poesis narrativa*, azaz az epikus költészet műfajainak sorában helyet ad a „poesis romanensis”, azaz a regényes költészet két műfajának, a hódító útján éppen elinduló regénynek, akkori nevén románnak és rövidebb válfajának, amelyet ma románcnak vagy balladának nevezünk. Az utóbbi SZERDAHELYI szerint eredetére nézve Achilles hősi énekéig nyúlik vissza (az *Iliász* XI. énekében), s egyaránt beszélhet el történeti és mesés dolgokat. Ez a műfaj pedig mindenütt és minden korszakban élőszóban is él: „Minden nemzetnél s korban megtaláljuk a formát, amelyet a bárdok, trovatorék, troubadourok s hasonló énekesek műveltek. A régiek versei történeti, hősi, komoly tárgyúak, az újabbaké a szerelmet lehelik s ezer színnel, virággal ékesek.”

Mindezek után nem véletlen, hogy maga SZERDAHELYI is kísérletet tesz az ősköltészet jellegének körvonalazására, s e kísérlethez éppen a népköltészetet használja fel kiindulási alapul. Ennek történelmi elsőbbsége, prioritása a műköltészettel szemben szerinte vitathatatlan.³¹

„Véleményem szerint a pásztori és paraszti költészet az, amelynek minden másnál régebbinek kell lennie. A paraszti élet volt az emberi nemből az első, abból származtunk mindnyájan, legmagasabb és legalacsonyabb rendűek, folytonos szaporodással. Azok a mi földművelő atyáink, úgy gondolom, éneküket és dallamaikat a természet ösztönzéséből és ajándékából, másrészt a madarak dalaiból és a szelek zúgásából, meg a fák susogásából tanulták. Békességben és állandó nyugalomban élvén, a földek roppant csapásaiból csak kevesüknek volt része, s minden dologban, nemcsak abban, ami szükséges és hasznos, hanem abban is, ami gyönyörködtető, kis munka árán gazdagon bővelkedtek; – édes nyugalomukban és boldogságuk ösztönzésére kezdték megénekelni bőkezű Alkotójuk dicséretét és a maguk boldogságát. Ha mégannyira próbálnék is, nem tudnék kételkedni benne, hogy ezt a paraszti műzsát szinte az emberi nem keletkezésétől számításba kell venni, és hogy már sokkal Theokritosz előtt minden korban voltak a parasztnak szerelmi dalai, feleselgetései, mesemondásai és pásztori dalai, még ha nyersebbek is, mint ahogy ilyen minden dolog kezdetben és csírájában.” (*Poesis narrativa*. Budae, 1784. 165.)

„Pásztori és paraszti költészet”, amelynek ősi háttere a „paraszti élet”, „földművelő atyáink énekei”, „paraszti múza” egyértelműen a népköltészetre utaló kifejezések SZERDAHELYI nomenklatúrájában; s így szerinte ősi fokon „már sokkal Theokritosz előtt” a költészet kizárólag a parasztság szokott költői megnyilatkozási formáit követte, vallásos-mitikus, szerelmi, „feleselgető”, azaz dramatikus, mesés és pásztori tematikájú műfajaiban egyaránt. SZERDAHELYI esztétikai indítású fejtegetéseiben így az ősköltészet koncepciója a népköltészet modelljéhez való viszonyában, annak történeti kiindulási fokozataként bontakozik ki.

³¹SZERDAHELYI, G. 1784. 165.

OSSZIÁN példájának hatására s egyelőre még merőben társadalomtörténeti megfontolásból SZERDAHELYI György okfejtése is a népköltészet mint jeles kulturális jelenség értékeléséhez vezet, szemléletével RÉVAI Miklóssal találkozik.

Tévedés hinni, hogy mivel latinul írt, elszigetelt maradt. Hatása messze túlélte tanszékét, változatlan tekintélynek számított, fő művét tíz évvel tanszékéről való elmozdítása után magyar fordításban is kiadta SZÉP János: *Aestetica vagy a jó ízlésnek a szépség philosophiájából fejtegetett tudománya* címen (Budán. 1794.).³² BATSÁNYI éppen SZERDAHELYI távozásakor került a pesti egyetemre, s a magyar OSSZIÁN-fordítások sorát éppen az ő kísérletei nyitják meg a kassai Magyar Museumban (már az 1788–89. évf. lapjain), éppen ezekkel lép a nyilvánosság elé – véletlenül-e? PÁLÓCZI HORVÁTH Ádám (1760–1820) ugyancsak a tanszékéről való elmozdítása után, 1787-ben keresi fel SZERDAHELYI-t levelével *Hunniás vagy Magyar Hunyadi* c. eposza ügyében (vö. *Kazinczy Ferenc levelezése*. I. k. 221., 233.). Ugyanő az *Ó és új mintegy ötödfélszáz énekek, ki magam tsinálmánya, ki másé* c. gyűjtemény összeállítója (1813), akiben HORVÁTH János szerint „a népköltészetnek az irodalomhoz való visszaemelőjét, napfényre hozóját üdvözölhetjük” – veti fel ugyancsak KAZINCZY előtt a kérdést, vajon DUGONICS András *Etelka, egy igen ritka magyar kisasszony* c. regényét, amely a honfoglalás korának viszonyait rekonstruálva olv. hőven használja fel Szeged vidékének népdalait, nyelvhasználatát és szokásvilágát – merete volna-e SZERDAHELYI ítélete elé bocsátani (Gyevanbtt 292).

Úgy lehet, SZERDAHELYI koncepciója is hozzájárul a századvégi östörténeti érdeklődés kialakulásához, amelyről egyebek között ANONYMUS 1746. évi első felfedezésének számító megjelenését követően a század végéig a névtelen jegyző kilenc további kiadása tanúskodik, eredetiben, fordításban, sőt magyar versekbe foglalva.³³ Ősköltészetünk jellegének meghatározására mindenesetre napjainkig SZERDAHELYI elvei szerint társadalomtörténeti megfontolások s népköltészeti emlékeink vizsgálata alapján történnek kutatásaink.

Az ANONYMUS-láz felidézője egyébként BÉL Mátyás volt, akinek szívügye, hogy „a magyar történelem alaposabb megismeréséért” tehessen valamit, mint *Adparatus* címen indított forrásgyűjteményének előszavában írta (1735). Anyagiak hiányában kétkötetnyi „dekád” közlése után az *Adparatus* megszűnik. A munkát ekkor BÉL pozsonyi tanítványa, Johann Georg SCHWANDTNER folytatta,³⁴ *Scriptores rerum Hungaricarum* című háromkötetes kiadványa élén pedig BÉL gondozásában végre ANONYMUS gesztája napvilágot láthatott. Ne feledjük: 1746-ig egyetlen régi geszta jellegű elbeszélő forrásunk publikálására sem került sor, KÉZAI-t csak a XVIII. század utolsó éveiben adta ki (akkor azonban két ízben is) HORÁNYI Elek; a Bécsi Krónika edíciója éppenséggel TOLDY Ferencre maradt! Hová fordulhatott addig a múltja iránt érdeklődő bármilyen rendű magyar? „Thuróczy, Bonfini és Istvánffy munkáin kívül aligha jutott valaha is más a kezébe” – adja meg BÉL e kérdésre a választ már az *Adparatus* előszavában,³⁵ e késői humanista feldolgozásokba pedig угyszólván csak KÉZAI hun története került bele

³² JÁNOSI B. 1914. 50.

³³ CSAPODI Cs. 1978. 16–19.

³⁴ KOSÁRY D. 1980. 146.

³⁵ BÉL M. 1984a 185.

legrégibb gesztáink anyagából. (Annál inkább figyelmet érdemel, hogy HELTAI Gáspár krónikája még a XVIII. században is kiadásra érdemesnek bizonyult.)

Úgy véljük ezek után, hogy az OSSZIAN felerősítette őstörténeti érdeklődés atmoszférája és az a tudományos szenzáció, amit hazánkban Béla király névtelen szerzője jelent, közös ihletője volt CORNIDES Dániel (1732–1787) kutatásainak. Az erlangeni egyetemen szerzett magas képesítésével tizenöt éven át német nyelvre oktatta a kolozsvári kollégium diákjait. Egyidejűleg azonban széles körű történelemtudományi tájékozottságra, főként forráskritikai elemző készségre tett szert, s 1784-ben PRAY György mellett a pesti egyetemen tanszéket s könyvtárőri kinevezést kapott. Ekkor választotta tagjai közé a nagyhirű göttingai Tudós Társaság, s CORNIDES 1785-ben székfoglalóját *Commentatio de religione veterum Hungarorum* (azaz: *Tanulmány a régi magyarok vallásáról*) címen tartotta. Dolgozata csak halála után jelent meg (1791).

Ősvallási vizsgálatait humanista elvek szerint, szorosan „ad fontes” – a forrásokhoz, azaz esetünkben ANONYMUSHoz fordulva folytatta, a geszta 5–6., 13–14., 16. és 39. fejezetének anyagából merített. Összehasonlításul MENANDER és THEOFILAKTOSZ közléseihez, valamint JULIANUSnak a Volga-vidéki Nagy-Magyarországról szóló jelentéséhez s egyes honfoglalás kori nyugati forrásokhoz folyamodik. Olyan jelenségeket tárgyal, mint a lóáldozat, lóhús-evés, kancatej- és vérivás, farkashús-evés, vérszerződés, farkas- és kutyaeskü, az áldozati helyek és az isten-fogalom, amelyet etimológiailag a tűz jelentésű perzsa Jisdan és a khald eschta szavakkal hoz kapcsolatba. Bálványaink – véli JULIANUS nyomán – nem voltak. Vizsgálatait KATONA Lajos „számbavehető és számbaveendő” értékűnek ítéli,³⁶ s helyesli, hogy mellőzte legrégibb törvényeink adatait, amelyek sokszor a Karoling torvényhozás átvételei; s ugyszintén a hun vagy a skytha népnévvel jelzett adatokat is, amelyek szerinte nem jelentenek többet, mint a maga évszázadában az, hogy „európai”.

Tanulmányát így mint a szövegkritikai-filológiai módszerrel végzett első jeles kísérletünket ősvallási-mitológiai képzeteink és szokásaink számbavételére folklórkutatásunk érdemes állomásának kell tekintenünk. Említésének hiányát így egyes néprajzi, történeti felméréseinkben méltán sajnálhatjuk.

V.

A Magyar Hírmondó ismertetése (1794. II. félév 192.) „érdemes Hazánkfiának” nevezi azt a WAGNER Mihályt, aki Bécsben kiadott német nyelvű tanulmánygyűjteményében „Hazánkfiak” közül, úgy látszik, elsőnek használja az „antropologia kifejezést: *Beyträge zur philosophischen Antropologie und den damit verbundenen Wissenschaften* c. könyvében. Az „ember” jelentésű *ανθρωπος* szóból kialakított megjelölés szerint „ember-tan”, az Emberrel foglalkozó tudomány, részleteiben nem éppen pontosan körvonalazott fogalmi tartalommal, filozófiailag mégis elsődlegesen a lélektanhoz közeledve. A szó fel-feltűnik ebben a foglalkásban a következő évtizedekben is, s magánál WAGNER-nél is, jóllehet ő elvileg e tudományterületet „a legszélesebb értelemben” fogja fel (II k a bevezető tanulmány VI. 2.), még gyűjteménye címében is „a vele összefüggő tudomá-

³⁶KATONA L. 1912. 215.

nyok” jelentkezését ígérve. Amit nyújtani tud, mégis jól megfér az „antropologisch-psychologische Tatsachen” – „embertani-lélektani tények” tartalmi megjelöléssel: általános filozófiai vagy művelődés-antropológiai vizsgálatok helyett egyrészt orvopszichológiai, másrészt pedagógiai szemlélettel mutat be „egyes emberi osztályokra, azaz nemekre, népekre, életkorokra sajátos és jellemző” eseteket igen szerény néprajzi vonatkozással; közleménye szól pl. a brassói és a szepességi „vademberről” (I. k. 251–253.) és a leányvérrel szépítkező Bátori Erzsébettről (II. k. 268–272.).

Tudományszakunk története szempontjából hasonlíthatatlanul fontosabb személyiség TSERNÁTONI WAJDA Sámuel (1750–1803.), az egykori nagyenyedi diák, aki hollandiai egyetemi éveit után a székelyudvarhelyi, majd 1783-tól húsz éven át a marosvásárhelyi református kollégiumban volt „filozófiát és mathésist tanító professor”. Elévülhetetlen érdeme, hogy széles körű tájékozottsága birtokában első ízben tett kísérletet „az Emberiségnek Tudománya”, „*az Embernek természeti Históriaja*” néven egy kimunkálendő majdani tudományterület, a műveltség-antropológia lehetőségeinek körvonalazására. Kezdeményezése érthetően rejtve maradt: nem önálló mű, csupán szerény „Előjáró beszéd a’ figyelmes magyar olvasóhoz”, gondolatai azonban eredetiségükben túlvezetnek azon a német munkán, amelynek fordítójaként bevezetésül e rövid tanulmányt közzéteszi.

A kérdéses mű *Geschichte des menschlichen Verstandes* (azaz: *Az emberi értelem története*) címen 1765-ben jelent meg, TSERNÁTONI az 1776. évi harmadik breszlai kiadást használta. Szerzője K. F. FLÖGEL (1729–1788) a komikum világirodalmi jelentkezési formáit tárgyaló könyveinek sorával szerzett nevet. (*Geschichte der komischen Literatur*. Liegnitz, 1784–1787. 1–4. Bd.; *Geschichte der Hofnarran*. Leipzig, 1789.; *Geschichte des Grotesk-Komischen*. Liegnitz, 1788. E műve 1888-ig öt kiadást ért meg.) Ifjúkori filozófiai munkája relativizmusával, az Ember értelmi lehetőségeinek kételkedő megítélésével a felvilágosodás kritikái szemléletének jellegzetes terméke, s némileg előre jelzi érdeklődése későbbi átfordulását az értelmestől a groteszkül komikus felé.

Mint TSERNÁTONI jelzi, e munkában FLÖGEL „az emberi elmék tulajdonságainak különbségeit” vizsgálja és pedig empirikusan, „azoknak a’ tapasztaláson fundált okait keresve. Az emberi elme, amely FLÖGELnél a gondolkodási készség és mechanizmus, s egyúttal a tehetség, a szellemi alkotóerő energiaközpontja, az értelmesség minőségi és fokozati eltéréseiben nyilvánul meg, és változataiban jellemzi az emberi nemet. Az elemi képességekkel rendelkező vadembertől a „seni -ig, aki „az embernek maga belső szerént való dolgokban, különösen, mély bé-látású elmével” rendelkezik, az emberi képességek széles skálája figyelhető meg, s FLÖGEL szerint alakításukban hét fő tényező kap szerepet: a klíma, az életkor, a testi szervezet, „a nyelv, vagy nemzeti beszéd”, „az életbeli szükség”, „az ország belső állapotja”, azaz igazgatási formája s végül a nevelés. FLÖGEL terjedelmes műve ezeknek mindegyikét külön fejezetben tárgyalja.³⁷

Lakóhelyi hagyományok, folyamatosan érvényesülő nyelvi, szokásrendi, életviteli szabályozók éppúgy hozzájárulnak tehát FLÖGEL szerint az emberi értelem történeti kibontakozásához, mint természeti, történeti, társadalmi erők; így művének egyes fejezetei etnológiai jelenségeket is számításba vesznek, nem lépve át a tárgy szabta korlátokat, pusztán csak elvi-filozófiai tanulságaik szempontjából.

³⁷FLÖGEL, K. F. 1975.

TSERNATONI minden bizonnyal professzori minőségben, oktatóként fordul érdeklődésével e munka felé, amelynek címe magyar fordításban az eredetinel jóval többet mond: *Az emberi értelemnek természeti históriája vagy olyan filozófiai vizsgálás, a' mely az emberi elmék tulajdonságainak különbségeket, 's azoknak a' tapasztaláson fundált okait elő adja.* Az értelmi képességek kibontakozásának hasonló empirikus vizsgálata a magyar kollégiumok oktatói számára így, filozófiai általánosságában is vonzó téma lehetett. Maga a marosvásárhelyi professzor ezt a FLÖGEL-féle koncepciót szemlátomást nagyra értékeli, mintegy kiindulási alapnak tekinti, amely azonban továbbgondolásra serkent. A fordító itt egyenrangú vitázó fél, nem éri be azzal, amit FLÖGEL nyújt. Valósággal ontja a lapalji jegyzetekben a szövegmagyarázatokat, szemléltető példákat, a kor jeles utazóinak irataiból idézhető nagyszámú etnográfiai megfigyelést, állítólag „a' filozófiai elmékedésekben 's egyéb tudományokban gyakorlatlanabb magyar olvasók kedvéért”; ám valójában azért, mert amit fordítóként előadni szükségesnek vél, FLÖGEL fejtegetéseinek szoros tartozéka, nélkülözhetetlen kiegészítése. Olykor érzékelni véljük azt is, hogy a magyar kutató e megjegyzései sokat köszönhetnek hollandiai benyomásainak: a tapasztalatoknak, amelyeket a tengerjáró nép messze világrészek népeivel való érintkezése során szerzett s a magyar diáknak átadott.

Még inkább jelzi, mennyivel tovább tudott lépni TSERNATONI FLÖGEL szemléletén. az említett *Elöl járó beszéd.* Gondolatmenetünk szempontjából ennek két részlete érdemel említést.

Az *Elöl járó beszéd* néhány lapja felvázolja azokat a tudománytörténeti előzményeket, amelyek az európai gondolkodás történetében FLÖGEL útját egyengetik. TSERNATONI úgy látja, az emberi értelem vizsgálata és általában minden „a lélekről való különös tudomány”, amely a képességek kibontakozására ható okokat vizsgálja, csak BACON empirikus módszerével lehet eredményes. A kiinduló állomás így felfogása szerint az az egyszerű felismerés, hogy alkatilag a lelkek különbözőek, s ezt a tételt John BARCLAY fogalmazta meg *Ikon animarum* c. művében (1614.). Már BARCLAY is néprajzi vonatkozásukban veszi szemügyre e különbségeket – mutat rá TSERNATONI, német forrása, a FLÖGELt fél évtizeddel megelőző göttingai J. G. H. FEDER műve (*Untersuchungen über den menschlichen Willen.* Göttingen, 1760.) nyomán. John BARCLAY (1582–1624) – olvassuk TSERNATONINál – „nem tsak az elmék különbségének közönséges fundamentumait illeti hanem az Európai nemzeteknek erköltsi különbségeket egyenként megkülömbözteti, de távul vagyon ő attól, hogy ezen tudományt minden részeire nézve állandó talpokra építette volna-fel”.

További lépést jelent ezután a német felvilágosodás: „A' Thomasius oskolája a' filozofiát az élet környül állásaihoz és szükségeihez akarván intézni, elmékedett az elmék különbségének fundamentomiról és bélyegeiről”; ez az iskola azonban szintén „igen kevés fundamentomot vett fel”, a különbözőség külső okait nem kereste – véli TSERNATONI.

Minden másnál jelentősebbnek ítéli viszont az olasz Paulo ZEMBALDI 1767-ben Velencében kiadott munkáját, amelyet sajnós, cím nélkül emleget. ZEMBALDI ugyanis különösen széles megalapozásra törekedve veti fel sorjában a kérdéseket: „mitsoda munkássága légyen az Emberi értelemre és hajlandóságokra nézve a Tartomány állásának, vagy Klimának; az Ember élete különböző idejének; a' temperamentumnak, a' neveltetésnek; a' különböző vallásnak; a' polgári törvények és külső igazgatás módjának; a' föld termékenységének, 's a' test táplálására fel-vett eszközöknek, az azokra való ügyelésnek; és a szerentsének vagy szerentsétlenségnek”.

A legfontosabb eredménynek azonban TSERNÁTONI mégis MONTESQUIEU államfilozófiáját tartja, amely először vet számot a népek sajátosságával mint történetileg kiformalódott jog- és intézményrendszerük meghatározójával. Műve – írja TSERNÁTONI – „lathatós induló eszko, a 'Tartomány' állapota (Klima) és más testi és erköltsi okoknak, mellyek az értelem és erköltsok formáltatásokban hé-folvznak fundamentum-sabbban való meg-vizsgálásokra” (*Elöl járó beszéd* 22. számozatlan l.).

Mint vezet a pszichológiai képességek kialakításában közreműködő hatóokok vizsgálata a társadalmi-történeti-életviteli tényezők egyre szélesedő szemléjéhez s velük egyúttal a néprajz vizsgálati területeinek fokozatos feltárásához: önmagában is jelentős tudománytörténeti eredmény.

Am messze jelentősebb TSERNÁTONInak az *Elöl járó beszéd*ben kifejtett koncepciója a történelem-tudományok egyes rendszertani kérdéseire nézve. Ennek keretében kap ugyanis alkalmat a műveltség-antropológiára vonatkozó gondolatainak összegezésére. Ehhez mindenekelőtt bizonyos terminológiai kérdések tisztázása látszott szükségesnek. „História” szavunk napjainkban már szorosan csak a történelem vagy történetírás fogalmát jelöli, XVIII. századi nyelvhasználatunkban azonban szélesebb jelentéskörű: a filozófián kívül úgyszólván minden további szakterület közös neve; ekkori értelme tehát: „tudomány”.

TSERNÁTONI tehát élesen megkülönbözteti az „értelemnek természeti históriáját”, „a lélekről való különös tudományt” az „Emberiség históriájától”: az utóbbinak az előbbi csupán egyik körülhatárolt vizsgálati területe. Más a pszichológia és más az ember-tan, az antropológia; viszonyuk a rész és az egész relációja.

Meghatározása szerint: „a' mái világban ... az Emberiségnek tudománnya, vagy az Emberek' Históriája magában foglalja: a' föld Golyóbissának mostani és régibb állapotjának le-írását, tanít az Emberek leg-régibb lak-helyeiről, és a' több minden részre lassan lett érterjedésekről; elő-adja fundamentomason a' nemzetségeknek eredeti külömbégeket mind az ő tetteknek formáltatásokra, mind pedig értelmeknek és szíveknek állapotokra nézve, úgy a' ki-Palléroztatásnak külömböző graditsait; az eledelnek és italoknak nemet, s azoknak az Emberekre nézve való külömböző munkásságokat; lakásoknak, öltözeteknek és magok külömböző ékesgetéseknak módjait az ő nevezetes szokásaikkal egyetemben; nálok lévo módjait, a' Gyermekek neveltetésének, és az Asszonyi nemmel és házastársaikkal való bánásnak; a' külső igazgatásnak formáit, külömböző törvényeiket, erköltsiket, és a' tisztesség' s illemdőségről, vagy illetlenségről és gyalázatról való igen külömböző gondolkozások' módjait, és ezekhez hasonlókat.”

E széles távlatokat kibontó szemlélet tehát az emberi lélek értelmi képességeinek történelmi formálódásáról az emberi kultúra és életmódi alakulására teszi át a hangsúlyt. annak földrajzi, népi-törzsi, társadalmi viszonyait a' ki-Palléroztatás külömböző graditsaiban” kívánja megragadni és föltárni.

Mindez akár a művelődéstörténet fogalomkörével is átölelhető volna, ha TSERNÁTONI további fogalmi finomításra törekedve az *Emberiségnek Históriáját* három további jeggyel el nem határolná a „közönséges Históriától”. Ilyen mindenekelőtt, hogy az események történetét nyomozó „közönséges Históriával” szemben „nem azt beszélle elé, hogy az Ember a' külömböző idő szakokban mit tselekedett, vagy szenvedett, hanem mi volt ő, és mi most”.

Másik megkülönböztető vonása ennek az embercentrikus szemléletnek, hogy vizsgálóra veszi a nagy történések útjáról félreszorult „primitív”, „fejlődésben elmaradt”.

„vad” népeket is, amelyek a történetírók érdeklődési körén kívül esnek. „A’ közönséges Historia továbbá csak azon Nemzetekről tanít, a’ mellyek igen sokat vittének véghez ... Ellenben az Emberiségnek Historiája méltóztatik főképpen le-ereszkedni a’ föld golyóbisán lakó leg vadabb és pallérozatlanabb nemzetekhez-is ... mivel az Emberi természetnek esmérésére, egy külön vad és pallérozatlan Emberek seregetskéje (Hordája) többet tészon mint sokszor a’ legtündöklőbb nemzetek.” TSERNÁTONI-t – ismételjük – a korszak roppant kiszélesedett útleírás-irodalmában felhalmozódott etnográfiai adatkészlet készítette a hagyományos történetírói felfogás továbbfejlesztésére.

Végül harmadik elhatároló szempont TSERNÁTONI szemléletében a köztörténet és az *Emberiség története* között: „Utolyára a’ közönséges historia a’ menyinyiben csak lehet, az időszámítás-beli rendet (ordinem cronologicum) pontról pontra kíványnya követni, külömben a ... történeteknek el-nyúlt lántza egészen el-szakasztanék. Ellenben az Emberiségnek Historiája ... egész nemzeteket, és sok tselekedeteket, történeteket-is egyben foglal, a’ mellyek mind az időre, mind az helyre nézve véghetetlenül távol voltak egymástól.” Akár módszertani elvnek is felfogható e gondolat: kultúrák, műveltségeket jellemző jelenségcsoportok, cselekmények, pl. termelési eljárások, rítusok időrendjüktől, földrajzi helyzetüktől függetlenül párhuzamba sorakoztatása antropológiai tanulságok kisarkítása végett, értékes módszertani eljárás.

TSERNÁTONI kezdeményezése, sajnos, folytatás nélkülinek bizonyult. A sokat ígérő új tudományterület továbbmunkálására I. Ferenc korának viszonyai között nem sok lehetőségünk volt. Antropológiánk hosszú évtizedeken át természettudományi stúdium maradt, műveltségantropológiánk kibontakozására csak társadalomtudományaink eredményeinek fokozott kielégülését követően kerülhetett sor.

A vázolt kép teljességéhez tartozik, hogy a széles olvasottságú, s főleg a természeti népek életvitelét tárgyaló útirajz-irodalomban különösen jártas MOLNÁR János szepesi kanonok (1729–1804) legalább címe szerint idézi az etnológia első nagyszabású tudományos kísérletét, J. F. LAFITAU: *Moeurs des sauvages américains comparées aux moeurs des premiers temps* (Paris 1724. I. k.) c. monográfiáját. MOLNÁR a munka német fordítását említi *Némely nevezetes emberekről Emlékeztetés* c. összeállításában (*Magyar Könyv-ház*. VI. k. 1974. 44. l.), s egyben olyan további műveket sorakoztat mellé, amelyek az amerikai indián és az ókori eurázsiai népek egyes műveltségelemeinek hasonlósága alapján e népek közös eredetére következtettek. Ismét KATONA Lajost idézzük: LAFITAU tétele, hogy ti. „a népek pusztá leírásával nem szabad beérni, hanem hogy lélektani egybevetések útján kell az emberiség társadalmi fejlődését bemutatni” – mint vezérlő szempont „a mai tudománv ítélőszéke előtt is teljes elismerést érdemel”, még ha analógiái részben hibásak vagy szűk körűek is. A MOLNÁR János idézte további munkák feltételezése, hogy e népek kultúrájában megfigyelhető párhuzamok eredetük közösségére vallanának, természetesen alaptalan.

A század jeles magyar gondolkodói mindenestre tisztos munkát végeztek. Az első hazai kezdeményezést vállalva, vagy olykor egymásnak adva át a stafétabotot, a majdani néprajz számára az úttörés feladatait végezték. Tudományterületünk elvi alapvetése, feladatainak, tárgykörének, vizsgálati módszerének, várható tanulságainak mérlegelése nem jelentéktelen eredmény. Európa modern eszméinek ismeretében távlatokat találtak

hazai kulturális örökségünk értékének felismerésére, nemzettudatunk kibontakozásának ügyét szolgálják.*

IRODALOM

APOR Péter, altorjai

- 1863 *Metamorphosis Transsylvaniae, az az Erdélynek régi együgyű alázatos idejében való gazdagságból e mostani kevély, czifra jel fordult állapotjában koldusságra való változása.*
1736. Kiadta KAZINCZY Gábor. Monumenta Hungariae Historica, Scriptores. II. osztály II. k. Pest

BACON, Verulamius

- 1756 *Francisci Baconi baronis ... De dignitate et augmentis scietiarum libri IX.* Budae

BÉL Matthias

- 1735–1742 *Notitia Hungariae novae historico geographica ... I–V. k.* Viennae
1735, 1746 *Adparatus ad historiam Hungariae.* I., II. k. Pozsony

BÉL Mátyás

- 1984a *Adparatus 1735. Előszó.* DÉRI Balázs fordításában közli TARNAI Andor: Hungáriából Magyarország felé. 185–191. Budapest
1984b *Magyarország népének élete 1730 táján.* Fordította és sajtó alá rendezte WELLMANN Imre. Budapest

CORNIDES, Daniel

- 1791 *Commentatio de religione veterum Hungarorum.* Viennae

CSAPLÁR Benedek

- 1881–1884 *Révai Miklós élete.* I–IV. k. Pest

CSAPODI Csaba

- 1978 *Az Anonymus-kérdés története.* Budapest

DOBOSSY László

- 1963 *A francia irodalom története.* I–II. Budapest

ECKHARDT Sándor

- 1924 *A francia forradalom eszméi Magyarországon.* Budapest

FEDER, Johann G. H.

- 1760 *Untersuchungen über den menschlichen Willen.* Göttingen

FLÖGEL Károly Fridrik

- 1795 *Az emberi értelemnek természeti históriája ...* Fordította TSERNÁTONI W. Sámuel. Kolozsvár

FRIED István

- 1982 *Volksdichtung, Volkstümlichkeit, Kunstdichtung in den Literaturen Ostmitteleuropas des 18. Jahrhunderts.* Studia Slavica Hung. XXVIII. 91–123.
1985 *Herder történetfilozófiai nézeteinek nyomában.* Ethnographia XCVI. 551–561.
1986 *Jankovich Miklós és a magyar népköltészet-kutatás.* Ethnographia XCVII. 114–122.

GÁLOS Rezső

- 1954 *Kármán József.* Budapest

HORVÁTH János

- 1976 *A magyar irodalom fejlődéstörténete.* Sajtó alá rendezte KOROMPAY H. János. Budapest
1978. *A magyar irodalmi népiesség Faludtól Petőfiig.* 2. kiadás. Gondozta KOROMPAY H. János. Budapest

*A tanulmány alapjául szolgáló kutatás az MTA – Soros Alapítvány támogatásával folyt. – A dolgozat az OKKFT Ts–4/5 „Magyarságkutatás” program keretében az MTA Néprajzi Kutató Csoportjában folyó „A paraszti kultúra képe” című kutatóvállalkozás részére készült.

- HUSZTY Zakarias
 1781 *Versuch über den Menschen in Ungarn*. Ungarisches Magazin I. 1–60.
 1782 *Topographische Beschreibung des Flusses Poprad*. Ungarisches Magazin II. 480–490.
 Pozsony
- JÁNOSI Béla
 1914 *Szerdahelyi György aestheticája*. Budapest
- KATONA Lajos
 1910 *A népköltészet a népléktan tárgykörében*. Budapesti Szemle CXLI. 107.
 1912 *A magyar Mythologia irodalma*. In: Katona Lajos irodalmi tanulmányai. I. k. 210–217.
 Budapest
- KOSÁRY Domokos
 1980 *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Budapest
- KOVÁTS (Ferenc) ingenieur
 1789 *Mind a' Mindenés Gyűjteménynek ... Mindenés Gyűjtemény 2. 356–357*. Komárom
- LAFITAU, J. F.
 1724 *Moerus des sauvages américains comparés aux moeurs des premiers temps*. I–II. Paris
- MOLNÁR János
 1794 *P. Lafiteau*. Magyar Könyv-ház VI. darab. 44.
- MONTESQUIEU, Charles de
 1790 *A' törvények velejéről*. Ford. PÉTZELI József. Mindenés Gyűjtemény 4. 184–204.
 Komárom
- MONTESQUIEU, Károly
 1833 *A' törvények lelkéről*. Fordította a' párisi 1816-odik esztendei kiadás szerint. Pozsony
- NEWALD, Richard
 1957 *Von Klopstock bis zu Goethes Tod 1750–1832*. Erster Teil. Ende der Aufklärung und Vorbereitung der Klassik. München
- PUKÁNSZKY Béla
 1918 *Herder hazánkban*. Német Philológia; Dolgozatok XXIII. Budapest
- SÁNDOR István
 1945 *Író és társadalom. Fejezet a magyar felvilágosodás irodalomtörténetéből*. Szeged
 1978 *Tanulmányok a magyar néprajztudomány történetéből*. Budapest
- SCHWANDTNER, Joannes Georgius
 1746–1748 *Scriptores rerum hungaricarum veteres et genuini ... I–III*. Viennae
- STROBACH, Hermann
 1979 *Lied*. In: Deutsche Volksdichtung. Eine Einführung. Hrg. von Hermann STROBACH, Ulrich BENTZIEN, Gisela BURDA-SCHNEIDEWIND usw. 29–82.
- SZEKŰ Gyula
 1943 *Magyar történet*. IV–V. 7. kiadás. Budapest
- SZERDAHELYI, Georgius Aloysius
 1784 *Poesis narrativa. Ad aestheticam sive doctrinam boni gustus conformata*. Budae
- SZERDAHELYI György
 1794 *Aesthetica avagy a' jó izlésnek a' szépség filozófiájából fejtegetett tudománya*. Fordította SZÉP János. Buda és Pest
- TSERNÁTONI W. Sámuel
 1795 *Elől járó beszéd, a' figyelmetes magyar olvasóhoz*. In: FLÖGEL, Károly Fridrik: Az emberi értelemnek természeti históriája ... 1–22. számozatlan I. Kolozsvár
- VOGT, Friedrich–KOCH, Max
 1897 *Geschichte der deutschen Litteratur von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart*. Leipzig und Wien
- WAGNER, Michael
 1794 *Beyträge zur philosophischen Antropologie und den damit verwandten Wissenschaften*. I–II. Wien

István Sándor

THE CONCEPTS OF FOLK, NATION AND CULTURE IN THE WRITINGS
OF 18th CENTURY HUNGARIAN THINKERS

(Abstract)

The paper deals with the period actually preceding the development of ethnography, ethnology and folklore. It surveys philosophical, psychological and historical statements and writings which offer plans and suggestions to the systematic, scholarly study of the people and their way of life—of material culture, folklore, social relationships in detail—and which discuss the difficulties of such a systematic scholarly study. To this extent these manifestations linked to Enlightenment can be regarded as a preparatory phase in the development of ethnography proper.

Néprajzi törekvések a reformkori Magyarországon*

1. Ismerjük-e kellően a reformkori Magyarország néprajzi törekvéseit? Számon tartjuk-e a kor néprajzi eredményeit, alkotó műhelyeit, kiemelkedő vagy akár szerényebb egyéni teljesítményeit? A kérdéseket még sorolhatnánk, de szükségtelen, mert a válasz csak az lehet, hogy az eddigi vizsgálatok igen sok kérdést tisztáztak, de átfogó képünk még nincs a kor néprajzáról. A magyar néprajz tudománytörténetének ez a korai szakasza ma még nem áll világosan előttünk. Talán a folklorisztika valamivel szerencsésebb helyzetben van, több előmunkálatot tudhat maga mögött. Emlékeztetni kell olyan úttörő munkákra, mint amilyenek K. POSONYI Erzsébet, KROMPECHER (KOROMPAY) Bertalan és ORTUTAY Gyula dolgozatai voltak az 1920–30-as években.¹

Szerencsére a folklor kutatás története régtől foglalkoztatja az irodalomtörténészeket is, s a XIX. század első felének folklorgyűjtő mozgalmaihoz olyan magisztrális munka ad biztos támaszt, mint amilyen HORVÁTH János *A magyar irodalmi népiesség Faludtól Petőfiig* c. kötete. Ezen kívül is több jelentős irodalomtörténeti, eszmetörténeti tanulmányt említhetnénk.²

A néprajz többi ágának reformkori története koránt sincs ilyen kedvező helyzetben. Az úttörés érdeme e tekintetben BARTUCZ Lajosé, aki *A magyar nemzetismeretről* címen a Magyar Néprajzi Társaságban tartott előadásában mutatott rá FEJÉR György, MOKRY Benjámín, GUZMICS Izidor, VEDRES István írásainak, s különösen CSAPLOVICS János munkásságának jelentőségére.³ A BARTUCZ által tört csapást tovább szélesítette TÁLASI István két jelentős dolgozata, különösen a *Néprajzi életünk kibontakozása* c. nagyívű áttekintés.⁴ *A magyar parasztviseletek 1820–1867. közötti ábrázolásainak, dokumentumainak feltárásával és kiadásával* KRESZ Mária könyve nyitott új pers-

*Elhangzott a Magyar Néprajzi Társaság közgyűlésén 1983. május 25-én.

¹K. POSONYI Erzsébet 1927.; KROMPECHER Bertalan 1931., 1941.; ORTUTAY Gyula 1939.

²Máig nélkülözhetetlen PUKÁNSZKY Béla 1918. HERDER magyar fogadtatását megvilágító könyve; adataiban hasznos FARKAS Gyula 1930. és 1932. Az újabb irodalomtörténeti munkák közül a néprajz történetéhez, nagy előfutárainak tevékenységéhez is fontos: FENYŐ István 1973. A HERDERrel és magyarországi hatásával kapcsolatos újabb hazai irodalomból kiemelkedő RATHMANN János: *Herder eszméi – a historizmus útján*, Budapest, 1983. E kötethez fűzött reflexiók közül I. FRIED István 1985. A folklorisztika hazai történetébe is bevilágítanak T. ERDÉLYI Ilona kötetei, melyekben sajtó alá rendezte ERDÉLYI János levelezését (I–II. Budapest, 1960–1962.), útinaplóját (1951.), legutóbb pedig megrajzolta pályaképét, filozófiai, irodalomtörténeti és folklorisztikai munkásságának mérlegét is megvonva (*A múlt magyar tudósai* X. Budapest, 1981.).

³BARTUCZ Lajos 1936.

⁴TÁLASI István 1946. és 1948. További összefoglalások a külföldi olvasók számára készültek: GUNDA Béla 1965; SOZAN, Michael 1979.

pektívát.⁵ Azt tette világossá, hogy a kor néprajzi értékű publikációit nem csupán tudománytörténeti szempontból lehet hasznosítani. Ma már nyilvánvaló, hogy a XIX. század első felének magyarországi népi kultúráját, társadalmát lehetetlen megrajzolni a kortárs szerzők által megőrkített ismeretek nélkül. A reformkor néprajzi gyűjtéseinek, népeleti rajzainak, kortársi megfigyeléseinek ott van a helye szakunk mindennapi vérkeringésében. Az anyagi kultúra és a folklór XIX. századi fejlődési állapotának, jellegzetességeinek megállapításához nélkülözhetetlenek a reformkori folyóiratokban, lapokban megbúvó publikációk, a magyar és idegen nyelven kiadott népköltési gyűjtemények, az ország- és tájleírásokban, statisztikai és más művekben fennmaradt utalások, a kéziratok, melyekről ma még áttekintésünk sincs. Segíteni fogja a továbblépést ebből az állapotból a *Magyar Néprajztudomány Bibliográfiájának* következő két kötete, mely a kezdetektől 1849-ig tárja majd elénk a néprajzi érdekű irodalmat. Egyes szempontjainkat, kutatási lehetőségeinket azonban addig sem hiábavaló újragondolni, s az eddigi értékeléseket újra megvizsgálni. Erre vállalkozom a mai szűkre szabott időkeretek között.

2. A kor, amelyről szó van, aligha érthető meg két olyan, XVIII. század végi mozzanattal, amelyek része volt a nacionalizmus, a XIX. század meghatározó eszmeáramlatának magyarországi történetében. Az egyik mozzanat II. József 1784-ben kiadott rendelete, amely Magyarországon is a német nyelvet helyezte a latin helyébe. A nemzeti nyelv jogaiért megindult harcban nemcsak a német és a magyar került szembe egymással, hanem az ország más nyelvű népei is érintve voltak, s korántsem csupán a nyelvről folyt a vita. Azt keresték, mi teszi a nemzetet, a nemzetiséget azzá, aminek nevezi magát. Mi az, ami valakit magyarrá tesz? Sokan a magyar nemzetiség és érzület elsődleges kritériumát még az 1840-es években is egyedül a magyar nyelvben látták. Nemcsak DECSY, VEDRES és GUZMICS hirdette, hogy „nem vérség, nevelés, életmód teszi a nemzetet, hanem egyedül a nyelv”, de így gondolta az írók többsége is.⁶

A másik mozzanat Johann Gottfried HERDER nagy művének, az *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* IV. kötetének megjelenése volt 1791-ben. Ebben a magyarok közelgő elenyésztéséről szól, amikor azt írja: „... a mások közé ékelt kisszámú magyaroknak századok múltán talán már nyelvét sem lehet majd felfedezni”.⁷ Ugyanott nagy jövőt jósolt a szláv népeknek. Jóslata nagy visszhangra talált a szláv értelmiségi körökben, s tápot adott a pánszlávizmusnak s a hazai szláv mozgalmaknak is.

A visszhang magyar részről sem maradt el. DUGONICS András, amikor CSEHY elmondta neki HERDER jóslatát, megvetően reagált: „Ne hidj neki, hazudik a Szamár Német.”⁸ KULTSÁR István is csak azért idézte, hogy nemzetét felrázza a sötét vég víziójával.⁹ Sokakban viszont a magyar gondolkodóknál Mohács óta kimutatható nemzetpesszimizmus érzését erősítette. PUKÁNSZKY Béla és DÜMMERTH Dezső munkái megvilágítják a herderi jóslat forrásait, hazai fogadtatását,¹⁰ s az egész kérdéskör ismeretesebb annál, hogy tovább boncolgassuk.

⁵ KRESZ Mária 1956.

⁶ VARGA János 1961. 291.

⁷ DÜMMERTH Dezső 1963. 181.; ARATÓ Endre 1960. I. 109–111, 241–242.

⁸ Vö. FARKAS Gyula 1930. 156.

⁹ KULTSÁR István (szerk.): *Hazai és Külföldi Tudóstársok* 1820. 4. sz.

¹⁰ PUKÁNSZKY Béla 1918., DÜMMERTH Dezső 1963. HERDER voltaképpen KOLLÁR Ádám 1763-ban írott vélekedését vette át, amit SCHLÖZER közvetítésével ismert meg. KOLLÁR

A kor levegőjét, szellemi állapotát azonban nem lehet pusztán a bölcseleti és a szép-írók munkái, az irodalmi áramlatok, a barokk, a romantika, majd a népiesek szellemiségéből megérteni. Legkevésbé olyan szellemtörténeti spekulációk beiktatásával, amelyek a katolikus dunai és a református tiszai szellemiség, az egymással szemben álló „nemzet-optimizmus” és „nemzetpessimizmus” képletére egyszerűsítik a helyzetet.

A XIX. század első évtizedeiben bontakozó honismereti és néprajzi kutatás több forrásból táplálkozott, s mindjárt több ágra szakadt. A költők, írók érdeklődése főként esztétikai értékeinek felismerése folytán terelődött a népköltészetre. A „nyelvészek” és JANKOVICH Miklós köre a régiségek okán tekintett a nép és alkotásai felé.¹¹ Ezzel szemben a különböző tájak, népcsoportok ismertetésének divatjában a hazai társadalmi valóság megismerésének igénye tapintható ki. Fontosabb művelői a statisztika, az „államisme” felől érkeztek a népleíráshoz. Már az 1790–1830 közötti rendi nacionalizmus korában fokról fokra nőtt az érdeklődés a hazai adózó nép, a jobbágyság élete iránt. TESSEDIK és BERZEVICZY úttörését olyan nagy gyakorlati gazdák követték, mint NAGYVÁTHY János, PETHE Ferenc, BALÁSHÁZY János, akik reformgondolataikkal SZÉCHENYI-t is megelőzték. Közülük PETHE ott volt a Tudományos Gyűjtemény megalapítói között.¹²

A nemzeti kérdés előtérbe kerülése és tartalmi átalakulása folytán egyszeriben fontossá vált a parasztok és a polgárok nyelvi, nemzeti hovatartozása, érzelmi világa, műveltségi állapota, kulturáltsága is. Polgári nemzet építése nélkülük aligha volt elképzelhető. Ekkor azonban a politikai nemzet képviselői számára kényelmetlen igazságok derültek ki. BATSÁNYI már 1790-ben – tehát a nevezetes herderi jóslat előtt – a következő szavakkal szorgalmazta a Magyar Tudós Társaság megalapítását: „Most vagy talán sohasem, mert az ország másnyelvű lakosainak sokasodása és a németesítés miatt a nemzeti nyelv és erkölcs megsemmisül.”¹³ A Tudós Társaság felállítására azonban – a sok terv, beadvány, javaslat ellenére – még jó ideig várni kellett. MAGDA Pál 1819-ben kiadott statisztikai műve előszavában ismét szorongva kérdezte: „Van-e a Magyar Nemzetnek annyi lelki és testi ereje, annyi világi tehetsége, hogy az Európai szabad és független Nemzetek között tekintettel és méltósággal megtarthatja rangját...?”¹⁴

3. A következő évek, évtizedek megadták a választ MAGDA Pál kérdésére. A polgári társadalom híveinek gyülekezése, a haladás erőinek növekedése a reformkorban együtt járt Magyarország első felfedezésével. Másfelől, a halmozódó tudományos ismeretek országról és népről visszahatottak a gyakorlatra, a politikai mozgalmakra. Kiemelkedő szerepet játszott ebben a kor legnagyobb magyar statisztikusa, FÉNYES Elek, akinek művei ezen évtizedek társadalmi viszonyainak legalapvetőbb forrásbázisát képezik. Statisztikusok művei még sohasem gyakoroltak akkora hatást a közgondolkodásra,

---

Ádám megfogalmazásában így hangzott a jóslat: „Magyarországnak legkisebb része az, amelyet csak magyarul beszélők laknak és félni lehet attól, hogy a magyar nyelv is elenyészik, mint egykor a kunoké.” AJTAY József: *A magyarság fejlődése az utolsó kétszáz év alatt*. Budapest, 1905. 23.

¹¹ KROMPECHER Bertalan 1931. és 1933.

¹² ZSIGMOND Gábor 1979.; KROMPECHER Bertalan 1931. 27.

¹³ Idézi VÁRKONYI Ágnes 1975. 21.

¹⁴ MAGDA Pál 1819. VII. 1.

mint az ő könyvei.¹⁵ Fellépése előtt SCHWARTNER, NAGY Lajos, CSAPLOVICS avult adatokat tartalmazó, német és latin nyelvű munkái nem voltak igazán alkalmasak az országnak és népeinek a megismertetésére. A kortársi tájékoztatlanságot fejezik ki VAHOT Imre szavai: „Mi, kis provinciákra osztott magyarok, mint a denevér egymás hátán élünk, nem tudjuk mink van, mink nincs. Például ki tudná közülünk megmondani, hány igazi magyar él az országban?”¹⁶ A bécsi kormányzati adminisztráció természetesen tájékozottabb volt, de információit megtartotta magának. FÉNYES szerint: „Rendkívüli politikai helyzetünk okozta, hogy legfontosabb statisztikai adataink mély státustitkok gyanánt őriztetnek.”¹⁷ Részint ez magyarázza műveinek fogyatékoságát is. Fontos megjegyezni, hogy FÉNYES ismerte és felhasználta az összes információt, amit a megelőző két évtizedben a táj- és népismertető irodalom, a megyei monográfiák és városismertetőik felhalmoztak. BARTHOLOMAEIDES, SZIRMAY Antal, MOCSÁRY Antal, HAAS Mihály, HÖLBLING Miksa és mások köteteiből éppúgy kiszemezgette az adott vármegyére, népcsoportra vonatkozó részleteket, adatokat, mint a Tudományos Gyűjtemény cikkeiből.

Ez az 1817-ben megindított folyóirat programszerűen közölt, sőt íratott táj- és népismertető tanulmányokat. Ezek közül SZEDER Fábián 1819-ben a palócokról közreadott cikke valósággal iskolát csinált.¹⁸ Hatása felismerhető PLÁNDER Ferenc, HOLLÓK Imre, BALOGHSámuel írásain, s KÖVÁRY László még 1842-ben a *Székelyhonról* címen kiadott kötetében is SZEDERre hivatkozva sürgeti a székely népnyelv tanulmányozását.¹⁹ A kor folyóirataiban – kivált a Tudománytár, majd a Társalgó és a Regélő hasábjain – számos táj- és népismertető dolgozat látott napvilágot, amelyekből kirajzolódik a magyar nép történeti-táji tagozódása néprajzi csoportjainak nagy, reformkori freskója.²⁰ 1822-ben publikált vázlatában CSAPLOVICS még csak négy magyar dialektust ismert: palóc, székely Duna melléki, Tisza melléki. Ugyanakkor a hazai németeknek és szlovákoknak már tíz-tíz csoportját tudta megnevezni. Ehhez képest az ismeretek gyarapodása alig negyedszázad alatt különösen szembetűnő.

A reformkorban tűnt fel a magyar tudományosság horizontján a magyarországi és erdélyi határokon kívül élő magyarság. RUMY Károlynak a boszniai magyarokról szóló híradása, a bukovinai és moldvai településekről szóló rövid anyagok után GEGŐ Elek és PETRÁS Ince jóvoltából terelődött a figyelem a Kárpátokon kívül élő magyar csoportokra. A Tudós Társaság és DÖBRENTEI Gábor személyes érdeklődése serkentőleg hatott JERNEY János moldvai és krími utazásaira. Figyelmet érdemel az unitárius diák, ÜRMÖSSY Sándor egyéni vállalkozása is, aki a havasalföldi fejedelemségbe bujdosott erdélyi magyarok életviszonyairól számolt be.²¹

¹⁵ PALÁDI-KOVÁCS Attila 1976. 18–23.

¹⁶ VAHOT Imre 1846. 204.

¹⁷ FÉNYES Elek 1842. I. kötet IV. (Előszó).

¹⁸ GARAY János 1833-ban már a Tolna megyei Sárköz lakóit is palóc ejtésűnek nevezi. Felfigyelt a „palóc divatra” TÁLASI István 1948. 5.

¹⁹ KÖVÁRY László 1842. 139. Szavait érdemes szó szerint idézni: „Vannak más sajátságai is (ti. a székelyeknek – P. K. A.), mellyekért egy nyelvbúvár nyereséggel töltené itt napjait. Vagy mért ne kelhetne a székelek közül is egy, ki mint Szeder Fábián a palóc ejtésre, figyelmetessé tegye a magyar világot, hogy rokonságukról és rokonságunkról jobban és világosabban lássunk.”

²⁰ Vö. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1985.

²¹ PALÁDI-KOVÁCS Attila 1985. 457–467.

Ebben a korban a messzi népek magyar kutatói nem élveztek hazai intézményi támogatást. Elegendő, ha az észak-amerikai indiánok között dolgozó HARASZTI Ágostonra és az Afrika-utazó MAGYAR Lászlóra utalunk. REGULY Antal szintén idegen szolgálatban vállalta a volgai és uráli finnugor népek között végzett munkát s az átélt megpróbáltatásokat.²²

Itthon a magyarral egyidejűleg haladt – esetenként meg is előzve azt – a többi hazai nép viszonyainak, népnyelvének és népköltészetének feltárása. *A Palótzság Esméretése különbféle tekintetben* című pályatételt 1817-ben a Tudományos Gyűjteményben az alábbi szerkesztői megjegyzéssel hirdették meg: „Sokan tréfára fogják venni a dolgot s előre kinevetik ezen Jutalom tételt, de a tudatlanságon szánakodni kell, mert ezek nem tudják, hogy a Szepesi Németeknek és az Erdélyi Szászoknak már Idiotikonjuk (tájszótárak) vagyon; nem tudják, hogy az, amit tréfának, nevetségesnek tartanak, nagy és fontos igazságokra és következtetésekre vezethet.”²³ Nem sokkal maradt el a szláv népek tanulmányozása sem. Ebben a kutatási irányban kiemelkedő szerepet játszott CSAPLOVICS János, alias Johann CSAPLOVICS vagy Ján ČAPLOVIČ. 1819-ben már jelentős, kétkötetes munkát adott ki Pesten *Slavonien und zum Theil Croatien* címen. Ugyanazon évben közölte a Tudományos Gyűjtemény BITNITZ Lajos szombathelyi tanár dolgozatát *A Vas és Szala vármegyei Tótokról* címmel, 1829-ben pedig CSAPLOVICS újabb könyve jelent meg, a *Croaten und Wenden in Ungern*. Az ő „átigazításában” közölte 1828-ban KOSSITS József nevezetes cikkét, „ethnographiai remekét” a Tudományos Gyűjtemény. Ezt a dolgozatot CSAPLOVICS saját neve alatt németül is publikálta.²⁴

Az egyre gyarapodó nemzetiségi néprajzi irodalomban válogatni sem könnyű. Jelentős, terjedelmes tanulmányt közöl GOROVE László a bánági bolgárokról, BARTÓK Gábor a máramarosi románokról, BENCZÚR János a beregi ukránokról, SZÁRITS Jenő a bácskai bunyevácokról, s ezt a felsorolást még hosszan lehetne folytatni. Egész kötet telne ki az adatgazdag, eredeti megfigyelésekre alapozott nemzetiségi népismertetésekből is, miként a magyar tájak, néprajzi csoportok leírásaiból.²⁵ Talán nem tévedés azt állítani, hogy a reformkor s a XIX. század első felének néprajzi törekvései közül a táj- és népcsoport-leíró irányzat volt a legerőteljesebb. A publikációknak ez a vonulata tartalmazza a legtöbb etnográfiai ismeretet a korszak magyar és nemzetiségi népeletéről, különösen anyagi kultúrájukról és falusi társadalmáról, lokális közösségeiről.

4. Az ismert tudománytörténeti vázlatokból úgy tűnik, hogy az anyagi kultúra jelenségei a XIX. század első felében kevesebb érdeklődést váltottak ki, mint a népköltészet. Az önálló tárgyalás valóban szórványosabb, de a népleírásokban épp a gazdasági élet, az építkezés, a viselet, a családi és az ünnepi szokások leírása van túlsúlyban, s a népköltészet, a szűken vett folklór marad háttérben.

²² BODROGI Tibor 1978. I. 151–218.

²³ Tudományos Gyűjtemény 1817. I. 114–116.

²⁴ KOSSITS és CSAPLOVICS viszonyát, KOSSITS dolgozatának keletkezését az újabb szlovén kutatás tárta fel. Rudo BRTAŃ ezzel kapcsolatos eredményeit is összefoglalja magyar nyelvű kutatástörténetében NOVAK, Vilko 1985. 544–545.

²⁵ BARTÓK Gábor: *A máramarosi oláhok*. Regélő 1843. 1452–1460; BENCZUR János: *Bereg vármegyei oroszok*. Regélő 1841. 273–275, 284–285, 297–302, 308–309.; SZÁRITS Jenő: *A bunyevácok*. Regélő 1842. 838–840, 849–853, 869–872, 886–888.

Az anyagi kultúra iránti érdeklődést nem csupán nyelvészeti igények táplálták, mint a SZEDER Fábiánt inspiráló RÉVAI nyelvjárás iránti érdeklődése s a nyomában támadt palóc divat. Nem is csupán a statisztikai vagy nemzetgazdasági adatgyűjtést találjuk a háttérben. Kihámozható az írók, a szépirodalom, mindenekelőtt DUGONICS hatása, aki TOLDY szavaival élve, valósággal teleszórta regényeit „magyar archeológiai ismeretekkel”. Ő maga is megvallja az *Etelka* (1788.) előhangjában, hogy a régi magyarok szokásainak rajzát „nem ujjamból szoptam”. Könyvei, különösen a *Szittyá történetek* (1806.) hatottak HORVÁTH István délibábos nyelvészkedésének és történetiszemléletének alakulására, s ugyanakkor serkentették a sajátos magyar régiségek kutatását. S ez utóbbit fenntartás nélkül pozitívumnak kell tekintenünk.

Nem értékeltük eddig kellően a tragikus sorsú SÁNDOR István szerepét, aki a *Sokféle* címen kiadott munkáiban egész sor magyar régiséget nyomozott.²⁶ 1801-ben például már a kun és a magyar hajviseletről, majd a lóhúsevésről s a régi magyar szertartásokról érkezett. Az ő nyomdokain járt KULTSÁR István is, amikor az általa szerkesztett Hasznos Mulatságokban olyan kérdéseket vetett fel, hogy ismerik-e még a kunságiak a bozát, s a beérkezett olvasói levelek segítségével sikerült is tisztázni ezen ital készítésének módját.²⁷ Rögtön utánuk kell említeni KÁLLAY Ferenc nevét, aki 1823-ban *Magyar régiségek nyomozása* címen közölt értekezésében azt bizonygatta, hogy a magyarok a honfoglalás előtt ismerték már a földművelést, s „ázsiai eredetű”, nomád gazdálkodásmódjukat a Duna-medencében is megőrizték.²⁸ Történeti érdeklődés és a kortárs gyakorlat beható ismerete világlik ki DERECSKEI FODOR Gábornak az alföldi mezőgazdaságot bemutató dolgozatából is.²⁹ Nomád eredetűnek, keletről hozott-nak tekintették az alföldi külterjes mezőgazdálkodás egész rendszerét. Nem pusztán kuriózumként kezelték a magyar jellegzetességnek felismert jelenségeket, hanem összetartozó kulturális rendszerek darabjainak, tartozékainak. A modernizálás, az új „módi” térhódítását keresték, s rögzítették a múltba süllyedő magyar specialitásokat. Ők már sokkal világosabban látták az ország metamorfózisának jeleit, európai igazodásának következményeit, mint a XVIII. század dohogó APOR Pétere.

Tanulságos az is, hogy az alföldi nagy mezővárosok népének karakterét a kortárs szerzők nem folklórjuk, hanem gazdaságuk tükrébe állítva vélték megragadhatónak. Kiemelkedik ezek közül NAGY Ferenc írása Hódmezővásárhelyről, TELEGGI KOVÁCS Lászlóé Debrecenről, VAHOT Imre szerzőtársakra támaszkodó nagy tanulmánya Kecs-kemétről. Megjelentek a CSAPLOVICS által „ázsiaiinak”, fejlődésképtelennek minősített magyar gazdálkodás képét ellensúlyozni kívánó dolgozatok is, melyek közül kiemelkedik NAGY Elek írása a *Székely gazdálkodásról* és ETÉDI Gedőé az udvarhelyi székelyek földműveléséről.³⁰

A kor gazdasági könyvészetéből, az ikonográfiai anyagból jól kiegészül a nép anyagi kultúrájának képe. S a néprajzi dokumentumok sorát is betetőzi két nagy vállalkozás. Mindkettő VAHOT Imre szervező és szerkesztő tevékenységét dicséri. 1846–47-ben

²⁶ SÁNDOR István 1791–1808. I–XII.

²⁷ KULTSÁR István 1826. 48. szám. 375–376. A beküldött olvasói válaszokat l. uo. 402–403., 408–409.

²⁸ TÁLASI István 1946. 16–18.

²⁹ KÁLLAY Ferenc 1823.; DERECSKEI FODOR Gábor 1827.

³⁰ Vö. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1985. 222–314, 318–344.

jelent meg a *Magyarföld és népei eredeti képekben*, amely joggal tekinthető az első honismereti-néprajzi folyóiratunknak. Még a reformkori lendület terméke a másik betetőző mű is, a *Magyarország és Erdély képekben* négy kötete, szintén VAHOT (és KUBINYI) szerkesztésében.

5. A népismerettől nehéz elválasztani a nemzetismeret kérdéskörét. Ezért BARTUCZ és TÁLASI is szól az 1810-es, 1820-as évek nemzetkarakterológiai vizsgálódásairól. MOKRY Benjámin, GUZMICS Izidort,³¹ VEDRES Istvánt, KÁLLAY Ferencet, FEJÉR Györgyöt, aki az első magyar nyelvű antropológiát is megírja, joggal tekintik a nemzetismeret, a tudományos hungarológia előfutárainak.³² Annak, hogy a nemzetit és a népit már-már mereven elválasztva vegül is kirekesztik őket a néprajz történetéből, az az egyszerű magyarázata, hogy a néprajz tárgyát a parasztság kultúrájában látják. Azonban, ha szélesebben értelmezzük a néprajz feladatkörét, s tárgyának tekintjük az etnoszok történetét, az etnoszociális szervezetek megnyilvánulásait, a teljes etnikus színezetű kultúrának a vizsgálatát, az említett szerzők aligha rekeszthetők ki.

Éppen ezért – BARTUCZcal ellentétben – nem abban látom a döntő eltérést CSAPLOVICS és EDVI ILLÉS között, hogy az előbbi etnográfiait, az utóbbi pedig nemzetismeretet művelt. CSAPLOVICS nem korlátozta figyelmét a parasztságra, EDVI ILLÉSnek pedig a népdalok, a lakodalmi szokások, a köszönésformák is felkeltették az érdeklődését.³³ Inkább azt kell észrevennünk, hogy a tudományos igényű néprajzi törekvéseknek a reformkorban legalább két, egymással vitázó, ellentétes irányzata alakult ki. CSAPLOVICS képviselte a „statisztikai etnográfiait”, s szembehelyezkedett az ún. „történeti etnográfia” képviselőivel. Köztudott, hogy a tudományszak megnevezésére az *etnográfia* szót hazánkban CSAPLOVICS használta először, 1822-ben a Tudományos Gyűjteményben közölt dolgozatának címéül ezt adta: *Ethnographiai Értekezés Magyarországról*. Értelmezése szerint az *ethnographia* nem más, mint „az ország lakosainak statistikai leírása”.

Felfogását leghűségesebben saját szavai tükrözik: „... különös, hogy a legtöbben csak a *történeti ethnographiát* ismerik és a legnagyobb vonzalommal vájkálnak rég letűnt

³¹ GUZMICS *A' nyelvnek hármias befolyása ...* címen a Tudományos Gyűjteményben közölt dolgozatában (1822. VIII. 3–36.) a nemzeti összetartozásban a nyelv szerepét emeli ki. „Nem a vér-ség, melly korán elfajul, nem a kormány, melly a nemzet korábbi létét teszi fel, nem a lakhely fűzi az embereket egy nemzetté össze, hanem a nyelv.” Irodalmi példaképpül HERDERt választotta, akinek műveit Magyarországon talán ő ismerte a legjobban. PUKÁNSZKY Béla 1918. 29.

³² FEJÉR szintén jól ismerte HERDER műveit, esztétikáját tanulmányozásra ajánlotta, s arra figyelmeztetett, hogy a németek nagy szorgalommal és költséggel gyűjtik a hajdani *Minneliedert*. *Anthropologia* vagyis *az ember esmértetése* címen megjelent könyvében (Buda, 1807.) honfitársait a hazai kutatások elhanyagolása miatt ostromozta: „Jeles tehetségekkel és eszközökkel önnön magok esmértetökre megajándékozta, azokat többnyire az idegeneknek vizsgálásokra fordították; honnyokon kívül csatangolván, a messze tartományokat bejárták az önnön magokét kitanulni elmullatták.” Ezt idézi már BARTUCZ Lajos 1936. 10–11., aki PATZEK Károly: *Emberesmértető Törédék* címen (Pesten, 1833.) megjelent doktori értekezését nevezi az első magyar nyelvű antropológiának. Megállapítja, hogy „tárgyilagosan kiemeli a nemzeti mivolt bélyegei között az öröklődő rasszbeliséget, s annak külső jegyeit”. (BARTUCZ 1936. 17.) BARTUCZ és TÁLASI nyomán értékeli az említett szerzőket: SOZAN, Michael 1979. 70–73.

³³ EDVI ILLÉS Pál 1827. XII. 3–25.; 1828. V. 50–61 és 1835.

századokban. Ezzel szemben én csak a *statisticai ethnographiával*, Magyarország jelen megnyilatkozásaival törődöm; nem azzal, hogy honnan származnak, hanem hogy ma valamennyi viszonylatban miként élnek és tevékenykednek.”³⁴ Említtet dolgozatában 12 fejezet található. Közülük a 3. a népesség számával, demográfiájával, 4. fizikai antropológiai vonásaival, 6. a nyelvekkel, 7. a vallásokkal, 8. a nemzeti műveltséggel, iskolázottsággal, 9. a nemzeti szorgalommal, 11. a törvényekkel, 12. az adókkal, a katonasággal foglalkozik. Kitetszik ebből a felsorolásból, hogy CSAPLOVICSNak ez a műve a cím ellenére sem tekinthető szorosán vett néprajznak. Fő törekvése neki is az volt, hogy az egyes népek nemzeti karakterével azonosnak vett etnikumot kimutassa.

Dolgozatát sok bírálat érte. Többen kifogásolták esetenként találó, máskor azonban sértő népkarakterológiai jellemzéseit. Elméleti oldalról szólta bele a vitába DOHOVITS Bazil, aki óvta a szerzőt, nehogy végül az „Ethnographiából – mely Mathésissal kezdődik – tsináljon utoljára Poesist”.³⁵ A CSAPLOVICs által aposztrofált, múltban „vájkáló” kutatók sem fogadták el azt a tételt, hogy az etnikum vizsgálatához elégséges a jelen állapotaira szorítókozó statisztikai etnográfia. Közülük különösen EDVI ILLÉS Pál 1835-ben a Magyar Hazai Vándor lapjain publikált cikke érdemel figyelmet.³⁶ Ezt, noha elhárítja az etnográfia minősítést, valójában a történeti etnográfia szellemében kutatási programot felvázoló műnek kell tekintenünk. Nyilván CSAPLOVICStól kívánta magát elhatárolni, amikor azt írta: „Nem lenne ez ethnographia – úgymond –, mert az ethnographia úgy rajzolja a népet, valamint azt találja, minden divatozó szokásaival és tulajdonaival, azzal semmit nem gondolván, hogy eredetiek-e vagy közösek más többiekkel is. De a nemzetiség leírásában csak az jöhet tekintetbe, ami eredetileg magyar és nemzeti”. Ezen elvi megfontolások után 14 olyan témakört sorol fel, amelyekben az etnikum legjobban megnyilvánul, s minden témakört kisebb-nagyobb példatárral egészít ki. Tematikája esetenként egyezik CSAPLOVICsével, s legalább annyi benne a szorosán vett néprajz, mint abban, de inkább még több. A fejezetek közül a 4. az öltözeteké, 5. az ételek-italoké, 6. a hajviseleté, 7. a gazdálkodásé, 8. a terményeké, 10. a népünnepeké, 11. a nevezetes szokásoké, 12. a babonáké, 13. a gyermekjátékoké, 14. pedig az „egyveleg”-nek nevezett magyar kuriózumoké. E felsorolásból nagyon is néprajzi tematika bontakozik ki, olyan szerkezeti váz, amely alapul szolgálhat a magyar etnikum, a „mi a magyar?” kérdését vizsgáló kutatáshoz. Az etnikus kultúra, a népek etnikus sajátosságainak kérdésköre változatlanul központi helyet foglal el a néprajzi stúdiumokban. EDVI ILLÉS Pál felfogásában, *Miben áll a magyar nemzetiség?* címen közölt dolgozatában nagyra kell értékelnünk a történetiség és az összehasonlítás igényét. „Én úgy vélekedem – írja említett cikkében –, hogy a nemzetiséget csak a magyarnak személyes characterében keresni akarni nagyon szűk meghatározása volna azon ideának.” A nemzeti régiségek kutatásában szellemi elődei közé sorolható KULTSÁR István, SÁNDOR István, KÁLLAY Ferenc, egyebekben pedig a nemzetisme olyan megalapozói, mint FEJÉR György, MOKRY Benjámín, GUZMICS Izidor, VEDRES István.

A magyarságtudományt alapozó evangélikus lelkészt nemcsak történeti szemlélete, összehasonlító vizsgálódásra való hajlama és magyar érzelme tartja távol CSAPLOVICs

³⁴ CSAPLOVICs János 1822. III. 37. Idézi TÁLASI István 1948. 3.

³⁵ DOHOVITS Bazil 1824. IX. 4–5. Idézi már TÁLASI István 1948. 3.

³⁶ EDVI ILLÉS Pál 1835.; MADARASSY László 1929. 208. skk.; BARTUCZ Lajos 1935. 17–18.

statisztikai etnographiájától, hanem irodalmi és folklór érdeklődése is. PERCY és HERDER munkásságának hatására gyűjtött népdalokat, s RUMY közvetítésével BOWRING gyűjteményének is küldött néhányat, vagy talán egészét ő adta. 1831-ben a Tudományos Gyűjteményben cikket közölt a népmeséről. Néprajzi gyűjtéseiről írja: „Hozzájok adám magamat ez alrendű Hazánkfiájához készakarva; a mint eredetinek, Poetainak és akármű oldalról szépnék találtam, azt írásba tevém; a gyermekek játékaikat elrejtve megvagyázám, a leányok és legények szájából hallott jelesb közdanákat is leírom, – t. i. textusokat, mert melodiájokat lekótázni nem értem, és csak emlékezetemben tarthatám meg.”³⁷ A népköltészet, a folklór iránti érdeklődésének köszönhetően kerültek be tematikájába olyan pontok, amelyek a babonák, a gyermekjátékok, a népviseletek, a nevezetes szokások (pl. lakodalom) tükrében kívánták a „magyar nemzetiség” mibenlétét meglátni. Sajnálatos, hogy EDVI ILLÉS jelentőségét szakunk eddig nem ismerte fel, s a *Magyar Néprajzi Lexikon* is említetlen hagyta.

6. Nem szólhatunk itt a folklórkutatás olyan nagy alakjairól, mint PÁLÓCZI HORVÁTH Ádám, JANKOVICH Miklós, ERDÉLYI János. Az ő munkásságuk jobban benne van a mában, de azért még mindig vannak adóságaink a folklorisztika reformkori előfutáraival szemben is.³⁸ Az *Énekes poézis* címen nemrég megjelent kötet törlesztett PÁLÓCZIVAL szembeni adóságunkból, s érzékelteti a folkloristák feladatainak nagyságát.³⁹ Egész szakunk, egész magyarságunk nyerhet a reformkori szerzők gyűjteményeinek leporolása, újrakiadása s a kéziratban maradt gyűjtések, művek kinyomtatása által. Nemcsak adatokat, hiányzó láncszemeket, értelmezhető dokumentumokat remélhetünk a bontakozó hazai folklorisztika korai művelőitől, de esetenként arra is rá kell döbbernünk, hogy tévedéseik, letisztulatlan nézeteik ellenére is mennyire világosan látták a hagyománymentés, a kordokumentálás értelmét, a népeiknek, nemzeteiknek s azon keresztül a tágabb emberközösségnek tett szolgálat fontosságát.

A kor tanulmányozásából kiderül az is, hogy milyen nemzetközi folyamat részeként, az európai romantika hatására, de gyakran szomszéd népi inspirációkra fejlődött ki a hazai népkutatás. Elegendő itt a szerb népköltészet, Vuk KARADŽIĆ gyűjteményeinek magyar recepciójára utalni.⁴⁰ Az is nyilvánvalóvá válik, milyen ritka a nacionalista felhang, a nemzeti gőg a korszak folklórgyűjteményeiben, etnográfiai dolgozataiban. MAGDA Pál 1819-ben megjelent sorai a magyar értelmiség javának álláspontját fejezték ki. „Gyomromból utálok a büszke nacionalizmust, mely darabokra szaggatja Magyaror-

³⁷ PUKÁNSZKY Béla 1918. 39.; EDVI ILLÉS Pál 1829-ben magyar népdalgyűjtését átengedte John BOWRING angol tudósaknak, aki *Poetry of the Magyars* (London, 1830.) címen adta ki. MADARASSY László 1929. 208.

³⁸ VOIGT Vilmos 1982. 139–141.

³⁹ *Énekes poézis*. Válogatás PÁLÓCZI HORVÁTH Ádám *Ó és új mintegy ötödfélszáz énekek...* című, 1813. évi kéziratosa dalgyűjteményéből. Válogatta KATONA Tamás. Az utószót és a szövegre vonatkozó jegyzeteket írta KÜLLŐS Imola. A zenei részt gondozta és a dallamokra vonatkozó jegyzeteket írta DOMOKOS Mária. Budapest, 1979. A kötet értékeléséhez lásd FRIED István recenzióját (*Ethnographia* 1980. XCI. 624–625.).

⁴⁰ *Szerb népdalok és hősregék*. Fordította SZÉKÁCS József. Pesten, 1836. Az 1987. évi reprint kiadást két összegző tanulmány kíséri. SZELI István: *Székács József és műve*. VUJIĆIĆ, Stojan: *Székács József – Vuk Stefanović Karadžić...* Novi Sad, 1987.

ságot.”⁴¹ S ez a magatartás nem áll szemben azzal a felismeréssel, hogy a világot s szorosabban véve Európát az érdeklő Magyarországból és népeiből, ami eredeti, ami jellegzetesen magyar, ami nemzeti sajátosság. Sokan ismerték és megjegyezték az osztrák HORMAYR báró szavait, aki állítólag a következőket mondta volt DÖBRENTE-nek: „A magyart Európa ... igen kicsi serkenetnek nézi, s ha majd únttában a maga halmjai között kegyetekre tekintende, de ott csak megszokott övéinek lehabzását leli, rátok se néz többé. Órizzétek keleti sajátágotokat, figyelmünket annak újságja fogja ingerelni.”⁴²

IRODALOM

ARATÓ Endre

1960 *A nemzetiségi kérdés története Magyarországon 1790–1840.* I–II. Budapest

BARTUCZ Lajos

1936 *A magyar nemzetismeretről.* Ethnographia LVII. 3–20.

BODROGI Tibor (szerk.)

1978 *Messzi népek magyar kutatói.* I–II. Budapest

CSAPLOVICS János

1819 *Slavonien und zum Theil Croatien.* I–II. Pesth

1822 *Ethnographiai értekezés Magyar Országról.* Tudományos Gyűjtemény III. 37–65., IV. 3–50., VI. 79–92., VII. 45–51.

1829 *Gemälde von Ungern.* Wien

DERECSKEI FODOR Gábor

1827 *A Mezei Gazdaság.* Tudományos Gyűjtemény XI. 44–102.

DOHOVITS Bazil

1824 *Ethnographiára, mint Tudományra szolgálható Észrevételek.* Tudományos Gyűjtemény IX. 3–12.

DÜMMERTH Dezső

1963 *Herder jóslata és forrásai.* Filológiai Közöny IX. 181–183.

EDVI ILLÉS Pál

1827 *A' Magyar Parasztok' lakodalmi szokásaik.* Tudományos Gyűjtemény XII. 3–25.

1828 *Rhapsodiák a' Köszöntés formulákról.* Tudományos Gyűjtemény V. 50–61.

1835 *Miben áll a magyar nemzetiség? Magyar Hazai Vándor V. évf. Újraoklás: Ethnographia XL. (1929.) 208–216.*

FARKAS Gyula

1930 *A magyar romantika.* Budapest

1932 *A „Fiatal Magyarország” kora.* Budapest

FEJÉR György

1807 *Anthropologia vagyis az ember esmértetése.* Buda

FÉNYES Elek

1842–1843 *Magyarország statistikája.* I–III. Pest

FENYŐ István

1969 *Haza és tudomány.* Budapest

1973 *Nemzet, nép, irodalom.* Budapest

FRIED István

1985 *Herder történetfilozófiai nézeteinek nyomában.* Ethnographia XCVI. 551–561.

⁴¹ MAGDA Pál 1819. XV.

⁴² Idézi FARKAS Gyula 1930. 149. *Berzsenyi munkái* IV. 217. nyomán.

- GUNDA Béla
1965 *The Science of Ethnography and Folklore*. In: ERDFY-GRÚZ Tibor and TRENCSENYI-WALDAPFEL Imre (eds). *Science in Hungary*. 198–212. Budapest
- HORVÁTH János
1927–1978 *A magyar irodalmi népiesség Faludtól Petőfiig*. Budapest
- HORVAIH Robert
1966 *A magyar letró statisztikai irány fejlődése*. A Népeségtudományi Kutató Csoport közleményei 13. Budapest
- KÁLLAY Ferenc
1823 *Magyar régiségek nyomozása*. Tudományos Gyűjtemény VII. 3–39.
- KOROMPAY Bertalan
1941 *Népköltési kiadványainkról*. *Ethnographia* LII. 169–179.
- KÖVÁRY László
1842 *Székelyhonról*. Kolozsvárt
- KRESZ Mária
1956 *A magyar parasztviseletek 1820–1867*. I–II. Budapest
- KROMPECHER Bertalan
1931 *Jankovich Miklós irodalmi törekvései*. Budapest
1933 *Jankovich Miklós irodalmi társasága*. Budapest
- KULTSÁR István
1826 *Kún kérdés*. *Hasznos Mulatságok* 48. 375–376.
- MADARASSY László
1929 *Miben áll a magyar nemzetiség? (Edvi Illés Pál írásai 1835-ből)*. *Ethnographia* XL. 208–216.
- MAGDA Pál
1819 *Magyar Országának és a határőrző katonaság vidékének legújabb statisztikai és geographiai leírása*. Pest
- NOVAK, Vilko
1985 *Magyar néprajzi irodalom a szlovénekről*. *Ethnographia* XCVI. 543–550.
- ORTUTAY Gyula
1939 *A magyar népköltési gyűjtemények története*. *Ethnographia* L. 221–237.
1960 *Írók, népek, századok*. Budapest
- PALÁDI-KOVÁCS Attila
1976 *Fényes Elek*. Budapest
1985 *Magyar tájak néprajzi felfedezői*. Budapest
- K. POSONYI Erzsébet
1927 *Erdélyi János és a népköltészet*. *Ethnographia* XXXVIII. 81–118., 165–192.
- PUKÁNSZKY Béla
1918 *Herder hazánkban*. I. *Herder és a népies irány*. Budapest
- SÁNDOR István
1791–1808 *Sokféle* I–XII. Győr–Bécs
- SOZAN, Michael
1979 *The History of Hungarian Ethnography*. Washington
- SZINNYEI József
1894 *Magyar írók élete és munkái*. Budapest
- TÁLASI István
1946 *Kállay Ferenc és az alföldi „nomád mezőgazdálkodás”*. *Ethnographia* LVII. 13–19.
1948 *Néprajzi életünk kibontakozása*. Budapest
- VAHOT Imre
1846 *F. E. (Fényes Elek)*. *Pesti Divatlap* 201–205.
- VARGA János
1961 *A nemzeti nyelv szerepe a polgári fejlődésben Magyarországon*. *Történelmi Szemle* IV. 284–304.

R. VÁRKONYI Ágnes

1973 *Népiesség és történettudomány. Látóhatár* 12. 212–217.

1975 *A Magyar Tudományos Akadémia megalapítása A Tudós Társaságtól a Magyar Nemzeti Akadémiáig*. In: PACH Zsigmond Pál (főszerk.): *A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada*. 9–52. Budapest

VOIGT Vilmos

1982 *A magyar népmesekutatók a múlt század első felében*. In: KRÍZA Ildikó (szerk.): *Kriza János és a kortársi eszméáramlatok*. 139–150. Budapest

ZSIGMOND Gábor (szerk.)

1979 *Tessedik Sámuel és Berzeviczy Gergely a parasztok állapotáról Magyarországon*. Budapest

Attila Paládi-Kovács

ETHNOGRAPHIC ENDEAVOURS IN HUNGARY IN THE REFORM PERIOD
(1825–1849)

(Abstract)

The social movements of the period mentioned in the title have led to the abolition of the feudal order, to the liberation of serfs, to the creation of a new legal system allowing capitalist, bourgeois development in Hungary. The ideas of social progress and national independence encouraged the development of culture and science as well. In 1825 the Hungarian Academy of Sciences was founded, a number of cultural associations were organized and periodicals were launched in the interest of the cultivation of Hungarian language, literature and science. They have done a great deal in launching the collection and publication of ethnographic data. The increasing number of ethnographic and folkloristic publications from the late 1810s onwards are first rate sources of the popular culture, social and cultural history of the period.

As the national issue had come to the foreground, so the linguistic and ethnic affiliation, religious denomination, cultural condition, and even emotional world of peasants and burghers became important. Even in the age of the nationalism of the estates (1790–1830) a number of significant books were published on the conditions of peasants (for instance the works of Samuel TESSEDIK and Gergely BERZEVICZY), and works called "statistica", presenting information on the country, multiplied (Márton SCHWARTNER, Ludovicus NAGY, Pál MAGDA, János CSAPLOVICS, Elek FÉNYES). The word *ethnographia* first appeared in one of CSAPLOVICS's works written in Hungarian. According to him the main objective of "statistical ethnography" was to study the ethnic groups and the national character of different peoples. He excluded the issue of the ethnogenesis, of the history of peoples, and focused his attention exclusively on the "present condition" of ethnicity. He was opposed by the representatives of the so-called "historical ethnography", particularly by Pál EDVI ILLÉS's research programme of 1835.

The study of Hungarian regions and ethnic groups unfolded during the Reform period (cf. A. PALÁDI-KOVÁCS, ed. *Magyar tájak néprajzi felfedezői* (the Ethnographic Discovery of Hungarian Regions; Budapest. 1985.), and a number of papers were published about the non-Hungarian peoples of the country, too. The description of popular customs and material culture (particularly of peasant cultivation, costumes, houses and furniture) and the publication of folklore texts in separate volumes was started. Attention was turned towards Hungarian groups living in other countries (Moldavia, Wallachia, Serbia). Hungarian researchers also worked among peoples of distant continents: László MAGYAR in Africa, Ágoston HARASZTI among the North American Indians, and Antal REGULY among the Finno-Ugrian peoples of Siberia.

Az Alföld és az alföldi pásztorok felfedezése a külföldi és a hazai képzőművészetben

Az Alföld és az orientalizmus

„Miként a beduin Arábia sivatagjain, úgy él a csikós a pusztán, csaknem mindig lóháton, s alsó Magyarhon síkságai ép úgy honává váltak, mint Délamerika megmérhetetlen gyeptengere az indusnak, hol ő félelmet s veszélyt nem ismerve élvezi teljes boldogságát” – jellemzi a puszták fiát PRÓNAI Gábor 1855-ben.¹ De nemcsak ő hasonlítja az alföldi lovas pásztorát a beduinhoz vagy a gauchóhoz, kedvelt fordulata volt az ez idő tájt a csikós jellemzésének.² A keletről vett analógia nem véletlen: magát az Alföldet, lakosai életét és a pusztai jeleneteket a költők és festők többnyire orientális felfogásban ábrázolták már a század negyvenes éveiben is.³ Az alföldi témák kapcsán megnyilvánuló keleties eszmék az irodalomtörténészek érdeklődését is felkeltették, noha ők ezt általában nem orientalizálásnak nevezik. Ez utóbbihoz ugyanis – véleményük szerint – hozzá tartozik az idegen, egzotikus jelleg, márpedig a hazai téma a magyar költő számára nem lehet egzotikus.⁴ „Mindennütt mást neveznek keletinek: így nyugaton a magyar témák együtt élnek az ázsiai témákkal, míg Magyarországon csak az ázsiai–afrikai témák számítanak orientálisnak ...” – hangsúlyozta STAUD Géza is.⁵ Megállapításának azonban ellentmondanak a negyvenes évek almanachirodalmában felbukkanó pusztaleírások, a pusztai témájú képek, metszetek. Ezek szerzői a polgári világ nosztalgijával – azaz kívülállóként – fordulnak a lovas pásztor kötetlen, szabad élete felé. Az almanach-literátor és közönsége számára az alföldi puszták épp olyan távoli, mint a Szahara, noha hősei magyarok, épp olyan egzotikusak, akár a sivatag lakói. A harmincas-negyvenes évek Alföld-leírásai vagy az alföldi témájú elbeszélések, dalok címzettje a városi életben megcsömörlött polgár:

„Ha kételkedel az emberek szívében
Ha városoknak elfajult szülöttit
Ezer gonoszság csábos karjain
Mocsárba látod állatkint süllyedni
Ó jer, tekintsd a puszták gyermekét!”

– olvashatjuk az Emlény 1843-as számában.⁶ A vershez BARABÁS rajza nyomán adott melléklet bájos, népviseletbe öltöztetett biedermeier fiúcskát ábrázol. Ő a „puszták fia”,

¹ PRÓNAY G. 1855. 22.

² A beduin analógiát használja pl. *Der Bildersaal* 1. kép; – KÖRNER F. 1858. 30.; FORRAY I. 1859. XXXVII. tábla; TISSOT, V. 1880. 229.; ADAM E. 1885. 181.

³ STAUD G. 1930., 1931.; SINKÓ K. 1981.

⁴ KOSZÓ J. 1932. 10.; DUKONY M. 1937. 4.; TURÓCZI-TROSTLER J. 1954.; MÁDL A. 1979. 82–96.

⁵ STAUD G. 1931. 38.

⁶ KUNOSS E. 1843.

1. kép. BARABÁS Miklós rajza után Karl MAHLKNECHT: *A puszták fia*, 1843.
Acélmetszet illusztráció az Emlény számára

a romlatlan gyermek, aki a természet nagy könyvéből tanul, betűi a nap, hold és a csillagok ... (1. kép).

Az almanachok pusztaképeit – akár a képekhez illesztett elbeszéléseket, verseket – bátran sorolhatjuk a romantikus orientalizálás divatos témái mellé. Csupán ERDÉLYI János és PETŐFI fellépése után változnak a puszták témájú irodalmi művek, és velük együtt a képek is egzotikus helyett népies-nemzetivé, anélkül azonban, hogy a kezdetek sok tartalmi eleme – így a keleti jelleg hangsúlyozásának igénye – végleg eltűnt volna.⁷

⁷ HORVÁTH J. 1928–1978. 243–249.; *A magyar irodalom története* III. 1965. 655.; KISS 1982. 227–254.

„A legigazabbak a pusztai népdalok” – állapítja meg ERDÉLYI János már 1847-ben, „miután annyira egyezik természetünkkel a pusztai élet...”⁸ A változás szinte mondatnyi értelemben is megragadható: a korábbi fázis képviselői mintegy kívülről, harmadik személyben szólnak a pusztai fiáról, ERDÉLYI, PETŐFI után immár gyakran első személyben is.

Az irodalomtörténeti elemzések e folyamat kapcsán elsősorban az irodalmi ízlés, a stílus változásairól beszélnek. E változások azonban egyben a kollektív tudat változásait, a nemzeteszemély alakulását is tükrözik. Konkrétan azt a változást, melynek során a népies téma korábbi, egzotikus kezelése megváltozik és integrálódik a nemzettudatba.

Az „egzotikus” kifejezést itt az idegenszerűség értelmében használjuk.⁹ Általános-ságban szólva: eszme-történeti vagy szociológiai szempontból az egzotikus témák fölfedezésének és divatjának tudatformáló, végső soron pedig integráló funkciója volt. Az európai egzotizmusok történetét szélesebb körben áttekintve, azok „lefolását” általában két fázisra különíthetjük el.¹⁰ Az első fázisban a téma vagy jelenség idegenszerűségére, egzotikumára, azaz azon vonásaira helyezik a hangsúlyt, amelyek ezen egzotikumot a szemlélő megszokott kulturális közegétől elválasztják. Az idegenszerűség megfigyelése, körülhatárolása és megfogalmazása egyben a saját kultúrközeg vonásainak határozottabb megformálásával is együtt jár: az egzotikum felfedezése mindig az ön-kép megerősödését hozza magával! Később fokozatosan eltűnik a tárgy idegenszerűsége, végső soron megszűnik annak egzotikus jellege. Ily módon az egzotizmus voltaképpen a kulturális integráció útját-módját is jelenti, azt a folyamatot, melynek során egy idegen nép vagy nemzet karakterisztikumai, illetve az azzal kapcsolatos előítéletek, a speciális nép- vagy nemzet-image kialakul és személyessé, azaz bensővé válik.¹¹

Az alábbiakban a pusztaképek személyessé válásáról, azaz a nemzettudatba való beépülésük folyamatáról szólnunk, elsősorban képzőművészeti példák segítségével. Vizsgálódásunk iránya eltér a művészettörténetben általánosan megszokottól, hiszen nem az immanens művészeti fejlődés, hanem a „nép-image” történeti formálódása áll érdeklődésünk centrumában. Felfogásunk szerint ugyanis a népeletképek tartalmi és formai változásai mögött – a művészi eszközök és stílus változásán túl – a nép-image-ban és a nemzettudatban végbemenő változások is kitapinthatóak.

A táj és a nemzeti karakter

Táj és nemzeti karakter: összetartozó fogalmak a XIX. században. „Semmit sem fejlesztünk ki, amire az idő, az éghajlat, a szükséglet, a világ, a sors nem ad alkalmat” – állítja már HERDER s nyomán számosak.¹² Ezek a gondolatok a XIX. században felívelő

⁸ Idézi HORVÁTH J. 1928–(1978). 245.

⁹ BANDMANN, G. 1962. 353–354.

¹⁰ SAID, E. W. 1979. 2–5. Itt mondok köszönetet HOFER Tamásnak a téma kutatása során nyújtott sokféle segítségért.

¹¹ A kelet „elsajátításához” l. MALRAUX, A. 1957.: *Das imaginäre Museum und die Kunst des Ostens* c. fejezetét. A nép-image általában a fenti mozzanatok ellenére igen konzervatív jellegű, a változás ezen a téren igen lassú: LEMBERG, E. 1971. 67–71.; ALLPORT, G. W. 1977.; CSEPELI Gy. 1980.; *Előítéletek és csoportközi viszonyok* 1980.; *Exotische Welten Europäische Phantasien*. 1987. 16–34.

¹² HERDER, J. G. 1983. 49.; RATHMANN J. 1983. 111–122.

romantikus tájfestészet programnyilatkozataiban is visszhangoztak. Így ír pl. Carl Gustav CARUS (1789–1862) híres tájfestészeti leveleinek egyikében (1831): „a képen nem csupán a föld életét, vagy a tiszta, szabad természetet kell ábrázolni az emberi élet minden jele nélkül, hanem magát az embert is, hiszen a föld életének legszebb tanújele maga az ember ...”¹³ CARUS kétségtelenül tanárának, SCHELLINGnek nézeteit osztotta, s annak organikus természetfelfogása nyomán nevezte a tájfestészetet „a föld életét festő művészetnek” (Erdlebenbildkunst). A költő, az író és a festő egyaránt a táj és ember egységének, karakterük összefüggéseinek szemléltetésére törekedett.¹⁴

Nem csoda, hogy az Alföldre ellátogató utazók is szinte kivétel nélkül párhuzamba hozzák a végtelenség érzetét sugalló pusztai tájat és lakóinak korlátozást nem ismerő tulajdonságait. Az útleírásokat olvasva úgy vélhetnénk, hogy a magyarok jellemzésének megszokott fordulatai – szabadságvágy, bátorság, nyíltság stb. – kizárólag a milió-elmélet szülöttei.¹⁵ Az alföldi síkvidék a nyugatról jött utazóban szinte kivétel nélkül orientális reflexiókat keltett, a magyarországi utazás általában „Voyage en Orient”.¹⁶ A nyugatot a kelettől elválasztó határ néha a Lajta, többnyire a Duna vagy a Tisza.

NEMZETI DIVAT-KÉP

Hofmann F. A.

1. kép. Nemzeti divatkép, 1867. KEVE János rajza nyomán. Litográfia. Rohn és Grund nyomdája. Az Ország Tüköre januári melléklete. MNG. Ltsz.: 81.16

¹³ CARUS, C. G. 1892. 69.

¹⁴ CARUS, C. G. 1982. 68.

¹⁵ DUKONY M. 1937.; BIRKÁS G. 1948.; HARASZTI S.–PETHŐ T. 1963.

¹⁶ SZABÓ Z. 1964. 146.; A *Voyage en Hongrie*, illetve a *Voyage en Orient* összefüggéseiről I. FARKAS M. utószavát KODÁLY: *Voyage en Hongrie* című jegyzetfűzetéről.

A magyar kelet-tudat azonban nem a magyar síkvidékek kapcsán keletkezett, hanem jóval régebbi az Alföld-divat megjelenésénél. Forrása a középkor óta a nemesség nemzetképében, történettudatában élő „attilai” származásmítosz.¹⁷ Ezt a származásmítoszt a hazai nemesség mintegy régiségének bizonyítékaként saját hatalmának legitimálására használta fel. II. József halála után a keleti származásának ismét előtérbe kerültek, különösen a köznemesi konzervatív romantika képviselői hivatkoztak rá szívesen. E kör orgánuma az 1817-től megjelenő Tudományos Gyűjtemény, melyben számos, a magyar régmúlttal, őstörténettel, a magyarok ősi szokásaival és karakterével összefüggő tanulmány látott napvilágot. Ezek egy részénél a kutatás a herderi népfogalom hatását, az „ősi” és „népi” kategóriáinak jellegzetes összekapcsolását is kimutatta.¹⁸ A népi, a paraszti fogalmához a század első évtizedétől kezdve fokozatosan hozzákapcsolódtak a történetiség, az igazi eredetiség, a nemzeti régiség változatos képzetei is. A század második felétől mindez az irodalmi, verbális közhelyek, populáris képek szintjén is megragadható. Az 1867-ben készült *Nemzeti divatkép* például a magyar társadalom különféle rétegeit, az aktuális modern és a hagyományos öltözeteket mutatja be (2. kép). A történeti viseletek, köztük az orientális, „ősmagyar” ruházat és a modern divat közötti összekötő kapcsolatot az aktuális parasztviselet jeleníti meg a képen: a táncoló parasztpár alkotja középpontját a Vigadó termeiben történeti és aktuális viseletekben felvonuló csoportoknak. A reformkorban divatos nemesi keletieskedés emlékezetes dokumentuma BORSOS József 1843-ban festett *Libanoni emír* című képe (3. kép). Ezen török öltözetben, turbánban láthatjuk gr. Zichy Edmundot, ezt a családfáját öntudatosan Hunor és Magor meotisi kalandjától származtatató főurat. A nemesség orientalizáló divatjának, az őstörténeti színezetű keletieskedésének más példái is ismeretesek. A magyarok keleti eredetét persze nemcsak a szűkebben vett nemesi rétegekre vonatkoztatták, hanem általában a magyarságra. E nézetek elterjedése még az iskolai tankönyvek anyagában is megragadható.¹⁹

A század elején létrejött népies tárgyú irodalmi művek, zsánerképek hősei azonban – parasztok, pásztorok – ekkor még jórészt kívül estek a „nemzeti” fogalomkörén. A népies tárgy a művészetek majd minden ágában műfaji tekintetben azonos volt a pittoreszkkal.

Nem is a képzőművészet vagy az irodalom berkeiben tették meg az első lépéseket azért, hogy a paraszti tárgyválasztást kiemeljék a pittoreszk ábrázolások köréből, hanem az útleírás vagy a statisztika területén. A tízes-húszas években sorra jelentek meg azok a Monarchia népeit, népcsoportjait bemutató képes sorozatok, melyek szemléleti alapjaikat tekintve a felvilágosodás talaján álltak.²⁰ Etnográfiai, statisztikai érdeklődés hatotta át pl. a birodalmi-hungarus felfogású CSAPLOVITS János népismertetéseit is. A BIKKESY-HEINBUCHER József rajzai nyomán, CSAPLOVITS szövegével megjelenő 78 lapos metsetalbum lapjai között megtalálhatjuk a csikós képét többször is.²¹ E lapok felépítése nem tér el a más vidékek viseletét bemutató lapokétól, karakterükben azonban lendüle-

¹⁷ ECKHARDT S. 1939.; 1940. (1986.) 214–216.

¹⁸ FENYŐ I. 1971. 34.

¹⁹ SINKÓ K. 1981.; LOSONTZI HÁNYOKI István: *Hármas Kis Tükör* című tankönyvéről I. BIRÓ S. 1960.

²⁰ KRESZ M. 1956. 15.; GALAVICS G. 1980. 56.; HOFER T. 1988.

²¹ *Művészet Magyarországon 1780–1830*. 1980. 157–158.

3. kép. BORSOS József: *Libanoni emír* (gr. Zichy Edmund) 1843.
Olajfestmény budapesti magántulajdonban. Egykor a Zichyek zákányi kastélyában

tesebbek azoknál. A sorozat 12. lapján süveges csikós igyekszik betörni lovát, alakja, öltözete igencsak keleties karakterű. BIKKESSYnek az MNG gyűjteményében őrzött, 1820-ban „természet után” festett lapja még dinamikusabb: a csikós szinte táncoló mozdulattal csattogtatja ostorát, lova valósággal repül a föld felett (4. kép). Nem tagadható, a festő az egzotikumot hangsúlyozta csikós tárgyú lapjain, a sorozat összetételének belső arányain és tendenciáján azonban az egyes lapok efféle egzotikus jellege mit sem változtat: az alkotóknak nem volt célja az etnikumok, a „néptörzsek” nemzeti indulatainak felkelése. CSAPLOVITS a húszas évek végén közreadott munkájában hazai források alapján ismerteti a magyarok sajátos „ázsiai típusú” alföldi gazdálkodási módját is, művében azonban nyomát sem lelhetjük e gazdálkodási módszerek nemzeti érzések táplálta apoló-

4. kép. BIKKESSEY HEINBUCHER József: *Csikós*. 1820. Gouache. MNG. Ltsz.: 5329

giájának.²² Az alföldi típusoknak más vidékek rovására JASCHKE sorozata sem szentelt több teret.²³ Mindezek ellenére az alföldi lovas pásztor, a hajdú vagy a betyár alakját azonban már ekkor is sok legendás, mesés vagy mitikus vonás övezi különösen a népiratokban, ponyvákban.²⁴

Az alföldi csikós vagy betyár a húszas évektől kezdve válik egyre gyakrabban irodalmi hőssé, mely tekintetben különösen jelentős LENAU hatása. Az Alföld-szcenéria sok elemét már megtalálhatjuk az ő húszas évek közepe táján írott költeményeiben: a vágató ménest, a pusztai zivatart, mulató betyárokat és kuruc nótákat húzó cigányt.²⁵ LENAU pusztaképei azonban elsősorban nem a nemesi eredettudat hatását tükrözik, inkább a romantika orientalizmusának szülöttei. Érzelmi indíttatású, fájdalmas meghasonlottságot kifejező pusztai verseinek egyik forrása kétségkívül BYRON keleti témájú műveiben lelhető fel. A byroni világfájdalom, a polgári élet byroni elutasítása – elsősorban LENAU és követőinek művei nyomán – szinte elválaszthatatlanul összekapcsolódott az alföldi tematikával. Az a világfájdalom vagy meghasonlottság azonban, mely LENAU műveiben megnyilvánult, egyetemes jellegű, oka nem kizárólag a nemzeti problémákban kereshető. A fájdalmas hangvétel e téma kapcsán azonban mégis hosszú életűnek bizonyult: attitűdje

²² TÁLASI I. 1946., 1948.

²³ JASCHKE, F. 1821.; KRESZ M. 1956. 16–17.

²⁴ POGÁNY P. 1978. 92–122.; HOBBSAWM, E. J. 1972.

²⁵ KUNDT E. 1908. 7–80.; THURÓCZI-TROSTLER J. 1954.; MÁDL A. 1979. 45–96.

5. kép. SADLER Károly: A csikós. 1846. Az Életképek melléklete.
Kiadja Frankenburg Adolf. Magyar Történelmi Képcsarnok (-Mtkcs).Ltsz.: 66.115

a későbbiek során az alföldi témákba is beszűrődik, így mondható, hogy a magyar népkarakterológia – irodalmi közvetítéseken keresztül – sokat köszönhet neki.²⁶

A LENAU és követői által megfogalmazott romantikus pusztaképek popularizálódása a negyvenes évek almanach- és folyóirat-irodalmában következett be (5. kép). Az alföldi tájat és lakóit GAAL József, REMELLAY Gusztáv és JÓSIKA Miklós ekkortájt megjelenő művei idealizálva mutatják be.²⁷ NAGY Ignác az Emlény 1844-es számában közölt egy hosszabb elbeszélést a *Puszták villáma* címmel. BARABÁS rajza nyomán acélmetszetes illusztrációját is megtalálhatjuk a kötetben. A puszták villáma az elbeszélésben szereplő és a képen is látható ló neve, melynek tulajdonosa Bandi, a csikós, aki nyereg nélkül szokta lovát megülni, s a betyároktól elrabolt kedvese keresésére csizma és sarkantyú nélkül pattan lóra (6. kép). E képet – a fentebb említett másik BARABÁS-metszettel együtt – azért érdemes több más közül példaként felidézni, mert további sorsa a pusztaképek európai elterjedésének útját-módját is illusztrálhatja. Mindkettő ugyanis néhány év múlva – hozzájuk párosított német ismertetővel együtt – Lipcsében is megjelent.²⁸ A német szöveg azonban nem KUNOSS, illetve NAGY Ignác nálunk megjelent művének fordítása, hanem külföldnek szánt interpretáció. A mezítlábasan lovára pattanó Bandi csi-

²⁶ KRAEGER, H. 1898.; STAUD G. 1931. 14–17.; FENYŐ I. 1969. 175–177.

²⁷ HORVÁTH J. 1928–1978. 242–244.

²⁸ *Der Bildersaal* 1. kép

6. kép. BARABÁS Miklós rajza nyomán
Josef AXMANN: *A puszták villáma*, 1844.
Acélmetszet az Emlény számára

7. kép. Josef HEICKE: *Egy orosz csikós*.
1848 körül. Litográfia.
Kiadja Paterno, Wien, Mtkcs. Ltsz.: 6718

kós képének felirata: *Der Csikós*. A szöveg szerint ő a „kelet népének” tipikus képviselője, annak a népnek, mely nemességéről, bátorságáról, temperamentumáról és vendégszeretéről ismert, s mely a beduinhoz hasonlóan lován ülve él s hal. A romantikus kelet-mítosz a negyvenes évek elejére, úgy tűnik, elválaszthatatlanul összekapcsolódott a pusztai tájjal és annak lakóival.

A magyarok ázsiai eredetének bizonyítéka a köznép háromezer éve (!) szinte változatlan viselete is, fejti ki KISS Bálint 1839-ben, *Magyar régiségek* című művében.²⁹ Szerinte az ázsiai eredet mellett különösképpen az alföldi viseletek, illetve azok egyes darabjai tanúskodnak, így például a fokos vagy a pásztorok kurta inge, melyek analógiáit az ázsiai nomád viseletekben is fellelhetjük. KISS Bálint műve az épp születőben lévő etnográfia romantikus vonulatához sorolható.³⁰ Csupán mélyebb, átfogó kutatás állapíthatná meg, hogy műveinek romantikus őstörténeti teóriái mennyit köszönhetnek a tágabb értelemben vett protestáns történelemszemléletnek, mely a reformkorban vált nyitottabbá a kuruc hagyományokra és őstörténeti mítoszokra.³¹ A negyvenes évek táján – épp az efféle teóriák nyomán – a pusztai képeket, jeleneteket áthatotta a romantikus orientalizálás, mely egyaránt magába olvasztotta nemcsak annak Európa-szerte divatos mozzanatait, hanem a hazai eredettanoktól színezett kelet-mítoszokat is.

²⁹ Idézi KRESZ M. 1956. 127.

³⁰ TÁLASI I. 1948. 6–7.; HOFER T. 1987.

³¹ LENDVAI L. F. 1986. 87.

8. kép. Josef HEICKE: *A víg csikós*. 1848. körül. Litográfia.
Paterno kiadás, Wien. Mtkcs. Ltsz.: 4463

Az etnográfiai sorozatok és a népkarakterológia

A negyvenes és hatvanas évek között több sokszorosított etnográfiai képsorozat jelent meg Bécsben, Lipcsében és Párizsban,³² például az *Oesterreich's Nationaltrachten, Bilder aus Ungarn* című kiadványok. Összehasonlítva ezeknek a sorozatoknak a tematikus összetételét pl. BIKESSY albumával, rögtön feltűnik, hogy a festők és kiadók – s feltehetően közönségük – érdeklődése mennyire megváltozott a romantikus pusztaképek javára. Ugyanakkor az egykorú és a későbbi kritika gyakran elutasította az e lapokon bemutatott magyarság-képet. Már a negyvenes évek végén megjelent a bécsi Neumann, illetve Paterno cégnél Josef HEICKE néhány litografált lapja, túlnyomó részben alföldi miliőben, melyek – noha magukat viseletképeknek hirdették – inkább népies jelenetek voltak. A kétnyelvű – közte hibás magyarsággal írott – feliratok is jelzik, hogy a terjesztő a magyar piacra is szánta őket. HEICKÉnek a Neumann kiadónál megjelent hat litografált lapja közül kettő betyár témájú: a *Zsiványok* és a *Tolwaiok*; kettő cigányokat, egy pedig gulyást ábrázol. A Paterno cégnél megjelent lapok pedig a csikósok életét ábrázolják (7. kép). Ez utóbbiak között található a *Der lustige Csikós* feliratú kép is, mely ócska kocsmá előtt cigánnyal

³² KRESZ M. 1956. 15–22.; GERSZI T. 1960. 94–103.; CENNERNÉ WILHELM G. 1972a 146.; 1972b 29–31.; 1978. 53–65.; *Művészet Magyarországon 1830–1870*. 1981. 360.

9. kép. Josef HEICKE: *A csikós és kedvесе*, 1845 körül. Litográfia. (Kiadó nélkül.) Mtkcs. Ltsz.: 2940

10. kép. BACHMANN és HOHMANN: *Lóhajtás*, 1861. Litográfia.
Stammler et Karlstein kiadása. Wien. Mtkcs. Ltsz.: 8625

11. kép. BACHMANN és HOHMANN: *Magyarországi képek*. Címlapkép. 1861. Litográfia. Stammler et Karlstein kiadása. Wien Mtkcs. Ltsz.: 59.800

mulató csikóst ábrázol (8. kép). Bár ha Magyarország került szóba, a mértéktelen ivások és mulatozások híre már korábban is közmondásos volt, a mulató csikóst mint képtémát a negyvenes évek második felétől ábrázolják egyre gyakrabban. Nemcsak LÉNAU leírásának (*Die Heideschenke* 1827) populáris megfogalmazásáról van itt szó, hanem a mulatásnak mint a nemzeti karakterrel összefüggő mozzanatnak az ábrázolásáról. Az egykorú magyar megfogalmazás szerint a magyar mulatságában is komoly. HEICKE lapján a sírva vigadás drámaiságából mi sem marad, inkább John PAGET angol utazó ironikus megjegyzése illik rá, miszerint „anya sem ríhat keserűbben gyermekének elvesztésén, mint egy borral locsolt magyar Hunnia tűnt dicsősége felett...”³³ HEICKE populáris ízlésben fogant lapjainál azért idézünk művészi érdemükhöz mérten hosszabban, mert a magyar népkarakter kapcsán a német nyelvterületen széles körben popularizálódott képtoposzra nyújt kiváló példát. A nép-image kialakításában és elterjesztésében az efféle, nagy példányszámban megjelenő, művészi eszközeit tekintve igénytelen, ugyanakkor épp a népkarakterológiai közhelyekhez alkalmazkodó lapoknak, képeknek volt igen nagy szerepük (9–10. kép). Az ötvenes években KALIWODA rajzai nyomán a Paterno cégnél megjelent sorozat – *Oesterreich's Nationaltrachten* – lapjai között is több pusztai témájú kép található, témánk szempontjából azonban még jellemzőbb a BACHMANN–HOHMANN rajzai

³³ Idézi HARASZTI S.–PETHŐ T. 1963. 291.

nyomán készített album, mely Bécsben a Stammler és Karlstein cégnél és Párizsban Goupilnál is megjelent.³⁴ A címlapra cigánnyal mulató csikós képe került, mint olyan, amely leginkább alkalmas a cím – *Bilder aus Ungarn* – kifejezésére és az érdeklődés felkeltésére (11. kép).

Etnográfiai érdekesség tekintetében a fenti kiadványoknál értékesebb VALERIO sorozata, melyet több cégnél is kiadtak, s melynek egyes figurái még sokáig mintái voltak sok más egykorú kiadványnak is. VALERIO sorozatának nemcsak művészi színvonala magasabb a felsorolt bécsi kiadványokénál, de szemléletében is eltér azoktól, amennyiben nem alkalmazkodik hasonló mértékben az osztrák közegben széles körben elterjedt népkarakterológiai közhelyekhez. A pusztá iránt megnyilvánuló érdeklődés azonban az ő esetében is megragadható: magyarországi utazása során a Szolnokon túli területeket két ízben is felkereste. WILHELMB Gizella kutatásai nyomán tudjuk, hogy itt készített akvarelljei közül néhányat – HUMBOLD pártfogásának köszönhetően – a porosz király vásárolta meg, köztük egy pusztaképet is.³⁵

A század közepe táján divatos magyar tárgyú bécsi, lipcsei, párizsi sorozatokról összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy azok jelentős teret szenteltek a pusztá témájú alkotásoknak. Valószínűleg e témák preferálása növelte a sorozatok üzleti sikerét, mondhatni reális igényt elégítettek ki. Ennek az igénynek a háttérében nemcsak a megnövekedett etnográfiai érdeklődést gyaníthatjuk. A múlt század közepén a nemzeti kérdés épp oly szorongatóan aktuális volt a Lajtán túl, mint innen. A nagynémet, illetve kismémet mozgalom fő kérdése az osztrákoknak a német nemzethez, illetve a Habsburg Birodalom más nemzetségeihez való tartozása volt.³⁶ Ebben a folyamatban igen nagy hatása volt a német nemzettudat herderi normáinak. Ez szembeállította a felvilágosult abszolutista államrendszer által mintegy „fölülről” megvalósított államnemzet típusát a nyelvi alapokon nyugvó „kultúrnemzet” kategóriáival.³⁷ A német nacionalizmus centrumában már a XIX. század első évtizedeitől kezdve a németiség európai kultúrmissziójának eszméje állt, melynek kapcsán kialakult egy sajátos német Kelet-Európa-felfogás, illetve viszony is.³⁸ Az alakulóban lévő német nemzeti önkép, a kelet felé irányuló német missziós törekvések igényrendszeréből következett az a Kelet-Európa-kép is, melynek meghatározó vonásait a polgári értékrendszer dichotomikus ellentétpárjai: a nem városias, érzelmileg fegyelmetlen és elementáris, félig-meddig még nomadizáló pogány világ képei alkotják. A negyvenes-hatvanas évek etnográfiai jellegű sorozatai a német nemzeti önkép igényeire reflektálnak akkor, amikor elsősorban a pusztaképeket, s az azokat kiegészítő egyéb, hangsúlyozottan nem polgári mozzanatokot ábrázolják.

A magyar pusztaképek európai divatját tehát a német Kelet-Európa-képből következő, a német nemzettudat kapcsán keletkezett igények hozták létre és tartották fenn oly sokáig: mondhatni a pusztakép funkcionális szerepű a polgári karakterű német nemzeti önkép fenntartása szempontjából.³⁹ Épp a funkcionális jelleg ad magyarázatot e képtípus

³⁴ *Művészet Magyarországon 1830–1870.* 1981. 360.

³⁵ CENNERNÉ WILHELMB G. 1978. 53–65.

³⁶ HANÁK P. 1975. 97–125.

³⁷ KOHN, H. 1962.; SCHIEDER, T. 1964. 17–19.; LEMBERG, E. 1964–1967. 116., 171–175.

³⁸ *Die Deutschen und ihre östlichen Nachbarn* 1967. 13–17.

³⁹ A nép-image funkcionális szerepéről és konzervativizmusáról LEMBERG, E. 1971. 62–67.; ALLPORT, G. W. 1977.; *Előítéletek és csoportközi viszonyok* 1980. 7–24.

12. kép. Id. MARKÓ Károly: *A puszta szivárványával*, 1853. Olajfestmény. MNG. Ltsz.: F. K. 1571

hosszú utóéletére és konzervativizmusára, melyet nemigen befolyásolnak sem a valóság tényei, sem az egyéb ideologikus mozzanatok. E Kelet-Európa-képpel kapcsolatban álló magyar puszta-image, illetve annak hőse a csikós vagy betyár, karakterisztikumait tekintve az Európa-szerte általánosan elterjedt – sok negatív vonást is hordozó – Attila-kép tényleges „leszármazottja”, mely történeti kialakulása során már több ízben is szinte azonosult a magyar karakterrel. A nyugaton élő Attila-kép eltért a magyar hagyományokból ismert képtől.⁴⁰ A végső soron ókori eredetű nyugati legendák úgy tudják, hogy a hunok lovukhoz nőtt rút lények, akiknek az erkölcsről a leghalványabb sejtelmük sincs. JORDANES leírása szerint a hunok a pusztába kikergetett varázslónők és a faunok vagy más csavargó ördögi lények házasságából származtak.⁴¹ A hunok faunszerű vonásait viseli Attila, Isten ostora is a késő középkori képeken, ahol többnyire kecskeszakállal, hegyes fülekkel és göndör fürtökkel ábrázolják. Ennek az Attila-képnek a hatását még Mátyás király nyugaton készült ábrázolásain is kimutatták. A hunokkal kapcsolatos régi elképzelések a pusztai pásztorok képének nem egy vonásában is megragadhatóak, így a fekete, faunt idéző, gondozatlan ábrázat, a féktelen nyargalás, sőt még az ostorcsattogtatás (mintegy Isten ostoraként) is ennek a régi toposznak felel meg.⁴² A csikós nem egészen emberies

⁴⁰ ECKHARDT S. 1939., 1940. 185–216.

⁴¹ ECKHARDT S. 1939., 1940. 141–154.

⁴² VAYER, L. 1967. 191–196.; A csikóst „igazi attila-fajta magyar vér”-ként jellemzi VAHOT I. 1846. 17.

13. kép. MARKÓ Ferenc: *Megy a juhász a samáron*, 1854. Olajfestmény. Magántulajdon

karakterének hangsúlyozására szolgált pl. a gyakran rávonatkoztatott „kentaur-faj” megjelölés is. A csikós ebben az értelemben a városi polgár ellentéte, félelmek és vágy szülte kép, melynek ambivalenciája épp e félelmek és vágyak eredője mentén ragadható meg.

Visszatérve a fentebb említett osztrák kiadású etnográfiai jellegű sorozatokra, azok nemzetfelfogásukat tekintve élesen szembeállíthatók a korábbi, birodalmias szemléletű, „aufklérista” kiadványokkal, mint amilyen pl. a BIKESSY-féle is volt. Az új szemlélet megjelenése természetesen nem jelenti a birodalmi felfogás végleges vereségét a század közepén, csupán a kisémet kultúrnemzeti koncepciók expanzióját regisztrálhatjuk.

A magyar Alföld-képek pátosza

Az ötvenes évek után a hazai paraszt tárgyú s különösen az alföldi témájú művek igen gyakran egyben népkarakterológiai közhelyek megtettesítői is. Általában bizonyos védekező vagy polemizáló hangnem hatja át a pusztáról szóló írásokat, melyekből az a megállapítás csendül ki, hogy a pusztta szépségét csak a magyar ember képes megérteni. Így például a Vasárnapi Újság névtelen glosszáírója a magyar pusztta karakterisztikumait felsorolva hangsúlyozza, hogy az idegen ott nem lát semmit sem, a magyar számára azonban mindez egészen mást jelent, hiszen „ha a csikós lóra kapva, előtte nyílsebesen elvágat, az ő lelkét is magával ragadja, messze-messze az ábrándok, a költészet országába, hol

14. kép. LOTZ Károly: *Ménés a zivatarban*, 1862. Olajfestmény. MNG. Ltsz.: 2742

15. kép. LOTZ Károly: *Lovat elhajtó betyár*, 1860 körül. Olajfestmény. MNG. Ltsz.: F. K. 2878

a rideg prózai való helyett a fellelkesült képzelet bűvös világa tárul fel lelke előtt ...” (1862. 363). A cikkíró költői pusztaleírását hangulatos illusztráció egészíti ki az alkonyati rónáról, a modern német hangulatfestők modorában és azok jellemző képkiadvatával. A pusztai táj hangulatát másutt „elégianak” mondják, s szó van a táj lakosainak természetéről éppúgy, mint növényzetéről, mellyel kapcsolatban az is kiderül, hogy a magyar nép kedvenc növénye – úgy mint a németé a tölgy, a vándorcigányé a fűz, az erdélyi románé a juhar, a szlávé a hársfa – a rónán virágzó árvalányhaj!

A példákat sorolhatnánk. A magyar róna lakosainak pozitív karaktervonásai az 50-es, 60-as évekre általánosan elfogadottá válnak a hazai közgondolkodásban.

A pozitív hangulati töltést hordozó pusztaképek magas művészi színvonalú megfogalmazását egyre szélesedő körben ragadhatjuk meg az ötvenes években. MARKÓ Károly 1853-ban két változatban is megfestette a pusztát. Az egyik változaton – melyet gr. Zichy Edmund megrendelésére készített – szivárvány borul a kies vidék fölé, mintegy a hazát illető remények szimbólumaként (*12. kép*). MARKÓ tájfestészetének alapja az ideál tájfestészeti metódus volt, így az egyes tájelemek szimbólumértékének értelmezése korántsem idegen az ő szellemétől. A megrendelő – gr. Zichy Edmund – orientális érdeklődéséről, műgyűjteményeiről egyaránt ismert volt, és Széchenyi döblingi köréhez tartozott.⁴³ Az irodalmias mozzanatok elsőbbségét a pusztaképek legtöbbször tetten érhetjük, így pl. PETŐFI *Megy a juhász számaron* c. verse MARKÓ Ferenc hasonló tárgyú képével vehető össze (*13. kép*), de az irodalmias elem LOTZ Károly számos pusztai tárgyú képén is felfedezhető. Ezekben többnyire a LÉNAU és PETŐFI versekből is ismert Alföldtoposzokat festi, a pusztai zivatart, a ménest vagy a végtelen nyugalom rónáját. Láthatjuk képén a ménest őrző pástort, amint rezzenetlenül dacol az ítéletidővel, vagy a lovakat elhajtó betyárt, amint vágat az alkonyi ég alatt (*14–15. kép*). LOTZ alföldi képei minden esetben pozitív-idealizáló karakterűek, összhangban az ekkortájt formálódó hazai pusztatoposzok legtöbbszörével.

A korszak műfajelmélete szerint a népies genre-festészet a pittoreszk fogalomkörébe tartozik. A század közepe körül e felfogás terén fokozatos változás figyelhető meg Európaszerte. A zsánerfestészet áttöri az évszázados műfaji kereteket és a népi témák egyre több elemet kölcsönöznek a magasabb műfaj, a históriafestészet kelléktárából. A magyar parasztszár történetében is a drámai vagy tragikus életképfelfogás számított újdonságnak.⁴⁴

Az efféle drámai típusú magyar népeletképek közé sorolható például THAN Mór *Újoncozás az 1848 előtti időből* (1861), vagy BENCZÜR Gyula *Balaton halász tragédiája* (1864) című műve is. De az efféle drámai vagy tragikus képek közé tartoznak ORLAI PETRICH Soma és MUNKÁCSY hatvanas években festett betyár- és pusztaképei s még inkább IZSÓ Miklós sokat citált, táncoló parasztokat ábrázoló vázlatosorozata és kivitelezett műve, a *Búsuló juhász*.

A későbbi kutatás IZSÓ táncoló parasztokat ábrázoló sorozatában leginkább a nemzeti habitus találó megfogalmazását ünnepelte.⁴⁵ SZANA Tamás szerint a *Táncoló betyár*

⁴³ SINKÓ K. 1981. 102–103.

⁴⁴ FRODL-SCHNEEMANN, M. 1984. 10–14.

⁴⁵ SZANA T. 1897.; 1901. 224–225.; majd főképpen FÜLEP Lajos IZSÓval kapcsolatos elemzése, melyet 1918-tól kezdve többször is kifejtett. FÜLEP L. 1953. 553.; 1976. 354–364., 511–515., *Művészet Magyarországon 1830–1870*. 1981. 240–242.

16. kép. IZSÓ Miklós: *Táncoló paraszt*, 1864. Terrakotta. MNG. Ltsz.: 3349

című mű a „magyar faj legénykedő hajlamát jellemzőn fejezi ki”⁴⁶ (16. kép). Szerinte IZSÓ volt az első, „ki a magyar géniust márványban megtestesítette”.

Az IZSÓ által *Pásztor*, *Magyar pásztor* vagy *Juhász* néven kiállított és leveleiben is csak e néven említett szobrát úgy tűnik, hogy nem a szobrász, hanem a közvélemény nevezte el *Búsuló juhásznak*⁴⁷ (17. kép). IZSÓ egyik leveléből kiderül, hogy szobrához Pesten készített előtanulmányokat, öccse állt meztelenül modellt számára. Más témájú szoborterveiből követhető IZSÓ alkotói módszere: az akadémikus tanításnak megfelelően előbb kompozíciós vázlatokat, mozgástanulmányokat készített, majd a kiérlelt kompozí-

⁴⁶ SZÁNA T. 1901. 224.

⁴⁷ A *Búsuló juhász* elnevezés – úgy tűnik – nem a kiállítás kapcsán, hanem valamivel később tapadt a műhöz. 1863-ban EMICH Gusztáv Nagy Képes Naptárában még csak *Botjára támaszkodó juhász* néven említik, a Fővárosi Lapok 1864. I. 10. számában már *Búsuló juhász* címen. Ez az elnevezés előfordul a Vasárnapi Újság 1868-as számában is.

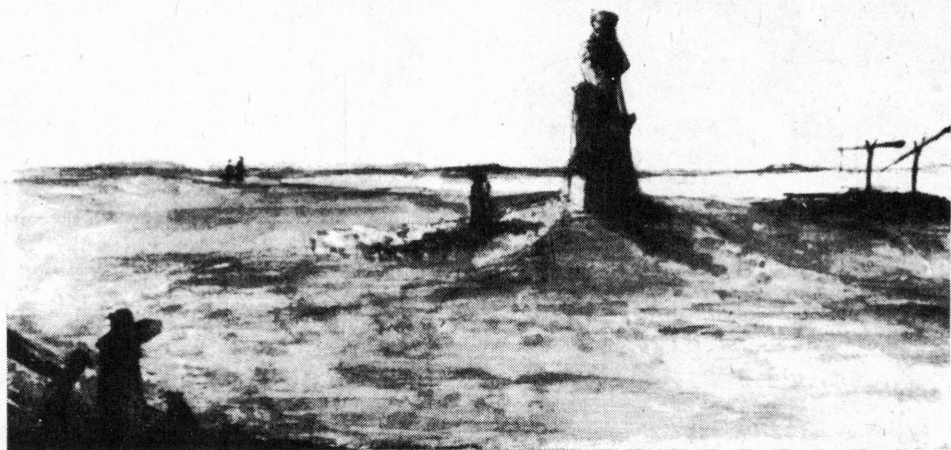
17. kép. ISZÓ Miklós: *Búsuló juhász*,
1862. Márvány. MNG. Ltsz.: 3349

18. kép. KALIWODA rajza nyomán
Franz KOLLARZ: *Pest-megyei gulyás*, 1861 körül.
Litográfia. Paterno kiadása. Wien. Mtkcs. Ltsz.: 45.34

ciós formát – az aktban elképzelt mozdulatot – „öltöztette fel” a tárgyi hűség követelményei szerint. *Búsuló juhász*ának egész tartása, állásmotívuma, fejtartása, öltözetének egy része igencsak emlékeztet T. VALERIO egyik lapján látható gulyás öltözetére és kiállítására. VALERIO kompozícióját felhasználta KALIWODA is *Gulyás vom Pesther Comitatus* című lapján, mely a Paterno cégnél jelent meg (18. kép). ISZÓ talán e lapok valamelyikét vette alapul, ennek nyomán állította be öccsét a plasztikus áttételhez szükséges előtanulmány, aktvázlat számára.⁴⁸

⁴⁸ A mű készítési körülményeit részletesen tárgyalja SOÓS Gy. 1957. 304–311. A *Búsuló juhász* rendkívüli népszerűségét jelzi, hogy a művész halála után gipszöntvényeiből jelmelyeket özvegye MADARÁSZ Viktor segítségével árult, már 1875-ben 175 példányt adtak el (Vasárnapi Újság 1875. 365.). A gipszvázlatok közül SOÓS Gy. 1957. cikke több példányt is közöl. Ezek egyikén a juhász bal oldalán egy kutyát is láthatunk, mely motívum talán szintén az itt felhozott grafikai előképek nyomán került a műre.

19. kép. FESZL Frigyes: *Emlékmű ideálterv Izsó Miklós Búsuló juhász c. művével, 1875 körül.*
Tempera. Egykor az Országos Levéltárban. Lappang

Közbevetőleg szólva nem tekinthetjük véletlennek, hogy épp a „búsuló” ragadvány-név vált e szobor kapcsán a műelemzések egyik alapjává, hiszen a „búsongó” magyar karakter sokszor taglalt, általánosan elfogadott közhely lett már a század közepe táján. „Maga az arc igazi keleti típus – fűzi tovább a *Juhász* kapcsán SZANA –, de már a tekintetben van valami búskomolyság, mely a magyar fajnak általános jellemvonása... a végtagok elhelyezése ... az állás, melyet egészben fölvesz, nem sajátja másnak, csak magyarföldi puszták fiának...”⁴⁹ Néhány évtizeddel később FÜLEP Lajos továbbmegy a mű elemzése kapcsán: „A magyar habitus harcban és munkában alakult ki ... Az eszmény testet öltött ... a magyar katona, a végvári vitéz, a hajdú, a kuruc, a huszár alakjában, abban a természetes fesztelenségben, amivel a lovát a vele összenőtt huszár megüli, a paraszt, a pásztor, a csikós alakjában, tempós és mégis rugalmas, hanyag és mégis nemes mozgásában ...”⁵⁰

A heroikus-idealizáló típusú paraszti téma egyik legfigyelemreméltóbb változatát FESZL Frigyes csupán vázlatok formájában fennmaradt emlékműtervein ragadhatjuk meg. Az ideáltervek között megtalálható IZSÓ *Búsuló juhász*ának emlékműváltozata is (19. kép). Mint PASTEINER Gyula egy megjegyzéséből kiderül, tényleg tervezték a *Búsuló juhász* emlékműszerű felállítását a pusztán, melynek dimenzióit jól érzékelteti FESZL vázlata. A kis léptékű zsánerszobor „emlékművé magasztosulása” mögött a magyar népiség, ősiség, a magyarsághoz egyedül illő pusztai élet ideologikus mozzanatai húzódnak meg, igényt tartva a legszélesebb nyilvánosság, a „hivatalosság” szintjére is, hiszen az emlékmű műfaja maga ezt a legszélesebb nyilvánosságot jelenti. FESZL más

⁴⁹ SZANA T. 1901. 223.

⁵⁰ FÜLEP L. 1953. 533. – Azt a feltételezést, mely szerint a hadi erényeket megőrző pásztorság alkotja az etnikailag legértékesebb, „nemzetalkotó” elemet, HERMAN Ottó és kifejti (HERMAN O. 1902). A század első évtizedeiben ez az elmélet a nemzettudat etnikai megalapozásának egyik pillére volt. SZABÓ M. 1988. 59–60.

20. kép. FESZL Frigyes: *Magyar emlékmű-terv*, 1874 körül. Vízfestmény.
Országos Levéltár. Ltsz.: T.11. No 3/b 46

paraszti témájú emlékműtervei is ismeretesek: ezeken szűrös parasztok szobrai romos kariatidákként magasodnak a környező táj fölé, mintegy kifejezve a népiség és ősiség, régiség összeolvadó aspektusait (20. kép).⁵¹

E művekből összefoglalóan azt állapíthatjuk meg, hogy a heroizáló hangvétel, a tragikus pátosz jelentkezése e téma kapcsán fontos, noha korántsem általános mozzanat a hatvanas-hetvenes években. A századforduló körüli évtizedekben az idilli-pittoreszk pa-

⁵¹ PASTEINER Gy. 1883. 201.; YBL E. 1956. 175–176.; SOÓS Gy. 1957. 304–311.; Feszl Frigyes 1984. 11., 103–105.

rasztzsáner is bővíben termett nálunk, a csikós- vagy betyárképek fentebb jellemzett attitűdje azonban túlélte a századot, és új lendületet kapott e század fordulója után.

A kelet-európai orientalizálás Bécsben, Párizsban és Münchenben

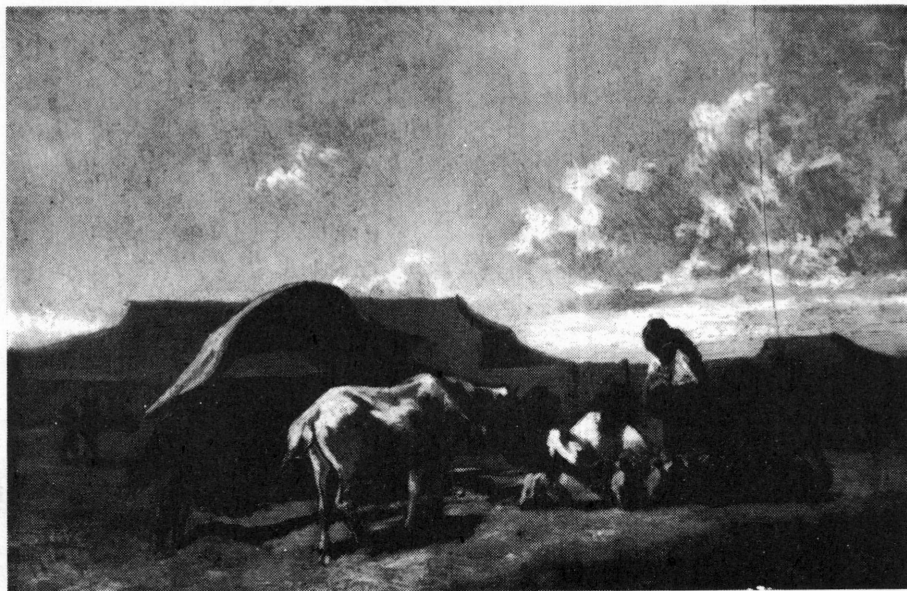
Az a felfogás, mely a Habsburg Birodalmat a „néptörzsek” természetes életterének tekintette, sokáig megőrizte az aufklérista népszemlélet sok vonását is, azonban egyes képviselői esetében gyakran nem maradt érintetlen a német nemzeti nacionalizmus hatásától. Az az objektív, vizsgálódó magatartás azonban, mely csupán a leírás vagy tényközlés igényével fordult a néprajzi jelenségek felé, a század ötvenes-hatvanas éveiben is megragadható. Efféle érdeklődés jellemezte August VON PETTENKOFEN és körének képeit is.⁵² PETTENKOFEN, Johann G. RAFFALT, Otto VAN THOREN az ötvenes évek második felétől töltötték el hosszabb-rövidebb időt Szolnok környékén. A hely kiválasztásának több oka is lehetett. Fontos praktikus érvként merült föl, hogy Szolnok volt a Monarchiának az a legtávolabbi keleti pontja, ahová már az ötvenes években vasút vezetett. Még fontosabbnak tűnik azonban az az eddig még nem eléggé közismert mozzanat, melyet ÚJHÁZI Ferenc festő feljegyzései őriztek meg számunkra.⁵³ Eszerint Georg PLACH bécsi műkereskedő adott megbízást PETTENKOFENnek, hogy örökítse meg e környék életét. Megrendelésének hátterében Bécsben élő magyar arisztokraták, így elsősorban Nákó Kál-

21. kép. Johann Gualbert RAFFALT: *Magyar ökrösszekér*, 1860. Rézkarc. Raiffenstein et Rösch kiadás. Wien. Mtkcs. Ltsz.: T. 8699

⁵² AURENHAMMER, H. 1975. 13–21.

⁵³ Magyar Nemzeti Galéria Adattár 1903/1925.

22. kép. August von PETTENKOFEN: *Cserépvásár Szolnokon*. 1870. Olajfestmény. Budapesti magántulajdonban

mán gróf megbízása állhatott, akinek Szolnok környékén voltak birtokai. Nákó gróf művészetpártolásáról volt Bécsben közismert. Házában élénk művészeti élet zajlott, vendége volt többek között LISZT és WAGNER is, Friedrich AMERLING pedig a gróf feleségét, Gyertyánffy Bertát tanította festeni.⁵⁴

PETTENKOFEN császári katonaként vett részt az 1849-es háborúban, az erről készített litográfiai sorozata azonban szinte minden nacionalizmustól mentes. Műve a háború emberi borzalmainak illusztrációja. Már e lapjain is az aufklérista birodalmi tudat képviselőjének mutatkozik, akárcsak az ötvenes évek közepétől kezdve készített Szolnok környéki „ethnográfiai felvételein”. PETTENKOFEN birodalmi felfogásának hangsúlyozására azért van itt szükség, mert végső soron ez – a nemzeti ideológiákhoz nem kötődő – attitűd tette lehetővé számára azt az elfogulatlan, csupán a festői értékekre koncentráló magatartást, melynek eredményeképpen a legmodernebb festői eszközöket tudta felhasználni: a hatvanas-hetvenes években készült ragyogó koloritú, intim felfogású alföldi képeivel kapcsolatban az osztrák szakirodalom gyakran használja a „hangulat-impresszionizmus” kifejezést is.⁵⁵ A táj-, hangulat- és emberábrázolás egységét figyelhetjük meg Johann G. RAFFALTnak a bécsi művészegyesület által 1860-ban kiadott album lapján is, melyen súlyos felhők magasodnak a végtelen róna fölé, az úttalan utakon nehezen tör előre a roppant terheket vontató hatökrös szekér (21. kép). PETTENKOFEN, RAFFALT és THOREN ötvenes évek második felében festett alföldi képein még sok, a pusztá-tematika irodalmi fordulataiból eredő mozzanat is található, ezek azonban a hatvanas-hetvenes

⁵⁴ WEIXLGÄRTNER, Á. 1916.

⁵⁵ NOVOTNY, F. 1966. 132–133.

23. kép. WAGNER Sándor: *Debreceni csikóverseny*, 1875. Heliogravur. Mtkcs.

évek folyamán kikopnak a képtémák közül, s a festők csupán a helyben talált látványelemek megragadására koncentrálnak (22. kép).

A hetvenes-nyolcvanas években Szolnokon is megforduló osztrák festők – PETTENKOFEN, Eugen JETTEL, Tina BLAU, Otto VAN THOREN – és a körükben ismerős magyarok, így DEÁK ÉBNER Lajos, BIHARI Sándor és AGGHÁZY, lazán együttműködő csoportot alkottak Párizsban, amelynek egyik központja Eugen JETTEL szerényebb és MUNKÁCSY főúri pompával berendezett műterme volt.⁵⁶ A Párizsban élő osztrák–magyar művészek gyakran választották képeik témájaként az Alföldet és annak világát. Mint az DEÁK ÉBNER egyik leveléből is kiderül, a színes-egzotikus magyar jeleneteket Párizsban érdeklődéssel fogadták.⁵⁷ Ennek az érdeklődésnek a bizonyítéka volt már az ötvenes évek közepén VALERIO és PETTENKOFEN műveinek fogadtatása is. E festők alföldi jeleneteit az akkortájt divatos francia orientalizmussal – melyet az újabb marokkói gyarmatosítás is aktuálissá tett – állították párhuzamba, mint egy sajátos kelet-európai orientalizmust.⁵⁸

De nemcsak Párizs érdeklődött a pusztaképek iránt. Jelentős tábora volt annak Münchenben is. Itt különösképp WAGNER Sándor magyar származású akadémiai tanár és köre, tanítványai kultiválták a sajátos, kelet-európai egzotikus témákat, a magyar alföldi, a lengyel és kozák jeleneteket.⁵⁹ Maga WAGNER rendszeresen megfordult az Alföldön,

⁵⁶E kör működésében fontos tényező volt a háttérben C. Sedelmeyer műkereskedő, aki korábban a már említett G. Plachnak volt Bécsben alkalmazottja, majd önálló nagystílű üzletet vitt Párizsban, s többnyire szerződésekkel igyekezett az említett művészeket magához kötni. Az efféle szerződések eredményét jól ismerjük MUNKÁCSY esetéből. A körről lásd: HEVESI L. 1903. II, 214–218.; SEDELMEYER, C. 1904.; ENGELHARDT, J. 1943. 40–98.

⁵⁷MÖBIUS J. 1940. 45., 47.

⁵⁸A francia orientalizálásról: BECKER, W. 1971. 108–109.

⁵⁹A kelet-európai témákat festett orientalizáló felfogásban Münchenben WAGNERen kívül elsősorban Josef BRANDT, továbbá a főképpen lengyel és orosz kozák témákat feldolgozó Alfred von

így Debrecen környékén, a Hortobágyon s számos vázlata nyomán Münchenben festette meg hangulatos zsánerképeit.⁶⁰ Különösen a *Debreceni csikóverseny* című művével aratott nagy sikert, mely művében sikerült megvalósítani azon eszményeket, melyek a müncheni publikum számára e téma kapcsán nyomban felmerültek: a féktelen lendület és az egzotikus tarkaságot (23. kép).

WAGNER a magyar témák mellett spanyol tárgyúakat is festett, melyek ez idő tájt szintén kelendők voltak Münchenben. A két témakör művészi kezelését WAGNER esetében mi sem választja el egymástól, a száraz, rajzos modor, az etnográfiai jellegzetességek pontos visszaadása jellemzi őket. Az alföldi pásztorok világának lefestésekor is az alig palástolt szenttelen kívülállás jellemzi, nyoma sincs az ORLAI, THAN, LOTZ vagy IZSÓ alakjait jellemző pátosznak. WAGNER életművében a magyar és spanyol egzotikus témák egybeesése nem véletlen, a századvég utazói gyakran összehasonlítják a két mentalitást. WAGNER képeinek egyikével-másikával kapcsolatban Victor TISSOTnak alföldi útja során némi szarkazmussal írott megjegyzései ötlenek eszünkbe: „A magyar csikós a spanyol lovasnak édes testvére, ugyanaz a nyugodt és kiegyensúlyozott attitűd, mely keveréke az extravagáns talmi csillogásnak és a piszkos rongyosságnak ...”⁶¹

WAGNER tanítványai közül többen a magyar zsáner fentebb jellemzett irányának specialistájává váltak. Legismertebb közülük BÖHM Pál volt, aki a század utolsó harmadában, az itthonról beszerzett eredeti népi tárgyak segítségével valósította meg a müncheni közönség ízlésében fogant pusztai jeleneteket.⁶² BÖHM népszerű – reprodukciókból is közsímt – művei leginkább a fentebb elemzett nyugat-európai pusztaközhelyek típusát példázzák, ezek legtöbbször a néző számára szinte egynek tűnő két népréteg életét – a pásztorét és a cigányét – kedélyes jelenetekben láthatta. WAGNER növendékei közül még meg kell említeni a hasonló témakörben dolgozó PATAKY Lászlót és VÁGÓ Pált is.

A nyugat-európai művészeti centrumokban művelt kelet-európai témák – így a magyar pusztaképek – kapcsán megfigyelhető orientalizálás az ott dolgozó magyar festők közvetítésével a hazai felfogásra is visszahatott, végső soron megerősítette azokat a tendenciákat, melyek e vidék karakterisztikumaiban a honfoglalás előtti ősmagyarország utolsó – csodálatos módon fennmaradt és fenyegetett – rezervátumát látták.

A pusztá gényusa és a hivatalosság

A nyolcvanas évek parlamenti vitáiban gyakran hivatkoztak a „nemzet gényusára”. Főképpen a Függetlenségi vagy 48-as Párt soraiból hangzott el gyakran mintegy a kormánypárt nemzetietlen szellemének bírálataként. Az ellenzék lapja, az Egyetértés 1889. május 22-én vezércikket is szentelt a magyar nemzet gényuszának. Ez a pártpolitikai frázis a zenei és képzőművészeti élet körül zajló hírlapi csatározásokban is fegyverként szol-

KOWALSKI-WIERUSZ, Anton KOZAKIEWICZ, Waldemar LOS, Michael WYWIÓRSKI, Franz ROUBAUD stb.

⁶⁰ KÜRTI K. Sz. 1985. 247.

⁶¹ TISSOT, V. 1880. 266.

⁶² LYKA K. 1982. 13–14.

gált.⁶³ Sokan kifogásolták, hogy a kormánypart nem pártfogolja eléggé a nemzeti génuszt. A hanyatlást csupán a művészet, az irodalom vagy a zene hivatalos pártfogása révén lehetne megakadályozni, hangzik egyre-másra az ellenzék soraiból. A nemzeti génuszt pártolásának jelszavával hívták életre a Tulipán mozgalmat, követelték a német ízlésű zenészek kivonulását az Operából és a művésztelepek felállítását is.⁶⁴ A szolnoki művésztelep megalakítása kapcsán így érvelt cikkében az Albatrosz aláírású szerző (1899): „Ha valahol a föld kerekességén, úgy itt, ennek az ősidőktől fogva tősgyökeres magyar földnek a levegőjében, a ringó kalászsoknak s a káprázatos délibáboknak ebben a tündér világában s egészséges, egyszerű és szorgalmas népünk vendégszerető tűzhelyénél még lehet rá reménységünk, hogy valamikor sikerülni fog művészetünkben a vértelenségtől szinte haldokló magyar génuszt új életre keltenünk!”⁶⁵ A „vérátömlesztés” – azaz a szolnoki művésztelep megalapítása – körül válllvetve bábáskodott LIPPICH Gusztáv, Jász-Kun-Szolnok vármegye főispánja és rokona, K. LIPPICH Elek, a kultuszminisztérium művészeti ügyosztályának vezetője, nemkülönben a közelben birtokos KOHNER Adolf báró, aki különben jó ízlésű műgyűjtő is volt.⁶⁶ Az alapító festők művészi felfogását kevés szál kötötte össze, noha majd mindegyikük művelője volt a parasztsáner műfajának is, a szolnoki hagyományokból eredeztethető, sajátos, külön stílusukról azonban korántsem beszélhetünk. A „szolnoki művészet” mint történeti kategória, egyrészt stílus, másrészt tartalmi mozzanatokot hordoz, mely értelmezésbeli kettősség végigvonul a szolnoki művészettel foglalkozó szakirodalom egészén is, többnyire összeszova a kétféle – stílus és tematikus – hagyományréteg különféle mozzanatait.⁶⁷ Mi inkább úgy fogalmazzunk, hogy a szolnoki művésztelep miniszteriális megalapításával az intim tájfestészeti hagyomány, a hangulatimpresszionizmus stílushagyománya és az alföldi parasztsáner témaköre egyaránt elnyerte a „hivatalosság” rangját.

Az alföldi témákhoz ez időpontra úgy tűnik végérvényesen hozzátapad a nép-nemzeti kuruckodó, tragikus hangvétel is. Az ennek háttérében megragadható „dac-keletiség” az egyre élesedő nacionalista küzdelmek „spirálisa” mentén mindinkább radikalizálódott.⁶⁸ A század első évtizedeiben ADY, a „halálszagú bús magyar róna” költője fogalmazta meg azokat a szimbolikus Alföld-képeket, melyek hatását a képzőművészet területén is megragadhatjuk. TORNyai János, RUDNAY Gyula, KOSZTA József és más, főképpen Hódmezővásárhelyen és Szentesen működő mesterek az Alföldnek ezt a részben

⁶³ LAMBRECHT K. 1920. 110–114.

⁶⁴ HORVÁTH Z. 1974. 215.; BELLÁK G. 1986. 23–24.

⁶⁵ Múcsarnok II. évf. 25. szám 1899. okt. 21.

⁶⁶ K. LIPPICH Elek új művészetpolitikai koncepciójáról I. JURECSKÓ L. 1982. 15–19. – A szolnoki művésztelep történetét összefoglalja EGRI M. 1977. A művészettörténeti szakirodalom ez idáig nem vont le következtetéseket abból a tényből, hogy a szolnoki festőiskola „miniszteriális” alapítású volt, a nagybányai ellenben a művészek spontán önszerveződése. FERENCZY Károly egy levele RÉTI Istvánhoz azonban arra utal, hogy maguk a művészek ezt a kérdést másképpen látták. FERENCZY K. levele 1912. ápr. 20. – Magyar Nemzeti Galéria. Adattár.

⁶⁷ A megítélésbeli bizonytalanságokról szól KOVÁCS Péter: *Magyar Művészet 1919–1945*. 1985. 282–297.

⁶⁸ Az ellenzéki kuruckodó tónus századvégi előnyomulása párhuzamos a Függetlenségi és 48-as Párt előretörésével. Ennek meggyőző rajzát adja VÁRKONYI Á. 1961.; Más aspektusból tárgyalja KIRÁLY I. 1972. 170–183. és NÉMETH G. B. 1981. 190.; SZABÓ M.: *Kelet és Nyugat között*. In: SZABÓ M. 1988. 63–82.; LACKÓ M.: *Bujdosó vagy szabadságszerető realista? Írások és viták a nemzeti jellemről*. In: LACKÓ M. 1988. 143–205.

24. kép. TORNYAI János: *Bús magyar sors*. 1910 körül. Olajfestmény. MNG. Ltsz.: 55.299

ADYtól eredő tragikus pátoszát képeiken is igyekeztek kifejezni.⁶⁹ A kép és vers néha szorosan összefügg, mint pl. TORNYAI *Bús magyar sors* című műve esetében (24. kép), mely ADY *Lelkek a pányván* című verse nyomán keletkezett:

„Ha láttok a magyar Mezőn
véres, tajtékos, pányvás ménét,
Vágjátok el a kötelét,
mert lélek az, bús magyar lélek.”

Az „Alföld a művészetben” szóhasználat helyett az utóbbi időkben, főképpen 1957 után találkozni az „alföldi művészet” vagy „alföldi iskola” szóhasználattal is.⁷⁰ Alaposabb elemzés után azonban ez a kategória nehezen igazolható, inkább tűnik a politikai

⁶⁹ ADY mítoszos Alföld-képeinek hatását TORNYAIra újonnan előkerült naplójának számos pontja tételesen is igazolja. *Tornyai naplók*. Magyar Nemzeti Galéria. Adattár.

⁷⁰ Városi, vidéki festőiskolák működtek már a századelőtől fogva az Alföldön, az önálló „alföldi művészet” létét azonban először 1951-ben körvonalazta a Hódmezővásárhelyen rendezett *Az Alföld képeiben és verseiben* című kiállítás, mely megmutatta a téma kapcsolatát a nemzettudathoz és az azt alakító költői hagyományokhoz. Az alföldi művészetet mint önálló stílusirányzatot először az MNG 1959-ben a Múcsarnokban megrendezett kiállítása demonstrálta: *Az Alföld a festészetben* címmel. ALMÁSI Gyula B.: *Az alföldi művészek és Vásárhely*. Kézirat, MNG Adattár.

25. kép. VASTAGH György: *Csikós*.

(Az egykor a budai várpalota lovardája előtt álló monumentális szobor kicsinyített példánya. Az eredeti művet, mintegy a „nemzeti művészet” jellegét kifejező, a Magyar Nemzeti Galéria bejárata elé helyezték át.) Bronz

helyzet szülte ideologikumnak, mint történeti valóságnak. A Hódmezővásárhelyen működő TORNYAI vagy ENDRE Béla, a szentesi KOSZTA vagy a szolnoki FÉNYES Adolf művészetét nem kötötték össze közös stíluselvek, legföljebb azok az eszmei mozzanatok, amelyek az Alföld kapcsán a nemzeti tudat, a nemzeti ön-kép közhelyeiként bennük – akárcsak a hazai közvélemény egészében – oly mélyen gyökeret vertek.

***

Összefoglalva: az alföldi tájhoz s annak pásztorkodó népéhez számos értékképzet és toposz tapadt. A magyar nemzeti önkép, a nemzettudat – mely más nemzettudatokhoz hasonlóan toposzokból, ideologikus elemekből álló rendszerként is vizsgálható – fontos eleme a pusztai táj és a pusztai pásztor képe. Az ezzel kapcsolatos képzeteknek egyik centrumában a keleti származás mítosz egyes elemei állnak, az alföldi milió mintegy ennek bizonyítékául szolgál. A pusztával kapcsolatos toposzok jórészt költői és festői képekből, képi közhelyekből szövődtek össze: nemegyszer mítoszkarakterük van. A puszta mitikus képeinek rendszere nemcsak a magyar nemzettudat szintjén, önállóan és mástól függetlenül fejlődött ki, hanem mintegy korrelációban a más, közép-európai, főképpen az osztrák–német nemzettudattal. A puszta-image kialakításában fontos szerep jutott a hazai és

külföldi képsorozatoknak, az alföldi tájat és jeleneteket ábrázoló műalkotásoknak és populáris képeknek egyaránt.

A pusztá-idade maga történeti kialakulása során sajátos utat tett meg: a XIX. század első felében főképpen költői, művészi képekből állt össze, majd föltűnt a különböző tudományos, etnográfiai és művészeti teóriák körében is, hogy végül mintegy megjelenjen a „hivatalosság” szintjén is. Pontos történeti megragadásához azért nemcsak a képek, tárgyak vagy irodalmi alkotások elemzése segít hozzá, hanem a társadalmi intézményesség szintjén való történeti vizsgálódás, sőt a művészettörténet vagy etnográfia tudománytörténetének feltárása is⁷¹ (25. kép).

IRODALOM

ADAME.

1885 *A magyarok hazája*. Budapest

Az alföldi festészet kérdései.

1960 Hódmezővásárhely

ALLPORT, G. W.

1977 *Az előítélet*. Budapest

AURENHAMMER, H.

1975 *Osztrák festők Szolnokon*. In: A szolnoki festőiskola c. kiállítás a Magyar Nemzeti Galéria/Budapest, a Damjanich Múzeum/Szolnok, a Historisches Museum/Bécs, a Neue Galerie/Graz közös rendezésében. Katalógus.

BALOGH I.

1976 *Tugurium—szállás—tanya. Adatok a magyar tanyatelepülés előtörténetéhez*. Ethnographia LXXXVII. 1–22.

BANDMANN, G.

1962 *Das Exotische in der europäischen Kunst*. In: Festschrift Heinrich Lützerer. 337–354. Düsseldorf

BECKER, W.

1971 *Paris und die deutsche Malerei*. München

BELLÁK G.

1986 *A historizmus és a szecesszió népművészet felfogása*. In: Lélek és forma. Katalógus. Magyar Nemzeti Galéria. Budapest

Der Bildersaal

é. n. *Eine Stahlstich-Sammlung darstellende Bilder und Scenen meist aus Ungarn*. Mit Text. Nach Zeichnungen von N. v. BARABÁS u. A. in Stahl gestochen von AXMANN, MAHL-KNECHT, MAYER, PREISEL etc. Leipzig

BIRKÁS G.

1948 *Francia utazók Magyarországon*. Szeged

⁷¹A „nomadizáló” alföldi pásztorkodás mindig is a hazai etnográfia sarkalatos kérdése volt, melynek tisztázásához újabban számos gazdaságtörténeti és tudománytörténeti vizsgálódás is hozzájárult. A teljesség igénye nélkül itt csupán A. N. J. den HOLLANDER 1975. 313–323. és BALOGH I. 1976. 1–62. cikkeit és az ehhez kapcsolódó vitaanyagot, valamint HOFER T. 1985., illetve 1987-ben megjelent tanulmányait idézzük fel. E témával kapcsolatban a gazdasági folyamatok pontosabb ismerete egyben a korábbi interpretációnknak a hagyományos nép-képhez való viszonyát is átvilágította. A nép-idade és a művészettörténeti teóriák közötti tudománytörténeti kapcsolatokat FÜLEP Lajos kapcsán ellentmondásosan, de felvetette a *Fülep Lajos emlékkönyv* (Magvető, Budapest 1975) néhány tanulmánya. Mélyebb elemzését adta a kapcsolatoknak LACKÓ M. 1988. 143–282.

- BIRÓ S.
1960 *Történelemtantásunk a 19. század első felében a korabeli tankönyvkiadás tükrében*. Budapest
- CARUS, C. G.
1982 *Briefe und Aufsätze über Landschaftsmalerei*. Leipzig/Weimar
- CENNERNÉ WILHELM B. G.
1972a *Die graphischen Trachtenfolgen von 16. bis zum 19. Jahrhundert als Bildquellen zum Leben und zur gesellschaftlichen Stellung der Nationalitäten in Mitteleuropa*. In: Internationales Kulturhistorisches Symposium Mogersdorf 1971. Eisenstadt
1972b *16–19. századi grafikus viseletsorozatok Közép-Európa nemzetiségei életének és társadalmi helyzetének képes forrásai*. Folia Historica I. 23–41.
1978 *Théodore Valério Magyarországon*. Folia Historica VI. 53–65.
- CSEPELI Gy.
1980 *Szociológiai, szociálpszichológiai szempontok a nemzeti érzés és tudat kutatásához*. Kandidátusi értekezés, kézirat.
Die Deutschen und ihre östlichen Nachbarn.
1967 (Hrsg.): ASCHENBRENNER/BIRKE/KUHN/LEMBERG, Frankfurt am Main, Berlin, Bonn, München
- DUKONY M.
1937 *Az Alföld a német irodalomban*. Budapest
- ECKHARDT S.
1939 *A magyarság külföldi arcképe*. In: SZÉKFŰ Gy. (szerk.): *Mi a magyar?* 87–136. Budapest
1940 *Attila a mondában*. In: NÉMETH Gy. (szerk.): *Attila és hunjai*. Budapest
- EGRI M.
1977 *A szolnoki művésztelep*. Budapest
- ELLRICH, A.
1831 *Die Ungarn wie sie sind. Charakter-Schilderung dieses Volkes in seinen Verhältnissen und Gesinnungen*. Berlin
Előttételek és csoportközi viszonyok.
1980 Budapest
- ENGELHARDT, J.
1943 *Ein wiener Maler erzählt*. Wien
Exotische Welten Europäische Phantasien
1987 *Ausstellung des Instituts für Auslandbeziehungen und des Württembergischen Kunstvereins*. Württemberg
- FENYŐ I.
1969 *Haza és tudomány*. Budapest
1971 *Az eredetiség-program kialakulása és kritikai értelmezése 1817–1822 között*. Irodalomtörténeti Közlemények 107–141.
Fesztl Frigyes
1984 *Kiállítás a Budapesti Történeti Múzeumban*. Katalógus. Szerk.: KOMARIK D. Budapest
- FORRAY I.
1859 *Utazási album*. Pest
- FRODL-SCHNEEMANN, M.
1984 *Johann Peter Krafft*. Wien–München
- FÜLEP L.
1953 *Izsó Miklós*. Művészettörténeti Értesítő 552–554.
1976 *Művészet és világnézet*. Cikkék, tanulmányok 1920–1970. Budapest
Fülep Lajos emlékkönyv
1985 Budapest
- GALAVICS G.
1980 *Népeletkép, zsánerkép*. In: *Művészet Magyarországon 1780–1830*. 55–61. Budapest
- GERSZI T.
1960 *A magyar körrajzolás története a XIX. században*. Budapest

- HANÁK P.
1975 *Magyarország a Monarchiában*. Budapest
- HARASZTI S.–PETHŐ T.
1963 *Útikalandók a régi Magyarországon*. Budapest
- HERDER, J. G.
1983 *Értekezések, levelek*. Budapest
- HERMAN O.
1902 *A magyar nép arca és jelleme*. Budapest
- HEVESI, L.
1903 *Österreichische Kunst des 19. Jahrhunderts*. I–II. Leipzig
- HOBBSAWM, E. J.
1972 *Die Banditen*. Frankfurt am Main
- HOFER T.
1985 *Europäische Analogien der Entwicklung von Rinderzucht Monokulturen in der Grossen Ungarischen Tiefebene*. In: Vera ZIMÁNYI (Hrg): *Studien zur deutschen und ungarischen Wirtschaftsentwicklung*. 89–102. Budapest
1987 *Agro-Town Regions of Peripheral Europe: The Case of the Great Hungarian Plain*. *Ethnologia Europaea* XVII. 69–95.
1988 *A népi kultúra jelentésváltozásai a századfordulón*. *Valóság* 12. 42–48.
- HOLLANDER, A. N. J. den
1975 *A magyar Alföld és Turner „frontier” hipotézise*. *Ethnographia* LXXXVI. 313–323.
- HORVÁTH J.
1928 *A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfűg*. Budapest (2. kiadás Budapest, 1978)
- HORVÁTH Z.
1974 *Magyar századforduló*. Budapest
- IZSÓ M.
1958 *Izsó Miklós levelei*. Összegejtötte SOÓS Gyula. Budapest
- JASCHKE, F.
1821 *National-Kleidertrachten und Ansichten von Ungarn, Croatien, Slavonien ...* Wien
- JURECSKÓ L.
1982 *K. Lippich Elek – a hivatalos művészetpolitika irányítója és a gödöllőiek*. *Studia Comitatus* X. 9–33.
- KIRÁLY I.
1972 *Ady Endre* I–II. Budapest
- KISS B.
1839 *Magyar régiségek*. Pest
- KISS J.
1982 *Az új típusú népballada (balladás dal) és Petőfi betyárversei*. In: Kriza János és a kortársi eszméáramlatok. 227–253. Budapest
- KODÁLY Z.
1983 *Voyage en Hongrie*. Budapest
- KOHN, H.
1962 *Die Idee des Nationalismus*. Frankfurt am Main
- KOSZÓ J.
1932 *„Nyugat-alkonya” hangulat a XX. század első felében Magyarországon*. Kiny. a *Philológiai Közlöny* 1932/1933. számaiból. Budapest
- KÖRNER, F.
1858 *Vaterländischen Bilder. Erste Abteilung. Bilder aus Ungarn*. Leipzig
- KRAEGER, H.
1898 *Der Byronsche Heldentypus*. München
- KRESZ M.
1956 *Magyar parasztviselet (1820–1867)*. I–II. Budapest
- KUNDT E.
1908 *Lenau és a természet*. Budapest

- KUNOSS E.
1843 *A puszták fia*. Emlény 152–154.
- KÜRTI K. Sz.
1985 *A Hortobágy a képzőművészetben*. Klny. a Debreceni Déri Múzeum 1983–84. évi évkönyvéből. Debrecen
- LACKÓ M.
1988 *Korszellem és tudomány*. Budapest
- LAMBRECHT K.
1920 *Herman Ottó, az utolsó magyar polihisztor élete és kora*. Budapest
- LEMBERG E.
1964–1967 *Nationalismus*. I–II. München
1971 *Ideologie und Gesellschaft. Eine Theorie der ideologischen Systeme, ihrer Struktur und Funktion*. Stuttgart/Berlin/Köln/Mainz
- LENDVAI L. F.
1986 *Protestantizmus, forradalom, magyarság*. Budapest
- LYKA K.
1982 *Magyar művészet Münchenben*. (2. kiadás) Budapest
- MÁDL A.
1979 *Írók történelmi sorsfordulón*. Budapest
A magyar irodalom története 1772–1849-ig.
1965 Szerk.: PÁNDI P. Budapest
Magyar művészet 1919–1945.
1985 Szerk.: KONTHA S. Budapest
- MALRAUX, A.
1957 *Psychologie der Kunst. Das imaginäre Museum*. (2. kiadás) Hamburg
- MÖBIUS J.
1940 *Deák Ébner Lajos*. Budapest
Művészet Magyarországon 1780–1830.
1980 Kiállítás az MTA Művészettörténeti Kutató Csoport és a Magyar Nemzeti Galéria közös rendezésében. Katalógus.
Művészet Magyarországon 1830–1870.
1981 Kiállítás az MTA Művészettörténeti Kutató Csoport és a Magyar Nemzeti Galéria rendezésében. Katalógus.
- NÉMETH G. B.
1981 *Küllő és kerék*. Budapest
- NOVOTNY, F.
1966 *Der Impressionismus*. In: R. ZEITLER (Hrsg.): *Die Kunst des 19. Jahrhunderts*. Berlin
- PASTEINER Gy.
1883 *A magyar szobrászat*. Budapesti Szemle XXXIV. 180–208., 353–372.
- POGÁNY P.
1978 *A magyar ponyva tükre*. Budapest
- PRÓNAY G.
1855 *Vázlatok Magyarhon népeletéből*. Pest
- RATHMANN J.
1983 *Herder eszméi. A historizmus útján*. Budapest
- SAID, E. W.
1979 *Orientalism*. New York
- SCHIEDER, T.
1964 *Der Nationalstaat in Europa als historisches Phänomen*. Arbeitsgemeinschaft für Forschung des Landes Nordrhein-Westfalen Heft 119. Köln/Opladen
- SEDELMEYER, C.
1904 *M. v. Munkácsy. Sein Leben und seine künstlerische Entwicklung*. Paris
- SINKÓ K.
1981 *Orientalizáló életképek*. In: *Művészet Magyarországon 1830–1870*. 98–106. Budapest

- SOÓS Gy.
1957 *Új adatok Izsó Miklós Búsuló juhászának készülési körülményeiről.* Művészettörténeti Értesítő 304–311.
- STAUD G.
1930 *Keletieskedés a romantikus festészetben.* Élet nov. 16.
1931 *Az orientalizmus a magyar romantikában.* Budapest
- SZABÓ M.
1988 *Vázlatok a magyar nemzettudat köréből.* Kézirat.
- SZABO Z.
1964 *Szerelmes földrajz.* (2. kiadás) Washington
- SZANA T.
1897 *Izsó Miklós élete és munkái.* Budapest
1901 *Száz év a magyar művészettörténetből.* Budapest
- TÁLASI I.
1946 *Kállay Ferenc és az alföldi „nomád mezőgazdálkodás”.* Ethnographia LVII. 13–19.
1948 *Néprajzi életünk kibontakozása.* Budapest
- FISSOT, V.
1880 *Voyage en Pays des Tzigannes (La Hongrie Inconnue).* Paris
- TURÓCZI-TROSTLER J.
1954 *Lenau válogatott versei.* Budapest
- VAHOT I.
1846 *Magyar föld és népei eredeti képekben.* Pest
- VÁRKONYI Á.
1961 *Thaly Kálmán és történetírása.* Budapest
- VAYER, L.
1967 *Vom Faunus Ficarius bis zu Matthias Corvinus (Beitrag zur Iconologie des Osteuropäischen Humanismus).* Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungariae XIII. 191–196.
- WEIXLGÄRTNER, Á.
1916 *August von Pettenkoffen.* 1–2. Wien
- YBL E.
1956 *Izsó és Feszli.* Művészettörténeti Értesítő V. 175–176.

Katalin Sinkó

THE DISCOVERY OF THE PLAIN AND THE HERDSMAN
OF THE PLAIN IN FOREIGN AND HUNGARIAN FINE ARTS

(Abstract)

The ethnographic description and statistical works published in the late 18th and early 19th centuries did not favour any region of Hungary to the detriment of another. From the forties of the 19th century, however, the Plain and its herdsman population had increasingly come to the foreground as something really characteristic and Hungarian. The search for national features, for an image of the nation was working in the background.

Several traits of the Hungarian national character had been registered in the public opinion of the gentry centuries earlier. The tradition of the Oriental origin of the Hungarians stretching back to the Middle Ages was an important element of this self-image of the noblemen. In the last century, the notion of "nation" was gradually extended over other strata beside the gentry, and the oriental origin of the common Hungarian people was also accepted. In the frame of the myth of Oriental origin the Hungarian Plain and its pastoral population, the herdsman on horseback, the horse-herd had become the embodiment of national characteristics and a quasi-mythical figure.

One medium of the development and popularization of the myth of the Plain was literature. As this myth had developed on the basis of national self-characterisation, it could not develop alone, independently of other nations' characterisations. In this respect the parallelism between German/Austrian and Hungarian literature is rather important, behind which the different functions of the Plain theme in the two contexts can also be sensed. In the Hungarian national consciousness the Oriental nature of the Plain was an important proof of its own myth of origin, whereas it offered to the Germans a contrasting case to corroborate their self-identification as civilized burghers.

This functional dualism can be grasped in those Hungarian and German-Austrian works of art too, which had chosen the Plain and the herdsmen for their subject. In the forties the foreign as well as the Hungarian painters emphasized the picturesque character of the Plain. After the fifties the tone of the Hungarian presentations of the Plain gradually changed for the heroic. In the mean time the Austrian and German painters visiting the Plain retained more or less their earlier picturesque attitude, on the basis of which a specific "emotion-impressionism" evolved in the second part of the fifties. This held true particularly for the Austrian masters coming to Szolnok regularly, for the works of Pottenkoffen and his circle.

The themes of the Hungarian Plain were in vogue in the two great artistic centres, in Paris and in Munich too in the 70s and 80s. In Paris it was particularly present among the Austrian/Hungarian "emotion-impressionists", and in Munich around Sándor Wagner, a teacher of the academy. For both circles the pictures of the Plain meant something exotic, similarly to Spanish, Polish, Cossack, etc. themes and they adjusted the style of their works to the "Oriental" character of the topics. Though the Oriental interpretation of East European themes in the great European centres of art had an impact upon the outlook of Hungarian (and other East-European) masters as well, nevertheless, it can be observed that some Hungarian painters tried to get rid of the picturesque-Oriental stereotypes of foreign art. Around the turn of the century, a heroic, and later on a tragic pathos appears on some Hungarian paintings about the Plain. However, this tragic tone did not deny the "Oriental" character of the theme, but transformed it into a kind of "defiance Orientalism" (pointed against the Western World), to use the expressive phrase of literary history.

Early this century several artists' colonies were established in Hungary with the objective of developing national fine arts. Thus the stated objective of the Szolnok painters' colony established by the government, and that of the painters of Hódmezővásárhely was to cultivate and express the "ancient and original" character of the Plain and its "national features". However, the concept of the "school of the Plain" spread and became really popular only after 1957 as a culmination of the Oriental-popular image of the Plain, getting institutionalized gradually since the beginning of the century.

Magyarország nemzetiségei a korai magyar folklórgondolkodásban

Amikor a magyar országgyűlés 1870. március 2-i ülésén JÓKAI Mór szólásra emelkedett, hogy kifejtse nézeteit az egyre kényesebbé váló, egyre inkább indulattal-szenvedéllyel teli nemzetiségi kérdéstről, a képviselők jelentős többsége bizonyára csupán egy mesélő, kék szemével messze ábrándozó költő szavait hallotta, és nem figyelt föl a regényekben, jóízű értekezésekben, felszólalásokban és újságcikkekben jelentkező „vezérmotívumra”: a magyarok és a velük együtt élő népek összefogásának szükségességére, és ennek előmozdítására a szellemi élet területén; „...a magyar nemzetnek saját érdeke parancsolja azt – mondta ekkor többek között JÓKAI Mór –, hogy a tudományos műveltséget előmozdítsa, hogy a velünk együtt élő, hazánkban élő nem magyar nemzetiségek nemzeti egyéniségüket kifejteni iparkodjanak, a tudományosság, a litteratúra terén”.¹ S hogy pontosan mire gondolhatott az író, azt más műveiből vett idézetekkel sejtethetjük. Az 1848/49-es események viharos fordulatai közepette megkezdett, ám éppen a nemzetiségi béke „előmozdítása” érdekében félbehagyott *Szomorú napok* című regénye (végül is 1856-ban jelent meg)² tanúskodhat ebben az ügyben. Míg a delibábos nyelvészkedésre épített nemzeti történelmi képzelgéseket elveti az író, a népművészetben dokumentálódott nemzeti (népi) karakterisztikumot felmutatni buzdít: „Nagy és dicső nemzetté lenni – olvassuk –, világ színe elé emelkedni, helyet vívni ki a történetben: a magyarhoni szláv nép annyi természetes ésszel, műveltségi fogékonysággal bír, szorgalma, takarékosága bámulandó; népélete, dalai, dallamai tele költészettel, kedélye romlatlan, szíve jó...”³ S a regény végső formába öntésével párhuzamosan töpreng írónk a magyar irodalom „misszióján”,⁴ kijelentvén: a kisebb népek irodalmának, népköltészetének befogadása a magyar irodalom és tudományosság múlthatatlan feladata, a lelki és szellemi közlekedés ellentétét szüntető-kiegyenlítő eszköze. Benne van JÓKAI megállapításában a Bach-korszak elnyomott nemzeti-nemzetiségi mozgalmainak keserűsége, a csalódás, amely valamennyi nép írástudóit elfogta a szabadságharc kíméletlen leverése után, a zsákutcás nemzeti-nemzetiségi fejlődés panaszszava; és nem hiányoztak a jelzés értékű gesztusok sem az évtizedből. Hallunk a szerb és magyar irodalom „rokonulásáról”,⁵ amely mindenekelőtt a szerb népköltészet magyar fordítóinak tevékenysége nyomán kap újabb meg újabb igazolást. L. STÚR közvetíti az ERDÉLYI János gyűjtötte magyar népköltészetet egy orosz nyelvű népköltészeti kiadvány szerkesztőjéhez.⁶ ERDÉLYI János pedig csupán folytatja

¹ JÓKAI Mór 1931. 134.

² JÓKAI Mór 1963.

³ JÓKAI Mór 1963. 129.

⁴ JÓKAI Mór 1968. 421–435.

⁵ VAHOT Imre 1858. 801–802.

⁶ FRIED István 1978. 337–347.; 1977b 566–573.

ama tevékenységet, amely nem pusztán a nemzetiségi népköltészetek iránt megmutatkozó érdeklődésében, hanem a fordításra, a folklór általános jellemzőinek levonására irányul.⁷ JÓKAI felhívása mindenekelőtt az igen szorgalmas ÁCS Károly buzgóságában gyümölcsozik: román⁸ és szerb⁹ népköltészeti darabokat ültet át a magyar nyelvre, és lát el magyarázatokkal.

Tévednénk, ha azt hinnők, hogy csupán a Bach-korszak sötétjében, hirtelenül, mintegy varázsütésre támadt föl az érdeklődés, születtek meg a fordítások, a kommentárok. A nemzetiségi népköltészet, népszokások lejegyzése, közlése, beleilleszkedése a nagyobb egészbe mélyen a XVIII. századba visszanyúló előzményekkel rendelkezik,¹⁰ annál is inkább, mert a nemzetfogalom elmosódottsága és az államfogalomnak a nemzet lényegi vonatkozásait tartalmazó általánosan elfogadott volta elősegítette az iskolai oktatásban is szerepet játszó „országismeret” (Landeskunde) népszerűsödését. S ezzel kapcsolatban egyes tájegységek, olykor vegyes lakosságú vidékek felmérését. Mindez új lendületet kapott a statisztikai tudományok magyarországi elterjedésével. Martin SCHWARTNER két kiadást is megért feldolgozása¹¹ egyfelől valóban a német egyetemeken tanult statisztikai módszerek magyarországi alkalmazásában jeleskedik; másfelől az országismeret differenciáltabb kutatásának, a statisztikát teljes, a lehető legszélesebben értett helyzetelemzésre alkalmazó metódusának gyakorlati kipróbálásával jellemezhető. S amikor SCHWARTNER nyomán újabb meg újabb topográfiai-statisztikai művek látnak napvilágot,¹² akkor tanúi lehetünk annak, hogyan válik egy-egy, eddig részdiszciplínaként felfogott, kevésbé hangsúlyos (tudományos) terület mind fontosabbá. Ekkor lép a színre CSAPLOVICS János (vagy ahogyan műveinek címlapján önmagát nevezte: Johann v. Csaplovics), aki vitathatatlanul úttörője a magyar(országi) etnográfianak, jóllehet felfogását, műveinek anyagát kortársai sűrűn bírálták. Tudjuk, hogy a gyűjtés kevésbé az ő nevéhez fűződik; inkább kompilátora sokrétű anyagának, mint valóban eredeti gyűjtő-gondolkodó.¹³ Öntudattal hirdeti *Horvátok és Vendek Magyarországon* című művének kiegészítő alcímében: „etnográfiai szempontból ábrázolva”, az előszóban azonban szerénykedve vallja be: „két tiszteletre méltó férfi, mindkettő egyházi személyiség, voltak oly szívesek, és szolgáltatták azokat az adatokat, amelyekét itt feldolgoztam és az olvasóknak bemutattam”.¹⁴ A továbbiakban megkülönbözteti a történeti és a statisztikai jellegű etnográfiát, illetve az általánosat és a sajátosat. Másutt¹⁵ saját módszerét ekképpen jellemzi: nem azonos sem a földrajz, sem a topográfia, sem a történelem, sem az etnográfia metódusával, ellenben valamennyiből kölcsönöz elemeket, amelyek segítségével a Magyarország népeire vonatkozó tudnivalókat rendszerezni képes. Azokat a sajátosságokat igyekszik megragadni, amelyek egy-egy nép leghévebb vonásait emelik ki, ezért tulajdonít

⁷ T. ERDELYI Ilona 1984. 371–382.

⁸ ÁCS Károly 1858.; 1871.

⁹ FRIED István 1979. 292–296.; 1976. 219–232.

¹⁰ FRIED István 1979. 51–94.

¹¹ SCHWARTNER, Martin 1798.; 1809–1811. SCHWARTNER könyvét franciára is lefordították, a mű 1813–16-ban jelent meg a Majna menti Frankfurtban.

¹² Vö.: MAGDA Pál 1819.; 1832.

¹³ NOVAK, Vilko 1986. 132–137.

¹⁴ CSAPLOVICS, Johann von 1828.

¹⁵ CSAPLOVICS, Johann von 1829. I. 9–10.

a nyelvnek, az ünnepeknek, a mindennapi életnek és ezen belül az egyes fontos eseményekhez fűződő és megrögződött szokásoknak (házasság, keresztelés, temetkezés) különös fontosságot, míg maga a népköltészet a leginkább történeti jellegű mondákban van jelen. Így egy helyütt¹⁶ maga is elbeszéli a Piccoliminihoz fűződő balkáni legendát, amely majd JÓKAINál tér vissza, illetve a *Kisértet Lublón* alapját jelentő és már BÉL Mátyásnál felbukkanó Kasperek-történetet.¹⁷ S minthogy CSAPLOVICS érdeklődése egyként kiterjed a viseletre, a fiziognómiára, a nemesi életmód megnyilvánulásaira vagy a tájnyelvi jellegzetességekre, nála az etnográfia még szó szerint értendő, egy nyelvközösség, egy nép komplex leírása, amelynek végeredménye a népegyéniség karakterisztikuma. Méghozzá a tőle sokat idézett HERDER szellemében történik mindez. Ám az olykor szükségszerűen felületesen végzett általánosítás hívta ki maga ellen a vitát is.¹⁸ CSAPLOVICS ugyan azonosulni látszik HERDERnek nyelvi alapozású nemzetegyéniség-elképzelésével, ám egy helyütt éppen azt hangsúlyozza, hogy a vallás és a szokások változása lassabban megy végbe, mint a nyelv elhagyása, s míg egyes észak-magyarországi falvakban a lelkészek működése következtében az eredetileg német ajkú lakosság elmagyarosodik, illetve elszlovákosodik, addig a szokásokban tovább él a hagyomány.¹⁹ S bár CSAPLOVICS több ízben tette közzé (németül is, magyarul is) műveinek fő megállapításait, különös jelentőséget kell tulajdonítanunk ama előszavának, amelyet BIKKESSY-HEIMBUCHER József „leg nevezetesebb nemzeti öltözetek hazai gyűjteménye” elé írt (s amely szövegében meg-egyezik későbbi műveinek szövegeivel).²⁰ BIKKESSY-HEIMBUCHER viselettörténeti szempontból is páratlan becsű könyve aztán többféle címen jelent meg, a „nemzeti” öltözet az egyes nyelvi közösségek tagjainak viseletét jelöli, másutt a „nationale Costume”, „volkstümliche Trachten” címszó alatt lát napvilágot.²¹ Természetesen CSAPLOVICS kísérő tanulmánya nem szorítkozik a viseletben mutatkozó különbségek megvilágítására. A képanyag fontos dokumentuma a különféle nemzetiségű, nem kizárólag „népi” jellegű öltözködés szokásai történetének.

Amíg CSAPLOVICS tavolról sem különleges invencióval, de jó érzékkel és dicséretes körültekintéssel törekedett arra, hogy Magyarországnak etnográfiailag tarka képét fölfesse, addig elsősorban az irodalom és a publicisztika, valamint a magyar színház a nemzetiségi népköltészet és a nemzetiségi típusnak hitt jellegzetességek megszólaltatásában szerzett érdemeket. Az indítást sem nem tulajdoníthatjuk egyoldalúan HERDER magyar recepciójának, sem nem az országismereti igyekezet irodalmi válfajának. Lassanként közismertté lesz, hogy a szerb-horvát népköltészet európai felfedezése, Vuk KARADŽIĆ, J. GRIMM, J. KOPITAR, J. W. GOETHE érdeklődése előtt, azoktól jórészt függetlenül az együtt élő népek természetes kulturális cseréjére való rácsodálkozás eredményeképpen jön létre a magyar irodalomban, ahol szerb-horvát népköltészeti lejegyzésekre, „vend” szokások tudomásul vételére bukkanhatunk.²² Az is közismertté vált, hogy a közösségi

¹⁶ CSAPLOVICS, Johann von 1819. II. 27.

¹⁷ CSAPLOVICS, Johann von 1842. 134. Vö. még: MIKSZÁTH Kálmán 1957.; MATIRKÓ Bertalan 1890. 261–272.

¹⁸ CSAPLOVICS János 1822. III. 37–65.; DÓHOVITS (Vazul) 1824. IX. 3–12.

¹⁹ CSAPLOVICS, Johann von 1829. I. 217–218.

²⁰ BIKKESSY-HEIMBUCHER József 1816.

²¹ HEIMBUCHER von BIKESSY, Joseph 1820.

²² KÓKAY György 1965. 371–378.

költészetnek egy bizonyos típusát képviselő, ún. kéziratosságon túl említést érdemel, hogy például KAZINCZY Ferenc hagyatékában szlovák népköltészeti alkotásra lelt a kutatás,²⁴ hogy SÁNDOR István a magyarországi szlovénekre vonatkozó megállapításai is előkerültek,²⁵ hogy VITKOVICS Mihály sikeresen közvetítette a szerb nép- és polgári közköltészetet a magyar irodalomba.²⁶ Nem kapott azonban kellő hangsúlyt (az etnográfiai kutatásban), hogy magyar színpadon előbb szólalt meg a szerb és a szlovák népdal, mint a szerben és a szlovákon, az meg különösen nem, hogy itt nem pusztán egyszeri-alkalomszerű felbukkanást regisztrálhatunk, hanem a XIX. század második feléig érő hagyomány keletkezését dokumentálhatjuk, amely egyfelől a nemzetiségi népköltészet magyar színpadi jelentkezésében, másfelől a nemzetiségi figurák magyar színpadi (s nemegyszer szándékoltan humoros hatást keltő) megformálásában ölt testet. A szerb–magyar irodalmi és színházi kapcsolatok kutatói számára BALOG Istvánnak az egykorú eseményekre reagáló Cserni Gyurója²⁷ (amely nemcsak magyar, hanem szembeállított változatában is tartós sikert könyvelhetett el), majd szerb és magyar színészek közös vállalkozása Pest-Budán mindenekelőtt őrizni érdemes kapcsolattörténeti dokumentum. A folklórkutatás azonban joggal figyelhet föl arra, hogy az élete talán legviharosabb sikerét arató Déryné Széppataky Róza szerb nyelvű dalai a szerb népköltészet szépségét hirdették – Vuk KARADŽIĆ első gyűjtésének megjelenése előtt. A szerb tárgy aztán mind a pest-budai német nyelvű, mind a magyar színpadon tovább élt, tudunk a német színház egy *Marko Kraljevic* című darabjának előadásáról (s itt a népköltészeti tárgy vitán felül áll), majd OBERNYIK Károly *Brankovics Györgyének* prózai és ERKEL Ferenc által operává átalakított változatának sikeréről, ez utóbbitban a szerb dallam is megjelent a színpadon, illetve a bosnyák témájú *Szép Darinka* című, bőséges népköltészeti anyaggal tarkított bemutatójáról.²⁸

A „gyoltsos tóth” figurája viszonylag korán, *A' Haramiák vagy a' vándorló suszterlegény* című, németből magyarra átdolgozott komédiában jelenik meg – feltehetőleg – először a magyar színpadon, majd a nevezetes bécsi *Hanns Klachel* c. bohózat *Viszkots Janko, a' lipstovai völegény* címen „víg énekes játékként” arat 1819-ben sikert a pesti színpadon.²⁹ Sokat nem tudunk erről a darabról, mindenesetre a szlovák sérelmeket haragosan „lereagáló” Ján KOLLÁR (aki éppen 1819-ben kezdte meg pesti lelkészi szolgálata-

²³ KÜLLÖS Imola 1985. 154–172.

²⁴ BALÁZS P. János 1959. 401–427.

²⁵ FRIED István 1979–1980. 137–140.

²⁶ FRIED István 1979. 95–141.

²⁷ BOR Kálmán 1972. 167–202.

²⁸ A népszínmű nyomtatásban nem jelent meg. Rendezőpéldányai az Országos Széchényi Könyvtár (OSzK) Színháztörténeti Tárában találhatóak. Az eredeti példány jelzete: MM 5856, egy másolaté: MM 7036. Az 1892. április 23-i népszínházi bemutató után a Budai Színkör, a temesvári Ferencz József Városi Színház, a Szegedi, a Hódmezővásárhelyi Városi Színház, a Fővárosi Nyári Színház is műsorára tűzte 1893–1908 között. Az 1820-as évek szerb–magyar–német folklórkapcsolatairól: FRIED István 1977a 69–85.

²⁹ OSzK Színháztörténeti Tár, Színlapgyűjtemény.

tát) a Pokolban helyezi el a szerzőt,³⁰ illetve átdolgozót, LÁNG Ádámot. Ebből következethetünk arra, hogy ebben az esetben is a színpadi humor egyik forrása a szlovákos ejtésű magyar beszéd, és így a szlovákos beszédű főszereplő komikus alakként (egy vígoperában mi lehetne más?) szórakoztatta a nézőket. Ám, amit KOLLÁR, ki tudja, mennyire vett tudomásul, az: a vígopera zenéjét „TUTSEK ÚR” szerezte, a pesti Német Színház cseh származású karnagya és házi zeneszerzője, aki a Német Színház egyik-másik darabjához (*Wlasta*) ugyancsak cseh dallamokat komponált. Pusztán óvatosan feltételezhetjük, hogy a *Viszkots Jankó*ban is felhangozhatott szlovák ihletésű dal. Ám azt biztosan tudjuk, hogy az 1831. május 25-ről való színlap az alábbiakat hozta a nagyérdemű tudomására:³¹ „*Átok és áldás* – ezt berekeszti egy igen mulattságos Jelentés tót énekkel és tántzal, ezen tzm alatt: *A gyoltsos tót és szabó legény a' Bakony erdőben*”. Janó, a gyolcsos tót, Misa, a szolgálja bizonyára sok derűs percet okozott a nézőknek. A szlovák népköltészet színpadi megjelenése pedig bizonyára nem csupán a kuriózum érdekességével bírt. (S itt csak mellékesen jegyezzük meg, hogy az ez év február 2-i előadás, ANDRÁD Elek gyengécske *Hóra világ Erdélyben* című műve is tartalmaz figyelemre méltó mozzanatot: „A játék előadását kellemetessé teszi egy Hát szeg vidéki négyes Oláh táncz!”). Tény az, hogy az iskolázatlan és ösztönös magyar színészeknek csupán egy része törekedett a differenciáltabb karakterfestésre, s a vígjátéki hatást idegenes szőjejtéssel, külső eszközökkel pótolta. Ám az is tény, hogy a „nemzetiségi népköltészet” színpadi megörökítése belevágott abba a folyamatba, amelyet eddig főleg írott anyag alapján, néhány kivételtől eltekintve a magyar irodalom szemszögéből vizsgáltunk, és amelyet a népi alakok ábrázolását, a (vélt) népi előadásmóddhoz való idomulást szem előtt tartva „irodalmi népiességek” neveztünk. A jövőben ennek a mind szélesebb mederben kibontakozó folyamatnak olyan elágazásaira is figyelniünk kell, amelyek a magyar irodalomnak, illetve az etnográfiai gondolkodásnak lényeges vonásaiban jelentkeznek: magyar írók nemzetiségi népelet-ábrázolásában, illetve a magyar sajtó nemzetiségi jellegű országismereti írásában. Így a népszínművek sorozatában az eddigieknél fontosabb hely illeti meg az ún. „nemzetiségi népszínműveket”,³² az említett *Szép Darinka* mellett a román népköltészetet magyarra fordító MOLDOVÁN Gergely *Szép Ileana* című darabját (bemutató: Kolozsvár, 1879. szeptember 14.), ALMÁSI Tihamér *A tót leány*³³ című alkotását (Népszínház, 1882. november 2.), FOLLINUSZ Aurél *Nániját* (uo. 1889. november 15.) stb. *A tót leány* Blaha Lujzának parádés szerepe volt. A magyar kulturális eseményeket ekkor már ellenségesen fogadó túrócszentmártoni szlovák sajtó is elismeréssel emlékezett meg róla; s amiképpen MOLDOVÁN Gergely a magyar–román, ALMÁSI Tihamér a szlovák–magyar kiegyenlítődést hirdette.³⁴ S egyáltalában nem mellékesen *A tót leány* szlovák népszokások, népdalok megörökítője is. Ám ugyancsak az eddigieknél nagyobb és főleg más szempontú értékelést igényel például VÖRÖSMARTY Mihály *A holdvilágos éj* című mesenovellája,³⁵

³⁰ KOLLÁR, Ján 1902. 452. A szonett 1832-ből való. Ebben a szlovákot ért sérelemként aposztrofálja a szépség minden törvénye ellen vétő és fecsegésként megbélyegzett vígjátékot, amelynek szerzőjét, LÁNG Ádámot KOLLÁR bosszúból az Acheronba löki.

³¹ OSzK Színház történeti Tár, Színlapgyűjtemény.

³² GALAMB Sándor 1941. 18–28.

³³ ALMÁSI Tihamér 1883.

³⁴ HURBAN VAJANSKY, Svetozár 1973. 203–207.

³⁵ VÖRÖSMARTY Mihály 1974. 7–18.

az álmódzó három szlovák diákkal. akik mesékben élik ki szegénységgel megnyomorított életüket (egy kép még a *Csongor és Tündébe* is bejut) illetve e szempontból érdekesek JÓKAI regényei és novellái közül mindazok, amelyek a színpadról megismert figurákat kedves humorral ábrázták (mint például a *Gazdag szegények* szlovák késárusa). Mert ugyan a nemzetiségi alakok magyar irodalmi megjelenítéséből közvetlenül nem következ-tethetünk a magyar etnográfiai gondolkodásra, ám a nemzetiségi népkarakterológia ma-gyar felfogására igen, és ez összefüggésbe hozható (és hozandó) a magyar etnográfiai gondolkodásnak a nemzetiségi népköltészetet szemlélő jellemzőivel.

A XVIII. század vége óta ugyanis, mindenekelőtt HERDER *Eszmék az emberiség történetének filozófiájához* című művének „szláv-fejezete” óta (s ehhez járult HERDER *Volkslieder* köteteinek újabb kiadása) az európai közvélemény egy része a szlovákokban friss, a civilizációs fejlődéstől még meg nem rontott, teljes erejét és népegyéniségét, va-lamint őstörténetét a népköltészet által megőrzött népeket látott. Ezt a képzetet csak elmélyítette és meggyőző erejűvé tette Vuk KARADŽIĆ népköltési gyűjtésének mege-jelenése. P. J. SAFÁRIK „szláv” irodalomtörténetében, majd A. MICKIEWICZ a Collège de France-ban tartott előadássorozatában már csak összegezte az Európa-szerte elfogadott nézeteket a szlovák ének- és dalszeretetről, daltermő tehetségéről, népi epikus alkotó-kedvről. Amikor P. MÉRIMÉE megtréfálni szándékozott az európai irodalmi közvé-leményt, akkor a francia irodalmi közvéleményben is honossá vált elképzelés alapján alko-tott meg egy népi énekmondót, egy epikus énekeket és lírai dalokat egyként tudó gusz-lárt. S minthogy sztereotípiáról volt szó, a különféle leírások alapján összeszerkesztett guszlár énekeivel (francia prózájával) az orosz és lengyel irodalom olyan egyéniségeit is képes volt megtesztelni, mint PUSKIN és MICKIEWICZ. Valójában a népköltővel, a szláv népköltésszel és különösen a délszláv népénekkel kapcsolatos képzet terjedt el, amelyből a teoretikusok, a népköltészetben látva és láttatva a nép történetét, szokásait, jellemét, visszakövetkeztettek általában az emberiség gyermekkorára, a történelem egy fejlődési fázisára. Támogatta ezt a nézetet a XIX. században erőteljesen megindult mitoló-giai kutatás, az új homéroszi elmélet, illetve az ősköltészetre vagy a középkori költészetre vonatkozó fejtetések rendszere. Természetesnek kell tartanunk, hogy az ERDÉLYI János által elsőként elméletileg széleskörűen és sokoldalúan megalapozott magyar etno-gráfiai gondolkodás azt az utat járta végig, amelyet Európa más tudományosságai. Azonban a magyar gondolkodást mindvégig megkülönböztette és sajátossá tette az a tudat, hogy számára a szlovák és a románok népi énekei és szokásai nem idegen világok megtestesü-lései, hanem egy közös múltnak és még inkább a közös jelennek kutatásra és megismerésre méltó dokumentumai. S míg CSAPLOVICS János vagy az etnográfiai kutatásban is jeles-kedő RUMY Károly György részére a magyarországi olykor a magyar helyébe lépett, több ízben nem különböztetvén meg a hungarust, az uhorskýt a magyartól, a mađarskýtól, addig a nemzetfogalmat már az államfogalomtól határozottan elválasztó és a nyelv megkülönböztető szerepét magától értetődőnek és karakterisztikusnak tartó magyar et-nográfiai gondolkodás mint önálló, ám a magyarral éppen az évszázados együttélés miatt szoros kapcsolatban, nemegyszer kölcsönhatásban létező népköltészeteket regisztrált. A reformkorban még nem kaphatjuk meg az etnográfiai gondolkodás sokoldalúan kifej-lett rendszerét, ám már ekkor körvonalazódik a törekvés (nemegyszer még adatgyűjtés formájában) Magyarország néprajzának leírására. Egyfelől az együtt élő népek költésze-tének, szokásvilágának, jellemének rajzán keresztül a magyar népköltészet is távlatot kap-hat, másfelől a nemzetiségi folklór bemutatásakor segítségül hívott nem magyar szak-

irodalomból módszereket lehet tanulni. SZÉKÁCS Józsefnek 1836-os *Szerb népdalok és hősrégék* című kötetéből eddig inkább a fordítások hatásának szétgyűrűzését figyelte a kutatás, jóllehet a bőséges és szakszerű magyarázatokban megszólal a mitológiai vonatkozások értékelésének külföldi szakirodalma, de a népköltészetnek a nemzeti történelemben ágyazottsága is figyelmet gerjesztett. Dal és népszokás összefüggése, a klimatikus viszonyok és a dalra való hajlam kapcsolatai, történelem és nemzetjellem egymást alakító vonásai olyan vizsgálódási szempontok, amelyek értékét és hasznát majd ERDÉLYI János fogja gyümölcsöztetni. Már SZÉKÁCSnál ott lelhetjük a később hangsúlyozott szempontokat: az együtt élő és szomszédos népek megismerése, megismertetése, a magyar történelem hőseinek a nem magyar népköltészetben viselt szerepének hangsúlyozása egészen ARANY Jánosig előremutatott; ám még ennél is lényegesebb ezúttal az a szakszerűség, amely SZÉKÁCS tanulmányértékű jegyzetanyagára jellemző, és az az óvatosság, amely a népkarakterológiának a népköltészetben való közvetlen megfeleltetését tekintve SZÉKÁCSnál olvasható.

Az utóbbi esztendőik kritikátörténeti elemzéseit hozták a felszínre a Kisfaludy Társaság népiesség-pályázatának I. számú tanulmányát, amely a szlovák népköltészet jellegzetességeit igyekszik úgy föltárni, hogy innen a magyar népköltészetre és ezen keresztül a magyar népiességre is rá lehessen látni.³⁶ Mielőtt azonban a rövid bemutatáshoz fognánk, népiesség és népköltészet összefüggéseinek néhány mozzanatára szeretnénk utalni.

1. Az 1820-as esztendőik magyar irodalmi népiességének egyik (ha nem a legfontosabb) jellemzője, hogy költőink maguk igyekeznek olyan „népdalokat” alkotni, amelyek a népköltészetnek mintegy megnevesített változataiként tartandók számon. Számukra forrásként a Hasznos Multságokban és másutt közzétett, különféle vidékről beküldött népdalok szolgáltak.

2. Eljutott költőinkhez az európai érdeklődés is a szerb-horvát népköltészet iránt, méghozzá részben német közvetítéssel, részben VITKOVICS Mihály révén. Csakhogy VITKOVICS elsősorban a szerb polgári közköltészetnek volt ismerője, s a Vuk KARADŽIĆ gyűjteményből tolmácsolt dalokat nem eredeti, egyszerűbb (ám a magyar költők számára mégis bonyolultabb) formájában, hanem egy vélt magyar népköltészeti modellhez igazítva adta közre.

3. A magyarországi német nyelvű sajtó sok fordítása (és CSAPLOVICS), valamint a Tudományos Gyűjtemény megannyi topográfiai jellegű dolgozata mellett Eugen WESELY kötete³⁷ és TOLDY Ferenc³⁸ közleménye irányította az érdeklődést.

Az 1830-as években a Tudománytár és más folyóiratok bőségesen beszámoltak az európai irodalmak törekvéseiről, így az egyes szláv irodalmak, többek között a szerb népköltési gyűjtés helyzetéről és értékeléséről is. Ehhez kiegészítésül járult a magyarországi szlávok néprajzára vonatkozó néhány közlemény. Közben megjelent SZÉKÁCS József említett kötete, BAJZA József több fordítása, TOLDY Ferenc fejtegetése a világirodalom létesülését sürgető goethei igyekezetről és ennek ellensúlyozásául a nemzeti-népi irodalmi szándékok izmosodásáról (1834–35-ben Ján KOLLÁR Pest-Budán kiadja szlovák nép-

³⁶ (SZAKÁL Lajos?) Tudósítás... 1841–1842. 47–51.

³⁷ WESELY, Eugen 1826.

³⁸ TOLDY Ferenc 1827. 1153–1167.

költési gyűjtését, amelynek magyar adatszolgáltatója is volt, és amelyben szlovák–magyar [vegyes] nyelvű énekek is találhatók).

Az 1820-as évektől kezdve a népies az egyik tónus, a magyar költészet egyik vonulata, ám még korántsem az uralkodó, és nem kap feltétlenül újabb ösztönzést a tájnyelvet feltérképezni-lejegyezni kívánó helyi igyekezetektől, a lapokba küldött népköltési anyagtól. Ám kikerülhetetlennek bizonyul az az egész Európában jelentőssé váló kutatási irány, amely a különféle népköltészetekből, fordításokban megjelenő gyűjtésekből von le következtetéseket az egyes nemzeti, illetve az egyes nemzeti irodalmi és ezzel párhuzamosan a világirodalmi fejlődés számára. Ezt a folyamatot regisztrálják az olyan lapok közleményei, mint a Tudománytárei vagy a Figyelmezőei. S ezután dönt úgy a Kisfaludy Társaság, hogy az alábbi kérdésre vár feleletet: „Mít értünk nemzetiség és népiesség alatt a költészetben 's különösen a' magyar költészetre mennyi és mily befolyást gyakorlott a nemzeti és népi elem?”

Az első számú pályázó írása a benne közölt palóc népdalgyűjtés miatt önmagában figyelemre méltó, ám szempontunkból a közölt anyag 47–51. lapja a különösképpen bemutatásra érdemes. Amit megfogalmaz a névtelen pályázó, az 1849 után sokszorosan visszatér. Itt azonban a későbbiekben elmondottak szerint a kérdésre való felelet távlatosságát van hivatva igazolni. „Együttlakás, társalkodás e' két nemzetet (a magyart és a szlovákot – F. I.) olly közel hozta, hogy bennök kölcsönös jellemet is találhatunk, sőt népdalokat is ösmerek, mellyek mind a' két nyelven megvannak...” Abban a korszakban, amelyben az eredetiség, a tévedhetetlen nemzeti jelleg hangsúlyozása volt a cél, ez a felismerés a szükségszerűen összehasonlító elemzést igazolta, és majd – többek között – ERDÉLYI Jánosnál fog kidolgozottabb formában visszatérni. A szlovák népdalok jellemzői: a mély szomorúság, a természet tárgya a daloknak, a rezignáció, a gondolat „nem olly szórott”, mint a magyarban, a dalokban ott él az elfojtott emlékezet „múltjukról”, kiemeli a harci dalokat, majd közöl négy éneket. S a szlovák népkarakterológiát emígy öszszegzi: „Alázatosabb a magyarnál, babonára hajlandóbb, szenvedélyes vadász, erdő nélkül, Khánaán földéről is hazája' köveire sovárog vissza, katonaságtól irtózik, republicát soha sem lehetne e' nemzetből alakítani, mert igen megszokott egy főt uralni, 's azon kívül mindig czivakodik...”

A kutatás, amely ERDÉLYI János köréhez tartozónak jelölte meg a szerzőt,³⁹ nem vitte végig elemzését, mivel ERDÉLYI Jánosnak az 1840-es éveire kikristályosodó nézeteit nem vetette még alaposabban össze a pályázó által kifejtettekkel. Arról van ugyanis szó, hogy ez a pályázat is lehetett forrása ERDÉLYI János „dunatáji harmóniát” jövendőlfeljegyzéseinek – sok minden más mellett.⁴⁰ Az viszont egyértelműnek tetszik, hogy ERDÉLYINEK közvetlen és közvetett ismeretei egyként voltak a szlovák, a ruszin és a szerbhorvát népköltészetről. A reformkorban egyre több ilyen jellegű közlemény látott napvilágot, s nem lehet eléggé aláhúznunk ama tény fontosságát, miszerint a leginkább kiélezett nemzetiségi viták és csatározások közepette sem feledkeztek meg a magyar közlők a nemzetiségi népköltészet tolmácsolásáról. Olyannyira nem, hogy NYITRA-ZERDA-HELYI Lőrincznek a Nyitra felső vidékén élő szlovákok „lakodalmi és nászszokásait”

³⁹FENYŐ István 1973. 362–382.; T. ERDÉLYI Ilona 1977. 209.–217. Vö. még: FRIED István 1971. 132–141.; T. ERDÉLYI Ilona jelöli meg SZAKÁL Lajosban a pályázat szerzőjét; érvei, okfejtései meggyőzőek.

⁴⁰T. ERDÉLYI Ilona 1984. 371–382.

bemutató értekezése több ízben nyomdafestékhez jutott,⁴¹ és például éppen a följebb említett pályázat esztendejéből ismerünk kalendáriumban megjelent írásokat ebből a tárgykörből. „Nemzeti szokásaik a' Tátra melléki Tótoknak” – hirdeti az egyik közlemény címe.⁴² Maga a közlemény széles körű leírást sürget, mivel a hegyvidékiek „legjobban megőrizték szokásaikat”, ezúttal a lakodalmi szokásokról van szó. A' Magyar Házi Barát másik érdekes közleménye⁴³ J. H. ROHRER leírását közvetíti, a szerényebb anyagot sejtető *Szavak a' tótnők szépsége felől* cím mögött azonban többek között a szerb és a karinthiai (szlovén) nők öltözetéről, menyegzői szokásairól, majd a leányrablásról tudunk meg színes részleteket. A közlemény a „morlákokról” és a bosnyákokról is megemlékezik. Az ilyen és ehhez hasonló „népleírások”, valamint az etnográfia nemzetközi és hazai szakirodalmának megismerése mellett ERDÉLYIre jelentékeny hatással volt 1833-as felső-zempléni időzése, majd együttműködése a SZEBERÉNYI-fivérekkel, akik már az 1840-es években nekikezdték a szlovák népdalok fordításának, és fordításait ERDÉLYI már 1848-ban bemutatta a Kisfaludy Társaságban.⁴⁴

Így elmondhatjuk, hogy a XIX. század második felének a nemzetiségi népköltészet rendszeresen és szervezett formában bemutatni és közzétenni kívánó kezdeményezései a reformkorból kapták indíttatásukat, és a Bach-korszakban az egymásra utaltság tudatosításával erősítették a régóta élő szándékot. Nem vitás, hogy az alakulóban lévő magyar etnográfiai gondolkodás mindenekelőtt az ERDÉLYI János által nagyhatású kötetekbe gyűjtött, majd a történeti kutatás által felderített anyagra támaszkodott. Ám akár ERDÉLYI János írásait, akár IPOLYI Arnold *Magyar mythológiájá*t lapozzuk át, kitetszhet, hogy milyen mélyen ismerték a szláv népek költészetére vonatkozó megállapításokat. De meg is fordíthatjuk tételünket: a nemzetiségi népköltészeti kutatást serkentette a magyar kiadások ténye, s itt ERDÉLYI János ösztönző munkálkodása mellett a Kisfaludy Társaság szövegkiadásaira és „személyi politikájára”, tagválasztásaira utalhatunk, mint amelyek a nemzetiségi népköltészet kutatóit további munkára biztatták. Ami a magyar gondolkodásban fölmerül: az valóban egyfelől az egymásra utaltság ténye, másfelől viszont ennek tudományos hozadéka. Amikor KÖVÁRY László *A magyar történeti regék philosophiája* címen értekezik, minden bizonnyal (miképpen ARANY János is) el-eltöpreng azokon a „szláv” népregéken, epikus énekeken, amelyek ciklusba rendezve (német nyelven) megjelentek.⁴⁵ „Egy epizódját, töredékét látom egy nagy eposznak – írja KÖVÁRY –, mellyel a nagy költő a nemzeti költészet szelleme, hazánk[,] nemzetünk múltját kísérte...” S a magyar naív eposzról értekező ARANY Jánossal egybehangzólag folytatja: „Ha napvilágra kerülnek, egy lángész összegyűjti, kiegészíti és egygyé alkotja...” Majd SZÁSZ Károly a világirodalom nagy eposzairól értekezve ily módon fogja tárgyalni a délszlávok epikus énekeit.⁴⁶

⁴¹ NYITRA-ZERDAHELYI Lőrincz 1836. 394–395.; 1843a 228.; 1846. 174–176.; 1854. III. 32–33. A szerző Népszokások sorozatában más szlovák népszokásról is értekezik. Ugyanő 1843 288.; 1843c 293–294.

⁴² (Névtelen) 1841a 124–127.

⁴³ (Névtelen) 1841b 158–163.

⁴⁴ SZEBERÉNYI Lajos 1866.

⁴⁵ KÖVÁRY László 1853. 1–4. Vö. még: ARANY János 1978. 386.

⁴⁶ SZÁSZ Károly 1882. II. 22–39.

Ugyanebben az évben (tehát 1853-ban) SZEBERÉNYI Lajos az általa lefordított hatvan szlovák dalból ötöt ad közre, kísérő tanulmányában ekképpen indokolva meg vállalkozását:

„bírjuk bár népdalaink teljes összegét, a mű tökéletesen mindaddig nem lesz befejezve, míg azokat más nemzetekéivel nyelvünkön nem fogjuk összehasonlítani...” Majd alább: „annál kedvesebbnek és egyszersmind hasznosabbnak is kell lenni, azon népek koltói életét megismerünk, melyekkel századok óta szorosabb viszonyban éltünk, melyek szokásaikban hozzánk közelebb simultak, melyekkel már a hosszas együttlét által is némileg rokonokká lettünk, ha más érdekek nem kapcsolnának is egymáshoz...”⁴⁷

A továbbiakban SZEBERÉNYI a szlovák és a magyar népdalok hasonlóságait regisztrálja.

A lapnak még ugyanebben az évfolyamában jelenik meg ERDÉLYI János *Népköltészet körül*⁴⁸ című programadó cikke, amelynek nem csupán egy lábjegyzete tanúsítja, hogy a SZEBERÉNYI-fivérek szlovák néprajzot illető tevékenységétől is kapott impulzusokat. Elméletileg is fontos ERDÉLYINEK ama tétele, amely az együtt élő népek kapcsolatrendszerének jellegzetességeit írja körül, és ezen keresztül a magyar és a nem magyar népek folklórájának egyik megkülönböztető sajátosságát (alaposabban majd BARTÓK Béla által megfogalmazott jellegzetességét) fejti ki:

„Nekünk magyaroknak, a mai fejlődési fokozat szerint oda kellene dolgoznunk, hogy a velünk egy sorsban lévő népszakadékok szellemirányait mindinkább szónok be műveltségünkbe; sőt úgy hiszem, némileg teljesebben is van már a népi dallamban, mi ha vegyszéleg felbontanánk, úgy fogna mutatkozni, mint körülünk zengő s velünk egy állapotú népek dalainak hatványozott összessége; innen van az a tartalom és kelet, mely maholnap a Duna völgyén új, erőteljes harmóniának veti meg alapját...”

Ezt már csak kiegészíti, és a szomorú jelenkori valóság tényével támasztja alá az ERDÉLYI János által később idézett ATÁDI Vilmos: „Ki nem érezné, ha valaha, most leginkább, hogy ismernünk kellene azon népeket, fajokat, akik azon egy haza legét szívják, kikkel százados együttlét csatolt egybe...” VITKOVICS, SZÉKÁCS, SZEBERÉNYIÉK tették meg az első követésre méltó lépéseket, s a továbbiakban is tanulmányozni kell(ene) a szlovák, a szlávón, a szerb, a horvát és a román irodalmat.⁴⁹

Ezek a megnyilatkozások természetesen JÓKAI Mór idézett cikke előtt készítik az utat, de végeredményük elsősorban a magyar folklorisztikai gondolkodásban gyümölcsozik. Tudniillik egyrészt abban, hogy felmérjék és megörökítsék a magyar és a nem magyar népek életének jellegzetességeit, másrészt magyar fordításban és egy, az ország egészét átfogó összegezésben új alapokra helyezték az immár jelentős mennyiségű anyagot felhalmozott tudományágot.

1854-ben indul el a Vasárnapi Újság, amely fennállása alatt ezeknek a törekvéseknek szolgálatában állt. Mindjárt az első évfolyamban beszámolólt olvashatunk *Muraköz* és

⁴⁷ SZEBERÉNYI 1853. 607–608.

⁴⁸ ERDÉLYI János 1853. 660.

⁴⁹ ATÁDI Vilmos 1853. 718–719.

népe címmel,⁵⁰ mivel „érdekesnek hisszük: ösmerni szokásaival a népet melylyel tőszomszédságban, egy törvény alatt élünk”. A továbbiakban az ott élő horvátok életét ismerjük meg, így a Szent Iván nap előestéjén tüzet gyújtó fiatalság szokásait és más hiedelmeket. Az újság a későbbiekben igen sok fordítást közölt, *hazai népviseletek* sorozatában (és másutt is) eléggé nem becsülhető metszet- és képanyagot. A Vasárnapi Újság mellett egy monografikus feldolgozásban majd figyelembe kell vennünk a Fővárosi Lapok, a Hazánk és a Külföld és más lapok anyagát is; mennyiségileg sem elhanyagolható: milyen anyag látott napvilágot a nemzetiségi népköltészetből és a nemzetiségi népeletről. Az indoklást ismét a Vasárnapi Újságból idézhetjük, ahol GREGUSS Ágost a Kisfaludy Társaság sorozatát jelentette be, amely a magyarországi nemzetiségi költészet magyar fordításainak kötetkiadásaira vállalkozott: „...a Kisfaludy Társaság törekvései a magyar népköltészet fölkincselésében félszegek és tökéletlenek maradnak, ha munkáját elő nem mozdítják azon szláv, oláh, német ajkú népek, melyekkel az országos élet egysége ezredéve összeforrasztott s melyek költészete, valamint táplálkozott a magyar népköltészetből, úgy viszont maga is táplálta ezt.”⁵¹

GREGUSS Ágost teoretikusként és antológiaszerkesztőként példát mutatott a távlatos gondolkodásra. A balladáról írott, pályanyertes munkája európai anyag alapján vont le a következtetéseket, és ebben az európai anyagban hely jutott a nemzetiségi népköltészetnek is. Az előbb *Külföldi népdalok*, majd *Népek lantja* címen⁵² kiadott fordításainak előszavában pedig ekképpen ajánlja az olvasónak kötetét:

„...szolgáljon ez (...) némi adalékul népköltészeti irodalmunkhoz, melyet hogy nem csupán saját népdalaink, de az idegenek is alkotnak, fölösleges volna vitatnom, fölösleges annál is inkább, mivel ez irodalom annyira mennyire már meg is alakult és folyton folyvást gyarapodik, s örvendhetünk, hogy benne (...) kivált a hazánkbeli népek vannak képviselve Bajza, Székács, Erdélyi, Kondor szerb, Ács Károly román, Seberényi Lajos tót népdalai által...”

Akikre GREGUSS hivatkozik, nála elsősorban fordítóként jelesek, ám nyilván a népköltészetben, különösképpen pedig az egymásra ható népköltészetekben megmutatózó elméleti vonatkozások problémáinak felderítését célzó kutatóként is korszakalkotóan fontosak. KONDOR Lajos szerb eredetiből tolmácsolt, egyike volt azoknak, akik a szerb és a magyar irodalom rokonulásának tézisét hangoztatták, bizonyítékképpen a népköltészetben jelenlévő kölcsönösséget hangsúlyozva. KONDOR azonban a népköltészeti kölcsönösséget a népkarakterológiai kölcsönösségre terjesztette ki, a történeti kapcsolatokból a rokon „jellembeli tulajdonokra” következtetett, „oly annyira, hogy az elfogulatlan vizsgáló szinte kétségbe jó az iránt, valjon mi sajátítottuk-e el azt tőlük, avagy ők sajátították el azokat tőlünk”.⁵³

Az összehasonlító szemlélet jelentkezése nem a magyar etnográfiai gondolkodás sajátja, ám külön figyelmet érdemel, hogy itt a nyelvrokonságot mellőzve az egymás mellett vagy keverten élő szomszédos népek természetes érintkezései lesznek az irodalmi, illetve népköltészeti csoportképzés meghatározó tényezőivé. A bizonyító anyag nem

⁵⁰ SZÖLLÖSY 1854. 321–322.

⁵¹ GREGUSS Ágost 1865. 438.

⁵² GREGUSS Ágost 1861., 1866.

⁵³ KONDOR Lajos 1858. 1125–1126., 1150–1151. A lapnak ebben az évfolyamában négy szerb népdal fordítása erősíti KONDOR elméleti jellegű tételeit.

pusztán a szövegek (illetve a dallamok) egybevetésére korlátozódik. Ha olykor csupán ötletek erejéig, kiterjesztődik a népszokásokra, a hiedelmekre, sőt a Vasárnapi Újság cikkeit tekintve az anyagi és a szellemi kultúra számos területére. A magyarországi nemzetiiségek népköltészete, mint ahogy a magyar is, a kutatók által a sajátosságokat szemléletesen az előtérbe állítva válik egy csoport (régio?) jellegzetes részévé, méghozzá olyaténképpen, hogy ebben a csoportban, régióban kölcsönhatásoktól erősödve fejlődött eredetivé, az egyes és az általános, az „ősforma” és az egyedi változat goethei „dialektikája” szerint. S bár emlegetnünk kell a politikai-humanisztikus szándékokat akkor, amikor a magyar szellemi életnek a nemzetiségi népköltészetnek befogadásával kapcsolatos igen aktív tevékenységéről szólunk, nem elégedhetünk meg csupán ennek az igen fontos folyamatnak bemutatásával. Elsősorban azért nem, mert a nemzetiségi népköltészeti kutatás ugyan a magyarral párhuzamosan alakult, ám éppen ez a párhuzamosság kizárja annak feltételezését, hogy ez egyoldalúan magyar inspirációra történt volna. A párhuzamosság sugallja a közös indítást, a hasonló tájékozódást (a szlovák folklórkutatásban azonban az irodalmi nyelvért folytatott küzdelem, a ŠTÚR-iskola népies érdeklődése körülbelül hasonló szerepet játszott, mint ERDÉLYI Jánosé, GYULAI Pálé vagy ARANY Jánosé a magyar folklórkutatásban), és csupán ennek kibontakozását sürgette a kölcsönhatások fölismerése-fölismertetése. Igen tanulságos ebből a szempontból ARANY János egy reagálása a szerb népköltészet egy darabjára. ARANYról tudjuk, hogy mind a Szépirodalmi Figyelőben, mind a Koszorúban helyet adott a nemzetiségi-szomszéd népi költészetnek. Amikor SZÉL Farkas a már említett Eugen WESELY kötetéből magyarzatok kíséretében közzétett *Szerb lakodalmi dalokat és szokásokat*, akkor ARANY szerkesztői megjegyzésében ekképpen kommentálta a közleményt: „Im, mennyire érdekes összetalálkozás népünk lakodalmi verseiben a vőfély köszöntésekkel ... Ezért kívánatos volna ismernünk a határos népek szokásait.”⁵⁴

Ezzel vág egybe egy szerbhorvát balladaszerű epikus költeményhez fűzött megjegyzés, amely szerint már csak azért sem árt, ha ilyenmű verseket a magyar sajtó publikál, mert a hasonló „magyar mondák iránt némi figyelmet gerjeszt”.⁵⁵

A népköltészeti, majd a népmesei kiadványok mellett egyre több figyelmet fordítanak a kutatók a népszokások gyűjtésére, illetve olyan fél-népi műfajok értékelésére, amelyek jó darabig kimaradtak az érdeklődésből. S míg például a reformkorban a számos kalendárium bőséggel tartalmazott rövidebb terjedelmű népleírásokat (a szó hagyományos értelmében), a Vasárnapi Újság cikkírói az egyes (olykor soknyelvű) tájak feltérképezése során a vidék komplex bemutatására törekedtek. Ebbe a sorba kell állítanunk JÓKAI Mór igyekezetét a magyar anekdotakincs kötetbe gyűjtésére, és ebbe a Kisfaludy Társaság 1862-es felhívását a népszokások gyűjtésére. Ennek a felhívásnak tett eleget RÉSŐ-ENSEL Sándor vállalkozása 1864-ben, bár kezdeti próbálkozásait 1861-től számíthatjuk.⁵⁶ RÉSŐ-ENSEL úgy érezte, hogy szinte az utolsó pillanatban fogott hozzá a főleg nyomtatásban megjelent, részben a mások által „terepmunkával” gyűjtött anyag feldolgozásához. Ama tétel vezette, mely szerint „nyelvben, szokásban él a nemzet”; illetve: „s míg a nyelv,

⁵⁴ SZÉL Farkas 1861–1862. 165–166., 182–185. ARANY János szerkesztői megjegyzése csillag alatt. Vö. még: SZÉL Farkas 1862. 326–329.

⁵⁵ ÁCS Zsigmond 1864. 260–261.

⁵⁶ RÉSŐ-ENSEL Sándor 1866.

nemzeti irodalom művelése életfeltétel: szintén az a nemzeti szokások ápolása, nemesítése". Ő az, aki ERDÉLYI János és KÖVÁRY László művein kívül hangsúlyosan hivatkozik BIKKESSY-HEIMBUCHER kötetekre, és így népleírásaiban a viseletnek, az öltözködésnek is kellő jelentőséget tulajdonít. A lakodalmi, házassági, temetkezési szokások mellett a társastánc változataira is kitér, bőséggel közöl verseket, esőkéző énekeket. Mindent gyűjteni látszik legyen az novellarészlet vagy hírlapi közlemény, színes leírás vagy valóban népköltési gyűjtés. Az 1848-as eseményeket határkőnek érzi, egy régi, patriarchális világ megszűnte datumanak, s ezen keresztül a hagyományos életmód lassú eltűnésének. Gyűjtésének csak egy része kifejezetten magyar vonatkozású, a „magyarországi” meghatározásnak címbe emelését egyfelől valóban a komplexitásra törő vizsgálat indokolja, másfelől az összehasonlító szempont érvényesítése. RÉSŐ-ENSEL a párhuzam kedvéért túllép az országhatárokon, s a jelenkori helyzet rögzítése mellett a régebbi korok állapotát is könyve tárgyává teszi. „Kiterjeszkedtünk a kapcsolt országok népszokásaira is – írja –, sőt csillag alatt idézünk idegen tartománybeli szokásokat is, hogy összehasonlításokat tegyünk; de történelmi szempontból nem feledkezhetünk meg a régebbi, elhagyott, százasos szokásokról sem ..., és adunk testvérnépekre vonatkozó adatokat is.” A gyűjtés igen széles körű: a bánáti bolgárok, a baranyai sokácok, a becskereki szerbek és svábok mellett többek között a Határőrvidék horvátjai vagy Felső-Nyitra szlovákjai is szóhoz jutnak. A források vegyes értékűek, a reformkorban szerb tárgyú írásaival és e szerb tárgyú írások szerb lapokban történt publikációival nevet szerzett REMELLAY Gusztáv regényes korrajzai szolgálnak például horvát adatokat. A Pesten 1861-ben megjelentetett *Kereszt és félhold* Vojnicza Zsojca című elbeszélésében a horvát és a dalmát tengerpart eljegyzési szokásairól olvashatunk, és egy lábjegyzetben horvát viszonylatokra vetíti rá az eddig szerbeknek tulajdonított történelmi népköltészet kialakulását („Horvátország múltja dús-gazdag oly korszakokban, midőn mindennap új anyagot lelt a bajnokok hőstetteit dicsőítő népköltészet, melynek dalnokai a románczok egész cyklusát hagyták hagyományul utódaiknak...”).⁵⁷

Ezenközben főleg a „nemzetiségi” vidékek sajtója is kivette részét a nemzetiségi népköltészet feltárásában. A rutének lakta körzetben például a Felvidék című lap,⁵⁸ amelynek közleményei közvetlen előzményei a LEHOCZKY Tivadar gyűjtötte „magyar-orosz” népdalok kötetének.⁵⁹ LEHOCZKY kötetét ERDÉLYI János nem csupán kiadta, hanem figyelemmel kísérvén LEHOCZKYnak elsősorban Bereg megyei gyűjtését, mintegy lehetővé tette. ERDÉLYI a *Magyar-orosz népdalokhoz* írt utószavában LEHOCZKYt avatott gyűjtőként mutatta be, s a népszellem megnyilatkozásait nemcsak az „esztetikai gyönyör”, hanem az „államismeai tudomány” szempontjából is figyelemre méltónak minősítette. ERDÉLYI azt remélte, hogy LEHOCZKY példája ösztönző hatású lesz, és reményében nem is csalatkozott. LEHOCZKY saját feljegyzései alapján publikált, de igénybe vette MITTRÁK Sándor munkácsi lelkész gyűjtését is. Bevezető tanulmánya inkább a történeoszt, mint az etnográfust állítja elének, s amit hangsúlyoz: a rutének és a magyarok közös múltja, „a ruthen faj az ezred év óta megtelepedett magyarral mindig hű baráti kapcsolatban élt”. A rutének helyzetének általánosabb jellegű leírása után nagy jelentősé-

⁵⁷ REMELLAY Gusztáv 1861. 47–48.

⁵⁸ RUDLOVČÁK, Olena 1976., 1986.

⁵⁹ LEHOCZKY Tivadar 1864.

get tulajdonít a fiziognómiai jellegű bemutatásnak, a szokások rajzának, nem mulasztja el, hogy a dalszeretetet ne emelje ki. Lényegesen részletesebb etnográfiai tanulmányokkal szolgál majd LEHOCZKY Bereg vármegyei monográfiájában,⁶⁰ hol a vármegyének magyar lakosságáról is szólt, és közel 70 lapon a „magyar-oroszokról”. A kötetnek és más műveknek értékelését a mai, szlovákiai ukrán folklorisztika végezte el. Olena RUDLOVCSÁKot idézzük:

„A múlt század 60-as éveiben Kárpátukrajna folklor- és monográfia-kutatásában sajátos helyet foglaltak el a magyar folkloristák, különböző szervezeteik és társaságaik. Ezek tovább ösztönözték a kárpátukrán kutatók érdeklődését, aktivizáló hatásuk Galíciában is érezhető volt.”⁶¹

Ami a folkloristák „szervezeteit, társaságait” illeti, itt nyilván ama Kisfaludy Társaságra gondolt a jeles szerzőnő, amely valóban törekedett Magyarország népköltési anyagának teljes felmérésére. Ennek érdekében indította meg sorozatát *A hazai nem magyar ajkú népköltészet tára* címmel. Három kötetre telt a sorozatindítás lendületéből, 1866-ban a szlovák,⁶² 1870-ben a „magyar-orosz”,⁶³ 1877-ben a román kötet jelent meg.⁶⁴ Nem a sorozatba tartozott MOLDOVÁN Gergelynek⁶⁵ 20 balladát és 34 dalt tartalmazó román népköltési gyűjteménye, majd GÁSPÁR Imre vitatható értékű köteté⁶⁶ és 1874 körüli terve⁶⁷ a *Hazai irodalmak* című, népköltési gyűjtést is közlő antológia kiadására (sajnálatos módon csak hírlapi publikációkra futotta). A Kisfaludy Társaság szándékát GREGUSS Ágost már ismertetett nyilatkozata jelentette be, a köteteket alaposnak mondható bevezető tanulmányok kísérik. Főleg Iosif VULCAN (VULCANU József) írása érdemel figyelmet, mivel a népköltészetre vonatkozó román álláspontot reprezentálja: a colindák – szerinte – „tisztán római eredetűek”.⁶⁸ Vállalkozván a néphiedelem rekonstrukciójára, kitér e népköltészet mitologikus vonásaira, majd a kereszténységhez kapcsolódó szokások rajzára, e népköltészet rokonait egyrészt nyelvi rokonsági, másrészt földrajzi-történelmi közösségben láttatva, tehát a spanyol–portugál, illetve a szerb kapcsolatokat hangsúlyozva. SZEBERÉNYI Lajos ezzel szemben (a magyar álláspontot képviselve) a magyar–szlovák érintkezések szerepét emeli ki, bár fejtegetéseiben HERDER olvasása mellett érezhető Ján KOLLÁR és P. J. ŠAFÁRIK műveinek tanulmányozása. Szól a pogány korig visszavezethető dalokról, majd bírálja KOLLÁRT, mivel népköltési gyűjtésébe felvett olyan énekeket is, amelyek nyilvánvalóan nem népköltészeti eredetűek. A *Magyar-orosz dalokat* fordító FINCICZKY Mihály elsősorban nem olyan vidékek dalait tolmácsolta, amelyek LEHOCZKY korábbi gyűjteményéből ismerősek; az volt a szándéka, hogy az olvasó a magyar-orosz nép „helyzetét, életmódját, szokásait dalaiban” ismerje meg.

⁶⁰ LEHOCZKY Tivadar 1881. II.

⁶¹ RUDLOVČÁK, Olena 1986. 14.

⁶² SZEBERÉNYI Lajos, LEHOCZKY Tivadar, TÖRZS Kálmán 1866.

⁶³ FINCICZKY Mihály 1870.

⁶⁴ EMBER György, GROZESCU Julián, VULCANU József 1877.

⁶⁵ MOLDOVÁN Gergely 1872.

⁶⁶ GÁSPÁR Imre 1879.

⁶⁷ SZIKLAY László 1955. 88.

⁶⁸ EMBER György etc. fordításkötetéhez írott előszó. Vö. még: VULCAN Iosif 1970.

Mindhárom kötetet az élnékülő magyar etnográfiai kutatás sodrában kell látnunk. Ama nézetet reprezentálta, amely az irodalom fejlődését a népköltészet-műköltészet egymást szüntelenül megtermékenyítő hatásában vélte fölfedezni. Elősegítette e szemlélet kritikus népszerűsödését, hogy a magyar irodalmi gondolkodás helyzetét jórészt az a kihívás szabta meg, amely ARANY János költészete felől érkezett, illetve amely a reformkori irodalmi népiesség és PETŐFI Sándor értékelését tűzte ki céljául. A szaporodó népdal- és népmesekötetek azt sugallhatták a teoretikusoknak, hogy a magyar irodalom fel-frissülése várható a nép- és műköltészet találkozásától. Másfelől viszont a népköltészeti kutatás termékeny szempontokkal szolgálhatott a világirodalom-fogalom differenciálásához, az irodalomtörténet olyan részdiszciplínáinak fejlődéséhez, mint a tárgy- és motívum-, illetve a műfaj történet. A nyelvészeti és a vallástörténeti elemzések is támaszkodtak a folklórkutatás újabb eredményeire, nem is szólva a történettudományról. Hiszen a Századok nem zárkózott el olyan tanulmányok közlésétől, amelyek például a magyar történelem szereplőinek más népek folklórájában játszott szerepét fejtegették. Természetesen a politikai megfontolások sem hiányoztak. Sok olyan megnyilatkozást idézhetünk föl, amely a nemzetiségi küzdelmek ellenében akarta fölmutatni a népköltészetek testvériségét, a kölcsönös megismerés által létrehozható nemzetiségi béke lehetőségét (jó szolgálatot tett például ALMÁSI Tihamér népszínműve). Mások (s ők sem voltak kevesen) Magyarország ezeréves egységét hirdetve dokumentálták a közös jegyeket, a kölcsönhatásokat felmutató népköltészeteket, a szétartó erők ellenében a közös forrásokból táplálkozó folklórt. A népköltészeteket elemző tanulmányok egyikében-másikában azonban fel-felbukkantak a politikai viták témái, máskor a népleírások tartalmazzák a politikusok félelmeit és reményeit. 1866-ból való például egy bácskai néprajz.⁶⁹ A szerbek jellemzése során a szerző elismeréssel szólt a szerbek szabadelvűségéről, demokratikus hajlamairól; s minthogy nincsen arisztokráciájuk, „azért neki s minden délszláv népnek oly jövőt jósolhatunk, a minővel bírnak Észak-Amerika szabad népei...” Ám „a szerb köznép reményei ... a jövőre nézve kommunisztikus és kalandos természetű”-ek. Itt került elő a pánszlávizmus vádja, majd ezt a bevezetőt követi a megbízható „népisme” leírás.

A dualizmus kora kedvezett a tudományos kutatásnak, a Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy Társaság értékes sorozatokkal nagyvonalúan támogatta az országismeret célzó kezdeményezéseket is. A mind szakszerűbbé váló folklorisztika természetszerűleg igényelte azt az egyesületet és azt a folyóiratot, amely a sokféle ágazó szándékokat és kutatási terveket szervezné, áttekinthetővé tenné. Így került sor 1889-ben a néprajzosok országos illetőségű egyesületének, a Magyarországi Néprajzi Társaságnak megalakítására. Nem meglepő, hogy a magyar irodalom misszióját a „kisebb” irodalmak befogadásában, felmutatásában megjelölő, a „népdalok hőseiről” (hőseiről) elbeszélést alkotó, JÓKAI kedves eszméit kifejtő beszédében üdvözölte az alakuló ülés résztvevőit.⁷⁰ Arról beszélt, amit magyar és nemzetközi közönség előtt már oly sokszor hangoztatott: a népek és kultúrák egymásra találásának gondolatáról.

„Mindenekelőtt nekünk magyaroknak fölöttébb üdvös egyrészt a velünk egy monarchiai kötelékben élő különféle népfajoknak egyediségével részletesen megismerkedni, másrészt a kerek

⁶⁹ (Névtelen) 1866. 558–560., 570–571.

⁷⁰ JÓKAI Mór 1890. 7–9.

földnek mind a nálunknál nagyobb, előrehaladottabb, mind a kisebb és elmaradottabb nemzeti világába bepillantani. Ez tanít meg bennünket saját értékünknek helyes megbecsülésére, feltár előttünk sok reánk váró feladatot s megszüntet sok előítéletet. Ha valaha a világon bekövetkezik az örök béke: az az ethnographia általános elterjedésének munkája lesz.”

Ismét hallani véljük a kételkedést a messzi jövőbe tekintő író szavainak felhangzásakor, látjuk a megértéssel elegy fejcsoválásokat az utópisztikus gondolatok olvastán. Csak-hogy JÓKAI nem először írt le ehhez hasonlót, továbbá töprengései – ezúttal – nagyon is egybeváltak azzal a céllal, amit a Néprajzi Társaság maga elé tűzött, és amelyre részben már az *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn* című folyóirat sűrűbb emlegetésre méltó példát adott. Önmagában az a tény, hogy „magyarországnak” jelölték a Társaság jellegét, utal arra a széles körű kiegyenlítő szerepre, amit az egyébként áldatlan nemzetiségi viták, megoldatlan (és az adott körülmények között aligha könnyen megoldható) problémák közepette az egymás megismerését, egymás értékeit becsülő tudományos kutatás jelenthet. S talán azt is hangsúlyoznunk kell, hogy megnevezetlenül is azzal a szemlélettel veszi föl a harcot a Társaság, amely a korábbi kutatók némelyikének álláspontját jellemezte: nemigen mehetett teljesen feledésbe a Vadrózsa-pör, a közeli múltban írásk látta napvilágot a Szilágyi és Hajmási szlovák vagy magyar szövegének elsőbbségéről. Nevezetesen a kölcsönhatások tudatosítása helyett a „nemzeti látószög” torz érvényesítésében marasztalható el ez a fajta nézet. S amikor HUNFALVY Pál⁷¹ a Magyarországi Néprajzi Társaság célját igyekszik meghatározni, pontosan és félreérthetetlenül fogalmaz: „a magyar állam és a történelmi Magyarország mai és egykori népeinek tanulmányozását” szeretné előmozdítani a maga eszközeivel. Eleve vissza kell utasítanunk a hungarocentrizmus oly sokat hangoztatott vádját. Ne feledjük, hogy az állam kerete tény volt, amelyet az elégedetlen nemzetiségek is elismertek. Mint ahogy ténynek fogadhatjuk el a magyar tudomány kezdeményező szerepét, amely intézményeit (például a Kisfaludy Társaságot) vagy folyóiratait (például a Századokat) örömmel bocsátotta a nemzetiségek rendelkezésére. Talán még azt sem szabad hibául felrónunk, hogy a Kisfaludy Társaság és a folyóiratok szerkesztősége előnyben részesítette azokat a kutatásokat, amelyek a magyarok és az együtt élő népek sűrű és szövevényes kapcsolatait mutatták be. Magyar részről sosem hiányzott a megértő érdeklődés (a pánszlávizmusról szőtt hiedelmek, a félelmek ellenére) a nemzetiségi kultúra, elsősorban a folklór iránt. HUNFALVY Pál ezért a továbbiakban a Társaság célját emígy részletezte: szándéka „a hazában élő népek közt a testvéries egyetértést és az együvé tartozásnak érzetét (...) felkölteni, ápolni...”. Hibát követnénk el, ha a Néprajzi Társaság nemes célkitűzését azonosítanánk azokkal a szólamokkal, amelyek a nemzetiségi választókerületekben fellépő képviselőjelöltek szájából időnként elhangzottak. Ami itt legfőljebb taktikai megfontolás, az ott egy hagyomány továbbépítése; ami itt napi politika, az ott távlatok szem előtt tartása. Hogy JÓKAI is, HUNFALVY is osztották a liberális kor reménykedését: a tudomány gyarapítása-gyarapodása a népek boldogulásához, a műveltség növekedése a teljes és maradéktalan jogegyenlőség felé tár kaput, magatartásuk naiv becsületességét dokumentálja. Ám, ha az *Etnographia* első évfolyamát vesszük elő, és legalább a tartalomjegyzéket futjuk át, a programadó beszédek ismeretében nem lepődünk meg. A magyarországi bolgár, örmény, cigány népismeai adalékok mellett a szlovák népköltészet, a román „népmythologia” is helyet kapott, a szerzők között föllelhetjük a

⁷¹ HUNFALVY Pál 1890. 2–7.

román MARIENESCU Athanázt, a szlovák CZAMBEL Samut, az örmény származású SZONGOTT Kristófot és a magyarországi szlovének jeles néprajzosát, BELLOSICS Bálintot. S csak kiegészítésképpen tesszük hozzá, hogy apró cikk foglalkozik a szlovének Mátyás király-kultuszával.

1890-nel lezárul a „korai” magyar folklórgondolkodás, és ettől kezdve szervezetten és rendszeresen megjelenő orgánummal gazdagodva tekinthet az újabb száz év elé. S ha egyszer majd a következő száz évet is az általunk célul tűzött szempont szerint tesszük mérlegre, nem hisszük, hogy majd kevésbé lesz pozitív a végeredmény. Az igazi tudományos és elméleti gondolkodás sosem tántorodott el a humanizmus, a GOETHE szavával élve „háromszoros embertisztelet” eszméjétől. S amikor a legnemesebb célkitűzések immár világhírűvé emelkedett legnemesebb folytatója és kiteljesítője, BARTÓK Béla élete vezéreszméjét megfogalmazta, tudatosan-öntudatlanul az ERDÉLYI János és JÓKAI Mór által hirdetett gondolatok és eszmék szellemi örökségének eszméjét szolgálta zeneszerzőként, valamint a *Népzeneék és a szomszéd népek zenéje* című munka alkotójaként.

IRODALOM

- ÁCS Károly
1858 *Virágok a román (oláh) népköltészet mezejéről*. Pest
1871 *Még három román népballada*. Pest
- ÁCS Zsigmond
1864 *Omer és Merima*. Koszorú II. 260–261.
- ALMÁSI Tihamér
1883 *A tót leány*. Budapest
- ATÁDI Vilmos
1853 *Irodalmi ügy*. Szépirodalmi Lapok I. 718–719.
- ARANY János
1978 *A magyar népdal az irodalomban*. In: Prózai művek 2. 1860–1872. 383–400. Sajtó alá rendezte: NÉMETH G. Béla. Budapest
- BALÁZS P. János
1959 *Eine slowakische Volksballade im literarischen Nachlass von Kazinczy*. Studia Slavica IV. 401–427
- BIKKESSY-HEIMBUCHER József
1816 *A magyar és horvát országi leg nevezetesebb nemzeti öltözetek hazai gyűjteménye*. Kiad.: TIMLICH Károly. Vaterländische vollständige Sammlung der merkwürdigsten nationalen Costume des Königreichs Ungarn und Croatien. Béts–Wien
1820 *Pannoniens Bewohner in ihren volkstümlichen Trachten auf 78 Gemälden dargestellt nebst ethnographischer Erklärung*. Wien
- BOR Kálmán
1972 *A szerb színijátás kezdetei és Pest-Buda*. In: VUJICSICS D. Sztóján (szerk.): Szomszéd-ság és közösség, 167–202. Budapest
- CSAPLOVICS, Johann von
1819 *Slavonien und zum Theil Croatien*. I–II. Pesth
1822 *Ethnographiai Értekezés Magyar-Országról*. Tudományos Gyűjtemény VI. 3. 37–65., 4. 3–150., 6. 79–92., 7. 47–51.
1828 *Croaten und Wenden in Ungarn. Ethnographisch geschildert*. Pressburg
1829 *Gemälde von Ungern*. I–II. Pesth
1842 *England und Ungern. Eine Parallele*. Im Anhang: Ueber die Deutschen in Ungern. Halle
- DÓHOVITS (Vazul)
1824 *Ethnographidra, mint Tudományra szolgálható Észrevételek*. Tudományos Gyűjtemény VIII. 9. 3–12.

- EMBER György, GROZESCU Julián, VULCANU József (ford.)
1877 *Román népdalok*. Budapest
- T. ERDÉLYI Iлона
1977 *Szakál Lajos a „népköltő”*. Irodalomtörténeti Közlemények LXXVII. 209–217.
1984 *Erdélyi János népköltészeti teoretikusi munkássága és a Duna-táj népei*. Literatura XI. 371–382.
- ERDÉLYI János
1853 *Népköltészet körül*. Szépirodalmi Lapok I. 659–664., 675–680.
- FENYŐ István
1973 *„Haza csak ott van...” (Petőfi fellépésének előzményeihez)*. In: Nemzet, nép – irodalom. 362–382. Budapest
- FINCICZKY Mihály
1870 *Magyar–orosz népdalok*. Pest
- FRIED István
1971 *Die ungarische literarische Volkstümlichkeit und die slowakische Folklore*. Studia Slavica XVII. 132–141.
1976 *A magyar irodalmi népiesség az 1850-es években és a déli szláv népköltészet*. In: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1973. 219–232. Budapest
1977a *Die Zeitschrift „Iris” (1825–1828) und die Literatur der südslawischen Völker*. Studia Slavica XXIII. 69–85.
1977b *Magyar népdalok egy orosz kiadványban*. Ethnographia LXXXVIII. 566–573.
1978 *Ungarische Volkslieder in einer russischen Publikation*. Studia Slavica XXIV. 337–347.
1979 *A délszláv népköltészet recepciója a magyar irodalomban Kazinczytól Jókaiig*. Budapest 1979–1980 *István Sándor o Slovincih*. Jezik in slovstvo XXV. 4–5. 137–140.
- GALAMB Sándor
1941 *Nemzetiségi népszínműveink*. Irodalomtörténeti Közlemények II. 18–28.
- GÁSPÁR Imre
1879 *Hazánk tót népe. A tót nép, a tót költészet*. Budapest
- GREGUSS Ágost
1861 *Külföldi népdalok*. Pest
1865 *A népköltészet barátaihoz*. Vasárnapi Újság XII. 438.
1866 *Népek lantja*. Pest
- HUNFALVY Pál
1890 *Elnöki megnyitó*. Ethnographia I. 2–7.
- HURBAN VAJANSKÝ, Svetozár
1973 *A tót leány*. In: Rudolf CHMEL (szerk.): *Literárne vzťahy slovensko-maďarské*. 203–207. Martin
- JÓKAI Mór
1890 *Üdvözlő beszéde a társaság alakító közgyűlésén. 1889. október 27-én*. Ethnographia I. 7–9.
1931 *Beszéde a nemzetiségi kérdéstről*. In: Politikai beszédei I. 133–136. Budapest
1963 *Szomorú napok*. Budapest
1968 *A magyar irodalom missziója*. In: Cikkek, beszédek IV. 421–435. Budapest
- KÓKAY György
1965 *Rát Mátyás a hazai nemzetiségekről és a magyarországi népek Kelet–Nyugat közti közvetítő szerepéről*. Filológiai Közöny XI. 371–378.
- KOLLÁR, Ján
1902 *Sldvy dcera*. Vydal: Jan JAKUBEC. Praha
- KONDOR Lajos
1858 *A szerb népköltészetéről*. Szépirodalmi Közöny II. 1125–1126., 1150–1151.
- KÖVÁRY László
1853 *A magyar történeti regék philosophiája*. Délibáb I. 1–4.
- KÜLLÖS Imola
1985 *Jankovich Miklós kéziratok énekgyűjteményeinek folklorisztikai vizsgálata*. In: BELITSKA-SCHOLZ Hedvig (szerk.): *Jankovich Miklós, a gyűjtő és mecénás (1772–1846)*. 154–172. Budapest

- LEHOCZKY Tivadar
 1864 *Magyar–orosz népdalok*. Pest
 1881 *Beregvármegye monográfiája II. Általános rész*. Ungvár
- MAGDA Pál
 1819 *Magyar országnak és a határ őrző katonaság vidékének leg újabb statistikai és geográfiai leírása*. Pest
 1832 *Neueste statistisch-geographische Beschreibung des Königreichs Ungarn, Croatien, Slavonien und der ungarischen Militär-Grenze*. Leipzig
- MATIRKÓ Bertalan
 1890 *Egy szepességi népmondáról*. Ethnographia I. 261–272.
- MIKSZÁTH Kálmán
 1957 *Kisérlet Lublón. Az eladó birtok. Páva a varjúval*. Budapest
- MOLDOVÁN Gergely
 1872 *Román népdalok és balladák*. Kolozsvár
- NOVAK, Vilko
 1986 *Raziskovalci slovenskega življenja*. Ljubljana
- NYITRA-ZERDAHELYI Lőrinc
 1836 *Tót lakodalom és nász-szokások Nyitra felső vidékén*. Társalkodó V. 394–395.
 1843a *Tót lakodalom és nász-szokások Nyitra felső vidékén*. Hírnök VII. 228.
 1843b *Halotti és temetkezési szokások Nyitra felső vidékén*. Hírnök VII. 288.
 1843c *Keresztelő vagy paszitátor Nyitra felső vidékén, valóságos vegyes jelenéseivel az életből*. Hírnök VII. 293–294.
 1846 *Tót lakodalom és nász-szokások Nyitra felső vidékén*. Pesti Divatlap III. 174–176.
 1854 *Tót lakodalom és nász-szokások Nyitra felső vidékén*. In: KUBINYI Ferencz és VAHOT Imre (szerk.): *Magyar- és Erdélyország képekben* III. 32–33. Pest
- REMELLAY Gusztáv
 1861 *Kereszt és félhold I*. Pest
- RÉSŐ-ENSEL Sándor
 1866 *Magyarországi népszokások*. Pest
- RUDLOVČÁK (Rudlovcsák), Olena
 1976 *Do istorii živčeniija zakarpatoukrajnskogo folklori i etnografii v XIX na počatku XX st.*
 In: Ivan RUSYNKO (szerk.): *Hankovij zbirnik ukrajnskoj kulturi u Svidniku*. 337–385.
 Prešov
 1986 *A kárpátukrán néprajzkutatás története*. Debrecen
- SCHWARTNER, Martin
 1798 *Statistik des Königreichs Ungern*. Pest
 1809–1811 *Statistik des Königreichs Ungern. I–III*. Ofen
 1813–1816 *Statistique de royaume de Hongrie. I–III*. Francfort sur le Mein
- (SZAKÁL Lajos)
 1841–1842 *Tudóstítás a Kisfaludy-Társaságnak 1841-ben kihirdetett széptani kérdésére érkezett pályairatokról*. A 'Kisfaludy-Társaság' Évlapjai III. 35–51.
- SZÁSZ Károly
 1882 *A világdrodalom nagy eposzai. II*. Budapest
- SZEBERÉNYI Lajos
 1853 *Tót népdalok*. Szépirodalmi Lapok I. 607–608.
- SZEBERÉNYI Lajos, LEHOCZKY Tivadar, TÖRS Kálmán (ford.)
 1866 *Tót népdalok*. Pest
- SZÉL Farkas
 1861–1862 *Szerb lakodalmi dalok és szokások, Wesely után*. Szépirodalmi Figyelő II. 165–166., 182–185.
 1862 *Szerb hősi dalok, Wesely után*. Szépirodalmi Figyelő III. 326–329.
- SZIKLAY László
 1955 *A századvég ellenzéki irodalmának történetéből*. Gáspár Imre. Budapest
- SZÖLLÖSY
 1854 *Muraköz és népe*. Vasárnapi Újság I. 321–322.

- TOLDY Ferenc**
1827 *A' Szerbus Nép-költésről*. Felső Magyar-Országai Minerva IV. 1153–1167.
- VAHOT Imre**
1858 *A magyar és szerb irodalom rokonulása*. Napkelet II. 801–802.
- VÜRÖSMARTY Mihály**
1974 *A holdvilágos éj*. In: SOLT Andor (sajtó alá rendezte): Beszélyek és regék, Ezeregyéjszaka 1. füzet. Összes Művei XIII. 7–18. Budapest
- VULCAN, Iosif**
1970 *Iosif Vulcan a Kisfaludy Társaságban*. Válogatta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta KÖTELES Pál. Bukarest
- WESELY, Eugen**
1826 *Serbische Hochzeitslieder*. Pest
- (Névtelen)
1841a Nemzeti szokásaik a' Tátra melléki Tótoknak. In: STAUT József (szerk.): A' Magyar Házi Barát. 124–127. Pest
1841b *Szavak a' tótnők szépsége felől*. In: STAUT József (szerk.) A' Magyar Házi Barát. 158–163. Pest
1866 *Három nép egy megyében. Bácskai néprajz*. Vasárnapi Újság XIII. 558–560., 570–571.

István Fried

THE NATIONALITIES OF HUNGARY IN THE THINKING OF EARLY HUNGARIAN FOLKLORE

(Abstract)

Hungarian registrations on the folklore of nationalities in historical Hungary are known from the 18th century onwards. From the aspect of the scientific description of the country the survey of the whole population has never been indifferent. The development of the science of statistics reaching a high standard in Hungary by the late 18th century promoted the systematic survey of the life conditions, the intellectual and material culture of the individual ethnic groups.

The early thinking of Hungarian folklore can hardly be separated from the related disciplines, from history, linguistics, the edition of literary texts, and from literature. It should be especially mentioned in the case of the latter, that Serbian and Slovakian folk songs and Rumanian folk dances were performed earlier on Hungarian stage than on Serbian, Slovakian, or Rumanian ones. Hungarian reports are known about Serbo-Croatian popular poetry before it was discovered by Europe; but its description was not yet given in the spirit of the Herderian quest for national individuality, but in the spirit of the reciprocal cultural influences between peoples coexisting and suffering under a common historical destiny for centuries.

This idea inspired the collectors and translators in the Reform Period (1825–1848), and later on in the Bach-era (the 1850s) to turn towards the flourishing folk poetry and popular customs of the neighbourhood and of the territory of Hungary in the spirit of Goethe's idea of world literature. Digressions of comparative nature, colourful descriptions in almanacs and notes assessing Slav mythology were found in this connection. One of the most significant thinkers of the early Hungarian folkloric thinking, Janos ERDÉLYI was one of the most effective supporters of the collection and translation of the folk poetry of nationalities; his role was enormous in making the Ruthenian and Slovak folk songs known in Hungary. ERDÉLYI had laid the theoretical foundations of the thesis to be expounded in greater detail by Béla BARTÓK: the coexistence of the folklore of different ethnic groups was the manifestation of common destiny, and it is just here, in the Danube region, that mutual influence was a characteristic feature, and not the priority of one or another motif or subject. As a consequence of these reciprocal effects the folk poetry of different peoples may acquire a complementary role in the culture of another people.

Mór JÓKAI's article of programme value, making the Hungarian reception and "presentation" of the poetry of "smaller" nations a duty of Hungarian literati, was published in 1857. This was complemented by Editor Imre VAHOT's article on the convergent relationship between Serbian and Hungarian literature. The illustrated weekly *Vasárnapi Újság* (Sunday News) was launched in 1854, and it publicised the ideas expressed by ERDÉLYI and JÓKAI by articles on popular customs, garments, by illustrated reports and translations. And the Kisfaludy Society deepened the reception of the folklore of ethnic groups within the country by the publication of collections of folklore translated from different languages (Slovak, Ruthenian, Rumanian volumes were brought out), and encouraged comparative research. Its direct advantage can be seen again in literature, among others in Mór JÓKAI's novels and plays of Slovakian, Serbian, and Croatian topics, and in the popular plays, a genre typical in the Hungarian play-writing of the 19th century (plays of Rumanian, Bosnian, Slovakian, Gypsy, and German themes are known).

Thus, when the Ethnographic Society of Hungary was founded in 1889, Mór JÓKAI invested ethnography with the role of peacemaker among peoples in his welcoming address, and Pál HUNFALVY emphasized the international outlook of ethnography and the creation of ties and connections by the migration of motifs. The first hundred years of Hungarian ethnography have acquired significant scientific (comparative) and humanistic merits by emphasizing the common historical destiny of peoples.

Herrmann Antal jelentősége a századforduló körüli néprajzi mozgalomban*

Harminc éve, 1927-ben halt meg HERRMANN Antal, az 1918 előtti Magyarország, különösen pedig szülőföldje, Erdély néprajzának kiváló kutatója és szervezője. Nevével mint 20 éves ifjúéval a brassói román–magyar–német „testvériesülési” mozgalom kapcsán találkozunk először. De egész életében „a hazában együtt élő népek” kutatásának érdekében munkálkodik, örökül hagyva ránk ennek az eszmének megvalósításait és magát az eszmét, mint tudományos testamentumot: „Erdély népei ismerjék meg önmagukat, ismerjék meg egymást, hogy így megismerjék egymásban a testvért, a közös szülőföldnek egyaránt kedves gyermekeit.”¹

HERRMANN Antal 1851-ben született Brassóban, a bánági Pancsováról ide származott kistisztviselő apa fiaként. A gyermek Antal Brassó főleg román lakosságú Bolgárszeg városnegyedében él és nő fel, és a helybeli római katolikus algimnáziumban tanul. Ebben az iskolában magyar nemzetiségű tanárai mellett tanítja a német Adolf SIMIGINOWITZ – aki fontos szerepet játszik az említett testvériesülési mozgalomban –, valamint a román Jacob MUREȘIANU – a *Gazeta transilvaniei* alapítójának, Andrei MUREȘIANU költőnek a testvére – is. A főgimnáziumi osztályokat a kolozsvári római katolikus líceum „szegény-diák” növendékeként végzi, és itt is érettségizik jeles eredménnyel. A kolozsvári egyetemen szerez magyar és német nyelv- és irodalom szakos tanári, majd Budapesten doktori oklevelet. Már fiatalon kitűnik nagy nyelvismeretével, ugyanis a magyar és német mellett románul, horvátul, franciául, olaszul, spanyolul, latinul, sőt cigányul is beszél.

Első tanári kinevezését szülővárosába épp ahhoz az algimnáziumhoz kapja, ahol ő maga is tanult (1871–1873). Ezekben az években választották be a brassói testvériesülési mozgalom vezetőségébe, olyan személyiségek mellé, mint a román I. LEMENYI és I. PUȘCARIU, a német W. FERENTHEIL és SIMIGINOWITZ és a magyar KENYERES A. és VIZY F. E mozgalom szellemében szerkeszti ekkor Nemere című lapját is. Itt, Brassóban köt tartós barátságot fiatal tanártársával, TÉGLÁS Istvánnal. ORBÁN Balázs épp ez időben megjelent barcasági kötetén (*A Székelyföld leírása VI. kötet*) föllelkesezve, a környék néprajzi és műemléki megismerésére tesz kirándulásokat vele.

Kérésére 1873-ban apja szülővárosába, Pancsovára, majd az ugyancsak bánági Fehértemplom gimnáziumába kap rendes tanári kinevezést. Bánági oktató tevékenységének tíz éve alatt – tanári, népművelő és publicisztikai munkássága mellett – rendszeresen küldte a Pesti Naplónak „leveleit”. Ezekben helybeli népszokásokat is ismertetett. Megírta első tanulmányait is német–magyar irodalmi kapcsolatokról.²

*Jelen dolgozat az 1957-ben, Romániában, a Kolozsvári Néprajzi Múzeum Évkönyvében román nyelven megjelent tanulmány újraközlése.

¹Erdély 1897. 149.

²Opitz Márton *Erdélyben (1622–1623)*. Budapest, 1876.; Lessing „Nathan”-ja Magyarországon. Fehértemplom, 1883.

1883-ban, a budapesti tanárképzőhöz (Pedagógium) kap kinevezést. Még szorosabbra fűződnek kapcsolatai a tudományos körökkel és problémákkal. MELTZL Hugónak, a kolozsvári egyetem összehasonlító irodalomtörténet és nyelvészet professzorának biztatására³ HERRMANN, aki eddig is foglalkozott összehasonlító irodalom- és folklórvizsgálatokkal,⁴ 1886-tól új csapásba kezd és két éven át az erdélyi letelepült és sátoros cigányság népköltészetét, szólásait és hiedelemvilágát tanulmányozza. Gyűjtéseit HELTAI Nándor népzenei feljegyzéseivel egészíti ki.⁵ A cigányok körében végzett gyűjtéseit az *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn* című folyóiratában közli. Folyóiratának célja a magyarországi néprajzkutatás nemzetközi ismertetése, azonban HERRMANN és még néhány társa cigányok közt végzett kutatási eredményeinek közlése révén a folyóirat rövidesen a Cigánykutatók Nemzetközi Társaságainak (Gypsy Lore Society) hivatalos folyóirata lesz, magát HERRMANNt pedig e társaság főtítkárává választják.⁶ Eddigi néprajzkutatói tevékenysége elismeréseként 1887-ben az *Oszták–Magyar Monarchia Írásban és Képen* vállalkozás néprajzi szerkesztője lesz, majd rövidesen a Nemzetközi Folklór Bizottságba, a bécsi és müncheni antropológiai társaságba is beválasztják.

Ilyen tudományos tevékenységgel, kapcsolatokkal és elismerésekkel háta mögött fog hozzá HERRMANN a magyarországi néprajzi munka megszervezéséhez. Később – 1898-ban –, amikor a kolozsvári egyetem a néprajz előadójának hívja meg, jogosan vallhatja, hogy „Tizenkét év óta a néprajznak úgyszólván ágense vagyok. Agitáltam, adminisztráltam, serkentettem és szerkesztettem. Fáradtságom nem volt egészen eredménytelen.”⁷

A néprajzi munka megszervezése érdekében az első feladat az elszórt erők összefogása volt, ezek felfedezése, vagy új erőknek munkára biztatása. E feladatot a fáradhatatlan HERRMANN teljes sikerrel teljesítette a Magyarországi Néprajzi Társaság megszervezésével és tevékenysége beindításával – ez olyan tény, amelyet még szakmai ellenfelei is kénytelenek voltak elismerni.

A Néprajzi Társaság megszervezéséhez a kiindulási alap HERRMANN kolozsvári tudományos köre volt.⁸ E kör a MELTZL Hugó és BRASSAI Sámuel által az összehasonlító irodalomtörténetbe és folklorisztikába bevezetett néhány kutatóból, egyetemi tanárokból és önkéntes néprajzi gyűjtőkből állott. E körhöz tartozott – többek közt – Grigore MOLDOVAN, KOZMA Ferenc, CZIRBUSZ Géza, GYARMATHY Zsigáné HÓRY Etelka, SEBESI Jób, az 1880-ban alakult Hunyad megyei Történeti és Régészeti Társulattól (amely HERRMANNt tiszteleti tagjává választotta) MAILAND Oszkár és KOLUMBÁN Samu. Az első „aktivisták” köré számlálhatta azokat a munkatársait, kiket már korábban megnyert az *Oszták–Magyar Monarchia Írásban és Képen* néprajzi fejezetei számára, valamint az *Ethnologische Mitteilungen* munkatársai: KATONA Lajos, WLISLOCKI

³ MELTZL fedezte föl az erdélyi cigány népköltészetet, melyet az ő nyomán elsőnek HERRMANN tanulmányozott tudományos alapossággal. *Erdély Népei* 1898. 24.

⁴ L. pl. már Budapesten írt tanulmányát: *Beiträge zur Vergleichung der Volkspoesie*. 1884.

⁵ Eme újtjáról számol be *Az én Náci sógorom* cikkében. *Veszprémi Független Hírlap* 1890. 48. sz.

⁶ A cigányok tudományos megismerésére tett erőfeszítéseit és eredményeit méltatja WLISLOCKI Henrik egy HERRMANNhoz írt cigány mesében, amely a *Kalotaszeg* kézisajtón, házilag nyomott melléklapjában jelent meg (Jegenyefürdő Értesítője 1890. 5. sz.), valamint M. E. delle GRAZIE: *Die Zigeunerin*. Wien, 1893. HERRMANNhoz írt eposza.

⁷ *Erdély Népei* 1898. 4.

⁸ SEBESTYÉN Gyula: *Huszonöt év*. *Ethnographia* XXV. 1914. 260.

Henrik, KÁLMÁNY Lajos, HERMAN Ottó, SZENDREY János, BARTALUS István, VIKÁR Béla, MUNKÁCSI Bernát, PÁPAI Károly s mások. Hasonlóképpen, néhány horvát, szlovák, rutén és hazai német szakember mellett a Társaságot alapító körhöz tartozott még az erdélyi kutatók közül ORBÁN Balázs, LÁZÁR István, KUUN Géza, VERESS Endre, a román Atanasie MARIENESCU és Gheorghe ALEXICI, a szász Adolf SCHULLERUS és Emil SIGERUS, vagy az örmény SZONGOTT Kristóf és PATRUBÁNY Lukács.

Ebből a magból, negyerve az ügynek más néprajzi gyűjtőket és érdeklődőket is, 1889-ben megalakult a Magyarországi Néprajzi Társaság 30 nemzetiségi, táji és problémakör szerinti szakosztállyal.⁹ Említésre méltó HERRMANN gondolkozásának jellemzésére is, hogy a Társaság nagy taglétszámában (már kezdetben mintegy 500 tag) – az ország nemzetiségei és különböző néprajzi tájai mellett – majd 2/5 rész arányban képviselve voltak a pedagógusok (tanítók, középiskolai és egyetemi tanárok), a jövő nemzedék nevelői.¹⁰ Tudományszervezői célkitűzése érdekében HERRMANN pedagógiai társaságoktól és tanítóképző intézetektől tiszteleti címeket fogadott el, és e minőségeiben is nagy népszerűsítő tevékenységet fejtett ki a vidéki és a fővárosi sajtóban, számos előadást és konferenciát tartott az ország legtávolabbi pontjain is, Brassótól Sopronig és Máramaroszigettől Fiuméig. Ezt a tevékenységét még a Társaság megalakulását követően is évekig folytatta.¹¹

A néprajzi gyűjtők, kutatók összefogásával, szervezésével és irányításával egy időben HERRMANN-nak gondja volt a kutatási eredmények közlésére, a kutatók rendszeres tájékoztatására a hazai és külföldi munka állásáról, valamint a néprajztudomány és néprajzi munkálkodás népszerűsítésére. E célból, mindjárt a Társaság megalapítását követően, megindítja ennek folyóiratát, az Ethnographiát, amely azóta is a magyarországi néprajzi tevékenység hű tükré. A népzenei anyag megfelelő közlésére megindítja a Magyar Zenetudomány című folyóiratot. Erdélyben, az általa bérelt Jegénye-fürdőn – GYARMATHY Zsigáné főmunkatársi közreműködésével – megindítja a Kalotaszeg című táji lapot (ösztonözve JANKÓt is a táj monográfiájának megírására), majd az erdélyi örménységnek Szamosújvárt szervez lapot, az Arméniát. Még ráér ugyanezekben az években a Magyar Tanítóképző és az Élet szerkesztésére is, a „néprajzi gondolat” terjesztése érdekében. Végül, 1898-ban, már mint a kolozsvári egyetemen a néprajz tanára és az Erdélyi Kárpát Egyesület néprajzi bizottságának előadója, megindítja az első erdélyi szakfolyóiratot, az Erdély Népeit. Az Ethnologische Mitteilungen – amelynek utolsó évfolyamait ugyancsak Kolozsvárt szerkeszti –, az Erdély Népei és az EKE orgánuma, az Erdély voltak ekkoriban néprajzi szervező, kutató és népszerűsítő tevékenységének jelentős terepművei.

HERRMANN szervezői és kutatói tevékenységét élete e korszakában egy törekvés vezérelte: a néprajztudomány megalapozása. Elsőrendű jelentőségűnek tartotta a minél több résztvevő helyszíni gyűjtését, az adatközlést és részlettanulmányokat, hiszen elegendő adatismeret híján lehetetlen az összefoglaló munka. Akik ilyennel mégis megpró-

⁹Ethnographia 1890. I. 49–60. A központi és szakosztályvezetők közt is számos erdélyit találunk.

¹⁰Nagy fontosságot tulajdonított már a tanítók néprajz iránti érdeklődésének fölkeltesére is. Egyik ilyen célú előadását a frissen megalakult Néprajzi Társaság titkáráként tartotta a Népművelők Budapesti Egyesületében: *A néptanító, mint népvizsgáló*. Népművelők Lapja 1890. 14–15. sz.

¹¹HERRMANN népszerűsítő előadásai jegyzékének elkészítése, gondolatainak apró cikkeiben, a legkülönbözőbb sajtótermékekben való nyomon követése még ezután is, nem könnyű feladat.

bálkoznak, csak előítéletekre, feltételezésekre juthatnak, s így a szubjektív vélekedések lejtőjére csúsznak. Az ilyen néprajzkutatók olyan hamis illúziókat, eszméket keltenek, melyek a néptől távol állottak, munkáik valójában elárulják a népet.¹² Fáradhatatlan agitálása és szervező munkája nagymértékben hozzájárult, hogy a Néprajzi Társaság tag-ságának fele kivette részét a néprajzi adatgyűjtés és publikálás alapvető jelentőségű munkájából. Így több mint száz erdélyi – köztük számos román – kutató kapcsolódott be Erdély és a szomszédos vidékek néprajzi feltárásába.

A Társaság célja, mint az első alapszabály megfogalmazta: „a kölcsönös megismerkedés útján a hazában élő népek közti testvéries érzés és együvé tartozás érzés ápolása” – ez HERRMANN-nak olyan állandó, hangsúlyos eszménye, amely az alapszabály más pontjaiban is érvényre jut (nemzetiségi szakosztályok, anyanyelven való előadások biztosítása). Ez a felfogás magyarázza figyelmét és megbecsülését vagy épp meleg viszonyát az együtt élő nemzetiségek és szomszédos népek néprajzi tevékenysége iránt. Ilyen értelemben, szellemben foglalkozik Iosif VULCAN Família című lapjának negyedszázados jubileumával,¹³ Jon POP-RETEGANUL népmesegyűjtésével, A. SCHULLERUS és Ottó WITTSTOCK újabb kutatásaival,¹⁴ a horvátországi KUHAČ tevékenységével, „akiben – mint ennek halála után írja – a magyar birodalom legnagyobb zene-folkloristáját vesztettük el”,¹⁵ az A. MARIENESCU által gyűjtött „tudománvos értékű” anyaggal, „melyből mi is [magyarok] okulhatunk”, s ugyanakkor melegen értékeli e román folklorista egész tudománvos tevékenységét.¹⁶

HERRMANN széles alapokon nyugvó koncepciója azonban a Társaság vezetőségében rövidesen vita tárgya lesz. Még nem tisztázott, hogy az „újító” szándékokban milyen szerepük volt az elvi meggyőződéseknek vagy személyes ambícióknak, az objektív anyagi tényezőknek vagy a politikai reakciónak. 1892-ben a főtítkárr HERRMANN kihagyásával bizottság alakul „a társaság helyzetének megjavítására” állami támogatás elnyerése révén. Megszűnnek a szakosztályok és vidéki fiókok, leáll a népszerűsítő és népművelő munka, létrejön a kormány által ellenőrzött központosított vezetés, megváltozik a Néprajzi Társaság elnevezése is: a „Magyarországi” meghatározást „Magyar”-ral helyettesítik. A mindezekkel egyet nem értő HERRMANN megvált a Társaság vezetésétől és a folyóirat szerkesztésétől. 1896-ban életbe lép az új alapszabály. Ezentúl a Társaság vezetősége nem annyira a nagyszámú tagság hozzájárulására, mint inkább az állami szubvencióra támaszkodik. Eme antidemokratikus változással magyarázható HERRMANN fokozatos visszavonulása a jelentős részben az ő erőfeszítései eredményeként létrejött Néprajzi Társaságból. Többek között jogosan sérelmezhetette azt is, hogy a Társaságnak felajánlott hatalmas szakkönyvtárának elrendezésére hosszú éveken át hiába várt, amely így használhatatlan maradt a kutatók számára.

***

¹² L. Hunyadmegyei Történeti és Régészeti Egyesület Évkönyve 1887–1888. Déva, 1890.

¹³ Ethnographia 1890. I. 354.

¹⁴ Ethnographia 1893. IV. 258.

¹⁵ Ethnographia 1911. XXII. 255.

¹⁶ Ethnographia 1911. XXII. 59.

A társaság létrehozása és tevékenységének beindítása mellett a néprajz elismertetése, intézményesítése és a kutatómunka biztosítása terén még két fontos kérdés várt megoldásra: a néprajzi műhely, azaz a szakmúzeum létesítése, valamint a szakemberképzés, azaz a néprajz egyetemi oktatásának bevezetése.

HERRMANN már a Néprajzi Társaság első közgyűlésén fölveti a magyarországi néprajzi múzeum kérdését.¹⁷ A néprajznak a nép megismerésében betöltött szerepéről beszélve eljut a néprajzi tárgyak helyes értékeléséig. A jó érzékű és gyakorlati néprajzi muzeológus nyilatkozik meg állításában, hogy a legértékesebb tárgyak épp azok, amelyek a mindennapi élet egyszerű tartozékai; s mivel ezeket rendre fölváltják a gyári termékek, általában anyagi értékük csekély; tehát e tárgyak beszerzése fontos is, sürgős is és ugyanakkor a legkevésbé költséges. A néprajzi múzeum létesítésénél legnagyobb probléma az épület: „ha van helyiség, van múzeum is” – hangzik HERRMANN azóta is a gyakorlat által ismételtlen igazolt véleménye.¹⁸

A szükséges központi néprajzi múzeum létrehozása érdekében HERRMANN javasolja a REGULY Antal-, majd XANTUS János-féle etnológiai gyűjtemények egyesítését a XANTUS és RÓMER Flóris későbbi magyarországi gyűjtéseivel, valamint ezek kiegészítését új beszerzésekkel egyetlen közös múzeumban, saját épületben. A Néprajzi Társaság egyik közgyűlésén tiltakozva a millenniumi ünnepség különböző költséges tervei ellen, javasolja, hogy az ezekre szánt összegnek bár egy töredéke fordíttassék a nép tárgyi világának bemutatására.¹⁹ Az általa és HERMAN Ottó által folytatott harc eredményeként aztán 1896-ban megvalósul a millenniumi kiállítás keretében HERRMANN „jegenyei tanítványa”, JANKÓ János szervezésében a „néprajzi falu” s ezzel a budapesti Néprajzi Múzeum tartós alapvetése.

A Néprajzi Társaság megszületését és tevékenységének, folyóiratának beindítását követően HERRMANN mindinkább újból Erdély, Kolozsvár felé tájékozódik, ahol a néprajzi gyűjtésnek nagyobb a hagyománya és amelynek „néprajzi atmoszférája” van.

A népélet és népi kultúra iránti érdeklődés Erdélyben a XVIII. században kezdődik, mint a Habsburg uralommal és az ezt kísérő nyugatias divatokkal szembeni ellenállás egyik formája (I. APOR Péter: *Metamorphosis Transylvaniae*), részben a preromantika hatására. A század végén egyes leírások népéleti adatokat is tartalmaznak, a XIX. század eleji útleírások pedig már tele vannak néprajzi megfigyelésekkel, a reformkorban pedig kezdődnek a rendszeres népköltészeti gyűjtések is (KRIZA János: *Vadrózsák*). Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc elfojtását követően az értelmiségiek közül sokan a néphagyományokban keresik és találják meg az idegen elnyomással és reakcióval szembeni ellenállás forrását (ORBÁN Balázs: *A Székelyföld leírása*). A kolozsvári egyetem megnyitását követően BRASSAI Sámuel és MELTZL Hugó megindítja az Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapokat (1876–1885), amelyben szépirodalmi műfordítások mellett összehasonlító folklorisztikai tanulmányok is megjelennek.

A néprajzi gyűjtésekkel-kutatásokkal párhuzamosan nő az érdeklődés a népi tárgyak iránt is. A népi tárgyak gyűjtése és bemutatása az Erdélyi Gazdasági Egylet mezőgazdasági és háziipari kiállításainak rendezésével kezdődik, az 1850-es évektől. A múlt század 70-es

¹⁷ *Hazai néprajzi múzeum alapításáról*. Ethnographia 1890. I. 19–24.

¹⁸ Ethnographia 1890. I. 23.

¹⁹ *A millenniumi nemzeti kiállítás és a néprajz*. Ethnographia 1891. II. 333–334.; I. még HERMAN Ottó képviselőházi felszólalását is. Ethnographia 1891. II. 23–25.

éveitől kezdve alakulnak a néprajzi tárgyakat is gyűjtő-bemutató múzeumok: 1876-ban a marosvásárhelyi és 1884-ben a kolozsvári iparmúzeum, 1879-ben a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum, majd a dévai, a tordai és más kisebb helyi múzeumok, gyűjtemények, amelyek keretében a néprajz egyre nagyobb jelentőséget kap.

Ilyen előzmények után merül föl az erdélyi néprajzi múzeum létesítésének terve az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület keretében, amelynek alapítói közt ott találjuk a történész és etnográfus ORBÁN Balázst is. Ennek az egyesületnek egyik teremtménye az Erdélyi Kárpát Egyesület, amelynek 1890. évi alapszabálya szerint az erdélyi honismeret művelése érdekében egy néprajzi múzeum létesítése is a feladata. Az EKE alapító tagjai közt ott találjuk HERRMANN Antalt is, aki – másokkal együtt – az egyesület folyóiratában, az Erdélyben helyet kér a múzeum gondolatának népszerűsítésére, majd a gyűjtőmunka irányítására, később pedig a múzeum és gyűjteményei ismertetésére.

E múzeumnak – mint HERRMANN megfogalmazta – „Erdély mikrokozmoszát kell feltüntetnie”, különös hangsúllyal a népélet bemutatására, hiszen „Erdély egy nagy, élő néprajzi múzeum”, ahol a legkezdetlegesebb népéleti állapotok léteznek, s ahol megfigyelhetők a legtanulságosabb kölcsönhatások.²⁰ A *Felhívása* szerint a létesítendő múzeum egyaránt törekszik az etnikai sajátosságok, valamint az Erdélyben együtt élő népek közti sokszázados kölcsönhatások bemutatására; e kölcsönhatás „több olyan jelenséget támasztott, ami egyesít, mint ami elválaszt”, s így e múzeum az együtt élő nemzetiségek közti „békének, egyetértésnek és a népek testvéri szeretetének szentélye lesz”.

Sajnos, HERRMANN eme eszméje és elképzelése az 1902-ben megnyíló múzeum révén csak részben valósulhatott meg. Az EKE Kolozsvári Erdélyi Néprajzi Múzeuma csupán néhány elkötelezett szervezőjére, lelkes önkéntes gyűjtőjére, az egyesületi tagok filléreire, valamint a falusi nép tárgyakadokozására alapulhatott.²¹ A múzeum legelső gyűjteménye a Cserey Jánosné ajándékozta hímzés-gyűjtemény volt (1894), a kezdéshez a pénzalapot pedig a Kolozsvárt e célból rendezett „néprajzi bál” (1896) bevétele képezte. A múzeum harmadik alapköve pedig a HERRMANN által ajándékozott szakkönyvtár volt.²² A raktározás és kiállítás céljára, HERRMANN közbenjárásával, az EKE-nek sikerült bérbe vennie a várostól Mátyás király frissen restaurált szülőházát.

Már a néprajzi múzeum szervezése során fölmerült egy, a múzeum gondolatát, célját népszerűsítő, a szervezést, gyűjtést irányító s erről tájékoztató folyóirat létesítésének szükségessége, s miután HERRMANN a kolozsvári egyetem néprajzi tanára lett (1898), az EKE vállalta is az Erdély Népei kiadásának finanszírozását. A HERRMANN által szerkesztett lapban aztán a múzeum szervezéséről szóló, az önkéntes tárgygyűjtők és kutatók irányításával kapcsolatos írárok²³ és a külföldi néprajzi múzeumokban tapasztalt beszámolókkal²⁴ az egyetemi tanítványok és más néprajzi gyűjtők adatközlései, dolgozatai is megjelenhettek.

²⁰ Erdély Népei 1898. 13.

²¹ A mintegy 115 000 korona értékű gyűjtemény és könyvtár létesítésére az egyesület (EKE) 45 000, a város (Kolozsvár) és más hatóságok 20 000 koronát adtak, míg 50 000 korona értékű tárgy adományokból gyűlt össze. Erdély 1903. 103.

²² HERRMANN Antal: *A néprajzról*. Erdély Népei 1898. 5.

²³ Erdély Népei 1898. 12.; 1899. 3., 6. Ugyanakkor az Erdélyi Múzeumban (1899. 119.) is közöl egy tájékoztatót.

²⁴ Erdély Népei 1899. 17., 49.; 1901. 17.

A múzeumi gyűjtők közül HERRMANN és SZÁDECZKY Lajos mellett megemlí- tendő KOVÁCS Géza, OROSZ Endre és VIKÁR Béla. VIKÁR fonográfjával székely nép- dalokat is megörökített, miközben KOVÁCS-csal a Székelyföldön tárgyakat gyűjtöttek, OROSZ pedig főleg a Szamos vidéki románság körében végzett tárgygyűjtéseivel tűnt ki. A jelentősebb gyűjtésekről az Erdély Népei rendszeresen hírt adott.²⁵ A legjelentősebb gyűjtést azonban HERRMANN fiatal barátja, JANKÓ János és a mellé adott egyetemi tanítványa, SZTRIPSZKY Mikes Hador végezte. Egyik ilyen megerőltető gyűjtőútjuk során, a Keleti-Kárpátokban érte JANKÓt a halála is.²⁶ E kutatók munkája eredménye- ként a múzeum alapkiállításának 1902. évi megnyitásakor már mintegy 6000 nagy doku- mentációs értékű tárgy van a birtokában. Azonban, míg az említett gyűjtők a magyar falvakban kevés pénzzel, ajándékozást is elfogadva, eredménnyel járhattak, a román és szász tárgyakat már jobbra csak vásárlás útján szerezhették volna be, amihez viszont nem volt elegendő alap. HERRMANN hangsúlyozva a más nemzetiségűek kultúrája megismeré- sének, értékelésének, fejlesztésének fontosságát, kéri az állami támogatást a múzeum ilyen vonatkozású kiegészítésére.²⁷

A múzeum alapkiállítása Mátyás király szülőházának öt helyiségében kapott elhe- lyezést, a következő témakörök szerint: szőttesek-varrottások; fonó-szövő eszközök; kerámia; primitív foglalkozások; állattenyésztés és földművelés; egyik helyiségben lakás- belső sarkok voltak láthatók, bútorokkal, edényekkel és népviseletbe öltöztetett bábuk- kal; volt egy ún. folklórszoba is és egy külön részleg a román egyházi művészet bemutatá- sára (fatemplomok fényképei, fametszet- és üvegfestésű szentképek stb.); a kiállítás beve- zetőjeként pedig a múzeumi tárgyak gyűjtési térképe, különböző erdélyi tájakat és nép-életi jeleneteket bemutató fényképek, antropológiai felvételek.²⁸

Az alapkiállítást a további évek során egyes időszaki kiállítások egészítették ki. Ilyen volt OROSZ Endre magángyűjteményének,²⁹ a keleti szőnyegeknek, az erdélyi örmény emlékeknek, a kolozsvári ferences kolostor kalotaszegi hímzéseinek, a SZENT- KATOLNAI BÁLINT Benedek székely népies iparművész alkotásainak tárlata, a néprajzi fotókiállítás és egyebek, többségükben a múzeum tiszteletbeli igazgatójának, HERR- MANN Antalnak szervezésével és rendezésében.

HERRMANN igazgatása idején (1898–1919), főleg KOVÁCS Géza múzeumőr igyekezetéből, a múzeum fontos további tárgyakkal, tárgycsoportokkal gyarapodott, mint pl. egy kádár és egy szíjgyártó műhellyel, valamint egy mézesbábsütő eszközeivel, két templom festett deszkamennyezetével. Egyes új szerzemények az alapkiállításba is beke- rültek. HERRMANN hetente ellenőrizte a múzeum állapotát és tevékenységét.³⁰ Az itteni

²⁵ Erdély Népei 1899. 30., 35., 36.

²⁶ JANKÓ János életrajzi adatait l. Ethnographia 1902. XIII. 334–335.; Néprajzi Értesítő 1902. III. 113–115., 116., 122. Magam *Ötvenéves évforduló* címen a Történelem-, Nyelv- és Néprajztudo- mányi Társaság kolozsvári néprajzi körében 1952. okt. 28-án tartott előadásomban emlékeztem meg a múzeumi kiállítás megnyitása és nagy néprajzkutatónk halálának fél évszázados évfordulójáról.

²⁷ Erdély 1911. 114–115. Csupán 1930 után jut a múzeum (az EKE tagdíjakból) némi anyagi alaphoz a gyűjtemény román és szász tárgyakkal való gyarapítására, vásárlás útján.

²⁸ SEMAYER Vilibald: *Körút az EKE múzeumában*. Erdély Népei 1902. 80–84.; Uő: *Képes kalauz az EKE Múzeumában*. Kolozsvár, 1902.; Uő: *Az Erdélyi Kárpát Egyesület Kolozsvári táj- és néprajzi múzeuma*. Néprajzi Értesítő 1902. III. 141–149.

²⁹ Erdély 1905. 62–62., 109.

³⁰ Erdély 1905. 24.

rendet és tisztaságot a látogatók is értékelték.³¹ A belépőjegyet váltó látogatók száma alig másfél év alatt elérte a 10 000-et, ami, számításba véve az akkori Kolozsvár alig félszáz ezer lakosát és hogy itt még más múzeumok is voltak, tekintélyes szám; 1934-ig pedig (amikor a város megvonta az épület bérletét s így a kiállítás is megszűnt) a múzeumnak 100 000-en felüli látogatója volt.³²

A kolozsvári néprajzi múzeum létesítésével párhuzamosan HERRMANN szorgalmazza az erdélyi vidéki múzeumok szervezését is. Hétfalu ún. csángó múzeumának gyűjteményét maga hozza létre (amely az első világháború idején megsemmisül),³³ majd Bánffyhunadon a gimnázium igazgatójával, KOLESZÁR Jenővel elhatározzák egy kalotaszegi múzeum szervezését,³⁴ Szamosújvárott pedig 1904-ben megnyílik az általa szorgalmazott Örmény Múzeum (amelynek tiszteletbeli igazgatója lesz).³⁵ A Kolozsvári Erdélyi Néprajzi Múzeum szervezése és kiállításának megnyitása (1891–1902) önmagában is hatással volt egy sor más, kisebb vidéki néprajzi gyűjtemény létrehozására. Így, a szebeni Szász Kárpát Egyesület (1895) és az ottani román ASTRA (1905) népművészeti múzeumai mellett ez idő tájt létesül a nagyenyedi Bethlen Kollégium múzeumának néprajzi osztálya, a brassói szász múzeum, a dévai, tordai és dési történeti és néprajzi múzeum. Az EKE néprajzi múzeuma kiállításának megnyitását követő évben, 1903-ban, most már az Erdélyi Múzeum Egyesület (EME) által megbízott SZTRIPSKY szakszerű tárgygyűjtése eredményeként létrejön az EME önálló néprajzi gyűjteménye is (amely aztán 1942-ben magába olvasztotta az EKE hajléktalanná lett múzeumának gyűjteményeit is).

E példákön is lelkesülve kezdi meg HERRMANN budapesti (tanárképző intézeti) tanítványa, Romulus VUIA is a bánsági és a Hunyad megyei román néprajzi tárgyak gyűjtését, amelynek alapján létesíti Kolozsvárt 1921–23-ban az újabb néprajzi múzeumot.³⁶ Ez a múzeum egészíti ki a korábbi múzeumi gyűjtemények hiányosságait, és így – a népi demokratikus rendszer feltételei között – az összes kolozsvári néprajzi múzeum egyesítése 1951-ben a néprajztudomány fejlődése szempontjából egy rég esedékes, nagy jelentőségű lépés megvalósítása volt.³⁷

Az EKE néprajzi múzeuma még HERRMANN vezetése idején a szakmai munka fontos műhelyének bizonyul. Azon kívül, hogy HERRMANN itt tart néprajzi muzeológiai órákat egyetemi hallgatóinak, gyűjteményeit alaposan tanulmányozza, pl. MALO-

³¹ Így pl. D'ORSAY tanár a Chicago Tribun-ben (1910), méltatva a múzeumot, többek közt ezeket írja: „Az egész múzeum csodálatosan tiszta s beosztását tekintve a világ legelső múzeumai közé lehet helyezni. Mégis az egész gyűjtemény beszerzésének költsége nem haladta meg a 25 000 dollárt.” Erdély 1910. 94–95.

³² M. GY. (MERZA Gyula): *25 ezer látogató*. Erdély 1908. 122–127., a további adatokat az EKE 1940-ben készült beadványa fogalmazványában olvashattam.

³³ Erdély 1903. 135.

³⁴ Kalotaszeg 1891. 7. sz. Elgondolásuk azonban csak közel két emberöltő múlva, 1935-ben valósult meg.

³⁵ *Az Örmény Múzeum története*. Armenia 1907. 97–112.

³⁶ Utóbbira l. Romulus VUIA: *Muzeul Etnografie al Ardealului*. București, 1928.

³⁷ OROSZ Endre: *Erdélyi néprajzi dolgok*. Véndiákok Lapja 1927. 3. sz. HERRMANN munkásságát méltatva OROSZ föleleveníti *Erdély néprajzi leírása* eseményét, és fölveti az akkor Kolozsvárt (királyi alapítvánnyal) létesült román néprajzi múzeum és az EKE erdélyi néprajzi múzeuma egyesítése tudományos jelentőségének gondolatát, a *Néprajzi ankét* c. szerkesztőségi cikket: Véndiákok Lapja 1927. 4. sz.

NYAY Dezső a *Magyar népművészet* első (erdélyi) köteteinek előkészítése során,³⁸ s HERMAN Ottó is több ízben gyűjt itt dokumentumokat.³⁹ A múzeum szakelőadások színhelye.⁴⁰ A gyűjtemények dokumentációs alapul szolgálnak tanulmányokhoz, így SZTRIPSZKY erdélyi halászati, SZINTE Gábor székely lakásbelső, GYALUI Farkas román népi ikon, HERRMANN pásztorrovás, BÉKESI Károly népi öltözet, KOVÁCS Géza csontkorcsolya dolgozatához.

A múzeumról és kiállításáról több beszámoló és kalauz jelenik meg,⁴¹ és igazgatójának felhívására⁴² megkezdődik a gyűjtemények rendszeres feldolgozása. Így KOVÁCS József a tűzcsiholó acélokról, az orsónéhezékekről, OROSZ Endre a kürtökről, valamint a pásztor ivókanalakról közöl az Erdély 1911–12-es évfolyamaiban ismertetéseket. 1915-től az Erdély külön rovatot indít Közlemények az EKE múzeumából címmel.

Azok az erőfeszítések, amelyeket HERRMANN a néprajzi múzeumok szervezése érdekében, illetve ilyenek kezdeményezőjeként kifejtett, azon a meggyőződésen alapultak, hogy az ő korában elkezdődött történeti változással átalakul az egész gazdasági-társadalmi és művelődési élet. „A XX. század a múzeumok százada... Ez nem véletlenség s nem egyes hatalmasok szándéka, hanem a kultúrtörténelem okszerű következménye.” A civilizáció rohamos fejlődésével, uniformizáló és nivelláló hatására „elsősorban a primitív, speciális kultúrák sajátos, eredeti jelenségei halványulnak el..., a népelet hirtelen átalakul”. Igaz, „eddig is folyton változott, alakult. De fokozatosan, lassú átmenetekkel..., de most mintha egyszerre megszakadt volna az öröklött tradíciók folytonossága.” Másrészt „a történeti emlékek... nagyrésztének öröklő bitorlói, a társadalom ún. történelmi osztályai, részben szintén válságon mennek át”. Ezek azok a parancsoló körülmények, amelyek sürgetik a múlt hagyományainak, emlékanyagának összegyűjtését. Így lesz századunk „a számbavétel, az összegyűjtés, az összesítés, a leltározás kora, a múzeumok korszaka”.⁴³

Az Erdélyi Kárpát Egyesület, annak a törekvésének érdekében, hogy ti. „ismertetni azt, ami legérdekesebb és ami a földet hazává teszi, az élő népet”,⁴⁴ kezdettől fogva támogatta HERRMANNt a néprajzi múzeum létesítésében, egy néprajzi bizottság szervezésében, majd egy néprajzi folyóirat indításában. Az egyesület volt az egyik támogatója a néprajzi katedra létesítésének a kolozsvári egyetemen. Így kezdődött meg itt a néprajzi egyetemi oktatása 1898-ban, elsőként a magyarországi egyetemeken és első között világviszonylatban is. Nyilvánvaló, hogy e fontos posztra HERRMANN Antal, az érdemes tudós kapott kinevezést.

Ha HERRMANN eddig a néprajz fáradhatatlan szervezője volt, a néprajzkutatás intézményeinek, fórumainak megteremtését követően figyelmét már a jövőő etnográfusok rendszeres felkészítésére is fordíthatta, úgy, ahogy azt kinevezése alkalmából a

³⁸ Erdély 1906. 54.

³⁹ Erdély 1906. 103.

⁴⁰ Már a 90-es években folklór vonatkozású előadásokat tart itt HERRMANN és BOÉR Gergely, s tudománytörténeti esemény volt 1898-ban és 1899-ben VIKÁR Béla fonográf-felvételek népzenei gyűjtésének itteni bemutatása. Utóbbira l. Erdély Népei 1899. 29.

⁴¹ Utóbbira l. HERRMANN Antal: *Az EKE múzeuma ügyében*. Erdély 1903. 57.

⁴² Erdély 1911. 68–69.

⁴³ Erdély 1911. 113–114.

⁴⁴ Erdély Népei 1898. 11.

Néprajzi Társaság üdvözlete is megfogalmazta.⁴⁵ Hogy maga HERRMANN mennyire szükségét érzi tevékenysége eme új területének, azt az Erdély Népei legelső számában fejti ki, mondván, hogy elérkezett az a korszak, amikor már nem elégedhetünk meg a népszerűsítő néprajzzal, hanem elő kell készíteni a tudományos néprajzot, a kutatók nevelésével, „e szaktudomány iskolájának megteremtésével”.⁴⁶ Egyetemi bemutatkozó előadásában részletesen kifejti elveit és munkatervét, egy sor értékes megállapítást tesz és gondolatot vet föl:

- Meg kell ismernünk azt, ami az egyeseket népekké fogja össze, és azt, ami a népeket megkülönbözteti egymástól.
- A nép fiainak boldogsága és tökéletesedése érdekében a vezetőknek meg kell ismerniök a nép gondolkozását és hagyományait.
- „A kozmopolitizmus elleni harcban” a nemzetnek az antikai sajátosságok tanulmányozásához kell folyamodnia.
- Bármely intézmény csak akkor fejthet ki hasznos tevékenységet, hogyha ez összhangban van a nép anyagi és szellemi életével.
- A tanítóknak fontos közvetítő szerepük van a civilizáció és a hagyományos kultúra, a nemzet és a nép, a nemzedékek hagyományai között.
- „Erdély a néprajz klasszikus földje”, ahol különböző kultúrák élnek együtt, amelyeket tanulmányozni kell.
- Tanítómestere MELTZL Hugó kolozsvári professzor volt, „egyike az összehasonlító folklór tudomány megalapítóinak”.
- Annyi szervező munka után most az erdélyi néprajzi múzeum alapjai lerakására kerít sort, nemzetközi jellegű folyóiratának (*Ethnologische Mitteilungen*) szerkesztését is Kolozsvárra teszi át, megújítva Kolozsvár jelentőségét a szakma terén, amely a BRASSAI és MELTZL által kiadott folyóirat idején (*Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapok, 1876–1885*) már kialakult.
- „Buzgólnodni fogok, hogy megismerjem és megismertessem Erdély népeit, a lelkükbe oltott és életükben nyilatkozó ideálokat. Tapasztalni fogjuk, hogy a néplélek alapjában egészséges, hogy az eszmények nagyjából egyeznek. A néprajz tisztá kultusza a népek testvériségére vezet. E kultusznak kívánok szerény papja lenni én is.”

Az erdélyi nemzetiségek megismerésével kapcsolatban megemlítendő HERRMANN tudósi viszonyulása a román és szász néprajzi kutatások sikereihez. Még az Erdély Népei első számában említést tesz a szász Kárpátgyesület frissen alakult múzeumáról, és „min-ta”-ként értékeli a román kulturális szövetség, az ASTRA múzeumszervező tervét is.⁴⁷ Egyetemi bemutatkozó előadása a tudomány oszthatatlanságának, a tudomány különböző népeknél való fejlődése egymásra utaltságának és ezen belül a magyar és román néprajztudomány szükségszerű szoros kapcsolatának értékes dokumentuma. Ennek fejtegetése során több, ma is figyelemre méltó megállapítást tesz:

- A román néprajz magyar nemzetiségű kutatóinak (pl. HUNFALVY Pálnak, MAILAND Oszkárnak stb.) általában nem sikerült behatolniuk „a néplélek intimitásaiba”, a román tudósok pedig, a G. WEIGAND vezette lipcsei román szeminárium és a *Șezătoarea* csoport hatásaként, majdnem csak a folklórra korlátozták figyelmüket.
- A román néprajzkutatás kiterjesztendő az anyagi néprajz irányába is. Egy ilyen sokoldalú kutatás fényénél sok homályosság eloszlik, kitágul a látóhatár, emelkedettebb lesz a nézőpont, az eredmények pedig valóságosabbak, értékesebbek.

⁴⁵ *Ethnographia* 1898. IX. 182.

⁴⁶ Erdély Népei 1898. 11.

⁴⁷ Erdély Népei 1898. 14.

– A bukaresti Román Akadémia, más tudományos intézetekkel karöltve, a kormány, a társadalom és a sajtó támogatásával hozzá kell hogy fogjon az ország „néprajzi kincsestárának” feldolgozásához, alapítania kell egy néprajzi folyóiratot – hasonlólt a bolgár Zbornikhoz –, egy román néprajzi múzeumot és egy néprajzi társaságot. Erdélyben e feladatokat az ASTRA tölthetné be, amelynek széles körű szervezete, pénzalapja, folyóirata van, és tervezi egy néprajzi múzeum létrehozását is.

HERRMANN-nak a román néprajz helyzetével való foglalatosságát⁴⁸ egyes román körök is nagyra értékelték, úgyannyira, hogy a Román Akadémia erdélyi tagjai javasolták beválasztását az akadémiába, amitől csak a politikai helyzet fokozatos romlása során álltak el.⁴⁹

Egyetemi előadói tevékenysége folyamán, eredeti tervének megfelelően, főleg két témát érintett: Erdély néprajzát és az általános néprajz különböző aspektusait. Utóbbi keretében a néprajz definíciójával, módszerével, gyakorlati fontosságával, a gyűjtő-kutatói munkával, a szakbibliográfiával, a néprajz történetével és a különböző irányzataival foglalkozott, valamint összehasonlító néprajzi előadásokat tartott. Az erdélyi néprajzi kurzusain, összefoglaló kísérletei mellett külön-külön is foglalkozott az együtt élő nemzetiségek – magyarok, románok, szászok, örmények – néprajzával, különösen sokat és részletesen a cigány etnikummal, amelynek népköltészetét, népzenejét, nyelvét, szokásait, vándoréletét és megtelepülésük, valamint anyanyelvük fejlődési lehetőségeit közelebbről, kutatóként tanulmányozta. Elméleti kurzusait kiegészítette néprajzi múzeumi gyakorlati órákkal, amelyeket a kolozsvári néprajzi múzeumban tartott,⁵⁰ ezzel is élesztve tanítványainban a kedvet gyűjtésre-kutatásra.⁵¹

HERRMANN előadásainak hallgatása nem volt kötelező, ennek ellenére tudósi hírneve, érdekes témái, szellemes, gondolatgazdag és mozgósító erejű előadásai vonzották a hallgatókat. JANKÓ, VIKÁR, OROSZ, SZTRIPSZKY és mások mellett⁵² a magyar néprajz jövőjéről nagy tudósai, VISKI Károly, GYÖRFFY István, SZENDREY Zsigmond, de SEPRÓDI János és BIRÓ Lajos is látogatták előadásait. Éltre szólóan felkeltette a néprajzi jelenségek iránti érdeklődést a későbbi östörténész ROSKA Mártonban, a nyelvész CSÚRY Bálintban, a levéltári kutató KELEMEN Lajosban, a geográfus TULOGDY Jánosban és másokban, akik írásaikkal az általa szerkesztett Erdély Népeiben jelentkeztek.⁵³

Hogy milyen szellemben szerkesztette HERRMANN az Erdély Népeit, az kitűnik már idézett írásain kívül az EKE néprajzi bizottsága tudós elnökének, KUUN Gézának a szer-

⁴⁸ HERRMANN Antal: *Russzén ethnológiai feladatok*. Erdély Népei 1898. 6–8.

⁴⁹ Brassói Lapok 1915. jan. 30.

⁵⁰ L. a Ferencz József Tudományegyetem kolozsvári 1898–1918. évi tanrendjeit, vö. még Erdély 1905. 26.

⁵¹ Erdély 1905. 109.

⁵² A HERRMANN Antal által indított néprajzi mozgalom még családja tagjait is kutatómunkára serkentette. Így pl. feleségét, gyermekei közül újságíró, Antal fiát és tanítónő, Júlia (WICHMANN, Yrjö finn egyetemi tanár felesége) lányát. Utóbbira l. Ethnographia 1907. XVIII. 213., 257., 287.

⁵³ Az Erdély Népei-ben HERRMANN írásai mellett találkozunk még DRAGAU Anna, GYARMATHY Zsigáné, HARMATH Lujza, HORGER Antal, KELEMEN Lajos, KUUN Géza, MAILAND Oszkár, NÉMET Sándor, ŐSZ János, Ion POP-RETEGANUL, RUBINYI Mózes, SZINTE Gábor, TÉGLÁS István, VERSÉNYI György, VIKÁR Béla és más, kevésbé ismert szerzők néprajzi közléseivel.

kesztőhöz intézett „nyílt leveléből” is, amelyben üdvözlí a lap szándékát, hogy a nevelkedő néprajzkutatók irányítója és lelkesítője legyen. KUUN is hangsúlyozza, hogy fontos a jelenségeket idő- és térbeli változásukban tanulmányozni, különösen Erdélyben, ahol annyi nép élt és él együtt, kölcsönösen hatva egymásra.⁵⁴

HERRMANN munkatervében⁵⁵ sürgeti Erdély „néprajzi kataszterének”, néprajzi tájai, csoportjai térképének, néprajzi bibliográfiájának és a néprajzi adatok topográfiai katalógusának elkészítését. Fontosnak tartja egy teljes erdélyi néprajzi könyvtár megteremtését, az összes magyar, román és szász amatőr néprajzi gyűjtő fölfedezését, számbavételét, kiknek bevonásával ki kell építeni egy egész Erdélyre kiterjedő kutató hálózatot, amely a MOLDOVÁN, SZONGOTT, HERRMANN, JANKÓ, LÁZÁR István és a szász kutatók munkái alapján készített egységes kérdőívek segítségével dolgozzék. E néprajzkutatói mozgalomnak szüksége van minden nemzetiség összes szakemberének, egyesületének, intézményének és sajtójának támogatására, valamint egy állandó orgánusra.

HERRMANN meg volt győződve arról, hogy az erdélyi néprajzkutatás nemzetiségként széttagolva csupán egyoldalú ismeretekre vezet, és a többi együtt élő nép tanulmányozása nélkül lehetetlen. Legterjedelmesebb dolgozatával, *A hegyek kultusza Erdély népeinél* (Kolozsvár, 1893), példát adott arra, hogy ez az állítás számára nem pusztá szó, és hogy az ilyen kutatás értékes eredményekre vezethet még akkor is, hogyha a szerző a következtetésekkel óvatosságból takarékoskodik.

* * *

A népraiz történetében HERRMANN-nak jól meghatározható, fontos helye van. Tevékenysége szerves részét képezi a tudomány önállósulásának, és az a tény, hogy a magyar néprajznak Erdélyben is új fejezete nyílt, nagyrészt neki tulajdonítható.

Az előző nemzedék nagy polihisztorainak érdeme elsősorban abban áll, hogy elismerték a néprajz önálló tudomány jellegét, saját tárgyát és módszerét. HERRMANN az első magyar tudós, aki kizárólag etnográfusnak vallotta magát, s aki aztán minden erejét a néprajznak más tudományok gyámkodása alóli felszabadítására és a néprajzi munka megszervezésére fordította, megteremtve a korszerű néprajzkutatás feltételeit. Ezt következetes tervszerű tevékenységével éri el, így az első néprajzos csoport összehozásával, amellyel megszervezheti a Néprajzi Társaságot, a kutatómunka kezdeményezésével, inspirálásával széles arcvonalon, az első szakfolyóiratok megindításával a kutatási eredmények közlésére és megvitatására, a néprajz műhelyeinek, a szakmúzeumoknak sürgetésével és a létrehozásukban való részvétellel, és végül az új, szakképzett etnográfusok nevelésének megkezdésével a kolozsvári egyetemen.

HERRMANN Erdélyben született és nevelkedett. Itt kapta a tudományos ösztönzést a néprajz irányában; kutatási terepe is elsősorban Erdély volt. Miután társaival megteremtí a néprajz országos intézményeit és kiharcolja a néprajztudomány különböző fő-

---

Ugyanakkor az Erdélyben – HERRMANN tanári működése s egyúttal az EKE alelnöksége idején – néprajzi írásaival szerepelt HERRMANN mellett pl. BENEDEK Elek, CZIRBUSZ Géza, GYALUI Farkas, JANKÓ János, KUUN Géza, OROSZ Endre, TÉGLÁS Gábor, VIKÁR Béla.

⁵⁴Erdély Népei 1898. 1.

⁵⁵Erdély Népei 1898. 2–3.

rumokon való elismertetését, tevékenységét újra visszahelyezi szülőföldjére, azt tartva, hogy Erdély maga egy eleven néprajzi múzeum, ahol a néprajznak kutatói hagyománya és közvéleménye is van. Itt szervezi az Erdélyben együtt élő nemzetiségek népi kultúrája együttes bemutatására és tanulmányozására a kolozsvári néprajzi múzeumot, és kezdeményezi több helyi néprajzi jellegű múzeum létrehozását, szinte egy tájmúzeumi hálózat kiépítésének igyekezetével. Kolozsvár lesz a központja HERRMANN „néprajzi iskolájának”, amely a különböző eredetű, de együtt élő nemzetiségek közti kölcsönhatások tételén, a szomszédos népek szakemberei közti szoros együttműködés elvén és azon a meggyőződésen alapult, hogy a néprajz tiszta kultusza a népek testvériségéhez vezet.

Hogyha a világháború közeledtével a nacionalista kizárólagosság erősödése következtében szép terveinek egy része megvalósíthatatlan maradt, ezért a felelőség nem HERRMANN-t terheli.

Legtöbb alkotása, kezdeményezése túlélte az idő próbáját; befejezetlen művének, terveinek, elképzeléseinek megvalósítására pedig csupán most, a Román Népköztársaság népi demokratikus rendszere teremtette meg a feltételeket.

Kolozsvár, 1957.

Károly Kós

ANTAL HERRMANN'S SIGNIFICANCE IN THE ETHNOGRAPHIC MOVEMENT AROUND THE TURN OF THE CENTURY

(Abstract)

Antal HERRMANN (1851–1926) was an eminent researcher of Hungarian, and particularly of Transylvanian ethnography and folklore (and of Gipsy folklore, too), a many-sided and successful organizer, who had great merit in the establishment of the Hungarian Ethnographic Society (1889), and in launching the periodical *Ethnographia* (1890).

The paper describes HERRMANN's career from his birth in Brassó (Braşov). He graduated as a secondary school teacher of Hungarian and German, and started to work as such. Subsequently he became a teacher of the "Pedagógium" of Budapest (a teachers' training college from 1883 onwards), and he was a privat-docent and lecturer of ethnography at the University of Kolozsvár between 1898 and 1918. He started his extensive Gipsy researches in 1886. In 1887 he launched the periodical *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn*. He was the editorial secretary of the Hungarian volumes of the great geographical-ethnographical enterprise entitled the *Austro-Hungarian Monarchy in Writing and Pictures*. The ethnographic circle organized around him in Kolozsvár (Cluj-Napoca) had a great role in the organization of the Hungarian Society of Ethnography. He was the first Secretary of the Society. He also participated in the editing of *Ethnographia*. He initiated and edited a number of periodicals, such as the ethnographic periodical *Erdély népei* (Peoples of Transylvania) published from Kolozsvár among others. In 1892 he had some conflicts with the leaders of the Society of Ethnography, so he shifted his activities to Transylvania, to Kolozsvár. He initiated the organization of the Ethnographic Museum of the Transylvanian Karpathian Association in Kolozsvár. He encouraged the organization of a number of country museums. From 1898 onwards he gave lectures at the university and a number of ethnographers of prominence were his students at the University of Kolozsvár.

During his entire career he emphasized that the various peoples living in the territory of the historical Hungary and in Transylvania should come to know themselves and the other peoples, and they have to honour each other's popular culture.

The present paper was originally published in Rumanian, in Kolozsvár, in the *Annals of the Ethnographic Museum of Kolozsvár*, in 1957.

Romulus Vuia levelei Herrmann Antalhoz

(Közli: KÓSA László)

HERRMANN Antal (1851–1926) a magyar néprajztudomány történetének mind-
eddig méltatlanul kevés figyelemben részesült alakja. Bár halálakor az Ethnographiában
megjelent rövid, alá nem írt híradás ígéretet tett életműve értékelésére,¹ máig mindössze
kolozsvári működésének áttekintésére került sor. Kolozsvárhoz kötődő tevékenysége
azonban csupán egyik ága dúsan szerteindázó munkásságának. Igaz, ez az ág, különösen a
tengelyében álló egyetemi magántanárság (1898–1918), mint a magyar néprajzi felsőok-
tatás első önálló intézménye, tudománytörténetileg igen jelentős. HERRMANN kolozsvá-
ri óráit hallgatták többek közt GYÖRFFY István, VISKI Károly, SZENDREY Zsigmond.
Ő keltette föl a néprajzi érdeklődést például MÉSZÖLY Gedeonban, ROSKA Mártonban,
CSÜRY Bálintban is.²

HERRMANN úgy tanított Kolozsvárott, hogy közben mindvégig megtartotta buda-
pesti állását. Pancsovai és fehértemplomi tanárkodás után 1883-tól a budapesti Állami
Polgári Iskolai Tanítóképző Intézet, népszerű nevén, „budai Pedagogium” német nyelv- és
irodalom tanára volt. Onnan nyugdíjazták az első világháború után. Itteni működéséről
kevés ismeretünk van. Tanítványait ebben az iskolában is a néprajz szeretetére nevelte.
Az ő keze alól került ki BELLOSICS Bálint (1867–1916), a magyarországi szlovének
(vendek) korán elhunyt érdemes kutatója³ és egy nemzedékkel később Romulus VUIA.

Romulus VUIA (1887–1963) a két világháború között az erdélyi román néprajzi
kutatások meghatározó, kimagasló egyénisége volt. Az egykori Torontál vármegye északi
részén, a román nyelvterület legnyugatibb peremén, Nagykomlós vegyes román–német
lakta községben neves bánsági román értelmiségi családból született. Elemi iskolába Zen-
tán, középiskolába Szászvároson és Temesvárott, majd 1907–1910 között a budapesti
Polgári Iskolai Tanárképzőbe járt. 1912-ig Berlinben tanult, 1918-ig Hátszegén, 1920-ig
Dicsőszentmártonban tanított. 1920-ban került az akkor szervezett kolozsvári román
egyetem földrajzi tanszékére. 1926–1940 között ugyanennek az egyetemnek a néprajz-
professzora volt. 1923-ban megszerezte, majd igazgatta a kolozsvári román Néprajzi Mú-
zeumot (Muzeul ethnografic al Ardealului), mely az 1902-ben – többek közt HERR-
MANN Antal indítványára – alapított Erdélyrészi Kárpát Egyesület Néprajzi Múzeumával
1951-ben egyesítve a mai kolozsvári néprajzi gyűjtemény alkotóeleme lett. VUIA nagy-
számú néprajzi tanulmányt és cikket publikált nemcsak 1940 előtt, hanem ezután Dél-
Erdélybe távozását követően is.⁴

¹ *Herrmann Antal halála*. Ethnographia 1926. 101.

² KÓSA Károly: *Néprajztanításunk haladó hagyományai*. Korunk 1218–1224.; uő: *Herrmann Antal*. Annuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei pe anii 1957–58. Cluj, 1958. 183–203.

³ KULCSÁR Péterné: *Bellosics Bálint levelei Herrmann Antalhoz*. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1971/1. Szeged, 175–183.

⁴ VULCANESCU, Romulus: *Romulus Vuia*. Revista de etnografie și folclor 1964. 103–104.

A hat fennmaradt ifjúkori VUIA-levél híven tükrözi, milyen fontos szerepe volt HERRMANN Antalnak egykori diákja szakmai indulásában és általában életpályájának kezdetén: ajánlólevelek bel- és külföldön, tudományos tanácsok, témajavaslatok, szakirodalom megküldése.

Az alább közölt levelek csak részben kapcsolódnak egymáshoz. Sejthető, hogy több levél elveszett, és nem ismeretesek HERRMANN válaszai sem. Ugyanígy nem tudunk az ajánlólevelek sorsáról. Bár VUIA – tervei ellenére – nem került Nagyszebenbe, valószínű, hogy HERRMANN több ízben próbált neki segíteni, különben megszaktadt volna levelezésük. Az utolsó fennmaradt levél sem jelzi feltétlenül bizalmas kapcsolatuk végét. A HERRMANN-hagyaték töredékessége miatt arra kell gondolnunk, hogy a többi levél elveszett.

HERRMANN Antal hagyatéka a Szegedi Egyetemi Könyvtárban található. Jóllehet gazdagságáról évtizedekkel ezelőtt megjelent egy híradás az Ethnographiában, a néprajzi tudománytörténet eddig nem aknáztta ki.⁵ A hagyaték jelenleg kevésbé rendezett állapotban van. Mutatózva nincs. Az autográf levelek, a magyar–román tudományos kapcsolatok értékes dokumentumai, boríték nélkül maradtak fenn. A szövegeket betűhíven közöljük.

1.

Berlin, 1910. júl. 24-én.

Mélyen Tisztelt Tanár Úr!

Mindenekelőtt bocsánatot kérek, hogy oly későn keresem fel levellemmel. Kérem fogadja ez úton is köszönetemet amiért szíves volt nagynevű ismerősének Luschan igazgató úrnak⁶ ajánlani, mert ezáltal minden rendelkezésemre bocsájtott amire tanulmányaimban szükségem van.

En délelőtt a néprajzi múzeumban dolgozom v. a könyvtárban, délután pedig hallgatom az egyetemen a néprajzot és antropológiát. Bámulom a németek eredményeit és szorgalmát e téren és fájdalommal gondolok arra, hogy náluk mily kevesen törődnek e dolgokkal.

Elutazásom előtt szíves volt megígérni, hogy írni fog érdeklésemben Bologa úrnak a nagyszebeni román leánypolgári igazgatójának és Taslauanu úrnak a múzeum⁷ igazgatójának. Taslauanu úr nekem már ezelőtt felajánlott egy állást a múzeumnál, de miután a fizetés csekély (1200 kor.) és az állás nincsen nyugdíjjal egybekötve, csak úgy fogadhatom el ha a leánypolgárinál is adnak állást amit megtehetnének mert hiszen mindkét intézményt egy egyesület tartja fenn. Kérem tehát tisztelettel szíveskedjék ez ügyben írni, ha nem is kapok még az idén állást csak pár év múlva, mert én magam is szeretnék egy-két évig Hátszeben lenni részben, hogy a vidék nagyon tanulságos etnografiáját tanulmányozzam,⁸ részben mert ott laknak a szüleim, de ha kapnék Szebenben állást oda mennék.

En az Apponyi Coll. tagjai közé való felvételre is beadtam a pályázatomat. En azt hiszem, hogy a mostani oklevellemmel esetleg az ottani (szebeni) tanítóképzőben is adhatnának állást, hiszen a többi felekezeti képzőben is többnyire csak pedag.-mot végzet tanárok működ-

⁵ POGÁNY Péter: *Herrmann Antal adattári hagyatéka*. Ethnographia 1959. 472–473.

⁶ Felix von LUSCHAN (1854–1924) etnológus és régész, 1904-től a berlini Museum für Völkerkunde igazgatója.

⁷ Itt és a továbbiakban a nagyszebeni székhelyű, 1861-ben alapított erdélyi román művelődési egyesület, az ASTRA múzeumáról van szó.

⁸ Tervét bő másfél évtized múlva kiadott monográfiával valósította meg: VUIA, Romulus: *Țara Hațegului și regiunea pădurenilor*. Cluj, 1926.

nek, azonkívül nekem mindkét képesítő vizsgálatom jeles eredménnyel sikerült és az idén képesítőzött nyelvészek közül én kaptam a legjobb oklevelet. Román nyelvből és tornából is van képesítőm.

Kérésemet ismételve maradok a tanár Úrnak hálás tanítványa

Vuia Romulusz

Berlin, Köthener Str. 41. III.E. links

2.

Hátszeg 1912. ápr. 30.

Mélyen Tisztelt és Szeretet Tanár Úr!

Vasárnap Szebenben voltam, hogy személyesen utánajárjak a dolgaimnak. Voltam dr. Bologa úrnál, aki igen szívesen fogadott és részéről minden támogatást megígért. Ugyancsak nagyon szívesen fogadott Bod úr is az állami polg. leányisk. igazgatója. Bár sajnos hogy a polg. leányiskolánál előre láthatólag nem lesz üresedés, azonban az áll. elemi isk.-nál lesz egy új állás szervezve és miután menyasszonyom egyelőre azt is elfoglalná kérem szíveskedjék esetleg a minisztériumban utána járni, hogy addig is míg a polgárinnál lesz állás legalább ezt kapja meg.

Érdeklődtem a Szent Ferencrendi nővérek zárdájánál is ott lesz a polgári valamint az elemi is tanítónőre szükség. Ezen állásokat Majláth püspök⁹ és herceg Hohenlohe plébános fogják betölteni. Kérem tehát a tanár Urat szíveskedjék ezeknek is írni, mert ezen állások betöltése ezektől függ. Természetesen úgy itt a papoknál valamint a románoknál *nem szabad senkinek* arról tudni, hogy vőlegény és menyasszony vagyunk. Bod igazgató úr közölte velem discretió mellett, hogy az áll. polg. fiú isk.-nál is lesz egy német nyelvész állás üresedésben. Én azt hiszem, hogy az odakerülésem biztos legyen ezt az állást is meg kell pályáznom. Én úgy is tanító németet és készülök is a német vizsgára. (Kérem ne tessék senkinek megmondani, hogy Bod ig. úrtól tudjuk ezen állást, mert biz. tudjuk.)

Még egyszer köszönöm szíves jóindulatát és kérem becses közbenjárását valamint tanácsát is a német vizsgát illetőleg.

Legmélyebb tiszteletem és szeretetem kifejezése mellett maradok a tanár úrnak
alázatos szolgálója

Vuia Romulusz

3.

Hátszeg, 1912. máj. 18.

Mélyen Tisztelt és Szeretett Tanár Úr!

Még a múlt héten írtam a Tanár Úrnak, amelyben megkértem, hogy szíveskedjék menyasszonyom ügyében közbenjárni, aki benyújtotta kérését egy áll. elemi iskolai állásra csak hogy biztos legyen Szebenbe jutása. Ezt azért említem meg, hogy netán ha elveszett volna a levél a Tanár Úrnak legyen tudomása erről. Igazán sok gondot okoz ez a dolog, mert amily valószínű az én odajutásom ép oly kétes a menyasszonyom-é. Említettem, hogy az állami polg. iskolában egy német nyelvészre lesz szükséges. Ne pályázzam-e meg ezt is. Nagyon kérem a Tanár Urat szíveskedjék tanácsát adni ez ügyben.

Én egy más gondolattal is foglalkozom. Miután itt Hátszegen nem szeretnék maradni részint mert az igazgatóm kicsinyes gondolkodású ezt pedig azt hiszem a Tanár úr tudja legjobb-

⁹Gróf Majláth Gusztáv Károly (1864–1940) 1897–1938 között volt az erdélyi római katolikus egyházmege püspöke.

ban mit jelent. Én tehát arra gondoltam, hogy miután én is a menyasszonyom is polgári iskolára vagyunk képesítve továbbá a menyasszonyom nővérei közül az egyik szintén tanítónő és kitűnően értene egy internátus vezetéséhez, a második a rajztanárképzőn, a harmadik a zeneakadémián van, szóval kitűnően el tudnók ellátni egy polg. leányiskolát, nem-e volna helyes ha egy intézetet alapítanánk és vezetnénk pl. Boszniában, egy nagyobb városban. Bosznia ma még kiaknázatlan terület. Miért ne tudnók mi ott egy virágzó leányiskolát létesíteni. Miután tudom, hogy a Tanár Úr ismerős az ottani viszonyokkal nagyon kérem szíveskedjék erre vonatkozólag becses ézetét és tanácsát nekem megírní. Mert ha nem fog sikerülni Szebenbe menni úgy nagy kedvem volna ezen tervet megvalósítani. Úgy a menyasszonyom és testvérei beszélnek franciául és németül.

Becsés választát és tanácsát várva és őszinte tiszteletem és szeretetem kifejezése mellett maradok a Tanár Úrnak

alázatos szolgája

Vuia Romulusz

4.

Hátszeg, 1912. jún. 18.

Mélyen Tisztelt Tanár Úr!

Azon jóindulat, amellyel irányomban viseltetik késztetett arra, hogy újra Önhöz forduljak a nagyszebeni állás ügyében.

A pályázati hirdetés már megjelent és a pályázatomat is már benyújtottam. A választ körülbelül július hó elejére fog esni. Tisztelettel kérem szíveskedjék érdekemben Andreiu Bârsean úrnak az Astra elnökének írni, mert úgy az iskola mint a Múzeum az ő hatásköre alá tartozik. Ő maga is nagy híve az etnografiának és azt hiszem más szemmel fogja tekinteni az egész ügyet, ha tudja, hogy én milyen szándékkal megyek Szebenbe. Kérem szíveskedjék neki kifejezni, annak szükségességét, hogy oly ember kerüljön oda, aki ért és szeret ethnographiával foglalkozni. Ismervén az ő gondolkozását, hiszem, hogy a Tanár úr levele sokat segítene. Csak attól tartok, hogy a közérdek mellőzésével megint valamelyik püspök rokonát fogják beprotezsálni.

Én legközelebb Pestre fogok utazni, amikor szeretnék a Tanár úrral találkozni.

Kérésemet ismételve maradok kiváló tiszteletem és nagyrabecsülésem kifejezése mellett

szerető tanítványa
Vuia Romulusz

5.

Hátszeg, 1913. jan. 5.

Igen Tisztelt Tanár Úr!

Szíves soraira csak most válaszolhatok. A cigány studium készül most végzek levéltári kutatásokat Déván. Van is már egypár érdekes adatom. De azt hiszem, hogy tavasz előtt aligha fejezem be, mert újabb nagy cigánytelepeknek jöttem a nyomára és azt is fel kell keressem. Ez azonban tavasz előtt nem lehetséges és így az én tanulmányom halasztást szenved. Tavaszra azonban okvetlenül befejezem. Sok szép képer van már is.

Jelenleg azonban egy kisebb studiomon dolgozok a turkajársról és kolindákról akarok írni mert van szép gyűjteményem oly dolgok amelyek még nem voltak közölve. Szükségem volna azonban egy pár oly könyvre és folyóíratra amelyet én jelenleg és oly gyorsan nem tudok beszerezni. Ezért bátorodom, ha ez lehetséges azokat a Tanár Úrtól rövid időre kölcsön kérní.

Szükségem volna a következőkre:

1. Sebestyén Gy: A regősök
2. Globus 38/318 old Hubad.: A szlávok téltemető játéka.
3. Miclosich: Szláv Etymologiai Szótár

Esetleg más a tanár Úr könyvtárában levő könyvre és folyóíratra amely a szlávok téltemető (turka) szokásairól. (Hazai munkák megvannak.)

Nem tudom, hogy oly helyzetben tetszik lenni, hogy ezeket megküldhesse, de reám nézve ez nagy segítség lenne. Nehéz dolgozni ott ahol se nyilvános se magán könyvtár nem áll rendelkezésre. Az említett művekre sűrűszen volna szükségem.

Az Ethnologische M.-ből¹⁰ sincsen egy számom se, mert ami volt még Pesten veszett el. Ezekre is szükségem volna. Magától értetődik, hogy a kért könyveket rövid idő alatt visszaküldeném. Mikor jelenik meg az Eth. Mitt. aus Ungarn?

Kérésem ismételve maradok a Tanár Úrnak

őszinte tisztelője
Vuia Romulusz

Hátszeg, Hunyad m.

U. i. A kért könyveket kérem a saját költségemre küldeni.

6.

Hátszeg, 1915. márc. 27.

Igen Tisztelt Tanár Úr!

Engedelmet kérek amiért soraimmal felkeresem. Jelenleg egy háztanulmányon dolgozok a Zeitschr. für Ethnologie részére, amelynek legközelebbi számában fog megjelenni egy másik kisebb tanulmányom a románok övfónási technikájáról (Flechttechnik mit Stabchen). A mostani tanulmányomnak címe: Hof und Haus der Rumänen in Komitat Hunyad (Siebenb. Ungarn) lesz,¹¹ de kiterjeszkedni óhajtok természetesen az erdélyben lakó többi népek építésmódjára is amennyiben ezek hatással voltak a román parasztház építkezésére vagy építkezésük közös jellemvonásokat mutat fel. Ezen célra összeállítottam magamnak az irodalmat, amelyet alul közlök azon kérelemmel miszerint azt ellenőrizni és útbaigazításokkal ellátni sziveskedjék.

1. Szinte G.: A székely ház. Ért. 1900¹²
2. J. R. Bünker: Das Székler Haus. Zeitsch. d. Ver. f. Volksk. 1904 Jhg. IH.
3. J. Wolff: Unser Haus u. Hof; Sächs. Hausfreund¹³ Kronstadt. 1882.
4. Schuller. Das siebenb.-sächs. Bauernhaus u. seine Bewohner. N. Szeben 1896
5. Fuchs. Törzburger Hausburgen. Mitt. der Anthrop. Gesellsch. Wien. Bd. XXXIV
6. J. R. Bünker: Herde u. Öfen in den Bauernhäusern der Budapester Ausstellung. Zeitschr. d. Vereins f. Volksk. Berlin 1897.

7. Dr Szilády Zoltán: Erdély régi tűzhelyei. Ért. Xévf. A román házról románul írt irodalmat valamint a balkáni népek házáiról szóló irodalmat itt nem vettem fel. Nehézzé teszi munkámat, hogy a fenti művek legtöbbször nem tudok hozzájutni. Ha hozzájuk juttathatna nagyon lekötelezne. Úgy tudom, hogy a bukaresti néprajzi múzeum is ad ki újabb értesítőt és úgy tudom, hogy ez a Tanár Úrnak megvan. Nagyon lekötelezne, ha ezeket nekem tanulmányozás végett kikölcsönözhetné az Ethn. Mitt aus Ungarn azon számaival amelyek a románság néprajzára vonatkoznak és amelyet már azelőtt meg tetszett ígérni. Megbocsássá, hogy ily sok kéréssel lépek elő de úgy érzem, hogy helyesen cselekszem, amikor mint volt tanítványa első nagyobb tanulmányomhoz tanácsát és támogatását kérem. Tisztelő tanítványa Vuia Romulusz

¹⁰Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn, az első magyarországi néprajzi folyóirat. HERRMANN szerkesztette.

¹¹Nincs nyoma, hogy a tanulmánya ebben a folyóiratban megjelent.

¹²A folyóirat rövidítések földolása: A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője; Zeitschrift des Vereins für Volkskunde; Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft.

¹³Das sächsische Hausfreund = erdélyi szász kalendárium.

ROMULUS VUIA'S LETTERS TO ANTAL HERRMANN

(Edited by László Kósa)

(Abstract)

Antal HERRMANN (1851–1926) was an outstanding organizer and researcher of the Hungarian ethnography of the turn of the century. He taught at the State teacher's training college of Budapest. Though he specialized in German, he introduced many of his students into ethnography. One of them was Romulus VUIA (1887–1963), a central personality of the Rumanian ethnographic researches in Transylvania during the inter-war period. The present paper publishes VUIA's eight letters written between 1910 and 1915. The letters show that HERRMANN supplied his one time disciple with advice, lent him books and gave him guidance in his personal problems.

A Magyarországi Néprajzi Társaság megalakítása és Katona Lajos

1. A néprajz körébe tartozó és vonható kutatások a XIX. század derekától kezdődően – eredményeik révén – állandó és biztos helyet kapnak az egyes önálló tudományok körében. Így lesz gazdája az irodalom és irodalomtudomány a folklorisztikának, a nyelvtudomány az etnográfának, a jog- és állambölcselet az etnológiának, a múzeumi kutatás az ún. tárgyi néprajznak, az iparművészeti stúdium a népművészet vizsgálatának. Időközben ezek a vezető és elismert tudományok szervezetileg is erősödnek, intézményesítésük előrehaladásával nagyobb és átgondoltabb támogatást tudnak adni a gondjaikra bízott egyéb kutatásoknak, így a néprajzi kutatásoknak. Ez a főként anyagilag kedvező folyamat azonban még nagyobb korlátokat emel az egyes néprajzi ágazatok között, igen jól tükröződik ez az anyagi kultúra kutatásának elmaradásában és elszakadásában egészen HERMAN Ottó fellépéséig (1885).

A néprajz körébe tartozó kutatások egymás közötti kapcsolatainak hiánya azonban nemcsak létrejöttük körülményeiből, az őket gyámolító tudományok emelte szervezeti korlátokból fakad. A különállást támasztja alá a néprajz legjobb művelőinek azon véleménye is, amely nem tekinti *önálló* tudománynak, hanem csupán az egyes kiforrott tudományok elengedhetetlen részének.

A néprajz egyes ágainak helyéről és értelmezéséről az évek során egyre több vita indult. 1870 és 1887 között a következő főbb iskolák jönnek létre: a néprajz történeti, pszichológiai-etnológiai, pszichológiai-szociológiai és alkalmazott politikai értelmezése. HUNFALVY Pál 1876-ban megfogalmazott állásfoglalása szerint az etnográfia a népek állapotának, az etnológia pedig a népek keletkezésének a tudománya. Ugyanakkor leszögezi, hogy a két kutatási mód egymástól nem választható el, és gyakorlatban egynek vehető. HUNFALVY ezen álláspontja eltér korábbi, főként 1840–50-es években képviselt nézetétől, és érezhetően nagyobb súlyt helyez ezúttal a történeti aspektusra. Ennek oka nemcsak az, hogy a néprajzi kutatások – különösen az etnikum keletkezésének vizsgálata – főként történeti forrásokra támaszkodnak, hanem az is, hogy HUNFALVY átértékelte a múlt-jelen-jövő szerepét a tudományos kutatásban. 1876-ban már illuzórikusnak tűnik a jövőről alkotott korábbi társadalommodell, a jelen egyre több veszélyes feszültséggel terhes. Így a jövő társadalmáról alkotott utópia és a kortársi viszonyok ismerete már korántsem jelenthetik azt a biztos optikai eszközt, amellyel a tudós betekinthez a múltba, és felderítheti az ott működő és a máig kiható erőket. Ugyanakkor a társadalmi fejlődés egyes szakaszairól felállított elméleti kategóriák túl elvontak és általánosak maradtak, a múltnak ez a sematikus bemutatása nem válhat példájává a jelen és a jövő kutatásának. A feladat tehát nem más HUNFALVY szerint, mint étellel és valósággal kitölteni a hipotetikus modelleket, elsősorban a nemzeti társadalom fejlődéséről alkotott hipotézist. Az egy etnikumra vonatkoztatott, ill. az összehasonlító egyetemes néprajzi kutatások feladata lesz tehát kitölteni ezeket az űröket. E program megvalósítása során a hazai

néprajzi kutatások egyre bővebb és egyre szélesebb horizontú történeti forrásokkal egészülnek ki, történeti rekonstrukcióik egyre színesebbek és plasztikusabbak lesznek. Azonban ezzel párhuzamosan egyre jobban kirostálódik a jelenre és a közelmúltra vonatkozó néprajzi forrás, a nem folklorisztikai gyűjtés pedig háttérbe szorul.

HUNFALVY iskolájának a túlzott történetiséget, az etnológia önállóságának elvitatását veti szemére az 1880-as évektől kezdődően VÁMBÉRY Ármin.¹ VÁMBÉRY ez idő szerint Közép-Ázsia XIX. századi valóságának leghitelesebb és legképzettebb ismerői közé tartozik. Kifogása elsősorban az, hogy a nyelvtörténeti utat követő etnográfia egy tudományosan rekonstruált szókészlet történeti fejlődését keresi vissza, anélkül, hogy ismerné a közép-ázsiai nomád társadalmakban a nyelv és kultúra szerepét. Javasolt megközelítésében azonban VÁMBÉRY is a történetiség elvének rendeli alá a néprajzot, ugyanis az általa megismert XIX. századi nomád társadalmak képét vetíti vissza egy történetileg és földrajzilag csupán vázlatosan leírt és többnyire hipotetikus korszakba, egy igen kevésbé ismert etnikum tulajdonaként. Így VÁMBÉRY óriási tereptapasztalata és kitűnő egyetemes tájékozottsága sem válhat a néprajz önállóságát biztosító tényezővé.

A meginduló hazai evolucionista néprajzi kutatások – eltérően az előzőektől – az etnográfia-etnológia fogalmait nem az etnikum kérdéséből kiindulva igyekeznek meghatározni. Amíg BEÖTHY Leó és LÁNCZY Gyula csupán érintőlegesen foglalkozik ezzel a kérdéssel, addig PULSZKY Ágost 1885-ben kiadott elméleti munkája² e meghatározási problémákból indul ki. PULSZKY tudományrendszerezésében az egyes kutatásokat a tudományok (scientiae), a leíró ismék (disciplinae) és a gyakorlati tanok (artes) kategóriáiban helyezi el. Véleménye szerint az emberi társadalom kutatásában közvetlenül két tudomány érdekelt, a pszichológia és mint valamennyi tudomány összegezése, a szociológia. A pszichológia körébe tartozik – mint leíró isme – a különféle történeti stúdiumok mellett (irodalomtörténet, művészettörténet, vallástörténet, műveltség-történet) a nyelvészet és az etnológia is. Az etnológia ily módon nem más, mint az adott társadalom érzelmeinek, eszméinek, tudatának, indulatainak, vágyainak és képzeleteinek tudománya.

Végül jelentkezett a magyar tudományos életben is az etnológiának igen pragmatikus, politikai értelmezése. Ez az irányzat, hasonlóan a brit etnológia bizonyos ágaihoz, az etnológiát szintén pszichológiai tudománynak tartja. KÁLLAY Béni balkáni kutatásai és későbbi boszniai politikai tevékenysége képviseli ezt az irányzatot, amelynek igen alapos és nagyszabású néprajzi adatfelvételei a politikai kérdések megoldását, nevezetesen az okkupált terület „pacifikálását” segítették elő.

Az elmondottakból kiderül, hogy az etnográfia-etnológia értelmezése az 1870–1887 közötti időszakban igen nagy eltéréseket mutat. A széles skála nemcsak tudományos, hanem politikai értelemben is jellemző: az egyik oldalon a teljes magyar függetlenséget követelő BEÖTHY Leó, a másik oldalon a közös külpolitika „szürke eminenciása”, KÁLLAY Béni áll. Az 1880-as évek közepén azonban már a néprajz körébe tartozó kutatásokban is abból a fiatal nemzedékből indul ki a kezdeményezés, amely önálló pályára ezekben az években lép. Az új kezdeményezések nemcsak új szellemű publikációkban és újonnan indított lapokban mutatkoznak meg, hanem a meglévő keretektől független szellemi körök és társaságok létrehozásában.

¹VÁMBÉRY Ármin erről összegezően ír munkájának bevezetésében 1895-ben.

²PULSZKY Ágost 1885. I. fejezet: *A tudomány és tudományok.* 3–16.

2. Az új szellemi körök elsősorban irodalmi és művészeti csoportosulások.³ Az Akadémia, a Kisfaludy Társaság, az újonnan is konvencionális Petőfi Társaság ellenében jönnek létre ezek a körök. Közöttük legjelentősebb VAJDA János asztaltársasága az Otthon-kávéházban. Itt található az idős mester mellett JUSTH Zsigmond, AMBRUS Zoltán, KOMJÁTHY Jenő, PALÁGYI Menyhért és Lajos, RÁKOSI Viktor. Egy másik baráti társaságot az orosz és skandináv irodalom felfedezésének élménye és az ural-altáji kutatásokban folytatott közös munka hoz össze. Ide tartozik: VIKÁR Béla, SÁRMAI József, KUNOS Ignác, MUNKÁCSI Bernát, PÁPAI Károly. Irodalmár kört teremt új folyóirata megindításával KISS József, munkatársa lesz KOZMA Andor, KÓBOR Tamás, ALEXANDER Bernát, MALONYAY Dezső, TOLNAI Lajos és IGNOTUS. Az egyes csoportosulások között nincs merev határ, kereteik esetlegeseek, a résztvevők többsége valamennyibe bejáratos. JUSTH Zsigmond például a szellemi körök létrehozásának valóságos létesítményese lesz: még az ő javaslatára jön létre 1883-ban az arisztokrata fiatalság vitatársasága (Debating Society), amely hároméves tevékenysége alatt 67 összejövetelt tart, közöttük igen jelentős előadásokkal. Párizsi éveit JUSTH több jelentős és irányadó szalon látogatója, ennek mintájára hozza létre CSÁKY Albinnéval 1890-ben a Műpártolók Körét. CZÖBEL Minkával, FESZTY Árpáddal és JÓKAI Mórral együtt tervezi a Vasárnapi Újság átvételét és megreformálását korszerű művészeti lappá.⁴

1890 körül újabb társaság kezd alakulni. A központi alak itt is VAJDA János, mellette található VIKÁR Béla, KUNOS Ignác, BODNÁR Zsigmond, KABOS Ede, BRÓDY Sándor, DINER-DÉNES József, LYKA Károly, LENKEI Henrik, JANCSÓ Benedek. Kapcsolatban áll a csoport a Párizsban élő SZOMORY Dezsővel és a Pécsen működő néprajzi érdeklődésű körrel, amelynek HERRMANN Antal és STRAUZS Adolf mellett 1887 végén tagja lesz a Grazból hazatérő KATONA Lajos.

A hivatalos irodalom, képzőművészet, tudomány, kritika és politikai publicisztika falain egyre erőteljesebben túlpezsdülő, szinte nap nap után új tehetségekkel bővülő nemzedéki hullám kiforratlanságában, sokszínűségében, gondolati burjánzásában is közös vonásokat mutat. A legtöbb közös szálát irodalmi élményeik és ideáljaink jelentik, ennél lazább kötelék a képzőművészet (a népzene felfedezése és az új magyar zene megteremtése még másfél évtizedet vár magára). Olvasmányaik TOLSZTOJ és TURGENYEV; IBSEN, BRANDES, Ola HANSSON, Laura MARHOLM, Knut HAMSUN; SCHOPENHAUER és NIETZSCHE; FLAUBERT, ZOLA, MAUPASSANT és Anatole FRANCE. Kortársai a B. SHAW és a WEBB-házaspár által alapított fábiánus társaságnak, olvasói a narodnyik és anarchista írásoknak, a „tudatalattit” és „öztönöst” kutató lélektannak és társadalombölcseletnek, első tisztelői a francia szociológiát megújító DRUKHEIMnek. Nem elméleteik és következtetéseik azonossága köti őket össze, hanem a *látásmód* közösége. Programszerűen így ír majd erről az Élet első számában LYKA Károly:

„Józanul, tudományosan lát, előtte nem libegnek álmokképek, nincsenek víziói, művészete valóban az új tudománynak a festészetre alkalmazott formája. Boncol, kutat, okokat keres és hatásokat figyel meg, de kritika nélkül áll a természet elé, nem bírálja meg, vajon az, ami előtte fekszik, megfelelő-e valamely esztétikai szabálynak; veszi azt, amint az neki kínálkozik. Sőt veszi

³Számos adatot közöl KOKAS Endre 1930.

⁴JUSTHról szóló könyvében részletes bibliográfiát is ad PÓR Péter 1971.

azt minden véletlenségeivel együtt, e véletlenségeket is a dologhoz tartozó organikus részeknek tekinti. Ennek analógiája megvan a modern orvostudományban, mely nem ismeri el az abnormis, beteges elnevezések jogosultságát, hanem azokat is természeti ágensnek rendes hatásainak tudja be.”⁵

Kijelentéseik visszatérő motívuma a *kivülállóság*, a bennfentesség elutasítása, az amatőrség, az ösztönösség és természetesség.

3. A felfedezés, észrehevés, megfigyelés, meglátás és összegezés sora ismét a művészeteké. Bár a hivatalos tudomány képviselői korántsem feledték, hogy egykor ők is művészi, többnyire irodalmi ambíciókkal vágtak neki pályájuknak, sőt többen, így GYULAI Pál is, folytatják irodalmi tevékenységüket – mégis neheztelve látják, hogy a tudományt annyi fényes és elismert eredménye és vívmánya ellenére mégis a művészet készül kézenfogni. A korszak *népfelfedezése* ugyancsak a művészetek érdeme, elsősorban az irodalomé, hamarosan követi a festészet és a zene is. Néhány jellemző kötet, legtöbbször már címében is sokatmondó: AMBRUS Zoltán: *Midás király* (1891); BRÓDY Sándor: *Nyomor* (1884) és *Ember* (1888); KABOS Ede: *Vásár* (1887) és *Koldusok* (1893); KÓBOR Tamás: *Aszfalt* (1894); SZOMORY Dezső: *Elbukottak* (1892); MALONYAY Dezső: *Tanulmányfejek* (1892). A regények és novellák lapjairól az olvasó elé tárul a kor Magyarország, annak népe. Ebből az irodalomból hiányoznak a közismert népi figurák, helyette anatómiai pontossággal jelennek meg – nemegyszer természetes rútságokban – az *élet* alakjai: közöttük a paraszt mellett immár természetes szereplő a városi polgár és munkás, a városi társadalom megannyi jellegzetes teremtménye. Lehetetlen olyan korabeli típust keresni, amely itt ne szerepelne. Aki nem ír önálló alkotásokat vagy felhagy vele, az kritikus és műfordító lesz, így VIKÁR Béla, KATONA Lajos, KUNOS Ignác, LÁZÁR Béla. A nép művészeti felfedezése az éles megfigyelés, a pontos meglátás, az érzékenység és személyesség tulajdonaival jár. A szerzett tudás azonban nem fordítja őket szembe a tudománnyal, azzal a tudománnyal sem, amely egyelőre képtelen figyelni az új kérdésekre.

Ellenkezőleg: a kutatásokat kiviszik a tudomány műhelyeiből a *szabadba*, megindul a tudományos terepmunka. A nép szeretete, a néppel való keresetlen kapcsolat és bánnitudás, az átélt és megtapasztalt valóság részleteiben tanúsított biztos tájékozódás váratlan lendületet ad a néprajzi kutatásoknak. Az úttörés az irányzat legidősebb tagjának, HERMAN Ottónak nevéhez fűződik. Az ötvenedik évébe lépő természettudós fordulata a néprajzhoz egyúttal a magyar tudományos, politikai és közéleti gondolkodásban bekövetkező fordulatot is jelzi. Jelkép: a tekintélyes politikus és az elismert természettudományi szakember a balatoni halászok között találja meg tudományos vénáját. Erről maga számol be *A magyar halászat könyvének* első fejezetében. HERMAN egy halfajtát keresve jut el a Balaton mellé, majd a továbbiakról így ír: „Siófokon ekkor a szememet szúrta a soknemű halászszerző; kezdtem én azt jegyezgetni, s minthogy az egyes részek is érdekeltek, hozzáfogtam a rajzoláshoz is. Az a sok magyaros mesterszó csak úgy csengett a fülemben; – eszme eszmét szült s egyszerre oly munkakedv – mondhatnám lelkesedés – szállott meg, mint még soha.”⁶ HERMAN halászi monográfiája a természetbúvárlat, a történeti-néprajzi kutatás és a néprajzi terepmunka klasszikus hazai szintézise lesz, bizonyítja az elméleti és gyakorlati kutatás együttes alkalmazásának elengedhetetlenségét a néprajzban.

⁵ LYKA Károly 1891b 23.

⁶ HERMAN Ottó 1885–1887. I. 3.

A terepmunka, a nép közé menés, megújítja a hazai nyelvtudományt és etnológiát. HERMAN példáján tanulva és felbuzdulva indul útnak 1888 márciusában a vogulokhoz és osztjákokhoz MUNKÁCSI Bernát és PÁPAI Károly. Az utazás céljáról visszatérte után így ír PÁPAI:

„Tanulmányaim célja tisztán az ember, a nép volt... A külső természet általában csak annyiban bírt reám nagyobb érdekkal, amennyiben az emberre és népeletre jelentékenyebb befolyással van. Megfigyelésem körébe esett a lakosság száma, elterjedése, fizikai típusa, anyagi és szellemi élete és a beutazott terület letűnt népeletének emlékei...” – majd áttérve a néprajzi kutatásra, PÁPAI így folytatja: „E kutatások célja a tanulmányozott népek életét, annak minden oldalát lehetőleg megfigyelni, megérteni és megértetni. E megfigyelés mindenre kiterjed, a nép legelemibb szükségleteinek kielégítésétől, a táplálkozástól, szellemének legmagasabb megnyilatkozásáig; foglalkozásában; családi és társas életében; kezdetleges vallásában; művészete és költészetében... Az utazó, ki a tanulmánya tárgyát képező nép körében utazgat vagy időzik, léptenyomon olyféle megfigyeléseket tesz, melyek feljegyzésre érdemesek. E megfigyelések, mint önként kínálkozó, a legnagyobb érdekűek. De mindezek jobbadán a népelet külső oldalára vonatkoznak és felette hézagosak maradnak. E hézagok kitöltése, a bemélyedés a nép életébe szükségessé teszi a huzamosabb tartózkodást egyes pontokon... Így időztem utam folyamán egyes pontokon, ahol a népelet feltűnőbb különbségeket mutatott, huzamosabban: néhány hétig... Maga a nép embere a legjobb vezető, tanító a saját dolgaiban. Csak egy-egy értelmesebb vogul vagy osztják bizalmát megnyerve sikerült jobban behatolni a nép életébe. A bizalom felkeltésére szolgál, ha tájékozottságot árulunk el dolgaikban és nagyfokú, őszinte érdeklődést.”⁷

Alig fél év múlva VIKÁR Béla indul finnországi kutatóútra. Utazása a gazdag gyűjtemény, rengeteg tapasztalat és a finn tudósoktól való tanulás mellett egy nagy jelentőségű ötlete miatt is emlékezetes a magyar tudomány számára: itt ötlük fel benne a siratóénekek gyűjtése (azok lejegyzési lehetetlensége) során a fonográffal való lejegyzés gondolata.⁸ Hazatérve már fonográffal megy gyűjteni, példáján KODÁLY Zoltán és BARTÓK Béla tanul és nyer inspirációt.

Az új típusú néprajzi kutatásokkal párhuzamosan egyre erőteljesebb törekvés lesz, hogy az egyes irodalmi, tudományos és baráti körökből országos tudományos társaság nőjön ki. A szervezésben a fő érdem HERRMANN Antalé. 1887-ben indítja meg német nyelven az első magyar néprajzi folyóiratot, amely hamarosan nemzetközi nevet szerez. A szerkesztésben csakhamar a Péccsett tanári állást vállaló KATONA Lajosnak jut a hangadó szerep. Az egyéni kezdeményezésből és áldozatvállalásból induló néprajzi orgánium kész helyzetet teremt, sikereit 1887 végén már a hivatalos tudomány is elismerni készül. 1887 decemberében ül össze a Magyar Tudományos Akadémia földszinti saroktermében az az értekezlet, ahol első ízben találkoznak a néprajz hivatalos és amatőr tudósai. Az első napirendi pont HERRMANN Antal előterjesztése egy magyarországi népvizsgáló társaság létrehozásának szükségességéről. Hozzászól TÖRÖK Aurél, SZILÁGYI Sándor, HUNFALVY Pál, BALLAGI Aladár és SIMONYI Zsigmond. Az értekezlet végül szervezőbizottság létrehozásában állapodik meg, ez leginkább az egyetértés hiányának jele. Erre utal a közel kétéves szünet.

Ezalatt a két év alatt a magyar néprajz elismertetésének ügye jelentős változásokon megy át. Legfontosabb az, hogy bebizonyosul: a fiatal nemzedék által sürgetett új művé-

⁷PÁPAI Károly 1890. 123., 125–126.

⁸VIKÁR Béla 1890. 231–245.

szet és új tudomány nemcsak fellángolás volt, hanem állandó igény és folyamatos munka. Ennek jele többek között az is, hogy az *Ethnologische Mitteilungen* rendszeresen jelentkezik. Ettől teljesen függetlenül lép fel egy másfajta „néprajzi” érdeklődés a hivatalos politikában, és ennek nem marad el a visszhangja a tudományos berkekben sem. 1887-ben jelentkezik ugyanis első kötetével a RUDOLF trónörökös által szervezett öszbirodalmi „népisme” vállalkozás, az *Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben*. Ennek magyar kötetét elsősorban RUDOLF közeli barátja, JÓKAI Mór gondolja. JÓKAI igen örvendetesnek talál mindenféle néprajzi törekvést. Így kerül a néprajz ügye is kedvezőbb helyzetbe. A monarchia országairól és népeiről írott sorozat politikai célkitűzése azonban a fiatalok céljaival nem vág egybe, koncepciója értelmében a kölcsönös megismerés veszi majd elejét az egyes népek közötti ellentéteknek. Mindenesetre a sovány tudományos eredmények mellett jelentkezik gyakorlati előny, ez pedig a nagypénzű vállalkozással járó rendszeres munka (főként fordítás) és honorárium.

A trónörökös „néprajzi képeskönyvével” együtt járó kedvező alkalom, egyúttal pedig a fiatal nemzedék makacs kitartása végül megtöri azoknak az ellenállását is, akik ez ideig ellenzik önálló néprajzi tudományos társulat létrehozását. Az ellenzők táborába tarthat minden valószínűség szerint a tudományág legrangosabb és legmunkásabb képviselője, HUNFALVY Pál is. HUNFALVY egyrészt nem kívánja, hogy a néprajz az öszbirodalmi irodalmi vállalkozás melléktermékeként kapjon helyet a magyar tudományos életben, másrészt ellenzi azt is, hogy a népről és nemzetekről szóló tudomány a fiatalok radikális politikai meggyőződésének szószólója legyen. Az ellentéteket végül feloldja az ügy mindenki által átértett jelentősége (és mellesleg JÓKAI kitartó sürgetése), így aztán közel kétéves huzavona után létrejöhet a Magyarországi Néprajzi Társaság.

4. A Társaság első elnöke HUNFALVY Pál, a társasági folyóirat, az *Ethnographia* első szerkesztője pedig közeli munkatársa, RÉTHY László lesz. Elnöki megnyitójában HUNFALVY a néprajz és a történeti kutatások közötti kapcsolatokra hívja fel a figyelmet:

„Látjuk, hogy a néprajz, mint tanulmány, sokat foglal magában, amit a nagyszabású történelem vagy mellőzni kénytelen, vagy csak elhívta érinthet meg. Azért a néprajz a mai népekre nézve okvetlenül szükséges kiegészítője a történelmi tudománynak. Hogy hasonlatossággal világosítsam meg e kettőnek feladatát, ez, vagyis a történelem, a palotának mindenesetre nagyszerű külső mivoltát mutatja fel, sőt belső elrendezését is, melynél fogva kifelé hat; az, a néprajz, az ápoló, de alig is látható gondos kezeket keresi fel, amelyek a palotát nemcsak lakhatóvá, hanem a lemálásokat, réseket betapasztó méh munkásságával tartóssá is teszik.”⁹

Az *Ethnographia* első száma az ünnepi megnyitó beszédei mellett közli az alapítással kapcsolatos hivatalos jegyzőkönyveket és jelentéseket. Így csupán egyetlen tudományos írásnak jut hely, ez a főszerkesztő, RÉTHY félig-meddig irányadó tanulmánya, *A székelyek s a honfoglalás*. RÉTHY előljáróban leszögezi, hogy a magyar etnológiának nincs érdekesebb s többször vitatott kérdése, mint a székelyek eredete s viszonya a magyar nemzethez.¹⁰ Cikkét vitaindítóknak szánja, és az írására reflektáló tanulmányok sora valóban az első *Ethnographia*-évfolyam gerincévé válik.

⁹HUNFALVY Pál 1890. 2.

¹⁰RÉTHY László 1890. 24.

Ugyanakkor a második számban olyan tanulmányt tesz közzé KATONA Lajos, amely az etnológia számára egészen más fő feladatokat, alapjában eltérő elméleti és módszertani célokat tűz ki. Az *Ethnographia. Ethnologia. Folklore* című¹¹ írásában KATONA olyan új, széles körű tudomány határait vonja meg, amely nemcsak tudományos, hanem politikai értelemben is a fiatal nemzedék elképzeléseit valósítja meg. Ez a tudomány nem egyszerűen azokat a réseket kívánja kitölteni, amelyek a történettudomány, irodalomtudomány, nyelvészet tevékenységei között szükségszerűen, idővel egyre szélesebben jelentkeznek. Erről a folyamatról ír már bevezető soraiban KATONA:

„A tudományok történetében sokszor ismétlődő, úgyszólván rendes és az emberi értelem fejlődésének természetes menetéből következő jelenség, hogy a létükért egy ideig küzdeni kénytelenített tudományzajok, mivel ilyenek Wundt helyes megjegyzése szerint a szó szorosabb értelmében nincsenek, tehát a tudományos vizsgálat újabb *irányai* mindaddig valamely régebbinek törzséből kihajtott ág gyanánt növekednek, amíg kellő erőre kapva elég életrevalónak mutatkoznak arra, hogy törzstől különváltan fejlődjenek tovább s utóbb esetleg maguk is újabb hajtásoknak legyenek szülőivé.”¹²

Néhány példát említve erre a folyamatra és utalva Hugo SCHUCHARDT hasonló véleményére a következőket szögezi le: „A tudományok felosztásának... a dolgok szemléletéből, nem pedig nevek és legkevésbé már eredetökben is bizonytalan jelentésű s ehhez képest folyton ingadozó értelmezésű nevek meghatározásából kell kiindulnia; nevekből, amelyek oly idők örökségül szálltak ránk, amidőn tulajdonképpeni tudomány még alig létezett.”¹³ Ezeket a változásokat és jelentésingadozásokat vizsgálva és bemutatva jut el KATONA az etnológia tudományának meghatározásához: „Ez utóbbit legjobb lesz állandóan és következetesen az *etnológia* nevével címeznünk, amelynek feladata az eddigiekhöz képest: *a közös származás és nyelv kötelékével összefűzött emberi társadalmak, mint szerves egészet alkotó csoport-egyének anyagi és szellemi életének leíró és oknyomozó-történeti tanulmányozása azon célból, hogy e tanulmány és más hasonló rendű társadalmi alakulatok életével való összehasonlítás alapján a felderített életjelenségek folyamatának ok és okozati összefüggését s a belátásból folyó előrejelítés fő kellékét, a vizsgálat alá eső tünemények törvényszerű kapcsolatát felismerhessük.*”¹⁴ Ennek megfelelően KATONA az etnológiai kutatásokat a következő ágakra bontja:

I. *Földrajzi rész.* Ez áll: a) a természetföldrajzból; b) a növény- és állatvilágnak az emberre gyakorolt hatásának vizsgálatából; c) az ember eszközülte változások kutatásából.

II. *Antropológiai rész.* Ide tartozik: a) leíró: fizikai állapot és demográfiai helyzet; b) oknyomozó: a földrajz alatt érintettek hatása az emberre.

III. *Etnográfiai rész.* Ennek részei: a) leíró: itt kerül sor a lakás, ruházat, táplálkozás; a vadászat, halászat, állattenyésztés; a föld- és bányaművelés, ipar és kereskedelem; végül a szokások, erkölcs és a népművészet vizsgálatára; b) oknyomozó: a földrajzi és antropológiai tényezők hatásainak lemérése az előbbiekre; c) hasonlító: összevetés a szomszédos, ill. rokon népekkel.

IV. *Etnológiai rész* (szűkösebb értelemben). Ez áll: a) a folklór, azaz a nyelv és a nyelvben élő

¹¹ KATONA Lajos 1890. 69–87.

¹² KATONA Lajos 1890. 69.

¹³ KATONA Lajos 1890. 70.

¹⁴ KATONA Lajos 1890. 79.

hagyomány kutatásából; b) a néphit és a vallás vizsgálatából; c) a hit és vallás szertartásainak kutatásából.

V. *Néplélektani rész.* Ez vonatkozik az összes előbbi pontban érintett tényezők hatására a népkélekre és népjellemre.

VI. *Szociológiai rész.* Ennek tárgya: „Az illető népnek a társadalmi fejlődés lépcsőzetén elfoglalt helye társadalmi intézményeinek abszolút (az egyetemes emberiség haladására vonatkoztatott) és relatív (saját népsége fennmaradásának érdekében mért) becse; az ezen becslésből levonható következtetések és általános elvek rendszere; a nép jövőjének a tudományos belátás szerint belátható prognózisa s az ebből esetleg levezethető elővigyázati (törvényhozási) rendszabályok.”¹⁵

A főként RÉTHY által képviselt történeti-néprajzi és a KATONA Lajos által megfogalmazott etnológiai felfogás között alapvető eltérés van. Az Ethnographia első évfolyamának lapjai ennek ellenére nem jelzik az ellentétek felszínre jutását. Ehelyett a két irányzat kölcsönös türelméről lehet szó. RÉTHY írásaiban és szerkesztési vonalában változatlanul a magyar és más etnikumok történeti rekonstrukcióira helyezi a hangsúlyt, az idevágó cikkek teszik ki az első évfolyam nagyobb részét. KATONA Lajos irányzata fontos elméleti állásfoglalásai mellett (ide tartoznak PÁPAI Károly és VIKÁR Béla említett útijelentései) csupán néhány apró közleményben mutatja meg gyakorlati kutatási képességeit. Ezek közül kitűnik VIKÁR Béla éles szemű vázlata a pesti munkások május elsejei felvonulásáról *Budapesti munkás-típusok* címen.¹⁶ Ezekről eltekintve az Ethnographia első évfolyama alig jelent a hazai tudományos életben többet, mint a többi, régebbi megjelenésű szaklap és folyóirat színvonalának és irányának tartását. Némi túlzással az is joggal állítható (mint az később el is hangzik majd a Társaság ellen), hogy a cikkek elkelték volna a meglévő folyóiratokban, így a Budapesti Szemlében, Nyelvtudományi Közleményekben, nem is szólva egyes napilapok tárcarovatáról.

Mindez egyre inkább jelzi, hogy a néprajz hivatalos szervei és orgánuma ebben a formában nem tölti be azt a szerepét, nem pótolja a tudományos életben azt a hiányt, amelynek vitelére és betöltésére igényt támasztanak a fiatalok, de amire maga HUNFALVY Pál is utalt. Kiderül az is, hogy a Néprajzi Társaság óriásira tervezett szakosztályrendszere – huszonnégy nemzeti-nemzetiségi szakosztályával és hét szaktudományi szakosztályával – nem képes működni, nincsenek meg sem az anyagi, sem a személyi feltételei. Az egyes osztályok összetétele és színvonala között szembeszökő különbségek vannak.¹⁷ Amíg a magyar osztályt JÓKAI Mór és az irodalmár BAKSAY Sándor vezeti RÉTHYvel együtt, addig más osztályok élére nem irodalmárok és arisztokrata műkedvelők, hanem komoly tudósok kerülnek. Vegyesség jellemzi az anyagi kultúra osztályát, ahol HERMAN Ottó és XANTUS János mellett ZICHY Jenő és GYARMATHY Zsigáné található. Ezzel szemben alakulnak egészen magas szintű osztályok is, így a finnugor (BUDENZ József, MUNKÁCSI Bernát, ifj. SZINYEI József, VIKÁR Béla) vagy a török-tatár (VÁMBÉRY Ármin, KUNOS Ignác, THURY József). Ellenkező képet nyújt viszont a népzenei osztály, amelyet ZICHY Géza gróf, BARTALUS István, KÁLDY Gyula képvisel. Az irodalmias népisme, az arisztokratikus műkedvelés, a kurucos buzgalom, a hivatalnok tudósok egész sora szellemi ter-

¹⁵ KATONA Lajos 1890. 85.

¹⁶ L. az Ethnographia 1890. évfolyamának 306–308. lapjain lévő *Vegyes közlemények* c. rovatban, összeállította VIKÁR Béla.

¹⁷ Részleteiben l. Ethnographia 1890. 59–68.

het jelent, ezt tetézi talán másfél év múlva az anyagi csőd. Nyilvánvalóvá lesz, hogy ilyen körülmények között nem alakulhat ki egységes munka. Lassan általánossá válik az a nézet, hogy a legjobb megoldás lenne, ha mindenki visszatérne eredeti szaktudományához.

A fiatal tudósnevezdek azonban úgy dönt, hogy kitarva az etnológia önállóságának ügye mellett, nem fordul szembe a Társasággal és annak folyóiratával, hanem ezekkel párhuzamosan keres magának új közlési lehetőségeket és együttműködési formákat. Átszervezik az *Ethnologische Mitteilungen* vezetését, HERRMANN Antal társszerkesztője KATONA Lajos lesz. Ezzel együtt olyan új lap kiadását veszik tervbe, amely helyt ad valamennyi új irodalmi, művészeti, társadalmi és közgazdasági irányzatnak.

A hamarosan megvalósuló új kétheti folyóiratnak, az *Életnek* szerkesztője ugyancsak KATONA Lajos lesz, a szerkesztőség tagjai: BRAUN Sándor, DIENER-DÉNES József, DIÓSY Béla, GERŐ Ödön, HERRMANN Antal, JANCSÓ Benedek, KABOS Ede, LENKEI Henrik, VIKÁR Béla. Állandó munkatárs: HERMAN Ottó, JANKÓ János, KUNOS Ignác, LYKA Károly, PIKLER Gyula, PULSZKY Ágost, VAJDA János, WLISLOCKI Henrik, PÁPAI Károly, SZOMORY Dezső, BRÓDY Sándor.

A megváltozott körülmények hatása nem marad el a Néprajzi Társaságra sem. Az 1890. december 20-án összeülő társasági gyűlés úgy dönt, hogy RÉTHYt felmenti szerkesztői teendői alól, és helyébe KATONA Lajost és HERRMANN Antalt nevezi ki. A két szerkesztő mellé szerkesztőbizottságot hoznak létre, ennek összetétele igen sokatmondó: húsz tagja között ott található az *Élet* valamennyi néprajzi érdeklődésű résztvevője. A közös vezetés alá kerülő három lap, az *Ethnologische Mitteilungen*, az *Ethnographia* és az *Élet* új helyzetet teremt a hazai néprajzi kutatások számára. Különös súllyal bír, hogy mindháromnak a vezetője KATONA Lajos lesz, aki ily módon nemcsak főszereplője a változásoknak, hanem fő mozgatója is.

5. KATONA Lajos életpályájának az *Élet* megindításáig (1891. január 1.) tartó szakasza akár az egész generáció sorsának tükré lehetne. A szegény iparoscsaládból származó KATONA 1880-ban érettségizik az esztergomi bencés gimnáziumban, utána a pesti bölcsészkarra megy. Főként a nyelvészet iránt érdeklődik, az előadásokat szorgalmasan és figyelemmel, azonban rendszer nélkül látogatja. Leginkább MAY Aurél és PONORI THEWREWK Emil óráit kedveli. Idejét főként nyelvtanulással tölti, tökéletes német tudása mellé megtanul franciául, előrehalad a görögben és latinban, nekikezd az arabnak. Az első év után egyre erőteljesebb levertség és kedvetlenség vesz rajta erőt, és miután 1882-ben leteszi a tanári alapvizsgákat, otthagyja az egyetemet. Magántanítónak áll be egy gazdag pesti kereskedőcsaládhoz. Innen pár hónap múlva – egy levél hátrahagyásával – vidékre megy, ugyancsak magántanárnak. A következő év ismét Pesten találja, azonban a látásának örülő barátait gyorsan lehűti új elhatározásával, bejelenti, hogy papnak megy. A váci püspök kitüntető kedvességgel fogadja. Ez érthető: a kör katolikus egyháza, szakítva korábbi állásfoglalásaival, immár saját tudósait keresi, igyekszik támogatni a vallástörténeti kutatásokat is. KATONÁt éppen ez vonzza, 1884 őszén már meg is jelenik első publikációja, a *Völkund kovács és rokonai az árja regevilágban*. Az összehasonlító folklorisztikai munka kiadatásakor az aggodalmaskodókat csak az nyugtathatja, hogy a kötet, ha nem is egyházi, legalább vallási jellegűnek tartható. Az összeütközés a klérus türelme ellenére is közeleg. KATONA nyíltan hangoztatott nézetei és eszméi egyre mélyebb kavargást idéznek elő, a vezetés azonban ismét vele szemben gyakorol mérsékletet, és barátait távolítja el a szemináriumból. A szakítás súlyát ismét KATONA vállalja, eltávoztatást kér

pesti egyetemi vizsgájára, és nem tér vissza. Ekkor már az egyetem utolsó félévét hallgatja. Munkát az Akadémia főtktkári hivatalában vállal mint rapidíjas másoló, délutánonként tudományos kedvteléseinek él.

1885 februárjában – egy nyelvészeti kérdésen töprengve – levelet ír a romanisztika egyik legismertebb tudósának, a grazi egyetem professzorának, Hugo SCHUCHARDT-nak. A tanácsot kérő levélre baráti és elismerő hangú válasz érkezik, SCHUCHARDT elámul az ismeretlen fiatalember tudásán. Válaszlevelének egyik jellemző mondata így szól: „Meg kell mondanom Önnek, hogy miközben felvilágosítást kér tőlem, egyúttal Ön ad tanácsot nekem.”¹⁸ SCHUCHARDT baráti hangja felvillanyozza KATONÁt, csakhamar gyakori levélváltás alakul ki közöttük. SCHUCHARDT időközben mecénások után nézne, KATONA azonban ezt elhárítja, így végül egy grazi magántanítói állásban állapodnak meg. KATONA hamarosan Grazba utazik, magával viszi özvegy édesanyját is. Az itt eltöltött másfél év során KATONA elsőrangú romanista lesz SCHUCHARDT oldalán.

Tudta nélkül SCHUCHARDT azon fáradozik, hogy megnyerje tervének a pesti egyetemet, és KATONA ott kapjon katedrát. De kevés remény mutatkozik, az egyetem elutasító magatartását KATONÁval szemben fokozza a katolikus klérus haragja. Az esetleges esélyek növelése érdekében SCHUCHARDT igyekszik rábeszélni KATONÁt, hogy tegyen Grazban egy bölcsészdoktori vizsgát. Mikor hosszú tépelődés után mestere baráti unszolásának eleget tenne, újabb akadály lép fel a vizsga előtti héten: KATONA nem tudja kifizetni a vizsga költségeit. SCHUCHARDT ismét a pesti egyetemhez fordul, de a támogatás elől a kar elzárkózik. PONORI THEWREWK, KATONA egykori professzora gyűjtést indít az egyetemen, és az összegyűlt pénzt elküldi KATONÁnak. Az adomány kézhezvétele KATONA életének eddigi legszörnyűbb eseménye,¹⁹ azonnal válaszol PONORI THEWREWKnek, kéri, tudassa az összes adakozóval, hogy a pénzt csupán kölcsönnek tekinti, és az első alkalommal visszafizeti. Ilyen gyötrelmes és kínos előzmények után kerül sor a doktori szigorlatokra, amelyek – a várakozásnak megfelelően – a legmagasabb elismerést, a „sub auspiciis imperatoris” kitüntetést hozzák. A barátok ünneplését és örömet még egy újabb jó hír is tetézi. August HETTLER, a nemzetközi hírű irodalomtudós ír KATONÁnak, és felkéri egy általa megindítandó új néprajzi folyóirat szerkesztőjének. KATONA néhány napig úgy véli, hogy igent kell mondania, már címet is ad az új lapnak (*Zeitschrift für Volkskunde*), végül mégis a kényszerűség realitásai győznek. Úgy dönt, hogy először is biztos állást vállal, hogy adósságát törleszthesse. Amikor SZILY Kálmán és BERZEVICZY Albert minden jóakarattal csak egy szerény fizetésű, vidéki helyettes tanári állást tudnak szerezni, habozás nélkül határoz és elfogadja. Döntésében azonban egy rá jellemző titkos szempont is szerepet játszik, ismét nyugtalan és elégedetlen önmagával, ismét „menekülni készül”, nem akar nyelvész lenni, de SCHUCHARDT-ot sem szeretné hálátlanul megbántani. Úgy véli, a gimnáziumi tanári munka rövid átmenet lesz csupán élete egy új szakaszához.

Mikor Pécssett letelepedve elkezd a leghálátlanabb középiskolai tantárgy, a német nyelv tanítását, nem egy álmos, visszavonulásra inspiráló városba érkezik, hanem HERRMANN Antal és STRAUSS Adolf jóvoltából az új szellemi törekvések egyik legelevenebb vidéki központjába. HERRMANN Antal hamarosan közeli barátja lesz, optimizmusa és

¹⁸Idézi CSÁSZÁR Elemér 1912. I. 25.

¹⁹KATONA Lajos levele PONORI THEWREWK Emilhez 1887. március 14. OSZK Levelestár.

buzgalma átragad KATONÁra is, erőt vesz magán, és átdolgozza az Ethnologische Mitteilungen számára doktori értekezésének főbb eredményeit.

HERRMANN Antal egyúttal bevonja a Néprajzi Társaság szervezési munkáiba is, javaslatára a Társaság első közgyűlése KATONÁt társasági jegyzővé választja. A szakosztályok megszervezése után a II. osztály (Folklore és néppszichológia) előadója lesz MELTZL Hugó mellett. Barátai eközben mindent megtesznek egy pesti állás érdekében, hogy még jobban bekapcsolódhassék a pesti csoportok és körök munkájába. Ehhez azonban még egy keserű pirulát kell lenyelnie – 1888 májusában német, francia és latin tanári vizsgát tesz – így foglalhatja el rendes tanári állását, SZARVAS Gábor közbenjárására, a II. kerületi gimnáziumban.

Anyagi ügyei fokozatosan rendeződnek, feltűnnek a hazai elismerés első jelei, mindez feloldja korábbi tartózkodását. Hozzálat nagyszabású szintézisének tervezéséhez és megírásához.²⁰ *Az összehasonlító népköltészet (folklorisztika) alapvonalai különös tekintettel a magyar nép hagyományaira* című összegző munkát négy nagyobb részre tervezi: 1. Bevezetés (az etnográfia, etnológia, folklór elméleti, módszertani és tudománytörténeti kérdései); 2. A szorosabb értelemben vett folklorisztika; 3. Közmondások és szólásmódok; 4. Néphit (mítosz) és népszokás (etosz); végül 5. Az egyetemes folklorisztikai és néprajzi irodalom. Rövidesen elkészül a bevezetéssel, az *Ethnographia. Ethnologia. Folklore* című tanulmánnyal.

Tanulmánya az etnológiát önálló tudományként határozza meg. Kutatása tárgyaként az „emberi társadalmakat” jelöli meg. Szemben a történeti néprajz múlthoz való orientáltságával és a szociológiai-lélektani irányzat jövő-meghatározottságával; az etnológiát a jelen viszonyok időzónájában rögzíti. Etnológiai koncepciójában a saját kor kutatása teszi indokolttá a múlt feltérképezését, és e kettő alapos mérlegelése teszi lehetővé a „nép jövőjének a tudományos belátás szerint megállapítható prognózisát”. KATONA tudományos és politikai álláspontja találkozik a „népkutató kör” véleményével, rövidesen ő is e kör tagja lesz. A többségében néprajzi, szociológiai, nyelvészeti és irodalmi érdeklődésű csoport olyan új komplex tudomány kidolgozását szorgalmazza, amely képes az 1880–90-es évek fordulóján érezhetővé váló világméretű változásokra és az új viszonyokra, a tudomány szerepének és elméleteinek átértékelődésére, a népi politikai mozgalmak által teremtett új helyzetre választ adni. A főként e csoportosulás sürgetésére létrejött Néprajzi Társaság szerkezete és személyi összetétele azonban azt a tudományos és politikai keretet jelenti számukra, amelyből eddig a leghatározottabban igyekeztek elkülönülni. Ezért került sor az Élet megindítására 1891. január 1-jén.

6. Az Élet szerkesztői beköszöntőjében KATONA Lajos többek között a korhelyzetet vázolja: „Nagy mozgalmak foglalkoztatják korunkat. A szellemi élet minden terén csatára kelnek a mindenféle irányok, és szembe szállnak egymással az irodalomban és művészetben, a tudományban és társadalomban” – írja, majd szembeállítja ezzel saját generációjának helyzetét: „A most férfikorát élő, vagy annak küszöbére lépett nemzedék ifjúsága, az egész életre kiható benyomások iránt legfogékonyabb kora, egy kulturális alkotásokban merő külsőségekkel bíbelődő kormányrendszer meddő éveibe esik.”²¹ Az Élet csoportja azonban abból indul ki, hogy új helyzet alakult ki a nép és az értelmiség társa-

²⁰Erről CSÁSZÁR Elemér 1912. I. 378–381. jegyzeti.

²¹KATONA Lajos 1891. 1–4.

dalmi és politikai állapotában és egymáshoz való viszonyukban is. A hazai munkás- és parasztmozgalmak fejlődésében határák az 1880–90-es évek fordulója, megalakul a Magyarországi Szociáldemokrata Párt, és egyre erőteljesebb formát öltenek az agrárszocialista szervezkedések. Ezzel párhuzamosan megváltozik a városi értelmiség helyzete és az összetétele is: hirtelen gyarapszik számbelileg, fontos politikai és közvéleményalakító szerephez jut, megjelennek első radikális politikai csoportjai. Kialakul az értelmiségnek az az új – AMBRUS Zoltán, BRÓDY Sándor, SZOMORY Dezső írásaiból jól ismert – típusa, aki a legnagyobb elesettségből és nyomorból küzdi fel magát, és még elismertsége után sem válik a közélet és a hivatal részévé és képviselőjévé, hanem igyekszik önálló egzisztenciát teremtve megőrizni szellemi függetlenségét és ellenzékiességét. A fiatal értelmiségi nemzedéknek megváltozik a népről alkotott véleménye is, azt vallják, hogy a művészet révén az értelmiség és a nép bensőséges kapcsolatra léphet. Ezt az elképzelést igazolják azok a jelenségek, amelyek a népköltészet és a népművészet látványos kivirágzását mutatják be a XIX. század utolsó harmadában. A nép – elsősorban a parasztság – nyelve, költészete, képző- és iparművészete, világnézete és filozófiája szinte önként találkozik össze a valóságot és egyúttal önmagát felfedező fiatal értelmiség művészeti és tudományos törekvéseivel.

Az Élet első számaiban KATONA szerkesztési módszere abból áll, hogy elvi jelentőségű nyilatkozatokban szólaltatja meg az új áramlat jelentős képviselőit. Sorrendben első LYKA Károly *Modern művészet* című tanulmánya, ebből való a korábbi idézet. Ezt követi DINER-DÉNES József *Az irodalmi kritika* című írása.²² DINER-DÉNES leszögezi, hogy „szakítanunk kell már végre valahára az örökös cél- és szándékhajhászattal”, azaz felül kell vizsgálni azokat az esztétikai elveket, amelyeket a kritika az elmúlt két évtized során alakított ki. HERRMANN Antal cikke, *Az etnikum a kultúrában*, a nemzeti-nemzetiségi kérdéssel foglalkozik, célul tűzi ki az országban lévő különböző etnikus vonások szimmetriába hozását.²³

A programot jelentő állásfoglalások közlése után a folyóirat alakítani kezdi állandósuló formáját: irodalom, művészetkritika, társadalomfilozófia, aktuális politikai események ismertetése, könyvbírálat. Igen figyelemreméltó az a kritika, amely Edward BELLAMY *Looking backward 2000–1887* című könyvéről szól, *Bellamy kétezredik éve szocialista világitásban*.²⁴ A kritika szemére veti a szerzőnek, hogy az elképzelt szocialista társadalmat nem az ott megvalósult viszonyok ábrázolásával, hanem az akkori emberek közötti – igencsak XIX. századi ízű – párbeszédekkel mutatja be. Ez annál inkább is feltűnő, folytatja a bírálat, mivel a „fantázia hiányát a szocializmus eme Jules Vernéje némileg pótolhatta volna a szocialisztikus irodalomnak beható tanulmányozásával. Marxnak korszakot alkotó *Das Kapital* című munkája s annak számos utalása, amely a termelési eszközök köztulajdonná válásának szükségszerű következményeit futólagosan érinti, teljesen ismeretlen a szerző előtt.” E hiányosságok ellenére is hasznos ilyen témájú könyvek írása, vonja le következtetését az Élet kritikusa, ugyanis ha a „szocializmus iránti érdeklődés fel van ébresztve, ha a munkások annak eszmemenetével némileg megbarát-

²² DINER-DÉNES József 1891. I. 41–47.

²³ HERRMANN Antal 1891. I. 64–66.

²⁴ KI 1891. II. 137–142.

koznak, akkor nem állapodnak meg Bellamynál, hanem tökéletesebb források után néznek, hogy a szocializmust megismerjék”.²⁵

A hazai néprajzi gondolkodás számára igen lényeges kérdéseket elemez LYKA Károly tanulmánya MUNKÁCSY Mihályról.²⁶ LYKA a parasztábrázolást vizsgálja MUNKÁCSY egyes „népi” tematikájú műveiben, jellem- és karakterábrázolásának, a népi környezet és tárgyi világ motívumként való felhasználásának, az egyes művek „irodalmi” mondanivalójának (bemutatott emberi és társadalmi konfliktus) eszközeit elemezve azt mutatja ki, hogy MUNKÁCSY elképzelésében mi a „magyaros”, „népies” és „paraszti”. LYKA bizonyítja, hogy MUNKÁCSY a kor európai történeti festészetének, nem pedig a magyar nemzeti festészetnek nevezhető piktúra eszközeivel készíti ezeket a képeit, így ezek csak megszerkesztett életképei a magyar paraszti életnek és valóságnak. A másik tanulmány Laura MARHOLMnak az Élet számára írott cikke, *A paraszt az irodalomban*.²⁷

Az egyre sikerebben működő folyóirat és annak szerkesztősége (személy szerint is) 1891 áprilisában a hazai irodalmi élet középpontjába kerül. A Bécsbe látogató IBSEN ugyanis magyar tisztelői meghívják a Nemzeti Színház április 20-i *Nóra* előadására. Fogadtatásáról és vendéglátásáról az Élet szerkesztősége gondoskodik. Az európai körúton lévő IBSENnek ez az év hozza meg az általános, sok helyütt viharos elismerést. Személye ekkoriban már erősen kötődik az európai progresszív értelmiség szemében a szocializmus fogalmával. Ennek igen jellemző példája, hogy az előző év nyarán a londoni Fábianus Társaság ülésén Bernard SHAW tart előadást IBSEN *Nórájáról* (ez az előadás az első vázlat a SHAW első fontos és sikeres írásának az *Ibsenizmus lényegéről*). SHAW előadása a fábianusok *A szocializmus a kortárs irodalomban* című sorozatának keretén belül hangzik el.²⁸ IBSEN szocialistaként való beállítása nagy feltűnést kelt, és amikor egy londoni napilap reá való hivatkozással ezt cáfolja, IBSEN ismét nyomatékosan tesz hitet a szocialista eszme és mozgalom mellett.²⁹ Németországban IBSEN drámái ekkortájt a politikai tüntetések színhelyeivé válnak, a mozgalom IBSEN bécsi útjának kapcsán fellángol a császárvárosban is. Ottlétekor alapítják meg a berlini minta után a bécsi Freie Bühne-t, és a tiszteletére rendezett banketten a bécsi művészek nevében szóló Max DEVRIENT színész azt az író-t köszönti személyében, aki az ember és emberiség belső szabadságát teremti meg.

Az ezt követő budapesti látogatás – IBSEN és valamennyi IBSEN-kutató egyhangú véleménye szerint – felülmúlja az író valamennyi korábbi fogadtatását. A Nemzeti Színház előadása tomboló sikerrel végződik, az utcán az egyetemi ifjúság lelkes tüntetéssel ünnepli a színházból kilépő író-t. Kocsijából – IBSEN őszinte rémületére – kifogják a lovakat, és diadalmenetben húzzák szálláshelyéhez. A fényes rendezvények sorából kiemelkedik az Élet szerkesztősége által rendezett fogadás, ahol IBSEN-t többek között, KATONA Lajos francia nyelvű köszöntője után, HERMAN Ottó, DINER-DÉNES József, PIKLER Gyula és VIKÁR Béla üdvözli egy-egy rövid beszéddel. A bankett után az Élet munkatársai végigvezetik IBSEN-t a lap szerkesztőségében, majd megmutatják neki az épületben lévő Reutter-vendéglő azon páholyát, ahol a csoport törzshelye és vitaköre van.³⁰

²⁵ KI 1891. II. 140.

²⁶ LYKA Károly 1891a II.

²⁷ MARHOLM Laura 1891. II. 310–318.

²⁸ MEYER, Michael 1974. 664–668.

²⁹ IBSEN levele Hans Lien BRAEKSTADnak. Közli: G. BEKE Margit 1925. 221–223.

³⁰ Részletes beszámolót ír GERŐ Üdön 1891. II. 398–416.

Az IBSEN körüli politikai és művészeti demonstráció rögtön kivívja a hazai lapok többségének rosszállását, az eseményeket botrányosnak minősítik, és felelőssé az Életet teszik.

Egy hét múlva azonban már országos vihar támad a hazai politikai életben. Amíg az első magyar május elseje hatvanezres munkástömeg békés és háborítatlan pesti felvonulásával nyert ünneplést – erről számolt be VIKÁR Béla említett karcolata az *Ethnographiában* –, addig egy év múltán már véres május elsejei tüntetésekről számolhatnak be az Élet munkatársai az olvasóknak. Az Élet világosan állást foglal az agrárszocialista megmozdulások mellett, és élesen elítéli a csendőrvéregzést. KATONA Lajos ezzel kapcsolatban három tanulmányt is közöl: LUX Károly *A magyarországi szociáldemokrácia és a májusi események*, BRAUN Sándor *A paraszt szocialisták* és FARKAS Gyula *Szociálpolitikai elmélkedés* című írásait. BRAUN Sándor az orosházi sortűzzel kapcsolatban a következőket írja: „A társadalmi forradalom, amely a szocializmus alakjában fenyegeti a világot, minden előre elképzelt borzalmai dacára, hajlamaiban, szándékaiban a legbékésebb, és céljainak bevallásában a legőszintébb minden eddigi forradalom között.”³¹ FARKAS Gyula az agrárszocialista mozgalom céljainak igazságosságára mutat rá, és bizonyítja az erőszakos letörés joggát.³² A szocialista mozgalom aktuális és gyakorlati kérdései mellett KATONA Lajos közöl egy igen figyelemreméltó elméleti tanulmányt is, DONÁTH Gyula *Az erkölcsiség fejlődése* című írását, amely a gazdasági-társadalmi fejlődés és az erkölcs fejlődésének kölcsönkapcsolatait elemzi.³³

Az Élet gerincét továbbra is az irodalmi és művészetkritikai írások jelentik, példaként álljon itt SÁRMAI József megemlékezése Goncsarovról.³⁴ Az irodalmi alkotások között – álnéven – többször szerepel KATONA Lajos is. Versei és egy novellája mellett (amely az esztergomi papi szeminárium belső világába vet nem éppen hízelgő betekintést) igen jellemzőek érdekfűrésére a sűrűn szereplő NIETZSCHE-fordítások. Ezek nemcsak KATONA ekkori lelkiállapotát tükrözik, de ami ezzel szoros kapcsolatban áll, a tudományos kutatásokról alkotott véleményét is. Nem véletlen, hogy közreadja magyarul NIETZSCHE *A tudósokról* szóló fejtegetéseinek egy részletét, amelynek mondanivalóját jól érzékeltetik a következő mondatok: „Kellő éleslátással ugyanis lehetetlen észre nem venni, hogy a tudós már lényének alkotórészeinél fogva is szükségképpen *terméketlen*, s hogy ehhez képest természetszerűl idegenkedéssel, sőt gyűlölettel viseltetik minden termékeny és alkotó erővel bíró egyéniség iránt.”³⁵ Mindezek a jelek egyértelműen mutatják, hogy KATONA tudományos tevékenységével, különösen a néprajzi szaklap szerkesztői munkájával igen elégedetlen, egyre gyötrőbb kétségei, egyre fékezőbb nehézségei vannak.

7. Pedig az *Ethnographia* első általa szerkesztett évfolyamának (1891) mérlegét megvonva igen sok eredmény mutatkozik. Legfeltűnőbb, hogy megváltozik a lap irányvonala, RÉTHY László két tanulmányától eltekintve eltűnnek az etnikumtörténeti rekonstrukcióra törekvő tanulmányok. Uralkodóvá válik az *újonnan* gyűjtött anyag alapján írott cikk, legalábbis a terepen gyűjtött anyagra támaszkodó, ill. abból kiinduló történeti

³¹ BRAUN Sándor 1891. II. 442–443.

³² FARKAS Gyula 1891. II. 53–57.

³³ DONÁTH Gyula 1891. I. 453–465.

³⁴ SÁRMAI József 1891. II. 307–312.

³⁵ NIETZSCHE, E. Friedrich 1891. II. 62.

elemzés. Mivel a terepkutatás főként népköltészeti irányú, a döntő többség folklorisztikai cikk lesz, szemben néhány „tárgyi néprajzi”, egyetemes „néprajzi” és ún. egész falura kiterjedő leíró néprajzi vázlattal és tanulmánnyal. Ami az ebben az évben közölt néprajzi írások időszemléletét (azaz a kutatásnak a jelen népe, ill. kultúrájára irányulását) illeti, a változás sikeresnek mondható. Nem mutatkozik szemléletváltás azonban a kutatások kérdésfeltevésében és problémakeresésében. Néhány egyetemes néprajzi tudósítás mellett teljesen eltűnnek a társadalmelemző írások. A tanulmányok java még mindig a bezártságot tartja az objektivitás biztosításának, következetesen elkerül minden politikai, társadalmi, tudományos és művészeti újdonságot és aktualitást. Azonban emiatt bármennyire is elégedetlen lehetett KATONA mint szerkesztő, mégis új korszak kezdetét jelentik az ő igényességét követő írások a hazai néprajz, különösen a folklorisztika történetében. Állandósul a KATONA által megkövetelt szigorú filológiai mérce, eltűnnek az elméletieskedő eszmefuttatások. Ugyanakkor továbbra sem jön létre a néprajzon belül az etnológiai tudományágak együttessége és arányossága, amelyet KATONA az *Ethnographia*. *Ethnologia*. *Folklore* című írásában célul tűzött ki. Fennmarad az az állapot – és ez megfelel a tényleges állapotoknak –, hogy a néprajzi kutatások között a folklorisztika tölti be a tudományos és politikai irányadó szerepet. KATONA tudatosan igyekszik kialakítani az egyes ágak között az egyensúlyt és összmunkát, de végül kénytelen tudomásul venni, hogy a néprajzon belül az 1900-as évek beköszöntével is a népköltészet kutatása marad a legérzékenyebb, legszélesebb kitekintésű és a leginkább nemzetközi kutatás. Ezt utóbb aláhúzza majd a népzene kutatás kibontakozása, VIKÁR Béla, majd KODÁLY és BARTÓK közleményei.

1891. november 30-án meghal a Néprajzi Társaság első elnöke, HUNFALVY Pál. Elnökségének utolsó éve alatt, hallgatólagos beleegyezésével, biztos tudományos ítélőképessége révén éppen a reá hivatkozó történeti-néprajzi irányzat visszaszorításával, alaposan átformálódik a Társaság. Kiderül azonban, hogy az ezt az átalakulást elfogadni látszó hallgatás csupán HUNFALVY Pál tekintélyének szól, kidőltével rögtön megindulnak a néprajz elleni támadások. HUNFALVY tudományos és nem utolsósorban politikai súlyát és erejét nélkülözve a radikális politikai beállítottságú fiatal tudóscsoportnak kell állnia a több oldalról is fellépő, egyre erőteljesebb nyomást. HUNFALVY halála után 1892. február 20-án ül össze először a Néprajzi Társaság. XANTUS János alelnök megnyitó beszédében már utal a jelentkező nehézségekre, ezért felhív mindenkit, hogy járuljon hozzá a „valódi néprajzot alkotó tudományágak” egységének a fenntartásához.

A legsürgetőbb probléma a Társaság halmozódó pénzügyi deficitje. Még HUNFALVY Pál sem tudott az Akadémiától évi 300 koronánál több segítséget kérni, halála után már ez is kétségesnek látszik. A radikálisok legidősebb, de talán legenergiusabb képviselője, HERMAN Ottó veszi át a kezdeményezést, úgy vélekedve, hogy a támadások ellen a legjobb eszköz a Társaság gyors reformja és a tudományszak önállóságának ismételt kinyilatkoztatása. Elnöklete alatt különbizottság jön létre a felmerülő reformjavaslatok megvitatására, erről számol be a HERMAN-bizottság a Társaság 1892. március 26-i – igen viharos – közgyűlésén. HERMAN Ottó előterjesztése nyíltan fogalmaz:

„Tagadhatatlan ugyanis, hogy bizonyos fokig rokontermészetű társulatokban; érezhető áramlat tüktet, melynek értelme az, hogy azok a feladatok, amelyeknek megoldásában a Néprajzi Társa-

ság saját célját látja, tulajdonképpen nem hozzá, hanem ama más társulatok munkakörébe tartoznak; más szavakkal kifejezve, hogy a Néprajzi Társaság tulajdonképpen felesleges.”³⁶

A továbbiakban HERMAN röviden cáfolja azokat a közkeletű nézeteket, miszerint a néprajz – egyes kutatási területei szerint – felosztható lenne az irodalomtudomány, a nyelvészet és a földrajz között. Ez utóbbi nézetet nem kisebb tudós, mint a HUNFALVY Pál örökébe lépő LÓCZY Lajos, a Földrajzi Társulat elnöke is osztja. LÓCZY azt veti HERMAN érvei ellen, hogy a néprajz nem az egyes külön fejlődő kutatások új fókusza, nem egy új munkamegosztási forma lett, hanem az azonos tárgyat kutató erők szétforgácsolását hozta magával.³⁷ HERMAN Ottó írásos viszontválaszában azt fejt ki, hogy ő, szemben LÓCZYval, nem híve a tudományok centralisztikus felépítésének. Főként egy olyan korban nem, húzza alá HERMAN, amikor a természeti és társadalmi tudományok területén új és új szaktudományok keletkeznek az új problémák megválaszolására, és ezek között ismét új együttműködési lehetőségek.³⁸

A következő fél év alatt váratlan és izgalmas fordulatok tarkítják a Néprajzi Társaság életét. Május 7-én végül új vezetést választ a Társaság, amely mutatva a radikálisok súlyát, HERMAN Ottót teszi meg elnöknek. Ezzel szemben a választmány összetétele azt mutatja, hogy a küzdelemnek csupán egy szakasza zárult le, erre utal az is, hogy KATONA és HERRMANN Antal mellett ismét az Ethnographia szerkesztője lesz RÉTHY László. Ilyen ellentmondások után ül össze október 25-én a Társaság, ismét tisztújító gyűlésre. Arra való hivatkozással, hogy a májusi közgyűlés határozatképtelen volt, új választást írnak elő, erre HERMAN Ottó, KATONA Lajos és HERRMANN Antal bejelentik lemondásukat. Az új választás az előző képlet fordítottját mutatja, az elnök mérsékelt, apolitikus tudós, ráadásul kifejezetten nyelvészeti érdeklődésű tudós, az orientalista KUUN Géza lesz. Ezzel szemben a titkár VIKÁR Béla, és mint kompromisszum az Ethnographia szerkesztője JANKÓ János lesz. A szűkebb vezetőség mérsékeltté váló beállításának ellensúlyozására egységesebb választmányt alakítanak, amelynek tagjai lesznek az Élet vezető munkatársai, így KATONA Lajos, VIKÁR Béla, PÁPAI Károly, HERRMANN Antal, KUNOS Ignác. Összegezve az mondható, hogy a Néprajzi Társaság veszített politikai radikalizmusából, cserébe viszont megszabadult számos műkedvelőtől és erőteljesebb lett tudományos jellege.

Ami az alaposan átszervezett és felbolygatott Társaság hivatalos programját illeti, ennek egyik első megnyilatkozása az alelnök TÖRÖK Aurél levele 1892. november 5-én a választmányhoz. Ebben TÖRÖK azt fejt ki, hogy a néprajz a nyelvészeti kutatások körében született, kibővült a HERMAN Ottó által megindított „tárgyi néprajzi” irányzattal, és végül eljött az idő, hogy teljessé váljon a fizikai antropológiai kutatásokkal. Ugyancsak történeti hangvételű, de nem az antropológiát hangsúlyozó az az állásfoglalás, amelyet KUUN Géza 1893 januárjában első társasági megnyitó beszédként tesz. KUUN elsősorban a néprajz és a nyelvtörténet kapcsolatára helyezi a hangsúlyt, és kiemeli a néprajz jelentőségét az őstörténet vizsgálatában. Az egyértelműen történeti szempontú programnyilatkozatok – amelyek egyébként jelentős eltérést mutatnak KATONA etnológia-koncepció-

³⁶ HERMAN Ottó felszólalása a Néprajzi Társaság 1892. március 26-i ülésén. Ethnographia 1892. 209.

³⁷ LÓCZY Lajos írásbeli válasza: Ethnographia 1892. 210.

³⁸ HERMAN Ottó írásbeli viszontválasza: Ethnographia 1892. 211–214.

jától – nem gyakorolnak közvetlen befolyást a konkrét kutatásokra. Így végül is a kutató-sok határozzák meg, ha nem is a Néprajzi Társaság hivatalos, ellenben az Ethnographia cikkeiben lemérhető tudományos irányvonalat. Ennek jele, hogy 1893 januárjától JANKÓ János mellett szerkesztő lesz ismét HERRMANN Antal MUNKÁCSI Bernáttal együtt, 1894 elejétől MUNKÁCSI lesz az egyedüli szerkesztő.

A MUNKÁCSI Bernát által meghatározott irányvonal (de még a korábbi kusza hónapok alatti tevékenység is) alig tér el a KATONA által megvalósított szerkesztési elvektől. Csupán az 1892–1895 közötti időszakot tekintve is megállapítható, hogy egyre több olyan tanulmány látott napvilágot az Ethnographia hasábjain, amelyek minden korábbi kétséget cáfolva a néprajz önállóságát mutatják, és melyeket nehezen lehetne elképzelni más tudományos szaklap hasábjain. Így például: TÖRÖK Aurél *Az emberbúvárlat a néprajzban*, VIKÁR Béla *Vadászati hagyományok a finneknél*, GOLDZIER Ignác *Az összehasonlító vallástudomány etnográfiai kapcsolatai*, MUNKÁCSI Bernát *A vogulok pogány ősvallása*, vagy JANKÓ János sorozatszerű egyetemes néprajzi tárgy-bemutatói.

Az 1894. évet zárva már egyértelműen szilárdnak mondható a Néprajzi Társaság belső és külső helyzete, első nagy válságát sikerrel vészelte át.

8. Visszakanyarodva a néprajzi közéletet felkavaró 1892. év kezdetére, azt is meg kell állapítani, hogy a válság hatása nem kerüli el az Élet szerkesztőségét sem. Az ellentéteket itt is pénzügyi nehézségek lobbantják fel. A lap nem tudja elviselni az IBSEN-látogatás kapcsán elköltött összeg hiányát (közel háromezer koronát, amely egyébként a Néprajzi Társaságnak juttatott évi támogatás tízszerese). KATONA ilyen körülmények között nem vállalja a lap boldogulásának egyszemélyi felelősségét, és a szerkesztést megsztja VIKÁR Bélával. 1892 nyarán KATONA megválnak a szerkesztéstől, de továbbra is az Élet munkatársa marad. A VIKÁR Béla és SÁRMAI József tulajdonában lévő lap két szerkesztője így VIKÁR mellett SÁRMAI lesz.

A KATONA által szerkesztett utolsó féléves kötet legjelentősebb cikksorozata a szocializmus kérdéseivel foglalkozik. A vitaindító cikket Edmond DEMOLINS francia publicista írja, aki a német szociáldemokrácia „porosz mentalitását”, bürokratizmusát és nemzeti gőgjét támadva, közvetve a szocializmus ügyét kérdőjelezi meg. DEMOLINS írására MEZŐFI Vilmos válaszol *Az igazi szocializmus* című tanulmányában, és igen meggyőzően cáfolja a szocializmus eszmerendszerét kétségbe vonó érveket. Ugyanakkor kevésbé sikeres a német szociáldemokrácia hivatalnoki és nemzeties vonásait támadó kifogások kivédése. A KATONÁt szerkesztőként nélkülözni kénytelen folyóirat – megjelenik 1895-ig – irányvonala változatlan, tanulmányokat közöl a további számokban VÁMBÉRY Rusztemtől, ZIGÁNY Árpádtól, BLEUER Samutól, SZOMORY Dezsőtől, SOMLÓ Bódogtól, HEVESI Sándortól. Hasonlóan az Ethnographiához, KATONA szerkesztési vonala továbbra is érvényes marad.

KATONA azonban nem szakít a publicisztikával. Sőt, felhagyva a tudományos kutatásokkal, teljes szabad idejét az újságírásnak szenteli. Előbb a Hazánk, majd a Pesti Napló munkatársa lesz. 1894–1895-ben barátai egyre nagyobb aggodalommal látják, hogy KATONA munkakedve elszáll. A tudományról csak cinizmussal képes szólni, azt vallja, hogy semmilyen tudományos pályához sincs kedve és tehetsége. Úgy tűnik, hogy a tudomány és művészet egységéhez, e kettőnek együttes politikai alkalmazásához, az értelmiség és a nép közvetlen összefogásához fűzött reményei szétfoszlottak.

A populizmus válságának következményei jól lemérhetőek az egyes hazai művészeti irányzatoknál, a jelentősebb életművekben. Jól példázza ezt BRÓDY Sándor is, aki 1891 és 1898 között nem ír regényt, ezeket az éveket a bőséges novella- és karcolatsorozat tölti ki, közöttük csupán néhány remekművel, mint a *Kaál Samu* és *A tanítónő*. Az 1898-ban megjelenő *Ezüstkecske* az 1890-es években felbukkanó fiatal pesti értelmiségi nemzedék őszinte és zajos indulásától az egyes baráti körök szétbomlásáig, a vezető egyéniségek korrumpálásáig vezeti végig olvasóját. Az egyéni és nemzedéki tragédiát BRÓDY könnyed, csevegő, társasági modorban meséli el, lezárja történetét egy képtelen happy enddel; ez az elbeszélőmód még csak külön hangsúlyt ad a jövőtehetetlen szellemi és fizikai pusztulás regényének.

9. A szellemi körök széthullásával, az egyéni tragédiák okozta fájdalommal, a magánnyal, a korszak több jelentős radikális politikai irányzatának végzetes úttévesztésével, halmozódó keserőséggel és céltalansággal szemben halvány jelei mutatkoznak a feleszmélésnek is. Az irodalom, történettudomány, nyelvtörténeti kutatás és néprajzi vizsgálódás mellett egyre élénkebb mozgás indul meg a hazai festészetben és szociológiában. A nagybányai festőkör új helyzetet teremt a magyar művészet társadalmi és politikai állásában, utat nyit új eszmei és mesterségbeli törekvéseknek. Az irányzat vezető képviselőjének, HOLLÓSY Simonnak, igen következetes változtatásokat kell végrehajtania, elsősorban saját festészetében. Az 1885-ben festett *Tengerihántás* idilli szerelmespárja után egyre gondterheltebb portrék tűnnek fel HOLLÓSY „népi”, „paraszti” életképein. 1893-ban festett képének (*Az ország bajai*) két parasztleánye aggodalomba, tétovaságba, ugyanakkor makacs tudásvágyba merül. Az aggodalmakat és a félelemérzést nem a póz, mozdulat, gesztus színpadias kellékei, hanem a színek és formák új rendje kelti. A magyar nép- és parasztszemlélet, a népről és parasztról való gondolkodás határháza lesznek azok a vázlatok, amelyeket HOLLÓSY készülő nagy szintéziséhez, a *Rákóczi-indulóhoz* készít. Első jelzés ebben az irányban az az illusztráció, amelyet KISS József lázító verséhez, a *Tüzekhez* készít, 1895-ben.

Idő kell ahhoz, hogy KATONA Lajos elfogadja, hogy lezárult, elmúlt egy korszak a hazai etnológia történetében, nem vált a radikális tudományos és politikai irányzatok fórumává. Bele kellett törődnie az Élet megszűnésébe, az Ethnologische Mitteilungen gyakorlatban való szüneteltetésébe. Figyelembe kellett venni azt is, hogy a közelgő millenniumi rendezvények igényt tartanak néprajzi jellegű kiállításokra is, ezért különösen meggondolandó egy esetleges elfordulás a hivatalos néprajz ügyétől (ezzel közvetve bele szólást adni a dilettáns művelőknek). Ugyanakkor magában a Társaságban is túljutottak a mélypontra (ez a kedvező jel legalábbis időben egybeesést mutat a művészeti és szociológiai irányzatok kibontakozásával), és kiderül, hogy a Társaság gyakorlati vezetője az alelnök MUNKÁCSI Bernát lesz. Az új társasági alapszabályok elfogadása után összehívott első Néprajzi Társaság közgyűlésen így jellemzi a helyzetet az elnöklő MUNKÁCSI: „Úgy érzem magam, mint a viharoktól hánytvetett hajónak közembere, kire a kormányon állók kétségbeesett visszavonulása hivatatlanul is a vezetés kötelességét hárította s ki egy rémes éjszakának csaknem végkimerülésig menő küzdelmei után sikeresen révparthoz vihette alkotmányát.”³⁹

³⁹ MUNKÁCSI Bernát ügyvivő alelnök megnyitja a Néprajzi Társaság 1896. szeptember 26-ai ülését: *Ethnographia* 1896. 425.

A MUNKÁCSI által irányított néprajz még mindig a legközelebb hely KATONÁ-nak. Elszigetelődéséből lassan felad, végül 1896-ban elvállalja a társasági titkár megbízatását is. A Néprajzi Társaság július 7-i millenniumi díszülésén ő tartja a tudományos referátumot *Etnológiánk eredményei és feladatai* címen. A szeptemberi közgyűlésre készített titkári jelentésében⁴⁰ KATONA kitér a Társaság történetének első hét évére, és rámutat, hogy az különböző koncepciók érvényesülésének képét mutatja. Amíg kezdetben a történelem, majd a folklór, később a tárgyi néprajz és paleoetnológia volt túlsúlyban, addig újabban – elsősorban MUNKÁCSI hatására – az etnolingvisztika. KATONA szerint a kutatások számára nem ez a sokirányúság jelent veszélyt, hanem ellenkezőleg, a néprajz illusztratív értelmezése, főként pedig politikai célú felhasználása, így pl. a millenniumi kiállítások.

Végso soron a politikai és tudományos mítoszok, a felszínesség és aktualizálás előretörése ad indítékot KATONÁ-nak, hogy folytassa tudományos kutatásait. A tudományos élet és a közvélemény széles rétegeiben visszhangot lelő nemzeties-népies, és immár néprajzias eszmék nemcsak tudományos, hanem politikai feladatot rónak a tudományra.

Nem véletlen tehát, hogy a hosszú szünet után megírt első tanulmánya, a *Mitológiai irányok és módszerek* nemcsak a mítoszokkal, hanem a mítoszok kutatásának tudományos mítoszaival is foglalkozik. A tanulmány nem egyszerűen a kor divatos áramlataira, ill. az újonnan feltámasztott régebbi iskolákra reflektál, hanem minden tekintetben önálló és időtálló tudományos írás. Tulajdonképpen az első néprajztudomány-történeti elemzés. KATONA kifejti, hogy a mítoszok kutatásában két fő irányzat alakult ki. Az első igyekszik megfejteni a mítosz meséjének eredeti értelmét és ősi jelentését. A második azt a fejlődési állapotot igyekszik rekonstruálni, amelyben a mítosz mondanivalója hallgatói előtt ésszerű és egyértelmű volt. A kettő közötti ellentét a társadalom és népszemlélet ellentétességéből fakad: amíg az első a mítoszt eredetileg is irracionálisnak, a közösségi összetartozást biztosító eszköznek, a többség számára eleve érthetetlen szimbólumrendszernek tartja, a második ezzel szemben a társadalmi fejlődés egy fokán szükségszerűen kialakuló ideológiának és eredetileg racionális világnézetnek (amely csupán a fejlődés során válik irracionálissá) minősíti. KATONA szerint a népi gondolkodást eredetileg kizárólag érzelminek-irracionálisnak avagy racionálisnak minősítő két iskola egyaránt meddő. Rámutat, hogy mindkettő a néprajzi forrásokat az őket meghatározó emberi viszonyoktól elválasztva értékeli, vizsgálja és rangsorolja.

„Már az eddigiekből is kitűnik – írja KATONA –, hogy a mítoszt, amennyiben valami megfejtendőt zár magába, rejtett értelméről nem egy későbbi, vele már értelmileg és erkölcsileg meg hasonlott kor felfogása alapján, hanem lehetőleg annak a lélekállapotnak a fokról kell vallatni, amely teremtette. Más szóval, hogy a mítosz mivolta, értelme és fejlődése csakis azon szellemi állapot és az azt előidéző, meghatározó életkörülmények megértéséből világosul meg, amelyek létrehozták s bizonyos értelemben még mindig mítosz alkotók gyanánt működnek.”⁴¹

Mindez azt jelenti, hogy a tudomány rendelkezésére álló mítoszanyag olyan korok feljegyzéseiként maradt fenn, akár a görög, akár a római forrásokban, amely korok már nem álltak szerves kapcsolatban a mítoszt teremtő és értő korral. KATONA szerint ezért

⁴⁰ KATONA Lajos 1896. 246–253.

⁴¹ KATONA Lajos 1896. 121–132., 272–279., 127.

igen fontos az élő „primitív” népeknél való néprajzi gyűjtés és folklorisztikai lejegyzés, azzal az igen lényeges megszorítással, hogy ezek a kortársi népek nem tekinthetők az ősi viszonyok megtestesítőinek. Amíg tehát a mítoszt létrehozó életkörülmények vizsgálata az etnológia feladata, addig az egyes mítoszok elemeinek és motívumainak történeti vizsgálatát az egzakt filológiának kell elvégezni.

KATONA utóbbi megjegyzései arra utalnak, hogy azokkal az újabb etnológiai iskolákkal ért egyet, amelyek a néprajzi kutatásokat elválaszthatatlannak tartják a terepmunkától, az anyagi és szellemi kultúra alkotásait a vizsgált társadalomban betöltött funkcióik szerint értelmezik és a történeti kategóriákban való általánosítást nem erőltetik. Mindez természetesen a tudomány és a tudomány tárgya közötti viszony megváltoztatásával jár, s ez természetesen politikai jellegű változás egyúttal. KATONÁt némiképpen bátoríthatja az a körülmény, hogy a magyar kutatásokban, ha legtöbbször nem is tudatosan, az 1890-es években már megjelennek olyan folklorisztikai és anyagi kultúra gyűjtések, amelyek gyakorlatban megvalósítják a funkcióban való látás néhány elemét. Ebben a tekintetben élen járnak HERMAN Ottó kutatásai, aki az eszközöket már kezdettől fogva együtt vizsgálja az eszközhasználattal és az életmóddal. A népköltészet kutatásában pedig KÁLMÁNY Lajos gyűjtései hoznak új hangot.

A mítoszkutatás nemzetközi irányzatainak elemzését követi KATONA újabb idevágó tanulmánya, *A magyar mitológia irodalma*, amely az előbbiekhöz hasonlóan a magyar kutatások eredményeit és összefüggéseit vizsgálja. Az újabb állásfoglalás jelzi, hogy KATONA komolyan veszi új elhatározását egy megírandó szintézisről, amelynek tárgya a mitológia lesz. Az összegező mű tárgyának megváltoztatása mutatja, hogy KATONA számot vetett a hazai néprajzi kutatások lehetőségével, azzal, hogy mindaddig hiányoznak a magyar parasztság társadalomtörténetével kapcsolatos munkák (az első komolyabb összegezés ACSÁDY Ignác tollából közel egy évtized múlva fog megjelenni), így lehetetlen megírni a magyar etnológiai szintézist is. Ezzel szemben reálisnak tűnik egy összehasonlító mitológiai mű megírása. A hazai mitológiai kutatások tudománytörténeti értékelésének azonban 1896-ban van egy igen aktuális vonatkozása is. A milleniumi előkészületek, majd maguk a rendezvények ugyanis nemcsak a néprajz illusztratív jellegét helyezik előtérbe, hanem felélesztik a már elfeledett etnológiai elméleteket is, így VÁMBÉRY török–magyar irányzatát (1895-ben jelenik meg újabb állásfoglalása, *A magyarság keletkezése és gyarapodása*), ezt veszi át a SZILÁGYI Sándor szerkesztésében megjelenő jubileumi kiadvány, *A magyar nemzet története* (az érintett fejezet szerzője MARCZALI Henrik) is. E régebbi keletű irányzatokhoz csatlakozik HUSZKA József *A székely ház* című munkájában kifejtett nézete a hun–székely rokonságról, továbbá FIÓK Károly e könyvhöz írott tanulmánya az árja–ugor érintkezésről. Bár MUNKÁCSI Bernát igen erőlyesen és keményen dorongolja le ezeket a törekvéseket (még a Néprajzi Társaság elnökét, KUUN Gézátt sem kíméli), mégis szükségesnek látszik e tudományos és közgondolkodási áramlatok történeti gyökereinek feltárása. Erre vállalkozik KATONA Lajos újabb tudománytörténeti tanulmánya. *A magyar mitológia irodalma* a kutatások történetét egészen a jelenig (KANDRA Kabos 1897-ben megjelenő *Magyar Mythológiájáig*) tekinti át. Igen alaposan elemzi KATONA az IPOLYI Arnold és CSENGERY Antal között lefolyt vitát, amely fordulópont nemcsak a mitológiai, hanem valamennyi néprajzi kutatásban. KATONA kimutatja, hogy mindkét kutató, következképpen mindkét irányzat, a historizmus és az evolucionizmus, e kérdésben ugyanazt a téves tudományos módszert követi:

nem határozza meg pontosan kutatásának tárgyát, és ennek következtében önkényesen használja fel a bizonyító anyagokat. Se CSENGERY, se IPOLYI nem tisztázza egyértelműen, hogy mikor szól hitről, mikor vallásról és mikor mitológiáról. Nem határozzák meg azt sem, melyik történeti időszakáról van szó, IPOLYI ősmagyarokról, CSENGERY pedig az ural-altáji népekről ír. KATONA igen rossz és veszélyes tudományos vitamódnak tartja mindezt, és megállapítja, hogy az újabb vallástörténeti, nyelvtörténeti és etnológiai kutatások – pontos ismeretek hiányában – egyre óvatosabban kezelik a „kezdetek”, az „ősi állapot” kérdését. Az újabb munkák, írja, „mai napság minden meddő spekulációt mind jobban kerülve, csupán az adatok kiderítésére és az ezekből nagy óvatossággal levonható következtetésekre szorítkoznak, és így mind kevesebbet elmélkednek az eredetek kérdéseiről”.⁴²

KATONA Lajos és főként MUNKÁCSI Bernát következetes elvi álláspontja végül is korlátok közé szorítja a néprajzi irodalmat elárasztani készülő hazafiaskodó, többségében tudománytalan írást. Végül a velük tudományosan szemben álló, ugyanakkor igen művelt és jól képzett KUUN Géza tudomásul veszi az általuk képviselt iskola tényleges súlyát. Erről tanúskodik KUUN Géza elnöki megnyitója a Társaság 1897. évi május 11-i rendes közgyűlésén, ahol a szociológiai, antropológiai, demográfiai, etnológiai és etnográfiai kutatások együttes alkalmazásának fontosságára hívja fel a figyelmet.

10. KATONA Lajos rövidre szabott életének (1910 augusztusában hal meg 48 évesen) egy kurta szakaszának tűnik az 1891 (az Élet megindulása) és 1896 nyara (KATONA visszatérése a hivatalos néprajzhoz mint társasági titkár) közötti öt esztendő. Életrajzírója és munkásságának lelkiismeretes összeállítója, CSÁSZÁR Elemér, még kitérőként mutatja be ezt a korszakot. CSÁSZÁR szerint ez az idő KATONA „bűnbeesésének” kora, amikor idejét néhány „víg, mulatós, gondtalan ifjú” között töltötte. „Kevés volt köztük a fajmagyar – írja CSÁSZÁR – s azok is, mint Katona, európai műveltségű emberek voltak, akik jól ismerték a külföld irodalmi és közműveltségi viszonyait, de mint a fiatalok általában, inkább csak annak legmodernebb jelenségeit, főképpen a skandinávokat, akik a múlt század utolsó negyedében divatba jöttek. Nem csoda, hogy az összehasonlítás a mi rovásunkra ütött ki... Csak az öreg Vajda Jánosban és a fiatal Kozma Andorban van igazi magyar poézis... Törekvésük nem volt hazafiatlan, de nem is gyökerezett a magyarságban: ami kultúránkban értékes volt, a százados múlt komoly munkáját nem tudták kellőképpen megbecsülni.”⁴³

Egészen más véleményen van egy 1905-ben közzétett írásában SZABÓ Ervin, aki így ír a Huszadik Század hasábjain:

„Emlékezésünk szerint nálunk csak kétszer történt nagyobb szabású kísérlet, hogy általános jellegű modern revuet kapjon a magyar olvasóközönség. A 90-es évek elején nagyobbára fiatal írókból álló társaság megalapította az Életet, becsületes törekvéssel, hogy a nyugat kultúrmozgalmaival kapcsolja vele közönségét. Az első folyóirat volt, amely a magyar közélet jelenségeit a szociális és természettudományi világnézet álláspontjáról kommentálta és bírálta; az első, amely a külföld nagy tudományos, irodalmi és társadalmi mozgalmainak korlát nélkül nyitott tért.”⁴⁴

⁴² KATONA Lajos 1897. 276.

⁴³ CSÁSZÁR Elemér 1912. 51–52.

⁴⁴ SZABÓ Ervin 1905. I. 161.

IRODALOM

- G. BEKE Margit
1925 *Henrik Ibsen levelei*. Budapest
- BRAUN Sándor
1891 *A paraszt szocialisták*. Élet II. 442–443.
- CSÁSZÁR Elemér
1912 *Katona Lajos irodalmi tanulmányai. I–II*. Budapest
- DINER-DÉNES József
1891 *Az irodalmi kritika*. Élet I. 41–47.
- DONÁTH Gyula
1891 *Az erkölcsiség fejlődése*. Élet I. 453–465.
- FARKAS Gyula
1891 *Szociálpolitikai elmélkedés*. Élet II. 53–57.
- GERŐ Ödön
1891 *Ibsen Henrik Magyarországon*. Élet II. 398–416.
- HERMAN Ottó
1885–1887 *A magyar halászat könyve. I–II*. Budapest
- HERRMANN Antal
1891 *Az etnikum a kultúrában*. Élet I. 64–66.
- HUNFALFVY Pál
1890 *Etnóki megnyitó*. Ethnographia II. 169–171.
- KATONA Lajos
1890 *Ethnographia. Etnologia. Folklore*. Ethnographia I. 69–87.
1891 *Élet*. Élet I. 1–4.
1896 *Etnológiánk eredményei és feladatai*. Ethnographia VII. 246–253.
1896 *Mitológiai irányok és módszerek*. Ethnographia VII. 121–127.
1897 *A magyar mitológia irodalma. Ipolyi „Magyar Mythológiá”-ja*. Ethnographia VIII. 54–73, 266–279.
- KI
1891 *Bellamy kétezredik éve szocialista világtásban*. Élet II. 137–142.
- KOKAS Endre
1930 *Az 1880-as évek irodalmi élete*. Pannonhalma
- LYKA Károly
1891a *Munkácsy*. Élet II.
1891b *Modern művészet*. Élet II. 23.
- MARHOLM Laura
1891 *A paraszt az irodalomban*. Élet II. 310–318.
- MAYER, Michael
1974 *Ibsen*. London
- NIETZSCHE, Friedrich
1891 *A tudósokról*. Élet II.
- PÁPAI Károly
1890 *A vogulok és osztyákoknál*. Ethnographia I. 117–130.
- PÓR Péter
1971 *Konzervatív reformtörekvések a századforduló irodalmában. Justh Zsigmond és Czöbel Minka népiessége*. Budapest
- PULSZKY Ágost
1885 *A jog- és állambölcsészet alaptanai*. Budapest
- RÉTHY László
1890 *A székyelek s a magyar honfoglalás*. Ethnographia I. 24–37.
- SÁRMAI József
1891 *Goncsarov*. Élet II. 307–312.

SZABÓ Ervin

1905 *Új folyóiratok. Huszadik Század I.*

VÁMBÉRY Ármin

1895 *A magyarság keletkezése és gyarapodása. Budapest*

VIKÁR Béla

1890 *Finnországi tanulmányutam. Ethnographia I. 231–245.*

Gábor Zsigmond

THE FOUNDATION OF THE ETHNOGRAPHIC SOCIETY
OF HUNGARY AND LAJOS KATONA

(Abstract)

The author draws a comprehensive image of the Hungarian intellectual life in the 1880s and 1890s, when the idea of creating an independent institutional framework for ethnography, the establishment of the Ethnographic Society occurred among some senior, respected researchers of history, geography, linguistics and literature. Members of a new generation in the literary and artistic life were organized on the basis of progressive social criticism and introduced new artistic objectives during the same period. The outstanding folklorist and man of letters, Lajos KATONA was among these young people. They also wanted to assert their own aims in the Ethnographic Society.

The paper discusses in detail the groups existing prior to the establishment of the Ethnographic Society, and subsequently the disputes within the Society, which had led to repeated changes in its leadership during the first years.

Lajos KATONA (1862–1910) himself came from a poor family of artisans, he was interested in the history of religion and mythology during his university years. The development of his scholarly character was greatly influenced by an invitation of Hugo SCHUCHARDT to Graz, where he received an excellent philological training. As contrasted to the interpretation of ethnography by the "old generation" concentrating upon reconstructions of ethnic history he wanted to locate Hungarian ethnographic and folklore research within a comprehensive ethnological perspective of the evolution of mankind. He was the editor of the *Ethnographia* for several years. From 1891 onwards, when he got into conflict with the leadership of the Society, he published a literary and scientific review entitled *Élet* (Life), which had a central role in the contemporary cultural life. It was he and the editors of *Élet* who invited Henrik Ibsen to Budapest, which was regarded as a spectacular triumph of modern literature. In 1896 he again took over the duties of the Secretary of the Society.

Tőkés Irén

Gyarmathy Zsigáné és a kalotaszegi háziipar története (Személyes visszaemlékezés)

*Gyarmathy Zsigáné
emlékezetének*

1993-ban lesz 150 éve GYARMATHY Zsigáné születésének. Ő maga írja *Tarka képek a kalotaszegi varrottas világából* című könyvében, hogy reméli, valaki megírja a kalotaszegi kézimunka történetét. Ezt próbálom most meg kevés személyes emlékemre támaszkodva összeállítani. Én Kalotaszeget akkor ismertem meg, amikor egész falvak népe élvezte a GYARMATHYNÉ által megszervezett háziipar előnyeit, ti. minden fiatal és öreg varrhatta a kézimunkát eladásra. A varrottasnak piaca mindig volt, az országhatár-változások még szinte kedveztek a varrottas értékesítésének, a varrással foglalkozó falvakban a nyomor ismeretlen volt.

A régi Kalotaszeg szegénysége

1932-ben Kovács Mártonné Kicsi 74 éves öregasszony mesélt nekem először arról, hogy nem volt mindig így, hogy a családnyák az otthonukban ülve meg tudják keresni a varrással, amit a családfő egyedül képtelen előteremteni. Akkor aratni jártak az Alföldre, mert Kalotaszeg éghajlata zord, területe dimbes-dombos, nehezen növelhető, a falvak életfenntartásához szükséges kenyérgabona sem termett meg. Mivel Kalotaszegen később érett a gabona, mint az Alföldön, megelőzőleg nagy csapatokba verődve a falvak népe elment az Alföldre aratni. Az arató 10 kalangya búza learatásáért 1 kalangyát kapott. Mikor a kialakított munkát elvégezték, ott ki is csépelezték a részüket, szekereket fogadtak, és úgy hozták haza a gyönyörű alföldi búzát.

1891-ben a Kalotaszeg című lap írja, hogy egyetlen faluból, Gyerőmonostorról 660-an mentek az Alföldre aratni.

Az aratás alatt a falvakban csak a gyerekek maradtak otthon egy-egy gyenge öregasszony felügyeletére bízva, akik nem nagyon bírtak a gyereksereggel. Így a gyerekek el-elcsatangoltak, ezer veszélynek tették ki magukat. Előfordult, hogy az Alföldről hazatérő szülő itthon értesült arról, hogy távollétében baja esett gyermekének. GYARMATHYNÉ leírja, hogy volt rá eset, hogy a hazafelé tartó disznósorda gyereket marcangolt szét. Arról is ír GYARMATHYNÉ, hogy a felügyelet nélkül maradt gyerekek gyufával játszva veszélyes tüzeket okoztak. A szájhagyomány szerint GYARMATHYNÉ gyerekkorában szemtanúja volt, amikor a szülőfaluja csaknem teljesen leégett, mert aratás idején csak öregek és gyerekek voltak az egész faluban, és nem volt, aki megakadályozza a pusztító tűz továbbterjedését.

Gyarmathy Zsigáné egyénisége és szervezőmunkája

GYARMATHYNÉ HÓRY Etelka Magyar-Gyergyőmonostoron született 1843. május 28-án. Szülőházát meghatódva néztem az 1930-as években. HÓRY Etelka szülő-

háza már nincs meg, de a MALONYAI 1. kötet 128. oldalán, a 166. sz. ábrán látható KÖRÖSFŐI KRIESCH Aladár szignóval egy rajz egy kúriáról. Ez a HÓRY-kúria volt, amit a Kabosoktól vett meg Hóry Farkas, és itt lakott, nem a parókián, azt iskolának használták. A parókia két patak szögletébe esett, ezért árvíz következtében megrongálódott. Az egyház a telket eladta.

Édesapja, Hóry Farkas a község református lelkésze volt, korának képzett embere, a leánya nevelésével és oktatásával is maga foglalkozott, a kis Etelka még latinul is megtanult tőle. Hóry Farkas írogatott is. Etelka is korán elkezdett írogatni, de egyelőre csak saját magának. Sokkal érzékenyebb és műveltebb volt, mint a legtöbb fiatal lány az ő korában. Így sokkal hamarabb megértette a népnek a nyomorúságát és nehéz megélhetését, mint sok kortársa tette volna. Monostor különösen szegény település volt, a földje köves, tehát HÓRY Etelka sok nehézséget látott a falusiaknál. Azt mondják, ha egy almafát elültettek, az csak 10 vagy 8 évet ért meg, akkor már a gyökere kőbe ütközik, és a fa kiszárad.

1861-ben GYULAI Pál felkérte, hogy gyűjtsön a falujában népköltési anyagot. Ezáltal még közelebb került a falu lakóihoz, s jobban megismerte életüket, ami nagy hasznára volt későbbi tevékenységében.

HÓRY Etelka 1862-ben férjhez ment Bánffyhunyadra, GYARMATHY Zsigmondhoz, a Bánffy család jogtanácsosához, a későbbi bankigazgatóhoz, akinek kis birtoka is volt a környéken. Egy darabig családjának élt, három gyermeke született. 1874-ben a Fővárosi Lapokban közölni kezdik írásait. Ezekben mindig a kalotaszegi ember a szereplő, s reális képet festenek e vidék életéről.

1885-ben országos kiállítást hirdettek Budapesten, ide őt is meghívták. Szülőfalujából egy egész szobabelsőt vitt a kiállításra. Temérdek régi varrottast szedett ki a ládák mélyéről, kölcsönkérve a kiállítás idejére.

GYARMATHYNÉ maga írja le a *Tarka képek ...* c. könyvében, hogy a kiállítás legelső vásárlója Erzsébet királyné volt. A megvásárolt munka egy körösfői leány tulajdona volt. A leány nem eladásra, hanem bemutatásra adta oda a munkát, de megértette, hogy ha a királyné (Erzsébet királyné, akit a nép olyannyira szeret) meg akarja venni egy munkáját, annak nem lehet azt mondani, hogy nem eladó. A leány megkapta a munkája árát, ezzel már el is indult a kalotaszegi varrottas a varratás és a világhír felé.

Azt is leírja GYARMATHYNÉ a *Tarka képek ...* c. könyvében, hogy a legelső megrendelő herceg Esterházy Pálné volt. A kiállításon látott asztalterítőt rendelte meg, amit egy bánffyhunyadi sánta lány varrt ki. JANKÓ János *Kalotaszeg* című könyvében írja, hogy ő még ismerte azt a sánta lányt, aki ezt az első pénzért rendelt darabot varrta.

GYARMATHYNÉ a *Tarka képek... c.* könyvében kiemeli dr. HERICH Károly horvát képviselő érdemét, aki 1885-ben azt javasolta a miniszternek, hogy a kiállításra minden vidékről vigyenek egy-egy szobabelsőt. Később több időt töltve Kalotaszegen és GYARMATHYÉknál, ő fogalmazta meg a háziipar mibenlétét *Iparművészeti tanulmányok c.* cikkében: „A háziipart a nép körében kell ápolni, a régi tradíciókat gondosan fenn kell tartani és óvatosan tovább fejleszteni, mert nincs csodálatosabb, mint valamely népnek művészeti tevékenysége. A háziipar feladata abban áll, hogy a cikkek számára a közgazdaságilag kívánatos kelendőséget eszközölje ki, ezt nevezetesen abban keresse, hogy a fogyasztói célokhoz simuljon.” Ezeket a sorokat GYARMATHYNÉ idézi. GYARMATHYNÉ látta a nép nyomasztó gazdasági helyzetét, és felismerte a munkáltatás jelentőségét a falvak életében. Bámulatos az eredmény, amit aránylag rövid idő alatt elért. Ha a kor

emberének gondolkodását magunk elé képzeljük, gondolhatjuk milyen döntő jelentőségű volt, amikor Mária Valéria és Mária Terézia királykisasszonyok számára három szobakalotaszegi kézimunkával való berendezésére megkapta a megbízást. Mielőtt a királyleányok kelengyéjét elküldték volna, Kolozsvárott az EMKE (Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület) gyűlésen bemutatták, és SZENTGYÖRGYI Lajos felolvasást tartott róla. GYARMATHYÉban hihetetlen szuggesztív erő kellett legyen, hogy a kis, ismeretlen erdélyi Bánffyhunadról divattá tette a legmagasabb körökben a népi varrottast.

A legutolsó pillanatban volt az, amikor GYARMATHYÉ 1885-ben előszedte a varrottásokat a ládák mélyéről, mert akkor még nem varrt a nép párnacsupot vagy lepedőt, mert szokássá vált, hogy szőttesből legyenek ezek a lakásdíszítő darabok. Leírja, hogy az *ínvarrás* (a ma is ismert dupla keresztzemes) teljesen elfeledett volt. Gyerőmonostoron egyedül egy idős asszony tudta a varrásnak ezt a technikáját, és ő tanította meg a lányokat.

A népi varrottas hihetetlen gyors terjedésének példája, hogy 1885-ben volt Budapesten a kiállítás és 1890-ben a Der Bazar c. Berlinben megjelenő újság riportere ír a kalotaszegi varrottasról, ami Mária Valériának készült. Bécsben kiállították a kézimunkákat, és több külföldi lap ismertette a már említetten kívül, elismerő sorokat írva a munkáról.

A varrottas elismerése megtörtént, de most várt GYARMATHYÉra még a nagy feladat, hogy a munkát a falvak lakóival megkedveltesse, és megtanítsa a dolgozni akarókat a minőségi munkára. Minden munkáért jelentkezőnek először egy kis mintadarabot kellett varrnia. Bizony az sok esetben nem felelt meg, de kedvét szegni sem akarta annak, aki dolgozni szeretett vona. Kedden és vasárnap volt a munka kiadásának napja. Én láttam még azt a nagy konyhát, ahol kereken karospad volt, s ha elesteledtek a munkát igénylők, még az éjszakát is kihúzhatták ott. Meleg ételt is kaptak, mert nagy távolságban levő falvakból is felkeresték GYARMATHYÉt munkáért.

KÁTAY István nyugalmazott tanító 1938-ban mesélte nekem, hogy ő mint tanítóképzős diák és fiatal tanító alkalmazásban volt GYARMATHYÉnál. A megszorított levelezését intézte és a csomagolást, mert rövid időn belül már a tengerentúlra is mentek szállítmányok.

GYARMATHYÉ elérte, hogy 10 év alatt olyan nagy árukészlete volt, hogy gondot jelentett az értékesítés. Hírlapilag kérte fel a nagyközönséget, hogy legyen segítségére a kézimunkák eladásában. Jelentkezett erre grófnőtől kezdve kasznárnéig sokféle ember. A munkák népszerűsítésében a lapok mindenkor GYARMATHYÉ rendelkezésére álltak. HERICH Károlyné Bécsben a Múzeumban árusította, József főherceg Fiumében, Kállayné Bethlen Vilma egész télen árulta a varrottast bécsi palotájában. Gróf Károlyi Tiborné az Erdélyi Bazárban népszerűsítette a népi munkáját.

GYARMATHYÉ kézimunkái messze földre eljutottak. Amikor Belgiumban kiállítást rendezett a munkáiból, nagyon gondosan megszervezte a népszerűsítést. Összekötéseit felhasználva elérte, hogy Duchers, akkori brüsszeli magyar főkonzul a kiállítás megnyitása előtt ismertetést írjon Magyarországról, hogy a nézőközönség tisztában legyen azzal, honnan érkeztek a kiállított tárgyak. A belga királynő is a kiállítás vásárlója volt. GYARMATHYÉ vendégül látta házában MUNKÁCSY Mihályt is, amikor az típusokat keresett a *Honfoglalás* c. képéhez. MUNKÁCSY felfigyelt a népművészeti munkákra, és több rend patkós mintával hímzett függönyt vitt magával a maga és barátai részére Párizsba. Munkácsyné pedig kalotaszegi hímzéssel díszített ruhában fordult meg az előkelő párizsi társaságban, így tette azt ismertté.

GYARMATHYNÉ beszerezte az anyagot, mindenkinek a munka átvételekor a munkadíjat kifizette. Azt is leírja, hogy 1896-ig egyedül Körösfő község a falusiaknak több mint 10 000 forintot fizetett ki munkadíjként. Az összeg nagyságát akkor érzékelhetjük, ha tudjuk, hogy egy ló ára 100 forint volt és egy pár ököré 230 forint. GYARMATHYNÉ a Kalotaszeg című lapban válaszolt arra a kérdésre, amit sokak feltettek neki, hogy mennyibe került az a három szobára való kézimunka, amit a királykisasszonynak varrtak. Pontosan megadta a választ: 1016 forint volt. Arról is írt a lap, hogy kendertörőket, konyhai abroszokat is készítettek a szorgos kalotaszegi kezek a keletébe.

A munkát a földművesasszonyok és lányok varrták, kihasználva a mezei munka közben levő szabadidejüket. A munka szennyes lett az elkészülés idején, de fodorvászon volt az alapanyaga, amit nagyon erősen megsodort kenderszálból szöttek. Ezt a vásznat varrás után jól ki kellett a patakban kőhöz csapkodva mosni, hogy összefodrosodjon. Az ilyen vászonra csak mosás előtt lehetett varrni, mert ha nagyon összeugrott, a szálak már nem voltak számolhatók. Mosás után szépek lettek a kézimunkák, és minden igénynek megfeleleltek.

MALONYAY első kötete 1907-ben jelent meg, abban elítélőleg nyilatkozik GYARMATHYNÉ munkájáról. Például azt írja, hogy selyemmel varratott. Kolozs megye monográfiájában maga GYARMATHYNÉ írja, hogy a fehéres munkát selyemmel is varrják mostanában. Ebből az tetszik ki, hogy nem ő varratja selyemmel, mint ahogy MALONYAYék gondolták, hanem más magánvállalkozók. Én is hallottam, hogy az első világháború idején selyemmel varrtak, sőt magam is láttam olyan kézimunkát, amit ha kimosnak, a sárga műselyemhímzés kihullott belőle, és hasznavehetetlenné vált.

GYARMATHYNÉnak bizonyos fokig változtatnia kellett, amikor a varrottas háziiparrá vált. Megváltozott a rendeltetése, párnacsup formájában nem juthatott be a polgári és főúri otthonokba, mert ott olyat nem használtak, tehát függőnyt vagy tea-terítőt díszített az a minta, ami azelőtt párnacsupon volt. De GYARMATHYNÉTól nem vitatható el a jó szándék és a jó ízlés sem és a maga korában elérhető néprajzi tájékozottság.

GYARMATHYNÉ 1911-ben halt meg rákban, Bánffyhunyadon van eltemetve.

A „Varrottas album”

1890 körül felmerült egy hímzés-mintagyűjtemény kiadásának a gondolata. PENTSI József és SZENTGYÖRGYI Lajos Bánffyhunyadon tanító lelkes tanárok kezdtek a munkához. Nekik kevés régi mintát sikerült összeszedni, de GYARMATHYNÉ készségesen rendelkezésükre bocsátotta az általa gyűjtött mintákat, amelyek alapján ő dolgozhatott. A *Varrottas album* előszavában GYARMATHYNÉnak ajánlják munkájukat.

Először előfizetők útján akarták a kiadási összeget előteremteni, ezzel sok nehézségük volt, nem folytak be kellő időben a várt összegek. A kiadás akadozott. A nyomda Kolozsvárott volt, a szerkesztők Bánffyhunyadon laktak, ez mind nehezítette a kiadás menetét. Úgy hirdették, hogy Horatsek János kolozsvári könyvkereskedőnél megrendelhető. Az egész mű 20 füzetre fog terjedni, körülbelül 250–300 régi magyar mintával, ára 12 forint, ami füzetenként 60 krajcárjával is fizethető. JANKÓ János azt írja, hogy 1892-ig 9 füzet jelent meg. Sok nehézség volt a megrendelők késedelme miatt.

Végül is a kiadás körül fellépő akadályok miatt a *Varrottas album* kiadását 600 előfizetővel átadták Horatsek János könyvkereskedőnek. Látszik, hogy a *Varrottas albumot* nagyobbak tervezték, mert a kiadásra került 9 füzetben írásos minta elenyészően kevés van.

Gróf Csáky Albin, vallás- és közoktatásügyi miniszter 500 forint államsegélyt adott a füzetek kiadásához, és ajánlotta beszerzését, a női kézimunka oktatásánál való felhasználását, „az emelkedettebb elemi, továbbá nép- és polgári leányiskoláknak, tanítóképezdéknek, női ipariskoláknak”.

Tehát a kalotaszegi népi kézimunka hivatalosan is elismertetett. Természetesen ez is GYARMATHYNEÉ összeköttetései révén valósulhatott meg. Bánffyhunyadon, bár 3689 lelket számláló nagyközség volt, fiú és leány polgári iskola működött 1891-ben, ahol a kézimunkát tanították a leánygyermekeknek. Az év végi záróvizsgák alkalmával szép kiállításon mutatták be munkájukat a nagyközségeknek.

A kézimunka-oktatásban a *Varrottas album*nak nagy hasznát látta például a Kolozsvárott működő Női Ipariskola; a Marianumban és más leányiskolákban is tanították a kalotaszegi kézimunka varrását. A *Varrottas album* közkezen forgott, és használták is a mintáit.

Herrmann Antal, Jankó János és a Kalotaszeg c. hetilap

1890-ben Bánffyhunyadon hetilapot létesítenek Kalotaszeg címmel. Ennek a lapnak GYARMATHYNEÉ és HERRMANN Antal néprajzkutató is a „dolgozó társa” volt. Így nevezik akkor, és nem munkatársnak. Ha ma nézzük ezt a kis lapot, most közel száz év elteltével azt tapasztaljuk, hogy a lap igyekszik az olvasóiba kultúra iránti érdeklődést, a humanista gondolkodást beleplántálni. A politizálástól távol tartotta magát a lap, ezt meg is írta létesülése idején.

Bánffyhunyad nagyközség valóságos kultúrközpont volt ebben az időben. Földműves kislányok és kislányok polgári iskolát végeztek. Az iskolák záróünnepélyén 120 könyvet osztottak ki a tanulók között jutalomképpen. A lapban mindent a lakosság kulturális előrehaladása érdekében írnak, a lapocskák soraiból kiderül, hogy igyekeznek a közművelődést előmozdítani. Akkor már létezik Erdélyben a Közművelődési Egyesület, a kárpáti Turista Egyesület, a Méhész Egylet és sok más. Kalotaszegen valósággal terelik a lakosságot a tanulás és a művelődés felé. Olvasóköröket alakítottak, létrehozásukat kisebb községekben is szorgalmazták.

Nagyrészt HERRMANN Antal irányítókészsége nyilvánulhatott meg ebben a mindent megmozgató kultúrtevékenységben. Kibérelte 20 évre a Római Katolikus Státus tulajdonát képező Jegenyefürdőt, amelyet gyógyvize alkalmassá tett arra, hogy kiépítve tanár családoknak és a környék, sőt az ország értelmiségi családjainak üdülőhelyéül szolgáljon. A gyógyforrásokat ismert orvosokkal analizáltatta, az egészségre hasznos voltukra felhívta a figyelmet. Egyszerre népszerűsítette Jegenyefürdőt és Kalotaszeget.

Jegenyefürdő től 10–15 km-re teljesen be van ékelődve a kalotaszegi községek közé, de sem viseletében, sem szokásaiban, építészetében, vallásában nem egyezik meg a kalotaszegi falvakkal. A népi köztudat cigányoknak tartotta őket. JANKÓ JÁNOS 1891-ben átvizsgálta Kalotaszeg községeit, és táblázatot készített a lakosság megoszlásáról. Jegenyén 4 családot tüntet fel románként, 17 család szerepel egyéb név alatt, ez talán lehet cigány is. De ugyanennél a felemelésnél ellenőriztem, amit Körösfő községről közölt: 11 román, 29 egyéb, ahol sem román, sem cigány nem volt 40 év után egy szál sem.

GYARMATHYÉNÉ egész hozzáállásán a kalotaszegi kérdéshez látszik HERRMANN Antal irányító keze, mert a lap létrehozását az ő ötletének lehet elkönyvelni. Az a színvonal, amit ez a lap rövid másfél éves működése alatt végig képviselt, csak ilyen nagy képességű ember tevékenységének lehet az eredménye. Nincs kizárva, hogy az egész fűrdőbérlet azért kellett HERRMANN-nak, hogy a vidéket, Kalotaszeget megismertesse az ott nyaralókkal, akik között sok fővárosi tanár, művész és tudós is szerepelt. A Kalotaszeg közléseiből tudjuk, hogy Jegenyefürdön üdült az újonnan szervezett Magyarországi Néprajzi Társaság szinte egész vezetősége, RÉTHY László, MUNKÁCSI Bernát, JANKÓ János, VIKÁR Béla, KUNOS Ignác, WLISLOCKI Henrik, KATONA Lajos, PÁPAI Károly. Az üdülők névsorából idézhetjük még CSÁNKI Dezső történész, BALASSA József nyelvész nevét, HELTAI Nándor színigazgatót és feleségét, HELTAINÉ VÁRADY Rózsát, NAGY Lászlót, a kiváló pedagógust, a Magyar Tanítóképző szerkesztőjét, GERŐ Ödön író és DINER Józsefet. Nemcsak a Néprajzi Társaság vezetősége gyűlt össze Jegenyefürdön, hanem az akkori vezető irodalmi-tudományos szemle, az Élet szerkesztőség is. (Erről bővebben ír ZSIGMOND Gábor ebben a számban. *Szerk.*) 1891. augusztus 15-én például jelenti a Kalotaszeg, hogy „Ibsen Henrik. a modern költészet megtestesült programja, Hammerfestről, az északi fokról telegramban üdvözölte az Élet szerkesztőségét, amely most Jegenyefürdön nyaral, és Magyarországot, első költői szerelmének hazáját”. HERRMANN Antal, a szegedi Pedagógium tanára a tanítók egyesületi életét is szervezte, ennek keretében hozta létre a háromszéki és Kolozs megyei tanítók közös gyűlését Jegenyén 1891-ben.

HERRMANN Antal hívta Jegenyefürdőre JANKÓ Jánost is, és ennek a meghívásnak lett a következménye, hogy JANKÓ tervbe vette, meg is írta *Kalotaszeg magyar népének* monográfiáját. Még a kötet megjelenése előtt, 1891-ben JANKÓ előadást tartott kutatómunkájáról Kolozsvárt, az EMKE-ben. Ez az Erdély 1892-es évfolyamában publikált előadás elmondja, hogy 1890-ben keleten tett utazásai után HERRMANN Antal meghívására utazott Jegenyére pihenni. JANKÓ ekkor járt először Kalotaszegen, sőt egyáltalán Erdélyben. A rövid pár hetet azonban nem pihenésre fordította, „anyaggyűjtés foglalt el, s Kalotaszegnek hat faluját bejártam” – írja –, „népszokásait, viseletét, erkölcsait, babonáit stb. leírtam”. JANKÓ szeme előtt egy új műfaj terve, a regionális néprajzi monográfiáé rajzolódott ki, sőt az is, hogy néprajzi csoporttól néprajzi csoporthoz haladva, ilyen monográfiákból hogy lehetne összeállítani az egész magyarság képét. „Tudom, hogy a Kalotaszeg a tordai és a szilágyi magyarság közt fekszik; látom, hogy így mind arra, mind erre a Kalotaszeg általam átvizsgált tömegéből az oláhság tengerén keresztül magyar falvak sorai húzódnak, melyek így a magyar szigetek közt érintkezést létesítenek.” Következő céljának tűzte a tordai és az aranyosszéki magyarság feldolgozását, ez a monográfiája el is készült, utána a Szilágyságba szeretett volna menni. Korai halála miatt ebből a tervből csak némi tárgygyűjtés valósult meg.

Amikor JANKÓ „rendszeresen kidolgozott tervvel” visszatért a kalotaszegi kutatás elvégzésére, szükségesnek látta, hogy egy nyelvészt is megnyerjen maga mellé. CZUCZA János tanárt kérte fel, akit a Kalotaszegben megjelent írásaiból ismert. JANKÓ kutatásait falusi lelkészek és mások vendégszeretetének igénybevételével folytatta; a valamennyi kalotaszegi községre kiterjedő rendszeres gyűjtéshez azonban már anyagi támogatásra volt szüksége – ezt GYARMATHY Zsigmond, SOMBORY Lajos, a bánffyhungyadi takarékpénztár és SEMSEY Andor adták össze, 390 forintot.

Visszatérve a Kalotaszeg c. lap cikkeire: közölt népszokás-ismertetéseket, CZUCZA János népnyelvi följegyzéseit. SZENTGYÖRGYI Lajos ismeretterjesztő cikkeket tett közzé, például a földrengések magyarázatáról, mert azokban az időkben kisebb földrengés rázta meg Bánffyhunyadiot. A lapban gazdag népköltési anyag található, köztük cigánydalok is. HERRMANN-t is érdekelték a cigánydalok, de közölnie kellett a lapnak már csak azért is, mert JÓZSEF főherceg, aki közismert cigánykutató volt, 20 koronát adományozott a lap céljaira.

Varróházak a két világháború közt

GYARMATHY-NÉ halála után, a háború alatt jelentkezett az anyagihiány, ekkor készültek a már említett silány minőségű munkák fehér pamutvászonra sárga műselyemszállal, ami elkészültekor ugyan jól nézett ki, de a mosást nem bírta, tönkrement.

Az 1930-as években szép gyümölcsét láttam GYARMATHY-NÉ tevékenységének a körösfői varróházak életében. Minden utcának két varróháza volt, egy a kislányoknak 13-tól 15 éves korig, a másik a nagyobbaknak. Vagyonkülönség nélkül mind csak oda jártak, ha egy utcában laktak. Körösfőn például négy utca volt és nyolc varróház. Úgy tudom, konfirmáció után járhatott ide egy leány. Egy utcabeli leány családjánál gyűltek össze. Alkonyat táján vették a leányok a varrót és a szép faragott kisszéket, amit általában a választottjuk készített részükre. A család szíves szóval fogadta a leánycsapatot, szépen elhelyezkedtek „karikóba”, ők így mondták, és jól beengedték a petróleumlámpát. Elkezdődött a szorgos munka. Tereferéltek is, de a kezük egy percre meg nem állott. A varróházban mesét nem mondtak, csak „cselegtek”, beszélgettek és dúdoltak. Éjfélig volt együtt a leánycsoport a háziak jelenlétében, akkor hazamentek. Szerdán és szombaton este később a legények is megjelentek. A legények egy este több varróházat is végigjártak, mert nem minden legénynek volt szeretője a saját utcájában. Végiglátogatták az összes varróházat, nézelődtek. Őt-hat legény összeölelkezve ment az utcán, dúdolva. A világi ének a „dud”, csak az egyházi ének az ének. Cicáztak, mókáztak a leányokkal, minden legény a választottja mögé ült, kioldották a hajfonókat, mire a lányok nagy haragot mutattak, de az csak a látszat volt. Éjfélkor megvárták a leányokat, és hazakisérték őket.

Ezekben az években Körösfőn már a fehéres varrás volt gyakorlatban, amit pamutvászonra hímeztek. A gyárak tekintettel voltak a keresletre, és olyan szélességben hozták ki a vásznat, ahogy az a varráshoz megfelelt. Ekkor már nem volt fodorvászon. Ahhoz kender kellett, a falvak határa viszont kicsi volt, kendernek pedig csak a legjobb föld felett meg. Örültek, ha annyi kenderük termett, amennyi a családbeli leányok kelengyéjéhez kellett. Ha mégis fodorvászonra kaptak rendelést, kedden a hetipiacon vették meg Bánffy-hunyadon olyanoktól, akik eladásra szótték vagy pénzre volt szükségük, és ezért értékesítették.

Szólni kell még a varrószékekről. Ezeket vették hónuk alá a lányok, mikor a varróházba mentek. A régiek festettek voltak. Volt olyan, hogy a tetejét le lehetett emelni, és tükör volt benne. Legények készítették ajándékba a lányoknak – ha összevesztek, a leánynak illett visszaadni a széket. Utóbb Körösfőn már esztergályozott lába volt a varrószékeknek, és az ülökéjük ki volt faragva, fényesre politúrozva. Tulajdonképpen ebből fejlődött ki a férfiak faragó háziipara. 1903-ban az akkori Iparügyi Minisztérium tanfolyamot rendezett, ahol az asztalosmesterség legegyszerűbb elemeit megtanították a férfiak-

nak. Megtanították egy-egy varródoboz vagy szivardoboz, egy kis asztal és két szék egyszerű elkészítését, ami a polgári otthonokban is helyet kapott és a falunak kereseti forrása mai napig is.

A varratás és a kereskedés szervezete

A kalotaszegi háziipar sajátos vonása, hogy a termékek árusítását is a falusiak végezték és a varratást, árusítást kézben tartó, szervező pénzzel rendelkező „nagykereskedők” is a helyi falusi társadalom tagjaiból kerültek ki.

A varratással mint megélhetéssel foglalkozó falvak lakossága három részre tagolódott.

A nagykereskedő pénzes ember volt, sok anyagot vásárolt, állandóan varratott. Olyan nagy mennyiségben vásárolta az alapanyagot, a vásznat és a cérnát (*pamutot*) – ők így hívták –, hogy közvetlenül a gyár is kiszolgált. Akkor már általánosan pamutvászonra varrtak. Volt tömött, jobb vászon, a kék gyolcs és a vékony *tussor* nevű vászon. Rendrelesre nagyon szép munkát tudtak előállítani, de az általános munka kivitelezése kezdett gyengülni. Egy-egy 1000 lélekszámú, háziiparral foglalkozó községben két-három nagykereskedő lehetett.

A második réteg volt a kereskedő-árusító köpeceké. Belőlük volt egy faluban 40–50 is. A köpec lehetett férfi vagy nő. Vitte eladni a nagykereskedők áruját és a saját holmiját. Utazása előestéjén, ha nem volt még magának elegendő áruja az útra, elment a nagykereskedőhöz és kért bizományba annyit, amennyit szükségesnek gondolt a tervezett útra, és ami kelendő azon a vidéken, ahová készült. Iszákba rakta és elutazott. Az árunak megvolt a kiszabott ára. Ő azt úgy kellett értékesítse, hogy a szállás és utazás költsége és a haszon abból kijöjjön. Az út két-három hétig tartott. Biztos, ismerős helyen szálltak meg, mindig ugyanazon a helyen, hogy az áruban kár ne essék, meg ne lophassák őket. Soha idegen házba be nem nyitottak, biztos címre mentek, amit előző vevőik adtak nekik. Amikor hazajöttek, első este visszavitték a bizományba átvett áru megmaradt részét – amit eladtak, azt kifizették. Úgy tudom, írást az árurol átvételkor nem csináltak. Aki elvitte az anyagot, az mindig el tudott számolni. Ha már jobban megismerte a vevőkörét, adta részletfizetésre a portékáját, de arra vigyázott az eladó, hogy mindig legyen jelen még egy ismerős, aki tudjon az üzletről. Arról, hogy ki merre utazik, hol árul, nemigen beszéltek. Saját rátermettsége volt mindenkinek a biztosíték, hogy az illető jó vevőkört tudjon magának kialakítani.

A harmincas években már megkezdődött a határon túli árusítás, hozták Magyarországra az árut, ahányszor csak útlevelet kaptak. Ugyanúgy vitte egy másik csoport Bukarestbe és a többi regáti nagyvárosba. Ekkor már a jobb módú polgári családok lakásának a bútorzata eléggé hasonló volt a magyar és román társadalomban. Nagy kétágyas ágyterítők, függönyök voltak használatosak a régi hálószobákban, mellettük a nagy fehérrel hímzett abroszok szalvétákkal voltak a drágább darabok. Ezek voltak a nagyobb üzletek. Ezek mellett még kelendő volt a kisebb darab kézimunka is: *futó miliő* (asztalközép), egészen a legkisebb 20 cm átmérőjű alátétig. Ezzel egy időben varrták az invarrásos kézimunkát is, pukétos, patkós mindig volt készenlétben, ha valakinek arra lenne kedve.

Hogy a kereskedelembe hogy tanult bele valaki, arról nincs tudomásom. Egy-egy rokon elvitte egyszer-kétszer magával, már ment is az eladás. Nagyon tapasztalt kereskedő mesélte nekem, hogy milyen figyelemmel kell lenni, ha két bejáratú házhoz mennek

árujni. Vele előfordult, hogy egy szolgáló kivette a kezéből az árut, hogy beviszi a gazdájának megmutatni, és meglógott vele. Itt jó eszű, értelmes ember boldogulhat csak, a kalotaszegi ember meg születésétől kezdve az. Körösfőn van egy család, akiknek Bolygó a mellékneve, mert örökké szekeresek és utazó emberek voltak. Ez az öreg Bolygó mondta, hogy „evvel a két lúval” ő Berlinig elment árujni. Ez a legnagyobb távolság, amiről tudok (Berlinben akkor valami árumintavásár volt).

Az áruvásárláshoz a mindenkori hatóságok bocsátottak ki engedélyt bizonyos összegért. A harmincas években ez nagy területre szólt, ha nem ment az üzlet, nyugodtan átmehetett más vármegyébe szerencsét próbálni. Ebben az időben leány nem ment árujni, csak idősebb asszonyok és férfiak. Inni nem ittak, hogy részegségükben az áru nehogy veszélybe kerülhessen. Egy házaspárról tudok, akik ilyen utak alkalmával erőn felül költekeztek, és mint elszegényedett emberek haltak meg. A helybéli jegyző mesélte, hogy húsz éve jegyzője a falunak, de egyetlen megkeresés nem jött a jegyzőségre ez idő alatt, hogy valahol, bármelyik eladói útján levő körösfői lakos az országban bárhol utcai vagy kocsmái verekedésbe keveredett volna, vagy bármely törvénybe ütköző dolgot művelt volna.

Ezek a kereskedők az évek folyamán az útjaik alatt szerzett haszonból a maguk részére is varrattak, tehát akkor már csak az áru egy részét kellett bizományba vinniük, az áru nagy része már a sajátjuk volt, azon nyilvánvalóan több volt a hasznuk. De a vállalkozóra, nagykereskedőre tovább is szükség volt, mert jött egy újabb generáció, akinek nem volt forgatókéje, csak tőle vitte bizományba az árut. Hogy ki legyen a kereskedő, azt a rátermettség döntötte el.

A varrók munkája

A harmadik réteg volt a szorgalmas, szüntelen öltögető, nagykereskedőt, köpecet kiszolgáló női lakosság. A varrás kezdődött 7–8 éves kortól, és tartott a halálig bezárólag. Reggel 7–8 órakor már varrtak, és éjfél után feküdtek le. Csak annyi időre hagyták abba a varrást, míg ettek. Ha volt szülő vagy nagymama, az főzött. Az étel ott volt a kemence szélén, mertek belőle, ettek és már dolgoztak is tovább. Az étkezésük egyszerű volt, elkészítése sok időt nem igényelt.

A vagdalásos fehér munkát varrták akkor jobban (a harmincas években). A mintákat fejből tudták, ritkán kellett forma egy-egy minta kivarrásához. Vagdalásos mintákat lerajzolva sose láttam. A vetett ágyon a párnacsapok és a lepedők vagdalásos munkával voltak kivarrva. Formának egy kész darabot esetleg kölcsönkértek, ha nekik nem volt.

Megvolt a saját mércéjük, hogy egy nap alatt mennyit akarnak elvégezni. Azt el is végezték. Bámulatos volt az a céltudatosság, ahogy a varrást vették. Tudták, hogy varrni kell, soha senki nem zúgolódott, hogy miért is kell ennyit görnyedni, vagy hogy unalmas. Mindenkinek volt azonkívül felvállalt munkája, amin dolgozott, tehát már a következő hónapi munka is biztosítva volt. Amikor a munkaadó elhozta a munkát, szép szóval kérte „ugye kedves, elvállalod?”, a munkás és a munkaadó viszonya még megőrizte régi formáját, mintha szívességből tenné az, aki varrja és nem a legkeservesebb kiszolgáltatóságában. Még ajándékot is hoztak.

Már a kisgyerekekben is megvolt az igyekezet, hogy varrhasson, nem kellett ösztökélni a munkára. Először a kislányok 20x20 cm-es kis négyszögű vásznat varrtak (a négyszög-

nek azt mondták, *kerek*). Az édesanya kiszámolta, azaz „kinagyolta” a mintát, aztán kiszollóval kivágta a kihúzandó szálat, azt a kisleány szépen körülvarrta, ezt úgy hívják, hogy *töltés*. Az üresen maradt vászonrésze is jött szálszámolóval hímzés, ezt úgy hívták, *fogazás*. Ezt már a gyerek is tudta varrni, mert ha kellett is számolni, nem állt fenn a veszély, hogy elromlik a minta, mint a szálkihúzásnál. A gyermek minden kis percében nagy buzgalommal öltögetett. Sokszor még az iskolai tízpercek alatt is dolgoztak az iskola lépcsőjén ülve, ha a tanítónő nem volt elég erélyes, hogy megtiltsa, mert a szünetben mozogni, játszani kell. A gyerek már tudta, hogy ez az ő pénze, és azt is tudta mit vesz belőle.

A munkát egy használtabb karton fejkendőben tartották, varrás közben azt terítették a térdükre, és ezen feküdt a munka. Mielőtt varrni kezdtek, mindig kezet mostak, sokat adtak arra, hogy az elkészült munka tiszta legyen. A fodorvásznat eladás előtt ki kellett mosni, hogy összefodrosodjon, de az 1930-as években használatos pamutvásznakat, ha mosottak voltak, nem vették meg, mondván, hogy használt.

Az írásos munkát az idősebbek varrták, akik már nem látták jól a fehéresnek a számolását. Voltak községek, ahol az írásost varrták szívesebben. Kereset szempontjából megegyező volt az összeg, amit a fehér munkával vagy az írással lehetett keresni.

Vagy a kereskedő személyesen vitte el a munkát egy más faluban lakó ismerősehez és ott szétoztotta, ki, hány darabot vállalt, vagy onnan jött egy személy, aki azt elvitte, és költségeire egy kisebb összeget felszámított. A kereskedő a kész áruért személyesen kellett elmenjen. Ha kiadta a másfalusinak, az haza is hozta. Ez a költség is a varró személyeket terhelte, ugyanúgy mint az elvitel.

Nagykapuson és Kiskapuson varrták az írásost. Volt nekik íróasszonyuk is. A körösfői kiírva vitte a portékát (*írásnak* hívták és nem rajzolásnak). Híres íróasszony volt Budó Bori, aki még hegyezett lúdtollal írt. Fejéből – ha kellett – tíz díványpárnát is lerajzolt kékitőbe mártott tollával. GYARMATHYNE idejében még orsóheggyel írtak, amit kékitőbe mártottak. Ha az íróasszony tolla továbbcsúszott és valami nem lett egyforma a másik oldallal, rajzolt egy majoránát vagy tyúkszemet, és rögtön egyensúlyba került a két oldal. Ennek köszönhető a népi varrottások változatos, játsszi könnyedsége. Közben Bori mesélt, de a keze járt. Ha kérdeztük, miért pont ezt a szélmintát teszi oda, azt felelte, mert az jár. Rajzolt a Bori testvére is, Szűcsné, a leánya Szűcs Bözsi, Barcsai és még sokan mások. Írással sokan foglalkoztak, de a mintákat papírra nem rögzítették.

A Nagykapuson lakó Farago Kis Kati híres íróasszony kezében láttam egyszer egy füzetet, ahol kicsiben le voltak rajzolva a mintái. Rajzolt 80x80 cm nagyságú *kis abroszt*; ha 10 darabot rajzolt Kis Kati, bár volt ahol a szélminta volt szélesebb, a belső rózsza kisebb vagy a négy sarkában levő négy minta volt nagyobb, de mindeniken ugyanannyi munka volt és pont annyi fonatra volt szükség a kivarrásához. Erre neki azért kellett vigyázni, mert ezek a kisabroszok egy áron keltek el, tehát kellett, hogy a munka is egyenlő mennyiségű legyen mindeniken, és az eladásnál ne képezze vita tárgyát, hogy ez vagy az a darab ára miatt ennyi.

Szövetkezeti szervezetek, kiállítások és vásárok

Az 1930-as években Erdélyben már volt két háziiparral foglalkozó üzlet: Kolozsvárott a Pitvar és Brassóban az Ágisz. Mindkettő a „Szövetség”, a Gazdasági Szövetkeze-

tek Központjához tartozó szövetkezeti üzlet volt. Mindkettő az Erdély területén előállított összes népművészeti portékát árusította és népszerűsítette, így ezeknek a forgalma a varrottas szempontjából nem volt lényeges. Általában az árut mindkét üzlet bizományba kapta, rátéve a 20%-ot, ami az üzlet költségeit-hasznát fedezte. A Szövetkezeti Központ pénzügyi ellenőrzése alatt állottak ezek az üzletek.

A varrottásban a nagyobb forgalmat gróf BETHLEN Mária vándorkiállításán bonyolították le. Ő minden Erdélyben előállított háziipari terméket árusított, 22–23 félét a kiállításain.

Gróf BETHLEN Mária 1882-ben született Aranyosgyéresen, és Budapesten halt meg 1970-ben, a Havas utcai szeretetotthonban. Az első kiállítást 1930-ban az Áruminta Vásár alkalmával rendezte. Egy egész vagon árut hozott fel Erdélyből, vámoltatta, megszerezte a kiviteli engedélyeket, a Nemzeti Bank útján utaltatta át a pénzt, amikor a vásár bezárult. A megmaradt árut nem vitte vissza Erdélybe, hanem itt Pesten elraktározta, és az apróbb dolgokat a Corvin Áruházban értékesítette a karácsonyi vásár kezdetén. Nemcsak Pesten rendezett kiállításokat, hanem Székesfehérvárott, Győrött, Sopronban, Kaposvárott, Nagykanizsán, Zalaegerszegen, Pécsen, Szegeden, Hódmezővásárhelyen, Békéscsabán, Debrecenben, Sárospatakon, Miskolcon, Cegléden és Kecskeméten is. A vándorkiállítások alkalmával a MÁV-tól szabadjegyet kapott mind ő, mind a segítségei, az áruszállítók. A kiállítóterem pedig ingyenes volt. Szállást, ellátást a város Erdélyért lelkesedő segítőkész polgárai iskolákban, magánszemélyeknél biztosítottak.

Erdélyben, Bukarestben, Ploiestiben, Szebenben, Brassóban, Segesvárott, Medgyesen, Kolozsvárott, Zilahon és Tordán is megrendezte a kiállítást. Mindez 1930–37 között volt, ezek az évek egybeesnek a gazdasági krízis idejével. Tehát az, hogy a háziipar szerveződött, kenyeret adott a vidéknek, nagy fontosságú volt, mert a háziipar nem volt mindenütt úgy megszervezve, mint Kalotaszegen. Úgy gondolom, hogy nem egy vidéken pont az ő kezdeményezése, értékesítése által bővült ki a háziipari munka.

Magyarvalkón élt KÓNYA Gyuláné SCHÉFER Teréz (1884–1971), a református lelkész felesége. Vele került BETHLEN Mária összeköttetésbe. 7 éven keresztül szállított neki anyagot. Volt olyan év, hogy 1000 darab kész munkát vett át BETHLEN Mária. KÓNYA Gyuláné Magyarvalkón és a környező községekben varratott. Nyilvánvaló, hogy neki meg kellett szerveznie a munkát, mert azok a községek nemcsak a varrással foglalkoztak. Amikor ő már mindenkinek munkát tudott adni, aki varrni akart, akkor már varrtak szüntelenül. Értékesítéssel foglalkozó réteg ott nem alakult ki úgy, mint más kalotaszegi községekben. (A valkói férfiak gyantát gyűjtöttek, abból pénzelték, a varrottással nem jártak kereskedni.) Ő megtanította az íróasszonyokat, hogy a mintákat rögzítsék papírra, és ne csak fejből rajzoljanak. Szép munkát követelt. Ő maga is részt vett kiállításokon, amit az Erdélyi Gazdasági Egylet rendezett és díszoklevelet is nyert a munkáival. Ő egyformán varratott írásost és fehérést, de neki kellett a pénzt befektetni. Csak bizományba lehetett az árut elhelyezni, neki viszont a munkadíjat azonnal fizetnie kellett. Tudomásom szerint a Brassóban működő Ágisz szövetkezetnek is rendszeresen szállított árut. Anyagkészlete mind készáruban, mind vászonban és fonalban mindig volt, az ő rendelésére mindig számítottak a varrók. BETHLEN Mária egy időn túl már nem igényelte az áruját, mert a kiállítások és árusítások megszűntek, akkor KÓNYA Gyuláné árusította a varrottasait a budapesti Áruminta Vásáron.

BETHLEN Mária mindig úgy állította össze az árukészletét, hogy legyen olyan olcsó tárgy is, amit emlékül vesz meg a látogató. Az akkori esztendő a gazdasági krízis éve volt, így nagy darabok vásárlására a kiállítás látogatói nemigen gondolhattak. Tehát vitték a festett fakanalat és a fából készített ivócsanakot vagy a tordai pogácsát. Mindez néprajzi szempontból talán kifogásolható, de azt a kort kell nézni, amikor BETHLEN Mária ezt csinálta. Anyagi nehézségekkel küzdött az is, akinek az árut meg kellett volna venni, és az is, aki elkészítette, mert szorította a nincstelenség. Ő maga is mint kézi munkás dolgozott a kiállításokon. Volt úgy, hogy kölcsönt kellett felvennie, mert a költségek fedezésére nem volt pénze. A kiállítási sátrának egy székelykapu volt a bejárata. Ez már reklám volt.

Az árut bizományba kapta, azzal csak év végén kellett elszámolni a készítettőkkel. Minden faluban, ahol neki dolgoztak, volt valaki, aki a helybeliekkel tartotta a kapcsolatot, a munka minőségét is bizonyos fokig ellenőrizte. Tulajdonképpen semmilyen hivatalos szerv nem létezett, amelyik ellenőrzést gyakorolt volna vagy útbaigazítást adott volna, hogy néprajzi szempontból mi a helyes és a megengedhető. Felkészült tanárok próbálták ezt a szerepet betölteni, mint például HAÁZ Rudolf rajztanár Székelyudvarhelyen, aki egy napjainkig is meglévő szép néprajzi múzeumot hozott létre, s az udvarhelyszéki fafaragást irányította, vagy VÁMSZER Géza rajztanár, aki Csíkszeredában foglalkozott néprajzi kérdésekkel.

A Közjóléti Szövetkezetek megalakulásával már lehetett egy kis befolyást gyakorolni a kalotaszegi varrottas további fejlődésére. A Közjóléti Szövetkezetnek volt anyaga, varratott, jobb munkát kívánt, de jobban is fizetett. Volga fonalhoz korlátozottan lehetett hozzájutni, de volt szövő fejtő, és akkor azzal varrták az írásokat. Itt a cél az volt, hogy a szegényebb réteget jobban megfizetve munkához juttassák, a kereskedők pedig ne ronthassák a munka minőségét azáltal, hogy kevesebbet kívánnak, de gyengébben is fizetnek. Az értékesítés háziipari üzleteken keresztül történt, ezért a közjóléti szövetkezeteken keresztül a MEZ gyártól a falvak is kaptak családonként Volga fonalat. Ezt a fonalat a falu leányai a kelengyéjük varrására használták fel. Aki a kézimunkával foglalkozott, mindig tartott a szükséges anyagból készletet, tehát amikor a háború miatt nem volt beszerezhető, csak volt otthon a ládák mélyén fonal.

Már nemcsak egy munkáltató létezett, mint a korábbi években. A szegényebb réteg ezzel kicsit jobb keresethez jutott, ami azért így is kevés volt. A napi ruházatra való megkeresték vele a lányok, de az igazi viseleti darabokat, ha egy leány nem örökölte az édesanyjától, ebből nem tudták megszerezni. Muszuly, csipkés mejjrevaló, kötéses kötő, az mind nagyon költséges viseletdarab volt. Ha valakinek az anyja szegény volt és nem örökölhetett tőle nagy láda gúnyát, akkor ő maga ezeket nagyon nehezen vagy egyáltalán nem tudta megszerezni. Egy menyecske mesélte, hogy az anyja régen – építkezés miatt – eladott két muszulyt, akkor még nem volt leánygyermek. Most kínálják megvételre a menyecskének, igaz a leánya még csak nyolc éves, de meg fogja venni, mert az a rendje, hogy maradjon a családban.

Megjegyzések a varrás jelentőségéről

A varrás jelentőségét abban is látom, hogy a falvak egysége megmaradt. A népelet egysége tovább élhetett olyan községben, ahol a lányok nem szóródtak szét a nagyvilágba mint cselédek, mert a mindennapit otthon is megkereshették.

Természetesen a kalotaszegi községek egysége a mostani városba özönlés idején erőszakkal nem tartható össze, úgy vélem a szétesés előbb-utóbb bekövetkezik.

A Nádas menti kalotaszegi falvak a városhoz közel voltak, ott nem varnak, ott más kereseti lehetőségek vannak. Magyarvalkón azért nem alakult ki a kereskedéssel foglalkozó réteg, mert a férfiak egy vállalkozónak gyűjtötték a fenyőgyantát és a fenyőtobozt. A férfinép tehát a varratás dolgaival nem foglalkozott.

A második világháború után

A háború teljesen feldúlta a falvakat Kalotaszegen, kirabolták őket, mindenki mentette lányait és javait a tőlük megszokott leleményességgel. Akkor már nem volt kinek varrni, ha még volt is régről kész áru vagy anyag. Mindenki szegény volt, a kézimunka nem volt elsőrendű szükségleti cikk, akkor még csak élelemre jutott.

A háború utáni nehéz időszak mintegy 10 évig tartott. Földműves volt a kalotaszegi ember, azt soha nem tagadta meg. De amikor beszolgáltatásnál annyi beadási kötelezettsége volt, mint a jó éghajlatú síkságon élő földműves társának, az nagyon megnehezítette az életét. Amikor már valamelyest megindult a kereskedelem, szövetkezet alakult például Kőrösfő községben a fafaragók részére. Sok falusi gyermek került városi iskolába, ingyenes lett a tanulás, a szülők már nem idegenkedtek attól, hogy gyermekük elhagyja a falut. A termény- és állatbeszolgáltatási kötelezettség 1956-ig tartott.

Végre 1961-ben egy Szeben melletti gyár kezdte gyártani a Volga fonalat elég jó minőségben, az akkori viszonyoknak megfelelően eléggé elérhető áron.

Ebben az időben, ha gyengén is, de megindult az idegenforgalom. Jöttek a nyugatnémet családok kocsival a Fekete-tenger partjára nyaralni. A régi kereskedők kezdtek árusítási engedély után járni. Az engedély régen nagyobb területre szólt, most már korlátozott volt, minden évben újabb izgalom, kapnak-e vagy sem. Végül megvolt az engedély. Ez azt jelentette, hogy jóformán az egész nyarat a tengerparton, több száz kilométerre az otthonuktól töltötték. Most már változott a készlet, amit árultak. Kisebb darabokon volt a hangsúly, amit a nyaraló emlékként vagy ajándékba megvesz. Az első években a fehéres munkák voltak kelendők. A fehéres mellett a szálánvarrott kézimunkák is kelendők lettek, a *patkós* és a *pukétos minták* minden árusnak a készletében megvoltak, pirossal, feketével, sötétkéssel, zölddel hímezve. A tengerparti üdülőtelepeken ki volt jelölve a hely, ahol az engedéllyel rendelkezők tetszetősen kitergegethették a portékájukat. Nagy pénzeket kerestek, igaz hol tűző napon, hol pedig csípős szélben.

Megszokott szállásuk volt, ahol többen aludtak egy szobában, s szenvedtek az erdélyi embernek szokatlan nagy hőségtől. Már nem hátizsákban volt az árujuk, jó záros bőröndök voltak használatosak. Ahogy a nyári szezon véget ért és hazajöttek, kezdték készíteni az anyagot a következő évre. Szüntelenül dolgoztak és dolgoztattak, hogy a fürdőidényre szükséges áru rendelkezésükre álljon.

Férfiak és nők egyaránt árusítanak, azzal a különbséggel, hogy most már lányok is vannak az eladók között. Természetesen itt is jól vált az eszük, ha az idegennek nincs pénze és kellene neki a varrottas, ad érte egy nyíloninget (a 60-as években) vagy bármit, amit otthon olcsó áron beszerezett. A kalotaszegi ember hamar tud számítást csinálni, hogy mi a felkínált darab értéke, ha jól jött ki vele, cserekereskedelmet is űzött, bár tiltott dolog volt. Pár évvel később egy idősebb asszony írásost vitt magával, hogy árulás

közben azt varrja. Meglátta egy turista, azonnal megvette, küldetett magának néhány darabot, s attól kezdve az írásos is kedvelt árucikk lett.

A lakberendezési szokások átalakulásával változik a szükséglet, ezt a kereskedő észleli, és azonnal átáll arra a munkára, ami kelendőbb. Nem is lenne baj, ha nem menne ez a minőség rovására. Sajnos, szemlátomást romlik a minősége annak, amit piacra vesznek. Amikor divatba jött a városi fiatalok között a „népi blúz”, ilyen népinek nem nevezhető blúzokat kezdtek el varrni tömegével. Már nem is hímezik, holmi kis szöttes-csíkokat, sőt újabban gépi hímzésű pántlikát helyeznek rá, ráöltik és százakat kapnak érte. Már az a szorgalmas, becsületes nép – bár szép műemlék templom magaslik a falu felett és körülötte magas, új házak állnak, elég sok a főiskolát, egyetemet végzett fiatal – elvesztette azt az érzékét, a munka iránti odaadását, ami a múltban megbízhatóvá, híressé tette.

Történtek próbálkozások központi értékesítésre, munkáltatásra, de sikertelenné bizonyultak. A háziipari üzletek árulnak imitt-amott egy-egy tűrhetően megmunkált darabot, de a világban tömegesen a csúnya, csupán a pénzért készített értéktelen kézimunka terjed.

Irén Tőkés

MRS ZSIGA GYARMATHY AND THE HISTORY OF THE
HOMECRAFT OF KALOTASZEG

(A Personal Reminiscence)

(Abstract)

The approximately forty villages of the Transylvanian region Kalotaszeg, west of Kolozsvár, had been characterized by poverty in the 19th century. A significant part of the population went for share-cropping to the Hungarian Plain to earn their subsistence. The mass production and trade of embroideries and carvings was started in the 1880s. Mrs GYARMATHY took the initiative by presenting the folk art of Kalotaszeg at exhibitions thus making it famous at home and abroad as well.

The organization of homecraft soon evolved. Its characteristic feature was that the entrepreneurs having capital, acquiring the raw materials and giving out work to peasant women, emerged here from the ranks of local peasants (and were not foreign merchants). Two further layers of people living on homecrafts existed in the villages, the so-called "köpec" people (itinerant vendors), who partly took the products from the entrepreneurs, and partly they themselves had made embroideries and carvings, and, taking along these pieces, went to certain given urban centers and addresses to sell. Besides them there was the mass of women who did the embroidery and of men who did the carving. Their income was not much, but in the villages where embroidery and carving had spread, poverty disappeared.

The paper also gives an account of those campaigns of sale, of the cooperatives and other organizations which promoted the sale of the products of Kalotaszeg folk art partly in Rumania and partly in Hungary during the inter-war period.

Kalotaszegi paraszti életképek. Gyarmathy Zsigáné irodalmi működése

GYARMATHY Zsigánét méltatlanul feledte el az utókor, annál is inkább, mert neve már életében fogalomná vált: „kalotaszegi nagyasszonynak”, „szegények jótevőjének” nevezték Kolozsvártól Bécsig mindenütt e hazában. Jellemző, hogy amikor meghalt, A Hét közvetlen, személyes hangú nekrológban emlékezett meg róla, amely e szavakkal kezdődik: „A kalotaszegi asszony is elment a csipkék, selymek útján az örök álomba...”¹ Az, hogy elfeledték, nem egyedi eset, de vele kétszeresen is hálátlan volt az utókor, munkásságának mindkét területe: az írói és a néprajzi egyaránt száraz lexikonadattá zsugorodott. Amikor élete utolsó évtizedében lassacskán felhagyott a néprajzi kutatómunkával és az általa megteremtett varrottasipar irányításával, fokozatosan kezdett kihullni a kortársak emlékezetéből; a századelőn megjelent művei pedig MIKSZÁTH, BRÓDY, HERCZEG Ferenc és GÁRDONYI zajos sikerei mellett csak egy vidéki asszony amatőr kedvteléseinek tűntek, így ő már szinte be sem került az utókor olvasói tudatába. Ami pedig az említett lexikon-címzavakat illeti: úgy tűnik, hogy a néprajzi szakmunkák – megemlítvén a varrottas körüli érdemeit – az irodalomtörténet ítéletére bízzák értékelését, ez utóbbi pedig éppen azt a tevékenységét domborítja ki, amelynek megítélése a néprajztudomány feladata. Ily módon azon sem csodálkozhatunk, hogy a legutóbbi háromkötetes *Magyar Irodalmi Lexikonban* (Akadémiai Kiadó, Bp., 1965.) még a születési évszáma is tévesen szerepel, 1843 helyett 1845 van feltüntetve. (Bár lehet, hogy e tévedés egy réges-régi sajtóhiba korrigálás nélküli továbbvitele: a Vasárnapi Újság – amely egyébként számos regényét és elbeszélését közölte – 1910-es nekrológiájában már tévesen tüntette fel az író nő születési évszámát 1845-nek.² Feltehető, hogy itt még valóban sajtóhibáról van szó, hisz GYARMATHY NÉ e lapnál szinte „házi szerzőnek” számított.)

Ahhoz, hogy ilyen mostohán bánt az utókor az író nő életművével, bizonyára hozzájárult az a tény is, hogy mindössze két tanulmány tett kísérletet munkásságának áttekintésére, de ezek nem sokkal halála után keletkeztek, így több bennük a szubjektív visszaemlékezés, mint a történeti távlatú objektív értékelés. Az egyik a kortárs író nő, FANGHNÉ GYUJTÓ Izabella tollából származik, aki a kolozsvári Erdélyi Irodalmi Társaság tagjaként tisztelt az ugyancsak társasági tag GYARMATHY NÉ emléke előtt. *Gyarmathy Zsigáné emlékezete* c. tanulmánya két hónappal az író nő halála után jelent meg a társaság folyóiratában, az Erdélyi Lapokban.³ FANGHNÉ visszaemlékezéséből két gondolatot érdemes kiemelni. Az egyik az, hogy GYARMATHY NÉ írásainak legértékesebb része a havas tájak és a kalotaszegi népelet leírása, bemutatása. A másik pedig

¹ A Hét 1910. 16. sz. 264.

² Vasárnapi Újság 1910. 16. sz. 333–334.

³ Erdélyi Lapok 1910. 11. sz. 315–319.

az a megállapítás, amit regényeiről tesz: „A meseszöveg gyenge, néhol kuszált, hogy alig lehet megérteni, s nőalakjai, ha csak kicsit kívül esnek a szűk vidéki körön, melyben ő élt, lehetetlen mesealakok.”⁴ Nincs mit szépíteni, általánosságban egyet kell értenünk FANGHNÉ megállapításaival, de figyelembe kell vennünk azt, hogy ez a vélemény egy a GYARMATHYNÉ-éhez képest konzervatív ízlést tükröz, amely ZOLA és BOURGET divatja idején bizarrnak érzi a finom lélektani megfigyelések alkalmazását kalotaszegi parasztlányok és vidéki úrhölgyek jellemrajzánál. Talán ebből ered, hogy a tanulmány szerzője érzéketlen marad GYARMATHYNÉ két legjobb regénye iránt is: kevésbé lényeges dolgokat emel ki belőlük, ugyanakkor nem veszi észre azt a modern lélekrajzot, ami *Az ifjú pap* és a *Bánék, Andrásék* c. regényekben található.

A másik, monografikusabb igényű tanulmány szerzője PERSIÁN Kálmán. Eredetileg *A kalotaszegi asszony* címen olvasta fel GYARMATHYNÉnak szentelt tanulmányát az Erdélyi Irodalmi Társaság 1911. november 5-i felolvasó ülésén, amely – FANGHNÉ-éhez hasonlóan – hamarosan megjelent az Erdélyi Lapokban,⁵ majd *Kalotaszeg nagyasszonya* címmel önálló füzetként megjelent (ENDRÓDI Sándor előszavával) a kolozsvári Stief Jenő és Tsa. cég kiadásában.⁶ PERSIÁN tanulmánya módszeresebb, filológiailag megbízhatóbb, mint FANGHNÉ-é. Ez nem véletlen, hisz ő vásárolta meg az író halála után annak könyvtárát az Erdélyi Nemzeti Múzeum Könyvtára számára, s ugyancsak ő juttatta GYARMATHYNÉ híres parasztkancsó gyűjteményét – amelyet HERMAN Ottó is nagyra tartott – a múzeum régiségtárába. Ő volt tehát az első, aki az író teljes kézirat-hagyatékát átnézte. Közbenjárt abban is, hogy a Singer és Wolfner kiadó 10 kötetben megjelentesse GYARMATHYNÉ műveit, de ez a terv nem realizálódott.

A fent említett két tanulmány alapján rekonstruálható GYARMATHY Zsigáné HÓRY Etelka életrajza, amelyből néhány főbb mozzanatot érdemes kiemelni. 1843. május 28-án született HÓRY Farkas és AUMÜLLER Rozália első gyermekeként Magyar-gerőmonostoron. Apja, HÓRY Farkas, református pap és költő; önálló verseskötete is jelent meg (*Hóry Farkas költeményei*, Kolozsvár, 1858.), s elég gyakran közölték verseit nemcsak az erdélyi, de a fővárosi lapok is. GYARMATHYNÉ több elbeszélésébe beleszötte apja emlékét; a legmelegebb hangon *A magyar-gerőmonostori templomban* c. rajzában emlékezett meg róla. Két öccse született még: Albert és Farkas. Albert, HÓRY Béla néven maga is író lett. Etelka tízéves korában Kolozsvárra került Mme Chel leánynevelő intézetébe, ahol a kor erdélyi színvonalán álló nevelésben részesült. Egyedül a nyelvekkel voltak nehézségei, anyanyelvén kívül élete végéig nem tudott megtanulni egyetlen nyelvet sem.

A visszaemlékezések két említést érdemlő gyermekkori emlékről tudnak. Etelka ötéves kislány volt, amikor a szabadságharc alatt látta VASVÁRY Pált fehér tollas kalpagjában eltűnése előtt. (Ez az emlék végigkísérte egész életén, majd negyven évvel később feldolgozta *Monostory Katinka* c. regényében.) A másik egy sokkal vidámabb emlék: serdülő lányként részt vett egy KAZINCZY-bálon, ahol nagy sikert aratott kalotaszegi pártjával. Az irodalomtörténet is számon tartja, hogy HÓRY Etelka öccsével, Bélával 1861-ben népköltési adatgyűjtést végzett GYULAI Pál számára.

⁴Erdélyi Lapok 1910. 11. sz. 315–319.

⁵Erdélyi Lapok 1911. 23. sz. 700–703. és 24. sz. 728–730.

⁶Dr. PERSIÁN Kálmán: *Kalotaszeg nagyasszonyáról, Gyarmathy Zsigánéről*. Kolozsvár, 1911.

Etelka 1864. október 8-án férjhez ment a Dunántúlról Erdélybe származott GYARMATHY Zsigmondhoz. Zsigmond főhadnagyként harcolt a szabadságharcban; az 50-es években Pesten jogot végzett, majd Kolozs megye szolgabírájaként vette el HÓRY Etelkát. Házaseletükből kevés konkrét adatot ismerünk, de amennyiben az irodalmi alkotások tükröi a magánéletnek, arra következtethetünk, hogy több szomorúságban, mint boldogságban volt része. Már a kezdet kezdetén beárnyékolta kapcsolatukat az, hogy a leendő após nem szívesen fogadta Etelkát, s minden eszközzel meg akarta akadályozni ezt a házasságot. Neki nem kis idejébe és energiájába került, míg el tudta magát fogadtatni, sőt meg is tudta magát szeretetni férje családjával. Többször is próba elé állította házasságukat, hogy hét gyermekük közül három meghalt. A halott gyermekek emléke nemegyszer visszatér műveiben; olykor az elbeszélés epikus menetét is félbeszakítja, s szinte önálló lírai betétként építi bele a fájdalmas élményt a rajzba, az életképbe (pl. *A gombok királya*). GYARMATHY Zsigmond 1876-ban létrehozta a Kalotaszegi Takarékpénztárat, s annak lett az igazgatója. E minőségében politikai tervei is voltak, Tisza Kálmán híveként többször indult a választásokon. Mint a Takarékpénztár igazgatója, segítette nejeének a varrottas-háziipar fellendítéséhez szükséges anyagiak biztosításában. Úgy tűnik azonban, hogy nejeének írói ambícióit, főleg sikereit nem fogadta osztatlan orommal: saját jövőjét semmüképpen sem akarta felesége írói karrierjének alárendelni. A varrottas körüli nagy hírverés sem tetszhetett neki maradéktalanul, mert tudunk arról, hogy egyszer-kétszer szárnyra kelt annak a híre, hogy GYARMATHYNÉ abbahagyja a varrottas körüli bábáskodást, s ez végső soron családi okokra volt visszavezethető. A férj nem fordított gondot arra, hogy feleségének maradjon ideje az írásra; GYARMATHYNÉ maga vall arról, hogy a gyereknevelés, a konyha és a háztartás minden idejét leköti, alig marad szabad perce az írásra: korán reggel, amikor a család még alszik, tud egy kis időt szakítani az irodalmi munkára. *Szokásaink* c. tárcájában – amely az egyes szám harmadik személyű elbeszélés ellenére önvallomásnak is felfogható – a mindennapi gondok leírásán túl egy nyomasztó érzését is megfogalmazza: fél a megvakulástól. Hajnalban az írással erőlteti meg a szemét, este pedig a varrással. Reznált belenyugvással veszi tudomásul sorsát, erről tanúskodik az írást lezáró idézőjeles mondat: „Sorsunkat türelemmel viselni annyi, mint azt legyőzni.”⁷ Férje egyébként nem mérte fel reálisan saját politikai helyzetét és lehetőségeit, talán ennek is lett a következménye, hogy az 1892-es bánffyhungyadi választáson alaposan összeverték. (Ez a tragikus mozzanat lett a *Bánék, Andrásék* c. regény cselekményének egyik indító motívuma.)

GYARMATHYNÉ első írásait *Katinka* álnéven jelentette meg. Ez teljesen megfelelt a kor szokásainak, de ebben a gesztusban nem pusztán a kor szokásaihoz való igazodást kell látnunk; családi helyzete, férjének és környezetének patriarkális szemlélete szinte kényszerítő erővel hatott rá, hogy írói álnevet válasszon. Sokáig meg is tudta őrizni inkognitóját, mígnem egy kolozsvári lapszerkesztő feledékenységé folytán fény derült arra, hogy ki is rejtőzik a *Katinka* álnév mögött. (*Emlékezés Sámí Lászlóra* c. tárcájában írta meg „lelepleződésének” anekdotikus történetét.) Az 1870-es években egyre gyakrabban tűntek fel *Katinka* írásai az erdélyi és a fővárosi sajtóban, s első regénye, az *Akiknek nincsen szívek* is ezen az álnéven jelent meg K. Papp Miklós kolozsvári szerkesztő lapjában, a Magyar Polgárban, 1877-ben. Írói pályájának fénykora az ezt követő két évtized,

⁷ *Szokásaink. A hegyek közül.* (Elbeszélések, rajzok) Budapest, 1885.

az 1880-tól 1900-ig terjedő időszak. Közel húsz novelláskötete és regénye jelent meg ez idő alatt, tehát átlagban majd minden esztendőre esik egy-egy önálló kötet. Emellett rendszeresen közölték írásait a vezető országos lapok, így a Vasárnapi Újság és a Fővárosi Lapok. Eltekintünk mindazon irodalmi és ismeretterjesztő lap felsorolásától, amelybe GYARMATHYNÉ publikált, de meg kell említenünk, hogy a legnagyobb gyakorisággal az ifjúsági lapok, különösen pedig a lányolvasók számára szerkesztett folyóiratok közölték előszeretettel erkölcsnemesítő célzatú rövidebb meséit, történeteit: DOLINAY Gyula Hasznos Mulattatója és Lányok Lapja, az ÁGAI Adolf szerkesztette Kis Lap, TUTSEK Anna Magyar Lányok c. lapja, valamint PÓSA Lajos és BENEDEK Elek népszerű gyermekújságja, Az Én Újságom. A lányok és gyermekek számára írt legsikerültebbnek tartott darabjait önálló kötetekben is megjelentette, melyek közül nem egy több kiadást is megért.⁸

PERSIÁN Kálmán adatai szerint 121 elbeszélése, novellája, rajza s kb. 60–70 egyéb műfajú írása jelent meg könyv alakban, de a kötetbe fel nem vett, csak folyóiratban megjelent műveinek számbavételére szinte lehetetlen vállalkozni. Nem azért, mert ez olyan nagy mennyiséget tesz ki, hanem azért, mert nehezen hozzáférhető erdélyi lapokban is lappangnak még tőle írárok. Összesen hét regényt is írt, ezek helyszíne legtöbbször a szülőföld, s tárgyakat a paraszti életből és a dzsentrí-sorsokból merítik.⁹

E két évtized életének legaktívabb szakasza, s nemcsak irodalmi téren. 1885-ben az akkori kultuszminiszter fölkérésére az országos kiállításon bemutatott egy kalotaszegi szobát, s ezzel elindította a varrottast a világhírnév felé. A szecesszió térhódításának idején, a századforduló éveiben a kalotaszegi varrottas egyike lett a legeredetibb s ennél fogva a világ legezotikusabb viseletének, legalábbis erre enged következtetni az a tény, hogy az igazán kényes és túlfinomult ízlésű dandy, Oscar WILDE halhatatlan regényhőse, Dorian Gray a kínai és indiai selymek és muszlinok mellett magyar varrottásokat is gyűjtött. (Angliába közvetlen módon két Kalotaszegre látogató angol író vitte el a varrottas hírért, mint erről GYARMATHYNÉ beszámol a varrottas készítésének és történetének máig is legértékesebb dokumentumkötetében, a *Tarka képek a kalotaszegi varrottas világából* c. díszes albumban.)¹⁰ E kiállítás sok pártfogót szerzett a varrottasnak, akik között igen magas méltóságú személyeket is találunk: a miniszterek és hercegek sorából kiemelkedik JÓZSEF főherceg és IZABELLA főhercegné – de a legelőkelőbb pártfogója az értékes és egyben praktikus népművészeti terméknek maga ERZSÉBET királyné. E főúri „pártfogók” anyagi támogatása nagyon gyakorlatias módon valósult meg: ők voltak a megrendelők, a „fizetőképes kereslet”, amely olyan igényt támasztott a kalotaszegi lányok kézimunkáival szemben, amelynek méltó kielégítése érdekében érdemes volt előszedni olyan, már feledésbe merült mintákat, amelyeket már csak elvétve lehetett itt-ott találni tulipános ládák mélyén. Hogy ezek előkerültek, s a lányok újra megtanulták készítésük módját, majd az elkészült darabok eljutottak a megrendelőkhez, azok ellenértéke pedig vissza a készítőkhöz, ennek a megszervezése és lebonyolítása

⁸ Erdélyország, tündérorság (Mesék, igazak apróknak, serdülteknek) 1900.; *Három leány regénye* (Ifjúsági regény) 1898.; *Kalotaszegi bokréta* 1907.; *Mari néni mankója. A remete.* (Két elbeszélés) 1899.; *Tündér király fia, lánya* (*A világ vége és egyéb mesék és történetek jó fiúk és lányok részére*) é. n.

⁹ *Akiknek nincsen szívök.* Magyar Polgár 1877.; *A regényes feleség* Budapest, 1884.; *Az ifjú pap* Budapest, 1885.; *Monostory Katinka* Budapest, 1890.; *Zúdorék* Budapest, 1896.; *Az új hajítások* Budapest, 1901.; *Bánék, Andrásék* Budapest, 1904.

¹⁰ *Két angol trónó nálunk. Tarka képek a kalotaszegi varrottas világából.* Budapest, 1896. 45–49.

GYARMATHYNÉ fáradtságos munkájának köszönhető. Nem véletlenül nevezte őt SZINY- NYEI József híres írói lexikonában „Kalotaszeg vidékének és népének valódi jóltevő nemtőjeként”. Pedig a kalotaszegi lányokat rábírní arra, hogy „piacra” termeljenek, nem volt könnyű feladat. GYARMATHYNÉ számos megtörtént esetet mesél el arról, hogy milyen fortélyhoz kellett folyamodnia, hogy egy-egy lány megváljon a saját maga számára készített pártjától, kelengyétől.

A varrottas hírnevével együtt GYARMATHYNÉ híre is növekedett: neve összefonódott a varrottas háziipareval. Mindenki a kortársak közül, aki Kalotaszeg vagy a varrottas iránt érdeklődött, akár levél útján, akár személyesen, GYARMATHYNÉhoz fordult, így ő folytatta szűkebb hazájában a legkiterjedtebb levelezést. JANKÓ János alapvető néprajzi munkája, a *Kalotaszeg magyar népe* (1892.) nehezen készült volna el GYARMATHYNÉ értő és segítő tanácsai nélkül. MUNKÁCSY a *Honfoglalás* alakjaihoz egy bánffyhungyadi vásáron talált megfelelő arcokat, ahova GYARMATHYNÉ kalauzolta el. Az író egy visszaemlékezésében megörökíti annak a „csinos barna férfinak” az alakját, aki Árpád fejedelem mintája volt.¹¹

GYARMATHYNÉ irodalmi munkássága összefonódik a néprajzival és fordítva: a paraszti életet bemutató műveinek témáit akkor merítette, amikor a varrottas háziipar megteremtésén buzgólkodva faluról falura, házról házra bejárta Kalotaszeg néhány tucat magyar lakta települését, s közben megismerte a paraszti jellemet, mentalitást, a szokásokat és hiedelmeket.

A kortársak elismerték néprajzi szakértelmét és Kalotaszeg legjobb ismerőjének tartották. Ezt fejezte ki, hogy HERRMANN Antal közreműködésével bevonták a RUDOLF trónörökös kezdeményezésére létrejött monumentális vállalkozásba, *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen* c. sorozatba. A XX. (Magyarország VII.) kötetbe ő írta a kalotaszegi részt (176–182.). A vidék földrajzi meghatározása után rátért az ott élő magyarság antropológiai jellemzőire, a népszokásokra, végül alapos összefoglalást adott a varrottas fajtáiról, készítésének módjáról, illetve a kalotaszegi varrottas-háziipar megteremtéséről. Találó megfigyelése, hogy az ünnepi viselet elmossa, elfedi a vagyoni különbségeket, mivel a szegény lányok is ugyanazon rend és ízlés szerint öltöznek föl, mint a módosabbak.

Az 1900-as években – jórészt életkorával magyarázhatóan – aktivitása csökkent, felhagyott a varrottassal összefüggő szervezőmunkával, s irodalmi munkássága is lanyhult, bár egyik legjobb regénye, a *Bánék, Andrásék* éppen ebben a korszakában, 1904-ben jelent meg. Míg egy évtizeddel korábban még lapszerkesztésben is közreműködött (főmunkatársa volt 1890-től a *Kalotaszeg* c. lapnak), most már közölni is alig közölt az egyre gyérülő újabb terméskből. 1910. április 9-én hunyt el, s 12-én du. 3 órakor temették Bánffyhungyadon. NAGY László és RAVASZ László teológiai tanárok búcsúztatták, az Erdélyi Irodalmi Társaság nevében pedig a társaság titkára, KOVÁCS Dezső lapszerkesztő mondott gyászbeszédet.¹²

Alig negyven nappal ezután nagyobb veszteség érte a magyar irodalmi és szellemi életet: meghalt a legnagyobb kortárs, MIKSZÁTH Kálmán. Kortársak voltak, a szó valódi,

¹¹ *Munkácsy Mihály a varrottások között. Tarka képek...* Budapest, 1896. 43–45

¹² *Erdélyi Lapok* 1910. 11. sz.

teljes értelmében. GYARMATHYNÉ négy évvel született korábban a „nagy palócnál”; pályakezdésük éveit — az 1870-es évek — is egybeestek. De nem pusztán ezek a biográfiai egybeesések indokolják a párhuzamot. MIKSZÁTH maga is méltányolta a kalotaszegi asszony írói erényeit, különben nem vállalkozott volna arra, hogy a Singer és Wolfner cég népszerű Egyetemes Regénytár sorozatának jubileumi 100. köteteként éppen GYARMATHYNÉ *A havasok alján* (1891.) c. elbeszéléskötetét adják ki, s maga írjon hozzá előszót, valamint hogy e sorozat magyar írókat közlő antológiáiba többször is fölvegye az ő elbeszéléseit. Van ezen túlmenően azonban három olyan jellemző vonása írásművészetüknek, amely — eltekintve természetesen a tehetségbeli különbségektől — rokonítja őket: a JÓKAI-hatás, amely főleg a romantikus cselekményszövéssben és az anekdotázó modorban nyilvánul meg; a szülőföld és a táj, valamint az ott élő nép szeretete és ábrázolása, végül pedig a romantika és realizmus kettőssége, amely mindkettőjük művészetére rányomja bélyegét.

PERSIÁN Kálmán a már említett életrajzában a magyar klasszikusok közül PETŐFI, ARANY és TOMPA nevét említi mint olyanokét, akik nagy hatással voltak a kolozsvári diáklány, HÓRY Etelka szellemi fejlődésére, ízlésének alakítására. Ami e három költőben olyan közös vonás, amely hatásként kimutatható GYARMATHYNÉ írói világában, az a biedermeier ízlés. Műveinek tanúsága szerint ismerte és kedvelte a francia felvilágosult gondolkodókat, leginkább MONTESQUIEU és ROUSSEAU műveit, de a romantikusokat is: LAMARTINE-t, BURNS-öt. A kortárs európai szellemi áramlatok közül irányadónak CARLYLE kultúr- és morálfilozófiáját tekintette. Aki viszont mindenkinél nagyobb hatást gyakorolt rá, az JÓKAI, főleg az 50-es évek JÓKAIja. Egyik korai regényének, *Az ifjú pap*nak a lányszereplői éppen a Kárpáthy Zoltánt olvassák, maga a történet pedig a Bach-korszakban játszódik éppúgy, mint *Az új földesúr*. Az író műkasságában fontos helyet foglal el ez a regény; annak ellenére, hogy regényeinek sorában keletkezését tekintve ez a harmadik, egyik legjobban átgondolt és felépített művéről van szó, olyanról, amely már az érett írónt mutatja, s amelyet színvonalban majd csak utolsó regénye ér utol. A regény meséje eléggé szövevényes; egy jól kimódolt, lényegében egyszerű, ám túlságosan is spekulatív vázra épül. Mindennek ellenére határozottan elkülöníthető benne három réteg, s ezek érintkezési felülete számtalan ironikus megoldás forrása. Az egyik réteg a történelmi múlt, az abszolutizmus évtizede, s ha erre koncentrálna olvassuk, akkor felfoghatjuk olyan történelmi regénynek, amelynek tárgya a Bach-korszak, pontosabban a nemzeti ellenállás, a „passzív rezisztencia”. A másik réteg egy bűntény, ill. annak felderítése. Kézenfekvőnek tűnik, hogy e két réteget önkényesen összekapcsolja, egybemossa az olvasói tudat, s akkor leegyszerűsítve úgy határozhatjuk meg a regény témáját, hogy az egy vagyonszerzési indítékból elkövetett gyilkosság — történelmi miliőbe helyezve. Pedig nem erről van szó, nem szabad összemosni e két regényréteget, ezek elkülönülten, önmagukban szolgálják az alapvető írói célt: a magyar paraszt bemutatását. Azét a magyar parasztét, akinek legfőbb jellemvonásaként azt tartja az író, hogy „arisztokratikus gondolkodású s konzervatív hajlamú”.¹³ Hasonlít ez a felfogás az 50-es évek KEMÉNY Zsigmondjához, de még inkább a szociáldarwinista indíttatású CZÓBEL István és JUSTH Zsigmond konzervatív reformnézeteihez. A mű egésze azonban túlmutat a benne ábrázolt politikai és történelmi viszonyokon, s ez lehetőséget ad GYARMATHYNÉnak arra,

¹³ *Az ifjú pap*. 1885. 19.

hogy kifejtse a polgárosodást sürgető társadalomfelfogását, ui. a regény egyik hőse kapcsán, aki a nemzeti ellenállást testesíti meg, a következőket írja: „... bár hazafias cselekedet a bezirkerek bosszantása, de e mellett egy kevés tanulás és munkásság nem csökkentene a nemzeti dicsőségen.”¹⁴

A regény harmadik rétege pedig valóságos írói bravúr, amely a néprajzkutatás öncélú divatjának a kritikáját adja. Belép a mű világába egy kívülről jött személy, Zárfalvy Gyula néprajzkutató, aki külső megfigyelőként akaratlanul is fontos résztvevője lesz az eseményeknek. Zárfalvy egyenesen Párizsból jött, ahová pedig azért ment, hogy megismerkedjen a modern művészeti irányzatokkal, mert festő akart lenni. Itt döbrent rá arra, hogy mit jelent a népművészet, s elhatározta, hogy célja eléréséhez nélkülözhetetlen a népművészet megismerése. Párizsból egyenesen Kalotaszegre jött. Ezt a cselekményszálát már az előszóban megpendíti az író, utalva egyúttal az egész regény mondanivalójára: „A tulipántosládák, győri cserépedények, „varrottas” fehérneműk, szóval a *népies* e korszakában ki ne szeretne falura jutni, vadvirágot szedni, népet látni? Hanem aki divatból teszi a kirándulást, gyorsan ráun, mint minden divatra... Így tehát, édes olvasóm, ne legyen semmi félreértés közöttünk ebben a népies áramlatban!”

Zárfalvy alakja, illetve az a regénysík, amely az ő világát mutatja be, lesz a közties réteg az említett kettő között. A nem tehetségtelen festőnövendék tapasztalatlansága folytán esetlenül csetlik-botlik a kalotaszegi emberek között, mindenütt jelen akar lenni, mint egy fotográfus, hogy rajzeszközeivel a kalotaszegi élet minden apró mozzanatát megörökítse. Jelen van tehát az eseményeknél, de csak külső megfigyelőként, s rendszerint mindent félreért. Jellemző példaként csak egyetlen mozzanatot emelek ki, egy esküvői jelenetből. Bokor Feri, a módos parasztlegény a fenyőgallyakkal feldíszített házban (kalotaszegi szokás, hogy bármilyen ünnep alkalmával fenyőgallyal díszítik fel a házat) megy menyasszonyáért, s közben szolgáját, Vincét ügyetlenkedéséért arcu csapja. A festő nem tudja, hogy valóban nézeteltérés volt a szolga és gazdája között, ezért a feljegyzései közé azt írja: úgy látszik, e vidéken szokás, hogy a vőlegény az esküvőn arcu legyinti fenyőgallyal a körülállókat... Zárfalvy számára nemcsak a népszokások bírnak rejtélyes jelentéssel, megfejtésre váró titok maga a táj, a földrajzi egység: egész Kalotaszeg. GYARMATHYÉNÉ nem hagyja ki ebben az esetben sem, hogy ne szője bele regényébe azt az anekdotát, amelyet több elbeszélésébe már bevett, s megemlített MUNKÁCSY kalotaszegi látogatásakor is, hogy ti. az idelátogató bebarangolja az egész vidéket, de elutazása előtt még Kalotaszegre is szeretne eljutni, mert hogy ott még nem járt... A kalotaszegiek ravasz módon az alábbi kis népdallal szokták elmagyarázni az idegennek, hogy hol is van, meddig terjed Kalotaszeg:

Kalota és Körös vize
Határ híjában ígér,
Addig terjed Kalotaszeg,
Ameddig – a muszuj ér.

Ekkor ismeri meg Zárfalvy Kalotaszeget, s e fölismerés szimbolikus jelentésű: rájött – önkéntelenül is – valamire: fölfedett egy titkot, megismerte a népet, mentalitását, érzelmeit, indulatait, s ezzel leleplezett egy gyilkosságot. Az általa készített rajzok, vázlatok dokumentumai lesznek a gyilkosság előzményeinek, majd magának a tett elkövetésének is.

¹⁴ *Az ifjú pap.* 1885. 109.

Számos néprajzi vonatkozású elemet lehetne kiemelni a regényből, azt illusztrálandó, hogy ezek az elemek szerves alkotórészei a kompozíciónak: azt a szokást, hogy nagymosás után a ruhát a zöld fákon, bokrokon szárították oly módon, hogy a zöld cserjére fehér lepedőt terítettek, s azon szárították a piros ruhaneműt. Ez a Bach-rendszer idején a nemzeti ellenállás egyik módozata volt...

GYARMATHYNÉ regényeinek többsége a dzsentrivilágból meríti tárgyát; azt a folyamatot ábrázolja, amelynek végeredményeképp a dzsentri fokozatosan elveszíti politikai hatalmát és társadalmi tekintélyét, miközben sziszifuszi küzdelmet folytat a fennmaradásért. E folyamat a társadalmi réteg szempontjából lassú és hosszan tartó, ám az egyén szempontjából mégis tragikus, s együtt jár generációs konfliktusokkal (*Az új hajtások*). A fennmaradásért folytatott küzdelemben a legnagyobb áldozatot a nők hozzák, dzsentri származású nőalakjai CSIKY Gergely és KAFFKA Margit regényhősnőihez hasonlíthatók (*A regényes feleség, Az új hajtások, Zúdorék*).

GYARMATHYNÉnak nem voltak illúziói a dzsentrivel szemben, s a parasztság helyzetét is reálisan látta: tudta, hogy a parasztokban ősi, ösztönös ellenséges indulat dolgozik urai ellen, s csak nagy erőfeszítéssel tudnak uralkodni ezen az indulaton. A *Bánék, Andrásék* c. regényben két apa, a gróf Bán és a paraszt András áll egymással szemben, rajtuk keresztül pedig a két család (mindkettőnek van egy fia és egy lánya), tágabb értelemben pedig két társadalmi osztály. Szinte MÓRICZ realizmusának előlegezését láthatjuk abban az erőteljes drámai vonásokkal megrajzolt társadalmi tablóban, amely e regényben élénk tárul. De igazán művészi az teszi a regényt, hogy a társadalmi konfliktust két család szembenállásán keresztül mutatja be. A Rómeó és Júlia alapsémájára emlékeztet az a körülmény, hogy a második generáció fölül tudna emelkedni az apák bűnén, a paraszti és az úri gőg és dac azonban előbb-utóbb mindnyájukból kiütöközik, s mindkét apa fia halálával lakol konokságáért. GYARMATHYNÉ e regényében néz szembe a legőszintebben azzal a kérdéssel, hogy a magyarság jövő sorsának alakításában milyen szerep vár a nemességre és a parasztságra, szükségszerű-e, hogy ellenfelek maradjanak, milyen alapon jöhet létre az összefogás közöttük. Néhány évvel korábban, *Az új hajtásokban* még úgy látta, hogy a már pusztuló nemesi középosztály összeolvadhat a szorgalmas, életerős parasztsággal. A regény büszke úrnőjének, Földynének mindkét gyermeke – fia és leánya is – rangon alul házasodik, az élet mégis őket igazolja, s Földyné sértett büszkeségét majd a kis unoka, mint a jövő reménysége kárpótolja. A *Bánék, Andrásék* megoldása nem a happy end, mint *Az új hajtások* esetében. Mégis, van e regényének is valamiféle hamis, illuzórikus kicsengése. De ez nem írói eszközeinek, megoldásainak, hanem világnézetének következménye: ő abban látta a megoldást, ha a magyar faj két legtisztább eleme, az arisztokrácia és a parasztság keveredik, egymás véréből felfrissül. Hasonlít ez egy kissé JUSTH konzervatív reformprogramjához, mégis van egy lényeges eltérő elem a kettő között: JUSTH – arisztokrata származásánál fogva – átélté hanyatló osztályának „fuiumus”-élményét, úgy vélte, hogy genetikailag kifáradt a faj, s ezen csak egy vérfrissítés segíthet. JUSTH a magyar arisztokráciát akarta megmenteni elsősorban, abban a reményben, hogy az ismét a nemzet élére állhat. GYARMATHYNÉ inkább a népnemzeti koncepció talaján állva nemesség és parasztság nemcsak társadalmi, hanem biológiai összeolvasztásában, keveredésében, s ezáltal az ellentétek kiegyenlítődésében látta a megoldást. Nemcsak regényeiben, elbeszéléseiben is felbukkan ez a gondolat (*A faj, Az erő gyengesége, A menyasszony-lány, A Helén neveltje* stb.).

GYARMATHYNEÉ avatott ismerője a női léleknek, s nem riad vissza a modern pszichológia eredményeinek alkalmazásától sem az írói gyakorlatban. Ismeri azt a helyzetet, amit a pszichológia *déjà vu*-nek nevez, erre jó példa *A faj* c. novellája. A paraszti származású, de értelmiségivé lett anya akkor, amikor kisgyermeke életéről van szó, félreteszi szerzett intelligenciáját, iskolázottságát, s ősi anyai ösztönnel a gyermekkorában látott kuruzslási módszerhez folyamodik: biztos módja e hiedelem szerint a szivgörcsös gyermek kigyógyításának, ha az édesanya éjjel meztelenül körbekerül kilenc bazsarózsa-tövet, s közben kilenc bimbót szakít le róluk, amiből orvosságot főz. A történet közép-pontjában nem is a beteg kisgyermek tragikus sorsa áll; a főszereplő az anya, az anyai ösztön. Az anyának le kell küzdenie gátlásait, félretenni szégyenérzetét, és engedni feltörni az ősi ösztönt, amely egy gyermekkori emlékekben nyilvánul meg. „Ekkor különös sejtelmek, álomszerű látományok lepik meg: hiszen mindez már megvolt így egyszer, s ő most csak ismétli azt, amit hajdan cselekedett. A pillanat előtti idő valami áram által összefolyt a dédanyák cselekedeteivel, s az unoka nem tudja szétválasztani egymástól... mintha ezt a pillanatot már keresztül élte volna valamikor.”¹⁵

GYARMATHYNEÉ száznál is több elbeszélését – kötetekbe rendezve – alapvetően tematikus szempontok szerint csoportosította. A műfaji hovatartozás nem volt rendezőelv számára. A legotthonosabban talán a feuilleton, a csevegés műfajában mozgott, bármiről könnyedén és érdekesen tudott írni. Bármilyen ötlet elég apropót szolgáltatott egy anekdota felidézésére vagy a történetbe való beleszövésre. Kötetlen műfajú írásainak két legjobb gyűjteménye a már említett *Tarka képek...* és a *Beszélyek és apróságok* c. könyve (1887.). A kompozíció nem volt erős oldala, legjobb kompozíciójú elbeszélései az anekdotikus paraszti életképek, ill. a balladai tömörségű drámai novellák. Miként MIKSZÁTH *A jó palócok*ban, ő is egy tájhoz és az ott élő néphez kötötte történeteit. GYARMATHYNEÉ számára az volt a kalotaszegi ember, ami pl. TÖMÖRKÉNY vagy GÁRDONYI számára az alföldi paraszt: jelleme, érzelmi élete, életmódja, szokásai és hiedelmei mind megörökíteni, feldolgozni való téma. Ő a kalotaszegi ember kapcsán mondta el mindazt, amit a világról és az emberről tudott és elmondani akart. Ars poeticáját LONGFELLOW-tól veszi, akinek sorait mottóként idézi a *Beszélyek és apróságok* c. kötet bevezetésében:

Oh, te szobrász, festő, költő!
E mondást szívedre vedd:
Az legjobb, mi legközelebb van,
Abból alkossd művedet.

Elbeszélésköteteinek a címe is utal arra, hogy a táj és az ott élő nép szolgáltatja irodalmi műveinek a témát (*A havasok alján* 1891., *A hegyek közül* 1885., *Régi urak, új parasztok* 1897.). Ha az élmény felől akarjuk megragadni, hogy mi szolgált nyersanyagul GYARMATHYNEÉ számára, akkor éles cezurát húzhatunk két nagy élményforrás közé. Az egyik a gyermekkor, a szülői ház, majd pedig saját magánélete, az asszonyi sors – ezek a líraibb témák. Egészen más hangnemben ír azokban a műveiben, amelyeknek hőseit környezetéből vette. Itt érződik, hogy a kívülálló objektivitásával fürkészte ki a vizsgált jellem – paraszti figura vagy a vidéki udvarházak lakóinak – főbb tulajdonságait, az ilyen szereplők rajzában gyakran él az ironia eszközeivel.

¹⁵ *A faj. Régi urak, új parasztok.* Budapest, 1897.

A szülői házban alkalma volt megismerni az erdélyi vidéki papság életét, mindennapi gondjait, sőt átlátta azt is, hogy politikailag milyen felelősségteljes és nehéz feladat hárul a papokra a soknemzetiségű és sokfelekezetű országországokban. A legtöbb művében találkozunk papi szereplővel. De nem a papi hivatással összefüggő kérdéseket boncolja, sokkal inkább érdekli a magánszféra: az ember a papban, a jelleme, a magánélete, érzelmei, szerelmei, sőt, egzisztenciális gondjai (pl. *A pap barátja*, *Egy papné életéből*, *A megnyugvás*). Két legnagyobb formátumú papi figurája két regényhőse: *Az ifjú pap* címadó szereplője, aki tengerész akart lenni, hogy szabadnak érezhesse magát, de ezt az álmát nem tudta megvalósítani, ezért pap lett, a másik pedig egy oláh pópá a *Monostory Katinka* c. regényből, akinek emberségén és politikai tisztánlátásán sok múlik a szabadságharc nehéz napjaiban.

Paraszti tárgyú életképeinek visszatérő alakjai a férjük mellett kitarítani nem tudó vérbő asszonyok, a helyüket a világban nem lelő férfiak, azok a gyermektelen emberek, akik mindent megtesznek, csak hogy gyermekük legyen, öregasszonyok, akik sóvárogva gondolnak a soha vissza nem térő szerelemre (*A gyűlölt vő*, *A lélek*, *A menyasszony-lány*, *Kardos Jula*, *A nagyságos asszony modellje*, *A néma anyja*, *Az első és utolsó utazás*, *Bíró Kata*, *Büszke Zsófi*, *Elmúlt az már*). De a paraszti tárgyú írásokban is központi szerepet játszik az asszonyi lélek gyötrelmeinek bemutatása: a vágyak és lehetőségek között feszülő ellentét a szenvedés forrása. Jellemző eljárása GYARMATHYNÉnak az oppozíciós jellemzés: két barátnő, anya és lánya, úrnő és szolgája, férfi és szerető, férj és feleség kapcsolatán keresztül mutatja be, hogy mennyire korlátozottak a nők lehetőségei a társas kapcsolatok terén: Holbein-Madonnáktól Emma Bováryig vagy Anna Karenina önpusztító lázadásáig vonultatja fel a legkülönbözőbb paraszti női típusokat (*A dajka*, *Egy boldog asszony*, *Büszke Zsófi*).

A leggyengébb színvonalúak azok az írásai, amelyek nem a paraszti, hanem a vidéki úrilányok, kisasszonyok szalonvilágából, naplófeljegyzéseiből merítik témájukat. Ezekben az érzékenység divatjának idejében szokásos írói eszközökkel (levél-, ill. naplórészletek beépítésével) alapvetően érdektelen és sekélyes mondanivalójú történeteket dolgoz fel. Színvonalasabbak az önéletrajzi elemekkel átszőtt apróbb tárcák, visszaemlékezések s azok a gyermektörténetek, amelyeknek hőseit saját fiairól mintázta.

Végezetül ki kell emelni, hogy a fentebb különböző csoportosításban tárgyalt beszélyek, tárcák, rajzok szinte mindegyike külön figyelmet érdemel a benne szereplő néprajzi vonatkozások miatt. TÖMÖRKÉNY szemére szokták vetni, hogy ha meglát egy pipát az egyik szereplője szájában, akkor szabályos néprajzi értekezést kerekít a pipa ürügén, ami nyilvánvalóan a műalkotás kompozíciójának rovására megy. GYARMATHYNÉ ügyesebben oldja meg ezt, igaz, azon az áron, hogy az írásmű egyetlen értéke éppen a benne szereplő néprajzilag hiteles leírás, s minden más csak mellékes benne. Talán azért nem domborodik ki olyan élesen nála az ellentét, mert jellemteremtő képessége gyengébb, a mű összetartó erejét nem a szereplő vagy a szereplők biztosítják, hanem az etnográfiai érdekességű leírások. Különös képessége volt viszont annak a bemutatásához, hogy a tárgyi környezet mennyire kifejezi az embert, sőt, esetenként már csak a tárgy a fontos, az szimbolizál valami olyasmit, ami eltűnt az emberi kapcsolatokból. Egyik legszebb ilyen tárgyú rajza az önéletrajzi ihletésű *A csodaszép karospad*. Egy kávészínűre festett fenyődeszka kanapé egyik meglazult, faragott léce a végleg eltűnt gyermekkort idézi a sok év után életének korábbi helyszínére látogató írónő emlékezetébe.

GYARMATHYNÉ tisztában volt írói képességeivel: szerény tehetségének kibontakoztatásához az adott erőt, hogy nemcsak az irodalom eszközeivel, hanem tevékeny, cselekvő magatartásával szolgálta szülőföldje népét. A millenáris korszakban, amikor néha már öncélú divattá is vált a népi kultúra ápolása és kutatása, tudományos egzaktsággal megfogalmazta maga és kora számára a feladatot, s ennek rendelte alá irodalmi munkásságát. Szakított a romantikus népiesség ama felfogásával, hogy a népi kultúra nemesedéséből jön létre a magas művészet: a varrottas története után kutatva tudta, hogy a folyamat éppen fordított: ez esetben éppen a „fenti kultúra szállt le”: „Általában ott van több régi varrottas is, ahol hajdan főúri családok laktak” – írja a *Tarka képek*...-ben. „A legtöbb minta Lórántffy Zsuzsannától ered, neki volt a legtöbb nemes lánya, akikkel varratott.” Leltárba venni mindent, ami érték, és megőrizni az utókor számára – ezt az ügyet szolgálta GYARMATHY Zsigáné irodalmi és néprajzi munkásságával.

Zsolt Baranyai

STORIES ABOUT THE PEASANTRY OF KALOTASZEG
MRS. GYARMATHY'S LITERARY ACTIVITIES

(Abstract)

Mrs. GYARMATHY had a significant initiative role in promoting the homecraft in Kalotaszeg a region in Transylvania west of Kolozsvár, at the end of the 19th century. Posterity has, however, unjustly forgotten about Mrs. GYARMATHY's literary activities. Her novels, short stories and genre pieces had been very popular in her time. She had chosen her topics partly from the life of the rural population of Kalotaszeg, and partly from that of the already dissolving and degenerating gentry. The author, who is a literary historian, points out the literary merit and also the ethnographic source value of these writings.

A Malonyay-vállalkozás kalotaszegi kötetének létrejötte¹

Nemzeti művészetet teremteni, ez az óhaj áll a századelő hivatalos művészetpolitikája és a hozzá csatlakozó művészek előtt célként. Ennek a célnak a jegyében született meg *A magyar nép művészete* is, MALONYAY Dezső népművészeti könyvsorozata.

Ha MALONYAY népművészeti vállalkozásának célját, valamint eredményét és utóéletét vizsgáljuk, akkor furcsa paradoxont figyelhetünk meg. MALONYAY első kötetének bevezetőjében „kikéri” a néprajztól a magyar nép művészetét, hogy a magyar művészek számára egy nem tudományos, hanem a magyaros stílus kifejlesztéséhez alapot adó munkát adjon. Ez a célkitűzés kevésbé valósult meg. Ugyanakkor a néprajzkutatók kezdeti ellenszenvé (amit MALONYAY kifejezetten néprajz- és tudományellenes kijelentései és a néprajztudományon belül végzett kalotaszegi előmunkálatok ignorálása és talán az anyagi gondokkal küszködő néprajzosokkal szemben a MALONYAY-vállalkozás sejtetően bőséges dotálása válthatott ki) egyre jobban megszűnt a művel szemben. Ma már a tudomány számára is használható alpműnek, adattárnak tekintik. Voltaképp MALONYAY teremtette meg a „népművészeti monográfia” műfaját Magyarországon. Ő alakította ki először egy ilyen munka tartalmi tagolását, műfajok szerinti fejezetrendjét. MALONYAY adott először példát arra, éppen a Kalotaszeg-kötetben, hogy egy regionális műveltség tárgyananyagából hogyan lehet kiválasztani a népművészeti, az esztétikailag értékelhető tárgyakat. MALONYAY – illetve munkatársai – alakították ki, egyelőre kissé irodalmiasan, FÜLEP Lajos megfogalmazása szerint tárcszerű stílusban² a népművészet tárgyalásának azt a rendszerét, amelyik, ahol erre mód van, foglalkozik a díszes tárgyak elkészítésének munkafolyamataival, szerszámaival, technikájával, a mesteremberek műhelyeivel és munkarendjével, azután a szép tárgyak formájával, változataival, díszítésével, tehát a tárgyak, épületek stb. leírásával és helyenként a tárgyaknak a paraszti életvitelben betöltött szerepével, szimbolikus jelentésével. Előtte ilyen munkát Magyarországon nem írtak, hasonló felépítésű munkák viszont mindmostanáig azóta is készülnek. MALONYAY heterogén, csapongó szövegében, ha mai tájékozottságunkkal olvassuk, további, későbbi színre lépő kutatási irányok csíráit is fölfedezhetjük, így az alkotó egyéniségek vizsgálatáét, mint erre KÓSA László rámutatott.³

¹ Ez a munka egy nagyobb kutatás részeként, az OKKFT TS 4/5 kutatási főirány (Magyarság-kutatás), „A paraszti kultúra képe a XIX. és XX. században” c. témavizsgálatának (MTA Néprajzi Kutató Csoport, témavezető: HOFER Tamás) támogatásával készült. Ezúton köszönöm meg HOFER Tamásnak, hogy néprajzi adataimat kiegészítette és K. CSILLÉRY Klárának, hogy MALONYAY Dezső gyűjtésének a Néprajzi Múzeumba került részére felhívta a figyelmemet, néhány tárgyról fényképet biztosított a rendelkezésemre.

² „... könnyű, tárcszerű, mindenkinek érthető és értékes”. FÜLEP Lajos 1907. (= 1974. I. 197.)

³ KÓSA László 1984.

Valószínű, hogy MALONYAY Dezső sem bánná munkájának ezt az átértékelődését. Vállalkozása ugyanis nem belső kényszer hatására, nem saját elvei következetes megvalósításaként jött létre. Az író szinte csak belecseppent – és ha már vállalta elkészítését, igyekezett tudása szerint a legjobban megoldani a feladatát. Ugyanakkor személyét is igyekezett minél jobban előtérbe helyezni. A címlapon csak a saját nevét szerepelteti, pedig a kötetek nagy része közös alkotás, és MALONYAY része a közös munka előrehaladásával egyre inkább a szerkesztésre korlátozódott.

A következőkben a rendelkezésre álló források, mindenekelőtt MALONYAY Dezső és munkatársai levelezése alapján⁴ az első kötet létrejöttének körülményeit kívánom megvizsgálni.

Kalotaszeg felfedezése

Kalotaszeg a századelőn a nagyközönség, a művészek és a néprajzkutatók számára is az egyik legismertebb, magáról legtöbbit hallató vidék volt.⁵

A kalotaszegi magyar faluk viseletét, szokásait már az 1850-es években leírták.⁶ Erre a néhány tucat falura mégis elsősorban a vidék szülötte, GYARMATHY Zsigáné nagy szervező egyénisége terelte a figyelmet. Az 1885-ös országos kiállításon bemutatott kalotaszegi szobaberendezés méltán aratott osztatlan sikert.⁷ A siker hatására figyelve egyre inkább a háziipar felé fordult. Ügyes szervezőként megindította az eladásra, piacra való varratást, munkát adott vidéke varróasszonyainak, lányainak, még a gyermekeknek is. A varrottasokat sokágú kapcsolatait felhasználva Magyarországon, de Európa számos államában, sőt Amerikában is értékesítette.⁸ Ezzel a tevékenységével több célt kívánt elérni: feltámasztani újra a bodorvászónra készített régi hímzések technikáját, másfelől munkát és megélhetést biztosítani a kalotaszegi falvak népének. A nép számára biztosított anyagi hasznon kívül fontos volt számára az erkölcsi siker is, munkájának széles körű elismerése. Ügyének megnyerte még az uralkodó család egyes tagjait is, megszerezte arisztokrata hölgyek barátságát és támogatását. Kalotaszeg megismertetését szolgálta irodalmi munkássága is. Tagja volt a Néprajzi Társaságnak, és fontos szerepet játszott a rövid életű Kalotaszeg című lap megindításában és szerkesztésében.

Nem szakítható el GYARMATHY Zsigáné személyétől Kalotaszeg néprajzi, szaktudományos feltárása sem. Tudományos közlemények helyet kaptak 1890-ben és 1891-ben a Kalotaszeg hasábjain is. Mint TÓK ÉS Irénnek az Ethnographia ezen számában megjelent **viszsaemlékezései** rámutatnak, a Kalotaszeg nevű folyóiratot voltaképpen a sokoldalú szervező HERRMANN Antal, a Magyarországi Néprajzi Társaság titkára irányította. Ő bérelte ki a Kalotaszegen fekvő Jegenyefürdőt is, és azt írók, művészek, értelmiségiek nyaralóhelyévé kívánta fejleszteni. Ő hívta Jegenyére az afrikai kutatóútráról hazatért JAN-KÓ Jánost, aki ott pihenés helyett rögtön hozzálátott Kalotaszeg néprajzi monográfiá-

⁴ Cikkem végén *Dokumentumok* címmel közlöm a Kalotaszeg-kötetre vonatkozó legfontosabb levelek szövegét. A szövegben a dokumentumok sorszámaival hivatkozom rájuk, tehát így: D. 1., D. 26. stb. A levelek eredetije az OSZK Kézirattárában K. LIPPICH levelei közt található.

⁵ Vö. KÓSA László 1984.

⁶ KRESZ Mária 1956.

⁷ GYARMATHY Zsigáné 1896., vö. JURECSKÓ László 1986.

⁸ SYDNEY Carton 1904.

jának előkészítéséhez. Ezt a munkát a GYARMATHY házaspár segítségével tudta tető alá hozni.⁹

JANKÓ János Kalotaszeg-monográfiája¹⁰ szintén úttörő, „első munka” volt, az első szaktudományos néprajzi leírás egy tájegységről. A munka a pozitívizmus jegyében készült, a tények leírására helyezte a hangsúlyt – ideértve pl. a népmozgást tükröző családnevek elemzését és a kultúra különböző területeinek bemutatását.

Nem volt kétséges, hogy 1896-ban, a millenniumi kiállítás néprajzi falujában is föl kell épülnie egy kalotaszegi háznak.¹¹ A néprajzi falut egyébként JANKÓ János tervezte meg, legtöbb épületét ő maga választotta ki. A néprajzi faluval a nemzeti történelem kiállított emlékei, a királyok, főrangúak, nemesek történelme mellett a parasztság is kapott képviseletet a nemzetről alkotott összképben.

1900-ban az Uránia tudományos színházban VIKÁR Béla egy kalotaszegi asszony felépítésével, megszólaltatásával tartott előadásokat a magyar népzeneről. Ez az asszony *Tamás Kata, a bánffyhunyadi nótafa*¹² volt. Amikor 1900-ban megindult a budapesti Néprajzi Múzeum kiadványa, a Néprajzi Értesítő, a gyűjteményvekről adott számadás megmutatja, hogy Kalotaszeg volt talán a legalaposabban „felgyűjtött”, a múzeumban képviselt vidék, összesen 526 tárggyal 12 faluból és 164 fényképpel, 11 községből.¹³ Nem csodálkozhatunk azon sem, hogy amikor 1901-ben Kolozsvárt az Erdélyi Kárpát Egyesület megnyitotta Táj- és Néprajzi Múzeumát, abban szintén ki volt állítva egy kalotaszegi szoba és konyha.¹⁴ A Néprajzi Múzeumban dolgozó SEMAYER Vilibald pedig részletes embertani felvételeket végzett Bánffyhunyadon, s ennek eredményét három folytatásban közreadta a Néprajzi Értesítő 1901-es, II. évfolyamában.¹⁵

A korai híradások után Kalotaszeg első fölfedezése tehát GYARMATHYNÉHOZ és a háziiparhoz kapcsolódott. Ezt követte a „második fölfedezés”, a szaktudományé, a néprajzkutatóké, amelynek kimagasló teljesítménye JANKÓ János monográfiája volt. Azt lehet mondani, hogy ezután a „harmadik fölfedezésre” az 1902–1903-as években került sor, amikor a gödöllői művészek és a hivatalos művészetpolitikát irányító K. LIPPICH Elek¹⁶ jutottak el Kalotaszegre.

EDVI ILLÉS Aladár, a neves akvarellista erdélyi tájakon motívumokat kereső útján jutott el Kalotaszegre először 1902 augusztusában (D. 1., 2.). Elsősorban tájképeihez keresett megfelelő helyszínt, de első benyomásai alapján figyelme a népművészet legdíszesebb megnyilvánulása, a viselet felé fordult. Ennek színésége, változatossága elbűvölte a festőt, aki szerint ezt leginkább kedvelt technikájával, az akvarellal lehet visszaadni.

⁹TÖKÉS Irén írja ugyanebben az Ethnographia-számban *Gyarmathy Zsigáné és a kalotaszegi háziipar története* c. cikkében, hogy JANKÓ kalotaszegi kutatásához és ahhoz, hogy egy nyelvész munkatársat vihessen magával, Gyarmathy Zsigmond és a bánffyhunyadi takarékpénztár, Sombory Lajos és Semsey Andor adott össze 360 forintot.

¹⁰JANKÓ János 1892. – JANKÓ szintén a nemzeti kultúra megújítására, gazdagítására tartotta szükségesnek a népi műveltség feltárását és megismertetését – főként az általa jól ismert finn múzeumok és finn néprajzi kutatások példája nyomán. Vö. *Jankó János, m. nemz. múzeumi örök jelentése oroszországi tanulmányútjáról*. Fol. Hung. 1799. OSZK Kézirattára.

¹¹JANKÓ János 1896.

¹²BÁTKY Zsigmond 1900.

¹³JANKÓ János 1900. 46–48.

¹⁴SEMAYER Vilibald 1902. 146–149.

¹⁵SEMAYER Vilibald 1901.

¹⁶JURECSKÓ László 1982.

EDVI ILLÉS Aladár első útjáról néhány tanulmánnyal érkezett vissza Budapestre, amelyeket barátainak be is mutatott. A jó szemű K. LIPPICH Elek felismerte a vázlatokban megmutatkozó lehetőséget, és a következő évben már konkrét megbízást adott a festőnek, aki az 1903-as év nyarát Kalotaszegen töltötte (D. 3–4., 5–6., 9–11.). EDVI ILLÉS fényképeket készített LIPPICH megbízásából. Megfogalmazódott bennük egy közös kalotaszegi kirándulás ötlete is. Csatlakozásra bírták KRIESCH Aladárt, aki LIPPICH előtt, július 17-én érkezett a terület központjába, Bánffyhunyadra. A kirándulásaikon, különösen a körösfőin szerzett benyomások oly nagy hatással voltak a gödöllői festőre, hogy ekkor már KÖRÖSFŐI KRIESCH Aladár néven írja alá egyik LIPPICHhez írott képeslapjukat (D. 7.). K. LIPPICH Elek végül is július végén utazott el Kalotaszegre, ahol néhány jó hangulatú napot töltött barátaival, mint későbbi leveleiből kiderül, elsősorban Körösfőn (D. 9–11.).

KRIESCH és LIPPICH számára Kalotaszeg mást jelentett, mint a figyelmet felkeltő EDVI ILLÉS Aladárnak. Ők elveik megvalósulását látták ezen a vidéken, számukra nemcsak a motívumokon, a zsánereken, a falurészleteken volt a hangsúly – őket a népművészet egésze, a nép lelke s annak művészi megnyilvánulásai érdekelték. Mindketten jól ismerték a RUSKIN- és MORRIS-féle felfogást a kézművességről, a középkor művészeti elveinek felélesztéséről, a művészet és az élet összekapcsolásáról, az etikai és esztétikai elvek együttes érvényesítéséről.¹⁷ Mindezeknek magyar viszonyok közötti megvalósulását látták Kalotaszeg népe életében és művészetében. Az itt számukra igazoltnak látott elveket hamarosan ki is fejtették, és ebben útmutatást kívántak adni a művészek számára.¹⁸

KRIESCH és LIPPICH kalotaszegi útja egy lényeges pontban eltért az eddig idelátogató tudósokétól és művészekétől. Számukra nem Bánffyhunyad, a terület központja volt a cél. Nem GYARMATHYNÉ segítségével, szemüvegén keresztül ismerték meg a tájat és annak népét. GYARMATHYNÉ tevékenységével, nevével semmilyen azonosulást nem vállaltak, de valószínű LIPPICH javaslatára még el sem látogattak hozzá. Útjukat előzmények nélküli felfedezésként kívánták beállítani, amely elveik kifejtését jobban lehetővé tette. Ez az elhatárolódás GYARMATHYNÉT joggal megbánthatta. Két társától eltérően EDVI ILLÉS Aladár még 1902-es, első útja alkalmával felkereste GYARMATHYNÉT, segítségét igénybe vette a tájékozódáshoz. 1903-as, barátaival tett kalotaszegi kirándulása után fájalta, hogy nem mentek el hozzá, mert szerinte kedves ember ő és a férje, és megismerésükkel Kalotaszeget értenék meg jobban (D. 11.). A festő egyébként barátai elutazása után még néhány hetet Katalotaszegen töltött, folytatta a fényképek készítését és a megbeszélte cikkekhez az akvarellek festését.

Kalotaszeg harmadik felfedezésének írásos, illusztrált bizonyítékai 1903 végén a Magyar Iparművészetben jelentek meg. A lap megválasztása érthető. KRIESCH és LIPPICH is az Iparművészeti Társulat választmányának tagja volt, mindketten jó kapcsolatot építettek ki a Társulat lapjának, a Magyar Iparművészetnek szerkesztőjével, GYÖRGYI Kálmánnal. A személyes kapcsolatokon kívül elsősorban az volt a döntő tényező, hogy Magyarországon leginkább az iparművészet támogatta a magyaros stílus létrehozását. LIPPICH és KRIESCH cikke, a kalotaszegi tapasztalatok alapján a magyaros stílus felé vezető utat a népművészetből kiindulva tűzte ki.

¹⁷Vö. KRIESCH Aladár 1904.

¹⁸K. LIPPICH Elek 1903. – KRIESCH Aladár 1903.

A két cikk a később megszülető MALONYAY-kötetek számára alapvető tételeket fogalmazott meg. A bennük vázolt gondolatok MALONYAY első kötetében vagy a szerző nevének említésével idézetben – KRIESCH Aladár esetében –, vagy említés nélkül szerepelnek.¹⁹ Ez a két cikk abból a szempontból is újszerű, hogy nem egy-egy technikával, díszítő elemekkel stb. foglalkozik, hanem a népművészet kalotaszegi megnyilvánulásairól – vi-selet, varrottas, bútorok, épületek, használati tárgyak – viszonylag teljes, komplex képet nyújt. K. LIPPICH Elek fogalmazta meg azt, hogy bár a „kalotaszegi” – elsősorban az áruvá lett varrottas miatt – már elcsépejt jelző, és a tájat bejárták már tudósok, kereskedők, mégis felfedezésre vár, mivel éppen melegvérű emberek, poéták és művészek jártak keveset benne. Az itt élő nép nyílt beszédű, természetes, nagy életbölcességű és finom érzésű. Szegény, de tisztességesen élő, a gazdagság színét viseli magán, életét szépen éli, kevéssel beéri, józan. Ezek eredményeként a kalotaszegiek életét LIPPICH bátran nevezheti ideális életnek. Ennek következménye, hogy: „Mindent, amit egy kalotaszegi magyar házban látsz, amit ott a kezedbe fogsz, magán viseli a művészi szépség becsét. Amit férfi, nő a tes-tére ölt, minden részében csupa intim szépség.”²⁰

Ez az idealizált és általánosított kép is mutatja, hogy LIPPICH prekonceptióval ment erre a vidékre, ahol elvei érvényesülését kívánta bizonyítva látni, ugyanakkor meglé-vő érvei lényegesen bővültek a Kalotaszegen látottak hatására. Alaptétele: a nép egész kör-nyezete, amely életét végigkíséri, csupa stílusos, vérbe átment, öntudatlan becses művé-szet. Cikke végéről idézem: „... vannak emberközösségek ebben az országban, melyek gyönyörű példáját mutatják a szépen megoldott életnek, melyek művészetünk őselemei-ből ideig-óráig még sokat tartanak őrizetben; emlékeztetbe akartam idézni, hogy *meg van még a nép*, amelyhez egykor lebocsátkoztak a poéták, s eredményül láthatjuk az újjászü-letett örökéletű *magyar költészetet*, s amelyhez lebocsátkoznak művészeink, bizonyára ki fog fejlődni a *magyar művészet*: hogy aztán éreztesse nemesítő erejét a magyar munka összességével.”²¹

KRIESCH Aladár cikkében inkább az elméleti oldal a fontos. A címben felvetett kérdésre: *Mit jelent hát a kalotaszegi művészet?* – rögtön megadja a választ. „Azt jelenti, hogy az élet minden formái megnyilatkozásának kell, hogy művészi tartalma legyen – ha nincsen, úgy erkölcstelen.” Ez a kijelentés egyértelműen a ruszoki tanok átvétele és Kalota-szegre való alkalmazása. A modern kultúra, a tömeges termelés és a munkafelosztás első-pörte az igazi művészetet. A fentiek azt eredményezték, hogy az ember géppé vált, mun-kájának nem tud örülni. Ezzel szemben állítja KRIESCH a kalotaszegi ember tárgyalkotó tevékenységét, amelyből azt emeli ki, hogy pozitív életszükségletek eredményeként hozza létre tárgyait, amelyeknek jellemzői: a tartósság, a célszerűség, a használhatóság, a díszes-ség.²²

LIPPICH és KRIESCH nem táplált illúziókat a kalotaszegi népművészet jövőjével kapcsolatban. Látták pusztulását, ezért javasolták, hogy ha már ezt a népművészetet kon-zerválni nem lehet, legalább használják fel magasabb törekvéseik erőforrásaiként.

¹⁹ MALONYAY Dezső 1907. A bevezető nagy része 54–55., 156., 168–169., 230.

²⁰ K. LIPPICH Elek 1903.

²¹ K. LIPPICH Elek 1903. 249–250.; Vö. MALONYAY Dezső 1907. 11.

²² KRIESCH Aladár 1903.

A két cikk alapvető volt MALONYAY programjának összeállításához, a szerző sok esetben ezeket a megfogalmazásokat ismételte első kötete bevezetőjében és számos más helyén is.

A két cikk még meg sem jelent, máris kitűnt a nézetek különbözősége a néprajzkutatókkal. EDVI ILLÉS Aladár tájékoztatta az osztálytanácsost arról, hogy SEMAYER Vilibald, a Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának őre figyelmeztette GYÖRGYI Kálmánt, hogy a kalotaszegi tárgyokról írva ne hirdessenek tévtanokat, miszerint azok eredeti magyar dolgok (D. 15.). Ebben a szűkszavúan és néprajzellenesen referált epizódban arról lehetett szó, hogy SEMAYER utalt rá: a kalotaszegi motívumok az összehasonlító vizsgálatok szerint európai történeti stílusokhoz kapcsolhatók, azok motívumkincsének sajátosan átformált változatai. Ezt a nézetet írta meg a kalotaszegi hímzésekről BÁTKY Zsigmond az *Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére* c. kézikönyvében²³ Ez a felfogás szemben állt azzal a nézettel, amelyik a kalotaszegi népművészetben általánosságban, egészében keleti örökséget látott. Ez az ázsiai, keleti interpretáció nem került bele a megjelent kötetbe – talán éppen a fentihez hasonló csipkelődő megjegyzések és MALONYAY jó kritikái érkeke következtében –, ennek ellenére a megjelent munkát a kritikák egy része mint egy ázsiai gyökerű ősi művészet bemutatását ünnepelte.²⁴

Az a tény, hogy a korábban kizárólag „néprajzinak” tekintett témákkal egyre inkább foglalkoztak művészeti írók, már korábban is alkalmat adott sűrűdásokra. Egy évvel korábban CZAKÓ Elemérnek a magyar temetői fejfákról írt közleménye kapott kritikái megjegyzést a Néprajzi Értesítőben azért, mert a forrás megnevezése nélkül vett át néprajzi kutatási eredményeket.²⁵ (Az 1902-ben megkritizált CZAKÓ Elemér szorgalmazta utóbb az 1930-as években *A magyarság néprajza* megjelenését, és betöltötte a Magyar Néprajzi Társaság elnökének tisztségét is.)

Az osztálytanácsos, akinek fennhatósága alá tartoztak a múzeumok is, nem riadt meg a kritikai megjegyzésektől és hozzálátott nagy álma, a magyar nép művészetét tárgyaló sorozat kiadási feltételeinek megteremtéséhez.²⁶

Malonyay Dezső kiválasztása a munka megírására és szerkesztésére

A legfontosabb kérdés a munka megírására alkalmas személy kiválasztása volt. A tanácsos hamar döntött, ezzel a feladattal MALONYAY Dezsőt bízta meg. Ez általános feltűnést keltett, sőt kiváltotta legközelebbi barátja, KRIESCH Aladár ellenvéleményét (D. 18.). Mindez arra mutat, hogy a kérdésben LIPPICH maga döntött, azaz egyértelműen a maga számára kívánta kisajátítani a vállalkozást. A megírásra a népművészet problematikáját nem ismerő, ezért LIPPICH ezzel kapcsolatos alapelveit, célkitűzéseit átvenni kénytelen személyt kellett kijelölni, erre MALONYAY látszott megfelelőnek.

²³ BÁTKY Zsigmond 1906. 256–257. vö. HOFER Tamás 1988.

²⁴ Még FÜLEP Lajos is, lásd *A Hét* 1907. május 5. számában megjelent ismertetését (FÜLEP Lajos 1974. I. 193–197.) így írt: „Ennek a stílusnak (a kalotaszeginek, J. L.) valahol Ázsiában ringott a bölcsője, s ma itt, Európában, becsülettel, nagy erővel és egészséggel képviseli ma is Ázsiát.”

²⁵ CZAKÓ Elemér 1902. – *A néprajzi válasz*: (-f.) jelzéssel Néprajzi Értesítő 1902. 61–63. vö. *Szerkesztői üzenetek*. Magyar Iparművészet 1902. 4. szám 144.

²⁶ *A Nemzeti Szalon Almanachja*. Budapest 1912. 236–237.

LIPPICH és MALONYAY ismeretsége néhány évre nyúlt vissza. Kapcsolatukra 1901-től kezdve vannak adataink. MALONYAY-t hívévé és lekötöztetettjévé az író tulajdonában lévő Munkácsy-kép eladásával kapcsolatos segítségével tette LIPPICH.²⁷ Kapcsolatuk szorosabbá a Művészeti Könyvtár megindítása után vált. LIPPICH volt a sorozat szerkesztője. Sorozatához MALONYAY személyét is mernyerte, és azt, hogy neki nagyon fontos szerepet tulajdonított, mutatja az író ebben a keretben kiadott több kötete is. 1902 elején a WODIANER Artúrhoz írt levelében említi meg név nélkül az író: „Mióta nem találkozunk, tárgyalást kezdtem egy kiváló íróval a *legjelesebb magyar művészek monográfiáinak egész programszerű sorozatára*. Az illető urat egy másik kiadótól kell elhódítanom, s már a siker útján vagyok.”²⁸ Kétségtelenül MALONYAY személyéről van szó. Ezt bizonyítja MALONYAY-nak a kiadóhoz írt levele is. „K. Lippich Elek barátommal megbeszéltük az első kötet tartalmát, s már dolgozom.

A kötet címe: A fiatalok.

Tartalma: Szinyei Merse Pál, Katona Nándor, Magyar Mannheimer Gusztáv, Grünwald Béla, Fényes Adolf – de ne tessék publikálni, mert aztán nem lesz nyugtunk az ismertetésre pályázóktól.”²⁹

LIPPICH tehát 1902-ben közvetlen munkakapcsolatba került az íróval, és tapasztalhatta MALONYAY alakíthatóságát. MALONYAY nézetei gyorsan változnak, néhány év alatt eljutott konzervatívokat támogató írásaitól a modern magyar művészet jelentős alakjainak méltatásáig.

MALONYAY-nak a harmadik kötet végén leírt, egyáltalán nem bizonyítható történetén kívül nem volt kapcsolata a magyar népművészettel. Korábbi írásaiban sem szerepelt a nép problémáinak mélyebb megértése, valamint etnografizáló részletek sem. Ezt bizonyítja a témánkhoz legközelebb álló *A tartódi medvehajtás* című regénye is.³⁰ Talán éppen ezek miatt esett rá a választás. LIPPICH-nek nem egy, a témában már hírnevet szerzett, előzetes ismereteit, nézeteit felhasználó emberre volt szüksége, hanem olyanra, aki az ő elképzeléseit veszi át.

A MALONYAY-val folytatott megbeszélések során kristályosodott ki a tervezett kötetek száma, a feldolgozandó területek, valamint a kötetek alapvető koncepciója. Ezt a programot MALONYAY közzé is tette a Budapesti Hírlapban egy felhívásban.³¹ Mint későbbi leveleiből kiderül, MALONYAY a feldolgozásra szánt területek népművészetét egyáltalán nem ismerte, ezek újdonságot jelentettek számára, így a program elkészítését főleg LIPPICH munkájának kell tartanunk. A program képezi majd – némi változtatással – MALONYAY első kötetének bevezetőjét.

A programnyilatkozat, valamint az írásra kijelölt író személye sem nyerte el LIPPICH barátja, KRIESCH Aladár tetszését. A Kalotaszegen együtt töltött napok, az együtt dolgozott elvek, a hasonló nézetek alapján azt várta, hogy ezeket a fontos dolgokat

²⁷ MALONYAY Dezső levele K. LIPPICH Elekhez. Budapest, 1901. július 12. OSzK Kéziratára.

²⁸ MALONYAY Dezső levele WODIANER Ferenchez. Budapest 1902. III/20. Fond 4/465. OSzK Kéziratára.

²⁹ MALONYAY Dezső levele WODIANER Ferenchez. Budapest 1902. november 20. Fond 4/465 OSzK Kéziratára.

³⁰ MALONYAY Dezső 1902.

³¹ MALONYAY Dezső 1904.

LIPPICH a publikálás előtt megtárgyalja vele. MALONYAYt „a legrafináltabb dekadensnek” tartotta, „aki nem tud megalázkodni a nemzet elementáris, személyes kultuszt nem ismerő megnyilatkozásai előtt” (D. 18.). KRIESCH egy művészi munkát szeretett volna csinálni járulékos szöveggel. Erre vonatkozó programja nagyon hasonlít a finn néprajzi gyűjtőmunka JANKÓ János által leírt alapelveihez.³²

KRIESCH megjegyzéseit nem fogadta el LIPPICH. Ez eredményezte azt, hogy a festő a későbbiekben nem vett részt MALONYAY oldalán a munkában. Saját elvei a második kötet Torockót leíró részében érvényesültek.

A gyűjtőmunka megindításának megszervezése, a munkatársak kiválasztása

MALONYAY személyének kiválasztásánál még motiváló tényező volt az író sokrétű kapcsolatrendszere, ügyes szervezőkészsége. Ez hamarosan meg is mutatkozott, olyan nem túl lényeges kérdések megoldásában is, mint a szabadjegy megszerzése a munkatársak számára. A szervezési munka dandárja LIPPICHre hárult. Tisztáznia kellett a kiadót, a könyv kiadásának anyagi feltételeit, elintéznie a munkatársak szabadságoltatását. LIPPICHnek a Kultuszminisztériumban sikerült elfogadtatni programját, de szükség volt bevonni más érdekelt, nagyobb anyagi eszközökkel rendelkező minisztériumokat is. Az I. kötet bevezetőjéből kiderül, hogy a Kereskedelemügyi Minisztérium részéről SZTERÉNYI Józsefet, a földművelésügyi részéről BARTÓKY Józsefet sikerült megnyernie az ügy támogatására. SZTERÉNYI nem állt távol a témától, a háziipar fejlesztése területén voltak érdemei.³³ Érdeklődésén kívül személyes kapcsolatuk is hozzájárulhatott támogatása, rajta keresztül a minisztériuma anyagi segítségének elnyeréséhez. SZTERÉNYI 1904-ben egy LIPPICHhez írt levelében utalást tesz a Franklin Kiadó vállalkozásának támogatására.³⁴ Valószínű, hogy már a magyar nép művészetének kiadásával kapcsolatos előzetes tárgyalásokról lehetett szó ebben a levélben. Jó személyes kapcsolatukra SZTERÉNYI egy 1905-ben írt levele világít rá.³⁵ Ebből kiderül, hogy szerinte ők mindketten a hivatalos életben is egy magasabb állami és nemzeti célt szolgálnak.

Nem tudjuk pontosan, hogy az anyagi feltételek tisztázása, biztosítása hogyan és mikorra sikerült. LIPPICH sürgette a munka megindítását, minél hamarabb szükség volt a munkatársak kiválasztására is. EDVI ILLÉS Aladár és KRIESCH Aladár személye adott volt. EDVI ILLÉS Kalotaszegen készült akvarelljei sikert hoztak számára, ezekre kapta meg 1904-ben az Esterházy-díjat.³⁶ Alkotásainak kvalitása, valamint LIPPICH támogatása eredményezte azt, hogy az állam az év folyamán 5 Kalotaszegen készült akvarelljét vásárolta meg, de több került magángyűjtők tulajdonába is.³⁷ Ez a téma különlegeségének, keresettségének is szólt.

A csoportból először EDVI ILLÉS érkezett Kalotaszegre, és a program ismeretében megkezdte munkáját is (D. 23.). MALONYAY benne nagyon hasznos társra talált, akit

³² JANKÓ János levele K. LIPPICH Elekhez. Szent-Pétervár 1897. XI. 20. OSzK Kézirattára.

³³ SZTERÉNYI József egész minisztériumi pályafutása során a háziipar fejlesztését szorgalmazta.

³⁴ SZTERÉNYI József levele K. LIPPICH Elekhez. Budapest 1904. IV. 8. OSzK Kézirattára.

³⁵ SZTERÉNYI József levele K. LIPPICH Elekhez. Budapest 1905. VII. 31. OSzK Kézirattára.

³⁶ *Kitüntetések*. Művészet 1904. 3. szám 187.

³⁷ *Művészet*. Művészet 1904. 4. szám 279–280.; *Művészet*. Művészet 1904. 5. szám 350.

az elméletek nem különösebben érdekeltek, célja a számára oly kedves terület értékeinek megmentése, az ezekre való figyelemfelhívás volt. A rábízott munkát nagyon lelkiismeretesen végezte el. Jó akvarelljei nagyban hozzájárultak a könyv magas művészi színvonalához.³⁸

KRIESCH fenntartásait csak tompítani tudták MALONYAY ügyes szervező egyéniségének eredményei, pl. a szabadjegyek megszerzése, de véleményét nem változtatták meg (D. 22.). Így MALONYAYék hiába várták őt Kalotaszegre, ő inkább a matyókat és Torockót kereste fel. Így MALONYAY az I. kötetben csak 1903-as cikke szövegeit és illusztrációit használhatta fel. Ezt valószínűleg LIPPICH javaslatára tette, ezzel próbálta kiengeztetni barátját. Elsősorban elvi fontosságú kijelentéseit vette át MALONYAY, amelyeket ügyesen illesztette be a mű gerincébe.

JUHÁSZ Árpád barátja, NAGY Sándor ajánlására, LIPPICH közvetítésével került a csoportba (D. 19–20.). Vidéki elzárkózásából ez a munka billentette ki, egyben adott értelmet egész hátralevő életének. Személyét a valóság hű rajzi reprodukálás, pontos másolatai, akvarelljei, valamint gyorsíró tudása tette alkalmassá a közreműködésre.³⁹

TELEGDY Árpáddal, a bánffyhungyadi rajztanárral LIPPICHék már az 1903-as útjuk során kötöttek ismeretséget (D. 8.). Közte és EDVI ILLES Aladár között barátság fejlődött ki. Jól tudták kamatoztatni helyismeretét, személyes kapcsolatait, a néphez való közvetlenségét (D. 23–24.). Néhány tárgyfestménye, technikailag jól kivitelezett, pontos rajza alapján állíthatjuk, hogy jól járt vele MALONYAY. A későbbiekben mintegy összekötő szerepet töltött be a főváros és Kalotaszeg között (D. 38.). Több tárgyat gyűjtött LIPPICH és mások számára is. Leveleiből érzékletes képet kapunk a vidéki rajztanár lehetőségeiről.

A vállalkozásnak nagy veresége volt MEDGYASZAY István. A fiatal építész, aki programszerűen, saját elhatározásából foglalkozott a népi építészet feltáráásával, még nem tisztázott körülmények között csatlakozott MALONYAYékhoz. Csoportjukban nem volt az építészethez értő személy. Így a munka építészeti részeinek megírása elsősorban az ő feladata volt. A szövegekhez nagyon érzékeny, sokszor képzőművészeti igénnyel készült illusztrációkat készített. Az Erdélyben és azon belül Kalotaszegen szerzett tapasztalatait több cikkben publikálta 1905 folvamán a Művészetben és a Népmívelésben⁴⁰ Éppen későbbi cikkei visszatartása miatt került összeütközésbe MALONYAY-ival, és vált ki a munkából (D. 40.). Őt is személyes jó kapcsolatok fűzték K. LIPPICH Elekhez, valamint a gödöllőiekhez (D. 39.).

GRÓH István egyike volt azoknak, akik a magyaros díszítmenyekkel, a népművészet tárgyaival rendszeresen foglalkoztak. Vizsgálta a fazekasság termékeit, sőt állami megbízásra foglalkozott azok színvonalának emelésével is.⁴¹ A magyaros motívumokat alkalmazta oktatói tevékenységében is.⁴² Kialakult véleménye, elmélete volt a témáról, amelyet több cikkben publikált.⁴³ Ő sem tudott megfelelően integrálódni a csoportba, leg-

³⁸ Az I. kötet színes táblái között a legtöbb az ő munkája. LIPPICH és KRIESCH cikkéhez mellékelt reprodukciók közül is sok szerepel a kötetben.

³⁹ KESERŐ Katalin 1987

⁴⁰ BFNKÓ István 1905a, 1905b, 1906. – Vö. KATHY Imre 1979.

⁴¹ *Különfélék*. Magyar Iparművészet 1902. 21–24., 63., 191.

⁴² GRÓH István 1904.

⁴³ GRÓH István 1899a, 1899b, 1901a, 1901b, 1905, 1907a, 1907b.

később érkezett Kalotaszegre, a legrövidebb időt töltötte MALONYAYékkal együtt. Elméletisége nem használt a munka egységének.

Szinte semmit sem tudunk a még említett RÓZSA Miklós közreműködéséről. Sem nevét, sem ez irányú munkásságát nem említik a források. Feltételezhető, hogy az ezzel a témával azelőtt nem foglalkozó kritikus elsősorban a munka megírásánál, főleg stilizálásánál nyújthatott segítséget MALONYAYnak.

A szerző az első kötetben így ír a közreműködőkről: „... füstöttek, rajzoltak, velünk együtt fényképeztek és gyűjtöttek, segítettek a megírásban és szerkesztésben. Együtt hiszünk a dolgunkban.”⁴⁴

Ez az együtt hívés, ha nem is kovácsolta egységgé a csoportot, de a közös cél nagyjában-egészében való elfogadásával az I. kötet viszonylagos egységét eredményezte.

A felsoroltakon kívül a források említik UNDI Mariska, valamint HALÁCSY nevét. Az utóbbiról nem tudunk semmi bizonyosat. Az előbbinek a kalotaszegi kályhacsempék-ről készített rajzai kerültek be a kötetbe.⁴⁵ Erről a témáról és az utcaajtókról cikke jelent meg a Magyar Iparművészetben.⁴⁶

MALONYAY – LIPPICH által diktált – koncepcióját tükrözik a munkából elvi okok miatt kihagyott személyek. Elsősorban GYARMATHYNÉT és HUSZKA Józsefet kell megemlítenünk. A GYARMATHYNÉval kapcsolatos álláspontjukra már utaltam. Ezen kívül a háziiparról alkotott, sokszor igazságtalan véleményük, azzal és művelőivel való mindennemű kapcsolat negligálása vezetett még kihagyásához.⁴⁷

Míg az idős GYARMATHYNÉ neve a munkatársak toborzásakor fel sem merült, eredetileg tervben volt HUSZKA bevonása a munkába. A magyar díszítőmotívumok összegyűjtésében úttörő munkát végző tanár kihagyása azzal magyarázható, hogy személye nem illett a kidolgozott koncepcióba. Különösen feltűnő kihagyásának ténye, ha figyelembe vesszük, hogy az eredeti tervek szerint az első kötet egész Erdély népművészetét kívánta feltárni, így nyilvánvalóan kiemelt helyet kapott volna benne a Székelyföld. Ennek a területnek pedig HUSZKA igazán jó ismerője volt. Talán éppen ez volt kihagyásának egyik oka. HUSZKA bevétele konkurenciát jelentett volna MALONYAY és LIPPICH személyének. A másik oka, amit a mű készítése során többször is kifejtettek, hogy az eredet és a hatások kérdésével nem kívántak foglalkozni. HUSZKA sokszor zavaros, egyoldalú, bizonyíthatatlan keleti elméletére nem volt szükségük. A harmadik ok az, hogy míg HUSZKA elsősorban a magyaros síkdíszítmények felhasználásával, azaz a felület kiképzésével kívánta elérni a magyaros stílt,⁴⁸ addig MALONYAYék koncepciója sokkal komplexebb volt. Ezek a személyes és elvi ellentétek vezettek oda, hogy bár MALONYAY felajánlotta HUSZKA számára a közreműködést, de olyan megalázóan alacsony honoráriumot akart adni, amelyet HUSZKA nem fogadhatott el. HUSZKÁnak LIPPICH Elekhez írt levele tájékoztat bennünket erről (D. 21.).

⁴⁴MALONYAY Dezső 1907. 15.

⁴⁵MALONYAY Dezső 1907. 218–219.

⁴⁶UNDI Mariska 1904. – Vö. GELLÉR Katalin 1982.

⁴⁷Valamint még azért is, mert GYARMATHYNÉ az úri hímzésből származtatta a népi varrottast. Lásd GYARMATHY Zsigáné 1899.

⁴⁸Vö. HUSZKA József 1885., 1890.

A gyűjtőmunka beindítása, szervezése és koordinálása Kalotaszegen

Először – július 1-jén – EDVI ILLÉS Aladár érkezett a helyszínre, rögtön meg is kezdte a gyűjtőmunkát, valamint LIPPICH megbízásából különböző népművészeti tárgyakat vásárolt (D. 23.). Magyarbikalra ment, ahol az előzetes program alapján három hetet töltve elkészítette feljegyzéseit, rajzait és akvarelljeit (D. 24.). Beszervezte TELEGDY Árpádot, a későbbiek folyamán többnyire vele együtt dolgozott, munkájáról nagyon jó véleménye volt. MALONYAY, feltehetően JUHÁSZ Árpád kíséretében, július 21-én érkezett Hunyadra. Az időpont kiválasztásánál elsősorban a július 25-én Bánffyhunyon megrendezett országos vásárra voltak tekintettel (D. 26.). Munkájuk szervezéséről, menetéről EDVI ILLÉS és MALONYAY LIPPICHhez írt levelei tájékoztatnak. MALONYAY beszámolóiból kiderül, hogy teljesen újdonságként hatottak rá a Kalotaszegen látottak.

A levelekből rekonstruálni tudjuk munkamódszerüket (D. 27–29.). A munkát MALONYAY osztotta be, tisztázódó programja alapján. A munkatársak maguk dolgozták fel a részükre kiosztott falut, az ott található különféle tárgyakat. Ahol lehetséges volt, MALONYAY is megjelent. A munkatársak megfigyeléseit tartalmazó jegyzeteket, festményeket, rajzokat a főhadiszálláson MALONYAY rendezte, saját jegyzetei egyre szaporodtak. Mindenről személyesen igyekeztek meggyőződni, amit lehet maguk is kikapasztáltak és a gyakorlatban kipróbáltak: korongozás, házépítés, fodorvaszon készítése, a szücsmesterség fogásai stb. Amit lehetett, a mesterség művelőivel meséltek el. MALONYAYból egyre inkább a magabiztosság sugárzott. „Rájöttem, hogy amit nem magam keresek meg, az nincs megtalálva. Már kezd előttem ki-kiválni a típus, s mindjobban szerelmes leszek ebbe a népbe.” (D. 27.).

MALONYAY nagy tempóra készítette munkatársait, az író érkezése után maximum öt napot szánhattak egy-egy falu tanulmányozására, így nagyon jó tempóban haladt a feldolgozás. A szeptember eleji tanévkezdés többük munkájának folytatását veszélyeztette, így MALONYAY saját maga, EDVI ILLÉS és TELEGDY számára is szabadság kieszközölését kérte LIPPICHtől. Az engedélyezése nem érkezett meg idejében, MALONYAY kénytelen volt Budapestre utazni. Itt érte a hír, hogy fél év szabadságot kapott a munka befejezésére (D. 30.). A többiek is – különböző feltételek mellett, pl. EDVI ILLÉSnek helyettesítőjét ki kellett fizetnie – szabadságot kaptak. Így a kalotaszegi munka nagy részét még az ősz folyamán el tudták végezni.

Nagyobb veszedelem is leselkedett a munkára. Augusztus elején BERZEVICZY Albert fel kívánta függeszteni a munkához nyújtott támogatást, holott szóban megígérte azt LIPPICHnek. A negatív határozatot LIPPICH közbelépésére sikerült visszavonatni.

A fentiekén kívül még sok fontos információt tartalmaznak a levelek. Ezek közül talán a leglényegesebb az, hogy elméleti felkészülés nélkül mentek le Kalotaszegre. Itt olvasták el JANKÓ János monográfiáját is, amely szinte az egyedüli írott forrás volt feldolgozásuknál.⁴⁹ Munkáján kívül csak HENSZLMANN Imre egy kijelentésére, HUSZKA Székely Házára és PENTSY-SZENTGYÖRGYI *Kalotaszegi varrottas albumára* hivatkozott MALONYAY.⁵⁰ A szakirodalmi felkészületlenség egyben vállalt program is volt,

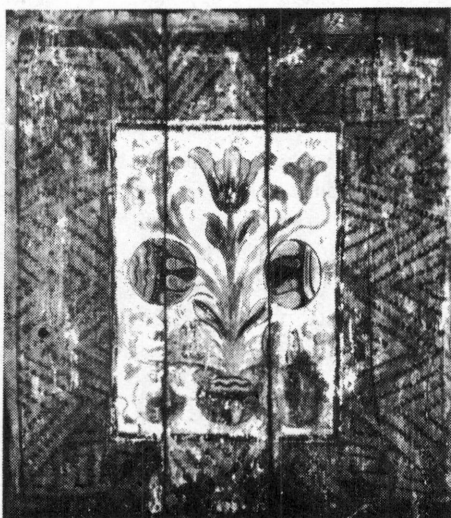
⁴⁹MALONYAY Dezső 1907. 33., 67–83.

⁵⁰MALONYAY Dezső 1907. 65. (HENSZLMANN Imre); 141. (HUSZKA József); 233. (PENTSY-SZENTGYÖRGYI).

mellyel hangsúlyozni kívánták a létrejövő mű eredetiségét, a tudományoktól való elhatárolódását. Ezt tükrözi MALONYAY JANKÓ Jánosról írt megjegyzése is. Könyvét hasznosnak, de minden művészi érzék nélkülinek nevezte, felrótta, hogy rengeteg kincs mellett haladt el közönyösen. Itt egy másik, eltérő szándékkal írt könyv meg nem értéséről volt szó, nem csoda, hogy ez jelentkezett a néprajzosoknál is MALONYAY könyvének értékelésekor.

Meg kell még említeni, hogy MALONYAYék gyűjtéseikben mindenhol a régi módit nyomozták és hangsúlyozták. Ez a kifejezés nála nem stilisztikai különbözőséget jelentett, hanem egyértelműen egy évszámhoz, 1848-hoz volt kötve. Eddig terjedt a régi módi határa. Ebben az egy dologban megértő a könyv is GYARMATHYNEÉ iránt. Elismeri, hogy ő is foglalkozik az ősi mintákkal és némileg ebbe az irányba tereli a népet⁵¹

A levelek alapján még egy ellentmondásra figyelhetünk fel. MALONYAY könyvében sokszor ostromozza a vidéken eluralkodó kereskedői szellemet, amelynek eredményeként egyre kevesebb régi, eredeti népművészeti termék marad Kalotaszegen. Leveleikből viszont kiderül, hogy ők is vásárolnak, gyűjtenek, kapnak tárgyakat elég nagy számban, tehát ehhez a tendenciához, azaz Kalotaszeg kifosztásához maguk is hozzájárulnak. Természetesen ők nem a kereskedelmi forgalomba kívánták ezeket a tárgyakat bejuttatni, céljuk a megőrzés, a saját gyűjteményük gyarapítása volt.

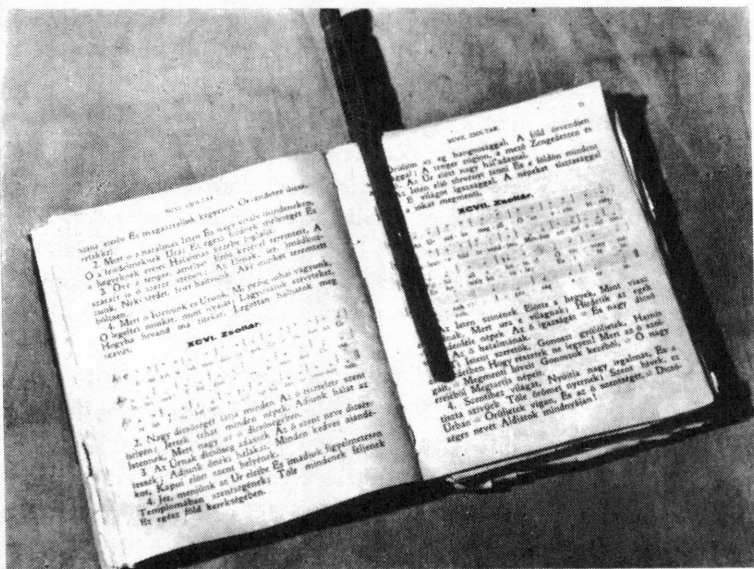

1 2. kép. Karzatmellvéd-táblák. Kispetri ref. templomából. 1745. Umlig Lőrinc műve. Közölve: MALONYAY D. 75. ábra. Ezeket és a további bemutatott tárgyakat MALONYAY Dezső munkatársai gyűjtötték az első kötethez végzett terepmunka során, számos más darabbal együtt. Később az Iparművészeti Főiskolára kerültek oktatási segédanyagként, majd onnan 147 darab 1960-ban a Néprajzi Múzeumba. Vö.: *A Néprajzi Múzeum 1960. évi tárggyűjtése*. Néprajzi Értéktár XLIII. (1961.) 55–111.

⁵¹ MALONYAY Dezső 1907. 249.

A Kalotaszegen folyó tárgygyűjtésnek MALONYAYnál személyes háttere és magyarázata is volt. MALONYAY ebben az időben építette a LAJTA Béla által tervezett négyzetes villáját a XIV. kerületben, az Izsó utcában. A lakóház és a tárgyi környezet Kalotaszegen átélt, megtapasztalt egységét meg akarta valósítani a saját lakóházában is. Lelkesen ír erről A Ház 1908-as évfolyamában megjelent beszámolójában: „... Eközben sok szép holmit találtam Kalotaszegen. Kiszemeltük a fejfát: ilyen lesz a lépcsőoszlop; ilyen dongás, gyertyatartó-formára csináljuk a csillárokat: egy kaszanyél, néhány kapatisztító, írás utáni varrottasok, s egy zsoldárszorító, egy dámosi hímes járom, a bikali házak kontyos tetői – valamennyinek módját lelte a házon (Lajta Béla). Nagyon csiricsaré lesz! – vettem én. Csak nem képzeli, hogy ilyen nyersen beépítjük! Mindez csak arra való, hogy gondolatot adjon. Jó magyarosat. Bízva csak rám!”⁵² A villa első terve 1905. május 23-án készült el, de jóváhagyásra, többszöri átalakulás után, csak 1906. október 14-én került. Ez az időszak fordulatot jelentett LAJTA Béla munkásságában is. Ekkor alakult ki népi elemeket és ornamenteket használó stílusa. MÁLNAI Béla ismertetése szerint a felépült házban

„minden művészi és minden művészet. A legapróbb tárgy is magán hordozza a művészetet. Bizonyos, hogy csakis a ház lakója és a tervező művész együttműködése képes ilyen harmóniát alkotni, megértve egymást és közösen kutatva a kifejezés módjait. Az építőművész a lakó lelkületének szükséges kifejezését kereste, az íróét, ki a magyar népművészetet gyűjti kalászbá, természetesen mást, mint magyar, alkotnia nem is volt lehetséges. Amit látunk, az minden a magyar nép művészetének alkotóelemein épült, gondos kutatások és fásasztó keresések alapján...”

3. kép. Zsoldárszorító, „zsótárfogó” alkalmazásban. Kispetri XIX. sz. Közölve: MALONYAY D. 285. ábra.

⁵²Lásd: VÁMOS Ferenc 1970. 76.

LAJTA Béla hagyatékából előkerült és végül a Néprajzi Múzeum gyűjteményébe jutott több kalotaszegi díszes tárgy, festett láda, gyertyatartó, mosósulyok, vászonfeszítő. KRESZ Mária rámutatott, hogy a láda festése egyik ihletője lehetett a Vas utcai iskola méltán híres díszítésének.⁵³ Ezek a kalotaszegi tárgyak talán éppen a MALONYAY-val való kapcsolat révén és a terepen dolgozó munkatársak MALONYAY számára végzett tárgygyűjtése révén kerültek LAJTA Bélához.

A MALONYAY-vállalkozás tárgygyűjtéséből sok, jelentős népművészeti tárgy az Iparművészeti Főiskolára került, pontosabban nem ismert körülmények között. Ott ezeket nem múzeumi gyűjteményként, hanem oktatási segédanyagként kezelték, sok elkallódott közülük. 1960-ban az Iparművészeti Főiskola 147 tárgyat átadott a Néprajzi Múzeumnak. Ezekből mutatok be fényképen ötöt, K. CSILLÉRY Klára szíves segítségével.

A könyv anyaga 1904 végére összeállt. MALONYAY még a női munka tanulmányozását hagyta az év végére, és szeptember második felétől Torda, Aranyos vidékén és a Székelyföldön tervezett utazást (D. 32.). Az összegyűjtött anyag nagy mennyisége, a terjedelmi korlátok azonban azt eredményezték, hogy az eredeti terv megváltozott, és az első kötet csak Kalotaszeg népművészetével foglalkozott. Az egyeztető tárgyalások a Franklinnál, a támogatás mértékének tisztázása a minisztériumokkal 1906 januárjára befejeződött. A végleges forma azonban csak 1906 második felére alakult ki. Ekkor kerülhetett a könyv nyomdába. A könyv borítóját KRIESCH Aladár 1906 októberének végén készítette el, ugyanúgy mint NAGY Sándor a béléscsapít terveit (D. 37.).

A kalotaszegi kötet értékelése

MALONYAY könyvének a művelődéspolitikai, művészetpolitikai célja elsődlegesen az volt, hogy a népművészetet mint a nagy művészet lehetséges alapját bemutassa, a magyaros nemzeti stílus kialakítását segítse. Könyve elsősorban művészek számára készült, ezért sok benne az esztétizálás. MALONYAY életszerűsége törekedett, a helyszínek földidézésére, a dolgozó, alkotó parasztok megszólaltatására, a mindennapjaikat átszövő esztétikum érzékeltetésére. Ebben együtt haladt K. LIPPICH Elekkel, aki elméletében, gyakorlati intézkedéseiben nagy hangsúlyt helyezett az egész életet átható esztétikumra, az életművészetére. Ennek a felfogásnak a jegyében támogatta a gödöllőiek hasonló törekvéseit.⁵⁴

Ebből a felfogásból esztétizáló, életképszerű ábrázolásmód adódott, ami valószínűleg azért is rokonszenvesebb volt MALONYAY számára, mert kevesebb tény, adatot kívánt, nélkülözhetette a történeti összefüggések ismeretét, feldolgozását. MALONYAY nem is él az összehasonlítás lehetőségével, és jó érzékkel elkerüli az eredet kérdését. Nem veti össze a kalotaszegi népművészetet a szomszédos román lakosságával. Ezeket a problémákat ügyesen azzal kerüli meg, hogy szerinte a nép minden hatást asszimilál, azaz saját képére formál, így hoz létre egy csak magára jellemző stílust, amely önmagában bizonyítja létét. Az asszimiláció körébe vonja a történelem homályba vesző, keleti, de a nyugati hatást is, a történeti stílusoknak a tárgyakon észlelhető hatását, a város, a kastély, a környező népek hatását.

⁵³ Idézi VAMOS Ferenc 1970. 80–81.

⁵⁴ Vö. SÁRMÁNY Ilona 1977.; GELLÉR Katalin–KESERŐ Katalin 1987.

4. kép. Téka. Nyárszó (v. Kolozs m.) 1904.
Viskán László műve. Közölve: MALONYAI D.
219. ábra

5. kép. Kályhacsempé-ütőfa, „forma”
Bánffyhungad (v. Kolozs m.) 1828.
Közöletlen

Ez az egységes stílus erejével magyarázott asszimiláció kulcskérdése MALONYAY könyvének. Ez lenne a modellje a megteremtődő magyaros stílus, nemzeti művészet kialakításának is a népművészet asszimilációjával. A két asszimiláció közé azonban nem lehet egyenlőséget tenni. Míg az egyik évszázadokon keresztül tartott, természetes folyamat volt, mely a nép szükségleteiből következett – addig a LIPPICHÉk által szorgalmazott asszimiláció egy többé-kevésbé mesterségesen felkeltett igény, a művészek nagy többségére kívülről rákényszerített program megvalósítása lett volna. A művésztársadalom és a művészeti élet megosztottságát, tagoltságát figyelmen kívül hagyó program nem is tudott érvényt szerezni magának. A népművészetnek mint ösztönművészetnek, mint életművészetnek a mintaképpé választása csak a gödöllőieknek merülhetett föl, akik RUSKIN és MORRIS tanai alapján hasonló élet- és művészetfelfogást képviseltek. Érdekes megfigyelni, hogy MALONYAY programnyilatkozatában még a „népi iparművészet” kifejezést használja. Ezt a kifejezést azonban könyvéből már kihagyta, nyilván azért, mert nem csupán az iparművészet, hanem az egész magyar művészet számára kívánt a megújuláshoz alapot nyújtani. Ennek ellenére a könyv, a népi emléktárhelyek összetételéből következően, elsősorban az iparművészethez kapcsolható tárgycsoportokat tárgyalta.

MALONYAY személyére visszatérve, ki kell emelnünk a mű megírásánál mutatott asszimilációs, szintetizáló készségét. A különböző elméleteket, igényeket, hatásokat köny-

6. kép. KRIESCH Aladár maga rajzolta képeslapja, K. LIPPICH Elekhez. Mákó, 1911. október 21. (OSzK Kézirattára)

vében – mely igen rövid idő alatt készült el – jól tudta ötvözni, annak tartalma egységesnek mondható. Legtöbbször megtalálta a helyes arányt a leíró, elbeszélő, tájfestő, hangulati elemeket tartalmazó részek közt. Az egység csak akkor bomlott meg, amikor ismeretei hiányában túlságosan is támaszkodott egyes szerzők állításaira. Például kritika nélkül átvette JANKÓ János kalotaszegi monográfiájának egyes részleteit. A másik hely a „cserépügek” leírása, ahol GRÓH elméletének átvétele, művébe való beillesztése ismétlésekhez vezetett, és egyes részleteket az elméletiesség felé tolt el.⁵⁵

A korabeli kritika az egyik oldalon mint a modern művészeti mozgalom és a nemzeti stílus érdekében tett erőfeszítések nagy fegyvertényét ünnepelte a kötet megjelenését.⁵⁶ A Magyar Iparművészet kritikusa kiemelte, hogy a könyv tartalma maga az élet, és előnyként említi, hogy teljesen hiányzik belőle az etnográfusok szaktudományossága.

Közép-Európában többfelé, így Németországban a népművészetkutatásban munkamegosztás alakult ki művészettörténész, művészetelméleti kutatók és etnográfusok kö-

⁵⁵ MALONYAY Dezső 1907. 207–217.

⁵⁶ MARGITAY Ernő 1907.; FÜLEP Lajos 1907. (=1974.).

zött.⁵⁷ Nálunk ilyenre nem került sor – amit talán magyarázhat a népművészeti emléksanyag eltérő jellege, összetétele, datálása is –, és MALONYAY nyomán nem alakult ki egy népművészetet kutató „művészeti”, „művészettörténeti” iskola. Így lettek MALONYAY erőfeszítéseinek örökösai végül az etnográfusok, akikről elszakadni kívánt. Az egykorú etnográfusok érthető fanyalgással nyugtázták a nagy állami dotációval támogatott munka megjelenését, és rámutattak, hogy az abban közölt tárgyi ismeretanyagban alig van olyan, ami a tudományos szakirodalomban és a múzeumi gyűjteményekben már nem lett volna megtalálható.⁵⁸ Ez a kritika érthetően fönnakadt MALONYAY impresszionisztikus, irodalmias stílusán is, valamint az illusztrációk és a képanyag hasonló kezelésén.

Mennyiben valósulhatott volna meg a könyv fő célja, vagyis egy új nemzeti stílus kialakítása? Ezt a problémát jól érzékelt és pontosan ki is fejezte ismertetésében FÜLEP Lajos. Ha fontosnak is tartotta a nép pusztuló értékeinek mentését, és elismeréssel szólt is MALONYAY stílusáról és munkamódszeréről, nem hallgatta el kétségeit sem. Ezek közül a legfontosabbak a következők:

„A mi speciális esetünk jelenleg az, hogy adva van egy kész népies stílus és azzal művészembe-
reknek kellene valamit tenniük. Igazi művészekre gondolok, akiknek mindene a maguk egyéni-
sége, akik annál erősebbek, minél jobban magukban tudnak lenni, annál érdekesebbek, minél
kevésbé mérhetőek másokkal, mert nem hasonlítanak csak magukra. Ezek az emberek egy kész
stílussal kerültek szembe, amelyet nem ők csináltak... Gyönyörű szép, gazdag, egzotikus stílus
és b e f e j e z e t t stílus...”⁵⁹ A feloldhatatlannak tűnő ellentétre a következőképpen adja
meg a választ: „Csak az a miénk, ami ránk hasonlít, legbensőbb enunkból fakad, akár egy egész
népről, akár egyetlen egyéniségről van szó. Ha mi csakugyan magunkra ismerünk a nép műv-
szetében, és lassanként, önkéntelenül beszívjuk levegőjét, hogy vérré és hússá váljék bennünk,
akkor nem kell mondva csinálni a magyar művészetet, jön az magától, mint ahogy ma is van né-
hány elszórt eset a népművészet egészséges termékenyítő hatására. Csak merev szisztémákat
nem szabad kovácsolnunk ebből a törekvésből.”

Mennyire lehetett a *Kalotaszeg*-kötet képeinek, gondolatainak ösztönző hatása ebben az irányban? Ezt a hatást nehezen lehetne filológiailag kimutatni. LAJTA stílusváltásának kapcsolódását már említettük. A munkában részben közvetlenül is részt vevő építésszek csoportjában MEDGYASZAY-nál, WIGAND-nál és a fiatal építészeknél szintén sejtethetjük ezt a hatást. Az iparművészet területén is érvényesültek hasonló tendenciák, a szecesszió alapelvei szerint. Más a helyzet a könyv által leginkább célba vett magyar képzőművészetben. A kalotaszegi parasztemberek „kiforrott, befejezett stílusát” kevesen tudták asszimilálni. Erre még leginkább a gödöllőiek, köztük is elsősorban a két vezéregyéniség, KRIESCH Aladár és NAGY Sándor törekedett. Ők néhány kivételtől eltekintve nem a motívumokra, díszítményekre figyeltek, hanem próbálták megkeresni a mélyebben fekvő tartalmat. E törekvéseikkel azonban részben kvalitásbeli, részben elvi korlátaik miatt nem tudtak kapcsolódni a modern magyar művészet fő vonulatához.⁶⁰ Nekik is iparművészeti munkáik képviselik legsikeresebben elveiket, a népművészet és a modern művészet követelményeinek összekapcsolását.

⁵⁷Vö. HOFMAN, Werner 1960.

⁵⁸SZABÓ K. János 1907.

⁵⁹FÜLEP Lajos 1974. 195.

⁶⁰Vö. KESERŰ Katalin 1977.; GELLÉR Katalin–KESERŰ Katalin 1987.

DOKUMENTUMOK

Edvi Illés Aladár levelei K. Lippich Elekhez

1. *Segesvár, 1902. május 11.*

Igentisztelt Barátom!

Holnap lesz két hete, hogy Budapestről eljöttem. ... A nyár közepén azután bejárom azokat az erdélyi falvakat, ahol érdekes népviseletet találni (Kalotaszeg, Torockó stb.). Már Kolozsvárott – hol tegnap egy délutánt töltöttem – láttam kalotaszegi népviseletet, s mondhatom, igen festői s érdekes dolgok. Írtam is a Méltóságos Asszonynak. Ő oly szíves volt megígérni, hogy ír egy ajánlólevelet Gyarmathy Zsigánéhoz ha Bánffy Hunyadra megyek ...

2. *Segesvár, 1902. augusztus 28.*

Kedves Barátom!

Pár napja csak, hogy itt vagyok Segesváron. Bánffyhunyadon három hetet töltöttem, s ott – különösen az utolsó napokban – annyit dolgoztam, hogy szükségem volt egy kis pihenőre.

Kalotaszegen – szegre akasztottam a tájképfestést és figuralista lett belőlem. De hiszen nem csoda, mert olyan artisztikus, olyan festői ott a viselet, hogy az még engem, a megáttalodott tájképfestőt is kihozott a sodromból.

S milyen alkalmas ez a viselet (de ezt ne mond meg kérlek senkinek, mert az olajban festők megharagszanak érte) az *aquarellre*, mintha csak arra lenne teremtve, hogy azt aquarellisták fessék.

Ott járt Kalotaszegen – az alatt, míg én ott voltam – Bruck Lajos is, s egynehány igen kedves képet festett ott – olajban. Nagyon finoman rajzolt dolgok, de nem olyan színes, ragyogó, lángoló – amilyenek én látom ezeket az ünnepi ruhába öltözött alakokat. Dominál itt a piros, (mint ...nál⁶¹) s milyen gyönyörű szép, eleven piros szín!

Egy dúsgazdag kincsesbánya az a Kalotaszeg, amely nem egy nyárra, hanem egy emberéletre nyújt kimeríthetetlen anyagot a művészeknek; ahol a legváltozatosabb dolgokat festheti – egyénisége szerint – vagy a szabad természetben, kedves idillikus tájképi háttérrel, vagy a komor csaknem Rembrandt világítású kis interieure-ökben.

Én inspirálva voltam, s könnyen-játszva csináltam – egyenlőre csak studiumokat egyes alakokhoz és néhány megfestendő képhez skicceket (18 aquarellt) s az idén még nem szándékozom ezek közül kiállítani ...

3. *1903. május 19. (képeslevelezőlap, Bánffyhunyadi népviselet)*

Kedves Elek!

Tegnap este ideértem, s címem: Bánffy-Hunyad (poste restante). Kegyetlen hideg szél fúj; a néptéli gúnyában jár, a kendőt is elől kötik meg, nem hátul. Egyenlőre, míg az idő nem változik itt maradok.

4. *Bánffy-Hunyad, 1903. május 29.*

Kedves Elek!

Ma reggel vett kedves soraidra egy sürgönnyel már válaszoltam, hogy harmadikán otthon leszek. Szóval sokkal jobban lehet az ilyen fontos dolgot elintézni, mint írásban. Nagyon szépen köszönöm, hogy oly szíves voltál rám gondolni.

Az aquarell-díjról a lapokból értesültem, s azt még Segesvárról egy levélben köszöntem meg Neked. Nem kaptad meg ezt a levelem? De a képvásárlásról eddig még nem tudok semmit.

Aladárnak ma írtam a mi kalotaszegi kirándulásunk ügyében; nem említettem, hogy Te írtál róla, csak úgy, mintha nekem jutott volna eszembe. Talán majd leinti a németet?!

A tőled kapott filmeket mind elhasználtam, újakat is vettem azóta; a héten itt nagy esemény volt: országos vásár, erről nem is tudtam semmit, mert nincs benne a naptárban. Csodás dolgokat lát itt ilyenkor az ember!

⁶¹ Olvashatatlan szó.

Júliusban is lesz egy, mikor ide jövünk; akkor majd jó lesz egy csomó filmmel ellátni magunkat.

A minduntalan záporos, hűvös idő miatt eddig még nagyon keveset dolgoztam; itt voltam Hunyadon, nem mertem elmenni a falukra, olyan primitív állapotok közé.

No, de majd szóval többet! Még egyszer köszönve szíves figyelmed.

Önagysága kezeit csókolva, s a gyerekeket üdvözölve, maradok kiváló tisztelőd

E. Illés Aladár

5. *Edvi Illés Aladár levele K. Lippich Elekhez*

Bánffyhunvad, 1903. július 17. (Tigris Szállóda)

(Képeslevelezőlap. – Kalotaszegi lakodalom, részlet)

Kedves Elek!

Springholzék⁶² itt vannak. A szomszédban Jegenyén!⁶³ Jöjj minél előbb; e hó 25-ikén, szombaton lesz az országos vásár Hunyadon. Aladár ma este jön. A viszontlátásig üdvözöl igaz tisztelőd

Illés Aladár

6. *Edvi Illés Aladár és Kriesch Aladár levele K. Lippich Elekhez*

Bánffyhunvad, 1903. július 18. (Képeslevelezőlap. – Bánffyhunyadi népviselet)

Kedves Elek!

Aladár már itt van, még csak Te hiányzol a komániából, hogy még jobb kedvünk legyen. Kedden arató vásár, szombaton országos vásár. Szívvel üdvözöl igaz tisztelőd

E. Illés Aladár

(Kriesch Aladár monogramja) A.

Sürgönyözzél egy nappal előbb!

7. *Körösfő, 1903. július 24.*

Kedves Elek!

Az aratók már hazajöttek Magyarországról, s a jövő héten itt is kezdődik az aratás. Mikor jössz? Az első kalotaszegi...⁶⁴ is elfogyott már. Üdvözölnek szerető barátaid

Edvi Illés Aladár tigris és Körösfői Kriesch Aladár

8. *Kriesch Aladár levele K. Lippich Elekhez*

Gödöllő, 1903. augusztus 10.

Kedves Barátom!

Tegnapelőtt érkezvén haza utamról, ezennel rövidesen beszámolok róla – bár esetleg részben a drusza által mondottakat fognám ismételni.

Tőled elszakadván, jártunk Nyárszón, Zentelkén, Meleggyón s innen a Retyczeli vízesésnél. Az ezenközben ért kalandokról, úgy hiszem, a professzor már hűségesen referált, valamint arról is, hogy a „pecsételés”, azaz a Telegdy rajztanár kollegájával a vacsora-lakoma folyamán gyakorolt barátság megpecsételése boutelliás pecséttel vagyis pecsétes boutelliával – néki két has és fejfájós napjába került, mely bajokból aztán csak a Retyczeli vízesésnél foganatosított jéghideg fürdő s utána paradicsomi napfürdő – tudta őt kigyógyítani.

Mert persze: „hiába inti őt Szentpéteri” –

Ezzel kapcsolatban még egy kérdést vagyok bátor hozzád intézni – ha ugyan ebben is nem előzőtt már meg a drusza –, hogy tudni illik, van-e tudomásod arról, hogy Magyarország melyik táján őrzik a legszebb s legművészibb cserepipát!?

Azon túl aztán megjártam a tövisi, diósdí rokonokat, barátokat – békésen szomorodott szívvel álltam szegény Jantyk barátom betegágya mellett (szegény fiú nagyon odavan).

⁶² Springholz Mariska utóbb megváltoztatta nevét UNDI Mariskára.

⁶³ Jegenyefürdő jelentőségére lásd TÖKÉS Irén: *Gyarmathy Zsigáné és a kalotaszegi háziipar története*. Ethnographia jelen számában.

⁶⁴ Olvashatatlan szó.

Most aztán egyelőre a gyönyörűen rendbehozott s kicsinósított műteremben álmélokodom, s törprengok az emberi elme – értsd: saját elmém tökéletlensége fölött – amennyiben úgynevezett képeim nagymérvű gyarlóságai (ilyenkor az ember, habár csak rövid időre is de igen tisztán lát) ellenállhatatlanul ilyen nem éppen kellemes lelkiállapotba sodornak. Kűnn a kertben meg addig az arany glóriás napraforgó, s többi társai nyugodt fenségéggel mutogatják tökéletességüket – Amen. –

Örült-e a kis család napbarnította, világot járt apjának?

Kézcsók om, üdvözetem, Téged szívből ölel

igaz barátod K. Aladár

9. *Edvi Illés Aladár levelei K. Lippich Elekhez*

Körösfő, 1903. augusztus 10.

Kedves Elek!

Mióta a drusza is elment újból Körösfőn vagyok. Olyan érzésem volt, mintha hazajöttem volna ezek közé a kedves emberek közé. Milyen elragadtatással beszéltek rólad Pálék! „Jaj kedves, kívánás volt hallgatni annak a beszédjét! Fájn egy ember volt!” Azóta megint hallottam új szavakat. Törd rajta a fejed mit jelent: morocsány, punga, geneturácze. Egy kutyát itt Körösfőn „Piktor”-nak hívnak. Tegnap hallottam festés közben, majd lefordultam, nevettem a székről. Valóságos lázzal festek mostanában. Újabban kapu-specialista vagyok, de festek aratási jeleneteket is; ki járok az emberekkel a mezőre; néha ott is ebédelek.

Aladárral voltunk a Retyczeli vízesésnél, bizony szebb volt az mint a Béles! Seбай, marad jövő évre is valami, ha eljössz.

Most purgó nélkül is fenomenális frissnek érzem magam. Micsoda anyagcsere! Lehet, hogy az utolsó kitűnően sikerült grémnek köszönhetem. Házi asszony dagasztotta, szomszédasszony sütötte, üveges tóth vághatja bele ablakot, olyan keményre átsült. A gyertyatartót megrendeltem. Pál Erzsikét tegnapelőtt kilelte a hideg, de most már semmi baja. Isten Veled! Önagysága kezeit csókolva szívből üdvözöl igaz tisztelőd

E. Illés Aladár tigris.

10. *Körösfő, 1903. augusztus 15.*

Megkaptad-e Springholz Mariska⁶⁵ levelét, amit a múltkor utánad küldtem?

Kedves Elek!

Jaj be jó napom vala a minap! A hunyadi postáról két kedves levelet hozott János: egyet Tőled, s egyet a druzától. Mintha összebeszéltetek volna, hogy olyan egyszerre írtatok! Olyan jól esett, mintha itt lehettek volna, s beszélgettünk volna egy kicsit, azon a kedves mókás hangon, amin olyan jól tudtok mind a ketten!

Aztán kellő hangulatban is találtak a levelek. Világos jó kedvem volt aminthogy vagyon most mindég mióta újra itt vagyok. Búsuljon a ló! a gondok eszembe se jutnak. A kis Erzsóknak (*Albert Erzsók*) rögtön átadtam a képét. Láttad volna azt az örömet! Öveg alá teszük a képet, s nagy hecsben fogják tartani. *Patacz Kati* – (A baloldali) s *Albert Gyuri Katinak* (a jobb oldali menyecske) más nap reggel adtam át a képedet. Nagyon szépen köszönik mind a ketten.

Pálékhoz gyakran betérek egy barátságos szóra, ha arra járok. Olyan szívesen marasztalnak mindég. Az öreg bopa „kedves barátomnak” szólít s ezt én nagy megtiszteltetésnek veszem. A Kurátorné asszony lelkemre kötötte, hogy el ne menjek valahogy búcsúzás nélkül s mindég biztat, hogy házasodjak meg, most nem jó az embernek egyedül lenni. A Kurátor a „kultur ember”; tanár úrnak szólít engem.

Jókat mondott minap Új-Kovács Erzsók (akinek a dalolását hallgattad a tornácón, itt a szomszédban). A tűzhelynél foglalatzkodott s egy kis gyerek ott lábatlankodott előtte. Rákiáltott: „Fuss, mer nem látod milyen forgalomban vagyok.” S ráadásul másnap mikor újra előhoztam a dolgot: „Hát persze, mikor főzöm a puliszkát, s ott működik a lábamnál.”

Vázlataim sokasodnak. Még soha se mentem haza olyan aratással mint az idén. Úgy látszik Kátólaszeg embert csinál belőlem. Az aratásnak már vége (valami 12 aratási aquarellem van) s most kezdődik a hordás bivalyokkal. Ezeket is festem s rajzolom erősen.

⁶⁵ UNDI Mariska.

Ma megyek ki Jegenyére s onnan Kolozsvárra filmekért. Mióta elmentél hozattam 60-at s már alig van belőle 15. Vasárnap szép templomozás lesz mert úrvacsorát vesznek, delután pedig tanc lesz. Dejha ott kirúgjuk a csür oldalát!

Lábaim többé nem pörék. Nagyon formás sarukat csinált a hunyadi suszter. De „pecsételni” nem voltam azóta, elég volt akkor egyszer. A fejfájást pedig beszüntettem, mert nincs kivel váltogatni. Az Isten áldjon meg jó egészséggel.

Önagsága kezeit csokolva mindnyájatokat üdvözöl szerető barátod

E. Illés Aladár tigris

11. *Bánffyhunjad, 1903. szeptember*

Kedves Elek!

Köszönöm a Kati néniel küldött kedves levelet; még Körösfőn talált. Ma már itt vagyok Hunyadon, útra készen Segesvárra, hol 3 napi pihenőt engedek meg magamnak s aztán utazom Budapestre. Én már 7-kén reggel ott leszek.

A kis pihenést megérdemlem mert becsületesen dolgoztam. Beszéljenek a számok: 65 aquarell, 30-nál több rajz és színezett rajz, néhány deszka (még a tavaszról, de az is kalotaszegi), 150-nél több fotográfiai felvétel s egy vázlatkönyvbe rajzolt apróságok.

Van néhány jó képtémám; a körösfői temetőt azóta még kétszer festettem; a templomban menetelhez csináltam stúdiomokat. Lefestettem az egész falut is, hosszan keskeny szalagban. Jó lesz fejlécnek a körösfői cikkhez. Hogy mi mindent festettem le nem is írom meg, hadd legyen meglepetés is.

A monostori templom-piktúrák közül egyet festettem meg, csaknem valódi nagyságban; a másik kettőt megfestem az őszön, ha lejövök 2–3 napra.

A tavaszon kalotaszegi kiállítást csinálók magam.

A sírköveket . . . legépeltem.

Most is sajnálom, hogy Gyarmathyékhöz nem mentünk el. Nagyon kedves emberek, s aki Kalotaszeget ismerni akarja meg kell, hogy ismerje őket is.

De most már zárom soraim, mert pokoli fáradt vagyok.

Isten Veled! A viszontlátásig Önagsága kezeit csokolva mindnyájatokat szívből üdvözöl őszinte tisztelőd

E. Illés Aladár

12. *Budapest, 1903. szeptember 21.*

Kedves Elek!

Aladár ma bent van s 1/2 5-kor delután itt lesz nálam a *Kerepesi úti lakdsonon*. Nagyon örülénék ha Te is eljőnnél, hogy megnézzük a képeket, s kiválogassuk a reprodukálándókat.

A viszontlátásig szívből üdvözöl igaz tisztelőd

E. Illés Aladár

13. *Kriesch Aladár levele K. Lippich Elekhez*

Gödöllő, 1903. október 2.

Kedves Barátom!

Györgyi⁶⁶ újból sürgeti a rajzokat. Hacsak teheted, küldd őket fel hétfő reggelig a druszához, amikor is a lapba valókat újból összeválogatnám, s elvinném személyesen Györgyinek. Egybe kérlek, válogass össze a te felvételeid közül szintén néhányat, különösen a Hory Farkas házát s mellékeld a többihez.

Ölel igaz barátsággal

K. Aladár

14. *Edvi Illés Aladár levele K. Lippich Elekhez*

Budapest, 1903. október 4.

Kedves Elek!

Tegnap voltam Györgyinél, vittem neki 4 újabb dolgot (valkai gombfák, festések a valkai templomról, monostori utcaajtó s a körösfői gyertyatartó), Györgyi és egy fotografírozó barátom (aki szín-

⁶⁶GYÖRGYI Kálmán.

tén látta a felvételeidet) azt mondja, hogy ezek egészen jó s éles felvételek volnának, csak meg kellene erősíteni a negatívot szublimálttal vagy kontrasztos papírra (pl. vélox) csináltatni a képeket. Jó lenne talán Kreutléhez elküldeni, illetve Kreutle útján ahhoz a fotografushoz, aki az én képeimet szokta csinálni s megmondani neki, hogy mit csináljon a negatívokkal. Én az igazat megvallva **különben** sem tudom hogyan kéne ezekre a kópiákra ráfesteni, mert még sohasem csináltam ilyesmit.

Hallottad mit mondott Semayer Györgyinek? Hogy nagy baj lesz még abból, ha mi ezekről a kalotaszegi dolgokról írunk s tévanyagot hirdetünk, ha az mondjuk, hogy azok ott eredeti magyar dolgok? . . .

15. Kriesch Aladár levele K. Lippich Elekhez

Gödöllő, 1903. november 16.

Kedves Barátom!

Mindenek előtt fogadd mindnyájunk köszönétét az utolsó képért – mely a nap okozta pislogástól eltekintve igazán művészi dolog – légységánál s finom tónusainál fogva.

A kalotaszegi füzethez a címlapot ma megrajzoltam s küldöm Györgyinek. Ez nagyon helyes idea volt, hogy így már külsőleg is dokumentáljuk a belső tartalmat. . . .

16. Edvi Illés Aladár levele K. Lippich Elekhez

Budapest, 1904. január 20.

Kedves jó Elek!

Tegnap este voltam Springholzénknál s bármennyire eltiltotta is az orvos a beszédet: a kalotaszegi rajongó beszélt belőlem. Olyan kedvesek voltak ők is.

Gyarmathyné írt azóta válaszképp az én levelemre – egy rövid, nagyon szíves levelet. Milyen jó embereim s barataim is vannak nekem! Hálát adhatok s adok is érte az Istennek.

A legénybíró is írt azóta kétszer. A második levelében azt írja, hogy reméli, hogy Kati menyasszonyom lesz, de itt már – duplafödélű órát kér!

17. Kriesch Aladár levele K. Lippich Elekhez

Bánffyhyunad, 1904. február 6 (Képeslevelezőlap)

Kedves barátom!

Ott vagyunk, lelkesedünk – most indulunk Körösfőre – A drusza otthon sír utánunk – ölel i.b. K. Aladár

18. Kriesch Aladár levele K. Lippich Elekhez

Gödöllő, 1904 június 18.

Kedves Barátom!

Nem tudván az előzményekről és Malonyay cikkét sem olvasván, kissé meglepetésszerűen ért tegnap az a fait accompli, mellyel szemben állottam. Meg van az a rossz természetem, hogy mindenre aludnom kell egyet, míg tisztán tájékozodom. Ez megtörtént azóta, megírom hát neked véleményemet, bár félek, hogy el foglak vele szomorítani.

Csak futólag bocsátom előre, hogy talán a szöveg megírására nem Malonyayt kellett volna választanunk. Ő a legrafináltabb dekadens, ki sokkal szerelmesebb saját – különben elég ügyes talentumába – sem hogy meg tudjon alázkodni egy nemzet elementáris, személyes kultuszt nem ismerő megnyilatkozásai előtt. Pedig erre föltétlenül szükség van . . .

De ezt hagyjuk, ebben én ép oly hibás lehetek és tévedhetek . . .

Ami azonban a dolog érdemét illeti, nem tévedek. S ez pedig az, hogy mi a magyar nép művészetét csak a művészet által menthetjük meg. A szónak itt tizedrangú szerepe van. Tehát, nem egy illusztrált könyvet kell csinálni, hanem egy nagy művészi munkát, járulékos szöveggel. Nekem erre nézve egész határozott programom van. Fel kell osztanunk magunk közt az országot, mint hajdanta az apostolok az ismert világot – körülbelül 10–12 részére – ennyi lelkes és kész, kiforrott művészt talán összegyűjthetünk – mindegyik mellé aztán a szükség szerint 5–10 ifjabb segítő erőt adni – akik köny-

nyen kikerülhetnének a mintarajziskola és az iparművészeti iskola, valamint az ifjabb vidéki rajztanárok közül – a 60–80 főnyi gárda aztán lásson rendszeresen a munkához. gyűjtsön, rajzoljon össze mindent, de oly alaposan, hogy a rajzok bármely tájékozatlan művésznak aztán kuffóul szolgálhassanak. Az összegyűjtött anyag maga aztán maga deponáltassék pl. kellőleg rendezve, az iparművészeti múzeum könyvtárában – a belőle kiválogatott legértékesebb s legfontosabb pedig közöltessék a tervezett műben, a legtökéletesebb reprodukcióban – ott ahol szükséges – mindenütt színesen. Ha ehhez aztán minél egyszerűbb világosabb és megnyerőbb szöveget írnak, ez a műnek csak előnyére lesz, lényegében azonban nem változtat – lényegét egyes-egyedül, amint mondtam, csak az teszi ki, hogy gyűjtésünk milyen lesz majd – gazdagság rendszeresség és reprodukációjának mivoltát (tehát rajzaink mivoltát) illetőleg *művészi kvalitás és becsületos megbízhatóság* tekintetében. Ezen a négy sarkponton fordul meg a dolog. Lehet, hogy csak véletlenségből maradt ki tegnap mindennek a megbeszélése – s akkor mindketten együtt örvendezhetünk, miután azonban csak impresszióm után ítélnék, kötelességemnek tartom, az én, s bizonyára a te és minden lelkes művész-kollégám együttes szempontját neked még egyszer lelkedre kötnöm.

Hiszen mi most a magyar nép lelkét a maga *formai megnyilatkozásában* akarjuk megkeresni, ezt pedig szóval leírni nem, de csak plajbással, ecsettel ábrázolni lehet.

Ugyebár megértesz s nem veszed rossz néven ez őszinte meggyőződésből fakadó sorokat?
Ölel őszinte barátod
K. Aladár

19. Nagy Sándor levele K. Lippich Elekhez

Veszprém, 1904. június 13.

Én fogom az egyik kezét, a másikat pedig Pici; úgy vezetjük hozzád ezt a nagyon szerény embert, aki a mi szívünkhez legközelebb álló lélek, Juhász Árpádot. Látod, ő csinálta ezeket a szép kis meséket, s de mennyit tud ő még és tudna ő még, ha valaki megbíztatná, hogy ezek az ő dolgai kincset érő kedves dolgok. Mert ő nagy küzdelemben van, neki a szó teljes értelmében minden perc egy halál, s e harcban nem bízik önmagában sem és e bizalmatlansága okozza, hogy dolgai is csak félig megcsináltak: minek, kinek, senkit sem érdekelnek, – mintha mondaná.

Itt fekszik előttünk egy rengeteg halom rajz, tanulmány, vers, kompozíció, amikből kimarkoltam Neked mutatványul e néhányat, de ha én hozzájuk fűzöm, Te elhiszed nekem; Hogyha valaki, ő igazán megérdemli, hogy pár biztató szóval írj neki, s akkor ő szárnyakat kapva, meglátod, gyönyörűséges dolgokat fog csinálni a jövőnek.

Elmondom pár szóval: Lozánál volt ő is annak idején, mikor Aladár, aztán meghasonlott, ahogy szokott minden valamire való fejlődő lélek, elvonult a pusztába és most körülbelül 96 óta Zomborban élt úgyszólván a semmiből.

.....
Ugye, ha nagyon szépen kérünk – látod mi igen-igen szeretjük őt – Te irsz neki pár biztató sort, s meglátod majd örömmel az eredményt.

Ilyen tájkép-vázlata egész halommal van, egyik szebb mint a másik, majd annak idején kiállítjuk.

Mondd, hogy örülsz, mert fáradtságod nem lesz hiába, arról a polcra, ahonnan Te most virágokat ültetsz kopár sziklákra a jövőnek, elődeid maszlagot vetettek, mert önzés vezette a kezüket. Téged szívvel vesznek körül a legjobbak, mert Te is szívedet adod. Minket elhalmoztál; juttass a mi Juhászunknak is. Ha egyszer megismered, azt fogod kérdezni, hát ilyen emberek is vannak, s ezek magyarok?

.....
(Juhász Árpád képiró, Zombor, Bács megye)

20. Nagy Sándor levele K. Lippich Elekhez

Veszprém, 1904. június 27.

Száz örömmel örülünk mind annak, amit írtál és szépen köszönjük úgy a kis rajztanárhoz való jószágot mint Juhászunk iránt való érdeklődésedet. Meg fogod látni, hogy Juhász a rímekkel és a kötött beszéd matematikájával is el tud banni, mert hiszen beküldött dolgai csiszolatlan, egyenesen papírra vett vázlatok. Különben pedig el tudja viselni még a zarathusztai őszinteséget is annál is inkább, mivel nekünk az őszinteség egészen már fogalom: nem a másoké nehéz, önmagunkkal szemben volt nehéz a teljes őszinteség.

.....
Ismételten köszönjük nagy szívességedet. A viszontlátásig szeretettel üdvözlünk, Sándorék.

21. Huszka József levele K. Lippich Elekhez

Budapest, 1904. július 1.

Édes Elek!

Malonyav oly nevetéses honoráriumot ajánlott, hogv több mint az összeköttetés felmondása. A levele nagyon előkelően udvarias, és ajánlata arrogáns.

Az egész vállalkozásról togalma sincs. Én azt hiszem csak az útszélről tud szedni, mert az arrogancia száját, ládát bezár előtte ha a nép közé megy. Még fel is ültetik, mert a magyart büntetlenül egy „jöttment” nem nézheti le.

Drága Elekem, ellenőrző tisztedben, ha parancsolsz velem mindig a legnagyobb örömmel állok rendelkezésedre.

Most Alsó-Szombatfalvára megyek (Fogaras m.) s onnan talán Vizaknára. Az is meglehet, hogy pár hét múlva Pesten leszek, s akkor felkereslek, ha itt lész.

Ölel régi barátod Huszka József.

22. Kriesch Aladár levele K. Lippich Elekhez

Gödöllő, 1904. július 21.

Kedves Barátom!

Mindenek előtt azonban arra kérlek, írd meg nekem, ha tudod, a *drusza címét* (a nyomorult hallgat, vajjon bölcsességből-e) no azután meg a *Malonyay bpesti címét* – s esetleg legközelebbi tartózkodási helyüket Erdélyben, hogy velük is összeköttetésbe léphessek.

Ördögös ember ez a M.! Még a szabadjegyet is kijárta! Tőle talán még a miniszterek is félnék! Minden esetre én majd jó hasznát akarom látni – talán még e hónapban felmegyek egy pár napra a matyók közé.

Minapában Turán, Boldogon voltunk. Elég érdekes viselet, meg építkezési részletek is. Két costume-tanulmányt csináltam.

Aug. 15. táján indulnánk Diódra. Én onnan aug. végén Torockóra. Ezt szeretném tudatni Malonyayékkal.

Jó nyaralást, üdülést, pihenést kíván

igaz barátod

Aladár

23. Edvi Illés Aladár levelei K. Lippich Elekhez

Bánffyhunyard, 1904. július 2.

Tegnap este szerencsésen megérkeztem Hunyadra. König már itt volt, tegnap reggel jött meg. Ma kimegyünk együtt Bikalra s ott azonnal megkezdem a munkát.

Mennyivel szebb világ van itt, mint Pesten!

Ma már tettem néhány látogatást paraszt-ismerőseimnél s mozgósítottam őket minden irányban.

Kérlek szépen még egyszer, ha Telegdy Árpád bánffyhunyadi rajztanár ügye hozzád kerül, Kolozsvárra való áthelyezését, ha lehetséges légy oly jó kieszközölni. Ő is használható ember lesz ezen a területen ennél a munkánál.

Ma már vettem 10 frt áru varrattast, szebbnél szebb párnahajjakat. A lepedőhajtások ára már mindenütt 10 frt.

Legközelebb többet.

Önagysága kezeit csókolva szívből üdvözöl

Öszinte tisztelőd Edvi Illés Aladár

24. Bánffyhunyard, 1904. július 22.

Kedves Elek!

Szíves soraid tegnap kaptam meg, de a Körösfőre küldött levél úgy látszik elveszett, mert máig sem kaptam meg. Nem is gondoltam arra, hogy máshová fogod címezni leveleid, mint *B. hunyadra*, a főhadiszállásra – azért nem írtam címet. Bárhová megyek Kalotaszegen ez lesz a címem: *B. Hunyad Tigris szálloda*. Bikalon elkészültem – ha lehet ezt mondani egy kalotaszegi faluról, ahol az ember 3 hetet töltött. A mennyezetből annyi kész, hogy ez után az összeft Pesten befejezhetem; a többivel kár most tölteni az időt. A fejfákat gyűjtöm, roppant érdekes és változatos dolgokat fogsz látni.

Reggeltől estig dolgozom, csak este tájképezek egy kicsit s így is lassan megy a munka. A vakáció rövid, jó lenne meghosszabbítani az ügy érdekében. Legközelebb részletesebben írok. addig csak annyit, hogy ma megyek vissza Magyarókerékére, ahol most gyűjtünk Telegdyvel a rajztanárral.

Malonyayék tegnap jöttek meg, s mindjárt munkához fogtak; nagyon jól kezdi a dolgot. Telegdy is be lesz véve a munkatársak közé; nagyon jó festett bútorokat csinál.

Önagysága kezeit csókolva mindnyájatokat szívből üdvözöl őszinte tisztelőd

E. Illés Aladár

25. Bánffyhyunyad, 1904. július 25.

Kedves Elek!

Ne haragudj, hogy csak ilyen röviden írok mindég, de ilyen melegben nem megy a levélírás.

Malonyay nagyon lelkesedik, s ő is látja, hogy itt nem lehet hamar végezni. Én reggeltől estig csaknem kizárólag etnográfiai dolgokat csinálok. Most egy mejjre való lapot kezdtem el, ami nagyon színes szép dolog lesz. A fejfák is készülnek, Bicalon csináltattam egy kis fejfát. Damoson egy nagyon szép faragott és festett jármot kaptam, meg is vettem. Az utcaajtókat még el sem kezdhettem, pedig milyeneket láttam Zsobokon is!

Magyarókerékén egy 180 éves áttört (vagdalásos) varrást (egy kötényt) kaptam. Egyéb írás után s szálon varrott dolgot is vettem, meg szép győri korsókat.

Ha ősszel egy hónapi szabadságot kapnék, rengeteg sokat lehetne dolgozni. Telegdy szépen festi a bútorokat. Juhász pedig nagyon ügyes ceruzaskicceket csinál. Undi Mariska is etnografál – úgy halom – Valkón. Holnap bejön a vásárra.

Isten veled! Önagysága kezeit csókolva üdvözöl igaz barátod

Aladár

26. Malonyay Dezső levelei K. Lippich Flekhez

Bánffyhyunyad, Kossuth utca 355., 1904. július 25.

Édes Elekem,

hálával, szeretettel gondolok rád lépten-nyomon, valósággal boldog vagyok itt. Csak innét 10 kötet kitelnék. Légy nyugodt, olyan könyvet csinálunk, amilyen nincs. Mintha ide szorult volna az egész ország forma és színérzéke. nobilitása. becsületessége. fajunk kedvessége.

Munkatársaim kitűnőek. Egy fél notesz már nálam is tele van, s így nyersen se vállanánk szégyent vele.

Ma itt országos vásár, minden perc drága, s így csak futtában írok.

Illés nevében kérek, hogy neki és Telegdy Árpád itteni rajztanárnak eszközöljél ki az ügy érdekében január 1-ig szabadságot. Ez okvetlen kell nekik – ők mondják – s a miniszter tudom, hálás lesz a munkáért, amit mi itt végzünk.

Tegnap Kelemenéknél táncot rendeztünk. itt volt Hunyad népe.

Nem is tudom, mit írjak! Most hát semmit, majd jegyzetben, rajzban, képben küldöm a dús aratást.

Illés 28-án utazik, de siet vissza. Várom Groot és Kriescht.

Isten Veled, a tied Dezső

Hónapos lakásunk van, a házban is tanulunk bőven a háziaktól, aki „bűjbélé” szabó. Itt a közös tanya, gyűjteményünk, képeink, rajzaink itt vannak.

Kolozsvárt is jól végeztem.

27. Bánffyhyunyad, Kossuth utca 355., 1904. augusztus 2.

Kedves Elekem!

Bikalról érkeve kaptam soraidat. De mennyire nyugtalanít a dolog. Abszurdum. Hisz a Miniszter azt mondta: „Belátom erre szükség van.” Bizonyosan Boncz okvetetlenkedik. Az első pillanatban azt gondoltam, írok Berzeviczynek, – addig nem teszem, míg azt nem írod, hogy megtegyem. Kérek, ugye ez a határozat okvetlenül vissza lesz szíva? Hogy az ördög vinné el a dolgokat.

Remekül benne vagyok a házalásban. Anyag tenger, tíz kötetet tudnék innen megtölteni. Végeztünk, - számot vetvén a munka kereteivel, – 6 faluban. Expediáltam 96 – azaz kilencvenhat fotográfiaát s ebben még nincsenek számítva Illés, Telegdy, Juhász, Halácsy rajzai. Dúskálhatunk az anyagban. Minden nap reggel hatkor indulunk falura. s este térünk vissza. Naplót vezetek a télen végzendőkről, kiosztottam, a diplomákat, s a kolozsvári múzeumot. Most várom Kriescht és Groot.

Juhász . . . kínlódom vele. Lelkiismeretes, de nem egészséges kedélyű ember. Ha jól meggondolom, szinte fölösleges. Nem tudom nem válok-e meg tőle. Poéta lélek, de nem ilyen munkára való. Lassan, módszeresen eltipegne ő itt tíz évig, én pedig irgalmatlanul hajtom őket.

Rájöttem, hogy amit nem magam keresek meg, az nincs megtalálva. Már kezd előttem ki-kiválni a típus, s mind jobban szerelmes leszek ebbe a népbe.

Hogy megőrültem a minap! A sárvásári országúton szólított meg egy asszony (Katiné, Körösfőről), hogy tőled Fonyódról hoz üzenetet. Megöleltem, s annak kétharmada neked szólt. Hunyadról, illetve Fonyódról ballagott a néni hazafelé a batyujával. Azóta már jártam nála Körösfőn. Mintha minden házba hazaérkezném...

Képzeld kénytelen voltam egy Göertz lencsés gépet hozatni, hogy biztosabb legyen a dolgunk. Novella is van bőven.

Esténként olvasok és olvastatok az embereimmel. Most Jankó alapos, hasznos, de minden művészi érzék nélkül készült könyvét olvassuk. Mennyi kincs mellett haladt el közönyösen! . . . És mennyi neheztelést hagyogatott el. Erről majd mesélek neked. Valósággal úr ellen uszította ezt az áldott, szerető népet.

Blanka szombaton jön a gyerekekkel. A ketesdi országúton láttam meg a jajgó fölött, erdőiközt, a szőlőhegyen a vincellérházat, negyed órányira Hunyadtól. Kibéreltem. Ideális hely.

Írnám tovább, de bizony rám fér, hogy lefeküdjem. Isten velünk. Könyörgöm, szorítsd présbe a Minisztert. Abban a biztos hiszemben, hogy nálad legjobb helyt a dolgom, nyugton dolgozom, nyugton dolgozok tovább.

Szeretettel a tied

Dezső.

28. *Bánffyhunyd, Kossuth utca 355., 1904. augusztus 22.*

Kedves Barátom!

Itthon rekesztett bennünket a várva-várt eső – ma tehát jegyzetrendeztetés lesz, s majd átme gyünk Nagy János Topóhoz, a fazekashoz, tálakat „írni”. A múlt héten magát a fazékkeremtést tanultuk meg, – meztaláb ültem a korong mellé, Juhász gyorsírással jegyezte mit beszélt, hogy oktatott gazdurunk Topó . . . Hasonlóan tapasztaltuk ki a szöcs mívészetét, a nyers berbécsbőr kihúsolásától a megírásig, összeszedve görgincéit, körmös bimbóit, paradicsom madarait stb. Mindenben a régi módit nyomozzuk s már nem titok előttem, hogy készült 48 előtt az írha, a szirony, hogy juhászoltak, hogy fásckoltak.

Két napig házat építettünk (az ős típust) Magyarókerékén, Szöcs András öreggel, aki 48 előtt jobbágy építő volt, – kincset ér minden szava, s föl is jegyeztem összes ígéit. Ismerjük az ős paraszt gunyhó minden porcikáját, – a lelked hízik ha majd leírom.

Varrottasunk van vagy 300 drb, a valkói temetőből a pap segítségével szereztünk 3 gombfát, egyet 1700-ból, – van eddig 265 drb fotográfiánk, ugyanennyi rajzunk, – vagy 300 drb egyéb holmink, olyan is sok, aminek semmi nyoma se Pesten, se Kolozsvárt a múzeumban, – a második notesz végén járok . . . szóval, helyesen megy a munka. Hétfőn benéztünk Kolozsvárra a múzeumba, – egész nap velünk volt Posta, nagyon nagyon megszerettem, nem hiába ez is a te embered. Fölajánlotta a segítségét, remek csemege gyűjteményét novemberben készülök feldolgozni. Téged erősen vár, lejöveteledig elhalasztja a Szt. Gy. szobor leleplezését s egyéb fontos közlendői is vannak (az EKE néprajzi gyűjteménye valóságos humberg, nehogy megvásárlását megengedd, mielőtt Posta nem informál) – én a hó végére ígértelek meg neki.

Barátom! most kezdek világosan látni, s minden nap bizonyosabb a hitem, hogy nem országos, európai feltűnést költ a könyvünk. Bár 5 helyett 15 kötetet adhatnánk! Hogy raktározzuk el ezt a sok kincset? És hidd el, amit el nem viszek ma, amit ma meg nem örökítünk, azt már holnap meg nem találjuk.

De hát ez csak bevezetés, – levelem lényege, hogy ég talpam alatt a föld. Ha szabadságot nem kapok, szombaton haza kell mennem . . . Pedig itt is van még kilenc falum és szeptemberre vár bennünket Torda, Aranyos, – októberre, már csak a helyesen látás végett szükséges összehasonlítás céljából is a Székelyföldön körül kell tekintenünk . . . A női munkakör kitapasztalásának ideje a tél, amikor az osztovátá megindul! . . .

Képtelenség, hogy Berzeviczy ne eresszen.

19-én olvasva, hogy Pesten van, sürgönyözni akartam neki, de meggondolván, levelet írtam. Mellékelem a megkezdett sürgöny és az elküldött levél fogalmazványát. (Kérek, ne hányd el, legyen

meg a papírosaim közt ennek a nyoma is.) Ha megmutatnánk neki az eddigi eredményt, tudom, nem haboznék. Attól nem is félek, hogy a jövő esztendőre szabadságra ne bocsásson, – de most!?

Különb en azon a ponton vagyok, hogy . . . A lemondás szándéka rotyog benne. De a familia! . . . Írtam Kőnignek is.

Persze, én látom s tudom, hogy milyen becsületes, nagy munkát végzünk, de őket majdcsak az eredmény bírhatja elhatározásra.

Már most arra kérlek, kedves Elekem, csinálj valamit, de hamar. Mert egy programot sem tudok szombatnál tovább megállapítani.

És kérlek, értesíts táviratilag, mit tegyek?

Ha a szabadságot megadják, jöjj kérlek, de *okvetlenül* jöjj. Küldök jegyet. Itt megtartjuk a rapportot s átmegyünk Postához Kolozsvárra.

E. Illés és Telegdy is szorongva várják a szabadság hírért. Különb en nem képesek elvégezni azt, amit tőlük kértem, amin nyakra-főre dolgoznak (most Zsobokon), s ami a könyvből ki nem maradhat.

Ez a bizonytalanság iszonyú.

Groht szombatra várom s Kriesch is e hó végére ígérkezett. Az ördög elviszi az egészséget így!

Ha az urakat, akik okvetetlenkednek, ide tudnám hozni s orukat verhetném az úton-útfélen hentergő kincsek közé! . . .

Eh! a vége mégis csak az, hogy ha törik, ha szakad, azt abba nem hagyjuk. Ha szépszerével nem megy, viszem erőszakkal. Egyelőre kérem, s várom a te értesítésedet.

Nem tudom, otthon talál-e már ez a levél, küldöm express, küldöm ajánlva, mindenféléképp küldöm, szeretném, ha már a kezében volna, szeretném ha itt olvasnád mialatt írom . . .

Szeretettel

Dezső

Végeze: Hunyad, Sárvasár, Nyárszó, Magyarókerke, Magyarbikal, Ketesd, Körösfő, Damos, Jákótelke, Zsobok, Daróc, Bogártelke, Magyarvalkó, Sztána, Kispetri, Magyargyerőmonostor, Nagymáls, Bábony, Egeres, Zentelke, Szentkirály, Jegenyé

Melléklet: Említett sürgöny

K.M.

Másfél hónap óta hét festő, rajzoló, fényképező munkatárssal dolgozom Erdélyben és igazán kincseket kutatunk föl a népművészet terén; körülbelül 20 faluval végeztünk, s van még elvégezni valónk vagy tízszer ennyi, hogy a munka I. kötete teljes legyen.

A Népművészet kutatása és feldolgozása ügyében a szabads . . .

Levél

Bízva már tapasztalt jó ind., engedje meg, hogy ismételten ahhoz föllebbezzek. Hála Exellenciád kegyes elhatározásának, másfél hónap előtt, hét festő – rajzoló – és fényképező munkatárssal megkezdtem Erdélyben a magyar népművészet kutatását és feldolgozását; végeztünk vagy húsz faluval, templommal, temetővel s mondhatom, igazán kincseket kotortunk föl: de az eddigi eredményt is följosít, hogy Exelenciád meglegedésére bizvást számíthassak. Van eddig 250 drb fényképünk, körülbelül ennyi rajzunk és festményünk, de át kell még néznünk vagy 80 falut, hogy az első kötet anyaga együtt legyen.

Tárgyi gyűjteményünket a télen be fogom mutatni . . .

A jövő hónapban indulnánk Torockó vidékére, onnan meg az ősszel a Székelyföldre. Jelenleg Kalotaszeget járjuk s most kaptam az értesítést, hogy a múlt tanév végén kért szabadságoltatásom ügye még elintézve nincsen és nékem a jövő héten haza kell mennem, hogy a kezdődő iskolaév munkájába álljak.

Kérve kérem Exell. kegyeskedjék a nékem oly kedves, nemzeti kultúránk szempontjából pedig valóban sürgős munka tisztességes, lelkiismeretes elvégezhetőéhez a módot megadni – kérem legyen kegyes a következő tanévre engem kötelességeim alól fölmenteni. Dolgozom háromszor annyit, mint amennyit mint tanár végezhetnék, s nyugodt lelkiismerettel írhatom, hogy munkánkknak a magyar ügy se látja majd kevesebb hasznát.

Kérésemet magas jóindulatába ajánlva, kegyes hódolattal kösz.

aláz. szolg.

Hunyad, aug. 19. 1904.

Dr. M. D.

29. *Bánffyhungar, 1904. augusztus 26.*

Kedves Elekém!

Ketesdre hozták utánam a leveledet. Oh, hogy lestem!

Illés, Telegdyvel az este jött meg Zsobokról, ahol öt napig dolgoztak, – ma reggel Mérára mentek négy napra. Anyag annyi van, hogy 2000 képen alul nem eresztsem az I. kötetet, s úgy is csak ha fele benne lesz annak, amit gyűjtünk; ezt majd Franklinnal kialakusom.

Csoda, ismételten csoda, ami itt van! Bámul az ország, ha tárgyi gyűjteményünket, s rajzainkat meglátja.

De most, barátom, itt az utolsó terminus. Nékem, ha hírt nem kapok szombaton indulnom kell, mert vasárnap már gyűlés van az iskolában. Mit tegyek? . . . Könyörgöm, tégy valamit és értesíts, dróton, hogy mit cselekedjem? Menjek, maradjak? Holott minden egyes nap drága, de inkább megyek. Vagy talán sürgönyözzek a Minisztériumba? De kinek? . . . Szombat délig várom sürgönyödöt, nehogy valami bolondot cselekedjem. Most sietve postára!

Illésnek értesítést küldök Mérára.

Kedves tiéidet üdvözlöm – szeretettel

Dezső

30. *Budapest, 1904. augusztus 30.*

Kedves Barátom!

Örömmel értesítelek, hogy egy fél évet (hála a III. ügyosztálynak!) kaptam. Habet tempus? . . .

Most a dolgaimat hozom itt rendbe. A Fr. (Franklin – J. L.) láttam, megvan lepődve az eddigi eredménytől; ma alkuszom fölfelé az elhelyezendő képeket. Kriesch nagyon oda van s nincs emberünk a helyébe. Én 5-én indulok vissza. Addig, ugye látlak? Kérlek értesíts mikor jössz haza, aszerint igazítom végeznivalóimat.

Juhászt Hódmezővásárhelyre küldtem. Majd megmutatom, mit referált.

A viszontlátásra, ölel

Dezső

31. *Budapest, 1904. (K. LIPPICH Elek által felírt évszám a levélpapíron)*

Édes Elekém!

A Fr. igazgatójával tanácskozátn megállapodtunk, ha te is helyesled a következőkben:

Csütörtökön, 7-én délben (én B. igazgatóval) felvisszük a Fr. folyamodását Bartókyhoz, akinek holnap ír a Fr., kérve őt, hogy csütörtökön 11-kor fogadjon bennünket s vezessen a miniszterhez. Kérünk téged: légszíves beszélj szerdán az ügyben Bartókyval.

Ugyancsak 7-én délben kopogtatunk a belügyi államtitkárnál, akihez a Franklin holnap ír ilyen értelemben.

Kérünk téged: légszíves, beszélj, ugyancsak szerdán, vele is.

Nagyon kérünk, továbbá, hogy a kereskedelminél Te egyengesd az útunkat. Oda akkor visszük a folyamodást, amikor erre tőled utasítást kapunk.

Szíves válaszod kéri, híved

Dezső

32. *Bánffyhungar, 1904. szeptember 16.*

Édes Elekém!

Megy a munka mint a karikacsapás. Itt a nyári munkával végzünk vasárnapig (ma érkezett Groo, a cserépyügyekre), azután Kolozsvárra megyünk, s a 2 múzeumot osztom ki munkatársaim közt.

Én okt. 1-én otthon leszek.

Aladár, miután helyettesítést fizetnie kell, ismét alternatíva elé állít, s 1200 Fr-tot kér. Már mindegy, kénytelen vagyok ezt is megadni, bár aránytalanak találom. Majd a Franklinnál beszélem meg a dolgot.

Kérlek, értesíts, menjek-e Szolnokra? Bizony jó volna ha kissé közvetlenebb módon beszélhetnék a miniszterrel. Ugye, sürgönyözl, e dologban?

Típusnak a körösfői templomot dolgoztuk föl a héten. Elámulsz, milyen gyönyörű a templom részleteiben is. Milyen érzéssel találta meg primitív építője mindazt, amit pld. Wagner Ottó annyi tudományos apparátussal kutat!

Itt még holnap eligazítom téli látogatásaink módját.

Szegény Lotz!

Szeretettel, hűséges

Dezsőd

33. *Edvi Illés Aladár levelei K. Lippich Elekhez*

Bécs, 1904. július 30.

Kedves Elek!

Útban Bern felé itt tartom első stációmat. . . .

Tegnap voltam Malonyaynál s letéteményeztem nála 26 lapot, reprodukálás végett; ezek közt 15 új lap van: 11 fejfalap, egy dulanlé (színes), egy festett szék (színes), egy székhátak és egy köténysarkak (színes). Ezen kívül több elkezdett lapom van.

. . . nagyon szépen kérek írjal 5–6 nap múlva *Bánffyhunyadra* (poste restante), címemre pár sort, hogy mi volt abban a Körösfőre címzett levélben. . . .

szívből üdvözlök örök tisztelőd

E. Illés Aladár

34. *Bánffyhunyad, 1904. augusztus 24.*

Kedves Elek!

Egy kirándulásról hazajövet s egy másikra készülöben, este későn csak röviden írok. Úgy hiszem már hazaérkezéteél külföldi utadról, s e soraim már Fonyódon találnak.

Bernből visszajövet nekifeküdtem a munkának és reggeltől estig dolgozom. A múlt héten voltam Mákón – Hunyad után a legnépesebb Kalotaszegi faluban.

Mesés hely, egy új világ! Ott van a legdíszesebb kalotaszegi viselet, tombolás a színekben. Gyönyörű faj, s micsoda tűzzel táncolják az „ötöst”! Ott volt ugyanakkor Springholz (Undi) Mariska is s ő is rajongott. Ugyanott vannak házak festett tornáccal (kék alapon tulipánok). Ott még a férfi viselet is pazar színes; ott festettem egy legényt farmatringgal, roppant érdekes!

Szóval mindég több és több lesz az anyag, valóságos embaras de richesse. Pedig mindennek bele kellene kerülnie a munkába.

Ma Zsobokról jöttünk 4 napi ott időzés után; ott is kaptunk sok érdekeset. Többnyire Telegdyvel járok, az öreg jó dolgokat csinál.

Hogy vagy, s mikor jössz le hozzánk?

Isten veled! A viszontlátásig . . .

E. Illés Aladár

35. *Malonyay Dezső levelei K. Lippich Elekhez*

Budapest, é. n. (A levélpapíron LIPPICH dátuma: 1905.)

Kedves Elek!

Egy mázsa rajzot akarok holnap beküldeni a Franklinnak, nem fáradnál át megtekinteni őket.

Ölel

Dezső

36. *Budapest, é. n. (A levélpapíron LIPPICH egészen biztosan téves dátuma: 1904.)*

Kedves Elekem!

Nagypéntek

Mellékelve küldöm a teljesen kész és rendezett első kötetet. Amilyen élvezetes volt a megírás, olyan kutya cselédmunka volt a rendezés; a képek beosztásával, szignálásával és szövegutalásokkal jó másfél hónapot kinlódtam.

De hát meg van, s ha nem csalódom megelégedésedre. Kérek, tekintsd át nagyjából, a tüzetesebb átnézést kényelmesebben elvégezheted majd a képekkel betördelt levonatokon.

Szeretném holnap (hogy pontos legyenek) benyújtani a Franklinnak.

Az imént fejeztem be.

Szeretettel hűséges híved

Dezső

37. *Kriesch Aladár levele K. Lippich Elekhez*
Gödöllő, 1906. október 17.

Kedves Barátom!

A Franklin-kötési táblája ügyét a következőképen gondolom rendezni: Én tulajdonképpen három kötési táblát rajzoltam (egyet szövésre, kettőt nyomásra) – kérek e háromért 200 koronát. Én tartozom a Franklinnak még a Ruskin könyvért 175 kor-val – kapnék 25 kor-t. Sándor a bélés-papírért 60–70 koronát kér.

Ölel szeretettel

Aladár

38. *Telegdy Árpád levele K. Lippich Elekhez*
Bánffyhunad, 1909. február 6.
 Méltóságos Uram!

A mi benszülött földműves népünkől pár év előtt egy „Ifjúsági Egyesületet” alakítottunk, amelynek célja ismeretterjesztő előadások által pótolni azt, amit annak idejében az iskola szűk keretében nem nyújthatott nekik.

En ez alkalmat felhasználva néha egy-egy előadásban igyekszem felvilágosítani a népművészet nagy jelentőségéről s így próbálgatom buzdítani őket arra, hogy ezután is nem csak a jót, hanem a szépet is kultiválják környezetükben.

Ennek kapcsán most azon kéréssel alkalmatlankodom; méltóztatik-e megengedni, hogy egy ilyen felolvasásom tárgyául válaszsam azokat a szép sorokat, melyek „Beszélgetés a művészetről és Kalotaszeg” cím alatt a „Magyar Iparművészet” 1903. évi 6. füzetében Méltóságodtól megjelentek?

Azt hiszem ugyanis, hogy azok a szép gondolatok, s az a körülmény, hogy ilyen magas helyről is annyi szeretettel, elismeréssel beszélnek róluk, s annyira megbecsülik az ő művészi tevékenységüket; feltétlen buzdító hatással volna rájuk.

Ezúttal kérem szépen, méltóztatassék egyidejűleg tudatni, hogy küldhetek-e még faragványokat? Egy régebbi levele értelmében ugyanis gyűjtögetek Méltóságod részére fakarikákat, kapatisztítókat, beretvasó-, gyufatartókat, ostornyelet, orsófogót stb. Egy kisebb kollekcióm készületben van már, de mivel nem tudom, szívesen veszi-e Méltóságod, nem merem addig elküldeni, míg erre felhatalmazást nem kapok, nehogy alkalmatlankodjam vele. Sokszor tapasztalt szíves jóindulatát ezúttal is megköszönve s a jövőre is kérve maradok Méltóságodnak őszinte tisztelője

Telegdy Árpád

39. *Benkó István levelei K. Lippich Elekhez*
Budapest, 1905. december 5.

Mélyen Tisztelt Tanácsos Úr!

Arról értesültem a minisztériumban, hogy gyengélkedik. Kívánom és remélem, hogy szerény soraim már egészségben találják.

Nem óhajtottam látogatásommal újból zavarni és engedje meg, hogy ily módon kérjem ki jóindulatú pártfogását.

A multkor felemlített ügyet igen megfontoltam, s folyamodványomat az első elhatározásommal nyújtottam be úgy gondolva, hogy természetesebb és jogosabb egy vérszerint öröklött nevet felvenni, mint elváltoztatás révén egy idegen családét, annál is inkább, mert a Medgyasszay család rokon ága negyediziglen kihalt, a többi ága tönkrement (s nem fordult elő a földbirtokosok és bérlők jegyzékében sem).

További okom az, hogy a rokonság is óhajtja, hogy e név a nemzet szellemi életében felszínen maradjon és ezt a sajtó első képviselői is helyesnek tartják.

Végül úgy érzem, hogy tulajdonképpeni pályámat csak most kezdem meg, amikor jó tíz évi tanulmány és komoly munkálkodás után nagyobb súlyú, gondosabban megmunkált köveket rakhatok le én is a tisztán nemzeti művészet oltárához, hogy majdan sokak munkájából felépítve azon a nemzet örömtüzenek lángra lobbanjon.

Nem szerettem kérni soha, igen nagy okok kényszerítettek csak arra: és most mégis alázattal kérem Tanácsos Urat, méltóztatassék pártfogásába venni kérelmemet. Érzem, hogy ez nagy erkölcsi erőt

adna további működéséhez és úgy Önt, mint magasztos nemzeti ideáljait feltétlen odaadással és komoly munkássággal tudnám követni és szolgálni.

Erős bizalommal és reménnyel kérem ismételve Tanácsos urat, mint ügyem legilletékesebb pártfogóját, a jóindulatú támogatásra és maradok

Tanácsos Urnak hálás, lekötelezett híve és alázatos tisztelője

Benkó István

40. *Medgyaszay István levele K. Lippich Elekhez*

Budapest, 1908. március 23.

Méltóságos Uram!

A népművészetről való beszélgetésünk elterelődött a kérdés súlypontjától.

Engedje meg Méltóságod, hogy arra pár szóval visszatérjek.

Nem az anyagi okok fojtották el bennem a lelkesedést, hanem az erkölcsiek. Hiszen kalotaszegi utunkban szóba se kerültek az anyagiak. Hogy befejeztük a felvételeket, utolsó filléreimből újra leutaztam, nehogy a pusztuló kincsekből egy is elmaradjon.

De igazságérzetemet felháborítja az, hogy az általános cél el van fojtva, hogy a könyvbeli szöveggel és rajzaimmal összefüggésben levő cikkeimet más művekben, mint például a „Művészetben” évek óta és évekre visszatartják: személyes érdekből és azért, hogy a szerzőség ki ne derüljön.

Itt nem az én dolgozataimról van szó, hanem a népművészet tolmácsolásának meghiusítása által annak általános, égetően sürgős éltető és életre keltő hatásának elfojtásáról.

Mindezeket leírom anélkül, hogy Méltóságodat bárminémű kérelemmel is terhelném, de bízom abban, hogy ösmert igazságérzetét nem hagyja érintetlenül.

Méltóságodnak örökké hálás híve

Medgyaszay István

41. *Telegdy Árpád, Maróti Géza és Lázár Béla levele K. Lippich Elekhez*

Magyarókeréke, 1906. június 3.

Mottó!!!

Telegdyék portáján

Magyaró-Kerekén

Hárman ülünk együtt

A székünk fenekén

A nép művészetének

Itt se szeri se száma

Lippich fedezte fel

Néki örök hála

Szívből üdvözl

Maróti Géza

Telegdy Árpád

Jó poétának hogy verset ír, képet fest, pedig szobrász, szegény Magyarország! Ölel

L. Béla

42. *Kriesch Aladár levelei K. Lippich Elekhez*

Körösfő, 1907. március 19.

Kedves jó barátom!

Igen érdekes és kedves napokat töltünk. Ma a többiek Kolozsvárt vannak; én itt maradtam, hogy a freskóhoz egy-két vázlatot készítsék.

Kalella iránti lelkesedésben osztozom. Olyan nagy és szép regiszterű ember, amelyet még nem igen találtam.

Néha már szinte úgy érzem, hogy politikát csinálók (bocsáss meg ez ominózus szóért) – azaz, hogy népek sorsát intézzük, mikor együtt beszélünk.

Nagyon örvendek, hogy együtt lehettünk, s lelkét közelebből láthattam.

Holnap, holnapután együtt maradunk itt ketten Körösfőn. Csütörtök estére aztán megint ... leszünk. Azaz ő Budapesten, én Gödöllőn, Majovszky Pali majd közelebről referál.

Igaz szeretettel ölel

Aladár

Bolondnak és elbizakodottnak látszik, amiket itt firkálok – de te megérted, hogy hova húzok szívem minden szálával – s ezért ki veszed szavaimból az igazat is.

43. *Gödöllő, 1910. április 2.*

Kedves barátom!

...

Kövesdre nagyon vártunk. Nem engedhetem meg, hogy jövőre ezt a felemelő impressziót elmulaszd – hiszen az ilyenre nekünk nagyobb szükségünk van, mint a mindennapi kenyérre. Jövőre, ha törik, ha szakad érted jövőök és viszlek – tudom – nem bánod meg.

Olyan lenne az rád nézve, mint a Bánffyhunyadi vásár, csak hogy visszajáról. A franciánk nem győzött eléggé álmélni.

44. *Mákó, 1912. március 16.*

Kedves barátom!

... Igazán nagyon szeretném, ha egy kissé itt lehetnél velem.

Azt hiszem, minden szentimentalizmus nélkül járok-kelek itten, mert hiszen számot tudok magamnak adni sok minden féléről.

Csak ez a nagy, tendencia nélkül való, ősi életnek a megnyilatkozása földben, fűben, fában, állatban, emberben egyaránt – ez az ami előtt csendes áhitattal leborulok, s amit büszke fővel üdvözlök.

A mező feltámadása – a szántás-vetés, az ősi beszéd ember s jószág között – a dal – ember s madár szívéből fakadó ima – a fejsze villogása és csattogása a távoli berekben – s Ábel áldozatjaként a felgyújtott rózsának keskeny, kéklő füstje.

Csak álldogálok, járdogálok csendesen és minden jól, gyönyörűen van.

De amint dolgozni kezdenék, valóságos fizikai fájdalom fog el. Soha nem éreztem ezt az ellentétet ilyen mélyen sértően. Mit jelent ez? Hogy nagyobb művész lettem, vagy hogy immár végem van?

Kedves barátom, öllelek igaz és nagy szeretettel

Aladár

45. *Mezőkövesd, 1916. április 26.*

...

Újra látva és élvezve az itteni nép őseréjét, és fékezhetetlen gyönyörűségét abban, hogy önmagát úgy, amint a jó Isten teremtette, valami klasszikusan gazdag szín- és formaharmóniában adja, reád kell gondolnom, aki ezen értékeknek felismerésében és megbecsülésében – mindig, mindenütt ott voltál – s akit ezért magát aztán sehogy sem értettek meg! Pedig ez az erő ebben a formájában is, minden további kultúra fejlődésének is a gyökere.

... Szívből ölel barátod

Aladár

46. *Kolozsvár, 1918. október 19.*

Kedves jó barátom!

...

Meglátogattam itt az én régi jó barátimat a falvakban, a kalotaszegi népet, amely, megengedem, paraszti módra ő is a maga hasznát keresi, s a háborúból már ő is csak a maga kis faluját és földjét félti – de mégis, mégis sokkal emberségesebb, mint az az elem, amely úr fölötté s amely az értelmetlenségnek és tehetetlenségnek bélyegét viseli magán ...

Öllelek, igaz szeretettel

Aladár

IRODALOM

- BALASSA Iván**
1975 *Jankó János*. Budapest
- BÁTKY Zsigmond**
1900 *Tamárs Kata, a bánffyhungyadi nótafa*. Néprajzi Értesítő I. 26–28.
1906 *Útmutató néprajzi múzeumok szervezéséhez*. Budapest
- BELLÁK Gábor**
1986 *A historizmus és a szecesszió népművészetfelfogása* In: Lélek és forma. (Kiállításkatalógus.) 21–26. Budapest
- BENKÓ István (MEDGYASZAY)**
1905a *Korosjó*. Művészet 4. szám 249–254.
1905b *Egy-egy székelv házról, faluról*. Művészet 5. szám 324–330.
1906 *Népvünk művészetéről* Népmívelés 3. 321–326
- BODOR Ferenc (szerk.)**
é. n. *A Malonyay-hagyaték* In: Népművészet – közösségi művészet. I. Gödöllő
- CZAKO Elemér**
1902 *Magyar temetői fejfák*. Magyar Iparművészet 11. szám 17–21.
- FÜLEP Lajos**
1907 *A magyar nép művészete (ismertetés)*. A Hét május 5. (= FÜLEP Lajos 1974. I. 193. 197.)
1974 *A művészet forradalmától a nagy forradalomig*. I–II. Budapest
- (-f.)
1902 *Temetőfejfa, kopjafa*. Néprajzi Értesítő III. 61–63.
- GELLÉR Katalin**
1982 *Az Undi testvérek Gödöllőn*. Studia Comitatus (Tanulmányok Pest megye múzeumaiból.) 10. 35–40
- GELLÉR Katalin – KESERŰ Katalin**
1987 *A gödöllői művésztelep*. Budapest
- GROH István**
1899a *Jövő stílusunk*. Magyar Iparművészet 5. szám 197–203.
1899b *Gömör megyei népies agyagművesség*. Magyar Iparművészet 6. szám 256–262.
1901 *Magyar falirajzminták*. Budapest
1901 *Ungvár és Sárospatak fazekassága*. Magyar Iparművészet 3. szám 221–225.
1904 *Magyar stílusú rajzminták*. Budapest
1905 *Gömöri csipkék és hímzések*. Magyar Iparművészet 1. szám 53–58.
1907a *Népies díszítőművészet I–II*. Budapest
1907b *A sajtóvidéki népies építészeti*. Magyar Iparművészet 1. szám 35–36.
- GYARMATHY Zsigáné**
1896 *Tarka képek a kalotaszegi varrottas világából*. Budapest
1899 *A kalotaszegi varrottas*. Különlenyomat a Nemzeti Nénevelés III. füzetéből.
- HOFER Tamás – FÉL Edit**
1977 *Magyar népművészet*. Budapest
- HOFER Tamás**
1977 *XIX. századi stílusváltozások: az értelmezés néhány lehetősége*. Ethnographia LXXX.
1988 *A népi kultúra jelentésváltozásai a századfordulón*. A MTA II. Osztályának 1988. május 31-i ülésén elhangzott előadás
- HOFMAN, Werner**
1960 *Volkskunst*. In: Fischer Lexikon. Bildende Kunst II. 268–271. Frankfurt a. M.
- HUSZKA József**
1885 *Magyar díszítő stílus*. Budapest
1890 *Teremtsünk igazán magyar műipart!* Sepsi-Szentgyörgy
- JANKÓ János**
1892 *Kalotaszeg magyar népe*. Budapest
1896 *A néprajzi falu*. Budapest

- 1900 *A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Gyűjteményei 1870-től 1899-ig*. Néprajzi Értesítő I. 33–48.
- JURECSKÓ László**
- 1982 *K. Lippich Elek – a hivatalos művészetpolitika irányítója – és a gödöllőiek*. Studia Comitatus (Tanulmányok Pest megye múzeumaiból.) 10. 9–33.
- 1986 *A magyaros szecesszió szerveződése és kibontakozása K. Lippich Elek vezetésével*. (Kézirat)
- KATHY Imre**
- 1979 *Medgyaszay István*. Budapest
- KESERŰ Katalin**
- 1977 *A népművészeti motívumok metamorfózisához a képzőművészetben*. Ethnographia LXXXVIII.
- 1982 *Juhász Árpád és a gödöllői művésztelep*. Studia Comitatus (Tanulmányok Pest megye múzeumaiból.) 10. 41–50.
- KÓSA László**
- 1984 *Malonyay Dezső és „A magyar nép művészete”*. (Melléklet a reprint kiadás I. kötetéhez.) Budapest
- KRESZ Mária**
- 1956 *A magyar parasztviselet 1825–1867*. Budapest
- 1968 *A magyar népművészet felfedezése*. Ethnographia LXXIX.
- KRIESCH Aladár**
- 1903 *Mit jelent hát a kalotaszegi művészet?* Magyar Iparművészet 6. szám 250–256.
- 1904 *Ruskinról és az angol prearafaelitákról*. Budapest
- Lélek és forma*
- 1986 *Magyar művészet 1896–1914*. (Kiállításkatalógus) Budapest
- K. LIPPICH Elek**
- 1901 *La formation de l'esprit artistique en Hongrie*. Budapest
- 1903 *Beszélgetés a művészetről és Kalotaszeg*. Magyar Iparművészet 6. szám 245–250.
- é. n. *A magyar nép művészete*. (Kézirat) Fond. 5/37. OSZK Kézirattár.
- MALONYAY Dezső**
- 1902 *A tartódi medvehajtás*. Budapest
- 1904 *A magyar nép művészete*. Budapesti Hírlap 159. 9–10.
- 1906 *A fiatalok (Ferenczy Károly, Grünwald Béla, Katona Nándor, Magyar-Mannheimer Gusztáv, Rippl-Rónai József)*. Budapest
- 1907 *A magyar nép művészete. I. kötet. Kalotaszeg*. Budapest
- 1909 *A magyar nép művészete. II. kötet. Torockó*. Budapest
- MARGITAY Ernő**
- 1907 *A magyar nép művészete (ismertetés)*. Magyar Iparművészet 3. szám 218–219.
- NÉMETH Lajos (szerk.)**
- 1981 *Magyar művészet 1890–1919*. Budapest
- SÁRMÁNY Ilona**
- 1977 *A népművészet értelmezése a századforduló művészeti közgondolkodásában*. Ethnographia LXXXVIII.
- SEMAYER Vilibald**
- 1901 *Bánffy-Hunyad (Kolozs m.) magyar lakosságának somatológiai vázlata*. Néprajzi Értesítő II. 33–50., 67–78., 101–114.
- 1902 *Az Erdélyi Kárpát Egyesület kolozsvári Táj- és Néprajzi Múzeuma*. Néprajzi Értesítő III. 146–149.
- SYDNEY CARTON (Rozsnyay Kálmán)**
- 1904 *Emlékek*. Budapest
- SZABÓ K. János**
- 1907 *Malonyay Dezső: A magyar nép művészete*. Ethnographia XVIII. 361–366.
- UNDI Mariska**
- 1904 *Kalotaszegi kályhacsempék és utcaajtók*. Magyar Iparművészet 4. szám 215–226.
- VÁMOS Ferenc**
- 1970 *Lajta Béla*. Budapest

László Jurecskó

THE PREPARATION OF DEZSŐ MALONYAY'S BOOK ON KALOTASZEG FOLK ART

(Abstract)

The series *The Art of the Hungarian People* was published in five richly illustrated volumes between 1907 and 1922, and the writer and art critic, Dezső MALONYAY was its editor. This highly successful publication had made the Hungarian public aware of the concept of folk art. The first volume presented the art (buildings, churches, painted furniture, woodcarvings, embroidery, patterns of homespun linen, etc.) of the region of Kalotaszeg west of Kolozsvár (today Cluj-Napoca in Rumania). The authors did not intend to write a scholarly work, they described their experiences and characterized rural life in a light, literary style, interpolating smaller or longer stories and anecdotes.

The paper presents the preparation of the volume mainly on the basis of the correspondence of the contributors. Elek K. LIPPICH was in charge of artistic affairs in the Ministry of Culture. The idea of the work matured in 1903, when he travelled around Kalotaszeg together with the painters Aladár KRIESCH and Aladár EDVI ILLÉS. The painters and K. LIPPICH expounded the programme in the periodical *Magyar Iparművészet* (Hungarian Decorative Arts) in 1903. Finally K. LIPPICH commissioned Dezső MALONYAY to guide the team of artists and to write the volumes. MALONYAY had not dealt with folk art earlier; we might assume, that this fact facilitated his appointment to the task. K. LIPPICH wanted to promote the evolution of a national art style on the basis of Hungarian folk art and crafts along RUSKIN's and MORRIS's principles. The text and illustrations (photos, drawings and water-colours) of the series were supposed to offer a basis and inspiration to this end. The authors thought to find that unity of life and art in the life of the peasants what they wanted to realize in the modern world.

The material of the volume on *Kalotaszeg* was mostly collected in 1904. MALONYAY's and the painters' letters from the villages studied reflect their enthusiasm and joy in experiencing and documenting the yet flourishing folk art. There were some minor personal conflicts among team-members, too. Finally, the volume was restricted to the presentation of personal experiences and to the presentation of ornamental objects, and it did not at all deal with a comparative or historic interpretation of techniques and motifs.

The publication of the volume was a great success, it was particularly celebrated by artists, the ethnographers, however, pointed out its impressionistic nature and scientific shortcomings. The series remains to be an important source and it is a popular one even today.

Földközösségtől faluközösség –
kutatások és felfogások Tagányi Károlytól Imreh Istvánig

Méltán tekinthetjük agrártörténetírásunk fejlődésében mérőföldkönek az 1894. esztendő, midőn, nemzetközi síkon is a legelső között, gazdaságtörténelmi folyóirat jött létre Magyarországon, mindenekelőtt agráréletünk múltjának feltárására mozgósítva kutatóinkat. Nem csupán értékes forrásanyag közkinccsé tételére nyílt így bő lehetőség: átfogó szemlélet új távlatai is feltárultak, amikor, mindjárt a folyóirat első évfolyamában, olyan tanulmány jelent meg, mely addig teljesen járatlan, mégis nagy fontosságú utat nyitott agrárnépünk hajdani életének kutatásában, a szerkesztő, TAGÁNYI Károly: *A földközösség története Magyarországon*.

A tárgykörben való elmélyedésre különösen hivatottá tették egyfelől egyedülállóan alapos és sokoldalú ismeretei Magyarország történeti kútforranyagában, többek között éppen a paraszti gazdálkodást, az általa követett szokásrendet illetően, másfelől kitűnő tájékozottsága az idevágó nemzetközi tudományos irodalomban. Ennek igen jelentős képviselői, miután olyan eredményekre jutottak, hogy a szlávok és a germánok eredetileg földközösségben éltek, Európán kívüli területeket is összehasonlító vizsgálataik körébe vontak. Ezek tükrében úgy jelent meg előttük a földközösség, mint „az emberiség egyik legprimitívebb intézménye”¹ (itt a „primitív” kifejezésben nem kezdetleges, hanem ősi, eredeti voltára esett a hangsúly). S kialakulásától kezdve nyomról nyomra tovább kutatva: hogyan vált ki az ősi közös birtoklásból külön paraszti s főképp nemesi földtulajdon, az evolúció elméletét a társadalmi fejlődésre is alkalmazták, egyetemes törvényszerűséget ismerve föl abban, hogy az eredeti közös földbirtokból lassú, folytonos átalakulás vezetett végül fejlettebb társadalmak kívánalmainak megfelelőbb magántulajdon kibontakozásáig. Mások viszont az egyéni tulajdon ősisége mellett törtek lándzsát, olyan adatokat sorakoztatva föl, melyek a közös földbirtoklás utólagos keletkezéséről tanúskodtak. Fölismerve a kérdés nagy jelentőségét, TAGÁNYI sajnálattal kénytelen megállapítani, hogy magyar részről eddig egyetlen konkrét adattal sem járultunk tisztázásához, úgyhogy LAVELEYE munkájában, mely a világ igen különböző tájain tudott kimutatni a földközösség meglétét bizonyító adatokat, Magyarország – a délszláv házközösség kivételével – fehér folt maradt. S ami külön bántó dolog, jó egy évtizeddel ezelőtt TEUTSCH, hitelesen megállapítva, hogy az erdélyi Királyföldön egykor földközösségben éltek, „mindjárt elfogultságból speciális szász intézménynek”² tüntette föl azt.

Nem késik tehát Magyarországra vonatkozólag maga látni a kérdés megválaszolásához, saját forrásanyagfeltárására építve azt, s annak megszólaltatására igen tanulságos, az ő néprajztudományban való elmélyedésére jellemző módszert vetve latba. Amint bevezere-

¹TAGÁNYI 1950. 13.

²TAGÁNYI 1950. 14.

től hangsúlyozza: „A kultúrtörténet legtöbb kérdésénél, úgy ennél is a mai állapotból kell kiindulnunk, s úgy menni visszafelé mindig régibb és régibb korbá, hogy a még szemmel látható jelenségekhez fűzve a korunkhoz közelebb eső bővebb, világosabb adatokat, azután a mentül régibb, annál homályosabb, s szűkebb szavú emlékeket könnyebben megérthessük.”³

Kiindul tehát az 1890 körüli állapotból, amelyet úgy is, mint akit fölkértek a községről s a mezőgazdaságról és mezőrendőrségről készülő törvényjavaslatok előkészítésében való közreműködésre, töveről hegyére ismer. Elébe tárul a még nagyszámú tagosítatlan faluhatar képe, mindegyikben a szántóföldek és a kaszálók hosszú, keskeny földszalagjainak szinte áttekinthetetlen szövevényével, minden egyes gazda tíztől negyven, sőt több részre tagolt, szétszórta a többieké közé ékelt birtokával, ami szoros egymásrautaltsággal jár együtt, mindenkit a többiekhez igazító művelési kényszer s a nyomásos gazdálkodás béklyójába szorít.

TAGÁNYI visszafelé nyomoz az időben, hogy kiderítse: honnan eredt a birtoklás e sajátos bonyolultsága s a megművelt föld használatának ebből származó közös kötöttsége? A Mária Terézia kori úrbérrendezés végrehajtási utasításában rátalált arra a rendelkezésre, hogy az utolsó felosztás eredményének megfelelően kell összeírni a jobbágyok szántóföldjeit és rétjeit abban az esetben, ha még nincsenek állandóan kihatva, hanem évről évre új felosztásra kerülnek köztük. „De hiszen – kiált fel TAGÁNYI – amiről itt szó van, az maga a földközösség!” „A birtoktekstek szétszórtsága, s a vele járó művelési kényszer is mind a földközösségből veszi eredetét.”⁴

Tovább kutatva időben visszafelé, Magyarország 1715. és 1720. évi összeírása többnyire részletes képet fest az egy-egy helység határában folytatott birtoklásról és használatról. Megértéséhez tudni kell a következőket:

„A földközösség lényege mindenütt abból áll, hogy a község határa közös tulajdont képezvén, annak használatához a község minden tagjának egyenlő joga van, vagyis mindenkinek egyenlő nagy, egyenlő távol s egyenlő minőségű földet kell kapnia. Mivel azonban a legtöbb határban igen különböző földek vannak, előbb azokat a különböző talajok minéműsége és fekvése szerint osztályozni kell.”⁵

Az így kialakított harminc-ötven stb. táblát (dűlöt) tovább annyi részre darabolják, ahány igényjogosult van a községben. Majd pedig a sors: ahogy kinek-kinek egyéni jellel ellátott nyilat kihúzzák egymás után, dönti el: dűlönként melyiküknek melyik földdarab jut a kiosztás során; ezért a kinek-kinek járó harminc-ötven földszelvénynek „nyíl” a neve együttesen, „miért is a földközösség ezen módját ezentúl nyilas osztásnak fogjuk nevezni”.⁶ Ahol széles a határ, a község évenként, még inkább nagyobb időközökben, miután a pihentetés nélkül folytonosan termőre fogott földterület kezd kimerülni, másutt jelöli ki a kiosztásra kerülő határrészt, a megművelt, majd utána parlagon hagyott földek határbeli elhelyezkedése tehát változik az évek során; ezért az ilyen formát „nomád földközösségnek fogjuk nevezni”.⁷ Szántóföld, kaszáló, legelő már itt sem különül el határozottan egymástól, még kevésbé a földközösség harmadik típusában, amikor is ki-ki ott és annyi földet vá-

³TAGÁNYI 1950. 15.

⁴TAGÁNYI 1950. 18.

⁵TAGÁNYI 1950. 22.

⁶TAGÁNYI 1950. 23.

⁷TAGÁNYI 1950. 25.

laszt ki magának hasznosításra, ahol és amennyit neki tetszik, tehát az első foglalás jógával él.

TAGÁNYI most térképre vetíti azokat a helységeket, melyek határában a két országos összeírás a földközösség e három típusa közül valamelyiknek akkori meglétére derít fényt. Az eredmény meglepő: elég összefüggő terület rajzolódik ki, s határai nagyjából egybeesnek az egykor török uralom alatt állt országrészével. Annyit kétségtelenül jelent ez, hogy az oszmán hódítás hatással volt a magyarországi földközösség megmaradására. De hogy ez annak következtében keletkezett volna? Tekintsük meg egybevetésül a török uralomtól megmenekedett Erdélyt, s mindjárt kitűnnek a következők. Ott maradt meg a legtöbb tagosítatlan határu helység. Ugvancsak a legtöbb községi vagyon is. márpedig az eredetileg a közösség tagjaié volt, s ott maradhatott leginkább épségben a földesúr terjeszkedésével szemben, ahol az állandó telekrendszer legkevésbé nyert tért a földközösség rovására, mert ez tudta, az ősi szokás által támogatva, a közös birtokot a legsikeresebben megvédeni. Különösen Székelyföldön volt a földközösség a „népnek egész jogrendszerével s társadalmi fejlődésével . . . szoros viszonyban”.⁸ De másutt is ügyelniük kellett Erdély összeíróinak még 1819–1820-ban is arra, hogy helyenként az a szokás: minden esztendőben sorshúzással osztják fel a szántóföldeket s a réteket használatra a lakosok között. „Egyáltalán hazánkban a földközösségnek klasszikus földje Erdély, nemcsak mert ott legtovább uralkodott, hanem mert mindenhol a legszélesebb elterjedésnek örvendett.”⁹ A tömör adat alapján „mind az erdélyi, mind a magyarországi földközösségről . . . el lehet hinni, hogy az nem a török hódítás következtében, nem máról-holnapra keletkezett. Általános elterjedésére . . . az . . . a leghatalmasabb bizonyíték, hogy . . . a civilizációnak tűzhelyein: a városokban is mindenütt megtaláljuk.”¹⁰

Tovább a középkorba tekintve vissza, a forrásanyag fokozott hézagosságával találja szemben magát a kutató. A korai oklevelek még csak személyekről szólnak, mert a munkákéznak, nem a földnek volt igazán értéke. A vérségi egybetartozás helyébe fokozatosan lépő, szomszédságra épülő megtelepülés során különféle rendű elemek kerültek egymás mellé. TAGÁNYI kitűnő elemző, mély összefüggéseket föltáró képessége derít fényt az oklevelek sűrűn előforduló, rejtélyesnek látszó kifejezéseinek értelmére, melyekkel a megtelepültek birtoklásának módját jelölik. A „fyunwztas” (fűvönosztás) a szántóföld olyan időleges fölosztását jelöli, amikor az egyeseknek – mégpedig, amint a hozzá fűződő „elegyesen” (mixtim) szó külön rámutat, a többieké közt szétszortan – juttatott földdarabokat gyöpszegély választja el másokétól, a „fyuketel” (fűkötél) meg, a „nyíl” korai megfelelőjeként, a földközösség egy-egy tagjának kiosztott birtokrészek együttesét jelenti. E kifejezések félreérthetetlenül tanúszkodnak az egy-egy helység lakóit egybefogó osztó földközösség meglétéről. S ha általában nagyobb mértékkel is, sokszor a földesúrnak is a közösség oszt földet a parasztok sorában, esetleg elsőnek választást enged neki belőle, ám a maga részére fenntartott birtok akkor is a falu közös művelési kényszerének van alávetve; ettől csak akkor mentesül, ha külön szakasztja ki a maga gazdaságát. De mint ahogy az ilyen, földközösségi eredetű allodiális föld jóval kisebb kiterjedésű, mint a paraszti együtvéve, úgy ha állandó telekrendszert vezet be az uraság, a paraszti földközösség még akkor is tovább folytatja életét. S bármilyen kevésbé tud is egy-egy vidéket földni a szőrványos

⁸ TAGÁNYI 1950. 38.

⁹ TAGÁNYI 1950. 37.

¹⁰ TAGÁNYI 1950. 47.

kütfőnyag, „ha bárhol csupán egy-két helyen tudjuk is kimutatni, kétségtelen, hogy a földközösség nemcsak ott, hanem egész nagy területeken volt elterjedve, mert hiszen az sehol sem mint valami újítás, hanem mint egy mindinkább tért vesztő, primitív intézmény jelentkezik”.¹¹ „A földközösség akkora intézmény, hogy azt egyes helyekhez kötni nem lehet.”¹² Ha az említett újkori adatokat „a középkorakkal vetjük össze, a földközösség mint egy soha meg nem szakadó láncolat tűnik fel történetünkben”.¹³ S nemcsak a honfoglalók utódai éltek földközösségben, hanem a szlávok is, kiket itt találtak, sőt már korábban a Pannóniában letelepített veterán római katonák is. Így hazánkban a földközösség folytonos láncolatának „utolsó szemeit csakis az ókor homálya födi el tekintetünk előtt”.¹⁴ „Semmi kétségünk nincs tehát, hogy annak gyökereit e földnek ősi világában kell keresnünk.”¹⁵

TAGÁNYI-nak eszerint sikerült magyarországi forrásanyag feltárásával s annak a fejlődés folytonosságára kimutatásával való beépítésével teljesebbé tenni „legtöbb tudós” kutatásainak eredményét, hogy ti. a földközösség az emberiség egyik legősibb intézménye, aminek alapján „az ősi jogot és kultúrát merőben új világításba helyezték”.¹⁶ E tudósok közül TAGÁNYI, aki angol párhuzamokra támaszkodott tanulmányában, különösen MAINE-t becsülte nagyra, ki két művével is alapvetően járult hozzá az evolucionista felfogás kibontakozásához. Az ősi jogról írva ezt állapította meg: több mint valószínű, hogy a közös, nem pedig a magántulajdon az ősi intézmény. A faluközösségről szóló előadásában pedig egyrészt azt fejtette ki: elég bizonyíték igazolja, hogy a földtulajdon legrégibb formái közös tulajdonformák voltak, s a magántulajdon változások sorozatán keresztül alakult ki a kollektív, közös tulajdonból; egyúttal azt is összefoglalta, hogy a régi európai falu néhány család magánbirtokát alkotó házhelyből, továbbá juttatott szántó-földi osztályrészekből s vegyesen bírt közös földekből állt. Mint ahogy még rátérünk, TAGÁNYI is foglalkozott a régi közösséggel a földközösséget tárgyaló tanulmányával egy időben, s ez utóbbit még olyannak tekintette, melyben „csak az első szükségre” szorított, midőn – jegyezte meg szerényen – „mindenekelőtt a magyar földközösségnek időnkinti földrajzi elterjedését, vagyis helyét a térben és időben”¹⁷ szándékozott kijelölni. Hangsúlyozta: abból a forrásanyagból, amit eddigi erőfeszítésével föltárt, csak a legfontosabb, legérdekesebb tanulságokat szűrte le, úgyhogy még „nagyon sok levéltári kutatásra volna szükség, a feladat nem egy emberre van szabva”.¹⁸ Bizott tehát benne, hogy tanulmánya nemcsak figyelmet kelt újszerű megállapításaival, de közreműködésre is ösztönöz majd, annál is inkább, mert ő előre pontosan utalt olyan forráshelyek seregére, melyekből még alig vagy semmit sem merített. A könnyebben hozzáférhető, újabb kori fejleményekre vonatkozó lelőhelyek pedig a néprajztudomány kutatóira is vonzó hatással kell legyenek, hiszen „minden tagosítatlan határban egy darab történet fekszik kinyitva előttünk a maga művelési rendtartásaiban, felosztásaiban, dűlőiben, parcelláiban stb. Eth-

¹¹ TAGÁNYI 1950. 55–56.

¹² TAGÁNYI 1950. 55.

¹³ TAGÁNYI 1950. 54.

¹⁴ TAGÁNYI 1950. 54.

¹⁵ TAGÁNYI 1950. 47.

¹⁶ TAGÁNYI 1950. 13.

¹⁷ TAGÁNYI 1950. 14.

¹⁸ TAGÁNYI 1950. 47.

nografusoknak s történészeknek sietniök kell, míg az ősi magyar gazdasági életnek e nyomdokait a tagosítások a föld színéről el nem törlik.”¹⁹

Mintegy várakozó álláspontra helyezkedve, a földközösség történetének teljességre törekvő, véglegesnek szánt új feldolgoása helyett TAGÁNYI, számos részlet és forrásidézettel elhagyásával, de jelentős kiegészítésekkel immár a történeti fejlődés menetéhez igazodva, *A földközösség Magyarországon* címmel megjelent átfogó ábrázolást készített a Közgazdasági Lexikon számára. Ebben röviden a következőkkel tette kerekébbé s teljesebbé a tárgynak hangsúlyozottan a szántóföld és a kaszáló közös birtoklására összpontosított előadását. Túl azon, hogy az általuk itt talált szlávok minden valószínűség szerint házközösségben éltek, a honfoglalókkal szélesebb körű lett a közös földbirtoklás. Ez mindenekelőtt az állatállomány közös legelőiben nyilvánult meg, de általánosabb lett a már korábban is folytatott földművelés is, s azt, „értvén nemcsak a munkát, hanem a termelést és birtoklást, másnak, mint közösnek, nem is képzelhetjük”.²⁰ Amíg a település a vérrokonság alapján állt össze, a község – a köztudat – tartotta nyilván nemzedékről nemzedékre kinek-kinek szabadságát, állását, birtokjogát. Amint mások is vegyültek az egyazon őstől származottak közé, a föld közös bírása és használata tartotta egybe az ott megtelepülteket, már oklevelek is rögzítették, hogy teljes földközösségben éltek, a község osztott földet esztendőnként a dülők sors szerint jutott más-más helyein úrnak, parasztnak egyaránt. Ám adomány és szerzés révén lassanként kifejlődött a birtokközösség kötelekeitől eleve mentes magánbirtok. A földesúr előbb rabszolgákat telepített birtokaira, majd a kialakuló jobbágyfalvak biztosítékul szolgáltak számára, hogy egyenként egyetemleges felelősséggel hiánytalanul leróják az őt megillető jövedelmeket. Idő jártával mégis arra az álláspontra jutott, hogy egyrészt nem egyeztethető össze rangjával, ha neki is a paraszt oszt földet, másrészt előnyösebb számára, ha jobbágyaira egyenként, házhely szerint veti ki tartozásait. Egyfelől számos helyen külön szakította ki a saját gazdaságának szánt területet, másfelől nyugati mintára gyakorta meghonosította a jobbágytelek-rendszert, melynek értelmében az egy-egy paraszt magánbirtokát alkotó belső telekhez szántóföldjei és kaszálói tartozékokként kapcsolódtak; ezáltal a jobbágy birtoka még nem csorbult ugyan, s nem szűnt meg egyelőre a faluközösség szívében sem, ám tagjai már egyenként, hely számra hordozták terheiket. E rendszer főképp a Dunántúlon és a Felvidéken terjedt, de ahol az állattartást illetve az elsőség: a Tiszán innen és túl, meg Erdélyben sohasem alakult ki valódi telekegység, s a faluközösség szívében tartotta magát. Majd a behatoló római jognak – a szokásjog kiirtójának! – hatása alatt új birtokjogi felfogás formálódott ki a nemesség körében. Ezt Werbőczy az élő jogtól sokban eltérően kodifikálta, s bár a gyakorlatból nem tudta kiirtani a jogszokásokat, megakasztotta fejlődésükben s a magángazdasági tevékenység körére szorította őket. A török világot követően azután főképp a népesség gyarapodása s vele a növénytermesztés terjeszkedése nyomán fokozatosan tért vesztett a földközösség, a szántók s a rétek véglegesen felosztásra kerültek. Ennek következtében, hogy az úrbérrendezés általánossá tette a jobbágytelek-rendszert s ezáltal megszilárdította, valósággal meghonosította az ország nagy részében az egyéni földtulajdon fogalmát, a földközösség legalább a paraszti birtokokon (mert a kisenesség egy részénél tovább élt) végérvényesen megszűnt. Csupán Erdélyben biztosított a köztudat s a szokás szertartás-

¹⁹ TAGÁNYI 1950. 16–17.

²⁰ TAGÁNYI 1898. I. 614.

szerű tekintélye jelentős szerepet a közösségnek a közvagyon kezelésében. Végül azonban a földtehermentesítés, a telekkönyv behozatala s a tagosítások ott is kiirtották a földközösséget. Mégis, ahol megmaradt a birtokok szétszórtsága s a velejáró művelési kényszer, mivel mindez a földközösségből eredt, ez „ősregi intézmény nyomait a tagosítatlan határok temérdek apró földszalagjaiban még ma is szemlélhetjük”.²¹

Mire azonban TAGÁNYInak e nem csekély terjedelmű összefoglalása napvilágot látott, a megalapozó tanulmányának megjelenése óta eltelt négy év alatt külföldön újabb szerzők tanulmányai szálltak síkra a magántulajdon elsőségéért – nyilván avégből is, hogy elvitassák a TAGÁNYI által említett „szocialisztikus” munkák, főképp ENGELS *Markról* szóló közleménye ellenkező állításainak helyességét –, s ez Magyarországon sem vesztette el hatását. PULSZKY Ágost, aki 1875-ben még elismerő értelmű bevezetést írt MAINE általa magyarra fordított *Ancient law* című említett művéhez, kiemelve, hogy az eredettől fogva ő követte elsőnek nyomról nyomra a fejlődés folyamatát, huszonkét esztendővel később LAVELEYE ugyancsak említett könyvének magyar kiadásához írt bevezetésében végül is az egyéni földtulajdon elsőségét valló felfogáshoz csatlakozott, bár nem tagadta meg az elismerést TAGÁNYI 1894-ben megjelent tanulmányától.

„Csaknem váratlan kinyilatkoztatások erejével hatottak az adatok – írja –, amelyekből kitűnt, hogy ősi időkől fogva egészen a jelen napokig a társadalmi fejlődés minden szakán keresztül fennmaradtak a nem szerződészerű és állandó jellegű közösségek . . . mint házközösségek, . . . falusi közösségek, s hogy ezek nemcsak az egymáshoz való személyes vonatkozásokban, hanem egyszersmind a dologjogi vonatkozások terén, sőt különösen az ingatlanok jogalakulatait illetően a teljes vagy részleges földközösségben, a közös vagy váltakozó művelésben még ma is az életben sok helyütt tényleg messze kiható tényezőknak mutatkoznak.”

Addig már úgy látszott, hogy csak kevés további adat hozható fel LAVELEYE összeállításának kiegészítésére. Am TAGÁNYInak köszönhetően „a tényeknek egy egészen új” csoportja vált ismertté, mely a LAVELEYE által közölt adategyüttesen túl „valóban meglepő” módon „a földközösségre vonatkozó anyagnak lényeges gazdagítását tartalmazza”. PULSZKY áttekintést is ad TAGÁNYI eredményeiről, így összegezve azokat: bebizonyítja, hogy „a földközösség folytonossága hazánkban az ókortól a legújabb korig fennállott”, a szántóföld szabad foglalása, évenkénti felosztása soha meg nem szakadó láncolatot alkotott; nem hagyatkozhatunk tehát arra, hogy a jogszabályok hallgatnak róla. Részben rámutat TAGÁNYI a hosszan tartó folyamatosság okaira is, mindamellett a történeti módszer korlátai kiütköznek. Így nem értesülünk a következőkről: honnan származott a magyarországi földközösség, melyik formája miért terjedt el, milyen összefüggésben volt a polgárosodás fokával, milyen kölcsönhatásban állt a jogilag elismert intézményekkel. Behatóbb, kiegészítő módszerre van szükség annak megállapítására is, hogy melyik hazai nép szokása mennyiben járult hozzá a földközösség mindenkori alakulásához – s itt az összefüggések kiderítése dolgában PULSZKY az általa különösen megbecsült MEITZEN legújabbban megjelent művere hivatkozik (melynek fő gyöngesége éppen abban rejlik, hogy a településformák létrejöttét egy-egy népek tulajdonítja). Rá támaszkodva állítja azt is, hogy az újraosztásos földközösség csupán a népek kis részének körében vezethető vissza a megtelepedésig, a túlnyomó többség esetében a törzs, a nemzetség, a család életmódja nem engedett ilyen időszakos birtokváltoztatást, kizárta ezt minden népnél a művelődés bizonyos elért fejlődési foka. Hanem a fejlődés későbbi fokán, miután a magántulajdon

²¹ TAGÁNYI 1898. I. 620.

már hosszú idő óta a fennállt, fejedelmek adószedőik által, a földesurak tisztjeik útján a felosztás módszerével biztosították jövedelmüket. A jogtörténet tanúsága szerint tévednek tehát LAVELEYE és követői, midőn a földközösséget általános emberi ösztön vagy jognézet folyományának tekintik. Nem egyetemes intézmény az, hanem sok helyütt különböző korszakokban és fejlődési fokon előforduló mezőgazdasági körülmények következménye, melyből az emberiség általános fejlődéstörténeti törvényeit leszármaztatni nem lehet.²²

A kérdéskörnek ez a viták keresztüzébe került helyzete bírhatta rá a Közgazdasági Lexikon szerkesztőit, hogy a földközösség ősiségét vitató felfogásnak is helyet adjanak. Mivel TAGÁNYI összefoglalójával nem tudtak hasonló súlyú s kellően dokumentált szöveget párhuzamba állítani, *Falu- és földközösség fő címszó* alatt az ő *A földközösség Magyarországon* című ábrázolása elé *Általános jellemzés* név alatt egy másik részt iktattak. Ebből azonban nem születhetett egyéb felemás, Janus-arcú, sőt magán a fő címszón belül önmagának ellentmondó szövegnél. Az általános jellemzés írója: NAVRATIL Ákos ugyanis már bevezetőül elárulja, hogyan s miből kiindulva foglal állást azokkal szemben, kik a közös földtulajdon őseredeti voltát bizonygatják. A gondolatoknak az az útvesztője – írja –, hogy képzelhető-e olyan magasabb fokú társadalmi szervezet, mely a magántulajdon intézményét nélkülözi, a bölcsészeket nemigen vonzotta, kivéve „a legújabb kor egy bizonyos irodalmát”, de a jogász „mindig sietett felemelni azt a kesztyűt, melyet a társadalmi rend ennek a kérdésnek képében eléje dobott”. A továbbiak során azután kiderül, hogy az az egy bizonyos irodalom a szocializmus híveit, mely a „földközösség intézményének rendszerében olyan vizet” látott, „mely az ő malmára folyik”. Álláspontjának megalapozásául NAVRATIL kifejti: az emberi gazdálkodás első idejéről nagyon tetszetős hipotézis született, mely szerint a földbirtok kezdetben minden népnél közös volt, s csak később vált egyéni tulajdonná.

Valóban, „régebben igen sok helyen . . . a föld birtoklásának oly rendszere dívott, . . . melyet az egyéni magántulajdonnal szemben a földközösség rendszerének szoktak nevezni, értvén ez alatt . . . a föld birtoklásának, illetőleg megmunkálásának oly módját, melynél a határ földrészeit a közösség tagjai közt használat, művelés céljából szétosztják, a nélkül azonban, hogy ezzel az illető földművelő ezen a részen tulajdont vagy csak tartós birtoklást is szerezne. Ellenkezőleg, a kiosztott földrészeket évenként vagy hosszabb időszakonként sors vagy meghatározott rend szerint a község egyéb tagjainak jutnak osztályrészül hasonló használat végett.” E példák nyomán „a hypothesis egyszerre mint beigazolt tény tűnt fel a gondolkozók legtöbbje előtt”, a földközösségben eredeti, primitív intézményt láttak, az emberiség ősi birtokrendjét, s e felfogás „a legújabb időkig megdönthetetlenül állott az irodalomban”.

Most már azonban MEITZEN kimerítő adatokkal bebizonyította – s ehhez tegyük hozzá PULSZKYnak LAVELEYE munkájához írt bevezetését, mely „fényes színekkel világítja meg a falu- és földközösség lényegét és eredetét” –, hogy a földközösség említett formájában a magántulajdon hosszas fennállása után felsőbb rendelkezésre vagy önként keletkezett a culturalis és gazdasági viszonyok nyomasztó hatása alatt”, tehát nem ősi, nem eredeti általános alakulat.²³

Eszerint a szerkesztőknek nem okozott gondot, hogy az általános jellemzés a legújabban már megdöntött, azaz elavult felfogás képviselőjének minősíti a magyar-

²² PULSZKY 1897. XXXVII.

²³ NAVRATIL 1898. I. 612., 614.

országi földközösség következő lapokon olvasható történeti ábrázolását. Igaz, NAVRATIL nem mulasztja el hangoztatni, hogy TAGÁNYI 1894-ben megjelent „nagybecsű értekezése . . . következtében . . . fontos, eddigelé ismeretlen adatok birtokába jutot-tunk”, s hogy ugyanő kimutatta: létezett a földközösség „igen sokáig Magyarországon is (lásd alább)” [!]. Ugyanakkor (s ezen a lexikon szerkesztői láthatólag ugyancsak túltették magukat) az olvasónak eléggé el nem ítéhető teljes félrevezetésével nem átalja úgy feltűn-tetni a dolgot, hogy a TAGÁNYI által feltárt oly fontos, „eddig ismeretlen tények ... Meitzennek Európa egyéb részeinek történetével nagyon is beigazolt állításait a mi ré-szünkről is csak megerősítik”, s a magyarországi földközösség kialakulását abban össze-gezni, hogy itt „culturalis és gazdasági okok hozták, mint láttuk [!] a felosztásos földkö-zösséget létre”.²⁴ Föltehető, hogy a szerkesztők előre tájékoztatták TAGÁNYI-t róla, hogy azt a képet, melyet a hazai földközösségről festett, általános jellegű szöveg fogja megelő-zni, s hogy ő ez ellen nem tett észrevételt, amint talán az ellen sem, hogy abban a földkö-zösség ősi voltát kimutató kutatási eredményekkel párhuzamosan az ellenkező felfogás s ennek érvei is helyet kapjanak. Ám amikor aztán elolvashatta, hogy megállapításait NAV-RATIL értelmükből kiforgatva a magánbirtok ősiségének tanúságtételeként sorakoztatja fel, ezt másképp mint felháborodással aligha fogadhatta.

Mindennek nyilvánvalóan nem kis része volt abban, hogy felhagyott a magyarorszá-gi földközösség történetének teljességre törekvő, második feldolgozásával. De az is kedvét szeghette, hogy bár a Magyar Gazdaságtörténelmi Szemlében nem késett megvilágítani a nyomásos gazdálkodás erdélyi helyzetét, s nemcsak maga adott példát a földközösség haj-dani meglétét tanúsító további források ottani közlésére, de másokat is ráirányított arra, olyan munkatársakra mégsem talált, akik igazi vonzódást éreztek ehhez a megszokottól merőben eltérő tárgykörhöz, kellő fölkészültséggel rendelkeztek volna ahhoz, hogy siker-rel birkózhassanak meg a nagy feladattal, s vállalták volna a további erőfeszítés áldozatho-zatalát, bár ebben TAGÁNYI nemcsak messzemenő útmutatással nem maradt adós, ha-nem újabb eredmények eléréséhez az alapot készen adta kezükbe. Sőt ezen túlmenően nemhogy megillető méltatás, de beható érdeklődés s egyáltalán igazi megértés sem mutat-kozott tanulmánya s az iránt, amivel addigi tudásunkhoz hozzájárult, újszerű eredményei láthatóan nem tudtak szervesen beépülni történeti köztudatunkba, még a velük való első ismerkedést érlelni képes további esztendőik múltával sem. Jellemző erre, hogy a tárgy-körhöz kapcsolódó további történeti munkák közül az, mely a legmesszebb ható visszhan-got keltette az 1900-as években: a gazdaságtörténetírásban nagy nevet szerzett ACSÁDY Ignác jobbágságtörténete, mintegy alig tudva mit kezdeni TAGÁNYI tanulmányával, szinte csupán azért utalt rá, hogy az idézésből ki ne maradjon, hiszen mindössze ennyit és így merített belőle:

„a néha keskeny földszalagból álló külső paraszttelek rendszeren nem összefüggő egészet alkotott, hanem több kisebb-nagyobb dirib-darabból állt a faluhatár különböző részeiben, és nem is egy és ugyanaz a gazda művelte állandóan, mert a községek legtöbbször földközösségben álltak; e Szent István idejétől 1848-ig [!] kimutatható fontos intézménnyel behatóan foglalkozik TAGÁ-NYI Károly: *A földközösség története Magyarországon*”.²⁵

Két évvel a Közgazdasági Lexikon megjelenése előtt TAGÁNYI közzétette még az erdők egykori közös birtoklására és használatára is éles fényt vető nagy értékű forrásgyűj-

²⁴ NAVRATIL 1898. I. 612–613.

²⁵ ACSÁDY 1908. 22.

teményét a *Magyar erdészeti oklevéltár* három kötetében, ám utána egyedül maradván a földközösség eredeti kútfőkön nyugvó továbbkutatásában és valóság-hű ábrázolásában, miután megvált a Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle szerkesztésétől, fokozottan a néprajztudomány feltárására és feldolgozására összpontosította erejét már addig is tanúsított páratlan fölkészültséggel és elmélyedéssel.

De a szorosan vett agrártörténelem művelése terén sem maradt hatás nélkül az a párját ritkító mód és szemlélet, ahogyan annak döntő kérdését munkába vette: a nép oldaláról való megközelítés, s hogy ennek során lehatolt a paraszt mindennapi munkájának fő színteréig: a faluhatárig, annak megoszlásáig és használatáig. Míg a településföldrajz általában beérte azzal, hogy a helységek belsősegeire fordítsa figyelmét, a házak, háztelkek egymásmellettségét, utcákhoz igazodását vizsgálja és rendszerezze, annak nyomán, ahogy TAGÁNYI a falu népének mindennapi munkájára fényt derfító forrásokat feltárta és beszédre bírta, nyilvánvalóvá lett: a szokványos faluforma-kutatás mellett maradván, a lakótelepülést körülvevő határban való elmélyedés nélkül egyoldalú, sőt csonka a településtörténelem. Valóban, egy-egy község határa a maga természeti adottságaival, s ahogy azt hozzájuk való alkalmazkodásból kiindulva az ott munkálkodó paraszt termővé tette, rajta művelési ágakat létesített, s kialakított művelési rendszer keretében szorgoskodott, alapvetően meghatározta a községbeliek megmaradási lehetőségét; megélhetésük s külső fölöttes erőktől megkövetelt terhek teljesítése majdnem mindenestül azon nyugodott, ahogyan ott folyó gazdálkodásuk, mely szinte betöltötte mindennapjukat, a határ erőforrásait gyümölcsöztetni tudta. Mindebből önként következik, hogy a faluhatárok sajátosságainak, birtokmegoszlásuknak, használatuk módjának kell a településtörténelem lényegbevágó tárgyát alkotnia. Ilyen megfontolásokból kiindulva foghatott hozzá GYÖRFFY István, hogy történeti, földrajzi és néprajzi módszert együttesen latba vetve földerítse a feketekörös-völgyi magyarság településeinek az időbeli fejlődés során kialakuló helyzetét. Az egyes helységek törzsökös csalá dai birtoklásának menetét nyomról nyomra végigkövetve, a falvak részletes helyrajzá nak bemutatásával nemcsak a beltelkek sorsára vetett világosságot, hanem a kataszteri fölvétel átrajzolásával többek között Köröstárkányról készített térképen a határ területi megoszlását s az egyes gazdák hosszú-keskeny szántóföld-szeleteinek a tagosítatlan községekre jellemző dűlönkénti egymásbafonódását is láttatóan tárta az olvasó elé, eleven képet festve a messzi múltba visszanyúló esztendőnkénti nyilas osztásról és nyomásos gazdálkodásról.²⁶

Már maga TAGÁNYI sokat küszködött azzal, hogy a megmaradt szórványos forrás-
 adatok mennyire neheztik átfogó kép megrajzolását a hajdani agrárgazdálkodásról s
 annak fejlődéséről. A köztörténet átlagos írott kútfőanyagában csak esetlegesen, találom-
 ra bukkanni egy-egy följegyzésre a nép termelő munkájáról. Olyan sajátos, tág hatókörű
 szervezettel pedig a feudális kori mezőgazdaság nemigen rendelkezett, mely jelentős írá-
 sos emlékanyagot hagyott volna hátra, a paraszti tevékenység folytatásában a szóbeliség
 egyébként is szívósan tartotta magát. Még áttekinthető ábrázolásnak is útjában állt ráadá-
 sul az agrárszervezetnek területi széttagoltsága viszonylag kis helyi egységekre, melyekben
 a hajdan nagymértékben irányadó természeti tényező helyhez kötött sajátos alakulása és
 hozzá kapcsolódva a szokások változatossága tarka sokféleségben tárult a kutató szem elé.
 Mindennek része volt abban, hogy a Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle lapjain TAGÁNYI

²⁶ GYÖRFFY 1914. 56–96.

minden útmutatása és ösztönzése ellenére alig jelent meg az ő földközösség-tanulmányán kívül más agrártörténeti feldolgozás, mely mélyebb összefüggéseket tárt volna föl, s megszibb távlatokat nyitott volna. Az általa szerkesztett folyóirat oldalainak nagy többségét elszórt, levéltári tallózás közben véletlenül előtalált részletadatok közlése töltötte meg, méghozzá nemritkán úgy, hogy a forrásszövegek eredeti összefüggésükből kiszakítva láttak napvilágot, ellenállva minden rendszerezésnek, időbeli, tárgy szerint való, tágabb tájegységre kiterjedő egybefogásnak.

Hogyan lehessen e helyenkénti szétforgácsoltságon fölülkerekedni, arra GYÖRFFY István már adott példát, midőn tájilag egymáshoz fűződő helységeket a szomszédsághoz kapcsolódva tett tanulmányozás tárgyává. Egy másik módnak az agrárélet helyi egységeinek szerves egészeként való felfogására az egy-egy földesuraság keretébe való betagolódásuk felől való megközelítés ígérkezett. Már TAGÁNYI, mikor utólag keményen megbíráltta PESTY Frigyes és FRANKL (FRAKNÓI) Vilmos vármegyei monográfiák készítésére mintát adó tervét, utalt új javaslatában az uradalomtörténeti szerepeltetésére is, igaz, elsősorban nyilván külső birtoktörténelemre célozva ezzel, de addig is, amíg ő szerkesztette a Magyar Gazdaságtörténelmi Szemlét, helyet adott ott földesúri gazdasági utasításoknak. Utóbb MÁLYUSZ Elemér arra hívta fel a figyelmet, hogy egyes családok levéltárában a birtokkezelésre, a földesúri gazdálkodásra, a mezőgazdasági technika múltjára fényt vető forrásanyag is rejlik.²⁷ E téren azután DOMANOVSKY Sándor tette meg a döntő előrelépést, midőn az 1920-as évek végén megszervezte a magyar mezőgazdaság történetének kutatását, számos tanítványát feudális kori nagy uradalmak gazdálkodásának történeti feldolgozására irányítva.²⁸ Ezek ugyanis, túl az egész ország gazdasági életében játszott kimagasló szerepükön, azzal az előnnyel is rendelkeztek kisebb nemesi birtokokhoz képest, hogy bennük az agrártevékenység egyes mozzanatait már a korai időben írásos följegyzések rögzítették, nemcsak a már említett földesúri vagy főtisztai utasítások – melyek ugyan lényegében fölsőbb kvánalmakat fejeztek ki, mégis gyakran az adott, megváltozásra szánt helyzetet is tükrözték –, hanem a gazdálkodás menetét közelebbről megmutató rendszeres jelentések, számadások, helyzetfölmérések is, ráadásul ezek sok esetben meg is maradtak napjainkig. Ezekre támaszkodva, a DOMANOVSKY szerkesztette *Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez* idevágó dolgozataiból tűnt ki, hogy az addig figyelemre is alig méltatott földesúri saját kezelésű gazdaság, a majorsági üzem milyen fontos szerepet játszott az ország agrártermelésében. S mivel a számára szükséges munkaerő legnagyobb részét a jobbágyok robotja szolgáltatta, s abból is, amit a termelvényekből belső felhasználásra fordított s azon túl piacra vitt, ha az uradalom a mezőgazdasági áruterelésbe kapcsolódott, nem csekély jelentőség jutott a parasztok természetben lerótt tartozásainak, ezen keresztül a tanulmányok a falusi nép helyzetére is rávilágítottak.²⁹

Bár az egyik dolgozat a földközösség XVIII. századi történelméhez is hozzájárult újabb adatokkal,³⁰ egyébként az uradalmak gazdálkodásának történeti ábrázolása fontos

²⁷ DÉKÁNY 1931. 187.; WELLMANN 1937. 666–667, 671.; PESTY–FRANKL 1872. 412–416.; TAGÁNYI 1894b 369.; MÁLYUSZ 1924. 548–549.

²⁸ DOMANOVSKY 1930. 4–5.

²⁹ WELLMANN 1937. 680–683, 671, 686, 689–690, 687.; DOMANOVSKY 1938. 441–469.; SZABÓ 1948. (Az uradalmi gazdálkodás és a jobbágybirtok a XVI–XVII. században) 161–201.

³⁰ WELLMANN 1933. 55–64.; az itt az első foglalás kérdésében TAGÁNYIVAL szemben kifejtett álláspont joggal váltott ki vitát, vö. alább.

vonatkozásban ugyan, de mégiscsak egyoldalúan, a megterhelés tekintetében járult a parasztság sorsának feltáráshoz. Igaz, abból, hogy kilenced címén mit és mennyit szolgáltatott be a jobbágyok az uraságnak, s hogy mikor mennyi robotolás súlyosodott rájuk, következtetni lehet termésük nagyságára s arra is: vajon mennyi maradt munkaerejükből a maguk javára. Ám az még nem tűnik ki mindebből: hogyan teremtették azokat elő, ami nélkülözhetetlen volt terheik teljesítésére, s a maguk megélhetésének biztosítására. Így hát még nem nyerünk eleven képet róla: hogyan folyt a földművelő nép termelőmunkája, melyre egész megmaradása alapozódott s amelyen a feudális társadalom anyagi léte legnagyobb részét nyugodott. S egyáltalán, a földesuraság köréből eredő forrásanyag felülről le(felé)néző látásmódja révén nemesgyszer torzító tükörben mutatja a félig baromszámba vett parasztot.³¹

Joggal támadt tehát az az igény, hogy – túl az említetteken – elsősorban a paraszt építőmunkáját törekedjünk megragadni, s ezen keresztül egész életvitele föltárára kerüljön. Legjárhatóbb útnak a gazdasági tevékenységből kiinduló megközelítés ígérkezett, hiszen az anyagi szükségletek fedezése töltötte be a feudális kori paraszt hétköznapjait. S ebben a vonatkozásban TAGÁNYI már utat mutatott, amikor hangsúlyozta: a földközösségben minden egyes gazda szántóföldje és rétje dűlőnként széttagoltan a többieké közé ékelve feküdt, ami közöttük a termelőmunkában szoros egymáshoz igazodást, valamennyiükre kötelező művelési kényszernek való alárendelődést tett szükségessé. Az egyes ember tehát nem állhatott meg egymagában, egyáltalán már termőföldhöz is úgy jutott, hogy osztottak neki belőle, s ugyancsak előírták neki: hogyan hasznosítsa. De ki rendelkezett mindebben? TAGÁNYI azt az adatot sem hallgatja el, hogy az Abaúj megyei Szántón 1715 táján az uradalom tisztjei osztották évenként a földeket. Ám adatai szerint ezt egyébként a lakosok, a jobbágyok, a bíró, a község hajtották végre, majd kifejezetten a községnek tulajdonítja e funkciót, sőt azt is hangsúlyozza, hogy számos esetben a helybeli nemeseket illetően is a parasztbíró élt a föld kiosztásának jogával.³² A gazdálkodásból való kiinduláshoz eszerint területileg szűkre szabó tényező: a helyi megközelítés szükségessége járult, abból következően, hogy a földművelés eredendő természeténél fogva sokszorosan széttagolva egy-egy település határában, nagyszámú különálló község keretében folyt.

A községekkel mint a helyi igazgatás egységeivel, a múltra is visszatekintve, az 1920-as évektől fogva foglalkoztak a közigazgatás vizsgálói. Mint sok más történeti kutatás terén, elsősorban a könnyebb végén fogva meg a dolgot, a jogszabályokban kerestek útmutatást. S mivel azt tapasztalták, hogy azok, köztük a *Hármaskönyv*, hallgatnak a községről, arra a megállapításra jutottak, hogy „községi közigazgatásról mint az állami közigazgatás szerves tagozatáról hazánkban 1848-ig nem szólhatunk”. Nem vették figyelembe azt a tanulságot, melyet PULSZKY éppen TAGÁNYI földközösség-tanulmányából merített: „tisztán a törvényes intézkedésekből . . . mily kevéssé vagyunk képesek valamely társadalom valódi rajzát” elkészíteni! Különben sem maradt a község említés nélkül Mária Terézia idején sem a nyomtatott egységes *Urbárium*ban, sem az erdélyi *Bizonyos punctumok*ban. Az előbbi a következő vonatkozásokban nevezte meg: hogyan választhat bírót, es-

³¹ Uradalmak részére készült útmutatás ad hangot a paraszt részben németből átvett ilyen értékelésének: „Rusticus est quasi Rind, nisi quod sibi cornua desint”. LYCZEI 1707. 55.

³² TAGÁNYI 1950. 19.; TAGÁNYI 1898. I. 619.

küdteket, jegyzőt; hogyan fogadhat be jövevényeket; ha van saját erdeje, szabadon használhatja, anélkül hogy a földesúrnak tartoznék érte valamivel; ha mézárszéket bérel, mire nem köteles ezzel kapcsolatban; hogyan vehet föl kölcsönt; hogyan válthatja meg együttesen a robotot s egyéb földesúri terheket; hogy az állami s a háziadó felosztásáról a bíró számot adjon ugyan a földesúrnak, de azok beszedése s befizetése a vármegye pénztárába „csak egyedül a Helységeknek Községénél [!] és Faluk Bírójánál maradjon”, abba földesúr és tisztjei ne avatkozzanak. Erdélyben ugyancsak rendelkezés történik faluhoz közönségesen tartozó erdőről, arról is, hogy a földesúrnak tartozó szolgáltatások megváltása „azon Hellység” előtt menjen végbe, az uraság pedig úgy adjon szántóföldet és kaszálót, „hogy a szegény Község meg-ne szüküljön”³³

Mindez világosan tanúsítja, hogy a kormánynak, mert rendelkezéseinek helyi megvalósításában rá volt utalva, már mint fennálló intézményt s bizonyos fokig a földesúri felsőséget korlátozva, tudomásul kellett vennie a községet, még ha az úrbíriség keretében tette is ezt. De nemcsak e rendelkezésekről feledkeztek meg a közigazgatás történetének vizsgálói: bár nem kerülte el figyelmüket, hogy az egyes községek fejlődése változatos képet mutat, ezt a fejlődésnek közös nevezőre alig hozható partikuláris jellegére való hivatkozással próbálták áthidalni, ahelyett, hogy részletkutatásokra: egy-egy helyi község fejlődésében való elmélyedésre szánták volna rá magukat. Pedig a helytörténetírás jelentőségéről, követendő módszereiről, egyben korlátairól is már nem egy iránymutató tanulmány adott tájékoztatást.³⁴ Így azután tartotta magát körükben a következő felfogás. 1848-ig a községek merőben gazdasági alakulatok voltak a földesúri hatóság alatt. Velük tehát a közhatalom nem foglalkozott, berendezésük és igazgatásuk a magánjog körében, mégpedig a földesúr és a jobbágyok között kötött szerződésekben, majd a földesúr által kiadott úrbéri szabályzatokban nyert megállapítást; első fokon a jobbágyközségek az úriszékeknek voltak alárendelve. Elismerték ugyan, hogy a falusi bíróság eljárhatott a községek beliek egymás közti kisebb polgári és büntetőügyeiben (az 1836. évi 20. és az 1840. évi 9. tc. a szóbeli perek, illetőleg a mezei kártételekből eredő jogviták elintézését 12 forint értékhatárig kifejezetten a falu bírójára és esküdtjeire bízta), ám ennek jelentőségét a következő hozzáttétellel szállították alá: azt az előljáróság a földesúr megbízottjaként s az ő érdekeit képviselve tette; „a jobbágyközségeknek az igazságszolgáltatás tekintetében jóformán semmi hatóságuk nem volt”.

ALSÓ László is abból indult ki, hogy

„1848 előtt a község nem volt közjogi tényező, hanem a községi lakosok bizonyos jogokat gyakorló vagyonszövetsége. a földesúr hatóságának függvénye” de ehhez sajátos áthidaló okoskodást fűz: „A földesúrnak joga volt földesúri hatóságát egészen vagy részben a hatósága alatt álló egyénekre s azok közösségére (communitas) ruházni”, „a földesurak . . . őket a jobbágyok felett megillető és közhasznú jellegű jogosítványaikat gazdasági ellenérték fejében gyakran átruházták magukra a községekre”. Majd fordít egyet a dolgon, ami fejtegetéseit előremutató irányban viszi tovább: „A községek zöme jobbágyközség volt, amelynek szervezetében a földesurakkal való viták következtében [!] a leghamarabbkezdett kialakulni az önálló helyhatóság.” S kijelenti, amit TAGÁNYI így nem mondott ki: „A községek hatóságának birtokosa . . . a község volt.” „A mai községnek majdnem minden funkcionáriusa előfordul a régi községek szervezeté-

³³ KÉRÉSZY 1942. 5.; PULSZKY 1897. I., XV.; *Urbárium* 9. I; 8. XVIII; 2. VIII; 7. XIV; 8. XVII; 3. XI; 9. III, V. – *Bizonyos punctiumok* Nagyszében 1769. III. 5, I. 11–12. III. 2.

³⁴ ALSÓ 1932. 4.; MÁLYUSZ 1924. 543–544., 551., 560., 554.; MÁLYUSZ 1929. 177.; MÁLYUSZ 1931. 238., 251–262., 449–450.; VÁCZY 1931. 53–55., 58., 65., 69.

ben”, 1848-ban veszítették el bírói hatalmuk legnagyobb részét. S bár forrásokra való hivatkozás nélkül, már előzőleg a következő megállapításig jut el: „1848 előtti alkotmányunk szerkezetének a teljességét a községi jog ismerete nélkül összeállítani nem lehet, ezenkívül a községi jog ismerete fényes bizonytságot szolgáltat arra nézve, hogy a jogalkotás nemcsak a kiváltságos nemesi osztály sajátossága volt, hanem a gazdaságilag lekötött nép is bámulatos eredeti jogalkotó erővel rendelkezett”.

S ehhez utóbb hozzáfűzi a centralisták 1845-ben kifejtett álláspontját. SZALAY László szerint „Magyarország úgynevezett közhathóságaiiban oly institutiókat bír, melyek helyébe – semmi kétség – valóságos municipiális rendszert kell léptetni, de melyeket nem szabad mintegy mellesleg megsemmisíteni vagy megcsonkítani, mert a nemzet életerejének egy része rejlik bennök”. Itt ugyan a vármegyékről volt szó, de CSENGERY Antal szavai kiegészítésül szolgálhattak: „A megye nem egyéb, mint községek öszlete, a községi szerkezet az alap.” Valóban, a közösségtudattól mélyen áthatott centralisták, figyelmüket az egész társadalomra kiterjesztve, a jogokat egyedül nyújtó nemesi kiváltságokkal és a jobbágyi függéssel szemben a jogegyenlőségért s a teljesítmény becsületéért szálltak síkra. Minden politikai hatalmat az országgyűlésre kívánván ruházni, a vármegyéjét a közigazgatásra akarták korlátozni, s az elavult hagyományos rendszer átalakításában a községek helyzetének rendezését tekintették zárókönek. A képviseleti rendszert a parasztközségekre is kiterjesztve azért törtek lándzsát, hogy a községek követei rendszeresen részt vegyenek a megyegyűléseken s hallassák szavukat azok tanácskozásain. S mindez aztán szinte visszhangra talál, midőn TAGÁNYI, keményen bírálva a vármegyék történeti monográfiáinak huszonkét esztendővel korábbi tervét, maga a megyék területének részletes történetét egynek tekintti a községek történetével (igaz, szerinte „a község tulajdonképpeni története . . . alig lehet egyéb a birtoklás és birtokosainak történeténél”, de ugyanakkor a határreszek elnevezéseinek előszámlálását is fontosnak tartja, hiszen azok többek között az elpusztult falvak emlékét is őrzik).³⁵

Az ország igazgatásának múltját földézők tekintete előtt fölsejlett tehát az a nemzeti lét alapjául szolgáló intézményes jelentőség és jogalkotó gyakorlat, mely helyi vonatkozásban a községnek volt sajátja a feudalizmus idején. Túl azon a szerepen, melyet a földesuraság kiszolgálásának kényszere s az ellene kifejtett küzdelem rótt rá, a község valóságos képe önálló tevékenységének feltárásán keresztül válhatott teljessé, mely által ön-maga fenntartását, tagjai megmaradását, a földjét szívfósan őrző parasztság életének folytonosságát biztosította. E hivatás teljesítésének megismeréséhez ismét TAGÁNYI kezdeményéből való kiindulás nyithatta meg az utat, a falusi népnek szinte egész életét betöltő gazdálkodásnak a maga sajátos színterén történő nyomonkövetése vezethetett annak fölisméréséhez, hogy a föld birtoklásának és használatának a község mint alapvető társadalmi egység az alanya, ő formálja ki eredendően a faluhatár természeti adottságaihoz igazodva s állandó kölcsönhatásban a természet erőivel a rendelkezésére álló terület beosztását, művelési ágait, a szántóföldek s a kaszálók részeiként az önmagukon belül egységes termelési föltételeket nyújtó dűlőket, juttat mindegyikben egy-egy részt a közösség minden egyes tagjának eredetileg sorshúzás útján újra meg újra, hogy ki-ki egyenlő esélyek

³⁵ KRING 1938. 231–233.; KÉRÉSZY 1942. 5., 16.; ALSÓ 1932. 4., 2., 17–18., 12–13., 16., 14., 8.; ALSÓ 1925. 5.; ALSÓ 1932. 24.; BEKSICS 1882. 43–44., 137–138.; SZALAY 1847. I. 81., II. 223–224.; EÖTVÖS 1907. 43., 45., 49–51., 309–310., 316.; FENYŐ 1976. 323., 396–401.; ANTALFFY 1983. 142., 120.; TAGÁNYI 1894b 369–370.; A dűlőnévkutatásról azután behatóan MÁLYUSZ 1924. 546.; MÁLYUSZ 1931. 253., 256–262., 449.

birtokában folytathassa gazdálkodását. Az egyes ember birtokának ilyen szétdaraboltságából s a többiek birtokrészei közé pusztán csekély időleges elhatárolással való beékelődéséből szükségképp következett valamennyiük szoros egymásraultaltsága. Megélhetésüket csakis teljes egybefogódzás, a mindnyájukra egyformán kötelező munkamód és -menet együttes követése, közös terheik teljesítését a falubeliek egészét átfogó szolidaritás biztosíthatta csupán. Az így kikristályosodó életteli kölcsönösség során a termelés s a háztartás alapegységei: az egymás mellett gyökeret vert családok fölé valamennyiüket minden életnyilvánulásukban magába ölelő szervezeti egység boltozódott, a falubeliek egymásmellettisége községgé, valóságos közösséggé forrt össze. Tagjai újra meg újra maguk emelték maguk közül és fölé vezetőségüket; ez örködött a kebelükben kifejlődött szokásrend folyamatos érvényre jutásán, nemzedékről nemzedékre továbbörökítve élő, megtartó erejű hagyománnyá érlelte azt, s a gazdálkodás és erre épülő egész együttélés mindenkire kötelező szabályaiból kiindulva tette meg a természeti tényező mindenkori alakulásához s más előadódó körülményekhez képest a fundamentumul szolgáló községhatár megóvását s vele mindnyájuk megmaradását biztosító intézkedéseket. Az egész paraszti élet a faluközösségbe ágyazódott, erre épült tartós folyamatossága és organikus növekedése, ennek meghatározó létformájában nyerte el a békés építő kultúrmunkában összegeződő igazi értelmét.³⁶

Az ösztönzés adva volt tehát, hogy a föld birtoklását és használatát megalapozó földközösség körét kiterjesztve a faluközösségnek tágabb, a föld népének helyhez kötött életét minden vonatkozásban magába ölelő egész társadalmi szervezetét és működését feltárva önnön mélyéből bontakozzék ki a parasztság múltbeli alkotó-teremtő tevékenysége. Ennek eredeti forrásanyag alapján történő konkrét megragadását megnehezítette azonban a magyar parasztnak szüksézszerűsége, az a sajátossága, hogy a maga részéről nem sok értelmét látta olyan dolgok-folyamatok emlékezetül hagyásának, melyeket önként értődőnek, mintegy természetadtának tekintett, s általában sokáig nem élt az frás eszközeivel. A gazdálkodás folytatásának s az egymáshoz igazodásnak mindenkit kötelező, áthágókat büntetéssel sújtó alapvető szabályait, melyekre az előjáróság további intézkedései épültek, rendszerint előszóval vésték újra meg újra a faluközösség tagjainak tudatába s egészítették ki szükség szerint az őket egybehívó gyűléseken; írásba foglalásuk többnyire már felsőség közbeiktatódásához kapcsolódott. Egyes falurendtartások, -törvények már hosszabb idő óta ismeretesek voltak, elsőnek WENZEL Gusztáv tett közzé néhányat urbárium keretében, majd közölt ilyeneket SCHULER VON LIBLOY, a Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, *A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye*, a *Székely oklevéltár*, JAKAB Elek és SZÁDECZKY Lajos *Udvarhely vármegye története* című munkája is. A döntő lépést azonban e téren IMREH István tette meg székely falutörvények rendszeres gyűjtése, közkinccsé tétele és feldolgozása révén. Már 1947-ben közreadja három háromszéki község öt XVII–XVIII. századi falutörvényét. Bevezetőül rámutat TAGÁNYI földközösség-tanulmányának úttörő jelentőségére erdélyi vonatkozásban különösen, így abban, ahogy feltárja a községi vagyon kezelését s fényt vet az együttes gazdálkodásra. De mindjárt tovább is lép a szerves társadalmi egységnek fölfogott faluközösség irányába. Rámutat a falutörvények rendkívüli forrásértékére: a parasztság saját vallomásainak tükré-

³⁶ WELLMANN 1944a 2–5., 36–39.; Vö. WELLMANN 1944b 88–89., 92.; EMBER 1946. 572–577.

ben világítják meg a közösségnek mindnyájukra kötelező szokásrendjét s szabályozzák organikus egységben tagjainak számos életfunkcióját; megismerésük nélkül pusztán vázlatos és bizonytalan képet kapnánk a népi élet számtalan jelenségéről. Erdélyben annál nagyobb a falutörvényekben rejlő tudnivalók fontossága, mert ott nem jöttek létre a magyarországiakhoz hasonló nagybirtokok, s így kevés az olyan uradalmi levéltár, mely kellő fölvilágosítást adna a jobbágyok szolgáltatásairól. S külön jelentőség illeti meg a falutörvényeket a Székelyföldön, hol a nép jelentős része megőrizvén szabadságát, szívsón örökösödött helyi önrendelkezési jogán, s a korán terjedő írásbeliség, törvénytudó emberek, foggott bírák segítségével iparkodott egész valóságában rögzíteni szokásjogát, hogy ennek rendelkezéseit épségben tarthassa a földesuraság s más felsőség nyomása, beavatkozása, minden közösséggel szemben. Mindez idő jártával a székely faluközösségre is fokozódóan nehezedett, a maga törvényére épülő rendelkezéseinek gyakran már csak a földesúr „hírével”, sőt beleszólása után tudott érvényt szerezni. Míg azonban ott nagyjából egyensúlyi helyzet jött létre faluközösség és felsőség között,³⁷ az erdélyi magyar vármegyékben s a szorosan vett Magyarországból, kivált annak mezőgazdasági fölösleg piaci értékesítésre berendezkedett uradalmihoz tartozó községekből ránk maradt közösség alkotta falutörvények csekély száma már rávilágított arra, hogy e részekben a faluközösségek önálló tevékenységének külső erők még jóval súlyosabb behatásával kellett szembenéznie.

IMREH Istvánénál alig egy évvel később megjelent, *A parasztfalu önkormányzatának válsága az újkorban* című tanulmányában mindamellett túlzott SZABÓ István, midőn ezt állapította meg:

„Az örökös jobbágyok korabeli parasztfalu életére az első közvetlen forrásokat az ún. „falutörvényekből” meríthetnénk. Ezek tartalmazzák a falu közös törvényeit és a falubeli lakosok között felvetődő különféle kérdések, viszályok, adásvételi ügyletek megőrkítését. Sajnos, ilyen elsőrangú források nem állnak rendelkezésünkre.” Ugyanakkor azonban arra is utalt, hogy bár „a falu kialakulásában és életében természeti, gazdasági és társadalmi tényezők játszottak szerepet, a falu elsősorban a közösségi élet formája”. „Szerves közössége együtt formálódott meg a falu megtelepedésével, s a közös együttélés mindjárt közös feladatokat, közös felelősséget és közös tevékenységet alakított ki”, s ez „már a kezdeti fokon megvetette az önkormányzat alapjait. A parasztközösségeknek több-kevesebb módjuk nyílt arra, hogy életüket maguk szervezzék és irányítsák”, a faluban, e legáltalánosabb közösségi szerkezetben „legtöbbször valamennyire a parasztság öngazgatási akarata is megnyilatkozott”. „A falu kezdetleges . . . önkormányzatában a falu közösségi életének eleven ereje élt s színes és gazdag szokásvilágot termelt ki.” „Az önkormányzati működés . . . talán legfontosabb területe . . . az újracsatolás földközösség . . . volt.”

S ugyancsak külön jelentőség jutott a faluközösség hatáskörébe tartozó tennivalók között az igazságtevésnek, mely a földesuraság elhatalmasodása során is alig szenvedett csorbát. S itt hangsúlyozottan mutat rá SZABÓ István a parasztbíró szerepére. A faluközösségnek az ott lakó nemesek is tagjai voltak, s köztük – a helység földesurának kivételével – és a jobbágyok között a közösséghez való alkalmazkodásban nem tettek különbséget.

„A falu belső életének olyan törvényei, olyan feltételei vannak, melyek nem tűrik a személyi kiváltságot. A falu közösségének az erejét mi sem világítja meg élesebben, mint hogy a falu közösségében a személyi mentességek sértetlenségét féltve őrző nemességnek sokszor még a parasztközösség és a közösség élén álló parasztbíró hatóságát, sőt büntető kezét is el kellett viselnie.” „Erős, természetes tényezők formálták a falu belső életét”, „a falu életének törvényszerűségei . . .”

³⁷ IMREH 1947. 3–15.

rűseit a földesúri érdekeknek is méltatnia kellett”, „a földesúri akarat éppen a falu belső életének befolyásolása és kezelése terén teljesen önhatalmúlag a valóságban nemigen nyilatkozhatott meg”. „A parasztfaluban a parasztság a legmélyebbre süllyedése idején is gyakorolt valamilyen önkormányzatot, mert a falu közösségi élete másként nem működhetett.”³⁸

Hogy ezekkel a megállapításokkal nem teljesen csengenek össze SZABÓ Istvánnak a parasztfalu önkormányzatának újkori válságáról nem is mindig egyértelműen megfogalmazott fejtegetései, nyilvánvalóan összefügg azzal, hogy földesuraság és faluközösség viszonya az ország egész területén, gondolva a természetadta különbségekre, a piacra termelő s a többi nagy-, továbbá a közép- és kisbirtokos nemesség földjén kialakult más-más helyzetre, távolról sem mutatott egységes képet. Véleménye szerint „a jobbágybirtok és a jobbágygazdaság kezdettől fogva a nemesi birtok, különösen is a nagybirtok gazdasági szervezetében foglalt helyet”, a nagybirtok uradalmi szervezetébe magába ölelte a parasztgazdaságokat. A falu „nem a parasztság társadalmi alkatából fejlődött ki”. „A jobbágyfalu belső életének a szabályait a földesúr és a falu közös munkája fejlesztette ki.” Előfordult, hogy az uradalom meghagyta egy-egy falunak: jó rendtartásba foglalják magukat, egyenlő igazságos törvényt szolgáltatassanak szegénynek mint gazdagnak, hogy mind Isten, mind az uraság előtt becsülettel adhassanak számot. Rendszerint azonban a földesúr adta a törvényt a falunak, hangoztatja SZABÓ István, miért is főképp uradalmaktól eredő falurendtartások s részben vármegyei statútumok alapján tárgyalja a parasztközség szervezetét, működését és mindenekfölött önkormányzatának történeti alakulását. E rendtartások, általában összhangban az illető falu életével, az ország különböző részein más-más földesúr alatt is különféle vonatkozásokban lényegében azonos szokásokat tükröznek vissza.

„A földesúr a valóságban nem csupán a falu törvényeinek megállapítása, a község szervezetének meghatározása terén avatkozott a falu önkormányzati életébe, hanem a faluszervezet működésére nézve is ellenőrzési jogot, sőt irányító szerepet tartott fenn magának, . . . a jobbágyok önmagukat igazgató közösségeiben is a maga érdekeit védte, igényt tartott arra, hogy az egész faluszervezet érezze tőle való függőségét.” A parasztfalu önkormányzata „az idők folyamán nagyobb szóhoz jutott, vagy elhanyagolt aszerint, hogy a falu közösségében milyen mértékben érvényesülhetett külső erő, elsősorban a földesúri hatalom”. Már a XIII–XIV. század óta a kialakuló földesúri hatalom nyomása alá került, s „az 1514-i bukás után egyszerre elzárta . . . a kezdetleges faluönkormányzatok kiteljesedése előtt az utat”. Majd „a földközösségnek a XVI. századtól meginduló visszazorulása a falu önkormányzatának egyik legerősebb elemét enyészttette el”. A falu önkormányzata hatalmi tényezők alatt vergődött, az uraság a község életébe is beleszült, a falu bírja, kinek szabad választása többé-kevésbé elsikkadt, egyre kevésbé tudott az öngazgatás feladatainak eleget tenni, mert a földesúr mindinkább a maga kiszolgálójává tette, nemcsak közösségi társai úrbéres tartozásának behajtását róta rá, hanem saját majorsági üzemében is felelősségteljes feladatok végzésére kötelezte. „A falu közösségének életéből szervesen kialakult falusi bíróság elhanyaglása magának a falu önkormányzatának elhanyaglásával volt egyértelmű . . . A magyar parasztfalu önkormányzata valósággal elenyészett, belső életének a rendezése nagymértékben ki is siklott a kezéből. Azonban a falu közösségének megmásíthatatlan alapjai vonták maguk után, hogy a falu minden önállóságot és öngazgatási lehetőséget még ilyen körülmények között sem ejtett ki a maga életéből.”³⁹

Századunk közepén marxista történetírásunk is állást foglalt a földközösség kérdésében. MOLNÁR Erik, anélkül hogy tekintetbe vette volna az előbbieken ismertetett mun-

³⁸ SZABÓ 1948. 161., 267., 287–288. -

³⁹ SZABÓ 1948. 268., 270., 272., 277., 286–288., 291–293., 303–305., 309–310.

kákat a Közgazdasági Lexikon szócikkével kezdve SZABÓ István imént tárgyalt jelentős tanulmányáig, saját előszavával újra kiadta TAGÁNYI „majdnem teljesen hozzáférhetetlené vált” 1894-i művét A magyar múlt értékei című sorozatban. Ezzel egyrészt megbecsülését fejezte ki TAGÁNYI-nak a magyar történetírás által ki nem aknázott fölfedezéséért, hogy tudniillik bebizonyította: „a tulajdon kommunisztikus szervezete . . . a földet illetőleg valamikor a tulajdon általános formája is volt”. Másrészt, s elsősorban a reakciós polgári történetírásunkkal szemben – mely, s „ez persze nem véletlen”, több mint fél évszázad alatt nem talált időt arra, hogy a kérdésben kritikusan állást foglaljon s TAGÁNYI kutatásait elmélyítse, sőt fölfedezésével egyáltalán nem foglalkozott, úgyhogy a földközösség észrevétlenül elsüllyedt történeti irodalmunkban – megfelelő alkalomnak tekintette ezt TAGÁNYI megállapításainak kritikai mérlegelésére, hogy ezzel fölvértezve az ő tanulmányán mint a tárgykör egyedüli hazai alapján a marxista történettudomány biztonságosan tovább építhessen. Felróttá, hogy összegyűjtött anyagának legáltalánosabb rendszerezése mellett TAGÁNYI alig ment túl azon, hogy hazánkban a földközösség folyamatosságát az ókortól a legújabb időkig bebizonyítsa s időnkénti földrajzi elterjedését kimutassa. Itt MOLNÁR láthatólag sem arról nem vett tudomást, hogy 1894-i tanulmányában TAGÁNYI csak „az első szükségre” szorítkozott, sem az ő nagy erdészeti oklevéltáráról, amint a következőkből kiviláglik.

„Az osztatlan földeket, legelőket, erdőket” teljesen mellőzve kutatásaiban, „megállott a szántó-föld-közösség legáltalánosabb típusainak a megállapításánál”, ezeket konkrétan nem vizsgálta, s meg sem kísérelte, „hogy történeti összefüggéseiket kifejtse . . . Így tanulmánya csak részterületet ölel fel és homályban hagyja a földközösségi formák kapcsolatát a termelőerők és különösen az osztályviszonyok fejlődésével.”

Külön helyteleníti, hogy TAGÁNYI a földközösség általa megállapított három típusát: az első (MOLNÁR szerint helyesen szabad) foglalat, a nyilas osztás és a „nomád földközösség” rendszerét a földművelés követett módszerével kapcsolatban különbözteti meg egymástól (holott a földhasználat jelzett formái nem társulnak kizárólag egyikhez vagy másikhoz). Hiszen „a földközösség tulajdoni rendszer, elsajátítási rendszer. Az elsajátítás rendszere pedig a földművelés, a termelő munka rendszerétől *fogalmilag* független.” Tévesnek minősíti továbbá TAGÁNYI-nak azt az állítását, hogy a XI–XII. századi Magyarországon „a föld semmi sem volt . . . az ember volt minden”, nemkülönben a szántóföldre vonatkozólag a „nomád földközösség” megjelölést. Ez ugyanis – hangoztatja MOLNÁR – a pásztorkodó nemzetségeket jellemzi, amiről viszont itt szó van, az a parasztok „falusi földközössége”, mellyé az előbbi az osztálytársadalom kiépülésével alakult át. Ennek keretében a szántóföld s a rét újra meg újra nyilas felosztás alá kerül, s a szabad foglalatú jog, neki alárendelten, csak a falutól távolabb eső földeken érvényesül.

„A talajváltó rendszertől a földművelés termelő erőinek a fejlődése az örökszántó rendszerre vezetett, s ezzel párhuzamosan áttértek a kétnyomásos, azután a háromnyomásos rendszerre. S ott a fejlődéssel egyidejűleg a szántóföldek, majd a rétek időszakos újraosztása megszűnt, s ezek a parasztcsaládok örökletes magánbirtokává váltak . . . A szántóföldek és a rétek örökbirtoka s a földesúri uzurpációk a falusi földközösség bomlását fejezik ki.” Egyébként „a falutársak egymáshoz való viszonyát nem a föld közös tulajdona, hanem az egyéb termelőeszközök, különösen az igazsátság magántulajdona határozta meg”.⁴⁰

⁴⁰ MOLNÁR 1950. 3–12.

TAGÁNYI tanulmányát természetesen lehet – az időközben megjelent idevágó közlemények figyelembevétele nélkül is –, sőt szükséges a kritika mérlegére tenni s ki is egészíteni. Így jogosak mindjárt MOLNÁRnak azok az észrevételei, melyek TAGÁNYI következő megfogalmazásának, illetőleg elnevezésének – a XI–XII. században a „föld nem volt semmi”, „nomád földközösség” – helyességét vitatják. Sokkal kevésbé lehet egyetérteni azzal, amit MOLNÁR általánosságban hiányol, már csak azért is, mert TAGÁNYI eleve hangsúlyozta: tanulmányában „mindenekelőtt a magyar földközösségnek időnkénti földrajzi elterjedését” szándékozott csupán „kijelölni”. Ő egyébként ott sem mellőzte teljesen az osztatlan közös legelőre és erdőre való utalást; hogy csak említésüknél maradt, azzal okolta meg, hogy azok maradványait a XIX. század végén még közvetlenül lehetett tanulmányozni, viszont szántó és rét sajátságos szétszórtsága eltűnőben volt már. Az sem állja meg a helyét, hogy TAGÁNYI a földközösségi formáknak az osztályviszonyok fejlődésével, így a földesúri hatalom elterebélyesedésével való kapcsolatát homályban hagyta, még ha rá Közgazdasági Lexikon-beli cikkében tért is ki behatóbban – úgyhogy méltánytalannak mondható az e részhez fűzött, „ami természetesen szintén nem véletlen” megjegyzés. Szóva lehet tenni továbbá, hogy MOLNÁR maga is a földművelés formáival kapcsolatban, sőt azokra bőven rátérve tárgyalja a földközösség fejlődését, ugyanakkor, midőn szükségesnek tartja kijelenteni, hogy a kettő fogalmilag független egymástól. S e ponton sajátos egyoldalúsággal az elsajátítási rendszer szűk fogalmára korlátozza a földközösség értelmét, pusztán a földre összpontosul tekintete, a közösség, a földközösség fogalmának társadalmi összetevője elsikkad fejtegetéseiben. Nem tűnik ki: a földközösségnek ki a tulajdonképpeni alanya, korántsem jut el a faluközösségig s ennek lényege fölsimeréség. *Falusi* földközösségről, falutársak közös földtulajdonáról szól, de e részben sem segít hozzá a tisztánlátáshoz a közösségi jelleget éppen csorbító említett kijelentése: „a falutársak egymáshoz való viszonyát nem a föld közös tulajdona, hanem az egyéb termelőeszközök . . . magántulajdona határozta meg”. S e ponton hangsúlyozni kell, hogy nemcsak a gazdasági fölszerelés s a házi eszközök: a belső telek a házzal, a gazdasági udvarral és a kerttel ugyancsak minden egyes faluközösségi tag tartós magánbirtokában voltak – a római jog tulajdonfogalma értelmében vett földtulajdon helyett a feudális kortól illetően helyénvalóbb egyéni földbirtokról beszélni – s ugyancsak a szőlő és az eredetileg a faluközösség hozzájárulása alapján létesített irtvány is. Időleges, termelési szakaszonként meg-megszakított magánbirtokban voltak a közösség által juttatott szántóföldek és rétek, a földesuraság elhatalmasodásáig a faluközösség osztatlan közös birtokában a legelők, nádasok, vizek, erdők, más megműveletlen határrészek. Ezek szerint nem helytálló megállapítás, hogy az egy-egy faluközösségi tagnak juttatott szántóföldek és kaszálók az újraosztás megszűnésével örökletes magánbirtokává váltak.

MOLNÁR anélkül él a nyomásos rendszer fogalmával, hogy figyelembe venné az állattartás szerepét a községhatár használatában – mint ahogy TAGÁNYI sem emlékezett meg a művelési kényszer mellett a legelőkényszerről –, pedig a „nyomás” szóban az jut kifejezésre, hogy a rét- és a tarlószabadulással s folytatólag az ugaron hagyással a faluközösség tagjai által addig egyénileg bírt földek újabb tilalmassá tételükig közös legelővé változtak (ezért nem helyes az „örökszántó” kifejezés), magánbirtokból közösbe mentek át. S ez így maradt sok esetben a jobbágyfelszabadítást követően is, amíg a faluhatár teljes értékű tagosítása végbe nem ment; a tág értelemben vett földközösség teljes felbomlásáról, paraszti örökirtokról csak ettől fogva beszélhetünk.

Túl több más, részben hasznos, részben vitatható megállapításon, bíráló megjegyzései alapján MOLNÁR a további marxista történetkutatásnak feladatul elsőként „a Tagányi által összegyűjtött anyag” – kellően aligha megokolható – kritikus átvizsgálását tűzi, majd a tisztázásra váró kérdéseket sorolja elő, többek között: szabályozták-e a szabad foglalatást? hogyan osztották a földet? mi volt a szerepe a földközösségnek a parasztság differenciálódásában? mi a paraszti osztályharcban? Főképp az utóbbira fordította figyelmét a XIV. századot illetően SZÉKELY György, egyben MOLNÁR megállapításait visszhangozva; itt is feltűnik a földközösségnek olyan felfogása, mintha lényegében a megművelt földek újra való felosztásából állt volna.⁴¹

Többek között TAGÁNYI hatalmas irathagyatékának egy részére s munkaközösségi adatgyűjtésre támaszkodva, VARGA János behatóan tanulmányozta a földközösség megerősödését és hanyatlását a XVIII. században. Hasznosan írta körül a földközösség fogalmát birtoklás tekintetében úgy, hogy a földre a közösség minden tagjának joga volt, de a jogot a közösség korlátozta. Magát a birtoklást a következő fejlődési fokok szerint csoportosította: I. szabad foglalás, mégpedig 1. korlátlanul, 2. korlátoltan, II. újraosztásos földközösség, mégpedig 1. egyenlő mértékű, 2. differenciált földjuttatással; ez utóbbi igazodhat a) a munkaeszközök bírásához, b) a közös terhekben való részesedéshez, c) a telekhányadhoz. A földközösség bomlásában fontos szerepet tulajdonít a munkaeszközök magántulajdonának, a paraszti magánbirtokká váló irtásföldeknek s főképp földesúri beavatkozásnak. Míg egy ideig az uraságnak is a közösség oszt, rendszerint kétszeres mértékben, földet, utóbb bekövetkezik a szilárd telekrendszer általánossá válása s ennek megfelelően az egész-, fél-, negyed- stb. jobbágytelek arányában történő földjuttatás, sőt az is, hogy a tisztartó veszi kezébe a kiosztást. A földesúrnak „helyes”, jó igaerővel rendelkező jobbágyokra van szüksége elsősorban, s ilyen irányú beavatkozása csak erősíti a közösségen belüli differenciálódást s vele a földközösség lazulását. A földesúri kisajátítás, kivált piacra termelő majorsági üzemek kifejlesztésével összefüggésben, a földközösség megsemmisítéséhez vezetett.⁴²

Túl azon, hogy a tanulmány az említettek szerint vitathatóan alkalmazza a földtulajdon, nemkülönben a minden időkre birtokjogot biztosító birtoklás kifejezést, s hogy túloz, midőn a földközösség szétbontásáról, megsemmisítéséről beszél, olyan formában is, hogy róla „a fejlődés kimondta a halálos ítéletet”, néhány további megjegyzés is kívánkozik ide. TAGÁNYI „első foglalás” kifejezése helyett VARGA is a „szabad” foglalás” kifejezés mellett tör lándzsát arra az időszakra vonatkozólag, midőn kialakult a megtelepültek közössége s szabályozta a földfoglalást; csak hogy e fejlődési fok megkülönböztetését célzó „korlátolt” jelző nem fér össze a „szabad” alapvonással. Az „első foglalást” viszont vitatható módon a „szabad”-ból származtatja, s anélkül hogy a fejlődési fokok között helyet juttatna neki, végleges birtok létrejöttét érti rajta. A faluközösség kikristályosodása előtt véghezvitt egyéni „korlátlan” szabad foglalás nyilvánvalóan legfőbb más jellegű előzményeként fogható fel a földközösségnek, ennek fogalmában csakis a közösség szabályozta „szabad” foglalás kaphat helyet. S kérdés, mit kelljen fejlettségen érteni, amikor VARGA e téren a telekhányad arányában történő földosztásnak juttatja az első helyet, hiszen a földesúr érdekében behozott jobbágytelekrendszer az anyagi erő eset-

⁴¹ SZÉKELY 1953. 84–85., 88., 95–96.

⁴² VARGA 1952. 12., 23–24., 19–21., 28–29., 30., 48.

leges változásaitól függetlenül rögzítette az egész-, fél- stb. telekhez tartozást, míg a rendelkezésre álló munkaerőhöz, a közös teher viselésében való részesedéshez (s velük nagyjából a megélhetés fokához) igazodó földjuttatás általában a tényleges helyzetet vette alapul. Egészben véve pedig a földközösség megerősödésének és bomlásának menetéről még a mai országrterületet illetően is bajos egységes képet alkotni; főképp a nyugati széleken másképp ment az végbe, mint a török és a háborús időszakban legnagyobb pusztulást és elnéptelenedést szenvedett középső tájon.

Több mint hat évtizedes késéssel 1957-ben végre napvilágot látott TAGÁNYI Károlynak már érintett kéziratosszfoglalása a régi magyar községről. „A magyar község – szögezi le kiindulásul – eredetileg közösségben élőknek egyetemét képezte.” „Az egész községi határ osztatlan közös tulajdont képezett.” Szól az első foglalásról, a kinek-kinek egyenlő értékű földet juttató nyilas osztásról, mely helyenként az erdőre is kiterjedt; a szőlőhegyen, hol rendszerint külön hegyközség létesült, ugyancsak művelési kényszer uralkodott. A pusztán maradt jobbágytelek a közösségre szállt s már a legközelebbi újraosztásnak tárgya lett. A földesúrnak érdeke volt, hogy a hozzá tartozó falu minél népesebbé váljék, de a hagyományos belső telkeket a község törzsökös tagjai foglalták el; a jövevények pázsittelekre ülök. mások háta mögött lakó zsellérek lettek, pusztán legelőhasználati joggal, de idő jártával sok helyt apró rét, esetleg szántóföld is jutott nekik; akik házzal nem bírván, másoknál húzták meg magukat, munkabérből, napszámából való megélhetésre fanyalodtak. Minden mezei munka egyszerre, együttesen folyt. Szántáskor ősidők óta nyolc ökör tett egy teljes ekefogatot, ennek összetevőit többen adták egybe. Általában nagy szerep jutott a közös erővel, kalákában végzett sokféle munkának, így pap és kézműves földjének megművelésében, hasonlóképp özvegy, árva, szegény istápolásában. A község, mely együttesen viselte a terheket s egyetemlegesen felelt teljesítésükért, igazabb birtokosa volt földjének, mint a földesúr, ki rá volt utalva a községre s eredetileg inkább csak elvben érvényesítette jogait. Maga is tagja volt a községnek, ha ott lakott, neki is osztottak földet, két nyíl erejéig vagy választást engedve neki, s az csak idővel lett örökös birtokává. A község önkormányzata szabad faluban volt teljes, de földesúri helységben sem hiányzott. Maga alkotta meg helyi statútumait, rendtartását, választotta meg bíróját – ha az uraság jelöltjei közül. akkor sem lett belőle az ő cselédje –, 2–12 esküdtjét. A bíró a községnek tett esküt. kezelte jövedelmeit, felosztotta s behajtotta a terheket. Ő hívta össze a falu gyűlést, s a község eredetileg ott kiáltotta ki szájjal, akit bűnösnek talált, utóbb a falu székén, a bíró füstin mondtak róla ítéletet polgári s büntető ügyekben egyaránt, hasonlóképp az előírás szerint elfogott gonosztevőkről; a kiszabott büntetést fellebbezni csak a falu gyűlése. esetleg más falu széke elé lehetett, de az így kimondott ítéletben paraszt is, nemes is megnyugodni tartozott. Mindebben az úrbérrendezésig, részben a XIX. század második feléig területenként jelentős változások álltak be. Ilyeneket okozott a kilenced terhének általánossá tétele, a jobbágy szabad költözésének megszorítása, általában a földesuraság elhatalmasodása. Földjével számos helyen kivált a földközösség kötelekéből, a megürült jobbágytelkeket magához kaparintotta, a faluhatárnak osztatlanul a község birtokában volt részére rátette kezét. Latifundiumok keletkeztek, urai a birtokbeli tiszték önkényére hagyták a jobbágyokat. S ami ugyan a paraszti szántóföldek és rétek szétszórtságát s a vele járó művelési kényszert még nem oldotta fel, a jobbágyföldet állandó telekegységekre tagolta. A bírót annyi feladattal terhelte a földesúr, s ráadásul az állam is, hogy miután a község érdekeit egyre kevésbé tudta képviselni, tisztségére már nehezen akadt vállalkozó; a földközösség lényegében megszűnt. De ahol megmaradt is, a föl-

dek újraosztása húzódozott-halasztódott, majd abbamaradt. Vele együtt meggyöngült a község szolidaritása, a községi szervezet szétmállott, fokozatosan rommá lett.⁴³

Említett érdemelnek még röviden azok a szorosán vett Magyarország területének körében maradó kutatások, melyek, ugyancsak a TAGÁNYI által tört úton haladva tovább, egy-egy községnek vagy nagyobb táj helységeinek határába belebocsátkozva vizsgálták a paraszti birtoklás és földhasználat történeti alakulását. Eredményeik tágabb vetületben módot adtak többek között a török és a háborús világot követő újjátelepülés során egyrészt az Alföld és a Dunántúl községeinek új berendezkedése közti különbségek földerítésére, másrészt, főképp az Alföldön, annak nyomon követésére: a kezdetben teljesen uralkodó szerepet játszó állattartásból hogyan vezetett a továbbfejlődés útja egyfelől tanyák, másfelől, szintén az első foglaláson át, faluközösségek kialakulásához, s ez utóbbi esetben feltárták a szántóföldek és a kaszálók juttatásának kezdetben nemcsak a kiosztás helyén, hanem gyakorta mértékén is változtató módját, s a határ beosztásának és használatának a község összetartásának lazulásából és földesúri beavatkozásból következő módosulásait. Nem volt hiány azután olyan tanulmányban sem, mely a földközösségen kezdve végigkísérte történeti alakulásában a faluközösséget, a paraszti szokásjogot és a falutörvényeket, a falvak ezekhez kapcsolódó szokásjogát, a községi önkormányzatot, az öngazgatáson kívül különös tekintettel a paraszti bíráskodásra; szorosabban gazdasági vonatkozásban a művelési és a legelőkényyszert, a tilalmakat és a kerteléseket, a közös nyájba adással kapcsolatban a nyomásos gazdálkodást egészen a kötöttségeknek a földesúr behatolásából s a községi szolidaritás gyengüléséből fakadó bomlásáig.⁴⁴

Am közvetlenül paraszti eredetű kútfők gyér előfordulása és szórányos fennmaradása következtében mindez csak szerény hozzájárulást jelenthetett a faluközösség múltbeli megismeréséhez – ahhoz az áradó bőséggel föltárt és értékesített forrásanyaghoz képest, melyet IMREH István a Székelyföld falvairól tovább folytatott kutatásai gyümölcseként tárt elénk. Rendkívüli értéket képviselnek már maguk a két újabb kötetben szó szerint közzétett szövegek. Már csak külső rátekintésre is: *A rendtartó székely falu* című műve 15 faluközösség több száz határozatát közli tárgyi csoportosításban, *A törvényhozó székely falu* 65 község 95 falutörvényét és rendtartását, az 1768–1848, illetőleg az 1581–1847 évkörből. Külön kiemelés érdemel, hogy amit SZABÓ István Magyarországon joggal említett hiányzóként, a székelyek körében falujegyzőkönyv is szép számmal maradt, zömében határörvidéki falvakban 1764 után, de már a XVII. század derekán is történik róluk említés. Egy-egy ilyen „falu könyvében” a föld birtoklásának és használatának a földközösség keretében még szűkre szabott köre roppant szélesre tágul, a benne időben sorakozó följegyzések a község életét színes sokoldalúsággal vetítik elénk. Szinte naplószerűen rögzítik: hogyan történt a falugyűlés összehívása, milyen volt lefolyása; miben foglalták össze a bíró kötelelességeit; hogyan vettek föl új tagot a községbe; mint simították el a falubeliek egymás közti ügyes-bajos dolgait; mint kerítették sort mint középponti kérdés: a megélhetés alapjául szolgáló gazdálkodás rendjének: erdő, rét, legelő használatának, a pásztorkodás kellő folytatásának biztosítására, a termőföld megvédeléséről, a rajta végzen-

⁴³ TAGÁNYI 1957. 8–14.

⁴⁴ Fontosabb munkák e vonatkozásban: GYÖRFFY 1943. a magyarországi határhasználatról; MAJLÁT 1943.; MÁRKUS 1943.; BALOGH 1954–1955.; HOFER 1955.; SOÓS é. n.; WELLMANN 1967.; SZABÓ 1969.; WELLMANN 1980.

dő munka zavartalan menetéről, a kézművesek tevékenységéről hogyan gondoskodtak; hasonlóképp a jó közlekedésről, a helység tisztántartásáról. Mindezt európai tájékozottságú bevezetés ágyazza meggyőzően a székely társadalom múltjának láttató ábrázolásába, a faluközösség jelentőségének kellő kidomborításába, önkormányzati szervezetének beható megismertetésébe, nem feledkezvén meg annak a küzdelemnek megvilágításáról sem, melyet a parasztnép hagyomány gyökerű élő szokásának a ráerőltetett sokasodó felsőbb rendelkezésekkel kellett megvívnia. Az eredeti szokásrendet a falutörvények és -rendtartások híven közkinccsé tett szövegének tanúsága eleveníti meg *A törvényhozó székely falu* kötetében. Előjáróban bő bevezetés vet világot a székely falutörvények keletkezésére, arról is képet adva: miből állt a faluközösség vezetősége, miképp tett igazságot, a törvények s a bennük gyökerező gyakorlati intézkedések hogyan teremtették meg a községi vagyion biztonságát s annak a mezei munkák, a szőlőművelés, az erdő megóvásán iparkodó használat révén folytonos gyümölcsöztetését, hogyan gondoskodtak a terhek fe-
dezéséről, a tisztaság, az egészség, a rend, a biztonság megőrzéséről.⁴⁵

Közel egy évszázaddal ezelőtt méltán lehetett fölfedezésként értékelni, ahogy TÁGÁNYI a magyarországi földközösség hajdani meglétét az ismeretlenség homályából a napvilágra hozta. Napjainkban IMREH továbbhaladva ugyancsak már-már veszendőbe ment nagy értékű kútfőegyüttest óvott meg a fenyegető enyészettől. tett hozzáférhetővé és beszédessé. A székely falutörvények, faluközösségi rendtartások és jegyzőkönyvek tiszta, közvetlen sugárzással világítanak be a községi életet élő falusi nép mindennapjának mélyébe, közzétételük és feldolgozásuk új, egyedülálló, szilárd alapvetés további agrártörténeti kutatásaink számára. Egész bizalommal reméljük teljessé tevő folytatását IMREH művének, melyben a múltba néző tudomány eredményességének a földközösségtől a faluközösséig kitaruló fejlődése megragadóan, történelmet és néprajzot egyképp gazdagítva tetőződik.

IRODALOM

- ACSÁDY Ignác
1908 *A magyar jobbágyság története*. Budapest
- ALSÓ László
1925 *A községjegyző jogállása*. Budapest
1932 *A község jogállása*. Budapest
- ANTALFFY Gyula
1983 *Szalay László, a reformkor politikai-jogi gondolkodója*. Budapest
- BALOGH István
1954-1955 *Határhaználó Hajdúböszörményben a XVIII. században*. Ethnographia
- BEKSICS Gusztáv
1882 *A magyar doctriinairek*. Budapest
- DÉKÁNY István
1931 *Gazdaság és társadalomtörténet*. In: HÓMAN Bálint (szerk.): *A magyar történetírás új útjai*. Budapest

⁴⁵IMREH 1973. és 1983.

DOMANOVSKY Sándor

1930 *Előszó*. In: JÁRMAY Edith–BAKÁCS István: A regéczi uradalom a XVIII. században. Budapest

1938 *Zur Geschichte der Gutsherrschaft in Ungarn*. In: Wirtschaft und Kultur. Festschrift zum 70. Geburtstag von Alfons Dopsch. Baden bei Wien-Leipzig

EMBER Győző

1946 *Az újkori magyar közigazgatás története Moháctól a török kiűzéséig*. Budapest

ENGELS, Frigyes

1963 *A Mark*. In: Marx–Engels művei. 20. k. Budapest

EÖTVÖS József báró

1907 *Munkáiból*. Sajtó alá rendezte: VOINOVICH Géza. Budapest

FENYŐ István

1976 *Az irodalom reszpublikája*. Budapest

GYÖRFFY István

1914 *A feketekőrös-völgyi magyarság települése. Az erdélyi magyarság eredete*. Budapest

1943 *Magyar falu, magyar ház*. Budapest

HOFER Tamás

1955 *Dél-Dunántúl településformáinak történetéhez*. Ethnographia

IMREH István

1947 *Székely falutörvények*. Kolozsvár

1973 *A rendtartó székely falu*. Bukarest

1983 *A törvényhozó székely falu*. Bukarest.

KÉRÉSZY Zoltán

1942 *Községi közigazgatásunk alaptörvényének (1871. XVIII. tc.) előzményei*. In: Illés József emlékkönyv. Budapest

KRING Miklós

1938 *A községi közigazgatás történetéhez*. In: Emlékkönyv Szentpétery Imre születése hatvanadik évfordulójának ünnepére. Budapest

LAVELEYE, Émile Louis Victor

1874 *De la propriété et des ses formes primitives*. Paris

1897–1898 *A tulajdon és kezdetleges alakjai*. Budapest

LYCZEI, Joannes

1707 *Iter oeconomicum*. Tyrnaviae

MAINE, Henry Sumner

1972 *Village communities in East and West*. Oxford

1974 *Ancient law, the connection with the early history of society and its relation to modern ideas*. London

1975 *A jog őskora. Összeköttetések a társadalom alakulásának történetével s viszonya az újkori eszmékhez*. Budapest

MAJLÁT Jolán

1943 *Egy alföldi ctvis-város kialakulása. Nagykőrös gazdasága és társadalmja a megtelepedéstől a XVIII. század elejéig*. Budapest

MÁLYUSZ Elemér

1924 *A helytörténeti kutatás feladatai*. Századok

1929 *Falutörténet*. Magyar Szemle VI.

1931 *A népiség története*. In: HÓMAN Bálint (szerk.): A magyar történetírás új útja. Budapest

MÁRKUS István

1943 *Kertek és tanyák Nagykőrösön a XVII–XVIII. században*. Kecskemét

MEITZEN, August

1895 *Siedelung und Agrarwesen der Westgermanen und Ostgermanen, der Kelten, Römer, Finnen und Slawen*. Berlin

MOLNÁR Erik

1950 *Előszó*. In: TAGÁNYI Károly: A földközösség története Magyarországon. Budapest

NAVRATIL Ákos

1898 *(Falu- és földközösség): Általános jellemzés*. In: Közgazdasági Lexikon. I. Budapest

PESTY Frigyes–FRAKNÓI Vilmos

1872 *A vármegyék történeti monographiájának tervrajza*. Századok

PULSZKY Ágost

1875 *Bevezetés*. In: MAINE, Sumner Henry: *A jog őskora*. Budapest

1897 *Bevezetés*. In: LAVELEYE, Émile de: *A tulajdon és kezdetleges alakjai*. Budapest

SOÓS Imre

é. n. *A jobbágyföld sorsa Heves megyében a XVIII. században*. Eger

SZABÓ ISTVÁN

1948 *Tanulmányok a magyar parasztság történetéből*. Budapest

1969 *A középkori magyar falu*. Budapest

SZALAY László

1847 *Publicistai dolgozatok*. Pest

SZÉKELY György:

1953 *A földközösség és szerepe az osztályharcban*. In: SZÉKELY György (szerk.): *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században*. Budapest

TAGÁNYI Károly

1894a *A földközösség története Magyarországon*. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle

1894b *Vélemény a megyei monographiák tervrajza ügyében*. Századok

1895 *Geschichte der Feldgemeinschaft in Ungarn*. Ungarische Revue

1896 *Magyar erdészeti oklevéltár*. Budapest

1898 (Falu- és földközösség): *A földközösség Magyarországon*. In: *Közgazdasági Lexikon*. I. Budapest

1950 *A földközösség története Magyarországon*. MOLNÁR Erik előszavával. Budapest

1957 *A régi magyar község az úrbériség rendezéséig*. Kiadta VARGA István. Agrártörténeti Szemle

VÁCZY Péter

1931 *A helytörténeti kutatás problémái*. Budapesti Szemle

VARGA János

1952 *A földközösség megerősödése és bomlása a 18. században*. In: SPIRA György (szerk.): *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon 1711–1790*. Budapest

WELLMANN Imre

1933 *A gödöllői Grassalkovich-uradalom története, különös tekintettel az 1770–1815 esztendőkre*. Budapest

1937 *Mezőgazdaságtörténetünk új útjai*. In: *Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése 60. évfordulójának ünnepére*. Budapest

1944a *Parasztnépünk múltjának feltárása*. Hittel

1944b *A földművelésügy története*. In: MÁRTONFFY Károly (szerk.): *A mai magyar földművelésügyi igazgatás*. Budapest

1967 *Határhasználat az Alföld északnyugati peremén a XVIII. század első felében*. Agrártörténeti Szemle

1980 *Közösségi rend és egyéni törekvések a 18. századi falu életében*. Történelmi Szemle

Imre Wellmann

FROM THE COMMUNITY OF LAND TO THE VILLAGE COMMUNITY
A HISTORY OF RESEARCH AND OF INTERPRETATIONS FROM KÁROLY TAGÁNYI
TO ISTVÁN IMREH

(Abstract)

The Magyar Gazdaságtörténeti Szemle (Hungarian Review of Economic History) was launched in 1894 in Budapest, and it was one of the earliest periodicals of the world on economic history. Károly TAGÁNYI's paper *The History of the Community of Land in Hungary* can be regarded almost as a revelation in the first volume. The author, who was a historian, was also at home in ethnography and applied an ethnographic approach. He started from the analysis of the communal peasant land ownership of his age and progressed backwards in time. He could identify the remains of the erstwhile communal distribution of land in the unregulated fields of villages. His great familiarity with the historical sources allowed him to follow the existence of the communal land use back into the Middle Ages and to show its one time general occurrence. He pointed out the importance of the local economic and social organizations uniting the individual peasant families. TAGÁNYI was familiar with the contemporary foreign, primarily British research results, and contributed new insights to them.

TAGÁNYI hoped for intensive research in the topic as a consequence of his paper. Unfortunately this did not ensue. Those gained the upper hand at home and abroad who advocated the primacy of private property against those who regarded the communal land ownership as original and most ancient. TAGÁNYI had no follower in studying the local rural institutions, the economic and social life of the villages either. He himself increasingly shifted his activities to the field of ethnography and prepared a plan for the collection and arrangement of popular legal customs. After the early death to TAGÁNYI the study of manorial estates came to the fore in agrarian history. But already in the early 1940s the demand was formulated that the past productive work and daily life of the peasantry has to be studied, from the angle of the peasants and not of the documents originating from the authorities, which looked down upon serfs, and saw them in a distorting mirror. This objective led István IMREH to collect and analyse comprehensively the Székely village laws. In other regions of Hungary collections of local rules and decisions regulating the life of village communities survived only in rare cases. Whereas in the case of the Székelys, as (partly) free peasants, a lot of such texts have come down to us. István SZABÓ's paper, *The Crisis of the Self-Government of Peasant Villages in the Modern Age* (1948) already indicated the decline of the village community.

In the early 1950s Marxist historical research also expressed its views in the issue of the communal ownership of land. TAGÁNYI's paper of 1894 was published again with a critical introduction. The criticism was one-sided, as it interpreted the community of land essentially only as the system of appropriation and ownership. Subsequent papers studied the role of village communities in class struggle, but they did not go as far as the study of the social organization of village society.

In the recent decades a significant manuscript of TAGÁNYI, was published on the social organization of the old Hungarian rural communities and on the use of the village fields. István IMREH has given a detailed portrayal of the law-making activities of the Székely villages, regulating their own life and about the everyday life of village communities in the 17th–19th centuries.

Népviseltek úri és polgári használatban

A paraszti kultúra sajátosságának, nemzeti és regionális különbségeinek észlelésében, tudatosításában Európa-szerte kiemelkedő szerepe volt a falusi viseleteknek.

A paraszti viseletek már a barokk korban megjelentek különböző ünnepeken, felvonulásokon. Egy-egy ország tájainak a viseletébe öltözött parasztok mintegy az ország népét jeleníthették meg állami ünnepeken.¹

A népi kultúra fölfedezése és a nemzeti műveltség értékes részeként való elismerése idején találkozunk azzal a jelenséggel, hogy nem parasztok, mintegy a jelképes azonosulás igényéből, a táji hovatarozás kifejezésére vagy nemzeti érzésük kifejezésére öltöznek paraszti viseletbe.²

A paraszti öltözet természetesen már jóval korábban is szolgálhatta az elrejtőzés célját, lehetett álruha. Az a svéd monográfia, amelyik a svéd népviseltek nem paraszti használatát, másodlagos utóéletét tekinti át, korai példaként említi Gustav Vasa királyt, aki 1523-ban megkoronázása előtt paraszti viseletben – rövid kabátban, kerek kalapban, lenyírt hajjal – járta be országát, hogy mint munkát kereső szegényparaszt, minél jobban megismerje az életkörülményeket, a lakosság helyzetét.³ Más előkelő svédok háborús veszélyben, vesztett csata után vagy igaztalan vád elől menekülve öltöztek parasztruhába, álruhaként. De ekkoriban, a XVII. században a parasztruha jelmezbálokon, udvari ünnepeken is szerepelhetett. 1691-ben az udvari jelmezbálon a svéd király földművesnek öltözött, leánya, a kis Ulrika Eleonóra pedig dalarnai viseletben volt.⁴ Más előkelő személyek parasztruhában festették le magukat. Amikor harmadik Gusztáv az 1770-es években az ország valamennyi lakosa számára – egységes „nemzeti”, „svéd” viseletet kívánt bevezetni, alapul a skanei parasztviseletet vette. Ezzel a reformmal az öltözködésben jelentkező vetélkedésnek kívánt a király gátat vetni. A reform végül nem sikerült, de a figyelem ráterelődött a parasztok öltözködésére. A XVIII. század végén és a XIX. század elején a svéd nemesi körökben meglehetősen általános volt, hogy otthon hétköznapi viseletként a parasztokéhoz hasonló egyszerű házi szövésű kabátot, kecskebőr térdnadrágot, sűrű gyapjúharisnyát, fekete szegélyű cipőt viseljenek. Néha vendégségbe is ilyen házi, paraszti öltözetben mentek. Ennek a paraszti divatnak voltak a fővárosi jómódú fiatalok közt kedvelt, divatos változatai is.⁵

Közvetlenül a népviseltek felé a XIX. század közepén fordult az érdeklődés Svédországban a nemzeti kulturális mozgalomhoz kapcsolódva. A lundi és az uppsalai egyetem

¹BRÜCKNER, Wolfgang 1985. 151–153.

²Vö. BRÜCKNER, Wolfgang 1986.

³ARNÖ-BERG, Inga–HAZALIUS-BERG, Gunnel 1976. 38.

⁴ARNÖ-BERG, Inga–HAZALIUS-BERG, Gunnel 1976. 36.

⁵ARNÖ-BERG, Inga–HAZALIUS-BERG, Gunnel 1976. 38.

tehetős hallgatói ünnepélyeken saját vidékük népviseletében vonultak föl. Az ilyen viselet-bemutatók ihlették meg a hallgatók közül például G. Johansson KARLINT és Arthur HAZELIUST, a lundi kultúrtörténeti múzeum, illetve a Nordiska Museet megalapítására. Ebben az időben a Sävö-i fürdőhelyen az ott nyaraló úri, polgári hölgyek kizárólag dalarnai viseletbe öltöztek. Ugyanezzel párhuzamosan zajlott az a folyamat, hogy maguk a parasztok viszont letették a régi viseletet.

Földrajzilag közelebbi példákat is idézhetünk a népviselet, illetve a népviseletre emlékeztető-utaló viseletek úri, polgári használatára. Ausztriában ennek a mozgalomnak kezdetben meglehetősen magánosan a Stájerországot kormányzó János főherceg volt a kezdeményezője. Kedvelte a szürke lódenanyagból készült stájer vadászöltözetet. Ebben jelenik meg Peter Krafft 1817-ben készített festményén, amit utóbb fametszetek, olajnyomatok, más technikával készített grafikák tömegesen népszerűsítettek. Ennek a parasztos stájer öltözetnek progresszív színezetet adott a demokratikusan gondolkozó, feleségül parasztlányt választó főherceg politikai szerepe. 1848 után a titkosrendőrség figyelte, ki visel hozzá hasonlóan stájer vadászöltözetet.⁶ Pedig ebben az időben már a fiatal császár, Ferenc József is parasztruhában (is) kereste a népszerűséget. Klaus BEITL közölt egy 1854-ből származó litográfiát, amely a fiatal Ferenc Józsefet jegyeseivel, Erzsébettel és sógorával, Miksa bajor herceggel egy hegyi tavon ábrázolja, csónakban, alpesi paraszti öltözetben. Ausztriában ez a kép tömegesen el volt terjedve.⁷

De nem csupán a kép, maguk a paraszti viseletek is népszerűek voltak Ausztriában nem paraszt rétegekben. Tanúskodnak erről a Bécsben alapított polgári-kispolgári viselet-egyletek, Trachtenvereine.⁸ Virágkoruk a századfordulón volt, tevékenységük átnyúlt a két világháború közti évtizedekre. Ezek az egyletek valamely választott táj (tehát a tagok származásától független vidék) viseletének, népdalainak ápolására alakultak. Időről időre valamely vendéglőben összejöttek, férfiak-nők viseletbe öltözve, s a választott vidék dalait énekeltek. Részt vettek ugyan alkalmanként felvonulásokon, vetélkedőkön, az egyesületek tagsága azonban főleg saját örömére szerezte be és öltötte fel a viseletet (vagyis nem közönség számára öltözködtek). A tagokban bizonyára patrióta érzelmek, a földrajzi értelemben vett haza tájaihoz való ragaszkodás és a népi kultúra iránti lelkesedés kapcsolódott ehhez az egyesületi élethez. A viselet-egyletek aztán a második világháború után megszűntek, s tárgyi emlékeik bekerültek a bécsi Osztrák Néprajzi Múzeumba.

Magyarországon tudomásom szerint még nem történtek rendszeres vizsgálatok a népviseletek nem paraszti rétegekben való alkalmi vagy rendszeres használatára. Többféle használatra gondolhatunk: népviseletek vagy azok egyszerűsített változatai mint házi vagy nyári ruhák, kísérletek a népviseletekhez hasonló öltözetek széles körű bevezetésére, népviseletek bálokon, a színpadon (pl. népdalok előadóin) stb. Az Ethnographiának ugyanabban a számában SINKÓ Katalin közöl egy 1867-ből való báli divatképet, amelyen a nemzetközi divatot követő báli ruhák mellett történeti magyar öltözetek és népviseletek is láthatóak. A következőkben néhány további hasonló adatot idézek, anélkül, hogy egye-

⁶BRÜCKNER, Wolfgang 1986. 423. – Hasonló szerepet töltött be Magyarországon az 1848–49-es szabadságharc utáni főrangú magyarok körében a cifraszűr viselése, ami nemcsak jelentésében, de kivitelezésében is párja a szintén póriás anyagból készült stájer lódennek.

⁷BEITL, Klaus 1973. 177–178.

⁸BEITL, Klaus 1973.

1–3. kép. Három résztvevő az E.K.E. kolozsvári néprajzi bálján: Birinyi Janka mint kalotaszegi leány, Dr. Ákontz K.-né mint kőhalmi szász menyecske, Kuti Irénke mint kalotaszegi menyasszony. Reprodukciók az Erdély c. folyóiratból

lőre rendszerezésükre, értelmezésükre vállalkozhatnék. A témára szeretném a figyelmet ráirányítani.

A múlt század végén Magyarországon is megfogalmazódott a népviseletek központi vagy ünnepi öltözetként való elterjesztésének programja, a rohamosan fejlődő turizmus-hoz kapcsolódva. HERRMANN Antalt idézem az Erdély c. folyóiratból: „Általában a turisták magok, kivált a hölgyek, minél gyorsabban öltsek magokra a nép viseletét, nemcsak jelmezül, hanem rendes vagy ünnepi használatra is. Sok helyt a népviselet igen *praktikus* és *kényelmes*, főképp a női viselet egyes részei, anyaga, formája, motívumai, díszítései igen alkalmasak arra, hogy *divatos*, sőt igen elegáns és előkelő öltözékként felhasználhassák. A mi bájos hölgyeinken a népviselet anyagából és motívumaiból *ízléssel* összeállított öltönyök kitűnően festenek és *nagyobb szenzációt* okoznának, mint a legdrágább párizsi toilettek.” Ez a propaganda mintegy párhuzamosan haladt a falusi lakosság buzdításával, hogy őrizze meg régi viseletét, „... mert a régi viselet tartós és alkalmas, s többnyire a nép saját szorgalmának a terméke, míg az új divat hamar elhasználódó gyári készítmény,” „... a régi viselet előállítására a népet idejének és munkájának hasznos értékesítésére szoktatja, szorítja és buzdítja, *ízlését*, ügyességét fejleszti; a városi divat elharapózása ellenben tétlenségre, fényűzésre, tékozlásra csábítja”.⁹ Az érvek közt mindkét összefüggésben elhangzott az is, hogy ezek az öltözetek megőrzik az illemet és a „hazafias” érületet.

⁹HERRMANN Antal 1896b 89.

4. kép. Sényi László a néprajzi bálon mint torockói férfi

Kifejezetten a népviselet-hagyomány ápolását tűzte célul az Erdélyrészi Kárpát Egyesület¹⁰ 1896. február 12-én Kolozsvárott rendezett „néprajzi bálja”, amelynek jövedelméből a létesítendő néprajzi múzeumot kívánták támogatni. A bálbizottság elnöke gróf Béli **Ferencné** volt. A meghívottakat arra biztatták, hogy valamilyen tájegység viseletében jelenjenek meg. A bál sikerrel zárult, a Kárpát Múzeum 1500 forintos bevételt vehetett át gyűjteményének megalapozására.¹¹ A bálon szerepelt viseletekről fényképsorozatot készítettek, amely bemutatásra került a millenniumi kiállításon is a „Közművelődés és sajtó osztályon”.¹² 19 viseletbe öltözött résztvevő képét ismerjük, ezek közül

¹⁰ Az 1891-ben alakult Erdélyrészi Kárpát Egyesület főként turisztikai, egészségügyi és néprajzi kiadványok terjesztésével foglalkozott. Az Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyesület védnöksége alatt állt, s országosan mintegy 25 szervezett osztálya volt a század végén. Menedékházak, túristautak, kilátók építése fűződik az egyesület nevéhez. A millenniumi kiállítás jelentős kiállító intézményei közé tartozott.

¹¹ HERRMANN Antal 1896a 48.

¹² Az eredeti képanyagot a hazai közgyűjteményekben nem sikerült megtalálnom, így sajnálatos módon csak az Erdély című folyóirat nyomatait reprodukálhattam.

csak egyetlen a férfi, a többi nő. 11-en voltak magyar vagy magyaros viseletben (volt torockói férfi és nő, kalotaszegi leány és menyecske, sárközi leány, két általánosságban említett „magyar leány”), a magyaros témák közé sorolhatunk még két allegorikus figurát, gróf Bethlen Katinkát mint Hungáriát és egy sarlót tartó arató leányt. Tudunk a bálon négy szász leány-, illetve menyecskeviseletről (segesvári, jaádi, budaki és kőhalmi viselet), két fiatal lány hercegszántói sokác viseletben jelent meg, továbbá ketten cigánylánynak voltak öltözve. Volt egy pontosabban meg nem határozott viseletbe öltözött „tót leány” is. A viseletbe öltözöttek nevéből egyes esetekben találgathatjuk, hogy talán a család etnikai háttere, származása játszott szerepet a viselet kiválasztásában, más esetekben viszont a nem magyar öltözetknél arra a „nem etnikus” hazafiságra gondolhatunk, amelyik ebben az időben a „magyar haza” minden népcsoportját, azok kulturális örökségét alkalmasnak találta a hazához való hűség kifejezésére. Természetesen – mivel itt a viseleteknek egészen más funkcióban való megjelenéséről van szó – a résztvevőket nem zavarta például, hogy a kalotaszegi menyasszony kezében bot és korsó volt.

A néprajzi bál résztvevőiről szakavatott fotográfus készítette a képeket. Az egykorú kolozsvári viszonyok ismeretében Kató Józsefre gondolhatunk. Ővé volt a legnagyobb műterem, melyet az ekkor már kevésbé aktív Veress Ferencről vett át, aki a korszak legjelentősebb fotográfusa volt, s így az sem kizárt, hogy ő a szerző. Mindegyik viseletfelvétel műtermi háttérrel készült, sok esetben a falusi környezetre utaló kellékekkel, korsóval, rokkával, guzsallyal, kerítéssel stb. Nemigen gondoltak az ünnepi viseletek használatára: a sárközi viseletbe öltözött lány például krumplit hámoz.

5–6. kép. Filep Gizike mint segesvári szász leány és Schopf Vilma mint arató leány a néprajzi bálon.

Szórványos adatok alapján – ha a néprajzi bálhoz hasonló nagyszabású rendezvényről nincsenek is adataink – megállapítható, hogy a népviseletek gyakran felbukkantak az ekkoriban rendezett jelmezbálokon. A Selmeczbányai Vöröskereszt Egylet 1897. február 6-i jelmezbáliján például magyar, magyaros és román népviseleteket viseltek.¹³

7. kép. Mezriczky Károlyné „magyar ruhában”. Veszprém, Becske A. fényképezési műterme.

8. kép. Szontághné és társai népviseletbe öltözve. Veress Ferenc felvétele (Bodor Ferenc gyűjteménye)

A kolozsvári „néprajzi bál” egyben fényképezési vállalkozás is volt. A fényképezés elterjedésével, az 1860-as évektől az előkelő és polgári körökben megjelenik a népviseletben való fényképkészítés is. Ezek a fényképek gyakran „vizitkártyaként” funkcionáltak, ajándékkul szolgáltak, félig-meddig a névjegyet helyettesítették. Ilyen vizitkártyát készített Veress Ferenc Kolozsvárott gróf Bethlen Istvánnéról (született gróf Teleki Ilona) ünnepi román viseletben,¹⁴ másokról pedig kalotaszegi, torockói stb. viseletben. Az etnikailag

¹³ Munkásmozgalmi Múzeum Fotótára 12754953 Fn; 12794953 Fn; 12844953 Fn. BÁKER Alajos felvételei.

¹⁴ Magántulajdonban lévő vizitkártya, mely a Gödöllői Galéria Veress Ferenc-émlékiállításán szerepelt.

Ciehulski és Csonka MAROS-VASÁRHELYT

9. kép. Báró Bornemissza Eszter kalotaszegi viseletben. Ciehulski és Csonka felvétele, Marosvásárhely. (Bodor Ferenc gyűjteménye)

10. kép. Báró Bornemissza Mária, „oláh viseletben”. Ciehulski és Csonka felvétele, Marosvásárhely, 1886. május 1–2. (Bodor Ferenc gyűjteménye)

különböző viseletek számbavétele később érdekes következtetésekre adhat majd lehetőséget a népviselethez, a hazához, etnikumhoz való viszonyról.¹⁵ Báró Bornemissza Mária például 1886-ban Marosvásárhelyen egy elmosódó tájkép előtt (sinajjai) román viseletben fényképtette le magát, báró Bornemissza Eszter viszont ugyanannál a fényképésznél kalotaszegi viseletet választott. ORBÁN Balázs Veress Ferenc műtermében egy képen keleti utazónak öltözve fényképtette le magát, egy másikon pedig a székelyföldi gyűjtéseinek használt székely öltözetben. Hasonló jelenség, hogy bécsi műtermekben nevük alapján osztráknak sejtethető hölgyekről magyar viseletben is készültek képek, például egy Karolina Bünsdorf nevű hölgyről, mezőkövesdi viseletben, Othmar von Türk műtermében.¹⁶

A külföldi fényképeken fölbukkanó magyar viseleteket összekapcsolhatjuk a magyar öltözetek egykorú külföldi propagandájával. Munkácsy Mihályné Párizsban népszerűsítette a kalotaszegi viseletet, New Yorkban Liszt Ferenc egyik tanítványa, Korbayné Ravasz Ilona végzett hasonló munkát. Egy felolvasó estjét követően annyi kalotaszegi vise-

¹⁵ Az egykorú társaséletben – Bécsben, Berlinben, Londonban stb. is – beszédtema volt, hogy ki milyen környezetben, szokatlan öltözetben készített fényképet, vizitkártyát magáról. – A francia Camille Silvy volt az első olyan neves fotográfus, aki *Anglia szépei* címmel megjelentetett vizitkártya-albumában modelljeit különféle viseletekbe – többek között népviseletbe – öltöztetve fényképezte le.

¹⁶ Fénykép magántulajdonban.

11. kép. Életkép népviseletben. Hátán felirat: „Emlékül Narschtein Stefitől 1907. máj. 2.”
(Bodor Ferenc gyűjteménye)

letet rendeltek Amerikában, hogy abban az évben Kalotaszegen az összes piacon lévő fodorvászón elkelt a tengeren túlra.¹⁷

A népművészet iránti lelkesedés, a háziipar pártolása, a fényképezés és az alkalmi népviseletbe öltözés összekapcsolódását mutatja, hogy amikor Izabella főhercegnő Kalotaszegre látogatott, két kislányát, Gabriellát és Izabellát kalotaszegi öltözetben lefényképezett.¹⁸ Amikor Mária Terézia főhercegnő járt Bánffyhunyadon, a főhercegnőnek és Zichy grófnőnek annyira megtetszett a kalotaszegi viselet, hogy a grófnő egy fényképfelvétele erejéig ruhát cserélt az őket fogadó GYARMATHY Zsigáné szobalányával, aki ünnepi kalotaszegi ruhában jelent meg.¹⁹

* * *

¹⁷ GYARMATHY Zsigáné 1896. 33., 89–91.

¹⁸ GYARMATHY Zsigáné 1896. 26.

¹⁹ GYARMATHY Zsigáné 1896. 42. Fotó: 40.

A felhozott adatokban a népviselet mindenütt „kulturális idézet” vagyis egy plurális, társadalmi rétegek és etnikumok szerint tagolt kulturális rendszerben a viselő szempontjából idegen, máshonnan vett elem, mely épp azért idézet, mert visszautal az eredeti kontextusára. A kalotaszegi öltözet lehet Birinyi Janka kolozsvári báli ruhája – ugyanakkor „idézet” a kalotaszegi népi műveltségből.

Az efféle „idézés”, átültetés, más környezetbe helyezés – tárgyaké, szövegeké, dal-lamoké stb. – meglehetősen általános formája volt a paraszti műveltség beillesztésének a nemzeti kultúrába. A népviseletek másodlagos, jelképes használata bálokon, üdülőhelyeken, fényképeken, festményeken, így egy szélesebb társadalmi és kulturális folyamat részének mutatkozik. A fölhasználás „szöveggörnyezete” és az idézet forrásának pontos azonosítása adhat felvilágosítást arról, mit is akartak mondani vele egykor.

IRODALOM

- ARNÖ-BERG, Inga – HAZALIUS-BERG, Gunnel
1976 *Folk Costumes of Sweden – a living tradition*. Västerås
- BEITL, Klaus
1973 *Grossstädtische Trachtenvereine des 19. und 20. Jahrhunderts*. In: WIEGFLMANN, Günter (szerk.): *Kultureller Wandel im 19. Jahrhundert*. 174–183. Göttingen
- BRÜCKNER, Wolfgang (szerk.)
1985 *Fränkisches Volksleben im 19. Jahrhundert. Wunschbilder und Wirklichkeit – Möbel-Keramik-Textil in Unterfranken 1814 bis 1914*. Würzburg
- BRÜCKNER, Wolfgang
1986 *Trachtenfolklorismus*. In: JEGGLE, Utz – KORFF, Gottfried – SCHARFE, Martin – WRANEKEN, Bernd Jürgen (szerk.): *Volkskultur in der Moderne. Festschrift Bausinger*. 363–382. Hamburg
- GRAFF, Werner
1929 *Es komt der neue Fotograf!* Berlin
- GYARMATHY Zsigáné
1896 *Tarka képek a kalotaszegi varrottas vilgából*. Budapest
- HANÁK Péter
1988 *A Kert és a Műhely*. Budapest
- HERRMANN Antal
1896a *Néprajzi bál*. Erdély 48.
1896b *A turistaság és a népviselet*. Erdély 88–89.
- HOLAUBEK-LAWATSCH, Gundl
1982 *Das Kleid der Anna Plochl und des Erzherzogs grauer Rock*. In: *Erzherzog Johann (Kilátáskatalógus)* 414–426. Graz

Márta Halasy

FOLK COSTUMES IN THE USE OF THE GENTRY AND BOURGEOIS LAYERS

(Abstract)

The author outlines how members of the ruling strata and of the "middle class" began to wear peasant costumes on certain occasions under the impact of the changes of national culture, and moral considerations at the end of the 19th century. She describes an "Ethnographic ball", from 1896, where the participants appeared in folk costumes. In the multi-national historical Hungary it was remarkable that, for instance, the Hungarian guests of balls at Kolozsvár wore Transylvanian Saxon, Rumanian and Southern Slav costumes as well. It was customary to be photographed in folk costume. Among these photos one may also find such examples like the two female members of the Baron Bornemissza family, who dressed into Hungarian and Rumanian folk costumes, respectively.

A matyó lakodalom néprajzi látványossággá válása

A lakodalom az emberi életciklus legjelentősebb, legünnepélyesebb rftusa. Nemcsak a két fiatal számára, hanem a két család, a két rokonság és a többi együtt ünneplő számára is életre szólóan emlékezetes, új kapcsolatot létesítő szertartás. Minden lakodalom egyszeri és egyedi, hónapokig, talán évekig készülnek rá, dolgozzák ki előre részleteit – és hónapokig, hosszú évekig beszélnek róla.

A néprajzkutató szakkifejezésével: a lakodalom szigorú belső struktúrájú szokás-sor, rítusokat, luedelmeket és viselkedési szabályokat egyaránt magába foglal, s ezeket egységes rendszerré, folyamattá szervezi.¹ A lakodalom menetében minden résztvevőnek jól körülhatárolt szerepe van.

A lakodalom szertartásrendjébe bele vannak komponálva a nézők, a hivatalosak, a nem hivatalosak, a lesők is, akik a lakodalmas menetet, az ágyvitelt figyelik, a két lakodalmas porta körül ácsorognak. Egészen más a helyzet mikor idegenből jött nézőknek, mintegy látványossággént, színielőadásként mutatják be a lakodalmat. Ilyen bemutatásra nagy lehet az ösztönzés: a lakodalomban a népi kultúra leginkább színes, látványos, megkapó összetevői jelennek meg természetes egységben: viselet, ének, zene, tánc, ünnepi szövegek és gesztusok, ünnepi vendéglátás. Lehet-e kívülállónak helyet biztosítani egy-egy lakodalom szokásrendjében? El lehet-e szakítani a gesztusokat, az éneket, táncot, a tárgyi kellékeket az emberi tartalomtól, az egyszeri-egyedi házasságkötéstől, hogy sorozatosan, látványossággént előadják, színre vigyék?

A lakodalom *lakodalmassá* válásával már nem a történéis, hanem a látvány az események elsődleges célja, az őszinte érzelmeket a játék, az átélés, a bemutatás pótolja. A lakodalmas felvonulások, bemutatók, játékok mindig eszközei valamilyen külső célnak, törekvésnek, ezért szükségszerűen idegen elvárásokhoz kell alkalmazkodniuk és annak megfélelniük.

A következőkben a mezőkövesdi matyó lakodalom színrevitelének eseménytörténetét próbálom összeállítani. Ezek a kísérletek bepillantást adhatnak a magyar társadalom különböző rétegeinek, csoportjainak elképzeléseibe a népi kultúráról, viszonyukba a parasztsághoz, magyarsághoz, jövő-képeikbe. Bepillantást adhatnak a matyók viszonyába saját kulturális hagyományaikhoz. Ezekre az elemzési lehetőségekre csupán utalok a következőkben.

A korabeli sajtóból és személyes visszaemlékezésekből adom közre azokat az adatokat, amelyekkel ezt a sajátos folyamatot a matyóknál nyomon követhetjük, és tanulságait levonhatjuk.

¹A lakodalomról és a hozzá kapcsolódó hagyományokról lásd: NOVÁK László–UJVÁRY Zoltán (szerk.) 1983.

A matyóság népművészete révén a múlt század végén már közismertté vált, a települést „a híres Mezőkövesdként” emlegették. Felfedezését annak a XIX. század utolsó harmadában felerősödő politikai-kulturális mozgalomnak köszönhetette, amely a nemzeti kultúra jelentős részeként értékelte a népművészetet. A közzvélemény, az általános érdeklődés azok felé a tájak felé, népcsoportok felé fordult, amelyeknek sajátos történeti tudata volt, s tárgyi kultúrája, szokásvilága is feltűnően színes és gazdag.² Sajátos szereposztás, munkamegosztás alakult ki, mintegy ezekre a csoportokra hárult, hogy az egész nemzet előtt megjelenítsék, képviseljék a hagyományos népi kultúrát, a népművészetet.³ Mind a színes, dekoratív népművészetet, mind a látványos, mozgalmasság, érzelemdús népszokásokat az ősi magyarság, a szépség, erő, vitalitás megnyilvánulásaiaként értékelte a korabeli közzlés, s ezt mélyítette el a sajtó és a tudományos cikkek jelentős része.⁴ Ez a szemlélet emelte az érdeklődés középpontjába a mezőkövesdi matyókat is.

A matyók hízméseikkel először az 1885-ös háziipari kiállításon jelentek meg a nagyközönség előtt. a figyelmet azonban a millenniumi rendezvénysorozat kapcsán felénkülködő néprajzi feltáró és gyűjtőmunka fordította igazán feléjük. A millenniumi kiállítás néprajzi falujában, a magyar csoportokat bemutató házak között az egyik portán matyó ház is felépült.⁵ A néprajzi falu megelevenítése érdekében már az előkészületek során szorgalmazták, hogy időnként vidékről felhozott nagyobb csoportok jellemző ünnepi eseményeket jelenítsenek meg a területen, hogy a kiállításlátogató városi közönséget a valószínű esemény élményében részesítsék.⁶ Az így tervezett több lakodalom közül elsőként a matyóké valósult meg, s ezzel először került idegen közegbe, idegen közönség elé a matyó lakodalom.

A Vasárnapi Újság tudósítása szerint:⁷

„Reggel 6 órakor érkezett meg a Keleti pályaudvaron különvonattal Mezőkövesdről a 150 főnyi lakodalmas nép, köztük a vőlegény, a 23 éves Gáspár József és Csörmöcz⁸ Mária, a 18 éves menyasszony. A csapatot a főispán, az alispán, az árvaszéki elnök, a főjegyző, a főszolgabíró, a járásorvos és a jegyző kísérték. Felhoztak még egy matyó szekeret is 3 lóval és egy magyar ruhás cigány zenekart. Reggel a barakba vonultak, ott díszbe öltöztek és az Andrássy úton zenezőval vonultak a Teréz-városi plébánia-templomba, ahol Kutschera Ferenc káplán eskette őket össze. Az egyházi kötést megelőző polgári szertartást még otthon elvégezték. A templomból a 6 nyoszolyólány és 6 vőfély vezetése mellett megindult a menet a kiállításba, hol a „Debreczeni csárdában” lakodalmi ebéd várta őket. Délután 4 óráig a jász ház térs udvarán táncz volt, azután matyó szokás szerint szekéren vitték az új párt a vőlegény házába. Ezúttal az egész területet bejárták vidám tarka menetben, s aztán a falu matyó házába vitték az új házasságokat. Ott következett az új lakóház elfoglalása és újabb lakoma, melynél a közönséget is meg-megkínálták kaláccsal és édességekkel.”⁹

²Vö.: KRESZ Mária 1968. 1–36., valamint a tudománytörténeti szövegválogatást a Documentatio Ethnographica 4. számában, 1973.

³FÉL Edit–HOFER Tamás 1979. 3.

⁴Vö.: KÖRÖSFŐI-KRIESCH Aladár 1911., valamint HUSZKA József és kortársainak szemlélete és munkássága, sőt még MALONYAY Dezső és a köré csoportosuló munkatársak tevékenysége.

⁵Vö.: JANKÓ János 1897. 134.; KOVÁCS Gyula 1896. 263.; BALASSA M. Iván 1972. 565. és K. CSILLÉRY Klára 1980. 25.

⁶WLISLOCKI Henrik 1893. 69.

⁷Vasárnapi Újság 1896. 43. évf. 37. sz.

⁸Véleményem szerint ez elírás vagy nyomdahiba, helyesen Csirmaz, amely gyakori matyó családnév.

⁹A millenniumi események során a szászok, akik szintén lakodalom megtartására vállalkoztak, nem tarthatták meg a szertartást, mivel a vőlegény nem kapta meg a házassági engedélyt. Így ők csak

1. kép. Menyasszony és vőlegény az 1911-es Operabálon (Vasárnapi Újság 1911. 8. szám. 151.)

Az első, idegen környezetben bemutatott matyó lakodalom tehát a szokatlan külsőségek ellenére igazi, érvényes házasságkötés és lakodalom volt, a ceremóniasor még közel állt az otthoni hagyományokhoz. Feltehetően maguk a szereplők sem érezhették színjátéknak, sokkal inkább azt sejtethjük, hogy közösségük képviselőiként büszkén vállalták a bemutatás fáradtságát.¹⁰

---

kézfogót ünnepeltek, de lakodalomhoz illő pompával, esküvői menettel, mivel már erre készültek fel. Idézi K. CSILLÉRY Klára 1980. 25.

¹⁰ Érdemes megemlíteni, hogy már a millenniumi matyó lakodalom, tehát a kövesdiek első fővárosi szereplése után megszületett a vicc a nagyvárosra rácsodálkozó parasztemberről, Matyó Matyikáról: (Mezőkövesd és Vidéke 1897. 1. évf. 6. sz. dec. 5.) „Vonulnak a matyók az Andrássy úton:

– No, hát bátyám uram, mit szól ehhez a nagyvároshoz?

– Hát, nagy házak, szép házak, de kedves Öcsém, mit érnek ezek a szép házak, ha föld nincs hozzá?”

A millennium után megszorodtak a matyókról a néprajzi leírások, riportok az újságokban, képeslapokban, s közben a matyó hímzés is elindult a kereskedelem útján.¹¹ A matyó népművészet felfedezésének, közismertté válásának jelentős állomása volt az 1911. február 12-én megrendezett Operabál, az ún. Izabella-bál. Az ötlet a királyi herceg nejétől, Izabella főhercegnőtől származott, aki köztudomásúan a „művészi háziipar főpátrónája, terjesztője” volt.¹² Bár a főherceggasszony ekkor még nem járt Mezőkövesden, személyes tapasztalatai tehát nem voltak a matyóságról, de gróf Batthyány Lajosné, az Országos Háziipari Szövetség elnöke, valamint Benczúr Gyula festőművész felesége, a szövetség alelnöke figyelmét a „festői” matyó népművészet felé irányították.¹³ Az Izabella-bál a főúri farsangi szezon legjelesebb eseménye volt, rendezője, a „kultur-mozgalomért örvendete- sen méltányolt” Széchenyi Szövetség és a Háziipari Szövetség volt.¹⁴ E bál szennációjána- nak találták ki a „matyók háziiparának népszerűsítése okából” azt a matyó lakodalmas játékokat, melyet Mezőkövesdről szállított népviseletben, néhány mezőkövesdi pár betanítá- sában mágnás szereplők mutattak be az Operaház színpadán a bál úri közönsége előtt. Egyes tudósítások szerint 60, mások szerint 90 pár szerepelt a látványos, 7 „élőképből” álló játékban.¹⁵ A lakodalmas rendezésében gróf Batthyány Lajosné és férje, özvegy Patay Gyuláné, Dobay István, valamint Tarnay Gyula, Borsod vármegye alispánja vett részt, az utóbbi a játékban maga is szerepelt, mind a kövesdi bíró megszemélyesítője. A szcenikai rendezést Kemény Jenő, az Operaház főrendezője vállalta.¹⁶

A Miskolci Napló *Mezőkövesdi lakodalom az Operában* címmel így számolt be a látványosságról:¹⁷

„... a színpad mezőkövesdi parasztudvart ábrázolt. Baloldalt nyitott udvarház állt, mely- ben terített asztalnál vendégek ültek. Ott a híres tulipános láda, meg a fali szekrény cifra virágos edényekkel. A sarokban 2 m magasságig agyagkemence. A színpad másik oldalán szintén pa- rasztház volt látható. Hátral zöldre festett rácsos kerítés, mögötte az országút és a falu csinos nádfedeles házai látszottak, fákkal övezve.”

Az „élethű”-nek nevezett díszletek közé a bútorokat a miskolci múzeum kölcsönözte.

A játék dramaturgiáját, a matyó lakodalmas lezajlását a Budapesti Hírlap részletes tudósításából ismerjük meg:¹⁸

„... A színpad egy mezőkövesdi ház udvarával együtt. Benn a házban a kalácscsal, mindenféle elemóziával, borral megrakott asztal mellett eredeti mezőkövesdi viseletben ül Eszterházy Lászlóné grófné mint örömanya, mellette özvegy Bissingen Ottóné grófné, továbbá a nászúr, Somsich Géza gróf és a többiek. Várják a lakodalmas népet. Egyszerre csak muzsikaszó, kurjan- tás hallatszik. Jönnek már. Elöl a botos vőfély, nyomában mindjárt az eredeti mezőkövesdi mu- zsikások, a blózer banda, mint ott mondják, aztán a menyasszony, Teleky Domonkosné grófné a lánybarátnőivel, utánuk az ajándékokat hozó menyecskék, aztán a legények, szóval az egész násznép, egészen úgy, mint Mezőkövesden szokás, tökéletes hűséggel a viseletben és sokféle ha-

¹¹ 1902-ben a Vasárnapi Újságban (49. sz.) B. Zs. monogrammal BÁTKY Zsigmond tudósít egy Mezőkövesden tett néprajzi gyűjtőúton átélt matyó lakodalomról. 1910-ben szintén a Vasárnapi Újság (46. sz.) LENGYEL Géza tollából közöl több oldalas leírást a matyókról, s a népszokások megszűnésé- nek veszélyéről.

¹² Vasárnapi Újság 1911. 58. évf. 47. sz. 948.

¹³ Vö.: PONGRÁCZ Margit visszaemlékezései 1952. EA 3540.

¹⁴ Mezőkövesd és Vidéke 1911. XVI. évf. 8. sz. febr. 19. 2.

¹⁵ Vö.: Budapesti Hírlap 1911. febr. 10. 15. 1. és febr. 12. 13.

¹⁶ Pesti Hírlap 1911. jan. 27. 15.

¹⁷ Miskolci Napló 1911. febr. 14. 3.

¹⁸ Budapesti Hírlap 1911. febr. 12. 13–15.

2. kép. „Vőfély-tánc”, részlet az 1911-es Operabálon rendezett matyó lakodalomból (Vasárnapi Újság 1911. 8. szám. 150.)

3. kép. Mezőkövesdi asszonyok az Operabálon (Vasárnapi Újság 1911. 8. szám. 151.)

gyománys ceremóniával. Amint az udvarra érnek, előáll egy fiú, fekete bajszos legény, Tóth László, és elmondotta az örömanya elé állva a maga rigmusait. Ezek végeztével lejátszották aztán az egész lakodalmat, az ajándékok átadását, majd a menyasszonytáncra került sor, amit Teleky Domonkosné ifjabb Sennyei István báróval kezdett meg. Aztán szokás szerint megforgatta a többi legény is, majd pedig a mezőkövesdi banda muzsikájára táncra perdült az egész násznép a színpadon. A tánc után a menet a nézőtéren át, ahol a rendezők kordonnal utat csináltak a közönség között, kivonult a folyosóra, onnan pedig vissza a színpadra. A függőnyt nyomokban leeresztették.¹⁹

Az Operaház leeresztett függőnye a matyó lakodalom attrakcióvá válásának első jelentős felvonulását is lezárta. A mágnes szereplők szívesen élték bele magukat a csupa öröm, csupa érzelem matyó világba. Az a néhány matyó pár, aki a játék betanulásánál, az öltöztetésnél segített, az egyszeri nagy élményen túl olyan új, magasrangú fővárosi ismeretséget, kapcsolatot is szerzett ez alkalommal, amellyel a későbbiekben is élhetett. Közülük többen rendszeresen szállítottak ezután Budapestre hímzések, viseleteket.

A jól sikerült s a nagy visszhangot keltett operabáli matyó lakodalmas egyértelműen ráirányította a figyelmet Mezőkövesdre és a matyó népművészetre.²⁰ Minden napilap és képes újság beszámolt a bálról mint a farsangi szezon kiemelkedő eseményéről. Színes tudósításokat közöltek a felfedezett matyóságról is. Feltételezhetően az operabáli élmény is közrejátszott abban, hogy még az év őszén, 1911. október 15-én Izabella főhercegnaszony maga is ellátogatott Mezőkövesdre. Az egész napos gazdag program keretében, a nagytemplom előtti kereszt mellől szemlélte végig többek között a lakodalmas menet elvonulását is. „A vőlegény Lukács István, a menyasszony Gáspár Anna volt. A násznép a falu parasztlékelőségeiből került ki. A nászmenet teljes pompával, a kocsikra rakott nászajándékokkal, bútorokkal haladt el a főhercegnő előtt, akinek e ritka látvány igen tetszett, s arról elragadtatással nyilatkozott” – tudósít az eseményről a Mezőkövesd és Vidéke c. újság.²¹ A főhercegnő – lévén szenvedélyes amatőr fotós – meg is örökölte a lakodalmas menet részleteit, melyeket a Vasárnapi Újság, mint „lejelölkelőbb munkatársa” fotóit, közre is adott.²² A fotókat kísérő beszámoló részletezi a látványos eseményt:

„... a lakodalom a hagyományos módon ment végbe, elől egy csapat legény, gyolcsba öltözve, kaczkíásan táncolva, kurjongatva kezdte a menetet, utána az ünnepi díszbe öltözött óriási pártájú menyasszony a vőlegényével, mögöttük a fehér Mária-lányok. Aztán az elengedhetetlen szekér a fiatal pár bútoraival, s más egyéb holmijával, hadd lássa mindenki, hogy van itt mód!”

¹⁹ 1970-ben a Nemzeti Színház jelmeztárából – ajándékként – jelentős mennyiségű matyó öltözet került a Néprajzi Múzeum textilgyűjteményébe (Itsz:70.150.1.–70.150.83.) Feltételezhetően több darabot közülük az Operabálon viselhettek, s utána került a kellektárba. Az öltözetek egy részének összeállítása és díszítményei valóban a század elejét tükrözik, jelentős részük azonban a 20-as években, az ún. ragyogóégetés utáni időszakban készülhetett. A darabok között van egy női ujjas bolero (Itsz: 70.150.81.), amely nem népviselet, hanem hímzéssel díszített alkalmi öltözetdarab, melynek humzsmintája a surcot idézi, de sajátos, a felülethez igazodó, azt kitöltő átdolgozásban. A fekete klottból készült ujjast nyakkivágása körül és közelin aranycsipke, alján ezüstrojt díszíti.

²⁰ Vasárnapi Újság 1911. 8. sz. 7 fotót is közöl az Izabella-bálon bemutatott matyó lakodalomról, a következő címekkel: 1. Nyoszolyólányok ajándék-ételei a menyasszonynak, 2. Vőfélyek ajándék-ételei a vőlegénynek, 3. Menyasszony-táncz, 4. Vőfély-táncz, 5. Menyasszony-vőlegény, 6. Lakodalmas ebéd, 7. Az igazi mezőkövesdiek a bálon.

²¹ Mezőkövesd és Vidéke 1911. XVI. évf. okt. 15. 2.

²² Vasárnapi Újság 1911. 58. évf. 47. sz. nov. 19. 948.

4. kép. Az 1926-ban Budapesten rendezett matyó lakodalom főszereplői, a vőlegény és a vőfély, a Tolnai Világlap címlapján

5. kép. Az 1926-ban Budapesten megrendezett matyó lakodalom: Bán Borbála, a menyasszony és kísérete a városligeti jáki kápolna előtt

A korabeli újságok tudósításai tanúskodnak arról, hogy ettől kezdve rendszeressé vált Mezőkövesden az „ attrakció”, hogy jeles vendégeknek, híres külföldieknek részleteket mutattak be a matyó lakodalomból. Ez a látványosság általában a lakodalmas menet elvonulásából, a staffrung szekéren való körbeviteléből és a menyasszonytáncból állt.

Éppen 30 évvel a millennium után, 1926. június 20-án, az Embervédelmi Kiállítás²³ rendezvénysorozatának keretében zajlott le a fővárosban ismét matyó lakodalom. Az Est c. napilap *Megismétlik a millenniumi eredeti matyó lakodalmat Budapesten* címmel tudósít a részletekről.²⁴

„Valóságos lakodalom lesz ez, igazi matyó szereplőkkel, tényleges világi és egyházi esküvővel. (Csak a Mezőkövesden ilyenkor szokásos bicskázás marad el.) Pető Mátyás mezőkövesdi gazdálkodó tíz élő gyermeke közül az egyik fiú, Pető József esküszik örök hűséget Bán Borbálával, és 120 főnyi lakodalmas nép kíséri fel a jegyeseket Budapestre. Dél előtt fél tizenegy óra kor érkeznek a Keleti pályaudvarra és fő útvonalakon át a Városligetbe vonulnak. A Vajdahu-

²³ A Reggeli Hírlap 1926. ápr. 17-i száma az Embervédelmi Kiállítás célját így fogalmazta meg: „... szerves csoportosításban fogja bemutatni mindazt, ami emberi létünkkel összefüggésben van. Az életnek a fogantatástól kezdve a halálig történő összes megnyilvánulásait népszerű formában sorakoztatja fel...”

²⁴ Az Est 1926. jún. 5. 5.

nyad vára és a Jáki-templom között a szabad ég alatt rendezik a lakodalmat. A szigetet erre a napra lezárják és négyezer személynek adnak belépőjegyet. A látványosság színhelyét páholyokkal, emelvényekkel építették körül.

A lakodalomra meghívták a kormányzót és az egész diplomáciai testületet is. A mezőkövesdi násznép sorában lesz 15 nyoszolyólány és 15 vőfély, a vőlegény násznagya Zsóry Lajos főszolgabíró. Elkíséri a násznépet Mezőkövesd elöljárósága is. A násznép felvonulása után délután a szabad ég alatt megkezdődik a matyó lakodalmi ebéd, amelynek étrendje a következő: csigaleves, székelygulyás, tejben kása, sült hús, sütemény és mezőkövesdi bor. Az esküvőt délután tartják a Jáki-templom előtt a szabadban felállított oltárnál. A matyók magukkal hozzák a menyasszony ágát, és esküvő után a Vajdahunyad várának egyik terméből, amelyet menyasszonyi lakásnak alakítanak át, matyó szokás szerint felpakolják a kocsiira és a násznép átkíséri a vőlegényes házba, amelyet egyszerűség kedvéért ugyancsak a Vajdahunyad várának egy másik termében rendeztek be. A fölvonulás azonban nem ilyen egyszerűen történik, hanem az

6. kép. Részlet az 1926-os budapesti matyó lakodalomból: a kisbíró, az örömanya és a menyasszony megérkezése a Keleti pályaudvarra

7. kép. Részlet az 1926-os budapesti matyó lakodalomból: a fiatal pár a lakodalmi ebéden a Városligetben

Andrássy úton, Körúton, Rákóczi úton át viszik a menyasszony ágyát, rezesbanda kíséri, a nász-nép pedig ujjongva, kujongatva, táncolva követi. A lakodalmas menetnek ezt a részét egész Budapest megnézheti belépődíj nélkül. Miután a menyasszony ágyát a vőlegényes házba vitték, jönnek a batyus asszonyok. Percet osztogatnak a közönségnek, a boldog házaspár pedig várja az örömanvát, aki a köszöntő kalácsot viszi lányának az új otthonába. Az örömanya látogatását vacsora követi, ez azonban már szerény lesz, mert a százhuszfőnyi lakodalmas nép már vasárnap este az éjjeli vonattal visszatér Mezőkövesdre.”

Az Embervédelmi Kiállítás keretében rendezett, annak fellendítését szolgáló, idegenforgalmi látványosságnak szánt matyó lakodalom széles körű propagandát kapott a sajtóban. Minden újság hirdette a jegyelővételt és a páholyelőjegyzést. A figyelemfelkeltő cikkek színesen ecsetelték a matyó népművészet szépségeit. Mezőkövesd látnivalóit, és szívesen hivatkoztak arra, hogy a lakodalmas nép egy része már a milleniumi matyó lakodalomban is szerepelt, akkor még fiatalként. A matyó lakodalom azonban meg is osztotta a közvéleményt, és felborzolta a különböző érdekeltségű politikai körök kedélyét.²⁵ „Ne mutogassanak minket, hírnevünk elég van már, a bajunkon segítsenek inkább” – fogalmazódott meg a Borsod c. lapban az öntudatos tiltakozás.²⁶ Egy kommentár szerint egyenesen kudarccal végződött a budapesti matyó lakodalom: „miliójuk vesztett, esetlen, mutatványos attrakcióvá változtak a főváros emberforगतagának szokatlan környezetében a matyók”.²⁷

A Mezőkövesd és Vidéke is terjedelmes vezércikkben elmélkedik a tanulságokról, sejtetve a funkciójából kiemelt, értelmét vesztett, idegen célokat szolgáló népszokások sorsát.²⁸

„... ez a felvonulás a vásári komédia benyomását tette. Talán bajosabb ezt megmagyarázni, mint érezni. Ősi viseleteknek és népszokásoknak bemutatásához alkalmak és keretek kel- lenek. A díszes külsőségekhez szükséges az az illúzió is, hogy ezeket az embereket a lélek haj- totta ide. Megrendelt mutatványok céljaira pedig a falvakban élő ősi eredetiséget nem kívánatos felhasználni. Ezzel a büszkeség szemérmét koptatjuk meg. Ha csak lehet, ne szakítsuk ki né- pünket a maga életének természetes kereteiből, ne bámészkodjunk rajta azon a módon, ahogy olykor a rézbőrű indiánokon szoktunk. Ne feledjük el, hogy a patak vizének üdesége is csak az árnyas forrásnál élvezhető, s nem ötven kilométerrel odébb, a folyóban. Éppen így bájját veszti az a népszokás is, amelyet az élelmesség kiragad megszokott környezetéből, hogy vásári mutat- ványává tegye.”

Az 1930-as évek elején, a gazdasági válság hatására tovább nehezedett a matyók éle- te, s a különböző törekvések ellenére csökkent az idegenforgalom is Mezőkövesden. Ek- kor egy bizottság alakult, amely tervezetet dolgozott ki arra nézve, hogy miképpen lehet- ne az „idegenforgalmat visszavonzani a matyókhoz”.²⁹ Egy figyelemfelkeltő, nagyszabá- sű rendezvényt határoztak el, egy országra szóló, tömegeket vonzó Matyónap megszerve- zését. Az ünnepség napja 1932. május 8. volt, a fő védnökséget pedig József Ferenc ki- rályi herceg és Anna királyi hercegasszony vállalták. A főhercegi pár meghívta a Matyó- napra a kormányt, a diplomáciai testületet, az országgyűlés két házát is. Az idegenforgal-

²⁵ Az egri érsek gyámság alá helyezte azt a Kiss László apátplébánost, aki az egyházi szertartást végezte a fővárosban. Az indok az volt, hogy vétett az egyházi előírások ellen, mert az idegen környe- zetben, a szabadtéren felállított oltárnál nem voltak adottak az egyházi szertartás feltételei.

²⁶ Borsod 1926. júl. 10. és Mezőkövesd és Vidéke 1926. XXX. évf. júl. 12.

²⁷ Reggeli Hírlap 1926. jún. 21.

²⁸ Mezőkövesd és Vidéke 1926. XXX. évf. júl. 12.

²⁹ Mezőkövesdi Újság 1932. ápr. 3.

Ötensége vitéz dr. **József Ferenc** kir. herceg, **Anna** kir. hercegnő fővédnöksége és méltóságos **Borbély** Maczky Emil főispán, **Bónis** Aladár alispán védnöksége alatt tartandó

Matyónap programja:

Délelőtt.

1. Negyed 11 órakor érkező filléres gyors vendégeinek fogadtatása a pályaudvaron. A vendégeket üdvözli dr. Kiszely Pál főjegyző, utána bevonulás bandériummal és levante zenekarral.

2. Tíz óra 45 perckor tábori szent mise a templom téren, ahol 2000 gyermek énekel.

3. A matyó kiállítások megtekintése a Koronán, a Gimnáziumbar és a most megnyíló DRIM Matyó muzeumban, valamint Dala József fgmn. tanár és Hefter Ervin festőművész matyóképeinek megtekintése a Gimnáziumban és a serháziskolában.

Egy órakor ebéd.

Délután.

1. Három órakor a Szt. László reálgimnázium udvarán a matyó élet bemutatása, ének, tánc, lakodalmi felvonulás. Bevezető beszédet Bayer Róbert főgimn. igazgató mond.

Ülőhely 50 fillér, állóhely 20 fillér.

2. A Színházban fél 6 órakor József Ferenc Ötensége felolvas verseiből, Anna főhercegnasszony átveszi a missiók adományokat, dr. Kiszely Pál mond köszönő beszédet. A műsort fonó és matyódalok fejezi be.

Ülőhely 2 pengő, állóhely 1 pengő.

8. kép. Az 1932. májusában rendezett mezőkövesdi Matyónap hirdetése a Mezőkövesdi Újságban

mi irodák nagy reklámhadjáratot szerveztek, s mintegy 3000 vendég látogatott el e napon Mezőkövesdre. A látványosságok csúcsa a gimnázium udvarán – magas belépődíj ellenében – lezajlott népnüppély volt, egy jelképes matyó lakodalommal, „a matyó élet egyik legjellegzetesebb megnyilvánulásával”.³⁰ A Mezőkövesdi Újság tudósítója ilyenek látta a bemutatót³¹

„A jelképes házaspár Márton Mária és Tóth Laczkó Mátyás volt. A násznagy elmondja mondókáját, bevonul kíséretével a menyasszony és a vőlegény, jön a kikérés, meghozzák a menyasszony nyoszolyáját, az örömanyak szívességben egymásra licitálnak, aztán rázendít a zene, s megkezdődik a kavargó, színes matyó tánc. Dobbannak a csizmasarkok, repülnek a szoknyák, a legények hujjogatnak, hull a menyasszonytánchoz a pénz, a nézők közül is feljönnek páran a dobogóra, megforgatják a menyasszonyt, s mikor éppen legjobban állna a mulatóság, szinte robbanásszerűen lezuhan az eső.”

A matyó lakodalmast az 1930-as években a Gyöngyösbokrétá is programjába iktatta.³² A kövesdi csoport állandó műsorszámái az *Aratóünnep*, a *Kérő*, a *Menyasszonytánc* és a *Menyasszonyfektetés* voltak. Az 1931-ben alapított mozgalom minden év augusztus 20-án bemutatókat szervezett a fővárosban. A Szent István tiszteletére, valamint az aratás ünnepére rendezett felvonulásokon, bemutatókon a kövesdiek mindig nagy feltűnést keltenek. Az egyik pesti újság elragadtatással így fogalmazott.³³ „A magyar föld virágos kertje ömlik végig most az Andrássy-úton mint egy élő szőnyeg.” A matyó bokkrétások egy 1938-as nyíregyházi szerepléséről is felsőfokban tudósít az újság.³⁴ „Bokkrétásaink ismét egy virágot tűztek sikeres szerepléseik koszorújába. A bronzszobor férfiak mellett a lányok virágszirom tartásúak, nádszál lengésűek, magyar méltóság, grácia van minden mozdulatukban.”

A matyó lakodalom nemcsak idegenforgalmi látványossággá, a matyó népelet reprezentánsává vált a XX. század első felében, hanem megihlette a művészeket is.

A mezőkövesdi származású GARAMSZEGHY Sándor a katonatiszti pályát cserélte fel a színészetrel a század elején, s 1907-től a Nemzeti Színház tagja volt. A matyó népművészet felfedezésének, népszerűségének hatására színdarabot írt *Matyó lakodalom* címmel. A történet kicsit „csikorgó”, két legény vetélkedik egy matyó lány kezéért, hogy a három felvonásra elnyújtott bonyodalomtól eljussanak az előadás értelméhez, céljához, a lakodalomhoz. A három felvonás helyszínei a következők: a mezőkövesdi főtér a templommal, Tuza Erzsza nagygazdáné szobája, valamint a lakodalmas ház udvara sátorral. A siker legfőbb tényezője azonban a matyó népviselet volt, ugyanis eredeti ruhákat vittek fel Kövesdről az egész szereplőgárda számára, sőt a menyasszony ágyát igazi szekéren igazi lovak vontatták be a Nemzeti színpadára. A főbb szerepeket a Nemzeti Színház vezető művészei játszották: Rózsahelyi Kálmán és Rajnai Gábor volt a két versengő legény, Ligeti Juliska alakította Katót, akiért versengtek, a nagygazdáné szerepét pedig Blaha Lujza játszotta, akinek ez volt az utolsó szerepe.

³⁰ Tudósítások az eseményről: Idegenforgalmi Tudósító 1932. ápr. 18.; Mezőkövesdi Újság 1932. máj. 15.; Borsod 1932. máj. 14.

³¹ Mezőkövesdi Újság 1932. IV. évf. 20. sz. máj. 15. 1–2.

³² *Néprajzi Lexikon* II. 1979. 368.

³³ Herman Ottó Múzeum Néprajzi Adattára (a továbbiakban: HOM NA (I. sz. 4680. Tóth Kálmán fotó- és újságcikkgyűjteménye).

³⁴ Mezőkövesdi Újság 1938. X. évf. 25. sz. jún. 19.

9. kép. GARAMSZEGHY Sándor: *Matyó lakodalom* c. színműve a Nemzeti Színházban, 1914. A képen Mészáros: Jankó, Szőke: a kisbíró szerepében, Ligeti Juliska: Kató, Blaha Lujza: Tuza Erzsza és Rózsahegy Kálmán: Matyi szerepében

GARAMSZEGHY 1920-ban filmre is vitte a *Matyó lakodalmat* Mezőkövesden, *Délibáb* címmel. Nagy szenzáció volt a filmforgatás a matyók között, nem kellett a rendezőnek statisztákról gondoskodnia.³⁵ A Mezőkövesd és Vidéke c. lap a film mezőkövesdi díszbemutatója után lelkesen értékelte a látottakat: „... az előadás a romlatlan ősmagyar matyó életből egy darab történelmet visz színpadra mozgó képekben”.³⁶

GARAMSZEGHY színművét 1921-ben a miskolci színtársulat is előadta, szintén Mezőkövesdről hozott eredeti jelmezekben, továbbá még 30 matyó legényt és lányt is felléptettek „az előadás dekorálására”.³⁷

Az 1920-as években az Operaház színpadára táncjáték is került *Lakodalmás* címmel, amelynek jelmezeit és díszleteit szintén Mezőkövesd és a matyó népművészet ihlette. A Pesti Hírlap így ír az eseményről.³⁸

„... a Lakodalmás mezőkövesdi pompája, végtelenül kifejező koreográfiája, Liszt-zéneje, ezer színből tragikumba hajló szépsége, a balettkar pompás munkája a drámai mimikájú Bordy Bellával az élen, a szó szoros értelmében elragadtatta a közönséget, akik hamisítatlan szépségű látványt kaptak itt a magyar nép álmából és táncából.”

A 20-as évek végén a matyó lakodalom még a városligeti jégkarnevált is meghódította. Jelmezes tömegfelvonulás keretében játszották el a lakodalom leglátványosabb eseményeit. A Magyarországi tudósítása szerint:

³⁵Vö.: LUKÁCS Gáspár 1976–78. 92. és Miskolci Napló 1914. jan. 28. – tudósítás a bemutatóról.

³⁶Mezőkövesd és Vidéke 1920. XXV. évf. 38. sz. szept. 19.

³⁷Mezőkövesd és Vidéke 1921. XXVI. évf. aug. 7.

³⁸Pesti Hírlap, közelebbi meghatározás nélkül, HOM NA 4680.

„Ősi matvó szokásokhoz híven az indulást három mozsárlövessel jelzik. A menetet dúsan feldíszített szánkókon, melyet medvebőrbe bújtatott emberek vontatnak. cigányzenekar nyitja meg. Utánuk a kis- és nagyvőfélyek következnek párosan a nyoszolyó- és koszorúslányokkal. A fiatalok után megy a násznagy, kikérők, bírók és egyéb hivatalos emberek csoportja. Ezután következik a menyasszony – a szerepre a kitűnően korcsolyázó Kolbay Ildikót, a Városi Színház primadonnáját kérték fel – a homlokán gazdagon díszített matyómotívumú pártával. A menyasszonyt a vőlegény vezeti. Utánuk a menyasszonyi ágypárnákat és dunyhákat vívó szán halad, tarka matyóhímzésekkel letakarva. A következő csoport a szakácsművészet remekeit szállítja ugyancsak szánkókon. Mosolygós félméteres kalácsok, 10–15 ropogósra sült hízott liba, a szán közepén pedig 50–70 literes, nemzeti színű szalaggal díszített remekművű hordó tele mézes lakodalmi borral. Ezt minden rendű-rangú lakodalmas vendégek követik, az úgynevezett vegyes jelmezesek, akik olyan maszkban jelennek meg, amilyennel éppen rendelkeznek. A menet tánc-lépésben éri el a korcsolya-palotát, itt nagy kört formál és megkezdődik a matyó-menyasszonyi párna tánc. Minden vőfély és jó erőben lévő násznagy öt-hat fordulóra kéri fel a menyasszonyt, úgy hogy egyik vőfély párnát helyez elé, s a táncos térden állva kéri fel a táncra.”³⁹

Az eredeti matyó ruhákat ez alkalommal is a megyei és városi előljáróságok támogatásával Mezőkövesdről szereztek be. A ruhaszállítmányt 3 matyó menyecske kísérte fel a fővárosba, akik az öltöztetésnél is segítettek.

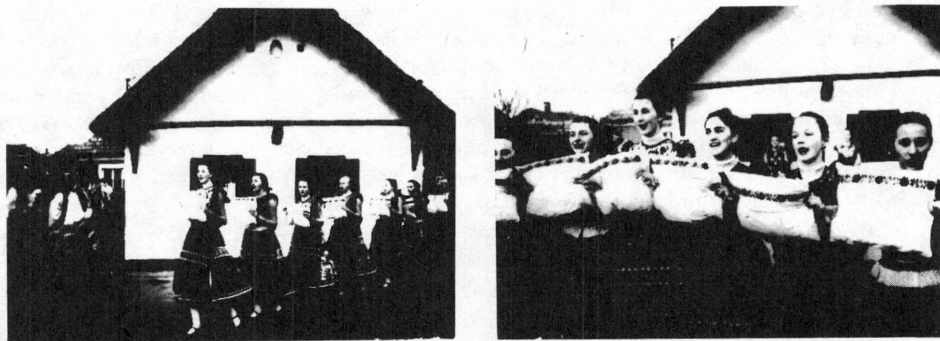
A matyó lakodalmas a felszabadulás után, az arculatát és formáját kereső új, szocialista kultúra keretei között is megtalálta helyét és megőrizte jelentőségét. Részben a Gyöngyösbokréta hagyományaira építve 1947-ben alakult meg a Matyó Néptáncgyűttes, amely azóta is folyamatosan működik, és sikerrel szerepel bel- és külföldön egyaránt. Műsoruknak állandó része a *Matyó lakodalmas*. A színpadi táncprodukció mellett idegenforgalmi célú néprajzi látványosságként is tovább él Mezőkövesden a matyó lakodalmas. A

10. kép. Idegenforgalmi matyó lakodalmas, a Matyó Néptáncgyűttes előadásában. A menyasszony búcsúztatása. Mezőkövesd, 1987.

³⁹Magyarország, közelebbi meghatározás nélkül, HOM NA 4680.

vendégcsalogatónak és szórakoztatásnak szánt, lakodalmas keretbe foglalt tájházbemutató, vacsora és tánc – változó tartalommal és színvonalon – szinte állandó kínálata volt a mezőkövesdi idegenforgalomnak az elmúlt évtizedekben is. E játék szereplői szintén a Matyó Együttes táncosai.

11–12. kép. Idegenforgalmi matyó lakodalmas a Matyó Néptáncegyüttes előadásában. A leánybarátnők párnástánc. Mezőkövesd, 1987.

Az idegenforgalmi szervek által kül- és belföldön ma is propagált *Matyó lakodalmas* a következő forgatókönyv szerint zajlik: a Kis Jankó Bori emlékház előtti téren vagy az udvaron a vendégeket lányok fogadják, rozmaringszálat tűznek kabátjukra és pálinkával kínálják őket, közben már szól a zene. Megérkezik a násznagy, és „Nászasszony, szomjaznak a vendégek!” felkiáltással ismét kínálgatnak. A lányok táncba kezdenek, majd páros csárdás következik. A 2. rész a vőlegénykikérés, amikor is barátai elbúcsúztatják, átadják neki a jegyinet, kitűzik rá a menyasszony rozmaringját. Elbúcsúzik szüleitől, majd a násznagy sok tréfa közben kikéri a menyasszony ágyát. Ezt a részt is tánc zárja. Következik a tetőpont; a nyoszolyólányok behozzák a menyasszonyt, eljárák a párnástáncot, majd a menyasszony is elbúcsúzik szüleitől. Következik a jelképes esküvő, majd közös tánc, már a vendégek bevonásával. A lakodalmi vacsora ma már a közeli Matyó Rózsa étteremben zajlik, ahova a vendégeket csak néhány pár matyó kíséri el, hogy szórakoztassa, táncoltassa őket. Egy szezonban 5–6 ilyen lakodalmas játékkal kísért vacsoraestre van igény, elsősorban a nyugat-európai csoportos turizmus kérésére. E produkció állandó keretűl éppen napjainkban épül Mezőkövesden, a Kis Jankó Bori emlékház szomszédságában egy ún. „táncospajta”.

A matyó lakodalmat eredeti funkciójából és környezetéből a millenniumi időszak nemzeti lelkesedése emelte ki. Az akkor még érvényes házasságkötéshez kapcsolódó hagyományos igazi lakodalom ezután lép arra az útra, amikor mint viseletek, rítusok, gesztusok, ének, zene és tánc együttes művészi megjelenítése a magyar népi kultúrát reprezentáló látványossággá válik. A cselekmények, szertartások sora – a kívánalmak és lehetőségek szerint – alkalomról alkalomra módosulhatott, a hagyományos elemek közé bekerültek idegen, olykor kommerciális, hatásvadász elemek is (pl. a mozsárágyúlovás, a párnástánc stb.). A matyó lakodalmasok valójában egy olyan idealizált, szépséget, erőt, boldogságot sugárzó magyar népi világot vittek színre, melyet szívesen állított például a mindenkori politika és nemzeti ideológia. Még MÓRICZ Zsigmond is így fogalmazott kövesdi látogatása-

kor 1929-ben: „Ez a nép öntudatos és nyílteszű, igazán a nagyobbra és magasabbra hivatottság jegyét viseli magán. Édes ősvilág nyílt meg itt előttem.”⁴⁰

A matyóság kétarcú világáról, nemzeti jelképszerű mutogatásáról és a mögötte rejlő valóságról tanulságosan írt SÁNDOR István 1936-ban: „Mezőkövesd ma nemcsak Magyarország, hanem egész Európa szemében a magyar falu legfőbb reprezentánsa, amely az érdekességek valóságos kincsbányáját jelenti az idegennek, s a problémák tömkelegét a benne lakóknak...”⁴¹

IRODALOM

BALASSA M. Iván

1972 *A Néprajzi Falu az Ezredéves Kiállításon*. Ethnographia LXXXIII. 553–572.

K. CSILLÉRY Klára

1980 *A Szabadtéri Néprajzi Múzeum kialakulásának előtörténete*. Ház és Ember I. (A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Közleményei) 9–33. Szentendre

FÉL Edit–HOFER Tamás

1979 *Vázlat a matyókról*. TIT Néprajzi Füzetek. Budapest

JANKÓ János

1897 *Az ezredéves országos kiállítás néprajzi faluja*. Budapest

KOVÁCS Gyula

1896 *A néprajzi kiállítás*. Ethnographia VII. 253–272.

KÖRÖSFŐI-KRIESCH Aladár

1911 *Hungarian Peasant Art*. The Studio. London

KRESZ Mária

1968 *A magyar népművészet felfedezése*. Ethnographia LXXIX. 1–36.

LUKÁCS Gáspár

1976–1978 *Matyó lakodalom a Nemzeti színpadán*. Matyóföld 92–94. Mezőkövesd

Magyar Néprajzi Lexikon

1979 II. kötet

NOVÁK László–UJVÁRY Zoltán (szerk.)

1983 *Lakodalom* (A nagyköroői Lakodalom Szimpózium előadásai) Folklor és Etnográfia 9. Debrecen

WLISLOCKI Henrik

1893 *Az ezredéves kiállítás néprajzi osztályáról*. Ethnographia IV. 68–70.

⁴⁰ Mezőkövesdi Újság 1929. I. évf. 13. sz. jún. 23. 1–2.

⁴¹ Mezőkövesdi Újság 1936. VIII. évf. 4. sz. jan. 26.

Márta Fügedi

THE MATYÓ WEDDING PUT ON STAGE AS ETHNOGRAPHIC SPECTACLE

(Abstract)

The inhabitants of the agro-town of Mezőkövesd, situated at the northern edge of the Great Hungarian Plain are called "Matyós". By the late 19th century Mezőkövesd had become one of the best known Hungarian regions of "folk art" because of the male and female garments ornamented with colourful embroidery and of the embroideries made for sale.

In the "ethnographic village" of the millennial exhibition of 1896 a peasant house from Mezőkövesd was set up in Budapest. And a "Matyó wedding" was also held there. At that time the people of Mezőkövesd could not imagine a wedding without a real marriage, so they brought a bridegroom and a bride to Budapest, who got married at a parish church of Budapest. This was the first step in making the Matyó wedding an ethnographic spectacle. The Opera ball, held in 1911 was an important event in this process. Actors belonging to the elite of the Hungarian society, some of them aristocrats, performed a Matyó wedding on the stage of the Opera with the participation of peasants from Mezőkövesd. In the interwar period, some open-air performances in Budapest and Mezőkövesd are recorded and theatrical productions in the capital.

The process has ultimately led to the staged performances of the Matyó wedding by the local folk dance ensemble, and to such touristic events, when the costumed local youth involve the foreign tourists into the festivity and dance. The author briefly discusses the whereabouts of the borderline between the preservation of the local cultural heritage and the commercial, distasteful misuse of it.

A Muskátli című kézimunkaújság és a magyaros öltözködési mozgalom az 1930-as években¹

A mozgalom előzményei

„Talán egy nemzetet sem áldott meg a teremtő olyan gazdagon szép és hasznos tehetségekkel, mint a mi népünket. A magyar paraszt vésőjét, bicskáját művészi ügyességgel használja, míg felesége a tű mestere. Ő maga teremt meg a legszebb mintákat, mert veleszületett művészi ízlését nem befolyásolja, nem ferdíti el a kultúra. Már évek óta használták asszonyaink háziipari termékei, remek szép asztalneműek. ágverítők. függönyök összeállítására, de legújabbban mind keresettebbek lesznek a háziipari hímzésekkel díszített ruhák, melyek értéke messze felülmúlja a gyári tuczat-munkát”² –

írta 1915-ben a Divatsalon nevű divatlap, és néhány ötletet is adott a háziipari hímzések felhasználásához. A mellékelt minták azonban főleg dalmát és rutén eredetűek, illetve nem köthetők egy meghatározott tájegységhez. A Divatsalon modelljei jellegzetes példái a századforduló népies irányzatának.

„Az úri közönség” figyelme a XIX. század utolsó harmadában fordult a népművészet felé.³ Hamar felismerték azt is, hogy a népi hímzések megrendelésre való készítése kenyeret adhat a nyomorgó parasztság asszonyainak. Így került sor – nemcsak hazánkban, de Európa más országában is – a háziipar létrehozására, támogatására. A svédek pl. már 1870 körül komoly háziszóttos háziiparral rendelkeztek. Komoly exportja volt a bolgár, török, balkáni hímzéseknek is, melyekre a törökellenes felkelések, a háború irányította a figyelmet.⁴

Hazánkban GYARMATHY Zsigáné, a bánffyhungyadi takarékpénztár igazgatójának felesége figyelt fel a kalotaszegi asszonyok hímzéseinek szépségére, s nem csupán összegyűjtötte őket, de újakat is készíttetett. Ezeket 1881-ben a budapesti Vigadóban rendezett Nőiparkiallításon mutatta be, majd az 1885-ös országos ipari kiállításon, ahol nagy sikert aratott.

A Felvidéken HOLLÓSY Mária gyűjtötte össze a régi varrott emlékeket. köztük XVII–XVIII. századi úri hímzéseket is, amelyeket mintaforrásként használt és újráhímezett. Levekenységét Izabella főhercegnő támogatta, s így jött létre az Izabella Háziipari Egylet 1894-ben.

1896-ban a millenniumi kiállítás matyó szobája divatba hozta a matyó hímzéseket. Végül 1909-ben megalakult az Országos Háziipari Szövetség, amely igyekezett a többi tájegység kultúráját is felhasználni, motívumait újráhímeztetni, szövetni.

¹ Ez a dolgozat egy hosszabb, még további kutatásokat igénylő részletesebb tanulmány összegoglalása. Lehet, hogy a további kutatással még bizonyos részleteket tisztázni lehet.

² Divatsalon 1914. 15. 2.

³ Már a reformkorban és a kiegyezés táján is felhasználtak bizonyos népi formákat, pl. a szűrt, de nem ez volt a jellemző.

⁴ A külföldi, hasonló kezdeményezéseket itt csak példának említem, részletes feldolgozásuk későbbi feladat.

A népi hímzés, viselet lassan bekerült a divatba. A XIX. század végén a vidéki nyaralók verandáját, ebédlőjét magyaros bútorokkal, párnákkal, függönyökkel rendezték be, és az úriasszonyok, leányok, falusi nyaralásuk alkalmával szívesen beöltöztek a környék népviseletébe. Valószínűleg azonban furcsának találták volna azt az ötletet, hogy otthon is abban járjanak, vagy hogy a népviselet egyik vagy másik darabját beolvasszák ruhárukba.

Az az elgondolás, hogy a népviseletet az úri divatban is fel lehet használni, 1906–1908 körül vetődött fel, az elvetélt Tulipán-mozgalom talán egyetlen sikeres ötleteként. Ekkor kezdtek népies motívumokkal hímzett női blúzokat konfekcionálni, illetve egyes népi szabásformákat a női divatba adaptálni, pl. szűr szabású estélyi köpenyt készíteni.

A magyaros divat egyik úttörő tervezője a gödöllői művésztelep tagja, UNDI Mariska volt, aki KÖRÖSFŐI KRIESCH Aladár elméletét, hogy a korszak egészségtelen és kényelmetlen női divatját a kalotaszegi viselet segítségével kell megreformálni, a gyakorlatban igyekezett megvalósítani.⁵ „Ruhái a népviseletnek megneemesített és logikussá fejlesztett változatai”⁶ – írta róla 1912-ben ELEK Artúr a Magyar Iparművészetben.

Ez a mondat az 1910-es évek népies irányzatának jelszava is lehetett volna. Bár az eredeti hímzések is divatosak voltak, sőt a vidéki nyaralókból már a városi házak előszobájába is bejutottak, az igazi sikert a „megneemesített” hímzések és ruhadarabok érték el. Közülük is elsősorban a fekete alapú matyó, átrva az art deco iparművészeti irányzat stílusába.

A háború befejeztével az első népies divathullám lecsillapult. Történtek ugyan – elsősorban politikai indíttatású kezdeményezések a NOSz (Nőiszabók Országos Szövetsége), az Izabella-egylet és mások részéről a viselet magyarosítására, ezek azonban visszhang nélkül maradtak.

Annak ellenére, hogy egyre több egylet és cég foglalkozott a népi hímzések utánzásával, forgalmazásával és átdolgozásával, a húszas években a népművészet terjesztése kissé lefulladt. Valószínűleg közrejátszott a növekvő érdektelenségben az is, hogy az 1925 körüli merész, konstruktív divat és a virágzó art deco iparművészet olyan újszerű és vonzó volt, hogy nem maradt igény a népi motívumkincs további felhasználására.

A Muskátli

A különféle kézimunkacégek, egyesületek mellett pedig volt egy intézmény, amely nem megneemesíteni kívánta a népművészetet, hanem terjeszteni és tanítani – annál is inkább, mert a tanítás volt a fő feladata. Ez az intézmény a Magyar Királyi Állami Nőiipariskola volt, amelyről így írt a Magyar Iparművészetben 1917-ben GYÖRGYI Kálmán:

„Alig van Magyarországon szakoktatási intézmény, amelyről kevesebb szó esik a nyilvánosság előtt, mint a Budapesti Állami Nőiipariskoláról. Pedig kulturális, nemzetgazdasági és etikai jelentősége hazánk nevelésügyének, iparművészetének és kézműiparának egyik fontos tényezőjévé avatja ezt az érdeemes intézetet.”⁷

⁵ UNDI divatrajzai az Új Időkben jelentek meg (1906. 40. 323–325.).

⁶ Magyar Iparművészet 1912. 2. 41.

⁷ Magyar Iparművészet 1918. 7–8. 102. Itt még Budapesti Állami Nőiipariskolának hívják, később lesz a neve Magyar Királyi Állami Nőiipariskola. A továbbiakban Nőiipariskolaként említem.

A Magyar Királyi Állami Nőipariskolát eredetileg 1872-ben az Országos Nőiparegyesület alapította azzal a céllal, hogy a nőknek kenyérkereső foglalkozást biztosítsanak. Az állam 1892-ben átvette, és 1911-ben az iskola új székházba költözött, a Rákóczi térre.⁸

Az iskola nappali tagozatán az oktatás kétéves volt, a legkeresettebbek a fehérnemű és ruhavarró osztályok voltak. Indítottak délutáni tanfolyamokat is, amelyeken gépi hímzést, gépvarrást, ruhaszabást, fehérneműkészítést divatáru- és csipkevarrást, illetve batikolást tanítottak. 1911 óta a Képzőművészeti Főiskolán tanuló rajztanárjelöltek is kötelesek voltak heti 10 órán át látogatni a Nőipariskolát, s le kellett tenniük a kézimunkatanítónői vizsgát.

GYÖRGYI Kálmán dicsérte az iskola tanulóinak mesterségbeli tudását és az ott készült hímzések művészi színvonalát.

„A Nőipariskola derék tanítónői szeretettel tanulmányozzák a sárközi, kalotaszegi, a mezőkövesdi, pozsonyvidéki, a buzsáki stb. sajátos jellegű népi ornamentikát s hímzésmódot s meg is mutatják, hogyan nemesíthetjük ezzel a gyönyörű népi művészettel a modern szükségleteinknek szolgáló munkáinkat, anélkül, hogy gépiesen másolnánk népünk munkáit és anélkül, hogy idegenszerű csoportosításokba beleerőszakolnók a magyar motívumokat.”⁹

A Nőipariskola ebben a szellemben dolgozott tovább a húszas években is. Az iskola igazgatónöje, ZULAWSKY Elemérné, hogy tevékenységükre jobban irányítsa a figyelmet, 1931-ben önálló kézimunkaújságot jelentetett meg, Muskátli címen. Egy évvel később nyugdíjba ment, de utódja, SPOLARICH László nemcsak az iskola vezetését, de az újság szerkesztését is átvette tőle, annál is inkább, mert a lapot az iskola tanárnői, KERÉKGYÁRTÓ Adrienne, FRIES Erzsébet, KÖVESSI Edit, KARÁCSONYI Irén állították össze. A kiadvány gyorsan sikeres lett, s művészi színvonalát jelzi, hogy a Magyar Iparművészet 1935-ben társlapjává, háziipari mellékletévé fogadta.

A Muskátli célja az volt, hogy az eredeti népi hímzést a nagyközönséggel megkedveltesse, nem csupán a divatos matyót és kalotaszegit, de a többi tájegység művészetét is. Rendszeresen bemutatták egy-egy helység, terület jellemző hímzéseit, viseleteit, a gyűjtők, múzeumok birtokában lévő műtárgyakat olyan ismert kutatók segítségével, mint CSÁNYI Károly, DOMANOVSKY György, GYÖRFFY István vagy PALOTAY Gertrúd. Ebben nem voltak úttörők, mert a Magyar Iparművészet, a Díszítő Művészet és más lapok, köztük a másik igen népszerű kézimunkaújság, a Tündérujjak is rendszeresen közöltek ilyen cikkeket. A Muskátli újdonsága az volt, hogy kizárólag népi eredetű mintát adott, ezeket eredetiben, nem megnesesítve ajánlotta a lakásberendezés díszeként, számos jó példát bemutatva alkalmazásukra az ebédlőben, hálóban, dolgozószobában stb. „Az előkelő és finom szobaberendezések már nem nélkülözik az eredeti magyar néphímzéseket. Milyen szépen beillenek azokba, Szablya Frischauf Ferenc által tervezett és Hosszú István által remekelt, igazán úri, kényelmes és finom hangulatú, férfiszobában milyen pompásan hat az a néhány néphímzésű párna!” Azért regisztrálja ezt a tényt olyan örömmel a Muskátli, mert rég hangoztatott és hirdetett sürgetését – elvét, ha úgy tetszik – látja itt valóra váltan és beigazoltan: „a magyar népművészet a maga eredetiségében is kiválóan alkalmas a legválasztékosabb úri környezet, lakás díszítésére”¹⁰ olvashatjuk a Muskátliban az Országos Iparművészeti Társulat 50 éves jubileuma alkalmával rendezett kiállítás kapcsán.

⁸ VIII. Rákóczi tér 2. Ma ruhaipari szakközépiskola.

⁹ Magyar Iparművészet 1918. 7–8. 104.

¹⁰ Magyar Iparművészet 1935. 9–10. 122. A cikk aláírása: Szellay.

Nem csupán az iparművészeti tervekben kerültek az eredeti népi hímzések a főhelyre, de a polgári, elsősorban a keresztény középosztály. értelmiségi lakások nappali és hálószobáiban is. A népművészet napjainkig is élő kultuszát a Muskátli alapozta meg és tette általánossá, és főleg megszabadította minden felesleges megnesímítési törekvéstől, a napi divatos formákhoz való igazítástól.

Ahol viszont szükség lett volna erre a divathoz igazításhoz, az a viselet volt, amelynek megmagyarosítására egyre sürgetőbbé vált az igény.

A Magyaros Öltözködés Mozgalom Bizottsága

Magyarországon a XVI. század végétől egy, a nyugat-európaítól eltérő, írásos és képi forrásokkal jól dokumentálható sajátos nemzeti öltözék alakult ki. Virágkora a XVII. században volt, majd a XVIII. században háttérbe szorult a nyugati módi mögött, illetve udvari díszruhaként vagy paraszti viseletként funkcionált. A XIX. század folyamán megújították és tudatosan ismét mindennapi viseletté tették Habsburg-ellenes, hazafias célokat szolgálva. Az udvari díszruha ugyanakkor a vezető társadalmi rétegek ünneplőjévé vált. A hétköznapi viselet a XIX. század végére idejétmúlt lett, s csupán néhány réteg őrizte meg a XX. század elejére.

A nemzeti viselet igénye tulajdonképpen a XIX. századi hazafias gondolkodás jellemzője. Mégis, a XX. században is sokan siratták a magyar viselet eltűnését, és próbálták feléleszteni. A veszített háború és országrészek iránti gyász érzelmei ismét felelevenítették a hazafiság viselettel való kifejezésének igényét. A megszokott nemzeti öltözék formái azonban túl szabályosak, ismertek voltak, s bár felvetődött az a gondolat, hogy a „magyar ruhát” a népviselet segítségével kell megújítani, egyelőre az ilyen próbálkozások még nem arattak sikert.

A Nőiipariszola e téren is kezdeményezni próbált. A Muskátli első számában ismertették az iskola hallgatónőinek magyaros formaruháját,¹¹ a következő években pedig a divatos osztrák-bajor dirndli ruhák helyett EDVI ILLÉS Panni „könnyen elkészíthető és jól mosható kedves magyar ruhákat”¹² ajánlott.

A Muskátli önmagában azonban kevés volt a sikerhez. Ahhoz, hogy a magyar népi minták felhasználásával készült ruhák divatba jöjjenek, egyrészt valóban csinos, a közönséget megnyerő modellek szükségesek, másrészt a budapesti előkelő szalonok támogatása, hiszen a divatot irányító előkelő dámák toalettjeit ők készítették. Ez utóbbi nem is késett soká. A budapesti szabócégek ugyanis felismerték a népi formák alkalmazásának újszerűségét, és az esetleges nemzetközi siker lehetőségét is. Hiányoztak viszont az igazán jó modellek. A Magyar Divatiparban, a NOSz szakmai lapjában, MOÓR Jenő, a Szövetség vezetője már 1930-ban¹³ sürgette az iparművészeket, hogy tervezzenek a szabók számára magyaros modelleket.

A ruhatervezés ugyanis ekkor még gyerekcipőben járt. Az iparművészeti iskolában textiltervezést oktattak, az előkelő szabócégek általában kész párizsi modelleket vásároltak, s csak igen kevés iparművész „rándult ki” a divat területére. Szükség volt tehát valakire, aki megszervezi, hogy a diplomás és diploma nélküli tervezők lehetőséget kapjanak magyaros modellek megalkotására. Ez a valaki dr. FERENCZY Ferenc belügyminiszteri titkár volt.

¹¹ Muskátli 1931. 32. 1. 9.

¹² Muskátli 1931. 32. 8. 7.

¹³ *Magyaros irányzatokat a termelésben. Magyar Divatipar* 1930. 6. 7.

1933. október 17-én a TESz (Társadalmi Egyesületek Szervezete)¹⁴ keretein belül FERENCZY egy értekezletet hívott össze – amelyen jelen voltak „az összes divatirányító tényezők, művészek, divattervezők,¹⁵ az érdekelt iparágak vezetői, a magyar társadalmat képviselő egyesületek küldöttei” –, és előadást tartott a magyar divat érdekében. A TESz határozatot hozott a „magyaros viselet divatjának ügyében”, és országos pályázatot hirdetett az ilyen szellemű ruhatervek elkészítésére. Ugyanakkor felhívták a férfi és női divatszalonok figyelmét arra, hogy amennyiben „magyar férfi-, női- és gyermekruhákat elkészítenek, úgy törekedni fognak azokat a Nemzeti Munkahét alatt megtartandó divatbemutató keretében bemutatni”.¹⁶

Alig négy hét múlva, november 13–14-én a NOSz támogatásával a műsoros divatbemutató le is zajlott, amelyről így számolt be a Női divat:

„Néhány perccel nyolc óra után gördült szét a függöny, és a színpadon Bura Sándor cigányzene-kara elé Vencel Béla operaházi tag lépett magyaros fekete ruhában. Utána Némethy Ella operaházi tag jelent meg fekete estélyi ruhában, melyen azonban szembetűnt, hogy úgy a tervező (Szunyoghné Tüdös Klára), mint a készítő (Fischer Júlis és tsa cég) megtalálták a helyes utat ahhoz, hogy a mai divatnak megfelelőleg hogyan lehet magyarossá tenni csupán hímzéssel egy ruhát, úgy hogy az divatos és magyaros is legyen. Ugyanez áll Kőszegi Teréz ruhájára is (melyet szintén Szunyoghné Tüdös Klára tervezett) azzal a különbséggel, hogy ez a ruha a gyakorlatban még könnyebben kivitelezhető, és kifogástalan elkészítéséért a Förstner Nővéreket illeti őszinte elismerés.”¹⁷

A műsor után elkezdődött a divatbemutató. A zsűriben „Goldberger Leo textilgyáros, Hallosi igazgató a kamara részéről, Szunyoghné Tüdös Klára az operaház tervezője, Gutti Böske divattudósító, Takácsné úrhölgy a TESz részéről és Girardi Tibor (a Girardi József-cég főnöke) a NOSz részéről foglaltak helyet”. A bemutatott ruhák nagy tetszést arattak, a zsűri összesen 4000 pengőt osztott szét. 500 pengős első díjat kapott a Girardi-cég soproni selyemmel és a Spieler-szalonnal Goldberger anyaggal. A Förstner Nővérek két 250 pengős második díjat nyertek Goldberger anyaggal, illetve a Girardi-cég a Budapesti Pamutárugyár és a Rotschild-szalonnal Goldberger anyaggal nyertek második díjat. Ezen kívül 10 darab 100 pengős és 20 darab 50 pengős díjat osztottak ki.

Sajnos, a szabók szaklapja a tervezőket nem sorolta fel, csak gyanítani lehet, hogy néhányan azonosak a rajzpályázat nyerteseivel, akiknek alkotásaiból a Muskátli közölt néhányat, köztük két I. díjas, Nagyajtay Teréz által beküldött modellt. Azt is a Muskátli-ból tudjuk, hogy a Némethy Ellán látott ruha a rajzpályázaton II. díjat nyert.¹⁸

Nemcsak a tájékoztatás pontatlan, de a Női divatnak a zsűrivel kapcsolatban is fenntartásai voltak.

„Először is, a zsűriben összeférhetetlen tagok is helyet foglaltak. Másodszor pedig, miért nem azok nyerték az első díjakat, akik magyaros szabású, de mégis modern és előkelő darabokat mutattak be? A megbeszéléseken úgy lett eldöntve, hogy a bemutató a modern ruhákon való magyaros jelleg felszínrehozása érdekében fog megtartatni”.¹⁹

¹⁴ A TESz 1922-ben alakult, és a különféle jobboldali egyesületeket tömörítette. Rendszeresen szervezte az ún. Nemzeti Munkahetet.

¹⁵ A divattervezők valószínűleg az egyes divatárúkereskedések, esetleg szabócégek által alkalmazott rajzolóok, az iparrajziskola, a nőipariskolák neveltjei és tanárai, esetleg a színházi tervezőkből tevődtek össze. Semmi esetre sem a mai értelemben vett, diplomás főfoglalkozású művészekről van szó.

¹⁶ Női divat 1933. 10. 4.

¹⁷ Női divat 1933. 11. 8–9.

¹⁸ Muskátli 1933/34. 3. 7.

¹⁹ Muskátli 1933/34. 3. 19.

Az utóbbi megjegyzés arra utalt, hogy nem mindegyik ruha volt igazán magyaros, amit alátámaszt az a két Girardi ruha, amit a Muskátli a díjazottak között bemutatott. Az is igaz, hogy az első hat díjból kettő a Girardi cégé és négy a Goldberger gyaré, s ez valóban összeférhetetlen. Ugyanakkor az is tény, hogy még mindig Girardi a legelőkelőbb pesti cég és Goldberger a legjelentősebb textilgyár, így nagyon is indokolt volt a helyük a zsűriben.

A cikk még egy dolgot kifogásolt – joggal –, a megfelelő propaganda hiányát, melynek eredményeként amikor „a szakmai tervezők hatalmas táborral képviseltették magukat, hogy szemtanúi legyenek a nemes versenynek, nem láttuk ott azokat, akiket a legjobban szerettünk volna ott látni, előkelő divatdámáinkat . . .”²⁰

Ez utóbbi hibát igyekeztek hamarosan kiküszöbölni, a Nőiipariskola és a Muskátli segítségével is. 1934. március 1-jén a Városi Színházban újabb Magyar Estet tartottak. Az ünnepi beszédet dr. FERENCZY Ferenc tartotta a most már zsűfolásig megtelt színházban. Nem csupán a Nőiipariskola, de más községi nőipariskolák (Lajos utcai, Mester utcai, Sziget utcai, Szent László téri. Aréna úti), valamint a Váci úti, Egressy úti, Marcibányi téri polgári iskolák is részt vettek rajta egyénileg vagy csoportosan.

1934-ben FERENCZY megalakította a Magyaros Öltözködési Mozgalom Országos Bizottságát (II. Hattyú u. 13.), amelynek tagjai GLATZ Oszkár, az ismert festő, F. HARANGHY Erzsébet divattervező, HARANGHY Jenő iparművész, SPOLARICH László, ifj. GAAR Vilmos, a Lajos utcai nőipariskola igazgatója és IRSÁI SZABÓ Tibor voltak. Ügyvezető elnöke dr. FERENCZY Ferenc. SPOLARICH tagsága egyben biztosította a Muskátli további aktív részvételét a mozgalomban.

1934-ben két pályázatot is indítottak. Az egyiket az Országos Iparművészeti Társulat szervezésében a Goldberger Sámuel és Fia cég megbízására, de szintén FERENCZY kezdeményezésére, magyaros mintázatú, színyomatós női szövetek (pontosabban kartonok) tervezésére. A pályázat igen jól sikerült, 163 pályázó 989 tervet nyújtott be. A bíráló bizottságban a Goldberger cégen kívül a két ismert textilkereskedő, Brammer Ödön és Szénássy Gyula is részt vett, elnöke HELBING Ferenc grafikus, az iparművészeti iskola igazgatója volt. A díjnyertes anyagokból Tedesco Anna, Haranghy Erzsébet és Nagyajtay Teréz terveztek ruhákat. A pályázat művészi színvonaláról ma is meggyőződhetünk, mert FERENCZY az anyagot – a többi pályázat tervével és teljes dokumentációjával együtt – 1973-ban eladta a Magyar Nemzeti Múzeumnak.²¹

A következő pályázatot FERENCZY már a Bizottság nevében hirdette meg „korszerű, életteljes, magyaros szellemű ruhatervekre amelyek az 1934–35. év téli idénye magyar divatjának irányítására lesznek hivatva szolgálni”. Az alábbi kategóriákat határozták meg: a) férfi magyar ünnepelő; b) női magyar ünnepelő. A ruha célja az, hogy a magyar nő ünnepélyes és díszes alkalmakkor korszerű, magyaros jellegű ruhát ölthessen magára, és ne kényszerüljön még ilyenkor is internacionális ruhát viselni. – c) női estélyi ruha az 1934. év téli idényére; d) női délutáni ruha az 1934. év téli idényére; e) női télikabát az 1934. év téli idényére; f) iskolai (fiú, lány) formaruha; g) gyermekruha (fiú, lány); h) sportruha; i) női otthonka (házi ruha, pongyola).²²

A beérkezett nagyszámú és sikerült pályaművet az Iparművészeti Múzeumban állították ki. Még ugyanabban az évben, 1934. dec. 5. és 7-én a Nőiipariskola SPOLARICH László irányításával és FERENCZY közreműködésével ismét másoros divatbemutatót szervezett a Városi Színházban, amelyen nem csupán a nőipariskolák, de a legelőkelőbb szalonok (Berkovits, Dénes, Fischer, Förstner, Girardi, Gréte stb.) is részt vettek, valószínűleg a legsikerültebb tervek kivitelezésével. A bizonytalanság abból ered, hogy a beszámolók ismét nem tüntetik ezt fel, de úgy tűnik, hogy a Muskátliban²³ közölt ruhák azonosak a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött ter-

²⁰ Muskátli 1933/34. 3. 17.

²¹ MNM T. 1973. 1–222.

²² Női divat 1934. 8. 6–7.

²³ Muskátli 1935. 2. 22.

vekkal. Ezúttal már jelen voltak a vevők is. A napilapok lelkesen számoltak be az akkor kedvelt, revü stílusban megrendezett divatbemutatóról.

A következő pályázatot 1936-ban hirdették meg, ekkor már téli sport kategóriában is. 1937-ben és 1938-ban rendeztek még egy-egy pályázatot.

1936-ban FERENCZYt egy újabb feladat izgatta: a magyar divat külföldi népszerűsítése. Ezért 1936-ban Londonban, majd 1937-ben Varsóban rendeztek magyar bált, amelyen a meghívott társasági előkelőségek mind magyaros ruhát viseltek, a ruhák legtöbbjét Budapesten terveztek és kiviteleztek is.

Tüdös Klára²⁴

Dr. FERENCZY Ferenc kezdeményezése nem csupán a magyar ruha iránti keresletet lendítette fel, de a magyar divattervezés színvonalát is. Az egymás után megrendezett pályázatok és divatbemutatók teret és lehetőséget adtak az önálló tervezéshez, és főleg biztosították a tehetséges művészek számára a sajtónyilvánosságot. A pályázatokon részt vevők összetétele heterogén volt. Egy részük már előzőleg is foglalkozott divattervezéssel, mint EDVI ILLES Panni, TEDESCO Juci, CSERNÁK Anna Réka, M. KONKOLY THEGE Ilona. Mások, pl. a Nőiipariskola tanára, FRIÉS Erzsébet vagy HARANGHY Erzsébet, FARNADI FEIGL Ilona itt kaptak igazi lehetőséget képességeik kibontakozásához, s így megalapozták a magyar divattervezést. Díjat kaptak egyes szabók is, mint pl. MEYER Margit. Végül részt vett a két elismert jelmeztervezőnő, a Nemzeti Színház tagja, NAGY-AJTAY Teréz és az Operaház munkatársa, TÜDÖS Klára.

NAGYAJTAY Teréz a későbbiek folyamán nem foglalkozott a magyaros ruhákkal, TÜDÖS Klára viszont kezdettől fogva az ilyen ruhák tervezésének a leglelkesebb harcosa volt, s 1936 után szinte átvette a stafétabotot FERENCZYtől. Neve összefonódott a magyaros divat sikerével és későbbi pejoratív értékelésével.

TÜDÖS Klára FERENCZYvel egyszerre és együtt kezdte munkáját. 1933 júniusában *A nagyvilág divatjának magyarosítása* címmel tartott előadást a Budapesti Nőiszabó Ipartestületben.

Az 1933-as pályázaton Némethy Ella számára tervezett ruhájával II. díjat nyert. Modelljei nagy sikert arattak az 1934. március 1-jén rendezett műsoros divatbemutatón is. A további pályázatokon már nem vett részt, önállóan dolgozott, s 1936-ban megnyitotta Pántlika nevű divatszalonját. Bemutatói az előkelő társaság találkozóhelyei lettek, jelen volt mindenki, akit az első, 1933-as bemutatóról hiányoltak: „Tulajdonképpen riportlélmény. Elmondhatnám, hogy több angol szót hallani, mint magyart a meghívott érdeklődők között. Szemben velem ünnepelt filmszínésznő latolgatja, hogy melyik nagyszerű ruhadarab felelne meg leginkább egyéniségének”²⁵ – írta 1937-ben a Muskátli. 1939-ben a Magyar Divatcsarnok (Rákóczi út 70-76.) áruházban nyitott önálló ruhaosztályt, majd átment a Corvinba. Itt már nem csupán exkluzív modelleket alkotott, de nagyüzemileg előállítható, tömegigényeket is kielégítő, mai szóval élve „pret a porter” ruhákat is. Munkássága nyomán jelentősen fellendült az export. Dr. vitéz GYULAY Tibor, a Kereskedelmi és Iparkamara főtitkára a Női divat²⁶ hasábjain számolt be arról, hogy elsősorban

²⁴ Előbb SZUNYOGHNÉ, később ZSINDELYNÉ volt, az egyszerűség szempontjából csak a lánynevén említem.

²⁵ Muskátli 1937. 8. 105.

²⁶ Női divat 1940. 2. 25.

1–2. kép. Haranghy Erzsébet két terve, ceruzarajz és akvarell. Magyar Nemzeti Múzeum, textilgyűjtemény

TÜDŐS Klára tevékenysége miatt „a skandináv államok, Svájc, továbbá az angol gyarmatok nagy részének érdeklődése fokozott mértékben fordult a világviszonylatban is igen jó hírnévnek örvendő magyar ruha felé”.

A Magyaros Öltözködési Mozgalom célja, eredményei

A magyar ruha viselete már 1790-ben, a korona hazahozatala alkalmával is politikai demonstráció eszköze volt. Hasonlóan pártállást, nemzeti érzéseket fejezett ki a reformkorban és a kiegyezés idején is. A trianoni béke után a magyar ruha, a nemzeti viselet követelése ismét politikai tartalmú, s nem mentes az irredenta, sovinizta és fajvédő felhangoktól. De sem a Muskáti, sem a FERENCZY-féle csoport nem volt szélső jobboldali vagy nyilas. SPOLARICH politikai meggyőződéséről keveset tudunk, de az nyilvánvaló, hogy a Magyar Iparművészet c. lap népi-nemzeti irányvonalához tartozott, munkássága pedig a magyar népművészet értékeinek felfedezését és terjesztését szolgálta. Az is kétségtelen, hogy a TESz, amelynek a keretében a mozgalom megindult, a jobboldali szervezeteket tömörítette, sőt, éppen 1933-ban választotta meg Gömbös Gyulát vezetőjévé. Maga FERENCZY azonban – saját visszaemlékezése szerint – nem Gömbös, hanem Teleki és Bajcsy-Zsilinszky, Endre híve volt. Annak a Bajcsy-Zsilinszky Endrének, aki ekkor már a most alakuló népi mozgalmakhoz közeledett. FERENCZY szerint Bajcsy-Zsilinszky, Kiss János és Karácsony Sándor biztatta őt a mozgalom megindítására, elsősorban német- és

Hitler-ellenes céllal, megerősítve a magyar hazafias érzelmeket. FERENCZY úgy emlékezett, hogy mozgalmukat Illyés Gyula is támogatta. erre azonban adatot nem találtam. Bekerült viszont – más csatornákon keresztül – Bajcsy-Zsilinszky magyaros ruhája²⁷ a Magyar Nemzeti Múzeum Textilgyűjteményébe.

FERENCZYék Hitler hatalomra jutása után a reformkor szellemét és a Védegyelet törekvéseit kívánták feleleveníteni. Ez derül ki az 1934-es pályázatból is, amelynek első két pontját érdemes idézni:

„1. A pályázat a jelen kor magyar divatjának továbbépítését, illetve kialakulását; a magyar szellemnek és ízlésnek a divatban való érvényesülését; – a külföldről importált anyagok kiszorítását és a magyar divatalkotó tehetség kifejlődését szolgálja. A pályaterveknek tehát teljesen korszerű, életteljes, az internacionális divattal egyenértékű és feltétlenül magyaros divatot kell adniok. A tervező kizárólag csak olyan anyagokat vehet figyelembe tervezésénél, amilyen anyagokat hazai földön készítenek, illetőleg állítanak elő. 2. A pályázaton bárki, aki a magyar szellem letéteményese, képzettségére, foglalkozására tekintet nélkül részt vehet.”²⁸

A kírás megfogalmazása homályos, nem tudni, mit értettek a magyar szellem és ízlés érvényesülésén. A pályatervek zöme viszont elvetette a hagyományos magyar viselet elemeit – hiszen az ingváll, fűzött derék, szoknya, kötény összeállítás igen unalmas már –, s bátran nyúlt a paraszti öltözékek formáihoz, díszítésihez, s ez lett a siker titka. A népművészet kimeríthetetlen forrásnak bizonyult.

A megújított magyar női viselet hazánkban széles körű társadalmi elismerést aratott. A harmincas évek végére az elegáns divatdámák, az „úri középosztály” főleg keresztény hölgyeinek ruhatárában egy-két magyaros ruha, blúz, kosztüm vagy más feltétlenül kellett hogy legyen, hiszen az estélyi ruháktól a teniszruháig mindenféle ruhadarab készíthetett magyaros ízlésben. A szegényebb asszonyoknak is volt legalább egy magyar blúzuk, rátétes díszű táskájuk.

Nem lebecsülhető a magyaros divat külföldi sikere sem. 1935-ben a legújabb párizsi szabócsillag, Elsa Schiaparelli is felfigyelt a magyar hímzések szépségére, és Budapestre jött, hogy a Néprajzi Múzeum gyűjteményét tanulmányozza. Az 1934–35-ös divatbemutatókon Párizsban is huszáros, zsinóros díszű kosztümöket mutattak be. „A magyar ötlet, magyar jelleg valahogy kijutott Párizsba, hogy onnét diadalmasan meghódítsa a világot, s visszatérjen újra hozzánk és sikere legyen. mert hát hiszen Párizsból jött”²⁹ írta FAR-NADI Ilonka a Muskátliban. A Femina c. francia divatlap 1935. októberi címlapján pedig Budapest a téli divat egyik központjaként szerepelt.

Mi ennek a külső és belső sikernek az oka? Elsősorban az, hogy FERENCZYék a népi kultúra és a nemzetközi ízlés összehangolására törekedtek: „Mindен túlzástól, minden exotikumtól mentes, életteljes, modern, a külföldivel versenyképes és versenyt haladó magyar divatot”³⁰ akartak létrehozni, mint azt FERENCZY 1934-ben megfogalmazta. A jól sikerült modellek igazi titkát TUDÓS Klára árulta el: „A ruha vagy anyagban, vagy vonalban vagy dekorációban legyen magyaros, de sohasem mindháromban egyszerre”³¹. A siker másik titka a megfelelő időpont kiválasztása volt. A harmincas évek elején

²⁷ MNM T. 1977. 15. 1–3.

²⁸ Női divat 1934. 8. 6–7.

²⁹ Muskátli 1934/35. 9. 16.

³⁰ Muskátli 1933/34. 6. 3.

³¹ Magyar Iparművészet 1937–1938. 6. 178.

3. kép. Mohácsy Pál terve, férfi utcai ruha, akvarell. 4. kép. Farnadi Ilona terve: női sportruha hímzett ködmönnel, akvarell. Magyar Nemzeti Múzeum textilgyűjtemény (Az 1–4. képet Dabasi András reprodukálta.)

ugyanis a párizsi vezető divatcégek is érdeklődve fordultak a különböző népek viselete felé: „a színeket és formákat a tervezők, a szabók éppoly előszeretettel keresik a népművészet ősi kincsei között, amilyen szeretettel fogadják ezeket a népi eredetű modelleket a nők Párizsban, Londonban, Amerikában és Budapesten”³² – tudósított az új irányzatról 1936-ban a Pesti Hírlap divatlapja.

A siker tehát elsősorban nem politikai jellegű, amit alátámaszt a magyaros férfi viselet sikertelensége. A férfi ruházattal ugyanis nem tudtak mást tenni, mint a modern szabású zakókat, pantallókat zsinórozással díszíteni, amire ráillett JÓKAI Mór humoros megjegyzése, a kiegészítés kori keverék ruházatról „pisli ungarisch, pisli deutsch”, amit „kisit mágyár, kisit német”-nek magyarosíthatunk. A magas, álló galléros, keményített mellű atillát végképp nem akarta senki sem felvenni, mert merev és meleg volt. Az volt már az 1860-as években is, de akkor a férfiak jobban hozzászórtak a kényelmetlen viseletekhez, és fegyelmeltebben tűrték megkínzásukat, legfeljebb csak panaszkodtak.

Néhány szabó, Mohácsy Pállal az élükön, lelkesen terjesztette az új viseletet, amelyet ünnepi alkalmakkor – esküvő, gyász stb. – esetleg fel is vettek. Megmagyarosodtak az iskolai formaruhák is, de a hétköznapi viselet nem. Még Bajcsy-Zsilinszky Endre is csak akkor bújt zsinóros öltönyébe, ha a Parlamentben kívánt felszólalni. GLATZ Oszkár

³² A Pesti Hírlap divatlapja 1936. 20. 5.

Rátéttel díszített nyári ruhák. Farnadi Ilona tervel.

5. kép. Farnadi Ilona tervei: rátéttel díszített nyári ruhák (Muskátli 1941. 5. 50.)

1942-ben így fakadt ki a magyar ruha iránti érdektelenség miatt: „... lealázó érzés, hogy a magyar kész életét áldozni a hazáért, azonkívül a legkisebb kényelmetlenséget is elviselni a legszentebb nemzeti értékek fejében nem hajlandó”.³³

A magyar ruhával szembeni ellenérzést a legszemléletesebben MUHITS Sándor fogalmazta meg a Magyar Iparművészet hasábjain 1944-ben:

³³ Muskátli 1942/43. 1. 2.

„Ellentétben a rapszódikusán változó női divattal, a férfi divat lényegében 80–100 éve megállapodott annyira, hogy valóságos egyenruhává merevedett . . . A nemzetközi városi férfiviseletben lassanként az individuális változások utolsó lehetőségei is eltűnnek . . . Nos, ezt a ruhát magyarrá keresztelni nem lehet semmivel sem. A magyar viselet leghevesebb rajongói is túl vannak azon, hogy a pantalló alsó szarát, a kabát gombját sújtással cifrázni, több mint esztelenség.” Azt az ötletet pedig, hogy a népviselet elemeit vigyék be a férfi ruházatkódásba is, frappánsan visszautasította: „Megengedem, kolosszális sikerünk lenne, ha egy szép napon az ország képtelenül grandiózus operett-tablóban prezentálná magát az idegen, sőt IDEGEN előtt! Te jó Isten! Hogy néznék én ki, mint nemes Veszprém vármegye szülőtte »a la insurgens« szabott darócruhába bújtatott lottyadt természetemmel, karakánul vállamra vetett veszprémi cifraszűrral ropnám a Lambethwalk-ot”.³⁴

A megoldást az egyenruhák magyarosításában látta, és sajnos ezt a nézetet vallották a különféle szélsőjobboldali szervezetek is!

A mozgalom jobbra tolódása

A dr. FERENCZY Ferenc által indított mozgalom tehát a női öltözködés terén elérte célját, a magyaros öltözködés általános lett. A TESz első határozatában kitért arra, hogy majd kéri a kormányzat segítségét, ekkor azonban a mozgalom még független a hivatalos köröktől. A Női divat 1935-ben jelentette, hogy „illetékes helyről nyert értesülés szerint a Kormányzó Úr Főméltósága magas színe előtt magyar ünneplő ruhában bármely alkalommal úgy férfi, mint nő megjelenhet”.³⁵

1938 körül kezdett kicsúszni FERENCZY kezéből az irányítás, amelyet a hivatalos, kormányzati szervek vettek át. A Magyar Királyi Operaházban 1938. április 2-án megtartott divatbemutató rendező bizottságának vezetője Bornemissza Gézané, az iparügyi miniszter „szép és divatos öltözködésben elől járó felesége”³⁶ volt. A ruhákat TUDÓS Klára tervezte, a bemutató rendezője Oláh Gusztáv volt. Különös hangsúlyt kapott a divatrevü a Szent István-év és az Eucharisztikus-kongresszus miatt, mint azt maga a Főméltóságú Asszony (Horthy kormányzó neje) is hangsúlyozta a Szent István-évi ünnepségekkel kapcsolatos rádióbeszédében:

„A magyar középosztály asszonyai nem maradhatnak az ideseregülő külföld előtt semmitmondó nemzetközi ruhájukban, amikor minden népviselet, katonai és papi pompa ott lesz a nemzet és katolicizmus nagy ünnepén. A nemzeti jelleget kidomborítanunk valóban kötelességünk és a lelkes magyar nők gondjainak könnyítésére rendezett divatbemutátón minden magyar asszony megtalálhatja ízlésének megfelelő magyaros ruháját.”

1939-ben a Baross Szövetség Női Táborá rendezett előadásorozatot és ruhakiállítását. Az előadások témái érdekesek voltak, s olyan előadók voltak többek között, mint GLATZ Oszkár, UNDI Mária, KERÉKGYÁRTÓ Adrienne vagy PAULINI Béla, aki a Gyöngyösbokréta mozgalom eredményeiről számolt be. A kiállítás is színvonalas lehetett, mert az Izabella Háziipari Egylet hímzéseitől kezdve a csetneki, Móga- vagy a Pongrácz-csipkéig igen sok szép alkotást mutattak be. A szabóversenyen azonban ez alkalommal csak a keresztények vehettek részt! Ami valószínűleg nem is tett jót a versenynek, hiszen a legjobb cégek maradtak ki a vetélkedésből!

Igen sok magyaros díszruha készült abból az alkalomból is, hogy a két bécsi döntés alapján a felvidéki és erdélyi városokat visszakaptuk.

³⁴ Magyar Iparművészet 1944. 3. 21.

³⁵ Női divat 1935/36. 10. 9.

³⁶ Muskátli 1938/39. 2. 18–19.

1940 után egyre inkább a szélsőjobboldali ideológiák részévé lett a magyaros ruházat is. A Vitézi Rend, az Ébredő Magyarok Egyesülete kezdettől fogva támogatta a mozgalmat, a többi árpádkeresztes, nyilas, hungarista párt és egyesület tagjai is ragaszkodtak a Bocskai-sapkás, zsinóros ruhás megjelenéshez. Egyidejűleg a magyaros női divat kifáradt, mintha nem figyeltek volna TUDÓS Klára elvére. A Muskátli kezdett akadémikussá válni, és eredeti kalocsai, boldogi stb. viseleteket ajánlani a mindennapokra is. Ami igen jól sikerült a lakberendezésben – tehát a visszatérés eredeti forráshoz –, az neveléses volt az öltözködés területén, és csömörhöz vezetett. A népi ruha viselete végül a női divat terén is a fasiszta eszmék kifejezője lett.

A magyaros ruha divatját végül azonosították a nyilas, szélsőjobboldali eszmékkel – méltatlanul –, hiszen a népi, nemzeti hagyományokat feldolgozó viselet nem tehetett arról, hogy embertelen eszmék szolgálatába állították. A magyaros öltözködési mozgalomról beszélni, írni nem illett évtizedeken keresztül. Ma már megállapíthatjuk, hogy érdekes és sok szempontból hasznos mozgalom volt, még ha magában is rejtette a jobbrtolódás lehetőségét. Kétségtelen azonban, hogy értékeket hozott létre, és a magyar népművészetet terjesztette itthon és a nagyvilágban.

Katalin Földi-Dózsá

THE "MUSKÁTLI" JOURNAL ON NEEDLE-CRAFT AND THE MOVEMENT OF HUNGARIAN-STYLE CLOTHING IN THE 1930S

(Abstract)

In the 1930s various movements tried to make Hungarian folk art popular among the so-called "middle class", to introduce it into clothing and the furniture of homes.

The journal *Muskátli* (Geranium) wanted to popularise Hungarian folk embroidery among the public and to replace the modern needle-craft of shallow taste of the period with genuine Hungarian pieces. (Geranium was a favourite flower kept in the windows of Hungarian village houses and it referred to the peasantry.) The revival-movement of embroidery, as well as the periodical was started by the Hungarian Royal State School of Female Industries. The journal was edited by the directors of the School. It had a high artistic standard; later the journal fused with the central periodical of decorative artists, *Magyar Iparművészet* (Hungarian Decorative Art) in 1935, and subsequently it was its supplement. The *Muskátli* aimed at publishing old peasant embroideries. Its authors were noted ethnographers, such as István GYÖRFFY, Gertrud PALOTAY, György DOMANOVSKY among others. Previously journals on art and needle-work usually had strongly redrawn the popular motifs. On the other hand, the *Muskátli* encouraged the imitation of original pieces and quoted examples for the utilization of embroideries in the decoration of homes.

The movement of clothing was started in 1933. It was linked to the efforts of national resistance against German influence and Hitler. Its leaders were Dr. Ferenc FERENCZY, and Klára TUDÓS, the costumes designer of the Opera. They annually announced competitions for projects of Hungarian-style clothing. The movement made efforts to popularize the Hungarian-style clothing abroad as well, they organized, e.g. Hungarian Balls in London in 1936, and in Warsaw in 1937. In 1936 Klára TUDÓS opens a stylish dressmaker's showroom called *Pántlika* (Ribbon). Her models were not only appreciated by the upper layers of Budapest, but also by foreigners, and she had a considerable export. Subsequently she opened divisions of Hunarian garments in two big department stores in Budapest.

The movement of Hungarian clothing acquired the official support of the governing party by the late 30s. Later on references were increasingly made to it by extreme rightist organizations too, close to fascism. Because of this late political connections, not only the movement broke off after World War II, but research also neglected it.

A magyar néprajz a két világháború között – új tudományos célok és gyakorlati feladatok

„A hungarológia kultúrprogram első nagyszerű indítása érlelte kalászba a harmadik nemzeti tudomány, a néprajz első szintetikus kísérletét” – írta az Ethnographiában *A magyarság néprajza* első kötetéről LAMBRECHT Kálmán.¹ Ismertetésében a néprajz a „legnemzetibb” és „legmagyarabb” tudományként szerepel, megelőzve a történeti sorrendben előtte járó történetírást és nyelvtudományt. „Addig sose vittük, hogy nemzeti célok szolgálatába korszerű, kitartó, lelkiismeretes, alapos néprajztudományt állítsunk.”² Ezt az elégedetlen mondatot pedig VAJKAI Aurél fogalmazta az *Ungarische Jahrbücher* 1938-i néprajzi kötetéről, az *Ungarische Volkskunder*ól, melyet új, összegző műként ismertetett ugyancsak az Ethnographiában.

Ismeretes, hogy Európában a saját néppel foglalkozó néprajztudományokat az antropológia oldaláról – elsősorban az elhatárolódást hangsúlyozva – nemzeti etnográfikának nevezik. Az utóbbiaknak viszont – önmaguk felől tekintve – nemzeti eszményekkel telítődés kölcsönzi a nemzeti jelzőt. A fenti idézeteket olvasva felvetődik: vajon a magyar néprajznak mint saját néppel foglalkozó tudományszaknak milyen eredményekkel vagy fogyatékokkal járt és jár ennek a feladatnak a vállalása. A kérdés ma másként hangzik, mint száz vagy ötven, akár harminc évvel ezelőtt. A mai helyzetben döntő, hogy Európa szerte a nemzeti elzárkózás kereteinek fölbomlását vagy lazulását éli át legtöbb nemzeti néprajztudomány. Visszatekintve pedig elgondolkoztató az a tudománytörténeti tény, hogy a magyar néprajz sosem csak a magyarságot vizsgálta. Nem arra gondolok, hogy bár nem voltunk sem hajós, sem gyarmattartó nép, egy-egy magyarországi utazó és etnológus távoli földrészeken mégis értékes munkát végzett. Nem is az 1918-ig a magyar államban élt nem magyar népek tanulmányozását érzem e tekintetben igazán fontosnak, hanem a folyamatos finnugrisztikai és keletkutató érdeklődést, mely számottevő eredményeket ért el. Igaz, ha ennek a túlnyomólag etnológiai értékű kutatásnak az indítékait keressük, legtöbb esetben előbukkan a magyar őstörténeti ösztönzés, és végső soron a nemzeti néprajz kérdésföltevéseihez jutunk vissza. A nézőpontok koronkénti változása, a fogalmak bonyolultsága miatt nehéz tehát a „magyar néprajz – nemzeti néprajz” kapcsolat általános tartalmának mibenlétére válaszolni. Célravezetőbb egy-egy kiválasztott tudománytörténeti szakaszban megvizsgálni a nemzeti ideológia és a néprajztudomány viszonyának alakulását.

A fenti idézetek valamilyen fordulatra figyelmeztetnek: az 1930-as években a magyar néprajz mint nemzeti tudomány a korábbtól eltérő, kiemelt helyzetbe jutott. Legalábbis a tudományos közvélemény ezt érzékelte. A folyamat csomópontjainak közelebbi elemzésével adalékokat kívánunk szolgáltatni szellemi életünk két világháború közötti tör-

¹ LAMBRECHT Kálmán 1934. 84.

² VAJKAI Aurél 1940. 341.

ténetéhez. Ezek egyúttal a magyar néprajz eddig kevés figyelemre méltatott, alkalmazott jellegére vetnek fényt.

Előjáróban röviden át kell tekintenünk az előzményeket. Talán szükségtelen hangsúlyozni, mégis a folytonosság és a különbözőségek érzékeltetéséért említjük, hogy a folklór és tágabb értelemben a néphagyomány „felfedezésétől” kezdve a nemzeti művelődés ügye volt. Akár a költészetet megújító forrásként, akár a nemzeti karakter lényeges elemeként vagy a művelődéstörténet legkorábbi fokainak tanújaként vették figyelembe, egyaránt így tekintettek rá. Annál is inkább, hiszen ezek a minősítések szorosan összefüggtek.

A század végén a néprajztudomány saját intézményeinek megteremtésével új helyzet állt elő. Olyan célokat, közvetlen intézményi feladatokat, programokat kellett megfogalmazni, amelyek igazolják a magyar tudományos életben a néprajz önállóságát. A gondolati háttér összetettsége szemléletesen mutatkozik meg a Néprajzi Társaság alapításának és az Ethnographia megindításának eszméiben. Az, hogy a magyar néphagyomány kutatói nemzeti érdekű munkát végeznek, változatlanul nem képezte vita tárgyát. A millenniumi érdeklődés fokozottan irányult az őstörténeti vonatkozású tudományágak felé. Ezek közé tartozott a néprajz is. Ide vonatkozó példaként számos megnyilatkozás idézhető.

HERRMANN Antal azonnal válaszolt BAROSS Gábor kereskedelmi miniszter ezredéves kiállítás rendezésére tett javaslatára, és egyúttal bejelentette a néprajz részvételi igényét: „... csak az ethnographiai színezet teheti a kiállítást minden ízében nemzetivé s csak a néprajz mutatja a tulajdonképpeni nemzeti kultúrát” (a kiemelések az eredetiben – K. L.).³ Ugyanő fogalmazta meg egyik társasági titkári jelentésében, hogy a fiatal egyesület „nemzeti kultúrügyet” szolgál.⁴ Nem meglepő, hogy 1898-ban kolozsvári egyetemi magántanári székfoglalójában ugyanezekkel az érvekkel és állításokkal találkozunk.⁵ A Néprajzi Társaság első évtizedének másik meghatározó egyénisége, az éveken át ügyvezető alelnök és az Ethnographiát szerkesztő MUNKÁCSI Bernát különösen gyakran hivatkozott hasonló megokolásokra: a pénzügyi és szervezeti válságba került társaság fennmaradása „nemzeti érdek”, mert „nagy nemzeti missziót” tölt be.⁶ MUNKÁCSItól származik az Ethnographia 1894-es első számának a borítólapján közölt felhívás, mely szerint a folyóirat „a legnemzetibb tudománynak, a magyar nép tudománynak a művelését tűzte ki feladatául”. Az 1896-i közgyűlésen az év fontosságához illő ünnepélyességgel mondta MUNKÁCSI a következőket:

„Nyelv, történet és népszellem: ezek a nemzeti tudományosságunk legsajátosabb tárgyai. Dicsősége, érdeme minden népnek, ha mennél nagyobb erővel járulhat hozzá az emberiség általános szellemi törekvéseihez; ezek sorában a nemzeti nyelv, történet és népszellem tudományának művelése, ápolása és elősegítése egyszersmind hazafias szent kötelesség, az e téreken való mulasztás pedig a nemzeti becsület ügyében elkövetett mulasztás.”⁷ (Kiemelések az eredetiben – K. L.).

³HERRMANN Antal 1891. 330.

⁴A Magyarországi Néprajzi Társaság IV. közgyűlése 1892. május hó 7-én. Ethnographia 1892. 286.

⁵HERRMANN Antal 1898.

⁶Elnöki megnyitó az április 22-i közgyűlésen MUNKÁCSI Bernát alelnöktől. Ethnographia 1893. 135–136.

⁷A Magyarországi Néprajzi Társaság 1896. szept. 26-i éves rendes közgyűlése. MUNKÁCSI Bernát dr. ügyvivő alelnök elnöki megnyitója. Ethnographia 1896. 425–426.

A főtítkárként és szerkesztőként MUNKÁCSINak részint utóda, részint társa, SEBESTYÉN Gyula az első évtizedet értékelve „nemzeti szükséglettel” magyarázta a Magyar Néprajzi Társaság létrejöttét. 1906-ban pedig ő is „a legnemzetibb tudományok egyikévé” avatta.⁸ BÁTKY Zsigmond még ezt a megállapítást is fokozta. Az *Útmutató* előszavában „minden egyéb tudomány mellett különösen nemzeti tudománynak” nevezte a néprajzot.⁹

További hasonló idézetektől eltekintve, feleletre vár: ilyen előzmények után mi lehetett az oka, hogy a 30-as években mégis úgy vélekedtek a magyar néprajzról, mint ami igazán akkor emelkedett a nemzeti tudomány rangjára? Az egyik ok VAJKAI Aurél kifakadását igazolja. SEBESTYÉN az idézett, az első tíz évet áttekintő beszámolójában tanulságként említette, hogy dacára a szép eredményeknek, a tudományszak nem tudott még kellően megerősödni és a „köztudatban megfelelő tért hódítani”.¹⁰ A második ok az első világháború után a nemzeti kérdésben bekövetkezett szemléletváltozásban keresendő. A két világháború közötti évekből visszatekintve a Néprajzi Társaság alapító eszméinek némelyike akár kozmopolitának is minősülhetett, bár képviselői valószínűleg sosem vállalták volna a kozmopolitizmus vádját. Közben azonban megerősödött a nemzetközi szocialista és munkásmozgalom, a világháborúval összefüggésben forradalmak sora zajlott le. Nem kell magyaráznunk, hogy különösen az 1920-as évek Magyarországon mennyire kiszorult a közéletből mindenfajta nemzetköziséget, sőt nemzetek közöttiséget valló gondolat. Jellemző, hogy SOLYMOSSY Sándor SCHMIDT és KOPPERS elméletét ismertető tanulmányának végén úgy érezte, meg kell védenie az összehasonlító etnológiát a nemzetietlenség ódiájától.¹¹ Végül a harmadik ok, mellyel alább még részletesen foglalkozni fogunk, az 1930-as évek néprajzi kutatásainak gazdagodása volt.

Az említett kozmopolitizmus bővebb magyarázata a kérdéskör újabb rétegeit tárja elénk. A Néprajzi Társaság alapításakor többek között JÓKAI Mór is köszöntőt mondott. Az ország legnépszerűbb írója az eredetileg védnöknek kiszemelt, de időközben elhunyt Rudolf trónörökös helyett szerepelt. Ezért hangsúlyozta a kor nagy könyvkiadói vállalkozása, a Rudolf nevével fémjelzett *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen* sorozat alapeszméjét, a dualista allamszervezetben élő népek kölcsönös megismerésének szükségességét, egymáshoz közeledésük érdekében. HERRMANN Antal, aki a Néprajzi Társaság alapításának nemcsak fő ösztönzője volt, hanem tőle eredt a nagyszámú nemzetiségi szakosztály ötlete és az alapszabály-tervezet is, ugyanennek a sorozatnak „néprajzi előadója”, azaz tudományos szervezője és szerkesztőjeként dolgozott. Voltaképp átvette és a magyarországi viszonyokra alkalmazta a birodalom egységét erősíteni kívánó törekvést. JÓKAI beszédében egy általa egyénileg is képviselt ügynek szintén hangot adott. Nemsokára élénken tevékenykedett az európai békemozgalomban. Ezért kapcsolta a Föld minden népének megismerésén fáradozó etnográfia dicséretéhez a társa-

⁸ A Magyar Néprajzi Társaság 1899. március hó 17-én tartott rendes évi közgyűlése. Dr. SEBESTYÉN Gyula főtítkár jelentése. *Ethnographia* 1899. 147. – Jegyzőkönyvi kivonat a Magyar Néprajzi Társaság 1906. márc. 29-i rendes évi közgyűléséről. Dr. SEBESTYÉN Gyula főtítkár jelentése. *Ethnographia* 1906. 189.

⁹ BÁTKY Zsigmond 1906. III. oldal

¹⁰ A Magyar Néprajzi Társaság 1899. március hó 17-én tartott rendes évi közgyűlése. Dr. SEBESTYÉN Gyula főtítkár jelentése. *Ethnographia* 1899. 149.

¹¹ SOLYMOSSY Sándor 1926. 19.

sági jubileumokon mindenkor szívesen idézett mondatát. miszerint ha a világon bekövetkezik az örök béke, az az etnográfia általános elterjedésének eredménye lesz.¹² JÓKAINál, HERRMANN Antalnál és egyesületalapító híveiknél ezeknek a népeket és kultúrákat közelítő gondolatoknak az érvényesülése a magyarság és Magyarország nemzeti érdeként merült föl. sőt evidenciaként jelentkezett. Valószínű ez a legfontosabb magyarázata annak, hogy nem találkozunk bővebb és rendszeresebb kifejtésükkel, csupán utalásokkal és hivatkozásokkal, amelyekből fentebb idéztünk.

Ezen a ponton szembe kell néznünk az első világháború előtti magyar néprajztudomány és a magyarosítás kapcsolatával.¹³ A Néprajzi Társaság alapításának idején még igen elevenen hatott a CSAPLOVICSnál megtestesült ötlet, mely azonban jóval korábbi gyökerrű, hogy a soknemzetiségű Magyarország eszményi terepe az összehasonlító néprajznak. A gyökér, a régi magyarországi patriotizmus, a hungarus tudat jelen volt a Társaság tervezői és alapítói szellemiségében, elsősorban a hungarusságot hagyományosan magas szinten képviselő német származású értelmiség körében (MELTZL Hugó, HUNFALVY Pál, HERRMANN Antal). Ekkor még nem uralkodott el a hungarocentrikus szemlélet, mint Trianon után, bár az akkor sem volt kizárólagos. Azzal, hogy az első szervezeti felépítés nagyszámú nemzetiségi szakosztály szervezését irányozta elő, és biztosította a nem magyar előadói nyelv használatát, a magyar néprajz korabeli egyetlen önálló intézménye nem szegődött a hivatalos magyarosítás szolgálatába. Az első alapszabály 1. §-a voltaképp ki is zárta ezt: „A magyarországi néprajzi társaság célja a magyar állam és a történelmi Magyarország mai és egykori népeinek tanulmányozása, valamint kölcsönös megismerkedés útján a hazában élő népek közt testvéries egyetértésnek és együvé tartozás érzetének ápolása.”¹⁴

Nem tagadható, hogy a magyarság kulturális tolenyet hangoztató megjegyzésekkel és a magyarosítás sürgetésével találkozni lehet a millenniumi önelégültségben vagy a századelő nagyhatalmi vágyálmaiban fogant folyóiratcikkekben, de nem ezek adják a néprajzi íráskor alaphangját. A vegyes nemzetiségű vidékekkel – főleg azokkal, ahol a magyarok kisebbséget alkottak – foglalkozó tanulmányok közt akadnak leginkább türelmetlen jellegűek. A szerzők az államilag támogatott asszimilációval vélik visszafordítani a magyarok százados etnikai térvesztését.

A Néprajzi Társaságban is jelentkezett a türelmetlenség. Elsősorban az idősödő HERMAN Ottó képviselte. Az 1892. évi szervezeti és pénzügyi reform atyjaként törölte az idézett 1. §-t, mert a megjelölt cél „a tudománynak nem föladata” és a „magyar nemzeti művelődés érdekébe” ütközik. Ő szüntette meg az egyébként túlméretezett szakosztályi beosztást is.¹⁵ Az igazsághoz tartozik, hogy ennek ellenére a Társaság és folyóirata az első világháború végéig az eredeti csapáson haladt. Beállítottóságán az sem sokat változtatott, hogy szintén HERMAN Ottó javaslatára „Magyarországról” Magyar Néprajzi Társaságra változott a neve.

¹² JÓKAI Mór 1890. 8.

¹³ Vö. ZSIGMOND Gábor 1974.

¹⁴ A Magyarországi Néprajzi Társaság alapszabályai. Ethnologiai Közlemények 1887–1889. III. füzet 397. Az Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn melléklete.

¹⁵ Rendkívüli választmányi ülés. 1892. március 26. Ethnographia 1892. 215. A Magyar Néprajzi Társaság irattárában (1892. évi csomó) megvan a HERMAN Ottó által fogalmazott eredeti szöveg, mely kisebb-nagyobb eltérésekkel napvilágot látott a rendkívüli választmányi ülésen ismertetett jelentésekkel és javaslatok között.

Végül is a századvég és századelő magyar néprajza még túlon túl fiatal és gyenge volt ahhoz, hogy önálló politikai vagy ideológiai szerepkört töltsön be. Az ezredéves ünnepre – más tudományzakokkal ellentétben – nem készültek nagyszabású összegző néprajzi művek. A kiállításon a néprajz elsősorban illusztrált. Csatlakozott a központi elképzeléshez, és igyekezett a maga módján igazolni az ezeréves folytonosságot, de a képet lényeges új vonásokkal nem gyarapította. Ha arra gondolunk, hogy a néprajzi faluban látható volt a birtokos parasztság lakáskultúrája, az „ősfoglalkozások” tárlói pedig a társadalom alig számon tartott peremcsoportjainak kultúrájáról adtak hírt, egy országban, ahol a nemzeti hagyományokban a nemesi történelem és tradíciók foglalták el a fő helyet, új szemléleti lehetőségek nyíltak meg. Valójában azonban nem a múlt magyarázatának demokratikus távlatáról volt szó, hanem az „ősinek” vélt műveltségi javak körének kiterjesztéséről, tehát egy, a megelőző korból örökölt gondolat érvényének bővítéséről.

Az intézményesedő néprajz törekvései között nem nehéz felfedezni az alkalmazott tudomány státusába jutás igyekezetét. Lényegében ezeket követjük nyomon. Az első világháború előtt a *Nemzetiségi Ismertető Könyvtár* kötetiben kapott legnagyobb teret az alkalmazott jelleg. Ez a sorozat TISZA Istvántól kapott ösztönzést és támogatást, kifejezetten a politikai békéltetés szándékával jelent meg. Az alapgondolat tehát nem volt új. Bár a cél általános kulturális kép bemutatását jelölte, némelyik kötetben a leíró néprajz bő lehetőségeihez jutott, pl. CZIRBUSZ Géza dél-magyarországi németekről és bolgárokról, MOLDOVÁN Gergely románokról szóló munkáiban.¹⁶ A szerzők azonban a magyarországi néprajzi kutatás peremén helyezkedtek el. A sorozat megvalósításában sem a Néprajzi Társaság, sem a budapesti Néprajzi Múzeum nem vett részt.

A világháborút követő politikai fordulatok idején ismételten előtérbe került az alkalmazott tudomány szerepe. A Néprajzi Társaságban a 90-es évektől napirenden volt az iskolai néprajzoktatás, mindenekelőtt egy egyetemi tanszék megszervezése. Az őszirózsás forradalom után tartott első választmányi ülésen, november 27-én határozták el, hogy kéri a vallás- és közoktatásügyi minisztertől az önálló (földrajztól különválasztott) néprajzi tantárgy bevezetését és a pesti egyetemen három tanszék fölállítását (általános néplélektan és folklór, Magyarország néprajza, általános tárgyi néprajz). Legfőbb indokként a nemzetiségek és más országok népei megismerésének gyakorlati, politikai hasznát jelölték meg. Nem sokkal az ülés előtt SEBESTYÉN Gyula elnök és MADARASSY László főtitkár már fölkereste JÁSZI Oszkár tárca nélküli nemzetiségi minisztert, hogy bejelentésük a Társaság csatlakozását a Nemzeti Tanácsához, és felajánlják együttműködésüket, különös tekintettel a nemzetiségi kérdésre. 1919 elején ismét érintkezésbe léptek vele – már mint egyetemi kormánybiztossal –, BRAUN Róbert közvetítette hozzá a Társaság választmányának beadványát oktatási ügyben.¹⁷

A Tanácsköztársaság közoktatásügyi népbiztossága abban az esetben ígért a Néprajzi Társaságnak működési engedélyt és támogatást, ha részt vesz az iskolai oktatás „kommunista irányba való átszervezésében s ha működését nemzetközi alapokra helyezi”. Az

¹⁶ CZIRBUSZ Géza 1913a, 1913b; MOLDOVÁN Gergely 1913.

¹⁷ Jegyzőkönyvi kivonat a Magyar Néprajzi Társaság 1918. nov. 27-i zárt választmányi üléséről. *Ethnographia* 1919. 134–136. – A Magyar Néprajzi Társaság elnökségének beadványai a vallás- és közoktatásügyi államtitkárhoz, valamint a miniszterhez (1918. dec. 6-án; 1918. dec. 16-án). Magyar Néprajzi Társaság irattára. 1918. évi csomó. – Jegyzőkönyvi kivonat a Magyar Néprajzi Társaság 1919. febr. 26-i nyilvános felolvasó és zárt választmányi üléséről. *Ethnographia* 1919. 137–138.

elnökség helyére lépő intézőbizottság két hónapon át fontolgatta az ajánlatot, míg beköszöntött a nyár és hivatalosan is elodázhatták a választ, de mire elővették volna ismét, a tanácskormány megbukott.¹⁸

A lassú politikai kibontakozás során a néprajz társadalmi békítő hivatása került újra előtérbe: „Tárgykörünk fölötté alkalmas voltánál fogva közre kell nekünk is munkálnunk a nemzetmentés nagy munkájában” – fogalmazódott meg. A kiindulási pontok tehát többször változtak. Változott a tartalom is, ám a tudománypolitikai rangra törekvés változatlan maradt. Az eredmény ezúttal még nagyon soványnak bizonyult. Az ország akkori helyzete nem tette lehetővé a tudományszak lehetőségeinek megjavítását, de az is igaz, hogy a néprajz hivatalos vezetése, mely voltaképp a Társaság elnökségéből állott, igen szűk keresztmetszetű programot kínált. Az 1920 tavaszán regenerálódó Magyar Néprajzi Társaság a „nemzetmentésben” a tudományterület népszerűsítését és a tanfűtőszobák gyűjtőmunkába vonását tartotta különleges feladatának. Egyik sem volt sem újszerű, sem fordulatot ígérő.¹⁹

A magyar néprajztudományra tehát többé-kevésbé változatlanul érvényes volt, ami korábban is akadályozta, hogy a kívánt „nemzeti tudomány” rangot a társtudományok színe előtt vitathatatlanul elnyerje: még mindig fiatal és meglehetősen kis tudományszaknak számított. Nem tudott nagyobb ideológiai jelentőségre szert tenni. Jellemző, hogy az a szakadás, amely több társadalomtudományi területen – leginkább a történettudományban – már 1918/19 előtt a konzervatívabb és a modernebb irányzatok képviselői között bekövetkezett, a néprajzban nem történt meg. Az 1920-as években az Akadémiával laza a kapcsolata. Még mindig nincs egyetemi tanszéke. Azt a személyekhez kötődő irányzati sokrétűséget, mely ugyancsak leginkább a történettudományban kibontakozott, ebben az időben a néprajzban hiába keressük. Az 1920-as években nem zajlottak le termékeny viták, és kiemelkedő mű is kevés akadt.

Ezek a negatívumok azonban nem akadályozták, hogy a szűkös lehetőségek mellett ne folytatódjék az alkotó és gyűjtőmunka, ne érlelődjének értékes eredmények. Továbbá voltak és alakultak olyan külső körülmények, amelyek hozzásegítették a néprajzot az elszigeteltségből való kiemelkedéshez és az alkalmazott jelleg előtérbe kerüléséhez. Mielőtt ezek közül eggyel mint tárgyunkhoz közel állóval részletesebben foglalkozunk, továbbá kettőt megemlítsünk, tisztáznunk kell, hogy különbség van a népi kultúra hivatásos művészetekben vagy közművelődésben való alkalmazása és a néprajztudomány eredményeinek valamilyen politikai célzatú felhasználása között. Az előzővel, például KODÁLY Zoltán vagy GYÖRFFY István művelődésszervezőjével ezúttal nem foglalkozunk, jóllehet nem mindig voltak függetlenek kutatási eredményekből adódó következtetésektől. Mégis a politikai célzatú alkalmazástól mindkettő határozottan különbözik, azzal hogy központjában áll a föltárt és regisztrált hagyomány társadalmi méretű újratanítása és újratanulása.

¹⁸ Beszámoló a Magyar Néprajzi Társaság Tanácsköztársaság alatti működéséről. A szöveget az Intézőbizottság nevében a vallás- és közoktatásügyi miniszter kérésére MADARASSY László és SOLYMOSSY Sándor fogalmazta: 1919. nov. 20. Magyar Néprajzi Társaság irattára. 1919. évi csomó.

¹⁹ Jegyzőkönyv a Magyar Néprajzi Társaság Intézőbizottsága és a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium kiküldöttjei között lezajlott megbeszélésről. 1920. febr. 6. Magyar Néprajzi Társaság irattára. 1920. évi csomó. – Évi jelentés a Magyar Néprajzi Társaság 1919. évi működéséről. (Előterjesztette a Társaság 1920. márc. 31-i közgyűlésén.) Ethnographia 1920. 128–133. Az előterjesztést SOLYMOSSY Sándor olvasta föl. Az idézet a 131. oldalról való.

A saját népi kultúrával foglalkozó néprajztudományok Közép- és Kelet-Európában a század első harmadában kivirágoztak attól a múlt században született gondolattól, mely a modern nemzeti lét alapját – vagy részben legalább a mozgatóját – a népi műveltségben látta. Maga a gondolat országonként és népenként máshogyan és eltérő mértékben érvényesült. Magyarországon Trianon sokkja befolyásolta, egyben hozzájárult a politika és a néprajztudomány közeledéséhez.

A népi kultúra is veszteséglistán volt, hiszen színes, archaikus s ezért gyakran legeredetibbnek tudott néprajzi tájak kerültek az utódállamokba. A magyar néprajztudomány kutatási terepének jelentékeny részét veszítette el. Államközi egyezmények segítségével gondolni sem lehetett a nemzetiségi sorba került magyarok kutatására, de még BARTÓK Béla nem magyar gyűjtőútjainak folytatására sem. A kisebbségi magyar művelődés tengernyi gonddal küszködve pedig csak lassan jutott el az önálló néprajzi munka lehetőségéig.

A hazafias érzésű emberek tömegét az igazságtalan békeszerződés miatti jogos fölháborodás érthető módon tette a fennálló politikai és társadalmi rend hívévé. Ez befolyásolta a magyar néprajztudomány állásfoglalását és útját is éppen úgy, mint általában a kor társadalomtudományi ágazatait.²⁰ A néprajz a húszas években befelé fordult. Igaz, hogy például SOLYMOSSY Sándor a jávorfamese változatait Európa távoli tájaiig követte a térképen,²¹ a tárgylitológia pedig az ókorig elkalandozott, ám eloszlott a századvégre és a századelőre jellemző vállalkozó kedv, nyitottság és derűlátás. Helyét az óvatosság és bizalmatlanság foglalta el, mely megriadva a lehetőségek fogyásától, még inkább a magyarság vizsgálatára akarta koncentrálni az erőt.

A mélypont a húszas évek közepére esett. A klebelsbergi tudománypolitika ekkor érte el a néprajzot, akkor tudta anyagilag, tevőlegesen is segíteni: a Néprajzi Múzeum 1925-ben új épületbe költözött, az Ethnographia megjelenéséhez nagytőkés mecénatúrát kerestek. Közbevetőleg itt említünk még két külső tényezőt, melyek erősítették a népi kultúrára és a parasztságra eső figyelmet, de tanulmányunk tárgyát meghaladják. Az egyik a falukutató mozgalom előzményeként szaporodó ifjúsági, főleg cserkész szervezésű falujárás, melyből az évtized végére neves ifjúsági csoportosulások nőnek ki (Sarló, Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiuma, Erdélyi Fialatok). A másik ettől távol eső, de egyáltalán nem lényegtelen körülmény: a modern idegenforgalom érdekében végleg a hazai látványosságok körébe iktatódott a népi kultúra, elsősorban a népviselet és népművészet.

A MAGYARY Zoltán által szerkesztett tudománypolitikai alapvetésben a néprajz még nem került igazán méltó helyére, de ez elsősorban belső személyi ellentéteknek volt köszönhető.²² 1928–1929-ben azonban két olyan esemény is történt, amely jelezte, hogy a hivatalos művelődéspolitikai elképzeléseihez igazodva a néprajz is feladatot vállal a békekötéssel járó nemzetközi tekintélyvesztés ellensúlyozásában a kulturális értékek fölmutatásával és az 1918 előtti ország történelmi-műveltségbeli egységének hangsúlyozásával. BÁTKY Zsigmond, GYÖRFFY István és VISKI Károly a prágai népművészeti világkongresszusra magyar és francia nyelven kiadott reprezentatív népművészeti albumot állították össze.²³ A magyar kultúra teljesítményeiről adott nagyszabású körképet a magyar–

²⁰ GLATZ Ferenc 1978.

²¹ SOLYMOSSY Sándor 1920.

²² SOLYMOSSY Sándor 1927.

²³ BÁTKY Zsigmond–GYÖRFFY István–VISKI Károly 1928.

francia kultúrliga kiadásában ugyancsak két nyelven megjelentetett vaskos kötet, melyben GYÖRFFY, LAJTHA László és VISKI írásai kaptak helyet.²⁴

A harmincas évek elején a művelődési kormányzat ezeknél is nagyobb formátumú szerepet szánt a néprajztudománynak. A Királyi Magyar Egyetemi Nyomda hungarológiai sorozatába illesztették bele a tervezett első magyar néprajzi kézikönyvet. A sorozat alapgondolatát HÓMAN Bálint és SZEKFŰ Gyula a húszas évek kultúrfőlény-elmélete történeti alátámasztásául szánt *Magyar története* határozta meg. *A magyarság néprajzának* anélkül, hogy ezt a célt megjelölte volna, a népi kultúra oldaláról kellett volna ugyanezt megvalósítania. A párhuzamosan kiadott *Magyar föld – magyar faj* pedig a Kárpát-medence sokoldalú földrajzi egységét és a magyarság antropológiai összetettségét tárta az olvasó elé.²⁵

Vajon megfelelt-e a négykötetes mű a művelődéspolitikai várakozásoknak? Mivel ezeket a néprajz számára nem fogalmazták meg pontosan, nagyon nehéz a kérdésre egyértelmű választ adni. Valószínűleg akkor járunk közel az igazsághoz, ha azt mondjuk, részlegesen elégtette ki az elgondolt követelményeket.

A szerzők – ki-ki lehetősége és tehetsége szerint – igyekeztek fölmutatni „a sajátos magyarként jelentkező népi hagyatékot”. Legtöbbször a keleti, a honfoglalás korig visszavezethető elemekben vélték ezt megtalálni, ha nem is mind olyan határozottan, mint GYÖRFFY István tette. Más kérdés, hogy – a kötetek szerkezetéből adódóan – ezek az elemek különböző történeti fokokon és időmetszetekben jelentek meg, ezért egyeztetésükre és összehangolásukra nem kerülhetett sor. Így az óhaj az első kiadás előszavából, hogy a sokszínű és sokrétű anyag „szellemtudományi magaslatról tekintve mégis összetartozik, messzire nyúló vérségi azonosságokkal a nagy jelentőségű történeti távlatokkal”, pusztá szándék maradt.²⁶

A magyar jelleg különválása tételeinek bizonyítását a hungarocentrikus szemlélet is akadályozta. Hogyan is lehetett volna alapos összehasonlítás nélkül hitelesen kimutatni a másságot? Pedig erre is figyelmeztetett VISKI a mű *Tájékoztatójában*: „A magyarság néprajzi szintű műveltségállományát mindenekelőtt a vele ma együtt élő és szomszédos népek, továbbá a történet folyamán vele kapcsolatban, érintkezésben volt népek vagy utódaik néprajzával kell összehasonlítani.”²⁷ Ám leginkább csak ő, továbbá BÁTKY Zsigmond és KODÁLY Zoltán követték érdemlegesen ezt az utat, miután akik még minden bizonnyal eredményesen teheték volna, BARTÓK Béla és RÓHEIM Géza nem szerepeltek a kötetekben.

Nem tartozik tárgyunkhoz *A magyarság néprajza* több oldalú elemzése és értékelése. Annyit azonban hangsúlyozni kell, hogy megtestesítette, mint első magyar néprajzi összefoglalás, amit a szélesebb közvélemény a nemzeti tudománynak nevezett néprajztól várt.²⁸ Ebben az értelemben írta LAMBRECHT Kálmán dolgozatunk elején idézett sorait, és mondta az első kötet megjelenésekor a mű kiadója, CZAKÓ Elemér a Magyar Nép-

²⁴ LUKÁCS György 1929. Dolgozatunk magyar nyelvéhez igazodva, ezt és az előző jegyzetben szereplő kiadványt magyar változatban idézzük.

²⁵ A néprajzi tudománytörténet szemszögéből érinti: BALOGH István 1974. 129–130.

²⁶ *A magyarság néprajza* 1934. I. 5.

²⁷ *A magyarság néprajza* 1934. I. 15.

²⁸ BALOGH István 1973. 20. utal a szemléletváltásra. A népművészet-felfogás korabeli változására, melyhez az összegző mű fejezetei is hozzájárultak, l. HOFER Tamás 1984.

rajzi Társaság közgyűlésén a következőket: „Most, amikor a néprajz tudománya közvetlenül nemzetalkotó tényezővé vált, a Néprajzi Társaságnak is úgy kell célját, rendeltetését megszabnia, tudománya szolgáltatását és terjesztését akként kell szerveznie, hogy a magyar élet közvetlen faktorai közt biztosítson helyet a maga számára.”²⁹ Az elsődleges cél és az eredmény illetően eltérésén értjük a szerep. az alkalmazott tudomány szerepének részleges betöltését.

A sorozat utolsó kötete 1937-ben jelent meg. Viszonylag nagy példányszáma és drágasága ellenére siker volt, hamarosan új kiadását kezdték előkészíteni. Eközben kapta VISKI Károly a fölkérést a SZEKFŰ Gyula által szerkesztett *Mi a magyar?* kötetbe írandó tanulmányra.³⁰ VISKI tanulmánya nem tartozik a nevezetes kiadvány tévedéseivel vagy problémátlátásával kiemelkedő darabjai közé. Szerzője egy szaktudomány egyszerű megnyilatkozásának szánta. Úgy tetszik, a néhány közül ez az egyik pont, ahol a magyar néprajz legközelebb került a szellemtörténet vonzásköréhez. Legalább elvben, hiszen a kötet ennek talaján született, mivel azonban az európai néprajz általában keveset érintkezett a szellemtörténettel, VISKI ezzel a készlettel nem sokat tudott kezdeni. Inkább probléma, hogy nyoma sincs nála a funkcionista etnológia és kezdeti strukturalizmus ösztönzésének, a modern tudományos irányoknak, a szociológiai érzékenységnek.

VISKI Károly legelőbb is mentegetőzik: amit a kötet kíván – nem *A magyarság néprajzához* hasonló összegzést, hanem a magyar népi műveltség lényegének összefoglalását –, ahhoz nincs kellő anyaga, mert a „közösséget irányító néplelek, népszellem” ismerete nagyon fogyatékos. Ezután ellentámadásba megy át. Kételyét fejezi ki a teljes megismerést illetően. Ezért int óvatosságra a szellemtörténet két nagysága (MADARIAGA és KEYSERLING) módszereivel szemben. De elutasítja a rasszista német szellemtörténetet is, mégpedig jeles német gondolkodókat idézve. A rasszizmus és nemzeti jelleg valós összefüggését már azért sem fogadhatja el, mert a magyarság minden bizonnyal etnikumok összeolvadásából jött létre, mintegy cáfolatul a „rasszkeveredés szörnyűségének” (NIETZSCHE). VISKI tehát a kötet legtöbb szerzőjéhez hasonlóan nemcsak a terjeszkedő fasiszta ideológiával fordult szembe, hanem azt is példázta, hogy az Európa-szerte divatos, konzervatív indíttatású nemzetkarakterológia helye nem feltétlenül a támadó nacionalizmus oldalán volt.

A német felsőbbrendűséget elvetve, nem lehet helyette a magyar „kultúrfölényt” magasztalni, érzi VISKI. Mégis többszörös ellentmondásba kerül önmagával. Mert igaz, hogy a szót idézőjelbe teszi, ezzel fejezvé ki fenntartását, de a jelleg megrajzolását ezúttal – tartva az esetleges kedvezőtlen képtől – nem összehasonlítással végzi el, hanem a magyarság önmagában való vizsgálatával. Aztán végül egy fordulattal mégis – igaz, részletkérdésekben – szembesíti magyarok és nem magyarok kulturális teljesítményét, és értékítéletet mond.

A másik feloldatlan ellentmondás, hogy a történeti néprajzon iskolázott szerző nemcsak az etnikai keveredésből, hanem az életmód és a környezet módosulásából eredő változásokkal is tisztában van, mégis számol „öröklött, azaz öröklődő mindenkori lelki-séggel”. Keveredik nála a pozitivista hagyományban gyökerező etnikus specifikum-kutatás

²⁹A Magyar Néprajzi Társaság 1934. évi ápr. hó 15-én tartott XLVI. évi rendes közgyűlése. Dr. CZAKÓ Elemér elnöki megnyitóbeszéde. Ethnographia 1934. 88.

³⁰VISKI Károly 1939.

és a szellemtörténet megkívánta állandó lelki tulajdonságok keresése. A kettőnek, valahol a múlt század első felében bizonyára közös az őse, 1939-ben azonban mást jelentettek. Az első sokkal konkrétabb, a maga problematikusságában is többnyire körülhatárolható kulturális elemeket fedett, a második lelki tulajdonságokat általánosított népekre, népek történetére. VISKI a kurrens nemzeti jellemtanhoz igazodva a népi kultúrából vett érvekkel felsorol néhány, a magvarságra szerinte érvényes tulajdonságot (türelmesség, önérzetesség, zárkózottság stb.). de képtelen a szellemtörténet gondolatrendszerét a néprajzra vonatkoztatni. Zavarára nemcsak ez jellemző. GYÖRFFY Istvánnal szemben – egyébként nem először – nem a keleti örökséget, hanem a kelet-nyugat közé vetett állapotot tartja kulturális jellemzőnek. Ugyanakkor nem zárja ki a nomád hagyomány erőteljes fennmaradását. A tanya például egyszer „a közösség végletes cserbenhagyása”, a következő oldalon viszont ősi örökségként bukkan elő.³¹ Végül is tanulmánya a címben feltett kérdés megválaszolhatóságának problematikusságát húzta alá.

Egy másik mű, az *Úr és paraszt a magyar élet egységében* (1940) elméletileg talán kevésbé nehéz feladatot rótt a szerzőkre, mint a *Mi a magyar?*, különben ahhoz hasonlóan jellemző példája a németellenes, konzervatív reformer, polgári értelmiség kérdésföltevéseinek.³² Számunkra különösen figyelemre méltó, mert nyolc tanulmányból négyet, ideszámítva népzene kutatóként KODÁLY Zoltánt is, néprajzkutató írt, azaz ezen a könyvön is lemérhető, mit vártak vagy mit vártak volna a korban a nemzeti funkciót betöltő néprajztudománytól. ECKHARDT Sándor rövid szerkesztői bevezetője nem csatlakozik közvetlenül a nemzetkarakterológiai vitákhoz, hanem a társadalom alsó és felső rétegének megosztottságára utalva, a paraszti kultúra eredetiségére kérdez rá.

A kérdés egyáltalán nem volt új a néprajzban. Hol tisztán tudományos, hol társadalompolitikai oldalát érintették. Már BÁTKY *Útmutójában* találkozunk vele, de csupán művelődéstörténeti vonatkozásban.³³ SOLYMOSSY Sándor először KATONA Lajos koporsójánál (1910) adta elő, hogy a „két rend” (úri és népi) szembenállásának eloszlásában a néprajznak is segédkeznie kellene. 1919-ben az ő kezdeményezésére került bele az újjászerveződő Magyar Néprajzi Társaság programjába ugyanez a tétel. Később egyre kevésbé titkolt liberalizmusellenesség kíséretében többször elmondta, például egyetemi székfoglaló beszédében is.³⁴ A néprajz előbb népeket, majd nemzetiségeket összebékítő alkalmazása után, ezúttal társadalmi osztályellentéteket egyeztető tudományként jelent meg. SOLYMOSSY azonban sosem fejtette ki, miként gondolja ennek a szerepnek a betöltését.

Ő, majd a fiatal ORTUTAY Gyula is elutasította Hans NAUMANN híres elméletét.³⁵ BÁTKY 1933-as programvázlatában a népi kultúrát nevezte „anyarétegnek”, noha a szót idézőjelbe tette, és kétoldali áramlásról beszélt.³⁶ GYÖRFFY István is hasonlóan vélekedett, bár nála a hagyomány értékesebb felét nemhogy a „leszállott” javak, hanem az „ősi”, lehetőleg az „idegen” befolyástól ép elemek hangsúlyozottan jelentették.³⁷ A

³¹ VISKI Károly 1939. 368–369.

³² ECKHARDT Sándor 1941.

³³ BÁTKY Zsigmond 1906. 7.

³⁴ SOLYMOSSY Sándor 1910. 261.; SOLYMOSSY Sándor 1929. 585–587. L. még a 18. és 19. jegyzetben idézett iratokat a Magyar Néprajzi Társaság irattárából.

³⁵ SOLYMOSSY Sándor 1929. 590.; ORTUTAY Gyula 1937. 45.

³⁶ BÁTKY Zsigmond 1933. 6.

³⁷ GYÖRFFY István 1939. 5–10.

korabeli, sokszor nyomtatott betűig el sem jutó vitákra utal ZICHY Istvánnak a Néprajzi Társaság elnökeként elmondott 1935. évi székfoglaló beszéde. BÁTANYI és GYÖRFFY-nél jóval inkább politikai töltéssel fogalmaz, és mintha az utóbbi később megfogalmazott gondolataival vitázna, kifejti a nemesség meghatározó közvetítő szerepét a néphagyományok történetében. Véleménye a kor vezető történészeinek nézeteivel összhangban, már az ECKHARDT szerkesztette kötet felé mutat: „A magasabb műveltség elemeinek a néphez való leszállása, a nép birtokában való továbbélése egyik erős bizonyítéka annak, hogy az egész magyarság kultúráját egy nagy egységnek kell tekintenünk, melyen belül csak fokozati különbségeket állapíthatunk meg.”³⁸

Az ECKHARDT által szerkesztett kötet címe eleve fölszólította szerzőit, hogy ne a kulturális és társadalmi eltereseiket, hanem az összecartozást domborítsák ki. Ki-ki anyagának lehetősége és saját leleménye szerint így is járt el. A két történész, SZABÓ István és SINKOVICS István nem az úr és a paraszt kibékíthetetlen ellentétét hozta elő, hanem azt, hogy a magyar nemesség honnan is kaphatott volna utánpótlást, mint az általa irányított és védelmezett parasztságból.³⁹ MENDÖL Tibor a táj- és környezetformálás valójában az egész társadalmat átható gyakorlatát mutatta be.⁴⁰ A néprajzi fejezetek szerzői a népi és hivatásos kultúra közti kétirányú cseréből a címnek megfelelő vonásokat emelték ki. VISKI „a tárgyi néprajz tükrében” rajzolt képet a modern ipari civilizáció előtti műveltségről.⁴¹ ORTUTAY Gyula egy műfaj, a ballada kapcsán beszélt az irodalom és a szájhangyomány kapcsolatáról.⁴² KODÁLY Zoltán a fölkerést annak, a tőle jól ismert gondolatnak a részletesebb kifejtésére találta alkalmasnak, hogy a népzene és a műzene – különbözőségeik ellenére – végső soron egyenrangú művészi értékek.⁴³ Talán a leghálásabb terület BÁLINT Sándornak jutott, hisz maga a római katolikus egyház sem tudta, és nem is akarta mindig megtalálni az érvényes liturgia és paraliturgia határait. Ilyenformán lehetett dolgozatának tárgya a tételes vallás és a néphit szerves összekapcsolódása.⁴⁴

KERESZTURY Dezső egyébként terjedős és körülményes fogalmazású tanulmánya mondta ki a végszót: „A magyar népi műveltség ... csak a magyar magasműveltséggel együtt teljes értékű és életképes.”⁴⁵ Ez a konklúzió ma sem vitatható, függetlenül a hozzáfűzött magyarázatoktól és attól, hogy a magyar néprajz kortárs művelői közül nem mindenki vallotta ugyanezt.

A tanulmánysorozat anélkül, hogy elsőbbséget szavazott volna a „fentnek” vagy a „lentnek”, a nemzeti műveltség egységén belül a termékeny körforgásra hívta föl a figyelmet. Tagadhatatlan, hogy a háború küszöbén a kultúra egységének óhaja mögött ott állt a talán még áhítottabb politikai egység kívánsága is.

Összegzésül a következő tanulságok adódnak:

1. Aligha szükséges hangsúlyozni, hogy az áttekintett időszakban a magyar néprajz sokkal több réteget és irányzatot foglalt magába, mint amit bemutattunk. A nemzeti

³⁸ ZICHY István 1936. 4.

³⁹ SZABÓ István 1941.; SINKOVICS István 1941.

⁴⁰ MENDÖL Tibor 1941.

⁴¹ VISKI Károly 1941.

⁴² ORTUTAY Gyula 1941.

⁴³ KODÁLY Zoltán 1941.

⁴⁴ BÁLINT Sándor 1941.

⁴⁵ KERESZTURY Dezső 1941. 211.

tudomány rangja és az alkalmazott jelleg elérésének és betöltésének törekvése sem nem határozott, sem nem eltervezett programként jelentkezett. Nem kötődött módszertani vagy elvi irányhoz, hanem változó területeken, különböző eszmékhez kapcsolódott. Vezérmotívuma – úgy látszik – egyetlen gondolat maradt: a tudomány társadalmi hasznosságának megvalósítása. Egyébként ez az igény a XX. században világszerte fölbukkant.

2. Kezdetben többnyire a frazeológia szintjén mozgott az említett törekvés. Akkor öltött testet igazán, amikor a történeti változások nyomán bekövetkezett ideológiai változások következményeként a néprajz tudománypolitikai feladatokat kapott. Azonban amit a néprajztudomány nyújtani tudott és amit a tudománypolitika várt, nem mindig találkozott. A tudománypolitika mégis elfogadta a néprajz eredményeit, ha azok többé-kevésbé nem egyeztek elképzelésével.

3. Ennek legfontosabb oka abban kereshető, hogy a néprajz telítve volt nemzeti éréssel, ami természetesen nem azt jelenti, hogy a néprajz és a nacionalizmus közé egyenlőségjelet lehet tenni. Már azért sem, mert a kortárs nacionalizmus sokrétű volt, a néprajztudomány pedig akarva sem kötődhetett volna minden szírnáryalathoz. Nem lehet például közvetlenül kötni az uralkodó körök különfajta változatokat képviselő támadó politikai töltésű nacionalizmusához, mert a politikai szempontok érvényesülését mindvégig tompította, hagyományosan háttérbe szorította a tudománynak biztosított elsőbbség. Úgyszintén ezért csak fenntartásokkal állítható párhuzamba a néprajz az erős politikai telítettségű történetírással. Ha szakterületi specialitást keresünk, azt a saját népi kultúra fokozott előtérbe állításában találjuk meg. A kor nyelvén szólva a néprajz is „a nemzeti öncélúságot” vallotta, mint a többi társadalomtudományi ágazat, vagyis a nemzeti eszme kiteljesedésének minden más gondolatot megelőző szolgálatát, ám ez a törekvés nem hajlott szélsőségekbe, nem fordult más népek és nemzetek ellen. Ha mégis találkozunk ilyesmivel, az nem a kutatás központi meghatározója volt, hanem perifériákon helyezkedett el. Ellenpontként szinte fölösleges ismét emlékeztetnünk BARTÓK és RÓHEIM kiemelkedő példájára. Igazából ebben a viszonylatban van nagy súlya annak, hogy *A magyarság néprajza* szerzői végül nem szolgáltattak újabb érveket a „kultúrfölnény” bizonyításához, bár kétségtelen, hogy magát a tételt sem vitatták. További sajtóságként a néprajztudomány nem foglalkozott továbbra sem az egyre inkább előtérbe kerülő nemzeti kérdéssel, noha erre alkalmat nyújtottak a megéltékülőtörténeti etnikai kutatások. Ha azt vizsgáljuk, vajon mennyire töltötte ki a néprajz a neki szánt tudománypolitikai és művelődéspolitikai keretet, a szaktudományi eredmények súlyát mérlegelve – a hivatalos politikai fórumok szemszögéből – akár apolitikusnak is minősülhetett volna.

4. A nemzeti tudomány rangja és az alkalmazott jelleg – nem egyedül – a két világháború között jelentékenyen hozzájárult a magyar néprajztudomány általános fejlődéséhez, helyzetének javulásához, ami mind a szervezeti megerősödésben (a két egyetemi tanszék létrehozása, az akadémiai bizottság megszervezése, kutatóintézeti képviselő), mind a szaktudományi színvonal emelkedésében megnyilvánult.

5. Ha az egykori gyarmattartó országok alkalmazott etnológiáját tekintjük klasszikus megvalósulásnak, a magyar forma attól lényegesen elütő, a társadalomtudományok alkalmazásának egészen más típusaként áll előtünk. További vizsgálata abban a történeti-földrajzi régióban ígér összehasonlító eredményeket, amelyben Magyarország fekszik. Ehhez azonban az az előfeltevés szükséges, hogy az általunk bemutatott forma a közép- és kelet-európai térség alkalmazott néprajzának egyik változata.

IRODALOM

- BALOGH** István
 1973 *A parasztság művelődése a két világháború között*. Budapest
 1974 *Bátky Zsigmond és a néprajztudomány*. Ethnographia LXXXV. 124–133.
- BÁLINT** Sándor
 1941 *Liturgia és néphit*. In: ECKHARDT Sándor 1941. 106–134.
- BÁTKY** Zsigmond
 1906 *Útmutató a néprajzi múzeumok szervezésére*. Budapest
 1933 *Tárgvi néprajzi feladataink és akadémiánk*. Ethnographia XLIV. 15–21.
- BÁTKY** Zsigmond–GYÖRFFY István–VISKI Károly
 1928 *Magyar népművészet*. Budapest
- CZIRBUSZ** Géza
 1913a *A temes és torontálmegyei bolgárok*. Budapest
 1913b *A délmagyarországi németek*. Budapest
- ECKHARDT** Sándor (szerk.)
 1941 *Úr és paraszt a magyar élet egységében*. Budapest
- GLATZ** Ferenc
 1978 *Trianon és a magyar történettudomány*. Történelmi Szemle 411–421.
- GYÖRFFY** István
 1939 *A néphagyomány és a nemzeti művelődés*. Budapest
- HERRMANN** Antal
 1891 *A millenniumi nemzeti kiállítás és a néprajz*. Ethnographia II. 330–334.
 1898 *A néprajzról*. Erdély Népei. Az „Erdély” néprajzi melléklete. 1–3. sz. 3–5.
- HOFER** Tamás
 1984 *A népművészet Györffy István kutatásaiban*. Tiszatáj 7. sz. 35–41.
- JÓKAI** Mór
 1890 *Üdvözlő beszéd*. Ethnographia I. 7–9.
- KERESZTURY** Dezső
 1941 *Az új magyar népiesség*. In: ECKHARDT Sándor 1941. 182–211.
- KODÁLY** Zoltán
 1941 *Népzene és műzene*. In: ECKHARDT Sándor 1941. 212–222.
- LAMBRECHT** Kálmán
 1934 *A magyarság néprajza*. Ethnographia XLV. 83–84.
- LUKÁCS** György (szerk.)
 1929 *Magyarok a kultúráért*. Budapest
- A magyarság néprajza*
 1934–1937 I–IV. Budapest
- MENDÖL** Tibor
 1941 *Falu és város a magyar tájban*. In: ECKHARDT Sándor 1941. 81–105.
- MOLDOVÁN** Gergely
 1913 *A magyarországi románok*. Budapest
- ORTUTAY** Gyula
 1937 *Magyar népismeret*. Budapest
 1941 *Népköltészet és műköltészet*. In: ECKHARDT Sándor 1941. 161–181.
- SINKOVICS** István
 1941 *Nemesség és parasztság Werbőczy után*. In: ECKHARDT Sándor 1941. 44–80.
- SOLYMOSSY** Sándor
 1910 *Katona Lajos (1862–1910)*. Ethnographia XXI. 257–262.
 1920 *Mese a jávorfáról*. Ethnographia XXXI. 1–25.
 1926 *Az ethnologia tárgyköre és módszere*. Ethnographia XXXVII. 1–19.
 1927 *Magyar néptudomány (ethnologia)*. In: MAGYARY Zoltán (szerk.): A magyar tudománypolitika alapvetése. 96–101. Budapest
 1929 *Bevezetés a néptudományba* (Beköszöntő előadás az újonnan szervezett néptani tanszéken. Szeged, 1929. szept. 20.) Napkelet XIV. k. 584–590.

- SZABÓ István
1941 *Nemesség és parasztság Werbőczy előtt*. In: ECKHARDT Sándor 1941. 7–43.
- VAJKAI Aurél
1940 *A mai magyar néprajzi kutatás keresztmetszete*. Ethnographia LI. 337–352.
- VISKI Károly
1939 *A magyar jelleg a néprajz tükrében*. In: SZEKFŰ Gyula (szerk.): *Mi a magyar?* 341–378. Budapest
- 1941 *Népi és úri műveltség összefüggései a tárgyi néprajzban*. In: ECKHARDT Sándor 1941. 135–160.
- ZICHY István
1936 *Néprajz és művelődéstörténet*. Ethnographia XLVII. 1–5.
- ZSIGMOND Gábor
1974 *Remarks on M. Sozans „Magyarization of Hungarian Ethnography (1889–1910)”*. Acta Ethnographica 349–352.

László K ó s a

HUNGARIAN ETHNOGRAPHY OF THE INTER-WAR PERIOD – NEW SCIENTIFIC GOALS AND PRACTICAL TASKS

(Abstract)

Methodologically Hungarian ethnography has been a national ethnography studying the compatriot peasants' cultural heritage. In the first part and middle of the 19th century its attention turned towards the earliest stages (ancient epic poetry, mythology) of Hungarian culture. Expeditions were conducted to East European and Asian tribal peoples linguistically related to the Hungarians, and to those peoples where ancient cultural relationships were assumed. In the second part of the century ethnography considered the study of all the ethnic groups living in the multinational historical Hungary to be its topic. The Ethnographic Society of Hungary was founded with this purpose (1889). Ethnography participated in the programmes and the exhibition related to the millenary celebrations of the Hungarian Conquest (1896), by setting up in an open-air exhibition side by side the houses of Hungarian peasants and those of the nationalities. Ethnographers wished to promote the political rapprochement of Hungarians and the national minorities, through these efforts, ethnography was linked to the official cultural policy of the age.

During the dictatorship of the proletariat of 1919 the inclusion of ethnography into the educational system was suggested. However, it did not succeed. Ethnography was yet small and organizationally weak in Hungary.

After World War I the Trianon peace-treaty reduced the size of the country to its one-third. At the construction of the new national consciousness cultural policy also counted with ethnography as a discipline capable of demonstrating the cultural unity of the Hungarian ethnic group in the country fallen into pieces. The four-volume manual of Hungarian ethnography (1933–1937) was a successful realization of this purpose. According to the author the contemporary ethnographic research could not support effectively the political goals of the government. Comparative research was its weak side and it had little contact with the historiography and the history of ideas. Yet László KÓSA holds that Hungarian ethnography can be considered an applied science in the 30s and 40s, though its utilization greatly differed from the role of applied anthropology in the colonies.

A százéves Ethnographia viszonya a szlovákokhoz és Szlovákiához

A Magyar Néprajzi Társaság és a Társaság Ethnographia c. folyóiratának centenáriuma kétségtelenül annak tükrözi, hogy Magyarországon a néprajztudomány régóta a közfigyelem előterében áll. Számunkra, szlovák kutatók számára ez a folyóirat teljes tartalmát tekintve fontos, mert ösztönző gondolataival hatást gyakorolt a szlovák néprajztudomány fejlődésére. Nem vállalkozhatunk a jubiláló folyóirat ilyen szempontú átfogó értékelésére, szeretnénk azonban iránta való tiszteletünket kifejezni cikkünkkel, amelyben a folyóiratban százéves fennállása alatt megjelent különböző szlovák tárgyú írásokra hívjuk fel a figyelmet.

Elemzésünk során azt a periodizációt vesszük alapul, amely általánosan használatos mind a szlovák, mind a magyar háború utáni történettudományban: 1890–1918, 1918–1938, 1938–1945, 1945–1988. Ez a periodizáció lehetővé teszi Szlovákia különböző területi-állami besorolásainak szemléltetését, melyhez megfelelően igazodtak a hivatalos politikai álláspontok és a társadalmi légkör is, melynek hatása nem került el a tudományos köröket sem.

Az 1918-ig tartó periódusban a szlovák tárgyú cikkek szerzői különféle szakmai irányultságú tudós emberek voltak, származásukat tekintve szlovákok vagy más nemzetiségűek, többnyire azonban szlovák etnikai környezetben tevékenykedtek. Írásaik közt a legelső Samuel CAMBEL (CZAMBEL Samu) jelentős szlovák nyelvész, a Magyar Néprajzi Társaság tagjának cikke. *A tót népköltészeti kiadványok kritikájához* c. tanulmánya már a folyóirat első évfolyamában megjelent. Jelentősége abban rejlik, hogy felhívja a figyelmet a szlovák népköltészet megjelent gyűjteményeire, és igényes tudományos kritériumok alapján rámutat a kötetek hiányosságaira, pl. a variánsok kontaminációjára, a szerkesztők szerzői beavatkozásaira és más következtetésekre.

A folyóiratnak különböző rovatai voltak, melyek figyelemmel kísérték a történelmi Magyarország és a környező országok néprajzi eseményeit. Rendszeresen jelentek meg benne olyan információk, amelyek a mai Szlovákia területét érintették, ill. olyan recenziók, amelyek szlovák munkákra vonatkoztak. Az Ethnographia hírt adott NAGY J. *A tótok otthonáról Árvamegyében* c. könyvének megjelenéséről. Ismertették JEDLICSKA P. *Kiskárpáti emlékek Éleskőtől Vágújhelyig* c. könyvét. Jelentősnek tartjuk MELICH János információit Krištof CHORVÁT tanulmányairól, amelyek abban az időben a Slovenské Pohl'ady c. folyóiratban jelentek meg, továbbá ismertetését Ľubor NIEDERLE terjedelmes művéről. A folyóirat tájékoztatót a csehek szlovákok iránti érdeklődéséről és szlovák folklóranyag csehországi kiadásáról. Pl. ERNYEI József nyújt erről információt *Tót népdalok Csehországban* c. írásában, melyben elismerően, bár jó adag nehezmenyézéssel ír a kiadványról. Ebben a vonatkozásban kétségtelenül elégtételnek tekinthető S. CAMBEL (CZAMBEL Samu) *A cseh-tót nemzetegység múltja, jelene és jövője* c. cikke, melyben a

szlovák szerző egyértelműen magyarbarát nézeteket vallott. Erről tanúskodik MUNKÁCSI Bernátnak, az Ethnographia akkori szerkesztőjének recenziója, aki arra tesz javaslatot, hogy alakuljon meg a Magyar Néprajzi Társaság Szlovák Szekciója, melynek révén befolyásolni lehetne a magyar hazafiságra való nevelést.

Több cikk jellemzi a szlovákokat mint önálló néptörzset, illetve etnikai közösséget. Ezek közül különösen érdekes a folyóirat szerkesztőjének (RÉTHY L.) cikke, melyben a szerző tudományos objektivitással magyarázza a tót népnév eredetét. Ilyen jellege van BALOGH P. *A népfajok Magyarországon* és NAGY G. *Népfajok és népek a XIX. században* c. demográfiai tanulmányának is. Kevésbé meggyőző az etimologizálás TRENCSE-NYIK. *Felsővidéki helységnevek népetimológiai magyarázata* c. cikkében.

A szlovák vonatkozású cikkek legszámasabb és legjelentősebb csoportját az anyagközlő tanulmányok alkotják, melyek a szlovák etnikai területen vagy az Alföld térségében élő szlovákok kultúráját és életmódját írják le. A néprajztudomány korabeli beállítottságának megfelelően a kutatók figyelme főképp a szellemi kultúrára irányult, ezen belül elsősorban a jeles napi szokásokra és a hiedelemvilágra. Ezzel a problematikával foglalkoznak rövidebb hírek, de terjedelmesebb tanulmányok is, melyek Liptó (Liptov), Árva (Orava), Nógrád (Novohrad), Gömör (Gemer) megyékből, Nyitra környékéről (okolie Nitry), Zemplénből (Zemplín), a Garam mentéről (Pohronie), Bars megyéből (Tekov), Trencsén (Trenčín) és Pozsony (Bratislava) környékéről közölnek anyagot. Néhány tanulmány egy-egy terület átfogóbb jellemzésére törekszik, mások szűkebb téma feldolgozására szorítkoznak. E cikkek jelentősége abban rejlik, hogy nagy terjedelmű tényanyagot közölnek a szlovák népi kultúráról. A publikált népdalok forrásértékét csökkenti a szövegek magyarra fordítása.

A folyóirat rendszeresen figyelmet szentelt a szlovák folklórnak, ennek köszönhetően a szakmai nyilvánosság közelebből is megismerhette a szlovákok kuruc témájú dalait, a Jánosik személyéhez fűződő dalokat, a törökellenes témájú dalok motívumkincsét, továbbá a szlovák népmesék tematikáját. Az Alföldön élő szlovákok népi kultúráját olyan cikkek mutatják be, amelyek a bácskai településekből, Szarvasról, Nyíregyházáról közölnek anyagot.

Az Ethnographia a mai Szlovákia területéről (korabeli terminológiával Felső-Magyarországról. Észak-Magyarországról) nemcsak a szlovákokról adott tájékoztatást, hanem az e területen élő, nyelvszigeteket alkotó németekről és a magyarokról is. Jelentős KODÁLY Zoltán *Zomborvidéki népszokások* c. tanulmánya, továbbá azok az írások, melyek a Pozsony (Bratislava), Privigye (Prievidza), Szepesség (Spis) térségében nyelvszigeteken élő németek népi kultúrájával foglalkoznak. Témájukat tekintve ezek az írások is a szokásokra és a hiedelem-elbeszélésekre összpontosítanak, csak kivételesen írnak a tárgyi kultúra némely jelenségéről (pl. a viseletről, népi mesterségekről).

1919–1938 között az előző korszakhoz viszonyítva kevesebb szlovák vonatkozású anyagot közölt az Ethnographia. Ez a megváltozott politikai helyzet következménye. Kezdenek azonban megjelenni olyan összehasonlító tanulmányok, amelyek a szlovák népi kulturális értékeit a szomszédos etnikumok kultúrájával hozzák összefüggésbe (pl. TOLNAI Vilmos és KNIEZSA István). Folytatódik azoknak a cikkeknek a sora, melyek a Magyarországon élő szlovákokat mutatják be, így a Nógrád és Pest megye településein (ÉBNER Sándor), valamint a Nyíregyházán élő szlovákokat (FEKÉSHÁZY József és MÁRKUS Mihály). Szlovákia területét egy nagyobb terjedelmű folklorisztikai tanulmány érinti, mely a szlovák históriás énekekkel és kuruc dalokkal foglalkozik; a tanulmány régebbi

gyűjtések alapján készült. Szerzője, ERNYEY József a történelmi igazság prizmáján keresztül vizsgálja az énekeket. Ebben a korszakban, ha ritkán is, a Szlovákia területén élő magyarok kultúrájával is foglalkoznak egyes cikkek (VAJKAI Aurél, KHÍN Antal).

Az 1938–1945 közötti időszakban a szlovák etnikai területet egyetlen, a tényleírás szempontjából azonban rendkívül jelentős tanulmány érinti, melynek szerzője Gy. POVOLNÝ építész, aki a Liptó megyei (Liptov) Demänová település gerendakonstrukcióinak technikáit írja le. Ritkák a szlovákiai néprajzi eseményekről és új néprajzi kiadványokról szóló hírek is; GUNDA Béla, MANGA János, MÁRKUS Mihály szolgálnak információkkal. A Magyarországon élő szlovákok népi kultúrájának egyes elemei főleg a magyar etnikum analóg jelenségeivel való összevetéskor kerülnek felhasználásra (MELICH János, MÁRKUS Mihály). Erre az időszakra esnek a szlovák és magyar etnográfiaiban egyaránt tevékenykedő MÁRKUS Mihály első munkái, melyek szülőföldje, Nyíregyháza népi kultúrájából merítenek. Egyidejűleg jelenik meg GUNDA Béla recenziója is MÁRKUS Mihály e korszakának legjelentősebb munkájáról, *A bokortanyák népe* c. néprajzi monográfiáról.

A második világháború utáni korszak – mely a vizsgált korszakok közül egyben a leghosszabb időszak is – szlovák vonatkozású cikkeit a következőképpen csoportosíthatjuk:

- a) magyar szerzők cikkei, melyek a szlovák népi kultúra elemeit összehasonlító anyagként használják fel szélesebb közép-európai kontextusban, vagy a Kárpátok térségének összefüggésében; a szlovák népi kultúra elemei előfordulnak olyan cikkekben is, melyek a történelmi Magyarország egész területét érintő jelentések történelmi elemzésével foglalkoznak;
- b) magyar, ill. szlovák szerzők a Magyarországon élő szlovákok népi kultúrájának problematikáját feldolgozó cikkei;
- c) a Szlovákiában élő magyar nemzetiség kultúráját vizsgáló cikkek magyar szerzőktől;
- d) szlovák és cseh szerzők szlovák, ill. cseh népi kultúrát feldolgozó cikkei, melyek az Ethnographiában magyar fordításban jelennek meg.

Hasonlóan csoportosíthatjuk azokat a recenziókat és rövidebb híreket is, melyek a szlovákiai néprajzi szakirodalomról, tudományos életről, a magyarországi szlovákokról és szlovákiai magyarokról tájékoztatnak.

A fentebbi felosztás szerinti első csoportba kifejezetten azok az írások sorolhatók, amelyek a történelmi Magyarország területéhez kötődő jelenségek problematikáját dolgozzák fel, így ezekben fellelhető szlovák eredetű anyag is. Erre szolgálnak például a népi üvegfestéssel (CSATKAI Endre), kékfestő technikával (DOMONKOS Ottó), a favilla tipológiájával (BALASSA Iván), falusi takácscéhekkel (SZOLNOKY Lajos), szücsmesterséggel (NAGYBÁKAY Péter, BODÓ Sándor), vásárközpontokkal (BÁCSKAI Vera és NAGY Lajos) vagy a boszorkányüldözéssel (IKLÓDI András) foglalkozó cikkek. Egyes dolgozatok kizárólag szlovák anyagot dolgoznak fel, más írások pedig szlovák–magyar etnikai viszonylatban veszik tekintetbe a szlovák anyagot. Ilyen jellegű GUNDA Béla a „vengerec” szó jelentéséről és az Oroszországban házaló szlovák vándorárusokról írott cikke, ill. a szlovák és a szláv nyelvek magyar gombanevekre gyakorolt hatásával foglalkozó írása, továbbá GYÖRFFY György tanulmánya Anonymus krónikájáról, amely ennek a forrásnak a Kárpát-medence magyarok bejövetele előtti népességéről szóló adatait elemzi. A tárgyi néprajz köréből idesorolható IKVAI Nándor cikke, a tövisborona szlovák és észak-magyarországi párhuzamairól, SCHWALM Edit tanulmánya a palóc és szlovák lakodalmi kalácsok-

ról vagy NAGY Dezső forrásközlő írása a vándor mesterlegényekről. Jelentős dolgozatok bizonyítják a két etnikum közötti folklórösszefüggéseket, így UJVÁRY Zoltán (Jánošík magyarországi hagyományai), BANÓ István (szlovák népmese magyar előadásban) munkái. Itt kell megemlítenünk TARI Lujza tanulmányát is, amely a szlovák népzene és az erdélyi Mezőségen élő magyarok népzeneje közötti összefüggéseket elemzi. Ebből a szempontból talán MANGA János tanulmányait tekinthetjük a legjelentősebbeknek, aki a magyar–szlovák érintkezési zóna mindkét oldalán szakavatott ismerőjeként a jeles napokhoz fűződő néphagyományokban elemezte a kölcsönhatásokat (karácsonyi szokások, szálláskeresés, a kánai menyegző).

A tanulmányok másik nagy csoportja a népi kultúra jelenségeit többoldalú interetnikus összefüggésekben vizsgálja. A szerzők a jelenségek fejlődésének rekonstrukciójához szlovák eredetű anyaggal dolgoznak. Az anyagi kultúra területéről így dolgozták fel a mezőgazdasági munkák és az élelemszerzés számos eszközét, tárgyi kellékét. A jelzett módszerrel dolgozott ERDÉLYI István a sarlókról szóló, FÜZES Endre a gabonavermeket feldolgozó cikkében, GUNDA Béla régebbi és SELMECZI KOVÁCS Attila újabb tanulmányában a gabonaőrölő kézi malmokról, BODÓ Sándor és PALÁDI-KOVÁCS Attila a közlekedést és szállítást feldolgozó munkáiban. KISBÁN Eszter a kenyérről szóló tanulmányában. A szokáskultúra jelenségeit ragadják meg SZENDREY Ákosnak a napfordulókról és az állatok mágikus védelméről írott munkái, valamint NIEDERMÜLLER Péter cikke, mely a tűz mágikus szerepét elemzi a Kárpátok térségének pásztorkodásában. Ilyen szempontból dolgozza fel a népi színjátszást MÉSZÁROS István két közleménye a Gergely-járásról, valamint SZACSVAY Évának a bábtáncoltató betlehemekekről készült dolgozata. Hasonló módszerrel dolgozott a néptánc területén MARTIN György, a népköltészet területén KATONA Imre (altatókról írott tanulmányában), ezt a szemléletet emeli ki OLSVAI Imre értékelő munkája, amely KODÁLY Zoltán egyéniségének az összehasonlító népzene kutatásra gyakorolt hatását elemzte.

Az Ethnographiában a legutóbbi időkben is helyet kaptak olyan tanulmányok és kisebb közlemények, melyek a Magyarországon élő szlovákok népi kultúráját dolgozzák fel önállóan vagy az interetnikus kapcsolatok összefüggésében. Az önálló feldolgozások közé tartoznak MANGA János munkái, aki a magyarországi szlovákok népdalkincséből a törökellenes harc motívumait tartalmazó népballadákat dolgozta fel, továbbá PETERCSÁK Tivadar cikke a Zempléni-hegység szlovák vándoriparosainak tevékenységéről, valamint BALOGH István tanulmánya Nyíregyháza XVII–XIX. századi határháználjáról. Más szerzők a magyarországi szlovákok népi kultúrájából a magyar–szlovák interetnikus kapcsolatok alátámasztásához emeltek ki adatokat, így VIGA Gyula a Bükk hegység térségéből, IKVAI (IVANCSICS) Nándor Zemplénből, MARTIN György és PESOVAR Ferenc Nyíregyházáról és a Dunántúl szlovákok lakta településeiből. Rendszeresen jelentek meg híradások a magyarországi szlovákok közt végzett néprajzi vizsgálatokról (MANGA János, NAGY Ilona, KÓSA László), tudományos vállalkozásokról (BALASSA Iván, KUNT Ernő, KRUPA András, MÁRKUS Mihály), továbbá recenziók a magyarországi szlovákokról megjelent néprajzi munkákról magyarországi (BALASSA Iván, SCHRAM Ferenc, KOVÁCS Ágnes, GYIVICSÁN Anna) és szlovákiai (ŠVECŮVÁ, Soňa) szerzők tollából.

A magyar etnográfusok továbbra is figyelmet szentelnek a Szlovákiában élő magyar nemzetiség néprajzi vizsgálatának. Az utóbbi négy évtizedben erről a területről több jelen-

tős tanulmány jelent meg az *Ethnographiában*, elsősorban idősebb szerzők tollából – GUNDA Béla a Zobor-alja (Podzoborie) magyar népszokásairól írt, BAKOS József a Mátyusföld hiedelemvilágáról és a Bodrogköz mezőgazdasági munkásainak folklórjáról. SZŐKE Béla munkái a népi halászatot és erdőgazdálkodást dolgozták fel, mélyebb történelmi háttérrel. Az újabb munkák közül meg kell említenünk PALÁDI-KOVÁCS Attila tanulmányát, amely a történelmi Gömör vármegye Szlovákiához tartozó magyar lakta településeinek bányászéletét és hagyományait dolgozta fel, FILEP Antal cikkét, aki a csallóközi házat a magyar népi építészet rendszerébe sorolta be, MARTIN György írását, aki a Szlovákiában élő magyarok népitáncát dolgozta fel. Ebbe a csoportba sorolhatók különböző kutatásokról szóló híradások is (BALASSA Iván, BARNÁ GÁBOR), kiállításokról szóló információk (KÓSA László) és a szlovákiai magyarokra vonatkozó munkák recenziói.

A szlovákiai és csehországi néprajzi tudományos élet eredményeit az *Ethnographia* megjelenésétől kezdve hagyományosan nyomon követi. A vizsgált időszakban a hírek és recenziók mellett több szlovák és cseh kutató eredeti, ill. korábban Csehszlovákiában már közölt tanulmánya is megjelent a folyóiratban, amelyek iránt a szerkesztőség valószínűleg inspiratív voltak miatt tanúsított érdeklődést. Ilyennek tekinthetők a munkáselet, bányászélet hagyományaival foglalkozó tanulmányok (SKALNÍK, M., SKALNÍKOVÁ, O., FILOVÁ-BARABÁŠOVÁ, B.), a közösségi, társadalmi kapcsolatrendszerrel foglalkozó írások (ŠVFCOVÁ, S.), illetőleg az olyan munkák, melyek a folklorisztika területén új módszereket (BENEŠ, B.) és újszerű javaslatokat (GAŠPARÍKOVÁ, V.) hoznak. E csoportban találunk híreket a szlovák és cseh néprajztudomány fejlődéséről, jelentéseket tudományos vállalkozásokról, tanulmányutakról. Nagy figyelmet fordított a folyóirat a recenziós tevékenységre is. A könyvismertetések szerzői között MARKUS Mihály, MANGA János, GUNDA Béla, UJVÁRY Zoltán, VOIGT Vilmos, PALÁDI-KOVÁCS Attila, NIEDERMÜLLER Péter, SELMECZI KOVÁCS Attila, KRUPA András, de más kollégák nevével is találkozunk. Informatív és kritikus módon ismertetik meg a szélesebb magyar szakmai közvéleményt mind a szlovák tárgyi néprajz, mind pedig a folklór új műveivel.

Befejezésül meg kell mondanunk, hogy az *Ethnographia* Szlovákiához és a szlovákokhoz való viszonyának jelentőségét nemcsak abban az ösztönzésben látjuk, amellyel a folyóirat néprajztudományunk fejlődésére hatást gyakorol. Nagyra értékeljük az *Ethnographia* közvetítő szerepét is; a folyóirat híradásai révén a szlovák népi kultúráról információk jutottak el és épültek be szélesebb nemzetközi összefüggésekbe.

Ján Botík—Marta Botíková

THE RELATIONSHIP OF THE HUNDRED-YEARS OLD
ETHNOGRAPHIA TO SLOVAKIANS AND TO SLOVAKIA

(Abstract)

JÁN BOTÍK is a researcher of the Institute of Ethnography of the Slovakian Academy of Sciences, and MARTA BOTÍKOVÁ is an associate of the *Matica Slovenská*. They survey the one hundred volumes of *Ethnographia* with a special attention to papers on Slovakian ethnography, to reviews and news about the activities in that sphere.

The paper is based on the accepted periodization of Slovakian and Hungarian history and it surveys the volumes of *Ethnographica* in the following periods: 1890–1918, 1918–1938, 1938–1945, and 1945–1988. The study covers publications about the Slovaks as an ethnic unit and also about the Hungarians living in the present Slovakia, and further about the Slovaks living in linguistic enclaves in Hungary.

In the first period Hungarian and Slovakian scholars had been writing about the culture of Slovakian regions belonging to Hungary at that time. The authors call attention to the work of József ERNYEI and Samuel CZAMBEL. During the inter-war period it was the young Hungarian ethnographers and folklorists who were particularly interested in the Slovakian popular culture, such as Béla GUNDA, János MANGA, Mihály MÁRKUS. The largest number of writings on Slovakian ethnography were published after 1945. This is supported by the number of topics enumerated from the sphere of material and intellectual culture and by the rich list of authors.

According to the authors the *Ethnographia* has played an inspiring role in the development of Slovakian ethnography. It has also undertaken a significant mediating role in making the Slovakian popular culture known in Hungary. It has contributed to the exploration of the broader European context of the Slovakian popular culture.

Az Ethnographia szerepe a népzene kutatásban

Néprajz és népzene kutatás édestestvérek. A zene is szerves része annak a népi kultúrának, ami a néprajz érdeklődésének tárgya. Tudták ezt kutatóink kezdettől fogva, már központi folyóiratunk megindulása előtt is, hiszen akkor már megjelent BARTALUS hét-kötetes gyűjteménye, sőt előbb SZINIÉ, majd KISS Áron gyermekjáték-gyűjteménye, nem is beszélve a Kisfaludy Társaság 1832-i, elvetélt népdalgyűjtés-szervezéséről, amelyben már nemcsak népzenei anyag gyűlt össze (és veszett el), hanem rendszerezési tervek is. Amikor tehát az Ethnographia megindult 1890-ben, magától értetődően adott helyet a fokozatosan erősödő népzenei érdeklődés és „kutatás” – egyelőre inkább csak gyűjtés, pontosabban „szemelgetés” – eredményeinek is. Az is természetes, hogy a későbbi szakszerű gyűjtés és kutatás is csak itt kaphatott helyet, hiszen zenei életünknek so- káig nemigen voltak olyan folyóiratai és más publikációs lehetőségei, ahol tudományos népzenei közlések helyet kaphattak volna.

Volt azonban még fontosabb szerepe is ennél az Ethnographiának! Nemcsak helyet adott a kutatásnak, elő is mozdította azt. Mégpedig éppen akkor, amikor még igazában meg sem született: KODÁLY és BARTÓK kutatásainak megindulása előtt.

Az az első korszak ugyanis, amit 1890-től KODÁLY első közleményéig, 1905-ig számíthatunk, nemcsak dilettánsok alkalmi közléseit hozta: egy-egy – néha több – jól-rosszul leírt dallamot a népzene perifériájáról. Az ekkor feltűnő szerzők majd mindegyike általában csak egyetlen közléssel jelentkezett, többnyire szokásdallamokkal, gyermekjátékokkal. De 1900-ban egyszer csak megjelent VIKÁR Béla cikke: „phonograph-fal gyűjtött népköltési adalékok” – megjelentek az első fonográffelvételről lejegyzett valódi népdalok.

Innen számíthatjuk a tulajdonképpeni népzene kutatást. Hiszen az Eötvös-kollégista, bölcsészhallgató KODÁLY olvasta az Ethnographiát a kollégium könyvtárában, s tudjuk, hogy ki is ment a Néprajzi Múzeumba meghallgatni, sőt lejegyezni VIKÁR fólvételeit. Visszaemlékezéseiben, amelyek nemsokára a nyilvánosság elé fognak kerülni, meg is emlékezik azokról a „boldog órákról”, amiket a múzeum kis szobájában töltött a fonográf és a zongora közt, amelyen a meghallgatott dallamok hatása alatt rögtönözve ábrándozott.

Az sem lehetett véletlen, hogy a Zobor vidékre indult. Pedig saját, papírra vetett vallomása szerint – nagyszombati diák léte, aki egyszer ki is rándult a Zobor hegyre – fogalma sem volt sokáig, hogy a hegy alatt egy több községből álló ősi magyar település húzódik. De az 1900-as évfolyamban, ugyanott, ahol VIKÁR beszámolója is megjelent, olvashatta ATOVICH Ferenc cikkét a *Zobor-vidéki szentiváni szokások*ról, amit majd ő is folytat, és egyik nagy közlése lesz a folyóiratban. Sőt, még valami más nagy fölfedezésére is kaphatott indíttatást lapunkból. A következő évi, 1901-i számában láthatta ALBERT Istvánnak siratódallam lejegyzését *Halotti szokások a baranyai Hegyhát vidékén* c. közleményében. Ez a „lejegyzés” ugyan csak hallás után készült, egyetlen falunak talán egyetlen

síratója alapján, s ilven körülmények között még KODÁLY vagy BARTÓK sem tudta volna az ilyen zenei rögtönzés pontos kottaképet adni. Nem is vették be ezt az adatot az MNT *Sírató* kötetének közölt anyagába. RAJECZKY bevezetőjében mégis közli, és utal rá, mely dél-dunántúli síratónak lehet kivenni benne halvány körvonalait. Vagyis mégiscsak egy első kísérlet volt a síratódallam megragadására, ami nem kerülhette el a figyelmesen olvasó KODÁLY szemét. S tudjuk, első útjain a Zobor vidéken és a környező területeken mennyi síratót vett föl hengerre, jegyzett le, sőt készült is kiadni. A kották lemezei is elkészültek már, végül mégis elállt a közreadástól. (Eddig csak arra gondoltam, hogy belátta: míg az egész nyelvterület síratóit nem ismeri, nincs értelme a közlésnek. Azóta olvashattam egy följegyzését, hogy BARTÓK készülő könyve, *A magyar népdal* előtt nem akart publikálni. BARTÓK viszont hivatkozik KODÁLY készülő munkájára, s ezért nem tárgyalja a síratót.)

Mindez kétségtelenné teszi, hogy KODÁLYt az Ethnographia olvasása is indította a népdalgyűjtésre, vagy legalábbis hozzájárult ahhoz, hogy a benne élő gyerekkori élményeket és a zenész határozatlan, újat kereső terveit határozott irányba terelje: elinduljon a falvakba; és azt is gyűjtse – szakszerűbben –, amire olvasmányai felhívták figyelmét.

Vagyis annak az előttük lefolyt 15 esztendőnek – még dilettáns – korszaka is igen jelentős szerepet játszott a magyar népzene kutatás elindításában. Pedig még meg sem emlékeztünk ennek a kornak egy másik jelentős úttörőjéről. SEPRÓDI Jánosról, aki már három cikkel szerepel előtte, s ezek egyike a több folytatásban egészen 1913-ig közreadott *Maroszei dalgűjtemény*. Ami még VIKÁRÉnál is jelentősebb, mert már képzett zenész gyűjtött fonográffal (is), méghozzá egy taluból sok dallamot, ami így szinte a későbbi falumonográfiák előzményének tekinthető. Felvételeiből pedig az *Erdélyi magyarság. Népdalok* KODÁLY által szerkesztett¹ gyűjteményébe is bekerült egy nevezetes darab, a Barcsai-ballada végig fölvelt és így zeneileg pontos dallamközlése.

KODÁLY majd BARTÓK közleményei 1905-től kezdve jelzik lapunkban a népzene kutatás második korszakát, egyúttal fénykorát. Ez ugyanakkor fénykorszaka lapunk és a népzene kutatás kapcsolatainak is. (Az ekkor még néha megjelenő nem szakszerű népzenei közléseket ezentúl már nem veszem tekintetbe.) Kezdetben ők is csak a nagy élményt, a népdal megismert nagy szépségeit akarják ismertetni. Anyagközlő cikkeik az addig is kiemelt műfajokból adnak bő válogatást: balladák, szokásdalokból. (KODÁLY *Mátyusföldi gyűjtés* 1905., *Balladák* 1907. négy folytatásban, *Zoborvidéki népszokások* 1909., szintén négy közlésben. *Szép Ilona* 1909. *Pótlék a zoborvidéki népszokásokhoz* 1913.; megint csak négy folytatólagos közlés. BARTÓK követi őt 1908-ban a *Székely balladák* két közleményben s *A magyar nép hangszereivel*, ami két folytatásban két hangszert ismertet a rajta játszott zenével együtt: a kanásztülköt 1911-ben és a dudát 1912-ben.) Ezzel kutatásaik hangszeres része is megjelent a néprajzi és zenei közvélemény előtt.

Ezek után a leíró-közlő cikkek után már 1913-ban közreadják közös, nagy jelentőségű elképzelésüket, az új, egyetemes népdalgyűjtemény tervezetét, ami már azt mutatja,

¹Itt jegyzem meg, hogy ez a kiadvány BARTÓK és KODÁLY közös műveként, kettejük neve alatt jelent meg, s KODÁLY is mindig így hivatkozott rá. Élete végén, egyetlen alkalommal azonban megjegyezte JÁRDÁNYInak, hogy ezt egyedül ő csinálta, de akkori meghurcoltatásai idején – 1921-ben! – nem engedték kiadni, azért BARTÓK odaadta nevét, s így 1923-ban végül is megjelenhetett.

hogy ekkorra nemcsak hatalmas anyag gyűlt össze, hanem azt is, hogy tisztában voltak annak jelentőségével a nemzeti zene, sőt általában a nemzeti kultúra számára. Ettől kezdve megszűnnek „adatközlő” cikkeik. Azt már csak nagyobb keretekben, könyvekben vagy az „összkiadásban” látják érdemesnek. Legfeljebb olyan „leíró” jellegű közlést tartanak még fontosnak megjelentetni az Ethnographiában, mint BARTÓK *A hunyadi román nép zenedialektusát*, ami egyrészt egy új kutatási ágról számol be, a szomszéd népek körében végzett gyűjtés eredményeiről, másrészt nem egyszerű dallamközlés, hanem egy nagyobb egység egész zenei hagyományának összefoglaló leírása. Tehát már tudományos eredmény.

Ilyen eredmények sorra jelentkeznek KODÁLY ezután megjelenő három tanulmányában is: *A hitetlen férj* (1915.) egy ballada sajátos dallamának és ritmusának kérdését már a szlovákok változataival és a XVI–XVII. századi magyar dallamemlékekkel összevetve tárgyalja. *Három koldusének forrása* (szintén 1915.) saját gyűjtéséből igazítja helyre egy nem zenész gyűjtő adatait ugyancsak régi történeti dallamokra, szövegekre és ponyvakiadványokra hivatkozva. S itt kutatásainak későbbi jellege is jelentkezik a zárómondatokban: „Ezért a folklore nevében is csatlakoznunk kell azokhoz, akik nehezen hozzáférhető régi költészetünk mennél teljesebb újra-kiadását sürgetik.” *A Régi karácsonyi énekek* cím alatt pedig a karácsony éjféli „pásztormisék” maradványairól számol be, s itt is elárulja sokféle érdeklődését, amikor – mint írja – „Folytattam a nyomozást, mert templomba került misztériumot sejtettem a dolog mögött.”

Mindezeknek betetőzése az *Árgirus nótája* (1920.) és a *Néprajz és zenetörténet* (1933.) – egyébként mindkettő a Néprajzi Társaságban tartott előadás publikációja –, ahol is már azokról a gazdag történeti-összehasonlító eredményeiről számol be, amelyeken túlmenni majd csak könyvében tudott, 1937-ben és a későbbi kiadásokban.

Ekkor már BARTÓK is csak olyan összefoglaló tanulmánnyal jelentkezett, mint a *Magyarországi népzenei kutatások* (1929.), vagy olyan kérdések vitatásával, mint *Cigányzene? Magyar zene?* 1931-ben. A harmincas évek eleje az utolsó BARTÓK- és KODÁLY-cikkek határa. Ettől kezdve könyveiken dolgoztak, és abban foglalták össze eredményeiket. KODÁLY *A magyar népzene* (1937.), BARTÓK *Népzeneink és a szomszéd népek népzeneje* (1934.) és *Melodien der rumänischen Colinde* (1935.). (BARTÓK-nak különben korábban is publikált három nagy könyve *A magyar népdal* 1924., a bihari román gyűjtemény 1913-ban és a máramarosi 1923-ban érthetővé teszi cikkeinek kisebb számát.)

De a „leálló” két nagy zenésztudós helyébe megjelenik az első és legnagyobb „folytató”, SZABOLCSI Bence. Éspedig csupa nagy jelentőségű összehasonlító-összefoglaló tanulmánnyal: *Népvándorláskori elemek a magyar népzeneben* (1934.), *Egyetemes művelődéstörténet és ötfokú hangsorok* (1936.), majd *Adatok a középzásiai dallamtípus elterjedéséhez* (1940.). Mind BARTÓK és KODÁLY meglátását, pentaton dalaink keleti eredetét fejleszti tovább hatalmas arányú földrajzi-könyvészeti áttekintéssel. Egy másik fontos stílushagyományunk eredetét oldja meg *Oszttyák hősdalok – magyar siratók melódiáiban* (1933.) – még csak egy-két bizonytalan lejegyzésű keleti dallamközlés láttán, majd nagyobb biztonsággal 1937-ben *Oszttyák és vogul dallamok. (Újabb adatok a magyar népi siratódallam problémájához)*. VÄISÄNEN több mint 200 dala alapján. Végül 1938-ban közli *A zenei földrajz alapvonalai* című áttekintését. Ez már a népzene kutatás eredményeinek diadalmas kibontakozása – s mindez szinte kizárólag az Ethnographia hasábjain.

Ezt részben a helyzet szűkös volta is okozta: alig volt zenei folyóirat vagy időnként megjelenő cikkgyűjtemény, ahol el lehetett volna helyezni ilyen tudományos közleményeket. KODÁLY-nak is, BARTÓK-nak is két-két közlése jelent csak meg ebben az időben

zenei szaklapban: 1911–12-ben BARTÓK: *A hangszeres zene folklora Magyarországon* (Zeneközlöny), de ez nagyrészt a két Ethnographia-beli cikkel azonos. KODÁI Ytől pedig az *Ötfokú hangsor a magyar népzeneben* (1917. Zenei Szemle) és *Kelemen Kőmives balladája* (1926., szintén a Zenei Szemle). De itt a szerző következő megjegyzését olvashatjuk: „Ez a cikk már 1918-ban ki volt szedve, a kóták közlése technikai akadályok miatt máig lehetetlen volt.” Ezért is fordulhattak inkább az Ethnographiához! Végül BARTÓK: *Zenefolklore-kutatások Magyarországon* (1929.) a Zenei Szemle, de ez is változata az Ethnographiában is megjelent *Magyarországi népzenei kutatásoknak*.

Az ilyen kettős közreadás is igazolja, hogy nemcsak a publikációs nehézségek „kényszerítették” nagyjainkat az Ethnographiához, ha egy már leközölt cikket ott újra leadtak, hanem az a szellemi kapcsolat is, ami a néprajz központi orgánumához kapcsolta őket. (Az újra leközölt cikk ugyanis a prágai Nemzetközi Népművészeti Kongresszus IV. osztályában tartott előadás volt, amit szükségesnek tartott a néprajz folyóiratában is megjelentetni.)

Sőt nemcsak ők fordultak lapunkhoz, hanem olyanok is, akik nem népzenei, hanem zenetörténeti tanulmányaikat akarták ott közölni. Ezt igazolta MAJOR Ervinnek 1939-ben közreadott cikke: *Liszt Ferenc és a magyar zenetörténet*. Nyilván terjedelme és tudományos jellege (adatfelsorolásai, jegyzetelése) kívánta meg, hogy ne a szűk terjedelmű zenei folyóiratokban, hanem itt jelenjék meg.

Ekkor már a „fiatalabb nemzedék” is megjelenik: BALLA Péter a bukovinai népzenei gyűjtéseiről számol be (1935), VERESS Sándor pedig a 60 éves KODÁLYT ünnepli (1942-ben). Itt meg kell jegyezni, hogy VERESS is, mások is fordultak az Ethnographia „társlapjához” is, a Néprajzi Múzeum Értesítőjéhez, például moldvai gyűjtésükről szóló beszámolóikkal. Ide tartozik LAJTHA László is, a „harmadik népzene-kutató”, aki az Ethnographiában csak apróbb adatközlésekkel jelentkezett (1935., 1936., 1947.), de a másik néprajzi folyóiratba is adott le kisebb-nagyobb közléseket. És megjelennek még fiatalabb gyűjtők is, mint DINCSEK Oszkár (*A cigányhangsor* 1937.), vagy LAJOS Árpád (*Nótás gyermekjátékok Domaházán* 1937.) és VOLLY István két közleménye 1937-ben. Sőt egy másik „VERESS”, Gábor már 1911-ben közölte gyűjtését *Székely balladák* címen, akinek gyűjtése, közte sok jó erdélyi hangszeres darab, a Néprajzi Múzeum Népzenei Osztályára is bekerült.

1945-től kezdve új lehetőségek nyílnak a zenetudomány számára: zenei folyóiratok indulnak, tanulmánykötet-sorozatok jönnek létre – mint a Zenetudományi Tanulmányok –, és egyre másra jelennek meg zenei könyvek: a Népzene Tára és zenetörténeti anyagkiadványok, tanulmánykötetek. Ezeket a lehetőségeket ki is használják a népzene és zenetörténet kutatói. Mégis nem azt tapasztaljuk, hogy a zenetudomány visszavonulna az Ethnographia hasábjairól; ellenkezőleg. Azelőtt hihetetlen arányú növekedés tapasztalható mind a szerzők számában, mind a közölt tanulmányok, könyvismertetések és más írások mennyiségében. Sőt még valaminek kiszélesedése is megfigyelhető: a népzenei kutatás területén. Vagyis a népzene tudományának fokozatos fejlődésén.

Mindenekelőtt új lehetőségek nyílnak a magyar kutatók előtt, s ez új összehasonlíthatóságokat, új történeti anyagot, új magyar nyelvterületek bekapcsolását hozza magával. VI-KÁR László rokon népeink közt folytatott gyűjtéseiről számol be. (*Népzenei kutatásúton Leningrádban*, 1957., *Népzene-gyűjtés a tatárok földjén* 1971. És természetesen későbbi gyűjteményeinek ismertetései is sorra megjelennek.) KISS Lajosnak a Dráva menti

magyarság körében végzett gyűjtései hatalmas anyagot tártak fel a zenetörténeti emlékek hagyományos továbbélésére. (*Zenetörténeti emlékek a szlavóniai virrasztó énekekben* 1965.) A kolozsvári JAGAMAS János is egy különleges műfajt ismertet *A falu nótája* c. közleményében, 1957-ben. Más erdélyi folklorista is helyet kap a lapban: PÁVAI István 1982-ben és 1983-ban közöl cikket nálunk. DOMOKOS Pál Péter történeti-összehasonlító monográfiákkal folytatja KODÁLY munkásságát. (*Júlia szép lány Ballada monográfia* 1959., *A pávát őrző lány halladaja* 1959., *Hajnal, hajnalnóta, hajnalozás* 1961.) Szültű (*Egy csángó hangszer*) egy honfoglalás előtti hangszerről és nevééről ad hírt.

Korábban teljesen elhanyagolt problémákat tárgyal a „harmadik generáció”: BORSAI Ilona (*Diszítés és variálás egy mátrai falu dalaiban* 1959., és *Régi stílusú elemek megjelenése az új magyar népdalstílusban* 1977) PAKSA Katalin (*A magyar népdalok zenei ékítése* 1980., *Kishangterjedelmű öt- és négyfokú dalaink keleti rokonsága* 1982., *A énekes előadásmód dallamalakító szerepéhez* 1985.), SZENDREI Janka (*A recitalasról és un. pszalmódizáló dallamainkról* 1984.), SÁROSI Bálint (*Sírató és keserves* 1963., *A pásztorok zene- és tánc kultúrája a Kárpátokban és a Balkánon* 1982.).

Ugyanakkor tovább folynak és új eredményeket hoznak a korábban megkezdett kutatások is. SÁROSI hangszereket összefoglaló könyvének egyik fejezete jelenik meg (*A magyar népi furulya* 1962.), sőt olyan új alkalmazása is eredményeinek, mint a *Hangszeres népzene Kodály műveiben: a Galántai és Marosszéki táncok* 1982. TARI Lujza is a hangszeres zene és a hangszerek kutatását folytatja négy tanulmánnyal 1976–1986 közt.

A teljesebb anyag tanulságait foglalja össze DOBSZAY *A típus-fogalom a magyar népzene kutatásában* (1978-ban).

És a kutatások újabb revidálására, összefoglalására is megérett az idő. Ilyen VARGYAS Lajos tanulmánya a regösénekről (*A regösének problémájának újabb, zenei megközelítése* 1979-ben egy majdnem 30 oldalas tanulmányban) és *A magyar zene őstörténete* (1980. két részletben, majdnem 80 oldalon). Ez a rendelkezésre bocsátott nagy terjedelmű is bizonyossága az Ethnographia rendkívüli előzékenységének a népzene kutatás iránt.

De ezt bizonyítja az is, hogy nincs olyan népzenei vagy népzenevel is kapcsolatos kiadvány, könyv, amelynek ismertetése – esetleg egyedüli ismertetése – ne jelenne meg hasábjain. És ha végigtekintünk a szerzők névsorán, csak a Zenetudományi Intézetből is majdnem minden dolgozó írt bele, összesen 23-an. (BERECZKY János, BORSAI Ilona, DOBSZAY László, DOMOKOS Mária, HALMOS István, JÁRDÁNYI Pál, KERÉNYI György, KISS Lajos, KOVALCSIK Katalin, LÉVAINÉ Gábor Judit, MARÓTHY János, OLSVAI Imre, PAKSA Katalin, RAJECZKY Benjamin, RUDASNÉ BAJCSAY Márta, SÁROSI Bálint, SZALAY Olga, SZENDREI Janka, Sz. FARKAS Márta, SZOMJAS-SCHIFFERT György, TARI Lujza, VIKÁR László, WILHEIM András. – Magamat nem számítottam bele, minthogy nem zenei, folklor kutatásaim alapján is mindenképpen kapcsolatban kellett lennem a folyóirattal.) S ehhez még számítsuk hozzá az Intézeten kívülieket, például AVASI Bélát, C. NAGY Bélát, PAPP Gézát és másokat.

És bizonyítja ezt a szoros kapcsolatot a két úttörőről való állandó megemlékezés is. KODÁLY-ról ORTUTAY 1952-ben, VARGYAS 1983-ban (közben két „jubileuma” alkalmával fényképe jelenik meg a lapban), BARTÓK-ról KERÉNYI 1948-ban, WILHEIM András 1982-ben (*A Bartók-év ethnomuzikológiai eredményei* címen). De itt kell megemlíteni, hogy a lap „tulajdonosa” és irányítója, a Néprajzi Társaság hozta létre 1942-ben a *Kodály-emlékkönyvet*, harcolta ki és szerkesztette 1956-ra a négy nyelvű, nemzetközi *Bartók-emlékkönyvet*, ami azután még egy kiadást s teljesen angolul egy harmadikat is megért.

Ebben a harmadik korszakban 47 szerzőnek adott teret a lap, 108 közleménnyel. Ezt a teljesítményt akkor értékeljük igazán, ha az egész fennállás népzenei közleményeinek adataival vetjük össze: 84 szerző 205 közleményével. (Amiből 99 a tanulmány, 37 adatközlés, 42 könyvismertetés, 8 vita, 1 tervezet, 18 pedig beszámoló-üdvözlés-nekrológ.)

Vagyis amikor a tisztán zenei folyóiratok és más közlési lehetőségek megszaporodtak, a népzenei kutatások döntő többsége akkor is az Ethnographiában jelent meg.

Az Ethnographia közelgő jubileuma alkalmából halásan szögezzük le ezt a tényt, és köszönjük a segítséget az egész népzene kutatás nevében a folyóirat mindenkori szerkesztőinek, valamint a mögöttük álló Néprajzi Társaságnak és a benne tömörülő néprajzi kutatók összességének.

A szakszerű zenekutatás előtt megjelent zenei közlemények az Ethnographiában időrend szerint

- PINTÉR Sándor: *Régi palóc táncnóták*. 1891. II. 221.
 FAZEKAS Lajos: *A kállai kettős*. 1895. VI. 288–297.
 ATOVICH Ferenc: *Zobor-vidéki szentiváni szokások*. 1900. XI. 220–226.
 ELEKES István: *Székely népdalok*. 1900. XI. 276–277.
 KEVICZKY Ferenc: *Egy Rákóczi-kori dal*. 1900. XI. 418–419.
 NEMES Mihály: *A talabörvölgyi ruthének karácsonyi kolendái*. 1900. XI. 426–429.
 VIKÁR Béla: *Phonograp-fal gyűjtött népköltészeti adalékok*. 1900. XI. 121–130.
 KUHAČ XAW. Ferenc: *A regösének dallamairól*. 1901. XII. 145–155. 201–214.
 ALBERT István: *Halotti szokások a baranyai Hegyhát vidékén*. 1901. XII. 25–32.
 CZÁRÁN Gyula: *Aradmegyei kolindálás és Turka-táncoltatás*. 1901. XII. 221–225.
 KERTÉSZ József: „*Megy a kosár*”. 1901. XII. 80–83.
 HUBAY Bertalan: *Pünkösdi királykisasszony és gyermekmulatság*. 1901. XII. 414–415.
 PETERDI László: *Pünkösdjárás*. 1901. XII. 416–417.
 SEPRŐDI János: *Marosszéki dalgyűjtemény*. 1901. XII. 359–372.; 1902. XIII. 416–428.; 1906. XVII. 243–249., 298–307.; 1912. XXIII. 225–231., 294–298., 352–359.; 1913. XXIV. 36–49.
 SEPRŐDI János: *A magyar népzene fajtái*. 1902. XIII. 193–202.
 BÁNHIDI József: *Egy gúnydal*. 1902. XIII. 229–230.
 FRÁNKFI (=FABÓ) Bertalan: *Magyar dalsztrák*. 1903. XIV. 39–51.
 NAGY János–KÁDÁR Géza: *Fejér liliomszál*. 1904. XV. 314–316.
 KOLUMBAN Samu: *A dévai csángók népdalaiból*. 1904. XV. 462–474.
 SZABÓ Sándor: *Népdalok*. 1904. XV. 278–281.
 SEPRŐDI János: *Megjegyzések a „Népzenei feljegyzések a XVI. századból” c. felolvasáshoz*. 1904. XV. 235–237.
 CSÍKY János: *Válasz a „Megjegyzések”-re*. 1904. XV. 237–238.

Zenetudományi cikkek az Ethnographiában 1905-től kezdve, a szerzők névsorában

- AVASI Béla: *Örfokúságból hétfokúságba*. 1956. LXVII. 262–273.
 BALLA Péter: *Népzenei gyűjtés a bukovinai falvakban*. 1935. XLVI. 126–141.
 BANÓ István: *Ráduly János. Elindultam hosszú útra*. 1981. XCII. 178–180.
 BARTHA Dénes: *Az összehasonlító zenetudomány új célkitűzései*. 1934. XLV. 127–138.
 BARTÓK Béla: *Székely balladák*. 1908. XIX. 43–52, 105–115.
     Dunántúli balladák. 1909. XX. 301–305.
     A magyar nép hangszerei. I. Kanásztűlök. 1911. XXII. 305–301. II. *A duda*. 1912. XXIII. 110–114.
     A hunyadi román nép zenedialektusa. 1914. XXV. 108–115.

- Magyarországi népzenei kutatások.* 1929. XC. 3–9.
Cigány zene? Magyar zene? 1931. XCII. 49–62.
A régi magyar népzeneéről. 1942. XXXIII. 173–176.
- BARTÓK Béla–KODÁLY Zoltán: *Az új egyetemes népdalgyűjtemény tervezete.* 1913. XXIV. 313–316.
- BÁRTH János: *A kalocsai búcsúsók egy laikus szokásáról.* 1974. LXXXV. 336–373.
- BENEDEK András–VARGYAS Lajos: *Az istenesi székelyek betlehemes-játéka.* 1943. LIV. 155–176.
- BERECZKY János: *Kodály népdalfeldolgozásainak hitelessége.* 1983. XCIV. 558–563.
- BÉRES András: *Barna Péter betyár balladájához.* 1979. XC. 85–89.
- BORSAI Ilona: *Disztítés és variálás egy mátrai falu dalaiban.* 1959. LXX. 269–290.
Régi stílusú elemek megjelenése az új magyar népdalstílusban. 1977. LXXXVIII. 136–146.
- BORSAI Ilona–KOVÁCS Ágnes: *A Magyar Rádió Ifjúsági Osztályának mondóka-, gyermekdal- és játékpályázata.* 1972. LXXXIII. 382–385.
- C. NAGY Béla: *A sirató-dallam.* 1961. LXXII. 385–404.
 Ism.: Domokos Pál Péter–Rajeczky Benjamin: Csángó népzene. I. 1962. LXXIII. 171.
 Ism.: Járdányi Pál–Kerényi György: Magyar népdaltípusok. Népies dalok. 1962. LXXIII. 171–172.
 Ism.: Lajtha László: Dunántúli táncok és dallamok. 1963. LXXIV. 311–312.
- CSOMASZ TÓTH Kálmán
 Ism.: Szendrei Janka–Dobszay László–Rajeczky Benjamin: XVI–XVII. századi dallamaink a népi emlékezetben. 1980. XCI. 622–623.
- DINCSÉR Oszkár: *Cigányhangsor.* 1937. XLVIII. 468–471.
- DOBSZAY László: *A típus-fogalom a magyar népzene kutatásban.* 1978. LXXXIX. 497–509.
- DOMOKOS Mária:
 Ism.: Néprajz és zenetörténet. 1983. XCIV. 563–566.
- DOMOKOS Pál Péter: *Júlia szép lány (Ballada-monográfia).* 1959. LXX. 13–60.
A pávát őrző lány balladája. 1959. LXX. 460–463.
Hajnal, hajnalnóta, hajnalozás. 1961. LXXII. 237–265.
Szültű (egy csángó hangszer). 1963. LXXIV. 278–282.
Dies concussionis ovarum. 1974. LXXXV. 384–389.
Szendre három leány balladáinak tárgytörténeti háttere. 1975. LXXXVI. 618–674.
- FRIGYESI Judit–LAKI Péter: *Egy népdal sortipológiai vizsgálata.* 1978. LXXXIX. 511–518.
- HALMOS István: *Regósének.* 1957. LXVIII. 492–503.
- HANKÓCZI Gyula: *A tekerőlant az Alföld középső részén.* 1983. XCIV. 383–412.
Tekerőlantok a Csepel-szigeten és környékén. 1985. XCVI. 84–92.
- JAGAMAS János: *A falu nótája.* 1957. LXVIII. 342–346.
- JÁRDÁNYI Pál:
 Ism.: Rajeczky Benjamin: Melodarium Hungariae Medii Aevi. I. Hymni et sequentiae. 1959. LXX. 498–499.
- KATONA Imre:
 Ism.: Csapó Piroska–Volly István. Koroncó zeneélete. 1977. LXXXIX. 194–195.
- KERÉNYI György: *Bartók a népdal-lejegyző.* 1948. LIX. 31–35.
Egy XX. századi dallam életrajza. 1968. LXXIX. 183–200.
Egy koldusének változatai. 1972. LXXXIII. 77–84.
- KISS Lajos: *Zenetörténeti emlékek a szlavóniai virasztóénekekben.* 1966. LXXVII. 153–211.
- KODÁLY Zoltán: *Mátyusföldi gyűjtés.* 1905. XVI. 300–305.
Balladák. 1907. XVIII. 108–112, 153–156, 230–234.
Zoborvidéki népszokások. 1909. XX. 26–36., 116–121., 245–247.
Szép Ilona. 1909. XX. 305.
Pótlék a zoborvidéki népszokásokhoz. 1913. XXIV. 114–116., 169–174., 235–294., 357–361.
A hitetlen férj. 1915. XXVI. 304–307.
Három koldusének forrása. 1915. XXVI. 207–209.
Régi karácsonyi énekek. 1916. XXVII. 221–224.
Válasz Littkei Menyhértnek. 1917. XXVIII. 141–142.
Argirus nótája. 1920. XXXI. 25–36.

Néprajz és zenetörténet. 1933. XLIV. 4–15.

Bartók Béla. 1950. LXI. 145–147.

KOVALCSIK Katalin: *A szlovákiai oláh cigányok népzeneje.* 1984. XCV. 256–271.

KRÍZA Ildikó:

Ism.: Bronson, Bertrand Harris: *The Traditional Tunes of the Child Ballads.* 1965. LXXVI. 278–280.

KÜLLÖS Imola:

Ism.: Ujváry Zoltán: *Szállj el fecskemadár.* 1982. XCIII. 325.

LAJOS Árpád: *Nótás gyermekjátékok Domaházán.* 1937. XCVIII. 266–274.

Egy archaikus dallamsajátság Észak-Borsodban. 1960. LXXI. 580–598.

LAJTHA László: *Kiszejárási a hontmegyei Ipolybalogon.* 1933. XLIV. 161.

Kuruc eredetű dallam a magyar népdalgyűjtésben. 1936. XLVII. 111–114.

Egy magyar ráolvasó énekelt töredéke. 1947. LVIII. 98–101.

LÉVAINE GÁBOR Judit: *A faragószék nótája.* 1974. LXXXV. 98–110.

LÜKŐ Gábor: *A pentaton hangrendszer.* 1962. LXXIII. 277–301

MAJOR Ervin: *Liszt Ferenc és a magyar zenetörténet* 1939 L. 308–342.

MANGA János: *Népi hangszeresek a Felföldön.* 1939 L. 135–153.

Felvidéki betlehemesjátékok. 1940. LI. 402–418.

A kánai menyegző. 1941. LII. 139–140.

A török háborúk emlékei a magyarországi szlovák népdalokban. 1956. LXVII. 241–261.

Ism.: Sárosi Bálint: *Népi hangszereink.* 1973. LXXXIV. 626–627.

MARÓTHY János:

Ism.: Dobszay László: *A siratóstílus dallamköre zenetörténetünkben és népzeneinkben.* 1984. XCV. 490–491.

OLSVAI Imre: *Magyar népzenei rendezőmunka 1975-ig* 1979 XC 69–84.

Kodály Zoltán és más népek zenéje. 1983 XCIV. 566–569.

ORTUTAY Gyula: *Kodály Zoltán hetvenéves.* 1952. LXIII. 257–262.

PAKSA Katalin: *Újabb adatok a pentaton finális-váltásra.* 1976. LXXXVII. 199–203.

A magyar népdalok zenei ékesítése. 1980. XCI. 329–360.

Kis hangterjedelmű öt- és négyfokú dalaink keleti rokonsága 1982 XCIII. 527–553.

Gyermekjátékok és jelesnapi szokásdalok Kodály kórusműveiben. 1983. XCIV. 554–558.

Ism.: Pesovár Ferenc: *Béres vagyok, béres. Fejér megyei népzene.* 1984. XCV. 482–484.

Az énekes előadásmód dallamalakító szerepéhez. 1985. XCVI. 1–16.

PAPP Géza:

Ism.: Dincser Oszkár: *Két csiki hangszer.* 1944. LV. 46–47.

PÁVAI István: *Egy kvintváltó dallam átalakulása.* 1982. XCIII. 554–560.

Változatok Farkas Pál dalaihoz. 1983. XCIV. 594–599.

PINTÉR László:

Ism.: Szeghy Endre: *Amit elvégeztünk és ami még hátra van.* 1947. LVIII. 337.

Ism.: Kerényi György: *Szentirmai Elemér és a magyar népzene.* 1966. LXXVII. 466–468.

RAJECZKY Benjamin:

Ism.: Vargyas Lajos: *Áj falu zenei élete.* 1944. LV. 158–159.

Bartók-glosszák a népdal lejegyzéshez. 1948. LIX. 28–31.

Ism.: Volly István: *101 Mária-ének.* 1948. LIX. 197–198.

Ism.: Kodály Zoltán: *A magyar népzene.* (3. kiadás). A példatárt szerkesztette Vargyas Lajos. 1952. LXIII. 491–493.

Feste a székelveknél. 1957. LXVIII. 575–587.

Ism.: Bartók Béla–Kodály Zoltán: *A Magyar Népzene Társa III/A és III/B. Lakodalom. Sajtó alá rendezte Kiss Lajos.* 1952. LXIII. 360–361.

Ism.: *Zenatudományi tanulmányok Kodály Zoltán 75. születésnapjára.* 1958. LXIX. 470–474.

A Nemzetközi Népzenei Tanács (International Folk Music Council) sinai konferenciája. 1960.

LXXI. 129–130.

- Hüdintés*. 1980. XCI. 393–396.
Kodály Zoltán és a Magyar Néprajzi Társaság. 1983. XCIV. 530–533.
Búcsú Kiss Lajostól. 1983. XCIV. 150–152.
Forrai Magdolna Gregoria 1918–1983. 1983. XCIV. 617.
- RUDASNÉ BAJSAJ Márta:**
 Ism.: *Népzene és Zenetörténet IV*. 1984. XCV. 491–492.
- SÁNDOR István:**
 Ism.: Domokos Pál Péter: *A moldvai magyarság*. 1948. LIX. 207–208.
 Ism.: Kodály Zoltán: *Néphagyomány és zenekultúra*. 1978. LXXXIX. 144.
- SÁROSI Bálint:** *A magyar népi furulya*. 1962. LXXIII. 590–611.
Sírató és keserves. 1963. LXXIV. 117–122.
 Ism.: Gaál Károly: *Spinnstubenlieder*. 1968. LXXIX. 145–146.
A pásztorok zene- és tánc kultúrája a Kárpátokban és a Balkánon. 1977. LXXXVIII. 158–159.
Hangszeres népzene Kodály műveiben: a Galántái és a Marosszéki táncok. 1982. XCIII. 513–526.
- SCHRAM Ferenc:** *Egy régi magyar nyelvű betlehemesjáték*. 1956. LXVII. 294–298.
 Ism.: *Síratók*. MNT. V. 1966. LXXVII. 468–469.
 Ism.: Bartók Béla összegyűjtött írásai. I. 1968. LXXIX. 134.
Egy lakodalmas dallam korai lejegyzése. 1969. LXXX. 120.
 Ism.: Ujvári Zoltán: *Népdalok és balladák egy alduvai székely községből*. 1969. LXXX. 134.
 Ism.: Papp Géza: *A XVII. század énekelt dallamai*. 1971. LXXXII. 284–286.
 Ism.: Avasi Béla: *Zeneelmélet*. 1974. LXXXV. 538.
- SEPRŐDI János:** *Házastól dalok*. 1916. XXVII. 90–109.
- SONKOLY István:** *Mazurka-ritmus a magyar népzeneben*. 1963. LXXIV. 268–272.
Jóni-ritmus vagy mazurka-ritmus? 1965. LXXVI. 128–131.
A Karnyóné dallamai. 1967. LXXVIII. 585–592.
 Ism.: Major Ervin: *Fejezetek a magyar zene történetéből*. 1968. LXXIX. 614–615.
Kiegészítés. 1971. LXXXII. 424–425.
- SZABOLCSI Bence:** *Osztálykór dalok – magyar síratók melódiái*. 1933. XLIV. 71–75.
Népvándorláskori elemek a magyar népzeneben. 1934. XLV. 138–156.
Egyetemes művelődéstörténet és ötfokú hangsorok. 1936. XLVII. 237–251.
Osztálykór és vogul dallamok. Újabb adatok a magyar népi síratódallam problémájához. 1937. XLVIII. 340–346.
Adatok a középázsiai dallam típus elterjedéséhez. 1940. LI. 242–248.
A zenei földrajz alapvonalai. 1938. XCIX. 1–18.
Néhány megjegyzés a cigányhangsor kérdéséhez. 1938. XCIX. 425–426.
Megjegyzések Vargyas Lajos hírlátára. 1955. LXVI. 519–521.
- SZALAY Olga–PAKSA Katalin–BERECZKY János–DOMOKOS Mária–OLSVAI Imre:** *Kodály és a népzene – a zeneszerzői források tükrében*. 1983. XCIV. 548–572.
- SZENDREI Janka:** *A magyar népdalok új stílusrendjének elveiről*. 1978. LXXXIX. 484–496.
- SZENDREI Janka–DOBSZAY László–VARGYAS Lajos:** *Balladánk kapcsolata a népével*. 1973. LXXXIV. 430–466.
- SZ. FARKAS Márta:** *Kodály, Voyage en Hongrie*. 1983. XCIV. 534–547.
- SZOMJAS-SCHIFFERT György:** *Kalevala-regösének – „páva dallam”*. 1967. LXXVIII. 452–465.
Az új stílus (rondóforma) kifejlődése a magyar és a cseh–morva népzeneben. 1978. LXXXIX. 23–93.
Rokondallamok a magyar, a cseh, és a morva népdalkincsben. 1981. XCII. 25–58.
 Ism.: *Zenatudományi Dolgozatok* 1978. 1981. XCII. 191–192.
- TARI Lujza:** *Hangszeres zene a magyar népi gyűszertartásban*. 1976. LXXXVII. 133–160.
Hangszeres népzene kutatásunk első szakasza. 1982. XCIII. 573–585.
Recens szlovák népzenei hatás és a lid kvart használata a Mezőség hangszeres zenéjében. 1985. XCVI. 93–105.
Beszámoló két zenei konferenciáról. 1986. XCVII. 139.

VARGYAS Lajos:

Ism.: Járdányi Pál: A kidei magyarság világ zenéje. 1944. LV. 100–101.

Ism.: Szabolcsi Bence: A magyar zene történetének kézikönyve. 1947. LVIII. 293–306.

Ism.: Cseremiszt népdalok – Marij, kalük muro. 1952. I XIII. 247–249.

Észrevételek Szabolcsi új tanulmánykötetéről. 1955. LXVI. 514–519.

Beszámoló a romániai néprajzi kutatásról. 1955. LXVI. 556–563.

Ism.: Moldvai csángó népdalok és népballadák. 1956. LXVII. 373–375.

Ism.: Weber-Kellermann, Ingeborg: Ludolf Parisius und seine altmärkischen Volkslieder. 1957. I XVIII. 527–528.

Beszámoló Vargyas Lajos nyugatnémetországi tanulmányútjáról. 1958. LXIX. 642–643.

Ism.: Künzig, Johannes: Ehe sie verklingen. 1958. LXIX. 645–646.

Ism.: Des Knaben Wunderhorn. 1960. LXXI. 138–139.

Ism.: Kallós Zoltán: Balladák könyve. Élő hazai magyar népballadák. 1971. LXXXII. 441–443.

A 70 esztendő Domokos Pál Péter köszöntése. 1972. I XXXIII. 95–96.

Ism.: Jagamas János–Faragó József: Romániai magyar népdalok. 1975. LXXXVI. 659–661.

Ism.: Ág Tibor–Tózsér Árpád: Édasanyám rózsafája. Palóc népdalok. 1975. LXXXVI. 651–652.

A regósének problémáinak újabb zenei megközelítése 1979. XC. 163–191.

Ism.: Vikái László–Bereczki Gábor: Chuvash Folksong. 1979. XC. 606–608.

A magyar zene őstörténete. 1980. XCI. 1–34., 192–236.

Kodály, a nemzeti géniusz. 1983. XCIV. 521–529.

VEKERDI József:

Ism.: Sárosi Bálint: Cigányzene. 1973. LXXXIV. 170–171.

VIKÁR László:

Népzenei kutató úton Leningrádban. 1957. LXVIII. 636.

Tíz éves az Akadémia Népzenekutató Csoportja. 1963. LXXIV. 512–513.

Népzene tudományi konferencia Jeruzsálemben. 1963. LXXIV. 625–626.

Nemzetközi népzenei konferencia Budapesten. 1965. LXXVI. 136–137.

Népzene gyűjtés a tatárok földjén. 1971. LXXXII. 462–466.

VERESS Gábor: *Székely balladák.* 1911. XXII. 50–55., 106–108.

VERESS Sándor: *Kodály Zoltán hetvenéves.* 1942. LIII. 169–172.

VOLLY István: *Tonalitáscsere a népdalegyvelegben.* 1937. XLVIII. 261–265.

Katekizmusi ének. 1937. XLVIII. 465–468.

VÄISÄNEN, A. O.: *Válasz Szabolcsi Bencének a vogul-osztyák dallamok ügyében.* 1938. XLIX. 413–416.

WILHEIM András: *A Bartók-év etnomuzikológiai eredményei.* 1982. XCIII. 299–301.

Lajos Vargyas

THE ROLE OF ETHNOGRAPHIA IN HUNGARIAN FOLK MUSIC RESEARCH

(Abstract)

Ethnographia has always given space to folk music research ever since it was launched. Such materials were published already in the first 15 volumes. It is worth to note a small selection from Béla VIKÁR's pioneering collection of folk songs by phonograph, or SEPRÓDI's comprehensive collection done in a single village.

The real, professional research of folk songs appeared in 1905, with an article by KODÁLY. Subsequently he and BARTÓK regularly published the results of their field work and research. In the 30s the line was continued by Bence SZABOLCSI, and the researchers of folk music almost exclusively published their results in the Ethnographia until World War II.

After 1945 more opportunities were opened for musicological publications, yet contributions of this kind have greatly multiplied instead of any reduction. The reason partly was that the number of ethnomusicologists, and of musicologists in general has grown enormously, and partly because the researchers considered Ethnographia to be the best suited journal for publishing their results. And Ethnographia has always welcomed articles on folk music, therefore our journal has been closely intertwined with the history of Hungarian folk music research.

A táplálkozáskultúra kutatása az Ethnographia első száz évfolyamában 1890–1989

Az itt következő szemlét nem saját kezdeményezésből, hanem HOFER Tamás szerkesztő felkérésének eleget téve írtam, abban a reményben, hogy hasonló áttekintés sok más témában is elkészül, egy központi folyóirat orientáló szerepére sokoldalúan fényt vetve. Nem így történt. Így az elkészült számadások inkább fogják jellemezni az egyes területek kutatásának történetét, mint a folyóirat szervező szerepét, de marad jogosultságuk a friss kutatástörténeti összefoglalások mellett is. (A táplálkozás témában ilyen BERECSKI 1986. 5–24. *Népi táplálkozás Szolnok megyében*. Debrecen, bevezető).*

Az indulás: komplex jelenvizsgálat

Az Ethnographia indulása a néprajz önállósulását, a tudományszak intézményesítését jelezte 1890-ben Magyarországon. Az 1870–1914 időszakban Közép-Európában mindenütt a szak tudományos szervezési sikerei álltak előtérben. Ezek tették lehetővé a nagy népköltészeti gyűjtési akciókat, a múzeumi tárgyi dokumentációt. A szomszédos tudományterületeken pozitívista aprómunka folyt, a néprajzban nálunk egyrészt az előfutár XVIII. századi államismereti iskola jelenvizsgáló, leíró módszereinek hagyományaihoz való kapcsolódás mutatkozik, másrészt a „szellemi” kultúrára koncentráló, problematikusan ugyan, de hangsúlyosan történeti célú romantikus néprajz (HERDER, GRIMM-testvérek) erőteljes hatása érvényesül. A grimmi célkitűzés mellékhajtaságaként a német-osztrák néprajzban a századfordulón (1880–1910) a tárgyi néprajzi vizsgálatok (lakóház, munkaeszközök) egyik korai csúcspontja alakult ki. Közép-Európa-szerte közmegegyezés volt, hogy az új tudományág, a néprajz, a parasztság kultúrájával foglalkozik az iparosodó, városiasodó összetett társadalomban.

Az Ethnographia első évfolyamában KATONA Lajos programcikke (1890. *Ethnographia. Ethnologia. Folklore.*) előirányozta a táplálkozáskultúra vizsgálatát, de nem fejthette ki. Ezt a lapban a keves hivatásos etnográfus sem pótolta, körülhatárolt erejükből e témára kiemelt hangsúly nem jutott.

Az Ethnographiában hosszú évtizedeken át elsősorban a néprajz barátai, amatőr szerzők közöltek környezetükből paraszti táplálkozási anyagot. Közülük néhányan kitarító regionális szakkutatóvá váltak, míg a többség csak egyetlen alkalommal jelentkezett. Nincs jele annak, hogy pontos elképzelésük lett volna arról, milyen távolabbi célt szolgál a helyi anyaggyűjtés.

A szak közép-európai előtörténete, elmélete az amatőr szerzőktől távol esett. Áttételes az a hatás, amely a témaválasztásban nyilvánult meg, ugyanis döntő többségében szokásleírások (elsősorban lakodalom) kapcsán mutattak be ünnepi ételsorokat is. Ennek a

*A cikkben minden hivatkozás, ha ellentétes jelzés nincs, az Ethnographia folyóiratra vonatkozik.

hazai sajtóban a XIX. század elejétől kezdve folyamatos a mintaként használható előzménye. Az Ethnographiának mindjárt az első évfolyamában három lakodalomleírás foglalkozik az ételekkel is, különböző mélységben és pontossággal. THURY József szolnoki tanára Kiskunhalasról egészen kitűnő. A szokásbemutatásba ágyazott étkezésleírás nagy előnye, hogy az nem pusztán táplálékot mutat be, hanem meghatározott funkcióban rögzít ételsorokat. szerencsés esetben azok kikapcsolódóban lévő elavult és bekapcsolódó új elemeit is számba véve. Falusi tanító e műfajba vágó közlése kapcsán nyomtatta ki 1891-ben az Ethnographia a szerkesztői biztatást, hogy „ilyenképen minden vidéknek néprajzi vázlatát megírhatná az erre leghivatottabb: a tanító. A vidéki lapok nem közhelhetnének értékesebb és illőbb dolgokat az efféle feljegyzéseknél” (63). A szokásbemutatásba ágyazott táplálkozásleírás a lap történetében a táplálkozáskultúra érintésének leggyakoribb módja maradt, és köztük változatlanul uralkodott a lakodalmi helyzet. Ezzel az Ethnographia is jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a lakodalmi főétkezés az a situáció, amelynek változásvizsgálatát a hazai parasztságnál az utóbbi két évszázad táplálkozáskultúrájában a legbiztonságosabban és részletgazdagon el lehet végezni.

A mindennapi táplálkozás 1894-ben, KOLUMBÁN Samu Lozsádról szóló cikkében jelent meg az Ethnographiában. Ehhez a kérdéshez 1892-től JANKÓ János *Kalotaszeg magyar népe. Néprajzi tanulmány* alcímű önálló kötetében kaptak közvetlen mintát a tájékozottabb szerzők. JANKÓ ott a *Táplálkozás* fejezetben a mindennapi táplálkozást tárgyalta, az ünnepi étrendeket a szokásfejezetekben közli. Ugyanígy járt el a következő évben Torda, Aranyosszék, Toroczko monográfiájában is. Mindkét kötet megjelenéséről azonnal hírt adott az Ethnographia. A friss terepmunkán alapuló kötetekben a mindennapi táplálkozás bemutatását JANKÓ az étkezések napi rendjével, ennek és az élelmiszerhasználatnak éves ritmusával, a hétköznap–különböző rangú ünnep étkezéssel megkülönböztetése mibenlétével kezdi, a napi étkezések etelsorával folytatja és az ételek mibenlétének tisztázásával egészíti ki. Nem hallgatta el, hogy Torda-Aranyosszéken „frustukon” és módosabb lakodalomban „sokan kávéznak is már (cikória)”. JANKÓ ötoldalas táplálkozási fejezetei a témát szervesen kapcsolják be az életmód, a mindennapi kultúra egészébe, nagy kár, hogy szempontjai későbbben, az elemekre összpontosító táplálkozásleírásokban gyakran háttérbe szorultak.

Frissen azonban JANKÓ fontos mintául szolgált; szorosán őt követi KOLUMBÁN 1894-es kétoldalas lozsádi, ISTVÁNFY Gyula 1898-ban hétoldalas észak-hevesi palóc táplálkozási leírása, lazábban SZENTE Arnold tanára a Lendva-vidékről (1898.) az Ethnographiában.

A századforduló táplálkozási közleményei jelenbemutatók. Ha korábbi gyűjtést közöltek az Ethnographiában, ezt a körülményt jelezték (KISS 1891.). A rövid kis közlemények, mind a szokásleírások keretében, mind a köznapi táplálkozásról szólva, komplex módon, funkciójában, kapcsolataiban ragadták meg az anyagot. A szerzők nem törekedtek archaizálásra. Ha új elemek bekapcsolásával találkoztak, a tényt rögzítették („Fekete kávé a főbb személyeknek” muraközi horvát lakodalomban, GÖNCZI 1890., „kávé halmozva a mellékétkezéseken” lakodalomban Hajdúhadházon, TRENCSENY 1894., „néhány helyen torta” lakodalomban Kiskunhalason, THURY 1890.). Csakúgy a leépítő változást (Észak-Hevesben 1894-ben a tor csak bor, pálinka, kalács, kenyér, korábban ellenben egész lakoma volt, a halottnak is terítették: a temetéseken részt vevők még nehezményezik a nagy tor elmaradtát. ISTVÁNFY 1894.). Különbséget tettek az általános és ritkább, a jómódúakhoz és a helybéli parasztsághoz általánosan kötődő jelenségek közt. A

Mátraalji palóc lakodalomban a vacsora ételei közt a „becsinált” csak a jobbmódúaknál szokásos (ISTVÁNFFY 1894.), ugyanez Kiskunhalason nem tartozik a minimálisan kötelező ételsorba (THURY 1890.) – nem csoda hát, ha a XIX. századi vőfélykönyveknek erről az ételéről tudunk legkevesebbet.

A századforduló körüli táplálkozási közlemények számos archaikus forma élő gyakorlatát rögzíthették, a helyi szerzők ezeket a maguk judíciuma nyomán kapcsolták be leírásaikba. Nemcsak hétköznap ettek közös tálból – takanállal archaikus területen (észak-hevesi palócok, ISTVÁNFFY 1898.; Lendva-vidék, SZENTE 1898.) – de a lakodalmi fő étkezésein is 8–10 személy egy-egy tálból a nyitottabb Komárom megyében (DORNER 1891.). ISTVÁNFFY írta le az asztal körül ülő férfiak mögött állva étkező hevesi palóc nőket (1898.) – a szokás észak-európai felbukkanása később máig megoldatlan fejtörést okozott (Ethnologia Scandinavica 1975. 15–17.). Egyébként alighanem kapcsolatos a régebbi mindennapos asztali etikettel az 1932-ben üve ebédelő férfitársaságban egyetlen állva étkezőként még ténykepezett rimóci menyasszony, akiről PALOTIAY Gertrud más összefüggés miatt adott hírt. A nagykárolyi tisztviselő gyűjtőnek természetesen feltűnt, hogy a vidéki parasztlakodalomban a (tyúk)pecsenyét városias körítés nélkül, ellenben kaláccsal ették (Hajdúhadház, TRENCSENY 1894.). A vőfélyversek szinte állandó pecsenyéi ellenére akadt vidék, ahol parasztlakodalmi sult húst csak kocsmában ettek. otthon soha (Lendva-vidék, SZENTE 1898.) Ugyaninnen számoltak be egy, a középkori kettős étkezési rend és a paraszti munka kombinációjából létrejött regies napi étkezési rendről, miszerint a Lendva-vidéken nyáron a „fölstökön” főtt ételt otthon (savanyú káposzta disznóhússal). délben a mezőn hideget, majd otthon meleg vacsorát ettek. Sajátos helyi paraszti menüszerkezet bukkant fel Abaújban, ahol a levest más főtt étel után rendszeresen utolsónak tálalták fel (KISBÉRI BALOGH 1898.).

A mindennapi táplálkozás sokoldalú jelenleírásai 1900-tól kezdve elsősorban a Néprajzi Értesítőbe terelődtek át, és apró, átlagosan egyoldalas közleményekkel folytatódtak helyi néprajzi vázlatok keretében az első világháború éveitől. A szokásbemutatók érendleírásai az Ethnographiában folytatódtek, és csak az 1930-as években történt határozott fordulat abba az irányba, hogy a jelenleírás helyett „rég” és csak a régi formák kerültek feljegyzésre.

Az indulás évtizedeiben a néprajzi táplálkozáskutatásnak sem elmélete, sem stratégiája nem volt. Az empirikus jelenvizsgálat módszerével, sok spontán felmerült jó szemponttal folyt meglehetősen esetleges gyűjtőmunka, a nyomába járó apró közlemények sorozata azonban megbízható és teljes mélységében még ki sem aknázott „mélyfúrásokat” hagyott hátra egy történetiségében mára igen értékesé vált anyagból.

A sokkal szervezettebb, előrehaladottabb népköltészeti anyagfeltárások körében VIKÁR Béla az Ethnographiában 1896-ban már bírálta a szétszórtságot, rendszertelenséget, és a műfajok (ballada) egész országra kiterjedő következetes gyűjtését, összefoglaló gyűjtemény alapjainak lerakását szorgalmazta (441–447). KATONA Lajos 1894., 1897-ben a lapban a magyar népmese, illetve mitológia szakirodalmát közölte. (A filológus KRAUSZ Sámuel: *Néprajzi problémák az étkezésben*, 1899. írása nem a terület kutatási programja. A világ újkori élelmiszertabuit próbálja értelmezni az ősemlék körülményeiből.)

A táplálkozáskutatásban szakértő program nem készült, és elmaradt a szomszédos tudományok kínálta friss jelenvizsgálati szintéziseknek nemcsak a néprajzi elemzése, de még számbavétele is. Ezek közt voltak olyanok, amelyek országos áttekintésben azonnali tájékozódási hálót nyújtottak volna a helyi feltárásokat végző néprajzi gyűjtők számára.

Úgy látszik, az új fiatal szaktudomány mindent maga akart felfedezni előlről kezdeni. A két leglátványosabb példa a néprajzi táplálkozás kutatás látóköréből kimaradt, noha odavágó társtudományi közleményekre KELETI Károly *Magyarország népességének ételmezési statisztikája* (Bp., 1887.) és a Földművelésügyi Minisztérium 1899. évi gyűjteménye a mezőgazdasági munkások ételmezéséről.

Az akadémikus KELETI, az Országos Statisztikai Hivatal nemzetközi tekintélyű igazgatójának táplálkozásstatisztikája a maitól eltérő, sajátos módszerrel készült. Alapját az egész országra kiterjedő, egységes szempontú helyszíni gyűjtés képezte, amely az étkezések napi rendjét és éves ritmusát, valamint szokásos ételeiket vette számba. A kötet ismertette az adatgyűjtéshez használt kérdőívet, amely az egyes családok „egész ételrendjének ismertetését” kérve kérdezte „mit eszik (a család) reggelire, délebedre, estebédre, többször vagy csak kétszer étkezik-e napjában és mit”; az étkezések napi rendje és az élelmiszerhasználat tekintetében egyaránt ráirányította a figyelmet a téli-nyári, mezei munka idején és egyébként, a hétköznap, illetve vásár- és ünnepnap étkezés ritmusának, különbségeinek rögzítésére. Az ételek, élelmiszerek sorában kiemelte a kenyeret, húst, de kérdezte az egész étel- és italskálát a gyakoriságok jelzésével. A teljes vizsgálat eredményeit statisztikai táblákban dolgozták fel, amihez KELETI instruktív térképsorozatot is mellékel. *Néhány eredeti jelentés kivonata* címen 27 megyéből közöltek rövid összegező szemelvényeket 18 lapon.

A Földművelésügyi Minisztériumnak a hazai mezőgazdasági munkabéreket évről évre járásokként közlő sorozata az 1899. évi adatgyűjtésben részletesen ismertette a munkások ételmezését is amire elsősorban parasztbirtokon került sor (*Mezőgazdasági munkabérek Magyarországon 1899-ben*. Bp., 1901.). A kötet évszakonként foglalta az étkezések napi sorozatát és menüjét, s noha az adatfelvétel nem egyenletes, anyagából több kérdésben is jó országos áttekinthető állítható össze. Kibontakozik belőle többek közt a nyári szabvány parasztrezgeli két eltérő rendszere az akkori Magyarországon: főtt meleg étel egy földrajzilag délnyugatról délkeletig nyúló félkör alakú külső zónában, szalonna-kenyér-pálinka a belső területen. Az anyag áttekintésével egyéb rendszerszerű sajátosságok is kibonthatók. A két kötetből nagyobb szélességű és mennyiségű anyagot lehetett volna a néprajz számára azonnal aktivizálni, mint aminek kérdőíves összegyűjtéséhez a német néprajz 1900-ban Württembergben és 1909–1910-ben Bajorországban hozzákezdett (– igaz, hogy az utóbbiak is feldolgozatlanok maradtak. *Ethnologia Europaea* 1971. 101.).

KELETI kötetét frissen a későbbben indult *Ethnographia* nem ismertethette, de JANKÓ, akiről feltételezhető, hogy ismernie kellett, később sem tett rá utalást sehol, noha korai táplálkozási gyűjtéseiben maga igyekezett területfedő módon haladni. A Földművelésügyi Minisztérium kötetét az *Ethnographia* nem ismertette. JANKÓ néprajzfelfogásába mindkét kötet kiindulópontul vétele nagyon jól belefért volna, rövid és tevékeny életében azonban a táplálkozás témának nem jutott kiemelt hely. Ha akkoriban szakember következetesen gondolhatta volna a táplálkozáskultúra témáját, a KELETI-kötethez kitűnően lehetett volna kapcsolódni: eredeti jelentéseit sorra közölni, a térképeiből kibontakozó regionális struktúrát, a vidék–város összeállításokban feszülő különbségeket elemezni, az új gyűjtésekkel mundezt kibontani, továbbépíteni. A parasztnapszámosságainak étkeztetését regisztráló kötetet, igaz több munkával, ugyancsak eredményesen lehetett volna megszólaltatni. Az elkövetkező évtizedek uralkodó néprajzfelfogásában ezeknek a századfordulóra nézve alapvető gyűjteményeknek nem jutott hely. A KELETI-kötetet 1947-ben VAJKAI kutatási útmutatója sorolta be végre az alapvető kézikönyvek közé, s

az 1950-es években kezdte TÁLASI István a hozzá készült eredeti adatfelvételeket a Statisztikai Hivatalban kerestetni, amelyek addigra sajnos elkallódtak, és máig sem kerültek elő. A *Mezőgazdasági munkabérek* sorozatot BALASSA Iván kezdte használni, és hívta fel rá a hetvenes években többek figyelmét.

A századfordulón nem került szóba annak a tekintélyes, immár történeti anyagnak a számbavétele, amely a paraszti táplálkozásról a XVIII. század elejétől kezdve nyomtatásban összegyűlt az államismereti iskola és a felvilágosító irányzatok jelenvizsgáló műveiben, orvosi topográfiákban.

Néprajzfelfogásából következően nem foglalkozott ez a korszak a magasabb társadalmi rétegek táplálkozásának történeti emlékeivel, amelyek mindmáig leggazdagabb forrásfeltárása, közlése éppen az 1880–1890-es években folyt. A szociálpolitika providenciájába utalták az ipari munkáséletmód, táplálkozás vizsgálatát, amelynek ígéretes kezdeteiről (SOMOGYI Manó. *Az óbudai hajógyár munkásainak helyzete*. Bp., 1888.) az Ethnographiában nem esett szó.

A népi táplálkozás szomszéd tudományok produkálta anyagának még nem jutott hely a szűkebb szak külföldi teljesítményeit már figyelő laprovatokban. Az Ethnographia nem adott hírt Napoleon CYBULSKI kitűnő kötetéről (*Kísérlet a galíciai falusi lakosság táplálkozásának vizsgálatára*), amely földrajzilag közvetlen szomszédságból, ezres nagyságrendű friss, részletes, egységes helyszíni adatfelvétel anyagát dolgozta fel, az Egészségvédelmi Társaság kiadásában (*Próba badan nad zywieniem sie ludu wiejskiego w Galicji*. Krakow, 1894. 210 l.)

Az Ethnographia mérlege a néprajzi táplálkozásvizsgálatok indulásában mindent egybevetve igen pozitív. Fórumot teremtett biztatott s ezzel a még igen kevés szakember mellé gyűjtők széles táborát sorakoztatta fel, akiktől olyan anyagot kapott az első világháború előtt, amit később ennyire már nem lehetett látni. A lapnak ebben a szakaszban központi szervező szerepe volt a táplálkozásvizsgálatok létrejöttében.

Mérsékelt kibontakozás: elemek, „eleven régiségek”, első összefoglalás

„... a magyar konyha történetének megírása egyik legóhajtandóbb néprajzi feladatunk.” BÁTKY Zsigmond: *Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére*. Bp. 1906. 175.

Az alapvetés komplex tájékozódását a kutatási taktikában szükségszerűen részletek reflektorfénybe állítása követte. Ez a törekvés a századelőn, BÁTKEYval indult. Elsősorban szakkutatók kapcsolódhattak bele, akik érzékelték, milyen részletek érdemelnek vagy igényelnek külön megvilágítást. Ez a kutatási áramlat nem volt erős, részösszefoglalásokig Magyarországon nem jutott el az 1960-as évek előtt. A lassú előrehaladásnak volt hazai és nemzetközi oka. A táplálkozáskultúra néprajzi vizsgálata a század első felében Európa-szerte elmaradt mind a néprajz más szakterületeitől, mind a szomszédos diszciplínák táplálkozási vizsgálataitól. A képzett etnográfusok közül nálunk elsősorban BÁTKEYt érdekelte korán és kitartóan a terület, aki azonban erőit mégis inkább a népi építkezés vizsgálatára összpontosította – kétségtelenül ösztönözve nemzetközi munkálatok által is.

A vizsgálatra kiszemelt részletek elemek voltak, sajnos nem funkcionális-szerkezeti egységek. A kiválasztást ritkábban motiválta, hogy fontosak, elterjedtek, gyakrabban hogy kevésbé ismertek, mert korlátozott hatókörűek a kiszemelt elemek. A tematikán és kezelésén rajta hagyta nyomot a korszak uralkodó néprajzfelfogása, amelyet nem adott időmetszetek kulturális rendszere, a változás mechanizmusa foglalkoztatott, hanem egy-

másra rakódott történeti rétegek elemei közt keresték a legtöbbre értékelt legrégebbieket. (Témánk tekintetében vö. BÁT KY 1906. 174–175., az *Útmutató Konyhaszerszámok* fejezetének bevezetője.)

Az Ethnographia közleményeit nem elemezhetjük itt minden oldalukról. A témákat illetőleg mindenekelőtt meglepő, hogy elsősorban húsételekkel foglalkoztak. Védekező reflex és ismeretterjesztő munka egyaránt, hogy legtöbbször és a legnagyobb nevek a nyereg alatt puhított húsról értekeztek (BÁT KY 1903., SOLYMOSSY 1912., ALFÖLDI 1944.). BÁT KY indítása egyúttal az első táplálkozási részkérdés fejtegetése a lapban. Ami a valóságos ételeket illeti, a parasztlakásban domináns marha-, disznó- és baromfi-húsról nem esett szó, a közlemények a pásztorok szárított húsáról (a XIV. századi Villani-krónika magyar vonatkozású helyével összekapcsolva, MADARASSY 1903.), a ló- és szárnéhúsevésről (GYÖRFFY 1936.) szóltak. Fordulat a sorozatban BORZSÁK Endre 1937-es tanulmánya, két falu esetén jelezve a juhhús kiemelkedő jelentőségét az alföldi parasztlakásban a XIX. századi gyapjúkonjunktúra idején. A juhhús-fogyasztás visszaeső tendenciája az 1860-as évektől kezdődött, az adatközlők emlékezethatárával BORZSÁK az 1870-es évekig tudott a formák számbavételében visszanyúlni. Nem kapott érdemének megfelelő bemutatást az alföldi parasztlakáskultúrában a XVIII. század végétől új stílust jelző gulyás/pörkölt/paprikás étel, noha az elnevezés körül keletkezett vitában BÁT KY 1937-ben éppen korai emlékanagyból idéz, a *Magyarság Néprajzában* pedig „a” nemzeti ételként említette. A tejtermékek közül elsőként szintén a regionális elterjedtségű tarhó felé fordult a figyelem (MADARASSY 1932.). A legközönségesebb, oltó nélküli háztartási tejfeldolgozásról csak 1970-ben ad K. KOVÁCS László egy szemlét.

1900–1916 és 1926–1943 között megjelent a Néprajzi Értesítő, s a két lap között elvileg volt olyan munkamegosztás is, hogy az „anyag kultúra” kérdéseit az Értesítő, az ún. „szellemi kultúrát” az Ethnographia gondozza. A népi táplálkozásban alapvető jelentőségű kenyér témáját 1908-ban az Értesítőben szóltatta meg KISS Lajos hódmezővásárhelyi példán, amit ugyanott 1932-ben Orosházáról GUNDA, majd a búzakenyerek után rozskenyérről Kiskunhalasról az Ethnographiában 1940-ben a nyelvész VÉGH József folytatott. A hódmezővásárhelyiek többi tézistaételeit, a helyi értékrend sorrendjében az Ethnographiában mutathatta be KISS Lajos 1923/24-ben. Jelzőként említhetjük, hogy a főtt tészták fontos ételcsoportja hangsúlyosabb tárgyalást, szintén helyi példával, csak 1964-ben kapott (HEGYI az Ethnographiában). A zöldségételek felé, a kétségtelenül legfontosabb káposzta kapcsán, az Ethnographiában 1962-ben fordult a figyelem, egy debreceni szakdolgozatból kinőtt közleménnyel (ENYEDI).

A századelő kedvelt német témája, a (pogány korba visszavezetett) kalácsformák számbavétele, bár a törekvést ismertették az Értesítőben (1905/06/07), idehaza nem talált visszhangra.

A szak korai történeti iskolája, a *Wörter und Sachen* kapcsolat filológiai-tárgytörténeti irányzata, a nemzetközi folyóirat megjelenése (1909.) után azonnal méltatást kapott a magyar néprajzban mint „az év legfontosabb jelensége” (Néprajzi Értesítő 1910. SEMAYER Vilibald, a néprajzi gyűjtemény igazgatója), klasszikus tanulmány azonban a hazai táplálkozáskultúráról ebben a felfogásban nem született. A muzeológus BÁT KY, az *Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére* c. kézikönyv (1906.) összeállítója jól ismerte a sütés-főzés, étkezés tárgyait is, megkülönböztetett figyelmet a tűzikutyáknak szentelt (Néprajzi Értesítő 1909., 1938.).

A század első felének táplálkozási részvizsgálatai ezek szerint elsősorban élelmiszerekre, ételfajtákra, eszközökre irányultak, hiányoztak a belső és a mindennapi kultúra szomszédos területei felé kapcsoló szerkezeti elemek (étkezések menük, asztali etikett).

Történeti anyag forrásközlésében az Ethnographia tulajdonképpen kezdeményező szerepű a néprajzi lapok közt, de a század első felében ilyen csak kivételesen, a szűkebb szakon kívüli, főként jeles személyiségektől hozott (1917: MÉSZÖLY Gedeontól szokásanyag részlet NEMESNÉPI ZAKÁL György 1818-as Őrség-leírásából ünnepi ételekkel; 1934: SZABÓ Kálmántól XVIII. századi kecskeméti halotti torokról; 1934/38: RICHTER M. István cisztercita történésztől a céh lakoma-mesterasztal témakörben). A XIX. század első harmada különféle jelenleíró mozgalmi igen jó táplálkozási anyagot (főként ünnepi ételsorokat) is tartalmazó kéziratos hagyatékának közzétételét későbbben elsősorban az Ethnographia vállalta (HOFFMANN 1954., SCHRAM 1967.).

A hagyományos paraszti táplálkozáskultúra első összefoglalását a szakkutatás induló évtizedei területet nem fedő kis komplex jelenleírásaiból, valamint hézagos részvizsgálatokból kellett megírni, amire BÁTKY Zsigmond vállalkozott (*Magyarság Néprajza* I. 1933., a helyigényes rajzokat beleértve 87 l. terjedelemben). BÁTKY néprajzfelfogása ismeretében nem meglepő, hogy ott elsősorban élelmiszerek, ételek és eszközök áttekintése történt, s a megelőző 50 év állapotaiból a formájukban régies, „kezdetleges” elemekre („a gyűjtőgető életmód emlékei” és egyebek) esett a hangsúly. Erőteljesen érezhető még itt a XIX. századi romantikus néprajzi iskola eszmei befolyása. BÁTKY szükségesnek tartotta az adott időmetszet történeti előzményeinek megismerését is, ahhoz azonban még hiányoztak az előmunkálatok (*Magyarság Néprajza* I. 38.). Az összefoglalás fogadtatása az Ethnographiában lelkes bejelentésre korlátozódott (LAMBRECHT Kálmán természtudós 1934.), a Néprajzi Értesítő akkor könyvismertetéseket éppen egyáltalán nem közölt.

A BÁTKY-összefoglalás hangsúlyai megerősítették a század első felében egyre érlelődő vélekedést, miszerint az egykorú parasztkultúra legfrissebb, jól felismerhető újításai a néprajz számára érdektelenek. A hazai fejlődésben az új formák a táplálkozáskultúrában is halmozódtak a századfordulótól kezdve. Ugyanakkor mind a tematikus táplálkozási mind a szokásleírásokban időtlenségbe hajló archaizálás figyelhető meg. Az étkezésismertetésnek is helyet adó lakodalom leírásában például a jelen állapotot rögzítő régebbi keletű bemutatásokat az emlékezethatár szélén elérhető (nem tisztázott évtizedek) „rég” lakodalmanak felderítése váltotta fel (Ethnographia 1936. SEEMAYER Vilmos, kb. 1875–1890., XVII. századi főúri lakodalmakhoz hasonlóan kitűnő „ételnótákkal”).

Az 1935. év eseménye az első nagy helyi táplálkozási monográfia megjelenése volt. ECSEDI István könyve Debrecen városáról szól, csekély kitekintéssel a környező tájra (*A debreceni és tiszántúli magyar ember táplálkozása*. Debrecen, 1935. 256 l.) Az úttörő vállalkozás 39 évvel előzte meg az első összevethető német kötetet (HERRIG 1974.), és máig értéktartó, fontos anyagot tartalmaz. Egyúttal azonban az elszalasztott lehetőségek könyve is. Leírásaiban két időszak, jelen és múlt keveredik, meghatározatlan marad, konkrét esetekben hol a határuk. Elemeket mutat be, nem ragadja meg a teljes szerkezetet. Bár a könyvben felbukkannak a nagy agrárvárosok különböző paraszti rétegei (főként a két ellenpólus, a cívisgazda és az agrárszegénység), táplálkozáskultúrájuk egymáshoz való viszonyát az életmód egészének kötelékében nem kíséri végig. ECSEDI jellegzetes cívisgazdálkodást folytató családban nőtt fel. Apjának két tanyáján néhány kommcenciós cseléd látta el az állandó munkát; a kapásokkal, kaszásokkal, aratókkal maga a gazda ment

ki vasárnap este a tanyára, fél hétre való főtt étellel és száraztésztával. A gazda a hét derekán bement a városi házhoz újabb főtt ételért. Szombat délben befejezték a munkát, gazda és napszámosok hazamentek a városba. Vasárnap délelőtt a templom előtt történt az újabb napszámosfogadás (BALOGH István: *Ecsedi István élete és munkássága*. Debrecen, 1985. 11.). Csak sajnálhatjuk, hogy ECSEDI nem írta le következetesen például éppen a *cívsgazda-életmód táplálkozáskultúrájának alakulását a maga emlékezethatárán belül*. ECSEDI könyvét (debreceni, tiszántúli ismeretek indokával) TOLNAI Lajos nyelvész ismertette a Néprajzi Értesítőben (1935.), ahol a szerző néprajzfelfogása nem került szóba. Meglehető, hogy a munkát az *Ethnographia* nem tárgyalta, ugyanis a botanikus RAPAICS Raymund népszerűsítő könyvét (*A kenyér és táplálékot szolgáltató növényeink története*. Bp., 1934.) ott ismertették (K. KOVÁCS László 1935.).

A széles körű szakkutatás: rendszerek, folyamatok, változások, történetiség

A budapesti egyetemi néprajzi tanszék működése már előkészítette az 1950-es évektől kiteljesedő folyamatot, amelyben a szakképzett, hivatásos néprajzkutatók száma jelentősen megnőtt, és a táplálkozás vizsgálatára is több erő jutott. Az *Ethnographia* mindmáig a szak vezető központi folyóirata, a század második felében azonban már számos kutatóhely saját kiadványaival osztozik a táplálkozáskutatás új munkálatainak közlésében is. Az 1950–1989 időszakban a táplálkozás témán rendszeresen vagy visszatérően dolgozó kutatók tanulmányainak, közléseinek többsége így nem az *Ethnographiában* jelent meg. (BERECZKI Ibolya, BÓDI Erzsébet, FÜVESSY Anikó, GULYÁS Éva, GUNDA, Béla, KISBÁN Eszter, KNÉZY Judit, MADAR Ilona, NAGY Vera, PÓCS Éva, SCHWALM Edit, SERGŐ Erzsébet, SZÜCS Judit esetében egyaránt a súlypont más kiadványokra esett.)

A téma néprajzi megközelítésében a század derekán paradigmaváltás van kibontakozóban, aminek előhírnöke KARDOS László őrségi monográfiája (*Az Őrség népi táplálkozása*. Bp., 1943. 267 l.), egyúttal az első táplálkozási témájú egyetemi doktori disszertáció Magyarországon (Bp., 1943. – csaknem három évtizeddel ez első németországi előtt: Gertrud HERRING: *Ländliche Nahrung im Strukturwandel des 20. Jahrhunderts. Untersuchungen im Westeifeler Reliktgebiet am Beispiel der Gemeinde Wolfsfeld*. Meinsenheim an der Glan, 1974. 1972-ben Diss. Mainz, G. WIEGELMANN professzornál). KARDOS könyve az Országos Táj- és Népkutató Intézet kutatási terve kapcsán jött létre, olyan tájról, amelyet a fővárosban felnőtt szerző családi kapcsolatban gyermekkorától rendszeresen látogatott. Friss célgyűjtésével „leírással (kívánta) megrajzolni azt a művelődési folyamatot, amely az utóbbi száz évben itt . . . a népi műveltségnek ebben a részletében lefolyt”, megkeresni a kapcsolatokat a mindennapi kultúra, a gazdaság és társadalom egészében (3–4.). A kötetben az alapeírás jelen idejű, a kontinuos jelenségeknél csak ez szerepel; ahol változás történt, korábbi és jelen állapotról szól. A táplálkozás mindennapos szervezésében különböző gazdasági-társadalmi háttérű családok példái szerepelnek, így bontakozik ki „egy felbomlott közösség . . . az ún. polgárosodás sodrában” (262.). KARDOS igényelte a helyi táplálkozáskultúra egészének összehasonlító mérlegét is a környező nagytájakénak egészében. A kötetet a Néprajzi Értesítőben (1943.) nagyon pozitívan ismertette az azonos generációból való, nyugat-dunántúli tapasztalatokkal rendelkező NÉMETHY Endre, a szemléletváltozás kezdete azonban nem kapott méltatást.

A táplálkozáskultúra a továbbiakban máig gyakran témája egyetemi szakdolgozóknak (Budapesten 1951-, Debrecenben 1958-, Szegeden 1965-től), doktori értekezéseknek (Szegeden 1974., Debrecenben 1984-től).

A század első felében csak egyetlen kis közlemény akadt, amely a paraszti táplálkozáskultúra egy szembevető új jelenségéről, egy innovációs folyamat körülményeiről számolt be (PALOTAY Gertrud: *Lakodalmi torták Boldogon*. Néprajzi Értesítő 1929. 8–9.). Ma már látjuk, hogy a torta folyamatos, sikeres terjedése 1890 körül kezdődött a parasztnál az országban, s megjegyezhetjük, hogy az Ethnographia annak idején WIENER Moszkó: *A magyar csukoripar fejlődése* (Bp., 1902. I–II.) c. munkáját nem ismertette.

A táplálkozáskultúra néprajzi megközelítésének hazai történetében korszakalkotó felismerést rejt MORVAY Judit 1950-es tanulmánya, amely egy szélességében jól átfogható anyagon a *mi történt és hogyan* kérdést állította időbeli mélységben a leírás középpontjába. (SZ. MORVAY Judit: *Az ünnepi táplálkozás a Boldva völgyében*. Ethnographia 1950. 148–171.). Egy feszes módszert példás fegyelemmel végigvive a legújabb kori változások, újítások sorozata, rendszere került helyi példán a középpontba az emlékeztethető kijelölte periódusban. A friss terepmunkára épült dolgozat három község gazdasági és kommunikációs fejlődését, a lakosság társadalmi rétegződését tekinti át 1870–1950 között, s vizsgálja az ünnepi étrendek változását az 1885–1950 időszakban, alkalomról alkalomra haladva, társadalmi rétegek, községek és időegységek szerint. A nagyon fegyelmezett munkát igénylő vizsgálat sajnos nem talált gyorsan szoros követőkre, a szerző maga sem ismételte meg másutt.

Az eljárás, amit MORVAY alkalmazott, amikor nem ételek jelenlétét, hanem étkezések egészét hasonlította össze, szabályként került azután megfogalmazásra az európai néprajzi táplálkozáskutatásban. Amikor Günter WIEGELMANN azt mérlegelte, mi a *néprajzi* táplálkozáskutatás sajátossága és hogyan lehet azt úgy végezni, hogy a kérdést bekapcsoljuk a mindennapi kultúra egészébe, a néprajzi vizsgálat legkisebb egységét az ételknél magasabb szinten, egy univerzális szituációban, az étkezésben határozta meg (*Was ist der spezielle Aspekt ethnologischer Nahrungsforschung?* Ethnologia Scandinavica 1971.).

Az 1950-es években egy fontos téma maradt ki a hazai táplálkozásvizsgálatokból. A társadalmi átalakulás sodrában ekkor lett volna utoljára még lehetőség az alföldi nagy mezővárosok tagolt paraszti társadalmában a jómódú gazdaréteg táplálkozáskultúrája utolsó hatvan évének rögzítésére, ami a vizsgálatokból addig hiányzott és akkor mindörökké elmaradt, úgyhogy ma csak elszórt megjegyzésekből állhat össze mozaikszerű kép. A mezővárosi ellenpólusról, a „szegény emberekről” esett korábban szó, a másik vidéki véglet, az uradalmi cselédek életvitelének pedig KARDOS László szentelt akkoriban tanulmányt (Ethnographia 1955.).

Az Ethnographia 1950–1989 közti 40 évfolyamában 24 kötetben volt egy vagy több táplálkozás témájú közlemény, tanulmány. A korábbi időszakhoz képest új műfaj a tematikus regionális áttekintés (1960: DÖMÖTÖR Sándor, édes lepények; 1981: SCHWALM, palóc lakodalmi kalács; 1985: PÁLL, torma). E műfaj további magyar témái ugyanekkor más hazai és külföldi kiadványokban is jelen vannak. Az Ethnographia nyilvánossága előtt történt az első tapogatózás a tekintetben, mit nyújtanak a XVII–XVIII. századi nyomtatott szakácskönyvek a néprajzi elemzéshez (SCHRAM 1961., 1964.). A komplex helyi táplálkozásleírások ebben az időszakban általában már meghaladták a folyóiratcikk terjedelmét, és többnyire más módon jelentek meg, ilyen közleménytől azonban az Ethnographia sem zárkózott el (KNÉZY 1981.). Ezt a témát egyaránt támogatták az egyetemek és az új falu- és városmonográfiák szerveződése. Az Ethnographia készséggel ad teret munkában lévő nagyobb témákhoz felkérésre készült kisebb közleményeknek

(BALOGH 1985. étkezések napi rendje a XVII. századi debreceni iskolatörvényben). A periódusban még mód volt archaikus jelenségek első közlésére (örlökövek, tejtöltő növények a Kárpátokban, GUNDA 1958., 1967.), megszűnőben lévő háziipar leírására (pencsütés, BAKÓ 1952.). A teljes táplálkozástéma hazai kutatástörténete más fórumokon szerepelt, az Ethnographiában egy részkérdés európai kutatástörténete tárgyalódott (kenyér, KISBÁN 1965.).

A táplálkozástudomány részleteinek történeti kérdései többször, igen változatos megközelítésben szerepeltek az Ethnographiában, és bár több további ilyen tanulmány másutt jelent meg, az itteni sorozat is mutatja azt az irányt, amerre ez a törekvés halad: az újkori évszázadok alapvető strukturáinak, a változások mikéntje és időrendjének megrajzolása felé (HARMATTA–TÁLASI 1953. kenyér, KISBÁN 1961. gyümölcskenyér, KISBÁN 1967. joghurt, KISBÁN 1970. újítások a dunántúli táplálkozástudományban, KOSA 1970. burgonyaételek a XVIII–XIX. század fordulóján, KISBÁN 1988. a kávé bevezetése különböző társadalmi szinteken).

A táplálkozástudomány néprajzi vizsgálata Európa-szerte igen csekély előmunkálattal a háta mögött lépett a század második felébe. Erőteljes élénkülés mutatkozik 1970-től kezdve, amit egy nemzetközi munkaközösség megalakulása és máig folyamatos működése komolyan inspirált.

A néprajzi táplálkozástudomány új alapokra helyezésében Közép-Európában Günter WIEGELMANN munkássága jelentett igazi fordulópontot az 1960-as években (*Alltags- und Festspeisen. Wandel und gegenwärtige Stellung.* Marburg, 1967. 270 l. + 26 térkép). Könyvében egy nagy terület azonos időszakból tízezerrel rendelkezésre álló legújabb kori adataiból (néprajzi atlasz gyűjtése), újkori történeti forrásanyag következetes bevonásával elemzett XVIII–XX. századi folyamatokat több részkérdésben, újkori változások, a belépés és kiszorulás eseteit, diffúziós folyamatokat. Szóba került az innovációk mechanizmusa; a kulturális rendszerek adopciónak gátló és segítő faktorai; az analógiás következtetés lehetősége és határai szinkronikus metszetek diakronikus értelmezésében – ami forráshianyosabb más esetekre is tanulsággal szolgál.

WIEGELMANN-nak a német nyelvterületet felölelő, folytatódott kutatásaiból kirajzolódtak a korai és későbbi újkori populáris táplálkozástudomány fejlődésének regionális típusai, ami Közép-Európa keleti felének immár téjékozódásul szolgál, egészében és részleteiben egyaránt. A másutt jóval csekélyebb előmunkálatokat is figyelembe véve így már kísérletet lehetett tenni, tájékoztató céllal, az európai táplálkozástudomány korszakainak és fordulópontjainak vázlatára a főbb szerkezeti jellemzők fejlődése alapján (Ethnographia 1984. KISBÁN). A hazai kutatásban annak a regionális típusnak a megragadására törekszünk, amely a magyar területet jellemzi a különböző időszakok európai hálózatában.

Az Ethnographia közleményei is azt mutatják, hogy a magyar néprajzi táplálkozástudomány kutatás a „hagyományos” paraszti táplálkozástudomány témáját még nem zárta le modern összefoglalással, és ezért változatlanul elsősorban ez és ennek utóélete foglalkoztatja a vizsgálatokat. Más társadalmi rétegek eddig csak a paraszti táplálkozástudomány változásainak kapcsolatában jöttek tekintetbe. A paradigmaváltás még nem teljes. Szinte elképzelhetetlen egyelőre olyan téma, mint például a legfrissebb stockholmi néprajzi disszertációé, amely Párizs 6. kerülete felső középosztálybeli polgárcsaládjai jelenlegi asztali magatartásáról mint új kulturális alakulatról szól (A. SJÖGREN-DE BEAUCHAINE, 1988.).

A strukturalista táplálkozástudomány (U. TOLKSDORF *Ethnologia Europaea* 1976.) nem volt hazai visszhangja; rituális ételek kapcsán hiedelemanyag ilyen típusú

elemzését PÓCS Éva kezdeményezte (*Papers of the 8th Congress for the International Society for Folk Narrative Research*. Bergen, 1984. Vol. 4.). Szemiotikai elemzést étkezési példán HOPPÁL Mihály végzett (MTA Nyelv és Irodalomtud. Oszt. Közl. 1980.).

Az utóbbi évtizedekben az *Ethnographia* gyakran szervezett eszmecsérét, vitát, tájékoztatót, közlemény- és tanulmányosorozatot egy-egy néprajzi kérdéstről, területről, amit magam a szerkesztés jeles pozitívumának tartok. A táplálkozáskultúra és vizsgálata nem került még ilyen módon reflektorfénybe. A hazai kutatásban érlelődik a helyzet arra, hogy a terület egy ilyen meghívásnak új mondanivalóval tehessen eleget.

Eszter Kisbán

THE SCOPE OF ETHNOLOGICAL FOOD RESEARCH IN THE JOURNAL ETHNOGRAPHIA 1890–1989

Ethnographia, the Journal of the Hungarian Ethnological Society, has been the central organ of the discipline for a hundred years now. For the centenary, the editor planned a series of reports to show the scope of research in different fields of everyday-culture as reflected in the Journal. This is one of the few reports completed.

Between 1890 and 1989 there were three main periods in ethnological food research in Hungary; these are clearly reflected in the Journal, also. The beginning lay in the spirit of complex description characteristic of these days, with roots going back to 18th century political science. Two topics were prominent, short general surveys of local food-ways and discussion of menus within the frame of records of festival customs and especially the wedding feast. There were very few professional ethnologists as yet, but the Journal invited many non-professionals to contribute and publish their very accurate descriptions; this series ran up to the First World War.

In the early 1900s professional ethnologists started to look at details, under the influence of the 19th century romantic school of ethnology in Middle-Europe. Unfortunately they tended to examine elements rather than structures, and indeed rare elements instead of common ones (since rare ones were believed to be older and as such were valued more highly). During the first half of the century, ethnological food research as a whole remained in the shadow, effort being concentrated on other fields. The first *Handbook of Hungarian Ethnology* (1933–1937) synthesized what was achieved within the field of formal ethnological research though it did not include excellent material collected e.g. in late 19th century statistical compilations. Soon after that summary, the first detailed food monograph of an agro-town was published (1935), though still much in the romantic school of thought.

A change in the pattern began in the 1940s and is not fully completed yet. The historical approach separated past and present in the description, gave depth to the material used in interpretation, and initiated the collection of material about earlier periods from different sources. The preparation of major local monographs has also been continued, one of them being already accepted as a PhD thesis at Budapest University as early as 1943. Several partial approaches to structure have been made on a nationwide scale and in the perspective of Middle-Europe. At the present day Hungarian ethnologists are again working on a new handbook of traditional peasant culture (1988) which is why peasant food-culture, now a thing of the past, has been kept in focus, while that of other social strata has only been looked at in its relation to the rural classes. The change in pattern will have been completed when non-rural and non-ancient classes become topics of ethnological food research also, as has already happened in some of the more industrialised European countries.

TANULMÁNYOK

Voigt Vilmos

A magyar népmese*

Fabulosus ... Hamis beszélléshez illendő (1585)

1. Mind a magyar népmese itthon és külföldön sokszor elismert szépsége és gazdagsága, mind a magyar népmese kutatás ugyancsak mind itthon, mind a nemzetközi porondon kivívott előkelő helye egyszerre teszi szükségessé és fontossá, ugyanakkor nehezzé és igen sok munkát igénylővé a magyar mese sajátosságainak áttekintését. Közhely, hogy a nemzetközi folklorisztikának jobbik fele a mesekutatásból és a mesekutatókból áll (hogy csak néhány példát említsünk, a német mesekutatás a GRIMM-testvérektől mondjuk ma RANKE, RÖHRICH, BAUSINGER, BRUCKNER, SCHENDA, PETZOLDT, sőt BREDNICH személyében szinte minden korifeusáig mesekutató, vagy ilyennek indult; itthon pedig ERDÉLYI János, HENLSZMANN Imre, GYULAI Pál, ARANY László, KATONA Lajos, SOLYMOSSY Sándor, HONTI János, ORTUTAY Gyula, DÉGH Linda és mások mesekutatók voltak, és még az a néhány fontos szerepet játszó folklorista, mint mondjuk RÓHEIM Géza, MARÓT Károly vagy DÖMÖTÖR Tekla, akik végtére is nem voltak mesekutatók, időnként szintén foglalkoztak ilyen jellegű témákkal). A publikációkat tekintve is ez a helyzet. A tematikusan igen változatos régi *Magyar Népköltési Gyűjtemény* 14 kötetéből hat volt tematikus, ebből négy mesegyűjtemény volt, az *Új Magyar Népköltési Gyűjtemény* pedig már az egyoldalúságig mesei jellegű: az első negyedszázadnyi kötetben két monda- és egy gyermekjáték-szövegkötet kapott helyet, sőt a most tervezett kötetekben is túlsúlyban van a mese. A magyar irodalomtörténet egészének antológia-könyvsorozatába is megkülönböztetett figyelemmel került be a magyar népmese. 1955-ben a Szépirodalmi Könyvkiadó *Magyar Klasszikusok* sorozatában a három kötet legterjedelmesebbje a meseválogatás, amikor pedig a 60-as években külön került a három bemutatott műfaj, a ballada egy, a lírai dal két, a mese viszont három kötetet kapott, és noha ezt a mesék terjedelmesebb volta is indokolja, azért a válogatás szövegeinek „darabszáma” is bizonyítja, milyen elidegeníthetetlen része a magyar szépirodalmi műveltségnek a magyar népmese. A nemzetközi fordítások is ugyanezt igazolják. Van ugyan idegen nyelvű magyar népdal- vagy balladapublikáció, sőt ezek kisebb hányadát nem itthonról lanszírozták és finanszírozták, ám külföldi magyar mesepublikációk többszörösét adják ki ennek. Hogy csak a tudományosan hitelesnek tekinthető szövegeket közlő publikációkra hivatkozzunk, angol, német, orosz, finn, holland, perzsa (!), francia, lengyel, cseh, szlovák és más nyelveken ezernél több magyar népmese látott már eddig napvilágot, olykor tudományosan is értékelhető formában.

2. Minthogy e témakör talán több figyelmet érdemel, időzzünk a legfontosabb tudományos kiadásoknál egy kicsit. A világ legrégebb és legjobb nemzetközi folklorisztikai

*Egyszerűség kedvéért a dolgozat szövegében névvel és évszámmal azonosíthatóan megemlített művek jegyzet nélkül is visszakereshetők az irodalomjegyzékben. Ahol valami további megjegyzésre is szükség lehet, a megszokott módon adunk jegyzeteket.

fordítás-sorozata az 1912 óta a német Diederichs-Verlag által kiadott *Die Märchen der Weltliteratur*, eddig mintegy 100 publikációval. ORTUTAY Gyula mesélte el azt az anekdotába illő történetet, miszerint SOLYMOSSY Sándor 1929-ben, a holland *Hongaarsche, Sagen, Sprookjes en Legendes* megjelenése után levélben ajánlotta fel a német sorozat alapító szerkesztőjének, Friedrich VON DER LEYENnek, adja ki a magyar kötetet németül is.

A szerkesztő „nyomban s igen udvariasan válaszolt. Közölte, hogy ... amíg ő szerkeszti ezt a sorozatot, ... a magyar népmeséknek nem jelenhetik meg gyűjteménye az ő sorozatában. Az a nép, amely 1919-ben feltartóztatta Mackensen tábornok katonavonátát, s a német nemzet hőseit vagy két napig akadályozta a szabad cselekvésben, az a nép méltatlan erre a sorozatra.”¹

ORTUTAY emiatt nem is kísérletezett azzal, hogy a maga (nyilván az említett 1955-ös Magyar Klasszikusok sorozata számára készített) válogatását német közlésre is felajánlja a szerkesztőnek. Viszont éppen emiatt barátjával, a berlini finnugristával, Wolfgang STEINITZ professzorral, valamint a varsói folklorista professzorral, Julian KRZYŻANOWSKI-val együtt létrehozta az ugyancsak német, egyszóval akár marxista konkurenciáinak is tekinthető *Volksmärchen, eine internationale Reihe* sorozatát, amelynek legelső kötete éppen az övé (ORTUTAY 1957.): *Ungarische Volksmärchen*, amely számos kiadásban jelent meg. „nyugati” licenc-változatban is, előszava pedig ORTUTAY legjobb áttekintése volt a magyar népmese egészéről, és a 67 közölt szöveggel a magyar népmesekincs klasszikus anyagát folklorisztikai jegyzetekkel tette közzé a nemzetközi közvélemény számára. Éppen ezért, amikor vagy egy évtizeddel később KOVÁCS Ágnes készíthetett egy válogatást az akkor már pátriárkai korban, ám élő VON DER LEYEN sorozata számára (KOVÁCS 1966.), itt egy „kontra válogatás” kerülhetett csak megjelenésre, amely a németül már közölt legszebb magyar népmesei szövegek helyett „klasszikus”, vagyis XIX. századi és „regionális”, vagyis a gyűjtés helyei szerinti arányosságra törekvő képet adhatott. KOVÁCS Ágnes német antológiája filológiai szempontból a legpontosabb idegen nyelvű magyar népmeseantológia, ám sok örökszép szöveget már nem adhatott.

Megemlíthjük, hogy DÉGH Linda 1955-ös kandidátusi disszertációjának német változatában (DÉGH 1962.) függelékként négy kakasdi mesélőtől összesen 14 mese olvasható németül.² A másik német mesefordítás-sorozatban (*Das Gesicht der Völker*, előbb Eisenachban, mára Kasselban kiadva) előbb csak magyarországi cigánymesék jelentek meg németül,³ legutóbb azonban a budapesti Corvina kiadóval közös vállalkozásként KOVÁCS Ágnes válogatásában és jegyzeteivel 14 igen szép magyar „hősmese” látott napvilágot (KOVÁCS 1986.) a Corvina kiadóval közös publikációként, igen pontos jegyzetekkel és utószóval. Megemlíthetjük még, hogy németül nemcsak a reformkorban

¹ ORTUTAY írása többször is megjelent, először 1967-ből származik. Legegyszerűbben hozzáférhető: ORTUTAY 1973. 359.

² DÉGH 1969. ugyanennek angol nyelvű változata.

³ CSENKI-VEKERDI 1980. (eredetileg CSENKI 1974.). Megemlíthetjük, hogy az eredeti magyar nyelvű kötet 63 püspökladányi cigány mesét tartalmaz, MÉSZÁROS György és VEKERDI József fordításában, az utószó és a kommentárok VEKERDI Józseftől származnak. A német kötet viszont csak 29 szöveget tartalmaz, jegyzeteit KOVÁCS Ágnes készítette. Minthogy itt végül is előbb cigányról magyarra, majd németre fordítás történt, minden akribia ellenére is a kötet íze eltér az eredetitől. A magyar és a német változat jegyzetei, illetve az abból levonható következtetések sem identikusak.

jelentek meg magyar népmese (és népmonda) kiadványok, hanem a már tudományosnak tekinthető magyar mesekutatót SKLAREK Erzsébet két magyar mesegyűjteménye is reprezentálja (ezek egyik nem mindig említett nevezetessége, hogy a tudományos kommentárokhöz a német mesekutatók akkori atyamestere, Johannes BOLTE is hozzájárult).⁴

Angolul először éppen száz évvel ezelőtt jelent meg magyar népmesegyűjtemény,⁵ akkor még természetesen csak a már korábban megjelent kiadványokra támaszkodva. ERDÉLYI János, KRIZA János klasszikus gyűjteményein kívül itt PAP Gyula palóc meséi is helyet kaptak e fordításkötetben, amely azonban már ekkor is lehetett volna körültekintőbb is, gazdagabb is. Igen hosszú ideig érdemleges angol nyelvű magyar mese publikáció nem is látott napvilágot. Nem számítva itt néhány alkalmi publikációt, valamint ORTUTAY Gyula már említett német antológiájának rövidített és tudományos kommentárjaiban megnyírbált angol verzióját (ORTUTAY 1962.), voltaképpen csak DÉGH Linda kötete (1965.) az, amely tudományosan számba vehető. A bloomingtoni folklorista professzor, Richard M. DORSON szerkesztette (és sajnálatos módon torzban maradt) *Folktales of the World* sorozatban megjelent kötet több mint 70 magyar prózaelbeszélést ad tudományos kommentárokkal, ám ezek közül csak 32 mese (a többi monda). Igen szerencsétlen volt, és mind ORTUTAY Gyula meg DÖMÖTÖR Tekla, másrészt DÉGH Linda szempontjából izléstelen, hogy a DORSON által írott előszó, minden elismerése ellenére is lesztaálinisztázta a második világháború utáni magyar folklorisztika néhány vezetőjét (elfelejtkezve a legalább ugyanúgy sztálinista többiről...). Elég sok évbe került, amíg sikerült a DORSONT tévesen tájékoztatók által okozott zűrzavart és sértődést eloszlatni...

Tulajdonképpen rangos, tudományos sorozatban csak oroszul és franciául nem jelent meg a magyar mesék antológiája. Viszont e nyelveken is olvashatók magyar mesék, legfeljebb a kommentárok nem elégségesek, nem tudományosak. Célszerű lenne viszont, akár angolul, akár németül is, újabb, a teljes magyar meseanyagot reprezentáló gyűjtemény jelenhetne meg.

3. Itt kell megemlíteni, hogy magyar nyelven is hiánycikk egy reprezentatív népmeseantológia. Voltaképpen már ERDÉLYI János 1846-ban elkezdett háromkötetes *Népdalok és mondák* c. gyűjteménye arra vállalkozott, hogy az addig ismertté vált magyar népköltészet egészét reprezentálja, ekkor azonban túl kevés volt a közzétett anyag ahhoz,

⁴ GAAL György, MAJLÁTH János, MEDNYÁNSZKY Alajos, PULSZKY Ferenc (és Teréz) németül (illetve angolul) megjelent magyar népmese- (és monda-) publikációiról igazán jó, tudományos áttekintés eddig nem készült el. Noha itt nem elsősorban a németül (és PULSZKYÉK esetében angolul) megjelent fordításokkal foglalkoztak, inkább a magyar mesekutatók első tudományos korszakával, néhány adatot, illetve ezek tisztázását illetően ma sem tudok jobb dolgozatra utalni, mint a magaméra (VOIGT 1982.). A későbbi fordítások közül STIER (1850. és 1857.) egyszer külön filológiai feldolgozást érdemelne. Különös, hogy nem vált köztudottá, hogy két német nyelvű magyar mesegyűjteményt tett közzé SKLAREK (1901., és már férjezetten RÓNA-SKLAREK 1909.), ezek közül ORTUTAY is, KOVÁCS Ágnes is csak hol az egyiket, hol a másikat említik.

⁵ JONES-KROPFT 1889. Megemlítendő, hogy az 1886-os kiadás csak egy fantom, ami az angol nem tudók szemében létezik. Az 1889-es kötet ugyanis az angol folklor társaság 1886-os illetményköteté (!) volt, megszokott módon többéves késéssel. JONES bevezetője egyébként olyan gondos volt, hogy a maga későbbi szemléiben KATONA Lajos is felhasználta. (KROPFT a fordítás munkáját végezte.)

hogy igazán sokrétű antológia jelenhessen meg. Hosszabb ideig nem is változott a helyzet. JONES és KROPF, (RÓNA-)SKLAREK, sőt SOLYMOSSY már említett idegen nyelvű gyűjteményei előbb adtak képet a magyar népmese egészéről, mint az itthoni antológiák. Amíg népdalaink, népballadaink több, tudományos szempontból is számottevő antológiáját sorolhatnánk fel, hosszú ideig mese-szöveggyűjteményt nem említhetünk. BENEDEK Elek és mások kötetei ifjúsági, átírt publikációk, klasszikus közlések (mint legkivált KRIZA János először 1863-ban kiadott *Vadrózsák* c. székely népköltési gyűjteménye), pedig csak más műfajok között adtak nem túl nagyszámú mesecsokrot. (Az azóta legalább négyszer kiadott KRIZA-gyűjtemény például nyomtatott változatában csak 20 mesét, vagyis nem túl nagy gyűjteményt képvisel.)

Tudjuk, hogy KATONA Lajostól, sőt már GYULAI Páltól szinte napjainkig sokan terveztek egy korpusz jellegű magyar népmeseantológiát. Eddig azonban csak ORTUTAY Gyula három kiadványa nevezhető e téren valóban jelentős publikációnak. A fordulat éve után indult meg egy, a nagyközönségnek szánt kiadvány összeállítása, amely azonban csak több év után, sőt akkor is elhúzódva jelent meg a Szépirodalmi Könyvkiadónál (ORTUTAY–KATONA 1951–1956.). Az ekkor tipikus módon nem a népmeséknek, hanem „parasztnemeseknek” címzett két kötet összesen majdnem száz (pontosan 98) népmesét hoz, ezek közül mintegy 60%-ban első közlést (!). Gyakorlatilag ez veti meg a ma is érvényes, népszerű, az irodalomkedvelő közönségnek szóló népmeseközlés ma is szokott gyakorlatát. E kiadvány két kötete között jelent meg a már említett háromkötetes magyar népköltészeti antológia mesekötete (ORTUTAY 1955.), ebben 105 szöveggel, pontosabban néhány változatot is figyelembe véve, valamivel többel is. Ezek öthatoda már publikált szöveg volt, vagyis mintegy a legismertebb magyar mesék antológiája is a kiadvány, ám egy hatodik akkor először került nyomtatásba. (Közülük több viszont ORTUTAY–KATONA 1951–1956. már idézett második kötetében is szerepel.) Óriási a gyarapodás az ugyancsak a Szépirodalmi Könyvkiadónál megjelent háromkötetes antológiában (ORTUTAY–DÉGH–KOVÁCS 1960.), amelyben 412 történet olvasható (illetve néhány ciklikus elbeszélés jóvoltából még ennél is több). E gyűjteményben is sok az első közlés, ám a korábbi ORTUTAY-antológiák kedvelt darabjai itt mind helyet kaptak, tekintet nélkül arra, másutt, korábban közölték-e ezeket. E háromkötetes kiadvány anyagát DÉGH Linda válogatta, a jegyzetek leginkább KOVÁCS Ágnes tollából származnak, ám az egész gyűjtemény arányait, ízlésmintáját természetesen ORTUTAY adta. Noha aligha volt nagy véleménykülönbség ő és munkatársai között, mégis ORTUTAY határozta meg a kiadás módját is. A szövegeket olvasható, modern helyesírásban adják, ám igyekeznek az eredeti szöveghez ragaszkodni. A jegyzetek megadják a forrásokat, jellemzik a mesélőt és a történetet, a háromkötetes kiadványban mesetípusszámokat is kapunk, a kötet végén szójegyzék olvasható. Ám a jegyzetek nemzetközi mesefilológiai, meseelterjedési problémákra nem térnek ki. A bevezető tanulmányok (minden esetben ORTUTAY tollából) viszont figyelmet érdemelnek, ezért még visszatérünk rájuk. A kötetek a lehetőség szerint az egész magyar nyelvterület meséit is figyelembe veszik (noha természetesen az utóbbi antológia összeállítása óta lepergett három évtized már itt az arányok módosítását tenné lehetővé). Érdekes, hogy a történetiség mindig hangoztatott szerepe különböző módon nyilvánul meg e kiadványokban. KRIZA és kortársai klasszikus gyűjteményei óta minden fontosabb kiadványból merítenek a válogatók, gyakran kéziratban maradt gyűjteményeket is figyelembe vesznek, mégis a XIX. század első feléig terjedő, szórványos adattárból csak keve-

set válogatnak. KOVÁCS Ágnes említett kötete (1966.) itt bőkezűbb, ám ő németül, sőt olykor nem is igazán szép, sikerült meseválogatokat közöl.

Azzal zárhatjuk e szemlét, hogy voltaképpen kialakult a magyar népmesék antológiáinak gyakorlata, ezt kellene most felfrissíteni, némileg korszerűsíteni, a jegyzetapparátusban a hazai és nemzetközi mesekutatás eredményeit felhasználni, és mindeneelőtt egy új, több száz mesét tartalmazó gyűjteményt közzétenni, mivel ma ilyen nem található a könyvpiacra.

4. A magyar népmeséről készített áttekintések szemláját azzal kell kezdenünk, hogy az első ilyen művek számára túl kevés közölt szöveg volt hozzáférhető, emiatt a megállapítások csak némi módosítással fogadhatók el. Újabban pedig oly nagyra nőtt a publikált anyag mérete, hogy ez már akadályozhatja is a magyar népmesekincs egészének áttekintését.

Mesekutatás-történeti beszámolóinkat mindig is azzal kezdték, hogy először 1847-ben, a Szépirodalmi Szemle hasábjain HENSZLMANN Imre tekintette át a magyar népmeséket (pontosabban a Magyarországon publikált népmeséket, mivel szlovák, erdélyi szász és román publikációkra is hivatkozik). Mintegy 35 magyar (és ennél több hazai nem magyar) mese közölt szövegét ismeri, és amilyen öröndetes, hogy a kor nemzetközi mesekutatását milyen jól ismeri, olyan kár, hogy igen fontos magyar mesepublikációkat, amelyek csak később jelentek meg, noha ekkor már a gyűjtés lezajlott, vagy még éppen folyt, már nem vehetett figyelembe. HENSZLMANN műfaji és esztétikai beosztást ad, utal a szerkezetre és a stílus kérdéseire is, ám a mesemondásról vagy a mesemondóról nem nyilatkozik, és történeti-filológiai megjegyzéseket sem ad.⁶

Mesekutatás-történeti áttekintéseink hiánya volt, hogy ezután csak ARANY János először 1860-ban a Szépirodalmi Figyelő hasábjain közzétett írását sorolta a klasszikus magyar mesevizsgálatok közé. Amint ismeretes, ARANY ebben MERÉNYI László *Eredeti népmesék* c. gyűjteményének gyűjtési és közlési elveit bírálta, írása nagy hatással is volt az utókorra – ám mégsem adta a magyar népmese jellemzését.⁷ Bizonyos fókig többet mondott erről GAAL György hagyatékának kiadásakor KAZINCZY Gábor és TOLDY Ferenc, 1855-ben kiadott *Magyar Népmesék* c. kötetében ERDÉLYI János, 1858-as tanulmányában IPOLYI Arnold, ám az ő tanulmányai valahogy jobban kimaradtak az utókor figyelméből. Igaz ugyan, ők sem adták a teljes magyar mesekincs bemutatását, amint ezt az ekkori és későbbi gyűjtemények előszavai vagy kommentárjai sem, beleértve még a legkiválóbbakat is, mint mondjuk KRIZA János vagy KÁLMÁNY Lajos mesekiadványainak kísérő tanulmányait.⁸

⁶HENSZLMANN tanulmányát jegyzetekkel együtt közzétettem: DÖMÖTÖR–KATONA–VOIGT 1978. 246–321., itt megtalálható a további szakirodalom is, noha a téma kutatása így sem tekinthető lezártnak.

⁷ARANY János tanulmányát, ugyancsak jegyzetekkel, a kritikai kiadás alapján ugyanitt tettem közzé (DÖMÖTÖR–KATONA–VOIGT 1978. 322–339.). Megemlítem, hogy éppen a dolgozatnak korszerű kritikai kiadásban már hozzáférhető volta miatt eredetileg nem szerepeltettem ezt az újra kiadandó szövegek között. ORTUTAY Gyula, aki szöveggyűjteményünk lektora volt, azonban ragaszkodott az újraközléshez. Egyébként ez volt egyetlen lektori kívánsága. Ez is jelzi, hogy számára (csakúgy mint tanítványai közül DÉGH Linda és KOVÁCS Ágnes szemében is) ez az írás volt a legfontosabb a magyar népmesekutatás első szakaszából.

⁸Ezeokról némi tájékoztatást ad az előző két jegyzetben említett szöveggyűjteményünk, valamint ugyancsak idézett írásom (VOIGT 1982), természetesen korántsem a teljesség igényével.

Már KATONA Lajos is felhívta arra a figyelmet, milyen fontos áttekintés volt ARANY Lászlónak 1867 májusában a Kisfaludy Társaságban tartott felolvasása *Magyar népmeséinkről* címmel,⁹ amely már mintegy 240 közölt magyar meseszöveg alapján tekint át a mesei műfajokat, és általában mindazokat a kérdéseket, amelyeket már HENSZLMANN is említett.

Tudjuk, hogy a budapesti egyetem magyar irodalomtörténeti professzoraként GYULAI Pál is tartott előadásokat a magyar népmeséről, és ez már az ilyen oktatási forma jellegénél fogva is áttekintés volt. Ezek közül ma csak az 1888/89-es tanév első, őszi félévében tartott előadásainak szövegét ismerjük,¹⁰ itt azonban csak a tudománytörténeti és elméleti részben szerepelnek mesék, a kidolgozott rész a népdalokról szól. (Illyesféle lehetett viszont GYULAI népmese-bemutatása is.)

A modern magyar folklorzstika nemzetközi rangú kezdete KATONA Lajos nevéhez fűződik, aki igazában mesekutató volt. Nincs itt módunk életművét, sőt akár csak a meséhez és a rokon műfajokhoz kapcsolható tevékenységét is áttekinteni.¹¹ Csupán arra szorítkozunk, hogy jelezzük, 1901-ben ő készíti el a magyar mesekutatás tudománytörténetét (*A magyar népmeséről szóló irodalom*),¹² még ennél is korábban ugyancsak ő kezdi el a magyar mesetípusok jegyzékének összeállítását (*Magyar népmese-típusok c. dolgozatában, ám másutt is*).¹³ KATONA a kor teljes folklorzstikáját ismeri. Már HENSZLMANN, IPOLYI, GYULAI és ARANY László is tudott a GRIMM-testvérek nyomán Európa-szerte meginduló mesekutatásról, sőt a BENFEY nevéhez fűződő mesevándorlási elméletről. KATONA is innen indul, pontosabban az ún. természetmitológiai irányzattól, amelyet azonban csakhamar tévedésnek tart, és a történeti-összehasonlító filológia módszerével vizsgálja a meséket. Érdemes megjegyezni, hogy munkássága oly megbízható, hogy az utókor is legtöbbször az általa bemutatott módon értékeli az első fél század magyar mesekutatását, sorra átveszi KATONA tévedéseit, mellőzéseit is. Ő már mintegy 600 publikált magyar mesét ismer, és noha több tanulmányában foglalkozik a

⁹ ARANY László írását többször is közölték, némi eltéréssel Magam (DÖMÖTÖR–KATONA–VOIGT 1978. 340–396.) kommentárokkal és kiegészítő írásokkal együtt tettem újra közzé, úgy-hogy ezt tartom a ma használandó publikációnak.

¹⁰ GYULAI előadásait KATONA Imre tette közzé (DÖMÖTÖR–KATONA–VOIGT 1978. 167–237.). Itt a bevezetőben is esik szó a mesékről, GYULAI idevágó szövegei pedig a 173–177. stb. lapokon olvashatók. Természetesen ez a téma és korszak is külön szemlét igényelne.

¹¹ Erről is idézett tudománytörténeti szöveggyűjteményünkben adhattam áttekintést (DÖMÖTÖR–KATONA–VOIGT 1978. 15–21.), ahol azonban nemcsak a mesekutató, hanem a folklorzsta KATONA Lajost kellett bemutatnom. Megemlíthetem, hogy KATONA tanulmányainak mindmáig a legjobb kiadása a nem sokkal halála után CSÁSZÁR Elemér által gondozott kétkötetes publikáció (KATONA 1912), noha ez sem szó szerint egyezik az első publikációkkal, jegyzeteket hagy el, összefüggéseket nem old fel. A REISINGER János által gondozott kiadás (KATONA 1982.) sok tekintetben pontatlan, viszont ma ez a leginkább hozzáférhető. Ennek ellenére, tüzetesebb vizsgálathoz az eredeti publikációkat kell figyelembe venni.

¹² Eredetileg az Ethnographia 1901-es évfolyamában jelent meg, KATONA 1910. I. 182–199., némi kihagyással közölte, sajnos, ezt vette át KATONA 1982. 99–112.

¹³ Az első 16 mesetípust az Ethnographia 1903. és 1904. évfolyamában mutatta be KATONA Lajos. Ezt némi változtatással adta ki KATONA 1910. I. 216–295. Itt már 19 mesetípus szerepel. Ugyanitt a jegyzetben (404. lapon) CSÁSZÁR Elemér megjegyzi, hogy KATONA még további 15 mesetípus kidolgozására gondolt. Ezek címeit is ismerjük. KATONA 1982. 113–170., 470. szolgai módon ugyanezt követi.

„mese” jellemzésével, végül is a magyar mesét átfogóan nem jellemezte.¹⁴ Tanítványai, követői közül BERZE NAGY János éppen erre a szintézisre kap ihletést, életműve kitörhetetlen nyomot hagyott BRAUN Soma munkásságán is.

Már KATONA is ismerte kortársai közül SEBESTYÉN Gyula áttekintését a magyar népmeséről, amely egy irodalomtörténeti kézikönyvben jelent meg.¹⁵ SEBESTYÉN itt a magyar népmesék típusainak nemzetközi voltából azt a következtetést vonja le, hogy sem ez, sem a mesék gondolatvilága nem sajátosan magyar, hanem az előadás, a mesészövés és a stílus tekinthető nemzeti jellegűnek. Minthogy KATONA ezt a maga egybevágó nézeteként idézi (KATONA 1910. I. 199.), talán e megjegyzésben feleletet kaphatunk arra is, miért nem írt ő sem külön áttekintést a magyar népmeséről.

A klasszika-filológusnak indult BRAUN Soma 1923-ban megjelent áttekintésében (*A népmese*) csak az utolsó fejezetet szenteli a magyar népmese bemutatásának.¹⁶ E tö-

¹⁴ Leginkább *A népmeséről* című írását sorolhatjuk ide, amely először 1889-ben a Pécs című újságban, majd ugyanezen évben kis önálló kiadványban is megjelent, KATONA 1910. I. 146–181., 402–404. e második szövegnek egy új, a szerző által átdolgozott változatát adja. KATONA 1982. 70–98., 470., ezt pontatlanul közli. Minthogy a három szöveg végül is filológiai módszerrel igen tanulságosan lenne összevethető, megemlítjük, hogy KATONA mesefilológiájának összeállítása úgy látszik, még várat magára. Ehhez persze meg további előtanulmányok elvégzésére volna szükség.

¹⁵ SEBESTYÉN 1907. Némi zavart okoz, hogy KATONA 1910. I. 196. pontos évszám-hivatkozás nélkül említi SEBESTYÉN írását, és a megadott lapszámok között is van hiba. Gyakorlatilag a BEÖTHY Zsolt-féle kétkötetes magyar irodalomtörténet második kötetében olvasható SEBESTYÉN *A magyar népköltészet és gyűjtői* c. összeállítása (a *Magyarság Néprajza* megjelenéséig egyetlen, közeleltű kiadványban hozzáférhető ilyen áttekintés, amelyből később is igen sokan merítettek, gyakran eredeti források megemlézése nélkül). Ennek első fele *A magyar népköltészet* címmel műfajonként áttekintést ad, míg a második rész *Gyűjtők és gyűjtemények* címmel az eősz magyar folklórisztikai kutatásról ad áttekintést, ahol tehát a mesegyűjtés a megfelelő időrendben és szerzőknél többször is szóba kerül. Itt tehát az egész részfejezet tartalmaz mesére (is) vonatkozó adatokat. Azt is megemlékhetjük, hogy SEBESTYÉN az első részben a monda, az epikai dal, a ballada, a mítosz, a pogány néphit után veszi elő *A mese* témáját (226–228. lapokon), ezután külön részfejezet címe *Mesénk eredeti vonásai* (228–230. lapokon). Ezután már a régi népszokások, regős misztérium, betlehemek, a bábtáncoltató betlehem, Balázs-jarok és Gergely-járók, a pünkösddőlés, a szentiváni ének, lucázás, az aprószentekkor korbácsolás, a lakodalmi szokások, gyermekdalok, majd a népdal, közmondások után egy féllapos *Adomák* rész következik (250. lapon), amely a meséhez jobban illett volna. A verses levelek és a ponyva bemutatásával zárul a fejezet, az utóbbi részben a meséről nem sok szó esik. SEBESTYÉN nem közöl lábjegyzeteket, ám forráshivatkozása így is elég pontos, tulajdonképpen visszakereshető. Néhány sajtóhibát és tévedést nem is számítva is feltűnő, hogy SEBESTYÉN sem említi a teljes magyar mesekutatást, még annyira sem, ahogy ez KATONA Lajos összegezéseiben már előtte is megfogalmazódott. Talán nem éréktelen megjegyezni, hogy KATONA cikke első megjelenésekor (*Ethnographia* XII. 1901. 436–437. lapokon) még a „Beöthy-féle képes irodalomtörténet II. kötetében ... az első kiadás 488–491. ... (és) 499–504.” lapjait említi, vagyis nem a BADICS Ferenc által 1906–1987-ben átdolgozott harmadik kiadást. CSÁSZÁR Elemér viszont már ennek a lapszámaira utal 1912-ben, némi konfúziót okozva azzal, hogyan említhetett KATONA 1901-ben fél évtizeddel későbbi könyvet. Filológiaiakra jellemző, hogy az adat változatlanul került tovább későbbi közleményekbe. Ma természetesen BEÖTHY kétkötetes irodalomtörténetének nem az első (1896.) vagy második (1900–1901.), hanem a BADICS Ferenc által kiegészített harmadik (1906–1907.) kiadását használjuk. Ily módon SEBESTYÉN cikke is a legutóbbi változatban használandó, annál inkább, mivel ezt kiegészítette újabb hivatkozásokkal is. Lásd SEBESTYÉN 1907.

¹⁶ BRAUN 1923. 175–194., 201. Tudománytörténeti kuriozitásán túlmenően ez a mesemográfia jól jelzi, meddig ment el a szociáldemokrata (sőt ennél is baloldaliabb) progresszió a nemzetközi folklórisztika eredményeinek elfogadásában Magyarországon.

mőr szemle érdeme nem is az, hogy a régi *Magyar Népköltési Gyűjtemény* és a többi klasszikus mesekiadvány ismeretében készült, inkább az, hogy már a KATONA Lajos utáni korszak nyitánya, hivatkozik immár nemcsak AARNE mesekutatásaira, hanem a BOLTE–POLIVKA kézikönyv (vagyis a GRIMM-mesék jegyzeteiként a világ akkor ismert mesekincsét áttekintő mű)¹⁷ meglétére is.

Számos kisebb jelentőségű művet nem említve, most csak arra hivatkozunk, hogy az első világháborútól a másodikig a legjelentősebb magyar szövegfolklorista, SOLYMOSSY Sándor igazán sok tanulmányban foglalkozott a magyar népmesékkal, ezek motívumaival, nemzetközi összefüggéseivel. Érdekes, hogy áttekintést mégsem írt erről. Tulajdonképpen ilyennek tekinthető viszont holland nyelven kiadott antológiája (1929.), amely ugyan nemcsak meséket, hanem történeti mondákat is hozott, ám kommentárjaiban a mesekutató SOLYMOSSY kap szót. Kár, hogy e művet voltaképpen sem a hazai, sem a nemzetközi kutatás nem vette figyelembe. Tudjuk viszont azt is, hogy SOLYMOSSY (legalábbis szegedi) egyetemi előadásai során a magyar népmesének fél évet szentelt. Sőt, ismert ennek ORTUTAY Gyula által készített lejegyzése is, amely azonban sajnos, az utóbbi években elveszett, vagy legalábbis nem hozzáférhető.¹⁸

SOLYMOSSY, amennyire kikövetkeztethetjük, típusok és motívumok szerint rendszerezte a meséket, körülbelül úgy, ahogy ezt a történeti mondákkal (illetve a történeti forrásokból ismert mondákkal tette). Ez a módszer a monda és ballada esetében – ahol mégiscsak véges számú típus volt ekkor ismert a kutatók előtt – kivihető, ám a mese ilyen áttekintése egyszerűen bevégezhetetlen feladat volt. Talán ezért is jutott a *Magyarság Néprajza* mese-fejezetének megírása BERZE NAGY János kezébe. BERZE KATONA Lajos tanítványa volt, ő nevelt belőle tudatosan mesekutatót. BERZE NAGY készíti KRIZA *Vadrózsáinak* 1911-ben a régi *Magyar Népköltési Gyűjtemény* XI–XII. köteteként megjelentetett új kiadásához a mese-jegyzeteket. Még meglepőbb, hogy 1913-ra egy terjedelmes áttekintést ír *Magyar Meseszótár* címmel, amelyet a Kisfaludy Társaság kíván kiadni. BERZE NAGY úgy tudta, hogy 14 ívet ki is szedtek, majd a háborúra hivatkozva a kiadás abbamaradt, és többésem a kéziratot, sem a kiszedett íveket nem lehetett megtalálni. A magyar népköltészetkutatás-történet legrejtélyesebben elveszett kéziratáról már-már azt is hitték, voltaképpen sosem volt. Mára, BERZE NAGY hagyatékának ismeretében azonban bizton állíthatjuk, hogy az egyetemi tanulmányait 1905-ben bevégzett szerző minden bizonnyal csakhamar elkezdte a publikált magyar népmesék motívumainak jegyzetelését, 1909-ben már mutatóként több mint tíz „címszót” össze is állított. Ebből is úgy látjuk, tulajdonképpen igen találó a *Magyar Meseszótár* megnevezés, hiszen

¹⁷ Megemlíthetjük itt, hogy a végül is ötkötetes munka kiadása 1913-ban indult meg, és az egyes GRIMM-mesék nemzetközi változatait tárgyaló első három kötet további két kötet 1915-ben, illetve 1918-ban jelent meg. A nemzetközi mesekutatás történetét bemutató IV. és V. kötet 1930-ban, illetve 1932-ben jelent meg, noha a kéziratok korábban elkészültek. Az arab (és héber) mese bemutatását HELLER Bernát végezte, ám előttem ismeretlen okból a magyar mesekutatás történetéről végül is nem folklorista, hanem a berlini egyetem magyar intézetének igazgatója, GRAGGER Róbert készített vázlatot, majd korai halála miatt (1926.) ezt az intézet új vezetője, FARKAS Gyula (Julius von FARKAS) egészítette ki. Az egyéni és viszonylag jó tájékozódásról tanúskodó áttekintés főként a német–magyar kapcsolatokat emeli ki, utal KATONA, SOLYMOSSY és RÓHEIM műveire, tudománytörténetileg megbízható, ám végül is a magyar mesét nem jellemzi (GRAGGER 1932.).

¹⁸ SOLYMOSSY munkásságával később még foglalkozunk, ezért a hivatkozásokat is ott adjuk.

ábécé sorrendben mindenféle vonás előkerül itt (pl. „állatkirályok”, „büntetési módok”, „Ló”, „Törpék”, ám mesevégező formula is¹⁹).

1913-ban adja ki *A finnnek meseosztályozása* című tanulmányát az Ethnographia hasábjain, amely zömmel egyezik 1923-as írásával (*A népmese-típusok kritikai ismertetése*).²⁰ Ez ugyanolyan jellegű szemle, mint amilyen KATONA idézett, 1901-es dolgozata volt, újdonsága nyilvánvalóan az, hogy itt már az AARNE javasolta, máig érvényes nemzetközi típuszám-katalógus alapján készült az áttekintés. Tulajdonképpen BERZE NAGY a maga magyar népmesekatalógusa számára nézte át a külföldi előzményeket. Az ő magyar mesetípus-katalógusa is még KATONA Lajosnak köszönheti indíttatását, és körülbelül az 1930-as évek közepéig dolgozott rajta, majd több, sikertelen kísérletet tett a megjelenítésre, ám magán a kész kéziraton később már nem változtatott.

Mindez köztudott volt a magyar folkloristák körében, ezért nem csoda, hogy amikor a *Magyarság Néprajza* folklórkötete készült, hirtelen a vidéki tanfelügyelőt, BERZE NAGYot kérték fel a mese-fejezet elkészítésére. Levelezéséből tudjuk, hogy 1934 decemberének közepén kérték fel egy negyvenlapos áttekintés hat héten belüli elkészítésére, és 1935 áprilisának elejére csakugyan el is készült a kértnél valamivel terjedelmesebb *Mese c. fejezet*.²¹ Ezt gyakorlatilag a későbbi kiadásokban sem változtatta meg a szerző, még 1940, az *Új Magyar Népköltési Gyűjtemény* megindulása után sem. BERZE NAGY áttekintése a meséléssel, a mesetípusokkal, a mese stílusával, formuláival, a mesei világképpel foglalkozik. Külön tárgyalja a csodás elemeket és az ősvallási nyomokat. Az a benyomásom, hogy a fejezet végén váratlanul felbukkanó „Mesék vándorlása” és „Keletről hozott meséink” témakörök SOLYMOSSY Sándor kívánságára, mintegy utólag kerülhettek a fejezet végére, noha ilyen témákkal BERZE NAGY maga is foglalkozott. Tulajdonképpen a szolid áttekintés legérdekesebb vonása az, hogy meseelmélet nincs benne, az össze-

¹⁹ BERZE NAGY életművét halála után igen sokszor érintették, mesekatalógusával kapcsolatban még ki is térünk erre. Mesegyűjtéseit, mitológiai tanulmányát, szinte minden fellelhető írását többször is kiadták, sőt új, javított változatokban is. Minden kötet elején, kommentárjaiban értékes adatok találhatóak, egy kicsit túl sok is, úgyhogy olykor már nem is tudni, mi is volt az eredeti tény, mi a kommentár, mi az erre hivatkozás stb. A legfontosabb forrás (az egyébként elég különös sorrendben és sajnos névmutató nélkül közölt) levélhagyaték. Itt a *Magyar Mesesótár*-ról a legfontosabb dokumentumok a 11., 12., 13., 17., 20., 21. és 22. számú levelek (VARGHA Gyulához, SZÁSZ Károlyhoz, SEBESTYÉN Gyulához, illetve Kisfaludy Társasághoz). Ezekből úgy látszik, hogy 1969 februárjában készült el egy „nagyobb mutató” a mesesótárból, KATONA Lajos javaslatára, akihez már korábban elküldött BERZE NAGY egy kisebb mutatót. Ez a „nagyobb mutató” ma az egyetlen megtalálható részlete a mű kéziratának. A teljes mű 1912 februárjában készült el, és a szerző SEBESTYÉN Gyulához küldte ezt el. (BANÓ-FÜLÖP 1977. 30–44. lapok, forrásjegyzetek a 227–231. lapokon, maga a mutató a 31–33. lapokon.) A levelezés részletei, illetve a mutató korábban is megjelent. Itt nem látom célszerűnek, hogy idézzem BERZE NAGY későbbi leveleit, amelyekben a kiadást sürgeti. A kötetben ezek adatai is megvannak. Megemlítem viszont, hogy a levelezésgyűjtemény kiadása mégsem teljes, erről a kötet végén regeszták tájékoztatnak.

²⁰ Kéziratból első közlése: BANÓ-DÖMÖTÖR 1960. 241–257. Ez a szöveg jelent meg a későbbi, javított kiadásban is.

²¹ Erről is a levelezésgyűjtemény tájékoztat. lásd a BERZE NAGYhoz küldött 9–10–11. számú leveleket (BANÓ-FÜLÖP 1977. 126–128., jegyzetek 258–259. lapokon). Néha ezek adatait pontatlanul közölték. A levelezésben egyelőre nincs közvetlen adat arra, hogy a szöveget kiegészítette volna. SOLYMOSSY viszont írt egy útmutatót a kötet munkatársai számára, és a *Magyarság Néprajza* III. kötetének elején szereplő, általa írt *Tájékoztató* is érinti a BERZE NAGY tanulmányában is szereplő mesei mozzanatokot, főként a keleti örökség kérdéseit.

hasonlító mesekutatás történetének bemutatásakor is fontos mozzanatok maradtak ki. Úgy látszik, BERZE NAGY a motívumok méltatásával vélte áttekinteni a magyar meséket, a mesei műfajokról vagy ezek elméletéről nem is nyilatkozik.

A két világháború közti mesekutatásnak nemcsak nálunk, hanem világszerte egyik legismertebb képviselője volt HONTI János. Életművét viszonylag jól ismerjük, tudománytörténészeink sokat foglalkoztak megejtő alakjával. HONTI készíti el (érettségiző diák korában) az első megjelent magyar népmesekatalógust (német nyelven), és noha (nénu kiveteitől eltekintve) a magyar népmesegyűjtésben nem vesz részt, tájékozottsága is nemzetközi, ám legrészletesebb tájékozódását mégiscsak a magyar népmesék adhatták. HONTI több tanulmányában idéz magyar meséket, kommentálja kortársai publikációit, vitatkozik is velük, ám két kismonográfiájában: *A mese világa* (1937). *Az ismeretlen népmese* (1943 októberében írta, azonban csak halála után, 1945-ben jelent meg) igencsak ritkán szerepel a magyar mese.²² A későbbi áttekintésben csak példák fordulnak elő, a régebbiben ugyan a zárófejezetben volt rövid utalás a magyar mesére, ám ez abból indul ki, hogy „a mese mindenütt csak mese: a mese nemzetközi”, továbbá „dilettáns vállalkozás volna például a magyar mese különösségeinek a felsorolása és dilettáns kísérlet volna a magyar mese jellemzése”.²³ Egyszóval a magyar filológiát igen jól ismerő HONTI programszerűen nem írt a magyar népmeséről. Gondolom, felesleges ehhez hozzátenni, hogy e nézet egyoldalú, téves, inkább irritáló, mint tudományos. Talán az is hozzájárult e végletes megfogalmazáshoz, hogy HONTI igencsak rossz (tudományos) viszonyban volt SOLYMOSSYval (BERZE NAGGYal viszont nem különböztek össze), a magyar nacionalista folklorisztikát sem szerette: ám mesekutatásunk eddig sosem volt ilyen, és mondjuk a HONTInál nem kevésbé nemzetközi jártasságú KATONA Lajos nem riadt vissza a magyar mesék olyanként való áttekintésétől.

Vitapartnere, mégis inkább fegyvertársa volt HONTInak ORTUTAY Gyula, századunk vezető magyar folkloristája. Számos mesegyűjteménye, terepmunkája, szerkesztői tevékenysége igazán sok alkalmat adott számára ahhoz, hogy áttekintse a magyar népmese egészét. Nem sorolva itt fel más írásait (egyébként is alig hozzáférhető egyetemi jegyzeteit), csak a magyar mesekincs egészéről írott két áttekintését kell itt említenünk. Először 1940-ben jelent meg *Kis magyar néprajz* című népszerűsítő munkája, ebben a magyar népköltészetet több fejezet mutatja be, ezek egyike *A magyar népmese* címet viseli.²⁴ Ez az írás nemcsak e könyv új kiadásaiban látott napvilágot, sőt később németül is megjelent (a kötet német változatában), hanem más, hasonló feladatú írásait is részletekbe menőig inspirálta. Mindez inkább kedvcsináló, mint részletes bemutatás, szövegpéldákkal, voltaképpen filológiai apparátus nélkül.²⁵ Azonban ORTUTAY tudománytörté-

²²Ezek ma legjobban hozzáférhetők HONTI 1962. hasábjain. Megemlítem, hogy *A mese világa* alább idézendő zárófejezetét, amelyben a magyar népmese fogalmának utasítása is olvasható, az új közléskor ORTUTAY Gyula és DÖMÖTÖR Tekla nem közölték, ám erre meg utának. Annál jellemzőbb azonban, hogy a legújabb kiadás (HONTI 1975a) már minden megjegyzés nélkül csonkítja meg HONTI eredeti szövegét. A különben katasztrofálisan gondatlan angol kiadás (HONTI 1975b) viszont ismét közli az előbb elhagyott ötödik fejezetet.

²³HONTI 1937. 135.

²⁴ORTUTAY 1940. III. fejezet.

²⁵A mű később 1942-ben, 1958-ban, 1966-ban jelent meg. Német változata *Kleine ungarische Volkskunde* címmel először 1963-ban látott napvilágot.

neti tanulmányai, amelyek a magyar népköltészeti kutatás történetével foglalkoztak, már sejtették, hogy tüzetes népmese-bemutató is születik tőle. Bizonyos előtanulmányok után az 1957-es német nyelvű *Ungarische Volksmärchen* előszavaként jelent meg az az írása, amely azután az 1960-as háromkötetes magyar meseantológia előszavát is adta,²⁶ és ez a cikk németül (sőt későbből angolul is) olvasható lévén, a nemzetközi közvélemény számára is mindmáig a legteljesebben rögzíti folklorisztikánknak a magyar meséről alkotott képét. Noha a későbbi kiadások évtizedet is átíveltek, gyakorlatilag ORTUTAY megtartotta az 1956 márciusában írott szöveget, későbbi adatokat alig vett bele az új változatokba. A nem túl sok filológiai apparátussal kísért kismonográfia terjedelmű előző három fő részre tagolódik (ezen belül alfejezetekre is). Előbb a magyar mesékre vonatkozatható történeti adatokat tekinti át, majd a magyar mesekutatás történetét mutatja be. Csak ezután adja a magyar mese jellemzését, mégpedig a mesemondás körülményeit, a mesemondókat, a mese szerkezetét és stílusát írja le. Az akkor előkészületben levő magyar népmesekatalógus szövegeinek arányait figyelembe véve utal az egyes magyar mesei műfajok százalékos megoszlására is.²⁷

ORTUTAY esszéisztikus áttekintése a magyar népmeséről inkább a mesemondás és társadalmi szerepe segítségével indokolta a magyar mese értékes voltát. Ennek hazai és nemzetközi akceptálása, szinte axiómává válása az ő nevéhez fűződik. Ugyanakkor a történeti és összehasonlító szempontok fontosságát is hangsúlyozta, műfaji és esztétikai vizsgálatokat sürgetett. Egyszerűen igen sokoldalú kép bemutatását javasolta. Talán csak a magyar népmese táji tagolódását nem említi, ám más folklór műfajokkal kapcsolatban

²⁶ ORTUTAY 1957. 7–72. és számos további kiadásban. Magyarul: ORTUTAY DÉGH-KOVÁCS 1960. 1. 5–66. Angolul: először ORTUTAY 1962. 7–71., majd ORTUTAY 1972. 286–322. A későbbi kiadások kicsit különböznek, ám tudományos szempontból azonosnak tekinthetők.

²⁷ A teljesség igénye nélkül említem meg, hogy ORTUTAY 1943. 283–295., sőt bizonyos mértékig BALASSA-ORTUTAY 1979. 520–550. (ennek is van elég idegen nyelvű, német, angol kiadása), a régi *Kis magyar néprajz* mesefejezetét követi (az utóbbiban ORTUTAY azonban már figyelembe vette 1957-es előszavának tanulságait). Legutóbb (ORTUTAY 1985. 145. 161. *Utszékoltészetünk* címmel) viszont az 1957-es szöveg kivonata jutott újból publikációhoz. ORTUTAY 1981. 62–104. viszont az 1957-es előszó (pontosabban az 1960-ban megjelent magyar szöveg) újrakiadása. Az újabb változatok azonban nem adtak igazán újat az eredetiekhez, legfeljebb hibák csúsztak be az új közlésekbe, a kihagyások pedig utalásokat tüntettek el, időszerű megjegyzéseket változtattak kritikussá stb. Egyszerűen, ha ORTUTAYnak a magyar mese egészéről adott képére vagyunk kíváncsiak, csak az 1940-es *Kis magyar néprajz* szövegére, illetve az 1956 márciusában írott *Ungarische Volksmärchen* előszót kell figyelembe vennünk. Ezek közül tudományos jellegű írás a második. Ennek viszont kutatástörténeti részét illetően ORTUTAY néhány más írásában teljesebb képet adott. Azt, hogy ORTUTAY érdemben nem változtatott az 1956 tavaszi szövegen, könnyen igazolhatjuk. A magyar népmese műfajairól adott százalékos kép (amelyet 1956 elején KOVÁCS Ágnes a készülő magyar népmesekatalógusba bedolgozott *nyomatott* meseszövegek alapján állított össze) ORTUTAYnál mindig változatlan maradt, noha közben a népmesekatalógus szövegei által tükrözött százalékarány módosult. ORTUTAY egyetemi hallgatóival még az ötvenes években készítettett kijegyzéseket nyelvtörténeti és oklevélszótárainkból, olyan mesékre vonatkoztatva, amelyeket az adatok segítségével vélt a középkorra datálni. A kijegyzések évszámai, nyelvi adatai azonban pontatlanok voltak, ugyanazon című fontos adatai elkallódtak a közreműködők kezén stb. Ezeket már *A magyar népköltészet c. egyetemi jegyzet* 1966. évi első kiadásában, majd az 1969-es bővített kiadásban korrigáltam, sőt azt is leírtam, ezek miért nem érvek arra, amire ORTUTAY szánta őket. Ám az újraközlésekben maradtak a pontatlan, téves és hiányos adatok. Itt most nem az érvelésről van szó (ott ORTUTAY 1970-ben akceptált valamit ellenvetéseimből), csupán azt hangsúlyozom, hogy az általa adott kép az 1956 tavaszi helyzetet tükrözi.

ORTUTAY is nyomatékosan hangsúlyozza a tájanként eltérő vonások elemzésének fontosságát.

Mesekutató tanítványai talán éppen azért nem írtak nagyobb áttekintést a magyar népmeséről, minthogy a lehetséges fórumokon ezt ORTUTAY már megtette. DÉGH Linda egyetemi jegyzetek részeiben foglalkozott a magyar népmese egészével (ám ezek szélesebb körben nem is váltak hozzáférhetővé, meg aztán tudományos apparátus nélküliek voltak, sőt a hazai sztálinizmus korában születtek, úgyhogy ezek elemzését mellőzhetjük). *Népmese és társadalom* c. 1955-ös kandidátusi értekezése (ennek német változata DFGH 1962, amerikai változata DFGH 1969) képet ad a bukovinai székelyekről, a nemzetközi mesekutatásról, a mesélés alkalmairól – ám a magyar mese egésze kívül esik témakörén. Angol nyelvű mesekötetében viszont nemcsak DORSON tekinti át a magyar mesekutatás történetét, hanem ő is rövid áttekintést ad (DÉGH 1965 xxi-xiii) a kutatástörténetről, sőt a magyar mesére vonatkozó történeti és műfaji adatokrol is. Azonban már terjedelmi okokból sem tekinthető e munka analitikus áttekintésnek, és a különben gondos irodalomjegyzék is csak praktikus, korántsem teljes.

KOVÁCS Ágnes feladata lett volna az 1940-es évek végén az ún. *A Magyar Népkutatás Kézikönyve* számára a hazai mesekutatás áttekintése. Sajnos, ez nem készült el. Ugyancsak sajnos, hogy a most készülő „új Magyarország Néprajza” kötetei számára sem készített áttekintő fejezetet. Elkészített viszont egy kis füzetet, amely a magyar népmesekutatás beszámolóját adta, és felhívta a figyelmet az adatok területi megoszlásának tanulságaira (KOVÁCS 1956.). Már említett német antológiája (1966.) előszavában emelt a régebbi források értékelése is helyt kapott. Igen jelentős a *Magyar Néprajzi Lexikon* öt kötetében írott sok mesetípus-címzava. Ám itt rögtön néhány megszorítást is kell tennünk. Sajnos e lexikon mese-címzavai nem adnak egységet. (Nem is mind KOVÁCS Ágnes írta őket.) Fontos témák, mesélők, műfaji és esztétikai kategóriák hiányoznak. A fő címszavak (*népmese, népmesekutatás* stb. a III. kötetben) pedig túl rövidek is ahhoz, hogy egy ilyen áttekintést adjanak. Azt is meg kell említeni, hogy a címszavak zöme még az 1980-as évek előtt készült. (A magyar népmesekatalógusról később lesz még szó.)

KATONA Imre számos tanulmányában foglalkozott a magyar népköltészet történeti, stilisztikai problémáival, mesekiadványaiiban statisztikai pontossággal mutatta be férfiak és nők, korcsoportok szereplését a mesehagyományban. Több cikkben mutatta be a magyar népköltészet táji tagolódását is – ám éppen a magyar meséről eddig nem írt áttekintést.

Erdélyben FARAGÓ József sok mesetanulmányt készített, ezek történeti forrásokat is tárgyalnak. Azonban ő sem készített áttekintést a magyar mesekincs vagy akár az erdélyi magyar mesekincs egészéről. (A balladákat illetően több áttekintés is fűződik nevéhez.)

Noha elsősorban mese-esztétika és mese-szociológia a közvetlen témája NAGY Olga könyveinek, ezekben a magyar nyelvű meséket veszi alapul, természetesen leginkább erdélyi (magyar és cigány), meg romániai, meg magyarországi meséket. Ily módon, noha ő sem a magyar mese egészét írja le, könyvei olyan áttekintésnek is tekinthetők (NAGY 1974., 1978.), amelyekben motívumok, műfajok és alműfajok, stílusbeli és szerkesztési sajátosságok bemutatása kerül előnk. NAGY Olga szuverénül gondolkodó esszéíró, akinél „szociológia” és „pszichológia” címkével tereptapasztalatai szólnak meg. Munkája leginkább a román meseelméleti kutatásból indult ki, tőlünk inkább

HONTI, mint ORTUTAY inspirálta. Nem kedveli a filológiát (mesetípusjegyzéket, történeti forráskritikát nem ad), összehasonlító észrevételei is a saját tapasztalást általánosítják. Minthogy egy-egy téma (mondjuk a mesehős milyensége) sokszor kerül elő nála, rögtönzött, egymásnak is ellentmondó megállapításokat is találunk műveiben. Ugyanakkor a szerző önállósága impozáns és egész sor találó megjegyzése van, gyakran olyan kérdésekről, amelyek mellett mások értetlenül haladtak el.

VÖÖ Gabriella a tréfás mesék műfajának szakértője, a magyar mese általános jellemzését nem adta.

Megemlíthetjük, hogy MITRULY Miklós sokszorosított magyar népköltési jegyzete is külön fejezetet szentel a mesének, sőt példái az egész magyar mesehagyományra vonatkoznak. Beosztása műfajonkénti, ezen belül a felépítés és a kifejezés kérdéseit vizsgálja, és (noha irodalomjegyzékkel) tüzetes jegyzetek nélkül (MITRULY 1974. 243–282.). Érezhető, hogy a mi összefoglalásainkból merített.

Jugoszláviában PENAVIN Olga írt a legtöbbet az ottani magyar népmesékről. Tanulmánykötete (PENAVIN 1983.) lehetővé teszi ezek áttekintését. Jellemzi a gondos, nyelvészeti-stilisztikai bemutatás, ám a magyar mesekincs egészéről nem ad(hatott) képet. GAÁL Károly burgenlandi magyar kutatásai során sok mesét gyűjtött, ezeket főleg társadalomnéprajzi szempontból méltatta. Legutóbb végre magyarul is hozzáférhetővé váltak szövegei. (GAÁL 1985. utalással régebbi munkáira.) Ám ő sem mutatja be a magyar mese egészét. Szlovákiából, Kárpátaljáról vagy más külföldről sem említhetünk idevágó munkát.

Végül megemlíthetem, hogy 1966-tól több változatban, olykor bővebben, olykor néhány rész elhagyásával megjelenő egyetemi jegyzeteinkben a meséről szóló részt én írtam. Ezek közül könyvárusi forgalomba is került *A magyar folklór* című egyetemi tankönyvünk. Az 1974-től 1977-ig készült tankönyv (még most készülő új levonatában is) csak a tizenöt évvel ezelőtti kutatási állapotot rögzíthette. Szerencsére itt nemcsak a meséről van önálló fejezet, hanem a kispikái prózaműfajok között az anekdota, vicc és az egyszerűbb elbeszélések is helyet kaptak, és minthogy a mondáról is külön fejezet szól, a mesére szánt részben végül is e kérdésekről nem kellett szólni. Válogatott magyar és nemzetközi bibliográfia tartozik a fejezetekhez, az utóbbi nemzetközileg sem tanulság nélküli. Arra is módunk volt, hogy a hivatkozásokat megadhassuk, vagyis az áttekintés tudományosan verifikálható. Minthogy az ott kifejtettektől alapjaiban vagy beosztásában ma sem tér el a véleményem, ezért nem is részletezem az ott amúgy is olvashatókat (VOIGT 1979.).

Nem volt módomban látni, ám tudom, hogy a készülő új magyar néprajzi kézikönyv számára végül is VARGYAS Lajos készítette el a meséről szóló fejezetet. Ez két szempontból is tanulságos lehet. Egyrészt VARGYAS még ahhoz a nemzedékhez tartozik, amelyik még a világháború előtti faluról is élménnyel rendelkezik, vagyis a változásokat teljesen más perspektívában láthatja. Másrészt egy szélesen tájékozott folklorista (ám nem mesekutató) szempontjai nyilván különböznek a szorosabban vett szakkutatókétól. Minthogy mára a mesekutatás igazán rigorózan számon kérhető szakmává fejlődött, és magyar mesekutatók már úgyszólván elégszer adtak képet meséinkről, az ő áttekintése elé nagy érdeklődéssel tekinthetünk.

Tudomásom van ORTUTAY Gyula, DÉGH Linda, sőt GUNDA Béla mese-jegyzeteiről. Ezeket azonban csak közvetlen hallgatóik láthatták. (Magam egyet sem láttam.)

5. A nemzetközi mesekutatás régóta nagyra értékeli a magyar népmesére vonatkozó vizsgálatokat. A régi *Handwörterbuch des deutschen Märchens* munkálataiba csakúgy bevontak magyar folkloristákat, mint a mai *Enzyklopädie des Märchens* köteteinek elkészítésébe. Ám érthető okokból eddig sem a torzóban maradt korábbi, sem az ábécé harmadáig eljutott új lexikonban nem jelent meg áttekintő címszó a magyar népmeséről. Még ott is, ahol az egyéniségkutatás kérdései kerültek elő, mind a külföldi, mind a magyar (vagy külföldi magyar) szócikkírók nemzetközi keretbe ágyazták mondanivalójukat, vagis nem csak magyar témaként tárgyalták ezt.²⁸

Egyébként aki nem tud magyarul, nem is tud foglalkozni a magyar mesékkel. (Egyébként ezt az is bizonyítja, hogy nincs „külföldi” szerző által készített tudományos igényű magyar meseantológia vagy tanulmány. JONES és KROPF 1889. még az igazi magyar mesekutatás előtti pillanatot rögzíti. Ezen kívül csak SKLAREK 1901. német nyelvű, első kötetének bevezetése, Adolf SCHULLARUS tollából tekinthető ilyennek. Az erdélyi szász folklorista ebben bevallottan KATONA Lajos dolgozatai nyomán haladt, és ezt KATONA 1912. I. 197–199. igen elismerően nyugtázta is. Sajnos, azóta hasonló vállalkozásról nem tudunk. DORSON egyébként éles elméjű és nyelvű bevezetése DÉGH (1965.) angol nyelvű kötetéhez inkább tudománytörténettel, mint a mesék jellemzésével toglalkozik, és a kötetben egyébként is összesen 32 mese és/vagy 40 monda olvasható, ami kevés tudományos általánosítás megtételéhez.) Udvarias mondatok Stith THOMPSONnál, elragadtatott nagyrabecsülés Max LÜTHI munkáiban, epés tudománytörténeti megjegyzések DORSON előszavában (DÉGH 1965. v-xx.), íme ez, amit idézhetnénk, és mindegyikük másodkézből, a miáltalunk már megtett megállapításokról szól, és nem magukra a magyar mesékre hivatkozik. Egy ostoba és támadó munka (VEZÉNYI 1960.) szól a magyar mesekutatásról, amelyhez azonban tücsköt-bogarat hozzávesz, és például arra a felfedezésre is rájön, miszerint DIÓSZEGI Vilmost a kommunisták az ateizmus elterjesztése végett ültették volna a magyarok nyakába... Voltaképpen HORN Katalin tanulmányai és könyve (HORN 1983.), valamint GÖRÖG Veronika afrikai és nógrádi kutatásai érdemelnek figyelmet. Erényük, hogy nem csak magyar anyagra vonatkoznak, és ezért a magyar mese jellemzését nem is adják.

A magyar mesekutatás eredményeinek külföldi recenzálói igen sok találó megjegyzést tettek. Ezek azonban szintűgy nem adnak összképet, noha egyszer mondjuk antológiaszerű közzétételük biztos érdekes lehetne a magyar mesekutatás fejlesztése szempontjából. Végül nem részletezem az olyan munkákat sem, amelyek szerzői egy elméleti problémához használtak magyar példákat (is).

6. Tudomásom szerint nemcsak nálunk érdemes a mesearchiválás, katalogizálás és publikálás eredményeit egymással összevetve vizsgálni. Hiszen végül is a katalogizálást éppen ilyen feladatok érdekében találták ki.

Nálunk számos gyűjtőnek, intézménynek van és volt mesefeljegyzés-archívuma. Múlt századi szövegeink a Magyar Tudományos Akadémia és a Széchényi Könyvtár kéziratárában találhatóak. A budapesti Néprajzi Múzeum keretében az Ethnológiai Adattár őriz sok értékes kéziratot (az utóbbi újabbakat is). Vidéki múzeumokban is van mese-

²⁸ Lásd például DÉGH 1977. (címszó a mese biológiájáról) DÉGH 1979. (a többszörös hagyományozásról) stb., illetve a DÉGH Linda, DÖMÖTÖR Tekla tevékenységét bemutató személyi címszavakat. Itt további irodalommal.

anyag. A debreceni, budapesti, újvidéki, kolozsvári, bécsi, bloomingtoni (USA) egyetemi néprajzi tanszékek archívumában van gyűjtött meseanyag. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutató Csoportja, annál is inkább, mivel ide került a *Magyar Népmese-katalógus*, szintén tárol kéziratokat. Kolozsvárt az akadémiai Néprajzi Intézetben óriási meseanyag található, és minden bizonnyal más romániai intézmények is őriznek magyar meséket is. Mindezen intézményekről legfeljebb általános adattári jegyzék készült, ám külön nem állították össze, milyen mesei anyag található gyűjteményeikben.

A nyomtatásban megjelent magyar mesék számát hovatovább vagy húszezerre, a fontosabb kiadványok számát mintegy kétszázra tehetjük. Természetesen itt elég sok az átfedés, az újból publikálás. A csak kéziratban meglevő, ám összegyűjtött és leírt mesék számát külön legalább tizenötezerre becsülhetjük, és biztosan több ezer csak hangfelvételben levő, ám meg le sem írt mesét is nyilvántarthatunk. Felvettvéve még sincs negyvenezer (vagy még több) magyar meseszövegünk, hiszen szerencsére a leírt anyagból azért publikáltak is. Sajnos, egyik említett csoportról sincs semmilyen használható jegyzékünk. A magyar mesekincs egészét illetően sokszorosan a mesetípus-katalógusokra vagyunk utalva.

7. Noha igen sokszor áttekintették ezeket, talán mégsem felesleges sorra venni e típusjegyzékeket.

Amint ismeretes, ma úgy tudjuk, hogy először 1864-ben a német HAHN, 1890-ben az angol GOMME, 1895-ben a román SAINEANU készített mesetípus-vázlatokat. Az első kettőt 1901-ben, a *Hunfalvy-ábumban* megjelent cikkében részletesen bemutatta KATONA Lajos, ugyanő 1903-ban, az *Ethnographia* hasábjain elkezdett cikksorozatában (*Magyar népmese-typusok*), már a román javaslatokat is részletesen méltatta.²⁹ AARNE finn és nemzetközi mesetípus-javaslatait viszont KATONA már nem alkalmazta. Ezt tanítványa, BERZE NAGY ismertette 1913-ban, ugyancsak az *Ethnographia* hasábjain *A finnek mesesztyalizása* címmel.³⁰ Minthogy AARNE könyve (*Verzeichnis der Märchentypen*, az FFC 3. köteteként) 1910-ben, vagyis KATONA halálának évében jelent meg, itt már a mester nem is foglalhatott állást az új típuskatalógust illetően. BERZE NAGY már az első világháború előtt elkezdte a magyar mesék elemeinek rendszerezését, mégpedig a mi mai fogalmaink szerint mind típusok, mind motívumok szerint (már említett meseszótára ilyennek nevezhető). A típus és a motívum egymástól igazán el nem választható egyébként nem valami tudományos eredmény nála, inkább a mesekutatás kezdeteinek tipikus jelensége. GOMME rendszere például igazán nem is nevezhető típusjegyzéknek, annyira motívikus (sőt meseszociológiai) jellegű. Minthogy a *Magyar meseszótárt* BERZE NAGY már 1907. szeptember 3-án kelt önéletrajzában is említi, voltaképpen AARNE 1910-es mesetípus-jegyzéke és az utána egy magyar mesetípus-katalógus elkészítésének ötlete csak ezután, némileg kitérésként jelent meg nála. Szerencsénkre ránk maradt KATONA Lajosnak 1908. december 29-én kelt, BERZE NAGYhoz írott levele, amely sok apróságot illetően döntő információt ad.³¹ Itt olvassuk:

²⁹ Lásd KATONA 1912. I. 200–215., és 404., illetve 216–217.

³⁰ BERZE NAGY 1913. Létrejöttéről adatokat tartalmaz levelezése is (BANÓ FÜLÖP 1977. 84. sz. levél, 182. lapon, jegyzet ehhez a 270. lapon), eszerint a nem csak finnekről szóló cikk címét SEBESTYÉN Gyula alakította át.

³¹ Korábban is idézték, új közlése: BANÓ-FÜLÖP 1977. 36. sz. levél, idézett része a 142. lapon, kommentár a 263. lapon.

„A mesetypusok dolgában a közelebbi jövő jó segítséget hozhat. A napokban kaptam Finnországból, Krohn Károly barátomtól, a mesehasonlítás csálhatatlan pápájától, azt az örvendtes tudósítást, hogy nemzetközi nagy apparátussal szervezik a mesék egyöntetű lajstromozását egy alapterv szerint, amelyet a typusok jelölésével együtt Krohn, Bolte berlini és Axel Olrik (gondolom kopenhagai) prof. dolgoznak ki. Addig tehát, míg e szervezet meg nem jelenik, a mi szerényebb munkálatunkat is jó lenne talán függőben hagyni, illetőleg inkább csak az eddigi typusok pótlékait összeállítani...”

A levélből egyértelműen kitűnik, hogy KATONA az általa már elkészített típusvázlatokhoz újabb változatok keresését tartja csak célszerűnek, további típusok kijelölésével meg kívánja várni a finn típuskatalógust. BERZE NAGY ilyen értelemben dolgozik, és AARNE katalógusát majd SEBESTYÉN Gyula és a Folklore Fellows magyar tagozatának közvetítésével kapja kézhez.

Noha a tetemes magyar BERZE NAGY-kutatás érdeklődésének egyik középpontja a mesekatalógus volt, és számos előszó, kommentár, hivatkozás jelent meg erről, minden apróság mégsem tisztázódott BERZE NAGY munkájának létrejöttét illetően. A ránk maradt munka már teljes egészében AARNE rendszerét követi, vagyis nem a korábbi típusokat veszi át (így KATONA Lajos típusait sem ismétli). Elnevezésekben, típusleírásban azonban természetesen épít az előzményekre. Minthogy BERZE NAGY idézett két írásában már áttekintette a számára hozzáférhetővé vált hasonló mesetípus-jegyzékeket, munkájában e kérdéssel érdemben már nem is kellett foglalkozni. Noha nyilván megszakításokkal, mintegy két évtizeden át foglalkozott az anyag összeállításával, 1944 augusztusában, amikor remény nyílt a már régen kész mű kiadására, előszót írt BERZE NAGY, ebben közli, hogy az 1933. esztendőig tekintette át a magyar meseanyagot.³² Később megjelent műveket (köztük a maga *Baranyai magyar néphagyományok* köteteinek meseanyagát csakúgy, mint az *Új Magyar Népköltési Gyűjtemény* 1940-től gyors egymásutánban megjelenő meseköteteit) már nem vett figyelembe. Korábbi évekből származó leveleiben is utal erre a körülményre, hozzátéve, hogy az „utóbbi évek néhány gyűjteményét könnyű lesz ugyanúgy besorolni a katalógusba”. Ez azonban 1944-ben már egyáltalán nem volt igaz, hiszen a több száz új mesepublikáció már tetemes kimaradásnak nevezhető. Minthogy BERZE NAGY katalógusa végül is csak 1957-ben látott napvilágot, eddig sem a hazai, sem a nemzetközi mesekutatás voltaképpen nem használhatta.³³ Meg kell jegyezni, hogy BERZE NAGY szinte minden feldolgozott szöveg tartalmát részletesen bemutatja, tagolja az egyes meséket, a típusokról összesítő vázlatot ad, utal a más típusokra mutató kapcsolatokra is, sőt az egyes mesetípusok végén ad összehasonlító szakirodalmi utalásokat is. Természetesen ez utóbbi korántsem teljes, és noha olykor meglepő, mennyire ismeri BERZE NAGY a külföldi mesekutatás egyes eredményeit, olyannyira váratlanul viszont alapvető fontosságú művekről nem is tud – ami egy pécsi tanfelügyelői állásban dolgozó folklorista esetében nem is csoda. Összehasonlító jegyzetei tehát mindig kiegészítendők. Kár, hogy mindvégig AARNE 1910-es első mesekatalógusa nyomán dolgozott, és a későbbi átdolgozást (AARNE–THOMPSON: *The Types of the Folktale*. – Folklore Fellows Communications 74. Helsinki, 1928.) következetesen csakúgy nem

³² Közölve BERZE NAGY 1957. II. 643–646.

³³ A mű megjelenése után Walter ANDERSON írt recenziót a *Fabula* hasábjain, az ott javasolt átszámozást és javításokat azóta a nemzetközi folklorisztika innen veszi át (Lásd AARNE–THOMPSON 1961. 11. lap „Hungarian (2)” jelzésnél).

vette már figyelembe, mint Stith THOMPSON: *Motif-Index* c. művét, amelynek első kiadása 1932–36 között jelent meg (Folklore Fellows Communications 106–109., 116., 117.). Az előbbit ugyan ismerte (a másakra nem is hivatkozik), sőt több ízben HONTI szemére hányja, hogy ezt nem követhette, maga alkalmazkodik is az 1928-as új javaslatok némelyikéhez, ám nem veszi figyelembe az átszámozást, kihagyásokat, a maga új típusjavaslatait nem egyezteteti THOMPSON új típusjavasolataival, egyszóval e téren inkább zavart okozó a munka, nyilván annak a következtében, hogy BERZE NAGYnak már nem volt sem ideje, sem kedve az egyszer már a régi elv alapján összeállított típusjegyzéket újra átdolgozni.

A mesekutatók valami rekordvágytól úzve gyakran megemlítik, hogy BERZE NAGY katalógusában összesen 612 mesetípus található, amelyek közül 273 azonos a nemzetközi katalógusokéval, 339 viszont BERZE NAGY saját meghatározása. Ennél azonban sokkal fontosabb adatnak tartom, hogy a katalógus végén levő jegyzékben felsorolja, milyen gyűjteményekből milyen meséket dolgozott fel, és ezeknél szerepel a javasolt típusszám is, vagyis a klasszikus magyar mesekiadványok meséihez megtaláljuk a típuszámot (vagy legalábbis BERZE NAGY ilyen javaslatait). Persze, itt is van kihagyás, tévedés, filológiai bizonytalanság. GAAL, MAJLÁTH, ERDÉLYI gyűjteményeinek szövegösszefüggései nem egyértelműek. KRIZA és LÁZÁR István gyűjteményeinél csak a kiadványok filológiai adatait egyébként jól ismerő kutató számára világosak a hivatkozások. Igen kétséges, miért csak ilyen kevés adatot használ fel „közmondás-gyűjteményekből”, ha már ezeket egyáltalán figyelembe vette. A magyar anekdotagyűjteményeket sem használta fel igazán. Az már nem BERZE NAGY hibája, hogy KRIZA és KÁLMÁNY Lajos kéziratos hagyatékának meséit nem vette figyelembe (ezek akkor ismeretlenek voltak). Az olyan komplikált forrásanyag, mint az ún. GAAL György gyűjtemények magyar szövegei pedig csak BERZE NAGY halála után vált fontossá a gyűjtők számára. Kéziratok közül a maga publikálatlan szövegeit, valamint a nála levő néhány gyűjtemény mintegy 50 szövegét vette figyelembe. A folyóiratokban közölt szövegeket illetően az Ethnographia és a Magyar Nyelvőr teljes figyelembevételére törekedett (1931-ig, illetve csak 1916-ig!), néhány egyéb nyelvjárási közlést is feldolgozott, elszórtan pedig vagy tucatnyi más publikációt is felhasznált. Egyszóval a nagy meseköteteken kívül ő sem dolgozta fel teljességgel a megtalálható kéziratok vagy elszórt közlések anyagát. Még így is ez a forrásjegyzék mindmáig egyik legjobb tájékozódásunk klasszikus mesekincsünk milyenségét illetően.

Mínthogy a magyar folklorisztikában minden számottevő szereplő tudott KATONA Lajos, majd BERZE NAGY János meserendező tevékenységéről, sőt mindkettejük (BERZE NAGY esetében nyilván SEBESTYÉN Gyula által közvetített) finn kapcsolatairól, meglepetést kelthetett, amikor 1928-ban a Folklore Fellows Communications 81. kötetként megjelent HONTI János német nyelvű magyar mesekatalógusa: *Verzeichnis der publizierten ungarischen Volksmärchen, auf Grund von Antti Aarnes Typenverzeichnis zusammengestellt* címmel, egy igen szigorúan szűkszavú jegyzék 43 lapon (gyakorlatilag egybefűzve a sorozat következő, 82. kötetével). Noha voltaképpen semmi titokzatosság nincs e kötet körül, néhány pontatlan vélemény mégis közkezen forog. Amint a DÖMÖTÖR Tekla által publikált, Kaarle KROHN és HONTI közti levelezésrészek eligazító adataiból ismerjük,³⁴ e mesekatalógus a következőképpen jöhetett létre. Az ekkor

³⁴DÖMÖTÖR 1978. 17.

érettségi előtt álló gimnazista HONTI először a maga filológiai igényei szerint csoportosította a meséket, és nyilván hamar tudomást szerzett arról, hogy már 1910 óta létezik egy nemzetközi mesekatalógus, AARNE tollából, amely a Folklore Fellows kiadványaként jelent meg. Minthogy az első világháború előtt volt ennek magyar tagozata, HONTI e társaság tagja kívánt lenni. Így írt még 1928 januárja előtt KROHNnak. Már ez év márciusában kiderült levelezésükből, hogy HONTI a magyar népmesék katalógusán dolgozik. KROHN ekkor elküldi neki FARAGÓ nála levő jegyzeteit.³⁵ 1928. június 22-én már KROHN kezében van HONTI katalógusának kézírata, ősszel a korrektúrák zajlanak, és még ez évi jelzéssel lát napvilágot a könyv. Arról nem tudunk, HONTI honnan jutott az ugyancsak 1928-ban, a Folklore Fellows 74. számaként már megjelent új, THOMPSON által átdolgozott mesekatalógus nyomára, ám előszavában erre hivatkozva állítja, hogy már ennek alapján dolgozott. (BERZE NAGY vádja tehát félreértésen alapulhatott.)

HONTI jegyzéke csak nyomtatott meseszövegeket vesz figyelembe, ám így sem teljes. Folyóiratok, nyelvészeti publikációk kijegyzetelése nem volt következetes. Az általa adott új típusvázlatok nem egyeznek THOMPSONÉval, és természetesen nem egyezhettek BERZE NAGYÉval sem. Minthogy szövege német, a kötet csakugyan közelebb áll az 1910-es AARNE-féle változathoz, mint az új, angol katalógushoz. A nemzetközi kutatás azonban ezt használta, és minthogy a folklorisztika centrális könyvsorozatában jelent meg, mindmáig ez a legszélesebb körben ismert magyar népmesekatalógus. Minthogy azonban HONTI az egyes magyar meseszövegeket nem mutatja be, csak típuszámokkal jellemzi, ez a tömör jegyzék csak igazán szűk körű felhasználást tett lehetővé.

Tulajdonképpen már BERZE NAGY sem érezte mellőzhetőnek vagy feleslegesnek HONTIé mellett a maga katalógusát, és maga is elismerte, hogy az övé is kiegészítésre szorul. 1940-től az *Új Magyar Népköltési Gyűjtemény* egyes mesekötetei a maguk szövegeinek jegyzetelésekor adtak is további típusbeosztásokat. Mégis meglepő volt, hogy éppen az „egyéniégkutatónak” nevezett iskola egyik vezető képviselője, KOVÁCS Ágnes vállalkozott egy új, teljesnek tervezett magyar népmesekatalógus összeállítására. A munka pontos lefolyását többször is (egymástól némiképp eltérő módon) bemutatták.³⁶ Végére is azonban a megjelent és megjelenő részek a fontosak, ezért könnyű az elvégzett munkát röviden összesíteni. Korábbi előmunkálatok után 1953 és 1966 között a Néprajzi Múzeumban, azóta a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutató Csoportjában folyik ez a munka. Már 1960-ra elkészült a főbb típuszámok jegyzéke. 1961-ben azonban napvilágot látott a nemzetközi mesekatalógus új, belátható időre számítva véglegesnek tekinthető változata, THOMPSON munkája.³⁷ Ennek kor-

³⁵ DÖMÖTÖR 1978. 17. megírja, hogy e jegyzetek felhasználása nem következett be. Annyit mégis kideríthetünk, hogy a finnugrista (és nem az erdélyi folklorista) FARAGÓ József 1924–25-től Finnországban tartózkodott, publikált is, főként a Fenno-Ugria hasábjain. Ő készíthetett KROHN számára valamilyen jegyzéket magyar mesékről. Talán érdemes megemlíteni, hogy noha a finn mesekatalógust (és a nemzetközi javaslatot) KROHN tanítványa, Antti AARNE (1867–1925) készítette, a külföld számára sokáig KROHN közvetítette a mesekutatást, és AARNE korai halála után is ő intézkedett ilyen ügyekben. Ezért tapasztaljuk, hogy KATONA is, HONTI is (sőt BERZE NAGY is) hozzá fordul, vagy őt említi.

³⁶ A maga korábbi áttekintéseit is felsorolja, és az 1979. tavaszi állapotokat rögzíti KOVÁCS 1979.

³⁷ AARNE – THOMPSON 1961.

rektúralevonatai ugyan már korábban a nemzetközi mesekutatók kezébe jutottak (így Magyarországon is volt ebből többeknek is példányuk), 1961 után mégis szükség volt azonban a már elrendezett magyar mesetípusok új beosztására is. Nem említette itt a mesekatalógus körül folyó sokrétű egyéb munkákat (ezekben az orosz mesekatalógus magyarra fordítása és megjelentetése csakúgy helyet kapott, mint mesekötetek közlése), maga a katalógus kezdettől fogva úgy volt tervezve, hogy műfajonként egy-egy sokszorosított kiadványként lát majd napvilágot, hogy aztán, kedvező esetben az időközben bedolgozott anyaggal kibővítve, egységes, nyomtatott kötetben legyen az egész hozzáférhető. Az egyes kötetek beosztása azonos: típusvázlat, típusonként egy-egy jellemző szöveg, az ide vonható magyar feljegyzések felsorolása olvasható. Gondoltak a nemzetközi kutatásra is, minden kötet lényegi része idegen nyelven is olvasható. Minthogy ugyanazt a mesepublikációs anyagot használták fel a különböző kötetekben, nem látszott célravezetőnek, hogy kötetenként is közlésegyék a feldolgozott gyűjtemények részletes mutatóját úgy, ahogy azt BERZE NAGY katalógusának második kötetében találjuk. A nemzetközi összehasonlító mesekutatás azóta olyan nagy méretű lett, hogy érthető, miért nem ad a magyar katalógus ilyen bibliográfiát. Természetesen az egyes kötetek időrendje és a munkatársak módszerének különbsége eltérő megoldásokat is eredményezett. Ezért célszerű egyenként utalni az eddig megjelent részekre.

Legelőbb, még 1958-ban, vagyis a nemzetközi katalógus új változatának megjelenése előtt az állatmesék típusmutatója jelent meg (KOVÁCS 1958.), az ekkorra a teljes katalógusba bedolgozott 4000 meseszöveg közül 215 meséé, amelyek 126 mesetípusba voltak csoportosíthatók. E kötetben igen jó földrajzi mutató található, a feldolgozott források azonban egyenként nem kereshetők vissza. A kötet végén német áttekintés van.

Meglepetésszerűen a következő kötet nem a nemzetközi katalógusok sorrendje szerint a tündérmese, hanem a falucsúfoló mesék anyagát tartalmazza (KOVÁCS 1966.), vagyis egy általában jelentéktelennek tartott műfajét. A kötet beosztása nagyjából azonos a korábbival, itt külön értelme is van az említett faluk térképének, hiszen a falucsúfolók erre vonatkoznak. Itt is német nyelvű az idegeneknek készült áttekintés. Sajnos azonban KOVÁCS Ágnes itt már nem árulta el, egyáltalán hány meseszöveg volt az 1966-os kötet szerkesztésének idején bedolgozva a teljes *Magyar Népmesekatalógus*ba, sőt azt sem tudjuk meg, a rátótiadák katalógusa végül is hány szöveget tartalmaz. Azért is nehéz válaszolni erre, mivel a rövid falucsúfoló-elemek valósággal füzérszerűen következhetnek egymás után. KOVÁCS Ágnes utal történeti és műfaji adatokra, azonban szólás jellegű és verses szövegek elég tarka egymásmellettségben fordulnak itt elő, és az olvasónak az az érzése, a szerkesztő számára sem volt világos, végül is mit vegyen be a kiadványába. Megismétli ugyanazt, amit az állatmese-jegyzékről is mondott, miszerint ez az „ideiglenes” típuskatalógus egyszersmind gyűjtési útmutatóként is szolgál majd.

A következőkben igen hosszú szünet után öt füzet jelent meg, amelyeknek van sorszámuk, ám itt inkább a megjelenési sorrendben kell őket említeni. Ezek már kivétel nélkül az akadémiai Kutató Csoportban készültek, nemegyszer nálunk készült egyetemi szakdolgozatok továbbfejlesztésével.

BERNÁT László (1982.) legendamese-katalógusa a címlap évszámától eltérően csak 1983-ban látott napvilágot. Itt is probléma volt a műfaj elhatárolása. 77 típusba 620 szöveget csoportosított a szerző. A kötet végén német és angol kivonat egyaránt található. Sajnos, most már hiányzik a földrajzi mutató, a felhasznált művek jegyzékében pedig nem lehet visszakeresni a meseszövegeket vagy mesetípusokat. Úgy látszik, több

kéziratos, sőt ponyvai mesét is bedolgozott a szerző, a tárgyalás is gondos, csak hát ez a füzet is „ideiglenes” érvénnyel készült.

BENEDEK Katalin novellamese-katalógusa (1984.) bizonyos mértékig okkal, máskor oktalanul tér el az előbbiektől. (Például a példaszövegek előre csoportosítása téves ötlet volt. Az viszont nagyon helyes, hogy mind a forrásjegyzéknél, mind a helynévmutatónál visszakereshetők az egyes szövegek és típuszámok.) Ez a kötet is mind német, mind angol áttekintést is ad. Nem egyszerűen technikai apróság, hogy elég sok hiba maradt a kötetben, ezek közül mintegy 300-at (!) külön zöld lapokon közzétett utólagos hibajegyzék korigál. A kötet összeállítója nem árulja el, hány szöveget osztott hány típusba, és azt sem tudjuk meg, a munka során az egész mesekatalógusban már hány szöveg volt feldolgozva. Úgy látom, BENEDEK elődeinél több figyelmet fordított irodalmi, ponyvai, valamint régi kézíratos forrásokra. Több esetben is azt látjuk, új gyűjtemények adataira is hivatkozik, ám nem derül ki, végül is mit vett csakugyan figyelembe. Külön jelzi az irodalmias (vagy egyéb) átdolgozásokat, ami megint csak hasznos, ám végül is némi bibliográfiai zűrzavart érez az olvasó.

A következő kötet, SÜVEGH Veronika rászedett ördög-mesék típusmutatója a belső címlapon tévesen van 1982-re datálva. Csak 1985-ben jelent meg. Ő végre elárulja, hogy 300 meseszöveg alapján dolgozott (és KOVÁCS Ágnes 1980-ban kiadott lexikoncímszavára hivatkozva, amely nyilván ennél régebbi helyzetet tükröz, azt is közli, hogy az egész magyar népmesekatalógusba kb. 10 000 mese szövegét dolgozták be). E kötetben megint visszaállt a régi beosztás (maradt a német és angol rezümé is), vagyis nem lehet a forrásokból a típuszámokat visszakeresni vagy helynevek szerint azonosítani.

Nem adja a tréfás mesék egészét a következő kötet (VÖÖ 1986.), hanem csak a házasságról szóló tréfékét (AaTh 1350–1429.). Az ostobákról szóló tréfák (rátótiadák) (AaTh 1200–1349) új kiadása és az egyéb tréfák külön kötetben jönnek majd. Ismétlően tűnik, hogy itt is van német és angol kivonat, itt sem lehet visszakeresni a források vagy gyűjtési helyek szerint az adatokat. Itt sem árulja el a szerző, végül is hány szöveg alapján dolgozott. Minthogy VÖÖ Gabriella kolozsvári kutató, még titokzatosabb, hogy végül is milyen anyagot dolgozott be e katalógusrészletbe. A címlap megemlíti, hogy felhasználta a Magyarországon élő Marja VEHMAS adatait is, gondolom ez a Kolozsvárt nem hozzáférhető, ám a budapesti katalógusban megtalálható szövegekre vonatkozik. VÖÖ, aki e műfaj kiváló ismerője, sajnos csak nyomtatott erdélyi szövegeket vehetett figyelembe, és nyilván a magyarországi kézíratos, meg ponyvai adatoknak is csak kis hányadát.

Legutóbb megjelent az állatmesék katalógusának új, javított második kiadása (KOVÁCS–BENEDEK 1987.). Minthogy ezt az egész sorozat irányítója, valamint az eddig mind tematikusan, mind módszertanilag messze legjobb kötet (a novellamese-katalógus) készítője készítették, a legnagyobb várakozással figyelhetjük, mire jutott az utóbbi harminc évben a tudományos vállalkozás. Természetesen e kötetben is van meglepetés. Hiányzik a német rezümé, nincsenek szövegpéldák. Viszont a régi jó helymutató megmaradt, és ezért ha forrásonként nem is, így azért valamit vissza lehet keresni. A nemzetközi mesetípusokra, sőt szakirodalomra való hivatkozás igen gondos, itt lehet látni, hogy ez milyen hasznos. Ponyvai, eldugott forrásokat is bedolgoztak az új kiadásba, amely most már 664 meseszöveg 828 változatát tartalmazta. 1958-ban még csak 215 mese szövegét dolgozták fel, a fejlődés itt tehát impozánsnak látszik. (Ám erről később még mondanunk kell egyet-mást.) Maga a katalógus e füzete igen gondos, noha több műfaji és for-

rásbeli problémát inkább elhárít, mint megold. Ám mindezzel együtt ez a füzet képviseli azt, amire ma a katalógus munkatársai eljutottak.

Harminc év alatt tehát megjelent az állatmesék, a legendamesék, a novellamesék, az ostoba ördög-mesék katalógusa, a tréfás mesék egy része, másik része (a rátótiádák) pedig noha régen megjelent, most új, bővített katalógusban lát majd napvilágot. Ezek mindegyikéről ad valamilyen műfaji bevezetést az illető katalógus előszava, és a forráshivatkozások is, egyesíthetők (noha nem könnyen). Már a közlés apróságai eltérnek az egyes kötetekben, egységesítésük azonban megoldhatónak látszik. Legutóbb KOVÁCS –BENEDEK (1987. számozatlan utolsó lap a 302. lap után) közölték, hogyan képzelik el a még hiányzó részeket. Az 1982 óta megjelenő, sárga füzetek számozását követve ez a következő képet mutatja:

Magyar népmesekatalógus (rövidítése *MNK*). szerkesztője: KOVÁCS Ágnes: 1. állatmesék (KOVÁCS–BENEDEK 1987.), a megjelent 2. kiadás tekinthető véglegesnek.

2. A tündérmesék katalógusa, DÖMÖ IÖR Akos gondozásában most készül.

3. legendamesék (BERNÁT 1982.).

4. novellamesék (BENEDEK 1984.).

5. ostoba ördög-mesék (SÜVEGH 1985.).

5A. hidegvérű szolgáló-mesék, SÜVEGH Veronika gondozásában most készül.

6. a rátótiádák katalógusának új kiadása KOVÁCS Ágnes gondozásában most készül.

7A. tréfás mesék első része (VÖÖ 1986.).

7BC. a többi tréfás mese katalógusa, VEHMAS gondozásában most készül.

8. hazugságmesék katalógusa KOVÁCS Ágnes és BENEDEK Katalin gondozásában most készül.

9. a formulamesék katalógusa ugyancsak KOVÁCS Ágnes és BENEDEK Katalin gondozásában most készül.

10. bibliográfiai zárókötet, KOVÁCS Ágnes és BARABÁS Györgyi gondozásában, amely nyilvánvalóan összegezi a korábbi kötetek hivatkozásait.

Egyszóval KOVÁCS Ágnes és munkatársai előtt még elég sok munka áll. És noha igen nagyra értékeljük az 1982 óta, KRÍZA Ildikó agilitása következtében megjelent öt kötet publikálását, némi szkepszis mégiscsak indokoltnak tűnik. Még ha ugyanilyen ütemben jelenik is meg a katalógus hátralevő öt kötete, valamikor 1992-ben lesz kész. És noha van a jelzettek között nem túl nagynak ígérkező kötet is (a hidegvérű szolgálóról szóló meséket annak idején BERZE NAGY tíz típusban és mintegy 5 nyomtatott lapon közzé tudta tenni), ám a tündérmesék anyaga nyilván óriási lesz, hacsak meg nem változik a katalógus szerkezete.

Még tanulságosabb, ha a feldolgozott változatok számát vetjük össze. Az új öt füzetben eddig összesen mintegy 2200 mese szövegét kereshetjük vissza. A novellameséknél BENEDEK Katalin további mintegy 300 átmeneti jellegű mesét is bemutatott. Vagyis 2500-nál nem több az öt kötetben található szövegek száma. A régi rátótiáda-katalógus 800 szövegre hivatkozik. Ám közismert, hogy a régi és a mai változatok száma módosult. Ha nem is gondoljuk, hogy az új, bővített rátótiáda-katalógusnál is 3:1 lesz az arány, mint az állatmesék típuskatalógusának két példányánál volt, azért az új kiadás szövegshivatkozásai itt is jóval meghaladják majd az ezret.

Persze e számok önmagukban nem sokat mondanak, hiszen a típusonkénti visszakeresésnél egyetlen mese, amely mondjuk tíz ostoba ördög-mese típusszámot vagy rátótiáda-típuszámot tartalmaz, akár tízszer is előkerül. Eszerint viszont az új kiadás öt füzetében végül is biztosan kevesebb mint 2500 mese szövegére történt utalás. Hol van akkor az 1957-ben műfajilag százalékoltt 4000 meseszöveg? Vagy az 1980-ban jelzett 10 000 meseszöveg a magyar népmesekatalógusból? A több ezer hiány mind utánközlés lett volna?

Hogy itt alapvetően áttekinthetelenné vált a helyzet és a műfaji százalékarányok erősen módosítandók, könnyen igazolhatjuk. KOVÁCS Ágnes nyilván még legutóbb is (KOVÁCS – BENEDEK 1987. 35. 18. jegyzet) csak az 1957-ig érvényes százalékos adatokat adja meg. Azonkívül ő, ha ugyan jól érthető a megjegyzés, nem a meseszövegek számát, hanem a mesetípusok számát számította százalékokra. (Ami jellegzetes katalóguskészítő módszer, ám téves, hiszen a nép nem típuszámokat, hanem szövegeket mesél.)

1958-ban 215 állatmese, az 1987-es új kiadásban 664 mese szerepel. Ezt akkor a magyar mesék 3,5%-aként határozták meg. Ily módon visszaszámolva 1958-ban 6000, most 18 000 mese lenne a magyar népmesekatalógusban.

A legendamesék arányát akkor 12,5%-ra becsülték. Most van 620 szövegünk, eszerint visszaszámolva kb. 5000 lenne a mesekatalógus szövegeinek teljes száma. Ám ez új, nem 1958-as adat!

Ez egybevág a novellamesék adataival, ahol, ha elfogadjuk az akkor 8,5%-ra becsült hányadot, a mintegy 500 szöveg visszaszámolva 6000 körüli mesét ad, megint csak nem a régi, hanem a mai időre vonatkoztatva

Az 1,5%-ra becsült ostoba ördög-mesék 300 szövege viszont visszaszámolva egy gigantikus, 20 000 körüli mesekincsre enged következtetni.

Mint hogy a tréfás mesék katalógusának eddig csak az eleje jelent meg, itt igazán nem tudjuk, a 400-nál valamivel több szöveg a régi becslés 12%-ának mekkora része. Ha a fele, akkor összesen 6–7000 mesénk van, ám ha csak a harmada, rögtön 10 000 mese kereshető a katalógusban.

Azt hiszem, két tanulság rögtön levonható mindebből. Az egyik az, hogy az 1957-es százalékok nem a mesékre, hanem a katalógusok típuszámaira vonatkoztak, méricskélni őket felesleges. (A meseszövegek százalékarányát nem, sőt itt figyelembe is kell venni, hogy egyetlen tündérmese-típuszám negyven lapos mesét is jelent, míg egyetlen lapnyi hidegvérű szolga vagy ostoba ördög-mese tucatnyi, a mesekatalógusokban külön típuszámmon szereplő elemből áll.)

A másik tanulság viszont még elgondolkoztatóbb. Hol van hát az 1980 előtt bedolgozott 10 000 mese a mesekatalógusból? Sőt, az én becsléseim szerint ennek többszöröseit kitevő teljes magyar mesekincsről hol és mikor készül áttekintés?

Annak idején KOVÁCS Ágnes a magyar mesekincs felét, 50%-át nevezte tündérmesének. A jelenlegi katalógus összes hozzáférhető kötete ennél kevesebb, a teljes anyag mintegy harmadát kitevő meseanyagot rendezett. BERZE NAGY nyomtatott katalógusában a két kötet kb. 60%-át foglalják el a tündérmesék, sőt akár még ennél is terjedelmesebbnek nevezhetjük feldolgozásukat. Egyszóval e kötet megjelenése előtt a magyar mesekincs egészét illetően még becslést is alig adhatunk. Ehhez pedig az is kell, hogy a katalógus illető részének összeállítója maga árulja el, mekkora anyagból dolgozott. Ami még többet ér akkor, ha tudjuk, végül is hány meseszöveg került a mesekatalógus dobozaiba.³⁸

³⁸ Könnyű lenne nemzetközi példákat idézni arra, hogy sokkal több meseszöveget is katalogizáltak, akár egyetlen kötetben is (mint pl. az ír, a lett kutatók), sőt ez belátható időn belül meg is jelent. Maga KOVÁCS Ágnes emlegette például az észt állatmese-katalógust, amely egymaga 4000 szöveg alapján készült (KOVÁCS – BENEDEK 1987. 33.), vagyis hatszor akkora anyag alapján, mint a magyar állatmese-katalógus. Az utóbbi adat azonban azért azt is jelenti, hogy nálunk a realitás keretein belül is lehetett volna teljes mesekatalógust adni.

Napjainkra gépesített módon is lehet mesekatalógust készíteni, minthogy azonban a *Magyar Népmesekatalógus* 1953 óta majd négy évtizeden át más kiindulást képviselt, most egyszerűbb a félben álló munkát befejezni, és csak azután gondolni másra.³⁹

A legnagyobb bajnak azt látom, hogy tízezernyi magyar mese nem került a katalógusba, és hogy az egyes részletek publikálói itt-ott, egymástól függetlenül végeztek kiegészítéseket. Így az alapul vett szövegtörzset nemcsak hiányos, hanem egyenetlen is. Nagyon nehéz lesz így felhasználni komoly kutatáshoz. Talán egy igazán végiggondolt záró, mutató-kötet valamit még segíthet. Erre óriási szükség van, hiszen bármilyen korábbi áttekintéshez is sokszoros, gyakran tízszeres anyag található meg a mesekatalógus archívumában. Ma csak ennek alapján beszélhetünk a magyar népmese egészéről.⁴⁰

IRODALOM

A dolgozatban és irodalomjegyzékben a megszokotton kívül a következő rövidítések fordulhatnak elő:

AaTh = típusszám AARNE – THOMPSON 1961. katalógusa szerint

EM = Enzyklopädie des Märchens, herausgegeben von Kurt RANKE ... Berlin – New York, 1975.

FFC = Folklore Fellows Communications, Helsinki, 1910.

MNK = Magyar Népmesekatalógus, típusszámok 1953 óta, katalógusrészletek 1958 óta, KOVÁCS Ágnes irányításával, Budapest (MNK + szám: az eddig kiadott füzetek)

AARNE, Antti – THOMPSON, Stith

1961 *The Types of the Folktale*. FFC 184 Helsinki

BALASSA Iván – ORTUTAY Gyula

1979 *Magyar néprajz*. Budapest

BANÓ István – DÖMÖTÖR Sándor (szerk.)

1960 *Regi magyar népmesék Berze Nagy János hagyatékából*. Pécs

BANÓ István – FÜLÖP Lajos (szerk.)

1977 *Egy néprajztudós műhelyéből. Berze Nagy János levélhagyatéka*. Pécs

BENEDEK Katalin

1984 *A magyar novellamésék típusai* (AaTh 850 999.). MNK 4. Budapest

³⁹ Feltétlenül meg kell említenünk, hogy 1977-ben, KOVÁCS Ágnes irányításával VAJDÁNE SÁRVÁRI Zsuzsanna Újvidéken diplomamunkaként elkészítette a nyomtatásban megjelent jugoszláviai magyar mesék jegyzékét. Ezt azonban mindeddig nem adták ki, és minthogy a nyomtatott szövegeket tartalmazza, fontossága ellenére sem adott túl sokat számokban a már említettekhez. Minthogy azonban annak idején ez sem jelent meg, közben pedig igen sok fontos jugoszláviai magyar népköltési kiadvány látott napvilágot, mára e katalógus számadatai kb. kétszeresére lennének bővíthetők. Itt említjük meg, hogy éppen a viszonylag csekély számú ott (vagyis 1918 után) publikált mese miatt nem lenne most célszerű burgenlandi vagy szlovákiai magyar mesekatalógust készíteni, mivel reményünk van arra, hogy mindkét helyen tovább folyik a kutatás, és újabb fontos gyűjtemények jelennek meg. Annál fontosabb lenne egy erdélyi népmesekatalógus kiadása (mégpedig a vágyálmok sorában nem is csak a magyar, hanem minden erdélyi nép anyagából, hiszen ez európai vonatkozásban is egyedülállóan érdekes képet adhatna egy ma is eleven mesei tájról), mivel sok-sok ezer szöveg csak az archívumokban van meg, kiadatlan és külső kutatók számára már elég régóta teljesen hozzáférhetetlen volt. Ebből azonban mi sem lesz. Sajnos, nincs modern publikált román mesekatalógus sem, és az erdélyi századatok igazán nehezen kereshetők ki nemzetközi kiadványok segítségével.

⁴⁰ Meg kell említenem, hogy ez az áttekintés egy terjedelmesebb vázlat első, önálló része, és terjedelmi okokból kell itt abbahagynom közlését. Minthogy áttekintésre törekedtem, részletkérdésekkel nem foglalkoztam, és ezekre a jegyzetekben sem tértem ki. A következő részben a magyar mese történeti adatainak értékelése lenne célszerű.

- BERNÁT László
1982 *A magyar legendamesék típusai* (AaTh 750 849.). MNK 3. Budapest
- BERZE NAGY János
1913 *A finnek meseosztályozása*. Ethnographia XXIV. 65–82. 147–160.
1957 *Magyar népmesetípusok*. I–II. Pécs
- BRAUN Soma
(1923) *A népmese*. Szabad Iskola VIII. Budapest
- CSENKI Sándor
1972 *A cigány meg a sárkány. Püspökladányi cigány mesék*. (Népek meséi 59.) Budapest
- CSENKI Sándor – VEKERDI József
1980 *Ilona Tausendschön. Zigenunermärchen und -schwänke aus Ungarn*. (Das Gesicht der Völker 48.) Kassel
- DÉGH Linda
1962 *Märchen, Erzähler und Erzählgemeinschaft. Dargestellt an der ungarischen Volksüberlieferung*. Veröffentlichungen des Instituts für Deutsche Volkskunde Band 23. Berlin
1965 *Folktales of Hungary*. (Folktales of the World) Chicago
1969 *Folktales and Society*. Story-telling in a Hungarian Peasant Community. Bloomington
1977 *Biologie des Erzählguts*. EM Band 2., Lieferung 1/2., Sp. 386–406.
1979 *Conduit-Theorie*. EM Band 3., Lieferung 1., Sp. 124–126.
- DÖMÖTÖR Tekla
1978 *János Honti – Leben und Werk*. (FFC 221) Helsinki
- DÖMÖTÖR Tekla – KATONA Imre – VOIGT Vilmos
1978 *Folklórszttikai tudománytörténet*. Szöveggyűjtemény I. (1840–1900) (Egyetemi jegyzet) Budapest
- GAÁL Károly
1985 *Kire marad a kisködmön? – Wer erbt das Jankerl?* Szombathely
- GRAGGER Róbert
1932 *Ungarn*. In: Anmerkungen zu den Kinder- u. Hausmärchen der Brüder Grimm. Neu bearbeitet von Johannes BOLTE und Georg POLIVKA. V. Band. Leipzig 176–186. 23.
- HONTI János
1937 *A mese világa*. Budapest
1962 *Válogatott tanulmányok*. Budapest
1975a *A mese világa*. (Gyorsuló idő) Budapest
1975b *Studies in Oral Epic Tradition*. Budapest
- HORN Katalin
1983 *Der aktive und der passive Märchenheld*. Schweizerische Gesellschaft für Volkskunde. Beiträge zur Volkskunde 5. Basel
- JONES, W. Henry – KROPF, Lewis J.
1889 *The Folk-Tales of the Magyars*. London
- KATONA Lajos
1912 *Irodalmi tanulmányok* I–II. Budapest
1982 *Folklór-kalendárium*. A magyar néprajz klasszikusai. Budapest
- KOVÁCS Ágnes
1956 *Népmese gyűjtés*. Útmutató füzetek a néprajzi adatgyűjtéshez III. Budapest
1958 *Magyar állatmesék típusmutatója*. Néprajzi Közlemények III. 3. Budapest
1966a *A rátóttáadák típusmutatója*. A magyar falucsúfolók típusai (AaTh 1200–1349) MNK 3. Budapest
1966b *Ungarische Volksmärchen*. Märchen der Weltliteratur. Düsseldorf – Köln
1979 *Der heutige Stand der Arbeiten des Ungarischen Volks-Märchenkatalogs*. Artes Populares 1978–1979. 4–5. 147–170.
1986 *Der grüne Recke. Ungarische Volksmärchen*. (Das Gesicht der Völker) Kassel – Budapest
- KOVÁCS Ágnes – BENEDEK Katalin
1987 *A magyar állatmesék katalógusa* (AaTh 1–299.). 2. javított, bővített kiadás. MNK 1. Budapest

- MITRULY Miklós
1974 *Magyar népköltészet*. (Egyetemi jegyzet) Cluj
- NAGY Olga
1974 *Hősök, csalókák, ördögök. Fsszé a népmeséről*. Bukarest
1978 *A táltos törvénye. Népmese és esztétikum*. Bukarest
- ORTUTAY Gyula
1940 *Kis magyar népraiz*. Budapest
1943 *A magyar népköltészet*. In: BARTUCZ Lajos (szerk.): *A magyar nép*. 249–304., 342–343. A Művelődés Könyvtára IX. Budapest
1955 *Magyar népköltészet*. 3. kötet. *Népmesék*. Budapest
1957 *Ungarische Volksmärchen*. Berlin
1962 *Hungarian Folk Tales*. Budapest
1972 *Hungarian Folklore. Essays*. Budapest
1973 *Fényes tiszta árnyak*. Budapest
1981 *A nép művészete*. Budapest
1985 *Magyar népköltészet. Néphalladák. Népmesék*. Budapest
- ORTUTAY Gyula–DÉGH Linda–KOVÁCS Ágnes
1960 *Magyar népmesék 1–3*. Budapest
- ORTUTAY Gyula–KATONA Imre
1951–1956 *Magyar parasztmesék I–II*. Budapest
- PENAVIN Olga
1983 *Néprajzi tanulmányok*. (Értekezések, monográfiák 7.) Újvidék
- RÓNA-SKLAREK, Elisabeth
1909 *Ungarische Volksmärchen*. Leipzig
- SEBESTYÉN Gyula
1907 *A magyar népköltészet és gyűjtői*. In: BEÖTHY Zsolt: *A magyar irodalom története*. 3. javított és bővített kiadás, szerkesztette BADICS Ferenc. II. 226–260. Budapest
- SKLAREK, Elisabeth
1901 *Ungarische Volksmärchen*. Leipzig
- SITER, Georg
1850 *Ungarische Märchen und Sagen*. Aus der Erdélyischen Sammlung, übersetzt von —. Berlin
1857 *Ungarische Volksmärchen*. Nach der aus Georg Gaals Nachlass herausgegebenen Sammlung übersetzt von —. Pesth
- SÜVEGH Veronika
1985 *A magyar rászédett ördög-mesék típusai (AaTh 1030–1199)*. MNK 5. Budapest
- VEZÉNYI Pál
1960 *Die Geschichte der ungarischen Märchen- und Aberglaubenforschung*. Freiburg (Schweiz)
- VOIGT Vilmos
1982 *A magyar népmese kutatás a múlt század első felében*. In: KRÍZA Ildikó (szerk.) *Kriza János és a kortársi eszmeáramlatok*. 139–150. Budapest
- VÖÖ Gabriella (VEHMAS, Marja adatainak felhasználásával)
1986 *A magyar népmesék tréfakatalógusa (AaTh 1350–1429)*. MNK 7/a. Budapest

Vilmos Voigt

THE HUNGARIAN FOLK-TALE

(Abstract)

The paper surveys knowledge related to the Hungarian folk-tale. It does not deal with questions of detail. The parts of the paper discuss the following topics:

1. The important, central role of research into tales in the study of Hungarian folklore, parallel to the international history of folkloristics.

2. Anthologies of Hungarian folk-tales published in foreign languages with a scholarly nature, and their characterization.

3. Representative and scholarly anthologies of folk-tales in Hungarian, and their characterization.

4. A survey of comprehensive papers written on Hungarian folk-tales from HENSZLMANN's article, published in 1847, until the late 1970s. It does not include occasional writings or papers by non-experts. The author focuses upon the folkloristically most important surveys.

5. Summaries of Hungarian folk-tales prepared by non-Hungarian authors. There is no substantial scholarly work among them.

6. The major archives containing Hungarian folk-tales.

7. The majority of the texts of Hungarian folk-tales are not published, therefore the most comprehensive image of the totality of the treasure of Hungarian folk-tales is offered by the catalogues of folk-tales. Therefore the author gives a precise survey of the undertakings of cataloguing right from the beginnings, from Lajos KATONA's articles published in the early 20th century until the yet incomplete *Magyar népmesekatalógus* (Catalogue of Hungarian Folk-Tales, abbreviated as MNK). The author states at the end of his survey that the five volumes of the MNK published so far, arranged according to genres comprise only the smaller part of the material. Questions also arise about how large is the material included in these volumes and what is the proportion of the different genres. Apparently maximum ten thousand texts have been processed out of the several tens of thousands of the already known and recorded Hungarian texts of tales. The recently published volumes should reflect the condition of the early 1980s, but the earlier works have been frequently complemented in a different manner. The long time-span between the publication of individual volumes reduces their comparability. The largest data bank of the treasure of Hungarian folk-tales can be used only in a very complicated manner for producing a comprehensive image.

The paper published here is the first part of a major survey the next part of which will take into account the historical data related to Hungarian tales.

NÉPRAJZI FOLYÓIRATOK A 80-AS ÉVEKBEN

Dzseni Madzsarov

Balgarszka etnografija. Balgarszki folklor

Az első bolgár néprajzi és folklorisztikai folyóirat, a *Szbornik za narodni umotvorenija* 1988-ban centenáriumát ünnepelte. Ennek a máig megjelenő, de megváltozott rendeltetésű folyóiratnak több utóda volt a bolgár szakkutatásban. A két központi intézet, a Néprajzi Intézet és a Folklor Intézet létrehozásával új fordulat következett be a szakfolyóiratok kiadásában is. A korábbi *Izvesztija na Narodnija etnografszki muzej* utóda, az *Izvesztija na Etnografszkiya insztitut i muzej* 1974-ben megszűnt, és helyébe két új folyóirat lépett: a *Balgarszka etnografija* és a *Balgarszki folklor*. Mellettük továbbra is megjelenik a *Szbornik za narodni umotvorenija* (a továbbiakban: SzBNU), de csak néhány évenként egy-egy kottával. A továbbiakban nem szólnunk róla, viszont a néprajzi és a folklor folyóiratot egyaránt figyelembe kell vennünk: ez a kettő együtt ad képet a bolgár kutatásról.

A *Balgarszka etnografija* (a továbbiakban: BE) a Néprajzi Intézet és Néprajzi Múzeum (Szófia) kiadványa és központi szerepet tölt be az ország néprajzi kutatásában. Kifejezetten szaktudományos folyóirat, bár elődeitől eltérően bizonyos társadalmi szerepeket is be kell töltenie. Csak bolgár, illetve balkáni és szláv vonatkozású néprajzi és néprajzi jellegű munkák kapnak benne helyet. Évente négy szám (mindegyik 7-8 ív, általában 10-12 írással) jelenik meg. A szerkesztőbizottság a Néprajzi Intézet és Múzeum a szófiai egyetemi néprajzi tanszékének munkatársaiból tevődik össze. 1983-ig Veszelin HADZSINIKOLOV akadémikus, az Intézet igazgatója volt a főszerkesztő, 1984-től pedig Georgi GEORGIEV professzor, az Intézet munkatársa.

Ismeretetésünk a terjedelmi korlátok miatt, nem vállalkozhat részletes tartalmi áttekintésre. Arra törekszik, hogy a néprajzi és folklorisztikai kutatás főbb irányzatairól, eredményeiről, feladatváltásairól adjon képet. Csak kivételesen tudjuk az olvasó figyelmét fölhívni közvetlenül egy-egy szerző írására.

A Tanulmányok és a Tudományos közlemények rovatban elméleti és szintetizáló, illetve összefoglaló, leíró és dokumentáló tanulmányok jelennek meg, a két rovat közt azonban nem mindig lehet a határt pontosan kitűzni. Az elméleti és szintetizáló tanulmányok témái közül figyelmet érdemelnek az ipari forradalom előtti anyagi kultúrára mint a néprajzi kutatás tárgyára, valamint a hagyomány továbbélési mechanizmusaira, „hagyomány” és „innováció” viszonyára vonatkozó elemzések (V. HADZSINIKOLOV 1976. 2.). Egy másik tanulmány történeti és társadalmi síkon közelíti meg a munkatapasztalatok és ismeretek jelentőségét a népi világnézetben. Ebből a szemszögből magyarázza a világnézet, a vallás, a mitológia és a szellemi kultúra viszonyát, kölcsönhatását (I. GEORGIEVA 1976. 1.). A szocialista jelenkor vizsgálatához kapcsolódik a tudományos-technikai torradalom néprajzi következményeinek kutatása. Milyen lehetséges átalakulási irányzatai vannak a hagyományos kultúra rendszerének a technikai fejlődés következtében? Mi a jelentősége és hogyan figyelhető meg a földrajzi környezet, az etnodemográfiai és az etnoszociális struktúrák hatása, a népi alkotóképesség, valamint a személyiség társadalmi viselkedése? (G. GEORGIEV 1986. 1.) E témákkal főleg az Intézet idősebb munkatársai foglalkoznak.

A 80-as években viszonylag nagyobb teret kaptak az etnosz problémái. A zömükben interdiszciplináris kutatások keretében a történészek vizsgálták a késő középkori vallás etnikus integráló szerepét (Sz. DIMITROV 1980. 1.), valamint a néprétegek mélyén lezajló etnodemográfiai jelenségeket. A szociológusokat a jelenkori etnokulturális folyamatok érdeklik. Ide kapcsolódik az urbanizáció etnikai sajátosságainak problémája is. Néhány szerző az etnikai és a nemzeti ontudat, valamint az etnosz lélektanának kérdéskörét próbálja elméletileg, filozófiai és lélektani fogalmakkal megközelíteni. Ide tartozik az egész etnikum kultúrájának és a regionális, valamint lokális közösségek kultúrájának a viszonya is, valamint a „néprajzi csoportok” egyéb szempontokból való körülírása (Sz. GENCSÉV 1984. 2.).

Sok leíró közlemény a földművelést mutatja be. Különböző részkérdéseket vizsgálnak, így az aratást és a kévek összerakását, a határhasználat váltórendszereinek történeti rétegeit és egyebeket. A régi ekevasakról és eketípusokról régészek írtak, emellett helyet kapott egy nyelvész figyelemre méltó kísérlete is az ekék osztályozására (Hr. HOLJOLCSEV 1981. 2.). Néhány közlemény a vándor bolgárkertészek történetével foglalkozik. Akkoriban a bolgár néprajz és folklór idős nagy alakjának, Hriszto VAKARELSZKINEK és a fiatalon elhunyt, tehetséges Ljubomir DUKOVNAK sok, az agrárkultúrával foglalkozó tanulmánya más kiadványokban és külföldön jelent meg.

Gazdag, sokszínű a mesterségek és foglalkozások témacsoportja. Főleg a vidéki múzeumok szakemberei közölnek leírásokat. Megtaláljuk a szekér-, a papucs- és furulyakészítés leírását, a rézművesség, valamint a sajt és a rózsasalaj előállítási technológiájának bemutatását, a tengeri halászat, a sónyerés, a málházás és a borospincék építésének hagyományait (L. PENEVA–VINCZE 1984. 1.) és egyéb témákat. Régészeti leletek alapján dolgozták föl az érc- és szénbányászatot, a fémfeldolgozást és kerámiaégetést. Egy tanulmány a Közép-Rodope hegység vándor építőbandáinak szervezetével, életmódjával, életkörülményeivel és szakmai erkölcsével foglalkozik, és új lehetőségekre mutat rá a hasonló szakmai csoportok néprajzi vizsgálatában (T. BONEVA 1978. 2.).

A népi építkezés kutatásában a nagy földrajzi régiók hagyományos építészetének történeti összefoglalásai álltak az előtérben. A tanulmányok a lakóházak típusaival, a helyiségek rendeltetésével, a berendezéssel foglalkoztak. Néhány osztályozási kísérlet a fából épült házak típusait és egyes regionális háztípusok hovatartozását, kapcsolatait tisztázták (B. GEORGIEVA 1986. 2.; Sz. SZTAMOV 1983. 3., 1984. 1.). A település és az udvar problémái viszonylag ritkán szerepeltek az elmúlt években.

A népviselet témájában különösen a pénzekből készített ékszer és a régi szövetmaradványok kutathatók régészeti módszerekkel. Ezekkel a lehetőségekkel éltek is a régészek, de a kutatási területen azért az etnográfusok a hangadók. A múlt és a századra vonatkozó regionális viseletleírások elég nagy számban jelentek meg, de megtörtént egész országreszék paraszti és városi öltözködésrendszereinek fejlődéstörténeti áttekintése és elemzése is (M. VELEVA 1985. 2.). Több összefoglaló-szintetizáló tanulmány tanúskodik arról, hogy a népviselet elemeinek társadalmi és szemitikai szempontból való elemzésében még nagy lehetőségek vannak (G. MIHAJLOVA 1976. 3–4., 1986. 3.). Jelen vannak még az ismertetett évfolyamokban a népi szövés és szőnyegkészítés témái is.

A szellemi kultúra kutatásának gerincét a naptári ünnepek és az emberi életciklushoz kapcsolódó szokások nagyszámú leírása alkotja. Egyes közlemények egész szertartásokat dokumentálnak, mások különböző szertartási kellékeket (kenyér, víz, maszk, az új házások szobája stb.) és cselekményeket (karácsonyi véráldozat, siratás halott mellett, lakodalomban, búcsúzások stb.) ismertetnek, elemznek (Sz. GENCSEV 1983. 2.). Az összefoglaló és elméleti tanulmányok egy része ezen a területen művészettörténészekről és kultúrakutatóktól származik. Az összehasonlítás köre, az anyag jellegéből következően gyakran igen széles, nem ritkán túlnyúlik a Balkán-félsziget határain is (Sz. GENCSEV 1979. 2.). E kutatások alapján filozófiai szinten is föl lehet vetni az ünnepekben, szertartásokban, rítusokban a nemzeti és a nemzetközi vonások dialektikájának kérdését (N. MIZOV 1979. 2.).

Az interdiszciplináris vizsgálatok mezejére esik néhány történeti demográfiai tanulmány. Már bevált gyakorlat egy-egy régió etnodemográfiai mozgásának feltárásánál a statisztikai adatok felhasználása, ezt most többen szociológiai módszerekkel egészítik ki. Az így nyerhető biztosabb ismeretekre ad példát a Szófia város lakosságának XIX–XX. századi változásairól készült tanulmány (G. GEORGIEV, 1977. 1., 1979. 3–4.).

Egy háromtagú munkacsoport antropológiai vizsgálatokat végez. Szervezetileg nem tartoznak az Intézethez, de írásaik a 80-as évektől kezdve gyakran megjelennek a BE rovataiban. Kutatják a Balkán-félsziget és közelebről a bolgárok lakta terület rassz-antropológiai rétegződését és keveredéseit. Kísérleteznek néhány néprajzi csoport eredetének megvilágításával (P. BOEV 1984. 3.).

Másik interdiszciplináris témakört jelentenek a nyelvészeti-néprajzi dolgozatok. Zömükben az Intézetben dolgozó nyelvészekről származnak. A szomszédos népek nyelvméleiből következtetnek például a bolgár néprajzi csoportnevezések keletkezésére. Vizsgálják a községek és családok neveit is. Egy másik kutatási irány az anyagi kultúra kutatásában a tárgytipusok és népi mesterségek történetének feltárásában használja forrásként a szóanyagot. A szellemi kultúra sem marad ki a nyelvészek érdeklődéséből, pl. vizsgálják a tiltás, a betegségek, a természeti jelenségek stb. megnevezéseit (M. Sz. MLADENOV 1981. 1.).

Vannak olyan témakörök, amelyekről az elmúlt években a BE számaiban kevés szó esett. Ide sorolható az állattartás (amiről Vaszil MARINOV publikált sok tanulmányt más hazai és külföldi kiad-

ványokban), a fazekasság, a népi természetismeret, gyógyászat, a hiedelemvilág, a népi játékok és a színjátszás, a népművészet, a család és rokonság szerkezete, a népi jogszokások (az utóbbi problémakörhöz kapcsolódnak Mihail ANDREEV élete végén írt kiváló tanulmányai, 1978. 3–4.). E közlemények szerzői nagyrészt más intézmények és vidéki múzeumok munkatársai, munkáikban gyakran a szomszédos szakterületek módszereit alkalmazzák, és a jelenségeket csak körülhatárolt földrajzi térségekben nézik.

A 70-es évek végétől nagy lendületet kapott a jelenkutatás. Már a BE első számában egy programot adó írás felvázolta, milyen lehetőségek állnak a bolgár néprajz előtt. Az egyik: a hagyományos kultúra alkalmazkodása és beilleszkedése a szocialista életformába és kultúrába. A másik téma: a jelenkori szocialista társadalomban zajló folyamatok vizsgálata, így a paraszti életforma változásai, a munkások és a városi emberek életformájának alakulása, a parasztlakosság migrációja, a családszervezet és a családi élet változásai, a nők társadalmi szerepe, a szocialista nemzet kulturális integrációja, az új szocialista ünnep és szertartásrendszer beilleszkedése a nép életébe (D. TODOROV 1975. 1.).

A hagyományos kultúra a szocialista környezetben is befolyásolja a kultúra etnikai jellegét. Ezeket a problémákat elméletileg tekintette át Sz. GENCSEV (1980. 1.). A néprajzi jelenkutatás másik irányzata a szociológia erős befolyása alatt áll. Ez részben azzal is összefügg, hogy ezeken a témákon többnyire fiatalok dolgoznak. Itt már jó néhány összefoglaló tanulmány napvilágot látott. Érdekes eredmények születtek a munkásosztály életmódjáról, a paraszti és a városi családszerkezetről, a szakmai kultúra beáramlásáról a falukba és egyéb témákról is. Ezek a kutatások jórészt meghatározott társadalmi feladatokhoz kapcsolódnak, az új jelenségek beilleszkedésével kapcsolatban gyakorlatilag használható ismereteket hoznak létre. Több irányadó munka jelent meg például az új ünnep- és szertartásrendszer országos és helyi bevezetési módjairól (G. SZIMEONOVA 1987. 2.). A nagy érdeklődésre tekintettel a folyóirat 1985-től állandó rovatot nyitott *A jelenkor ünnep- és szertartásrendszerének problémái* címmel. Ebben a témakörben elméleti és gyakorlati kérdésekről többször is viták alakultak ki (lásd pl. az 1985-ös évfolyamot, különböző szakemberek hozzászólásaival).

A folyóirat két legnagyobb rovatának áttekintése után felhívjuk a figyelmet arra, hogy bár a BE a szakma központi folyóirata, a néprajzi kutatók számos jelentős publikációja más kiadványokban jelent meg. Érdekes föl hívni a figyelmet a 10 éve indult *Bulgária néprajzi kutatása* c. sorozatra, melynek kötetei az ország egy-egy részének néprajzát adják, valamint a 80-as években megjelent *Bulgária néprajzára*, mely három terjedelmes kötetében hosszú tanulmányokat hozott. Egyes tájegységek monográfiája az SzbNU kötetiben kapott helyet, mint Anasztasz PRIMOV SZKI írása a Rodope hegységéről (SzbNU 1973. LIV. kötet). A BE – általában az ismertett két rovatban – külföldi szerzők írásait is közli. Ezek főleg szocialista országok kutatóinak írásai, a több mint húsz publikáció közt két magyar is van. Ezek általában elméleti, módszertani, illetve összehasonlító tanulmányok, a tudománytörténettel foglalkoznak.

A BE-nek viszonylag ritkán megjelenő rovata *A tudomány történetéből*. Az itt megjelenő dolgozatok, legtöbbször az Intézet munkatársainak munkája, részben a bolgár néprajzi kutatások kezdetével és jelentős egyéniségeivel foglalkoznak, részben külföldi intézmények munkásságába, a külföldi tudományos életbe adnak bepillantást.

A recenziós rovat (*Könyvkritika, könyvismertetés, könyvszemle*) számonként átlagosan két ismertetést hoz. Ezek nagy része az Intézet idősebb munkatársainak munkája. Minden hazai kiadvány, melynek témája közel áll a néprajzhoz, visszhangot kap. Külföldről a szocialista országok kiadványait, első helyen a szovjet publikációkat ismertetik – főleg a kultúra témájával elméletileg foglalkozókat, de a résztémák összefoglalásait is, különösen, ha bolgár vonatkozásuk is van.

A BE minden számának végén megjelenik a *Tudományos élet* és a *Krónika* rovat, néha összevontan. Belföldi és külföldi hírek egyaránt olvashatók itt, az előbbiben általában három-négy részletező írás, az utóbbi rovatban több rövid híradás.

Ritkábban jelenik meg a *Múzeumügy* és a *Bibliográfia* rovat. Az előbbi a vidéki múzeumok munkáját és kiállításait mutatja be. Néhány alkalommal a Népi Mesterek Országos Szövetkezetének életéről és kiállításairól is itt számoltak be. Az évenkénti bibliográfia áttekinti a bolgár szakkiadványok néprajzi anyagát, néhány szomszédos tudományterület publikációit, bolgár szerzők külföldön kiadott írásait. Igen ritkán jelenik meg a *Tudományos információk* és a *Fiatal néprajzosok* c. rovat. Az előbbiben különféle szakmai információk jelennek meg, az utóbbiban az úttörő és iskolai néprajzi szakkörök tevékenységét ismertetik. A *Népek, fajok*, a *Personalia*, a *Népi mesterek*, a *Viták, hipotézisek* és a *Külföldi néprajzi kiadványok, folyóiratok* c. rovatok címe megadja tematikájukat.

* * *

A bolgár folklorisztika központi folyóirata a *Balgarszki folklor* (BF), a szófiai Folklor Intézet kiadánya. A folyóirat tematikáját kiszélesíti a Zenei Intézetből a Néptánc és Népzene Osztály munkatársainak közreműködése. A BF testvéréhez, a BE-hez hasonlóan évente négy számban jelenik meg, formátuma-terjedelme is hasonló. A 80-as évektől belső szerkezete átalakult, a publikációk terjedelme rövidebb lett, viszont számuk megnőtt – így egy-egy szám 14-15 írást is tartalmaz. A szerkesztőbizottságot a Folklor Intézet munkatársai és a zenekutatók egyik képviselője alkotja. 1982-ig az Intézet igazgatója, Petar DINEKOV akadémikus volt a főszerkesztő, ezt a tisztséget azután Todor Iv. ZSIVKOV professzor, az új igazgató vette át. A folyóiratnak hat állandó és hat alkalmanként jelentkező rovata van. A többi közleményhez képest igen magas az összefoglaló, szintetizáló és elméleti tanulmányok aránya. A *Kiadványok* és a *Tudományos ismertetések és hírek* rovatban számonként átlagosan 3–4, illetve 2–3 írás olvasható.

A bolgár folklorisztika közel másfél százados története alatt gazdag, sokrétű anyagot gyűjtött össze, ami az utolsó 15–20 évben lehetőséget adott arra, hogy a folklorikúra témáit behatóan, elméletileg elemezzék. A saját kutatási tapasztalatok és a külföldi folklorisztika új elméleti és gyakorlati eredményeinek figyelembevétele alapján a bolgár kutatás már néhány esetben sajátos kutatási irányzatokkal jelenhetett meg a nemzetközi folklorisztika területén. Az utóbbi évek elméleti közleményeiben a hagyományos folklorikúra új osztályozására való törekvés észlelhető, a jelen kutatási korszak szellemében. Olyan problémák, mint a „dal-folklor”, mely a művészeti kultúra része és önálló rendszernek tekinthető, a szociális viszonyok struktúrájába illesztve kezdte foglalkoztatni a bolgár folkloristákat. (Közbevetve megjegyzem, hogy egyes fogalmak és kifejezések, pl. „dal-folklor” a magyar szaknyelvben nem használatosak. Mivel célom a bolgár kutatók törekvéseinek, gondolkodásmódjának visszaadása, ezeket a bolgár kifejezéseket szó szerinti vagy értelem szerinti fordításban adom vissza.) A szociológia elméleti és módszertani eszközeit a folklorikatásokba Todor Iv. ZSIVKOV professzor vezette be, aki már 1977-ben megjelent könyve előtt (*Nép és dal*. Szófia.) több összefoglaló tanulmányt publikált a témáról (T. Iv. ZSIVKOV 1976. 1.). Az új irányzat a szomszédos tudományágakban is sok követőre talált, és a következő néhány évben a folklorikatásokban vezető szerephez jutott. Az ilyen jellegű kutatások köréből olyan témák említhetők, mint a folklor etnokulturális rétegei, a településszervezet és a folklorrendszer összefüggésének mechanizmusai (E. R. TOMOVA 1977. 4.). A folklor problémáihoz kultúrakutatók is hozzászólnak, elemzik a kultúra elemeinek hordozói, újraalkotói és befogadói-fogyasztói közötti kapcsolatokat.

A folklorisztikában erős az interdiszciplináris együttműködésre való törekvés, ami még a 60-as évek második felében bontakozott ki az Irodalmi és a Balkanisztikai Intézet tevékenységében. Kezdetben a nyelvészek, aztán egyre nagyobb mértékben az irodalmárok és a folkloristák is vizsgálják a folklorból az irodalomba való átmenet kérdéskörét, a műfaji, motivikai, poétikai és egyéb hatásokat. A kutatók megvilágítják e jelenségek etnikai, esztétikai, lélektani és filozófiai összefüggéseit. A folkloristák bekapcsolódásával a vizsgálatok kétirányúvá váltak, kiterjednek az irodalomnak történetileg a folklorra gyakorolt hatására is. Ennek a törekvésnek vezető egyénisége Petar DINEKOV akadémikus, aki *A folklor és irodalom között* című 1978-ban megjelent könyvében a kutatások fő problémáit és járható útjait tekintette át. A BF számaiban jó néhány tanulmány jelent meg e témáról (P. DINEKOV 1976. 1.; 1977. 3.; 1979. 2–4.). Más összefoglaló tanulmányok új szemszögből vizsgálják az említett viszonyt, pl. a szentek legendáiban található folklorélelmekre hívják fel a figyelmet, kimutatják a folklor szerepét a nemzeti irodalmi nyelv alakulásában, balkáni folklorjelenségeket a bolgár irodalomban, a folklor és a forradalmi dal kapcsolatát és egyéb összefüggéseit.

A 80-as évektől hangsúlyosan jelentkeznek a népi mitológia és demonológia témái is. A szerzőket például foglalkoztatja a mitikus és démoni lények helye a folkloralkotásokban és a szövegek szemiotikai vizsgálata. A kereszténység előtti hitvilág vizsgálata gyakran kilép a bolgár kultúra keretei közül, és szélesebb körben keres összehasonlító támpontokat.

A BF-ben hagyományosan gyakran szereplő téma a népdal. Sok a leírás, a dokumentáció, de az összefoglaló igényű elméleti írás is. Ezek jó része egy-egy motívum vagy motívumsor megjelenési formáival foglalkozik, mint pl. a tilalom (a tabu), a kör mint jelkép, a szarvas, a beteg, a hajviselet-népviselet, a színszimbólika, a versengés formái stb. Keresik a „dal-folklorban” tükröződő történeti eseményeket, népmozgásokat, felkelések, háborúk és azok hőseinek folklorizált emlékét. A fővárosi intézmények népdallal foglalkozó munkatársai összefoglaló tanulmányokat tettek közzé olyan témákról, mint a lakodalmi dal struktúrája, a „folklor dalosság” műfaji rendszere (E. R. TAMOVA 1979. 4.).

A vidéki szerzők többnyire egy-egy község vagy táj összegyűjtött dalanyagát, vagy az újonnan felfedezett régi daloskönyvecskéket, esetleg a helyi szokások és játékok dalait közlik.

A bolgár népi eposz és hősenek témái gyakran a finn, germán, orosz és más balkáni népek hasonló műfajú alkotásaival összevetve jelentkeznek. Ehhez a kérdéskörhöz kapcsolódik a hajdú dalok, a múlt századi és az e századi forradalmi dalok hagyományának, történetiségének, műfaji sajátosságainak tanulmányozása is (Sz. SZTOJKOVA 1981. 4.). A tanulmányok elemzik az epikai tudat sajátos társulását az irreális világgal és a fantasztikummal, elemzik a művészi ábrázolásmódot (N. SZIMEONOVA 1979. 2.). A BF megindulásának idején már vége felé járt a népi eposz, a hajdú és forradalmi folklór és főleg a ballada vizsgálatára indított vállalkozás, amelynek eredményei vaskos kötetekben jelentek meg. Ezzel magyarázható, hogy a BF-ben ebből a témakörből kevés cikk jelent meg.

A népi próza műfajai közül a népmese és ezen belül a varázsmese problematikája áll az előtérben. A fiatal generációhoz tartozó kutatók a strukturális és szemiotikai elemzés széles eszköztárával vizsgálnak olyan motívumokat, mint a lezárt, tiltott szoba, a csodafa, a próbára tevő versengés (E. TRIFONOVA 1986. 2.). Az elemzések diakrón és szinkrón síkon folynak. Néhány összefoglaló elméleti tanulmány fogalmi és terminológiai problémákat vetett fel, így a motívum, a motífema, az alomotív és a morfológiai funkció mivoltát, viszonyát (L. PAPPULOVA 1978. 2.) A BF-ben jelent meg a bolgár „folklórmesék” kiadás alatt álló katalógusának néhány részlete is (1984. 2. és 3.).

Itt szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy a bolgár folklorisztikában gyakran új szakkifejezéseket használnak ismert jelenségekre, a szerzők szemléletmódjának kifejezésére. Ilyen újonnan bevezetett kifejezés a „folklórkultúra”, a „folklórlakodalom”, a „folklórlátványosság”, a „folklórszertartásosság”, a „plasztikai folklór” és egyebek. Ezek nem mindegyike vált be a gyakorlatban, és nem ritkák a szakemberek közt a viták. Egyébként megfigyelhető az is, hogy a bolgár néprajztudománynak néhány hagyományos kutatási témája iránt folyamatosan megkülönböztetett érdeklődés mutatkozik. Ilyen témakör a szakrális plasztika, a szóttesek és a népviselet díszítményeinek szimbolikája, a népi gyógy módok, a mágia és a ráolvasás, valamint a naptári évhez és az emberi életciklushoz kapcsolódó ünnepek, szertartások, ezek között is hangsúlyos a lakodalmi szokások. Megnőtt az érdeklődés a jelenkori megnyilvánulások iránt; így belső fejlődés mutatkozik, a kutatási terület terjeszkedik és a néprajzi jelenségeket folklorisztikai eszközökkel is megközelíti (T. IV. ZSIVKOV 1982. 1.).

A rövid prózai műfajok (szólások, mondókák, találós kérdések stb.) tolmái, tartalmi és műfaji vizsgálatának körében a ráolvasásokkal, átkokkal, a mágikus és gyógyító cselekmények szövegeivel foglalkoztak. A közlemények többsége leíró. A mondák és a legendák témakörében néhány vidéki szerző publikált szövegeket.

A BF évfolyamaiban viszont bőven található ünnepi szokások és szertartások leírásai. A figyelem középpontjában általában a kapcsolódó szövegek állnak. De nem kevés az olyan tanulmány sem, amelyek tárgyi kellékekkel, mint a kenyér, a kút, illetve a szertartásos beszédmóddal, a zene jelképes értékével, a szertartások idejével (M. BENOVSZKA 1979. 3.) foglalkozik. Kedvelt téma a lakodalmi szokásrendszer, annak belső szerkezete, a dalok struktúrája és szemiotikája más kultúrákkal összehasonlítása (R. IVANOVA, 1982. 2.). Az említett szerző egyébként 1984-ben *A bolgár folklórlakodalom* címen könyvben foglalta össze a témát, és vizsgálta esztétikai és szemantikai szempontból is. A témakör egy másik érdekes kérdése a színjátszás elemeinek érvényesülése „a folklórlátványosságban”, illetve a „színházi szertartásosságban” (T. IV. ZSIVKOV 1982. 4.).

A „plasztikai folklórművészet” témakörében a folkloristák főként maguknak a tárgyaknak és egyes motívumoknak a szertartásokban, szokásokban és a hiedelemvilágban betöltött jelképes szerepével foglalkoznak. A következő témákat említhetem: a tojás és a világelképzelés, a húsvéti díszes kenyerek szemantikája, az antropomorf plasztika, az esővarázslás, a kéz ábrázolásai (L. MIKOV 1988. 1.). A fiatal kutatók figyelmét vonzza a szakrális művészet is – a sírkövek, az egyházi és más szakrális épületek, a középkori falfestmények és a grafikák motívumai. A szerzőket a díszítmények funkcionálása foglalkoztatja, de keresik jelentőségüket a hiedelemvilág szimbólumrendszerében is (Sz. JANEVA 1987. 1.).

Folyamatosan a folkloristák szemé előtt áll a hagyományos folklórkultúra és a jelenkori új alkotások bonyolult viszonya. Résztémák: egyes műfajok fejlődése, a hagyományos formák beilleszkedése a szocialista életformába és fölhasználásuk a tömegkommunikációban, a folklórrá válás új folyamatai, a hagyományos alkotások szerepe az esztétikai nevelésben és tágabb értelemben a hagyomány jelentősége a szocialista kultúra alakulásában (L. PAPPULOVA 1980. 4.). A problémával foglalkozó elméleti és módszertani tanulmányok közt kiemelkedik T. IV. ZSIVKOV *Folklór és jelenkor* (Szófia,

1981.) című könyve, valamint több tanulmánya a BF-ben (T. Iv. ZSIVKOV 1984. 4.). Munkáiban vizsgálja a folklór etnikai funkcióit a jelenkori bolgár kultúrában, a folklór- és nem folklórformák viszonyát a művészetben. Arra az ugyancsak vitatott kérdésre, hogy léteznek-e jelenkori folklóralkotások, azzal válaszol, hogy szerinte a folklórjelenségek szétozottsága „hagyományosokra” és „jelenkoriakra” megnehezíti az új kulturális jelenségek történeti megközelítését. Egyébként a népművészet kifejezetten jelenkori megnyilvánulásai sem maradnak ki a BF szerzőinek figyelméből. Elemzik a fejlődési irányzatokat, tendenciákat.

Előkelő helye van a BF számaiban a népzene- és néptánc kutatás eredményeinek is. A zenei folklór már több mint száz éve a kutatás tárgya, a Zenei Intézet munkatársai ezt a hagyományt folytatják. Az elmúlt 10-15 évben olyan témákkal jelentkeztek, mint a zenei folklórisztika módszertani kérdései, a szertartási dalok ritmikája, arab elemek a bolgár zenei folklórban (Sz. DZSUDZSEV 1976. 1.) és további összefoglaló és elméleti tanulmányokkal. Elemzik a jelenkori zenei folklór jelenségeinek alakulását. Egyik fontos témájuk a zene szerepe a szertartások és szokások struktúrájában, a dal szövegeinek és szerkezetének, valamint a zenei formának a kapcsolata (T. DZSIDZSEV 1977. 4.). Foglalkoznak az úgynevezett katonai, mozgalmi és forradalmi dalok zenéjének folklórvonatkozásaival is (N. KAUFMAN 1978. 1.). Földolgozták a néptáncok táji sajátosságait és történeti rétegződését (A. ILJEVA–I. RACSEVA 1982. 3.) és jelenkori változásait. A folklóristák is, a zenekutatók is vizsgálják, kik is hordozzák, terjesztik a népi kultúrát, kik a kiemelkedő alkotó személyiségek. Erre vonatkozóan több portrészzerű leírás jelent meg.

A BF szerkesztősége külföldi szerzők írásait is közli. Eddig több mint hatvan írás jelent meg külföldi szerzőktől, köztük hét magyar szakemberektől. A szocialista országok közül a szovjet szerzők szerepelnek legtöbbször, ez a tendencia a 80-as évektől szembetűnően megerősödött. E tanulmányok közlésének az a célja, hogy új kutatási szempontokat, irányokat és módszereket ismertessenek meg, elméletileg és gyakorlati példákon. Másik jelentős csoportot alkotnak azok az írások, amelyek a külföldi kutatási gyakorlatot és annak elméleti alapjait ismertetik, illetve a bolgár folklór jelenségeit más népek folklórával hasonlítják össze, a határokon kívül élő bolgárok népi kultúrájával foglalkoznak, valamint neves külföldi folklóristák életpályáját, kutatási eredményeit, jelentős külföldi kiadványokat és sorozatokat ismertetnek.

A folyóirat kis formátuma és más okok miatt a terjedelmesebb publikációk gyakran az SzbNU hasábjain jelennek meg, a jelentősebb összefoglaló és elméleti tanulmányok pedig gyakran a folklór-konferenciák anyagait összefoglaló gyűjteménysorozatban, a *Problemi na Balgarszkija folklor* sorozatban kapnak helyet.

Egyre erősödik a bolgár folklórisztika történetének kutatása is, egy-két írás majdnem mindegyik számban akad, többnyire a *Bolgár folklórisztika története* rovatban, kisebb részben pedig dokumentumok közlésével és más rovatokban. A tudománytörténet szempontjából jelentős levelek, emlékezők mellett megjelennek annak idején nem publikált régi szövegek és archív anyagok is. A tanulmányok kritikailag értékelik a régi népdalkiadványok és szöveggyűjtemények tartalmát, áttekintik bolgár és külföldi kutatók életpályáját és tevékenységét. Összefoglaló tanulmányok vizsgálják a folklórisztika helyét a humán tudományok fejlődésében (P. DINEKOV 1978. 2.). Néhány kísérlet a bolgár folklórisztika tudománytörténetét tekinti át és a balkanisztikai kutatásokban betöltött szerepét méltatja (T. Iv. ZSIVKOV 1982. 1.; 1986. 4.). Gyakran jelennek meg a folyóiratban az előző néhány év kutatásait ismertető beszámolók, áttekintések is.

1977 óta a BF számaiban, ha nem is gyakran, de rendszeresen jelentkezik egy új kezdeményezést jelentő rovat: *Bolgár írók, zeneszerzők és a folklór* címmel. Ebben neves kortárs alkotókkal folytatott beszélgetések, interjúk olvashatók. Fő témájuk a folklórkultúra hatása az alkotóra és műveire. A jelenkor történetét rögzítő tendencia érvényesül egy másik rovatban is, címe: *Nevek*. Ebben élő neves bolgár és külföldi folklóristák, zenekutatók, néprajzkutatók portrészzerű bemutatása történik.

A folyóirat ismerteti a népi kórusok és táncegyüttesek helyzetét és tevékenységét is, a *Népi kórusok és táncegyüttesek* rovatban. A pusztai helyzetbemutató mellett a folklóristák és a zenekutatók tudományosan is elemzik a mozgalom állapotát, a jelenlegi társadalmi környezetben adódó továbbfejlesztési lehetőségeit, funkcióit a szocialista kultúra gazdagításában (T. TODOROV 1981. 4.).

Állandó rovat a *Szemle*, amelyben a néprajzosok hasonló hírrovatótól eltérően az intézet évi beszámolóit és terepgyűjtésekről adott jelentések is helyet kapnak, külföldi intézmények és egyetemisták is szerepelnek. A *Könyvkritika, könyvszemle* minden számban 3-4 írást hoz. Ezek főleg az Intézet szakembereinek, de nemritkán más intézmények munkatársainak, sőt külföldieknek az írásai. Szemlé-

zik mindazokat a hazai kiadványokat, amelyeknek közül van a folklorisztikához és olyan külföldi munkákat, melyek a hazai kutatás érdeklődési körébe esnek. Az ismertetett könyvek többsége szocialista országokból való, de sok a nyugati publikáció is. Közölnek egy-egy ország elmúlt 10-15 évének folklorisztikai terméséből összefoglaló áttekintéseket is. Külön rovat van *Külföldi szakfolyóiratokból* címmel egy-egy ország periódikáinak ismertetésére.

A folyóirat rendszeresen közli az előző év bibliográfiáját, amely a Bulgáriában megjelent, illetve bolgar szerzők által külföldön kiadott írásokat öleli fel. Ahhoz, hogy a folyóirat szerkezetének, tartalmának áttekintése teljes legyen, még két további rovatot kell megemlíteni: az egyik *Az egyetemisták tudományos tevékenysége*, 1982-től, a másik *A gyűjtőmunka segédeszközei (kérdőívek)*, 1986-tól indult, de ritkán jelennek meg.

Mint ismertetéséből kitűnik, a *Balgarszka etnografija* és a *Balgarszki folklor* egymást kiegészíti, együtt tükrözik a bolgár néprajzi kutatás helyzetét. Az utóbbi években megfigyelhető, hogy ugyanazt a problémát néprajzi és folklorisztikai oldalról is megközelítik komplex módon, ami nemritkán a két kutatási ág tárgyának körülhatárolásáról vitákat vált ki, másfelől viszont hajtóerőt ad munkák tudomány továbbfejlődéséhez.

Voigt Vilmos

Béaloideas

Nyugat-Európa legszebb folklórjának kutatása az ír nép megmentésére szolgáló törekvések sorába tartozik. Amint köztudott, a kelta nyelvek az utóbbi kétezer évben (mondjuk Julius Caesar gall hadjárata óta) folyvást és egyre inkább háttérbe szorultak, és úgy látszott, a kegyelemdőfést az angol polgári forradalom, Cromwell csapatainak írfaló dühe, meg a katolikus skótok elleni angol politika adta. Amikor a múlt század ún. krumpfi-emigrációja írek millióit űzi Amerikába (ahol ma is több az ír származású, mint az ír sziget nem bevándorolt lakossága), a nyelv és folklór eltűnéséről cikkeznek: először Angliában, majd Európa-szerte (nálunk is), és az ír nemzeti ébredés éppen ezért céljává tűzi ki, hogy megismerje és megmentse a néphagyományt és a népnyelvet. Már a múlt század végén jelentős tudományos eredmények, publikációk születnek, majd amikor az első világháború után végre megszületik a független ír köztársaság (eredeti nevén az „ír szabadállam” – Saorstát Eireann), csakhamar létrehozták a „folklór bizottságot”, vagyis egy gyűjtőhálózatot és archiválási rendszert, amely sokszor modernizálódott, és mára egyetemi tanszékkel, sokrétű néprajzi kutatással is kiegészült. Közben a nemzetközi folklórkutatás is felismerte az ír hagyományok kivételes fontosságát, mindig akadnak külföldiek, köztük magyarok is (mint például SZÖVÉRFY József), akik elmélyedtek az ír folklórban (a nem könnyen megtanulható nyelvet is megközelítették, sőt a skandinávok el is sajátították). Minthogy az ír folklorisztika (és néprajz) azért angolul is hozzáférhető, világszerte ismerik és elismerik eredményeiket. Különösen az utóbbi évtizedekben mintegy felzárkózott melléjük a sokrétű skót-gél kutatás (Edinburgh különböző intézményeiben), meg a walesi (kymro) néprajztudomány, amelynek központjává a Cardiff melletti néprajzi múzeum (Amgueddfa Werin Cymru – Welsh Folk Museum) vált. Mindezeknek jó is a kapcsolata a dublini kollégákkal (az ír főváros neve, többszöri helyesírási változtatás után jelenleg a nálunk gyakorlatilag sosem használt helyesírással Bhaile Átha Cliath). Azt is minden újságolvasó tudja, hogy az ír sziget északkeleti „negyede” (nálunk Ulster néven ismert) 9 grófságából 6 máig sem tartozik az ír köztársasághoz, hanem mindmáig Anglia okkupálja. Itt az Ulster Folk Museum (Belfast elővárosában) vívott ki magának világhírt csodálatos gyűjteményével és értékes tudományos munkásságával. Talán felesleges is megemlíteni, hogy itt is gyakorlatilag az ír hagyományos kultúrát mutatják be. Man szigetén a manx (ez is kelta nép volt) kultúra bemutatására történtek törekvések. Azért is említhetjük mindezt, mivel a magyar néprajztudomány váratlanul huzamos érdeklődést tanúsított a kelta témák iránt. Kelta nyelven ugyan SCHMIDT József és MÁDY Zoltán óta nem sokan tudnak elolvasni egy mondatot, ám a kelta néprajz eredményeit BALASSA Iván, DANKÓ Imre, KISBÁN Eszter és mások nemcsak a helyszínen tanulmányozhatták, hanem nálunk népszerűsíthették is. Folklorisztikánkban HONTI Jánostól DÖMÖTÖR Tekláiáig ível az érdeklődő figyelem (ám mindketten jó filológusok lévén, tudták, hogy pl. azt sem lehet keltológiai tanulmányok

nélkül tudni, a *Béaloideas* összetett szó-e vagy sem), és a *Béaloideas* sorozatát is ismertették már az Ethnographia hasábjain is.

A képeket az írók több beszámoló sem tud sokat adni. Az immár 54–55. évfolyamát elérő *Béaloideas* továbbra is az Ír Folklor Társaság évkönyve, amely (nagyjából) a második világháború előtt megkezdett folyóirat volt, éventenként több számmal, majd évkönyvvé vált, ezután éves kesesbébe került, és a hatvanas évek óta kettős számokat adott ki, majd Bo ALMQVIST professzor (ő is svéd, mint az ír folklor megannyi skandináv kutatója), legutóbb pedig Pádraig Ó HÉALAI szerkesztésében folyamatosá vált. Most már gyakorlatilag a modern ír nyelv és kultúra legfontosabb tanulmányi műhelyében, a galwayi egyetem keltológiai intézetében (tulajdonképpen a mai ír nyelv tanszéke: *Roimn na Nua-Ghaeilge, Colaiste na nOileascóirí*) készül, éventenként 20 ives kotetként.

Mint hogy az évkönyv egy társaság kiadványa, ennek működéséről a beszámolók is itt olvashatók (legutóbb az 1986–87-es esztendőőről), akárcsak a kiadvány előfizetőinek, cserepartnerneiknek jegyzéke (köztük magyarok is). A korábbi évfolyamokban az adatközlő cikkek, olykor akár különszámok is domináltak, most több az áttekintés, analitikus dolgozat. Nekrológok mindig voltak, a könyvismeretéseknél is van hagyománya. Mint hogy a gél nyelvű lemezek, filmek, videokazetták egy részét másutt amúgy sem ismertetik, ezeknek is ez évkönyv hasábjain lenne helye. Kezdetben több volt a modern ír nyelvű szöveg (sőt az újír szedésű betűkkel publikálták ezeket), mostanában több az angol nyelvű tanulmány. Azért maga az anyag újír, a szövegek, példák, hivatkozások ilyenek, és a társaság (meg a folyóirat-évkönyv) működéséről szóló részek is ilyen nyelven kerültek kiadásra. Vagyis, szakembereknek szólnak.

Ma az Ír Köztársaság lakóinak száma két és háromnegyed millió. Közülük 50 ezernél nem többnek anyanyelve (!) az ír, vagyis a régi (nép)nyelv. Hála a nagy erejű kulturális politikának, mára mintegy háromnegyed millió beszéli ezt a nyelvet (iskolában vagy másutt tanulták zömmel). Egy fél évszázaddal ezelőtt e szám félmilliónál nem volt nagyobb. (Hozzátehetjük mindehhez, hogy a skót-gélt beszélők száma 100 ezernél nem lesz nagyobb. A kymro, a walesi kelta viszont, amely korábban az írül beszélők felét sem érte el, újabban azzal egyenlő nagyságú lett. Az ugyancsak kelta nyelvet beszélni tudó bretonok száma még ennél is nagyobb, a manx viszont napjainkra kihalt. E különböző nyelvek az újír számára távoliak, még a skót-gél is (mondjuk mint a fehérorosztól a lengyel, sőt akár a szlovén). Vagyis, aki írül közöl, csak a saját nyelvét beszélőkre számíthat. Az Egyesült Államokban (és egyebütt) kivándoroltak közül gyakorlatilag szinte senki sem beszéli már ezt a nyelvet, ugyanakkor a filológiai érdeklődés itt is igen jelentős. Az ír folklor viszont méltán világhírű. Nemcsak a világ legnagyobb adattárát szolgáltató mesekatalógusuk, hanem helyi történeteik (nálunk azt mondanák: mondáik), dalaik, szokásaik is egyedülállóak. Ráadásul egyszerre adják a közös európai hagyomány szép példáit, ugyanakkor sereg csupán náluk előforduló motívumot is képviselnek. Mint hogy a kora középkori (sőt valamivel még régebbi) Európa sok írásos emléke is (ó)ír nyelvű, igen gyakran másutt nem látható történeti háttér is van ezek mögött. Noha az utóbbi években az építkezés, mezőgazdaság és más anyagi kultúra jellegű témák is szakértőkre találtak, az ír néprajzkutatás igen sokszor tud alapvető monográfiákat, kulcsfontosságú adatokat nyújtani. Mindmáig ennek legfontosabb orgánuma a hat évtizedes folyóirat, amelyen kívül az ír folklor társaság (ezt 1927-ben alapították, ám voltaképpen kutatási egységgé akkor lehetett, amikor 1935-ben a köztársasági elnök létrehozta az önkéntes gyűjtőkön álló Ír Folklor Bizottságot *Chóimisiún Béaloideas Éireann*) még néhány kötetet is közzétett. Mint hogy nincs külön kiadványsorozat az ír folklorisztikának (vagy néprajztudománynak) a monografikus, évkönyvszerű publikálásra, a nemegyszer egyetlen témáról szóló vagy akár kongresszusi és tematikus számok egy egész nép teljes folklorisztikai érdeklődését kell, hogy képviseljék. Különösen amikor az eddig összegyűjtött és publikált, feldolgozott anyag mennyiségét mérjük a többi kelta népéhez, akkor válik nyilvánvalóvá az a senki által sem tagadott tény, hogy a kelta folklorisztikában az íreknek mindig primátusa volt. A majd magyarországnyi ír sziget ma már millióra csökkenett anyanyelvi kultúrája elképzelhetetlen lenne folklorjának ismerete nélkül. És hosszú ideig ugyan reménytelennek látszott, hogy megállapíthatják ez igazán ősi kultúra kiveszését, mára azonban valamit nőttek az esélyek. Talán biztatás is ez olyan etnikumoknak, amelyek léte veszélybe került. Az ír-gél irodalom, színház, nyelvészet és nyelvpolitis is ért el szép sikereket, az írek hagyományos kultúráját (legalábbis a gyűjtés és archiválás szintjén) azonban leginkább a folkloristák mentették át a jövőnek. Milliónyi még publikálható, feldolgozható adatot szedtek már össze, és a kutatás ma is folyik. Ebben oroszán része van a *Béaloideas* körül dolgozóknak, hiszen ezek voltak a többi ír folklorintézmény vagy mozgalom vezetői, irányítói is. Ezért munkájukhoz továbbra is csak ezt kívánhatjuk: Gura buan againn an pháirtíocht sin!

Verebélyi Kincső

L'Ethnologie française

Első tekintetre meglepő, hogy a mai vezető francia néprajzi folyóirat csak 1971 óta jelenik meg. Amint azonban a legelső szám címlapja előtt (!) az akkori (és mostani) főszerkesztő, Jean CUISENIER, a párizsi Musée des Arts et Traditions Populaires igazgatója közli, ez a folyóirat egész sor korábbi folyóirat (Arts et traditions populaires, Folklore paysan, Le folklore vivant, Le mois d'ethnographie française, Les annales de la Société d'ethnographie française) egyszerre centralizálásának és folytatásának jelenti. Rögtön meg kell említenünk, hogy ezek közül egyik-másik világhírű és nemzetközileg elismert valódi folyóirat, másik viszont csak a Francia Néprajzi Társaság értesítőszerű közlönye volt. Ám az is feltétlenül említést érdemel, hogy ez az új központosítás a francia néprajzi társaság és a központi francia néprajzi múzeum keretében történt. (Mint ismeretes, más kontinensek, sőt egyáltalán a nem francia néprajz más intézményekben, múzeumokban, mint pl. a világhírű párizsi etnológiai múzeum, a Musée de l'Homme, kapott központi fórumot.) Nem véletlen az sem, hogy nemcsak a francia „nemzeti” múzeumok szövetsége, hanem egyértelműen túlméretezetten gigantikus francia állami tudományos kutatóközpont (CNRS) is az *Ethnologie française* bábái között volt, amely mintegy a hetvenes évek eget ostromló francia gaulle-ista tudományszervezésének tüneteként kezelhető.

Voltaképpen csak az olvasóként esetleg feltámadó KATONA Lajos (aki a kezdeti francia néprajzi folyóiratokat is számon tartotta, sőt ismertette is írásaiban), valamint RÓHEIM Géza és SOLYMOSSY Sándor ezeket is rendszeresen olvasó figyelmének állítanánk apró kis emléket, ha megemlítenénk, hogy a francia néprajzi kutatás (és társaság) akár a XIX. század elejéig is visszafelé nyomon követhető. Első, máig folytatódó folyóiratai viszont csak (!) néhány évvel (bő évtizeddel) régebbiek, mint a mi Ethnographiánk. Csúpan néhány példát említve, a Romania (1872-től) köztudottan csak első 15 évében zömmel folklorisztikai jellegű; GAIDOZ (és ROLLAND) folyóirata, a Mélusine 1877-től szinte az első világháborúig ad azóta is alig felülmúlt adatközlést és komparatív folklorisztikát; végül, de nem utolsósorban, a leginkább Paul SÉBILLOT nevéhez kapcsolható Revue des Traditions populaires (csodált régi sorozata 1886–1919.), a kor legjobb európai folklor folyóirata, a későbbi Arts et traditions populaires, következőképpen a most recenzált *Ethnologie française* nagyanyja nemzedékek néprajzi tudatát befolyásolta – akkor is, ha nem „etnográfiai”, hanem folklorisztikai orgánumok voltak, hiszen már ekkor sem volt önálló módszert képviselő francia néprajztudomány, csúpan folklorisztika, meg etnológia (amit akkor még etnográfianak hívtak).

Minderről jó áttekintést ad Arnold VAN GENNEP: *Manuel du folklore français contemporain* című magisztrális kézikönyvének bevezető kötete (Paris, 1943.) több ezer tételes bibliográfiájával. Az első kötet elméleti részének van magyar fordítása is: *A mai francia folklór kézikönyve* címmel, kéziratban (hozzáférhető pl. az ELTE Néprajzi Intézetében), sőt egy része meg is jelent (Folcloristica 2–3. 1978. 70–121.). Itt végül is egy majd ötven évvel ezelőtti állapot szemléje olvasható.

A francia szociológiáról és az Annales-iskoláról több áttekintés is olvasható magyarul, fontos, alapvető munkák magyar fordításai is közkézen forognak.

Az *Ethnologie française* természetesen a francia tudománytörténet e századi egészébe illesztendő, ahol mondjuk a L'Homme egy LÉVI-STRAUSS nevével jellemezhető világhírű és világszínvonalú etnológiát képvisel, az Annales folyóirat és köre pedig éppen a hetvenes évek elejére mintha már kifulladna („nyugdíjba menne”), hogy azután minden túl gyors parentálást megcáfolva, azóta is örökifjú szerzők alapvető monográfiáinak sokaságában mutassa be vitalitását. Egészen napjainkig, a nálunk olykor idézett, ám ritkán ismert francia „mentalitás-történet” gyors átvételének igényéig olyan háttérrel ad ez a francia folyóiratnak, amely nélkül egyszerűen érthetetlen az itt publikált tanulmányok igazi mondanivalója.

CUISENIER (hogy jellemző és személyes példát említsünk, ám ezek száma sokszorozható lenne) **muzeológiával** foglalkozó szociológus és etnológus, ám több mint 500 lapos francia népművészeti monográfiája¹ ismeretében nehéz lenne rájönni arra, hogy eredeti témaköre az iszlám csa-

¹ VEREBÉLYI K. 1979.

ládszerkezete² volt. Nála és az általa irányított folyóiratban a francia témák is vagy etnológiai értékvé válnak, mint mondjuk N. BELMONT³ vagy M. SEGALEN⁴ említendő írásaiban, vagy módszertanuk egyetemes jellegű, mint például a számítógépek használata (Ph. RICHARD⁵ és munkatársai írásaiban) vagy a szemiotika (mondjuk P. BOUISSAC⁶ írásaiban). Általában véve sosem felejthetjük el, hogy a hagyományos (ahogy az angol mondaná, „notorikus”) etnológia csakúgy önálló orgánummal rendelkezik Párizsban (ez nemcsak a kiváló L'Ethnographie, hanem számos kontinens és hagyományosan francia kutatási terület megannyi folyóirata), mint a helytörténet, a népi műemlékek helyreállítása, a történettudomány megannyi területe, a Délkelet-Európa-kutatás és a maghrebi arabok néprajzi vizsgálata. Vagyis a most ismertetendő folyóirat nem olyan „muszáj-Herkules”, mindből egy kicsit adni igyekvő publikáció, mint megannyi nálunk (és közelünkben) honos orgánium. A gazdaságtörténet, „mentalitás”-kutatás etnológia nem egy-egy cikk formájában szerepel az *Ethnologie française* hasábjain, hanem egy már mindenütt ismert módszer itt is kipróbált „essai” változatként.

Azután azt sem felejthetjük el, hogy a *nationalisme*, *chauvinisme*, sőt *patriotisme* fogalmakat létrehozó francia kultúra e folyóirat hasábjain egyszerűen megtalálhatatlan. Ha breton témákról írunk, ez tudományos kérdés. Az pedig eszükbe sem jut, hogy mondjuk Frantz FANON⁷ vagy Angelika MERKELBACH-PINCK⁸ babérjaira törjenek. (Hogy ez mindenki számára érthető legyen, megemlíthetjük, hogy az előbbi antillai frankofon társadalomteoretikus, az utóbbi meg a sokszor gazdát cserélt Elzász/Alsace népdalait és meséit tette közzé.) Közhely, ám igaz, a mai francia társadalomtudomány egészének hű tükré az ismertetett folyóirat.

Ahogy J. CUISENIER, a szerkesztőbizottság elnöke 1971-ben bevezetőjében jelezte⁹, az újjászülető folyóirat (evenkent negy szamban) mind területileg tematikailag és módszertani eszközöket illetően igen nyitott. Területileg és tematikailag francia annyiban, amennyiben francia nyelvű közösségek társadalmi és kulturális kérdéseiről van szó, függetlenül attól, hogy mikor és hol jöttek is létre ezek az etnikai, kulturális, szubkulturális közösségek, amelyek végső soron a francia/európai kultúra részrendszereiként foghatók fel. Ez a szemléleti kiindulópont nemcsak földrajzi értelemben biztosít tág horizontot, hanem tematikailag is. A társadalom és kultúra működésének megannyi aspektusa befelé a maga általános vagy éppen specifikus törvényszerűségeivel a tárgyi világtól¹⁰ kezdve a szimbolikus kifejezési síkig,¹¹ a családszerveződéstől¹² a lottózási szokásokig,¹³ a hétköznapi munkaformáktól¹⁴ az ünnepekig,¹⁵ a hagyományos értelemben vett rítusoktól¹⁶ a szabadidő eltöltéséig.¹⁷

A francia kultúra megannyi megnyilvánulása mint „közvagyon”, „örökség” és „forrás” fogható fel. megadva így az adott vizsgálati téma hátterét s egyszersmind körvonalazva annak a történeti részfolyamatnak a dinamikáját, amelyre az etnológiai vizsgálat – esetleg felhasznált más módszerekkel együtt – is tényt derít.

² VEREBÉLYI K. 1980.

³ BELMONT, N. 1978.

⁴ SEGALEN, M. 1975.; 1976.; 1978.

⁵ RICHARD, Ph. 1979.; DELOCHE, B. 1980.

⁶ BOUISSAC, P. 1971.

⁷ FANON, Fr. 1959.; 1961.

⁸ MERKELBACH-PINCK, A. 1936.

⁹ CUISENIER, J. 1971.

¹⁰ Csupán két példával a téma gazdagságát nem is tudjuk érzékeltetni inkább a horizont tárgasságára utalunk így: COLOMB, G. 1976.; RAPHAËL, Fr.-WEYL, R. et M. 1981.

¹¹ Lásd a lap NOËLLE, G. által *Les productions symboliques ouvrières* címen, hét tanulmányból összeállított 1984/2-es számát.

¹² A családszerveződés kérdéseiről lásd a lap 1978/4-es, valamint 1981/4-es számát.

¹³ BETBÈZE, J.-P. 1987.

¹⁴ MATHAN, R. et S. 1982.; VALLERANT, J. 1981., továbbá DE FRANCE, Cl. 1977.

¹⁵ OZOUF, M. 1977.; LAUTMAN, Fr. 1983.

¹⁶ GUEUSQUIN, M.-F. 1983.; GUERREAU, A. 1982.

¹⁷ LOUX, Fr. 1980.; GABORIAU, Ph. 1983.; CHARUTY, G.-FABRE-VASSAS, Cl. 1980.

Az etnológia fogalmának, mint erre az előzőekben is utaltunk, más tudománytörténeti háttére van a francia tudományosságban, mint nálunk. Ők az európai gyakorlatnál valamivel korábban kezdték a saját kultúrájukat is azokban a társadalmi és művelődési szférákban és azokat a megkülönböztető jegyeket vizsgálva leírni, amelyek már a távoli, természeti népek, egyáltalán az európaiól idegen kultúrák bemutatásánál arra alkalmasnak bizonyultak. A francia etnológia és az európai etnológia szellemi horizontja ma már közösnek látszik, a használt fogalmi apparátus is csaknem azonos.

A folyóiratban közölt tanulmányok többsége – különösebb program-hirdetés nélkül – jelenre orientált. Minthogy a kutatók szemléletére a kultúra folyamatként való értelmezése a jellemző, a történeti változások érzékeltetése magától értetődik. Olykor az adott folyóiratszám szerkesztése is hangsúlyozza a történeti aspektusokat.¹⁸ Máskor pedig korábbi évszázadokból vett művelődéstörténeti dokumentumelemzésre hoz olyan módszertani és elméleti tanulságot, amely mai vizsgálatoknál is figyelembe veendő.¹⁹

A tematikai sokszínűség az alkalmazott és bemutatott elemzési módszerek gazdagságával párosul. Az eddig megjelent 17 évfolyamban (Budapesten az 1987/2–3. volt az utolsó hozzáférhető szám) közül mintegy 90–100 tanulmány közül egyetlenegy sem ragadt meg a pusztá leírás adatközlés szintjén. (Kivételt csupán azok a muzeográfiai-technikai cikkek jelentenek, amelyek a tárgy-restaurálással, konzerválással, kormeghatározással stb. foglalkoznak).²⁰

A módszerek gazdagságát önmagában azonban éppen azért szinte lehetetlen bemutatni, mivel azok maguktól értetődő természetességgel mintegy a vizsgált anyagból következnek: ha kell etnologvizitikai,²¹ szociológiai,²² ikonográfiai,²³ jeltudományi,²⁴ társadalomlélektani,²⁵ műszaki,²⁶ színháztörténeti,²⁷ irodalomtudományi²⁸ stb. az a módszer, amelyet az elemzés igénybe vesz. A szociológiai szemlélet átható jelenlétéről talán nem is kell külön szólni, minthogy ez a múlt század óta köztudottan jelen van a francia néprajzi gondolkodásban. Magyar olvasó számára feltűnő csupán a nyelvészeti megalapozottságú strukturális gondolkodásmód, mintegy anyanyelvi spontaneitással történő használata. Itt nem a kifejezetten orthodox LÉVI-STRAUSS követőkről van szó, hanem arról, hogy tudományos közlemény meg sem születik anélkül, hogy írója a vizsgált téma leíró szintje mögött ne keresse az általánosítható vonásokat, még akkor is, ha modellalkotásig nem feltétlenül jut el. Ennek többféle oka közül az egyik nyilván az, hogy a szó széles értelmében vett forrásfeltáró monográfiák, korpuszok, katalógusok és hasonlók formájában sok területen és régen már megtörtént (illetve folyamatosan és átgondoltan történik).²⁹ Egyszerűbben szólva lehet például tartalom-elemzéssel foglalkozni, számítógéppel elemezni francia népmeséket, közmondásokat, népszerű nyomtatványokat, mert ilyen gyűjtemények már elkészültek,³⁰ lehet a matematikai-logikai vagy gráfel-

¹⁸ ASSIER-ANDRIEU, L. 1982. tanulmánya lokális keretek között vizsgálja a falusi kovács szerepét, míg LEROY, M.-M. 1980. írása ugyanabban a lapszámban a kovács alakja köré fonódó hiedelmek inoeurópai gyökereire világít rá. (Ez utóbbi szerző diplomamunkája is e témakör feldolgozása volt. Vö. LEROY, M.-M. 1980.)

¹⁹ Például népi/népszerű kiadványok elemzését adják BUISSAC, P. 1971.; PETER, J.-P. 1976.

²⁰ DELCROIX, G. 1971.

²¹ Lásd a *Pluralité des paroles en France* címen, az 1973/3–4. kötetben közölt tizenhét tanulmányt.

²² MOULIER, Y. 1977.

²³ OZOUF, M. 1975.; RICHARD, Ph. 1983.; REINHAREZ, Cl. – CHARAMAT, J. 1976. szerzőpár a párizsi festett üzleti portálokról írt tanulmányának aktualitását növelte az a tény, hogy 1977 tavaszán-nyarán a párizsi Musée des Arts et Traditions populaire-ben kiállítást is rendeztek a témából.

²⁴ Elsősorban P. BUISSAC tanulmányait idézzük itt: 1971.; 1977.

²⁵ RAVEAU, F.H.M. – GALAP, J. – LIRUS, J. – LECOUTRE, J.-P. 1977.

²⁶ RIVALS, Cl. 1973., 1975., 1976.; COLLOMB, G. 1976.

²⁷ ROBERT, J. 1976.

²⁸ BOZÓKY, E. 1974.; de LAJARTE, Ph. 1981.

²⁹ Lásd CUISÉNIER, J. 7. sz. jegyzetben idézett előszavát, illetve például a nagyszámú szerzőgárdával készült *L'Aubrac* című monográfia 1970–79 között megjelent köteteit.

³⁰ Egyebek között lásd RIVIÈRE, D. 1983.

méleti modelleket nemcsak ujjongva köszönteni vagy lihegve imitálni, hanem csakugyan fel is használni.³¹

A mentalitástörténeti vizsgálódások, úgy tűnik – a mi szóhasználatunkkal élve –, hogy egyfajta életmódkutatással parosulnak. Míg az előbbi a szimbolikus kifejezési formák köréből meríti vizsgálata tárgyát, úgy az utóbbi inkább az anyagi-tárgyi világból. Táplálkozáskutatásra gondolva például a vizsgálatok már nem vagy nemcsak azzal foglalkoznak, hogy adott tájon és korban mit ettek és ittak az emberek, hanem azzal is, hogy mikor és hogyan fogyasztották el a tejet, az alkoholt, a főtt tésztát vagy a sült húst,³² így azután ha a folyóirat lapjain találkozunk is olyan hagyományosnak tűnő témákkal, mint a népi építézet³³ vagy halászat,³⁴ vadászat³⁵ és hasonló, a kérdésfeltevés – ha úgy tetszik divatos módon – a mindennapi életben betöltött funkcióikból indul ki.

Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a mentális és/vagy kognitív struktúrák felépülése és működése áll az érdeklődés homlokterében – bármilyen szűkebben vett szakterületről történjen is az indítás. Nefeleddjünk, hogy egy ilyenfajta szemléletmód általánossá válásához nemcsak a SAUSSURE-on alapuló nyelvtudomány, hanem a FREUD utáni, Franciaországban leginkább LACAN és köre munkásságához kapcsolódó pszichoanalitikai kutatások eredményei éppen úgy hozzájárultak, mint a Henri LEFÈBVRE vagy Philipp SOLLFRS nevével is fémjelvezhető filozófiai-logikai kutatások, illetve azok a jel tudományi munkák A. J. GREIMAS, Tzvetan TODOROV, Julia KRISTEVA és mások tollából, amelyek éppen a folyóirat újraindításának idején már olyan fogalmi apparátust dolgoztak ki, amelyekkel akár a folklorisztikai, néprajzi elemzések is élhettek. Éltek is. Mind az utóbb, mind az előbbieken említett irányzatok eredményeivel, hiszen a szóban forgó időpontban éppen ezek az irányzatok ígéretes virágkorukat élték, és a szó valódi értelmében termékenyítőleg hatottak a társadalomtudományok egészére.

Az interdiszciplinaritást sem kellett az *Ethnologie française* szerkesztőinek meghirdetni – ez a fogalom leírva csak elvétve jelent ott meg –, mert ez már amúgy is a korszerű tudos sajátja. Az, hogy a szaktudományi kutatásokban a teno-típusra vonatkozó leírások helyett a geno-típusra vonatkozó elemzések kerültek az előtérbe, úgy történt meg, hogy a modernséget külön nem kellett harci jelzőként kitzütni. Etnomuzikológiai,³⁶ városi folklorral,³⁷ munkásfolklorral³⁸ foglalkozó tanulmányok vagy az egykori és mai sorozással kapcsolatos szokások³⁹ bemutatása keretében közvetve vannak jelen a legkülönfélébb társadalomtudományi diszciplínák. Talán a tudománysszakok egymáshoz képest kevésbé merev elhatárolása – ami az oktatásban is megnyilvánul – és az intézményekhez kevésbé tapadó, hosszabb-rövidebb időre adott téma kutatására szerveződő műhelyek – *laboratoire*-ok – szervezeti nyitottsága is hozzájárulnak az információcsere gyorsításához, hogy a közlési lehetőségéről ne is beszéljünk. A folyóirat évfolyamait olvasva valóban a társadalomtudományi kutatások áramába bekapcsolódva érezheti magát az olvasó. Nemcsak a CNRS, hanem más kutatási központok keretében szervezett munkaprogramoknak nem annyira a terveiről, hanem az eredményeiről ad számot nem egy írás.⁴⁰ Ugyancsak a módszeres és rendszeres áttekintést biztosítják a tematikus szá-

³¹ A színek jelértéke és tényleges felhasználása szembesítését ipari üzemekből vett példákat elemezve mutatta be. POL, M.-D. 1985. Modern hangvétele miatt – egyebek között – figyelmet érdemel RIVALS, Cl. 1979. írása is.

³² Lásd az 1980/3-as számot, továbbá FILLAUT, Th. 1984., valamint BRUNETON-GOUVERNATORI, A. 1980. tanulmányát.

³³ DUBOST, Fr. 1982. COUJOMB, G.–GUIBAL, J. 1983.

³⁴ Lásd például az *Ethnologie maritime*, 1979/2. számot vagy GÉRÔME, N. 1981. tanulmányát.

³⁵ CHAMBOREDON, J.-C.–BOZON, M. 1980.

³⁶ Különösen figyelembe veendő az 1984/3. szám.

³⁷ Lásd az 1981/2. számot.

³⁸ Lásd az 1984/2. számot.

³⁹ A sorozással az 1979/1 szám négy tanulmánya is foglalkozik. Mi itt egyet emelünk ki: LE ROY LADURIE, E.–ZYSBERG, A. 1979.

⁴⁰ VALLERANT, J. 1981/2. írása például az EHESS támogatásával a Lyon II. egyetem munkatársai által végzett kutatásról ad számot.

mok, amelyek szerkesztésére olykor adott téma egyik vagy másik szakértője vállalkozik.⁴¹ E tematikus számok némelykor a Francia Néprajzi Társaság, némelykor más tudományos fórum által szervezett konferencia anyagából nyújtanak válogatást. Ez azonban nem kötelező. (Bár a folyóiratban kiállítási recenziók nincsenek, megemlíthetjük, hogy a Musée de l'Art et Tradition Populaire időszaki kiállításainak programja, amelyeket tanulmánykötetnek is beillő katalógusok szoktak kísérni, bizonyos mértékben követi a folyóiratban is megjelenő kutatási trendeket.⁴²)

Az évente egy vagy két tematikus szám mellett a többiben 5-6 terjedelmesebb, vegyes tartalmú tanulmány szokott helyet kapni. *Note de Recherche*⁴³ (Kutatási jegyzet) vagy *Recherches appliquées* (Alkalmazott kutatások) fejezet címen általában a szó szoros értelmében vett kutatási-módszertani ismertetések jelennek meg. Ilyen jellegű beszámolóra azonban nem minden számban kerül sor. Ritka a tematikus ismétlődés is.

Ha mégis előfordul, úgy jól kivethető a „revízió” oka, illetve a továbblépés logikája. Olykor adott táj egy vagy több szempontból történő bemutatására vállalkozik a lap.⁴⁴ Minden lapszám közöl azonban könyvismertetéseket, amelyek lehetőség szerint megint csak tematikusan csoportosítottak. Egy ismertetés több művel is foglalkozik, de két-három recenzióval többet nem hoz egyszerre a folyóirat. Az évfolyamok negyedik száma az év során kapott könyveket, tematikus számoknál néha bibliográfiai áttekintést is ad. A folyóirattal egybekötve az évfolyamoknak nem mindig azonos számában, mégis rendszeresen megtalálható a *Bulletin de la SEF*, vagyis a Francia Néprajzi Társaság Közlönye, amelynek keretében a Társaság életéről, rendezvényeiről lehet tájékozódni. A számok végén francia és angol nyelven a közölt cikkek rövid összefoglalásait találja meg az érdeklődő. Még a jó értelemben vett hirdetés sem marad ki a folyóiratból. Az utolsó lapokon ugyanis a rokon folyóiratok egyike-másika aktuális számának vagy évfolyamának tartalomjegyzékét (L'Homme, Le Monde Alpin et Rhodanien, Études rurales, Le mouvement social és hasonlók), konferencia-előadások gyűjteményének, kutatási eredményeket összegező publikációknak, a szakma számára központi jelentőségű vállalkozások kötetek formájában történő összegzéseinek „reklámját” is megtaláljuk.

A szerzők – köztük általában francia anyaggal foglalkozó külföldiek is – többségükben a középnemzedékekhez tartoznak. Bár nem túl gyakran térnek vissza ugyanazok a lap hasábjain, némelyiküknel mégis a kutatói életmű kibontakozását is nyomon követhetjük, különösen akkor, ha önálló köteteket is figyelembe vesszük. Nicole BELMONT, Jacques GÉLIS, Françoise LOUX, Martine SEGALEN, Yvonne VERDIER, Françoise ZONABEND,⁴⁵ hogy csak néhányat említsünk közülük, már markáns egyéniségei a mai francia etnológiának.

A folyóirat jellegéből és a recenzió elején említett publikációs lehetőségek bőségéből adódik, sok más egyéb ok mellett, hogy a francia kollégák külföld felé irányuló szakmai tájékozódásának irányairól csupán a tanulmányaik bibliográfiai alapján lehet következtetni. A recenzált könyvek mindig francia kiadásúak. A felhasznált irodalom adatai alapján jól kivethető, hogy amennyiben külföldi példára is kitekintenek, úgy azokat a kortárs amerikai szociál-antropológia, az angol szimbolikus antropológia és némelykor a skandináv (svéd) etnológia köréből veszik. Már a német vagy svájci folklorisztikai/néprajzi iskolák törekvései sem igen hagynak nyomot – legalábbis nem kimondottan észrevehetőt – a francia szakkutatók elgondolásaiban.

Azt ugyan nem tudjuk, hogy ma a francia kulturális életben van-e nagyobb érdeklődés a néprajz iránt, divatos folyóirat-e az *Ethnologie française*. Ám ha itt a divat szót köznapi értelemben

⁴¹ A 11., 12., 21., 32., 34., 36., 37., 38. sz. jegyzetekben idézett tematikus számokon kívül még utalunk az 1977/3., valamint 1980/2-es emigránsokról összeállított számokra, valamint a városi folklor témáival foglalkozó 1982/2. számra.

⁴² Lásd 23. sz. jegyzetet. Megjegyezzük még, hogy az ATP 1987 nyarán a szerencsejátékokról rendezett kiállítást, az *Ethnologie française* 1987/2-3. száma pedig *Hasard et Société* címen tucatnyi cikket közölt a szerencsejátékokról és sorshúzáson alapuló döntési szokásokról.

⁴³ BROUTIN, Y. 1984.

⁴⁴ Ismétlésre a család-kutatásokkal kapcsolatban lásd a 12. sz. jegyzetben idézett számokat a népművészettel kapcsolatban pedig az *Anthropologie de l'art* című 1978/2-3-as, valamint az *Imagerie populaire contemporaine* című 1983/3-as számokat.

⁴⁵ Itt csupán egy-egy kötetrel utalunk munkásságukra: BELMONT, N. 1971.; GÉLIS, J. 1984.; LOUX, Fr. 1980.; SEGALEN, M. 1981.; VERDIER, Y. 1980.; ZONABEND, Fr. 1980.

vesszük, igent felelhetünk. Ez a folyóirat olyan, mint a francia divat: gyorsan változik, újdonságokat keres, díszes is és lezser is egyszerre, magas technikai színvonalról és ízlésről árulkodik. Egy kissé egyéni, ugyanakkor végül is már jól bevált szabásvonalakat követ, ám mindig találékony, a szellemes megfogalmazás pedig parfümként lengi körül. Egész biztosan exportképes, elegáns és végül is kényelmes. Jóleső érzés felpróbálni.

IRODALOM

ALBERT, Jean-Pierre

1984 *Les oeufs du Vendredi saint dans le folklore française*. Ethnologie française 1984. 1. 29–44.

ASSIER-ANDRIEU, Louis

1982 *Aspects économiques de l'organisation et de l'évolution de la forge de village en haute Catalogne*. Ethnologie française 3. 297–308.

L'Aubrac

1970–1979 I–VI. Paris

BALLAND, Robert

1982 *Les goguettes rurales autour de Paris au milieu du XIX. siècle*. Ethnologie française 3. 247–260.

BELMONT, Nicole

1971 *La signe de la naissance*. Paris

1978 *Rituels de courtoisie dans la société française traditionnelle*. Ethnologie française 4. 279–286.

BETBÉZE, Jean-Paul

1987 *Les jeux populaires française et leurs mécanismes de diffusion*. Ethnologie française 2–3. 187–197.

BOLLÈME, Geneviève

1976 *L'enjeu du corps et la Bibliothèque bleue*. Ethnologie française. 3–4. 285–292.

BOUISSAC, Paul

1971 *Un traité acrobatique du XVIe siècle. Essais sur la paradigmatique des modèles de la description*. Ethnologie française. 1. 11–28.

1977 *Un cas d'ethnographie sauvage: l'oeuvre des soeurs Vesque*. Ethnologie française 2. 111–120.

BOURDIEU, Pierre – de SAINT MARTIN, Monique

1978 *Titres et quartiers de noblesse culturelle. Eléments d'une critique sociale du jugement esthétique*. Ethnologie française 2–3. 107–144.

BROUTIN, Yvonne

1984 *La dentelle du Puy au XVIIIe siècle à travers la correspondance d'un négociant*. Ethnologie française. 1. 77–78.

BRUNETON-GOUVERNATORI, Ariane

1980 *Le changement des habitudes alimentaires depuis le début du siècle. Perception et enseignement*. Ethnologie française 4. 367–378.

BOZÓKY, Edina

1974 *Roman médiéval et conte populaire: le château désert*. Ethnologie française 4. 349–356.

CHAMBOREDON, J. Cl. – BOZON, M.

1980 *L'organisation sociale de la chasse en France et la signification de la pratique*. Ethnologie française 1. 65–88.

CHARUTY, G. – FABRE-VASSAS, Cl.

1980 *Les femmes de Cazelles jouent aux quilles*. Ethnologie française 1. 89–108.

COLOMB, Gérard

1976 *Araires et charrues dans la Savoie traditionnelle*. Ethnologie française 1. 89–94.

1979 *Architecture rurale à Marie-Galante (Guadeloupe)*. Ethnologie française. 4. 311–326.

COLLOMB, G. – GUIBAL, J.

1983 *Représentations vernaculaires de la maison et reproduction de modèles en architecture rurale*. Ethnologie française 2. 171–180.

COURTÈS, Joseph

1977 *La séquence du mariage dans le conte populaire merveilleux français*. Ethnologie française 22. 155–165.

CUISÈNIER, Jean

1971 *Construire son objet: l'ethnologie française et son domaine*. Ethnologie française 1. 7–10.

de LAJARTE, Philippe

1981 *Structure et fonctions des personnages dans les recueils de contes de la Renaissance issus de la tradition orale*. Ethnologie française 7. 77–81.

DELCROIX, Gilbert

1971 *Utilisation de l'électrosmose pour la conservation des objets ethnographiques*. Ethnologie française 79–86.

DELOCHE, Bernard

1980 *Formaliser l'analyse stylistique. Pour une grammaire générale de la construction des sièges*. Ethnologie française 1. 45–64.

DRULHE, Marcel

1979 *L'espace imaginaire dans le conte. Analyse d'un corpus de contes merveilleux occitans*. Ethnologie française 4. 351–364.

DUBOST, Françoise

1982 *L'usage social du passé. Les maisons anciennes dans un village beaujolais*. Ethnologie française 1. 45–60.

DUFLOS-PIRIOT, Marie Thérèse

1984 *Le système descriptif du costume du Musée national des Arts et Traditions populaires*. Ethnologie française 4. 393–394.

ESPAGNET, Françoise

1981 *La céramique commune fin XVIIIe début XIXe siècle. Mutations et routine*. Ethnologie française 2. 171–181.

FANON, Frantz

1952 *Peau noir, masque blanc*. Paris

1959 *L'an V de la révolution algérienne*. Paris

1961 *Les damnés de la terre*. Paris

de FRANCE, Claudine

1977 *Études filmiques du quotidien*. Ethnologie française 2. 177–184.

FILLAUT, Thierry

1984 *Manières de boire et alcoolisme dans l'Ouest de la France au XIXe siècle*. Ethnologie française 4. 377–326.

GABORIAU, Philippe

1983 *Sport populaires et pratiques symboliques nouvelles*. Ethnologie française. 2. 151–162.

GÉLIS, Jacques

1984 *Refaire le corps. Les déformations volontaires du corps de l'enfant à la naissance*. Ethnologie française 1. 7–28.

1984 *L'arbre et le fruits*. Paris

GÉRÔME, Noëlle

1981 *La maison des pêcheurs de Saintonge*. Ethnologie française 1. 37–46.

GUERREAU, Alain

1982 *Les pèlerinages du Mâconnais. Une structure d'organisation symbolique de l'espace*. Ethnologie française 1. 7–30.

GUEUSQUIN, Marie-France

1983 *Gardiennes et portefaix. De la prééminence de la femme dans le travail funéraire d'une commune rurale de la Nièvre*. Ethnologie française 2. 129–138.

HOUIN-PERROUILLET, Marie-Claude

1978 *Une domain cafétier à la Guadeloupe: La Gravelière*. Ethnologie française 1. 21–46.

- LAUTMAN, Françoise
1983 *Toujours plus belle la fête! Les ostensions de Saint Junien*. Ethnologie française 4. 369–394.
- LEROY, Marie-Magdelaine
1980 *La représentation du forgeron dans les croyances, les mythes, les contes et les légendes d'Europe occidentale. Thèse d'ethnologie*. (Kézirat). Paris
1982 *A propos de Pieds d'or: la claudication du forgeron indo-européen en Europe occidentale*. Ethnologie française 3. 291–296.
- LE ROY LADURIE, Emmanuel – ZYSBERG, André
1979 *Anthropologie des conscrits français (1868–1887)*. Ethnologie française 1.
- LE WITA, Béatrix
1984 *La mémoire familiale des parisiens appartenant aux classes moyennes*. Ethnologie française 1. 57–66.
- LOUX, Françoise
1980 *Pratiques et savoirs populaires: le corps dans la société traditionnelle*. Paris
- LOUX, Fr – RICHARD, Ph.
1981 *Recettes françaises de médecine populaire*. Ethnologie française 4. 369–375.
- LOUX, Françoise
1982 *Savoirs naturalistes et identité culturelle. Les guides de montagne dans la vallée de Chamoni*. Ethnologie française 3. 309–312.
- MATHAN, Robert et Sylvie
1982 *Les fours à pain dans le Bocage normand*. Ethnologie française 4. 373–386.
- MERKELBACH-PINCK, Angelika
1936 *Lothringer erzählen I–II*. Saarbrück
- MOULIER, Yann
1977 *Sociologues et économistes devant les migrations internationales. Un étrange chassé-croisé*. Ethnologie française 3. 229–238.
- OZUF, Mona
1975 *Du mai de liberté à l'arbre de la liberté: symbolisme révolutionnaire et tradition paysanne*. Ethnologie française 1. 9–33.
1977 *Innovations et traditions dans les itinéraires des fêtes révolutionnaires: l'exemple de Caën*. Ethnologie française 1. 45–55.
- PETER, Jean-Pierre
1976 *Entre femmes et médecins. Violence et singularités dans les discours du corps et sur le corps d'après les manuscrits médicaux de la fin du XVIIIe siècle*. Ethnologie française 3–4. 341–349.
- POL, Marie-Dominique
1985 *Noir, blanc, gris, rouge. La symbolique des couleurs à l'usine*. Ethnologie française 4. 368–381.
- RAPHAËL, Fr – WEYL, R. et. M.
1981 *Les „mappes“ l'Alsace*. Ethnologie française 3. 233–238.
- RAVEAU, F.-H.-M – GALAP, J. – LIRUS, J. – LECOUTRE, J.-P.
1977 *Phénotype et adaptation*. Ethnologie française 3. 255–276.
- REINHAREZ, Cl. – CHAMARAT, J.
1976 *Boutique parisiennes à décor*. Ethnologie française 2. 163–180.
- RICHARD, Philippe
1979 *Utilisation de la langue symbolique dans l'analyse de données textuelles*. Ethnologie française 2. 215–234.
1983 *Analyse des images ou délires et cauchemars des iconographes*. Ethnologie française 3. 236–250.
- RIVALS, Claude
1973, 1975, 1976 *Moulins à vents de France*. Ethnologie française 1–2. 27–40.; 1975. 1. 163–180.; 1976. 2. 111–130.
1979 *Lecture de Chaucer. Une symbolique sociale – Le moulin et le meunier dans le conte de l'Intendant (1385)*. Ethnologie française 4. 326–350.

- RIVIÈRE, Daniel
1983 *L'image du clergé dans les proverbes français de la Renaissance*. Ethnologie française. 1. 61–70.
- ROBERT, Jean
1976 *Notes sur les expressions théâtrales dans le Midi pyrénéen sous l'Ancien Régime*. Ethnologie française 1. 89–94.
- SEGALEN, Martine
1975 1976 *Le mariage, l'amour et les femmes dans les proverbes populaires français*. Ethnologie française 4. 119–164.; 1976. 1. 33–88.
1978 *Cycle de la vie familiale et transmission du patrimoine en Bretagne. Analyse d'un cas*. Ethnologie française. 4. 271–278
1981 *Amours et mariages d'ancienne France*. Paris
- THUILLIE, Guy
1976 *Pour une histoire du temps en Nivernais au XIXe siècle*. Ethnologie française 2. 120–135.
- VALLERANT, Jacques
1981 *Tisseurs lyonnais. De l'armure textile au tissu sociale*. Ethnologie française 2. 103–118.
- VERDIER, Yvonne
1976 *Les femmes et le saloir*. Ethnologie française 3–4. 349–364.
1977 *Le langage de cochon*. Ethnologie française 2. 143–152.
1980 *Façons de dire, façons de faire: la laveuse, la couturière, la cuisinière*. Paris
- VEREBÉLYI Kincső
1979 *Ism.: Cuisenier, J.: L'art populaire en France*. Ethnographia 1979. XV. 280–281.
1980 *Ism.: Cuisenier, J.: L'économie et parenté, leur affinité de structure dans le domaine turc et dans le domaine arabe*. Ethnographia XCI. 597–598.
- ZONABEND, Françoise
1980 *La mémoire longue*. Paris

Szabó Piroska

Etnografia Polska

1976-ban és 1981-ben jelent meg két kötetben a második világháború utáni lengyel néprajzi kutatások szintézisének tekinthető *Etnografia Polski, Przemiany kultury ludowej* című többszerzős kézikönyv. A munka előkészítése során igen sok előtanulmány, résztanulmány készült, és magának a kiadványnak a koncepciója, metodológiai megközelítése is sok vitát váltott ki, rengeteg kérdést vetett föl. Az összefoglaló elkészülte után elemi erővel törtek felszínre a munka közben felmerült, megfogalmazott kérdések, eltérő vélemények, amelyek érintik a lengyel néprajz eddigi eredményeinek értékelését, a ma kutatóinak viszonyát az előttük járó, iskolateremtő tudósokhoz. Kiderült, hogy milyen sokféle irányzat van jelen ma a lengyel néprajzi műhelyekben, hogy mennyire nem mondható el egy-egy műhelyről, hogy saját iskolát terem, hogy az egyéni indíttatások, az egyéni érdeklődés milyen széles skálán mozog és milyen mélyen merít a legkülönbözőbb néprajzi, etnológiai, antropológiai irányzatokból. Továbbgondolásra késztet az a tény is, hogy a szintézis megírása során tudatosult igazán, mennyi rés van a hagyományos népi kultúra ismeretében. Nemcsak egy-egy téma összefoglalása okozott nehézséget, hanem az a körülmény is, hogy nem egy terület, régió vizsgálatával is adósak maradtak a kutatók a lassan kétszáz éve megfogalmazott, majd újra meg újra deklarált programok ellenére. Mindez az eredmények és tennivalók számbavételére, egyáltalán helyzettelemérésre ösztönözte a lengyel néprajzkutatókat. Az 1980-as évek elején az országban lezajlott társadalmi mozgások is erős impulzust adtak ez irányban. Így került sor 1983. március 24–26-a között Łódzban egy konferenciára, amelynek a rendezők elképzelése szerint mindeneelőtt az informálás volt a feladata, témája pedig a lengyel néprajztudomány jelenlegi, mai problémáinak áttekintése.

Az *Etnografia Polska* XXIX/1. 1985. teljes kötete a konferencia anyagát közli, úgymint az elhangzott főbb referátumokat, azaz a különböző műhelyek által készített és az adott kutatóhely tematikus és metodológiai törekvéseit leginkább reprezentáló előadásokat, valamint az egyetemi tanszékek, akadémiai és egyéb kutatóhelyek által készített, a munkájukat, törekvéseiket röviden összegző beszámolókat. Néhány előadás címével talán érzékeltetni lehet a felmerült témákat. Megjegyezzük azonban, hogy megítélésünk szerint az itt elhangzott előadások az adott műhely legérdekesebb törekvéseiről adnak számot, következésképpen nem reprezentálják a valós kutatások teljes skáláját és még kevésbé egyes tudományos orientációk súlyát, szerepét a lengyel néprajztudományban. Másrészt nem minden törekvés képviselője kapott helyet a referálók között. Ebben a kérdésben jobban eligazítanak azok a beszámolók, amelyek röviden összefoglalják a különböző kutatási műhelyekben folvó munkát. Tehát néhány cím a referátumok sorából: K. KANIOWSKA: *A természet-kultúra dichotómiája mint etnológiai probléma*. M. BUCKOWSKI–W. BURSZA: *A szimbolikus kultúra az etnológiai kutatásokban*; A. ZADROŻYŃSKA: *A nemzeti kultúra kutatásának elvei*; I. DOBROWOLSKA: *A lokális kapcsolat*; B. KOPCZYŃSKA-JAWORSKA: *A nagyvárosi munkásság kultúrájának kutatása*; M. DROŻD-PIASECKA: *A népművészet társadalmi funkcióinak kutatási eredményei*; Cz. ROBOTYCKI: *A népi típusú gondolkodás a lengyel tömegkultúrában*; LECH MRÓZ: *Cigánykutatás*; J. HAJDUK-NIJAŁOWSKA: *A történelmi tudat kutatásának tematikája a folklórban* stb. (Sajnálatos, hogy a szóbeli információkból ismert, egyes témák körül kialakult igen heves vita nem kapott helyet a kötetben.) Szükségessé tartottuk ezt a hosszabb bevezetést, mivel úgy véljük, ez az eszmecsere kiindulópontja lehet a folyóirat bemutatásának, illetve ezen a példán lemérhető, hogy a folyóirat szerkesztősége mennyiben hagyta magát befolyásolni a konferenciától.

Érdemes két kritikai észrevételre felfigyelni. A bevezetőt tartó Anna KUTRZEBA-POJNAROWA szükségesnek tartotta közölni a második nap után tett hozzászólását, amelyben méltatlannak találta a konferenciához, hogy vita nélkül mentek el a legújabb módszertani törekvéseket reprezentáló referátumok mellett, valamint a jelenkori kultúra működésének egyes jelenségeit felvető előadások mellett. A lengyel falu, a lengyel parasztság problémái, úgy tűnt, nem érdekelték kellőképpen a jelenlevőket és ezt nehezítette az előadó. A folyóirat szerkesztése szempontjából talán nem nevezhető mérföldkönek ez a konferencia, azonban mégis érdemes az ott megfogalmazott gondolatokkal megismerkedni, mert jó áttekintést adtak a lengyel néprajzkutatókat az 1980-as években foglalkoztatott problémákról, és áttekintést nyújtottak igen sokszínű törekvéseikről.

Az *Etnografia Polska* 1958 óta jelenik meg évente két kötetben. Első főszerkesztője Witold DYNOWSKI professzor volt, halála után pedig Wanda PAPROCKA professzor szerkeszti, a Lengyel Tudományos Akadémia Anyagi Kultúra Története Intézetének kiadásában. Ha tömören akarjuk jellemezni, azt mondhatjuk, hogy eklektikus folyóirat, amely nem kötődik egyetlen iskolához sem (ha egyáltalán létezik most ilyen a lengyel néprajztudományban). A 70-es évekhez viszonyítva lassú áttérés tapasztalható a szemiotika, a klasszikus strukturalizmus, a szimbolikus antropológia, a kultúraelmélet irányába, és kevesebb a deklaráltan marxista igényű történelmi analízis, antropológiai szempontok figyelembevételével.

A továbbiakban a folyóirat 1980 óta megjelent köteteit a tudományos orientáció szerint ismertetjük.

1 Változsvizsgálat. Az 1960-as, 1970-es években szinte valamennyi néprajzi műhelyben szép számmal folytak változsvizsgálatok. Voltak közöttük tematikus jellegűek, mint pl. M. BIERNACKA: *A közoktatás és a hagyományos falusi közösség társadalmi-kulturális változásai a XIX. sz. végétől* (XXV/2.); voltak olyan kutatások, amelyek egy-egy régióra terjedtek ki, hosszú évek kutatási eredményeit összegezték, mint pl. a szilésiai Beszkidék átfogó néprajzi vizsgálata. A XXVIII/1-es kötet *A szilésiai Beszkidék falvainak hagyományos kultúrája és a mai változások* címmel teljes egészében azokat a tanulmányokat közli, amelyek ennek a munkának az eredményei. Megjelentek azután olyan tanulmányok is, amelyek egyetlen faluban vizsgálták a tradicionális paraszti kultúra változásait, pl. A. KUTRZEBA-POJNAROWA: *A hagyományos paraszti kultúra változásai Trzesniów falu példáján* (XXX/2.). Ez az a kutatási terület, amely ugyan, mint legfőbb metodológiai alapját, a történelmi materializmust jelöli meg, azaz a kultúra működésének és folyamatainak vizsgálatát a társadalmi csoportok történelmileg kialakult összefüggésében – ugyanakkor a módszerek, szempontok stb. alkalmazásában és kijelölésében igen sokszínű. A legtöbb munkában érvényesül a DOBROWOLSKI-féle konkrét-történelmi analízis módszere, amely a történelmi folyamatok néprajzi szempontú rekonstrukciójára ad útmutatást,

és a folyamatok változásának törvényszerűségeit hivatott felismerni és megfogalmazni. A kifejtett törekvések ellenére sok tanulmányban inkább csak a változások leírására futotta. A monográfiákban antropológiai szempontok figyelembevétele is látszik, elsősorban a MALINOWSKI-féle funkcionalizmusé, valamint a strukturalizmus, szemiotika hatása, ill. ezek összekapcsolása.

Itt kell szólnunk az *atlasz* „utóéletéről”, arról a mozzanatról, amely újra felveti a néprajzi régiók kérdését (J. BOHDANOWICZ: *Lengyelország néprajzi régiói a lengyel néprajzi atlasz eredményeinek fényében XXXI/2.*). A néprajzi atlasz és egyéb térképek (nyelvi stb.) összevetéséből próbálja a szerző megállapítani a néprajzi régiókat, amelyek nem egyeznek a földrajzi-történeti egységekkel, mint korábban többen állították. Az atlasz anyagának feldolgozása az etnogenetikus folyamatokra is ráirányítja a figyelmet.

2. Új irányzatok az etnológiai, antropológiai tudományokban. Ezek a cikkek tulajdonképpen ismertetések. Igen alapos, elemző bemutatásai a lengyel néprajzban még polgárjogot nem nyert irányzatoknak, újabb módszertani próbálkozásoknak. Így pl. K. KANIAWSKA a holisztikus kultúrafelfogás egyik specifikus irányzatát, a kultúra ökológiai elméletét elemzi, kitérve azokra a kutatási területekre, amelyek újragondolása érdekes eredményekre vezethet, mint pl. a népi kultúra, a sacrum kérdése (K. KANIAWSKA: *A természet és a kultúra dichotómiája mint etnológiai probléma XXIX/1.*). A XXXI/2. kötetben a városantropológiai irányzatokat ismerteti J. KOPCZYŃSKA-JAWORSKA. Itt azért meg kell jegyeznünk, hogy Lengyelországban történtek figyelemre méltó kísérletek a városi kultúra kutatásában. Nevezetesen a kisvárosi kultúra vizsgálatáról számoltak be a XXIX/1-es kötetben az Olsztyni Kutatási Központ munkatársai (B. BEBA–H. MURAWSKA: *A kisváros az etnográfiai kutatásokban*). A kezdeti célkitűzéseket kiszélesítve kisvárosi tipológiát kívánnak elérni. R. REDFIELD „community study” modelljéből indultak ki a lokális közösség kiválasztása során, amely fogalom találkozik J. BURSZTA „hagyományos falusi társadalom” meghatározásával. És ebből következően a metodológiai procedúra a kisvárosi társadalmi és kulturális folyamatainak vizsgálatában nem különbözik a falusi lokális közösség hasonló irányú vizsgálatától. A vizsgálatok során a lokális közösség kultúrájának azokra a vonásaira fektetik a hangsúlyt, amelyek a hagyományos paraszti kultúrából erednek, mivel ezek a jelenségek a kisvárosi kultúrában komoly súllyal szerepelnek. Innen következtetés, miszerint a kisvárosi kultúra a falu-város kontinuum közbülső láncszeme. Ez a vizsgálat a lengyel néprajztudomány legjobb hagyományaira épülve próbál továbblépni, kiterjesztve kutatási területét.

3. Tudománytörténeti elemzések. A lengyel néprajztudomány egy-egy klasszikusának évfordulói kapcsán olyan iskolateremtő tudósok munkásságának értékelése, mint pl. Eugeniusz FRANKOWSKI. Ezek a cikkek azonban nemcsak évfordulós megemlékezések, hanem azzal az igénnyel szerkesztett tanulmányfüzetek, hogy a tudós munkásságát több oldalról bemutassák, érdeklődési területét, módszertani eredményeit ismertessék és értékeljék, valamint egy-egy elfeledett, de ma is érdeklődésre számot tartó témát feldolgozó eredeti cikkét is újra hozzáférhetővé tegyék. Ezekben az áttekintésekben, úgy vélem, talán ez utóbbi tanulmányok a legérdekesebbek, hiszen olyan ötletek, módszerek, elemzések nyertek újra nyilvánosságot, amelyek gyakran igaztják a mai kutatót is. (Z. SOKOLEWICZ: *A mágikus gondolkodás és az avatási szertartások Frankowski-féle elmélete* vagy M. TARKO: *E. Frankowski etnográfiai kutatásai. Problematika és módszerek*, E. FRANKOWSKI: *Égetett és rovott jelek az igavonó állatok bőrén az Ibér-félszigeten.*)

4. Strukturalizmus, szemiotika, szimbolizmus. Az utóbbi évtizedben az *Etnografia Polska* hátsólapjain szép számmal jelentek meg olyan tanulmányok, amelyek elméleti-metodológiai inspirálója a klasszikus strukturalizmus, a MELETYINSZKI és LOTMAN felfogásában fogant szemiotika, az utrechti iskola fenomenológiája. Ezek az orientációk olyan munkákban érvényesülnek, mint pl. A Visztula-vidék néprajza (XXIX/1.), ami egy régió monográfiája. De talán a legizgalmasabb tanulmányok ismert jelenségek új szempontú tanulmányozásai: J. KOWALSKA: *A táncmozgás szimbolikájában a valóság kulturális koncepciójának elemi összetevői* (XXX/1. és XXX/2.); M. ZOWCZAK: *A múlt interpretálása a legendákban, a lokális történelmi tudat kialakulása* (XXVI/2.); M. ZOWCZAK: *A hős fogalma a paraszti kultúrában, azaz a világi és a túlvilági élet közötti mediátor* (XXXI/2.); A ZADROZYŃSKA: *Nemzeti mitológia*; Z. LIBERA: *A színek szimbolikája a lengyel és más sláv népek kultúrájában* (XXXI/1.). Ez a rendszertelen és kiragadott felsorolás azt kívánta érzékeltetni, hogy a fentebb jelzett irányzatok a néprajztudományban eddig is vizsgált témákat más, új megközelítésben vesz-

nek szemügyre, egyúttal eddig mellőzött területekre irányítják a kutatók figyelmét. Az eredmény többnyire igen izgalmas.

5. *Elméleti tanulmányok.* A lengyel néprajz szintézisének készítése, illetve az antropológiában jelentkező újabb irányzatok, a néprajztudomány helykeresése a változó társadalomtudományi közegben visszatérően szükségessé teszi az elért eredmények elméleti összegzését, fogalmak újraértelmezését stb. Ezek a megújulási kísérletek elméleti szinten is tükröződnek a folyóiratban. (Z. SOKOLEWICZ: *Az egész és a rendszer fogalma az etnológiai kutatásokban* XXX/1. és XXX/2.; Z. SOKOLEWICZ: *A tudomány elemi modelljei és az etnológia néhány elméleti problémája Lengyelországban* XXX/1., XXX/2.; Z. GIERSZEWSKI: *A morális és a kognitív relativizmus típusai, valamint a kulturális relativizmus M. J. Herskovitsnál* XXXII/1.; G. AUGUSTYNOWICZ: *Még egyszer a strukturalizmusról* XXX/2. – néhány kiragadott cím az utóbbi évek kérdésfelvetéseiből.) Összességében megállapítható, hogy lassú áttérés tapasztalható a leírásokról a kultúraelméletre.

A főbb irányokat ismertettük, azonban szólni kell a folyóirat szerkezetéről is. Tanulmányok, anyagközlés, krónika, recenziók és ismertetések az állandó rovatok. A krónika rovatban hazai és nemzetközi konferenciákról számolnak be. A recenziók és ismertetések mindig igen bő terjedeleműek és sokszínűek, tartalmas eligazítást nyújtanak.

Az *Etnografia Polska* két laptársáról röviden még szólni kívánunk, mindkettő központi kiadvány. A lengyel néprajzi folyóiratok közül a legrégebbi a Népismereti Társaság, a Polskie Towarzystwo Ludoznawcze *Lud* c. periodikája, amely 1895 óta jelenik meg rendszeresen. Az ott megjelenő cikkek jobbra a hagyományos néprajzi felfogást tükrözik. A hármás felosztás (anyagi kultúra, folklór, társadalomnéprajz) rendszerében és szellemében íródnak. Amíg az *Etnografia Polska*ban az anyagi kultúrát tárgyaló tanulmányok elvértve ha akadnak, itt sok kitűnő leírással, adatközléssel találkozunk. A folklorisztika, a népművészet körébe tartozó tanulmányok teszik teljesebbé a mai lengyel néprajztudomány sokirányú érdeklődésének bemutatását. A *Lud* figyelmet szentel a szláv nyelvterületről származó néprajzi eredmények bemutatásának is.

Igen öröndetes, hogy *Ethnologia Polona* címen idegen nyelvű néprajzi folyóirat is megjelenik. Az itt közölt tanulmányok az etnológiai kutatások (értsd: harmadik világban végzett terepmunka eredményei, múzeumi anyag értékelése stb.) feldolgozásán kívül a lengyel kultúraelméleti érdeklődésből eredő vizsgálódások bemutatásai.

Ezekon kívül a kutatómunka, a múzeumi munka eredményeit számos helyi kiadvány közli.

Iff. Kodolányi János

Fin etnológiai folyóiratok

A finn néprajz tisztos múltjáról, valamint a múltban elért eredményeiről nem szándékom összefoglaló tájékoztatást adni. Csupán a közelmúltban eltelt néhány esztendő folyóiratokban nyomon követhető munkásságára szeretném a figyelmet fordítani.

Az olyan nagy múltú hagyományos intézmények, társaságok, mint pl. a Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (Finn Irodalmi Társaság), a Suomen Muinaismuisto Yhdistys (Finn Östörténeti Egyesület), a Suomalais-Ugrilainen Seura (Finnugor Társaság), a Kalevala Seura (Kalevala Társaság), a Suomen Kotiseutu Liitto (Finn Honismereti Szövetség), a Seurasarisäätiö (Seurasari Alapítvány) stb. kiadványaikban (folyóiratok, évkönyvek, sorozatok) rendszeresen közölnek néprajzi cikkeket, tanulmányokat, valamint ismertetéseket. Kiadványaik sorában olyanokat találunk, mint az 1841-ben alapított *Suomi*, az 1886 óta megjelenő *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja*, az 1894-ben indított *Suomen Museo*, valamint *Finskt Museum*. Közéjük tartozik a Finn Irodalmi Társaság gondozásában megjelenő *Kalevalaseuran vuosikirja* (a Kalevala Társaság Évkönyve), a *Studia Fennica*, a Finnugor társaság *Finnisch-Ugrische Forschungen* című folyóirata, a Suomen Muinaismuisto Yhdistys kiadásában megjelenő *Kansatieteellinen Arkisto* című néprajzi tanulmányosorozat, a Seurasarisäätiö támogatásával megjelenő *Ethnologia Fennica*, s végül nem hagyható említetlen az FFC sorozata. Jelennek meg néprajzi írárok a *Virttitäjä* című nyelvészeti, valamint a *Kotiseutu* című helyismereti folyóiratban is.

Hosszúra nyúlna a felsorolás, ha az egyetemi intézetek tanulmányosorozatairól, egyéb kiadványairól is szólnék. A felsoroltak többsége nyitva áll ugyan a néprajz számára, am nem néprajzi kiadvány. Folklor jellegű írások elsősorban a *Studia Fennica*-ban, a *Kalevalaseuran vuosikirjában*, a *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura* más fórumain. valamint egyetemi sorozatokban jelennek meg.

Ethnologia Fennica 1980–1985

A folyóiratot VALONEN, Niilo professzor alapította 1971-ben, ugyanő szerkesztette élete végéig, egy szerkesztőbizottság élén. Már a szerkesztőbizottság tagjainak kiválasztása maga is mutatja, hogy VALONEN, Niilo egy, az egész finn néprajzot, minden irányzatát képviselő folyóirat kiadására törekedett. Ugyanerről győznek meg a cikkek szerzői, valamint a feldolgozott témák is. A folyóirat kiadását a Suerasaarisäätiö nevű, a helsinki szabadtéri néprajzi múzeum támogatására létrehozott alapítvány vállalta. Megjelenési nyelve általában angol.

Az 1980–1985 között megjelent hat évfolyam tartalma hűen vetíti elének azokat a főbb kérdéseket, amelyek a finn néprajz művelőit foglalkoztatják, s nem is csupán az alatt a hat év alatt, hanem előtte is, azóta is. VALONEN professzor 1982-ben bekövetkezett halála után megváltozott a szerkesztő személye, valamint a szerkesztőbizottság összetétele, az azóta megjelent évfolyamok tartalma azonban azt bizonyítja, hogy a lap továbbra is az első szerkesztő által kijelölt úton halad.

Elsőnek azokat az írásokat említtem, amelyek a néprajz szerepét, helyét keresik, a népi, népies fogalmát kívánják tisztázni. Ebbe a témacsoportba kívánczik az is, hogy a Turkuban rendezett nemzetközi finnugor kongresszus ismét felszínre hozta a finnugor népekkel foglalkozó etnológiai kutatások elvi kérdéseit. SAMMALLAHTI, Leena *The „Popular” (Fi. Kansanomainen) Concept in Finnish Ethnological Research* (1980. 9–13.) című cikkében a fogalom újabb körvonalazására tesz kísérletet. Történeti áttekintéssel veszi számba a fogalom jelentésének alakulását, változásait, s jut el addig a népfogalomig, amely már az egész társadalomra kiterjed. PENNANEN, Jukka *Exploitation of Ethnological Research* című cikkében (1980. 3–8.) az etnológia helyét és társadalmi gyakorlati hasznát keresi. Saját halászati kutatásai adják kezébe a példát. Arra a következtetésre jut, hogy az etnológia befolyásolni képes a kulturális fejlődést. VALONEN, Niilo *Why have Finno-Ugric Ethnology* című cikkében (1981. 3–5.) bemutatja, hogy a finn etnológiai kutatásoknak három fő iránya van, a) a finn, b) a finnugor, valamint c) az Európán kívüli etnológia. A helsinki egyetem néprajzi tanszékét alapítása óta nevezik finnugor összehasonlító néprajzi tanszéknek. Kutatómunkája, valamint oktató tevékenysége felöleli az említett három területet. Megállapítja, hogy a finn *kansatiede* (néptan) kifejezés, amely a századfordulón terjedt el, szerencsés módon egyezik az *etnológiával*.

A finnugor etnológia kérdéseivel foglalkozik LEHTONEN, Juhani U. E. *Topical observations on Finno-Ugric Ethnology in Finland* című cikke (1984. 3–7.). A helsinki tanszék új professzora bevezetésként vizsgálja azokat a tudománytörténeti állomásokat, amelyeknek át a finn kutatásban elértek SIRELIUS, U. T. munkásságáig, valamint a helsinki egyetemi tanszék létrehozásáig. Megállapítja, hogy a finnugor nyelvű népek évszázadok óta néhány főbb földrajzi és kulturális régióban élnek, ahol kultúrájuk különféle hatásokra alakult. A finneket, észteket, valamint a liveket nyugat-európai övezetbe sorolja, a karjalaiakat, a vepszket, a zürjének és a votok kultúráinak kialakításában ortodox befolyást lát, a mordvinokat, a cseremiszeket, valamint a votjákok kultúrájában pedig bolgár–török alakító hatásokat. A véleménye szerint a szibériai kultúrát képviselik az obi-ugorok. Elkülöníti a lappokat, valamint a magyarokat.

A tanulmányok közül elsőnek VALONEN, Niilo két írását kell kiemelnem. Az első régóta vitatott kérdéskörrel, a finn–lapp kapcsolatokkal foglalkozik (1980. 21–124.). A címe: *Varhaisia lappalais-suomalaisia kosketuksia* (bőséges angol nyelvű kivonattal). Munkája lapp, valamint finn őstörténeti kérdéseket kíván megvilágítani. Nagyon alapos adatgyűjtés révén birtokába jutott minden régészeti sírleletnek, valamint mindazoknak a nyelvi adatoknak, amelyeknek elemzése a finn–lapp kapcsolatok feltárására számba jöhet. A tanulmány tehát voltaképpen a Wörter und Sachen módszer őstörténeti alkalmazásának kísérlete. VALONEN, Niilo egy másik, sajnos már posztumusz tanulmánya révén új oldaláról ismerjük meg: (1982–83. 9–49.) *Ancient Folk Poetry in Eastern Karelian Petroglyphs* című írása a karjalai sziklarajz-leleteket veszi vizsgálat alá, a népköltészet segítségével kísérli meg az ábrák magyarázatát.

Évtizedekkel ezelőtt terjesztette ki az érdeklődését a finn néprajz az ipari munkásságra, valamint a városi lakosságra. Ez a változás egyenes következménye a finn gazdaság, valamint a társadalom

átalakulásának. A munkásság kutatásának egyik legfontosabb intézménye a turkui egyetem néprajzi intézete. TALVE, Ilmar professzor *The ethnological study of workers in Finland* című tanulmányában (1984. 16–30.) részletes tájékoztatást ad a kutatásokról. Elsőnek az ipari munkásság XIX. századi kialakulását vázolja, majd ismerteti azokat az eredményeket, amelyeket a kutatók 1950 előtt értek el. Az ötvenes években kibontakozott, meggyorsult a munkás életmód, kultúra vizsgálata. TALVE sorra veszi, bemutatja azokat az iparágakat, amelyek a kutatás középpontjában állnak: fűrészmalmok, papír- és cellulózipar, vas- és fémipar, textil, üveg, kő. Nem kerülték el a kutatók figyelmét a vasutasok sem. A vizsgálatok főleg három főbb kérdéskörre terjedtek: a) a munkások politikai aktivitása, szakszervezeti élete, intézményei; b) gazdasági háttér, életmód, társadalmi feltételek; c) a munkasoztály kultúrája.

A múlt század második felében került a finn néprajzban az érdeklődés előterébe az építkezés, valamint a település kutatása. A finn néprajznak talán egyetlen neves képviselője sem mellőzte. KORHONEN, Teppo *Trends in the study of Finnish rural buildings* című írása (1984. 8–15.) összefoglaló tájékoztatás a kutatások történetéről, valamint irányairól.

A mezőgazdasági termelés, valamint a falusi társadalom átalakulásának folyamatát vizsgálja és mutatja be STORÅ, Nils *Agents of change, opinion leaders and collective innovation, decisions. On the process of modernization in Finnish peasant community* című tanulmánya (1985. 3–24.). Kronoby (fi. Kruunupyy). Északi-öböl menti svéd nyelvű helység, valamint a környéke gazdálkodásának átalakulását kutatja, keresvén azokat a gazdákat, akiknek a személyéhez az újítások kapcsolódnak. Munkája arra is törekvés, hogy bemutassa az egyéniség és a közösség kapcsolatát.

A bútor, a lakásberendezés a finn néprajz exponáltabb kutatási témái közé tartozik. SAMMALA, LAHTI. Leena *Sofa, Bed or Bed-Sofa?* című írása (1981. 6–26.) a kanapé-ágy eredetét, kialakulását elemzi.

Az utóbbi évtizedek kutatásaiban jelentős helyet foglalt el a kisebb közösségek vizsgálata. SALLINEN-GIMPL, Pirkko *Ethnological village study in Finland* című cikke (1982–83. 91–107.) áttekinti a kutatások történetét és eredményeit.

Végezetül meg kell említenem még, hogy a folyóirat évfolyamról évfolyamra tájékoztatást ad a finnugrisztikában számba vehető kutatóhelyekről, múzeumokról. Eddig a magyar, a svéd, a norvég, valamint a finn intézményekről készült ismertetés.

A folyóiratnak recenziós rovata is van, benne jelentős helyet szentel magyar munkák bemutatására is.

Studia Fennica

A túlnyomórészt angolul megjelenő *Studia Fennica*nak eddig 32 kötete jelent meg. Voltaképpen a szó igazi értelmében nem tekinthető folyóiratnak, inkább sorozatnak, évkönyvnek. Kötetről kötetre egy-egy szűkebb témában szerkesztett tartalommal jelenik meg. Mint etnológiai, illetve nyelvészeti kiadvány, egy-egy kötetében nyelvészeti, másokban néprajzi tanulmányokat ad ki. A finn folklorisztika egyik publikációs bázisa.

1981-ben megjelent 25. kötetének a címe: *Folklore and Folklife Research in Finland*, s az 1927–1934., valamint az 1977–1979. évi etnológiai bibliográfiát tartalmazza. A 26. kötet szintén 1981-ben jelent meg, azokat a tanulmányokat foglalja magába, amelyeket a harmadik finn–magyar folklorisztikai szimpóziumon adtak elő, vitattak meg. A szimpózium témaköre után a kötet az *Adaptation, Change, and Decline in Oral Literature* címet kapta. 1983-ban jelent meg a 27. kötet, *Trends in Nordic Tradition Research* címmel. Ezek az írások is egy konferencián előadásokként hangzottak el 1981-ben, Liperiben. Felölelik az anyagi kultúrát, a társadalmi szervezetet, a szokásokat, a néphitét, a prózai hagyományokat, valamint a népzénet. Nyelvészeti tanulmányokat ad közre az 1985-ben megjelent 28. kötet. Az 1984-ben közreadott 29. kötet az 1980–82. évi etnológiai bibliográfiát tartalmazza. Az 1985-ben kiadott 30. kötetben etnológiai tanulmányok olvashatók. A kötet címe: *Trends in Finnish Ethnology*. ANTILA, Veikko TOURULA *A Small Community* című tanulmánya egy kisebb falusi közösség kultúrájának átalakulását veszi számba. PENNANEN, Jukka *Evolution in Culture Change* című cikke a halászat kérdéseit boncolja. Szintén a halászat, valamint a fókavadászat a témája TUOMI-NIKULA, Outi *The cultural-ecological aspect of culture change* című írásának. Végül Ahvenanmaa sziget gazdálkodásának, életmódjának átalakulásával foglalkozik STORÅ, Nils *Adaptive dynamics and island life* című tanulmánya. A 31. kötet LEINO, Pentti *Language and Metre. Metrics and the*

metrical system on Finnish című metrikai kérdéseket tárgyaló művét adja kézbe. A 32. kötetnek *Mythology and Cosmic Order* a címe. Anyagát három nagyobb fejezetbe csoportosítva mutatja be.

Kalevalaseuran vuosikirja

Fvrről évre rendszeresen egy-egy kötetben jelenik meg a Kalevala Társaság évkönyve. Eddig 66 kötet jelent meg. Minden egyes kötet jelentős folklóranyagot tartalmaz. Szerkesztésének az új vonása, hogy egy-egy kötet egységes téma köré csoportosítja a tanulmányokat. A 60. kötet címe *Kertojat ja kuulijat*, a tanulmányai az elbeszélő, a mesélő és a hallgatók kapcsolatát tárgyalják. *Pelit ja leikit* a címe a 61. kötetnek. A cikkei a játék kérdéseivel foglalkoznak. A 62. kötet címe: *Ulkosuomalaisia*. A tanulmányok a Finnországon kívül élő finnek életmódjával, kultúrájával ismertetik meg az olvasót. A 63. kötetben a népi gyógyászzal foglalkozó írások olvashatók. A kötet címe: *Kansa parantaa*. LÖNNROT emlékének szentelték a 64. kötet tanulmányait, LÖNNROT halálának századik évfordulóján. A Kalevala jubileumának alkalmából a Kalevalával, valamint a világ más eposzaival foglalkoznak a 65. kötet írásai. A kötet címe: *Kalevala ja maailman eepokset*. A jubileumi év tudományos természetét, eredményeit mutatja be a 66. kötet.

Kisbán Eszter

Österreichische Zeitschrift für Volkskunde

Az *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde* (ÖZfV), a „Néprajz Osztrák Folyóirata” a Bécsi Néprajzi Társaság (Verein für Volkskunde in Wien) lapja, 1988-ban 91. évfolyamában jár. A Társaság 1894 decemberében alakult, korai céljai közt volt egy néprajzi múzeum létrehozása. A Társaság múzeuma (Osztrák Néprajzi Múzeum, Bécs) és folyóirata egyaránt 1895-ben indult. A Múzeum kezdettől fogva az osztrák néprajz központi kutatóhelye, s hasonlóképpen központi szerepet törekszik betölteni a lap, amely nyitva áll a teljes ausztriai néprajzi kutatás számára. A Társaság, a Múzeum és a folyóirat vezetése mindig is szűkségszerűen összefonódott, az érintett kutatók ugyanakkor részt vesznek a szakadémiai kutatóintézetének (1973–) irányításában és az egyetemi oktatásban is. Amikor ezúttal az 1980-as évek köteteiről tájékozódhat az olvasó (83/1980 - 91/1988. 1. száma), nyomatékosan felhívjuk a figyelmet arra, hogy az osztrák kutatóknak a központi folyóiraton kívül természetesen számos más publikációs lehetősége is van.

Az ÖZfV szerkesztésében változások történtek az 1980-as években. A lapot a háború után újjáélesztő, majd azt 35 éven át gondozó Leopold SCHMIDT a szóban forgó periódus elején Klaus BEITLlel együtt szerkesztette a folyóiratot, ami SCHMIDT 1981 decemberében bekövetkezett halálával a múzeum és az Institut für Gegenwartsvolkskunde akadémiai intézet vezetését is ellátó BEITLle maradt. A 1983. évfolyamtól új szerkesztőtárs lépett mellé a lapnál Franz GRIESHOFFER bécsi muzeológus, a Társaság főtájkára személyében.

A lap szerkezetét a következő állandó rovatok adják: tanulmányok, kisebb közlemények, hírek, könvismertetések, új könyvek jegyzéke és 1985-től a füzetek munkatársainak címjegyzéke. A lap évi 300-450 oldalas kötetei általában négy füzetben jelennek meg. Irigylésre méltó a folyóirat nyomdai attitűdésének frissessége, ugyanis a füzetek a lapzártától számított negyedév végén az olvasó kezében vannak.

Bár a lap gyakorlatilag elsősorban az osztrák néprajz folyóirata, címében is kifejezett törekvése szerint elvileg „a néprajz osztrák folyóirata”. Ez elsősorban abban nyilvánul meg, hogy igyekszik részt venni abban, ami a szak területén Európa-szerte történik. A földrajzi és nyelvi kapcsolatok miatt elsősorban a német nyelvterület közép-európai törekvéseire reagál.

A lapot a 80-as években nyitottság jellemzi a kutatás szemlélete, elmélete, metodikája és gyakorlata tekintetében. A vitakészség, ellenvélemények elviselése a német nyelvterület néprajzában jóval fejlettebb, mint nálunk. A lapban 1981-ben Leopold SCHMIDT tanulmánya (*Széljegyzetek korunk néprajz-tudományához*) az 1960–1970-es éveknek a szakot megújító német törekvései legjellegzetesebb iskoláját, a paradigmaváltó tübingeni konstrukció gyenge pontjait bírálja, nemcsak a kezdők aránytvesztését, de Hermann BAUSINGER útkeresését is, helyenként a gúny eszköztől sem tartózkod.

kovda. (L. SCHMIDT-ről mindehhez azt is jó tudni, hogy 1937-ben nagyvárosi néprajz témáért, *Versuch einer Wiener Grossstadtvolkskunde*, kapott W.-H.-Riehl-díjat, 1973-ban pedig akadémiai kutatóintézetet hozott létre a néprajzi jelenkutatás számára.) A nézetkülönbség legkevésbé sem akadályozta annak, hogy 1984-ben a lap Hermann BAUSINGER tanulmányát hozza éppen a néprajzi jelenkutatás lehetséges felfogásairól (*Konzepte der Gegenwartsvolkskunde*). A lap merítési körét jelzi, hogy ez eredetileg vendégelőadás volt a bécsi egyetem néprajzi intézetében. Ehhez az informális sorozathoz tartozik aztán 1987-ben a BAUSINGER-tanítvány, Rolf LINDNER (Berlin) cikke is, egyenesen mesterének ajánlva, a tudomány szak önállóságát biztosító egységes néprajzi elmélet, szemlélet és módszer kérdéseiről (*Zur kognitiven Identität der Volkskunde*), amely ugyancsak Ausztriában elhangzott előadásként került a lapba.

A tanulmányok, közlemények sorában a lapban a történeti témák dominálnak. Az írásos történeti források használatának lehetőségei és problémái témakör példaként Olaf BOCKHORN az államiismereti iskola XIX. századi vidéki helyzettelmerő gyűjteményei közül a Bécsi Mezőgazdasági Társaság 1813-ban indult gyűjteményét tárgyalta, a szerző bécsi habilitációs disszertációjának témaköréből (1987). A gráci egyetemi oktató Elisabeth KATSCHNIG-FASCH János főherceg 1810-ben indult, eredményeiben jól ismert stájerországi adatgyűjtésének előzményeit elemzi (1982.). A sokoldalú Oskar MOSER professzor nem kevésbé sokoldalúan mutatja be azt az 1660–1910 közötti időt, több országra kiterjedt képkereskedelmet, amelyben az észak-olasz Bessano városka Remondini kiadójának népies nyomatait három tesinói magashegy falucska szinte teljes (korábban vándorjuhász) férfilakossága főfoglalkozásban, szervezett vándorkereskedő-csoportokban terjesztette (1986.). Kitűnő cikkel mutatkozott be Reinhard JOHLER, a bécsi egyetemi néprajzi intézet új asszisztense, aki az új, május elsejei szocialista munkásünnep bevezetését vizsgálta Vorarlbergben, ahogyan az a korai iparosodás egy klaszterikus területén, de a nagyipart még megelőző időszakban, a nemzetközi munkásmozgalom ajánlását követve, de korábbi helyi ünnepi formákkal ötvöződve, nem éppen feszültségektől mentesen meghonosult (1986.). Módszertani igényű Marianne RUMPF (Berlin) elemzése id. Pieter Bruegel *A farsang harca a bójttal* c. képéről (1559.), amelyben egy friss freiburgi disszertációtól eltérően azt mutatja be, hogy a kép első megközelítésben nem forrása az egykorú népeletnek, hanem éppen néprajzi, művelődés- és orvostörténeti ismereteken nyugvó magyarázatra szorul a megértés érdekében (1986.). A témák sorában szerepelt még újkori régészeti telephely népi kerámiaja (1980–1981.), vidéki tisztartó XVII–XVIII. századi eseménynaplója (1981.), kisvárosi karácsony késő középkortól a XIX. századig terjedő emlékénye (1980.), XVIII. századi farsang-társaság (1987.), 1895-ös lakodalom (1985.), XVIII. századi orvoslőkönyv imái (1987.), keresett XIX. századi gyógyító ember jeljeljárásokból kibontakozó tevékenysége egerárnt (1980.).

Kortárs jelenségeknek és folyamatoknak az osztrák néprajz a 80-as években több önálló kötetet szentelt, számos tanulmány is megjelent másutt. Úgy alakult, hogy az ÖZIVK-ban e kérdések most éppen az átlagosnál kisebb számban kerültek szóba, így tanulmányokban és közleményekben például az asztal szerepe jelen kultúránkban, a keresztnevéadás és az ifjúsági kultúra (valamennyi 1985.) vagy éppen a szerb ortodox halotti emlékűnnep új vonásai kapcsán (1982.).

Egy-egy részletes regionális vagy országos áttekintése mindenütt csak ritkábban érik be. Ilyen volt itt Anni GAMERITH (eredetileg a néprajzi táplálkozáskutatók nemzetközi kötetébe készült) cikkének német változata az újkori ausztriai térsztaételek számbavételével (1980.). Leopold SCHMIDT posztumusz megjelent tanulmánya Assisi Szt. Ferenc késő középkori jelentőségét konfrontálja az újkori népies vallásosságban és a népművészetben (a délnémet nyelvterületen) játszott szerepével (1982.).

A folyóirat örömmel ad teret országhatárokon túlnyúló kutatási tervjavaslatok bemutatásának. Ezúttal az osztrák néprajz személyes jóbarátja, Wolfgang BRÜCKNER (Würzburg) terjesztett elő ilyen programot a szellemi barokk elbeszélő kisprózaja témakörében, a XVI–XVIII. századi Mária-irodalom példáján (1983.), amiben maga a populáris irodalom mint a néprajz tárgya már régóta nem számít újdonságnak a német nyelvterületen.

A szerkesztőség olykor szervez egy-egy téma köré kisebb tanulmány-, közleménysorozatot. 1987-ben a zsidó néprajz, 1985-ben az ifjúsági kultúra témában találkoztunk ilyennel. Az utóbbinál figyelemre méltó a társaságok friss tájékoztató lapjainak hasznossága. Az osztrák Institut für Gegenwartsvolkskunde 1985-ben nemzetközi szimpóziumot rendezett a néprajzi jelenkutatás és az ifjúsági kultúra témakörében. Az ÖZIVK már a tanácskozás kezdetére közzétette Wolf-Dieter KÖNENKAMPF (Regensburg) elméleti igényű tanulmányával együtt azt a három munkát, amelyek fiatal kutató szer-

zót a Német Néprajzi Társaság tájékoztató lapja segítségével egyetemi doktori disszertások, szakdolgozók közt találták meg a téma művelői közt.

Rendkívül érdekes sorozatot közölt a lap 1986–1987-ben, noha a dolognak éppen a lényegét a szerkesztők nem leplezték le. Négy olyan előadásról van szó, amelyek mind a gráci egyetemen, azonos napon hangzottak el 1986 januárjában. Nem lehet másról szó, mint a néprajz új professzora tisztére pályázatot benyújtottak kötelező, ún. próbaelőadásairól. A szerkesztőség nyilván nem tudta valamennyit megszerezni, s talán ezért hallgatta el, milyen előadásokról van szó. Kár, mert igazán igen tanulságos, milyen témákkal, milyen szemlélettel lépnek fel ilyen alkalommal harmincas, negyvenes éveikben járó kollégáink a német nyelvterületen. A négy cikk a közlés sorrendjében Dieter KRAMER (Frankfurt a.M.): *A korlátozott természeti erőforrások kezelése az iparosítás előtti Közép-Európában* (túlnyomórészt átányi példákkal), Rolf SCHWENDTER: *Élelmiszer és természeti gyógymódok a társadalmi innováció kontextusában* (1986.), valamint Rolf LINDNER (Berlin) és Olaf BOCKHORN (Bécs) más vonatkozásban fentebb már érintett írásai (1987.). Ismeretes, hogy a pályázatot egyébként Edith HÖRANDNER (Bécs) nyerte el.

A lap természetesen figyelemmel kíséri a nemzetiségi helyzetben élő osztrákokat és a kivándorolt csoportokat. A dél-tiroliakat ezúttal helyi szerző képviseli a hurkos vadászat témával, az eszköze együttlést a kultúra egészében funkcionálisan elemezve (1987.). Egy wrocławi egyetemi szakdolgozat összefoglalása a kelet-tiroli Ziller-völgyből 1837-ben Alsó-Sziléziába kitelepült protestánsok egy közösségének építkezési emlékkönyvét mutatja be, amely környezetétől teljesen eltér, mivel a tiroliak ott is az alpesi formákat építették. A telepesek utódait 1946-ban Lengyelországból telepítették ki, lakóházegyüttléseiket új lengyel telepesek használják, a sajátos látványt pedig az idegenforgalom aknázza ki (1981.). A XVI. században ugyancsak Tirolból, az eretneküldözés kényszere miatt kivándorolt hutteriánusok, akiket nálunk újkeresztényeknek neveznek, hosszú kelet-európai vándorútjuk végén a múlt század végén települtek át az amerikai kontinensre. Még a XVIII. században csatlakoztak hozzájuk Karintiából elüldözött anabaptisták. Ma mind az észak-amerikai préri övezetben, diaszpórikusan települt zárt közösségekben élnek. Amerikában egy területen, a gazdaságban a modernizáció mellett döntöttek, a legmagasabb szinten folytatnak komplex mezőgazdaságot. Ugyanakkor közösségi életvitelük, hitéletük és német nyelvük teljesen archaikus. A népdalkutató Rolf BREDNICH (Freiburg i. Br., majd Göttingen) 1977–79-ben összesen kilenc hónapot élt egy kanadai közösségben, sokoldalú bepillantást nyert kultúrájukba és fennmaradási lehetőségeikbe. A XVI. században kialakult értékrendjük, a hozzá tartozó élet- és magatartásformák olyan mértékű szigorú tradíciót mutatnak, aminek Európában alighanem nincs is párja (1981.).

Az ausztriai nemzetiségi kisebbségekről ezúttal nem szólt tanulmány, de a kérdés egyébként a lap témái közé tartozik.

Az ÖZfVk szívesen lát kelet-közép-európai, délkelet-európai szerzőket és témákat, a fiatalok közt nemcsak a HERDER-díjasok Ausztriában tanult ösztöndíjasait, de másokat is. Ezekben az években tanulmánnyal magyarok szerepeltek legnagyobb számban (LUKÁCS László 1985., TÜSKÉS Gábor 1986., UJVÁRY Zoltán 1987.); volt román bábjáték téma (1981.) és beszámoló a görög néprajzi kutatás helyzetéről (1984.), kisebb közlemények Csehszlovákiából is.

A lap természetesen fóruma a közös gazda, a Néprajzi Társaság múzeumának is, s bár az Osztrák Néprajzi Múzeumnak saját kiadványai vannak, a múzeum főbb ügyei az ÖZfVk-ban is napirendre kerülnek. A múzeum 90 éves évfordulóján Klaus BEITL a koncepció és a gyűjtemények fejlődéséről, Arthur HABERLANDT szakmabeli leánya pedig a háborús évek túlélési taktikájáról számolt be (1985.). Tartalmas kiállításmegnyitók ugyancsak itt kaphatnak fórumot.

Az Institut für Gegenwartsvolkkunde, amely kiadványsorozattal igen, de saját periodikával nem rendelkezik, ugyancsak elhelyezheti jó anyagát a lapban. Így közölték Georg R. SCHROUBEK (München) előtanulmányát az intézet által szervezett, a német néprajzkutatók nemzetközi, életrajzi-bibliográfiai, történeti kézikönyve összeállításánál számba jövő, a cseh–morva területen működött kutatókról és gyűjtőkről (1987.). Az 1979-es előadás hirdelen közzététele egyébként nem segít megoldani azt a rejtélyt, miért és mennyire akadt el a nagy erővel indult vállalkozás, amelyben magyar részvételre is számítottak.

Az ÖZfVk a Társaság és a szak tisztelete jeléül füzeteket ajánl emlékkönyvként kiemelkedő osztrák kutatók jeles születésnapjára (Leopold KRETZENBACHER, Oskar MOSER, Karl ILG 70. születésnapjára 1982/4., 1984/1., 1984/4.) és végső búcsúként egyaránt (*Leopold Schmidt 1982/1–2., *Richard BEITL 1982/3.).

A lap hírvotava a lezajlott hazai és nemzetközi tudományos eseményekről számol be, hála a gyors átfutásnak, mindig aktuálisan. A tervezett eseményekről, személyi hírekről, a Társaság külön kis tájékoztató lapja informál (*Volkskunde in Österreich. Nachrichtenblatt des Vereins für Volkskunde*).

A könyvismertetések köre hagyományosan igen széles, mellette mindig friss információt ad a szerkesztőséghez és a múzeum könyvtárába beérkezett, később esetleg ismertetésre is kerülő új könyvek ábcérendes jegyzéke. Ebben a rovatban időnként egy-egy résztéma teljes kiadványanyagát összeállítják a múzeumi könyvtár állományából több évtizedre visszamenőleg. Hasznos újítás az 1985/3–4. füzetből a füzetek munkatársainak címjegyzéke.

A tanulmányok-közlemények, a híryanag és a könyvszemle *együttese* rövid távon is nagyon jól informál az osztrák néprajz törekvéseiről, munkáiról és eredményeiről. A kiegészítő anyagok az esetek többségében tájékoztatnak arról is, min dolgoztak azok a kulcspozícióban levő személyiségek, akik tanulmánnyal a lapban most nem (vagy csak jelképesen) szerepeltek, mint a nagyon tevékeny Helmut FIELHAUER (+1987.) vagy a jelenlegi három aktív professzor, GAÁL Károly, Edith HÖRANDNFR és Leander PETZOLDT (Bécs, Grác, Innsbruck). Ha meggondoljuk, hogy a lapot egy (a főfoglalkozású ill. nem fő foglalkozású, de szakképzett aktív néprajzosok számát tekintve) a magyarországgal szembelíleg jelentősen kisebb kutatógárda munkássága tartja fenn, a teljesítmény elismerésre méltó. A szomszéd tudományok kapcsolódó eredményeit a lap figyelemmel kíséri, de tanulmányok közlésére ebből a körből (az osztrák néprajz tematikus köteteitől eltérően) itt nem mutatkozik törekvés.

Niedermüller Péter

Schweizerisches Archiv für Volkskunde

Az európai néprajztudomány egyik nagy hagyományokkal bíró, kiemelkedő fontosságú folyóirata a *Schweizerisches Archiv für Volkskunde*. Köztudott, hogy a különböző tudományos fórumok jelentőségét milyen nagy mértékben határozza meg egy-egy szerkesztő személye, a tudományággal kapcsolatos elképzelései, tudományos „világnézete”. E közhelyszerű igazságnak kitűnő bizonyosságát szolgáltatotta Robert WILDHABER, aki hosszú éveken keresztül – egészen 1982 nyarán bekövetkezett haláláig – szerkesztette a folyóiratot, s formálta azt a nemzetközi néprajztudomány egyik értékszabó, iránymutató orgánumává. Aligha lehet feladata e rövid áttekintésnek, hogy akár csak vázlatosan is szóljon a svájci néprajztudomány történetéről. Ahhoz azonban, hogy ennek a folyóiratnak a jelentőségét pontosabban érzékeltethessem, két tényezőre mégis fel kell hívnom a figyelmet. Egyrészt utalnom kell Svájc többnyelvűségére s a kulturalis, tudományos hatásoknak részben ebből is következő összetettségére. A svájci néprajz hosszú ideig elsősorban a német tudományosság, a Volkskunde elméletének és módszerének hatása alatt fejlődött. Azonban éppen a hetvenes-nyolcvanas évek fordulójától kezdődően lehet megfigyelni, hogy ez a hatás megszűnőben van, s egyre erőteljesebbé válik a francia néprajz elméleti, metodikai befolyása. (A helyzet persze – amint arra a későbbiekben még utalni fogok – nem ennyire egyszerű, most mégis megleghetünk ezzel a látszólag felületen megállapítással.) Másrészt nem feledkezhetünk meg arról, hogy éppen Svájcban született meg az európai néprajztudomány egyik olyan klasszikus monográfiája, összefoglalása – Richard WEISS: *Volkskunde der Schweiz* –, amely a második világháborút követő évtizedekben egyfajta abszolút mércéjét jelentette a kutatásoknak. Ennek a munkának a szellemisége, elméleti-módszertani kontextusa jelentős mértékben meghatározta a néprajz mint tudomány felfogását, egész kutatónemzedékek tudományos világlátását, s ily módon hatása a *Schweizerisches Archiv für Volkskunde* esetében sem lebecsülendő. (Talán nem egészen érdektelen itt megjegyezni, hogy amikor 1970-ben megjelent a hagyományos néprajzi szemléletet határozottan elutasító *Abschied von Volksleben* c. kötet, Martin SCHARFE külön tanulmányt szentelt WEISS monográfiájának, az abban kifejeződő megközelítésnek.) WILDHABER szerkesztői koncepciója, munkássága számos szálon kötődött mind a német Volkskunde, mind pedig a WEISS-i tradíciókhoz. Ugyanakkor nagyon határozottan törekedett arra, hogy az európai néprajz körébe tenyilegesen bevonja a közép- és kelet-európai néprajztudományokat is. Köztudott, hogy a közép- és kelet-európai országok néprajzi eredményei – elsősorban a nyelvi nehézségek okán – szinte alig voltak (és vannak) jelen a (nyugat-)európai néprajztudományban. WILDHABER a *Schwei-*

zerisches Archiv hasábjain következetesen figyelemmel kísérte és ismertette a cseh, a szlovák, a bolgár, a román, a lengyel, a jugoszláv vagy éppen a magyar néprajz legfrissebb eredményeit (vö. az egyes számok könyvismertetés rovatait). Sőt következetesen igyekezett ilyen témájú tanulmányokat közzétenni (vö. pl. PUCHNER, Walter: *Zur Typologie des balkanischen Regenmähdchens*. 78. 1982. 98–125., VLADUTIU, Ion: *Mit Perlen verzierte Eier in Rumänien*. 78. 1982. 53–57 stb.). Mindennek következtében túlzás nélkül állítható, hogy a nyolcvanas évek első felében a *Schweizerisches Archiv* volt az a nyugat-európai néprajzi folyóirat, amely a legkövetkezetesebben vett tudomást a közép- és kelet-európai néprajztudományokról.

Ha a továbbiakban tematikailag, illetve módszertani szempontból tekintjük át a folyóiratot, akkor újólag és nyomatékosan kell utalnom az előbbieken említett tudománytörténeti és -elméleti kontextusra. A WILDHABER szerkesztette füzetekben nagy számban találni a népi vallásossággal, a szokásokkal, a maszkokkal, általában a folklórral kapcsolatos tanulmányokat, amelyeket esetenként egy-egy „modernebb” téma egészít ki (vö. pl. LURATI, Ottavio: *Turismo e folclore. Il caso ticinese*. 77. 1981. 39–51.). A különböző országokból származó és különböző megközelítéseket reprezentáló szerzők írásaiban természetesen nehéz lenne szemléleti azonosságokat kimutatni, kétségtelen azonban, hogy a nyolcvanas évek elején a folyóiratnak volt egy sajátos tudományos atmoszférája. Ennek lényegét nagyon nehéz pontosan megfogalmazni. Mégis talán nem járok messze az igazságtól, ha azt mondom, WILDHABER elsősorban olyan tanulmányokat közölt, amelyek a Volkskunde típusú kutatás legjobb hagyományaira támaszkodva egyfajta összehasonlító-művelődéstörténeti jellegű adatok a néprajzi kutatásnak. Nem annyira a témaválasztásra gondolok itt, mint inkább a néprajzi elemzés mikéntjére, amely előnyben részesítette a művelődéstörténeti forrásokat, a történeti, művészettörténeti, irodalmi stb. adatok néprajzi interpretálását (vö. pl. STRÜBIN, Eduard: *Friedrich von Tschudi und Jeremias Gotthelf über bernische Volkslieder*. 77. 1981. 1–12.; MEILI, David: *„...denn Faschnacht wird all Tag geführt”. Zur Auffassung der „verkehrten Welt” im volkstümlichen Denken*. 76. 1980. 77–88.; HEFTI, Paula: *Eine Basler Rätselsammlung von 1878*. 78. 1982. 126–143.).

Első pillantásra talán nem volt szembeötlő, ma már azonban pontosan megállapítható, hogy 1983 éles cezúrát jelent a folyóirat történetében. WILDHABER halálát követően teljes egészében kicserélődött a szerkesztőség, a szerkesztést az 1983/1-es számtól kezdődően Ueli GYR végzi. GYR, aki a zürichi egyetem néprajzi tanszékén ad elő, megfontoltan látott hozzá a folyóirat átalakításához. Az átmenet látszólag zökkenőmentes, nincs szó programszerűen meghirdetett változásokról. Sőt a 83-as évfolyam még szinte programszerűen vállalja a WILDHABER-féle koncepciót (vagy legalábbis annak bizonyos elemeit, pl. a közép- és kelet-európai néprajztudományokkal való kapcsolatot, vö. TALOS, Ion: *Miorita in Transsylvanien. Versuch einer Neudeutung*. 79. 1983. 187–206.). A következő évfolyam azonban már egy látszólagos formai újítással, tematikus összeállítással jelentkezett. Az első ilyen tematikus szám a Svájci-Alpok népi kultúrájával foglalkozott pszichológiai, kultúrtörténeti, antropológiai és néprajzi szempontból. Ezt további összeállítások követték a kivándorlásról és a mobilitásról (1984/3–4.), a múzeumokról (1985/3–4.), a zürichi városi kultúráról (1986/1–2.), a táplálkozásról (1986/3–4.). A tematikus összeállításokat jól egészítik ki az olyan kisebb blokkok, amelyek a kultúra különböző részterületeivel foglalkoznak (1987/3–4. a mai dalkultúráról vagy 1985/1–2. boszorkányokról és démonokról). Ezek mellett egy sor olyan téma is helyet kapott a folyóirat hasábjain, amelyeket a korábbiakban nehezen lehetett volna elképzelni (vö. pl. KRAMER, Dieter: *Empirische Kulturanthropologie – Chancen und Grenzen. Frankfurter Studien zur Kulturanalyse*. 1985. 86–93.; HUGGER, Paul: *Industrialisierung als Faktor territorialer Identität. Ergebnisse einer empirischen Untersuchung im schweizerischen Fricktal*. 83. 1987. 75–83.). E néhány adatból már megállapítható, hogy nem egyszerű formai újításokról, hanem azok mögött meghúzódó tartalmi korszerűsítésről van itt szó. A folyóirat GYR szerkesztése alatt – fokozatosan, de határozottan – elfordult a hagyományos Volkskunde típusú etnográfától, és szorosabbra fűzte azokat a szálakat, amelyek a német empirikus kultúrakutatáshoz, illetve a mentalitás fogalmát a középpontba állító francia néprajztudományhoz kapcsolódnak. Ennek a megállapításnak számos bizonyosságát találni a folyóirat olvasása közben. Hogy csak néhányat említsek: alapvetően átalakult az a kultúrafogalom, amely az egyes tanulmányokból visszatükröződik. A népi kultúra kategóriája már nem kötődik teljes egyértelműséggel a parasztsághoz, hanem magába foglalja azokat a városi néprétegeket is, amelyek különböző okoknál fogva az elitkultúra határain kívüli rekedtek. Itt nehéz nem észrevenni a francia Annales iskola vagy Peter BURKE könyveinek hatását. Háttérbe szorult a történetiségnek és a jelenidejűségnek a hagyományos néprajzi kutatáson belül annyira kedvelt szembeállítására. S itt megint csak kézenfekvő a

párhuzam a német empirikus kultúrakutatás irányzatával. A tanulmányok tematikájának érezhető megváltoztatásával/megváltozásával eltolódott a néprajzi érdeklődés súlypontja, előtérbe került – talán az európai néprajztudomány általános fejlődésének részeként – a mindennapi élet fogalma. Ugyanakkor észre kell venni, hogy ez a megújult szemléletű folyóirat is fontos feladatának tartja a közép- és kelet-európai néprajztudományokkal való kapcsolattartást, az itteni eredményekről való számadást (vö. pl. BAUMGARTNER, Jakob: *Der Weg der religiösen Volkskunde in Ungarn.* 83. 1987. 215–221.).

Összességében azt mondhatni, hogy a *Schweizerisches Archiv für Volkskunde* kitűnő példáját szolgáltatja annak, miként lehet egy kis országban, egy „kis” tudományban, látványos gesztusok nélkül, de mégis következetesen és határozottan megújítani egy hagyományos szemléletet. Ma ez a folyóirat megtartotta mindazokat az értékeket, amelyeket a hagyományos néprajzi kutatás integrálni képes volt, és magába olvasztotta mindazokat az újításokat, amelyek a mai, modern európai néprajztudomány sajátjai. Ily módon alighanem követendő példaként áll mindannyiunk előtt.

Soňa Švecová

Slovenský národopis, Český lid

A Pozsonyban (Bratislava) és Prágában (Praha) megjelenő két lap Csehszlovákia két köztársasága akadémiai néprajzi intézeteinek központi folyóirata. A Szlovák Tudományos Akadémia Néprajzi Intézete adja ki a *Slovenský národopis*t, a Cseh Tudományos Akadémia Néprajzi és Folklorisztikai Intézete pedig a *Český lid*et. A *Slovenský národopis* főszerkesztője hosszú évtizedek óta Božena FILOVÁ, a pozsonyi intézet igazgatója, a *Český lid* főszerkesztője pedig Antonin ROBEK, a prágai intézet igazgatója. A *Slovenský národopis* 1952-től jelenik meg, akkor csatlakozott a korábbi néprajzi folyóiratokhoz JÁN MJARTAN szerkesztésében. A *Český lid* 1891-ben indult. Mindkét folyóirat évente négyszer jelenik meg, a *Slovenský národopis* 672 oldalon, a *Český lid* 252 oldalon, de nagyobb formátumban.

A *Slovenský národopis* az utóbbi, a 80-as években céltudatosan a Szlovák Tudományos Akadémia Néprajzi Intézete tervmunkáinak eredményeit adja közre. A tanulmányok túlnyomó többségükben az állami tervek egyes részfeladatainak előzetes eredményeit közlik. Emellett megjelenik a Néprajzi Intézet e feladatok jegyében szervezett szemináriumainak és konferenciáinak anyaga. A *Slovenský národopis* már a 70-es években felhagyott azzal, hogy a néprajzkutatók személyes érdeklődését tükröző dolgozatokat közöljön. Az egyes kutatók tudományos profilját tükröző terjedelmes tanulmányok helyett rövidebb cikkek váltak általánossá, amelyek egy szervezett, kollektív kutatómunkát tükröznek.

A *Slovenský národopis* utolsó évfolyamaiban kiemelkedő jelentőségű a képanyag. A folyóirat, a szerény kezdetek után már a 60-as évektől színes borítólappal jelenik meg, mely témájában kapcsolódik a közölt tanulmányokhoz. A 80-as években megjelent számok némelyikében már egész oldalas színes és fekete-fehér illusztrációkból álló képegyüttes jelenik meg. A képek vagy a tanulmányokhoz kapcsolódnak, vagy a népi ihletésű jelentős képzőművészek tevékenységét (pl. a csipkeverésben, fataragásban, festészetben) ismertetik-méltatják. Helyet kap a nem professzionális képzőművészet, a naiv művészet is, és magának a népművészetnek az eredeti megnyilvánulásai, esetleg az egyes számok tartalmával összefüggő történeti ábrázolások. Az illusztrációknak ezt a reprezentatív fő részét kiegészítik a tanulmányokban közölt dokumentációs fényképek és rajzok. A *Slovenský národopis* képanyaga sem tér el attól a koncepciótól, mely a Néprajzi Intézet kollektív feladatait és vállalkozásait állítja előtérbe.

A tanulmányokon kívül minden szám tartalmaz szemlét, s ennek a szakasznak a végén recenziókat és referátumokat. Némelyik számba anyagközlő rovatot, esetleg vitarovatot is beiktatnak. A 80-as évek elejéig, amíg a *Szlovák Néprajzi Atlasz* munkálatai nem zárultak le, külön rovatot kaptak az *Atlasz* egyes résztémáihoz írt kísérleti kommentárok (pl. zöldségtermesztés, rokonsági terminológia, a táplálkozás néhány kérdése stb.). Jelenleg olyan közlemények kapnak helyet, amelyek a készülő *Szlovák Néprajzi Enciklopédiával* kapcsolatosak.

Az anyagközli rovat ad helyet azoknak a cikkeknek, melyek nem illeszkednek be az egyes számok kutatási koncepciójába és a szakemberek egyéni, terven kívüli kutatási eredményeit tükrözik. Ebben a rovatban kapunk tájékoztatást például a gyapjúfeldolgozásról, a tulajdonjegyekről, a temetőkről, a fazekasságról, a népi gyógy módokról és további témákról olyan szóródásban, ahogy ezt a szerzők spontán érdeklődése diktálja. E rovat csak kivételesen tartalmaz olyan tematikus együttest, amely kapcsolódik a tanulmányokhoz (pl. az 1982/2. számban).

A vitarovat jobbra rövid elméleti cikkeket közöl, így az értékorientáció, a nyelvtudomány és a néprajz kapcsolatai, az *Atlasz* kérdéseiről, az állami tudományos terv véleményvezéséről stb. Kivételesen ide soroltak be szemináriumokról készült cikkeket is (1987/1.). Itt teszik közzé a néprajzi filmek fesztiválaról készült referátumokat és jegyzőkönyveket is. Ezeket a fesztiválokat ketevenként rendezik meg. (Az is előfordul, hogy a beszámoló a szemle rovatba kerül.) Maga a folyóirat eddig nem kezdeményezett kiemelkedő néprajzi problémákról vitákat, így a rovat részben ígéretnek tekinthető későbbi szakmai vitákra.

Figyelmét a rovat jubileumi megemlékezésekre, hazai és külföldi néprajzi könyvkiadásra összpontosítja. A külföldi publikációk recenziói nagymértékben az ismertető kezdeményezésétől függenek. Viszonylag gazdag a szomszédos népek, így a szovjet, a cseh, a lengyel és a magyar szakirodalom ismertetése. Esetenként helyet kapnak más európai országok néprajzi kiadványai is. Az ismertetések tematikusan nincsenek összekapcsolva az egyes számok tartalmával, kiválasztásuk sokféle, változatos.

A kiadói szándékot legszembetűnőbben a tanulmányok rovata tükrözi. Ezek az Intézetben folyó kollektív munka eredményei, a következőkben erre tekintettel nem hivatkozom az egyes szerzők nevére – mintegy ezzel az eljárással is tükrözöm a folyóirat törekvéseit.

Az állami tervfeladatokhoz kapcsolódó tanulmányok az utóbbi évfolyamokban többször is külön összefoglaló cím alatt szerepeltek: a népi kultúra haladó hagyományainak beilleszkedése a szocialista kultúra rendszerébe és a dolgozók életébe (1982/1., 3. és 4.; 1983/1.; 1984/2.; 1985/2–3.; 1986/3.). A bemutatott eredmények esetenként beszámoló gyanánt elhangzottak az azonos címet viselő szimpóziumokon. Máskor egy-egy helység mai változásainak kollektív kutatását, illetve e kutatások tervezetét mutatják be. E tanulmányegyüttesekben helyet kapnak a népi kultúra alkotóiról és hordozóiról készült írások is, itt publikálnak a népköltészetéről, a népzeneről és a néptáncról írt tanulmányokat. További tanulmányok foglalkoznak képzőművészettel, annak professzionális és nem professzionális alkotóival, akik kapcsolódnak a népművészethez, merítenek hagyományjaiból. További témák: a munkásság életmódja, a muzeológiai bemutatás lehetőségei, a naptári és a családi szokások alakulása, a mai falusi építészet és az enteriőrök változásai, az öltözködés, a mezőgazdasági termelés (a szövetkezetek és a háztáji gazdaságok kapcsolatai). Mindebből kitűnik, hogy a szlovák néprajzkutatók számára kitűzött állami tervfeladat átfogja a néprajztudomány szinte teljes mai problematikáját.

Más tanulmányokat egyes tudományos rendezvények témaválasztása egyesít. Külön csoportot képeznek például a paremiológiai szemináriumra készített tanulmányok (1981/4.). A tanulmányok egy másik csoportja a ballada-szemináriumon hangzott el (1981/4.). Újabb csoportot alkotnak a népköltészet típusaival foglalkozó szeminárium előadásai (1981/1.). Tanulmányegyüttes foglalkozik a mesekutató P. S. DOBSINSKY életével és munkásságával halálának 100. évfordulója alkalmából (1986/3.). Szlovák–magyar együttműködés eredményeként jelentek meg azok a jelentős tanulmányok, melyek a XX. század közepén élő nagyvárosi családok életével és lakosságviszonyaival foglalkoznak (1987/2–3.). Tanulmányosorozat került közlésre annak a nemzetközi szimpóziumnak az eredményeként is, mely a család szerepét vizsgálta a szocializmus etnokulturális folyamataiban (1983/3–4.). További két számot töltenek meg azok az írások, melyek a szocializmusban a hagyomány működéséről rendezett interdiszciplináris konferenciára készültek (1986/1–2.).

Egyes számok jelentős évfordulókra készültek, vagy a néprajz jeles képviselőinek vannak ajánlva. A Szlovák Nemzeti Felkelés 40. évfordulójára partizándalokról, visszaemlékezésekről, a felkelés témáinak képzőművészeti megjelenítéséről születtek tanulmányok (1984/2.). Pozsonynak a szovjet hadsereg által történt felszabadítása 40. évfordulójára külön számot állítottak össze Pozsony néprajzáról (1985/1.). Egy számot Ján MJARTANNak ajánlottak, a szlovák néprajz nesztorának, születése 80. évfordulójára – s ebben az új tudós generáció munkáját tekintették át (1982/2.). A Kárpátok és a Balkán kultúrájának kutatására alakult nemzetközi bizottság – mely most fennállásának 20. évfordulóját ünnepli – szintén képviselteti magát a folyóirat több számával (1980/3.; 1981/2–3.; 1983/2.).

A tanulmányok témáit nem taglaltuk a teljesség igényével. Ám így is megmutatkozik a folyóirat tartalmának fő iránya. Ezzel szorosan összefügg a szerzők személyének kiválasztása is. Az állami tervfeladatok kutatását jobbra a Néprajzi Intézet munkatársai prezentálják. A változásvizsgálá-

tokkal tulajdonképpen saját speciális kutatási témáikat vizsik tovább a jelenbe (mint gazdálkodás, építkezés és lakáskultúra, viselet, népművészet és népi iparművészet, szokások, folklór, a táncscoprtok tevékenysége stb.). Néhány címmel jelezzük a cikkek jellegét. A gazdálkodás témaköréből: *A földművelés szocialista kollektívizálása és ennek tükröződése a szlovák falu életmódjában. A háztáji gazdálkodás és helye a családi és lokális közösségekben.* A lakáskultúra köréből: *A hagyományos elemek továbbélése a Zemplén megyei Velké Zalužice község mai lakáshasználatában, A vidéki lakosság jelenlegi értékorientációja a lakásberendezésben.* A viselet témához: *Hagyomány és a népviselet továbbélése a jelenben.* A folklórhoz: *A szlovákiai helyi közösségek kulturális és művészeti aktivitása – a falusi folklórcsoportok fejlődése. társadalmi jelentősége és jövője, A színpadra vitt népviselet módszerei az amatőr folklórcsoportokban.*

A fenti témákról rövid cikkek szólnak, általában 10 tanulmány egy-egy számban. A nagyszámú, rövid cikk áttekinthetővé teszi az állami terv teljesítésének menetét és az adott feladatok személyi és tematikai felbontását.

A jubileumi számok tágabb szerzői kört mozgatnak meg. A Pozsonynak szentelt számban publikáltak a múzeum dolgozói és az egyetemi néprajzi intézet kollektívájának tagjai is, akik különben kiadták a Pozsonyhoz tartozó települések monográfiáját. Ebből a 16 cikket közlő számból idézek két címet: *A történelmi változások és az etnikai sokféleség kérdésehez a pozsonyi nép életmódjában és kultúrájában, Ünnepi alkalmak jelenlegi városi környezetben – a pozsonyi új lakótelepeken végzett felvétel eredményei.*

A fiatal szerzők jobbára kandidátusi és diplomamunkáik eredményeinek összefoglalásával jelentkeznek. E közleményekben előtérben van témájuk elméleti megközelítése: a hagyomány kutatása, a család, a szocializáció, az értékrepertoár, a szokások stb. kérdései – összesen 10 tanulmány és 10 közlemény. Szemléltetésül két cím: *A hagyomány tanulmányozásának elméleti kiindulásai, A néprajzi városkutatás elméleti kérdései.*

A Kárpát-kutatás számban hazai és külföldi szerzők foglalkoznak a közösen megoldandó feladatokkal, érdeklődésük szerint. Készülő nemzetközi szintéziseket szolgálnak a népi építkezésről, a pástorkodásról és a betyár-folklórról készült munkák (összesen 19 tanulmány).

Az egyes szemináriumokról és konferenciákról készült számok tartalma, szerzőinek köre függ az egyes vállalkozások jellegétől. Helyet kapnak hazai és nemzetközi összejövetelek egyaránt. Nemzetközi volt az a szimpózium, amelyen a szocialista országok szakemberei foglalkoztak a mai családsszervezettel, egy kettős számban 31 cikkben. Néhány cím ebből az anyagból: *A család etnopszichológiai tanulmányozása a Szovjetunióban és az összehasonlító kutatások lehetőségei, A jelenlegi bolgár család életvitele, A jelenlegi folyamatok által hozott változások főbb tendenciái a szerb falusi családokban.* Ezekben az együttesekben az egyéni szemléletmódokon túl az adott terület egészének néprajzi mozgása is érzékelhető. Ebből a szempontból éppen a mai családvizsgálatokkal foglalkozó tanulmányegyüttes szolgál legtöbb tanulsággal.

Végeredményben a *Slovenský národopis* koncepciója a központi néprajzi kutatóhely tevékenységét tükrözi. Azzal, hogy a népi hagyomány továbbélésére koncentrált, voltaképp abban az irányban halad, amelyen a szlovák néprajz mint tudomány szak elindult. A jövő eredményei mindenekelőtt a fiatal generáción múlnak majd, melynek tagjait a folyóirat felvonultatja.

***

A *Český lid* tartalmi súlypontját szintén az állami terv alapján tevékenykedő cseh néprajzkutatók eredményeinek bemutatása adja. Meg kell jegyezni, hogy a „cseh” fogalom a szorosabb értelemben vett cseh területeken kívül magába foglalja Morvaországot és Sziléziát is (a cseh királyság történeti területét). Évente többször rendeznek feladataikkal kapcsolatos konferenciákat, szemináriumokat, melyeken részt vesznek a központi és a vidéki kutatóhelyek munkatársai egyaránt. Az ott elhangzott felhívásokat jobbára az egyes intézmények saját kiadványai közlik. A *Český lid*-ben a legjelentősebb tanulmányok jelennek meg, ezeket forrásközlések és dokumentációs anyag egészíti ki.

A kutatási eredmények dokumentálásának fontosságát húzza alá a folyóirat képanyaga. Minden szám nyolcooldalalás képmelléklettel jelenik meg, melyek a tervfeladatok témáihoz kapcsolódnak. Az egyes évfolyamok képanyaga tematikus egységet ad. Egyes évfolyamokban a munkásság környezetével foglalkoztak, bemutatták a munkáslakásokat, a munkásság falusi, városi, város környéki agg-

lomerációit, illetve munkakörnyezetüket (bányászok, erdei munkások stb.). Más alkalommal a munkásság közösségi élete felé fordult a figyelem különböző szempontokból. Foglalkoztak viseletükkel foglalkozási ágak szerint. Külön képmellékletet szenteltek a cseh kivándorlóknak és hazatérőknek. Ezek az évfolyamok az európai országokba és a tengeren túlra (Lengyelországba, Németországba, Ausztriába, a Balkánra, nyugat-európai országokba, az USA-ba, Argentínába stb.) kivándoroltak kulturális környezetét és társadalmi életét mutatják be. Bizonyos évfolyamok képmelléklete az 1945 után visszavándoroltak csehországi életét kíséri figyelemmel. Szorosan kapcsolódnak több szerző több éves kutatómunkájához. E témaegyüttesekhez kapcsolódnak a folyóirat egyes számainak borítói is. Nem helyettesítik azonban a tanulmányok szöveg közti illusztrációit.

Az egyes számok általában négy rovatra tagolódnak: tanulmányok, anyagközlések, hírek és irodalom.

Az irodalom rovatban a néprajz és a társtudományok kiadványait ismertetik, ezek közt egyes kiemelkedő szlovák néprajzi publikációkat is. A külföldi szakirodalomból nagy figyelmet szentelnek a szovjet néprajzi kiadványoknak. Rendszeresen képviselve van a többi szláv nép és a szomszédos országok is (lengyelek, szorbok, bolgárok, keletnémetek), esetenként a többi európai ország is. A recenziókon kívül minden évfolyam ismertetést közöl valamely idegen ország néprajzáról.

A hírek, amelyek megelőzik a recenziókat, a Prágán kívül rendezett eseményekre is ráirányítják a figyelmet. Vonatkozik ez mindenekelőtt a kiállítások bemutatására amelyek e rovatot nagyobb részt kitöltik. Szinte egyetlen új fővárosi vagy vidéki kiállítás sem kerüli el a figyelmet. A rovat hirt ad a jelentősebb előadásokról, jubileumokról, és figyelemmel kíséri azokat a néprajzi szimpóziumokat és konferenciákat, melyeken az intézmény dolgozói itthon vagy külföldön részt vettek. A hazai események közül rendszeresen írnak a strážnice-i tudományos találkozóról Dél-Morvaországban, melyeket az ottani Népművészeti Intézet szervez más intézményekkel és kutatókkal együttműködve. Különös figyelmet fordítanak azokra a szemináriumokra és konferenciákra, melyeket a prágai Néprajzi és Folklorisztikai Intézet szervez, az állami tervfeladatok eredményeinek előzetes ismertetésére. Néhány összejövétel tárgya a regionális népi kultúrák kérdése volt. A 80-as évek elején az összejövetelek tematikájában a munkáskultúra került túlsúlyba. Ezzel párhuzamosan az utóbbi években egyre inkább előtérbe került az üléseken az „etnikai folyamatok” témája is. Több szemináriumot szenteltek a cseh és a morva határvidék betelepítése kérdéskörének, a németek 1945 utáni kiutasítását követően. További előadások egy-egy etnikumra vonatkoztak a cseh határvidék területén, pl. a csehek, a szlovákok vagy a ruszinok egyes csoportjaira. A szemináriumokon nagy figyelmet szenteltek azoknak a területeknek is, ahonnan e betelepülő csoportok érkeztek (pl. a volyniai, a romániai csehek, romániai szlovákok stb.). A figyelem nemcsak a határvidékekre irányult, külön találkozózn foglalkoztak például a cigányokkal. Így már ezekből a hírekből is kitűnik, hogy milyen a cseh néprajz tematikus orientációja. Minderről még teljesebb képet ad a tanulmányok és az anyagközlések áttekintése.

Egy-egy számban a tanulmányok és az anyagközlések rovata többnyire összekapcsolódik. A tanulmányok közt hat cikknél több nemigen jelenik meg, az anyagközlésrova pedig általában két-három munkát tartalmaz. Egy-egy szám nem feltétlenül ugyanarra a témára koncentrál. Az 1985/1. számban például tanulmányok olvashatók egy határvidéki falu népi építkezésének fejlődéséről, a folklorizmusról, a mai Lengyelország és a Szovjetunió területére irányuló kivándorlásról, továbbá a cseh népviseletnek a színpadi alkalmazásáról és a munkások táplálkozási szokásairól. Egy másik szám (1982/2.) a cseh munkásokról, a cigánylakosság statisztikai és demográfiai jellemzőjéről ír, további tanulmányok foglalkoznak egy munkáskolonijával, egy Pilsen külvárosává lett falu lakosságának összetételével, Északkelet-Morvaország iparosításával s a középkor népviseletével. A tematikusan szerkesztett számokban a cikkek többsége a cseh néprajz állami tervfeladataira irányul, azokhoz kapcsolódik.

A közös kutatófeladatok eredményein kívül a folyóiratban nyomon követhető egyes szerzők egyéni kutatói pályájának alakulása is. A munkásviselet kutatása például a szerzőt nemcsak a téma széles körű vizsgálatához vezette el (a munkásöltözet forrásainak elemzése, a viselet proletár-szimbolikája, munkás uniformisok stb.) hanem több tanulmányban dolgozta föl a népviselet és a nemzeti viselet összekapcsolódásait a XIX század második felétől és a későbbi divatirányzatokat, melyek népi motívumokat alkalmaztak (1983/3.: 1984/1.; 1986/3.). A folyóiratban megjelennek a tervfeladatokon kívül készített tanulmányok is, pl. a népviselet ikonográfiájáról (1981/4.), a népviselet és a népszokások színpadi használatáról (1982/4.; 1985/1.; 1986/4.), a XVIII. és XIX. századi hagyományos népi építészetéről és táplálkozásról, a jobbagycsaládról (1981/3.) stb. Vonatkozik ez folklorisztikai és etnomuzikológiai tanulmányokra is, mint a népi próza elméleti kérdései, piaci dalok, fűvőzene stb. (1980/1.; 1983/3.).

E kitérések ellenére a közölt tanulmányok többsége az állami tervfeladatokból indul ki. E kutatásokban az intézet dolgozóin kívül vidéki szakemberek és végzős hallgatók is részt vesznek, akik diplomamunkaként a tervezet kapcsolódó feladatot kapnak – s eredményeiket a folyóiratban teszik közzé.

Legtöbb tanulmány az etnikai folyamatok kutatásához kapcsolódik. A cikkek többsége a különböző európai és tengerentúli országokba kitelepült csehekkel foglalkozik. A tanulmányok a XVIII. századtól a két világháború közti időszakig terjedő történeti anyagból indulnak ki (1981/1.; 1985/1–4.; 1986/1., 2., 4.; 1987/4.). Szorosabban néprajzi hozzáadéka van azoknak a tanulmányoknak, melyek idegen földön – pl. a romániai Banatban – élő csehekről szólnak (1982/1.; 1987/4.), illetve a kivándorlók hazájukkal tartott kapcsolatait, az amerikai csehek levelezését stb. ismertetik (1984/1.). Néhány további téma a kivándorlással foglalkozó tanulmányokból: csehek kivándorlása a XVIII. században mai Lengyel és Szovjet területekre, vallásüldözés és a parasztok nehéz helyzete miatt (1985.), kivándorlás Csehországból a Balkánra és Jugoszláviába (1985.), Romániába és Bulgáriába (1986.). Cseh kivándorlás Ausztriába és a honfitársi szervezetek 1938-ig (1986.).

Elsőrendűen néprajzi problematika található a visszavándorlókkal foglalkozó tanulmányokban. Idetartozik az 1945 után a határvidékekre telepítettek integrációjának kérdésköre. Találkoztak ott a legkülönbözőbb kelet-európai országokból érkező cseh, szlovák és ruszin visszavándorlók. Az újratelepülő térségek heterogenitásához hozzájárult a helyben maradó, nem kitelepített német lakosság, valamint azok a csehek és szlovákok is, akik az ország belsejéből érkeztek. A határvidékre telepítettek magyarokat is, őket eddig nem vizsgálták (1981/4.; 1983/1–4.; 1984/1–4.; 1986/1., 3., 4., 1987/1., 2.). A cikkek egész sora kíséri figyelemmel az integráció folyamatát és a többségben levő cseh közösségek hatását. Az új közösségek kialakulását különböző jelenségek alapján kutatják (egyes csoportok vagyoni és foglalkozási összetétele, beilleszkedésük az új gazdasági és lakásviszonyokba, családi és rokoni kapcsolataik, házasodás köre, ünnepi szokások stb.). Példaként néhány tanulmány címe: *A romániai szlovákok szertartás-kultúrájának változása az integráció folyamatában egy délkelet-morvaországi községben* (1983.), *A magyarországi Nagylakról áttelepült szlovákok az északnyugat-csehországi chebi járásban* (1984.), *Bulgáriai csehek és visszavándorlásuk 1949–1950-ben* (1983.), *A szorbok Észak-Csehországban 1945-től napjainkig* (1986.). E rész tanulmányok fokozatosan elméleti végkövetkeztetésben összegeződnek. Fény derül az egyes csoportok új környezetbe való beilleszkedésének módjára, a folyamat fokozataira (1984/3., 1986/4.).

Más kérdést jelentenek azok a bevándorlók, akik nem a határvidékeken élnek. Feldolgozták a bukovinai, besszarábiai és dobrudzsai németek kérdését, akik 1942-ben érkeztek Csehországba (1984/2.). Több tanulmány foglalkozik a cigány lakossággal. A második világháború alatt Csehországban szinte teljesen kiirtották őket. Helyüket a Szlovákiából érkező cigányok foglalták el. Néhány tanulmány történeti sorsukat tekintti át Csehország területén, illetve jelenlegi mozgásukat, koncentrációjukat, összetételüket kísérő figyelemmel és a hatalmi beavatkozások hatását életmódjukra, táplálkozásukra stb. (1981/1.; 1984/2.; 1986/2., 1987/4.). Néhány tanulmány címe: *A beházasodott meny helyzete a cigány jog szerint a közösségben* (1984.), *A közigazgatás érdeklődése a cigány lakosság iránt Csehszlovákiában 1945–1958 közt* – ez a dolgozat szépen dokumentálja egyébként a negatív hatású intézkedéseket is (1986.), *A cigány lakosság táplálkozásának jellege és jelenlegi összetétele Csehszlovákiában* – az orvosi karról kiinduló biológiai szempontú felvétel és kutatás (1987.). Figyelemmel kísérik a görög bevándorlókat is a polgárháború éveitől (1948–1949.) a jelenig (1982/1.). Az utóbbi években folyik az ideiglenesen Csehszlovákiában dolgozó vietnamiak kutatása (1987/4.). Ezzel nem merítettük ki a téma minden kérdését, amit a *Český lid*ben tárgyaltak – ez az áttekintés is megmutatja azonban, hogy az etnikai témákat a cseh néprajzkutatók központi feladatuknak tekintik, s e kutatások továbbra is folyamatban vannak.

A problémák rangsorában második helyen az ipari munkásság szerepel, a tanulmányok számaránya alapján. 1981-ben lezárult a prágai munkásság 1939-ig terjedő életének-történetének kutatása, egy összefoglaló monográfia kiadásával. Az utóbbi években megjelent tanulmányok más ipari központok és más problémák felé fordultak. Feldolgozták a mezőgazdasági munkások lakásviszonyait, a munkáskolóniák kialakulását, a munkások öltözködését, a munkásnők helyzetét, a munkások és munkáltatóik közti kapcsolatokat, az egyesületi életet, játékokat stb. Szemléltetésül néhány cím: *A nők önálló keresetének befolyása korábban a család fejlődésére* (1983.), *A munkásöltözet sajátosságának kialakulásához* (1984.), *Munkás lakótelepek Trinechen, Északkelet-Morvaországban* (1986.). Nem hiányoznak a helyi monográfiák sem, a munkások társadalmi és foglalkozási összetételének elem-

zései, a lakossággal való kapcsolataik vizsgálata. Ezek a kutatások szintén egy szintézis irányába haladnak (1980/1., 2.; 1981/1., 2.; 1982/2.; 1983/3–4.; 1984/1., 4.; 1985/1.; 1986/1., 3.; 1987/1–3.).

A *Český lidre* jellemző források hozzáférhetővé tétele is. A statisztikai és demográfiai adatokat közlő tanulmányokat már említettük. Néhány dolgozat hagyatéki leltárakat elemez (1980/2.; 1982/4.). Más írások a törvényszéki íegyzőkönyvek forrásértékére és az alacsonyabb társadalmi rétegekhez tartozók életét, kultúráját tükröző hivatalos körözésekre hívják fel a figyelmet (1980/3.; 1986/1.). További közlemények az építkezés, a viselet és a népi kultúra más megnyilvánulásainak rekonstrukciójához használható ikonográfiai emlékekről szólnak (1982/4.; 197/2.). Közzétettek egy kérdőíves felvételt is a XIX. század első éveiből, a jobbágyság életkörülményeiről (1982/4.). Ezek a tanulmányok összességükben értékes adatokat szolgáltatnak számos témakörhöz. Rövid említéseink nem merítik ki az ide tartozó közlemények változatosságát. Kapcsolódnak a folyóiratnak ahhoz a hagyományához, miszerint a tanulmányozott kérdéseket történeti szempontból is érdemes megvilágítani.

* * *

A *Slovenský národopis* és a *Český lid* közös vonása, hogy a kutatási tervekben előírt feladatokat állítják előtérbe. Szlovákiában a hagyományos népi kultúra mai jelentőségével és változásaival kapcsolatos kérdések kerülnek előtérbe. Csehországban azok a kutatások kapnak elsőrendű fontosságot, amelyek a nem hagyományos közösségeket, az újratelepült határvidékeket és az ipari munkásságot vizsgálják. A cseh cikkek többsége történeti jellegű, levéltári és statisztikai forrásokra támaszkodik. A szlovákok inkább a terepmunka anyagából merítenek. Mindkét megközelítés az időszzerű társadalmi szükségletekből indul ki, és a jelen felé fordul. A kutatási feladatok különbözősége az eltérő történelmi háttérből és a néprajztudomány különböző hagyományáiból származik.

Bartha Antal – Veres Péter

Szovjetszkaja Etnográfia

A Szovjetunió Tudományos Akadémiája Ju. V. BROMLEJ akadémikus vezette moszkvai Néprajzi Intézete adja ki a szovjet etnográfusok központi folyóiratát, amelyet 1928-ban alapítottak. Jelenleg kéthavonként 3800 példányban jelenik meg. Mostani főszerkesztője a hazánkban is jól ismert neves folklorista, Kiril CSISZTOV akadémikus. A szerkesztést 1980-ban vette át az egykori amerikanista BOAS tanítványtól, J. A. AVERKIEVÁtól. Előtte hosszú időn keresztül Sz. P. TOLSZTOV igazgató volt a Szovjetszkaja Etnográfia szerkesztője.

Maga a folyóirat nemcsak a moszkvai és leningrádi két országos hatáskörű néprajzi intézet fóruma – bár ott szerkesztik –, hanem az egész szovjet néprajztudományé, amely hozzávetőleg 1500–2000 néprajzkutatóból áll. Nemcsak az oroszok, hanem szinte minden nemzetiség képviselve van a szerzők között. A magas elméleti színvonalú folyóiratban a központi intézmények kutatóin kívül a szövetségi és autonóm köztársaságok helyi tudományos akadémiáinak, valamint a moszkvai, leningrádi, tbilisi és rigai egyetem néprajzi és folklor tanszékének munkatársai és előadói egyaránt publikálhatnak. Számításaink szerint a néprajzkutatók mintegy 10–15 százaléka folytat rendkívül intenzív publikációs tevékenységet, beleértve ebbe a különböző központi és helyi múzeumok etnográfusait is.

A szovjet néprajztudomány – akárcsak a hazai –, elsősorban a különböző társadalmak hagyományos kultúráját kutatja, következőképpen kiemelt figyelmet fordít a parasztság tradícióira, valamint egyes földműveléssel nem rendelkező etnikumok hagyományos életmódjára. Mivel a Szovjetunió óriási kiterjedésű, egyedülállóan sok nemzetiségű ország – 120 nép él területén – a szubtropikus vidéktől az artikus tájakig, a néprajzkutatásnak tág területe van a vizsgálódásra, az eltérő kultúrák összehasonlítására, mind recens, mind pedig történeti etnográfiai adatok alapján. Ezért nem véletlen, hogy a tradíció problematikája mint elméleti-módszertani kérdés különösképpen foglalkoztatta az utóbbi évtizedben a szovjet kollégákat.

A *Szovjetszkaja Etnográfia* hasábjain az utóbbi idők vitái között kiemelkedik a hagyomány fogalmának és kutatásának az eddiginél részletesebb, alaposabb megtárgyalása. Ezen problematikát a hazánkban is jól ismert E. Sz. MARKAJAN, jereváni professzor kezdeményezte. A *kultúra elméletének vázlata* című, magyarul is megjelent könyv szerzője. Nezeti elénk vitát váltottak ki a szovjet néprajzkutatók között. Ez alkalommal azonban talán nincs szükség a vita részletesebb ismertetésére, mivel HOFER Tamás és NIEDERMÜLLER Péter szerkesztésében szinte az egész vitaanyag megjelent *Hagyomány és hagyományalkotás* címen a Kultúraelmélet és a nemzeti kultúrák c. sorozat I. köteteként. A vita jelentőségét az is mutatja, hogy ebben a témakörben az MTA Néprajzi Kutató Csoportja az Örmény Tudományos Akadémiával karöltve (örmény kezdeményezésre) nemzetközi tudományos konferenciát szervezett 1988 szeptemberében. A szóban forgó vita nemcsak abból adódott, hogy mint minden társadalomtudományi fogalmat, nehéz meghatározni a tradíciót is, hanem a kultúra és a tradíció közötti jelentős átfedésből is. A vita résztvevőinek többsége elvetette a MARKARJAN ajánlotta új tudományág, az ún. *tradicionológia* bevezetését a hagyomány széles körű kutatására, minthogy ez lényegében más megnevezés alatt átvinné a néprajztudomány központi kutatási területét. A vita ennek ellenére sem volt hiábavaló, sok kérdést új megvilágításba helyezett. MARKARJAN szerint a kulturális hagyomány társadalmilag szervezett sztereotípiákban kifejezett csoporttapasztalat, amely tér- és időbeli közvetítések útján különböző emberi közösségekben halmozódik fel és termelődik újjá. A kultúrát viszont a szerző úgy határozta meg, mint az emberi tevékenység sajátos módját, egy univerzális adaptációs és optimalizációs mechanizmust. A kulturális tradíció a kultúra specifikus mechanizmusa, amely strukturálja a társadalmi tapasztalatot, a csoport által elfogadott újítások sztereotipizálása útján. A tradíciók a társadalmi életpaszta által elfogadott modelleként foghatók fel, amelyek fokozatosan akkumulálódnak – és termelődnek újjá – a legkülönbözőbb etnikai csoportoknál MARKARJAN a kulturális tradíciót a társadalmi élet általános homeosztatis és újratermelési mechanizmusaként értelmezi. Úgy véli, a kulturális tradíció ilyen aspektusú vizsgálata lehetővé teszi, hogy úgy tekintsük, mint az anyag önszerveződési folyamatában a specifikus megjelenési formák fluktuációját. A MARKARJAN által javasolt új koncepciók jelentősen kiszélesítik a tradicionális jelenségek osztályát, egyúttal lehetővé teszik azonban határának eddiginél pontosabb meghúzását is. A tradícióval kapcsolatos általános elmélet kialakulásának vagyunk szemtanúi a *Szovjetszkaja Etnográfia* lapjain – a vita azonban még távolról sem zárult le.

A tradíció elméleti vizsgálatán túlmenően a szovjet etnográfiai kutatás és ennek vezető folyóirata sokat foglalkozik az etnogenezis problematikájával is. A szovjet kutatók nem azon vitatkoznak, hogy kutatható-e egyáltalán elfogulatlanul egyes népek etnogenezise (kialakulása) és az etnikai története (amely fogalmak között minőségi, stadiális különbséget tételeznek), hanem szinte minden Szovjetunióban élő népnek – nagyságától függetlenül – vizsgálják és rekonstruálják a létrejöttét és őstörténetét. Etnogenetikai kutatásokat a szovjet tudósok természetesen a Szovjetunió kivül élő népeket illetően is folytatnak, hiszen a szovjet néprajz Földünk szinte minden etnikumát vizsgálja, beleértve a már kihalt népcsoportokat is. Nem véletlen, hogy a magyarnál jóval kisebb létszámú népek etnogenezise és etnikai története a miénknél sokkal részletesebben feltárt, így pl. az oszétéké, adigéké (cserkesz), örményeké, grúzoké a Kaukázusban avagy a nyelvrokon obi-ugoroké, illetve tunguzoké (evenek és evenkek), paleoázsiai ketteké, ulcsuké, a szamojéd szölkupoké stb. Szibériában és a Távól-Keleten, hogy a keleti szlávok vagy a román és török népek őstörténetét ne is említsük.

A szovjet néprajztudomány intenzíven foglalkozik – mint ez jól megfigyelhető a *Szovjetszkaja Etnográfia* olvasása során – a jelenlegi etnikai folyamatokkal és ebből következőleg az etnikumelmélettel is. Ez irányzat szintéziseképpen előtérbe került a szovjet néprajz egyik központi fogalmának, az etnikumnak (az orosz nyelvben és a szakirodalomban az *etnosz*) elméleti tanulmányozása, bár ez ma nem folyik olyan intenzitással, mint az 1960–70-es években, amikor a szovjet néprajztudósok, N. N. CSEBOKSZAROV és Sz. A. TOKAREV professzor kezdeményezésére az amerikai antropológusokkal egyidejűleg elkezdték kutatni az etnicitást (etnyicsnoszty) és az etnikai azonosságtudatot (*ethnic identity*). Ez utóbbi fogalom a szovjet szakirodalomban régóta ismeretes etnikus (ön)tudat megnevezéssel. Ezen elnevezés hamarabb jelent meg és nyert polgárjogot, legalábbis a szovjet néprajzkutatás körében, mint a hasonló újabb amerikai eredetű angolszász terminológia, amely azonban külföldi és hazai szakkörökben mégis jobban elterjedt. Ezzel kapcsolatban jegezzük meg, hogy a szovjet kutatók megkülönböztetett figyelemmel kísérik az etnicitással kapcsolatos nyelvi, főleg egyesült államokbeli szakirodalmat. Ezt bizonyítja a *Szovjetszkaja Etnográfiában* publikált összefoglaló cikkek sora az amerikai *ethnicity* (etnyicsnoszty) kutatásról. A folyóirat tanulmányai mellett erről a témáról monográfiát

is írt T. A. TABOLINA. Ettől a tudománytörténeti munkájától talán nem függetlenül, de önálló kutatásai alapján vetette fel azt az azóta verifikált hipotézisét, amely szerint egy soknemzetiségű országban az állam politikai vezető rétegében, értelmiségi és más elitjében az egyes etnikumok alul- vagy felülképviselete elkerülhetetlenül nemzetiségi probléma felmerülésével, illetve kiéleződésével jár.

A szovjet néprajzkutatók központi folyóiratukban az *etnikum* (etnosz) fogalmát – az újabb adatok és későbbre menő viták fényében – többször, egyre árnyaltabban újrafogalmazták. Jelenleg, röviden összefoglalva, az etnikumon (= *etnoszon*) dinamikus, önszervező, *nyílt rendszert* értenek, az emberek történelmileg kialakult közösségeinek rendkívül sajátos formáját. Az etnikum olyan emberi csoport, amely viszonylag állandó közös kulturális sajátosságokkal rendelkezik, tagjaiban tudatosan egysége, egyúttal más etnikai közösségtől való elhatárolódása. Ezen túlmenően az etnikumnak saját önelnevezése van, és általában endogám házassági kapcsolatokra való törekvés jellemzi. Az etnikum stabil kulturális komplexumába beletartozik a nyelv, az érték- és ezzel kapcsolatos magatartásrendszer is. A közös történelmi múlt, az eredetközösség tudata, a „mi-ők” dichotomikus opozíció létrejötte, a hovatartozás érzésével és a közösség egységként való felfogásával adja – az etnomimmel együtt – az etnikai öntudatot, amely az etnikum legfontosabb ismérve a nyelv mellett. A szovjet néprajzkutatás újabban kritika alá veszi a sztálini nemzetmeghatározást. Kétségbe vonják, hogy az etnikumnak, sőt a nemzetnek mint etnoszociális szervezetnek a funkcionálásához feltétlenül szükséges volna a gazdasági élet közössége, amely szerintük voltaképpen nem a nemzetre (illetve etnikumra) jellemző, hanem inkább az államra. Egy soknemzetiségű országban, ahol számtalan nép és nemzet él egymás mellett, általában csak egy gazdasági közösség létezik, anélkül azonban, hogy ez a körülmény kétségessé tenné az adott országban élő nemzetek (etnikumok) létezését.

Egy másik vita (1980. 2.) a szovjet néprajzi kutatások feladataival és a tudományelmélet aktuális problémáival foglalkozik. A szovjet és a keletnémet tudósok a néprajztudomány fogalmi és terminológiai készletének a rendszerezésével és értelmezésével foglalkoznak. A közös munkákat eredményező egy terminológiai értelmező szótár lesz, amelynek két kötete megjelent Moszkvában és Berlinben.

BROMLEJ, Ju. V. A lenini elmélet öröksége és a néprajztudomány összetüsgesítettségéről (1980. 3.): V. I. LENIN a nemzeti fejlődés két együtthaladó tendenciáját elemezte. A nemzeti öntudat ébredése és fejlődése erősíti a nemzeti elhatárolódást, önazonosulást. Ezzel együtt azonban kialakulnak az internacionális érintkezések formái, és a nemzeti elzárkózás fokozatosan eltűnik. Ez a két tendencia a szocializmus viszonyai közepette fokozottan érvényesül. A szocializmus viszonyai közt különösen fontos folyamat az etnokulturális integráció, a kultúra nemzetközivé válása. Biztosítani kell minden szocialista nemzet sokoldalú fejlődését és egyben egymáshoz való közeledését, a kölcsönös ráhatásokat. A nemzeti fejlődést a lenini dialektika alkalmazásával kell vizsgálni: a nemzeti elnyomás minden formáját el kell utasítani, a nemzeti kérdés minden részletkérdésében gondoskodni kell a demokratizmusról. Ugyanakkor el kell utasítani mind a polgári nacionalizmust, mind a nemzeti nihilizmust. A szocialista fejlődés új történeti képződménye a *szovjet nép*,¹ amely a használt *nép* elnevezés ellenére sem etnikai egységet jelent.

A néprajztudomány eredményeit és feladatait elemzi BROMLEJ, Ju. V. és TER-SZÁRKISZ-JÁNC, A. E. nagyszabású, gazdag bibliográfiai tájékoztatóval közzétett tanulmánya: *A néprajztudomány a tizedik öt éves tervben* (1981. 2.). A szerzők szerint fontos eredményeket ért el a néprajz az etnikai folyamatok vizsgálatában, a régi és az új jelenségek kapcsolatának elemzésében. Megkülönböztetett figyelmet szenteltek a kutatók a szocialista életformának jelentős munkálatok folytatók a kaukázusi népek internacionalista közeledésének és barátkozásának témájában. A Kaukázus, amelynek területén csaknem ötven nemzetiség él, különösen érzékeny nemzetiségi korzet. A Nagy Honvedő Háború elősegítette a kaukázusi népek összeforrását a német hódítók elleni vállvetve vívott harcban. Az imponáló mértékű nemzetközi kutatások közül kiemelkedik a SZUTA Távol-keleti Intézetével közösen végzett munka az ókori kínai etnogenezis és etnikai történet vizsgálatában. Ennek a kutatásnak a folytatásaként vizsgálták a kínai etnikai történet kora középkori szakaszát is. – Ez és a hasonló elméleti igényrel készült tanulmányok megkísérlik a néprajz tárgyának és határainak meghatározását, ámde éppen ebben a tekintetben végleges érvényű eredményekre érhető módon nem tudtak jutni.

¹Az orosz *nép* elnevezés *nemzetet* is jelent. Ilyen értelemben a *szovjet nép* kifejezésen magyarul inkább szovjet nemzet értendő, értelemszerűen politikai nemzet. A helytelen fordítás miatt terjedt el nyelvünkben a *népgazdaság* kifejezés is, amely egyértelműen a nemzetgazdaságot jelöli.

A tradíciók kívül a vallási néprajz is fontos téma volt a *Szovjetszkaja Etnográfia* lapjain. Az 1980. évi számokban vitairások jelentek meg TOKAREV, Sz. A. vallásetnológiával foglalkozó tanulmányáról. A szovjet néprajz egyik, azóta elhunyt nagy szeniorja a vallást társadalmi jelenségként vizsgálta, és a néprajztudomány szemszögéből elemezte. Megítélése szerint a vallás lényege nem az embereknek a természetfelettibe vetett hite TOKAREV, Sz. A. vélekedése szerint a hívők sokaságának vajmi kevés fogalma van a hit tételeinek, miszteriumának és liturgiájának lényegéről, azokat a kiválasztottak kicsiny csoportja ismeri csak. A tudomány számára nehezen megközelíthető a vallás eredetének, az ősi vallási elképzeléseknek a vizsgálata. Ezért rendkívül hiányosak ismereteink a vallási képzetek eredetéről. A neves tudós sajátos vélekedése szerint egyébként az ateizmus szintén a vallás fogalomkörébe tartozna. A tanulmányhoz sokan szólnak hozzá, és meglehetősen élesen bírálták Sz. A. TOKAREV gondolatait. A vita résztvevői azt állították előtérbe, hogy a vallás nem csak, és talán nem is elsődlegesen társadalmi, hanem morális, világnézeti, viselkedési jelenség. Altalában tagadták TOKAREVnek azt az érdekes tételét, miszerint az ateizmus voltaképpen maga is vallás, vallásosság. Ráműtettek: bármelyik nagy világvallást tekintve is, világnézeti aspektusuk az utóbbi évtizedekben háttérbe szorult, erkölcsi normáik kerültek előtérbe. Ami persze megint csak részben igaz, mert a szociális nezeteket valló hívők a társadalmi igazságosságot, az ember szabadságát, a krisztusi társadalmi igazságot vallják a vallás lényegének. TOKAREV, Sz. A. vélekedése, miszerint a néprajztudomány valláskutatásának feladata az etnikum és a vallás kapcsolatának vizsgálata, túlságosan általános, egyben mégis szűkkeblű követelmény. Szükség lenne egy vallási enciklopédiára, hangzott el a vitában, mely a nagy történeti vallások mellett foglalkozna a tudományos-technikai forradalom sodrásában keletkezett vallásos mozgalmakkal is. A kritika ellenére TOKAREV professzor ezúttal is jelentős vitát kezdeményezett. A különböző tudományágak képviselői egyetértettek a közös munkálkodás szükségességében.

Terjedelmére, de nem jelentőségére nézve kisebb vitát alakult ki KOZLOV, Sz. I., valamint ARUTJUNOV, Sz. A. és MARKARJAN, E. Sz. között a *kultúra lokális sokféleségének* kérdésében. ARUTJUNOV, Sz. A. megállapítja, hogy bármilyen oldalról is közelíti meg a tudomány a kultúra fogalmát, mindenképpen eljut az emberi tevékenység intézményesített alakzatához, ami magában foglalja, hogy az adott tevékenységet az emberek egy bizonyos csoportja valósítja meg. A csoport lehet professzionális és etnikai vagy mindkettő együttesen. Hogyan viselkedik a hagyományos népi kultúra az ipari tömegtermelés korában? A hagyományos kultúra alatt MARKARJAN, E. Sz. meghatározását kell érteni: eszerint minden nem biológiai eredetű emberi tevékenységkultúra, és minden aktivitás megvalósulása hagyományteremtő. KOZLOV, V. I. megkísérelte a néprajz egyik kulcsproblémáját, az etnikum és kultúra korrelációját szálakra bontva meghatározni. Minden emberi tevékenység mérhetetlenül sokféle variációban léphet színre. A valóságban azonban leszűkül a változatok megvalósulása. Az állati fehérjék fogyasztása pl. általános emberi szükséglet. Ugyanakkor a világ egyetlen körzetében sem használják fel az emberek a rendelkezésükre álló fehérjék összességét. Kialakult a fehérjetartalékok bizonyos csoportjának az alkalmazása, kialakult elkészítésüknek, feldolgozásuknak helyileg meghatározott módozata. A sokféleség mellett azonban egyetlen állati eredetű fehérjetermék elkészítése sem általánosan jellemző az egész emberiségre. Valószínűleg igaza van KOZLOVnak, amikor azt állítja, hogy a gazdasági-kulturális típusok, azaz a lokálisan kialakult kultúráváltzatok nyomják rá bélyegüket az egyes népekre. Azokra, amelyek az adott körzetben élnek. MARKARJAN, E. Sz. felteszi a kérdést: egy máglyanyom kulturális jegy-e, és ha az, van-e etnikai tartalma? A tevékenység eszköze ugyanis fundamentális a kultúra meghatározásakor. Ha a máglyanyom nem szándékos tevékenység eredménye, akkor nem kultúrát tükröztet. Léteznek pásztornépek, amelyek máglyák rakásával, azok nyomaival jelölik ki legelőik határait. Az etnikus kultúrák „történetileg adott kultúrák”. KOZLOV azt állítja, hogy a kultúrák típusai, a *gazdasági-kulturális típusok* (ököttípusok) pontosan korvonalazzák az etnikus kultúrát. Az etnikai kultúra „a kultúra lokális történeti típusa”.

Egy elméleti, ha úgy tetszik történelemelméleti megjegyzéssel folytatom ismertetésemet. A *Német Ideológiában* MARX és ENGELS azt mondják, hogy lemeztelenített gondolat nem létezik és nem létezik. Majd értelmezik ezt az absztrakciót, és megállapítják, hogy nyelv, szavak, fogalmak nélküli gondolatok nem léteznek. A legkezdtelegesebb szinten álló ősember szavakban, beszélt nyelven fejezte ki magát, a gondolkodás és a nyelv egyszerre születtek. ALDEBIL, M. F. a „protoind” szövegek kutatásának néhány problémájáról tett közzé elméletileg is jelentős tanulmányt (1982. 1.), amely KNOZOROV, Ju. V. előző évben megjelent cikkével együtt jól tükrözi a vonatkozó szovjet kutatás legújabb eredményeit. A protoind harappai kultúra az i. e. 3. évezred és 2. évezred első negyede, harmada között virágzott az Indus völgyében. Összefüggő, terjedelmes szövegek nem kerül-

tek elő. Kisebb szövegtöredékek állnak rendelkezésre, és egyelőre az írás megfejtése okoz gondot. A megfejtéstől a szövegek filológiai tanulmányozásáig és a protoind ismeretéig nagyon hosszú és kanyargós út vezet. A kutatások azon az általános filozófiai axiómán épülnek fel, hogy az emberi kultúra nem ismer tökéletesen eredeti jelrendszert (kódot), mindig van remény, valamely analógia megtalálására: az ismeretlen nyelv egy ismertnek lehet a rokona. A protoind epigráfiából megállapíthatóvá vált, hogy a szavak nyelvtani fűzése (sufixum-szerű) végződésekkel történt. A formális nyelvtani szerkezet felderítése után, a protoind elemeket számítógépbe táplálták azokkal a nyelvekkel egyetemben, amelyek az adott korban elképzelhetően éltek az Indus mentén. Sumer, elámi, hettita, szanszkrit, hurrita, munda, burusaszki és dravida nyelvek jöhettek hipotetikusán tekintetbe. A dravida nyelvek kivételével valamennyi nyelvi egybevetés, analógia, rokonítás elesett. Tekintetbe kell azonban venni, hogy a legrégebb dravida, tamil szövegek brahmi írással az i. e. 3. századból származó, a fejlett dravida nyelvű szépirodalmi alkotások. Feltételezhető, hogy hosszú előtörténete van ennek a nyelvnek. A harappai szövegtöredékeket és a tamil irodalmi emlékeket két és fél évezred választja el egymástól. ALDEBIL óv a korai következtetésektől, de szerinte a harappai kultúra alkotói valószínűleg az ós-dravidák. A felvetés nyelvtörténeti, de csak ennek a nyelvtörténeti feltevésnek a segítségével nyílik út a protoind kultúrát hordozó nép azonosításához.

BROMLEJ, Ju. V. nagyvonalú tanulmányt közöl a mai világban megfigyelhető etnikai folyamatok fő tendenciáiról (1982. 2.). A világon létező mintegy 200 állam túlnyomó többsége soknemzetiségű. A soknemzetiségű lakosság különösen jellemző a fiatal afrikai és ázsiai államokra. A demográfia a Föld népességének dinamikus növekedését tárja elénk. Ennek a demográfiai növekedésnek igen sokféle összetevőjével kell számot vetni, pl. Európában (a Szovjetuniót nem számítva) csaknem 13 millióval kevesebb férfi van, mint nő, ugyanakkor Ázsiában (a Szovjetuniót nem számítva) kb. 47 millióval kevesebb a nő, mint a férfi. Afrikában és Latin-Amerikában nagyjából azonos a nemek szerinti lélekszám. A demográfiai növekedés az ENSZ becslések szerint 2100-ra Dél-Ázsia és Afrika népességének igen jelentős szaporodását hozza, a Föld lakosságának kb. a 60%-a a jelzett területeken él majd. Észak-Amerika és Európa népességének lélekszáma kevésbé dinamikusan növekszik. A másik fontos folyamat az afrikai államokban megy végbe. A soknemzetiségű országokban, nem kevés konfliktus árán, etnikai konszolidáció, vagyis etnikai és nyelvi összeolvadás folyik. Kenyában pl. a rokon törzsek összeolvadásából a *luo*, Tanzániában a *niamvezi* nép van kialakulóban. Nem fejeződött még be az egyébként ósidők óta zajló kínai etnikai konszolidáció, melyben az északiak és a déliek érintkezésének eszköze a kínai írás, mivel nem értik egymás nyelvét. A tőkés társadalmi viszonyok közt, tükrözve annak ellentmondásait, súlyos vagy kevésbé súlyos nemzetiségi ellentétek, összecsapások figyelhetők meg, pl. angol–ír, angol és francia Kanada, flandam és vallon ellentétek. A szocialista világrendszerben a népek, nemzetek testvér megerősítését kell szorgalmazni. Egy más szellemi vívmányának átvetelével gazdagodik, internacionalódik kultúrájuk. Az egyes szocialista országok közti tudományos és kulturális érintkezések fontos eszközei lehetnek annak a folyamatnak, mely egy új, szocialista civilizáció, az emberek globális társadalmi-kulturális közösségének az alapját építi.

RUDENSKIJ, N. J., aki disszertációját magyar témából írta, tanulmányában (1982/3.), a Magyarországon határain kívüli, Európában élő magyarság lélekszámát próbálta meghatározni. Megállapítja, hogy az 1978. évi becslések szerint a 14,4 millió magyarból mintegy 10,5 millió magyar élt Magyarországon területén. A többi jórészt a szomszédos országokban, másik kisebb, de még mindig jelentős részük magyar diaszpórákat képez az európai tőkés országokban. A XIX–XX. század fordulójá körül időkre visszatekintve a szerző megállapítja, hogy bár a magyar népesség lélekszáma növekedett, de jóval elmaradt a szlovák (rutén) és román népesség lélekszámának abszolút növekedés ütemétől: a magyar növekedés 10,8%, a szlovák 11,8%, a román helyenként 14,6%, az ukrán pedig 16,4% volt. A jobbagység radikális felszámolása után az agrárnépesség jelentős növekedése, sőt túlnépesedés ment végbe. Egyik következmény a jelentős kivándorlás volt, elsősorban az USA-ba. A szerző gondosan gyűjtött és értékelt népszámlálási adatok alapján szemlélteti a magyarság területi megoszlását a szomszédos és a tőkés európai országokban. A szerző, aki kitűnően ismeri nyelvünket, és hosszabb tanulmányúton volt hazánkban, alaposan tájékozódott hazai tudományos gyűjteményeinkben és a magyar szakirodalomban.

KUZEEV, R. G., RAFIKOV, H. Sz., JUMAGUZSINA, N. H. közös tanulmánya a baskírság etnogenezisést és genetikai divergenciáját vizsgálja. A tanulmány a magyar tudomány szempontjából azért is figyelmet érdemel, mert történetírásunkban és néprajzi irodalmunkban jelentős irányzat a régi „baskír–magyar azonosság” elmélete, amelyik azonban az utóbbi években egyre inkább bírálat tárgyát

képezi. A szerzők megállapítják, hogy a jelentős régészeti kutatások ellenére egyetlen olyan régészeti kultúrát sem lehet kimutatni, amelyiknek hordozóit az ősbaskírsággal lehetne azonosítani. Régészeti emlékek alapján lehetetlen nyelvi-etnikai azonosítást végezni. Az Ural–Volga vidéke ősidőktől kultúrák, nyelvek, népek keresztjeződésének színhelye. A legvalószínűbb időrendi feltevések az, hogy az ősbaskírság török nyelvű rétege a volgai – más néven „nagy bolgár” – bevándorlókkal jelent meg a VII–IX. század és a későbbi századok folyamán. Korszerű módszerekkel géntartomány- és fondelemzést folytattak 25 mikropopulációs körzetben, a genetikai jelölők meghatározása érdekében. A mikropopulációs körzeteket a baskírság törzsi összetételének történeti-néprajzi vizsgálata alapján határozták meg. Az elemzések azt mutatják: 1. a régi baskírok viszonylag későn, a X–XVI. század közötti időben jelentek meg, géntartományuk közép-ázsiai, részben belső-ázsiai eredetű (ahol már az i. e. III. században megfigyelt a baskírságot jellemző géntartomány). A baskírok genetikai alkata erős keveredésre utal, amelyik azonban rokon törzsek között folyt. 2. A türk nyelvű bevándorlókra jelentős genetikai befolyást gyakoroltak a helyi szarmata-alán, az állítólagos bolgár–magyar, finnugor és egyéb népek, amelyek azonban nyelvi nyom nélkül olvadtak be. A helyi nepelemek igen gyorsan asszimilálódtak a jövevény törökségben.

NIKISEV, A. A. az angol társadalom-antropológia kialakulásának korában ható tudományos irányzatokat vizsgálja (1982/4.). Megállapítja, hogy jogos MALINOWSKI, B. és RADCLIFFE-BROWN, A. felfogását a funkcionalizmus fogalmával jellemezni, ugyanakkor szerinte MALINOWSKI irányzata inkább biokulturális funkcionalizmusnak, RADCLIFFE-BROWNÉ pedig strukturális funkcionalizmusnak nevezhető. MALINOWSKI és RADCLIFFE-BROWN egyetértett az evolucionizmus megreformálásában. A Londoni Egyetem Közgazdasági és Politikai Iskolájában alakult ki az a szeminárium, amelyikben a két háború közötti években az angol antropológusok (etnológusok) új nemzedéke felnőtt. A szakemberek számának növekedésével, a kutatási programok és színhelyek változatosságával összefüggésben mind a két irányzatban elméleti változások történtek. Afrikában nagy lélekszámú népesség körében nem lehetett megismételni azt, amit az iskolák alapítói egy-egy sziget 4 ezer vagy mindössze 1 ezer lelket számláló népességének vizsgálatakor elvégeztek. A 30-as évek végétől Oxford vette át az elméleti irányítást, ahol RADCLIFFE-BROWN és fiatalabb kollégái közvetlen hatása alatt nevelődtek az angol társadalom-antropológusok. Az új elméletek és módszerek kidolgozói nemcsak műveiken, hanem egyetemi előadásaikon, a közvetlen személyes érintkezésen keresztül fejtették ki hatásukat, és – ami nem mellékes – ébresztettek kritikát magukkal szemben is.

ARUTJUNOV, Sz. A., MARKARJAN, E. Sz., MKRTUMJAN, Ju. I. az etnosz „létfenntartási” kultúrája kutatásának eredményeiről számoltak be (1983/2.). Régészek, néprajzosok és kultúrakutatók közös vállalkozásában Örményország három néprajzi csoportjánál folytattak vizsgálatokat. A személyes megfigyelések mellett alkalmazták a kérdőíves adatgyűjtést is. Négy horizonton folytak a megfigyelések: 1. szabályozó rendszeren a tevékenységet ösztönző-irányító hátteret értették, 2. a teljesítő rendszerek fogalma alatt a teljesítés érdekében rendelkezésre álló eszközöket vették számba, 3. az élet fizikai biztosításának eszközei címen vizsgálták az élet fizikai fenntartásának eszközeit, 4. az élet biológián túli társadalmi-kulturális újratermelésének rendszerén a társadalmilag jelentős tapasztalatnak, a kulturális hagyomány sztereotípiáinak vizsgálatát folytatták. A kutatások egyik fontos eszköze az összehasonlító tipológiai módszer volt. Vizsgálták az életfenntartó tevékenység történeti és éghajlati típusait egyaránt.

KRJUKOV, M. V. a kultúra jelenségeinek tipológiai vizsgálatának alapelveit tekintette át (1983/5.), Gordon CHILDE azon a véleményen volt, hogy a régész számára egyes tárgyak sorsa megismerhetetlen és nem is érdekes, a régészeknek absztrakciókkal, típusokkal kell foglalkozniuk. Ez a megállapítás vonatkozik a néprajzra is. A modern tudományban az a nézet alakult ki, hogy a típusok, a típusok rendszere (tipológia) módszertani eszköz, mely a kutatót objektum lényegét tárja fel. Következésképpen minden tipológia egyfajta absztrakció, ideális modell, eltekint az elemzés szemszögéből lényegtelen ismérvektől. Ebből viszont következik, hogy a vizsgálat céljától függően különböző tipológiák léteznek. Vagyis az elemzés célkitűzésétől függ a tipológia.

A fenti ismertetés vázlatos, más tanulmányok, közlemények bemutatása is haszonnal járhatott volna. A sokféleség zavara a tudományágban lappangó és felszínre tört tematikai problémákat tárja az olvasó elé. Merre tart a szovjet néprajztudomány, hol húzódnak határai? Erre a *Szovjetszkaja Etnográfia* néhány évfolyamának, néhány tanulmányának és vitájának áttekintése nem ad határozott választ. De érzékelteti a sokféle irányban folyó kutatómunka változatosságát, eredményességét, nyitott problémáit, dinamikáját.

Niedermüller Péter

Zeitschrift für Volkskunde

Kevés olyan ország van Európában, ahol nagyobb hagyományai lennének a néprajzi kutatásnak, mint Németországban. Utalhatnék – hogy csak néhány tetszőlegesen kiragadott példát említek – olyan XIX. századi gondolkodókra, mint HERDER vagy olyan „néprajzkutatókra”, mint a GRIMM-testvérek vagy éppen Wilhelm MANNHARDT, akiknek munkássága – mindenkori megítélésüktől függetlenül – a mai napig részét alkotja a német néprajz tudománytörténetének. Mindezt azért kell hangsúlyozni, mert jelen áttekintés a vezető német néprajzi folyóiratnak csupán az utóbbi bő másfél évtizedéről kíván szólni, s jelezni akartam annak a rendkívül gazdag tudománytörténeti múltnak a meglétét, amelyre e rövid írás keretében nem tudok kitérni, de amelytől elválaszthatatlanok az utóbbi évek, évtizedek változásai.

Éppen 130 éve jelentette meg Wilhelm Heinrich RIEHL *Die Volkskunde als Wissenschaft* (A néprajz mint tudomány) c. írását, amely a mai napig egyfajta viszonyítási pontot jelent a német néprajz történetével foglalkozók számára. RIEHL egy határozott, de konzervatív programmal lépett fel. Az őt követő generációk munkássága már csírájában magában rejtette azt a sokszínűséget, amely mindig is jellemezte a német néprajzi kutatásokat. A XIX. század végére, de legkésőbb a századfordulóra pedig kialakult a néprajzi kutatásoknak egy olyan kánonja, amely lényegében egészen a legutóbbi évtizedekig meghatározta az európai néprajz elméletét, módszertanát és gyakorlatát. A néprajzi kutatás általános elvei az egyes európai országokban persze bizonyos eltérésekkel realizálódtak. Ha azonban a második világháborút megelőző időszakban összehasonlítjuk az egyes nemzeti néprajztudományokat, akkor a felszíni eltérések, különbségek mögött, a mélyben lényegi hasonlóságokat, azonosságokat figyelhetünk meg (ilyen pl. az „anyag” és „szellemi” kultúra kettéválasztása, a „nép” fogalmának a parasztsággal való azonosítása stb.) A német Volkskunde-nak természetesen szintén megvoltak a maga nemzeti sajátosságai. Gondolok itt bizonyos fogalmak (pl. *Sitte, Brauch, Volkstum, Stamm, Volksgeist* stb.) sajátos tartalmára és hangsúlyozott használatára, központi szerepére, a néprajztudományok a kultúrtörténettel, a vallástörténettel, a néplélektanral és a germanisztikával való kapcsolatára, illetve a néprajznak a politikában, a nemzeti ideológia alakításában betöltött fontos szerepére (pl. a nácizmus időszakában). Itt persze hangsúlyozni kell, hogy – néhány egyedi kivételtől eltekintve – nem a néprajzkutatók fasiszta meggyőződéséről, mint inkább a néprajz politikai célú felhasználásáról van szó. A második világháború és az azt követő alapvető társadalmi, politikai, gazdasági és kulturális változások új helyzetet idéztek elő a néprajztudományon belül. Egyrészt – a politikai körülmények következtében – megszűnt az egységes német néprajz, s a diszciplína az NDK-ban és az NSZK-ban teljesen különböző utakon fejlődött tovább. (Elsősorban ez indokolja, hogy a továbbiakban a „német néprajz” kifejezéssel csupán az NSZK-ban folyó kutatásokat illessem. Ugyanakkor hangsúlyozni kell, hogy az NSZK-beli kutatók mindig nyomatékkal törekedtek az NDK-ban élő kutatókkal való kapcsolatra, amely tény megfigyelhető a különböző publikációkban is). Másrészt teljesen egyértelművé vált, hogy a német néprajztudomány által korábban járt út – elsősorban politikai okok miatt (a Volkstum, a „völkisch” ideológiája, a germán hagyományokra, kultúrára való állandó hivatkozás stb.) – a továbbiakban járhatatlan. Ebben a nehéz helyzetben a német néprajzkutatók kétféle megoldást találtak. Részben kísérletet tettek a hagyományos néprajzi megközelítés óvatos megreformálására, tudománytörténetének részleges újraértékelésére, részben pedig hozzáálltak a kutatás elméletének, metodikájának, szemléletének és gyakorlatának gyökeres átalakításához. Ezt a folyamatot ma már nem túlzás paradigmaváltásnak nevezni.

A néprajzi kutatás megújítására tett első kísérletek a hatvanas évek elejétől figyelhetők meg, s első eredményei az évtized végére értek be. 1961-ben jelent meg Hermann BAUSINGER első nagy hatású könyve *Volkskultur in der technischen Welt* címmel. A hatvanas évek második felétől kezdődően pedig már egyre erőteljesebben jelentkezett az a fiatalabb generáció, amely BAUSINGER vezetésével (BAUSINGER 1960-tól a tübingeni egyetem néprajzi tanszékének a vezetője, 1967 és 1984 között a *Zeitschrift für Volkskunde* szerkesztője s két periódusban elnöke a Német Néprajzi Társaságnak) erkölcsi kötelességének tekintette tudományának a „fasiszmus hordalékától” való megtisztítását, egy korszerű néprajzi szemlélet kialakítását (vö. BAUSINGER, Hermann: *Volksideologie und Volksforschung zur nationalsozialistischen Volkskunde*. *Zeitschrift für Volkskunde* 61. 1965. 177–

204.; EMMERICH, Wolfgang: *Germanistische Volkstumideologie. Genese und Kritik der Volksforschung im Dritten Reich* (Tübingen, 1968.). Ez volt az a generáció (legismertebb képviselői közül meg kell említeni Utz JEGGLEt, Martin SHARFET, Gottfried KORFFot, Konrad KÖSTLINT, Helge GERNDTet, Klaus ROHt, Rolf LINDNERT), amely a hetvenes években győzelemre vitte ezt az új néprajzi szemléletet, ma pedig a német néprajztudomány „establishment-jét” alkotja. S ha az előbb említettek mellett a megújulásra kész és már a hatvanas években újszerű, modern kutatásokat folytató idősebb kutatókról (Ina-Maria GREVERUS, Ingeborg WEBER-KELLERMANN, Günter WIEGELMANN) sem felejtkezünk meg, akkor nyilvánvaló, hogy a német néprajz megújításában mennyire lényegesek voltak a személyi feltételek is. Az igazi áttörés a hatvanas évek fordulóján történt meg. 1970–1971 sok szempontból éles határvonalat jelent a mai német néprajztudomány történetében. 1970-ben jelent meg ugyanis az *Abschied vom Volksleben* c. kötet, amely radikális szakítást jelentett a hagyományos szemlélettel. Ugyanezen év őszén zajlott le a *Volkskunde in Deutschland* c. elméleti konferencia – a néprajzot az egyetemeken oktatók részvételével –, amely megpróbált leszámolni a korábbi tudományos megközelítésekkel. Ennek a konferenciának az anyaga (BRÜCKNER, W. (hg.): *Falkensteiner Protokolle*. Frankfurt) 1971-ben jelent meg, ugyanakkor amikor Hermann BAUSINGER közzétette máig alapvető összefoglalását a néprajz elméletéről és történetéről (*Volkskunde. Von der Altertumforschung zur Kulturanalyse*. Darmstadt). S hogy itt nemcsak elszigetelt eseményekről volt szó, jól mutatják a korabeli német folyóiratok hasábjai, ahol gyakran szenvedélyes és elkeseredett viták folytak a néprajztudomány elnevezéséről, lehetőségeiről, eszközeiről, feladatairól, elméletéről, módszeréről és társadalmi hasznosságáról (vö. Lutz, GERHARD: *Volkskunde*, „*Lehre vom Volke*”, *und Ethnologie. Zur Geschichte einer Fachbezeichnung*. Hessische Blätter für Volkskunde 62/63. 1971/72. 11–29.; FISCHER, Hans: „*Völkerkunde*”, „*Ethnographie*”, „*Ethnologie*”. *Kritische Kontrolle der frühesten Belege*. Zeitschrift für Ethnologie 95. 1970. 169–182.). Nem túlzás tehát azt állítani, hogy a német néprajztudomány ez idő tájt egy jelentős szellemi forradalmat élt meg, amelynek során a tudomány létét, szellemiségét, egész intézményrendszerét érintő kérdések vetődtek fel, és gyakran radikális, a megszokott megközelítéseket mindenestől elvető válaszok születtek. S ennek a szellemi forradalomnak az egyik – talán éppen a legfontosabb – színtere a *Zeitschrift für Volkskunde* c. folyóirat volt.

Azt azonban hangsúlyozni kell, hogy a *Zeitschrift für Volkskunde* nem az egyedüli néprajzi folyóirat. Több olyan folyóirat létezett és létezik az NSZK-ban, amely sajátos arculattal, a *Zeitschrift für Volkskunde*-tól eltérő szemlélettel bír. A kívülállóknak úgy tűnik, egyfajta munkamegosztás érvényesült a különböző orgánumok között, s a *Zeitschrift für Volkskunde* az egyik – bár kétségtelenül talán a leghangsúlyosabb – irányzatot képviselte. A *Zeitschrift für Volkskunde* egyik sajátosságát belső szerkezete adja. Az egyes számok magvát természetesen a tanulmányok alkotják, amely tanulmányokat gyakran tematikus elvek szerint csoportosították a szerkesztők. A tanulmányok mellett rendszeresen megtalálni a különböző folyó kutatásokról, kutatási irányzatokról beszámoló *Forschungsberichte* rovatot (vö. ALBRECHT, Richard: *Soziologie und Alltag*. Zeitschrift für Volkskunde 78. 1982. 76–82.; ALBRECHT, Richard: *Geschichte als Alltag. Zwischen-Bericht über die Mühen der Ebenen*. Zeitschrift für Volkskunde 79. 1983. 85–103.; KRAMER, Dieter: *Kulturanalyse in der britischen Sozialgeschichtsforschung*. Zeitschrift für Volkskunde 80. 1984. 272–277.; BIMMER, Andreas: *Neuere sozialwissenschaftliche Arbeiten zur Familie: Ein Literaturbericht*. Zeitschrift für Volkskunde 75. 1979. 241–259.). Külön meg kell említeni a könyvismertetéseket, amelyek egy igen széles, Európa számos országára kitekintő áttekintést adnak a néprajzi kutatásokról. Az európai néprajz természetesen nemcsak a könyvismertetések rovatban, hanem egyes irányzatok kritikai értékelésének formájában is jelen van (pl. SOKOLL, Thomas: *Zur Rekonstruktion historischer Gemeinschaftsformen. Neuere sozialgeschichtliche Gemeindestudien in England*. Zeitschrift für Volkskunde 79. 1983. 15–41.).

Kérdés most már, hogy miképpen lehet jellemezni ezt a folyamatot, hol és hogyan lehet megragadni e paradigmaváltás lényegét? Mivel a változásokat nem lehet egyetlen szóval, fogalommal vagy egyértelmű kategóriával jellemezni, ezért a következőkben csupán néhány olyan sajátosságot tudok felsorolni, amelyek kétségtelenül jellemzik az utóbbi másfél, két évtized német néprajzi kutatásait.

Ami talán a leginkább szembetűnő – és mindenképpen jellemző – az a kutatás tárgyában, tematikájában bekövetkezett módosulás. James CLIFFORDnak van egy, az antropológiai megismerést, attitűdöt érintő nagyon találó megállapítása, amely igen nagy mértékben vonatkoztatható az európai néprajztudományokra is. „You are there because I was there” – mondása pontosan rávilá-

gít a néprajztudomány, az antropológia egyik alapproblémájára. Az antropológus, illetve az antropológia ugyanis „válogatott” ismereteket közöl „más” népekről és kulturális sajátosságairól. Ezek a „válogatott” ismeretek pedig ábrázolják és egyben minősítik is az adott népcsoportot. Tehát mi – vagyis mindazok, akik soha nem kerülünk közvetlen kapcsolatba ezekkel a népekkel – csak azt és annyit tudunk róluk, amit és amennyit az antropológus, a néprajzkutató közöl velünk. Lényegében ugyanez a helyzet az európai néprajztudománnyal is. Köztudott, hogy a néprajztudomány Európában nem a társadalomtudományok fejlődésének belső logikájából következően, hanem a nemzeti kulturális örökség megalkotása, a nemzeti érdekek, politika, kultúra, identitás megfogalmazása során vált tudománnyá. Ez a folyamat avatta a néprajzi kutatás tárgyává a „parasztot”, a „paraszti kultúrát” s hozta létre a kutatásnak azt a kánonját, amely válogatott, meghatározott – azaz az előbbi premisszáknak megfelelő, azokkal összhangban álló – ismereteket közölt a „népi” kultúráról. Pontosabban fogalmazva: a hagyományos néprajzi kutatás – néhány egyedi kivételtől eltekintve – nem a néppel, nem a népi kultúrával, hanem annak egy sajátos reprezentációjával, a nemzeti kultúra által meghatározott formájával és a polgári társadalom mentális struktúráiban visszatükröződő képével foglalkozott. A német néprajz megújulásának fontos mozzanata volt annak felismerése, hogy a néprajzi kutatás nem elégedhet meg ezeknek a reprezentációknak a vizsgálatával, hanem alapvető feladata „magának a kultúrának” a leírása, elemzése. Mivel azonban a hagyományos témák vizsgálatát igen nagy mértékben megterhelte az előbb említett kutatási örökség, szükségszerűvé vált új témák felkutatása. Ennek következtében a hatvanas évek második felétől kezdődően a német néprajz egyre következetesebben fordult el a klasszikus néprajzi kutatás tematikus blokkjaitól, s keresett olyan új kutatási területeket és objektumokat, amelyeket még nem érintett meg ez a hagyományos szemlélet. Így került előtérbe pl. az emberi testnek és a testiségnek (1980/2.), az utcának (1983/2.), a fotónak (1985/1.), a falidíszeknek (1970/1–2.), az élmény- és élettörténeteknek (1978/2.), az olvasásnak (1976/1–2.), a slágernek (1975/1.) stb. vizsgálata, vagy olyan átfogó kategóriák, mint a folklorizmus, a tömegkultúra, a populáris művészet, illetve ezek különböző megnyilvánulásainak néprajzi szempontú elemzése. Az új témák mellett természetesen megmaradtak a néprajztudomány hagyományos térrénumai is, pl. házkutatás, szokáskutatás, táplálkozástudomány, a vallás és a népművészet kutatása stb. Az új témákkal azonban oly mérvű szemléleti változás járt együtt, amelynek hatása alól a hagyományos kutatási területek sem tudták kivonni magukat, nemcsak a kutatás tárgya, de a kutatás feladatköre is jelentős mértékben megújult. Számos ide vonatkozó példát lehetne hozni – pl. a vice kutatása (1978/1.), szokáskutatás (1984/1.), a munkakultúra kutatása (1979/1.) stb. –, a legszerencsésebbnek mégis a népi vallásosság példája látszik. Köztudott, hogy a hagyományos néprajzi megközelítés a kultúra vallási megnyilvánulásainak elsősorban az „ősiségét”, „archaikus” voltát, egy feltételezett „ősvallással”, „pogány” vallással való kapcsolatát, illetve az így minősített vallási képzetek, gyakorlatok továbbélését hangsúlyozta. Noha a német néprajzon belül volt bizonyos különbség a vallás és a hiedelmek, a mitológia kutatása között, a megújuló német néprajzi kutatás szükségesnek érezte az ezzel a hagyománnyal való teljes szakítást, és a kultúra vallásos megnyilvánulásait visszahehelyezte oda, ahol a valóságban is található, a mindennapi élet szövetébe. Ennek a látszólag egyszerű aktusnak a nyomán a vallási élet jelenségei többé már nem önmagukban, összefüggéseikből kiszakítva (vagy a kutató által „teremtett” mesterséges összefüggések részeként), hanem saját kontextusukban kerültek vizsgálatra. Így kérdésessé váltak az olyan kategóriák, mint pl. a népi vallásosság vagy azok a feltételezések, amelyek a vallásos megnyilvánulásoknak egy sajátos, autochton „népi” osztályát tételezték. Ez az újabb megközelítés a vallást a mindennapi élet egy olyan tartományának tekintette, ahol az emberi létezéssel kapcsolatos alapvető kérdések és válaszok egy hierarchikus értékrendbe szerveződnek, s az emberi/társadalmi cselekvést lehetővé tevő és biztosító vonatkozási rendszerként működnek. Ebben a szemléletben az „ősi vallások különböző formáinak továbbélése” típusú kérdésfeltevések érvénytelenné váltak, viszont szükségszerűen előtérbe kerültek a vallási élet társadalmi vonatkozásai, mint pl. a Luther-tisztelet és a polgári társadalom válsága közötti összefüggések, a nők vallásossága vagy éppen a vallási szeparatizmus problémái (vö. KÖHLE-HEZINGER, Christel: *Religion als Protest. Zur Dissoziation kirchlicher und bürgerliche Öffentlichkeit*. Zeitschrift für Volkskunde 82. 1986. 44–71.; INHETVEN, Heide: *Dezeus und Spektakel. Traditionelle Frauenfrömmigkeit in der dörflichen Lebenswelt*. Zeitschrift für Volkskunde 82. 1986. 72–94.; SCHARFE, Martin: *Kontrakulturelle Aspekte in der empirischen Religionsforschung*. Zeitschrift für Volkskunde 67. 1971. 173–202.; SCHARFE, Martin: *Doktor Luther: Heiliger oder Held*. Zeitschrift für Volkskunde 80. 1984. 40–58.). Másik példaként említhetjük a tömegkultúrával, annak különböző területeivel, megnyilvánulásai formái-

val foglalkozó kutatásokat. A megújult német néprajztudomány e téren is felfedezte azt a saját tudománytörténeti és -elméleti hagyatékot, amelyhez kapcsolódni tudott. Azaz a tömegkultúra fogalmának nem egy amerikai típusú értelmezését választotta, hanem a frankfurti iskolának és elsősorban ADORNÓnak a tömegkultúrával, kulturális iparral (Kulturindustrie) foglalkozó kritikai elméletére utalt, mint kontextusra. Mindez azonban csupán az általános elméleti, filozófiai háttérrel jelentette, maga a vizsgált és vizsgálandó anyag tipikusan néprajzi jellegű maradt (noha természetesen nem a hagyományos értelemben). Egyrészt utalhatok itt pl. a ponyvák, a falvédők, a képek, a falidíszek, az olajnyomatok, a slágerek, a köznapi irodalom (Trivialliteratur) vagy éppen a Zeppelin-léghajók kultuszának vizsgálatára. Másrészt szembeötlő, hogy mennyire fontos kutatási feladattá vált annak vizsgálata, hogy a különböző társadalmi rétegek kultúrája, kulturális megnyilvánulásai miképpen tükröződnek vissza a tömegkultúrának ebben a közegében. Aligha lehet eléggé hangsúlyozni ennek a folyamatnak, jelenségkörnek a fontosságát, hiszen a népi és az elitkultúra között a köznapi művészet (Triviale Kunst) fontos közvetítő csatornát jelentett, sőt hatással volt magára a néprajztudományra is – nemcsak Németországban, hanem szinte mindenütt Európában – (vö. KORFF, Gottfried: *Politischer „Heiligenkult“ im 19. und 20. Jahrhundert*. Zeitschrift für Volkskunde 71. 1975. 202–220.; WARNEKEN, Berndt: *ZeppelinKult und Arbeiterbewegung. Eine mentalgeschichtliche Studie*. Zeitschrift für Volkskunde 80. 1984. 59–80.; BÜCKER, Ursula: *Vorarbeiten zur einer Ideologiekritik der „Trivialliteratur“*. Zeitschrift für Volkskunde 71. 1975. 28–47.; KRAMER, Jürgen: *Sechs Thesen über „Folklore“ und „Massenkunst“*. Zeitschrift für Volkskunde 71. 1975. 21–27.). Természetesen egy rövid ismertetés keretében eleve kilátástalan vállalkozás a mai német néprajz tematikai sokszínűségének érzékeltetése. (Csupán néhány ebből az áttekintésből kimaradt, de a *Zeitschrift für Volkskunde* hasábjain gyakran előforduló téma: folklorizmus, városi szubkultúrák, alternatív kulturális mozgalmak, a parapszichológikus jelenségek néprajzi értelmezése, a zsidóság néprajza, az NSZK-ban élő törökök néprajzi kutatása stb.). Annyi azonban a fenti példák alapján is megállapítható, hogy a mai német néprajztudomány egészen más típusú, fajtájú ismereteket közöl, egészen más képet alakít ki magáról, mint azt a hagyományos néprajzi kutatás tette. Azáltal, hogy ez a tudományág jelentős változásokat eszközölt saját kutatási tartományán belül, alapvetően új ismeretek közlésére vállalkozott, az emberi kultúra és társadalom új dimenzióit világította meg, újrafogalmazta saját helyét és szerepét a társadalomtudományokon belül.

Az új kutatási témák sokrétűsége és sokszínűsége láttán joggal vetődik fel a kérdés, hogy ebben a látszólagos összevisszaságban hol húzódnak meg a rendező elvek, van-e valami általános szempontrendszer, amely az egymástól nagyon távol eső témákat összekapcsolja, azaz létezik-e egy sajátos német néprajzi módszer? Ha valaki folyamatosan figyelemmel kíséri a német néprajzi vizsgálatok eredményeit, bizonyára igennel felelne az előbbi kérdésekre. Pontos, egzakt és kimerítő választ adni sokkal nehezebb. Annyit bizonyossággal lehet állítani, hogy a német néprajzon belül megtalálható néhány olyan általánosan elfogadott, integratív funkciókat betöltő kategória, amely a kutatások tematikai sokszínűségein túlmutatva egyfajta elméleti/metodikai azonosság, hasonlóság irányába mutat. A teljesség igénye nélkül három olyan rendezőelvet emelnék ki, amelyek – megítélésem szerint – a mai német néprajzi kutatás elméletének pilléreit alkotják.

A német néprajztudományban kibontakozó új szemlélet egyik lényegi célkitűzése bizonyos analitikus kategóriák – mindenekelőtt az „anyagi kultúra”/„szellemi kultúra” típusú fogalmak – meghaladása volt. E törekvés realizálása során vált a német néprajz egyik központi fogalmává a mindennapi élet (Alltag) kategóriája (vö. GREVERUS, Ina-Maria: *Alltag und Alltagswelt: Problemfeld oder Spekulation im Wissenschaftsbetrieb*. Zeitschrift für Volkskunde 79. 1983. 1–14.). Olyan mozzanatról van itt szó, amelynek kapcsán pontosan megfigyelhető, milyen is volt a megújulás mechanizmusa. A néprajzi kutatás ui. ab ovo a mindennapi élettel, annak különböző megnyilvánulásaiával foglalkozott, csupán ezt a tényt elméletileg nem tudatosította. A német néprajz reformnemzedéke azonban a hatvanas évek közepétől egyre határozottabban hangsúlyozta tudománytörténeti és -elméleti múltjának ezt a vonatkozását. Azaz az új szemlélet részben a néprajztudomány hagyományainak újraértelmezésében gyökerezett. Másrészt viszont felfedezte magának a fenomenológiát, de mindenekelőtt a frankfurti iskola kritikai elméletét. A saját tudománytörténeti hagyományok újraértelmezése, illetve más társadalomtudományok eredményeinek „felfedezése” nyomán alakult ki tehát a német néprajz sajátos mindennapi élet fogalma. Ennek a kategóriának a legfőbb sajátossága, hogy egyszerre jelöli ki a kutatás tárgyát, határolja körül a néprajzi vizsgálódások terepét, illetve határozza meg a kutatás módszerét. A mindennapok annyiban alkotják a néprajzi kutatás tárgyát és terrénumát, amennyiben a mindennapi

élet a kollektív tapasztalatok „horizontjaként” és összességeként kerül értelmezésre. Másként fogalmazva, a mindennapi élet (hármely) társadalmi osztály (társadalmi) tevékenységének a megjelenési formája (és ennyiben a néprajzi kutatás tárgya). Ez a megjelenési forma magában foglalja a mindennapi élet sajátos világát – a mindennapi élet jelenségvilágát – és az ehhez kapcsolódó szemléletmódot (hiszen a mindennapi élet érzékelése és észlelése a „mindennapiságnak” egy elementáris, alapvető összetevőjét alkotja). A mindennapi életnek az így értelmezett fogalma önmagában persze nem alkalmas arra, hogy a néprajztudomány összes elméleti problémáját megoldja, de képes a hagyományos néprajzi kutatás széthulló kereteinek megújítására és összetartására. A mindennapiság kategóriájához szervesen hozzátartozik a kiegészíti azt a jelen, a jelenkor, a kutatás jelenidejűségének (Gegenwart) a problémája, amely természetesen elválaszthatatlan a történetiség kérdésétől. Az eredeti fenomenológiai kiindulópontnak megfelelően ez a megközelítés úgy tekint a mindennapi élet mindenkor jelenében megragadható valóságára, mint az emberi tapasztalatok történetileg kialakult összességére. Ebben a megközelítésben történetiség és jelenidejűség nem egymást kizáró, hanem egymást kiegészítő fogalmak, amelyek lehetővé teszik a jelen történetiségének a megragadását. A néprajztudományon belül jelentéskülönbözők az olyan distinkciók, amelyek megkülönböztetik – elméleti igényrel – a történeti, illetve a jelenkutatást. A kutatás az általa feltárt jelenségeket, objektivációkat úgy tekinti, mint az emberi tapasztalatok, az emberi tudás történetileg kialakult helyzetét, állapotát. A néprajzkutató – függetlenül attól, hogy melyik századból származó anyaggal dolgozik – mindig az „adott jelenben” megragadható mindennapiságot, annak megnyilvánulásait vizsgálja. Ez a „jelen” azonban mindig tartalmazza a „múltat” is, s ha ezt a „jelent” kiszakítjuk saját történetének összefüggéséből, akkor pontosan abból a kontextusból emeljük ki, amely a „jelen” megértését, értelmezését egyáltalán lehetővé teszi. (Az egy másik kérdés, hogy a kutató egy másik történeti korszak kultúrájának elemzése során mennyire képes saját „horizontjától” elszakadni, az interpretáció során mennyire képes saját relevanciarendszerétől elvonatkoztatni. Ez az ún. történeti néprajz talán legjelentősebb ismeretelméleti problémája, amelynek feloldására azonban éppen az utóbbi években történtek számottevő kísérletek.)

Végül egészen röviden szólni kell a harmadik alapvető kategóriáról, amely az újfajta elméleti megközelítés módszerét jelöli. Aligha tekinthető véletlennek, hogy a mai német néprajztudománynak szinte minden képviselője – elméleti orientációjától függetlenül – a néprajz empirikus voltát hangsúlyozza. A mai német néprajz abszolút metodikai elsőbbséget biztosít az empirikus kutatásoknak, amely empirikus kutatás azonban nem azonosítható teljes egészében a néprajzi terepmunkával. Pontosabban fogalmazva, az empirikus kutatások kritériuma nemcsak a terepmunkára, hanem a teljes néprajzi metodikára vonatkozik. Az empirikus kutatás elsősorban a megfigyelhető és verifikálható tényekhez, a mindennapi élet valóságához való ragaszkodásban és a kutatói szempontok szabatos meghatározásában nyilvánul meg.

Úgy gondolom ez az a pont, ahol nyilvánvalóvá válik a mindennapiság, a jelenidejűség és az empirikus kultúrakutatás kategóriáinak egymással való szoros kölcsönhatása, amely szilárd vázát alkotja a mai német néprajztudománynak. Természetesen ezeknek az alapkategóriáknak a bevezetése és következetes használata egy sor további olyan következménnyel járt, amelyek részletes elemzése, de akár csak áttekintése messze meghaladja e rövid ismertetés kereteit. A változás iránya azonban talán így is nyomon követhető. A német néprajz az eltelt másfél évtizedben következetesen végigjárta azt az utat, amely az ősi múlt keresésétől egy empirikus kultúratudományhoz vezetett.

VITÁK, VÉLEMÉNYEK

Balassa Iván, Soňa Kovačevićová, Szabadfalvi József

Három vélemény a Magyar Néprajzi Atlasz I–III. kötetéről*

Balassa Iván

A magyar néprajz, ha lassan is, de eljut nagy vállalkozásainak teljesítéséig. Megjelent a *Magyar Néprajzi Lexikon* öt kötete (1977–1982.), épül a *Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum*, a *Magyar Néprajz* (Új Magvarság Néprajza) két-három kötete teljesen elkészült, és egy kötete már napvilágot látott. Most pedig kezünkbe vehettük a *Magyar Néprajzi Atlasz* (MNA) várva várt első három kötetét. Bár kétségtelen, hogy a fenti vállalkozásokkal Európa több országával szemben jelentős a késésünk, de az is megemlíthető, hogy számos ország ezek megvalósításához csak most kezdett hozzá.

Az ilyen alapozó vállalkozások gyökerei nálunk általában a harmincas évekre nyúlnak vissza, amikor egy nagy generáció nyomán a nem kevésbé tehetséges és szorgalmas ifjú réteg is jelentkezett. Az előbbieket megvalósították a *Magyarság Néprajzát* (1933–1937.), az utóbbiak a nagyok buzdítására, Európában körülnézve, új, nagy felmérések lehetőségét vetették fel (atlasz, szabadtéri múzeum, központi néprajzi archívum stb.). A példák közül leginkább a finnek, svédok és helyenként a németek kezdeményezései hatottak. A közbejött háború azonban a megvalósítást nem tette lehetővé, ez az oka késésünknek többek között a *Magyar Néprajzi Atlasz* esetében is.

1929-ben SCHWARTZ Elemér, a szegedi egyetem néprajzi érdeklődésű német professzora (neve hiányzik a *Magyar Néprajzi Lexikonból*) a Magyar Néprajzi Társaság választmányi ülésén felvette az atlasz szükségét. Ugyanígy nyilatkozott néhány évvel később BÁTKY Zsigmond is (*Tárgyi néprajzi feladataink és akadémiánk*. Ethnographia XLIV. 1933. 19.). Igazában azonban GUNDA Béla volt az, aki a magyar néprajzi atlasz munkálatokat megindította, és annak elvi, módszertani kérdéseit kidolgozta. Ezt a Magyar Néprajzi Társaság 1939. október 25-én tartott ülésén előadta, és tanulmánya még ebben az évben meg is jelent (*A Magyar Néprajzi Atlasz kérdése*. Néprajzi Értesítő XXXI. 1939. 294–300.). Ebben csaknem minden olyan kérdést felvetett, mely később változatlanul vagy átalakítva a most ismertetendő *Magyar Néprajzi Atlasz*-ban megvalósult. Megemlítem, hogy utal olyan társadalmi vonatkozásokra is, mint a parasztság osztályrétegződése. Alapelveként pedig leszögezi: „Nem a nyomtatást kell térképezni, hanem azt, hogy milyen alakú a nyomtató szerű, hol áll, lóval vagy ökörrel nyomtatnak-e rajta. Természetesen felvesszük a nyelvi anyagot is” (297.). Csak sajnálni lehet, hogy az 1939 őszén a Néprajzi Múzeumban megindult előmunkálatokat a háború elsodorta, és csaknem egy fél évszázadot kellett arra várnunk, hogy az első három kötetet kezünkbe vehessük.

1955. augusztus 27-én tartotta a felélesztett *Magyar Néprajzi Atlasz* szerkesztőbizottsága alakuló ülését, amikor három elvégzendő feladatot tűzött maga elé: 1. az elvi kérdések tisztázása, 2. a kérdőív összeállítása, 3. és a kutatópontok hálózatának kijelölése. A kérdések szélesebb körű megvitatására ugyanez év novemberében a Magyar Néprajzi Társaság debreceni vándorgyűlésén BARABÁS Jenő előadása nyomán került sor (BARABÁS Jenő: *A Magyar Néprajzi Atlasz munkálatai*. Ethnographia LXVII. 1965. 359–361.). A kérdőív négy füzeté 1958-ban, a *Gyűjtési Útmutató* pedig a következő évben jelent meg.

Ez idő tájt az elvi, módszertani és gyakorlati kérdéseket is kidolgozta a szerkesztőség. Kijelölték a 423 kutatópontot, melyből 258 az országhatáron belülre, 165 azon kívülre esett. Különösen az utóbbiakon a gyűjtés elvégzése nem egy esetben jelentős nehézséget okozott. A gyűjtést BARABÁS Jenő

**Magyar Néprajzi Atlasz I–III.* Szerkesztette BARABÁS Jenő. Szerkesztőbizottság: BARABÁS Jenő, DIÓSZEGI Vilmos, GUNDA Béla, MORVAY Judit, SZOLNOKY Lajos. Szerzők: BARABÁS Jenő, PALÁDI-KOVÁCS Attila, FÜZES Endre, HEGYI Imre, MORVAY Judit, SZOLNOKY Lajos. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1987. 1–220 térkép.

szervezte, és azt kizárólag néprajzi szakemberek végezték. Egy-egy kutatópontra 10 napot szántak. Összesen 1600 kérdőfüzetben több millió adatot jegyeztek le, és 40 000-et meghaladó fénykép gyűjt össze. Ezt a hatalmas munkát döntő többséggel egy 25–30 fős szakembercsoport végezte el. A kérdőív kétszáz témát ölelt fel, melynek megoszlása a következő: földművelés 36, állattartás 14, település-építkezés 30, teherhordás 9, kender-feldolgozás 11, társadalmi néprajz és szokások 25, népzene 1, hiedelem 25 (*Magyar Néprajzi Lexikon* 3:491.). Természetesen mindez sok alkérdésre bomlik, mely együttesen eléri az ezret. A történeti szempontot is ervenyesítették, mert a gyűjtés időpontján kívül a századforduló éveinek állapotát hangsúlyosan igyekeztek felmérni, ami lehetőséget ad a változások irányának érzékelésére. A térképek 1:2 000 000 léptékűek, és ez tervszerűen megegyezik a lengyelek és a jugoszlávok néprajzi atlaszáinak léptékével, és így lehetőség van egyes lapokon a jelenségek egy országnál nagyobb földrajzi területen történő összekapcsolására. A gyűjtés munkája 1959–1969 között tíz évig tartott, de már az utolsó években a feldolgozás is megindult; ezt követően az adatok ellenőrzése és kiegészítése még jelentős energiát kötött le.

1967-ben egyes próbaplapokat közreadtak az atlasz szerkesztői (BARABÁS Jenő: *Mutatvány a Magyar Néprajzi Atlasz anyagából*. Néprajzi Értesítő XLIX. 1967. 5–72.). Ezek már világosan mutatták, hogy milyen nagy jelentőségű az összegyűjtött adatmennyiség a további néprajzkutatás számára. Ezután még nagyon kemény munkával történt meg az egyes térképlapok megtervezése, kidolgozása és megszerkesztése, hiszen sokszor ezer, de tízezer adatot is kellett – egységes elvek szerint – rendszerezni. Ezután következett a kiadásra történő előkészítés, a térképek végleges megrajzolása, a magyarázó kötetek összeállítása, mely az 1980-as évekre is átnyúlt. Ekkor a kiadással támadtak nehézségek. A könyvterjesztők ugyanis nem akartak belőle átvenni, mert eladhatatlannak tartották. Az ilyen nehézségek leküzdésével is évek teltek el, míg végre kezünkbe vehettük és áttekinthettük az első három kötetet. Sajnos, ezzel nem jelent meg egy időben a lapok értelmezéséhez elengedhetetlen magyarázó kötet, mely nélkül a térképlapok feldolgozása sok nehézségbe ütközik, annál is inkább, mert nem minden térképlap tartalmazza a szükséges rajzokat

Az első három kötet a következő lapokat foglalja magába: településkép, gabonatermelés, gabonátárolás, burgonvaültetés és kapák, szőlészet és borászat, szénamunka, tehénfejés, fogatolás, kasztrálás, háziszárnyasok, állatok irányító szavai, juhászat, szekér és kocs, emberi erővel történő szállítás. Mindez 220 térképen található meg és az anyagi műveltség egészéről ugyan nem ad teljes áttekintést, de olyan fontos részeket emel ki, melyek alkalmasak arra, hogy bizonyos mértékig a még nem közölt területekre is be lehessen tekinteni. Egyelőre felmérhetetlen az a kutatási lehetőség, melyeket ezek a lapok nyújtanak, mindezt igazában csak a jövőben lehet majd megállapítani. Hiszen a tárgyak, munkamódok, jelenségek kartografikus ábrázolása a néprajzi kutatást biztosabb alapokra helyezi. Hacsak az utóbbi száz év térképei is, mégis sok esetben messze a múltba világít. Nagyon határozottan jelzi az interetnikus kapcsolatokat, elhatárolja vagy meghatározhatja az etnikai csoportokat. GUNDA Béla írta még 1939-ben erről a kérdésről: „A Magyar Néprajzi Atlasz alapján fogjuk csak tudni, hogy mi a palóc, a moldvai-magyar a barkók kultúrája, hol végződik Göcsej és hol kezdődik az Őrség...” (294.). E megállapítással kapcsolatban hadd álljon itt két illusztráció éppen a palócokkal kapcsolatban.

Az eddigi kutatás alig talált olyan néprajzi jelenségeket, melyek az északi magyar nyelvterületen hosszan végignyúló palóc terület egészét jellemeznék. Legtöbbször egy vagy két nyelvjárási, hangtani jelenségre támaszkodva jelölték ki a határokat, de ugyanakkor megállapították, hogy ez a néprajzi csoportunk számos kisebb alcsoportra oszlik. Az egész palócság meghatározására úgy látom, hogy a néprajzi, nyelvjárási atlaszok lehetőséget nyújtanak. Érdemes ezzel kapcsolatban az MNA most megjelenő 11–18. lapjait vizsgálóra venni (PALÁDI-KOVÁCS Attila). A tavasz és a vesszőborona elnevezése *borona* formában jelentkezik a palóc terület egészén, de nyugat és dél felé annál messzebbre nyúlik. Érdemes megjegyezni, hogy a *Magyar Nyelvatlasznak* (MNYA) is van két lapja (138. *tüskeborona*, 139. *fogasborona*), mely a borona két alaptípusának elnevezését mutatja be. Bizonyos különbség mutatkozik a két atlasz megállapításai között. Az MNA kutatói ugyanis a palócnak mondható területen a vesszőborona megjelölésére a *borona*, *tovisborona* elnevezést találták. Ezzel szemben az MNYA nagyjából ugyanazzen a területen *tövizsborona* és *változatot (tövizsborona, tövizsborona stb.)*. Felvetődhet a kérdés, hogy az MNA-nak érdemes volt-e olyan kérdéseket felvenni, melyekben a nyelvészek otthonosabban mozognak? Azt hiszem, hogy nem volt felesleges, mert egyrészt mások a kutatópontok, illetve a vizsgálat szempontjai, melyek az elnevezésen kívül a formát, a készítést, használatot sőt az eltűnés ütemét is igyekeznek bemutatni. Meg kell azonban jegyezni, hogy a

kutatócsoport esetében az MNYA lapjain azok meghatározása sokkal könnyebb és biztosabb, mint az MNA esetében.

Erdemes megvizsgálni a favazas boronák (fogas) formáját. A trapéz alakú, keresztbe három, hosszában négy levéllel rendelkező és általában 30-36 vasfogat magába foglaló típus nagyjából azon a területen volt használatban, amit palócnak nevezünk, nyugat felé azonban elérte egyes esetekben a Nyitra vonalát, keleten nagyjából a Sajóig használták, de helyenként a Tiszáig is felbukkan (11. lap). Ennel meg figyelemre méltóbb a tovisborona, melyet e területről jól ismerünk, mert nemrégiben IKVAI Nándor egy kitűnő dolgozatban világította meg annak a magyar nyelvterület északi részén formáit és használatát (*A tövisborona Észak-Magyarországon és szlovákiai párhuzamai*. Ethnographia XCII. 1981. 278–297.) E munkájában az MNA, akkor még kéziratos anyaga mellett felhasználta saját és mások gyűjtését, a nyomtatásban megjelent adatokat. A Palóc-földön a szánkó alakú váz formát találta meg, melynek fejébe két keresztfát erősítettek, és ezen átfűzve a vesszőt ezt olyan erősen tudták rögzíteni, hogy azok „4-6 évig is eltartottak, és hatszor, nyolcszor is meg lehetett újítani őket” (286). Az IKVAI által szerkesztett területek legnagyobb elofordulása Kolodgyarmat és Hontfüzesgyarmat, az MNA ettől jóval nyugatabbra is kimutatja Szlovákia területén egészen Pozsony közelében. Keleten Uppony, Mikófalva vonalag uralkodó formának tekinthető, de használták Bőcs, Hejőpapi parasztagazdaságaiban is. Legdélibb előfordulása Gyöngyöspata. Főbb vonalaiban tehát a tövisborona e típusának területe megegyezik a palócnak mondott (vélt) etnikai csoportéval. Ehhez még az MNA 17. lapjának ábrázolását érdemes hozzafűzni, mely szerint nagyjából ezen a területen ezt a szerszámot hazulag készítették, ritkább esetben helybeli specialistáktól vették. Az ettől délebbre eső területen már vásárokon vagy vándorárusoktól szerezték be. Természetesen egyetlen szerszám még aligha lehetett meghatározó egy ilyen nagy méretű etnikai csoportra, de éppen az MNA lapjai nemcsak felvetik, hanem elő is segítik az ilyen irányú kutatást, melyet majd a lengyel, szlovák, kárpátukrán, jugoszláv atlaszok adataival összevetve interetnikus vonatkozásban is tovább lehet folytatni.

De lássunk egy másik lehetőséget, most már a szokások területéről, mely ugyan még nem jelent meg az MNA kötetiben. Az MNYA 472. lapja erre a kérdésre keresi a választ: „Mi az esküvő utáni evés-ivásnak, tancnak a neve?” A terkep világosan bizonyítja, hogy a Palóc-földön a *lagzi* általános. Ezt először csak a XVIII. század közepén jegyezték fel, minden bizonnyal azért, mert jellegzetes paraszti használatú, nyelvjárási szó, melyet írásban nem rögzítettek. A *lakik* igéből -z gyakorító képzővel a játszi hangulatú igeneveket alkotó -i képzővel kiegészítve alakult ki végeleges formájában (TFSZ 2: 706.). A mai Szlovákia magyar falvaiban a *lagzi* elnevezés nyugati határa Martos–Zsitvabesenyő–Barslédec. A Dunát dél felé egy-egy szórványadattól eltekintve nem lépi át. Szlovákiai oldalon Csucsomig kizárólagos, innen keletre már csak a lakodalom elnevezést találjuk. Magyarországi oldalon Szentpétri–Szuhonny–Sajószöged a keleti határa, majd a Tisza két oldalán halad lefelé, utolsó előfordulása Nagykőrű. A Duna–Tisza közén Nagykőrös–Tizsakécske vonaláig kizárólagos. Mindez azt látszik mutatni, hogy a *lagzi* szó elterjedése nagyjából a palóc területtel egyezik meg, de nyugat felé (akárcsak a borona esetében) mintha tovább terjedne, dél felé pedig a kirajzást követi.

Természetesen két fogalomkör (adat) futólagos elemzéséből túlzott merészség lenne messze-menő következtetéseket levonni a palóc etnikai csoport határáról, de kétségtelen, hogy ilyen irányba is érdemes lesz majd a teljesen megjelent MNA-t feldolgozni. Továbbá, ahol ez lehetséges, összevetni a sok néprajzi vonatkozást tartalmazó MNYA-szal, a továbbiakban pedig a környező és más európai népek atlaszaival. A fenti két adat vizsgálatából annyi máris kiderül, hogy a palócok kapcsolatai nyugat felé mintha messzebb terjednének az eddig feltételezettnél, dél felé pedig jól kimutathatók azok a felépítések, kirajzások, melyek a XVIII–XIX. században történtek.

Számomra, de minden néprajzkutató számára, nagy öröm az MNA első három kötetének megjelenése, mert a kutatások egy sor újabb lehetőségét nyitja meg, és eddigi ismereteinket sokkal biztosabb alapokra helyezi. Ezért várjuk feszült izgalommal a további köteteket és mindenekelőtt a már megjelent lapokhoz a magyarázó kötetet.

Soňa Kovačevićová

A háborút követő időszakban, a nemzetek egymás iránti közeledésre és saját jellegzetességeik keresésére irányuló törekvéseihez kapcsolódva Európában létrejöttek azok a tudományos központok,

amelyek széles körű kutatások alapján nemzeti atlaszmunkákat kívántak létrehozni. Közöttük a kölcsönös tájékoztatást nemcsak személyes látogatások biztosították, hanem az *Európa Etnológiai Atlaszán* végzett közös munka is, ami az UNESCO melletti CIEI keretében folyt, és kétévenként más-más központban összejövetelt tartott. Állandósultak, kikristályosodtak az atlaszmunkák egyes módszerei a népi kultúra térbeli kutatásának általános eredményei alapján, támaszkodva a nyelvatlások tapasztalataira és szorosan kapcsolódva a szaktudomány egyes országokban kialakult hagyományaihoz. Az atlasz-koncepciókat a szó tagabb értelmében két csoportra oszthatjuk. Az egyik az egységes kérdőívek alapján összegyűjtött adatokkal a politikai határral elhatárolt államterületet dolgozza föl (ilyen a régebbi néprajzi atlaszok közül a svájci, az újabbakból a szovjet, a jugoszláv, az osztrák néprajzi atlasz); az atlaszok másik csoportja az etnikumra, a nyelvterületre épít, vagyis a nemzetiségi hovatartozás alapján kiterjeszti a kutatásokat az illető ország határain túl is (mint a svéd és a német néprajzi atlasz).

A *Magyar Néprajzi Atlasz* (a továbbiakban: MNA) munkáját BARABÁS Jenő kiérlelt koncepciója alapján kezdte meg az 50-es évek végén (*Ardőívek I-IV*. Budapest, 1958. – BARABÁS Jenő: *Kartográfiai módszer a néprajzban*. Budapest, 1963.). A munka etnikai alapon kiválasztott kutatópontok hálózatára támaszkodott. BARABÁS Jenő körül szerkesztőbizottság jött létre: DIÓSZEGI Vilmos, GUNDA Béla, MORVAY Judit és SZOLNOKY Lajos, akik az 50-es és 60-as évek magyar néprajztudományának jeles képviselői voltak. Az adatfölvételt válogatott, a fejlődést meghatározó jelenségekre irányuló egységes kérdések, kérdőívek alapján szakemberek végezték, majd két évtizedig, Magyarország területén, valamint Csehszlovákiában (Dél-Szlovákiában több mint 30 kutatóhelyen), Kárpát-Ukrajnában, Jugoszláviában, Ausztria és Románia területén.

1987-ben Budapesten az Akadémiai Kiadó gondozásában megjelent az MNA első három kötete, 220 térképpel. Ezek a következő témaköröket tartalmazzák: településformák, földművelés, gabona-termesztés, burgonyatermesztés, szőlészet, állattartás, állathívogatók, szállítás. A térképlapokat az alábbi szerzők dolgozták ki: BARABÁS Jenő, FÜZES Endre, HEGYI Imre, MORVAY Judit, PALÁDI-KOVÁCS Attila, SZOLNOKY Lajos. A térképlapok nemcsak a farszót terepmunka és az adatok hitelesítésének eredményeit testesítik meg, de azoknak a kutatóknak a tudományos tapasztalatait is, akik a témák, kérdések kiválasztásában és az adatok összeállításában részt vállaltak. Többségüknek ez azt jelentette, hogy termékeny éveik nagy részét erre az atlaszmunkára fordították. Mindezt épp a *Szlovák Néprajzi Atlasz* (SZNA) munkálatai alapján merem állítani, amelynek kezdetei a Magyar Tudományos Akadémia, konkrétan a Néprajzi Kutató Csoport és BARABÁS Jenő tudományos segítségének köszönhetők. A tapasztalatok átadásában a két akadémia és a munkahelyek, szakemberek testvéri kooperációja mutatkozott meg.

Mint már említettem, az egyes európai néprajzi kutatóközpontok a népi kultúra térbeli tagolódásának vizsgálatát a hazai tudományos hagyományok alapján dolgozták ki. Ennek következtében az SZNA más alapokra épült, mint az MNA koncepciója, tudniillik, a területi koncepcióból indult ki. Ez azt jelenti, hogy az SZNA nemcsak a szlovák helységeket (összesen 180), de 37 magyart (főként azokat, melyeket Szlovákia területén az MNA is figyelembe vett), továbbá 17 ruszin-ukránt, négy gorált és három egykori német települést is vizsgált. A két atlasz között további eltérés, hogy a mezőgazdasági munkák és az azokon nyugvó kulturális jelenségek helyett (melyeket az MNA eddig megjelent térképei előtérbe helyeztek) nagy figyelmet szentel a kézművészetnek és a folklorizmus egyes kiemelt formáinak is. E különbségeket azért említjük, mert a szemléletmód sokrétűsége olyan alaptérképek kiválasztásához vezetett bennünket, amelyek nemzetközi kartográfiai és geográfiai szempontok alapján készültek, és lehetőséget nyújtanak széles körű közép-európai összehasonlításához.

Az MNA térképlapjainak a publikált első harmada alapján nehéz az olyan fontos és tartalmas munka egészét megítélni, mint amilyen a *Magyar Néprajzi Atlasz* lesz, teljes egészében. Mégis, a BARABÁS Jenő által kifejtett elméleti törekvések ismeretében és a 220 kinyomtatott térképlap alapján levonhatunk bizonyos következtetéseket. A publikált térképek érzékeltetik Magyarország és a határos szlovák-ukrán, román, jugoszláv és osztrák területek népi kultúrájának regionális tagolódását a mezőgazdasági munkák alapján, melyeknek meghatározó szerepük volt a múltban. BARABÁS Jenő 1963-ban publikált elvi állásfoglalásában azonban a népi kultúra fejlődését és térbeli tagolódását meghatározó más fontos tényezőkről is beszélt. Megemlítette a természeti adottságok, a városokhoz, a társadalmi fejlődéshez, a nemzetiségi és vallási megoszláshoz való viszonyt. Szólt a népi kultúra fejlődésének mindazon kérdéseiről, melyek összefüggnek a jelenségek formai és funkcionális változásaival, így a közösségi tudatról, a közösség passzív vagy aktív viselkedéséről, az egyéniség jelentőségéről, a jelenségek datálásáról és a helyi terminológiáról. E problémakörök egy részét a térképek áttekintik (főleg

a fejlődést, a működést, a tipológiát, technológiát). A BARABÁS tervében említett fontos kérdések egy része azonban, amely bennünket az SZNA munkálataiban a nemzetközi geográfiai és kartográfiai elvek választásához vezetett, itt hiányzik. Vonatkozik ez például olyan alap- vagy segédeszközökre (átvilágítás), amelyek már az *Atlas der schweizerischen Volkskunde* igenybe vett. Ezek közé tartozik a mai államhatárok és Közép-Európa történeti és mai igazgatási tagolásának, a fővárosok és a megyeszékhelyek megnevezéseinek, a hegyvidékeknek a szemléletes jelölése, a vizsgálat térségtörténeti és mai etnikai, vallási összetételének feltüntetése, valamint a mértékek, a délkörök és a hosszúsági körök érthetőbb beiktatása.

Annak ellenére, hogy az MNA csak részlegesen van a kezünkben és nem könnyű lapjain térben, helyileg tájékozódni, mégis felhívja a figyelmet egy sor olyan problémára, mely Magyarországon és Szlovákia népi kultúrájának fejlődésével és jellegével kapcsolatos, s amelyek megoldását további néprajzi együttműködés biztosíthatja majd. E kérdések közt választ várunk olyan jelenségek értelmezésére, amelyek a magyar nyelvterületen belül három zónában fordulnak elő (a Dunántúlon, a Duna és a Tisza között, a Kárpátok keleti részén) és párhuzamaik Szlovákia megfelelő részeiben is megtalálhatóak (Nyugat-, Közép- és Kelet-Szlovákiában). Régészek, történészek és etnográfusok történeti szűrőpróba-vizsgálatai egyaránt azt mutatják, hogy a tagoltság nemcsak a természeti adottságok eltérésének függvénye, de összefügg az utóbbi száz év telepítéseivel, a termelés jellegével és a felgyorsuló gazdasági átalakulás irányával is. Összetettebbek azok a kérdések, amelyeket az MNA a peremterületek bizonyos jelenségeinek térbeli előfordulásával kapcsolatban felvet, és amelyek összefüggnek egész Dél-Szlovákia fejlődésével.

A fejlődés bonyolult menetét nem lehet felírni egyetlen etnikum adatai alapján, de csupán a természeti tényezők alapján sem; tekintetbe kell venni az 1918 előtti általános fejlődési tendenciákat is. Mindenekelőtt pedig el kell gondolkozni az agrarvarosok és a régió egész területének nemzeti-ségi, vallási és társadalmi sokszínűségén. Az államszervezet befolyásának, a kulturális fejlődés regionális tagoltságának kérdései ma nemcsak a néprajzkutatókat foglalkoztatják, de megjelennek a magyar és a szlovák művészettörténészeknek például a gótika és a reneszánsz képzőművészet problémáira vonatkozó elméleti és tárgyi megoldásaiban, nézeteiben is.

A *Magyar Néprajzi Atlaszban* és a *Szlovák Néprajzi Atlaszban* felmerülő problematika egy olyan összetett kérdéskörre mutat, melyet csak a történeti összehasonlító néprajz segítségével lehet megoldani, féltetve minden ellenérzést, amely a múltban talán munkánkat fékezte, jellemezte. El kell gondolkodnunk a Kárpátok alatt és a Duna menti síkságon élő népeknek nemcsak a sajátos egyéni kultúráján, hanem rá kell mutatnunk arra is, ami a népek kultúráját összekötötte és összeköti ma is, továbbá arra, amivel hozzájárultak Közép-Európa specifikus kultúrájának kialakulásához.

Szabadfalvi József

A *Magyar Néprajzi Atlasz* szaktudományunk legnagyobb vállalkozása. Tervezése fél évszázados, szervezése és a munkálatok megkezdése is az 1950-es évek elejére esett. A szerkesztők igen körültekintő és hosszan tartó munkával állították össze a kérdőív négy terjedelmes füzetét. Megszámlálhatatlan gyűjtője volt, s hatalmas munkát jelentett az ellenőrzés. A térképek megszerkesztése állítható igen nagy gond elé a munkát vállalókat, akkor derült ki, hogy mennyiben tudták a tervezéskor tekintetbe venni a térképezhetőség szempontjait. A térképszerkesztők is már részben mások, mint a 30 évvel ezelőtti kérdőíveket összeállítók.

A kilenc kötetre, pontosabban mappára tervezett sorozatnak eddig csak az első három kötete jelent meg, összesen 205 térképlappal. Következésképpen teljes hasznát megítélni még közel sem tudjuk. Már az első lapok átnézése is arról győzi meg az értelmezőt, hogy először a térképszerkesztőknek kellene a munkájuk során felgyülemlett tapasztalataikat leírniuk, hiszen a kérdőívek adatainak elemzésekor, a térképezhető témák kiválasztásakor és a lapok megszerkesztésekor sokkal nagyobb anyagból válogathattak és számtalan összefüggésre bukkanhattak, olyanokra is természetesen, amelyek elvesztek a térképszerkesztés speciális munkalehetőségei között. Az is bizonyosnak tűnik, hogy a felgyűjtött információtömeg nagy része – akár 50%-a is – nem került térképezésre, viszont fontos kiegészítőül és magyarázatul szolgálnak a publikált adatokhoz.

A III. mappa tartalmaz adatot a magyar állattenyésztés és pásztorkodás témaköréből. A 154–160. lapokon a juhászat építményei, a 161–165 közöttiek a kosarazás, 166-tól 173-ig a juhnyájak-

ról és a fejről. 174-től 190-ig a juhtej feldolgozásáról találunk összesen 37 térképlapot. A mappa második felében (191–205.) már a szekeret és a kocsit, illetőleg annak a népi teherhordásban betöltött szerepét terkepezi. Elmondhatjuk tehát, hogy kötetünkben a magyarság juhtenyésztés-néprajzának csupán egy része kapott helyet. Itt sem esik szó a fajtákról, a legeltetés és a tenyésztés számtalan kérdéséről. Az I. mappában kapott helyet még néhány idevágó téma, így pl. a tehénfejés (110–114.), a kasztrálás (124–127.) és a házi szárnyasok tenyésztésének (128–133.) néhány adata. Nem tudni, hogy ezekről esik-e a szó majd a későbbi kötetekben?

A következőkben csupán az itt megjelent lapokhoz fűzhetünk – a teljesség igénye nélkül – néhány megjegyzést.

A juhtenyésztéssel foglalkozó térképlapok felvázolják a magyar nép dominánsabb juhtenyésztő területeit. A Dunántúl nyugati felén, szinte már a Balatontól északra és nyugatra a legeltető juhtenyésztés teljes hiánya rajzolódik ki markánsan a lapokból. A térképlejek csupán Tolna megyét, Baranya északi felét és részben Somogyot mutatják hagyományos juhtenyésztő területnek. Somogy nyugati felében, a Balatonfelvidéken néhány adat a belterjesebb eljárásokat, pl. a hodály nyári használatát igazolja. Alig találunk jelzéseket a Dunántúl északi harmadában Sopron megyétől Pest megyéig, valamint a Kisalföldnek a Dunától északra eső területein.

Az Alföldön a nagy pusztaságokon folytatott juhtenyésztés rajzolódik ki. Jellegetések annak építményei, tejfeldolgozása, jó következtetéseket vonhatunk le annak általános technikai szintjére is. Jelentős volt a juhászat a Tiszántúl északi csücskében, a Nyírségben és Szatmár nyugati felén. Külön egy séget képvisel az Erdélyi-szegethegység, majd az Erdélyi-medence és a Szekelyföld egésze. Az itt élő magyarságnál – úgy tűnik – már markánsabban jelentkezik a juhtenyésztés, mint azt várhattuk volna. Jelentős a juhtartás Ung és Ugocsa megyétől nyugatra, az Északi-középhegység régiójában, valamint attól északra a magyar nyelvhatárig, különösen Zemplénben, Abaúj-Tornában és Gömörben, de attól nyugatra is egészen az Ipolyáságig. Ugyancsak jellegetések a juhtenyésztő területnek mutatják a térképlapok a Marostól délre, Torontál és Temes megyék magyarlakta területeit.

A juhászat építményei esetében hasznos lett volna szatrazajok közlése is. Ugyanis tájként is többszörösen keveredik a név és a forma, gondoljunk itt pl. a *karámmra*, *kosárra* és *akolra*. A magyar pástorépitményeket közismerten GYÖRFFY István már 1927-ben összegezte, ezek típusainak és terminológiájuknak dzsungelében a *Magyar Néprajzi Lexikon* sem tett rendet. Sürgősen meg kellene határozni a típusokat, az ezen belüli variánsokat, ezek egzakt tudományos terminusait, s ezt követően el kell várni azok pontos használatát. Ezek mellett természetesen számon kell tartanunk a táji elnevezéseiket is.

Néhány apróbb észrevétel. Igen szemléletes a juhászat fedetlen, mozgatható építményeinek a neve (154. lap). A tudományban meghonosodott *kosár* név csak Erdély középső medencéjében, Szekelyföldön, illetőleg az Alföldtől északra, az Északi-középhegység vidékén ismert! Figyelemre méltó a 159. térkép, amelyen a juhászat nyári építményeinek fő típusait foglalja össze: Erdély teljesen egy séges képet mutat, a mozgatható építmény, a *kosár* használatával, csupán a Kárpátok ívétől keletre élő magyarságnál fordul elő a fedetlen, szilárd építmény. Három alaptípus keveredik tehát. Igen változatos képet mutat a Duna–Tisza-köze és a Tiszántúl északi fele. Viszonylag egyszerűbb a kép az Északi-középhegység tájain, bár ez – a *kosár* névhasználatával – rokonságot mutat az erdélyivel.

Figyelemre méltó a *kosár* típus mozgatható nyári építmény előfordulása és az ún. *kosarazás* összevetése. Úgy tűnik, hogy a két térképnek a helységek tekintetében teljesen meg kellene egyeznie. Nagyjából egybeesőnek tűnnek, de teljes egészében nem. A különbözőségeket nem tudom pillanatszerűen megmagyarázni! Nagyon fontos eredménye az atlasznak annak igazolása, hogy az ún. *kosarazó trágyázási módszer* nemcsak a kárpáti juhászatban honos, hanem azon belüli középhegységi területeken, valamint az Alföldön is a juhtartó területeken. Csupán az elnevezése más. Ez azonban természetes, hiszen az építménynek magának is más a neve. Azt is megállapíthatjuk, hogy a juhokkal történő kosarazó trágyázás elsősorban a régi nyomásos földműveléshez kapcsolódott, s elsősorban a szántóföldeket trágyázták, ezen belül is nagyobb arányúnak tűnik az *ugarok* s viszonylag kisebb a learatott gabonaföldek, az ún. tarlók kosarazása. A rétek és a legelők illetően járatása jobbra Erdély magyar lakosságánál fordul elő. A 165. sz. térkép azt mutatja be, hogy szarvasmarha-csoportokkal is trágyáztak földet úgy, hogy a delelő vagy az éjszakázó helyeket módszeresen továbbhelyezték. Ezt az eljárást korábban alig tartottuk számon (I. SZABADFALVI J.: *Kosarazás, telkestés, fektetés és társai*. Folklor és Tradíció IV. Budapest, 1987. 189–205.). Ez az eljárás is a kosarazó trágyázás helyi variánsa.

Ismeretlenek a juhok elterjedésének térképlapjai is. Erdély elkülönülése, eljárásokban és terminológiában még markánsabban mutatkozik. Erdélyben is mutatkozik két külön területi egység a Székelyföld, illetve az Erdélyi-medence esetében. L. idevonatkozóan a fejőedény nevét, a jogviszonyokat, a fő juhász és a juhnyáj neve stb. A tejhaszonvétel jogviszonyai esetében pl. a három típusból kettő fordul elő Erdélyben és kettő egyéb területeken, tehát az Alföldön, a Felföldön és Dunántúlon. De a gazdánkénti külön fejtés Erdélyben teljesen ismeretlen. A közösen fejt és a fejtő juhok száma szerinti részesedés az Alföldön és attól északra is csak azokon a területeken fordul elő, ahol a nyájukat külső legelőkön tartják.

Sajnálatosan nem érzékelteti a térkép az alföldi juhászatnak azt az eljárását, amikor is a közös nyájat a juhász feji, de a tulajdonosok – fejőjuhok száma szerinti elosztásban – hazaviszik a tejet, és otthon dolgozzák fel. Megeshetik, hogy a térkép első variánsában az is belekerült, mely szerint „nincs közös nyáj, illetve a közös nyájból minden tulajdonos a saját juhait feji”. Ide kapcsolható a 177. sz. térképlap, amelyen a juhtej feldolgozásának helyét közlik. A Székelyföldön és a Kárpátokon kívül első magyar falvakban, illetőleg az Alföld nagy legelőterületein (Hortobágy, Nagykunság és Kiskunság) a tejet kivétel nélkül a juhszálláson dolgozták fel. Erdély középső és nyugati régióiban s az Alföldön sok helyütt, de még a pusztákat övező településeken is, a parasztházakban (a Dél-Alföldön néhol a paraszttanyákon is) történt a tejfeldolgozás. Ez utóbbiak esetében is a közös nyájak tejét dolgozták fel, tehát a tejet a legelőről szállították haza. Ugyanezt erősíti meg a 178-as lap, amely a tejfeldolgozást végző személyt rögzíti.

Árnyalja és pontosítja ismereteinket a 179. térkép is, amely a juhtej hagyományos oltóanyagainak variációit és területi elkülönülését mutatja be. Az Alföld középső és északi területein jobbra sertésgyomorból, Erdély keleti felében dominánsan bányagyomorból, Észak-Magyarországon és a Dél-Alföldön leginkább borjúgyomorból készítik a tejoltót. Az érintkező területeken – természetesen – egymásba folynak a változatok. Igen figyelemreméltó mindezek mellett a tejoltókban a növényi anyagok, ahogyan a térkép említi, *növényi oltó* előfordulása, következőképpen jelentősége. Tudományos köztudatunkban ennek előfordulását jelentősebbnek prognosztizáltuk volna. Ez a kutatópontok között a Székelyföldön 3 esetben, Észak-Erdélyben, Dél-Alföldön, a Marostól északra egy-egy esetben fordult csak elő. Nem tudom hogyan vették tekintetbe az olyan adatokat, amikor valamely állat gyomrából készült ugyan az oltó, de ehhez tettek valamilyen növényi anyagot is.

A juhtejfeldolgozás nagyobb jelentőséget mutat a kárpáti tájakon, így pl. Erdély hegyes területein. Kisebb arany a földművelés s nagyobb jelentősége van az állattenyésztésnek, elsősorban a juhoknak, valamint teje feldolgozásának. Változatosabb és árnyaltabb az egész eljárás, készítének pl. a savóból is túrót, s gazdagabb a terminológia. Ellentmond viszont ennek az értékelésnek a sajtnyomás eljárásait bemutató 186. sz. térkép. Eszerint éppen ezen a területen ismert a legegyszerűbb, s csupán szitakéregben vagy csak két deszka között, kövel való lenyomatás. Igaz viszont, hogy ezeknek igen érdekes és változatos a terminológiája: *kerenta*, *váska*, *káva* stb. Ugyanakkor a Kárpát-medence más területein ötletesebb, egy vagy két ékkel, illetőleg csavarral is nyomható, szépen kivitelezett sajtnyomók ismeretesek.

A *Magyar Néprajzi Atlasz* szaktudományunk s a rokntudományok értékes kézikönyve. Hasznát – kételyeink ellenére – ma is tanúsíthatjuk. Hasznosítását még ezután fogjuk (tudjuk) csak kidolgozni. Azon fontos kézikönyveink között fogjuk mindig tartani, amelyeket lépten-nyomon használunk, de amelyre folyamatosan dohogunk is. Talán csak a térképezett települések pontosabb és könyvebb azonosítását kellene megoldani.

KUTATÓK, ÉLETMŰVEK

Filep Antal

Tálasi István

Laskó 1910. július 10. – Budapest 1984. április 17.

Még nem ért életpályája delelőjére TÁLASI István, amikor a negyvenes évek vége felé egyik jeles nyelvészünk, aki a Néptudományi Intézetben néhány évig a közelében dolgozott, találóan jelölte ki tudománytörténeti helyét. Úgy fogalmazott, TÁLASI István tette a néprajz egészét igazi, filológiai rendszerezettségű tudománnyá. Valóban, bár életművéhez sokféleképpen közelíthetünk, kutatóként, tudományszervezőként, egyetemi nevelőként egyaránt tudósi invenciózussága, rendszerteremtése, pontossága, objektivitása, gondolkodási fegyelmezettsége és nem utolsósorban rendkívül széles átfogó képessége a legegyszerűsebb számunkra. Mindezeket mély emberséggel, européer patriotizmussal, történeti alaposztású magyarsággal ötvözte.

Pályája egészét szemlélve bizonyos, maga is meg volt mélyen győződve arról, hogy legfontosabb küldetése éppen az, hogy a filológiai fegyelmezettségre alapozva emancipálja tudományszakunkat, kikovácsolja a társadalomtudományokhoz kötő szerves kapcsolatainkat. Ma már világos előttünk, hogy évtizedeken át ismételtlen, fájó szívvel ugyan, de mindig tudatosan hozott áldozatokat, hogy tudományirányító, szervező feladatait maradéktalanul teljesíthesse. Szolgálatot vállalt, amely megkövetelte tőle, hogy a legegényebb

és legkedvesebb kutatásait rendszeresen félretegye. közösségi érdekeknek alárendelje. Így adhatott kollégáinak mindig megújuló távlatokat, útmutatásokat, így készíthette el ismételten a szak stratégiai szempontú mérlegét így kínálhatott szilárd kritikai alapot a tájékozódásra, a tervszerű továbblépésre. Szögezzük le, az utóbbi fél évszázad etnográfusai közül alig van bairi is, aki ne vette volna igénybe TÁLASI István segítségét, tanácsait, vagy aki munkája során ne járt volna az ő nyomán.

A laskói ház, ahol a világot meglátta, mélyen beleygőkeresztette Baranya, a Dunamelék, a Dráván túl és a Dunántúl történelmi, népi hagyományai világába. Anyai családja évszázadokon át folyamatosan adott a táj népéért felelősséget vállaló, szolgáló literatusokat, prédikátorokat, rectorokat. Különös szeretettel őrizte – többek között – RÁCZ Péternek, ősenek, a hajdani rétfalusi, szlavóniai református tiszteletesnek a fényképét. (RÁCZ Péter XIX. század eleji feljegyzéseiből PENAVIN Olga *Szlavóniai hétköznapiak* c. kötete közölt részleteket.) TÁLASI István fizikai alkata feltűnően hasonlatos volt a tisztes, Verőce megyei lelkészéhez. Tudatosan vállalta értelmiségi elődei, ősei népélet iránti érdeklődését, büszke volt becsületes agrárpolitikai törekvéseire.

Gyerekkorában elkerült Hódmezővásárhelyre, ott kezdte az elemi iskoláit is. Gimnáziumi éveit a Kiskunszághoz, Kunszentmiklóshoz kötötték, ahol később édesanyja a konviktus egyik irányítója lett. A kiskun várost nevelőházájának tekintette. Idős korában is melegséggel idézte egykori parasztosztálytársait, akikhez később is baráti szálak fűzték. Majdani, mezővárosi kollégiumi szellemet sugárzó iskolájában alapozta meg világlátását, műveltségét és tudományos érdeklődését. Szorosan kötődött az egyetemes Európában mélyen gyökerező protestáns racionalizmus gondolatrendszeréhez. Határozottan elutasította azokat a törekvéseket, amelyek a hazai református és evangélikus tradíciót szembe akarták fordítani a XVII–XIX. századi tudományos és filozófiai fejlődés fő áramlataival. Számára meghatározó volt a protestantizmus eszmetörténete. Ezen belül diákkorától tudatosan kitartott a reformáció hagyományainak szabadelvű értelmezése mellett.

A gimnázium felső osztályaiban egyszerre foglalkoztatták a néprajzi és a nyelvi stúdiumok, de szenvedélyesen végzett növénytanú búvárlatokat – amit etnográfusként élet-hossziglan kamatoztatott –, esztendőnkön át ingadozott, ne orvosi pályára lépjen-e. Környezete a teológiára irányította, amit elhárított, hogy szabadelvű teológiai meggyőződése ne sodorja konfliktusba. A kunszentmiklósi évek alapozták meg széles körű olvasottságát, szépirodalmi és néprajzi tájékozottságát, klasszikus nyelvismeretét, tudományos gondolkodásának alaprendszerét, természettudományos rendszerességét, gondolkodási fegyelmezettségét.

Érettségijét követően a Pázmány Péter Tudományegyetemre iratkozott be magyar–német szakra. Egyben az Eötvös-kollégium tagja lett, ahová éppen érettségi elnöke ajánlotta. Egyetemi éveit alatt rendkívül sokoldalú filológiai, nyelvi tanulmányokat folytatott. Elmélyült a finnugrisztikában, a germanisztikában. Ebbéli tájékozottságát elragadtatással méltatta Wolfgang STEINITZ, aki rendszeresen kikérte tanácsait a német néprajz újjászervezése kérdésében. A német nyelv mellett az angol, francia nyelvvel is alaposan megismerkedett. Még kollégistaként ZSIRAI Miklóstól oroszul tanult. Hozzá is élete végéig őszinte ragaszkodás fűzte.

Mint az Eötvös-kollégium tagja, tudományos érdeklődése teréről a turkológiát választotta. Különösen nagy tisztelettel emlékezett tanárai közül GOMBOCZ Zoltánra, aki felkészülésében önzetlenül támogatta, sokféle módon segítette. Még kollégistaként el is készítette török nyelvészetből disszertációját. Az egyik egyetemi tanár barátságátalansá-

ga miatt azonban már nem tette le doktori szigorlatát. Visszavonult a turkológia aktív művelésétől. Alapos tudását később az etnikai csoportok kutatásában bőven kamatoztatta. Érdeklődését a magyar néprajz felé fordította. Pályakorrekcióját nemcsak az könnyítette meg, hogy GYÖRFFY István szívesen látta a környezetében, hanem az is komoly előnye volt, hogy gimnazista korában alapos néprajzi tájékozódottságra tett szert, s attól kezdve az etnográfiai érdeklődése töretlen maradt.

Az Eötvös-kollégiumi esztendeiben nemcsak a szakmai tudása formálódott. Elmélyedt irodalmi és művészeti tájékozódása. Mindig kereste a hazai és az európai gyökereket becsülő, társadalmi, emberi felelősséget kifejező alkotásokat. A hagyomány és a megújulás, a múlt értékei, a korszerű törekvések egyaránt értékmérő követelményei voltak. Az e szellemben alkotó írókhoz, költőkhöz meleg barátság fűzte. Néha óráin is idézte JANKOVICH Ferenchez, JÉKELY Zoltánhoz kapcsolódó emlékeit. KÉPES Géza éppen élete utolsó januárjában tette közzé az egyik hozzá írt költeményét. Ha kortársai a kollégiumi éveket idézték, mindig ihletetten emlékeztek meg róla. ILLYÉS Gyula, VERES Péter írásait gimnáziumi tanárként is társadalmi, művészeti orientáló munkája sarkalatos műveiként használta fel. (TÁRKÁNY SZÜCS Ernőt, KATONA Imrét évekig tanította.)

Egyetemi tanulmányai végén állt, amikor a néprajzot élethivatásul választotta. Korábban hallgatta GYÖRFFY magántanári óráit. A prelegáló GYÖRFFY Istvántól idegenkedett. A hallgatóit kutató utakon, múzeumban kalauzoló vagy a hallgatóival kötetlen megbeszéléseket folytató GYÖRFFYre sok rokonszenvvel, megbecsüléssel emlékezett. Amikor GYÖRFFY megalapította 1934-ben a néprajz első budapesti tanszékét, az elsők között nála disszertált TÁLASI István GYÖRFFY iránta táplált rokonszenvét jelzi, hogy bejárta disszertánsával az értekezés egész gyűjtőterületét, sőt a disszertáció fényképdokumentációjának jelentős részét maga készítette el. Gondoskodott a doktori értekezés két változatának megjelentetéséről is. Kortársi emlékezésből tudjuk, GYÖRFFY István már a harmincas évek közepén felismerte TÁLASI elhivatottságát. Ismétetlen kísérleteket tett, hogy irányító feladatokkal megbízva közvetlen munkatársaként foglalkoztathassa. Az, hogy ezek a tervei nem sikerültek, nem rajtuk múlt. Ma már világos, politikai megfontolások miatt hiúsították meg e próbálkozásokat. TÁLASI István sokszor adott hangot társadalomkritikai észrevételeinek, az Anschluss évében szerzett ausztriai és németországi élményei hatására (a bécsi Collegium Hungaricum ösztöndíjasa volt BALOGH Istvánnal) emlékiratban javasolta a Vallás és Közoktatási Minisztériumban a magyar tudománypolitika mozgósítását, hogy a német nemzetiszocialista veszély elhárítására időben felkészülhessünk...

Bár szoros és kölcsönös rokonszenvben alapuló kapcsolat fűzte egymáshoz TÁLASI Istvánt és GYÖRFFYt, ő magát nem tekintette GYÖRFFY-tanítványnak. Életrajzaiban, visszaemlékezéseiben, illetve egyetemi előadásaiban kivétel nélkül nagy megbecsüléssel nyilatkozott róla, de a saját néprajzi felkészülésében meghatározónak mindig az önképzést tartotta.

Etnográfiai kutatásait megalapozandó rendkívül széles körűen tanulmányozta az egyetemes szakirodalmat. Kevésbé ismert róla például, hogy kiterjedt volt az afrikánisztikai olvasottsága is. Szakirodalmi ismeretei, műveltsége mindig meglepetésekkel szolgált. Igaz, nemzetközi tájékozottságával nem szeretett kérkedni, csak ha elmélyült érdeklődéssel találkozott, nyílt meg. Különösen szívesen osztotta meg tapasztalatait.

Pályakezdesének időszakát, a harmincas évek első felét elméleti vonatkozásokban kiábrándítónak ítélte. A szakirodalom fejlődésében nagyra értékelte SIROKOGOROV

húszas évekbeli könyveit. Néprajzfelfogásában, az etnikus folyamatok megítélésében jelentős hatással volt rá. A hetvenes évek nemzetközi konferenciáin ismételten szolt erről. Az európai néprajz antropológiai szemléletű megújulási kísérleteit nyomon követte. Fenntartásai voltak, mivel az angolszász és a francia etnológiai hagyományok mechanikus másolását, akkori ahistorikus megközelítését nem tudta elfogadni. Nem békelt meg a történeti szemléletet nélkülöző metódusokkal. Munkájának ismeretelméleti, szemléleti és módszertani alapjává a történeti megismerést és a történeti elemzést tette. Kezdetől fogva igényelte, hogy az etnográfus egyszerre, egy időben vállalja a jelenkori állapotok és a gyakorlat megismerését, a kortárs közösség verbális hagyományának összegyűjtését és a történeti források néprajzi igényű feltárását. Szívesen hivatkozott személyes tapasztalataira. Példát adhatott, hogy a recens terepmunka és a történeti-néprajzi kutatás egymást kölcsönösen inspirálja, szervesen kiegészíti. Olyan jelenségeket és összefüggéseket segít felismerni, amelyek az összetett megközelítés nélkül bizonyosan rejtve maradnának. Enélkül a kutatás még a nyomra vezető kérdéseket sem fogalmazhatná meg.

A legutóbbi években beszélgetései során többször kitért annak az érzékeltetésére, milyen dilemmák elé állította pályakezdése, milyen nehéz volt a néprajz nagy témaköréhez a megfelelő, eligazító történeti forrásokat megkeresnie, illetve az azok megszólaltatásához a szükséges módszereket kidolgoznia. Az első nagy lélegzetű vállalkozásához a kiskunsági pásztorkodás, illetve állattartás feltárásánál viszonylag könnyen hozzáférhető és könnyen elemezhető, beszédes forrásokat lelt, de más témakörökhöz az életnek sok szférája érdektelen maradt az egykori iratképzők számára. Ezért vonta be vizsgálatai körébe a régi magyar irodalom, költészet, illetve a régi magyar tudományosság kéziratos és nyomtatott műveit. Szerencsésen aknáztá ki korai agrárirodalmunkat, dietikai műveinket. Felkészültsége, pallérozott latinsága révén biztosan tájékozódott a magyarországi latinitás feledésbe merülő, ám kiaknázásra váró világában. BÉL Mátyás egyik hivatott ébresztője volt. Nagy szerepe volt abban, hogy a hazai kutatás ismét hozzálátott BÉL és munkatársai, valamint tanítványai hagyatékának a gondozásához.

Érdemes felfigyelni, hogy nemcsak TÁLASI István vált a történeti-néprajzi forráskutatás elkötelezett hívévé. Nemzedéktársai közül tőle függetlenül is többen hasonló utat jártak be, ami lényegében kutatói vállalkozása sorsszerűségét is bizonyíthatja. BALOGH István a debreceni, PAPP László a szegedi egyetemi stúdiumaik nyomán kötelezték el magukat, hogy kutatásaikban egyszerre vállalkoznak az archivális és a recens anyag elemzésére.

A történeti megismerés korántsem volt TÁLASI István tájékozódásának egyetlen és főként nem egyoldalú sajátossága. A negyvenes évek végéig írott dolgozatai, kritikái, de főként a programtanulmányai bizonyítják, szemléletében, módszertani tájékozódásában jelen volt a szociológia iránti érdeklődés, a szociológikus igény. Kezdetől fogva szorgalmazta, hogy a szak minél többet adaptáljon a korszerű társadalomtudományi apparátusokból, hogy a hazai etnográfusok mind tökéletesebben adaptálják a szociológia szemléletét, módszereit. Tisztában volt vele, hogy a valóság megközelítése elképzelhetetlen, ha az etnográfus a jelenségeket hordozó társadalom belső viszonyait, intézményrendszerét, reagálását figyelmen kívül hagyja vagy nem ismeri meg. Ebbéli igényességét annak idején FÉL Edit méltányolta igazán. A szociológia egykori művelői közül pedig ERDEI Ferenc különösen nagyra értékelte TÁLASI István erőfeszítéseit. Ő vette észre, milyen kedvező hatást gyakoroltak a harmincas évek végétől a különféle kutatótáborok, gyűjtőakciók szociológia iránt érdeklődő egyetemi hallgatóira, fiatal szakembereire. ERDEI Ferenc

mindig fájlalta, hogy TÁLASI István tudományszervezői törekvései kibontakozását és érvényesülését rendszeresen korlátozták a későbbi évek sajátos szakmai viszonyai.

A fiatal TÁLASI István kutatásai során korán felismerte, hogy a néprajz a társadalom folyamatait reálisan aligha ismerheti meg, és aligha dolgozhatja fel eredményesen, ha nem számol azzal, hogy az etnográfiai jelenségek jó része a tudati szférába tartozik (vagy oda is kapcsolódik). Ezek megközelítése, megértése, összefüggésrendbe állítása elképzelhetetlen lélektani tájékozottság nélkül. Sokszor szorgalmazta (pályája utolsó évtizedében is) a pszichológusokkal való aktív együttműködést, illetve a kifejezetten társadalomlélektani problémák rendszeres gondozását, a hazai kutatások nemzetközi szintre emelését.

Talán idekívánkozik annak a hangsúlyozása, hogy TÁLASI István néprajzi érdeklődése korántsem szűkült le az anyagi kultúra kutatására. A tárgyi néprajz kifejezést (bár a tanszékét a telüyeleti hatóság az ő kezdeményezése ellenére hivatalosan azzal illette, és ezt tudomásul kellett vennie) egyébként különösen korszerűtlennek tartotta. TÁLASI István etnográfikéjében kellő, korszerű arányban jelen volt a társadalomnéprajz és a folklór. A néprajz történeti forrásait bemutató speciálkollégiuma keretében vagy egyes szemináriumi témák feldolgoztatásánál felejtethetetlen órákat szentelt folklorisztikai és társadalomnéprajzi témáknak. Kutatástörténeti tény, nem kis szerepe volt, hogy a verbunkos táncok vizsgálata kapcsán az egykori fegyvertáncaink nyomát meglelte folklorisztikánk.

Mi sem állt tőle távolabb, mint az ún. szakbarbárság vagy az öncélú részkutatás. Az Alföld kutatásával foglalkozó programtanulmánya (1943. kéziratként) vagy a Kiskunságot bemutató kismonográfiája (1977.) jelezhetik áttekintés-igényét, átfogóképességét, sokoldalúságát. Sokra becsülte a részletekbe hatoló kutatásokat, de mindig igényelte, hogy a nagy összefüggések távlatába illeszkedjenek, hogy minden részlet, minden analízis a koncepciózus összegzést szolgálja. Tanulmányai, de még a kisebb adatközlései is munkássága kezdeteitől mindig tükrözték, hogy rendszerben gondolkodott, tudományos kutatásait mindig nagyobb távlatoknak rendelte alá. Az etnikai csoportjainkat, néprajzi tájainkat bemutató egyetlen előadássorozatában hallgatóit éppen erre a rendszerteremtő gondolkodásra, összefüggéskeresésre, szintetizálásra kívánta rávezetni.

A fentiekből kikövetkeztethető, hogy a tudomány politikai helyzete aligha volt kedvező a fordulat éve körüli időszakban, amikor mind a szociológiát, mind a lélektant kívül rekesztették a hazai tudományosság sáncain. Önbizalmat adott neki valamilyen mértékben, hogy a néprajz felfogása, a néprajz és a történetiség viszonyáról vallott felfogása közel állt azokhoz az elvekhez, amelyeket a szovjet etnográfusok hivatalos álláspontjaként TOLSZTOV akadémikus (és még néhány munkatársa is) megfogalmazott. Az bizonyos, hogy mind a magyar néprajznak, mind a társtudományainknak komoly kára származott abból, hogy TÁLASI István is, munkatársai is, illetve tanítványi köre is kénytelenek voltak módosítani módszereiket, a szociológiai és a lélektani szempontokat csak nagyon áttételesen, rejtve kísérelték meg érvényesíteni.

Felfogását, szemléletét egyelőre csak kevésbé tudjuk kialakulásában, fejlődésében nyomon követni. Az elméleti alapozásban a helyi fejlődés és sajátosságok megközelítésében sokat köszönhetett MARÓT Károly írásainak, illetve azoknak az iskoláknak, amelyek magát MARÓT Károlyt is az etnológiai, etnográfiai, folklorisztikai kérdésekben befolyásolták. Nyelvészeti stúdiumai érzékenyvé tették a történetiség iránt. A negyvenes évekig – talán azt mondhatjuk – a kortársakhoz hasonlóan kutatásainak célja östörté-

netorientált volt. A kortársi gyakorlatból, a hagyományból igyekezett kellően megalapozott következtetést levonni a feudalizmus előtti időszakra vagy az etnogenezis egyes szakaszaira. Első kísérleteitől kiemelte írásait az a gyakorlata, hogy a kutatási terület elérhető levéltári forrásait lehető teljességgel feltárta, recens vizsgálatokkal egyenrangú feladattá tette elemzésüket. Eljárása szakítást jelentett a történeti forrásokat csak ötletszerűen önkényesen felhasználó vagy meg is kerülő evolucionalista megközelítéssel. Nála az őstörténeti következtetésre a szótörténeti, a dialektológiai, néprajzi és a történeti-néprajzi tények lehető teljes feltárása, értékelése nyomán került sor. Ez az őstörténeti kutatások szempontjából is korszakot jelentő szemléleti, módszerei változást jelentett.

Nagyobb szemléletmódosító hatása volt annak is, hogy a szisztematikus történeti feltárás a dokumentumainkból kibontakozó teljes történeti folyamatot vizsgálhatóvá tette. TÁLASI István felfedezte a levéltári, történeti források adalékai révén a feudális, az újkori, illetve a legújabb kori fejlődésben rejlő etnográfiai problematikát. Észlelte, hogy ezen keresztül az egyetemes, az európai vagy a magyar fejlődés sajátos komponensei ragadhatók meg. Másfelől a néprajzi módszerek segíthetnek megszólaltatni olyan forrásokat, amelyek értékesítésére korábban a történelemkutatás nem vállalkozhatott. Gyorsan tisztába jött azzal is, hogy a történeti néprajzi forráselemzések a történeti folyamatok új dimenziójával, sajátos perspektívájával ajándékozhatják meg a történelemkutatást. Hiszen a ma (vagy a közelmúlt) gyakorlatának mélyen rejlő gyökereit tárják fel, illetve a népi kultúra vagy a tömegkultúra fejlődési korszakai, periódusai sajátosan eltérhetnek a társadalom más rétegei kultúrájától, általános fejlődési ütemétől. Megközelítésében a fejlődés menet egésze a néprajzi kutatás szerves részévé vált. Szemléletmódosítása tette a hazai etnográfiát a történettudomány teljes értékű társtudományává.

Újítása valamikor a negyvenes évek elején bontakozhatott ki gondolkodásában. A közép-tiszai terepmunkájáról beszámoló változásvizsgálata már 1942-ben erre utalt. Az alföldi programtanulmányában, 1943–44-ben, szintén tetten lehet érní az újabb kori fejlődés iránti egyenrangú érdeklődését. A hazai földművelés eszközanyagának vizsgálata szintén ilyen irányban vezette. A XV–XIX. századok közötti eszközváltások, munkaracionalizálások feldolgozásában nyilván jól előrehaladt sok katonai behívása ellenére. Hiszen röviddel a hadifogságból való visszatérése után, 1948-ban, kész könyvvel jelentkezett. Közismert, hogy e munkája a néprajzi anyag recens és történeti megközelítésén túl feldolgozta a teljes egykorú mezőgazdasági szakirodalmat (beleértve a hírlapok, szakfolyóiratok anyagát is). Máig felül nem múlt áttekintést készített – a nagyüzemi gyakorlatot is számba véve – a XVIII. és a XIX. századi munkaeszközváltásról, illetve munkaracionalizálásról. Mind a néprajz, mind a történeti kutatás nagy kára, hogy TÁLASI István ezt az alapvető művét nem jelentethette meg. Kiadói lektora ma már nevesítéses kifogást tett (miszerint vonakodik, a filozófiai általánosítástól). A korra jellemző, hogy a néprajzi lektor, a miniszter ORTUTAY Gyula sem tudta megvédeni. Később a téma korábbi XIV–XVII. századi problémáit egy 1957-es nagyobb tanulmányában, illetve az 1976-ban megjelentetett akadémiai székfoglalójában foglalta össze. Kiadatlan könyve mégis közismertté vált, és hatott, hiszen az anyagát és a módszertani tanulságait egyetemi előadásain, kutatói konzultációin valamennyiünkkel megismertette. A kéziratot egyébként időről időre megújította, az újabb adalékokkal gazdagította. A vizsautasítás számára nehezen kiheverhető atrocitás volt, ami az addigi publikációi gazdag áramát megtörte. Sokunk véleménye: kötelességünk lenne posztumusz közreadása, az

egykori durva tévedés jóvátétele. A könyv anyaga ma is sok új és ismeretlen adalékot tartalmazna, szemléletét, módszerét ma is a magunkénak vallhatjuk.

TALASI Istvánról kevesen tudják, hogy a harmincas évek utolsó harmadától folyamatosan nagy terepmunkákra vállalkozott. Szívesen szervezett kutatótáborokat. Tervszerűen szinte birtokba vette az egész nyelvterületet. Az Őrségtől Ugocsaig, Baranyától a Szilágyságig nagylélegzetű anyagfeltárást végzett maga is, de számos fiatalot is beavatott a gyűjtés titkaiba. Erre kedvező alkalmat nyújtott a Táj- és Népkutató Intézet, illetve Központ kutatóakcióin. Később az Államtudományi Intézet majd a Teleki Intézet munkatársaként maga is felelős irányítója, előkészítője lett a nagyobb vállalkozásoknak. Az egyre gyakoribb katonai behívásain a szolgálati helyek környezetét is beható alapos-sággal tárta fel. Csak sajnálnunk lehet, hogy bár ismételt előkészítette ezeknek a gyűjtéseinek publikálását, a körülményei mindig megakadályozták.

Beható terepismeretét azonban mint professzor alaposan kihasználhatta, amikor (mint arra utaltunk már) az etnikai csoportok, néprajzi tájak egész rendszerét felvázolta egyetemi kollégiumán. A csoportképződést, a táji elkülönülést teljes egészében történeti problematikának tartotta. A csoportok, tájak mögött különféle fejlődéstípusokat fedezett fel, amelyek a korai középkortól nagyobb régiókba rendeződő tömbökben, területekben közös vonásokat, sajátosságokat mutattak fel, együtt fejlődtek. Ezekben a tömbökben a változások társadalmi, kulturális mozgatórugóit és kisugárzó centrumait is felderítette. A regionalitásunk alakulását lényegében a feudalizmus előtől végig tudta kísérni úgy, hogy figyelme felölelte a kortársi változásokat is. Objektív elemzései mérlegét és szintézisét is adják mindannak, amit a korábbi kutatások felszínre hoztak. Szemlélete, módszere alkalmat adott arra, hogy elkülönítse a táji fejlődés időbeli rétegeit, meghatározza egy-egy csoport vagy táj, helység kulturális, települési vagy népességi kontinuitásának mértékét is. Reálisan mutatta fel a sokszoros belső migrációkat, illetve felfedezte, hogy a kicserélődő, megújuló népesség számára miként örökítették át a korábbi táji hagyományokat a reliktumtelepülések, közösségek. Neki köszönhetjük, hogy a táji sajátosságokban kutatásunk ma már nem egyes fenomenológiai elemek véletlen, különleges kombinációját látja, hanem a konkrét történeti út belső törvényszerűségei általános és egyedi vonásait igyekszik megragadni, dokumentálni.

Csak fájjalnunk lehet, hogy az előadásait tartalmazó terjedelmes kéziratából, egy rövid egyetemi jegyzet kivéve, csak a *Kiskunság* monográfiája és néhány kisebb tanulmánya jelent meg. Szándékában állt a sajtó alá rendezés. Bizonyos volt benne, hogy a nyelvjáráskutatók és a történészek számára is kézikönyvül szolgálhatna összefoglalása. Világos előttünk, hogy áttekintésének felépítése (a korábbi, részben kéziratban maradt munkák beható értékelését is tartalmazó anyag áttekintésével alapozta meg a maga következtetéseit, véleményalkotását), alkalmazott szemlélete, módszere, komplexitása ma is, közel négy évtized múltán követésre méltó. Nyilvánvaló, hogy még sokáig a további vizsgálatok kiindulásául szolgálhatna. Érdemes feladatunk lenne sajtó alá rendezése és legalább a szakmai körök számára szánt közrebocsátása.

TALASI Istvánt 1948-tól bevonták a budapesti egyetem muzeológus-, etnográfusképzésébe. Azok közé tartozott, akik meghatározó módon közreműködtek abban, hogy az egyetemen zajló reformok a három nagyobb muzeológusképzéssel európai képzés élvonalába emeljék, megszabadítsák az előző évtizedek ún. szabadbölcész képzésének esetlegességeitől. Nemcsak szakembert, hanem elméletileg is széleskörűen megalapozott kutatót kívántak nevelni. 1950-ben professzori kinevezést kapott, 1952-ben pedig önálló

tanszéket alapíthatott. A bevezetett egyszakos muzeológusképzéssel rendkívül magas óraszámú és meglehetősen részletezően kellett a néprajzi stúdiumait előadnia. Néhány szemeszter leforgása alatt tulajdonképpen az alapvető kézikönyvek teljességével és részletességével kellett az anyag bemutatását és a szintetizálást megoldania. Ehhez kiváló alapot adtak azok a kutatásirányítási feladataival összefüggő elemzései, amelyeket az Államtudományi Intézetbe való belépése óta végzett. A napi előadásai előkészítése, illetve a teljes anyagbemutatás igényes, újszerű megoldása, rendszeres felépítése rendkívül igénybe vette. Aggályosan gondos, felelős egyetemi nevelőnek mutatkozott, aki minden energiáját a feladatára mozgósította. Néhány szemeszter alatt elkészült az előadásai vaskos kézira-
taival, amelyeket később is rendszeresen nagy gondossággal kiegészített, a hazai és a nemzetközi irodalom frissen megjelenő termését mindig beillesztette kötetibe.

Az anyagi kultúra, különösen a gazdálkodás problémakörére koncentrált. A népi díszítőművészet és a viselet problémakörét kivéve szinte a teljes tematikát feldolgozta. Arra törekedett, hogy a termelés és a feldolgozás, fogyasztás természet- és társadalomtudományi alapismereteit is megadja, erre építve ismertette a közeli múlt hagyományos gyakorlatát, amelyet az őstörténeti gyökerekig visszatekintve történeti fejlődésében ragadott meg. Minden témát a kutatástörténet nemzetközi és hazai kontextusában dolgozott fel, úgy, hogy hangsúlyosan kiemelte a hazai kutatások aktuális feladatait, sohasem feledkezett meg a társtudományok kapcsolódó problémáiról, igényeiről. A kollégium társadalom-, gazdaság-, művelődéstörténeti megalapozottságával kiszabadította a néprajzi jelenségek változásait a korábbi iskolák kölcsönzések, átvételek, elterjedések mechanikus, spekulatív elképzeléseinek kalodáiból. Az ő megközelítésében az etnográfus a történelem nagy folyamatainak néprajzi vetületét ragadhatta meg. Kollégiumai az egyes témákra vonatkozóan biztos eligazítást és indítást adtak ennek megértésére hallgatói számára. Később gondoskodott az európai rendszert részleteiben bemutató speciálkollégiumokról is.

Kollégiumait tematikusan építette fel. A gyűjtögető gazdálkodás, a zsákmányolás rendszerezésétől a kert- és szőlőkultúráig sorra vette a termelés rendjét, eljárásait, eszközanyagát, szervezetét. Külön kollégiumokban ismertette a település, építkezés, táplálkozás rendszerét. Az egyes ágak bemutatását, részletezését, analitikus elemzését – kevesen tudják – csak didaktikai megfontolásból és nem tudományos célkitűzésként vállalta. Fel kívánta készíteni a hallgatókat arra, hogy beható anyagismeretet szerezve felkészülhessenek a sokrétű jelenséganyag adottságainak megfelelő elemzési módszerekre. Meggyőződése volt, hogy az összevontabb, kevésbé homogén anyagbemutatása ugyan az összefüggések látványosabb vázolását ígérné, de a növendékek, a leendő kutatók nem tehetnének szert a részletek megközelítésére alkalmas elemzőkészségre. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy TÁLASI Istvánban mennyire élt a részletismereteken túli összefüggések, a nagy áttekintések igénye. Erre – amint utaltunk már a néprajzi csoportok, tájak bemutatásánál – törekedett, amikor az anyagi kultúra és a folklór vagy a társadalomnéprajz speciális adalékaiból kikövetkeztethető összefüggésekre, tanulságokra alapozta mondanóját. A szintézisigényt mindig felkeltette azokban a tanítványaiban, akik szakdolgozatot vagy disszertációt, kandidátusi értekezést kívántak nála készíteni. Beszélgetéseiben mindig kiemelte: a biztos és beható anyagismeret lehet a szintézisalkotás megbízható alapja. A harmincas évek egyes, ún. szellemtörténeti esszéinek részletismereti, anyagkezelési hiányait idézte intő példaként. Szinte természettudományos alaposágot, ismeret-

elméleti fegyelmet és rendszerességet követelt, de mindezt eszközként, hogy elvezesse a kutatót és a kutatást az összefüggésekhez, a törvényalkotás stádiumába.

A szakkollégiumai mellett szintén magas óraszámban a mindig személyesen és nagy pedagógiai gondossággal vezetett szemináriumi gyakorlatai szintén a kutatóképzést, az önálló munkára nevelést szolgálták. Követelményt támasztott, de mindig figyelembe vette a növendékei adottságait, egyben fel is készítette őket a feladataikra. Szemináriumi témáiból kutatói életpályákat tudott kibontakoztatni. A szemináriumi munkában a növendékeket mindig úgy irányította, hogy a részletek biztonságos kezelése után minél átfogóbb, minél szintetikusabb érdeklődés bontakozzék ki. Növendékeit be tudta avatni a műhelymunka szeretetébe, kutatótársaivá emelte őket, akiket a partneri viszony is elmélyültebb kutatásokra osztónzött. Professzori tevékenységében gondot jelentett a számára, hogy a középiskolai képzés átalakulásával hosszú időn át a szükségesnél szerényebb tudással érkeztek az egyetemre a hallgatói. Később pedig a humán ismeretek csökkenő arányát kellett ellensúlyoznia. Igaz, hogy a pedagógiai tevékenységére sokat áldozott, de maga is örömmel regisztrálta volt növendékei szakmai ismereteit.

A kutató szervezetekben végzett munkája, tapasztalatai és a professzori tevékenysége egyaránt kiváló felkészülést jelentettek számára, hogy a kutatások távlatokban gondolkodó irányítója legyen. A harmincas évek végének, a negyvenes évek elejének nagyobb közös gyűjtő- és kutatóvállalkozásaiban kitűnt orientáló képessége. Jelentős befolyása volt később a Néptudományi Intézet akcióiban is. Az emlékezők kiemelik hajthatatlan szakszerűsége törekvését s azt a készséget, hogy a szemléletét, módszereit, célkitűzéseit másokkal, a nálánál idősebbekkel is el tudta fogadtatni. Ily módon intézményi eszközök nélkül növekvő befolyása volt a szak fejlődésére. Felismerte: az eredményeket mérlegelő tervszerű munkára van szükség. Az első ilyen jellegű elemzéseit 1940 körül végezte. Az Alföld-kutatásról készített tanulmánya még a felszabadulás előtt elkészült, bár csak 1947-re jelent meg. Kutatási beszámolóit, programjai később az akadémiai munkaközösségek időszakában irányt mutatók voltak más ágazatokban is. Ismételten szívesen adták őket közre szakfolyóirataink. Nemzetközi visszhangjuk is támadt. Ezek a mérlegelő tanulmányok nem annyira valamely kötelezően előírt terv anyagát alkották, mint az ésszerűen szükséges, lehetséges feladatokat vették számba, távlatokat adtak, hogy a kínálkozó egyéni, intézményi lehetőségeket kedvezően hasznosíthassák, főként a szükséges irányban összpontosítsák az erőfeszítéseket, az egyéni törekvések ne forgácsolódjanak szét, de ki-kí egyéniségének, felkészültségének megfelelő célokat tűzhessen maga elé, s ezek jól illeszkedhessenek az országos feladatok közé. Harmóniát kívánt teremteni az egyén és közönség, a napi és távlati feladatok között. Alapvető gondot jelentett azonban számára, hogy a szak kutatóinak a felkészültsége rendkívül heterogén volt. Hiszen a rendszeres egyetemi képzés csak a közelmúltban indult meg. TALASI István nagy áldozatokat hozott azzal, hogy a kutatógárda szinte minden tagjával rendszeresen konzultált. Segített felkészülni, a problémát körvonalazni, a gyűjtő-, kutatóutak közben megbeszélte a tereptapasztalatokat, majd szinte a művezetők gondosságával irányította a feldolgozás menetét, egyes fázisait, végül bizalmasan megvitatta az elkészült tanulmányokat, javaslatokat tett közzétételükre, továbbfejlesztésükre. Egyetemen napi ideje java részét óráin, hallgatói megbeszélésein kívül ezek a konzultációi tették ki. Személyes közreműködése nélkülözhetetlen volt a szak megújulásában, fejlődésében. Az akadémiai vezetők közül különösen ERDEI Ferenc értékelte nagy irányító, kutatószervező erőfeszítéseit. Kutatótáborokból maga is személyesen szerzett tapasztalatokat, miként tudta TÁLASI István az alkalmi kutatói társulások

résztevőit orientálni. Szerette volna, ha a megalakuló Néprajzi Kutató Csoport szervezésében, irányításában súlyának megfelelő megbízást kap, s bevonják az új kutatóhely szervezésébe.

TÁLASI István mindig jelentősnek értékelte a szak különféle vezető testületeit. Munkájukban aktívan, nagy gonddal vett részt. Nagyon nehezen viselte el, ha ezek tevékenységében szubjektivitást, felületességet tapasztalt bárki részéről is. Állásfoglalásaiban mindig a szakszerűség vezette, e téren is széles távlatokban gondolkodott. Véleményét minden helyzetben leszögezte, kifejtette. Tanítványai, barátai viszont sokszor szemrehányásokkal illették, harcosabb egyéniségnek szerették volna látni. Úgy tűnik, realitásérzéke fejlett volt. Másoknál világosabban látta, miben felesleges az ismételt intervenció. Kétségtelen, ha kiegyensúlyozottabb lett volna a szaktudomány belső élete, ő is sok örökdéstől, feszültségtől menekedhetett volna meg. Azok közé tartozott, akik tiszta lélekkel szolgáltak, akik nem annyira tisztséget, mint inkább felelősséget viseltek. Mindehhez hozzá kívánczik, hogy ifjúkorától minden megbízatásának rendkívüli aggályos gonddal tett eleget, érzékelhetjük, milyen terhelést jelentettek számára a köztisztviselők feladatai.

Szaktudása, európai tájékozódása nemcsak az etnográfiaiban biztosítottak számára tekintélyt. Különösen fontos volt a szerepe az ötvenes évek közepétől az agrártörténeti kutatások kibontakoztatásában. Hosszabb ideig a bontakozó kutatói tömörülés számára a szemináriumi helyiségekben biztosított helyet. Tanítványait is aktív közreműködésre biztatta. Maga mutatott példát. Az agráretnográfiai kutatásait mindig úgy végezte, hogy annak megteremtette az agrártörténeti háttérét is. Elemzései, következtetései történeti tanulságait mindig leszűrte, a két szakstúdium fejlődését igyekezett mindig összehangolni.

Részben az agrártörténeti közös érdeklődés ébresztett megbecsülést, barátságot TÁLASI István iránt SZABÓ Istvánban. Kettejük együttműködésének másik területe a településtörténet volt. Kölcsönösen kiegészítették egymás érdeklődését, szívesen ellenőrizték egymás tapasztalatait, következtetéseit. A középkori településhálózat kialakulását tárgyaló alapvető művét TÁLASI Istvánnal lektoráltatta. *A középkori magyar falu* c. monográfiájában számos olyan kérdést vetett fel, amelyet barátja a néprajzi kutatások oldaláról fogalmazott meg, s kérte a historikus közreműködését, állásfoglalását. TÁLASI István tanítványai nemzedékről nemzedékre a települési jelenségek kutatásával aktívan hozzájárultak a településtudomány, településtörténet fejlődéséhez, egyben elvégezték a településnéprajz kritikai felülvizsgálatát, kiiktatták a kutatástörténet romantikus elemeit.

TÁLASI Istvánnak fontos szerepe volt a régészet etnográfiai kapcsolatainak fejlődésében. A korábbi szoros együttműködést biztonságosabbá tette, hogy a régészet és a néprajz tényeit kölcsönösen a történeti forrásanyag, a történeti kritika talajára helyezte. Maga is aktívan tájékozódott az európai régészeti irodalomban. Különösen alaposan ismerte a korai és a kései középkor kelet- és közép-európai anyagát. Ennek köszönhető, hogy az ötvenes években levont következtetései, például lakóház-kultúránk fejlődésére vonatkozóan máig szilárd eredményeknek mutatkoznak. Szoros barátság fűzte MÉRI Istvánhoz, az általa kutatótt problematikát legfeljebb a régész munkatársai ismerhették behatóbban. A középkori régészek fiatalabb nemzedékeivel is szoros kapcsolatba volt, hiszen szép számmal tevékenykednek archeológus hallgatói. Maga szívesen emlékezett az ötvenes évek elejére, amikor a középkoros régészek és történeti néprajzi érdeklődésű kutatók közös, speciális képzésben vettek részt.

Egész életművében egyik támpontja volt a nyelvtudomány. A nyelvtörténeti etimológiai és dialektológiai érdeklődése átszötte valamennyi munkáját. A nyelvi tényeket történeti dokumentum- és forrásértékük miatt is mindig becsben tartotta forrásai értelmezésénél, következtetéseinél mindig támaszkodott a nyelvészeti képzettségére. Szemináriumi feladatai között évről évre szerepeltek a magyar nyelvészet módszertanilag különösen tanulságos tanulmányai. Ismételten tapasztaltuk, hogy nyelvészeink rokonszenvvel, elismeréssel kísérték tevékenységét, gyakran vették igénybe tanácsait. Tekintélye nem egyszer biztosította a nyelvészek felzárkózását a néprajzi tervek, törekvések támogatásához tudományirányítási fórumokon.

A fentiekből kitűnhet: egyetemi és a kutatásszervezési, irányítási feladatai túlon-túl megterhelték. Kedvezőtlen körülmények is nemegyszer gátolták publikációs tevékenységét. Nyugdíjas éveiben szándéka lett volna kéziratának sajtó alá rendezése. Az 1979/80-ban közzétett *Néprajzi tanulmányok, írások* gyűjteményes kötete címét éppen ezért az I. jelzéssel egészítette ki. Terve lett volna a *Dissertationes Ethnographicae* további kötetében egyetemi előadásainak teljes apparátussal való publikálása. Ebben az új magyar néprajzi szintézis irányításának terhei, majd pedig súlyos betegsége akadályozták. Ugyancsak szándéka lett volna a kutatótáborokban gyűjtött anyagának lehető teljes közrebocsátása is. Meggyőződésünk, hogy kéziratok hagyatéka nemcsak forrásértékénél fogva lesz érdemes a kiadásra, hiszen a magyar néprajz utóbbi 40-45 éve igazában nem érhető e publikálatlan művek nélkül. A felszabadulást követően kibontakozott kutatónemzedékek az elvi, szemléleti és módszertani alapvetést elsősorban általa szerezték meg. Hagyatéka itt él, hat közvetítőin keresztül, de sajnos nem mindig autentikus formában. A szaktudományunknak és társstudiumainknak inkább a jövőjét, mint a tudománytörténetét szolgálná, ha gazdag örökségét széles körben hozzáférhetővé, a tudomány és a művelődés számára közkinccsé tennénk. A hazai fejlődés olyan korszakait, életformáit tárná elénk, amely még TÁLASI István életében befejezett múlttá vált, hozzá hasonló elevenséggel, élményszerűen már aligha közelíthetjük meg ezt a világot.

Emberi egyénisége, mély humanizmusa, pedagógiai, vezetői tapintata, irányítói energikussága felejthetetlen marad. Örökségének szerves része ez, amely cselekvésre, folytatásra kötelez, akárcsak gondozásra váró életműve. Közös felelősségünk, hogy tisztes-séggel sáfárkodjunk vele. Példát erre is vehetünk tőle, hiszen nála aligha becsülte bárki is jobban elődeink örökét.

Filep Antal

Takács Lajos
Várong 1921. november 10. – Budapest 1985. február 7.

Nagy belső fegyellemmel és rendkívüli tudatossággal építkező életpálya szakadt meg TAKÁCS Lajos elhunytával. Minden bizonnyal az egyik leggazdagabb kortárs életmű maradt befejezetlen. Máiig sem oldódhatott bennünk az efelett érzett keserűség. Tudtuk ugyan, hogy betegsége nap mint nap veszélyeztette az életét, mégis reménykedtünk, mivel láttuk, milyen fegyelmezetten követte az orvosok tanácsait. Betegsége nem akadályozta, hogy példás akarattal koncentráljon kutatásaira. Bámultuk terveit. Csodáltuk, hogy milyen hatalmas anyagot tárt fel a legutóbbi években is. Imponáló volt, milyen nagy erőfeszítéseket tett, hogy adalékait minél nagyobb hányadában feldolgozva bocsássa a szak rendelkezésére. Feszített munkáuteme egészséges szervezetű embernek is becsületére vált volna. Eközben is maradt – nem is kevés – lelki és szellemi ereje, hogy szakunk és intézményrendszerünk közérdekű gondjait megossa azokkal, akiket bizalmába fogadott. Élete utolsó napjaiban például Várong, a szeretett szülőhely oktatási problémáit tette szóvá miniszteri konzultáción, volt ereje arra is, hogy több órás megbeszélésen végrendeletszerűen fejtsse ki véleményét utolsó munkahelye alapkérdéseiről, jövőjéről.

TAKÁCS Lajos a Tolna megyei Várongon, a külső-somogyi dombvidék szomszédságában született. A község a sok történelmi hanyatttása ellenére gazdagon közvetítette a Dunántúl mély gyökerű hagyományait. A szülői ház a földművesközösség „polgári” tradícióját örökölte. TAKÁCS Lajos mindig megbélyegzőnek, pejoratívnak ítélte a parasztság megjelölést, a paraszt szót (főnévi és melléknévi értelemben is egyaránt). Meggyőződéssel bizonyította, hogy a hajdani telkes jobbágyok és leszármazottaik történetileg is és társadalmilag is hitelesen jelölhetik magukat (a Bürgerből származtatható) „polgár” szavunkkal. A tágabb környezet, a kusztodiátusi uradalom a latifundiumokhoz is kötötte a várongiakat. A szülőfalu öntudatos földművesközössége és az uradalmak idegen légréteg ellentétei között eszmélt a világra. Sokszor beszélt ezekről az élményeiről.

Családja tudatosan nagy erőfeszítéseket tett, hogy a három fivéréből legalább ketten magas szintű képzettséget szerezhessenek. Bátyjával együtt a dombóvári gimnáziumot végezte el. A család gondosságára jellemző, hogy a két fiú számára Dombóvárott hónapos szobát béreltek, ahol a nagyanya gondviselése alatt éltek szerény ösztöndíjukból. Idősebb diáktársai emlékezéséből tudom: szüleiket megyeszerte becsülték fiaik taníttatásáért.

A dombóvári gimnázium keltette fel a folklór és a néprajz iránti érdeklődését. Bátyja BANÓ István osztálytársa volt, TAKÁCS Lajos legkedvesebb tanára pedig az egykori Eötvös-kollégista, PÉCZELY László, a későbbi pécsi tanszékvezető professzor volt.

Az érettségét követően a Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészeti karára, latin–magyar szakra iratkozott be. Együttal felvételt nyert az Eötvös-kollégiumba. Különös szeretettel emlékezett professzorai közül HORVÁTH Jánosra, aki nagy rokonszenvvel kíséerte néprajzi kutatásait, témaválasztásait, feldolgozásait; haláláig tanácsaival is támogatta. Sokszor emlegette KERESZTURY Dezsőt, HADROVICS Lászlót, kinél a szerbhorvát nyelvet tanulta. Az egyetemi és az Eötvös-kollégiumbeli stúdiumai kiváló filológiai alapokat biztosítottak számára, és széles körű irodalmi-esztétikai tájékozottság mellett alapos művelődéstörténeti jártassággal ajándékozták meg.

Az egyetemen egyre mélyebbé vált a néprajz iránti érdeklődése. Rendszeresen hallgatta VISKI Károly professzor előadásait. Járt ORTUTAY Gyula magántanári és kollégiumi óráira. Aktív gyűjtőmunkára is vállalkozott, folytatta a gimnáziumban megkezdett gyűjtéseit. Monografikus teljességre törekedve látott hozzá Várong meseanyagának lejegyzéséhez. A szülőhely minden háztartására kiterjesztve vizsgálatát, felmérte a helyi lakosság teljes olvasmányanyagát. Szándéka volt a folklór és az irodalom kapcsolatát, teljességre törekvő adatfelvételi módszerrel bemutatni. Mindig fájlalta, hogy a folkloristák igazában nem mutattak ez iránt érdemi érdeklődést. HORVÁTH János, aki behatóan ismerte kutatásait, nagyra értékelte ebbéli eredményeit, doktori disszertációként el is fogadta. A hetvenes évek felé ismét visszatért ehhez a témához, összevető vizsgálatokat végzett. Élete utolsó éveiben sokat dolgozott várongi folklórtanulmányain. Reményünk lehet reá, hogy az ÚMNGy sorozatában belátható időn belül megjelenhet mesegyűjteménye is és olvasmányvizsgálata is.

Várongi élményei és kutatásai keltették fel érdeklődését az archaikus, lassan már csak a népi környezetbe visszaszorulva létező irodalmi műfajok iránt. A históriások és a hírversírók bemutatásával egyaránt a folklór és az irodalom kapcsolatrendszerének történeti feltárását, megértését kívánta szolgálni. Meggyőződésévé vált, hogy a folklór fejlődésében, motívumkincsének folyamatos változásában vagy cseréjében alapvető szerepet játszottak ezek a műfajok (illetve ezeket a műfajokat közvetítő elemek), amelyek a népköltészet és a hivatásos szépirodalom között korról korra változó jelleggel léteztek. Ma is

csak sajnálnunk lehet, hogy folklorisztikánk egykori meghatározó egyéniségei nem ismerték fel TAKÁCS Lajos kutatómunkájának messze vezető perspektíváit. Sőt, törekvéseivel szemben egyesek kifejezetten ellenségesen viselkedtek, mások pedig teljesen közömbösek maradtak. Akárcsak BANÓ István, ő sem találhatta meg a tehetségének és felkészültségének megfelelő igazi helyét a hazai folklorisztikában. Mindezek TAKÁCS Lajos érdeklődését gyökeresen más irányba térítették el, régi témáihoz a hetvenes években tudatosan tért vissza. A készülő néprajzi szintézis szövegfolklórunkat bemutató kötetébe vele írtatták meg (a sajnos lényegi folytatás nélkül maradt) kutatásainak összefoglalását. Ma már világos lehet előttünk, hogy a hazai folklorisztika érdeklődésének az utóbbi években bekövetkezett bővülése, megújulása messzemenően igazolta TAKÁCS Lajos korábbi törekvéseit és eredményeit, irodalomszociológiai kitekintését.

A bölcsészdoktorátus megszerzése után rövid ideig tanári, népi kollégiumi igazgatói állást vállalt, majd minisztériumi tisztviselőként is tevékenykedett. 1950-ben állt a Néprajzi Múzeum szolgálatába, ahol folyamatosan 1973-ig dolgozott. Múzeumi beosztása lehetővé tette, hogy a régi folklorisztikai témáit tovább gondolja, kínáló alkalommal megjelentesse, de ezzel párhuzamosan fokozatosan kiépítse kutatásai új területét: elsősorban a magyar földművesgazdálkodás feldolgozására. Tisztában volt azzal, hogy nála aligha ismerheti jobban bárki is a dunántúli falu valóságát, belső rendjét. Családjá reá örököltette a tolnai földművesközösség teljes hagyományvilágát, beavatta a helyi élet titkaiba. (Betegsége elhatalmasodásáig rendszeresen részt kért a szülei, illetve az otthon gazdálkodó testvére munkáiból; így közvetlenül nyomon követte azokat a változásokat, és ismerte azokat a gondokat is, amelyek az újabb fejlődés nyomán köszöntöttek napjaink falvaira, köztük a várongiakra is. Meggyőződéssel vallotta, hogy ez a beavatottsága kulcsot adhat a kezébe a hazai agrárétnográfia és az agrártörténet megértéséhez, a fejlődés rendjét meghatározó belső összefüggések feltárásához.

Előbb a hazai dohánytermesztés monografikus feldolgozásához látott hozzá. Az ötvenes évek első felében már fölényes anyagismeretre tett szert: 1954-től egymás után jelentette meg dolgozatait. Módszere sokoldalú megközelítést biztosított a számára. Alaposan megfigyelte a dohánytermelők jelenkori gyakorlatát. Teljességre törekvően feltárta a termelésre vonatkozó szóbeli hagyományokat, gondosan elemezte a korábban lezajlott változásokat. Elmélyült a dohánytermesztésre vonatkozó levéltári forrásokban. Ezek kutatása mellett vizsgálatai szerves részének tekintette, hogy a termelőkulturához kapcsolódó tárgyi felszerelést megőrökítse, elemezze csakúgy, mint a régi mezőgazdasági irodalomnak mint forrásnak a kiaknázását. Tapasztalatait, következtetéseit a nemzetközi kutatások összefüggésrendjébe illesztve értékelte. Módszere közel állt TÁLASI István kutatási, elemzési gyakorlatához. Nemhiába becsülték egymást kölcsönösen.

A témáról írt feldolgozását kandidátusi értekezésként is megvédte, 1964-ben pedig *A dohánytermesztés Magyarországon* címmel könyv alakban megjelentette. Munkájának nagy erénye, hogy nemcsak a szűkebb néprajzi, művelődéstörténeti részproblémákat dolgozta ki, hanem elemezhetővé tette azt az adaptációs folyamatot, amely az egész újkor fejlődés egyik meghatározó tényezőjévé vált. Ebben a folyamatban szervesültek a tradicionális agrárkulturákban az Újvilág növényei, ennek során alakult ki művelésük új rendje. Beépülésük nemcsak az agrártermelést alakította át, de hatalmas energiákat is felszabadított, ami a társadalom egészében nagy gazdasági, kulturális változásokat indított el és táplált folyamatosan.

TAKÁCS Lajos figyelmét az ötvenes évek második felétől mindjobban a földművelés, illetve az irtásgazdálkodás kötötte le. A hatvanas évektől egyre többet írt e kérdéskörrel, publikációinak mind nagyobb hányadát szentelte az ide kapcsolódó témáknak.

Nagy energiát fordított a földműveskultúra eszközkészletének összegyűjtésére, tudományos feldolgozására. 1973-ig alig húsz év alatt, megkétszerezte a Néprajzi Múzeum földművelésgyűjteményét. Dédelgetett terve volt, hogy közrebocsátja a kollekciónak korszerű katalógusát. Sajnos, áldozatos munkája ellenére, ismételt kísérletei eredménytelenek maradtak. Hagyatékának e része is érdemes lenne a további gondozásra. Tárgybeutalásai a hagyományos gazdálkodás fontos szerszámainak nélkülözhetetlen eszközmonográfiái.

Vizsgálatai felölelték a magyar földművelés őstörténeti gyökereit. Nem kerülték el a figyelmét a nyelvészeti, termelés- és eszköztörténeti vonatkozások. Következtetéseihöz a korábbiaknál realisabb alapokat biztosíthatott az, hogy behatóan ismerte az európai őskor, illetve az ókor hagyatékát is. Nagy tájaink recens és közelmúltbeli eljárásait, eszközanyagát képes volt mindig rétegek szerint elkülöníteni. Írásai az eszköz- és eljárástörténeti megalapozottságuk mellett sohasem nélkülözték az eddig ismeretlen, fontos részleteket új megvilágításba helyező levéltári adalékokat, és gazdagon közvetítették a lassan megkopó, feledésbe merülő paraszti ismereteket. E kutatásai gyakran tartalmaztak fontos etimológiai tanulságokat. Megállapításait aligha nélkülözheti a nyelvtudomány, a néprajz és az agrártörténet. Nem volt idegen tőle a nemzetközi régészeti irodalom sem. Nemritkán előfordult, hogy olyan problémákat vetett fel, amelyeket a hazai archeológusok még nem érintettek. Feldolgozásait széles körű finnugrisztikai, romanisztikai és szlavisztikai ismeretei hitelesítették.

A részletfeldolgozásaiból mind teljesebbé váló koncepcióját előbb Várongnak mint irtásfalunak a monografikus bemutatása vitte közelebb a tervezett szintézishez (1976.). Ebből a dombvidéki erdők irtáskultúrája bontakozott ki, a maga időbeli és térségi konkrétságában. A lápvilág és a mocsaras, tavi környezet irtásos használatát mutatta be, gyökeresen eltérő sajátosságaival *A Kis-Balaton és környéke* (1978.) című kismonográfiájában. *Irtásgazdálkodásunk emlékei, irtásföldek, irtásmódok* című könyve (1980.), illetve 1975-ben elkészült kézírata (amely számára a doktori fokozatot biztosította 1976-ban) teljessé tette az irtáskultúráról készített feldolgozásai sorát. Ebben a korábbi szakirodalom nyomán az erdélyi és az északi magasabb hegyvidékek magyarságának erdei irtásmódjait is bevonhatta elemzésébe; ezzel a táji típusokat teljesebben reprezentálhatta. Könyvének nagy értéke, hogy az irodalmi, levéltári vagy szóhagyományhoz fűződő forrásai értelmezéséhez nemcsak az európai párhuzamokat sorakoztatta fel, hanem (a francia és az angol szakirodalom nyomán) az egyetemes etnológia fontos analógiáit is segítségül hívta egyetemessé tágítva a hazai gyakorlat és tradíció hátterét. TAKÁCS Lajos monográfiája az etnográfian túl, szinte minden, az agrárszférával érintkező történeti szakstudium számára eligazító összefoglalást adott. Jelentőségét részben abban is láthatjuk, hogy nemcsak hosszú időre meghatározza a további kutatásokat, hanem a hazai társadalom-, gazdaság-, település- és agrártörténet számos alapvető sajátosságát segít megérteni, realisan, az európai és az egyetemes történeti összefüggések alapján helyesen értelmezni. Kézzelfoghatóvá tette a múlt népi gazdálkodásának, termelésének az ország fejlődésében betöltött szerepét. TAKÁCS Lajos világossá tette, hogy szerte Európában hasonló folyamatok zajlottak le. A mai mezőgazdaság táji kereteit ezek vetették meg.

Történeti kutatásai sok olyan forráshoz vezették el TAKÁCS Lajost, amelyek más irányú következtetésekre is alkalmat adhattak. Az **irtástérületek** eladásával, zálogba veté-

sével kapcsolatos jogügyletek után nyomozva a jobbágy-paraszti írásbeliség dokumentumait lelte meg. Ezek között a legkorábbiak még a XVI. század második feléből származtak. Ebben az okmányanyagban az ő nyomán találták meg a nyugat-magyarországi horvátorsági legkorábbi nyelvemlékeit is.

Az idevágó munkája során szentelhetett külön könyvet a határjelek és a határjárások kérdésének. Kiterjedt levéltári anyaggyűjtése jóval mélyebb és árnyaltabb feldolgozás lehetőségét kínálta, mint az utóbbi 125 évnek a recens gyakorlatról beszámoló néprajzi irodalma. A határokhoz fűződő jogi és kultikus népszokásokat feldolgozó könyve sajnos, már csak halála után jelenhetett meg (1987.). Feldolgozása példát adott, miként kell folklórjelenségeket a történeti néprajz módszereivel eredményesen megközelíteni. Kötetének megjelenése a hazai jogtörténet számára is jelentős esemény. Olyan jogi aktusokat, jogszokásokat ismertetett meg, amelyek magyarországi feltárására több mint száz éve, a modern tudományosság kialakulása óta vártunk, hiszen a téma első korszerű feldolgozásai Európa-szerte akkor jelentek meg.

Az utóbbi években TAKÁCS Lajos több kezdeményezést tett a történeti-néprajzi kutatások szervezettebbé tételére, kiterjesztésére. Megszervezte az MTA Néprajzi Kutató Csoport keretében a történeti-etnográfiai osztályt. Munkatársaival tervet dolgozott ki a rendszeres forrásfeltárás munkálataira. (Erről a közeljövőben külön cikkben számolunk be.) Bizott abban, hogy kollégái segíthetnek megoldani azokat a célkitűzéseit, amelyek teljesítéséről betegsége miatt le kellett mondania. Különösen nagy fontosságúnak tartotta az uradalmak levéltáraiban fennmaradt munka- és vállalkozói szerződések közrebocsátását, illetve feldolgozását. A nagybirtok mint üzem, nem nélkülözötte a parasztok és a különféle kézművescsoportok vállalkozói közreműködését, amint a jobbágyparaszt családi gazdaság is jelentős többletbevételhez juthatott. Tőkeszegény időszakban, amilyen a kései feudalizmusunk is és a korai kapitalizmusunk is volt, mind az uradalmak, mind a vállalkozó elemek hatékonyabban aknázhatták ki a gazdaságaikban szunyvadó adottságokat. A vállalkozások az erdők, legelők jobb hasznosításától a különféle irtások létesítéséig széles skálát öleltek fel. Nagy volumenű dokumentumgyűjtését kollégái rendelkezésére bocsátotta, hogy a további munkálatokat orientálhassa. Mély meggyőződéssel vallotta, hogy ezek a források nemcsak a gazdálkodás és a társadalom néprajza összképét fogják alapvetően módosítani, hanem a hazai fejlődés egészének a megítélését is több vonatkozásban befolyásolhatják. Vele együtt vallhatjuk, hogy az utóbbi évtizedek sok hazai sajtóságát csak úgy érthetjük meg, ha számolunk az ilyen jellegű (gazdasági) hagyományok szívós továbbélésével.

TAKÁCS Lajosban diákkora óta volt igény az aktív, etikus közéletre. Állásfoglalásait mindig felelősség jellemezte. A szaktudomány testületeiben az ötvenes évek óta vett részt. Bár különösen érzékeny egyéniség volt, a meggyőződése szerinti közösségi érdekeket és az igazságosságot mindig bátran és következetesen képviselte. A tudományos közéletben, a kutatásszervezésben a feltétlen humanizmus és a korszerű európaiság vezette. Gondos, koncepciózus szerkesztőt ismertünk meg személyében, amikor hosszú időn át szerkesztette (egyben e periodika egyik elindítója is volt) a Néprajzi Közleményeket.

Mély általános műveltsége, sokoldalú művészeti tájékozottsága nagy tekintélyt biztosított számára a társadalomtudományok vezetőinek körében is. Kiváló adottságai voltak, amelyek lehetővé tették, hogy eredményesen képviselhesse szakkutatásunkat itthon és külföldön. A múltó ember és tudósi értékeit mind élesebben kirajzolja előttünk, hiányát mind mélyebben érezzük. Példája vállalásra ösztönöz mindannyiunkat.

Takács Lajos tudományos munkássága

(Összeállította: SERFŐZÓNÉ GÉMES Magda)

- 1951 *Munkábanevelés, tapasztalatátadás a várongi kepésaratóknál.* Ethnographia LXII. 396–402.
Népi verselők, hírverstrók. Ethnographia LXII. 1–48.
- 1952 *Népi verselők.* Adattári Értesítő 37.
- 1953 *Gyűjtjük össze a helyi balladákat!* Adattári Értesítő 2–3.; 50–51.
A képmutogatás kérdéséhez. Ethnographia LXIV. 87–103.
- 1954 *Egy új szalmakötél-készítő eszköz (verecseny).* Néprajzi Értesítő XXXVI. 7–24.
Istória-istóriás. Magyar Nyelv L. 176–179.
„A rendes pipázás privilégiumjai...” (Adalék a dohányzás történetéhez.) Ethnographia LXV. 210–222.
A Tolna megyei dohánytermesztés kibontakozásának kérdéséhez. Ethnographia LXV. 532–537.
- 1955 *A históriák néhány formai problémája.* Néprajzi Értesítő XXXVII. 65–80.
Occasions et débit de récitations épiques populaires chantées sur les événements d'actualité. Acta Ethnographica IV. 419–443.
- 1956 *Betyárcsutora.* Néprajzi Értesítő XXXVIII. 163–169.
A históriások alkotásmódja. (A történelmi anyag összegyűjtése.) Ethnographia LXVII. 225–240.
Síp cseresznyefa héjából. Néprajzi Közlemények 1–4.; 239–244.

Ismertetések:

- British popular ballads. London–Toronto, 1952. Index Ethnographicus I. 41.
- Brochon, Pierre: *Le livre de colportage en France depuis le XVIIe siècle.* Paris, 1954. Index Ethnographicus I. 42.
- Csanádi Imre-Vargyas Lajos: *Röpülj páva, röpülj.* Magyar népballadák és balladás dalok. Budapest–Pozsony, 1954. Ethnographia LXVII. 372–373.; Index Ethnographicus I. 41–42.
- Esze Tamás–Kiss József–Klaniczay Tibor: *Magyar költészet Bocskaytól Rákócziig.* Budapest, 1953. Index Ethnographicus I. 43.
- D'Harcourt, Marguerite et Raoul: *Chansons folkloriques.* Paris–Québec, 1956. Index Ethnographicus I. 128.
- Housman, John: *British popular ballads.* London–Toronto etc., 1952. Index Ethnographicus I. 41.
- Kiss Lajos: *Vásárhelyi híres vásárok.* Szeged, 1956. Index Ethnographicus I. 106.
- Mérey Klára: *A mezőgazdasági munkásság mozgalmái a Dunántúlon 1905–1907-ben.* Budapest, 1956. Index Ethnographicus I. 111.
- Pálóczi Horváth Ádám: *Ötödfélszáz énekek.* Budapest, 1953. Index Ethnographicus I. 42–43.
- Sokolov, J. M.: *Russian folklore.* New York, 1950. Index Ethnographicus 36.
- 1957 *Adatok a hajómalmok Kőrös menti elterjedéséhez.* Néprajzi Közlemények II. 3–4.; 345–346.
A juhászok lótarjának eltiltása Zala és Vas vármegyében (1814–1816). Néprajzi Közlemények II. 3–4.; 347–450.
Pásztor szerződések a vas megyei Borgátáról. 1842–1844. Néprajzi Közlemények II. 3–4.; 351–356.

Ismertetések:

- Bibliographia Litterarum Hungariae Oeconomicarum Ruralium (1831–1867). Tom 3. Index Ethnographicus II. 1–2.
- Csanádi Imre–Vargyas Lajos: Röpülj páva, röpülj. Magyar népballadák és balladás dalok. Budapest–Pozsony, 1954. Acta Ethnographica VI. 254–256.
- Gaál László: Ovidius római naptára latinul és magyarul. Budapest, 1954. Index Ethnographicus II. 141.
- Gleisbert, Hermann: Das kleine Mühlenbuch. Dresden, 1956. Index Ethnographicus II. 19.
- O. Nagy Gábor: Mi fán terem? Magyar szólásmondások eredete. Budapest, 1957. Index Ethnographicus II. 142.
- Rodel, C.: Die Strohindustrie im aargauischen und luzernischen Seetal. Seengen, 1950. Index Ethnographicus II. 18–19.
- Soós Imre: Jobbágyföld sorsa Heves megyében a XVIII. században. Eger, 1958. Index Ethnographicus II. 137–138.
- Struna, Albert: Vodni Pogoni na Slovenskem. Ljubljana, 1955. Index Ethnographicus II. 19–20.
- Szabó Ferenc, C.: A magyar mezőgazdasági szakirodalom könyvészete. Budapest, 1956. Index Ethnographicus II. 1–2.

- 1958 *A borgátai községi alkalmazottak (kovácsok, éjjeliőrök) szerződése, 1840–1846.* Néprajzi Közlemények III. 1–2.; 329–334.
- Cifraszűrök eltiltása Vas vármegyében (1816–1817.)* Néprajzi Közlemények III. 1–2.; 326–328.
- Dohánytermesztésünk egy eddig ismeretlen eszközéről. (A luklocsoló.)* Néprajzi Értesítő XL. 241–245.
- A dunai hajóvontató út Tolna megyei szakasza (1831.)* Néprajzi Közlemények III. 4.; 359–362.
- Históriások, históriák.* (A Magyar Néprajzi Társaság Könyvtára.) Akadémiai Kiadó, 127 p. Budapest

Ismertetik:

- Sándor István: Index Ethnographicus III. 40.
- Szijgyártó László: Irodalomtörténet XLVIII. 395–397.
- Takács Lajos: Demos I. 222–224. has.
- Vargyas Lajos: Ethnographia LIX. 642–643.
- Varjas Béla. Irodalomtörténeti Közlemények LXIII. 550–551.
- Novák, Vilko: Slovenski Etnograf XII. 254–255.
- Weiss, Richard: Schweizerisches Archiv für Volkskunde LIV. 127.

- A hőveji „legények igazsága” 1837-ben.* Soproni Szemle XII. 149–153.
- „Historiensänger” und ihre Lieder.* (A Magyar Néprajzi Társaság Könyvtára.) Akademie-Verlag, 127 p. Budapest

Ismerteti:

- VARGYAS Lajos: Acta Ethnographica VII. 440–441.

- Pásztor szerződések a vas megyei Borgátáról (1842–1844.)* Néprajzi Közlemények III. 3–4.; 351–356.

Ismertetések:

- Hermann, Arnold: Vaganten, Komödianten, Fieranten und Briganten. Stuttgart, 1958. Index Ethnographicus III. 167.
- Kramer, Karl-Sigismund: Bauern und Bürger im nachmittelalterlicher Unterfranken. Würzburg, 1957. Index Ethnographicus III. 149–150.
- Soós Imre: A jobbágyföld helyzete a szolnoki Tiszatáján 1711–1770. Szolnok, 1958. Index Ethnographicus III. 154.
- Maksay Ferenc: Parasztság és majorgazdálkodás a XVI. századi Magyarországon. Budapest, 1958. Index Ethnographicus III. 167–168.

- Tóth Edit, M.: A gonosz királynék. Kásmiri népmesék. Budapest, 1958. Index Ethnographicus III. 177.
- Varga Endre: Űriszék. XVI–XVIII. századi perszövegek. Budapest, 1958. Index Ethnographicus III. 169.
- 1959 *Aratási és hordási szerződés. II.* Néprajzi Közlemények IV. 4.; 260–266.
A dohánytermesztés kihontakoztatása a jobbágykor végén a nyomamos gazdálkodású területeken. Ethnographia LXX. 207–251.
- Ismertetés:*
Soós Imre: A jobbágyföld helyzete a szolnoki Tiszatájon 1711–1770. Szolnok, 1958. Századok XCIII. 673.
- 1960 *A jobbágyrendszer megerősödése és a dohánytermesztés hanyatlása Kapuvár környékén.* Soproni Szemle XIV. 45–59.
- Ismertetések:*
Golomb, Ludwig: Die Bodenkultur in Ost-Turkestan. Posieux-Freiburg (Schweiz), 1959. Index Ethnographicus V. 23–24.
Kiss Lajos: Vásárhelyi híres vásárok. Szeged, 1956. Demos III. 161–163. has.
Néprajzi Közlemények I. 1956. 1–4. sz. Demos III. 6. has.
Néprajzi Közlemények II. 1957. 1., 2., 3., 4. Demos III. 9. has.
Néprajzi Közlemények. III. 1958. 1., 2., 3., 4. III. 9. has.
Riedl, Albert–Klier, Karl M.: Lied-Flugblattdrucke aus dem Burgenland. Eisenstadt, 1958. Index Ethnographicus V. 49–50.
Sárközi Zoltán–Szigetvári István–Szilágyi Gábor: A százéves mosonmagyaróvári Mezőgazdasági Gépgyár története 1856–1956. Budapest, 1959. Index Ethnographicus V. 25.
- 1962 *Aratási szerződések Külső-Somogyból (1837–1849.)* Néprajzi Közlemények VII. 1.; 67–91.
A Földművelés Gyűjtemény. Néprajzi Értesítő XLIV. 210–215., 261–264.
Hanttörő. Néprajzi Értesítő XLIV. 315–321.
- 1963 *A dohánytermesztés Magyarországon.* (Kandidátusi Értekezés tételei.) Akadémiai Nyomda, 10 p. Budapest
A Földművelés Gyűjtemény. Néprajzi Értesítő XLV. 104–112., 159–163.
Irtásszerződések a Zala megyei Pölöske vidékéről (1742–1807.) Néprajzi Közlemények VIII. 2–4.; 416–428.
Schollenbrecher (Beiträge zur primitiven Bodenbestellung.) Acta Ethnographica XII. 419–425.
Ültetőfák Magyarországon. Ethnographia LXXIV. 350–373.
- 1964 *A dohánytermesztés Magyarországon.* Akadémiai Kiadó. 463 p. Budapest
- Ismerteti:*
BALOGH István: Acta Ethnographica XV. 356–358. és Ethnographia LXXVI. 469–472.
Az irtásos gazdálkodás néhány jellegzetessége a göcseji szegekben. Ethnographia LXXV. 489–522.
A magyar mezőgazdaság kettősségének kérdéséhez. A magyar néprajzi kongresszus anyagából. 23–27. Budapest
Mese és olvasmány egy mesefenntartó közösség életében. Néprajzi Közlemények IX. 1.; 257–271.
Az ormánysági kötözöbot. Néprajzi Értesítő XLVI. 149–157.
A szántóföldi irtás kérdéséhez. Ethnographia LXXV. 233–246.
A verpeléti dohánytermesztése. Az Egri Múzeum Évkönyve II. 351–367.

- 1965 *Einige Überreste der Rodungsarbeit beim Ackerjäten.* Acta Ethnographica XIV. 303–374.
A Földművelés Gyűjtemény. Néprajzi Értesítő XLVII. 188–199., 269–272.
A tuskésborona készítése és használata Várongon. Néprajzi Értesítő XLVII. 315–328.
Zur Zwiespältigkeit der ungarischen Landwirtschaft. (In: Europa et Hungaria.) Akadémiai Kiadó. 71–77. Budapest

Ismertetés:

Hoffmann Tamás: A gabonaneműek nyomtatása a magyar parasztok gazdálkodásában. Budapest, 1963. Acta Ethnographica XIV. 203–205.

- 1966 *Berki pásztorok a Kisbaltan szigetein.* Néprajzi Közlemények XI. 1–2; 3–24.
A Földművelés Gyűjtemény. Néprajzi Értesítő XLVIII. 323–332., 387–389.
Irtásföldek és irtási eszközök (irtókécek) az Őrségben és a Felső-Rába vidékén. Ethnographia LXXVII. 12–48.
Lápi gazdálkodás és irtás a Kisbaltanon. Néprajzi Értesítő XLVIII. 167–196.
- 1967 *Ág- és vesszővágók a Tisza menti ártereken.* Néprajzi Értesítő XLIX. 187–215.
A Földművelés Gyűjtemény. Néprajzi Értesítő XLIX. 278–287., 312–314.
Kaszasarlók Magyarországon. Ethnographia LXXVIII. 1–21.
A „rókafarkú köles” természetése a Nyugat-Dunántúlon. Agrártörténeti Szemle IX. 297–307.
- 1968 *Der Anbau der „Fuchsschwanzhirse” (Setaria Italica) in Ungarn.* Acta Ethnographica XVII. 333–352.
Kaszaszerű vágóeszközeink történetéhez 1. Néprajzi Értesítő L. 35–49.
- 1969 *A Földművelés-Gyűjtemény gyarapodása.* Néprajzi Értesítő LI. 60–67., 101–104.
Kaszaszerű vágóeszközeink történetéhez. 2. Köpüs felerősítések. Néprajzi Értesítő LI. 35–56.
A kötözőbot Magyarországon. Ethnographia LXXX. 1–21.
Magyar gyűjtemények. Néprajzi Értesítő LI. 57–58., 97–98.
A régi gazdálkodás emlékei földrajzi neveinkben. (Az Aszó, Aszáló értelmezéséhez.) Magyar Nyelvőr XCIII. 1; 120–123.

Ismertetés:

Ikvai Nándor: Földművelés a Zempléni-hegység középső részén. Debrecen, 1967. Acta Ethnographica XVIII. 412–413.

- 1970 *A Földművelés Gyűjtemény gyarapodása.* Néprajzi Értesítő LII. 101–106., 150–154.
Magyar gyűjtemények. Néprajzi Értesítő LII. 99–100., 148–149.
A magyar sarló korai történetéhez. Finnugor kongresszus, Tallin. 1970. Néprajzi Értesítő LII. 48–55., 57–58.
A magyarországi rövid kaszák történetéhez. Ethnographia LXXXI. 187–225.
- 1971 *Zur Geschichte der Kurzstielsensen in Ungarn.* Acta Ethnographica XX. 339–376.
Nádvágók fűvágó és arató funkcióban. Néprajzi Értesítő LIII. 57–62.
Rodungsgeräte in Südosteuropa. Actes du premier Congrès International des Études Balaniques et Sudest-Européennes VII. 565–568.
- 1972 *Kincsásó történet 1759-ből.* Ethnographia LXXXIII. 516–518.
A Néprajzi Múzeum magyar gyűjteményeinek katalógusa. Néprajzi Értesítő LIV. 19–46.
Sensensicheln in Ungarn. In: Getreidebau in Ost- und Mitteleuropa. Akadémiai Kiadó. 561–582. Budapest
- 1973 *Bozótkécek és rokon szerszámok a Dunántúlon.* Ethnographia LXXXIV. 243–273.
Kérdőív. Erdei munkák, erdőlés. (Palóc kutatás. Módszertani közlemények 18.) Dobó István Vármúzeum. 40 p. Eger

- Die Hakensichel in Ungarn.* A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1971–1972. 83–90.
- A Magyar Osztály gyűjteményeinek gyarapodása 1970–1972-ben.* Néprajzi Értesítő LV. 109., 164–165.
- 1974 *Ásóbotok, ásók, kapák.* Néprajzi Értesítő LVI. 121–130.
Buschmesser und verwandte Geräte in Transdanubien. Acta Ethnographica XXIII. 63–96.
Húsvéti határjárás 1761-es leírása. Ethnographia LXXXV. 389–396.
Irtásföld. Magyar Nyelv LXX. 465–468.
- 1975 *Csigar.* Magyar Nyelvőr XCIX. 371–372.
Fákat koszorúz. Magyar Nyelv LXXI. 339–340.
Gyöngyözés – fahegyvágás. Magyar Nyelvőr XCIX. 370–371.
Irtásgazdálkodásunk emlékei. Irtásföldek, irtásmódok. (Doktori értekezés.) 137 p. 5 t. 54 fénykép. + 11 sztl. Bibliogr. 74–137. Budapest
A paraszti szerszámok előállításának történetéhez. Ethnographia LXXXVI. 375–377.
- 1976 *Egy irtásfalu földművelése.* Akadémiai Kiadó 287 p. Budapest
- Ismertetik:**
- Bellon Tibor: Ethnographia XCI. 118–120.
Selmeczi-Kovács Attila: Acta Ethnographica XXVIII. 431–433.
Flastromozás. Magyar Nyelvőr X. 342–344.
Foglaló jelek és foglалási módok a hazai irtásföldeken. Ethnographia LXXXVII. 63–83.
Zur Geschichte der Erzeugung bäuerlicher Geräte. Vertrag eines Komkastenmachers (hombaros) aus dem Jahre 1845. Acta Ethnographica XXV. 170–172.
Hókkütő. Magyar Nyelvőr C. 341–342.
A kapáskultúra néhány régi eszköze. In: Mezőkövesd város monográfiája. 633–639. Mezőkövesd
Nyargaló – foglaló. Magyar Nyelv LXXII. 221–222.
A vásári históriások. In: Vásártörténet, hídivásár. Hortobágyi Intéző Bizottság. 291–315. Debrecen
Veld pecsétje. Magyar Nyelvőr C. 461–464.
- Ismertetések:**
- Az erdőgazdálkodás története Magyarországon. Budapest, 1975. Ethnographia LXXXVII. 306–308.
A finnugor őshaza nyomában. Budapest, 1973. Acta Ethnographica XXV. 192.
Wörterbuch der deutschen Volkskunde. Stuttgart, 1974. Acta Ethnographica XXV. 410–411.
- 1977 *„Egy bécsi pénzlet eteszi, két bécsi pénzlet felveszi” Az igazság, szokás, törvény, áldomás szavaink jelentésének történetéhez.* Magyar Nyelvőr CI. 361–388.
Hasáb Föld. Magyar Nyelvőr CI. 231–233.
„Kapával ásnú...” A földművelés korai időszakának kutatásának néhány kérdése. Népi kultúra – népi társadalom X. 35–44
Magyar Néprajzi Lexikon. I. A–E. Címzavak: alakor 58., bontófa 323., csép 486–490. (KÓSA Lászlóval) Akadémiai Kiadó. Budapest
Mór, mörös. Magyar Nyelv LXXIII. 341–344.
Rákászat a Kisbalaton mentén. Ethnographia LXXXVIII. 437–440.
Részes aratás a Várong körüli pusztákon. Népi kultúra – népi társadalom X. 137–159.
Staking a claim and methods of claiminig forest land in Hungary. Acta Ethnographica XXVI. 59–77.
A „vész” mint irtási szakkifejezés. Ethnographia LXXXVIII. 247–258.

- 1978 *A dohány természetése a jobbágykorban*. In: Kis magyar néprajz a rádióban. RTV–Minerva. 63. Budapest
A gányók. In: Kis magyar néprajz a rádióban. RTV–Minerva. 30–31. Budapest
A görbe nyelvű kaszák Magyarországon. In: Kis magyar néprajz a rádióban. RTV–Minerva. 51–52. Budapest
Győngyözés. In: Kis magyar néprajz a rádióban. RTV–Minerva. 82–83. Budapest
Juhászdél. Magyar Nyelvőr XCII. 469–470.
„Kelta kések” Nyugat-Dunántúlon. In: Kis magyar néprajz a rádióban. RTV–Minerva. 49–50. Budapest
A Kis-Balaton és környéke. Somogy Megyei Levéltár. 207 p. (Somogyi Almanach 27–29.) Kaposvár

Ismerteti:

Varga Gyula: Ethnographia XCI. 584–587.

Komp, kompol, kompolás. Magyar Nyelv LXXIV. 349–353.

Lápi bot, ugró bot. Somogy 4.; 87–88.

Lápi irtás és gazdálkodás a Kis-Balaton mentén. Levéltári Szemle XXVIII. 115–117.

Lápi irtók, zombékolók. In: Kis magyar néprajz a rádióban. RTV–Minerva. 48–49. Budapest

A legeltetés és takarmányozás változása a Kis-Balaton körül a 18–19. században. Somogy 2.; 82–96.

Madarászat lápvidéken. In: Kis magyar néprajz a rádióban. RTV–Minerva. 40–41. Budapest

A paraszti históriák. In: Kis magyar néprajz a rádióban. RTV–Minerva. 411–412. Budapest

Polgár szavunk „parasztgazda, paraszti” jelentésének történetéhez. Magyar Nyelvőr CII. 350–361.

Törökkori határjárás. Zalai gyűjtemény VIII. 95–97.

Vándor aratómunkások. In: Kis magyar néprajz a rádióban. RTV–Minerva. 53–55. Budapest

- 1979 *Az erdőhasználat változása a Kis-Balaton körül a XVIII–XIX. században*. Ethnographia XC. 42–53.

Gyomború – fagyöngy. Magyar Nyelv LXXV. 474–475.

„Határt csinálunk belőletek...”. Nyelvtudományi Közlemények LXXXI. 143–145.

Az irtásszerződések jelentősége és szerepének változása. Agrártörténeti Szemle XXI. 1–13.

Krebsfang der Klein-Plattenseeegend. Acta Ethnographica XXVIII. 407–410.

„Öt pintes szőlő”. Magyar Nyelvőr CIII. 88–90.

Úszéng, úszéngel. Magyar Nyelvőr CIII. 227–228.

Vilko Novak 70 éves. Ethnographia XC. 573–574.

Vilko Novak fontosabb néprajzi munkái. Ethnographia XC. 574–576.

Ismertetés:

Az erdőgazdálkodás története Magyarországon. Budapest, 1975. Acta Ethnographica XXVIII. 429–431.

Magyar Néprajzi Lexikon. II. F–Ka. Címzavak: *gányó* 264., *jugaló* 688–689. Akadémiai Kiadó. Budapest

- 1980 *Csemege, nyírvíz, virics*. Magyar Nyelv LXXVI. 215–218.

Egy határmonda hátteréhez. Ethnographia XCI. 398–402.

Erdőhasználat és irtás az allodiális gazdálkodás kibontakozása előtt. Népi kultúra – népi társadalom XI–XII. 9–37.

Az irányjelölés egyik régi formája: „tiled-hozzád”. Ethnographia XCI. 249–251.

Irtásgazdálkodásunk emlékei. Irtásföldek, irtásmódok. Akadémiai Kiadó 418 p. Budapest

Ismerteti:

Balogh István: Ethnographia XCII. 607–608.

Magyar Néprajzi Lexikon. III. K–Né. Címzavak: *kéveköti bot* 183–184., *kötözőbot* 317., *kukás* 338., *napraforgó* 694. Akadémiai Kiadó. Budapest

Megszapítás „emlékezet okáért ...” = Dunatáj III. 3.; 55–58.
Miért „boszniai” a kétfelé vágó kasza? Agrártörténeti Szemle XXII. 26–29.
Szikés tavak hajdani használata. Dunatáj III. 1.; 60–62.

Ismertetés:

Tálas István: Kiskunság. Budapest, 1977. Acta Ethnographica XXIX. 466–468.

- 1981 *„Fejszéjeket beitták...”* Magyar Nyelvőr CV. 476–478.
Hajításnyira... (Egy kifejezés hátteréhez.) Nyelvtudományi Közlemények LXXXVIII. 139–142.
Kenyeres verem. Magyar Nyelvőr CV. 361–363.
 Magyar Néprajzi Lexikon. IV. N–Szé. Címzavak: *szemhúzó* 635. Akadémiai Kiadó. Budapest

Ismertetés:

Új Magyar Tájszótár. 1. köt. Budapest, 1979. Ethnographia XCII. 633–634.

- 1982 *Földrajzi nevek és a néprajzi kutatás.* Dunatáj V. 3.; 53–61.
Göboly ökör – göboly sertés marha. Magyar Nyelv LXXXVIII. 3.; 334–336.
 Magyar Néprajzi Lexikon. V. Sz–Zs. Címzavak: *ültetőfa* 439–440. Akadémiai Kiadó, Budapest
- A „titkos határjelek” kérdéséhez.* In: Néprajzi tanulmányok Dankó Imre tiszteletére. Alföldi Nyomda. 97–100. Debrecen
- 1983 *A bálvány mint határjel.* Népi kultúra – népi társadalom. XIII. 173–192.
Cselőke. Nyelvtudományi Közlemények LXXXV. 1.; 123–125.
Hant-átadás mint a birtokbavétel jele. Egy európai jogszokás hazai történetéhez. Ethnographia XCIV. 573–577.
Helyneveink és a régi életforma kutatása. Főrtés szavunk tanulsága. In: Név és társadalom 1980 TTT Veszprém megyei Szerv. 111–113. (Veszprém megyei honismereti tanulmányok 7.) Veszprém
Ostoros. Magyar Nyelvőr XVII. 1.; 111–116.
- 1984 *Határsértés, zálogolás a Dunántúlon a XVIII. században. Erő és erőszak a feudális joggyakorlatban.* Dunatáj VII. 1.; 41–57.
Paraszti életpályák a XVIII. századi Dunántúlon: a falusi termelés XVIII. századi szerkezetváltásához. In: Történeti antropológia. Az 1983. április 18–19-én tartott tudományos ülés szakelőadásai. (Antropológiai írások 8–10.) Szerk.: Hofer Tamás. 307–312. Budapest
„Szeghatár” és társai. Magyar Nyelvőr XVIII. 2.; 230–232.
- 1985 *Miskár-miskáros-miskárol.* Magyar Nyelv LXXXI. 1.; 99–100.

Balassa Iván

Vajkai Aurél*

Kolozsvár 1903. május 14. – Budapest 1987. november 29.

Búcsúzunk VAJKAI Auréltól a történettudománv (néprajz) kandidátusától, egyetemi magántanártól, a Magyar Néprajzi Társaság Györffy István Emlékéremmel kitüntetett volt választmányi tagjától, a neprajztudomány kiemelkedő egyéniségétől, sokoldalú művelőjétől. Kevés olyan kutató működött tudományunk területén, aki sokoldalúságban megközelítette volna VAJKAI Aurélt, hiszen az építkezéstől kezdve a szülőművelésen át, a népi orvoslás kérdéseiben éppen olyan otthonosan mozgott, mint a hiedelemmondák előtte alig kutatott területén. De a képzőművészet, a zene világát is nagyon jól ismerte, és követendő tanácsokat nyújtott íróknak, költőknek. SZABÓ István, a csersegtomaji születésű József Attila-díjas író indulásakor sokat kapott tőle, ezért írta egy dedikációjában: „szellemi apámnak, aki kézen fogott, hogy elvezessen az elérhetetlen földre”. Segített színészeket egy-egy szerep megtornálásában. Búcsúzunk a Balatonfelvidék kitűnő ismerőjétől, aki oly sokat tett tanulmányaiban, könyveiben, hírlapi cikkeiben annak széles körű megismertetéséért.

Nem lehet, de nem is szabad Őt a néprajz valamelyik kategóriájába besorolni, mert mindig a teljes „népéletet” nézte. Az ilyen sokirányú érdeklődése részben veleszületett adottság, de megpróbáltatásoktól nem mentes élete is sok mindent továbbfejlesztett benne. Édesapja régi kassai családból származott, de hivatásos katonaként még az első világháború előtt az ország számos területén szolgált. Így született VAJKAI (WAGENHUBER) Aurél 1903. május 14-én Kolozsvárt, de nemsokára már Egerben laktak, míg gimnáziumi tanulmányait Kassán végezte. 1927-ben a budapesti egyetemen orvosi diplomát szerzett, és a pszichológia iránt különösen érdeklődve, az ideggyógyászatban tevékenykedett, ért el szép sikereket. De ez a pálya nem sokáig tartott.

Megismerkedett PALOTAY Gertruddal, aki felkeltette benne az érdeklődést a néprajz iránt, és bemutatta BÁTKY Zsigmondnak, GYÖRFFY Istvánnak, VISKI Károlynak, annak a nagy néprajzi tudós-hármasnak, akiknek hatása ma is sok vonatkozásban meghatározó tudományunk területén. Hatásukra az 1930-as évek közepén rendszeresen kezdett foglalkozni néprajzi kérdésekkel. A három nagy két irányba is ösztönözte munkásságát. Az alapképzettségének megfelelően javasolták, hogy a népi orvoslás kérdésével foglalkozzék. BÁTKY pedig az építkezés területén jelölt ki számára feladatokat. Első gyűjtései a Hernád völgyébe és a Bakonyba vezettek, akkor még nem is gondolt arra, hogy ez utóbbi lesz működésének legfontosabb területe. 1937-ben Veszprémben muzeológus, 1939-ben Keszthelyen múzeumigazgató, 1941-ben a Néprajzi Múzeumban találjuk, a következő évben az Erdélyi Tudományos Intézetben kutató, majd 1942–1945 között a Magyarságtudományi Intézetben dolgozott. 1945–1948 között a Néptudományi Intézet tanára, közben előad az egyetemen és magántanári fokozatot szerez. Ezután nyugdíjazásáig (1965.) a Veszprémi Múzeum igazgatója, majd osztályvezetője. Az 1940-es évektől kezdve Csersegtomajon él, ide köti családját és munkásságát. Majd 1950-től kezdve Balatonalmádiiban telepedett le, és innen járt be naponta Veszprémbe. De igazi otthona mégis

*Elhangzott VAJKAI Aurél búcsúztatásán 1987. december 14-én a Farkasréti temetőben.

Cserszegtomaj maradt, ahol közvetlenül benne élhetett egy zalai hegyközség mindennapi életében. Számos tanulmánya mutatja, hogy többször gondolhatott egy cserszegi néprajzi monográfia megalkotására, de ez sajnos elmaradt. Néhány év óta Budapesten élt, és itt halt meg 1987. november 29-én.

Tudományos munkásságának értékelése nem könnyű, de éppen sokrétűsége miatt hálás feladat. Az építkezés néprajzának egyik legjobb magyar szakértője, de míg mások elsősorban a már kész épületek és azok távolabbi és közelebbi kapcsolatai iránt érdeklődtek, addig VAJKAI Aurélt az építkezés módja és az épületek használata, mindennapi és ünnepi élete foglalkoztatta. Ezzel teljesen új szempontokat vezetett be a kutatásba, és ha általában egyet is értettek vele a legtöbben, mégis kifogásolták a mémöki pontosságú felmérés nagyvonalú kezelését. „A ház az emberért van – vallja egyik tanulmányában – és épp azért ismernünk kell az ember életét a házban, az ember és a ház viszonyát: mi a ház feladata, szerepe az ember életének legkülönbözőbb fázisában, mennyiben otthon, munkaterület, szórakozóhely, hogy védik a házat, mit fejez ki a ház a benne élő ember szemléletéből?” (*Élet a cserszegtomaji házban*. Ethn. LIX., 1948., 54.) Mindent ismert a házzal kapcsolatban, amit a néprajz feltárt. Ez világosan kitetszik abból az összefoglalásból, melyet a Néptudomány Kézikönyvének egyik fejezeteként írt (*A magyar népi építkezés és lakás kutatása*. Bp., 1948.). Ez a munkája kiindulópont mindenki számára, aki a magyar népi építéssel és lakáskultúrával akar foglalkozni.

Nevéhez fűződik a népi orvoslás, gyógyítás kutatásának tudományos alapokon való megindítása, mely területen napjainkig is ő tett a legtöbbet, de ami még ennél is fontosabb, példát mutatott, utat tört. Míg a népi építéssel felé BÁTKY Zsigmond irányította, addig a népi orvoslásban rejülő nagy lehetőségekre GYÖRFFY István és VISKI Károly hívta fel a figyelmét, hiszen orvosi alapképzettsége erre a feladatra valósággal predesztinálta. Első megjelent dolgozata, több mint egy fél évszázaddal ezelőtt, ilyen kérdéssel foglalkozik, és ezt a hasonló megfigyelések és feldolgozások egész sora követte. Különösen érdekelte a javasemberek személye, a búcsúk gyógyításának lehetőségei, de ugyanakkor a terepen gyűjtött anyag mellett számos régi nyomtatott és kéziratos orvosi könyvet is feldolgozott.

1941-ben találkoztam először VAJKAI Auréllal a Borsa völgyében Kidén, ahol SZABÓ T. Attila vezetésével a tudományos gyűjtést szerveztük. Híre már megelőzte, hogy kitűnő gyűjtő, és mindenről kialakított véleményét el is mondja. Valóban ilyennek ismerhettem meg, és magam ugyan néhány hónappal korábban megfordultam ezen a vidéken, de ő egy pár nap alatt olyan belső összefüggéseket tárt fel, mely számomra nagy meglepetést okozott. Lényegre törő munkájának csakhamar meglett az eredménye, és 1943-ban már megjelent Kolozsvárt *Népi orvoslás a Borsa-völgyében* című munkája, mely azóta is mintául szolgál mindazoknak, akik e területen kívánnak munkálkodni. A teljes összefoglalásig is eljutott, amikor közreadta: *A magyar népi orvoslás kutatása* (Budapest, 1948.) című tanulmányát, mely nemcsak hasznos kézikönyv, hanem jelentős távlatokat is nyit meg. Ebben állapítja meg: „A hazai népi orvoslás oknyomozó kutatásának két oldala van: egy speciálisan magyar és egy általános néplélektani, orvostörténeti. A magyar részben részleges eredményeket értünk el. A gyógyítás régi finnugor, török eredetű szavai egykori bűbajos mesterségről, varázslatos orvoslásról tanúskodnak, betegségek esetleg feledésbe hullt betegség-szellemeket lepleznek, talán a hagyományban, az élő néphitben is találunk régi sámánkodó gyógyításra vonatkozó emlékeket” (13.). Megállapításai nemcsak igaznak bizonyultak, hanem ösztönzést is adtak az utódok számára.

Ráirányította a figyelmet egy olyan területre, melyen szórványos kutatások történtek ugyan, de a néprajz peremére esett. *Népiünk természetismerete* című összefoglalása (Bp., 1948.) hatalmas kutatáson alapszik, de sajnos alig-alig akadt folytatója. Így az égitestekre, csillagokra, légköri tűneményekre, időjósásra vonatkozó népi ismeretekre: „... ugyanazt a kettősséget árulja el, mint egyebütt: reális megfigyelések mellett, számtalan hiedelem, irreális tartalmú tudás (5.).

Tudományos munkásságának egyik legnagyobb eredménye a kétkötetes *Szentgál* monográfia. Már veszprémi muzeológus, korában jelentős feltáró munkát végzett e nagy múltú településen, amit a Magyarisztudományi Intézet Évkönyvében (1942.) megjelent: *A szentgáli juhászatról* szóló tanulmánya bizonyít. Mikor a Néptudományi Intézetben LŐRINCZE Lajos, e falu szülöttének kezdeményezésére munkaközösség alakult, természetesen nagy lendülettel kezdett munkához VAJKAI Aurél is. Néhány év alatt olyan hatalmas anyag került birtokába, hogy egy néprajzi monográfia körvonalai kezdtek kibontakozni. Két kötetre tagolva meg is írta élete fő művét, melynek első kötete, *Szentgál* meg is jelent 1959-ben az Akadémiai Kiadó gondozásában. A kitűnő tanulmányt nagy elismerés fogadta, és megszerezte számára a kandidátusi fokozatot, mégis a második kötet megjelentetésére 28 évet kellett várnia. Hol elveszett, máskor meg újra kellett írni, bizonyos átszerkesztést kértek a lektorok. Végre értő, gondos kezekben megjelenhetett még úgy ez a munka, hogy VAJKAI Aurél belelapozgathatott, és örülhetett annak, hogy nagy munkája immáron mindkét kötetében szolgálhat több tudományág számára forrásul és a hasonló vállalkozások számára mintaképül. Ez olyan megnyugvást jelentett számára, mint az, hogy leánya folytatja édesapja hivatását és néprajzkutató-muzeológusként tevékenykedik.

Az ezret is megközelíti tanulmányainak, cikkeinek, könyveinek száma. Ezek jelentős része a Balatonfelvidékkel, a Bakonnyal foglalkozik. Neki köszönhetjük, hogy ez ma hazánkban néprajzi szempontból egyik legjobban ismert táj. Ehhez járul még a több mint 30 000 kitűnő fénykép, melyek kézzelfoghatóan bizonyítják, hogy néprajzi szakember és művész volt egy személyben.

Búcsúzunk VAJKAI Auréltól, akiről lefoszlik, ami földi. Az egész magyar néprajztudomány nevében köszönjük sokoldalú életművedet, amit nagy becsben tartunk és átadunk a következő nemzedéknek. Emlékeidet szeretettel megőrizzük.**

**Munkásságának értékelését, életútjának bemutatását I. GUNDA Béla: *Vajkai Aurél 70 éves*. Ethnographia 1974. LXXXV. 605–610.; PETÁNOVITS Katalin: *Dr. Vajkai Aurél 75 éves*. A veszprémi Megyei Múzeumok Közleményei 14. (1979.). 11–13.; ugyanitt munkásságának bibliográfiája (14–18.).

Balassa Iván

Dömötör Tekla*

Budapest 1914. január 13. – Budapest, 1987. november 15.

Mindig vidám és a legnagyobb megpróbáltatások idején is kiegyensúlyozott egyénisége még betegségének utolsó éveiben is derűt és megnyugvást sugárzott pályatársai, munkatársai, tanítványai felé. Ezért nehéz elhinni, hogy most véglegesen el kell búcsúznunk Tőle, a Magyar Néprajzi Társaság haláláig aktív választmányi tagjától, az egykori alelnöktől, a Folklor Szakosztály elnökétől. Kiemelkedő tudományos és szervező munkáját Társaságunk minden lehető módon elismerte. Egyedüli volt, aki ennek valamennyi látható jelét megkapta; hiszen megkapta a *Györffy István Emlékérmét*, majd tiszteletbeli tagjukká választották, és 1987-ben Választmányunk döntése alapján, legutóbbi közgyűlésünkön az *Ortutay Gyula Emlékérmét* nyújthattam át neki. Központi folyóiratunk, az *Ethnographia* 1976. évfolyamának 4. számát 40 éves tudományos munkásságának megünneplésére szántuk, melynek élére ORTUTAY Gyula írt méltató bevezetést.

De nemcsak a Néprajzi Társaság nevében búcsúzom DÖMÖTÖR Teklától, hanem a pályatársak nevében is, hiszen annyi helyen dolgoztunk együtt, annyi helyen próbáltuk a magyar néprajz érdekeit védeni, eredményeit széles körben elterjeszteni, amennyiben csak lehetséges volt. Nem volt olyan nehéz feladat, melyet szívesen ne vállalt volna, ha az általa olyan magas fokon művelt folklorisztika kérdéséről volt szó. Hadd búcsúzzam el Tőle a magyarországi *Herder-díjasok* egyre ritkuló csoportja nevében, akik közül csak az utóbbi években is többen eltávoztak, és most ismét kevesebben lettünk eggyel. Tudományunknak egy olyan oszlopát vesztettük el benne, akinek pótlását hosszú időn keresztül nem lehet megoldani.

Tudományos munkásságának első néprajzi zsenigéjét a GYÖRFFY István szerkesztette *Ethnographia* 1938. évfolyamának 1–2. számában találjuk meg: *Népi eredetű-e az európai vallásos színjáték* címen, melyben arra az eredményre jut: a magyar betlehemes játék, a háromkirály-járás a legtöbb vonásában az általános európaival megegyezik ugyan, de számos olyan elemet tartalmaz, melyet csak a magyarból tudunk megmagyarázni. E kis tanulmányt azért érdemes megemlíteni, mert már ebben megtaláljuk széles körű európai, sok esetben az antikvitásba visszanyúló ismereteit, ugyanakkor mint később is, az izgatja, hogy mi mindent tudott a magyar nép régi kultúrájából megőrizni, és hogyan tudta az európaiakat is jellegzetesen magyarrá tenni.

Szinte már odaátról küldött üdvözlés nemrégiben megjelent könyve: *Táltosok Pest-Budán és környékén*, melyben életének alakulását úgy adta közre, hogy az egyben egy első világháború utáni polgári család életébe világított be, megmutatta az 1930-as évek budapesti egyetemén a humán szakok mindennapjait, alakulását, a szakmai és világnézeti ütközéseket. Főleg pedig olyan nagyszerű emberekkel való találkozását, mint SZERB Antal, DEVECSERI Gábor, HONTI János, DOBROVITS Aladár, ORTUTAY Gyula és sokan mások, akik Charon ladikján oly hamar elhagyták ezt a földi létet, melyben pedig sok munka várt volna még rájuk. KERÉNYI Károly, ALFÖLDI András, SOLYMOSSY Sándor alakították ismeretét, tudását, melyben különösen a színház történet játszott nagy

*Elhangzott DÖMÖTÖR Tekla búcsúztatásán, 1987. december 17-én, a Farkasréti temetőben.

szerepet. Ez a könyve bepillantást enged 1944-be, a rettenet évébe, mely az emberi gyengeségek mellett, nagyszerű helytállások számára is számos példát mutatott. Köszönjük DÖMÖTÖR Teklának ezt a nagyszerű könyvet, mert segítségével nemcsak egy emberi életet, egy tudós kiteljesedését látjuk és érzékeljük, hanem szakmánk egy korszakának apróbb részleteit, sok esetben alapvető alakulását is megfigyelhetjük. Önkéntelenül is felmerül bennünk az óhaj, hogy milyen jó lett volna, ha a néprajz, folklór más kiemelkedő egyéniségei egykor és ma hasonlóan summáznák életüket. Bár kevesen lehetnek azok, akik olyan mélységbe lehatolnak, olyan magasságokat elérnek, mint azt DÖMÖTÖR Tekla tette e könyv zárófejezetében, melyet ars poeticájának tarthatunk.

A néprajzkutatás irányába megtett kezdeti lépéseket 1953-ig több mint egy évtizedes hallgatás követte, mely idő alatt a mindennapi létért, életért kellett megküzdenie, majd úgy adódott, hogy a színháztörténeti kérdések jobban érdekelték. Mikor azonban ORTUTAY Gyula az egyetemre maga mellé vette, egyszerre belevetette magát a munkába. A Nagybudapesti Néprajzi Munkaközösség megszervezését bízták rá, egy olyan területet, melynek a korábbi kutatásokban nem voltak előzményei, hiányoztak a tapasztalatok, és a fiatalokat sem vonzotta a nagyváros kérdéseinek kutatása. Ebben az időben a munkásfolklór gyűjtésében is jeleskedett, és ha ebben napjainkban helyenként bizonyos eredmények jelentkeznek, akkor ezt neki is köszönhetjük. Eleinte elsősorban ott kapott feladatokat, ahol nem lehetett vállalkozókat találni. Így örökölte meg a *Mondakatalógust* is, és őszintén reméljük, hogy az itteni sok munkájának eredményei a napvilágra kerülnek.

Tudományos munkássága egyenes vonalú, hiszen a népi színháztudomány vizsgálata elvezetett a szokásokig, ezek pedig a népi hiedelmek vizsgálatát eredményezték. Ez a sokoldalúság jellemezte minden munkáját és a nagy problémák olyan egyszerű, de nem leegyszerűsített formában való tárgyalása, mely lehetővé tette, hogy írásait az átlagos műveltségű ember is megértse. Ezért egy-egy munkájának megjelenése nemcsak a szakmának volt esemény, hanem ennél sokkal szélesebb körben is szívesen olvasták és csakhamar elkapkodták. Ezért tartozott, de hadd mondjam tartozik, a viszonylag kis számú néprajzi szerzők közé, akiknek munkái több kiadást is megértek, és minden bizonnyal még ezután is meg fognak érni.

Mindig szívesen vállalkozott előadásokra, nemcsak a televízió vagy a rádió milliósokat jelentő nézői, hallgatói előtt, hanem egészen kis közösségek számára is. Azonnal fel tudta mérni a hallgatóság műveltségi szintjét, érdeklődését, és ahhoz mérte mondanivalóját. Színháztörténeti tanulmányaiból jól tudta, hogy a közönség bevonása, egyesek megszólaltatása hogy növeli az élmény mélységét. Egyszer-egyszer tanúja voltam, amikor ezzel a módszerrel élt. Ezért nemcsak a néprajz, azon belül a folklórtudomány vesztesége pótolhatatlan, hanem az ismeretterjesztés is. Ezért is búcsúzom a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Országos Néprajzi Választmányára nevében is, melynek több cikluson keresztül tagja volt, és így sokat tanulhattunk tőle.

Kedves Tekla, most amikor a Charon ladikja Érted is eljött, még csak a csapás tényét érzékeljük, de alig tudjuk felmérni azt az úrt, amit Magad után hagytál. Munkáid gazdag forrását az elkövetkezendő nemzedék használni fogja, mi pályatársaid, barátaid emlékedet szeretettel őrizzük meg.**

**L. ORTUTAY Gyula: *Dömötör Tekla köszöntése*. Ethn. (1976.) 481–482.; BALÁZS Géza: *Dömötör Tekla 70 éves*. In: BALÁZS Géza – HÁLA József (szerk.): 7–9. Bp., 1984.; VOIGT Vilmos: *Dömötör Tekla életútja*. Uo. 9–12.; DÖMÖTÖR Tekla: *Táltosok Pest-Budán és környékén*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 1987.; *Dömötör Tekla irodalmi munkássága 1936–1976*. Ethn. LXXXVII. (1976.) 483–487.

*Paládi-Kovács Attila***Ikvai Nándor****Petőháza 1935. március 17. – Szentendre 1988. január 29.**

A magyar néprajztudomány és múzeumügy fáradhatatlan, kiváló munkását megdöbentő hirtelenséggel ragadta el közülünk a halál. 1988. január 28-án még nagy aktivitással vett részt az MTA Néprajzi Bizottságának ülésén, majd annak a forgatókönyvnek a vitáján, amelynek alapján a Néprajzi Múzeum készíti a magyar népi kultúrát bemutató állandó kiállítását, s másnap reggel már hiába várták munkahelyén. Életének 53. évében agyvérzés következtében hunyt el január 29-ének reggelén.

A Sopron megyei Petőházán született. 1935. március 17-én. Apja nyolc holdon gazdálkodó földműves volt, felmenő rokonsága is mind falun élő kisparaszt. A petőházi elemi iskolából Sopronba került, ott járt gimnáziumba és érettségizett 1954-ben jeles eredménnyel. Középiskolás diákként került közeli kapcsolatba CSATKAI Endrével, aki saját fiaként szerette, s fiatal néprajzi muzeológusával, DOMONKOS Ottóval együtt. Mindketten erősítették történelmi, néprajzi érdeklődését. Első alkalommal nem vették fel az egyetemre. Így hát több mint egy esztendőn át a petőházi cukorgyárban dolgozott raktári munkásként. Két fivérével együtt korán megpróbálta a kemény paraszti munkát szülei gazdaságában, s megtanulta tisztelni a kétkezi aratók, kaszások helytállását. 1955-ben felvették a

debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem történelem–földrajz szakára, ahol SZABÓ István és KÁDÁR László mellett is számos kiváló tanára volt. Bejáratos lett a néprajzi szemináriumba, és GUNDA Béla biztatására harmadik szakként felvette és elvégezte a néprajzot is. Valójában a néprajz lett a fő szakja, s ez meghatározta további sorsát, egész pályafutását. Még egyetemista korában megjelentek első néprajzi publikációi. A múzeumi gyakorló évet a debreceni Déri Múzeumban töltötte. Történelem–földrajz szakos tanári diplomáját 1959-ben, néprajz muzeológusi oklevelét 1960-ban kapta meg.

Múzeumi állás hiányában a Hajdú-Bihar megyei Tanács Művelődési Osztályán helyezkedett el népművelési előadóként. Egy évvel később, 1961. szeptember 1-jével neveztek ki igazgatónak a ceglédi Kossuth Múzeumba, s ugyanazon évben feleségül vette Sándor Ildikó néprajz szakos egyetemi hallgatót. Egyszemélyes mindenesként is jelentős kiállítást rendezett a ceglédi múzeumban; közben tárgyakat, dokumentumokat gyűjtött, publikált, s bekapcsolódott a helyi közéletbe. 1967–1971 között ceglédi küldöttként megyei tanácsstag és VB-tag, 1964-ben Szocialista Kultúráért, 1973-ban Kiváló Népművelő kitüntetéssel ismerték el működését. 1968-ban neveztek ki a Pest megyei Múzeumok Igazgatóságának élére, s családotól átköltözött Szentendrére. A következő tizenkét esztendőben minden erejével a megye múzeumainak kiépítésén és megszilárdításán fáradozott. Támogatta ebben néprajzi muzeológusként is felesége s a körütekintéssel kiépített múzeumi kollektíva. Nagy ütemben gyarapodtak a gyűjtemények, új állandó és időszakos kiállítások egész sora nyílt meg a megye városaiban, évről évre javult a megye múzeumainak anyagi támogatása, szervezeti rendje, erősödött személyi állománya, periodikák indultak, s egyéb kiadványok jelentek meg. Szentendre, Cegléd, Nagykőrös, Vác és a többi város múzeumának felfejlődése mellett még tucatnyi kisebb gyűjtemény, falumúzeum létesült a megyében. Megalapította a megyei múzeumi szervezet évkönyvét, a *Studia Comitatus* sorozatát, s megszerkesztette 18 testes kötetét (1971–1987). *Életmódkutatások Pest megyéből* címen jelent meg e sorozat utolsó általa szerkesztett kötete. Kiemelkedő darabja a sorozatnak a Börzsöny, illetve a Tápió vidékének néprajzát bemutató tanulmánykötet. E maradandó, jelentős könyvek létrehozása, a munkaközösségek toborzása, terepmunkájuk szervezése, irányítása tiszteletet érdemlő kutatásszervező munka volt. Szervező és szerkesztő erőneit dicséri a Ceglédről szóló monográfia is.

1980-ban a megye akkori pártvezetőinek méltatlan eljárása miatt, keserűséggel a szívében hagyta ott életének fő művét, a Pest megyei múzeumokat, s vállalt hivatalt a Kulturális Minisztérium Közgyűjteményi Főosztályán. Az ezt követő években a Múzeumi Osztály csoportvezetője, osztályvezető-helyettese, majd megbízott osztályvezetője volt. Kulturális emlékeink pusztulását, néprajzi gyűjteményeink sorsát államigazgatási tisztviselőként is személyes ügyének tekintette s mélyen átérezte. Őt nem érintette meg korunk és népünk betegsége, a fásultság, a belenyugvás s még kevésbé a cinizmus. Utolsó leheletéig kész volt minden jó ügyért kiállni és cselekedni.

IKVAI Nándor a Pest megyei múzeumok igazgatójaként, a Művelődési Minisztérium tisztviselőjeként, a Magyar Néprajzi Társaság titkáráként (1982–1985) és minden más tisztségében a magyar néprajztudomány és múzeumügy kiemelkedő, vezető egyéniségei közé tartozott. Kitűnő néprajzi gyűjtő volt, aki percek alatt teremtett kapcsolatot soha nem látott emberekkel, s megfáradt, mogorva véneket is felvidítva készítet interjúkat, szerzett információkat bármilyen terepen. Sokat gyűjtött itthon és határainkon túl is, pl. Szlovákiában, Romániában, Jugoszláviában, Bulgáriában. Tanulmányainak legfőbb erénye a terepen jó szemmel és a részletek iránti fogékonysággal gyűjtött originál néprajz-

zi anyag, amit gondosan, ötletesen rendszerezett és elemzett. Teljes biztonsággal mozgott a tárgyak világában s a falusi társadalom mások számára kiismerhetetlen szövevényeiben.

Fő kutatási területe az agrárgazdaság, a paraszti földművelő kultúra jelenségvilága volt. Kiemelkedik publikációi közül a Zempléni-hegység földműveléséről írott monográfiája, melyben a paraszti járművekről és a rétgazdálkodásról, a vetett takarmányok kérdésköréről is kitűnő dokumentációval szolgál. Ez a könyve eredetileg bölcsészdoktori értekezésnek készült GUNDA professzor irányításával. Még egyetemi hallgatóként kezdett foglalkozni a gabonatermelés kérdéskörével. Több lokális leíró-rendszerező dolgozat után Ő adott elsőként rendszerező áttekintést a gabonatermelés hazai, Kárpát-medencei elterjedtségéről és történeti múltjáról. Megállapításai időtállóak, megalapozottnak bizonyultak. Elmélyült tanulmányokat tett közzé az agrárgazdaság számos fontos csoportjáról, így a sarlókról, a járszási kettős csépekről, a tövisborona Pest megyei készítéséről és használatáról, illetve az északi régió tövisboronátípusairól, hazai elterjedtségének történeti tanulságairól, különböző középkori vaseszköz-leletek néprajzi tanulságairól. Befejezés előtt állt kandidátusi értekezése a földművelő gazdálkodás hegyvidéki, középhegységi típusairól, amelyhez a zempléni és borszönyi kutatásai szolgáltak előtanulmányul. E téma ökológiai vonatkozásairól szóló összefoglalását rövidítve tartalmazza német nyelven megjelent posztumusz. dolgozata. Jeles adatközlése említhető az abaúji-zempléni nép régi világitóeszközeiről, úttörő tanulmánya egy hegyvidéki táj szénagazdálkodásáról, útmutatóul szolgáló könyve a falumúzeumok szervezéséről, működtetéséről.

Nagyon sok terve, kutatási ötlete volt a jövőre. Szerette volna megvizsgálni a Szentendre-szigeti falvak gazdálkodásának XX. századi átalakulását, leírni az új növénykultúrák elterjedését, művelésmódját, a szakszövetkezet mint szervezeti forma szerepét a tradicionális gazdálkodás és az újítások jelenkori történetében. Igen sok gyűjtése, anyaga maradt feldolgozatlan. Többször bejárta a Kisalföld, a Zempléni-hegység, a Felföld és Erdély mennyi kies táját, számtalan félreeső faluját. Az 1950–60-as években még motorkerékpáron rótt a zötyögős makadámutakat. Odaadó munkatársa, gyűjtője és szakértője, gyűjtési hiánymegállapítója volt a *Magyar Néprajzi Atlasz*nak. Minden terepen tett útján fáradhatatlanul jegyzetelt, fotózott, rajzolt. A feldolgozásban és a publikálásban azonban hol a rábízott múzeumok gondjai, hol a népmisztériumi hivatali teendői, hol a családért érzett felelősség gátolta.

Barátai jól tudják, milyen mélységesen szerette családját, három szép leányát és minden hozzátartozóját. Család- és rokonszeretete nem gátolta abban, hogy magának érezze a tágabb munkahelyi, lakóhelyi és szakmai közösség gondjait is. Közösségi felelősség jellemezte egész életében, minden dolgában. Nemcsak gondolatilag, de érzelmileg is azonosult a szűkebb és tágabb haza dolgaival. Közösségi felelőssége nyilvánult meg izzó magyarságában, a határon belül és kívül élő elesett, kiszolgáltatott, magyarságukban is sértett emberek százezreiért, millióiért érzett aggodalmában és tenniakarásában.

IKVAI Nándornak sok barátja volt a határokon innen és a határokon túl is. Életteli, vonzó egyénisége, közvetlen embersége mágnesként hatott környezetére. Barátai, munkatársai nem felejtik el kedves emberi lényét, szeretettel és tisztelettel őrzik meg emlékét.

Ikvai Nándor idézett munkái

- 1958* *Népi világtás a Zempléni-hegyvidéken*. Ethnographia LXIV. 409–423.
- 1959* *Gabonásverem a Sopron megyei Peresztegen*. Néprajzi Közlemények IV. 80–85.
- 1960 *Terménytartó vermek Berettyószentmártonban*. Déri Múzeum Évkönyve 1958–1959. 111–123. Debrecen
- 1961 *Falumúzeum*. Debrecen
Adatok a járszági csépfarmákhoz. Műveltség és Hagyomány III. 149–157.
- 1962 *Szénamunka és takarmánykészítés a Zempléni-hegyvidéken*. Ethnographia LXXIII. 26–53.
Néprajzi adatok a debreceni vaseszköz-lelethez. Déri Múzeum Évkönyve 1960–1961. 143–150. Debrecen
- 1966 *Föld alatti gabonátárolás Magyarországon*. Ethnographia LXXVII. 343–377.
- 1967 *Földművelés a Zempléni hegység középső részén*. Műveltség és Hagyomány IX. Debrecen
- 1972 *A ceglédi vaseszközlelet*. Studia Comitatus 1. 135–165.
- 1973 *Pest megyei adatok a tövisborona használatához és készítéséhez*. Studia Comitatus 2. 187–201.
- 1977 *Földművelés az Ipoly és a Börzsöny között*. In: IKVAI Nándor (szerk.): Börzsöny néprajza. 129–217. Szentendre
Az Ipoly menti falvak néprajzi képe. A „felderítő” kérdőív tanulságai. Studia Comitatus 5. (= Börzsöny néprajza) 627–646.
- 1980 *Néprajzi kutatások Pest megyében*. Néprajzi Hírek IX. 21–24.
- 1981 *A tövisborona Észak-Magyarországon és szlovákiai párhuzamai*. Ethnographia XCII. 278–297.
A földművelés jellemzői a Zempléni-hegységben. In: SZABADFALVI József (szerk.): Néprajzi tanulmányok a Zempléni-hegyvidékről. 25–41. Miskolc
A múzeumi közművelődés főbb területei és irányai. In: BALASSA Iván (szerk.): A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Agrármuzeológiai Füzetek 2. 100–119. Budapest
Etnikai és interetnikai vizsgálatok tanulságai az Ipoly két partján. Honismeret IX. 6. 29–31.
- 1982 *Népi világtás Debrecen környékén*. In: BALASSA Iván–UJVÁRY Zoltán (szerk.). Néprajzi tanulmányok Dankó Imre tiszteletére. 241–252. Debrecen
A város megismerésének története (= Cegléd története. Tanulmányok). Studia Comitatus 11. 7–12.
- 1983 *Múzeumban a magyar falu*. Nyelvünk és Kultúránk L. 73–77. Budapest
- 1985 *A paraszti gazdálkodás és változásai a Tápó vidékén a XVIII–XIX. században*. Studia Comitatus 15. 171–318.
Néprajz szemmel Mongóliában. Néprajzi Hírek XIV. 28–29.
- 1988 *Ökologie und Agrokultur*. Ethnographia et Folkloristica Carpathica 5–6. 87–98.

KRÓNIKA

Hofer Tamás

Az Ethnographia 100. évfolyama

A Magyar Néprajzi Társaság és az Ethnographia szerkesztőbizottsága a szokásosnál sokkal több figyelmet fordított a 100. kötet tartalmára, formájára, mint egyébként. Ez indokolja, hogy a szerkesztő beszámoljon az előkészítésről, és magyarázatot fűzzön a tartalomhoz.

Az Ethnographia 100. évfolyamának megjelenése egybeesik a Néprajzi Társaság megalapításának centenáriumával, így alkalmat kínál az önálló szervezeti keretek közt végzett magyar néprajzi kutatások első évszázadának áttekintésére.¹ A 100. kötet olyan időszakban lát napvilágot, amikor az évfordulók megünneplésére, visszaemlékezésekre való készség hazánkban növekszik [Szembetűnő például, hogy idősebb folyóiratársaink, így a Századok és a Nyelvőr annak idején (1966-ban, ill. 1976-ban) 100. kötetük megjelenésére milyen kevés figyelmet fordítottak. A Nyelvőr beírta kétoldalmi köszöntéssel, igaz, ILLYÉS Gyulától.]

A Társaság szerette volna a 100. évfolyam négy számát emlékkönyvként összevonni. Ehhez az Akadémiai Kiadó nem járult hozzá, három szám összevonását engedte meg. Ez van most az olvasó kezében. Tartalmilag azonban még a 4. szám is a centenáriumhoz kapcsolódó tanulmányokat hoz, részben azokat, amelyek az utolsó pillanatban (az utolsó pillanat után) ebbe a vastag kötetbe nem kerültek bele. Az Ethnographia XCVII., XCVIII., XCIX. évfolyama gazdasági

nehézségek miatt csökkentett, 40 helyett 30 ív terjedelemben jelent meg (a még normál terjedelemben leadott számok átszámolásával).² Amikor ezt a kéziratot átadjuk a Kiadónak, 1988 augusztusában, azt reméljük, hogy a 100. évfolyam ismét negyven íven láthat napvilágot és az 1–3. szám megjelenik 1989 szeptemberéig, a centenáriumi emlékülésre. (A korábbi római számokkal jelzett évfolyamszámozásról ennél a kötetnél váltunk át az arab sorszámokra.)

Tartalmilag a centenárium a múlt és a jövő felé való széttekintés, a szakterület helyzetét számba vevő mérlegelés alkalma. Így vélte ezt a Társaság választmánya és a szerkesztőbizottság, mely testületek az elmúlt két év során többször foglalkoztak a centenárius szám tartalmával. A Társaság már évekkor korábban megbízta KÓSA Lászlót, hogy írja meg a Magyar Néprajzi Társaság történetét. Ez a munka elkészült. Tartalma ugyan még nem lehetett ismert sem a szerkesztő, sem a szám tudománytörténeti tanulmányainak szerzői számára, — de mentesítette a folyóiratot, hogy akár kronológiailag, akár tematikailag a Társaság történetének arányos áttekintésére törekedjék. Megmaradhatott a centenáriumi szám folyóirat jellege annyiban, hogy tartalma többkevesebb esetlegességgel épp folyamatban levő kutatások friss eredményeiből állhatott össze. (A szerkesztő sokaktól kért és többektől kapott is tanácsot, segítséget a tartalom összeállítására, a

¹ A 100. évnek természetesen nem a tudománytörténet vagy a történelem struktúrája ad kitüntetett jelentőséget, hanem gondolkodásunk ökonómiaja és rutinszerűsége, mely az elemi és kerek számokat előszeretettel használja — LOTZ János megfogalmazása szerint — „kulturánk desideratív-imperatív, óhajtó-parancsoló vonatkozásaiban”, így többek közt a sportoló által befutandó táv kijelölésénél, sebességkorlátozóknál, házassági évfordulók, osztálytalálkozók, centenáriumok és bicentenáriumok kitűzésénél. Mindebben „az alaki-fogalmi egyszerűség, s nem a tényeknek jobban megfelelő, objektív utalás az, ami döntő”. J. LOTZ: *On language and culture*. International Journal of American Linguistics XXI. (1955.) 187–189. — Magyarul: Néprajz és Nyelvtudomány XVII–XVIII. (1973–1974.) 5–6. és LOTZ János: *Szonettkoszorú a nyelvről*. Budapest, 1976. 57–60.

² Részletesebben lásd: Néprajzi Hírek 1986. ... Az Akadémiai Kiadó megszüntette a „tanulmányok” és a kisebb betűtípussal szedett adatközlő „közlemények” korábbi megkülönböztetését is — a petítivel szedhető szövegrész arányának lecsökkentésével.

szerkesztőbizottság, tagjait utoljára 1987. szeptember 14-én kérte írásban személyes szerzői és javaslattévő közreműködésre.)

Sajnos nem minden terv és remény valósulhatott meg. A tartalom kereteinek kitűzésénél a Társaság pártolta a néprajz történetének tágabb felfogását, mely a népi kultúra iránt a szaktudományon kívül kibontakozó érdeklődést, a népi kultúrával kapcsolatos mozgalmakat, ideológiai elképzeléseket, művelődési áramlatokat is felöleli.³ Jóváhagyta a választmány és a szerkesztőbizottság azt a tervet is, hogy szomszédos kutatási területek művelői szintén szót kapjanak ennek a tágan értelmezett néprajztörténetnek a keretében, mintegy kifejezésre juttatva, hogy a Társaság megalakulásának centenáriumát nem tekintjük a néprajztudomány belső ügyének, amiként a Társaság megalakulása sem volt az 100 esztendeje.

A 100. évfolyam hasonlít az elsőhöz abban, hogy a Társaság elnökének, akkor HUNFALVY Pálnak, most BALASSA Ivánnak az írása áll bennük a központi helyen. BALASSA Iván a Társaság életének szervezeti folytonosságát hangsúlyozza az elmúlt évszázad alatt. Annak idején, az induláskor HUNFALVY saját kutatásaiból vett példákkal az etnográfiai, néptörténeti folyamatokat rekonstruáló néprajz mellett tett hitet⁴ – véleménye mellett azonban helyet kapott a korabeli fiatalok, így KATONA Lajos újító álláspontja is⁵ (mint ebben az Ethnographia számában ZSIGMOND Gábor tanulmánya kifejti).

Joggal merülhet fel az igény, hogy a centenárius szám helyezze nemzetközi távlatba a hazai néprajztudományt. A néprajztudomány jelenlegi európai helyzetének, törekvéseinek érzékeltetésére nem kellett „idegenekhez” fordulnunk: a Társaság néhány tiszteleti tagját kérhettük meg, hogy a saját hazájukban folyó kutatásokat, irányzatokat, célokat vázolják. Örömmel köszönjük meg Hermann BAUSINGER, Julian V. BROMLEY, Alexander FENTON és Jonas FRYKMAN Ethnographia számára írott tanulmányait. (Jonas FRYKMAN szövege annak a lundi európai etnológiai intézetnek a munkájába ad bepillantást.

melynek igazgatója, Nils-Arvid BRINGÉUS, a Magyar Néprajzi Társaság tiszteleti tagja, aki azonban sajnos akadályozva volt a közreműködésben.)

Julian V. BROMLEY és Jonas FRYKMAN dolgozata egyébként 1988-ban előadásként elhangzott Budapesten.

A tudománytörténeti pillanat, a szakterület helyzetének-mozgásának érzékeltetését szolgálja néhány európai etnológiai folyóirat 80-as években megjelent köteteinek ismertetése.⁶ Az európai „nemzeti néprajztudományok” egy-egy olyan központi periodikájáról van szó, amely saját környezetében többé-kevésbé az Ethnographiához hasonló feladatot tölt be. Ismertetésükkel két célunk volt: egyrészt jelezni, hogy merre húzódnak, milyen irányba mozognak a néprajzkutatás „frontvonalai” Európa különböző tájain, másrészt bepillantani más folyóiratok tevékenységébe, szerkesztői politikájába, rovatstruktúrájába – azzal a megfontolással is, hogy ezeket az Ethnographiához hasonlítva saját munkánk mérlegeléséhez támpontokat kapjunk.

Maguk a tudománytörténeti, a népi kultúra iránti érdeklődés történetére visszanező tanulmányok időben széles kört fognak át, témáik is sokrétűek. SÁNDOR István, PALÁDI-KOVÁCS Attila a voltaképpeni néprajztudomány megszületése előtti korszakokba tekint vissza, s vizsgálja egyes utóbb kulcsszerephez jutó fogalmak kiformalódását, az adatok, megfigyelések halmozódásának kezdeteit. SINKÓ Katalin a népi kultúra „felfedezésében” rámutat a vizuális, képzőművészeti ág fontosságára, és felhívja a figyelmet a magyar népi kultúra képében mindmáig oly fontos orientalizmus egyes külföldi és hazai forrásaira.

A 100 év előtti események, a Magyarországi Néprajzi Társaság megalakulása köré egymástól függetlenül, különböző kiindulással-céllal készült közlemények egész sora rendeződik, egymásra ráfelelő, egymást kiegészítő adatokkal. Ide sorolható FRIED István tanulmánya is a régi Magyarország „soknemzetiségű” folklórgondolkodásáról. Visszatekint ugyan a XIX. század elejéig, de tanulságként a század végén, JÓKAI Mór-

³ E témakörökben segítséget adott az OKKFT TS 4/5 „Magyarságkutatás” keretében az MTA Néprajzi Kutató Csoportjában folyó munka „A paraszti kultúra képe a 19–20. században. A népi műveltség jelentősége a magyar nemzetudatban” c. résztermén. Ez a kutatóvállalkozás kisebb-nagyobb mértékben támogatta BARANYAI Zsolt, F. DÓZSA Katalin, FRIED István, FÜGEDI Márta, HALASY Márta, JURECSKÓ László, KÓSA László, SÁNDOR István, SINKÓ Katalin és WELLMANN Imre tanulmányának elkészítését, ill. előkészítését.

⁴ HUNFALVY Pál: *Elnöki megnyitó*. Ethnographia I. (1890.) 2–7.

⁵ KATONA Lajos: *Ethnographia. Ethnologia. Folklore*. Ethnographia I. (1890.) 69–87.

⁶ Sajnos, közbejött személyi akadályok miatt ezekből az ismertetésekből több nem készült el.

nak a Társaság megalakulását üdvözlő beszédéhez s az újonnan szervezett Társaság nemzetiségi, táji szakosztályaiig jut el. A Társaság megszervezése körül buzgólkodó HERRMANN Antalnak és a Társaság tudományos programját megfogalmazó KATONA Lajosnak KÓS Károly és ZSIGMOND Gábor szentelt tanulmányt. KÓS Károly írásából HERRMANN példátlan szervezői-lapkiadói tevékenysége rajzolódik ki, főként kolozsvári, erdélyi háttér előtt. (HERRMANN arcképéhez néhány további vonást rajzolnak Romulus VUIA hozzá intézett levelei KÓSA László közlésében.) ZSIGMOND Gábor dolgozatából viszont a budapesti szellemi-irodalmi élet vibrálóan mozgalmas képe bontakozik ki, s benne az Ethnographia indításánál s a Társaság szervezésénél nagy szerepet játszó fiatalok, mindenekelőtt KATONA Lajos tevékenysége. A néprajz intézményesülése e szaklak feltárásával hozzákapszódik a társadalomtudományi gondolkodás és az irodalmi avantgárd korabeli mozgalmához. Kolozsvár és Budapest mellett megjelenik végül egy harmadik színtér is, ez Kalotaszeg mint kutatási téma s a népi műveltség ekkor már országosan ismert jelképe, de mint tudósok, irodalmárok találkozóhelye is, a HERRMANN Antal által fellendített kalotaszegi Jegenyefürdőn. Több cikk idézi a háziipart szervező, Kalotaszeg hírnevét céltudatosan építő GYARMATHY Zsigáné alakját (TÖKÉS Irén, BARANYAI Zsolt, JURECKÓ László, hátrább F. DÓZSA Katalin, HALASY Márta stb.). TÖKÉS Irén írásából kirajzolódik a Jegenyefürdőn nyaranta zajló szellemi élet, ahol a Néprajzi Társaság vezetősége és az Élet szerkesztősége egyaránt összeveszve, ahová IBSEN küld táviratot, ahonnan JANKÓ János monografikus kutatásra indul. Néhány évvel később új felfedezői szándékkal érkezik Kalotaszegre MALONYAY Dezső és a számára dolgozó művészek. Terveiket, eredményeiket, a kalotaszegi falukban való munkálkodásukat idézik JURECKÓ László által feltárt és értelmezett leveleik.

Már az Ethnographia első évfolyamában írt TAGÁNYI Károly,⁷ aki korai halála idején a Néprajzi Társaság elnöke volt. Az ő emlékét idézi WELLMANN Imre tanulmánya, aki a faluközösség szervezetére vonatkozó kutatások számbavételével rámutat arra a társadalomtörténeti-gazdaságtörténeti irányzatra, áramlatra is, amely kezdetektől megtalálható a hazai néprajzban és a Társaság tevékenységében. Korunkban ennek a törekvésnek kimagasló képviselője IMREH István. Más

szerzők egy-egy kutatási témakör történetét az Ethnographiában megjelent cikkek, közlemények alapján tekintik át. VARGYAS Lajos tanulmányából, bibliográfiai összeállításából kiderül, hogy a nagy hírű magyar népzene-kutatás mindvégig egyik fő publikációs fórumának tekintette az Ethnographiát. KISBÁN Eszter a táplálkozásra vonatkozó közlemények kevésbé egyenletes jelentkezésével az ún. anyagi kultúra kutatások és az Ethnographia kapcsolataira ad példát. Örömmel olvashatjuk Jan BOTÍK és Marta BOTÍKOVÁ szlovák kollégáink áttekintését az Ethnographia száz évfolyamában megjelent, szlovákokra és Szlovákiára vonatkozó tanulmányokról, ismertetésekről. Értékelésük pozitív: szerintük az Ethnographia hozzájárult a szlovák népi kultúra feltárásához, és ösztönzéseket adott európai kapcsolatainak tisztázásához, következetesen szolgált a két nép barátságát, egymásról szóló ismereteink gyarapítását. (Összecsend ezzel Soňa KOVAČEVIČOVÁ-nak, a Szlovák Néprajzi Atlasz szerkesztőjének elismerő véleménye a magyar atlaszmunkálatok szlovákiai ösztönző szerepéről.)

A két világháború közötti és a második világháború utáni néprajzi kutatással foglalkoztak a közelmúltban a GYÖRFFY István, BÁTKY Zsigmond, VISKI Károly, KODÁLY Zoltán, ORTUTAY Gyula emlékének szentelt ülésszakok, s ezek előadásai részben az Ethnographiában meg is jelentek. A két világháború közötti évtizedeket jelen összeállításban KÓSA László vizsgálja, elsősorban a néprajz kultúrpolitikai, nemzeti identitást alakító szerepe szempontjából, s olyan tételleket, kérdéseket fogalmaz meg, melyek újabb kutatások, viták alapjául szolgálhatnak.

Néhány cikk a népi kultúra elemeinek a polgári közműveltségbe, a közkultúrába való beépítésének kísérleteit dokumentálja. HALASY Márta népviseletek városi-polgári használatáról ír, FÜGEDI Márta a matyó lakodalom színpadra történő átírásáról, idegenforgalmi látványossággá válásáról. F. DÓZSA Katalin az 1930-as évek magyaros ruházati mozgalmát és a népi hímzések terjesztésére tett kísérleteket mutatja be. Ezek az írások, adatközlések egy alig föltárt, jelentős kutatási területre hívják fel a figyelmet.

A tanulmánytörténeti-eszmetörténeti írások mellett egyéb tanulmányoknak kevés hely maradt a centenárius számban. A szerkesztőbizottság egy-egy kutatási terület áttekintő, a magyar néprajztudomány jelenlegi szintjét-állását értékelő és érzékeltető írások kiválasztását javasolta. Két

⁷ TAGÁNYI Károly: *A honfoglalás és Erdély*. Ethnographia I. (1890.) 213–220.

tanulmány került ebbe a rovatba: VOIGT Vilmosé és SCHMIDT Éváé. Kiválasztásuk jelképes gesztus annyiban, hogy ráutal a folklorisztika, azon belül is a mesekutatás, másfelől pedig az obi-ugor kutatások nagy jelentőségére a Társaság és a folyóirat alapítása idején (és azóta is.) VOIGT Vilmos mérleget állít föl a magyar népmesekincs összegyűjtéséről, közreadásáról, katalogizálásáról, elemzéséről – elvégzett munkákról és feladatokról. SCHMIDT Éva tanulmányával, hosszú évek után, ismét egy magyar kutató az Ob, a Szoszva, a Kazim mellett végzett te-repmunkájának eredményei jelennek meg. Írása jelentős erőfeszítés az obi-ugor műveltség belső összefüggésrendjének megragadására.⁸ Ez a tanulmány kissé enyhíti azt a sajnálatos hiányt, hogy az Európán kívüli etnológiai kutatások oly jelentős hagyományát, sajnos, ebben a számban további írások nem képviselik.

K. Csilléry Klára

„Kultúrtörténeti bútorkutatás. Az ismeretek állása – feladatok – forráskérdések”

c. tudományos ülésszak. Würzburg, 1986. október 16–19.

A néprajzi bútorkutatás a legnagyobb múltra, idestova 100 évre alighanem a német nyelvterületen tekinthet vissza, és úgy tűnik, az emlékanyagának a vizsgálata is itt vonzotta és foglalkoztatja mindmáig a legtöbb kutatót. Míg azonban a más néprajzi területek szakembereinek a körében szinte magától értetődőek a rendszeres összejövetelek, a bútorkutatói esetében ez a legelső alkalom, hogy ilyenre sor kerülhetett. A mostani szimpóziumot Wolfgang BRÜCKNER professzor, a Würzburgi Egyetem Néprajzi Tanszékének vezetője és Helmut OTTENJANN, a cloppenburgi Alsószász Szabadtéri Múzeum igazgatója szervezte, a Volkswagen Művek alapítványának a támogatásával. Az eredeti elképzelésben nemzetközi ülésszak összehívása szerepelt, majd a terv akként módosult, hogy német és osztrák kutatók mellett egyedül én érkeztem nem német nyelvből.

Bevezető előadásában BRÜCKNER a reáliákra irányuló néprajzi kutatás állását vázolta, a bútorkutatók kutatásával példázta. Hangsúlyozta, hogy a néprajztudományban a tárgyi javak vizsgálata az alkalmazott módszer tekintetében viták motorjává lett, és ösztönözte új elméletek kialakítását. A reáliákból kiindulva, egyre inkább annak a megragadása a cél – támaszkodva a társadalom- és gazdaságtörténetre –, hogy milyen volt

Tudománytörténeti értékű még a vita rovatban a *Magyar Néprajzi Atlasz* újonnan megjelent I–III. kötetének ismertetése, mely több évtized munkájának eredményét mutatja be.

A figyelmes olvasó a tanulmányok mögött bizonyára érzékeli fogja a rejtett és kifejtett elvi álláspontok, a néprajztudomány mivoltáról, feladatáról alkotott felfogások eltéréseit is. Nem gondolom, hogy a szerkesztőnek ezeket a – Hermann BAUSINGER kifejezésével – „párhuzamos különidejűségeket” ki kellett volna küszöbölnie. A lap a Magyar Néprajzi Társaságé, annak tevékenységét kell tükröznie. Úgy tűnik az első 100 év befejezésekor, az újba való átlépéskor a szakterület Európában s itthon is éppen paradigmaváltás közben van – ami egyébként talán az évszám kerekességénél jobban indokolhatja a tudománytörténeti visszapillantást és a jövő esélyeinek mérlegetését.

a „kisemberek” ipari kultúrája a manufaktúrák és a gyáripár korszaka közti időkben. Megítélése szerint a tárgyi világ ilyen átfogó vizsgálatának a kiindulópontjai csak a múzeumok lehetnek, bármennyire is hasznos és elengedhetetlen az a hozzájárulás, amit az egyetemi íróasztalmunka ad.

A szimpózium szervezői három fő problémakört tűztek ki: technikatörténet, a tárgyi anyag számbavétele és levéltári kutatás. Az első előadó, az asztalos képzettségű Gerdi MAIER-BACHER-LEGL (München) a bútorszerkezetek szakszerű leírásának az ismérveit taglalta. Lévélen, hogy a tárgyleírásokban eddig alkalmazott kifejezések pontatlanok, esetenként hibásak is, a Bayerisches Nationalmuseumban a javasolt szabatos fogalmazást kívánják bevezetni, főként az összehasonlítás lehetőségének a biztosítása érdekében. A precíz meghatározás már csak azért is kívánatos – mondta –, mivel a tárgyak konstrukciója nagymértékben állandó, szemben az azt borító dekoráció változékonyságával. Az előadó munkájában az anyagnak a készítéstechnikát szem előtt tartó újraértékelése egyben előkészítésül szolgál egy a frank bútorkról tervezett kiállításához. A kiállítás célkitűzéseiről Ingolf BAUER (München) számolt be, így arról, hogy a bútorkok kivitelezésmódjára való rámutatással tu-

⁸ Sajnos, az utolsó pillanatban, a nyomdai munkák során SCHMIDT Éva tanulmányát át kellett tenni a 101. évfolyamba (1990.).

datosítani kívánják, milyen ipari teljesítmény testesült meg bennük.

Bernward DENEKE (Nürnberg) a tömegtermékek megítéléséhez alapvető fontosságú előadásában első ízben vállalkozott a XVIII–XIX. századi asztaloságban alkalmazott szurrogátumok – így az intarzia- és márványimitáció és a flódekezés (erezés) – érdemi tárgyalására, különös tekintettel arra, hogy mi volt az a tudásanyag, amit az asztalosipari szakmunkák, a tankönyvek, illetve a szakmai folyóiratok közvetítettek az iparosoknak.

Ezután került sor az előadásomra a deszkatámlás szék történetéről. A téma adta lehetőségeknek megfelelően, nem csupán a tárgy típus létrehozásának és továbbalakításának technológiai problémáiról volt módom szólni, de a szociális vonatkozásokról is, köztük a tárgy rangjelző szerepéről és az abban bekövetkezett változásokról.

Engelbert WAGNER (Hausen) egyetlen községben a XVI–XIX. század folyamán használt bútorokat mutatta be, mintegy 50 háznál végzett terepmunka és levéltári kutatás alapján. Ez az intenzív vizsgálat sok tanulságot kínál, különösen hogy a helyben érvényesülő bútorstílusok változását a virágos festés megszűnténél, az 1870-es éveken túl is figyelemmel kísérte. Elgondolkoztató az a megállapítása, hogy habár a községet 1843–1864 közt szerényen virágzott bútorral ellátó asztalos a mesterségét Bambergben tanulta, a készítményein nincsen nyoma az ottani polgári minták hatásának.

Franz C. LIPP (Linz) az éppen megjelent nagy összegezésének (*Oberösterreichische Bauernmöbel*, Wien, 1986.) eredményeit ismertette. Beszélt a közel 50 éves kutatómunkáról, minek során azt is kötelességének érezte, hogy a linzi múzeumi gyűjteményben a feltárt típusváltozatok lehetőleg mindegyikét tárggyal dokumentálja. Bútor kutatásai fő célkitűzése a táji csoportok körülhatárolása volt, továbbá az egyes készítőközpontok meghatározása, illetve az ott működött mesterek alkotott művek azonosítása.

A LIPP használta „parasztbútor” kifejezés élénk vitát váltott ki, a résztvevők ugyanis pontatlannak, kereskedelmi meghatározásnak ítélték. Ezzel szemben DENEKE azt hangsúlyozta, hogy közkinccsé az újabb tudományos megállapításokat is csak a már ismert kifejezésekkel lehet tenni. LIPP viszont a kifejezés jogosságát azzal indokolta, hogy a parasztnak dolgozó felső-ausztriai asztalosok földműveléssel egészítették ki az ipari tevékenységüket, és idézett egy ládafeliratot 1831-ből, melyben az asztalos így vall: „Ich bin

ein Bauer und Maller zugleich”. Egyet kell azonban értenünk OTTENJANNnal, aki szerint a megítélésnél nem az esetleges mellék munka a döntő, hanem hogy milyen a készített bútor jellege.

Renate LOTZ, a wunsiedeli Fichtelgebirgsmuseum vezetője a muzeális anyag feldolgozásának problémáit taglalta. Az 1908 óta begyűlt több száz bútor tekintélyes hányada lokalizálatlan, míg mások helyhez kötése önkényes. Ma tehát a legfontosabb törekvésük a pontosan dokumentálható példányok, illetve együttesek megszerzése.

Munkájukat hasznosan egészítik ki egy 150 éven át működött wunsiedeli asztalosműhelyre vonatkozó kutatások. Raimund ADAMCZYK (Villingen) az 1800–1866. Martina FORKEL (Würzburg) az 1870–1920 közti éveket dolgozta fel. Az egybevetést nehezíti, hogy az első szakaszban hiányos és nem egységes a könyvelés. Így is képet ad az évi bevétel ingadozásáról, ezen belül is többek közt a bútor arányáról (70%) az épületasztalos munkákhoz vagy az új készítményeknek (88%) a javításokhoz képest. Különösen tanulságos a második szakasz részletezőbb feljegyzéseinek a számítógépes feldolgozása. Grafikon készült például a nyersanyag változásáról, arról, hogyan váltja fel az 1880-as években az addig leginkább kedvelt diót a tölgy, melynek divatja az 1900-as évek elején tetőzik – mindez meggyőzően jelzi a mintegy 10 éves késést az iránymutató központokhoz képest.

Négy további előadás más asztalosközpontok munkásságát világította meg. Sigríd SANGL (Wasserburg) a bambergi udvari asztalosműhely XVIII. századi működését tekintette át, miközben szembesítette a levéltári adatokból kirajzolódó valósággal azt az eddigi gyakorlatot, mely a fennmaradt bútorpéldányokat véletlenül ismertté vált mesternevekhez igyekezett kapcsolni. Három würzburgi néprajz szakos hallgató, Michaela NEUKUM, Bettina ULMANN és Ruth KILIAN az asztaloság helyzetét mutatta be a XIX. század első felében, pontosabban 1868-ig, a céhes kötöttségek eltörléséig Bambergben, Coburgban és Kitzingenben. A kiválasztás így három eltérő nagyságrendű városra esett, melyek közül az első olyan jelentős központ volt, hogy számos falusi asztalos is itt nyerte képzését, míg az utóbbinak már csak olyan kicsi volt a felvevőképessége, hogy a helyi asztalosok föld- és szőlőműveléssel, sőt napszámosmunkával kényeztették kiegészíteni a jövedelmüket.

Más jellegű levéltári anyag, nevezetesen az északnémet területről felgyűjtött inventáriumok kutatásáról beszélt Ruth-E. MOHRMANN (Mün-

ster), akinek a számítógépes adatértékelés tapasztalatairól 1984-ben nálunk is megjelent összefoglalása (*A városi népi kultúra kvantitatív elemzésének lehetőségei és határai*. Ethnographia XCV. (429–443.)). A jelen szimpózium alkalmával utalt a tavoli, egyelőre utopisztikusnak tűnő célra, a kiválasztott pontok anyaga alapján egész Európát átfogó, összefüggő képre, de utalt a nehézségekre is, különös tekintettel a bútorkutatás elvárásaira. Az inventáriumok sohasem teljeseek, az egyes tételekre vonatkozó információk csekélyek, és a tárgymegnevezések sokszor nehezen azonosíthatók a fennmaradt emlékanyaggal. Az archivális adatok csak bizonyos kérdésekre kínálnak választ, így egyes novációk terjedésére vagy a berendezési együttesek és velük a lakásmód változására. Mindez azonban nem helyettesítheti sem a képi források kutatását, sem a fellelhető tárgyak számbavételét. Ez utóbbiak ismeretéhez továbbra sem nélkülözhető a deskriptív módszer. Megbízható eredmény a különféle megközelítések kombinálásától várható.

Hermann DETTMER (Ravensberg) és Hermann HEIDRICH (Bad Windsheim) számolt be a délnémet területen megindult, de egyelőre csak a biztató kezdeteknél tartó inventáriumkutatásról.

A szimpózium záróelőadását Helmut OTTENJANN (Cloppenburg) tartotta a bútorkutatás perspektíváiról. Főként azoknak az új szempontú vizsgálatoknak az eredményeire utalt, amiket az általa vezetett szabadtéri múzeum folytat, s melyek alapján több tanulságos feldolgozás meg is jelent. A bútorkutatás szemszögéből kiemelkedő a nagyszabású tárgyfelderítés: adatfelvétel hely-

színen megőrzött korábbi – a XVI. századtól a századfordulóig készült – bútorokról (600 házról kb. 4500 db, 12 400 fotó). Attól a felismeréstől vezette, hogy önmagukban a bútorok hamis képet sugallnak az egykori valóságról, a lakás társadalomtörténetének megragadására törekednek. Az ellátás oldalát tekintve: asztalosműhelyek iratait gyűjtik (pl. beírókönyveket), továbbá bútorokkal kereskedőket. A fogyasztók felől nézve: bútoregyüttesekre koncentrálnak. A teljességre törekvés a bútorok és a rájuk vonatkozó dokumentumok feltárásában elmélyítette az ismereteket, pontosította a periodizációt, ám az idők során beállt változások – vagy akár a kristályilag kialakuló stíluseltérések – okainak a kérdésére nem ad választ; Cloppenburgban tehát feladatuknak tekintik az ezek megragadását célzó kutatásokat is.

A mindvégig eleven szellemű szimpóziumot látogatás követte a Frank Szabadtéri Múzeumba, Bad Windsheimbe. Konrad BEDAL, a múzeum új utak kereséséről ismert vezetője a példamutatóan kutatott és dokumentált épületek mellett gyakorlatban szemlélthette annak a törekvésnek eredményeit, mely a bútorokat a lakóházzal egységben vizsgálja, és melynek a legfőbb szempontja a bemutatás hitelessége. Követésre méltó gyakorlatuk, hogy időnként a felépítésre váró vagy épülő házakhoz begyűlt bútorokból válogatva, minden installáció nélkül, tanulmányi kiállítást rendeznek – ezúttal a másodikat. Ehhez katalógust is kiadnak, melyben sokoldalúan mutatnak rá mindarra, amit a felsorakoztatott példányok megtestesítenek.

Kresz Mária

A kerámiakutatás húsz éve

Az „Internationale Hafnerei Symposion” húszéves tevékenysége és más eredmények*

1987 őszén több olyan esemény volt a kerámiakutatás terén, amely érdemessé teszi, hogy az utóbbi húsz év kerámiakutatásáról szóljunk: 1987 októberében ünnepelte a kerámiakutatók Paul STIEBER által kezdeményezett nemzetközi munkaközössége 20. összejövetelét. Neve *Arbeitskreis zur Erforschung Europäischer Keramik*, leginkább azonban *Internationale Hafnerei Symposion*, röviden IHS. Az önkéntes munkacsoport valóban a szó szoros értelmében „symposion”: „együttes”. 1968-tól kezdve Paul STIEBER meghívására néhány ember egy heti együtt-

létre jött össze havasi nyaralójába, a tiroli St. Justinába, és reggeltől estig a fazekaskutatás módszereiről, eredményeiről és tennivalóiról tárgyalt. Először csak négyen voltak: STIEBER, tanítványa Ingolf BAUER, mindketten Münchenből, Alfred HÖCK Marburgból és Hermann STEINLINGER Bécsből, ő biztosította a csoport „nemzetköziségét”. Már a második évben Csehszlovákiából is jelen volt kutató, Vladimír SCHEUFLENER, majd a további években Csehszlovákiából, Romániából és Magyarországból jöttek többen. Én 1972-ben vettem részt először e megbeszélésen,

*Elhangzott 1988. március 30-án, a Magyar Néprajzi Társaság Anyagi Kultúra Szakosztályának ülésén.

ISTVÁN Erzsébet 1973-ban. A St. Justina-bel összejövetelek tíz éven át ismétlődtek, még akkor is, amikor Paul STIEBER már súlyos beteg volt, még halála évében is, 1975-ben, utójára pedig 1977-ben.

STIEBER nevét először KRISZTINKOVICH Bélától, a neves kerámia kutatótól hallottam. Amikor 1969-ben *Népi kerámia* kiállítást rendeztünk a Néprijai Múzeum jelenlegi épületében, és megbeszélést is tartottunk, KRISZTINKOVICH Béla kezdeményezésére Paul STIEBERt is meghívtuk, majd a csehszlovákiai Straniceben élő neves habán-kutatót, Herman LANDSFELDet. Ekkor NAGYBÁKAY Péter előadást tartott a fazekas céhpecségekről, amely utóbb az Ethnographiában jelent meg (1978. 244–263.).

KRISZTINKOVICH, LANDSFELD, STIEBER: három klasszikussá vált név a kerámia kutatásban, sajnos már egyik sem él. STIEBER meglátva a kiállítás anyagát és megismerkedve KRISZTINKOVICH Béla gyűjteményével, azonnal visszasietett Münchenbe, hogy fiatal tanítványát, Ingolf BAUERt magával hozza Budapestre. Így kezdődött az a szakmai barátság, amely e húsz év alatt nőttön nőtt.

Paul STIEBER mint kívülálló közeledett a kerámia témájához, eredetileg mérnök volt, gyáripáros. Ifjúkorát Japánban töltötte, a japán forma- és arányrendszer nagy hatással volt szemléletére, esztétikai nézeteire. Felfedezte, hogy ez a formarendszer az európai népi kerámiában is fellelhető, nevezetesen az addig elhanyagolt bajor fazekasságban. (Vö. az angol Bernard LEACH életrajzának párhuzamosságával, – ő szintén japán élményei alapján vezette vissza az angol kerámiát régebbi hagyományaihoz. LEACH számos országra nagy hatással volt.) STIEBER kezdeményezésére 1968-ban Münchenben, a Bajor Nemzeti Múzeumban kiállítást rendeztek a régi Bajorország fazekasságáról. STIEBER racionálisan végiggondolta, hogy mit tegyen a kerámia kutatás előmozdítására. Abba hagyta régebbi munkakörét, hogy teljes energiáját a célnak szentelje. Legfontosabb, legyen fiatal tanítványa, szakképzett, egyetemet végzett kutató, múzeumi munkakörben dolgozó. Ingolf BAUERban nagyszerű tanítványra, hűséges követőre talált. Bibliográfia kell, a szakemberek számon tartása, összehívás, levelezés és kötetlen beszélgetések, ezt valósította meg az IHS-ben. Módszeres cédulázás, ez lett a *Deutscher Hafner Archiv*, a DHA alapja (ezt az archívumot jelenleg a Bajor Nemzeti Múzeum őrzi). A céhiratok kritikai közlése, erre STIEBER példát mutatott a krónigi 1428-as

céhlével részletes elemzésével. Rendkívül igényes leltározást vár el, egy-egy tárgyról 3-4 fotó több irányból, valamint rajz. A fazekasok statisztikai adatainak gyűjtése; írásbeli számadatok közlése. Sokat idézett alapvető tanulmánya, *Formung und Form* első kiadása a Bayerisches Jahrbuch für Volkskunde-ban jelent meg (1970–71.). A német fazekasságról rövid összefoglalást adott ki 1967-ben: *Deutsches Hafnergeschirr*.

STIEBER tanítványai, követői közé tartozik – többek közt – a dél-bajor kerámiavidék, a „Kröning” egyik városkájának, Vilsbiburgnak postamestere, Lambert GRASMANN, aki a város őr-tornyában nagyszerű helytörténeti múzeumot és archívumot rendezett be. A Der Storchenturm című sokszorosított sorozatban a helyi fazekasság sokféle aspektusát mutatja be.

A régi Bajorország kerámiájáról szóló impozáns kötetet végül Ingolf BAUER írta meg, *Hafnergeschirr aus Altbayern* címmel (1978.), ez mintaszerű katalógus az egyszerű ólommalaz kerámiáról.

A Bajor Nemzeti Múzeum növekvő kerámiagyűjteménye számára 1982-ben BAUER berendezte a Passau melletti Oberzellben a müncheni múzeum tulajdonában levő egykori érseki kastélyt. A Duna melletti Oberzell (Hafner an der Zell) arról nevezetes, hogy itt készültek azok a grafitos fekete edények, amelyeket Magyarországon is használtak a középkor óta, és „bécsi fazék” néven ismertek, mivel itt bányászták a hozzá való grafitot (l. HOLL Imre tanulmányát, 1955.). Oberzell polgármestere, Rudolf HAMMEL felfigyelt a sűrűn előkerült töredékre, és gyűjtötte a mesterjellel ellátott darabokat. Az oberzell-i Kerámiamúzeum a kisváros büszkesége lett, maga a polgármester patronálja, és amikor STIEBER halála után az IHS gazdát keresett, nagylelkűen vállalta a kerámia konferenciák védnökségét. Három ízben volt Oberzellben összejövetel: 1978-ban, 1982-ben és a jubileumi munkakülés 1987-ben.

Már közvetlenül STIEBER halála után jelentek meg az emlékének szánt kötetek. A Storchenturm 1975. évfolyama *In Memoriam Paul Stieber* címmel jelent meg. 1976-ban megjelent a *Volkstümliche Keramik aus Europa* c. tanulmánykötet STIEBER emlékének dedikálva, és benne a St. Justina-munkaközösség tagjainak dolgozatai. BAUER az oberzell-i olvasztóteglékről írt; Karl GÖBELS egy frecheni fazekasmencéről; GRASMANN a dél-bajor fazekasságról; Alfred HÖCK a hesseni Grossalmerode fazekasainak téglaegetőkké való alakulásáról; Josef HOR-

SCHIR a wildsteini fazekasságról; Georges KLEIN az elzászi népi kerámiáról; Horst KLUSCH az erdélyi kerámia formáinak osztályozásáról; KRESZ Mária a magyarországi fazekascéhekről; Karl PARIS a cseh és morva fazekasokról; Hermann STEININGER az osztrák éremmel datált edényekről; Rüdiger VOSSEN a spanyol fazekascéhek rendtartásáról és Ulrike WACHTER a drótosokról. A címekből kitűnik az érdeklődés szélessége. 1982-ben megjelent a *Volkstümliche Keramik aus Europa* második kötete, Alfred HÖCK 60. születésnapjára szentelve, ebben többek közt DUMA György dolgozata az ólommezésről, Werner ENDRESÉ a „fekete” kerámia kémiai magyarázatáról, Rudolf HAMMEL írása a „Hafner in der Zell” mestereinek műhelyjeleiről stb. DUMA György állandó tagja az IHS-nek 1978 óta, azóta minden ülésen jelen volt.

STIEBER halála után a kerámiautató csoport csak egyszer jött össze Tirolban, azontúl mindig más-más helyen tartották a konferenciákat. A helyszín a tematikát is meghatározta. 1976-ban a *Steinzeug*ról (kőedény-kőcserép) híres Frechen városa látta vendégül a kutatókat, ekkor a városban új kerámiamúzeum nyílt, melyet Karl GÖBELS, a *Rheinische Töpferhandwerk* (1971.) szerzője rendezte.

1983-ban a Höhr-Grenzhausen-ben volt a konferencia, akkor már a résztvevők száma mintegy 70 volt. Höhr-Grenzhausen ma a kőedény legfontosabb készítőhelye, központja mind az iparnak, mind a szakképzésnek. A 10. téma itt is a *Steinzeug* volt, és az összejövetel egy sómázégetés bemutatásával kezdődött. A házigazda, Werner SAHM gyáros, műgyűjtő, kutató, fáradhatatlan utazó, múzeumalapító. Höhr-Grenzhausenben minden évben rendeznek művészi pályázatokat, és az eredményeket díszes illusztrált kötetekben adják ki. Kiadják a történeti előzményeket is, így a XIX. század hisztorizmusának tárgyait, a századforduló művészetét (HANKE, R. A. 1986/87.), van könyv az agyagbányászatról (MAYEN, K-D. 1985.) és a város helytörténetéről (FRIES, H. 1986). A gyáripar vezetősége tehát mind a történeti kutatást, mind a jelenkor művészetét támogatja.

1980-ban Romániában, Nagyszeben mellett, fent a havason volt a konferencia, amit Horst KLUSCH és Cornel IRIMIE rendezett, és ahol főleg német résztvevők mellett szép számmal vettek részt román kutatók (sajnos romániai magyar kutató egy sem). Magyarországról DUMA György és NAGYBÁKAY Péter volt jelen, valamint KRESZ Mária. Az egyik téma a fekete kerámia volt, amelyről már 1978-ban Oberzellben is szó

esett. KLUSCH elintézte, hogy az Olténiában, Hurezben tartott országos fazekasvásárt a konferencia tagjai is megnézhessek, s ez valóban nagy élmény volt. A nagyszebeni szabadtéri technikatörténeti múzeumban levő számos fazekasműhely Románia különböző központjairól kitűnő áttekintést adott, mivel mindegyik központból a teljes műhely, korong, kemence, edénykészlet látható és összehasonlítható volt. A konferenciáról beszámoló jelent meg az *Ethnographiában* (1981. 161–162.), és a konferencia előadásait kiadták Nagyszebenben két nyelven románul és németül (Horst KLUSCH–Cornel IRIMIE: *Studii și Comunicari*. Sibiu, 1982.)

1981-ben az IHS évi összejövetele mellett volt egy másik nevezetes esemény: a hutteritákról és a habán kerámiáról tartott nemzetközi konferencia, melyet Ingolf BAUER együtt rendezett Gary J. WALTNERrel, az NSZK-beli Weierhofban levő Mennonita Kutatóközpont vezetőjével. A konferencia színhelye Kirchheimbolanden volt, és az előadások *Die Hutterischen Täufer* címmel jelentek meg 1985-ben. (Erről a konferenciáról az *Ethnographia* 1982. évi számában emlékeztem meg, 311–314.). Az összefoglaló kötet előrevizsi a nemzetközileg oly fontos habán kutatást, amelynek minálunk is nagy irodalma van. A magyar kutatók közül a kolozsvári Magdalena BUNTA, a budapesti Iparművészeti Múzeum részéről KATONA Imre és SÁRDYNE CSEREY Éva tanulmányai jelentek meg, továbbá KRESZ Mária dolgozata a budapesti Néprajzi Múzeumban levő XVIII. századi fajanszokról és a Vancouverben élő H. KRISZTINKOVICH Mária előadása az észak-amerikai hutterita nők jelenkori hímzéseiről. 1981-ben jelent meg a pozsonyi Frantisek KALFSNY könyve a szlovákiai habán kerámiáról. A következő évben Prágában, majd Brünnben volt nagyszabású kiállítás a habán kerámiáról, részletes katalógussal, Jana KYBALOVÁ és Jarmila NOVOTNÁ műve. Sajnos, ezzel a nagyszerű kiállítással kapcsolatban nem volt konferencia.

Az IHS évi konferenciája 1981-ben Kittsee-ben, az ausztriai Burgenlandban, Köpcsényben érdekesen kapcsolódott a habán konferenciához. A volt Batthány-kastély pincéjében előkerült az ott használtos kerámia, habán munka és ólomházas edények – ezekről a bécsi Adolf MAIS tartott előadást. E konferencián volt legnemzetközibb a társaság: románok, csehszlovákiaiak, lengyelek is részt vettek, magyarok is többen voltunk. A kirándulás során Stobba, azaz Csávába is ellátogattunk, ma ott működik Ausztria legnagyobb kerámiai szakiskolája. Látható az az edényboltozatos égetőkemence, amelyről Raj-

mond BŰNKFER már 1903-ban, DUMA György pedig 1966-ban írt. A Köpcsényben tartott előadásokat a bécsi Volkskunde Museum adta ki 1984-ben: *Vergleichende Keramikforschung in Mittel- und Osteuropa* címmel, Klaus BEITL előszavával.

1982-ben Ingolf BAUER sokféle múzeumi elfoglaltsága miatt kénytelen volt az IHS vezetőségéről lemondani, és helyette Werner ENDRES vette át a vezetést, főleg a kiterjedt levelezésgondját. ENDRES vegyész, Regensburgban / egyetemen dolgozik, 1976 óta tagja az IHS-nek, és 1978 óta évről évre szerkeszti a *Keramiabibliográfiát*, mely a Bayerische Blätter für Volkskunde-ban jelenik meg. Ettől az időtől kezdve az IHS-ben erőteljesen megnőtt a természettudományos irányzat.

Ausztriában, Klagenfurtban volt a szimpózium 1984-ben, témája megint a fekete kerámia volt, valamint az ólomázás kerámia, főleg az írókás díszítés. Eddig úgy vélték, hogy Németországban inkább északon, a Rajna mentén volt írókás díszű kerámia, most Herbert HAGN professzor szerencsés véletlen folytán Bajorországban óriási leletanyagot talált díszes, írókás kerámiából a XVII–XVIII. századból. Klagenfurtban az IHS résztvevőit az alkalomra rendezett kiállítással fogadták, ahol láthatták mind a helyi fekete kerámiát, mind az ólomázás cserépedényeket.

1982/83-ban Budapesten, a Néprajzi Múzeumban, HOFFMANN Tamás meghívására a düsseldorfi Hatjens Német Kerámia Múzeum kiállítást rendezett a Rajna menti Siegburg kerámianavagából. A német kiállítást a Néprajzi Múzeum viszonzta magyar népi kerámiakiállítással. A magyar kiállítást ISTVÁN Erzsébet rendezte, a katalógust *Volkstümliche Keramik aus Ungarn* címmel és ő írta, Ingolf BAUER szerkesztette. A magyar kiállítást három helyen mutatták be a Német Szövetségi Köztársaság területén, Düsseldorfban, a Hatjens Kerámia Múzeumban 1985 elején, majd Detmoldban, a Westfáliai Szabadtéri Múzeumban, harmadszorra Münchenben, a Bajor Nemzeti Múzeumban, ahol különösen nagy sikere volt. Ausztriában, Kitzseeben és végül Budapesten is bemutatásra került a magyar kiállítás, s mellette a Rajna mentéről, Duisburgból hozott német kerámiakiállítás, melynek az volt az érdekessége, hogy az őskortól kezdve a teljes történeti folyamatot bemutatta.

Miután az IHS német tagjainak jó része megismerkedett a magyar kerámiával, ideje volt, hogy végre Magyarországra is eljőjenek. 1986 nyarán szakmai utazásra került sor, és két autóbusznyi szakember meglátogatta a Néprajzi Mú-

zeum kerámiagyűjteményét és a fő alföldi fazecközpontokat: Debrecent, Karcagot, Nádudvart, Tiszafüredet, valamint Mezőtúrt, ahol ISTVÁN Erzsébet éppen nyári továbbképző tábort vezetett.

A 20. IHS-összejövetel témája: a XX. század fazeckassága, a jelenkor kutatása. Helye Obernzell. Erre az alkalomra érdekes kiállítás nyílt az 1940-es évek végén működő, rövid életű helyi kerámiaüzem termékeiből. A kiállítás katalógusa is elkészült a jubileumi szimpóziumra, mindez jórészt a polgármester, Rudolf HAMMLL személyes buzgalmból (*Bayernwald-Keramik in Frau 1945–1949.*). A kerámiaüzem a menekültek segélyezésére létesült, és sok magyar vonatkozás volt, például Városlődőrlő származó mester is dolgozott ott, és különösen neves lett az egyik tervező, egy pécsi szobrász, BEDŐ Imre.

Ha tematikusan áttekintjük húsz év IHS-konferenciáinak munkáját és a kutatók publikációit, igen gazdag képet kapunk. Főleg négy technikával foglalkoztak részletesebben, a *Steinzeug*-technikával (magyarul kőedény vagy kőcserep), a habán fajansszal, a fekete kerámiával és az ólomázás kerámiával. A magyar fazeckasság szempontjából különösen a két utóbbi technika fontos, a fekete kerámia, mert erről nálunk jelenleg meg összefoglaló munkák (SZABADFALVI Józseftől); az ólomázás, írókával díszített (a németek az „írószaru” kifejezést használják; *Malhorn*), engobos eljárás (vö. az ólomázás kerámia angol neve: *slipware*), mivel ez a technika nálunk a legjelentősebb, de összehasonlító irodalma eddig alig volt.

A német ólomázás kerámia kutatásnál különösen fontos a Rajna mente. A szerzők sokszor nem az IHS tagjai közé tartoznak. Kiemelkedő Mechthild SCHOLTEN-NEESS és W. JÜTNER impozáns kötete: *Niederrheinische Bauerntöpfererei – 17.–19. Jahrhundert* (Düsseldorf, 1971.), mely a legdekoratívabb tárgyakat tartalmazza. Joachim NAUMANN adta ki *Meisterwerke hessischer Töpferkunst – Wandfrieder Irdenware um 1600 c.* kötetet 1974-ben. A messeni múzeumegyesület katalógusának címe közmondás: *Die Pfanne ist aus Erde gemacht, wer sie zerbricht, der Hafner lacht.* Szerzője Walter STOLLE (Kassel, 1981.). Ugyancsak Hessen kerámiájának katalógusa sok szerzővel: *Töpfererei des Reinhardswaldes vom 12. bis zum 20. Jahrhundert* (Kassel, 1982.). Jelentős Ernst HELMUT *Segschneider* kötete az osnabrücki fazeckasságról (Cloppenburg, 1983.). A német népi kerámiáról, főleg az ólomázás cserépedényekről Ingolf BAUER, illetve a müncheni Bajor Nemzeti Mú-

zeum rövid katalógust adott ki 1980-ban. A spongyával díszített bunzlau kerámiára 1987-ben fordult nagy figyelem, miután Berlinben, majd Hamburgban kiállítása nyílt. A tartalmas katalógus egyik szerzője, Heidi MÜLLER is az IHS tagja.

Az IHS keretét sikeresen használták ki a romániai kutatók. Claus STEPHANI még St. Justinában tartott előadást a romániai német kerámiai irodalomról, és ez a bibliográfia Svájcban jelent meg 1972-ben. Horst KLUSCH német nyelvű könyvét az erdélyi kerámiáról nemcsak a bukaresti Kriterion adta ki 1980-ban, hanem a Diesen/Ammersee Keramik folyóirat is a 10. és 12. számban. Erről lásd KRFSZ Mária ismertetését az Acta Ethnographica 1982. 641–645. számában.)

Az IHS résztvevők részéről nagy a nyitottság a középkori és újkori régészet irányába. Hermann STEININGER évek óta az éremmel datált ausztriai leleteket vizsgálta (követve PARÁDI Nándor 1963-as munkájának példáját, *Magyarországi pénzleletes középkori cserépedények*. *Archeológiai Értesítő* 90. 2. 205–251.). Összefoglaló műve 1985-ben jelent meg: *Die Münzdatierte Keramik in Österreich 12. bis 18. Jahrhundert*. Werner ENDRES sokat tett szűkebb hazájának késő középkori és újkori kerámiájának feltárásában, Regensburg (1981.), Straubing (1982.) és Nürnberg (1987.), emlékeinek ismertetésében. Különböző szerzőtársakkal Herbert HAGN idézett dél-bajor ásátását megelőzte a gschaid reneszansz kerámia feltarasa. Honfiktarsunk, DÖRY Lajos, a frankfurti történeti múzeum kutatója a helyi kerámia múltjával foglalkozott: *Frankfurt als Herstellungsort und Markt für keramische Erzeugnisse im 16. und 17. Jahrhundert* (Kerámika 1978.) és *Frankfurter Fayencen des 18. Jahrhunderts* (Kerámika 1984.).

Figyelemre méltó a Loesche fazekascalád tudományos és gyakorlati működése. Dissen-Ammersee mindig jelentős fazekasvidék volt, és a család műhelye is egy évszázados fazekasműhely helyén van. A kertben mindig akad fekete kerámia, valamint fehér-kék fajansz és ólomházas áru. Ernst Loesche mindegyik technológiát megcsinálta hosszas kísérletek után, fia Wolfgang pedig elvégezte a régészet és néprajz szakot, így szakzerű feltárást végez családjá kertjében, majd tudományosan feldolgozza az anyagot.

Hasonló törekvések Csehszlovákiában is vannak. Herman LANDSFELD egyik tanítványa, Jiří PAJER régész lett és Stranznicében újkori ásásokat végzett, de nem annyira fajanszot, mint inkább ólomházas kerámiát talált, többek között írókás díszű és fésűs díszű tálakat. Ezt az

anyagot két kötetben mutatta be 1982-ben és 1983-ban.

Az újkori kerámialeletek felé fordulás az utolsó húsz évben szinte világjelenség. 1979-ben módomban volt Angliában, Bristolban jelen lenni egy kerámiatörténeti konferencián, amelyről az *Ethnographia* 1980-as évfolyamában számoltam be (580–581.). A bristoli konferencia témája Nyugat-Európa és Észak-Amerika keleti partvidékének történeti-kereskedelmi kapcsolatai a kerámia-töredékek tükrében. Történetesen éppen 1979-ben, Pécsen, ANDRÁSFALVY Bertalan a helyi pince- és csatornaásatások során előkerült újkori cseréptöredékekből rendezett tanulságos kiállítást, erre hivatkozva, meg tudtam „szóllaltatni” néhány hazai töredéket, melyeknek szerepét a szájhagyományból ismerjük.

Az egész európai ólomházas kerámia történetét nemrég foglalta össze az IHS fiatal tagja, Hans-Georg STEPHAN miután számos előtanulmányt publikált. Sajnos, Magyarországon nem járt, a főleg SOPRONI Olivér által közreadott hódoltsági kerámiát nem ismeri közelről, sem a WALTER Ilona által felfedezett pásztói „oskolamester ház” 1551 előtt elrejtett ólomházas edényeit, az írókás díszű madaras, virágos tálát, mely megerősíti SOPRONI feltételezését a hódoltság korának kerámiájáról.

1982-ben az IHS-en belül egy kisebb bizottság alakult, hogy a terminológia-tipológia-technológia kérdéseit megbeszélje és megtogalmazza. 1986-ban közreadták a kerámia kívánatos leírásának és leltározásának vezérfonalát: *Leitfaden zur Keramik-Beschreibung/Mittelalter-Neuzeit* c. művet, szerzői BAUER, ENDRES, Barbel KERKHOFF-HADER, Robert KOCH és Hans-Georg STEPHAN. STIEBER szellemében, német alapossággal és részletességgel várják el a tárgyak leírását, többszörös fényképezését, rajzolását. Sajnos, a magyar tanulságokat elvetették, az ISTVÁN Erzsébet által közölt, először IGÁZ Mária és KRESZ Mária által kidolgozott rendszerezést. A magyar múzeumi gyakorlatból a leltár-cédula 4., a funkcióra vonatkozó pontját sem értik, ahol a tárgy életét próbáljuk megeleveníteni, az adatközlő emlékezése, szóbeli közlése alapján. Azt sem értik, hogy az idézőjelben közölt népi elnevezés az egyes konkrét tárgyra vonatkozik és nem a típusra.

Ez az éppen, amiben a magyar kutatás előnyben van a némettel szemben. A magyar néprajzi kutatás, a népi hagyományok továbbélése, a terepkutatás olyan lehetőséget teremtett, amelyet nem pótolhat a halott tárgy bármily részletes, alapos leírása.

Az IHS német kutatói között a néprajzi és szociológiai szemlélet leginkább Bärbel KERKHOFF-HADER munkáiban van jelen, ő főleg az Eifel-hegység fazekasainak körében végzett kutatást (filmezett is itt), i. *Lebens- und Arbeitsformen der Töpfer in der Südwesteifel* c. kötetét (1980.), valamint az általa szerkesztett *Töpferhandwerk* c. kötetet (1982.).

Legerősebben azokban a kutatókban, etnológusokban van jelen a néprajzi-antropológiai szemlélet, akik olyan országokban dolgoznak, ahol élő hagyományok találhatóak. Az IHS tagjai között például kiemelkedő jelentőségű Rüdiger VOSSEN, a hamburgi Völkerkunde Museum kutatójának spanyolországi, majd észak-afrikai kutatása. VOSSEN részben azért, hogy ezt az antropológiai szemléletet képviselje, részben gyakorlati megfontolásokból – mert az észak-németországiaknak Bajorország kissé messze van – 1987 novemberében Schleswig városában konferenciát hozott össze, a kerámia régészeti és antropológiai kutatásának megvitatására, mégpedig hat tematikában. Hallatlanul érdekes és újszerű volt ez a nemzetközi konferencia, melyen kb. 30-an vettek részt. A hat tematika: 1. a nyersanyag, az agyag bányászata, 2. a formázás módszerei és a fazekaskorong, 3. az égetés és a fazekaskemence, 4. a formakincs és a funkció kérdései, 5. a fazekaskereskedelem, a vásárcsere kutatása, 6. a kerámia kutatás eredményeinek közzététele kiállításokon és az irodalomban. Az előadók külön-külön szóltak hozzá minden kérdéshez. Kelet-Európát, Magyarországot egyedül képviseltem a megbeszélésen, s általában globálisabban tudtam hozzászólni, míg a többiek egy-egy központot mutattak be igen alapos kutatás alapján, gyönyörű színes diákkal. A világ különböző tájain még gyakorolt „primitív” női és férfi fazekasságot, korong nélküli vagy kezdetleges koronggal történő formálást, a kemence nélküli vagy kezdetleges kemencével végzett égetést mutatták be. Közben a régészek hasonló „primitív” kerámiát idéztek az őskori Európából. E körülmények között a fazekaskereskedelem vásárcserejét az távolság jelzi, ameddig bizonyos súlyú edényeket a férfi vagy nő el tud cipelni, hátán avagy fején. Hogy lovas szekérrel is járhat a fazekas, mint Magyarországon, az szinte fel sem merült. Az előadások tematikájából kiemelem a ber-

lini Völkerkunde Museum kutatójának, Wulf KÖPKÉnek előadását, aki számos spanyol és itáliai fazekaskemencét mért fel és megvizsgálta, milyen mágikus/vallásos rítusokat alkalmaznak, hogy biztosítsák a szerencsés égetést. E sikeres konferencia helyi rendezője a schleswigi Christian Albrecht Egyetem archeológiai múzeuma volt, és színhelye a helvi múzeumkastély, a Schloss Gottorf. helyi rendezője H. LUDTKE.

Végül megemlékezem még egy eseményről, mely 1987-ben történt: a Gerencsér Sebestyénről, az utolsó siklósi fazekasról elnevezett országos fazekaspályázat 20 éves évfordulójáról. A fazekasság hagyományainak felelevenítése nemcsak a gyakorlat folytatására buzdít, hanem a kutatásra is serkentőleg hat. Még GYÖRFFY István volt az, aki az 1930-as években felelevenítette a magyar fazekasság régebbi tradícióit. Az 1950-es években újabb kísérletek történtek e hagyományok felelesztésére, több-kevesebb sikerrel. Húsz évvel ezelőtt a Gerencsér Sebestyénről elnevezett országos pályázat harmadszor is nekivágott e feladatnak, és ezzel új generációt, a fazekasok „új hullámát” indította el, és támasztott új érdeklődést a kerámia kutatás néprajzi eredményei iránt. A magyar kutatás számára ez a gyakorlati érdeklődés állandó serkentő erő.

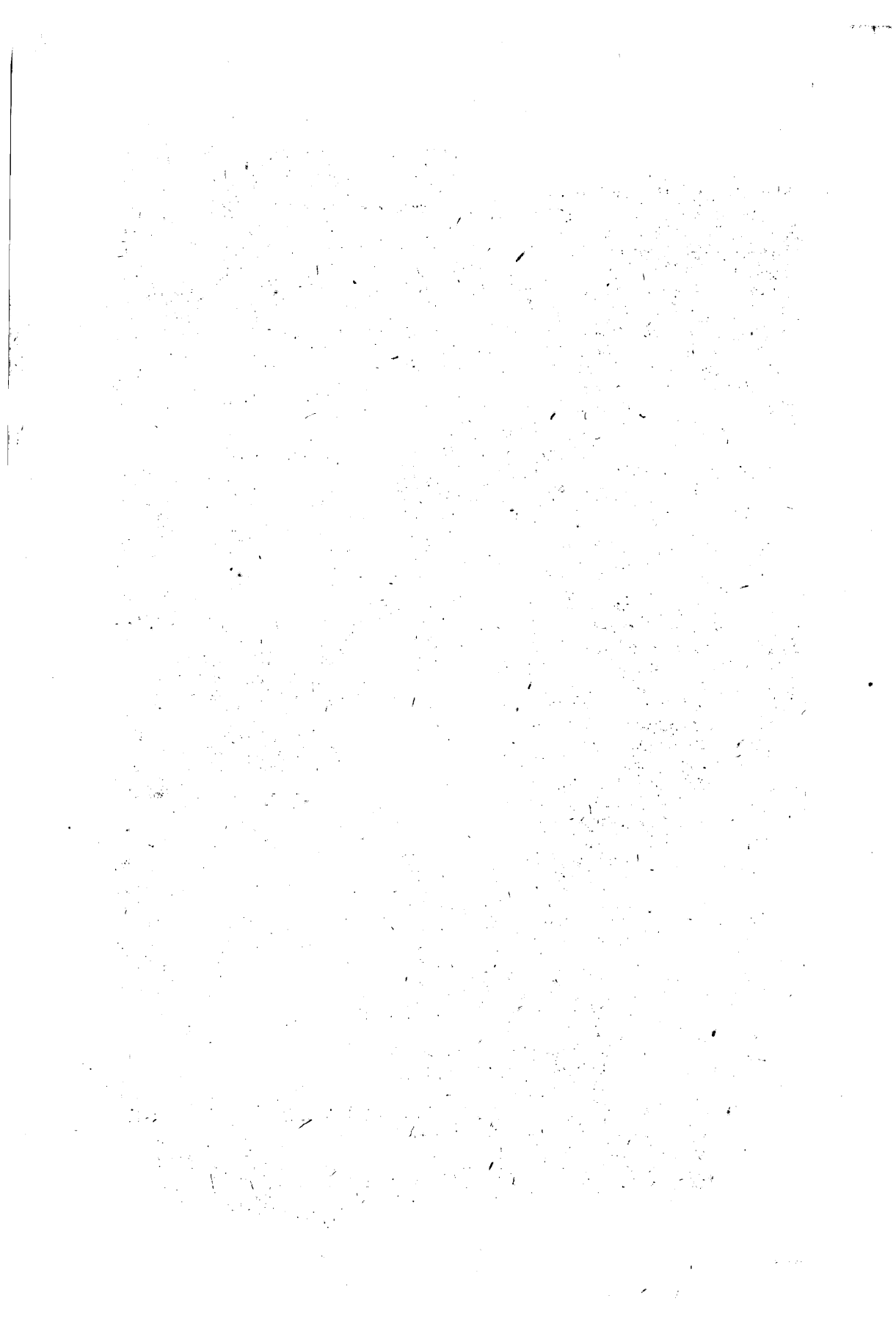
KRESZ Mária előadása után ISTVÁN Erzsébet a Németországban, majd Ausztriában rendezett magyar népi kerámia kiállítás tanulságait mondta el. Összefoglalta, hogy az utolsó húsz év alatt a hazai kerámia kutatás milyen eredményeket ért el, különös tekintettel a budapesti és vidéki kiállításokra és az újabb irodalomra. CSEREY Éva, mint az IHS tagja, az iparművészeti kutatás, különösen a kályhacsempe-kutatás eredményeiről beszélt, kiemelve a magyarországi motívumok kapcsolatát, Salzburg kályhacsempeivel. NAGYBÁKAY Péter, az IHS tagja, a céhkutatás szemszögéből szólt hozzá a kerámia kutatás kérdéseihez. K. CSILLÉRY Klára, a Magyar Néprajzi Társaság Anyagi Kultúra Szakosztályának vezetője összefoglalójában méltatta a nemzetközi együttműködést, amely a kerámia kutatást az utóbbi években előrevitte.

IRODALOM

- BAUER, Ingolf
 1975 *Hafnerware aus Altbayern*. „In Memoriam Paul Stieber.” Der Storchenturm 20. sz. 1–12.
 1980 *Hafnergeschirr aus Altbayern*. München (2. kiad.)
 1982 *Handbuch und Führer zum Keramikmuseum Schloss Oberzell*. Zweigmuseum des Bayerischen Nationalmuseums. 1. kiad. München, 1982., 2. jav., bőv. kiad. 1983. München
- BAUER, Ingolf – WALTNER, Gary J.
 1985 *Die Hutterischen Täufer. Geschichtlicher Hintergrund und handwerkliche Leistung*. Bramsche
- BAUER, Ingolf–ENDRESS, Werner–KERKHOFF-HADER, Bärbel–KOCH, Robert–STEPHAN, Hans-Georg
 1986 *Leitfaden zur Keramikbeschreibung. Mittelalter – Neuzeit. Terminologie-Typologie-Technologie*. Kollmünz
- BENKER, Gertrud
 1981 *Über Backmodel und Modelgebäck. Stand der Modelforschung*. Der Storchenturm 4. sz. 1–13.
- BUNTA Magda
 1973 *Az erdélyi habán kerámia*. Bukarest
 1985 *Deutsche Keramik 85. Westerwaldpreis*. Hachenburg
- DÖRY, Ludwig
 1978 *Frankfurt als Herstellungsort und Markt für keramische Erzeugnisse im 16. und 17. Jahrhundert*. Keramika, Frankfurt am Main
 1984 *Frankfurter Fayencen des 18. Jahrhunderts*. Keramika, Frankfurt am Main
- DUMA György
 1965 *Ósi épületszerkezet, az edényboltozat továbbélése magyarországi fazekaskemencéknél*. Építőanyag XVII. 37–46.
 1966 *Mit Töpfen überwölbte Keramische Öfen*. Acta Ethnographica XV. 93–159.
- ENDRES, Werner–LOERS, Veit
 1981 *Spätmittelalterliche Keramik aus Regensburg*. Regensburg
- ENDRES, Werner–SCHÄFER, Werner
 1982 *Straubinger Renaissance-Keramik. Eine Hafner-Werkstätte „Vorm Nidern Tor”* Straubing
- FRIES, Herbert
 1986 *Alt-Höhr-Grenzhausen*. Höhr-Grenzhausen
- GÖBELS, Karl
 1971 *Rheinisches Töpferhandwerk*. Frechen
- GRASMANN, Lambert
 1981 *Ausstellung „Backmodel aus bäuerlichen und bürgerlichen Haushalten”*. Sammlungsstand des Museums Vilsbiburg. Der Storchenturm 4. sz. 14–47.
 1975 *Hafnerorte im Bereich des Kröninger Hafnerhandwerks*. Der Storchenturm 20. sz. 13–18.
- HAGN, Herbert
 1985 *Keramik der Renaissance aus Gschaid*. München
- HAMMEL, Rudolf–ENDRES, Werner–HELM, Winifred–BAUER Ingolf
 1987 *Bayernwald-Keramik*. Sonderausstellung im Keramikmuseum Schloss Oberzell 13. Oktober 1987 – 31. Juli 1988. München
- HANKE, Reinhold und August
 1986 *Westerwälder Steinzeug. Historismus – Jugendstil*. Hachenburg
- HOLL Imre
 1955 *Külföldi kerámia Magyarországon XIII–XVI. század*. Budapest Régiségei XVI. 147–148.
- IGAZ Mária–KRESZ Mária
 1965 *A népi cserépedények szakterminológiája*. Néprajzi Értesítő XLVII. 87–131.
- ISTVÁN Erzsébet
 1985 *Volkstümliche Keramik aus Ungarn*. Eine Ausstellung des Ethnographischen Museums Budapest. Szerk.: Ingolf BAUER, Joachim NAUMANN. München

- KALESNÝ, František**
1981 *Habáni Slovenu*. Bratislava
- Keramikbibliographia I–XI.**
1978–1989 Szerk: ENDRES, Werner. I. 1978–XI. 1989 Bayerische Blätter für Volkskunde. Würzburg–München.
- KERKHOFF-HADER, Bärbel**
1980 *Lebens- und Arbeitsformen der Töpfer in der Südwesteifel*. Ein Beitrag zur Steinzeugforschung im Rheinland. Rheinisches Archiv 110. Bonn
- KERKHOFF-HADER, Bärbel (szerk.)**
1982 *Töpferhandwerk*. Rheinisches Jahrbuch für Volkskunde XXIV, 7–308.
- KLUSCH, Horst**
1980 *Siebenbürgische Töpferkunst aus drei Jahrhunderten*. Bukarest
1980–1981 *Die kontinuierliche Entwicklung des rumanischen Töpferhandwerks in zwei Jahrtausenden. Rumanische, sächsische und ungarische volkstümliche Töpferkunst in Seibenburg*. Teil I. Historische Frühformen und Hafnerware des 17. bis 19. Jahrhunderts. Keramik 10. Augsburg; Teil II. Augsburg 1981
- KLUSCH, Horst (szerk.)**
1981 *Comunicări și Referate al XIII.–lea Simpozion Internațional de Ceramică*. Berichte und Referate 13 Internationales Hafner-Symposium Sibiu-Păltiniș. Sibiu
- KOSCHIK, Harald–MULLER, Karl–ENDRES, Werner**
1987 *Geschichte aus Scherben. Archäologische Funde in der Nürnberger Altstadt*. München
- KRAUSE, Günter (szerk.)**
1986 *Volkstümliche Keramik von Niederrhein. Töpferware des 8. bis 20. Jahrhunderts*. Eine Ausstellung des Niederrheinischen Museums der Stadt Duisburg. Duisburg
- KRESZ Mária**
1980 *Kerámia-történeti konferencia Bristolban*. 1979. szeptember 20–26. Ethnographia XCI. 589–581.
1981 *A 13. Nemzetközi Fazekasszimpozion, Păltiniș. Román SzK.* 1980. május 27. – június 1. Ethnographia XCII, 161–162.
1982 *Konferencia a hutteriták történetéről és a habán kerámiáról*. Kircheimbolden, 1981. április 20–26. Ethnographia XCIII. 311–314.
- KRISZTINKOVICH, Béla**
1962 *Haban Pottery*. Budapest
- LANDSFELD, Herman**
1950 *Lidové hmičarství a džbánářství*. Praha
- LEACH, Bernard**
1947 *A Potter's Book*. London (1971; 15. kiad.)
- LOESCHE, Wolfgang**
1985 *„Plab und Weiss Geschirr“ aus Diessen. Die Werkstattbruchgrube eines Diessener Hafners*. Beiträge zur Erschließung einer Hafnergeschirrproduktion des 17. Jahrhunderts in Altbayern. München
- MAIS, Adolf**
1981 *Der Kellerfund von Kittsee*. Kittsee
- MAYEN, Klaus-Dieter**
1985 *Tongräber im Westerwald*. Montabaur
- MÜLLER, Heidi–LIPPERT, E, és I.**
1986 *Bunzlauer Geschirr: Gebrauchsware zwischen Handwerk und Industrie*. Berlin
- NAGYBÁKAY Péter**
1978 *Magyarországi fazekas céhpecséték*. Ethnographia LXXXIX. 244–263.
- NAUMANN, Joachim–KLINGE, Ekkart**
1982 *Rajnai kerámia siegburgi műhelyekből*. A Német Kerámia Múzeum – Düsseldorf vendégkiállítása. 1982. december – 1983. január. Néprajzi Múzeum – Budapest
- PAJER, Jiří**
1982 *Hromadný nález ze začátku 17. století ve Strážnici. (Ein Massenfund aus des Beginn des 17. Jahrhundert in Stražnice)*. Strážnice

- 1983 *Počátky novověké keramiky ve Stražnici. (Anfänge der neuzeitlichen Keramik in Stražnice.)* Stražnice
- SCHOLTEN-NEESS, Mechthild – JUTTNER, W.
1971 *Niederrheinische Bauerntöpferei, 17.–19. Jahrhundert.* Düsseldorf
- SEGSCHNEIDER, Ernst Helmut
1983 *Das alte Töpferhandwerk im Osnabrücker Land.* Bramsche
- SOPRONI Olivér
1980 *A magyar művészi kerámia születése. – A török hódoltság kerámija.* Budapest
- STEININGER, Hermann
1985 *Die münzdatierte Keramik in Österreich 12. bis 18. Jahrhundert.* Wien
- STEPHAN, Hans-Georg
1987 *Die bemahlte Irdenware der Renaissance in Mitteleuropa.* München
- STEPHANI, Claus
1972 *Töpferkunst der Deutschen in Rumänien.* Bibliographie. Keramik-Freunde der Schweiz. Zürich
- STIEBFR, Paul
1967 *Deutsches Hafnergeschirr.* Bayerische Blätter für Volkskunde III. München
1971 *Formung und Form.* Versuch über das Zustandekommen der keramischen Form. Schriften des Deutschen Hafner-Archivs Heft 1. (Második bővített kiadás: Bayer. Jahrbuch für Volkskunde 1970/71. 7–73.)
1972 *Die Kröninger Hafner-Ordnung von 1428.* Vollständiger Text, Glossar und Kommentar. Schriften des Deutschen Hafner-Archivs Heft 8.
- STOLLE, Walter
1981 *„Die Pfanne ist aus Erde gemacht, wer sie zerbricht, der Hafner lacht.“* Volkstümliche Keramik aus Hessen vom 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart. Kassel
- Vergleichende Keramikforschung in Mittel- und Osteuropa.*
1984 Referate des 14. Internationalen Hafner-Symposiums vom 7.–11. September 1981 im Ethnographischen Museum. Schloss Kittsee. Hrsg.: Klaus BEITL, Red.: Gertrud LIESENFELD. (Kittseer Schriften zur Volkskunde. Veröffentlichungen des Ethnographischen Museums Schloss Kittsee. Hef. 2.) Kittsee
- Volkskundliche Keramik aus Europa.*
1976 Zum Gedenken an Paul STIEBER. Szerk.: Ingolf BAUER. München
- Volkskundliche Keramik aus Europa. Bd. 2.*
1982 Beiträge zur Keramikforschung. Festschrift für Alfred HÖCK zum 60. Geburtstag. Szerk.: Lenz KRIS-RETTENBECK, Ingolf BAUER. München.
- WALTER Ilona
1984 *A pásztói oskolamester háza. Élet és Tudomány 1394–1395.*

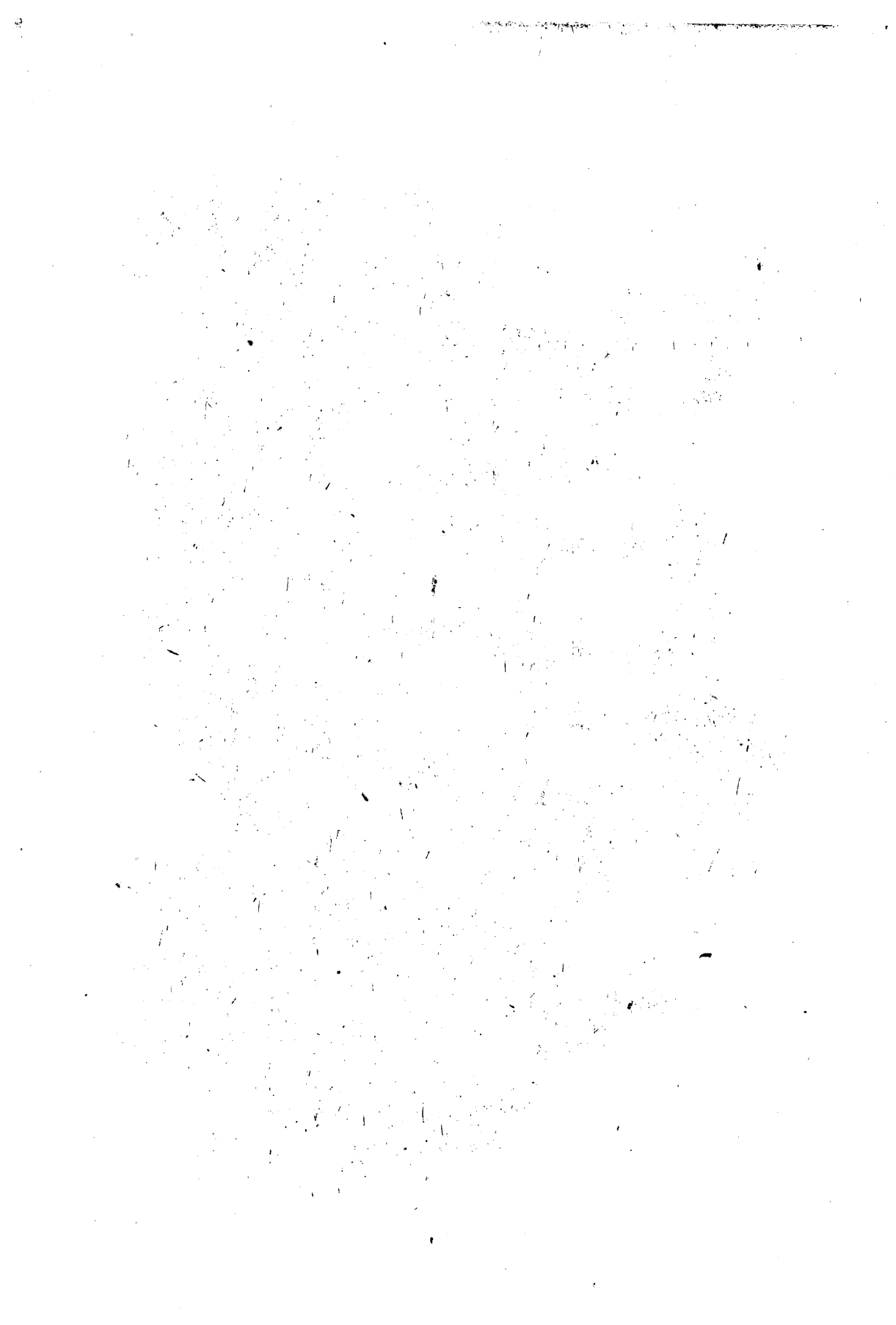
A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat főigazgatója

Felelős szerkesztő: Hofer Tamás

Műszaki szerkesztő: Sándor István

Megjelent: (A/5) ív terjedelemben

HU ISSN 0014-1798

Ethnographia

Vol. 100

1989

Nos 1-4.

Néprajzi folyóiratok a 80-as években — Ethnological Journals in the Eighties

<i>Dzseni Madzsarov: Balgarszka etnográfija. Balgarszki folklor</i>	410
<i>Voigt Vilmos: Béaloideas</i>	416
<i>Verebélyi Kincső: L'Ethnologie française</i>	418
<i>Szabó Piroska: Etnografia Polska</i>	426
<i>Ifj. Kodolányi János: Finn etnológiai folyóiratok</i>	429
<i>Kisbán Eszter: Österreichische Zeitschrift für Volkskunde</i>	432
<i>Niedermüller Péter: Schweizerisches Archiv für Volkskunde</i>	435
<i>Sona Švecová: Slovensky národopis. Cesky lid</i>	437
<i>Bartha Antal — Veres Péter: Szovjetszkaja Etnografia</i>	442
<i>Niedermüller Péter: Zeitschrift für Volkskunde</i>	448
Viták, vélemények — Discussion and Debate	
<i>Balassa Iván, Sona Kovacevicová, Szabadfalvi József: Három vélemény a Magyar Néprajzi Atlasz I-III. kötetéről</i>	453
Kutatók, életművek — Obituaries	
<i>Filep Antal: Tálasi István 1910-1984 (1 képpel)</i>	460
<i>Filep Antal: Takács Lajos 1921-1985 (1 képpel)</i>	471
<i>Takács Lajos tudományos munkássága. Összeállította: Serfőzőné Gémes Magda</i>	476
<i>Balassa Iván: Vajkai Aurél 1903-1987</i>	483
<i>Balassa Iván: Dömötör Tekla 1914-1987</i>	486
<i>Paládi-Kovács Attila: Ikvai Nándor 1935-1988 (1 képpel)</i>	488
Krónika — Chronicle	
<i>Hofer Tamás: Az Ethnographia 100. kötete</i>	492
<i>K. Csilléry Klára: „Kultúrtörténeti bútor kutatás. Az ismeretek állása — feladatok — forráskérdések”. Tudományos ülésszak Würzburgban, 1986. okt. 16-19.</i>	495
<i>Kresz Mária: A kerámiakutatás húsz éve. Az „Internationale Hafnerei Symposion” húszéves tevékenysége és más események</i>	497

Terjeszti a Magyar Posta

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) 1900 Budapest XIII. Lehel u. 10/A., közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a Postabank Rt. 219-98636, 021-02799 pénzforgalmi jelzőszámra.

Példányonként megvásárolható a Stúdium (1368 Budapest, Váci utca 22., tel.: 118-5881) és a Magiszter (1052 Budapest, Városház utca 1., tel.: 138-2440) Akadémiai Kiadó könyvesboltjaiban.

Előfizetési díj egy évre: 212 Ft

Külföldön terjeszti a KULTÚRA Külkereskedelmi Vállalat, H-1389 Budapest, Pf. 149.

Ethnographia

Vol. 100.

1989.

Nos 1—4.

CONTENTS

<i>Balassa, Iván</i> : Hundred Years of the Hungarian Ethnographic Society	1
Ethnological Research in Europe	
<i>Bausinger, Hermann</i> : "Incompatible synchronies". From Volkskunde to empirical cultural science in Germany	24
<i>Bromley, Julian V.</i> : Soviet ethnography in the present period. The problem of theory and practice	38
<i>Fenton, Alexander</i> : Phases of ethnology in Britain: with special reference to Scotland	52
<i>Frykman, Jonas</i> : Everyday life as a research topic in Swedish ethnology	68
Contributions to the history of ethnography and folklore in Hungary	
<i>Sándor, István</i> : The concepts of folk, nation and culture in the writings of 18th century Hungarian thinkers	80
<i>Paládi-Kovács, Attila</i> : Ethnographic endeavours in Hungary in the Reform Period (1825—1849)	109
<i>Sinkó, Katalin</i> : The discovery of the Plain and the herdsman of the Plain in foreign and Hungarian fine arts	121
<i>Fried, István</i> : The nationalities of Hungary in the thinking of early Hungarian folklore	155
<i>Kós, Károly</i> : Antal Hermann's significance in the ethnographic movement around the turn of the century	176
<i>Romulus Vuia's</i> letters to Antal Herrmann, edited by László Kósa	189
<i>Zsigmond Gábor</i> : The foundation of the Ethnographic Society of Hungary and Lajos Katona	195
<i>Tőkés, Irén</i> : Mrs. Zsiga Gyarmathy and the history of the homecraft of Kalotaszeg: Personal reminiscences	218
<i>Baranyai, Zsolt</i> : Stories about the peasantry of Kalotaszeg. Mrs. Gyarmathy's literary activities	232
<i>Jurecskó, László</i> : The antecedents of Dezső Malonyay's book on Kalotaszeg folk art	243
<i>Wellmann, Imre</i> : From the community of land to the village community — a history of research and of interpretations from Károly Tagányi to István Imreh	278
<i>Halasy, Márta</i> : Folk costumes in the use of the gentry and bourgeois layers	303
<i>Fügedi, Márta</i> : The Matyó wedding put on stage as ethnographic spectacle	313
<i>Földi-Dózsa, Katalin</i> : The "Muskátlí", journal on needlecraft and the movement of Hungarian style clothing in the 1930s	329
<i>Kósa, László</i> : Hungarian ethnography of the inter-war period. New scientific goals and practical tasks	342
<i>Botík, Ján-Botiková, Marta</i> : The relationship of the hundred-years old Ethnographia to Slovaks and to Slovakia	356
<i>Vargyas, Lajos</i> : The role of Ethnographia in Hungarian folk music research	362
<i>Kisbán Eszter</i> : The scope of ethnological food research in the journal Ethnographia 1890—1989	373
Articles	
<i>Voigt, Vilmos</i> : The Hungarian folk-tale	384
(table of contents continued on p. 3. of the cover)	